जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-
विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं-

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्-

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

BHAGVATISUTRA

(चतुर्दशो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि-
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

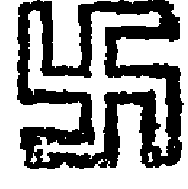
राजकोटनिवासी—श्रेष्ठिश्री—शामजीभाई—वेलजीभाई वीराणी
तथा कडवीबाई—वीराणी स्मारकट्रस्टप्रदत्त—द्रव्यसाहाय्येन
अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठिश्री-शान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः
मु० राजकोट

	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९६	२०२६	१९७०

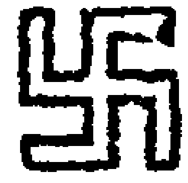
मूल्यम्—रू० २५-००

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्यः रु. २५=००

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૪૯૬
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૬
ઈસવીસન ૧૯૭૦

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

भगवतीसूत्र भा. १४ वें की विषयानुक्रमणिका

दूसरा उद्देशा

तीसरा उद्देशा से सप्तम उद्देशक

आठ–नव–दशवां उद्देशा

दूसरा वर्ग उद्देशा पहला

तीसरा वर्ग

वर्ग चौथा

पांचवां वर्ग

छठा वर्ग

सातवां वर्ग

आठवां वर्ग

बावीसवां शतक

पांचवां वर्ग

समाप्त

" असंखयं जीवियं मा पमायए "

શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી
(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)
જન્મ : પોર્ટસુદાન સાં. ૧૯૯૨

દીક્ષા	નિર્વાણ
ખીચન – (રાજસ્થાન)	ફલોદી – (રાજસ્થાન)
સં. ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨	સાં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ સુદ ૧૨
તા. ૨૬–૫–૫૭ રવિવાર	તા. ૭–૮–૫૭ બુધવાર

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા)માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવંતા તેમના માતુશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી. બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વીઝર્લૅન્ડ, તેમ જ ઇટાલી, ઈજીપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સં. ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઈજીપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને તે રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને સાધુ–સાધ્વીજીનાં દર્શન–કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લગાડયું. 'હુંડાકાલ અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમાં આરાનું' વિચિત્ર વાતાવરણ જોઇ તેમને કંઇક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા. દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ વિ. ધર્મકાર્ય તેઓ ચૂકયા નહીં ઊંચી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ

શયન કરતા. અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજો પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપત્તિ, પાથરણું, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીંદગીનો કોઇ ભરોસો નથી "असंखयं जीवियं मा पमायए" આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટયું સંધ તું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદજીમહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. મુનિશ્રી ભાયચંદજી મહારાજ શ્રમણસંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. બ્ર. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વીના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઈમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલ્કે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ. તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગભાવના પ્રગટ થઇ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતા સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઈને વખતોવખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો. 'જે હજુ વાર છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો.

સં. ૨૦૧૨ના અષાઢ સુધી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો. તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમ મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષાતિથિ પૂ૦ શ્રી પુરુષોતમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ના જેઠ સુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઇ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂ૦ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ. ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોતમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના તેમના માતુશ્રી સાથે છેલ્લું જમણ કર્યું. ભોજન કરી, માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્રભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડયું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી. તા. ૨૫-૫-૫૭ના સવારે આઠ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યાં અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ની સવારે ૪।। વાગ્યે ફલોદી

પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં જઈ ત્યાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં "जाव नियमं पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं" ના બદલે "जावजीवपज्जुवासामि तिविहं तिविहेण" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે વિનોદકુમાર! તમે આ શું કરો છો? તેનો જવાબ આપવાને બદલે "अप्पाणं वोसिरामि" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે "સાહેબ! એ તો બની ચૂકયું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, તે બરોબર છે અને તેમાં કાંઇ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઇપણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો."

તેજ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી સમર્થલાલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે "જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો.

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઇ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે" ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રીસંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છેઃ—

મારા માતા–પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને "असंखयं जीवियं मा पमायए" ને આધારે હું એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ–વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી પગલું ભરવાનું કહેલ પરંતુ મને

સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રસનંથનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્ત્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માંગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારાં બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ " તથાસ્તુ ".

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યાં. ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે તેમના પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદ આવી તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે " બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણ કે ખીચનમાં પૂ૦ ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી દકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની

સગવડ છે? આમ મારી સાથે વાર્તાલાપ થયો હતો. બંને આ પ્રમાણે એકમત થતાં તેમના પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા. ૨૭-૫-૫૭ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા.૨૮-૫-૫૭ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઇએ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ. પી. સાહેબ શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા તા. ૨૮-૫-૫૭ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦-૫-૫૭ના રોજ સવારે ફલોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બળદગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી શીરેમલજી મહારાજ પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠા. ૪ બિરાજમાન હતા. કુલ્લે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે "મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી. તમો અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો. અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડિયાની અંદર અપાવી દ્યો એટલું જ નહીં પણ "સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી"ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ જ હોય કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્દગતિને સાધે અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તેજ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧-૫-૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઈ તા. ૨-૬-૫૭ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફલોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફલોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઇ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ બન્યો હતો, હંમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઇ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેઈન પણ આવી રહી હતી તેની વ્હિસલ વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજોહરણ લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત જે રજોહરણ કે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારૂં હતું, તે રેલ્વે લાઈન ઉપર પડી ગયું. અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછું સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત....અરિહંત....એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયું. રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઈ ગયો, બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હંમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય છે. અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા. અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક–પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલિફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઇ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા. જેથી તેઓ સ્પેશ્યલ પ્લેનથી ફલોદી પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો સૂચનામો ટેલીફોન

અર્ધો કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા–પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત. પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં.

આથી સ્ટ્રેઈનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪–૮–૫૭ના રોજ ટ્રેઈન મારફત ફ્લોદી પહોંચ્યાં, શ્રી દુર્લભજીભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક ઐકય કરીને. શ્રી વિનોદમુનિના માતા–પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકમાં સાર આ પ્રમાણે છે—

"હવે તો રત્ન ચાલ્યું ગયું! સમાજનો આશાદીપક ઓલવાઈ ગયો! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી"

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતુશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કેઃ— બેન! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહાપુરૂષોએ પણ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે એમ સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગજું છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઈને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી.

પૂ. શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાયઃ—

પ્રાથમિક તેમ જ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા 'अट्ठिमिंज्जा पेमाणुरागरत्ते' નો પરિચય કરાવની હતી પ્રાપ્ત સંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમા સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરગિતા તથા જીવનચર્ચાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર. ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

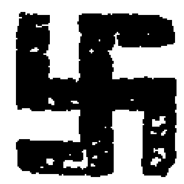
ઉત્તરઃ—પાંચમાં આરાનાં ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્તા) કુમારને તેમની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે

સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યાર બાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભિખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરીષહથી કાળ કરી નલીનગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષહ કેમ આવે ?

ઉત્તરઃ—કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતાર્ય મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઈએ ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણુતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે ? બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા નથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે તેમાંથી સાર રૂપે અહીં સંક્ષેપ કરેલ છે.

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ

(સ્વ.) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

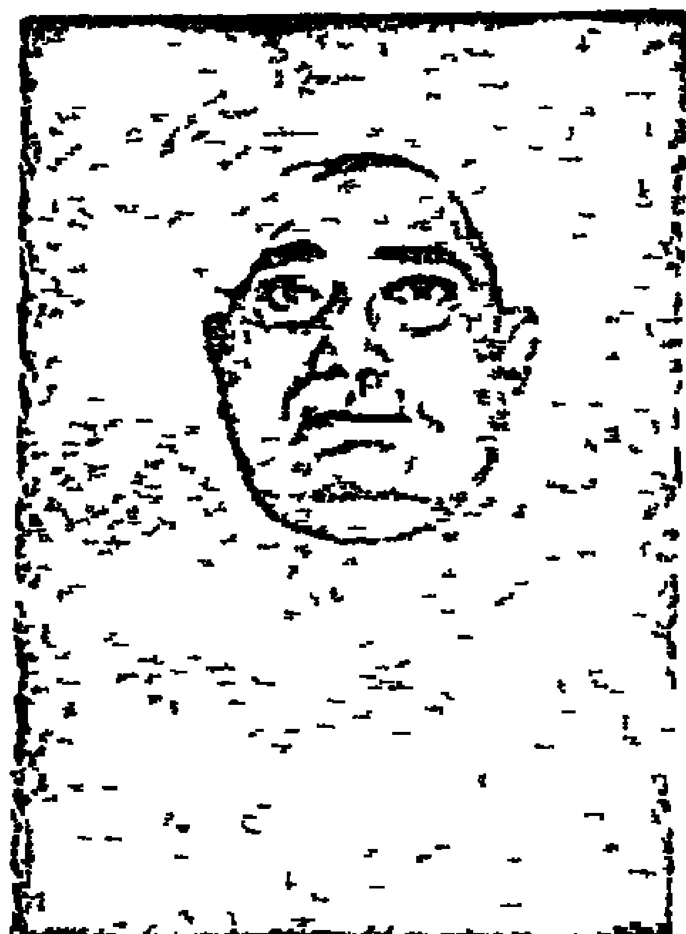

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદજી સા. જોહરી
ઉભેલા સુપુત્ર ચિ. મહેતાબચન્દજી સા.
નાના – અનિલકુમાર જૈન (દાયત્તા)

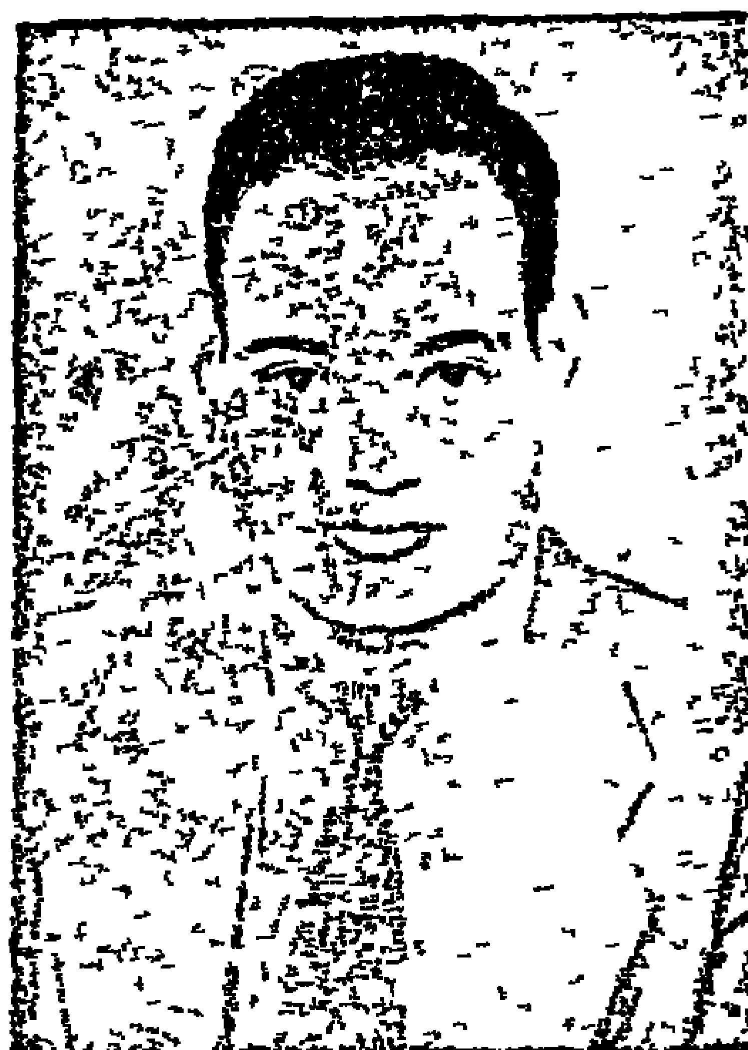
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

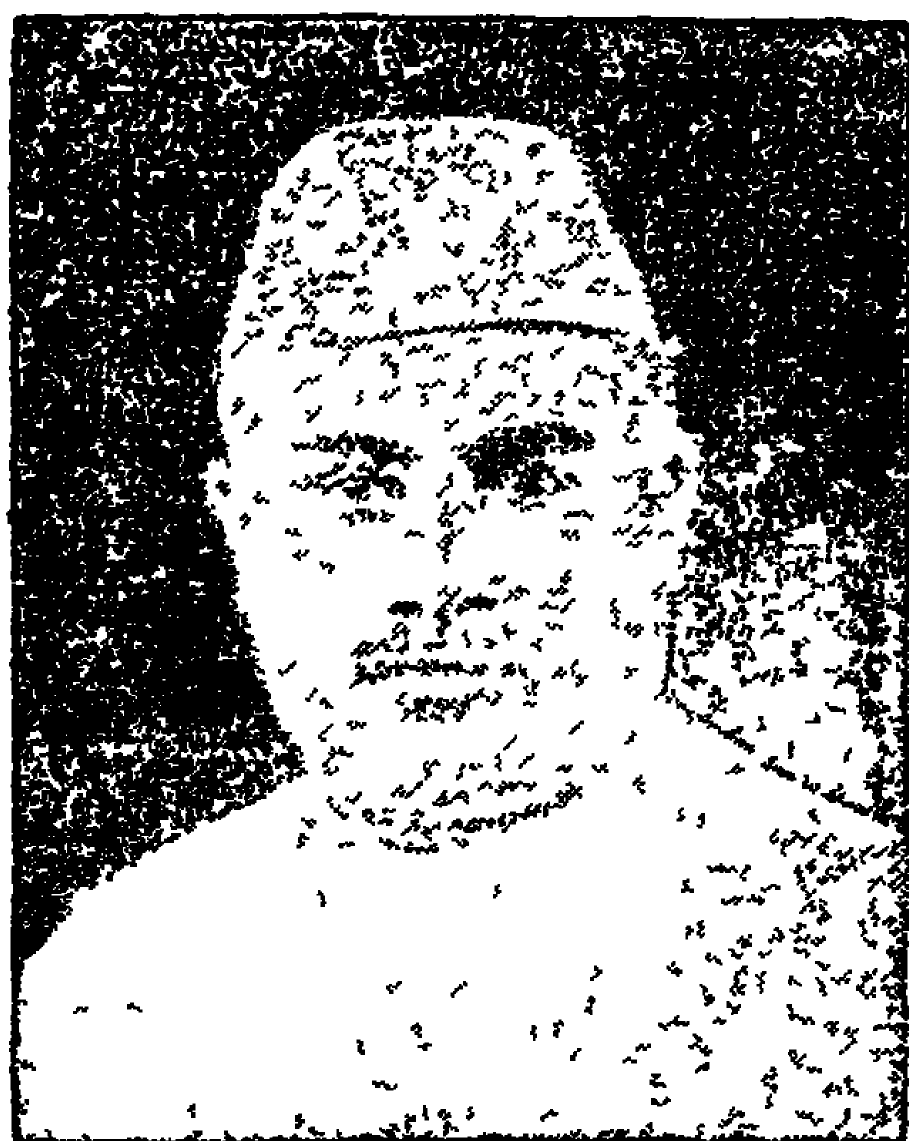
(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ.

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઇ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

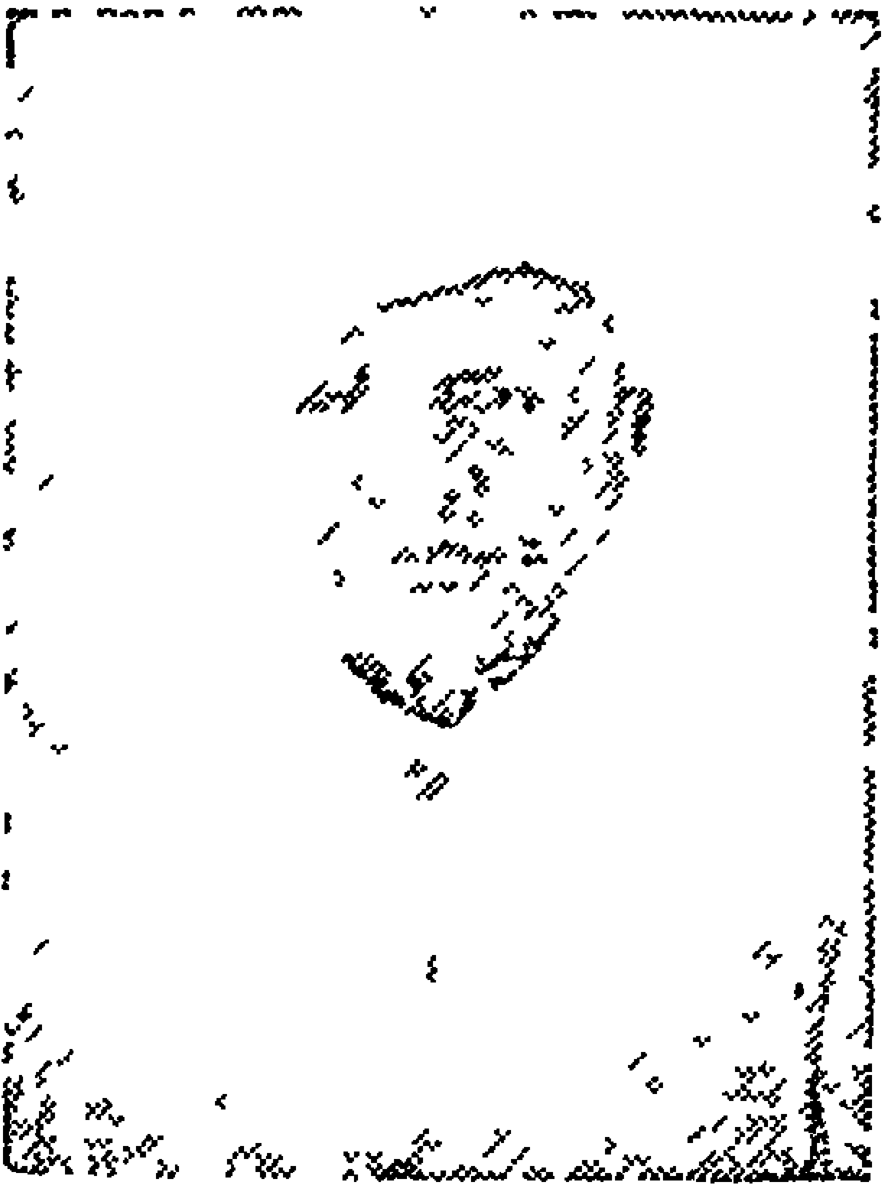

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

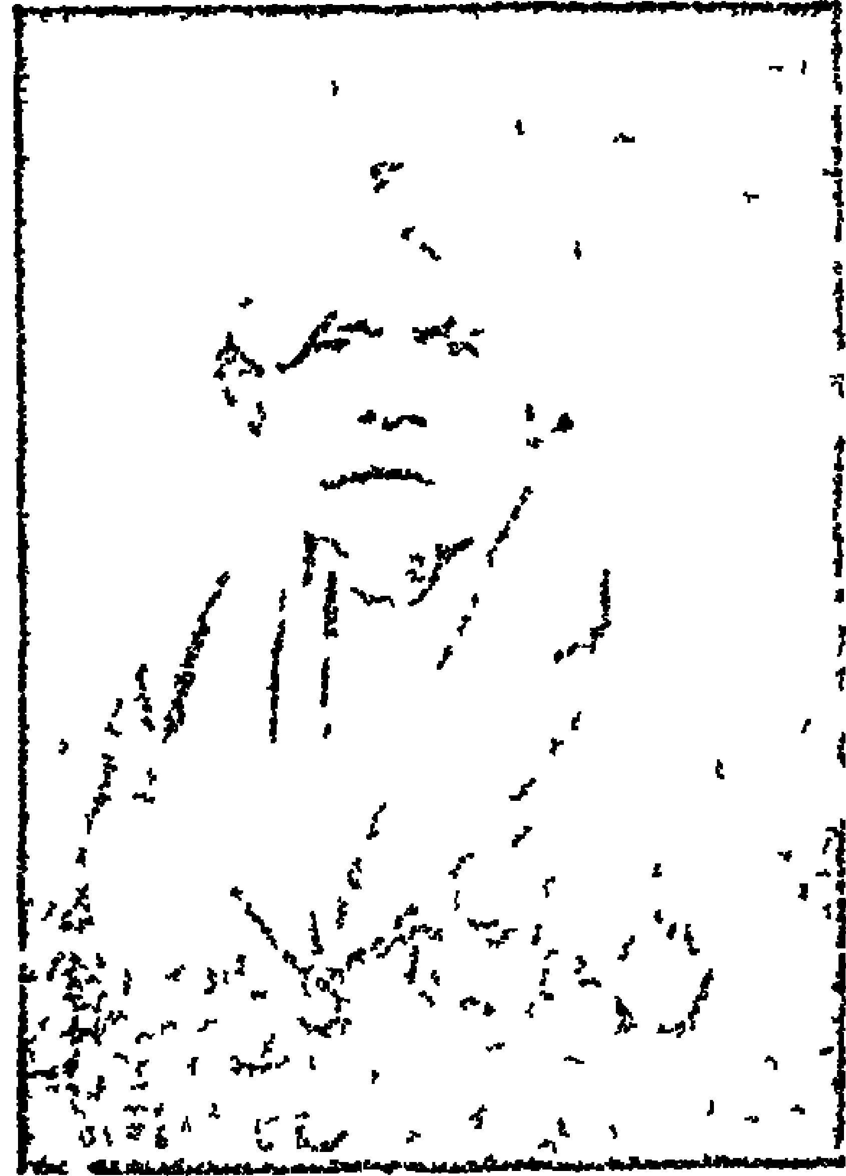

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

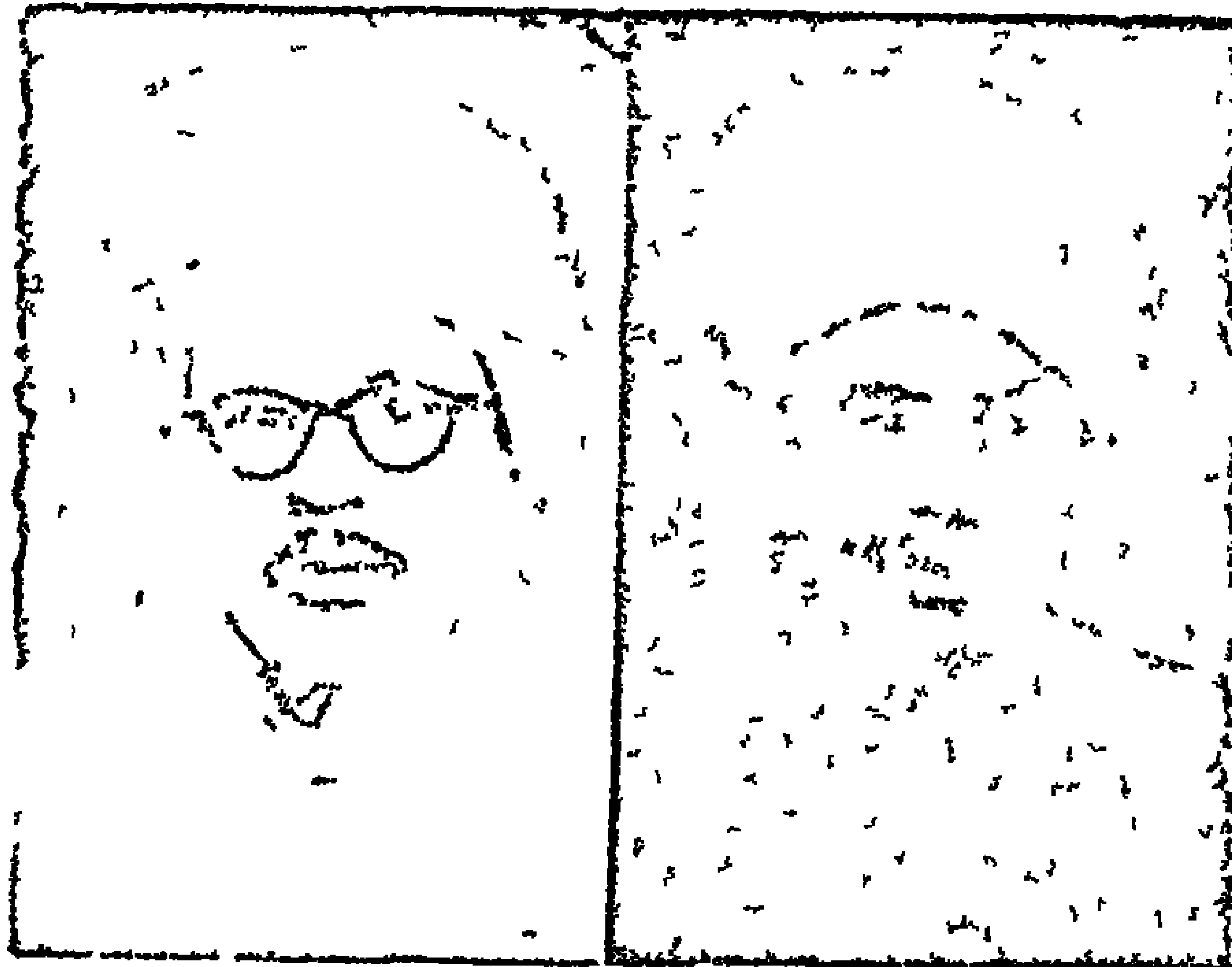
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

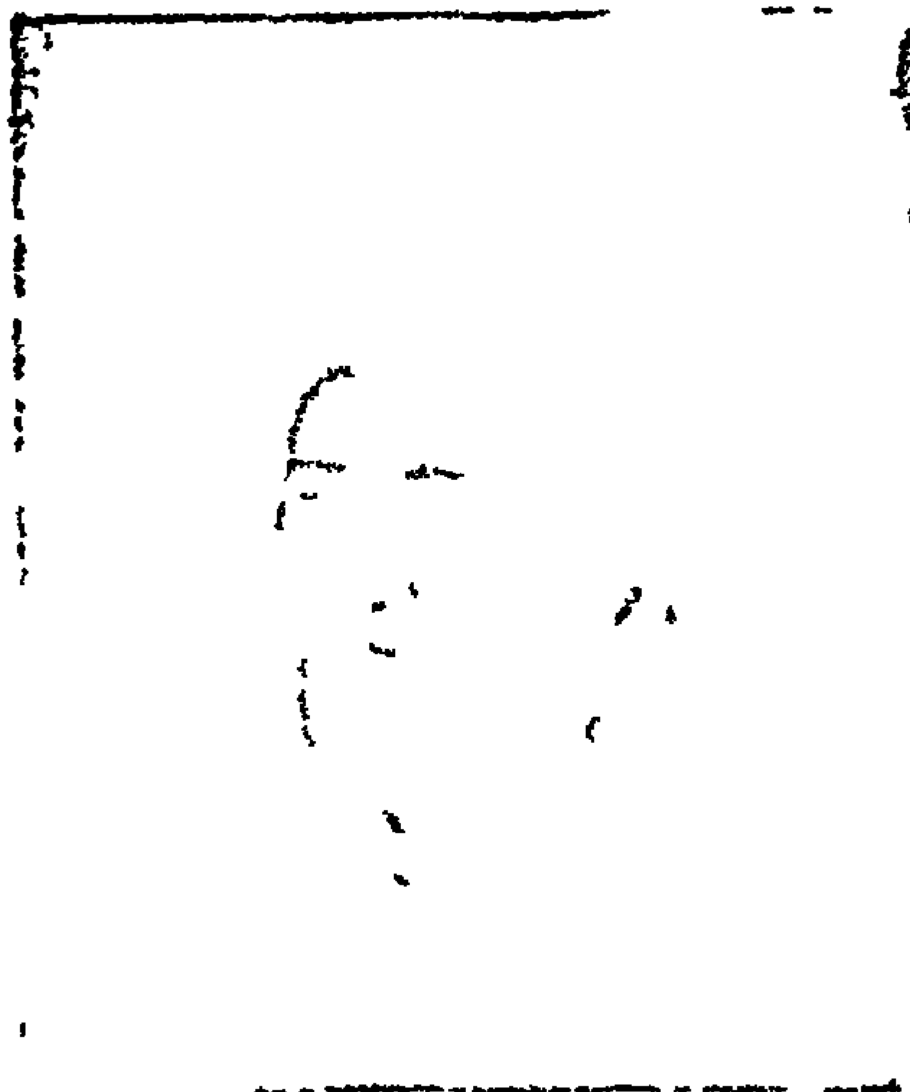
કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

(સ્વ) શેઠશ્રી ધારશીભાઇ જીવણલાલ
બારસી

સ્વ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદજી સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ ताराचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.

श्रीमान् शेठ सा. चीमनलालजी सा.
ऋषभचंदजी सा. अजीतवाले (सपरिवार)

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઇ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨ બાજુમાં બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

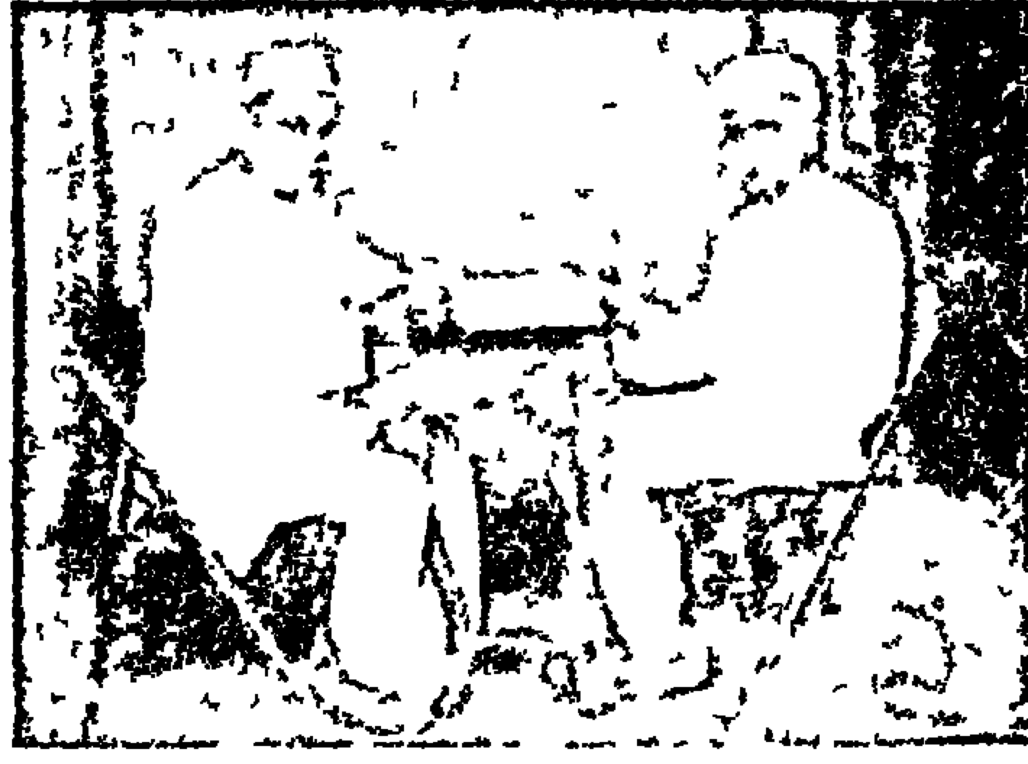

श्रीमान् सेठश्री
खीमराजजी सा. चोरडिया

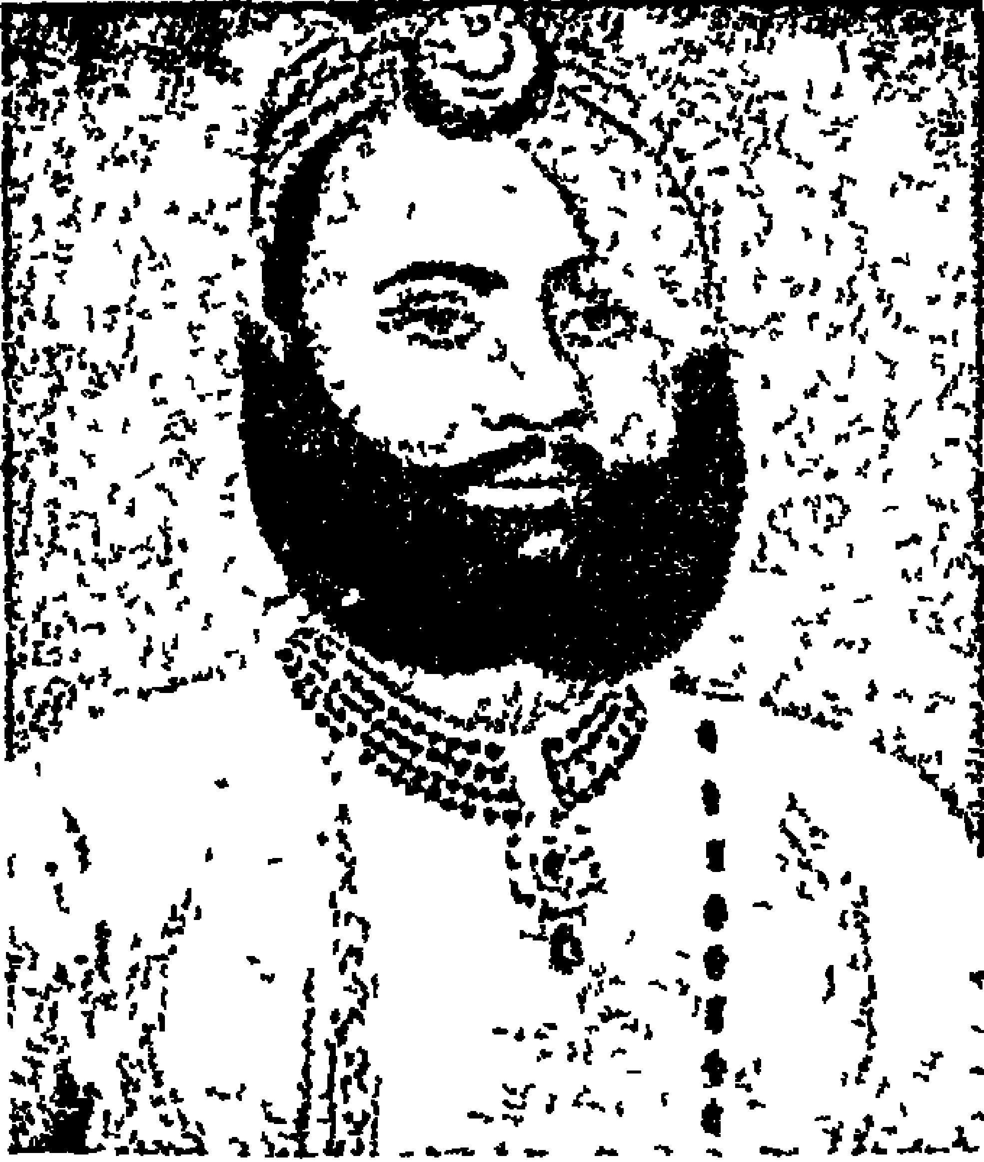
આગ્રમુરબ્બીશ્રીઓ

પટેલ ડોસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ. સાણંદ (જી. અમદાવાદ)

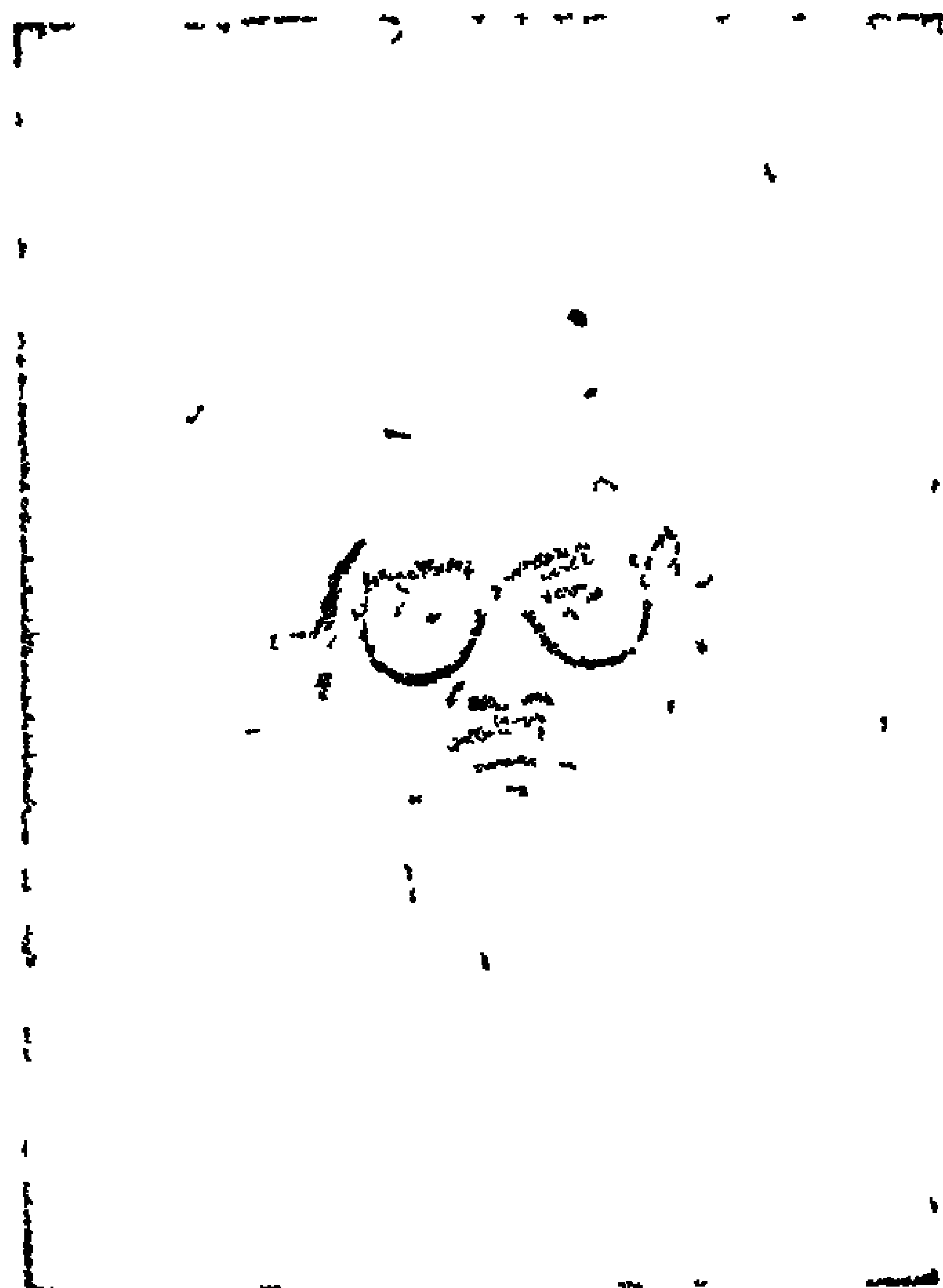
૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરધરભાઈ બાંટવિયા

शाहजी श्री मोडीलालजी गलुन्डिया

સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

श्रीमान शेठ सा. श्री कानुगा घिगटमलजी साब

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(चतुर्दशो भागः)

अथ षष्ठोदेशकः प्रारभ्यते

पञ्चमोदेशके पुद्गलपरिणामः कथितः षष्ठोदेशके तु पृथिव्यादिजीवानां परिणामः कथयिष्यते, इत्येवं संबन्धेन आयातस्य षष्ठोदेशकस्य इदमादिमं सूत्रम्-'पुढविकाइए णं भंते !' इत्यादि।

मूलम्-'पुढविकाइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए, समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते! किं पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा पुव्विं आहारेज्जा पच्छा उववज्जेज्जा गोयमा! पुव्विं वा उववज्जेज्जा, एवं जहा-सत्तरसमसए छट्ठुदेसे जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ पुव्विं वा जाव उववज्जेज्जा। णवरं तेहिं संपाउणं, इमेहिं आहारो भन्नइ सेसं तं चेव। पुढविकाइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए ईसाणे कप्पे पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए० एवंचेव एवं जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो। पुढवीकाइए णं भंते! सक्करप्पभाए वालुयप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए, समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे जाव ईसीपब्भाराए, एवं एएणं कमेणं जाव

तमाए अहे सत्तमाए य पुढवीए अंतरा समोहए समाणे जे भविए सोहम्मे जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो। पुढवीकाइए णं भंते! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए, पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते! पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा, सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव णिक्खेवओ। पुढवीकाइए णं भंते! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए, समोहणित्ता जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए० एवं चेव एवं जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो। एवं सणंकुमारमाहिंदाणं बंभलोगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए समोहणित्ता पुणरवि जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो, एवं बंभलोगस्स लंतगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहे सत्तमाए, एवं लंतगस्स महासुक्कस्स कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहे सत्तमाए? एवं महासुक्कस्स सहस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए, एवं सहस्सारस्स आणय पाणय कप्पाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए, एवं आणय पाणयाणं आरणअच्चुयाण य कप्पाणं अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए। एवं आरण अच्चुयाणं गेवेज्जविमाणाण य अंतरा जाव अहे सत्तमाए एवं गेवेज्जविमाणाणं अणुत्तरविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए एवं अणुत्तरविमाणाणं ईसीपब्भाराए य पुणरवि जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो ॥सू० १॥

छाया–पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! अस्याः रत्नप्रभायाः शर्कराप्रभायाश्च पृथिव्याः अन्तरा समवहतः, समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! किं पूर्वं उत्पद्य पश्चादाहरेत्, पूर्वमाहरेत्, पश्चादुत्पद्येत ? गौतम ! पूर्वं वा उत्पद्येत एवं यथा सप्तदशशतके षष्ठोद्देशे यावत् तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते पूर्वं वा यावत् उत्पद्येत । नवरं तेषु संप्रापणम्, एषु आहारो भण्यते, शेषं तदेव । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! एतस्या रत्नप्रभायाः शर्कराप्रभायाश्च पृथिव्याः अन्तरा समवहतः समवहत्य यो भव्य ईशाने कल्पे पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम्० एवमेव एवं यावत् ईषत् प्राग्भारायाम् उपपातयितव्यः । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! शर्कराप्रभायाः वालुकाप्रभायाश्च पृथिव्याः अन्तरा समवहतः, समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे यावत् ईषत्प्राग्भारायाम् एवमेतेन क्रमेण यावत् तमायाः अधः सप्तम्याश्च पृथिव्याः अन्तरा समवहतः सन् यो भव्यः सौधर्मे यावत् ईषत्प्राग्भारायाम् उपपातयितव्यः । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! सौधर्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोरन्तरा समवहतः, समवहत्य यो भव्य एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुं स खलु भदन्त ! पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहरेत्, शेषं तदेव यावत् तत्तेनार्थेन यावत् निक्षेपकः । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! सौधर्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोरन्तरा समवहतः, समवहत्य यो भव्यः शर्कराप्रभायाम् पृथिव्याम् पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम्०, एवमेव एवं यावद् अधःसप्तम्यामुपपातयितव्यः । एवं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः ब्रह्मलोकस्य च कल्पस्य अन्तरा समवहतः समवहत्य पुनरपि यावद् अधःसप्तम्याम् उपपातयितव्यः, एवं ब्रह्मलोकस्य लान्तकस्य च कल्पस्यान्तरा समवहतः, पुनरपि यावद् अधःसप्तम्याम्, एवं लान्तकस्य महाशुक्रस्य कल्पस्य च अन्तरा समवहतः, पुनरपि यावत् अधःसप्तम्याम्, एवं महाशुक्रस्य सहस्रारस्य कल्पस्य अन्तरा पुनरपि यावद् अधः सप्तम्याम्, एवं सहस्रारस्यानतप्राणतकल्पयोश्चान्तरा पुनरपि यावदधःसप्तम्याम्, एवमानतप्राणतयोरारणाच्युतयोश्च कल्पयोरन्तरा पुनरपि यावदधःसप्तम्याम्, एवमारणाच्युतयोर्ग्रैवेयकविमानानां चान्तरा यावदधःसप्तम्याम्, एवं ग्रैवेयकविमानानामनुत्तरविमानानां चान्तरा पुनरपि यावत् अधःसप्तम्याम्, एवमनुत्तरविमानानामीषत्प्राग्भारायाश्च पुनरपि यावदधःसप्तम्याम् उपपातयितव्यः ॥सू० १॥

टीका—'पुढवीकाइए णं भंते ! पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! 'इमीसे रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए य' एतस्याः रत्नप्रभायाश्च शर्कराप्रभायाश्च

पृथिव्याः 'अंतरा' मध्ये 'समोहए' समवहतः-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् 'समोहणित्ता' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा 'जे भविए' यो भव्यः-भवितुं योग्यः 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए' पृथिवीकायिकतया-पृथिवीजीवस्वरूपेण उत्पत्तुम् योग्यः, 'से णं भंते !' स खलु जीवो भदन्त ! 'पुव्विं उववज्जित्ता' पूर्वमुत्पद्य 'पच्छा आहारेज्ज' पश्चात्-

छट्ठे उद्देशे का प्रारम्भ

अब छट्ठे उद्देशे का प्रारम्भ होता है, इस उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण इस प्रकार से है, पंचम उद्देशे में पुद्गलों के परिणाम का विवरण किया गया है छट्ठे उद्देशे में पृथिव्यादिक जीवों के परिणाम का कथन किया जायगा इस संबंध से आए हुए छट्ठे उद्देशे का सर्वप्रथम सूत्र है-'पुढविक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए' इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि-'पुढवीकाइए णं भंते !' हे भदन्त ! कोई पृथिवीकायिक जीव ऐसा है 'इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए य अंतरा' कि जिसने इस रत्नप्रभा पृथिवी और शर्कराप्रभा पृथिवी के बीच में मरण समुद्घात किया है और 'समोहणित्ता' मरणसमुद्घात करके 'जो भविए सोहम्मे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए' अब वह सौधर्म देवलोक में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य बन गया है-तो 'से णं भंते !' हे भदन्त ! ऐसा वह जीव 'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा०' पहिले वहां

છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

હવે છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશાનું સંક્ષેપથી આ પ્રમાણેનું વિવરણ છે. પાંચમાં ઉદ્દેશામાં પુદ્ગલોના પરિણામનું વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં પૃથિવ્યાદિ જીવોના પરિણામનું કથન કરવામાં આવશે આ સંબંધથી આવેલા આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનું સર્વપ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.-पुढविक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'पुढवीकाइए णं भंते !' હે ભગવન્ કોઈક પૃથ્વિકાયિક જીવ એવો છે કે-'इमीसे रयणप्पभाए, सक्करप्पभाए य अंतरा' જેણે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની વચમાં મરણ સમુદ્ઘાત કરેલ છે અને 'समोहणित्ता' મરણ સમુદ્ઘાત કરીને 'जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए' સૌધર્મ દેવલોકમાં તે પૃથ્વિકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બનેલ છે. તો 'से णं

उत्पत्त्यनन्तरम् आहरेत्-आहारप्रायोग्यपुद्गलान् गृह्णीयात् 'पुव्वि वा आहरित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' पूर्वं वा आहृत्य पश्चादुत्पद्येत ? हे भदन्त ! यः पृथिवीकायिको जीवः रत्नप्रभा शर्कराप्रभा पृथिव्योर्मध्यभागात् मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा सौधर्मकल्पे उत्पत्तियोग्यो विद्यते स किं पूर्वमुत्पद्यते तदनन्तरमाहारग्रहणं करोति अथवा पूर्वमाहारग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'पुव्विं वा उववज्जित्ता० पूर्वं वा उत्पद्य० 'एवं जहा सत्तरसमसए छट्ठुद्देसे' एवं यथा सप्तदशशतके षष्ठोद्देशके, तथाहि-तत्रत्यप्रकरणस्यायमाशयः-पूर्वं वा उत्पद्य पश्चादाहरेत् पूर्वं वा आहारग्रहणं

उत्पन्न होकरके बाद में आहार प्रायोग्य पुद्गलों को ग्रहण करता है ? या 'पुव्विं वा आहारि०' पहले आहार प्रायोग्य पुद्गलों को ग्रहण कर लेता है बाद में वहां उत्पन्न होता है ? प्रश्न ऐसा है कि यदि कोई पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय जीव जो कि रत्नप्रभा और शर्कराप्रभा के मध्यभाग में स्थित है अब वह वहां से मारणान्तिक समुद्घात करके सौधर्म कल्प में पृथिवीकायिकरूप से उत्पत्ति के योग्य है तो क्या वह जीव पहिले वहां उत्पन्न हो जावेगा बाद में आहार करेगा ? अथवा पहिले-वहां उत्पन्न नहीं हुआ इसके पहले-वह आहार कर लेगा और बाद में वहां उत्पन्न हो जावेगा ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! पुव्विं वा उववज्जित्ता०' हे गौतम ! यहां दोनों भी प्रकार हैं जैसा कि १७ वें शतक के छठे उद्देशक में कहा जा चुका है-वहां जो कहा गया है उसका आशय ऐसा है-पूर्व या उत्पन्न पश्चात् आह-

ભંતે!' હે ભગવન્ એવો તે જીવ 'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा०' પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને પછી આહાર પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા 'पुव्विं आहरि०' પહેલા આહાર પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કહેવાનો હેતુ એ છે કે-જે કોઈ પૃથ્વિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ કે જે રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વિીના મધ્ય ભાગમાં રહેલો છે. તે ત્યાંથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં પૃથ્વિકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય થયા હોય તો તેવો જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર કરશે કે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં આહાર કરીને પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થશે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! पुव्विं वा उववज्जित्ता०' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં ૧૭ સત્તરમાં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે બન્ને પ્રકારે થાય છે. ત્યાં સત્તરમાં શતકમાં જે કહેવામાં આવેલ છે તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે.-'पूर्वं वा उत्पद्य

कृत्वा पश्चादुत्पद्येत तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहरेत् पूर्वं वा आहृत्य पश्चादुत्पद्येत ? गौतम ! पृथिवीकायिकजीवानां त्रयः समुद्घाता भवन्ति वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातश्च, तत्र मारणान्तिकसमुद्घातेन युक्तः देशेन वा समवहन्यते सर्वेण वा समवहन्यते, तत्र देशेन समवहतः पूर्वमाहारग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते, सर्वेण समवहतः पूर्वमुत्पद्य पश्चाद् आहारग्रहणं करोति यदा यो जीवो देशेन समुद्घातं करोति

रेत्, पूर्वं वा आहारग्रहणं कृत्वा पश्चादुपपद्येत' वह जीव वहां पहिले भी उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार करता है, अथवा पहिले आहारग्रहण कर लेता है और बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है–इस पर गौतम ने प्रभु से पूछा कि–हे भदन्त ! ऐसा आप–किस कारण से कहते हैं कि पहिले वह वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में वहां आहार ग्रहण करता है अथवा–पहिले आहार ग्रहण कर लेता है और बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है ? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा है–हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीवों के तीन समुद्घात कहे गये हैं– वेदनासमुद्घात, कषायसमुद्घात और मारणान्तिकसमुद्घात, इनमें मारणान्तिक समुद्घात से युक्त हुआ जीव एकदेश से भी समवहत होता है और सर्वदेश से भी समवहत होता है एकदेश से जो जीव समवहत हुआ है वह पहिले आहारग्रहण कर लेता है बाद में वहां उत्पन्न होता है तथा जो जीव सर्वदेश से समवहत हुआ है वह पहिले

પશ્ચાત્ આહરેત્ પૂર્વં વા આહારગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાદુપપદ્યેત' તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર કરે છે. અથવા પહેલા આહાર ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ બેઉ પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રભુનો આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી પૂછયું કે હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે–પહેલાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે, તથા પહેલા આહાર ગ્રહણ કરીને પછી પણ ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ પૃથ્વિકાયિક જીવોના ત્રણ સમુદ્ઘાતો કહેવામાં આવ્યા છે, તેના નામો આ પ્રમાણે છે. વેદનાસમુદ્ઘાત ૧ કષાયસમુદ્ઘાત ૨ અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત તેમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થયેલો જીવ એકદેશથી પણ સમવહત થાય છે. અને સર્વદેશથી પણ સમવહત થાય છે. જે જીવ એકદેશથી સમવહત (સમુદ્ઘાત કરાયેલો) થયેલો છે, તે પહેલા આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને તે પછી તે ઉત્પન્ન થાય છે. તથા જે જીવ સર્વદેશથી સમવહત થયેલો

तदा समुद्घातमारम्भ एव मृतः सन् पूर्वशरीरं देशतः परित्यज्य ईलिकागत्या गत्वा तत्रोत्पद्यते स पूर्वमाहृत्य पश्चादुत्पद्यते। यस्तु यदा सर्वतः समुद्घातं करोति स तदा समुद्घातान्निवृत्तो भूत्वा म्रियते अतः स गेन्दुकगत्या सर्वात्मप्रदेशैस्तत्र गत्वा पूर्वमुत्पद्यते पश्चादाहारग्रहणं करोतीति भावः। एतदेव सर्वम्, 'जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, पुव्विं वा जाव उववज्जेज्जा' यावत् तत्तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते पूर्वं वा यावत् उत्पद्येत, अनेन वाक्यसमुदायेन कथितम्। सप्तदशशतकीयषष्ठोद्देशकप्रकरणापेक्षया प्रकृतप्रकरणस्य यो भेदः तमेव दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, णवरं तेहिं संपाउणणाइमेहिं आहारो भण्णइ'

वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहारग्रहण करता है इस प्रकार जो जीव जिस समय देश से समुद्घात करता है वह जीव उस समय समुद्घात के प्रारम्भकाल में ही मरण करता हुआ पूर्वशरीर को एकदेश से छोड देता है और छोडकर ईलिकागति से वहां जाकर उत्पन्न हो जाता है ऐसा वह जीव पहिले आहार करता है और बाद में वहां उत्पन्न होता है ऐसा कहा जाता है और जो जीव जिस समय सर्वदेश से समुद्घात करता है वह उस समय समुद्घात से निवृत्त होकर मरता है अतः वह कन्दुकगति से अपने सर्वात्मप्रदेशों से वहां जाकर पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है-यही बात 'जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, पुव्विं वा जाव उववज्जेज्जा' इस सूत्रपाठ द्वारा यहां समझाया गया है यहां पर जो विशेषता है वह 'णवरं०' इस पाठ से कही गई है कि-उनमें प्राप्त

છે, તે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે, એ રીતે જે જીવ જે સમય અને દેશથી સમુદ્ઘાત કરે છે, તે જીવ તે સમયે સમુદ્ઘાતના આરંભ સમયે જ મરણ કરીને પૂર્વ શરીરને એકદેશથી છોડી દે છે, અને છોડીને ઇલિકા (ઇયળની) ગતિથી ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એવો તે જીવ પહેલાં આહાર કરે છે અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને જે જીવ જે સમયે સર્વદેશથી સમુદ્ઘાત કરે છે, તે એ સમયે સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈને મરે છે, તેથી તે મરીને કન્દુક-દડાની ગતિથી પોતાના તમામ આત્મપ્રદેશોથી ત્યાં જઈને પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. એજ વાત 'जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ पुव्विं वा जाव उववज्जेज्जा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવવામાં આવેલ છે. આમાં જે વિશેષપણું છે. તે 'णवरं०' એ પાઠથી કહેલ છે. તેમાં પ્રાપ્ત થવું

नवरं तेषु संप्रापणम् एव आहारो भण्यते, अयमाशयः–सप्तदशशतकीयषष्ठोद्देशके पूर्वमुत्पद्य पश्चात् संप्राप्नुयात् पूर्वं वा संप्राप्य पश्चादुत्पद्यते इत्याकारकः पाठो विद्यते इह तु 'संपाउण' स्थाने आहारोऽध्येतव्य इति । 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव व्यतिरिक्तं सर्वमपि सप्तदशशतकीयषष्ठोद्देशकप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति । 'पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा पुव्विं वा आहरित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' एतस्य प्रकरणस्यायं निष्कर्षः यो गेन्दुकसन्निभसमुद्घातगामी स पूर्वं समुत्पद्यते तत्र गच्छति पश्चादाहरति–शरीरप्रायोग्यान् पुद्गलान् गृह्णाति, अतएव कथ्यते 'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारेइ' पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहरति, यः

होना इनमें आहार कहा गया है इसका आशय ऐसा है–१७वें शतक के छट्ठे उद्देशक में पहिले उत्पन्न होकर के बाद में प्राप्त करता है अर्थात् पुद्गलों को ग्रहण करता है, अथवा–पहिले आहार प्राप्त करके बाद में उत्पन्न होता है ऐसा कथन है, और यहां 'उस संप्राप्त के' स्थान में 'आहार ग्रहण करता है' ऐसा कथन है सो इसके अतिरिक्त बाकीका और सब कथन ज्यों का त्यों वहां के कथन के जैसा ही है । 'पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा, पुव्विं वा आहरित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' इस प्रकरण का ऐसा निष्कर्ष है जो कन्दुक के जैसा समुद्घातगामी है वह पहिले वहां पहुँच जाता है और बाद में वहां पहुंच कर शरीरप्रायोग्य पुद्गलों को ग्रहण करने लगता है इसी कारण 'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारेइ' ऐसा कहा गया है तथा जो ईलिकातुल्य समुद्घातगामी है वह पहिले आहार करता है–अर्थात् उत्पत्तिक्षेत्र में

તે તેવોમાં આહાર કહેવામાં આવેલ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે–૧૭ સત્તરમાં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં પહેલા ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, અથવા પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. અને અહિયાં તે એજ સંપ્રાપ્ત સ્થાને આહાર ગ્રહણ કરે છે. એ પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ સિવાય બાકીનું બધું જ કથન જેમનું તેમ ત્યાંનાં કથન પ્રમાણે જ છે. 'पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा पुव्विं वा आहारेत्ता पच्छा उववज्जेज्जा' આ સૂત્રપાઠનો ભાવ એ છે કે જે કંદુકની જેમ સમવહત સમુદ્ઘાતગામી હોય તે પહેલાં ત્યાં પહોંચી જાય છે, અને પછી ત્યાં પહોંચીને શરીર પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એજ કારણે 'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारेइ' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. અને જે ઈલિકા (ઈયળ

पुनरीलिकासदृशसमुद्घातगामी स पूर्वमाहरति उत्पत्तिक्षेत्रे प्रदेशप्रक्षेपणेन आहारं गृह्णाति इति तदनन्तरं च प्राक्तनशरीरस्य प्रदेशान् उत्पत्तिक्षेत्रे संहरति अतः कथ्यते 'पुव्विं आहरित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' इति। 'पुढविकाइए णं भंते' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! 'इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए य पुढवीए' एतयोः रत्नप्रभायाः शर्करप्रभायाश्च पृथिव्याः 'अंतरा समोहए' अन्तरा-मध्ये समवहतः-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् 'समोहणित्ता' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा 'जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए' यो भव्यः-भवितुं योग्यः ईशानकल्पे पृथिवीकायिकतया समुत्पत्तुम् स किं जीवः पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहारं करोति पूर्वं वा आहारं कृत्वा पश्चाद्वा उत्पद्यते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव यथा पूर्वं कथितं तथैव

प्रदेश प्रक्षेपण से आहार ग्रहण करता है, इसके बाद वह पूर्वशरीर के प्रदेशों को उत्पत्तिक्षेत्र में संहृत कर लेता है इसलिये 'पुव्विं आहरित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' ऐसा कहा गया है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुढविक्काइएणं भंते!' हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक जीव 'इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए य०' इस रत्नप्रभा और शर्करप्रभा पृथिवी के मध्य में मारणान्तिक समुद्घात करता है, और मारणान्तिक समुद्घात करके वह ईशानकल्प में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य है, तो ऐसा वह जीव क्या पहिले वहां उत्पन्न होकर बाद में आहार करता है? या पहिले आहार करके बाद में वहां उत्पन्न होता है? इसके भी उत्तर में प्रभु ने 'एवं चेव' इस पाठ द्वारा ऐसा ही कहा है-अर्थात् वह जीव पहिले

વિશેષોની જેમ સમુદ્ઘાતગામી હોય તે પહેલાં આહાર કરે છે.-અર્થાત્ ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં પ્રદેશ પ્રક્ષેપણથી આહાર ગ્રહણ કરે છે તે પછી તે પહેલાના શરીરના પ્રદેશોને ઉત્પત્તિક્ષેત્રમાં સંહરણ કરી લે છે. તેથી 'પુવ્વિં આહરિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા' એ પ્રમાણે કહેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'પુઢવિક્કાઇએ ણં ભંતે!' હે ભગવન્ જે પૃથ્વિકાયિક જીવ 'इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए य०' આ રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની મધ્યમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે ઈશાનકલ્પમાં પૃથ્વિકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે એવો તે જીવ ત્યાં પહેલા ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે? અથવા પહેલાં આહાર કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી 'एवं चेव' આ પાઠ દ્વારા

इहापि ज्ञातव्यम्, पूर्वमपि उत्पद्यते पश्चादाहरति पूर्वं वा आहरति पश्चाद् वा उत्पद्यते इति। 'एवं जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो' एवं यावत् ईषत्प्राग्भारायाम् उपपातयितव्यः, एवमेव-सौधर्मकल्पवदेव ईषत्प्राग्भारापृथिवीपर्यन्तमुपपातो जीवानां वक्तव्य इत्यर्थः। 'पुढवीकाइए णं भंते' पृथिवीकायिको जीवः खलु भदन्त! 'सक्करप्पभाए वालुयप्पभाए य पुढवीए' शर्कराप्रभाया वालुकाप्रभायाश्च पृथिव्याः 'अंतरा समोहए' अन्तरा-मध्ये समवहतः-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् 'समोहणित्ता' समवहत्य 'जे भविए सोहम्मे कप्पे जाव ईसीपब्भाराए' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा यो भव्यो-योग्यः सौधर्मकल्पे यावत् ईषत्प्राग्भारायां पृथिव्यामुत्पत्तुम् स किं पूर्वमुत्पद्य पश्चादा-

वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार करता है, तथा पहिले आहार करता है और बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है, 'एवं जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो' इसी प्रकार से जीवों के उत्पन्न होने का कथन ईषत्प्राग्भारा पृथिवीतक कहना चाहिए अर्थात् पूर्वोक्त पृथिवियों के बीच में मारणान्तिक समुद्घात करके पृथिवीकायिक जीव का उत्पात सौधर्मकल्प में जिस पद्धति से यहां प्रकट किया गया है-उसी पद्धति से उसका उत्पात यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवीतक में भी कहना चाहिये। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुढवीकाइएणं भंते! सक्करप्पभाए वालुयप्पभाए य पुढवीए०' हे भदन्त! वह पृथिवीकायिक जीव कि जिसने शर्कराप्रभा और वालुकाप्रभा पृथिवी के मध्यभाग में-बीच में दोनों पृथिवियों के अन्तराल में-मारणान्तिक समुद्घात किया है और मारणान्तिक समुद्घात करके वह सौधर्मकल्प

એમ જ કહ્યું છે, અર્થાત્ તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે પછી આહાર કરે છે. અને પહેલાં આહાર કરે છે. અને પછી ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो' એજ રીતે જીવોના ઉત્પન્ન થવાનું કથન ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી સમજી લેવું. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પૃથિવીયે.ની વચમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને પૃથિવીકાયિક જીવને ઉત્પાત યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વિ સુધીમાં પણ સમજી લેવો હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'पुढवीकाइए णं भंते! सक्करप्पभाए वालुयप्पभाए य पुढवीए०' હે ભગવન્ તે પૃથ્વિકાયિક જીવ કે જેણે શર્કરાપ્રભા અને વાલુકાપ્રભા પૃથ્વિની મધ્યમાં-વચમાં-બન્ને પૃથ્વિયોના મધ્યમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યો હોય અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે સૌધર્મકલ્પમાં પૃથ્વિ-

हरति-पूर्वं वा आहारग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते इति प्रश्नः, उत्तरं पूर्ववदेव, पूर्वं वा उत्पद्य पश्चादाहरति पूर्वं वा आहारग्रहणं कृत्वा पश्चाद्वा उत्पद्यते इत्यादि। 'एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहे सत्तमाए य पुढवीए' एवमेतेन क्रमेण यावत् तमाया अधःसप्तम्याश्च पृथिव्या अन्तरा 'समोहए समाणे' समवहतः सन् 'जे भविए सोहम्मे जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो' यो भव्यः सौधर्मे कल्पे यावत् ईषत्प्राग्भारायां पृथिव्याम् उपपातयितव्यः, यः पृथिवीकायिको जीवः तमायाः षष्ठपृथिव्या अधःसप्तम्यास्तमस्तमानामकसप्तमपृथिव्याः मध्ये मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा सौधर्मकल्पे यावत् ईषत्प्राग्भारायां पृथिव्या-

में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य है यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी में उत्पन्न होने के योग्य है ऐसा वह जीव क्या पहिले वहां उत्पन्न होकरके बाद में आहार ग्रहण करता है? या पहिले आहार ग्रहण करके बाद में वहां उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के भी उत्तर में प्रभु अतिदेश से ऐसा ही कहते हैं कि हे गौतम! इस सम्बन्ध में भी कथन जैसा पहिले कह दिया गया है वैसा ही जानना चाहिये वह जीव वहां पहिले उत्पन्न होकर भी बाद में आहार ग्रहण करता है और पहले आहार ग्रहण करके भी बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है। 'एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहे सत्तमाए य पुढवीए' इसी प्रकार से ऐसा भी कथन समझ लेना चाहिये कि जो पृथिवीकायिक जीव यावत् सप्तमी पृथिवी के बीच में-छठी और सप्तमी पृथिवी के अन्तराल में-मरणसमुद्घात करता है और मरणसमुद्घात करके वह

કાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય એવો તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે? અથવા પહેલા આહાર ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ અતિદેશથી એવું જ કહે છે કે- હે ગૌતમ આ સંબંધમાં પણ પહેલા જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે તે પ્રમાણેનું કથન સમજવું અર્થાત્ તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहे सत्तमाए य पुढवीए' એજ રીતે એવું કથન સમજવું કે જે પૃથ્વિકાયિક જીવ યાવત્ સાતમી પૃથ્વીના મધ્યમાં-છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીની વચમાં-મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે સૌધર્મકલ્પમાં યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીમાં પૃથ્વિકાયિકપણાથી

मुत्पत्तियोग्यो विद्यते स किं पूर्वमाहरति पश्चादुत्पद्यते पूर्वमुत्पद्यते पश्चाद्वा आहरतीत्यादि प्रश्नः पूर्ववदेव करणीयः, उत्तरमपि पूर्ववदेव वक्तव्यमिति संपूर्णप्रकरणस्य भावार्थः। 'पुढवीकाइएणं भंते' पृथिवीकायिको जीवः खलु भदन्त! 'सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं' सौधर्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोः, 'अंतरा समोहए' अन्तरा-मध्ये समवहतः-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् 'समोहणित्ता जे भविए' समवहत्य मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा यो भव्यो योग्यः 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां पृथिवीकायिकजीवरूपेण समुत्पत्तुं योग्यो भवति, 'से णं भंते!' स पृथिवीकायिको जीवः खलु भदन्त! 'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा' पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहरेत् पूर्वं वा आहारं कृत्वा पश्चादुत्पद्येत

सौधर्मकल्प में यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पत्ति के योग्य बना है-ऐसा वह जीव पहिले आहार ग्रहण करता है और बाद में वहां उत्पन्न होता है, तथा पहिले वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में वहां वह आहार ग्रहण करता है। प्रश्नोत्तर वाक्य यहां स्वतः पूर्वोक्तरूप से ही उद्भावित कर लेना चाहिए।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुढवीकाइए णं भंते! सोहम्मीसाणाणं०' हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक जीव सौधर्म एवं ईशान और सनत्कुमार माहेन्द्र इन दो युगलों के मध्य में मारणान्तिक समुद्घात करता है, और मारणान्तिक समुद्घात करके वह इसी रत्नप्रभा पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने योग्य बना है तो क्या ऐसा वह पृथिवीकायिक जीव 'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारिज्जा०' पहिले वहाँ उत्पन्न होकर पश्चात् आहार ग्रहण करता है?

ઉત્પત્તિને યોગ્ય થયા છે, એવો તે જીવ પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી ત્યાં તે આહાર ગ્રહણ કરે છે આ વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર વાકય સ્વયં બનાવી લેવા.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'પુઢવીકાઇએ ણં ભંતે! સોહમ્મીસાણાણં૦' હે ભગવન્ જે પૃથ્વિકાયિક જીવ સૌધર્મ અને ઈશાન એ બે દેવલોકોમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે. અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પૃથ્વિકાયિકરૂપથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યા હોય છે. તો એવો તે પૃથ્વિકાયિક જીવ 'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारिज्जा०' પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે? કે પહેલાં આહાર

इत्यादि प्रश्नः, उत्तरमाह-'सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव णिक्खेवओ' शेषं तदेव यावत् तच्चेनार्थेन यावत् निक्षेपः उपसंहारः, शेषम्-उक्तादन्यत् प्रश्नव्यतिरिक्तं सर्वमपि उत्तरम् तदेव-पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् किमवधिपर्यन्तमुत्तरं ज्ञातव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, यावत्तेनार्थेन हे गौतम ! पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहरति पूर्वं वा आहृत्य पश्चादुत्पद्यते, केन कारणेन एवं कथयसि गौतम! त्रयः समुद्घाता एषां जीवानाम्, तत्र मारणान्तिकसमुद्घातं देशेन करोति सर्वेण वा करोति तत्र देशेन कुर्वाणः पूर्वमाहरति पश्चादुत्पद्यते सर्वेण कुर्वाणः पूर्वमुत्पद्यते पश्चादाहरति

या पहिले आहारग्रहण करके बाद में वह वहां उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-हे गौतम ! 'सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं०' इस विषय में समस्त कथन पहिले जैसा ही जानना चाहिये अर्थात् जैसा पहिले ऐसा कहा गया है कि 'वह जीव वहां प्रथम उत्पन्न हो जाता है बाद में आहार ग्रहण करता है, अथवा पहिले वह आहार ग्रहण करता है और बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है' ऐसा ही कथन यहां पर भी करना चाहिये तथा-इस पर जो गौतम ने ऐसी शंका की है कि हे भदन्त ! आप के द्वारा इस प्रकार के कथन में हेतु क्या है? सो इस शंका के उत्तर में प्रभु ने जो उनसे ऐसा कहा है कि-'हे गौतम ! इन जीवों के तीन समुद्घात होते हैं-सो जब वह जीव मारणान्तिकसमुद्घात देश से करता है तब वह पूर्व में आहार ग्रहण करता है पश्चात् उत्पन्न होता है और जब वह सर्वदेश से समुद्घात करता

ગ્રહણ કરીને પછી તે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-હે ગૌતમ! 'सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं०' આ વિષયમાં બધું જ કથન પહેલાંની જેમ જ સમજવું જોઈએ અર્થાત્ પહેલાં જેમ એવું કહ્યું છે કે-તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે, અથવા તો પહેલાં ત્યાં આહાર ગ્રહણ કરે છે અને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. તથા આ સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ જે એવી શંકા કરી છે કે-હે ભગવન્ આપે કહેલા આ વિષયમાં હેતુ શું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓને પ્રભુએ કહ્યું છે કે-હે ગૌતમ આ જીવોને ત્રણ સમુદ્ઘાત થાય છે તો જ્યારે તે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત દેશથી કરે છે ત્યારે તે પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે અને જ્યારે તે સર્વદેશથી સમુદ્ઘાત કરે છે, ત્યારે તે પહેલાં ઉત્પન્ન

इत्यादि सर्वमुपसंहारान्तं वक्तव्यमिति भावः। 'पुढवीकाइए णं भंते' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! 'सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं' सौधर्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोः, 'अंतरा समोहए' अन्तरा-मध्ये समवहतः मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् 'समोहणित्ता जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा यो भव्यः शर्कराप्रभायां पृथिव्याम् 'पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए०' पृथिवीकायिकतया-पृथिवीजीवरूपेण उत्पत्तुम्-हे भदन्त! यः खलु पृथिवीकायिको जीवः सौधर्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोर्मध्ये मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा शर्कराप्रभायां पृथिव्यां पृथिवीकायिकजीवरूपेण उत्पत्तियोग्यो विद्यते स किं पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहरति पूर्वं वा आहारग्रहणं कृत्वा पश्चाद्वा उत्पद्यते इत्यादि पूर्ववदेव प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवा-

है तब वह पहिले उत्पन्न होता है, और बाद में आहार ग्रहण करता है इत्यादि, सो यह सब उपसंहारान्त तक का कथन यहां कहना चाहिए।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं- पुढवीकाइए णं भंते! सोहम्मीसाणाणं०' हे भदन्त! सौधर्म ईशान, एवं सनत्कुमार माहेन्द्र इन दो युगलों के मध्य में जिस पृथिवीकायिक जीव ने मारणान्तिक समुद्घात किया है और मारणान्तिक समुद्घात करके वह शर्कराप्रभा पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य बना है ऐसा वह जीव क्या पहिले उत्पन्न होकर बाद मे वहां आहार ग्रहण करता है, अथवा-पहिले आहार ग्रहण करके पीछे वहां उत्पन्न होता है? इत्यादि रूप से यहां पूर्ववत् उन्होंने प्रश्न किया हैं। इसके उत्तर में

થાય છે. અને તે પછી તે આહાર ગ્રહણ કરે છે. ઇત્યાદિ આ તમામ ઉપસંહાર સુધીનુ કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'पुढवीकाइए णं भंते! सोहम्मीसाणाणं०' હે ભગવન્ સૌધર્મ, ઈશાન, અને સનત્કુમાર માહેન્દ્ર આ બે યુગલોની વચમાં જે પૃથ્વિકાયિક જીવે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યો છે. અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમા પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય એવો તે જીવ પહેલા ઉત્પન્ન થઈને તે પછી ત્યાં આહાર ગ્રહણ કરે છે? અથવા પહેલાં આહાર કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? ઈત્યાદિ રૂપે અહિયાં પણ પહેલાંની જેમ જ પ્રશ્ન કરેલ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवामेव' હે ગૌતમ!

मेव' एवं–पूर्वोक्तक्रमेणैव उत्तरमिहापि ज्ञातव्यं सोपसंहारम्, पूर्वमपि उत्पद्य आहरति, पूर्वमाहारं कृत्वा पश्चादपि उत्पद्यते इत्यादि। 'एवं जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो' एवं यावत् अधःसप्तम्यां तमस्तमायाम् उत्पातयितव्यो–जीवानामुपपातो वक्तव्यः, रत्नप्रभापृथिव्यां यथा जीवस्य उपपातः कथितस्तथा शर्करापृथिव्यामपि जीवानामुपपातो वर्णयितव्य इति। 'एवं सणंकुमारमाहिंदाणं बंभलोगस्स य कप्पस्स' एवं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्ब्रह्मलोकस्य च कल्पस्य अंतरा समोहए 'अंतरा–मध्ये समवहतः यः पृथिवीकायिको जीवः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्ब्रह्मलोकस्य च कल्पस्य मध्ये मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् इत्यर्थः, 'समोहणित्ता' समवहत्य–मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वेत्यर्थः 'पुणरवि जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो'

प्रभु ने कहा है–'एवामेव' हे गौतम! यहां पूर्वोक्त क्रम से ही सोपसंहार उत्तर जानना चाहिये अर्थात् ऐसा वह पृथिवीकायिक जीव पहिले वहां उत्पन्न हो जाता है, और बाद में आहारग्रहण करता है, अथवा–पहिले आहार ग्रहण कर लेता है और बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है इत्यादि 'एवं जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो' इसी प्रकार से पृथिवीकायिक जीवों का उपपाद यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में भी कहना चाहिये रत्नप्रभा पृथिवी में जिस प्रकार से पृथिवीकायिक जीव का उपपात कहा गया है उसी प्रकार से शर्कराप्रभा पृथिवी में भी उसका उपपात वर्णित हुआ है ऐसा जानना चाहिये, 'एवं सणंकुमार-माहिंदाणं बंभलोगस्स य कप्पस्स' इसी प्रकार से जिस जीव ने सनत्कुमार, माहेन्द्र के एवं माहेन्द्र और ब्रह्मलोक के मध्य में मारणान्तिकसमुद्घात किया है और मारणान्तिक समुद्घात करके वह

અહિયાં પૂર્વોક્ત ક્રમથી જ ઉપસંહાર સુધીનો ઉત્તર સમજી લેવો. અર્થાત્ એવો તે પૃથ્વિકાયિક જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. અથવા પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને તે પછી તે ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ 'एवं जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो' એજ રીતે પૃથ્વિકાયિક જીવોના ઉપપાત યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પણ સમજી લેવો. રત્નપ્રભા પૃથ્વિમાં જે રીતે પૃથ્વિકાયિક જીવનો ઉપપાત કહેલો છે. તેજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પણ તેનો ઉપપાત વર્ણવેલ છે. તેમ સમજવું. 'एवं सणंकुमारमाहिंदाणं बंभलोगस्स य कप्पस्स' એજ રીતે જે જીવે સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોકની મધ્યમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યો હોય અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં

पुनरपि यावत् अधःसप्तम्याम् उत्पातयितव्यः, यावत्पदेन शर्कराप्रभात आरभ्य तमःप्रभा षष्ठपृथिवीपर्यन्तस्य ग्रहणं भवति, यथा शर्करापृथिव्यां सौधर्मेशानसनत्कुमारमाहेन्द्रमध्यस्थ मारणान्तिकसमुद्घातवतो जीवस्योपपातवर्णनं कृतम् तथैव तमस्तमापर्यन्तपृथिव्यामपि पूर्वोक्तजीवस्य समुत्पातो वर्णनीय इति भावः। 'एवं बंभलोगस्स लंतगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए' एवं ब्रह्मलोकस्य लान्तकस्य च कल्पस्यान्तरा समवहतः, 'पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' पुनरपि यावत् अधःसप्तम्याम् एवम्-उपरोक्तक्रमेण ब्रह्मलोकस्य लान्तकस्य च कल्पस्य मध्ये मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् कृत्वा च शर्कराप्रभात आरभ्य

यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य है तो ऐसा वह जीव क्या पहिले वहां उत्पन्न होकर बाद में आहार ग्रहण करता है या पहिले आहारग्रहण कर वहां उत्पन्न होता है ? तो इसका भी उत्तर पहिले के जैसा ही है यहां यावत्पद से शर्कराप्रभा से लेकर तमःप्रभा नाम की जो छठी पृथिवी है उनका ग्रहण हुआ है। जैसा शर्कराप्रभा पृथिवी में, सौधर्म ईशान, सनत्कुमार माहेन्द्र इन कल्पों के अन्तराल में मारणान्तिक समुद्घातवाले जीव का उपपात वर्णित किया गया है, वैसा ही तमस्तमापर्यन्त की पृथिवी में भी पूर्वोक्त जीव का समुत्पात वर्णनीय है 'एवं बंभलोगस्स, लंतगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए' इसी प्रकार से जो पृथिवीकायिक जीव ब्रह्मलोक और लान्तककल्प के मध्य में मरणसमुद्घात करता है, और समुद्घात करके वह यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में-शर्कराप्रभा से

પૃથિવિકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થયો હોય છે. તો એવો તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. અથવા પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ પહેલાંની જેમ જ છે. અહિયાં યાવત્પદથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને તમઃપ્રભા નામની જે છઠ્ઠી પૃથ્વી છે તેનું ગ્રહણ કરાયું છે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં સૌધર્મ ઇશાન સનત્કુમાર માહેન્દ્ર આ કલ્પોની મધ્યમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતવાળા જીવોનો ઉપપાત વર્ણવેલ છે. તેજ રીતે તમસ્તમા પર્યન્તની પૃથ્વીમાં પણ પૂર્વોક્ત જીવોનો ઉપપાત વર્ણવી લેવો.

'एवं बंभलोगस्स लंतगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए' એજ રીતે જે પૃથ્વિકાયિક જીવ બ્રહ્મલોક અને લાન્તક કલ્પની મધ્યમાં મરણસમુદ્ઘાત કરે છે, અને મરણસમુદ્ઘાત કરીને તે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં-શર્કરા-

तमस्तमापर्यन्तपृथिवीषु समुत्पन्नो वर्णनीयः, ब्रह्मलोकलान्तककल्पयोर्मध्ये समुद्घातं कृत्वा तमस्तमायामुत्पत्तियोग्यः स पूर्वमुत्पद्य तमस्तमायां पश्चादाहरति पूर्वं वा आहारग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते इत्यादि प्रश्नः उत्तरं च सर्वमपि वक्तव्यमिति। 'एवं लंतगस्स महासुक्कस्स कप्पस्स य अंतरा समोहए' एवं लान्तकस्य महाशुक्रस्य च कल्पस्यान्तरा-मध्ये समवहतः-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान्, 'पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' पुनरपि यावत् अधःसप्तम्याम् पृथिव्याम्, हे भदन्त ! लान्तककल्पस्य महाशुक्रकल्पस्य च मध्ये यः पृथिवीकायिको जीवो मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा तमस्तमायामुत्पत्तियोग्यो भवति, स किं प्रथमं तत्रोत्पद्य पश्चादाहरति अथवा पश्चमाहारग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते इति प्रश्नः, उत्तरम् हे गौतम ! मारणान्तिकसमुद्घातं देशतः कृत्वा गच्छति तदा देशेन समवहतः

लेकर तमस्तमापर्यन्त पृथिवियों में उत्पन्न होने योग्य बना है-ऐसा वह पृथिवीकायिक जीव वहां पहिले उत्पन्न होकर बाद में आहार ग्रहण करता है, तथा पहिले वह आहार ग्रहण करके पश्चात् वहाँ उत्पन्न होता है ऐसा जानना चाहिये, 'एवं लंतगस्स महासुक्कस्स कप्पस्स य अंतरा समोहए' इसी प्रकार से लान्तक और महाशुक्र कल्प के मध्य में मरणसमुद्घात करनेवाला पृथिवीकायिक जीव यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पत्ति के योग्य बना हुआ होकर पहिले वहां उत्पन्न हो जाता है और पश्चात् आहार ग्रहण करता है तथा पहिले आहार ग्रहण करता है और पश्चात् वहां उत्पन्न हो जाता है' ऐसा कथन जानना चाहिये यदि वह देशतः मारणान्तिक समुद्घात करता है तो वह पहिले आहार ग्रहण करता है और पश्चात्

પ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમસ્તમા પર્યન્તની પૃથ્વીયોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલો હોય એવો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને પહેલાં તે આહાર ગ્રહણ કરીને પછી પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ સમજવું. 'एवं लंतगस्स महासुक्कस्स कप्पस्स य अंतरा समोहए' એજ રીતે લાન્તક અને મહાશુક્ર કલ્પની મધ્યમાં મરણસમુદ્ઘાત કરવાવાળો પૃથ્વિકાયિકજીવ યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પૃથ્વિકાયિકપણાથી ઉત્પત્તિને યોગ્ય બનીને પહેલો ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. તથા પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને તે પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણેનું કથન સમજવું. જો તે દેશથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, તો તે પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને તે પછી તે ત્યાં

पूर्वमाहरति पश्चादुत्पद्यते सर्वेण समवहतः पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहरतीति। 'एवं महासुक्कस्स सहस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' एवं महाशुक्रस्य सहस्रारस्य च कल्पस्य अन्तरा मध्ये समवहतः-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् पुनरपि यावदधः सप्तम्याम्, हे भदन्त! यः पृथिवीकायिको जीवो महाशुक्रसहस्रारयोरन्तराले मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा तमस्तमायामधःसप्तम्यामुत्पत्तियोग्यो विद्यते, स किं प्रथमं आहरति पश्चात् तत्रोत्पद्यते अथवा प्रथमं स तत्रोत्पद्यते पश्चादाहरतीति गौतमस्य प्रश्नः, यदि देशेन समवहतः तदा पूर्वमाहरति पश्चादुत्पद्यते, सर्वेण समवहतस्तदा पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहरतीति भगवत उत्तरम्। 'एवं

वहां उत्पन्न होता है और यदि वह सर्वरूप से मरणसमुद्घात करता है तो पहिले वह वहां उत्पन्न हो जाता है और पश्चात् आहार ग्रहण करता है 'एवं महासुक्कस्स सहस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा पुणरवि जाव अहेसत्तमाए। हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक जीव महाशुक्र और सहस्रार एवं इन दो के अन्तराल में मरण समुद्घात करता है, और मरणसमुद्घात करके वह यावत् तमस्तमा नाम की सातवीं पृथिवी में उत्पत्ति के योग्य बना है तो ऐसा वह पृथिवीकायिक जीव क्या पहिले आहार ग्रहण करता है और पश्चात् वहां उत्पन्न होता है? या पहिले वह वहां उत्पन्न हो जाता है और पश्चात् आहार ग्रहण करता है? इसके उत्तर में प्रभु ने गौतम से कहा-हे गौतम! यदि वह एकदेश से समुद्घात करता है तो वह पहले आहारग्रहण करता है और पीछे वहां उत्पन्न होता है, और यदि वह सर्वरूप से

ઉત્પન્ન થાય છે. અને જો તે સર્વ રૂપથી મરણુ સમુદ્ઘાત કરે છે તો પહેલાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને તે પછી આહાર ગ્રહણુ કરે છે. 'एवं महासुक्कस्स सहस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा-पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' હે ભગવન્ જે પૃથ્વિકાયિક જીવ મહાશુક્ર અને સહસ્રાર આ બે કલ્પોના અંતરાલમાં મરણુ સમુદ્ઘાત કરે છે, અને મરણુ સમુદ્ઘાત કરીને યાવત્ તમસ્તમા નામની સાતમી પૃથ્વીમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય બન્યો હોય એવો તે પૃથ્વિકાયિક જીવ શું પહેલાં આહાર ગ્રહણુ કરે છે? અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી તે આહાર ગ્રહણુ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને કહ્યું કે હે ગૌતમ! જો તે એકદેશથી સમુદ્ઘાત કરે તો તે પહેલાં આહાર ગ્રહણુ કરે છે, અને તે પછી જ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને જો તે સર્વદેશથી મારણા-

सहस्सारस्स आणयपाणयकप्पाण य पुणरवि जाव 'अहे सत्तमाए' एवं सहस्रारस्य आनतप्राणतकल्पयोश्च अन्तरा समवहतः, समवहत्य सप्तम्यामुत्पत्तियोग्यः स किं पूर्वमाहरति पश्चादुत्पद्यते पूर्वं वा उत्पद्यते पश्चादाहरतीति प्रश्नः, देशेन समवहतः पूर्वमाहरति पश्चादुत्पद्यते सर्वेण समवहतः पूर्वमुत्पद्यते पश्चादाहरति इत्युत्तरम् पुनरपि यावदधःसप्तम्यामित्यनेन एतदेव दर्शितमिति। 'एवं आणयपाणयाणं आरणअच्चुयाण य कप्पाणं अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' एवम् आनतप्राणतयोः आरणाच्युतयोश्च कल्पयोरन्तरा पुनरपि यावत् अधःसप्तम्याम्। अनयोः कल्पयोर्मध्ये मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा यो जीव उत्पत्तुं योग्यो विद्यते यावदधःसप्तम्यां स किं पूर्वमाहरति पश्चादुत्पद्यते पूर्वं वा उत्पद्यते पश्चादाहरति चेतिप्रश्नस्य पूर्ववदेव उत्तरम् पूर्वमपि आहरति पश्चादुत्पद्यते पश्चादपि आहरति

मारणान्तिक समुद्घात करता है तो पहिले वह वहां उत्पन्न हो जाता है और पीछे आहार ग्रहण करता है। 'एवं सहस्सारस्स आणयपाणयकप्पाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' इसी प्रकार सहस्रार और आनतप्राणत कल्प के मध्य में भी समझ लेना चाहिए। 'एवं आणयपाणयाणं आरणअच्चुयाण य कप्पाणं अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' इसी प्रकार से गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि–हे भदन्त! जो जीव–पृथिवीकायिक जीव आनतप्राणत और आरण अच्युत इन दो कल्पों के अन्तराल में मारणान्तिक समुद्घात करता है और समुद्घात करके वह यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य बना है तो ऐसा वह जीव क्या पहिले आहार ग्रहण करता है और बाद में वहां उत्पन्न होता है? या पहिले वहां

न्तिक समुद्घात करे छे तो ते पहेलां त्यां उत्पन्न थइ जाय छे अने ते पछी आहार ग्रहण करे छे. 'एवं' सहस्सारस्स आणयपाणयकप्पाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' आज प्रमाणे सहस्रार अने आनतप्राणत कल्पनी मध्यमां पण प्रश्नोत्तर रूपे समजी लेवुं. 'एवं आणयपाणयाणं आरणअच्चुयाण य कप्पाणं अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' आज प्रमाणे गौतमस्वामीए प्रभुने एवुं पूछयुं छे के–हे भगवन् जे पृथ्वीकायिक जीव आनत–प्राणत अने आरण अच्युत आ बे कल्पोनी मध्यमां मारणान्तिक समुद्घात करे छे, अने समुद्घात करीने ते यावत् अधःसप्तमी पृथ्वीमां पृथ्वीकायिक रूपथी उत्पन्न थवाने योग्य बनेलो होय छे, एवो ते जीव पहेलां आहार ग्रहण करे छे? अने ते पछी उत्पन्न थाय छे के–पहेलां

पूर्वमुत्पद्यते इत्यादिपूर्वोक्तमेव उत्तरम्। 'एवं आरणअच्चुयाणं गेवेज्जविमाणाण य अंतरा जाव अहेसत्तमाए' एवमारणाच्युतयोः ग्रैवेयकविमानानां च अन्तरा-मध्ये यावदधःसप्तम्याम्-आरणाच्युतकल्पयोर्ग्रैवेयकविमानां च मध्ये यः पृथिवीकायिको जीवो मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान्, कृत्वा तमस्तमान्त-पृथिव्यामुत्पत्तुं योग्यो विद्यते स किं प्रथममाहरति पश्चादुत्पद्यते पूर्वं वा उत्पद्यते पश्चादाहरतीति पूर्वपक्षे पूर्वोक्तमेव उत्तरमिहापि अनुसन्धेयमिति। 'एवं गेवेज्ज-विमाणाणं अणुत्तरविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' एवं ग्रैवेयक-विमानानाम् अनुत्तरविमानानां च अन्तरा-मध्ये समवहतः, समवहत्य अधः-

वह उत्पन्न होता है और बाद में आहार ग्रहण करता है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-हे गौतम! इस सम्बन्ध में भी उत्तर पहले के जैसा ही जानना चाहिये 'एवं आरणअच्चुयाणं गेवेज्जविमाणाण य अंतरा जाव अहे सत्तमाए' इसी प्रकार से इस प्रश्न के संबन्ध में भी कि 'जो पृथिवीकायिक जीव आरण अच्युत एवं ग्रैवेयक विमानों के अन्तराल में मरणसमुद्घात करके यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में उत्पत्ति के योग्य बना है ऐसा वह जीव क्या पहिले आहार ग्रहण करता है और बाद में वहां उत्पन्न होता है? या पहिले वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है?' ऐसा ही पूर्वोक्त रूप से उत्तर जानना चाहिये 'एवं गेवेज्जविमाणाणं अणुत्तरविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' इसी प्रकार से इस प्रश्न का कि-'जो पृथिवीकायिक जीव ग्रैवेयकविमानों और अनुत्तरविमानों के

ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેને કહે છે કે-હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પણ પહેલાંની જેમ જ સઘળું કથન સમજવું. 'एवं आरणअच्चुयाणं गेवेज्जविमाणाण य अंतरा जाव अहे सत्तमाए' એજ રીતે આ પ્રશ્નના સંબંધમાં પણ કે 'જે પૃથ્વિકાયિક જીવ આરણ, અચ્યુત, અને ગ્રૈવેયક વિમાનોની મધ્યમાં મરણ સમુદ્ઘાત કરીને યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય બન્યો હોય છે. એવો તે જીવ પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે? અને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે? કે પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે? એ સંબંધમાં પણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેનો જ ઉત્તર સમજવો. 'एवं गेवेज्जविमाणाणं अणुत्तरविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए' આજ પ્રમાણે આ પ્રશ્નનો કે 'જે પૃથ્વિકાયિક જીવ ગ્રૈવેયક વિમાનો અને અનુત્તરવિમાનોની મધ્યમાં

पृथिव्यामुत्पत्तुं योग्यो विद्यते स किं पूर्वमाहरति पश्चादुत्पद्यते पूर्वं वा उत्पद्यते पश्चादाहरतीति प्रश्नस्य पूर्वमपि आहरति पश्चादुत्पद्यते पूर्वं वा उत्पद्यते पश्चादाहरतीति पूर्ववदेव उत्तरमिति। 'एवं अणुत्तरविमाणाणं ईसीपब्भाराए य पुणरवि जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो' एवमनुत्तरविमानानामीषत्प्राग्भारायाश्च पृथिव्याः पुनरपि यावदधःसप्तम्यामुपपातयितव्यः, अनुत्तरविमानेषत्प्राग्भारापृथिव्यो-र्मध्ये मारणान्तिकसमुद्घातकारिणां पार्थिवजीवानां रत्नप्रभात आरभ्य तमस्तमा पृथिवीपर्यन्तमुपपातो वक्तव्यः पूर्ववदेवेति ॥सू० १॥

अन्तराल में मरणसमुद्घात करता है और मरणसमुद्घात करके वह यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य बनता है तो ऐसा वह जीव क्या पहिले आहार ग्रहण करता है और बाद में वहां उत्पन्न होता है? या पहिले वह वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है? अर्थात् वह जीव पहिले भी आहार ग्रहण कर लेता है और बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है, तथा पहिले वह वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण कर लेता है इस प्रकार से देशतः समुद्घात की अपेक्षा से और सर्वरूप समुद्घात की अपेक्षा से दोनों ही पक्ष मान्य हुए हैं। 'एवं अणुत्तरविमाणाणं इसीपब्भाराए पुणरवि जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो' इसी प्रकार से अनुत्तरविमानों एवं ईषत्प्राग्भारा पृथिवी के अन्तराल में मरणसमुद्घात करके यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने योग्य हुए पार्थिव जीवों के सम्बन्ध

મરણ સમુદ્દ્ઘાત કરે છે, અને મરણ સમુદ્દ્ઘાત કરીને તે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પૃથ્વિકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય છે, તો એવો તે જીવ શું પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે? અને પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી તે આહાર ગ્રહણ કરે છે? અર્થાત્ તે જીવ પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે આ રીતે દેશતઃ સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાથી અને સર્વરૂપ સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાથી એમ આ બન્ને પક્ષ માન્ય થયા છે. 'एवं अणुत्तरविमाणाणं इसीपब्भाराए पुणरवि जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो' એજ પ્રમાણે અનુત્તર વિમાનો અને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીની મધ્યમાં મરણ સમુદ્ઘાત કરીને યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં પૃથ્વિકાયિક

पृथिवीकायिकस्योपपातं प्रदर्श्य अप्कायिकस्य तद्दर्शयितुमाह–'आउकाइ-एणं' इत्यादि

मूलम्–'आउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए सक्कर-प्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए० सेसं जहा पुढवी-काइयस्स जाव से तेणट्ठेणं० एवं पढमदोच्चाणं अंतरा समोहए जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जाव ईसी-पब्भाराए उववाएयव्वो आउक्काइयत्ताए। आउक्काइए णं भंते ! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहि-घणो-दहिवलएसु आउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए० सेसं तं चेव, एवं एए-हिं चेव अंतरा समोहओ जाव अहेसत्तमाए पुढवीए घणोदहि-घणोदहिवलएसु आउक्काइयत्ताए उववाएयव्वो, एवं जाव अणुत्तर-विमाणाणं ईसीपब्भाराए य पुढवीए अंतरा समोहए जाव अहे-

---

में भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये अर्थात् यहां देशतः और सर्वतः मरणसमुद्घात करके यावत् अधः सप्तमी पृथिवी में पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने योग्य हुआ पृथिवीकायिक जीव पहिले वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है तथा पहिले वह आहार ग्रहण कर लेता है और बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है इस प्रकार दोनों पक्ष मान्य हुए हैं ॥सू० १॥

પણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થયેલ પૃથિવ્કાયિક જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે, તથા પહેલાં તે આહાર ગ્રહણ કરી લે છે, અને તે પછી તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે આ રીતના બન્ને પક્ષો માન્ય થયેલા છે. ॥સૂ૦ ૧॥

सत्तमाए घणोदहि-घणोदहिवलएसु उववाएयव्वो। वाउक्काइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए० एवं जहा सत्तरसमसए वाउक्काइयउद्देसए तहा इह वि णवरं अंतरेसु समोहणणा नेयव्वा सेसं तं चेव जाव अणुत्तरविमाणाणं ईसीपब्भाराए य पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए घणवायतणुवाय घणवायतणुवायवलएसु वाउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू० २॥

वीसइमे सए छट्ठो उद्देसो समत्तो॥

छाया—अप्कायिकः खलु भदन्त! एतस्याः रत्नप्रभायाः शर्कराप्रभायाश्च पृथिव्याः अन्तरा समवहतः, समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पेऽप्कायिकतया उत्पत्तुम्० शेषं यथा पृथिवीकायिकस्य यावत् तत्तेनार्थेन०। एवं प्रथमद्वितीययोः पृथिव्योरन्तरा समवहतो यावद् ईषत्प्राग्भारायाम् उपपातयितव्यः, एवमेतेन क्रमेण यावत् तमाया अधःसप्तम्याः पृथिव्याः अन्तरा समवहतः समवहत्य यावत् ईषत्प्राग्भारायाम् उपपातयितव्योऽप्कायिकतया। अप्कायिकः खलु भदन्त! सौधर्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोरन्तरा समवहतः समवहत्य यो भव्य एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधि-घनोदधिवलयेषु अप्कायिकतया उत्पत्तुम्० शेषं तदेव, एवमेतैरेव अन्तरा समवहतो यावत् अधःसप्तम्याः पृथिव्या घनोदधि-घनोदधिवलयेषु अप्कायिकतयोपपातयितव्यः, एवं यावत् अनुत्तरविमानानाम् ईषत्प्राग्भारायाश्च पृथिव्याः अन्तरा समवहतो यावत् अधः सप्तम्याः, घनोदधि-घनोदधिवलयेषु उपपादयितव्यः। वायुकायिकः खलु भदन्त! एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः शर्कराप्रभायाश्च पृथिव्या अन्तरा समवहतः समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे वायुकायिकतया उत्पत्तुम्, एवं यथा सप्तदशशतके वायूद्देशकस्तथा इहापि, नवरम् अन्तरेषु समवहननं नेतव्यम्, शेषं तदेव, यावदनुत्तरविमानानाम् ईषत्प्राग्भारायाश्च पृथिव्या अन्तरा समवहतः समवहत्य यो भव्यो घनवाततनुवात-

घनवाततनुवातवलयेषु वायुकायिकतया उत्पत्तुम्, शेषं तदेव, यावत् तत्तेनार्थेन यावदुत्पद्यते, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० २॥

विंशतिशतके षष्ठोद्देशकः समाप्तः।

टीका—'आउकाइए णं भंते!' अप्कायिकजीवः खलु भदन्त! 'इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए' एतस्या रत्नप्रभायाः शर्करा-प्रभायाश्च पृथिव्याः अन्तरा–मध्ये समवहतः–मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् 'समोहणित्ता जे भविए' समवहत्य–मारणान्तिसमुद्घातं कृत्वा यो भव्यः–भवितुं योग्यः 'सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए' सौधर्मे कल्पे अप्कायिकतया उत्पत्तुम्। 'सेसं जहा पुढवीकाइयस्स जाव से तेणट्ठेणं' शेषं यथा पृथिवीका-यिकस्य यावत् तत्तेनार्थेन भदन्त! हे भदन्त! योऽयमप्कायिको जीव एतस्या रत्नप्रभायाः शर्कराप्रभायाश्च पृथिव्याः मध्ये मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् कृत्वा च सौधर्मकल्पेऽप्कायिकतया उत्पत्तियोग्यो विद्यते स किं पूर्वमाह-रति पश्चादुत्पद्यते अथवा पूर्वमुत्पद्यते पश्चादाहरतीति पृथिवीकायिकवदेव प्रश्नः,

इस प्रकार से पृथिवीकायिकके उपपात को दिखलाकर अब सूत्रकार अप्कायिक के उपपात को दिखलाने के लिये 'आउक्काइए णं भंते!' इत्यादि सूत्र को प्रारंभ करते हैं।

टीकार्थ—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'आउक्काइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए य पुढवीए०' हे भदन्त! इस रत्न-प्रभा पृथिवी और शर्कराप्रभा पृथिवी के मध्य में जिस अप्कायिक जीव ने मारणान्तिक समुद्घात किया है और समुद्घात करके जो 'सोहम्मे कप्पे आउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए भविए' सौधर्मकल्प में अप्कायिकरूप से उत्पन्न होने योग्य हैं ऐसा वह जीव क्या पहिले आहार ग्रहण करता है और बाद में वहाँ उत्पन्न होता है? या पहिले

આ રીતે પૃથિવિકાયિક જીવોનો ઉપપાત બતાવીને હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિક જીવોના ઉપપાતને બતાવવા માટે 'आउकाइए णं भंते!' ઈત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–'आउकाइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए य पुढवीए०' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની મધ્યમાં જે અપ્કાયિક જીવે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરેલ છે, અને સમુદ્ઘાત કરીને 'सोहम्मे कप्पे आउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए भविए' સૌધર્મ કલ્પમાં અપ્કાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય એવો તે જીવ પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે? કે પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને તે

उत्तरमाह–हे गौतम! मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतो जीवः कदाचित् पूर्व-माहरति पश्चादुत्पद्यते कदाचित् पूर्वमुत्पद्यते पश्चादाहरतीति। हे भदन्त! केन कारणेन एवं कथयति यत् पूर्वमपि उत्पद्यते पश्चादाहरति पूर्वमपि आहरति पश्चा-दुत्पद्यते इति हे गौतम! अप्कायिकजीवानां त्रयः समुद्घाताः भवन्ति, वेदना-समुद्घातः, कषायसमुद्घातः, मारणान्तिकसमुद्घातश्च, तत्र देशतः सर्वतो द्विप्रकारेण मारणान्तिकसमुद्घातो भवति यो जीवो देशतो मारणान्तिकसमुद-

वहां वह उत्पन्न होता है और बाद में आहार ग्रहण करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम! मारणान्तिकसमुद्घात से समवहत हुआ जीव कदाचित् पहिले आहार ग्रहण कर लेता है और बाद में उत्पन्न होता है तथा कदाचित् पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है इस प्रकार का यह प्रश्नोत्तर पृथिवीकायिक जीव के प्रश्नोत्तर के जैसे ही है, अब गौतमस्वामी इस पर प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त! आप किस कारण से ऐसा कहते हैं कि पहले भी वह उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है तथा पहिले वह आहार ग्रहण कर लेता है और बाद में उत्पन्न हो जाता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम! अप्कायिक जीवों के तीन समुद्घात कहे गए हैं–वेदनासमुद्घात, कषायसमुद्घात और मार णान्तिकसमुद्घात, इनमें मारणान्तिकसमुद्घात देश से भी होता है, और सर्वरूप से भी होता है, जो जीव देश से इस समुद्घात को

પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થયેલો જીવ કોઈવાર પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરી લે છે, અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને કોઈવાર પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રકારનો પ્રશ્નોત્તર પૃથિવ-કાયિક જીવની જેમ જ છે હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને તે પછી પણ ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ! અપ્કાયિક જીવોના ત્રણ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે. વેદનાસમુદ્ઘાત ૧ કષાયસમુદ્ઘાત ૨ અને મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત ૩ આમાં મારણા-ન્તિકસમુદ્ઘાત દેશથી પણ થાય છે અને સર્વરૂપથી પણ થાય છે, જે જીવ

घातं करोति स मरणसमुद्घातस्य प्रारम्भसमय एव म्रियते अतः स पूर्वशरीरं देशतः परित्यज्य ईलिकागत्या गच्छति, स प्रथममाहरति पश्चादुत्पद्यते यदा तु सर्वतः समुद्घातं करोति तदा स मरणसमुद्घातान्निवृत्तो भूत्वा पश्चाद् म्रियते अतः स गेन्दुकगत्या सर्वात्मप्रदेशैस्तत्र गत्वा उत्पद्यते तस्मात् स प्रथममुत्पद्यते पश्चादाहरति एतेन कारणेन गौतम ! कथयामि यत् पूर्वमपि आहरति पश्चादुत्पद्यते पूर्वमपि वोत्पद्यते पश्चादाहरतीत्यादि पृथिवीप्रकरणवदेव सर्वमुत्तरमित्येव तदेव-'जाव से तेणट्ठेणं' इति सन्दर्भेण स्मारितमिति भावः। 'एवं पढमदोच्चाणं

करता है वह मरणसमुद्घात के प्रारम्भ समय में ही मर जाता है, इसलिये वह पूर्वगृहीत शरीर को एकदेश से छोडकर ईलिकागति से उत्पत्तियोग्य स्थान में पहुंचता है-ऐसा वह जीव प्रथम आहार ग्रहण करता है और बाद में उत्पन्न होता है तथा जो जीव सर्वरूप से मरणसमुद्घात करता है वह मरणसमुद्घात से निवृत्त होकर बाद में मरता है अतः वह कन्दुक की गति से सर्वात्मप्रदेशों से वहां जाकर उत्पन्न हो जाता है-ऐसा वह जीव पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है। इसी कारण को लेकर हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि वह पहिले भी आहार ग्रहण करता है और बाद में उत्पन्न हो जाता है तथा पहिले भी उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है। इस प्रकार से समस्त उत्तररूप कथन पृथिवीप्रकरण के उत्तररूप कथन के जैसे ही जानना चाहिये, यही बात-'जाव से तेणट्ठेणं' इस सन्दर्भ द्वारा स्मरण कराई गई है। 'एवं

દેશથી આ સમુદ્ઘાત કરે છે, તે મરણસમુદ્ઘાતના પ્રારંભ કાળમાં જ મરી જાય છે. તેથી તે પહેલાં ધારણ કરેલ શરીરને એકદેશથી છોડીને ઇલિકા (ઇયળ)ની ગતિથી ઉત્પત્તિના યોગ્ય સ્થાને પહોંચે છે. અને જ્યારે એવો તે જીવ સર્વરૂપથી મરણસમુદ્ઘાત કરે છે. તે મરણસમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈને તે પછી મરે છે. જેથી તે કંદુકની ગતિથી બધા જ આત્મપ્રદેશોથી ત્યાં જઈને ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, એવો તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને તે પછી તે આહાર ગ્રહણ કરે છે એજ કારણથી હે ગૌતમ મેં એવું કહ્યું છે કે-તે પહેલાં પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને પછી ઉત્પન્ન થાય છે અને પહેલાં ઉત્પન્ન થઇને તે પછી પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે. આ રીતનું સઘળું ઉત્તરરૂપ કથન પૃથ્વિકાયિક પ્રકરણના ઉત્તરરૂપ કથન પ્રમાણે જ સમજવું એજ વાત 'जाव से तेणट्ठेणं' આ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. 'एवं'

अंतरा समोहए' एवं प्रथमद्वितीययोः रत्नप्रभाशर्करापृथिव्योरन्तरा-मध्ये अप्कायिको जीवः समवहतो-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान्, 'जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो' यावत् ईषत्प्राग्भारायाम् उपपातयितव्यः, मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा योऽप्कायिको जीवः सौधर्मादारभ्य ईषत्प्राग्भारापृथिवीपर्यन्तमुत्पत्तियोग्यो विद्यते स किं प्रथममाहरति पश्चादुत्पद्यते अथवा-पूर्वमुत्पद्यते सौधर्मकल्पादौ पश्चादाहरतीति प्रश्नः, यदि देशतो मारणान्तिकसमुद्घातं करोति तदा प्रथममाहरति पश्चादुत्पद्यते, सर्वतः मारणान्तिकसमुद्घातं करोति तदा पूर्वमुत्पद्यते पश्चादाहरति इत्येवमुभयमपि संभवति, मारणान्तिकसमुद्घा-

---

पढमदोच्चाणं अंतरा समोहए' इसी प्रकार से कोई अप्कायिक जीव प्रथम द्वितीय पृथिवी के मध्य में मरण समुद्घात करता है और वह मरणसमुद्घात करके वह यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी में-सौधर्म देवलोक से लेकर ईषत्प्राग्भारा पृथिवीपर्यन्त स्थानों में उत्पत्ति योग्य है तो ऐसा वह अप्कायिक जीव क्या पहिले आहारग्रहण करता है और बाद में उत्पन्न होता है ? या पहिले सौधर्मकल्पादि में उत्पन्न होता है और बाद में आहार ग्रहण करता है ? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-यदि उस पृथिवीकायिक जीव वहां पर एकदेश से मारणान्तिक समुद्घात किया है तो ऐसा वह जीव वहां पहिले आहार ग्रहण करता है। और बाद में वहां उत्पन्न होता है और यदि वह सर्वरूप से वहां मारणान्तिक समुद्घात करता है तो वह उत्पन्न होता है और बाद में वह आहार ग्रहण करता है। इस प्रकार देश और सर्वरूप

पढमदोच्चाणं अंतरा समोहए' આજ રીતે કોઈ અપ્કાયિક જીવ પહેલી અને બીજી પૃથ્વીની મધ્યમાં મરણસમુદ્ઘાત કરે છે, અને તે મરણસમુદ્ઘાત કરીને યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીમાં-સૌધર્મ દેવલોકથી લઈને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીના સ્થાનોમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય બન્યો હોય છે, એવો તે અપ્કાયિક જીવ શું પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે ? અને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા પહેલાં સૌધર્મકલ્પ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-જો તે પૃથ્વિકાયિક જીવ ત્યાં એકદેશથી મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત કરે છે, તો એવો તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને જો તે સર્વરૂપથી ત્યાં મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત કરે છે તો તે પહેલાં

तस्य प्रकारभेदादित्युत्तरम् एतत् सर्वम् यावत्पदेन ध्वनितं मूलकृतेति भावः। 'एवं एएणं कमेणं तमाए अहे सत्तमाए य पुढवीए अंतरा समोहए' एवम् एतेन क्रमेण पूर्वप्रदर्शितप्रकारेण तमाया अधःसप्तम्यास्तमस्तमायाश्च पृथिव्याः अन्तरा-मध्ये समवहतः-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् अप्कायिको जीवः, 'समोहणित्ता जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो आउकाइयत्ताए' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा यावदीषत्प्राग्भारायाम् उपपातयितव्यः-उपपातो वक्तव्यः अप्कायिकतया-अप्कायिकजीवस्वरूपेण पूर्वप्रकरणवदेव इहापि सर्वं वक्तव्यम् ज्ञातव्यं चेति यावत् पदसामर्थ्यादिति भावः। 'आउकाइए णं भंते!'

मारणान्तिकसमुद्घात की अपेक्षा दोनों बातें संभवित होती है। क्योंकि मारणान्तिकसमुद्घात के इस प्रकार से भेद हैं। यह सब मूल सूत्रकार ने यावत्पद से ध्वनित किया है। 'एवं एएणं कमेणं तमाए अहे सत्तमाए य पुढवीए अंतरा समोहए०' इसी पूर्वप्रदर्शित क्रम से यदि कोई अप्कायिक जीव तमा और अधःसप्तमी पृथिवी के अन्तराल में मरण समुद्घात करता है और मरणसमुद्घात करके वह अप्कायिक जीव यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवीपर्यन्त स्थानों में उत्पन्न होने योग्य है तो वह दोनों रूप से वहां उसरूप से उत्पन्न हो जाता है यदि उसने वहाँ पर देशतः समुद्घात किया हैं तो वह वहां पहिले आहार ग्रहण करता है और बाद में उत्पन्न होता है और यदि उसने सर्वरूप से वहां मारणान्तिकसमुद्घात किया है तो वह प्रथम उत्पन्न होता है, बाद में आहार ग्रहण करता है। 'आउकाइए णं

ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પછી તે આહાર ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે દેશ અને સર્વરૂપના મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ એ બેઉ વાત સંભવિત થાય છે. કેમકે મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતના આ પ્રમાણે ભેદ છે. આ તમામ કથન સૂત્રકારે યાવત્ પદથી સૂચિત કરેલ છે. 'एवं एएणं कमेणं तमाए अहे-सत्तमाए य पुढवीए अंतरा समोहए' આ પહેલાં કહેલાં ક્રમથી જો કોઈ અપ્કાયિક જીવ તમા અને અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના મધ્યમાં મરણસમુદ્ઘાત કરે છે, અને મરણસમુદ્ઘાત કરીને તે અપ્કાયિક જીવ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તના સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય તો તે બન્નેરૂપથી ત્યાં તે રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. જો તેણે ત્યાં દેશતઃ સમુદ્ઘાત કર્યો હોય તો તે ત્યાં પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે અને જો તે સર્વરૂપથી ત્યાં મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત કરે તો તે પહેલાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પછી તે આહાર ગ્રહણ કરે છે. 'आउकाइएणं भंते!' હવે ગૌતમ-

अप्कायिकः खलु भदन्त ! 'सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए' सौधर्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोरन्तरा-मध्ये समवहतः-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् अप्कायिको जीवः, 'समोहणित्ता जे भविए' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा यो भव्यो-भवितुं योग्यः, 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'घणोदहि-घणोदहिवलएसु' घनोदधि-घनोदधिवलयेषु 'आउयत्ताए उववज्जित्तए' अप्कायिकतया-अप्कायिकत्वरूपेण उत्पत्तुम् योग्य इति पूर्वेणान्वयः 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-पूर्वप्रदर्शितमेवात्र सर्वं वक्तव्यम्, यः खलु अप्कायिको जीवः सौधर्मेशानयोः सनत्कु-

भंते !०' अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं हे भदन्त ! जिस अप्कायिक जीव ने सौधर्म ईशान कल्पों एवं सनत्कुमार माहेन्द्रकल्पों के मध्य में मारणान्तिक समुद्घात किया है, और मारणान्तिक समुद्घात करके वह अप्कायिक जीव 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए०' इस रत्नप्रभा पृथिवी के घनोदधि और घनोदधि के वलयों में अप्कायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य है-तो ऐसा वह अप्कायिक जीव यदि देश से मारणान्तिक समुद्घात करता है, तो वह पहिले घनोदधि आदिकों में उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है, और यदि उसने सर्वरूप से वहां मारणान्तिकसमुघात किया है तो वह पहले उत्पन्न होता है और बाद में आहार ग्रहण करता है इस प्रकार मारणान्तिकसमुद्घात करने के भेद से दोनों प्रकार के कथन का समावेश हो जाता है इस प्रकार पहले का सब कथन समझना चाहिए जो अप्कायिक जीव सौधर्म और ईशान कल्प के एवं

સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ જે અપ્કાયિક જીવ સૌધર્મ ઈશાન કલ્પોની મધ્યમાં અને સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પોની મધ્યમાં મારણાન્તિક-સમુદ્ઘાત કરીને તે અપ્કાયિક જીવ 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए०' આ રત્ન-પ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિ અને ઘનોદધિના વલયોમાં અપ્કાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યા હોય છે, તો એવો તે અપ્કાયિક જીવ જો દેશથી માર-ણાન્તિકસમુદ્ઘાત કરે છે તો તે પહેલાં ઘનોદધિ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને જો તેણે સર્વરૂપથી ત્યાં માર-ણાન્તિકસમુદ્ઘાત કર્યો હોય તો તે પહેલાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે તમામ કથન સમજવું. જે અપ્કાયિકજીવ સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પ અને સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર

मारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोर्मध्ये मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा घनोदधि-घनोदधिवलयेषु उत्पत्तियोग्यो विद्यते स तत्र घनोदध्यादौ प्रथममुत्पद्यते पश्चादाहरति अथवा प्रथममाहरति तदनन्तरमुत्पद्यते तत्र, इत्येवं रूपेण प्रश्नवाक्यमूहनीयम् प्रथममुत्पद्यते पश्चादाहरति पूर्वमाहरति वा पश्चादुत्पद्यते यदि देशतः करोति समुद्घातम्, सर्वतो वा करोति समुद्घातमिति समुद्घातकरणभेदेन उभयमपि संभवतीति भगवत उत्तरमपि अनुसंधातव्यमिति । 'एवं एएहिं चेव अंतरा समोहओ जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घणोदहि-घणोदहिवलएसु आउक्काइयत्ताए उववाएयव्वो' एवमेतास्वेव अन्तरासु समवहतो यावत् अधःसप्तम्याः पृथिव्याः संबन्धिषु घनोदधि-घनोदधिवलयेषु अप्कायिकतया उपपातयितव्यः, यथा सौधर्म-

सनत्कुमार और माहेन्द्र कल्प के मध्य में मारणान्तिकसमुद्घात कर के घनोदधिवलय में उत्पत्तियोग्य बना है वह वहां घनोदध्यादि में पहले उत्पन्न होता है पश्चात् आहार ग्रहण करता है? अथवा पहले आहार ग्रहण करता है पश्चात् वहां उत्पन्न होता है? यह प्रश्नवाक्य है यदि एकदेश से समुद्घात करता है तो पहले आहार ग्रहण करके पीछे उत्पन्न होता है, यदि सर्वदेश से समुद्घात करता है तो पहले उत्पन्न होकर पश्चात् आहार ग्रहण करता है इस प्रकार के 'एवं एएहिं चेव अंतरा समोहओ जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घणोदहि घणोदहिवलएसु आउकाइयत्ताए उववाएयव्वो' जिस प्रकार से सौधर्म ईशान आदि में समवहत अप्कायिक जीव रत्नप्रभा पृथिवी के घनोदधि, घनोदधिवलय आदिकों में मारणान्तिक समुद्घात से उत्पन्न होता है-इस उत्पत्ति

કલ્પની મધ્યમાં મારણાન્તિકસમુદ્‌ઘાત કરીને ઘનોદધિવલયમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય એવો તે જીવ ત્યાં ઘનોદધિવલયમાં પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને પછીથી આહાર ગ્રહણ કરે છે? કે પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે અને પછીથી ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમસ્વામીનો આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન સાંભળીને તેનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ જો એકદેશથી સમુદ્‌ઘાત કરે તો પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને પછીથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જો સર્વદેશથી સમુદ્‌ઘાત કરે તો પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને પછીથી આહાર ગ્રહણ કરે છે. આ રીતના મારણાન્તિકસમુદ્‌ઘાત કરવાના ભેદથી બંને પ્રકારોના કથનમાં સંગતપણુ રહેલ છે. તેમ સમજવું 'एवं एएहिं चेव अतरा समोहओ जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घणोदही घणोदहिवलएसु आउक्काइयत्ताए उववाएयव्वो' જે પ્રમાણે સૌધર્મ ઈશાન વિગેરેમાં સમવહત અપ્કાયિક જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વિના ઘનોદધિ, ઘનોદધિવલય વિગેરેમાં મારણાન્તિકસમુદ્‌ઘાતથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેની ઉત્પત્તિમાં ત્યાં પહેલાં આહાર

शानादौ समवहतोऽप्कायिकः घनोदधि-घनोदधिवलयादौ मारणान्तिकसमुद्घातेन समुत्पद्यते तत्र प्रथममाहारो भवति पश्चादुत्पद्यते अथवा प्रथममुत्पद्यते पश्चादाहरतीत्यादिकं प्रश्नयित्वा समुद्घातभेदेन उभयमपि संभवतीति उत्तरं तथैव सौधर्मेशानादौ समवहतोऽप्कायिको जीवो घनोदधि-घनोदधिवलयादौ उपपातयितव्यः-तस्योपपातः पूर्ववदेव वक्तव्य इति भावः। 'एवं जाव अणुत्तरविमाणाणं ईसीपब्भाराए य पुढवीए अंतरा समोहए जाव अहे सत्तमाए घणो-

में वहां प्रथम आहार ग्रहण होता है बाद में उसकी उत्पत्ति होती है? अथवा प्रथम उत्पत्ति होती है और बाद में आहार ग्रहण होता है? इस प्रकार के प्रश्न का उद्भावन करके समुद्घात के भेद से प्रश्नित ये दोनों प्रकार भी वहां जैसे संभवित होते कहे गये हैं। इसी प्रकार से सौधर्म ईशान आदिकों के अन्तराल में समवहत हुआ अप्कायिक जीव यावत् अधःसप्तमी पृथिवी के घनोदधि और घनोदधिवलयों में अप्कायिकरूप से उत्पन्न होता है इस उत्पत्ति में क्या वहां प्रथम आहार ग्रहण होता है और बाद में उसकी उत्पत्ति होती है? अथवा-पहिले वहां उसकी उत्पत्ति होती है और बाद में आहार ग्रहण होता है? इस प्रकार का प्रश्न उद्भावित करके ऐसा समाधान कर लेना चाहिये कि समुद्घात के भेद से प्रश्नित ये दोनों प्रकार भी वहां संभवित होते हैं। 'एवं जाव अणुत्तरविमाणाणं ईसिपब्भाराए पुढवीए अंतरा समोहए जाव अहे-सत्तमाए घणोदहि-घणोदहि वलएसु उववाएयव्वो'

ગ્રહણ થાય છે. અને તે પછી તેની ઉત્પત્તિ થાય છે? અથવા પહેલા ઉત્પત્તિ થાય છે, અને તે પછી આહાર ગ્રહણ થાય છે? આ પ્રકારના પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરીને એ રીતનું સમાધાન કરવુ જોઇએ કે-સમુદ્ઘાતના ભેદથી પ્રશ્ન કરાયેલા આ બન્ને પ્રકારો પણ અહિયાં સંભવિત થાય છે. એજ પ્રમાણે સૌધર્મ ઈશાન આદિના અંતરાલમાં સમવહત થયેલ અપ્કાયિક જીવ યાવત્ અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીના ઘનોદધિ અને ઘનોદધિવલયોમાં અપ્કાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉત્પત્તિમાં શું ત્યાં પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરાય છે અને તે પછી તેની ઉત્પત્તી થાય છે? કે પહેલાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પછી આહાર ગ્રહણ થાય છે? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કરીને એવું સમાધાન સમજવું કે-સમુદ્ઘાતના ભેદથી આ બન્ને પ્રકારો ત્યા સંભવિત થાય છે, 'एवं जाव अणुत्तरविमाणाणं इसीपब्भाराए पुढवीए अंतरा समोहए जाव अहे सत्तमाए घणोदहि

दहि-घणोदहिवलएसु-उववाएयव्वो' एवं यावत् अनुत्तरविमानानामीषत्प्राग्भारा-याश्च पृथिव्या अन्तरे समवहतो यावत् अधःसप्तम्याः घनोदधि-घनोदधिवलयेषु उपपातयितव्यः, अत्र प्रथमयावत्पदेन सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्ब्रह्मलोकस्य मध्ये ब्रह्मलोकलान्तकयोर्मध्ये लान्तकमहाशुक्रयोर्मध्ये महाशुक्रसहस्रारयोः कल्पयो-र्मध्ये सहस्रारानतप्राणतयोः कल्पयोर्मध्ये इत्यादीनां ग्रहणं भवति, एतेषु स्थलेषु

इसी प्रकार से यावत् अनुत्तर विमानों के और ईषत्प्राग्भारा पृथिवी के अन्तराल में समवहत हुए जीव का यावत् अधःसप्तमी पृथिवी के घनोदधि और घनोदधि वलयों में उत्पात वर्णित कर लेना चाहिये, यहां प्रथम यावत्पद से इस प्रकार का कथन ग्रहण किया गया है 'सनत्कुमार, माहेन्द्र के एवं ब्रह्मलोक के मध्य में, ब्रह्मलोक एवं लान्तक के मध्य में, लान्तक एवं महाशुक्र के मध्य में, महाशुक्र और सहस्रार के मध्य में, सहस्रार और आनतप्राणत के मध्य में इत्यादिकों के मध्य में मारणान्तिकसमुद्घात जिस अप्कायिक जीव ने किया है और वह यावत् अधःसप्तमी पृथिवी के घनोदधि एवं घनोदधिवलयों में अप्का-यिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हुआ है-तो ऐसा वह जीव क्या प्रथम आहार ग्रहण करता है और बाद में वहां उत्पन्न होता है, अथवा पहिले वह वहाँ उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार ग्रहण करता है ? तो इसका समाधान ऐसा कर लेना चाहिये कि समुद्घात के

घणोदहिवलएसु उववाएयव्वो' આજ રીતે યાવત્ અનુત્તર વિમાનોના અને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીની મધ્યમાં સમવહત થયેલા જીવને યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના ઘનોદધિ અને ઘનોદધિવલયોમાં ઉત્પાતનું વર્ણન કરી લેવું અહિયાં પહેલા યાવત્પદથી આ રીતનું કથન ગ્રહણ કરાયેલ છે. સનત્કુમાર માહેન્દ્રના અને બ્રહ્મલોકની મધ્યમાં, બ્રહ્મલોક અને લાન્તકની મધ્યમાં લાન્તક અને મહાશુક્રની મધ્યમાં મહાશુક્ર અને સહસ્રારની મધ્યમાં સહસ્રાર અને આનત પ્રાણતની મધ્યમાં વિગેરેની મધ્યમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત જે અપ્કાયિક જીવે કર્યો હોય અને તે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના ઘનોદધી અને ઘનો-દધીવલયોમાં અપ્કાયિકરૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય છે, તો એવો તે જીવ શું પહેલા આહાર ગ્રહણ કરે છે? અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે? આ પ્રશ્નનું સમાધાન એ રીતે સમજવું કે-પહેલાં કહેલ સમુદ્ઘાતના ભેદની

समवहतस्य तत्तत्स्थलेषु अप्कायिकतया उपपातो वक्तव्य इत्यर्थः द्वितीययावत्पदेन रत्नप्रभात आरभ्य तमस्तमापर्यन्तपृथिवीनां संग्रहो भवति तथा च रत्नप्रभात आरभ्य तमस्तमा पर्यन्तायां घनोदध्यादौ उपपातो वर्णनीयोऽप्कायिकतयेत्यर्थः। 'वाउकाइएणं भंते !' वायुकायिकः खलु भदन्त ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए' एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः शर्कराप्रभायाश्च पृथिव्या अन्तरा समवहतो-मारणान्तिकसमुद्घातं कृतवान् 'समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए' समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे वायुकायिकतया उत्पत्तुम् स किं प्रथममाहरति पश्चादुत्पद्यते

पूर्वोक्तरूप से प्रदर्शित भेद की अपेक्षा से प्रश्नित दोनों प्रकार भी वहां घटित हो जाते हैं'। तथा द्वितीय यावत् पद से रत्नप्रभा से लेकर तमस्तमापर्यन्त की पृथिवियों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार अप्कायिक जीव के अप्कायिक रूप से रत्नप्रभा पृथिवी से लेकर तमस्तमापृथिवी तक के घनोदधि और घनोदधिवलयों में उत्पात का वर्णन कर लेना चाहिये।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'वाउकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए' हे भदन्त ! जो वायुकायिक जीव इस रत्नप्रभा पृथिवी और शर्कराप्रभा पृथिवी के अन्तराल में मरण समुद्घात करता है और मरण समुद्घात करके वह सौधर्मकल्प में वायुकायिकरूप से उत्पन्न होने योग्य हो गया है-ऐसा वह वायुकायिक जीव क्या पहिले आहार करता है और बाद में वहां उत्पन्न होता है या पहिले वहां उत्पन्न होता है और

અપેક્ષાથી પ્રશ્ન કરેલ બન્ને પ્રકારો પણ ત્યાં ઘટે છે. તથા બીજા યાવત્ પદથી રત્નપ્રભાથી લઈને તમસ્તમા સુધીની પૃથ્વીયો ગ્રહણ કરાયેલ છે. આ રીતે અપ્કાયિક જીવ અપ્કાયિકપણાથી રત્નપ્રભાથી લઈને તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીના ઘનોદધી અને ઘનોદધીવલયોમાં ઉત્પાદનું વર્ણન સમજી લેવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'વાउकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए' હે ભગવન્ જે વાયુકાયિક જીવ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની મધ્યમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, અને મરણ સમુદ્ઘાત કરીને તે સૌધર્મ કલ્પમાં વાયુકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બન્યા હોય છે. એવો તે વાયુકાયિક જીવ પહેલાં આહાર કરે છે ? અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પહેલા ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

प्रथममेव उत्पद्यते पश्चादाहरतीति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं जहा सत्तरसमसए वाउकाइयउद्देसए तहा इह वि' एवं यथा सप्तदशशतके वायुकायिकोद्देशके तथेहापि सप्तदशशतकीयदशमोद्देशके वायुकायिकप्रकरणे कथितं यथा तथैव इहापि सर्वं ज्ञातव्यम् तत्र सर्वं पृथिवीकायिकवदेव कथितम्-पृथिव्यपेक्षया विशेषस्तु वायोः वेदनाकषायवैक्रियमारणान्तिकाश्चत्वारः समुद्घाता भवन्ति ते समुद्घाताश्चत्वार इहापि पठनीयाः, तत्र सप्तदशशतके अन्तरासु रत्नप्रभादि पृथिव्या न कथितम् इह तु तदपि ज्ञातव्यम् तदेवाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं अंतरेसु समोहणा नेयव्वा' नवरम् अन्तरासु समवहनानि नेतव्यानि, 'सेसं तं चेव'

बाद में आहार ग्रहण करता है ? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा-'एवं जहा सत्तरसमसए वाउकाइय उद्देसए तहा इहवि' हे गौतम ! जैसा कथन १७वें शतक में वायुकायिक उद्देशक में किया गया है, वैसा ही वह सब कथन यहां पर भी कर लेना चाहिये और वह कथन पृथिवीकायिक के जैसा ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये यदि उस कथन की अपेक्षा वायुकायिक के कथन में कोई विशेषता है तो वह समुद्घात को लेकर ही है पृथिवीकायिक आदिकों में तीन समुद्घात कहे गये हैं तब कि वायुकायिक जीव में ४ समुद्घात कहे गये हैं ३ पूर्वोक्त और चौथा वैक्रियसमुद्घात उस १७वें शतक में रत्नप्रभा पृथिवियों के अन्तरालों में मरण समुद्घात नहीं कहा गया है-वह यहां कहा गया है यही बात यहां पर 'णवरं अंतरेसु समोहणा नेयव्वा' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है, । बाकी का और सब कथन जैसा

પ્રભુએ તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું કે-'एवं जहा सत्तरसमसए वाउकाइय उद्देसए तहा इह वि' હે ગૌતમ ! સત્તરમાં શતકમાં વાયુકાયિક ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું અને તે કથન પૃથ્વિકાયિકની જેમજ કહ્યું છે તેમ સમજવું. જો તે કથનની અપેક્ષાએ વાયુકાયિકના કથનમાં જે કાંઇ વિશેષપણું હોય તો તે સમુદ્ઘાતના સંબંધમાં છે. પૃથ્વિકાયિક વિગેરેમાં ત્રણ સમુદ્ઘાત કહેલ છે. તથા વાયુકાયિકોમાં ૪ ચાર સમુદ્ઘાત કહ્યા છે. પૂર્વોક્ત ત્રણ સમુદ્ઘાત અને વૈક્રિયસમુદ્ઘાત ચોથો છે. તે ૧૭ સત્તરમાં શતકમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીયોના અન્તરાલમાં મરણ સમુદ્ઘાત કહેલ નથી. મરણ સમુદ્ઘાત અહિયાં કહેલ છે, તેજ વાત અહિયાં 'णवरं अंतरेसु समोहणा नेयव्वा' આ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. બાકીનું તમામ કથન પૃથ્વિ વિગેરેમાં જેવું કથન કર્યું છે, તેજ

शेषं तदेव यदेव पृथिव्यादौ कथितं तदेव इहापि, ज्ञातव्यमिति । 'जाव अणुत्तरविमाणाणं इसीपब्भाराए य पुढवीए अंतरा समोहए' यावदनुत्तरविमानानाम् ईषत्प्राग्भारायाश्च पृथिव्या अन्तरा समवहतः 'समोहणित्ता जे भविए घणवाय-तणुवाय-घणवायतणुवायवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए' समवहत्य यो भव्यः घनवाततनुवातयोर्घनवाततनुवातयोर्वलयेषु वायुकायिकतयोत्पत्तुम् 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव एतद्व्यतिरिक्तं प्रश्नवाक्यमुत्तरवाक्यं च पृथिवीप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम्, 'जाव से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा' यावत् तत्तेनार्थेन यावदुत्पद्येत

पृथिवी आदि में कहा गया है वैसा ही है । 'जाव अणुत्तरविमाणाणं इसीपब्भाराए य पुढवीए अंतरा समोहए' इसी प्रकार से ऐसा भी कथन करना चाहिये कि जो वायुकायिक जीव यावत् अनुत्तर विमानों के और ईषत्प्राग्भारा पृथिवी के अन्तराल में मरणसमुद्घात करता है और मरणसमुद्घात करके वह घनवात में, तनुवात में, घनवात-वलयों में और तनुवातवलयों में वायुकायिकरूप से उत्पन्न होने योग्य हुआ है 'सेसं तं चेव' ऐसा वह वायुकायिक जीव क्या पहिले आहार ग्रहण करता है बाद में वहां उत्पन्न होता है ? या पहिले वहां उत्पन्न होता है और बाद में आहार ग्रहण करता है ? तो इस प्रश्न के उत्तर में भी प्रभु ने पूर्वोक्तरूप से ही कहा है अर्थात् पृथिवी प्रकरण के जैसा ही यहां प्रश्नवाक्य और उत्तरवाक्य कहे गये हैं ऐसा जानना चाहिये, 'जाव से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा' इस प्रकार से यहां 'यावदुत्पद्येत' यहां तक का सब प्रकरण जानना चाहिये इस

પ્રમાણે છે. 'जाव अणुत्तरविमाणाणं इसीपब्भाराए य पुढवीए अंतरा समोहए' એજ રીતે એવું પણ કહેવું જોઈએ કે જે વાયુકાયિક જીવ યાવત્ અનુત્તર વિમાનોના અને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીની મધ્યમાં મરણ સમુદ્ઘાત કરે છે અને મરણ સમુદ્ઘાત કરીને તે ઘનવાતમાં તનુવાતમાં ઘનવાતવલયોમાં અને તનુ-વાત વલયોમાં વાયુકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થયેલ છે. 'सेसं तं चेव' એવો તે વાયુકાયિક જીવ પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે ? તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ પૂર્વોક્ત રૂપથી જ કહ્યું છે. અર્થાત્ પૃથ્વિકાયિકના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ અહિયાં પ્રશ્નવાક્ય અને ઉત્તર વાક્ય કહેલ છે. તેમ સમજવું. 'जाव से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा' આ રીતે અહિયાં 'यावदुत्पद्येत' આ કથન સુધીનું તમામ કથન અહિયાં સમજવું.

एतत्पर्यन्तं सर्वमपि ज्ञातव्यम् तदयमत्र संक्षेपः, पृथिवीकायिकजीववदेव वायुकायिकजीवेऽपि द्रष्टव्यमिति भावः। पूर्वमपि आहरति पश्चादपि आहरति पूर्वमपि उत्पद्यते पश्चादपि उत्पद्यते इत्यादिकं सर्वं ज्ञातव्यम्, 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति, हे भदन्त! पृथिव्यादि वायुकायान्त-

कथन का सारांश ऐसा है-पृथिवीकायिक जीव में इस विषय को लेकर जैसा कथन किया गया है-वैसा ही सब कथन इस संबंध में वायुकायिक जीव में भी जानना चाहिए पहिले भी यह आहारग्रहण करता है और पीछे भी यह आहार ग्रहण करता है, पहिले भी यह वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में भी वह वहां उत्पन्न हो जाता है। ऐसा कहने का कारण क्या है? तो इसका समाधान मारणान्तिक समुद्घात का भेद है। अर्थात् जो पृथिवीकायिक जीव वहां देशतः मारणान्तिक समुद्घात करता है वह वहां पहिले आहार ग्रहण करता है, और बाद में वहां उत्पन्न होता है तथा जो पृथिवीकायिक जीव वहां सर्वरूप से समुद्घात करता है वह पहिले उत्पन्न होता है और बाद में वह आहार ग्रहण करता है, इत्यादि सब कथन जैसा पहिले किया जा चुका है, यहां पर भी करना चाहिये 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' अब गौतम प्रभु के कथन में स्वतः प्रमाणता प्रदर्शित

આ કથનનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે કે-પૃથ્વિકાયિક જીવોમાં આ વિષય સંબંધી જે પ્રમાણેનું કથન કરેલ છે. તેજ પ્રમાણેનું તમામ કથન આ સંબંધમાં વાયુકાયિક જીવમાં પણ સમજવું. તે પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને ઉત્પન્ન થયા પછી પણ તે આહાર ગ્રહણ કરે છે. તે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને આહાર ગ્રહણ કર્યા પછી પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે કહેવાનું શું કારણ છે? આ રીતના પ્રશ્નનું સમાધાન એ છે કે-મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતના ભેદથી આ બન્ને પ્રકારનું કથન સંગત થાય છે તેમ સમજવું અર્થાત્ જે પૃથ્વિકાયિક જીવ ત્યાં દેશતઃ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, તે પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે. તથા જે પૃથ્વિકાયિક જીવ સર્વરૂપથી ત્યાં સમુદ્ઘાત કરે છે, તે પહેલાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પછી ત્યાં આહાર ગ્રહણ કરે છે. ઇત્યાદિ સઘળું કથન પહેલાં જે રીતે કહેવામાં આવ્યું છે. તે પ્રમાણે અહિયાં પણ કહેવું જોઇએ. 'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે ત્તિ' ગૌતમસ્વામી પ્રભુના કથનમાં સ્વતઃ પ્રમાણ-

जीवानां मारणान्तिकसमुद्घातेन उत्पत्य आहारयोः पौर्वापर्येण देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वमेव सर्वतः सत्यमेव इति कथयित्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० २॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
–पूज्यश्री घासिलालव्रतिविरचितायां श्री "भग-
वतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायांविंशतितमशतके षष्ठो-
देशकः समाप्तः॥२०–६॥

करने के अभिप्राय से ऐसा कहते हैं–हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो पृथिवीकायिक से लेकर वायुकायिक तकके जीवों के विषय में मारणान्तिक समुद्घात को लेकर उनकी उत्पत्ति और आहार के विषय में यह पौर्वापर्यरूप से कथन किया है वह सब ऐसा ही है, सब प्रकार से वह सत्य ही है, इस प्रकार कह कर वे गौतम संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके वीसवें शतकका
छट्ठा उद्देशक समाप्त ॥ २०–६ ॥

પણ બતાવવાના અભિપ્રાયથી એવું કહે છે કે–હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે પૃથ્વિકાયિક જીવથી લઈને વાયુકાયિક જીવ સુધીના જીવોમાં જે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતને લઈને તેઓની ઉત્પત્તિ અને આહારના સંબંધમાં આ પૂર્વાપર રૂપથી જે વર્ણન કર્યું છે, તે તમામ કથન આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેમજ છે અર્થાત્ આપનું કથન દરેક રીતે સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦ ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના વીસમા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૦–૬॥

अथ विंशतिशतके सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते

षष्ठोद्देशके पृथिव्यादीनामाहारो निरूपितः स चाहारः कर्मणो बन्धे सत्येव भवतीति सप्तमोद्देशके बन्धो निरूप्यते, इत्येवं संबन्धेनायातस्य सप्तमोद्देशकस्येद-मादिमं सूत्रम्, 'कइविहे णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-'कइविहे णं भंते! बंधे पन्नत्ते गोयमा! तिविहे बंधे पन्नत्ते, तं जहा जीवप्पओगबंधे१, अणंतरबंधे२, परंपर-बंधे३, नेरइयाणं भंते! कइविहे बंधे पन्नत्ते एवंचेव जाव वेमाणियाणं। णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते गोयमा! तिविहे बंधे पन्नत्ते, तं जहा-जीवप्पओगबंधे, अणंतरबंधे, परंपरबंधे। नेरइयाणं भंते! णाणावरणिज्जस्स कम्म-स्स कइविहे बंधे पन्नत्ते एवं चेव एवं जाव वेमाणियाणं एवं जाव अंतराइयस्स। णाणावरणिज्जोदयस्स णं भंते! कम्मस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते, गोयमा! तिविहे बंधे पन्नत्ते, एवंचेव एवं नेरइयाण वि एवं जाव वेमाणियाणं, एवं जाव अंतराइ उदयस्स। इत्थीवेयस्स णं भंते! कइविहे बंधे पन्नत्ते, गोयमा! तिविहे बंधे पन्नत्ते एवं चेव। असुरकुमाराणं भंते! इत्थीवेयस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते एवंचेव, एवं जाव वेमाणियाणं, णवरं जस्स जो इत्थिवेयो अत्थि एवं पुरिसवेयस्स वि० एवं णपुंसग-वेयस्स वि० जाव वेमाणियाणं, णवरं जस्स जो अत्थि वेदो। दंसण-मोहणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते एवं चेव निरं-तरं जाव वेमाणियाणं। एवं चरित्तमोहणिज्जस्स वि जाव वेमा-णियाणं। एवं एएणं कमेणं ओरालियसरीरस्स जाव कम्मग-

सरीरस्स आहारसन्नाए जाव परिग्गहसन्नाए कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए सम्मदिट्ठीए मिच्छादिट्ठीए सम्मामिच्छादिट्ठीए आभिणिवोहियणाणस्स जाव केवलनाणस्स मइ अन्नाणस्स सुय अन्नाणस्स विभंगनाणस्स। एवं आभिणिवोहियणाणविसयस्स णं भंते! कइविहे बंधे पन्नत्ते, जाव केवलनाणविसयस्स मइअन्नाणविसयस्स सुयअन्नाणविसयस्स विभंगनाणविसयस्स एएसिं सव्वेसिं पदाणं तिविहे बंधे पन्नत्ते। सव्वे ते चउव्वीसं दंडगा भाणियव्वा णवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि जाव वेमाणियाणं भंते! विभंगणाणविसयस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते, गोयमा! तिविहे बंधे पन्नत्ते, तं जहा जीवप्पओगबंधे अणंतरबंधे, परंपरबंधे, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ ॥सू० १॥

'वीसइमे सए सत्तमो उद्देसो समत्तो'

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! बन्धः प्रज्ञप्तः, गौतम ! त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः । तद्यथा—जीवप्रयोगबंधः, अनन्तरबन्धः परंपरबन्धः । नैरयिकाणां भदन्त ! कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, एवमेव यावद्वैमानिकानाम् । ज्ञानावरणीयस्य खलु ! भदन्त ! कर्मणः कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः गौतम ! त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः तद्यथा—जीवप्रयोगबन्धः, अनन्तरबन्धः, परंपरबन्धः । नैरयिकाणां भदन्त ! ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, एवमेव एवं यावद्वैमानिकानाम्, एवं यावदन्तरायस्य । ज्ञानावरणीयोदयस्य खलु भदन्त ! कर्मणः कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, गौतम ! त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, एवमेव, एवं नैरयिकाणामपि एवं यावद्वैमानिकानाम्, एवं यावदन्तरायस्य । स्त्रीवेदस्य खलु भदन्त ! कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, गौतम ! त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, एवमेव । असुरकुमाराणां भदन्त ! स्त्रीवेदस्य कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, एवमेव एवं यावद्वैमानिकानाम्, नवरं यस्य स्त्रीवेदोऽस्ति, एवं पुरुषवेदस्यापि एवं नपुंसकवेदस्यापि यावद्वैमा-

निकानाम् नवरं यस्य योऽस्ति वेदः । दर्शनमोहनीयस्य खलु भदन्त ! कर्मणः कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, एवमेव निरन्तरं यावद्वैमानिकानाम् एवं चारित्रमोहनीयस्यापि, यावद्वैमानिकानाम् । एवमेतेन क्रमेण औदारिकशरीरस्य यावत् कार्मणशरीरस्य आहारसंज्ञायाः यावत्परिग्रहसंज्ञायाः, कृष्णलेश्यायाः यावत् शुक्ल लेश्यायाः, सम्यग्दृष्टेर्मिथ्यादृष्टेः सम्यग्मिथ्यादृष्टेः । आभिनिबोधिकज्ञानस्य यावत्केवलज्ञानस्य । मत्यज्ञानस्य श्रुताज्ञानस्य, विभंगज्ञानस्य एवमाभिनिबोधिकज्ञानविषयस्य खलु भदन्त ! कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः यावत् केवलज्ञानविषयस्य मत्यज्ञानविषयस्य श्रुताज्ञानविषयस्य विभंगज्ञानविषयस्य एतेषां सर्वेषां पदानां त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः । सर्वेऽप्येते चतुर्विंशतिदण्डका भणितव्याः, नवरं ज्ञातव्यं यस्य यदस्ति । यावद्वैमानिकानां भदन्त ! विभङ्गज्ञानविषयस्य कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, गौतम ! त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–जीवप्रयोगबन्धः, अनन्तरबन्धः परंपरबन्धः तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥सू० १॥

॥ विंशतिशतके सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'कइविहे णं भंते' कतिविधः खलु भदन्त ! 'बंधे पन्नत्ते' बन्धः प्रज्ञप्तः कथित इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम !

सातवें उद्देशेका प्रारंभ–

छठे उद्देशे में पृथिवी आदिकों के आहार का निरूपण किया गया है यह आहार कर्म के बन्ध होने पर ही होता है इसी संबंध को लेकर प्रारम्भ किये गए इस सप्तम उद्देशे में बन्ध का निरूपण किया जाता है इस उद्देशे का 'कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते' यह प्रथम सूत्र है।

'कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते' इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते' हे भदन्त ! कर्मबंध कितने प्रकार का कहा गया

સાતમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વિકાયિક વિગેરે જીવોના આહારનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે. તે આહાર કર્મનો બંધ થવાથી જ થાય છે. એજ સંબંધથી પ્રારંભ કરવામાં આવતા આ સાતમા ઉદ્દેશામાં બંધનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે, આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે–

'कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રપાઠથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે–'कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते' હે ભગવન્ કર્મબંધ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે?

'तिविहे बंधे पन्नत्ते' त्रिविधः–त्रिप्रकारकः बन्धः प्रज्ञप्तः–कथित इत्युत्तरम्, प्रकार-भेदमेव दर्शयति 'तं जहा' तथथा–'जीवप्पओग बंधे' जीवप्रयोगबन्धः, बध्यते आत्मा येन असौ बन्धः स च त्रिविधः तत्र प्रथमो जीवप्रयोगबन्धः जीवस्य आत्मनः प्रयोगेण–मनोवाक्कायव्यापारेण बन्धः कर्मपुद्गलानाम् आत्मप्रदेशेषु संश्लेषो बद्धस्पृष्ठादिभावकरणं जीवप्रयोगबन्ध इति द्वितीयो यथा–'अणंतर-बंधे' अनन्तरबन्धः येषां कर्मपुद्गलानां बद्धानां सतामनन्तरः समयो वर्तते तेषा-मनन्तरबन्धः कथ्यते। तृतीयो यथा–'परंपरबंधे' परम्परबन्धः, येषां तु बद्धानां कर्मपुद्गलानां द्वितीयादिसमयो वर्तते तेषां परम्परावन्ध इति नाम भवति। कर्मपुद्गलेषु बद्धेषु सत्सु तत्पश्चात् अनन्तरे अन्तररहिते समये यो बन्धो भवेत् सः अनन्तरबन्ध इति भावः। यश्च कर्मपुद्गलबन्धानन्तरं द्वितीयादिसमयेषु यो बन्धो भवेत् स परम्पराबन्धः कथ्यते। एकद्वयादिसमयव्यवधानेन यो बन्धः

है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है–'गोयमा! तिविहे बंधे पन्नत्ते' हे गौतम! बन्ध तीन प्रकार का कहा गया है–'तं जहा' जैसे–'जीवप्पओगबंधे' जीवप्रयोगबंध 'अणंतरबंधे' अनन्तरबन्ध और 'परंपरबंधे' परम्पराबंध, आत्मा जिसके द्वारा बंधती है–परतंत्र होती है–उसका नाम बंध है–आत्मा के मन, वचन और काय के व्यापार से कर्मपुद्गलों का जो क्षीर नीर के जैसा उसके साथ एक क्षेत्रावगाह आदि रूप सम्बन्ध होता है इसका नाम जीवप्रयोगबंध है यह जीवप्रयोगबन्ध बद्ध, स्पृष्ट आदिरूप होता है कर्मपुद्गलों के बन्ध होने के बाद अनन्तर समय में जो बंध होता है वह अनन्तर बंध है, तथा कर्मपुद्गलों के बन्ध होने के बाद द्वितीयादि समयों में जो बंध होता है वह परंपराबंध है,

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'ગોયમા! तिविहे बंधे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! બન્ધ ત્રણ પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'जीवप्पओगबंधे' જીવપ્રયોગબંધ 'अणंतरबंधे' અનન્તરબન્ધ અને 'परंपरबंधे' પરમ્પર બંધ આત્માના મન, વચન અને શરીરના વ્યાપારથી કર્મપુદ્ગલોનો જે ક્ષીર–નીરની જેમ તેની સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપ સંબંધ થાય છે, તેનું નામ જીવપ્રયોગબંધ છે. ૧ આ જીવપ્રયોગબંધ સ્પૃષ્ટ વિગેરે રૂપે હોય છે. કર્મપુદ્ગલોનો બંધ થયા પછીના અન્તર વગરના સમયમાં જે બંધ થાય છે, તે અનન્તરબંધ છે ૨ તથા કર્મપુદ્ગલોના બંધ થયા પછી દ્વિતીયાદિ સમયોમાં જે બંધ થાય છે તે પરંપરાબંધ છે. ૩

स परम्परावन्ध इति भावः। 'नेरइया णं भंते !' नैरयिकाणां भदन्त! 'कइविहे बंधे पन्नत्ते' कतिविधः-कतिप्रकारको बन्धः प्रज्ञप्तः-कथित इति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव एवम्-पूर्वोक्तप्रकारेण कथितं बन्धत्रयमेव, 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम् न केवलं नारकजीवानामेवायं त्रिप्रकारको बन्धः किन्तु वैमानिकान्तचतुर्विंशतिदण्डकानामेव भवतीति। 'णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स' ज्ञानावरणीयस्य खलु भदन्त! कर्मणः 'कइविहे बंधे पन्नत्ते' कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'तिविहे बंधे पन्नत्ते' त्रिविधो बन्धः

तात्पर्य यह है कि एक दो आदि समय के व्यवधान से जो बंध होता है वही परम्पराबंध है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं- 'नेरइया णं भंते! कइविहे बंधे पण्णत्ते' हे भदन्त! नारकियों के कितने प्रकार का बंध होता है? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'एवं चेव' हे गौतम! नैरयिकों के पूर्वोक्त तीनों प्रकार का बंध होता है। 'एवं जाव वेमाणियाणं' तथा यही पूर्वोक्त तीनों प्रकार का बंध वैमानिकान्त २४ दंडक के जीवों को भी होता है। अब ज्ञानावरणीयादि भिन्न २ कर्मप्रकृतियों के बंध होने के विषय में गौतम प्रभु से पूछते हैं-'णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स कइविहे बंधे पण्णत्ते' हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का जो बंध होता है-वह कितने प्रकार का होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! तिविहे बंधे पण्णत्ते' हे गौतम!

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક બે વિગેરે સમયોના વ્યવધાનથી જે બંધ થાય છે. તેજ પરંપરાબંધ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'नेरइया णं भंते! कइविहे बंधे पन्नत्ते' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોને કેટલા પ્રકારનો બંધ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव' નારકીય જીવોને પહેલા કહેલા ત્રણે પ્રકારના બંધો થાય છે. 'एवं जाव वेमाणियाणं' તથા આ પૂર્વોક્ત ત્રણે પ્રકારના બંધો વૈમાનિક સુધીના ૨૪ ચોવીસ દંડકોના જીવોને પણ થાય છે. તેમ સમજવું.

હવે જ્ઞાનાવરણીય આદિ જુદી જુદી કર્મ પ્રકૃતીયોના બંધ થવાના સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-'णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स कइविहे बंधे पण्णत्ते' હે ભગવન્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો જે બંધ થાય છે, તે કેટલા પ્રકારનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! तिविहे

प्रज्ञप्तः, 'तं जहा' तद्यथा-जीवप्पओगबंधे अणंतरबंधे परंपरबंधे' जीवप्रयोगबन्धोऽनन्तरबन्धः परम्पराबन्ध इति । 'नेरइयाणं भंते !' नैरयिकाणां भदन्त ! 'णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स' ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः, कइविहे बंधे पन्नत्ते' कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः । उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव यथा सामान्यतो ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः त्रिविधो बन्धः प्रदर्शितस्तथैव नारक ज्ञानावरणीयस्यापि कर्मण स्त्रिविधो बन्धो ज्ञातव्य इति । 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद्वैमानिकानाम् नारकज्ञानावरणीयस्य कर्मणो यथा त्रिविधो बन्धस्तथा वैमानिकान्तजीवसम्बन्धिज्ञानावरणीयस्यापि कर्मण स्त्रिविधो बन्धो भवतीति ज्ञातव्यमिति, 'एवं जाव अंतराइयस्स' एवं यावदन्तरायकस्य एवमेव अन्तरायकर्मणोऽपि त्रिविधो

ज्ञानावरणीय कर्म का जो बंध होता है वह तीन प्रकार का होता है 'तं जहा' जैसे-'जीवप्पओगबंधे, अणंतरबंधे, परंपरबंधे' जीवप्रयोगबंध, अनन्तरबंध और परम्पराबंध, 'नेरइयाणं भंते ! णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स०' नैरयिकों के हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध कितने प्रकार का होता है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम ! नैरयिकों का ज्ञानावरणीय कर्म का बंध सामान्य ज्ञानावरणीय कर्मबंध के जैसे तीनों प्रकार का होता है । 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से यावत् वैमानिकों तक के जीवों का जो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध है वह भी तीनों प्रकार का होता है । 'एवं जाव अंतराइयस्स' इसी प्रकार से यावत् अन्तराय कर्म का भी बंध तीनों प्रकार का होता है ऐसा जानना चाहिये यहां यावत्पद से दर्शनावरणीय से

बंधे पण्णत्ते' हे गौतम ज्ञानावरणीय કર્મનો જે બંધ થાય છે, તે ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે, 'जीवप्पओगबंधे, अणंतरबंधे परंपरबंधे' જીવપ્રયોગબંધ, અનંતરબંધ, અને પરંપરાબંધ, 'नेरइयाणं भंते ! णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स' હે ભગવન્ નૈરયિકોને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ નૈરયિકોને જ્ઞાનાવરણીય કર્મબંધની જેમ ત્રણેનો બંધ થાય છે. 'एवं जाव वेमाणियाणं' એજ રીતે યાવત્ વૈમાનિક સુધીના જીવોને જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ થાય છે, તે પણ ત્રણે પ્રકારથી થાય છે. તેમ સમજવું. 'एवं जाव अंतराइयस्स' એજ રીતે યાવત્ અંતરાય કર્મનો

बन्धो ज्ञातव्यः, यावत्पदेन दर्शनावरणीयादित आरभ्य गोत्रान्तस्य संग्रहो भवतीति । 'णाणावरणिज्जोदयस्स णं भंते ! कम्मस्स' ज्ञानावरणीयोदयस्स खलु भदन्त ! कर्मणः 'कइविहे बंधे पन्नत्ते' कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, ज्ञानावरणीयोदयस्य-ज्ञानावरणीयोदयरूपस्य प्राप्तोदयज्ञानावरणीयस्येत्यर्थः, अस्य बन्धो भूतभविष्यद्वर्त्तमानापेक्षयेति अथवा ज्ञानावरणीयतयोदयो यस्य कर्मणस्तज्ज्ञानावरणीयोदयं कर्म, ज्ञानावरणादि कर्म एव किंचिज्ज्ञानाद्यावरकतया विपाकतो वेद्यते किञ्चित्प्रदेशत एव वेद्यते अत उदयेति विशेषणं कर्मणो दत्तम्, अथवा-ज्ञानावरणीयोदये सति यद् बध्यते वेद्यते वा तद् ज्ञानावरणीयोदयमेव तस्य

लगाकर गोत्रकर्म तक के कर्मों का ग्रहण हुआ है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'णाणावरणिज्जोदयस्स णं भंते ! कम्मस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते' जो ज्ञानावरणीय कर्म उदय को प्राप्त है ऐसे उस प्राप्त उदय वाले ज्ञानावरणीय कर्म का बन्ध हे भदन्त ! कितने प्रकार का होता है? यह प्रश्न भूत, भविष्यत् और वर्तमानकाल में उदय को प्राप्त हुए ज्ञानावरणीय कर्म के बंध की अपेक्षा से किया गया है । अथवा-ज्ञानावरणीयरूप से वर्त्तमान में जिस कर्म का उदय है वह ज्ञानावरणीयोदयकर्म है ज्ञानावरणीयादि कर्म कुछ तो ज्ञानादिकों के आवरण होनेरूप विपाकोदय से अनुभावित होते हैं और कुछ प्रदेशोदय से अनुभावित होते हैं इसलिये कर्म को 'उदय' शब्द से विशेषित किया गया है-अथवा-ज्ञानावरणीय कर्म के उदय होने पर जो कर्म बंधता है, या जिसका वेदन होता है वह ज्ञानावरणीयोदय कर्म है ऐसे उस ज्ञाना-

બંધ પણ ત્રણે પ્રકારથી થાય છે. તેમ સમજવું. અહિયાં યાવત્ પદથી દર્શનાવરણીય કર્મથી લઈને ગોત્ર કર્મ સુધીના કર્મો ગ્રહણ કરાયા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'णाणावरणिज्जोदयस्स णं भंते ! कम्मस्स कइविहे बंधे पण्णत्ते' જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઉદય અવસ્થામાં પ્રાપ્ત હોય એવું તે પ્રાપ્ત ઉદયવાળા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ હે ભગવન્ કેટલા પ્રકારનો હોય છે? આ પ્રશ્ન ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ, અને વર્તમાનકાળમાં ઉદયમાં પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધની અપેક્ષાથી કરવામાં આવેલ છે, અથવા જ્ઞાનાવરણીય રૂપે વર્તમાનમાં જે કર્મનો ઉદય છે. તે જ્ઞાનાવરણીયોદય કર્મ છે: જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ કંઈક તો જ્ઞાનાદિકોના આવરણ થવા રૂપ વિપાકના ઉદયથી અનુભવિત થાય છે. અને કંઈક પ્રદેશોદયથી અનુભવાય છે. એથી કર્મને 'ઉદય' શબ્દથી કહેવામાં આવેલ છે. અથવા જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદય થવાથી જે કર્મ બંધાય છે. અથવા જેનું વેદન થાય છે, તે જ્ઞાનાવર-

कर्मणः कतिविधो बन्धो भवतीति प्रश्नः, उत्तरमाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहे बंधे पन्नत्ते' त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, ज्ञानावरणीयोदयस्य कर्मणः 'एवं चेव' एवमेव जीवप्रयोगबन्धोऽनन्तरबन्धः परम्परबन्धश्चेति। 'एवं नेरइयाण वि' एवं नैरयिकाणामपि ज्ञानावरणीयोदयस्य कर्मणस्त्रिविधो बन्धो भवतीति, 'एवं जाव वेमाणियाणं' 'एवं यावद्वैमानिकानामपि ज्ञानावरणीयोदयस्य कर्मणः त्रिविधो बन्धो भवतीति, अत्र यावत्पदेन दशभवनपति पञ्चस्थावर-विकलेन्द्रियतिर्यश्चपञ्चेन्द्रियमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कपर्यन्तदण्डकानां संग्रहो भवतीति ज्ञातव्यम्, 'एवं जाव अंतराइउदयस्स' एवं यावद् अन्तरायो-दयस्य कर्मणोऽपि त्रिप्रकारको बन्धो ज्ञातव्यः, यावत्पदेन दर्शनावरणीयोदय-कर्मत आरभ्य गोत्रान्तोदयकर्मणः संग्रहो भवतीति। 'इत्थीवेयस्स णं भंते !

वरणीयोदय कर्म का बंध कितने प्रकार का होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा !' हे गौतम ! 'तिविहे बंधे पन्नत्ते' इस ज्ञानावरणीयोदय कर्म का बंध तीन प्रकार का होता है—जीवप्रयोगबंध, अनन्तर बंध और परम्पराबंध 'एवं नेरइयाण वि' इसी प्रकार से ज्ञानावरणीयोदय कर्म का बंध नैरयिक जीवों को भी तीन प्रकार का होता है। 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से यावत् वैमानिकान्त जीवों का भी ज्ञानावरणीयोदय कर्म का बंध तीन प्रकार का होता है यहां यावत्पद से दश भवनपति पांच स्थावर, विकलेन्द्रिय त्रिक, पंचेन्द्रियतिर्यञ्च, मनुष्य, वानव्यन्तर, और ज्योतिष्क इन चोवीस दण्डकों के जीवों का ग्रहण हुआ है। 'एवं जाव अंतराइ उदयस्स' इसी प्रकार से यावत् अन्तरायोदय कर्म का भी बंध तीन प्रकार का होता है ऐसा जानना चाहिये यहां यावत्पद से दर्शनावरणीयोदय से लेकर गोत्रान्तोदय कर्म का

णीयोदय कर्म छे. એવા તે જ્ઞાનાવરણીય ઉદય કર્મનો બંધ કેટલા પ્રકારનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ 'तिविहे बंधे पण्णत्ते' આ જ્ઞાનાવરણીય ઉદય કર્મનો બંધ ત્રણ પ્રકારનો થય છે. 'एवं जाव वेमाणियाणं' આજ રીતે યાવત્ વૈમાનિક જીવોને પણ જ્ઞાનાવરણીય ઉદય કર્મનો બંધ ત્રણ પ્રકારનો થાય છે અહિયાં યાવત્પદથી દસ ભવનપતિ ૧૦, પાંચ સ્થાવર ૫, વિકલેન્દ્રિય તિર્યંચ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, અને જ્યોતિષ્ક આ બધા જ જીવો ગ્રહણ કરાયા છે. 'एवं जाव अंतराइउदयस्स' એજ રીતે યાવત્ અન્તરાય ઉદય કર્મનો બંધ પણ ત્રણ પ્રકારનો થાય છે. તેમ સમજવું અહિયા યાવત્પદથી દર્શનાવરણીય ઉદય કર્મથી લઈને ગોત્રાન્તોદય કર્મનો સંગ્રહ થયો છે. હવે 'इत्थीवेयस्स णं

कइविहे बंधे पन्नत्ते' स्त्रीवेदस्य खलु भदन्त! कर्मणः कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, स्त्रीवेदकर्मणो बन्धः कतिप्रकारक इति प्रश्नः, उत्तरमाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'तिविहे बंधे पन्नत्ते' त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, 'एवं चेव' एवमेव जीवप्रयोगबन्धोऽनन्तरबन्धः परम्पराबन्धश्चेति। 'असुरकुमाराणं भंते! इत्थीवेयस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते' असुरकुमाराणां भदन्त! स्त्रीवेदस्य कतिविधो बन्धो भवतीति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव यथा सामान्यतः स्त्रीवेदस्य त्रिविधो बन्धः प्रदर्शितस्तथैव असुरकुमारस्त्रीवेदस्यापि त्रिविधो बन्धो भवतीति। 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम् असुरकुमारस्त्रीवेदवत् याव-

---

संग्रह हुआ है, अब-'इत्थीवेयस्स णं भंते! कइविहे बंधे पण्णत्ते' गौतम इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! स्त्रीवेद का बंध कितने प्रकार का होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! तिविहे बंधे पन्नत्ते' हे गौतम! स्त्रीवेद का बंध तीन प्रकार का होता है। और वह जीवप्रयोगबंध, अनन्तरबंध और परम्पराबंध रूप होता है, 'असुरकुमारा णं भंते! इत्थीवेयस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते' हे भदन्त! असुरकुमारों के स्त्रीवेद का बन्ध कितने प्रकार का होता है? इस गौतम के प्रश्न के समाधान निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! जिस प्रकार से सामान्यतः स्त्रीवेद का तीन प्रकार का बंध दिखलाया गया है उसी प्रकार से असुरकुमार के स्त्रीवेद का भी तीन प्रकार का बंध होता हैं, देवों में पुंवेद और स्त्रीवेद ये दो वेद होते हैं सो स्त्रीवेद के बंध को लेकर यह प्रश्नोत्तर हो रहा है, 'एवं जाव वेमाणियाणं'

भंते कइविहे बंधे पण्णत्ते' ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- હે ભગવન્ સ્ત્રીવેદનો બંધ કેટલા પ્રકારનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा तिविहे बंधे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! સ્ત્રીવેદનો બંધ ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે, તેના નામો આ પ્રમાણે છે-જીવપ્રયોગબંધ ૧, અનંતરબંધ ૨, અને પરંપરબંધ ૩ 'असुरकुमाराणं भंते! इत्थीवेयस्स कइविहे बंधे पण्णत्ते' હે ભગવન્ અસુરકુમારોને સ્ત્રીવેદનો બંધ કેટલા પ્રકારનો હોય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે- एवं चेव' હે ગૌતમ જે રીતે સામાન્ય રીતે સ્ત્રીવેદમાં ત્રણ પ્રકારનો બંધ કહ્યો છે. એજ રીતે અસુરકુમારોને સ્ત્રીવેદમાં પણ ત્રણ પ્રકારનો બંધ થાય છે. દેવોમાં પુંવેદ અને સ્ત્રીવેદ આ બે વેદ થાય છે. સ્ત્રીવેદને લઈને આ પ્રશ્નોત્તર કહ્યા છે. 'एवं जाव वेमाणियाणं' અસુરકુમાર દેવોને જે રીતે સ્ત્રીવેદ

वैमानिकस्त्रीवेदस्यापि त्रिविधो बन्धो ज्ञातव्य इति। 'नवरं जस्स इत्थी वेदो अत्थि' नवरं यस्य स्त्री वेदोऽस्ति तस्य स्त्रीवेदस्य बन्धो वक्तव्यो नान्यस्येत्यर्थः। 'एवं पुरिसवेयस्स वि णपुंसगवेयस्स वि' एवम्-एवमेव-स्त्रीवेदवदेव पुरुषवेदस्य तथा नपुंसकवेदस्यापि त्रिविधो बन्धो ज्ञातव्य इति। 'जाव वेमाणियाणं' यावद् वैमानिकानाम् स्त्रीवेदपुरुषवेदनपुंसकवेदानां त्रिप्रकारको बन्धो ज्ञातव्यः सर्वेषामेव संबन्धिनां स्त्रीपुंनपुंसकवेदानां त्रिप्रकारको बन्धः प्ररूपणीय इत्यर्थः, विशेषस्तु एतावान् यद्यस्य जीवस्य यादृशो वेदो भवति तस्यैव जीवस्य संबन्धि-तादृशवेदस्य बन्धो निरूपणीयः, एतदेव कथयति 'णवरं' इत्यादि, 'णवरं जस्स जो अत्थि वेदो' नवरं यस्य जीवस्य यो वेदोऽस्ति तस्यैव जीवस्य संबन्धि वेद-

---

असुरकुमारदेवों के जैसा स्त्रीवेद बंध तीन प्रकार का कहा गया है, उसी प्रकार से यावत् वैमानिक देवों के भी स्त्रीवेद बंध तीन प्रकार का होता है ऐसा जानना चाहिये 'नवरं जस्स इत्थीवेदो अत्थि' देवों के स्त्रीवेद का बंध नहीं होता है देवियों के होता है इसलिये यह स्त्रीवेद बंध देवियों के ही कहना चाहिये अन्यको नहीं। 'एवं पुरिसवेयस्स वि णपुंसगवेयस्स वि' इसी प्रकार से पुरुषवेद बंध और नपुंसकवेद बंध भी तीन प्रकार का होता है ऐसा समझ लेना चाहिये यह स्त्रीवेद, पुरुषवेद और नपुंसकवेद का तीन प्रकार का बंध यावत् वैमानिक जीवों तक को होता है नपुंसकवेद का बंध देवों को नहीं होता है इसलिये 'नवरं जस्स जो अत्थि वेदो' ऐसा कहा गया है कि जिस जीव को जो वेद का बंध होता है उस जीव को वह वेद का बंध तीन प्रकार का होता है मनुष्यगति में तीनों वेदों का सद्भाव होता है अतः यहां पर तीनों वेदों का बंध तीन प्रकार का होता है, देवगति में नपुंसकवेद को

બંધ ત્રણ પ્રકારથી કહેલ છે, એજ રીતે યાવત્ વૈમાનિક દેવોને પણ સ્રીવેદ બંધ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. તેમ સમજવું 'नवरं जस्स इत्थीवेदो अत्थि' દેવોને સ્રીવેદનો બંધ થતો નથી દેવીઓને સ્રીવેદનો બંધ થાય છે. તેથી આ સ્રીવેદ બંધ દેવીયોને જ કહેવો અન્ય દેવોને નહિં 'एवं पुरिसवेयस्स वि णपुंसगवेयस्स वि' એજ રીતે પુરૂષવેદ બંધ અને નપુંસકવેદ બંધ પણ ત્રણ પ્રકારનો થાય છે, તેમ સમજી લેવું. આ સ્રીવેદ, પુરૂષવેદ, અને નપુંસકવેદનો ત્રણે પ્રકારનો બંધ યાવત્ વૈમાનિક સુધીના જીવોને થાય છે. નપુંસકવેદનો બંધ દેવોને હોતો નથી તેથી 'नवरं जस्स जो अत्थि वेदो' એ પ્રમાણે કહેલ છે કે-જે જીવને જે વેદનો બંધ થાય છે, તે જીવને તે વેદનો બંધ ત્રણ પ્રકારથી થાય છે. મનુષ્યગતિમાં ત્રણે પ્રકારના વેદોનો સદ્-

स्य बन्धभेदो वक्तव्यो नान्यस्येत्यर्थः। 'दंसणमोहणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते' दर्शनमोहनीयस्य खलु भदन्त! कर्मणः कतिविधः-कति प्रकारको बन्धः प्रज्ञप्तः-कथित इति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव-यथा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणस्त्रिप्रकारको बन्धः प्ररूपितस्तथैव दर्शनमोहनीयकर्मण-उदयप्राप्तस्यापि त्रिविधो बन्धो निरूपणीय इति, इदं च दर्शनमोहनीयमुदय-प्राप्तं कर्म यस्य कस्यचिदेव जीवस्य न अपितु सर्वदण्डकस्थजीवानामेव इत्याश-

---

छोडकर दो वेदों का सद्भाव होता है, अतः यहां पर दो वेदों का बंध तीन प्रकार का होता है, तिर्यञ्चगति में भी तीनों प्रकार का वेद होता है अतः यहां पर भी तीनों वेदों का बंध तीन प्रकार का होता है नरक-गति में एक नपुंसकवेद ही होता है अतः यहां पर नपुंसकवेद का बंध तीन प्रकार का होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'दंसणमोहणिज्जस्स णं भंते!' इत्यादि-हे भदन्त! दर्शनमोहनीय कर्म का बंध कितने प्रकार का होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! जिस प्रकार से ज्ञानावरणीय कर्म का बंध तीन प्रकार का होता है, इसी प्रकार से उदयप्राप्त दर्शनमोहनीय कर्म का बंध भी तीन प्रकार का होता है, यह उदयप्राप्त दर्शनमोहनीय कर्म का तीन प्रकार का बंध किसी एक जीव को नहीं होता है किन्तु चौवीसदण्डकस्थ समस्त जीवों को होता है। यही बात

ભાવ હોય છે. જેથી અહિયાં ત્રણે વેદનો બંધ ત્રણ પ્રકારથી થાય છે. દેવગતિમાં નપુંસક વેદને છોડીને બે વેદોનો સદ્ભાવ રહે છે, જેથી અહિયાં બે વેદોનો બંધ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. તિર્યંચગતિમાં પણ ત્રણે પ્રકારનો વેદ થાય છે જેથી અહિયાં પણ ત્રણે વેદોનો બંધ ત્રણ પ્રકારથી થાય છે. નરકગતિમાં એક નપુંસક વેદ જ હોય છે. જેથી અહિયાં નપુંસકવેદનો બંધ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-' दंसणमोहणिज्जस्स णं भंते!' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ દર્શન મોહનીયકર્મનો બંધ કેટલા પ્રકારનો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-' एवं चेव ' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો બંધ ત્રણ પ્રકારનો થાય છે, એજ રીતે ઉદય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ દર્શન મોહનીયકર્મનો બંધ પણ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. આ ઉદય પ્રાપ્ત દર્શન મોહનીયકર્મનો ત્રણ પ્રકારનો બંધ કોઇ એક જીવને હોતો નથી. પરંતુ ૨૪ ચોવીસ દન્ડકમાં રહેલા સઘળા જીવોને થાય

येनाह-'निरंतरं जाव वेमाणियाणं' निरन्तरं यावद्वैमानिकानाम् निरन्तरम्-अन्तररहितं नारकादारभ्य वैमानिकानाम्-नारकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तजीवराशीसम्बन्धिदर्शनमोहनीयस्य कर्मणस्त्रिप्रकारको बन्धो ज्ञातव्य इति भावः। 'एवं चारित्तमोहणिज्जस्स वि जाव वेमाणियाणं' एवं चारित्रमोहनीयस्यापि यावद्वैमानिकानाम्-एवं दर्शनमोहनीयकर्मणस्त्रिविधबन्धवत् चारित्रमोहनीयस्यापि कर्मणस्त्रिविधो बन्धोऽस्तीति ज्ञातव्यम्। नारकादारभ्य वैमानिकान्तजीवसम्बन्धिचारित्रमोहनीयस्यापि कर्मणस्त्रैविध्यं भवतीति भावः। 'एवं एएणं कमेणं ओरालियसरीरस्स जाव कम्मगसरीरस्स' एवम्-एतेन उपरोक्तप्रदर्शितप्रकारेण औदारिकशरीरस्य यावत्कार्मणशरीरस्यापि त्रिविधो बन्धो ज्ञातव्यः, अत्र यावत्पदेन आहारकवैक्रियतैजसशरीराणां संग्रहो भवति तथा औदारिकाहारकवैक्रियतैजसकार्मणपञ्चप्रकारकशरीरसंबन्धी त्रिप्रकारको बन्धो

'निरंतरं जाव वेमाणियाणं' इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गई है अर्थात् नैरयिक से लेकर वैमानिक पर्यन्त समस्त जीव राशि संबंधी दर्शनमोहनीय कर्म का तीन प्रकार का बंध होता है, 'एवं चारित्तमोहणिज्जस्स वि जाव वेमाणियाणं' दर्शनमोहनीय कर्म के तीन प्रकार के बंध के जैसा चारित्रमोहनीय कर्म का भी बंध नारक से लेकर वैमानिक पर्यन्त जीवों को तीन प्रकार का होता है 'एवं एएणं कमेणं ओरालियसरीरस्स जाव कम्मगसरीरस्स' इसी उपरि प्रदर्शित प्रकारवाले क्रम के अनुसार औदारिक शरीर का यावत् कार्मण शरीर का भी तीन प्रकार का बंध होता है यहां यावत्पद से आहारक, वैक्रिय और तैजस इन तीन शरीरों का ग्रहण हुआ है इस प्रकार औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तैजस और कार्मण इन पांच शरीरों का तीन प्रकार का बंध होता है ऐसा जानना चाहिये 'आहार-

છે. એજ વાત 'निरंतरं जाव वेमाणियाणं' આ સૂત્રપાઠથી સમજાવેલ છે અર્થાત્ નૈરયિક જીવોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના સઘળા જીવસમૂહને દર્શન મોહનીયકર્મનો ત્રણ પ્રકારનો બંધ થાય છે 'एवं चारित्तमोहणिज्जस्स वि जाव वेमाणियाणं' દર્શનમોહનીય કર્મના ત્રણ પ્રકારના બંધની જેમ ચારિત્રમોહનીય કર્મનો બંધ પણ નારકથી વૈમાનિક સુધીના જીવોને ત્રણ પ્રકારે થાય છે. 'एवं एएणं कमेणं ओरालियसरीरस्स जाव कम्मगसरीरस्स' ઉપર કહેલ પ્રકારવાળા ક્રમથી ઔદારિક શરીરનો યાવત્ કાર્મણ શરીરનો પણ ત્રણ પ્રકારથી બંધ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી આહારક, વૈક્રિય, તૈજસ, આ ત્રણ શરીરો ગ્રહણ કરાયા છે. આ રીતે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણ આ પાંચ શરીરોને ત્રણે પ્રકારનો

ज्ञातव्य इति । 'आहारसन्नाए जाव परिग्गहसन्नाए' आहारसंज्ञाया यावत् परिग्रहसंज्ञायाः संबन्धी त्रिविधो बन्धो ज्ञातव्यः, अत्र यावत्पदात् भयमैथुनसंज्ञयोर्ग्रहणं भवति तथाचाहारसंज्ञा भयसंज्ञा-मैथुनसंज्ञा परिग्रहसंज्ञा संबन्धी त्रिविधो बन्धो जीवप्रयोगबन्धानन्तरबन्धपरम्पराबन्धरूपो भवतीति ज्ञातव्यम् । 'कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए' कृष्णलेश्यायाः यावत् शुक्लेश्यायाः, अत्र यावत्पदेन नीलकापोतिकतैजसपद्मलेश्यानां संग्रहो भवति तथा च कृष्णनीलकापोतिकतैजसपद्मशुक्लेश्यासंबन्धि त्रिविधो बन्धो भवतीति ज्ञातव्यम् । ज्ञानावरणीयादि कर्मणामात्मना सह संबन्धो हि बन्ध इति पूर्वमुक्तम्, किन्तु ज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलानामिव अन्येषामपि पुद्गलानामात्मना सह सम्बन्धोऽपि बन्धो ज्ञातव्यः।

सन्नाए जाव परिग्गहसन्नाए' आहार संज्ञा यावत् परिग्रहसंज्ञा संबंधी जो बंध होता है वह भी तीन प्रकार का होता है यहां यावत्शब्द से भयसंज्ञा और मैथुनसंज्ञा इन दो संज्ञाओं का ग्रहण हुआ है अतः इन चारों संज्ञाओं का बंध जीवप्रयोगबंधरूप, अनन्तरबन्धरूप और परम्पराबंधरूप इन तीन प्रकार के बंधरूप होता है 'कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए' कृष्णलेश्या, यावत्पदगृहीत-नीललेश्या कापोतिकलेश्या, तेजोलेश्या, पद्मलेश्या और शुक्ललेश्या इन छह लेश्याओं का भी ये ही तीन प्रकार का बंध होता है, ज्ञानावरणीय आदि कर्मों का आत्मा के साथ जो संश्लेष विशेषरूप संबन्ध है उसीका नाम बंध है यह पहिले कहा गया है सो ज्ञानावरणीयादि कर्मपुद्गलों के जैसे ही अन्य पुद्गलों का जो आत्मा के साथ संबंध होता है वह संबंध भी बंध है

બંધ થાય છે. તેમ સમજવું 'आहारसन्नाए जाव परिग्गहसन्नाए' આહાર સંજ્ઞા યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞા સંબંધી જે બંધ થાય છે, તે પણ ત્રણ પ્રકારનો થાય છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી ભયસંજ્ઞા, અને મૈથુનસંજ્ઞા આ બે સંજ્ઞાઓ ગ્રહણ કરાઈ છે, જેથી આ ચારે સંજ્ઞાઓનો બંધ જીવપ્રયોગબંધ રૂપ, અનન્તરબંધ રૂપ અને પરમ્પરાબંધ રૂપ આ ત્રણે પ્રકારના બંધ રૂપ હોય છે. 'कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए' કૃષ્ણલેશ્યા, નીલ લેશ્યા, કાપોત લેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, અને શુકલલેશ્યા આ છએ લેશ્યાને પણ આજ ત્રણ પ્રકારનો બંધ થાય છે. જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનો આત્માની સાથે સંશ્લેશ વિશેષ- રૂપ જે સંબંધ છે, તેનું જ નામ બંધ છે. આ પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે, તો જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મપુદ્ગલોની જેમજ બીજા પુદ્ગલોનો આત્માની સાથે જે સંબંધ થાય છે, તે સંબંધ પણ બંધ છે તેમ

अनेन न्यायेन औदारिकादिशरीरजनकानाम् आहारादिसंज्ञाजनकानां च कर्मणां तथा कृष्णादिलेश्यानां च बन्धोऽपि विज्ञेय इति। 'सम्मदिट्ठीए मिच्छादिट्ठीए सम्मामिच्छादिट्ठीए' सम्यग्दृष्टेर्मिथ्यादृष्टेः सम्यग्मिथ्यादृष्टेश्चापि त्रिविधो भवति बन्ध इति ज्ञातव्यः, ननु पुद्गलानां बन्धो भवतीति पूर्वमुक्तम्, तद्भवतु पुद्गलानां बन्धः किन्तु सम्यग्दृष्ट्यादौ कथं बन्धो दृष्टिज्ञानानामपौद्गलिकत्वात् बन्धत्वं च पौद्गलिकानामेवेति चेदत्रोच्यते नात्र बन्धशब्देन कर्मपुद्गलानामेव बन्धो विवक्षितः किन्तु सम्बन्धमात्रं बन्धशब्देन विवक्षितम् स च सम्बन्धो जीवस्य दृष्ट्यादिधर्मैः सह विद्यते एव, तथा च जीवप्रयोगबन्धादिव्यपदेशत्वं

ऐसा समझ लेना चाहिये इसी न्याय से औदारिक आदि शरीरजनक और आहारक आदि संज्ञा जनक कर्मों का एवं कृष्णादिलेश्याओं का जो संबंध विशेष आत्मा के साथ होता है वह भी बंध है ऐसा जानना चाहिये 'सम्मदिट्ठीए मिच्छादिट्ठीए सम्मामिच्छादिट्ठीए' तथा सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि और सम्यग्मिथ्यादृष्टि अर्थात् मिश्रदृष्टि इनका भी तीन प्रकार का बंध होता है यहां पर ऐसी आशंका हो सकती है कि बन्ध तो पुद्गलों का होता है और ऐसा ही पहिले कहा गया है फिर सम्यग्दृष्टि आदि का बन्ध यहां कैसे कहा गया है? क्योंकि दृष्टि, ज्ञान ये अपौद्गलिक हैं। सो ऐसी आशंका उचित नहीं है क्योंकि यहां पर बंध शब्द से कर्मपुद्गलों का ही बन्ध विवक्षित नहीं हुआ है, किन्तु संबंध मात्र बंधन शब्द से विवक्षित हुआ है जब ऐसी बात है तो फिर वह संबंध जीव का दृष्ट्यादि धर्मों के साथ है ही यदि फिर भी इस पर यों कहा जावे

સમજવું જોઈએ. એજ ન્યાયથી ઔદારિક વિગેરે શરીરને ઉત્પન્ન કરનાર અને આહાર વિગેરે સંજ્ઞા જનક કર્મોનો અને કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાઓનો જે સંબંધ વિશેષ આત્માની સાથે થાય છે, તે પણ બંધ છે તેમ સમજવું. 'सम्मदिट्ठीए मिच्छादिट्ठीए सम्मामिच्छादिट्ठीए' તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ તેનો પણ ત્રણ પ્રકારનો બંધ થાય છે, અહિયાં એવી શંકા કરવામાં આવે છે કે-પુદ્ગલોનો બંધ થાય છે તેમ પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે, તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિગેરેનો બંધ થાય છે તેમ અહિયાં કેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે? કેમકે દૃષ્ટિ અને જ્ઞાન એ અપૌદ્ગલિક છે. આ પ્રમાણેની શંકા કરવી તે બરોબર નથી કેમકે-અહિયાં બંધ શબ્દથી કર્મપુદ્ગલોનો જ બંધ ગ્રહણ કરાયો નથી પરન્તુ બન્ધ શબ્દથી સંબંધ માત્ર ગ્રહણ કરાયેલ છે. જેથી તે સંબંધ જીવનો દૃષ્ટિ વિગેરે ધર્મોની સાથે છે જ જો ફરી પણ એમ

दृष्टयादीनां कथमिति चेत् जीववीर्यप्रभवत्वा त्तस्य दृष्टयादेरिति गृहाण, अत एव आभिनिबोधिकज्ञानविषयस्येत्याद्यपि निरवद्यम्, ज्ञानस्य ज्ञायेन सह सम्बन्धविवक्षणादिति, 'आभिणिबोहियणाणस्स जाव केवलनाणस्स' आभिनिबोधिकज्ञानस्य यावत् केवलज्ञानस्य, अत्र यावत्पदेन मतिश्रुतावधिमनःपर्यवज्ञानानां संग्रहो भवति, ततश्च मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानसम्बन्धी त्रिविधो जीवप्रयोगानन्तरपरम्परबन्धो ज्ञातव्य इति भावः। 'मइ अन्नाणस्स सुय अन्नाणस्स विभंगनाणस्स' मत्यज्ञानस्य श्रुताज्ञानस्य विभङ्गज्ञानस्य च संबन्धी त्रिविधो वन्धो भवतीति ज्ञातव्यम्। 'एवं आभिणिवोहियणाणविसयस्स भंते! कइविहे वंधे

कि इस प्रकार की मान्यता में दृष्टयादिकों में जीवप्रयोग वंध आदि रूप से व्यपदेश्यता कैसे हो सकेगी? तो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है क्योंकि ये दृष्टयादिक जीव के वीर्य से प्रभव है अतः इनमें जीवप्रयोग वंध आदिरूप से व्यपदेश्यता बन जाती है। इसी प्रकार से-'आभिणिबोहियनाणस्स जाव केवलनाणस्स' आभिनिबोधिकज्ञान का और यावत् केवलज्ञान का जो जीव के साथ संवंधरूप वंध है वह भी जीव प्रयोग, अनन्तर और परम्परावंध के भेद से तीन प्रकार का होता है, यहां यावत् शब्द से श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान और मनःपर्यवज्ञान का ग्रहण हुआ है 'मइ अन्नाणस्स सुय अन्नाणस्स विभंगनाणस्स' इसी प्रकार से मत्यज्ञान, श्रुताज्ञान और विभंगज्ञान इनका जो अपने २ आधाररूप जीव के साथ संवंधरूप वंध है वह भी जीवप्रयोगवंध आदि के भेद से तीन प्रकार का है। 'एवं आभिणिबोहियणाणविसयस्स

કહેવામાં આવે કે-આ રીતની માન્યતામાં દૃષ્ટિ વિગેરેમાં જીવપ્રયોગબંધ વિગેરે રૂપથી વ્યપદેશપણું કેવી રીતે થઈ શકશે? એમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી, કેમકે આ દૃષ્ટિ વિગેરે જીવના સામર્થ્યથી થયેલ છે. જેથી તેમાં જીવપ્રયોગબંધ વિગેરે રૂપથી વ્યપદેશ્યપણું બની જાય છે. એજ રીતે 'आभिणिबोहियनाणस्स जाव केवलनाणस्स' આભિનિબોધિકજ્ઞાનનો અને યાવત્ કેવળજ્ઞાનનો જીવની સાથે જે સંબંધ રૂપ બંધ છે, તે પણ જીવપ્રયોગબંધ, અનન્તર અને પરમ્પર બંધના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો થાય છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન ગ્રહણ કરાયા છે 'मइ अन्नाणस्स सुयअन्नाणस्स विभंगनाणस्स' એજ રીતે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન તેનો જે પોતપોતાના આધારરૂપ જીવની સાથે સંબંધરૂપબંધ છે. તે પણ જીવપ્રયોગબંધ વિગેરે ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે. 'एवं आभिणिबोहियनाणविसयस्स भंते कइविहे बंधे पण्णत्ते' હે

पन्नत्ते' एवमाभिनिबोधिकज्ञानविषयस्य भदन्त! कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, एवम् 'जाव केवलनाणविसयस्स अन्नाणविसयस्स मइ अन्नाणविसयस्स सुयअन्नाणविसयस्स विभंगणाणविसयस्स' यावत्, यावत्पदेन श्रुताज्ञानावधिज्ञानमनःपर्यवज्ञानविषयस्य केवलज्ञानविषयस्य मत्यज्ञानविषयस्य श्रुताज्ञानविषयस्य विभङ्गज्ञानविषयस्य, एषामपि प्रश्नवाक्यं स्वयं भणितव्यम्, उत्तरमाह-'एएसिं सव्वेसिं पयाणं' एतेषां सर्वेषां पदानाम् 'तिविहे बंधे पन्नत्ते' त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, श्रुताज्ञानादारभ्य केवलज्ञानविषयपर्यन्तानां तथा मत्यज्ञानादारभ्य विभङ्गज्ञानविषयपर्यन्तानां त्रिप्रकारको बन्धो भवतीत्युत्तरं भगवतः। 'सव्वे वि एए चउव्वीसं दंडगा भाणियव्वा' सर्वेऽप्येते

भंते! कइविहे बंधे पन्नत्ते' हे भदन्त! आभिनिबोधिकज्ञान के विषय का बंध कितने प्रकार का कहा गया है? यहां आभिनिबोधिकज्ञान (मतिज्ञान) के विषय का जो विवक्षित जीव के साथ सम्बन्ध है वही बंधरूप से विवक्षित हुआ है। 'जाव केवलनाणविसयस्स' मइअन्नाणविसयस्स सुयअन्नाणविसयस्स विभंगणाणविसयस्स' इसी प्रकार से यावत् केवलज्ञान विषय का, मतिअज्ञान के विषय का, श्रुतअज्ञान के विषय का, विभंगज्ञान के विषय का अपने २ आधारभूत जीव के साथ संबंधरूप बन्ध कितने प्रकार का कहा गया है? इन सब प्रश्नों के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एएसिं सव्वेसिं पयाणं तिविहे बंधे पण्णत्ते' इन सब ज्ञानों का और उनके विषय का तथा अज्ञानों का और उनके विषय का जो अपने २ आधाररूप जीव के साथ संबंध है वह जीवप्रयोगादिबंध के भेद से तीन प्रकार का कहा गया है। तात्पर्य ऐसा है कि श्रुतज्ञान से लेकर केवलज्ञान तक के ज्ञानों के विषय का

ભગવન્ આભિનિબોધિકજ્ઞાન વિષયનો બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે? અહિયાં આભિનિબોધિકજ્ઞાન સંબંધી જીવની સાથે જે સંબંધ છે, તેજ બંધ રૂપે ગ્રહણ કરાયેલ છે. 'जाव केवलनाणविसयस्स मइअन्नाणविसयस्स सुय अन्नाणविसयस्स विभंगणाणविसयस्स' એજ રીતે યાવત્ કેવલજ્ઞાન વિષયનો મતિઅજ્ઞાનના વિષયનો શ્રુતઅજ્ઞાનના વિષયનો અને વિભંગજ્ઞાનના વિષયનો પોતપોતાના આધાર રૂપ જીવની સાથેનો સંબંધ રૂપ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે? આ તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'एएसिं सव्वेसिं पयाणं तिविहे बंधे पण्णत्ते' આ તમામ જ્ઞાનોનો અને તેના વિષયનો જે પોતપોતાના આધાર રૂપ જીવની સાથે બંધ છે તે જીવપ્રયોગાદિ બંધના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-શ્રુતજ્ઞાનથી લઈને કેવલજ્ઞાન સુધીના જ્ઞાનોના વિષયના સંબંધરૂપ બન્ધ અને મતિઅજ્ઞાનથી લઈને વિભંગજ્ઞાન સુધીના અજ્ઞાનોના વિષયના પોતપોતાના આધારભૂત જીવના સંબંધરૂપ બંધ ત્રણ

चतुर्विंशतिर्दण्डका भणितव्याः जीवराशीनां चतुर्विंशतिभेदभिन्नत्वेन सर्वत्र च दर्शनमोहनीयादारभ्य विभङ्गज्ञानविषयपर्यन्तेषु प्रत्येकस्मिन् चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्दण्डका भणितव्या इति। 'नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि' नवरं ज्ञातव्यम् यस्य यदस्ति वैलक्षण्यमेतदवगन्तव्यम्-यस्य जीवस्य यत् मतिज्ञानादिकमस्ति, तत् तस्यैव जीवस्य सम्बन्धिनि मतिज्ञानादौ त्रिविधो बन्धो वक्तव्यो नान्यत्रेति भावः। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव वेमाणियाणं' इत्यादि, 'जाव वेमाणियाणं भंते! जाव विभंगनाणविसयस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते' यावद्वैमानिकानां भदन्त! यावद्विभङ्गज्ञानविषयस्य कतिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, यावत्पदेन नारकादित्रयोविंशतिदण्डकानां संग्रहो भवति तथा च हे भदन्त! नारकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तजीवानाम्

संबंधरूप बन्ध और मत्यज्ञान से लेकर विभंगज्ञान तक के अज्ञानों के विषय का अपने २ आधारभूत जीव के संबंधरूप बंध तीन प्रकार का कहा गया है-'सव्वे वि एए चउव्वीसं दंडगा भाणियव्वा' जीवराशि २४ दण्डकों में विभक्त हुए है इसलिये दर्शनमोहनीय से लेकर विभंगज्ञानविषय पर्यन्त के द्वारों में से प्रत्येकद्वार में २४-२४ दण्डक कहना चाहिये 'नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि' इस कथन में जिस जीव के जो मतिज्ञान आदिक हैं वे उसी जीव को कहना चाहिये और उन्हीं मतिज्ञान आदिकों में त्रिविध बन्ध कहना चाहिये, अन्यत्र नहीं। इसी प्रकार से यह कथन 'जाव वेमाणियाणं' यावत् वैमानिकों तक करना चाहिये यही बात 'जाव वेमाणियाणं भंते! जाव विभंगनाणविसयस्स कइविहे बंधे पन्नत्ते' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रश्न के रूप में प्रकट की गई है हे भदन्त! यावत् वैमानिकों के यावत् विभंगज्ञान के विषय का बन्ध कितने प्रकार का कहा गया है? यहां प्रथम यावत् शब्द से नारकादि

પ્રકારનો કહ્યો છે. 'सव्वे वि एए चउव्वीसं दंडगा भाणियव्वा' જીવરાશી ૨૪ ચોવીસ દંડકોમાં વહેંચાયેલ છે. તેથી દર્શન મોહનીયથી લઈને વિભંગજ્ઞાન વિષય સુધીના દ્વારોમાંથી દરેક દ્વારમાં ૨૪-૨૪ દંડકો કહેવા જોઈએ. 'नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि' આ કથનમા જે જીવને જે મતિજ્ઞાન વિગેરે છે, તે તેજ જીવને કહેવા જોઈએ. અને તેજ મતિજ્ઞાન વિગેરેમાં ત્રણ પ્રકારનો બંધ કહેવો જોઇએ બીજે નહીં એજ રીતે આ કથન 'जाव वेमाणियाणं' યાવત્ વૈમાનિકો સુધીમાં સમજી લેવું એજ વાત 'जाव वेमाणियाणं भंते! जाव विभंगनाणविसयस्स कइविहे बंधे पण्णत्ते' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રશ્ન રૂપથી પ્રગટ કરેલ છે હે ભગવન્ યાવત્ વૈમાનિકોના યાવત્ વિભંગજ્ઞાનના વિષયનો બંધ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે? અહિયાં પહેલા યાવત્પદથી નારક

आभिनिबोधिकज्ञानादारभ्य केवलज्ञानविषयाणां, तथा मत्यज्ञानादारभ्य विभङ्गज्ञानविषयाणां कतिविधो बन्धो भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'तिविहे बंधे पन्नत्ते' त्रिविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, प्रकारभेदमेव दर्शयति-'तंजहा' इति, 'त जहा' तद्यथा-'जीवप्पओगबंधे, अणंतरबंधे, परंपरबंधे' जीवप्रयोगबन्धः, अनन्तरबन्धः, परंपरबन्धः, जीवप्रयोगानन्तरपरम्परबन्धभेदेन त्रिविधो बन्धो नारकादिवैमानिकान्तजीवानां सम्बन्धिविभङ्गज्ञानविषयान्तानां भवतीति भगवत उत्तरमिति।

इह क्वचिदिदं संग्रहगाथाद्वयं दृश्यते-

'जीवप्पओगबंधे, अणंतरपरंपरे य बोद्धव्वे।
पगडी उदए वेए दंसणमोहे चरित्ते य॥१॥
ओरालियवेउव्विय, आहारगतेयकम्मए चेव।
सन्ना लेस्सा दिट्ठी णाणाणाणेसु तव्विसए॥२॥

---

२३ दण्डकों का संग्रह हुआ है और द्वितीय यावत्पद से आभिनिबोधिकज्ञान से लेकर केवलज्ञान तक के विषयों का तथा मत्यज्ञान से लेकर श्रुताज्ञान तक के विषयों का संग्रह हुआ है सो पांच ज्ञानों का और इनके विषयों का तथा ३ अज्ञानों का और इनके विषयों का कितने प्रकार का बंध कहा गया है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुने कहा है कि-'गोयमा! तिविहे बंधे पन्नत्ते' हे गौतम! इनका और इनके विषयों का आत्मा के साथ संबंधरूप बंध जीवप्रयोगबंध, अनन्तरबन्ध और परम्पराबन्ध के भेद से तीन प्रकार का कहा गया है। यहां कहीं२ ये दो संग्रहगाथाएँ लिखी हुई मिलती हैं-'जीवप्पओगबंधे' इत्यादि। तात्पर्य इन दो गाथाओं का केवल इतना ही है कि बन्ध जो तीन प्रकार का कहा गया है वह जीवप्रयोगबन्ध, अनन्तरबन्ध और परम्परा बन्ध के भेद से कहा गया है और वह ज्ञानावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों

વિગેરે ૨૩ તેવીસ દંડકોનો સંગ્રહ થયેલ છે. અને બીજા યાવત્ શબ્દથી આભિનિબોધિક જ્ઞાનથી લઈને કેવળજ્ઞાન સુધીના વિષયોનો તથા મતિ અજ્ઞાનથી લઈને શ્રુત અજ્ઞાન સુધીના વિષયોનો સંગ્રહ થયો છે તો પાંચ જ્ઞાનોનો તથા તેના વિષયોનો તથા ૩ ત્રણ અજ્ઞાનોનો અને તેના વિષયોનો કેટલા પ્રકારનો બંધ કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા! તિવિહે બંધે પણ્ણત્તે' હે ગૌતમ! તેનો અને તેના વિષયોનો આત્માની સાથેનો સંબંધ રૂપ બંધ જીવપ્રયોગબંધ, અનન્તરબંધ અને પરંપરાબંધના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે આ સંબંધમાં કોઈ કોઈ સ્થળે આ બે સંગ્રહગાથા લખેલી મળે છે-'જીવપ્પઓગબંધે' ઈત્યાદિ આ

छाया—जीवप्रयोगबन्धोऽनन्तरपरम्परे च बोद्धव्ये ।
प्रकृतिरुदयो वेदो, दर्शनमोहश्चारित्रं च ॥१॥
औदारिकवैक्रियाहारकतेजश्च कार्मण एव ।
संज्ञालेश्यादृष्टिज्ञानाज्ञानेषु तद्विषयः ॥२॥इति॥

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति हे भदन्त ! नारकादिसंबन्धिज्ञानादीनां योऽयं त्रिविधो बन्धो भवता प्रतिपादितः स सर्वथैव सत्य इति कथयित्वा भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां विंशतितमशतकस्य सप्तमोदेशकः समाप्त ॥२०-७॥

में, उदयप्राप्तज्ञानावरणीयादि कर्मप्रकृतियों में, वेदों में, दर्शनमोहनीय में, चारित्रमोहनीय में, औदारिकादि पांच शरीरों में, चार संज्ञाओं में, छह लेश्याओं में, तीन दृष्टियों में, पांच ज्ञानों में, उनके विषयों में, तीन अज्ञानों में, और उनके विषयों में, प्रकट किया गया है । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त ! नारकादि संबंधी ज्ञानादिकों का जो आपने यह त्रिविधबन्ध प्रतिपादित किया है, वह सर्वथा सत्य ही है, इस प्रकार कह कर गौतमने भगवान को वन्दना की, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

એ ગાથાઓનું તાત્પર્ય કેવળ એટલું જ છે કે-બંધ ત્રણ પ્રકારનો જે પહેલાં કહેવામાં આવેલ છે, તે જીવપ્રયોગબંધ, અનન્તરબંધ અને પરંપરા બંધના ભેદથી કહેલ છે, અને તે જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મપ્રકૃતિયોમાં ઉદય પ્રાપ્ત જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મપ્રકૃતિયોમાં વેદોમાં, દર્શનમોહનીયમાં, ઔદારિક વિગેરે પાંચ શરીરોમાં, ચાર સંજ્ઞાઓમાં છ લેશ્યાઓમાં ત્રણ દૃષ્ટિયોમાં પાંચ જ્ઞાનોમાં તેના વિષયોમાં ત્રણ અજ્ઞાનોમાં, અને તેના વિષયોમાં પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઇ' હે ભગવન્ નારકાદિ સંબંધના જ્ઞાનાદિકેનું આપે જે આ ત્રણ પ્રકારના બંધનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ. ૧॥

अथाष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमोद्देशके बन्धः कथित स्तदुविभागश्च कर्मभूमिषु तीर्थकरादिभिः प्ररूप्यते इति कर्मभूम्यादिकमष्टमोद्देशके प्ररूपयिष्यते इत्येवं संबन्धेन आयातस्य अष्टमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्-'कइ णं भंते ! कम्मभूमीओ' इत्यादि ।

मूलम्-'कइ णं भंते! कम्मभूमीओ पन्नत्ताओ? गोयमा! पन्नरसकम्मभूमीओ पन्नत्ताओ तं जहा-पंच भरहाइं५, पंच एरवयाइं५, पंच महाविदेहाइं५। कइ णं भंते! अकम्मभूमीओ पन्नत्ताओ? गोयमा! तीसं अकम्मभूमीओ पन्नत्ताओ तं जहा-पंच हेमवयाइं, पंच हेरन्नवयाइं, पंच हरिवासाइं, पंच रम्मगवासाइं, पंच देवकुराइं, पंच उत्तरकुराइं। एयासु णं भंते! तीसाए अकम्मभूमीसु अत्थि उस्सप्पिणीइ वा ओसप्पिणीइ वा? णो इणट्ठे समट्ठे। एएसु णं भंते! पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु अत्थि उस्सप्पिणीइ वा ओसप्पिणीइ वा? हंता अत्थि। एएसु णं भंते! पंचसु महाविदेहेसु अत्थि उस्सप्पिणीइ वा ओसप्पिणीइ वा? गोयमा! णेवत्थि उस्सप्पिणी नेवत्थि ओसप्पिणी अवट्ठिए णं तत्थ काले पन्नत्ते समणाउसो। एएसु णं भंते! पंचसु महाविदेहेसु अरहंतो भगवंतो पंच महव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं पन्नवयंति? णो इणट्ठे समट्ठे, एएसु णं पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु पुरिमपच्छिमगा दुवे अरहंता भगवंतो पंच महव्वइयं (पंचाणुव्वइयं) सपडिक्कमणं धम्मं पन्नवयंति, अवसेसा णं अरहंता भगवंतो चाउज्जामं धम्मं पन्नवयंति। एएसु णं पंचसु महाविदेहेसु अरहंतो भगवंतो चाउज्जामं

धम्मं पन्नवयंति। जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए कइ तित्थयरा पन्नत्ता? गोयमा! चउव्वीसं तित्थयरा पन्नत्ता, तं जहा -उसभं[1]-अजियं[2]-संभवं[3]-अभिनंदणं[4]-सुमति[5]-सुप्पभं[6]-सुपासं[7]-ससि[8]-पुप्फदंतं[9]-सीयलं[10]-सेज्जंसं[11]-वासुपुज्जं[12]-विमल[13]-अणंतं[14]-धम्मं[15]-संति[16]-कुंथुं[17]-अरं[18]मल्लिं[19]-मुणि-सुव्वयं[20]-नमि[21]-नेमि[22]-पास[23]-वद्धमाणो[24]। एएसि णं भंते! चउवी-साए तित्थयराणं कइ जिणंतरा पन्नत्ता? गोयमा! तेवीसं जिणंतरा पन्नत्ता। एएसि णं भंते! तेवीसाए जिणंतरेसु कस्स कहिं कालियसुयस्स वोच्छेदे पन्नत्ते? गोयमा! एएसु णं भंते! तेवीसाए जिणंतरेसु पुरिमपच्छिमएसु अट्ठसुर जिणंतरेसु एत्थ णं कालियसुयस्स अवोच्छेदे पन्नत्ते मज्झिमएसु सत्तसु जिणंतरेसु एत्थ णं कालियसुयस्स वोच्छेदे पन्नत्ते सव्वत्थ वि णं वोच्छिन्ने दिट्ठिवाए॥सू० १॥

छाया—कति खलु भदन्त! कर्मभूमयः प्रज्ञप्ताः, गौतम! पञ्चदश कर्मभूमयः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–पञ्च भरतानि५, पञ्च ऐरवतानि५, पञ्च महाविदेहाः५,। कति खलु भदन्त! अकर्मभूमयः प्रज्ञप्ताः? गौतम! त्रिंशत् अकर्मभूमयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पञ्च हैमवतानि, पञ्च हैरण्यवतानि, पञ्च हरिवर्षाणि, पञ्च रम्यकवर्षाणि, पञ्च देवकुरवः, पञ्चोत्तरकुरवः। एतासु खलु भदन्त! त्रिंशति अकर्मभूमिषु अस्ति उत्सर्पिणीति वा अवसर्पिणीति वा? नायमर्थः समर्थः। एतेषु खलु भदन्त! पञ्चसु भर-तेषु, पञ्चसु ऐरवतेषु अस्ति उत्सर्पिणीति वा अवसर्पिणीति वा? हन्त, अस्ति। एतेषु खलु भदन्त! पञ्चसु महाविदेहेषु अस्ति उत्सर्पिणीति वा अवसर्पिणीति वा? गौतम! नैवास्ति उत्सर्पिणी नैवास्ति अवसर्पिणी, अवस्थितः खलु तत्र कालः प्रज्ञप्तः श्रमणायुष्मन्!। एतेषु खलु भदन्त! पञ्चसु महाविदेहेषु अर्हन्तो भगवन्तः पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्मं प्रज्ञापयन्ति? नायमर्थः समर्थः, एतेषु खलु पञ्चसु भरतेषु पञ्चसु ऐरवतेषु पूर्वपश्चिमौ (आद्यचरमौ) द्वौ अर्हन्तौ भगवन्तौ पञ्च महाव्रतिकम् (पञ्चाणुव्रतिकम्) सप्रतिक्रमणं धर्मं प्रज्ञापयतः। अवशिष्टा अर्हन्तः खलु भगवन्तो चातुर्यामं धर्मं प्रज्ञापयन्ति एतेषु खलु पञ्चसु

महाविदेहेषु अर्हन्तो भगवन्तः चातुर्यामं धर्मं प्रज्ञापयन्ति। जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्यां कति तीर्थङ्कराः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चतुर्विंशतिस्तीर्थङ्कराः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-ऋषभ-अजित-संभव-अभिनन्दन-सुमति-सुप्रभ-सुपार्श्व-शशि-पुष्पदन्त-शीतल-श्रेयो-वासुपूज्य-विमला-नन्त-धर्म-शान्ति-कुन्थु-अर-मल्लि-मुनिसुव्रत-नमि-नेमि-पार्श्व-वर्द्धमानाः २४। एतेषां खलु भदन्त! चतुर्विंशतितीर्थङ्कराणां कति जिनान्तराणि प्रज्ञप्तानि? गौतम! त्रयोविंशतिर्जिनान्तराणि प्रज्ञप्तानि। एतेषु खलु भदन्त! त्रयोविंशतौ जिनान्तरेषु कस्य कुत्र कालिकश्रुतस्य व्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः? गौतम! एतेषु खलु भदन्त! त्रयोविंशतौ जिनान्तरेषु पूर्वपश्चिमेषु अष्टसु अष्टसु जिनान्तरेषु अत्र खलु कालिकश्रुतस्याव्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः, मध्यमेषु सप्तसु जिनान्तरेषु अत्र खलु कालिकश्रुतस्य व्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः, सर्वत्रापि खलु व्यवच्छिन्नो दृष्टिवादः॥सू० १॥

आठवें उद्देशे का प्रारंभ-

सातवें उद्देशे में बन्धविषयक कथन किया गया है और बन्ध के कितने विभाग हैं यह भी स्पष्टरूप से समझा दिया गया है बन्ध और बन्धके विभागका इस प्रकार से कथन तीर्थंकर प्रभुओंने किया है सो यह कथन उन्होंने कर्मभूमियों में ही किया है, अकर्मभूमियों में नहीं क्योंकि वहां तीर्थंकर नहीं होते हैं। तीर्थंकरों का सद्भाव-उत्पत्ति केवल कर्मभूमि में ही होती है इन्हीं कर्मभूमियों की प्ररूपणा सूत्रकार ने इस अष्टम उद्देशे में की है, अतः इसी संबंध को लेकर इस अष्टम उद्देशे का प्रारम्भ हुआ है इसका 'कइ णं भंते! कम्मभूमिओ' इत्यादि सूत्र प्रथम सूत्र है। 'कइ णं भंते! कम्मभूमीओ पन्नत्ताओ' इत्यादि।

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

સાતમા ઉદ્દેશામાં બંધ સંબંધી કથન કરવામાં આવેલ છે. અને બંધના કેટલા વિભાગ છે તે પણ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલ છે. બંધ અને બંધના વિભાગોનું કથન તીર્થંકર પ્રભુએ આ રીતે કહેલ છે. આ કથન તેઓએ કર્મભૂમિયોમાં જ કરેલ છે.-અકર્મભૂમિયોમાં કહેલ નથી કેમકે ત્યાં તીર્થંકર હોતા નથી તીર્થંકરોનો સદ્ભાવ-ઉત્પત્તિ કેવલ કર્મભૂમીમાં જ હોય છે. એજ કર્મભૂમીયોનું નિરૂપણ સૂત્રકારે આ આઠમાં ઉદ્દેશામાં કરેલ છે. જેથી આ સંબંધને લઈને આ આઠમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરેલ છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે 'कइविहा णं भंते! कम्मभूमिओ पन्नत्ताओ' ઈત્યાદિ.

टीका--'कइ णं भंते' कति खलु भदन्त ! 'कम्मभूमीओ पन्नत्ताओ' कर्मभूमयः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, कृषिवाणिज्यतपःसंयमानुष्ठानादि प्रधाना भूमयः कर्मभूमयः। ताः कियत्यः ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'पन्नरसकम्मभूमीओ पन्नत्ताओ' पञ्चदश कर्मभूमयः प्रज्ञप्ता इत्युत्तरम् पञ्चदशभेदमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा 'पंच भरहाइं' पञ्चभरतानि, 'पंच एरवयाइं' पञ्च ऐरवतानि 'पंच महाविदेहाइं' पञ्चमहाविदेहाः, त्रयाणां भरतैरवतमहाविदेहानां पञ्चसंख्यया गुणनेन पञ्चदशकर्मभूमयो भवन्तीति। कर्मभूमि

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कइ णं भंते ! कम्मभूमीओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! कर्मभूमियां कितनी कही गई हैं ? कृषि, वाणिज्य, तप संयम आदि कार्यों के करने की जहाँ प्रधानता होती है वे कर्मभूमियाँ हैं-ये कर्मभूमियाँ कितनी होती हैं ? ऐसे इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा ! 'पन्नरसकम्मभूमीओ पन्नत्ताओ' हे गौतम ! कर्मभूमियां पन्द्रह कही गई हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से है-'पंच भरहाइं०' इत्यादि, पांच भरत, पांच ऐरवत, पांच महाविदेह, जम्बूद्वीप संबन्धी एक भरत, धातकीखंड संबंधी दो भरत, और पुष्करार्ध संबन्धी दो भरत इस प्रकार से अढाई द्वीप संबन्धी पांच भरत हैं इनमें कृषि वाणिज्य आदि कर्मों की प्रधानता रहती है, इसी प्रकार से जम्बूद्वीप संबन्धी एक ऐरवत क्षेत्र, धातकी खंड सम्बन्धी दो ऐरवतक्षेत्र और पुष्करार्ध सम्बन्धी

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછેલ છે કે-'कइ णं भंते ! कम्मभूमीओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ કર્મભૂમીયો કેટલા પ્રકારની કહેલ છે ? કૃષિ-ખેતી, વેપાર, તપ, સંયમ વિગેરે કાર્યો કરવાનું જ્યાં મુખ્યપણું હોય છે તેને કર્મભૂમિ કહેવામાં આવે છે. આવી કર્મભૂમિયો કેટલી કહી છે ? આ પ્રમાણેના ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-'गोयमा ! पन्नरसकम्मभूमीओ पन्नत्ताओ' હે ગૌતમ કર્મભૂમિયો પંદર કહેલ છે. 'तं जहा' જે આ પ્રમાણે છે. 'पंच भरहाइं' ઇત્યાદિ પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત, પાંચ મહાવિદેહ જમ્બૂદ્વીપ સંબંધી ૧ એક ભરત ધાતકી ખંડ સંબંધી બે ભરત અને પુષ્કરાર્ધ સંબંધી બે ભરત આ રીતે અઢાઇ દ્વીપ-સંબંધી પાંચ ભરત છે. તેમાં ખેતી, વેપાર વિગેરે કર્મોનું મુખ્યપણું રહે છે. એજ રીતે જંબૂદ્વીપ સંબંધી એક ઐરવતક્ષેત્ર ધાતકી ખંડ સંબંધી બે ઐરવતક્ષેત્ર અને પુષ્કરાર્ધ સંબંધી બે ઐરવતક્ષેત્ર આ રીતે આ પાંચ ઐરવત-

निरूप्य तद्विरुद्धामकर्मभूमिं संख्यया निरूपयितुमाह-'कइ णं' इत्यादि, 'कइ णं भंते ! अकम्मभूमीओ पन्नत्ताओ' कति खलु भदन्त ! अकर्मभूमयः प्रज्ञप्ताः कर्मभूमेः स्वरूपं प्रथमं निरूपितम् तद्विरुद्धेयमकर्मभूमिः कियतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तीसं अकम्मभूमीओ पन्नत्ताओ' त्रिंशत् अकर्मभूमयः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा 'पंच हेमवयाइं' पञ्च हैमवतानि पंच हेरन्नवयाइं' पञ्च हैरण्यवतानि, 'पंच हरिवासाइं' पञ्च हरिवर्षाणि, 'पंच रम्मगवासाइं' पञ्च रम्यकवर्षाणि 'पंच देवकुराइं' पञ्च देवकुरवः, 'पंच उत्तरकुराइं' पञ्चोत्तरकुरवः।

दो ऐरवतक्षेत्र इस प्रकार से ये पांच ऐरवतक्षेत्र हैं। इसी प्रकार से जम्बूद्वीप संबन्धी एक महाविदेह, धातकीखंड सम्बन्धी दो महाविदेह और पुष्करार्ध सम्बन्धी दो महाविदेह इस प्रकार से ये पाँच महाविदेह हैं। ये सब मिलकर पन्द्रह कर्मभूमियाँ कही गई हैं। इनसे बाकी बची हुई जितनी भूमियां-क्षेत्र हैं वे सब अकर्मभूमियां हैं और इनकी संख्या ३० है यही विषय अब आगे स्पष्ट लिखा जाता है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कइ णं भंते ! अकम्मभूमीओ पण्णत्ताओ' कर्मभूमि से विरुद्ध अकर्मभूमियां कितनी कही गयी हैं ? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! तीसं अकम्मभूमीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! कर्मभूमि से विरुद्ध अकर्मभूमियां तीस कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'पंच हेमवयाइं, पंच हेरन्नवयाइं, पंच हरिवासाइं, पंच रम्मगवासाइं, पंच देवकुराइं, पंच उत्तरकुराइं' पांच हैमवत,

---

ક્ષેત્ર છે. એજ રીતે જંબૂદ્વીપ સંબંધી એક મહાવિદેહ, ધાતકી ખંડ સંબંધી બે મહાવિદેહ અને પુષ્કરાર્ધ સંબંધી બે મહાવિદેહ આ રીતે આ પાંચ મહાવિદેહ થાય છે. આ તમામ મળીને કર્મભૂમિયો પંદર કહેલ છે. તેનાથી બાકી બચેલી જેટલી ભૂમિયો-ક્ષેત્ર છે. તે તમામ અકર્મભૂમીયો છે. અને તેની સંખ્યા ૩૦ થાય છે. આ તમામ વિષય હવે આગળ સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહેવામાં આવે છે.-આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'કઇ ણં ભંતે ! અકમ્મભૂમીઓ પણ્ણત્તાઓ' કર્મભૂમિથી વિરૂદ્ધ એવી અકર્મભૂમિયો હે ભગવન્ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! તીસં અકમ્મભૂમીઓ પણ્ણત્તાઓ' હે ગૌતમ ! કર્મભૂમિથી ઉલ્ટી અકર્મભૂમિ ૩૦ ત્રીસ કહી છે. 'તં જહા' જે આ પ્રમાણે છે.-'પંચ હેમવયાઇં, પંચ હેરણ્ણવયાઇં પંચ હરિવાસાઇં પંચ રમ્મગવાસાઇં પંચ દેવકુરાઇં પંચ ઉત્તરકુરાઇં' પાંચ હૈમવત, પાંચ હૈરણ્યવત, પાંચ હરિવર્ષ, પાંચ

'एयासु णं भंते !' एतासु खलु भदन्त ! 'तीसाए अकम्मभूमिसु' त्रिंशति अकर्मभूमिषु 'अत्थि उस्सप्पिणीइ वा ओसप्पिणीइ वा' अस्ति-विद्यते उत्सर्पिणीति वा-अवसर्पिणीति वा हे भदन्त ! अकर्मभूमिषु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालौ भवतो न वेति प्रश्नः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, हे गौतम ! अकर्म-

पांच हैरण्यवत, पाँच हरिवर्ष, पांच रम्यकवर्ष, पांच देवकुरु और पांच उत्तरकुरु, जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में 'भरत, हैमवत, हरि, विदेह, रम्यक, हैरण्यवत और ऐरवत ये सात क्षेत्र हैं इनमें भरत, महाविदेह और ऐरवत कर्मभूमि के क्षेत्र हैं और बाकी के ४ क्षेत्र तथा विदेह क्षेत्रके पास के उत्तरकुरु और देवकुरु ये अकर्मभूमि के क्षेत्र हैं, जम्बूद्वीपमें जिस प्रकार से ये सात क्षेत्र हैं उसी प्रकार से धातकीखंड में और पुष्करार्धमें ये सब दूने २ हैं। इस प्रकार से ये सब पाँच देवकुरु और पाँच उत्तरकुरुओं के साथ मिलकर ४५ हो जाते हैं इनमें १५ कर्मभूमि संबन्धी क्षेत्र हैं और बाकी के ३० अकर्मभूमि संबन्धी क्षेत्र हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एयासु णं भंते ! तीसाए अकम्मभूमिसु' हे भदन्त ! इन तीस अकर्मभूमियों में उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल का विभाग होता है या नहीं होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् तीस अकर्मभूमियों में उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल का

રમ્યકવર્ષ', પાંચ દેવકુરૂ અને પાંચ ઉત્તરકુરૂ, જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત, હૈમવત, હરિ, વિદેહ, રમ્યક, હૈરણ્યવત અને ઐરવત આ સાત ક્ષેત્રો છે. તેમાં ભરત, મહાવિદેહ, અને ઐરવત કર્મભૂમિનું ક્ષેત્ર છે. અને બાકીના ૪ ચાર ક્ષેત્રો તથા વિદેહક્ષેત્રની પાસેનું ઉત્તરકુરૂ અને દેવકુરૂ એ કર્મભૂમિનું ક્ષેત્ર છે. જે રીતે જંબૂદ્વીપમાં આ ૭ સાત ક્ષેત્રો છે, એજ રીતે ધાતકી ખંડમાં અને પુષ્કરાર્ધમાં આ તમામ બમણા બમણા છે. આ રીતે આ બધા પાંચ દેવકુરૂ અને પાંચ ઉત્તરકુરૂઓની સાથે મળવાથી ૪૫ પિસ્તાળીસ થઈ જાય છે. આમાં ૧૫ પંદર કર્મભૂમિ સંબંધી ક્ષેત્ર છે. અને બાકીના ૩૦ ત્રીસ અકર્મભૂમિ સંબંધી ક્ષેત્ર છે. તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'एयासु णं भंते ! तीसाए अकम्मभूमिसु' હે ભગવન્ આ ત્રીસ અકર્મભૂમિયોમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળનો વિભાગ થાય છે કે નથી થતો ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ ત્રીસ

भूमिषु उत्सर्पिण्यादि कालविभागो न भवतीति । 'एएसु णं भंते !' एतेषु खलु भदन्त ! 'पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु' पञ्चसु भरतेषु पञ्चसु ऐरवतेषु क्षेत्रेषु 'अत्थि उस्सप्पिणीइ वा ओसप्पिणीइ वा' अस्ति उत्सर्पिणीति वा अवसर्पिणीति वा, हे भदन्त ! पञ्च भरतपञ्चैरवतक्षेत्रेषु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालौ भवतो न वेति प्रश्नः । उत्तरमाह-'हंता अत्थि' हन्त, अस्ति हे गौतम ! भरते ऐरवते च क्षेत्रे उत्सर्पिण्यादिकालविभागो भवत्येवेति भावः । 'एएसु णं भंते ! पंचसु महाविदेहेसु' एतेषु खलु भदन्त ! पञ्चसु महाविदेहेषु 'अत्थि उस्सप्पिणीइ वा ओसप्पिणीइ वा' अस्ति उत्सर्पिणीति वा अवसर्पिणीति वा ? 'गोयमा णेवत्थि उस्सप्पिणी णेवत्थि ओसप्पिणी' हे गौतम ! नैवास्ति उत्सर्पिणी नैवास्ति अव-

विभाग नहीं होता है । यह विभाग तो भरतक्षेत्र और ऐरवत क्षेत्र में ही होता है विदेह में काल अवस्थित रहता है अर्थात् सदा चतुर्थ आरक जैसा रहता है । इसी विषय को स्पष्ट करने के लिए गौतम अब प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु अत्थि उस्स०' इत्यादि-हे भदन्त ! पांच भरत क्षेत्रों और पांच ऐरवत क्षेत्रों में उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल का विभाग होता है या नहीं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, अत्थि' हां, गौतम ! पांच भरतक्षेत्रों में और पांच ऐरवत क्षेत्रों में उत्सर्पिणी और अवसर्पिणीकाल का विभाग होता है । 'एएसु णं पंचसु महाविदेहेसु अत्थि उस्स०' इत्यादि हे भदन्त ! पाँच महाविदेहों में क्या उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल का विभाग होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! णेवत्थि उस्सप्पिणी

અકર્મભૂમિયોમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળનો વિભાગ થતો નથી. આ વિભાગ તો ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રમાં જ થાય છે. વિદેહક્ષેત્રમાં કાળ અવસ્થિત રહે છે. અર્થાત્ હંમેશાં ચોથો આરો રહે છે. આજ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે ગૌતમસ્વામી હવે પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'પંચસુ ભરહેસુ પંચસુ એરવએસુ અત્થિ ઉસ્સ૦' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ પાંચ ભરતક્ષેત્રો અને પાંચ ઐરવતક્ષેત્રોમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળનો વિભાગ થાય છે કે નથી થતો ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'હંતા અત્થિ' હા ગૌતમ ! પાંચ ભરતક્ષેત્રોમાં અને પાંચ ઐરવતક્ષેત્રોમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળનો વિભાગ થાય છે. 'एएसु णं पंचसु महाविदेहेसु अत्थि उस्स०' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ પાંચ મહાવિદેહોમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળનો વિભાગ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! ણેવત્થિ ઉસ્સપ્પિણી

सर्पिणी, पञ्चमहाविदेहक्षेत्रेषु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालौ नस्तः इति, तर्हि किमस्ति ? तत्राह– अवट्टिए णं' इत्यादि, 'अवट्ठिए णं तत्थ काले पन्नत्ते समणाउसो' अवस्थितः खलु तत्र कालः प्रज्ञप्तः श्रमणायुष्मन् ? हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! तत्र महाविदेहेषु एकरूपेण उत्सर्पिण्यादिविभागरहिततया अवस्थितः एकरूपः कालः कथ्यते इत्यर्थः। 'एएसु णं भंते ! पंचसु महाविदेहेसु' एतेषु खलु भदन्त ! पञ्चसु महाविदेहेषु 'अरहंता भगवंतो पंच महव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं पन्नवयंति' अर्हन्तो भगवन्तः पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं–प्रतिक्रमणेन युक्तं धर्मं प्रज्ञापयन्ति–उपदिशन्ति, हे भदन्त ! पञ्चमहाविदेहक्षेत्रेषु अर्हन्तो भगवन्तः किं प्रतिक्रमणयुक्तस्य पञ्च महाव्रतिकारूयधर्मस्योपदेशं कुर्वन्तीति प्रश्नः, भगवानाह–'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, पञ्चमहाविदेहेषु अर्हन्तो भगवन्तः पञ्चमहाव्रतिकस्य प्रतिक्रमणयुक्तस्य धर्मस्य उपदेशं नैव कुर्वन्तीत्यर्थः। किन्तु 'एएसु

णेवत्थि ओसप्पिणी' हे गौतम ! पांच महाविदेहों में उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल का विभाग नहीं होता है क्योंकि ये दोनों काल वहां नहीं होते हैं। इसका भी कारण ऐसा है कि–'अवट्ठिए णं तत्थ काले पन्नत्ते' वहाँ काल अवस्थित कहा गया है। अर्थात् महाविदेहों में जो काल है वह एकरूप ही है–इसमें उत्सर्पिणी अवसर्पिणी ऐसा विभाग नहीं है–'एएसु णं भंते ! पंचसु महाविदेहेसु अरहंता भगवंतो० इत्यादि' हे भदन्त ! इन पांच महाविदेहों में अरिहंत भगवन्तो का पंच महाव्रतसहित और प्रतिक्रमणसहित ऐसे धर्म का उपदेश करते हैं ? अर्थात् पांचमहाव्रतरूप धर्म का प्रतिक्रमणसहित कथन करते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं

णेवत्थि ओसप्पिणी' હે ગૌતમ ! પાંચ મહાવિદેહોમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળનો વિભાગ થતો નથી કેમકે એ બન્ને કાળ ત્યાં થતા નથી. તેનું કારણ એવું છે કે–'अवट्ठिए णं तत्थ काले पण्णत्ते' ત્યાં કાળ અવસ્થિત કહેલ છે. અર્થાત્ મહાવિદેહોમાં જે કાળ છે, તે એક રૂપ જ છે. તેમાં ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી એવો વિભાગ થતો નથી. 'एएसु णं भंते ! पंचसु महाविदेहेसु अरहंता भगवंतो०' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ આ પાંચ મહાવિદેહોમાં અરિહંત ભગવંતોના પાંચ મહાવ્રત સહિત અને પ્રતિક્રમણસહિત એવા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે ? અર્થાત્ પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનું પ્રતિક્રમણ સહિત કથન કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ અરિહંત ભગવંત પ્રતિક્રમણયુક્ત,

णं पञ्चसु भरहेसु पंचसु एरवएसु' पञ्चसु भरतेषु पञ्चसु च ऐरवतेषु 'पुरिमपच्छिमगा' पूर्वपश्चिमौ-प्रथमचरमतीर्थंकरौ 'दुवे अरहंता भगवंतो' द्वौ अर्हन्तौ भगवन्तौ पंच महव्वइयं' 'पञ्चमहाव्रतिकम् 'पंचाणुव्वइयं' पञ्चानुव्रतिकम् 'सप्पडिक्कमणं' सप्रतिक्रमणं-प्रतिक्रमणसहितम् 'धम्मं' धर्मम् 'पन्नवयंति' प्रज्ञापयतः-उपदिशत इत्यर्थः, हे गौतम! पञ्चमहाविदेहेषु च पञ्चमहाव्रतिकस्य धर्मस्योपदेशं न कुरुतः परन्तु पञ्चसु भरतेषु पञ्चसु ऐरवतेषु च प्रथमचरमतीर्थंकरौ प्रतिक्रमणयुक्तपञ्चमहाव्रतिकस्य धर्मस्य उपदेशं कुरुत इति भावः। तत् किं महाविदेहेषु धर्मोपदेश एव न भवति? तत्राह-'एएसु णं' इत्यादि, 'एएसु णं पंचमहाविदेहेसु अरहंता भगवंतो चाउज्जामं धम्मं पन्नवयंति' एतेषु पञ्चसु महाविदेहेषु अर्हन्तो भगवन्तश्चातुर्यामं धर्मं प्रज्ञापयन्ति तत्र न पञ्चमहाव्रतिकस्य धर्मस्योपदेशः किन्तु चातुर्यामस्यैव धर्मस्योपदेशं कुर्वन्तीत्यर्थः। 'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे 'भारहे वासे' भारते वर्षे 'इमीसे ओसप्पि-

है-अरिहन्त भगवन्त प्रतिक्रमणयुक्त पंचमहाव्रतरूप धर्म का उपदेश पाँच महाविदेहों में नहीं करते हैं किन्तु-'एएसु णं पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु०' इत्यादि इन पाँच भरतक्षेत्रों में और पाँच ऐरवत क्षेत्रों में प्रथम चरम ये दो तीर्थंकर भगवन्त प्रतिक्रमण सहित पांच महाव्रतरूप और पांच अणुव्रत धर्म का उपदेश करते हैं। तो क्या पांच महाविदेहों में धर्मोपदेश ही नहीं होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एएसु णं पंच महाविदेहेसु अरहंता भगवंतो चाउज्जामं धम्मं पन्नवयंति' हे गौतम! इन पांच महाविदेहों में अरहंत भगवंत चातुर्याम धर्म का उपदेश करते हैं। पांच महाव्रतरूप धर्म का उपदेश नहीं करते हैं। 'जंबुदीवेणं भंते! दीवे० इत्यादि,

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं-कि हे भदन्त! इस वर्तमान अवसर्पिणीकाल में इस जम्बूद्वीपस्थित भरतक्षेत्र में कितने तीर्थंकर होते

પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ પાંચ મહાવિદેહોમાં કરતા નથી પરંતુ 'एएसु णं पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु' ઈત્યાદિ આ પાંચ ભરતક્ષેત્રોમાં અને પાંચ ઐરવતક્ષેત્રોમાં પ્રથમ અને ચરમ એ બે તીર્થંકર ભગવાન્ પ્રતિક્રમણ સહિત પાંચ મહાવ્રતરૂપ અને પાંચ અણુવ્રત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. તો શું પાંચ મહાવિદેહોમાં ધર્મોપદેશ થતો નથી? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एएसु णं पंचसु महाविदेहेसु अरहंता भगवंतो चाउज्जामं धम्मं पन्नवयंति' હે ગૌતમ! આ પાંચ મહાવિદેહોમાં અરહંત ભગવાન્ ચાતુર્યામ ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરતા નથી. 'जंबुद्दिवेणं भंते! दीवे०' ઈત્યાદિ

णीए' अस्यां वर्त्तमानायामवसर्पिण्याम्, 'कइ तित्थयरा पन्नत्ता' कति तीर्थंकराः प्रज्ञप्ताः, तीर्थं चातुर्वर्णसंघात्मकं कुर्वन्ति-प्रवर्त्तयन्ति ये ते तीर्थंकराः ते तीर्थंकराः कियन्तो भवन्ति ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउवीसं तित्थयरा पन्नत्ता' चतुर्विंशतिस्तीर्थंकराः प्रज्ञप्ताः, अस्यामवसर्पिण्यां भारते वर्षे चतुर्विंशतिस्तीर्थंकरा भवन्तीति भावः। के ते चतुर्विंशतिस्तत्राह-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'उसभ' ऋषभ आदिनाथः-प्रथमस्तीर्थप्रवर्त्तकः 'अजिय' अजितनाथो द्वितीयः 'संभव' संभवनाथस्तृतीयः, 'अभिनंदण' अभिनन्दनश्चतुर्थः 'सुमति' सुमतिनाथः पञ्चमः, 'सुप्पभ' सुप्रभनाथः षष्ठः, अस्यैव पद्मप्रभो इत्यपि नाम 'सुपास' सुपार्श्वनाथः सप्तमः, 'ससि' शशी-चन्द्रप्रभोऽष्टमः, 'पुप्फदंत' पुष्पदन्तः, अस्यैव सुविधिर्नाम भवति, नवमः 'सीयल' शीतलनाथो दशमः 'सेज्जंस' श्रेयांसः एकादशः 'वासुपुज्ज' वासुपूज्यो द्वादशः 'विमल' विमलनाथस्त्रयोदशः, 'अणंत' अनन्तनाथः चतुर्दशः, 'धम्मे' धर्मनाथः पञ्चदशः, 'संति' शान्तिनाथः षोडशः 'कुंथु' कुन्थुनाथः सप्तदशः 'अर' अरनाथः

कहे गये हैं ? चतुर्विधसंघरूप तीर्थ को जो करते हैं-उनका नाम तीर्थंकर है ऐसे तीर्थंकर हे गौतम ! इस भरतक्षेत्र में इस अवसर्पिणीकाल में चौबीस होता है। उनके नाम इस प्रकार से हैं-ऋषभ प्रथम तीर्थप्रवर्तक आदिनाथ, दूसरे अजितनाथ, तीसरे संभवनाथ, चौथे अभिनन्दन, पांचवे सुमतिनाथ, छठे सुप्रभ-पद्मप्रभ, सातवें सुपार्श्वनाथ, आठवें चन्द्रप्रभ, नौवें-पुष्पदन्त-सुविधिनाथ, दशवें-शीतलनाथ, ग्यारहवें-श्रेयांसनाथ, बारहवें-वासुपूज्य, तेरहवें-विमलनाथ, चौदहवें-अनन्तनाथ, पन्द्रहवें-धर्मनाथ, सोलहवें-शान्तिनाथ, १७वें कुन्थुनाथ, १८वें अरनाथ, १९वें

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ આ વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં આ જંબૂદ્વીપમાં રહેલા ભરતક્ષેત્રમાં કેટલા તીર્થંકરો હોવાનું કહેલ છે? ચતુર્વિધ સંઘરૂપ તીર્થ પ્રવર્તાવે તેનું નામ તીર્થંકર છે. હે ગૌતમ એવા તીર્થંકર આ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં ૨૪ ચોવીસ થાય છે તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે-ઋષભ પહેલા તીર્થપ્રવર્તક આદિનાથ, ૧ બીજા અજીતનાથ ૨ ત્રીજા સંભવનાથ ૩ ચોથા અભિનંદન ૪ પાંચમાં સુમતિનાથ ૫ છઠ્ઠા સુપ્રભ-પદ્મપભ ૬ સાતમા સુપાર્શ્વનાથ ૭ આઠમા ચંદ્રપ્રભ ૮ નવમાં પુષ્પદંત સુવિધિનાથ ૯ દશમાં શીતલનાથ ૧૦ અગ્યારમાં શ્રેયાંસનાથ ૧૧ બારમાં વાસુપૂજ્ય ૧૨ તેરમાં વિમલનાથ ૧૩ ચૌદમાં અનંતનાથ ૧૪ પંદરમાં ધર્મનાથ ૧૫ સોળમાં શાંતીનાથ ૧૬ સત્તરમાં કુન્થુનાથ ૧૭

अष्टादशः, 'मल्लि' मल्लिनाथः एकोनविंशतिः 'मुणिसुव्वय' मुनिसुव्रतनामको विंशतितमः 'नमि' नमि नामक एकविंशतितमः 'नेमि' नेमिनाथनामको द्वाविंशतितमः, अरिष्टनेमिरितिनामान्तरम् 'पास' पार्श्वस्त्रयोविंशतितमः 'वद्धमाण' वर्द्धमानकश्चतुर्विंशतितमः, एते ऋषभदेवादारभ्य महावीरस्वामिपर्यन्ताश्चतुर्विंशतिस्तीर्थंकरा भारते वर्षेऽस्यामवसर्पिण्याम् अभवन्नित्यर्थः । 'एएसि णं भंते ! चउवीसाए तित्थयराणं' एतेषां खलु भदन्त ! चतुर्विंशतेस्तीर्थंकराणाम् 'कइ जिणंतरा पण्णत्ता' कति जिनान्तराणि द्वयोर्जिनयोरन्तरं जिनान्तरं तानि कति-कति संख्यकानि प्रज्ञप्तानि ? इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'तेवीसं जिणंतरा पन्नत्ता' त्रयोविंशतिः जिनान्तराणि प्रज्ञप्तानि 'एएसि णं भंते' एतेषामुपरि निर्दिष्टानां जिनानां खलु भदन्त ! 'तेवीसाए जिणंतरेसु' त्रयोविंशतौ जिनान्तरेषु 'कस्स कहिं' कस्य जिनस्य तीर्थंकरस्येत्यर्थः कुत्र-कस्मिन् जिनान्तरे कस्य जिनस्य संबन्धिनः कस्मिन् जिनान्तरे कयोर्जिनयोरन्तरे, 'कालियसुयस्स' कालि-

मल्लिनाथ, २०वें मुनिसुव्रतनाथ, २१वें नमिनाथ, २२वें नेमिनाथ, २३वें पार्श्वनाथ और २४वें वर्द्धमान, इस प्रकार से ये ऋषभ से आदि लेकर महावीर स्वामी पर्यन्त २४ तीर्थंकर भारतवर्ष में इस अवसर्पिणीकाल में हुए हैं। अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एएसि णं भंते ! चउवीसाए तित्थयराणं०' हे भदन्त ! इन चौबीस तीर्थंकरों के कितने जिनान्तर-दो जिनों के अन्तर कहे गए हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! तेवीसं जिणंतरा पन्नत्ता' हे गौतम ! २३ जिनान्तर कहे गये हैं। 'एएसि णं भंते ! तेवीसाए जिणंतरेसु कस्स कहिं०' इत्यादि-हे भदन्त ! इन २३ जिनान्तरों में किस किस जिन संबन्धी अन्तर में दो जिनो के किस अन्तर में-कालिकश्रुत का-एकादशाङ्गीरूप आचार-

અઢારમાં અરનાથ ૧૮ ઓગણીસમાં મલ્લિનાથ ૧૯ વીસમાં મુનિસુવ્રત ૨૦ એકવીસમાં નમીનાથ ૨૧ બાવીસમાં નેમીનાથ ૨૨ તેવીસમાં પાર્શ્વનાથ ૨૩ અને ચોવીસમાં વર્ધમાન ૨૪ આ રીતે આ ઋષભથી લઈને મહાવીરસ્વામી સુધી ૨૪ ચોવીસ તીર્થંકર ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં થયા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते ! चउवीसाए तित्थयराणं०' હે ભગવન્ આ ચોવીસ તીર્થંકરોના કેટલા જીનાન્તર-બે જીનોના અંતરકાળને એટલે કે બે જીનોની વચ્ચેના આંતરાને અન્તર કહે છે કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! तेवीसं जिणंतरा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ૨૩ તેવીસ જીનાન્તર કહ્યા છે. 'एएसि णं भंते ! तेवीसाए जिणंतरेसु कस्स कहिं०' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ આ ૨૩ તેવીસ જીનાન્તરોમાં કયા કયા જીન સંબંધી અંતરમાં-બે જીનોના કયા

कश्रुतस्य-एकादशाङ्गीरूपस्य काले अहोरात्रस्य प्रथमे चरमे वा प्रहरे यस्याध्ययनं संभवति तत् कालिकश्रुतम् यथा आचाराङ्गादिकम् यस्य चाध्ययनादिकं सर्वदैव भवति तत् उत्कालिकश्रुतमिति कथ्यते यथा दशवैकालिकादिकम् 'वोच्छेदे पन्नत्ते' व्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः, व्यवच्छेदोऽध्ययनादिपरम्परायाः विनाशः कथित इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'एएसु णं तेवीसाए जिणंतरेसु' एतेषु खलु त्रयोविंशतौ जिनान्तरेषु 'पुरिमपच्छिमएसु' पूर्वपश्चिमेषु प्रथमचरमेषु इत्यर्थः 'अट्ठसु२. जिणंतरेसु' अष्टसु अष्टसु जिनान्तरेषु 'एत्थ णं कालियसुयस्स अवोच्छेदे पन्नत्ते' अत्र खलु आद्यन्ताष्टाष्टजिनान्तरेषु कालिकश्रुतस्य एकादशाङ्गीस्वरूपस्य अव्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः-विनाशाभावः प्रतिपादितः। यद्यपि कालिकश्रुतस्य व्यवच्छेदः पृष्टो न तु कस्यचिद् अव्यवच्छेदः पृष्ट इति अव्यवच्छेदस्य कथनम् अयुक्तमिव भाति तथापि अपृष्टस्याभिधानम् व्यवच्छेद-

ङ्गादिश्रुत का-जिसका अध्ययन अहोरात्रि के प्रथम अथवा चरम प्रहर में संभवित है ऐसे ११ अंगरूप आगम का-व्यवच्छेद कहा गया है-अध्ययन आदि की परम्परा से विनाश प्रतिपादित हुआ है जिसका अध्ययनादि सर्वदा ही हो सकता है वह उत्कालिकश्रुत है, इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! एएसु णं तेवीसाए जिणंतरेसु पुरिमपच्छिमएसु०' इत्यादि इन २३ जिनान्तरों में प्रथम और चरम जिनान्तरों में-आठ २ जिनान्तरों में आदि अन्त के आठ २ जिनान्तरों में एकादशाङ्गीरूप कालिकश्रुत का अव्यवच्छेद कहा गया है यद्यपि कालिकश्रुत के व्यवच्छेद होने का यहां प्रश्न किया गया है किसी के अव्यवच्छेद होनेका नहीं-अतः अव्यवच्छेद का यह कथन अयुक्तजैसा प्रतीत

અંતરમાં-કાલિકશ્રુતનું-એકાદશાંગરૂપ આચારાંગ વિગેરે શ્રુતનું-કે જેનું અધ્યયન રાતદિવસના પહેલા અથવા છેલ્લા પ્રહરમાં સંભવિત છે. એવા ૧૧ અગીયાર અંગ રૂપ આગમનો-વ્યવચ્છેદ કહ્યો છે. અર્થાત્ અધ્યયન વિગેરેની પરંપરાથી વિનાશ પ્રતિપાદન કહેલ છે. જેનું અધ્યયન વિગેરે હંમેશાં થઈ શકે છે, તે ઉત્કાલિકશ્રુત કહેવાય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા! एएसु णं तेवीसाए जिणंतरेसु पुरिमपच्छिमएसु०' ઇત્યાદિ આ ત્રેવીસ જીનાન્તરોમાં પહેલાં અને છેલ્લા જીનાન્તરમાં આઠ આઠ જીનાન્તરોમાં પહેલા અને છેલ્લા આઠ આઠ જીનાન્તરોમાં એકાદશાંગીરૂપ કાલિકશ્રુતનો અવ્યવચ્છેદ કહેલ છે. જો કે કાલિકશ્રુતનો વ્યવચ્છેદ થવા સંબંધમાં અહિયાં પ્રશ્ન કરેલ છે, કોઈના અવ્યવચ્છેદ થવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલ નથી. જેથી અવ્યવચ્છેદ

विपक्षज्ञापने सति विवक्षितार्थस्य ज्ञानं सरलतया भविष्यतीति कृत्वा अव्यवच्छेद-स्याभिधानं कृतमिति। 'मज्झिमएसु सत्तसु जिणंतरेसु' मध्यमेषु-मध्यवर्तिषु सप्तसु पुष्पदन्तापरनामनवमजिनसुविधित आरभ्य षोडश जिन शान्तिनाथ पर्यन्तेषु जिनान्तरेषु 'एत्थ णं कालियसुयस्स वोच्छेदे पन्नत्ते' अत्र खलु सप्तसु जिनान्तरेषु कालिकश्रुतस्य-एकादशाङ्गीरूपस्य व्यवच्छेदः प्रज्ञप्तो-विनाशो भवतीत्यर्थः, 'मज्झिमएसु' इत्यादिना 'कस्स कहिं' इत्यस्योत्तरं दत्तम् तथाहि-मध्यमेषु सप्तसु इत्युक्ते सति सुविधि जिनतीर्थस्य सुविधिशीतलजिनयोरन्तरे व्यवच्छेदः कालिक श्रुतस्य बभूव, तद् व्यवच्छेदकालः प्रदर्श्यते-सुविधिशीतलजिनयोरन्तरे व्यव-

होता है फिर भी यहां जो-ऐसा कहा गया है वह व्यवच्छेद का ज्ञान सरलता से हो जाने के लिये कहा गया है 'मज्झिमएसु सत्तसु जिणंतरेसु एत्थ णं कालियसुयस्स वोच्छेदे पन्नत्ते' मध्यम के सात जिनान्तरों में-पुष्पदन्त से लेकर १६ वें शान्तिनाथ तक के जिनान्तरों में कालिक श्रुत का व्यवच्छेद कहा गया है-अर्थात् इन सात जिनान्तरों में एकादशाङ्गीरूप कालिकश्रुत का विनाश हुआ है-ऐसा कहा गया है 'मज्झिमएसु' इत्यादि पाठ द्वारा 'कस्स कहिं' इस प्रश्न का उत्तर दिया गया है सुविधि और शीतल जिनके अन्तर में जो कालिक श्रुत का व्यवच्छेद हुआ सो वह व्यवच्छेदकाल पल्योपम का चतुर्थभागरूप हुआ है१, तथा शीतल और श्रेयांस जिनके अन्तर में भी जो व्यवच्छेद हुआ-सो वह व्यवच्छेदकाल भी पल्योपम

સંબંધી આ કથન અયોગ્ય જેવું જણાય છે, તો પણ અહિંયાં જે એવું કહ્યું છે, તે વ્યવચ્છેદનું જ્ઞાન સરળતાથી થવા માટે જ કહ્યું છે. 'मज्झिमएसु सत्तसु जिणंतरेसु एत्थ णं कालियसुयस्स वोच्छेदे पण्णत्ते' મધ્યના સાત જીનાન્તરામાં-પુષ્પદંતથી લઈને ૧૬ સોળમાં શાન્તિનાથ સુધીના જીનાન્તરામાં કાલિકશ્રુતનો વ્યવચ્છેદ કહેલ છે. અર્થાત્ એ સાત જીનાંતરોમાં એકાદશાંગીરૂપ કાલિકશ્રુતનો વિનાશ થયો છે. તેમ કહેવાય છે. 'मज्झिमएसु०' ઈત્યાદિ પાઠ દ્વારા 'कस्स कहिं' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપેલ છે. સુવિધિ અને શીતલ જીનના અન્તરમાં જે કાલિકશ્રુતનો વ્યવચ્છેદ રહેલા છે, તે વ્યવચ્છેદ પલ્યોપમના ચોથા ભાગ રૂપ થયેલ છે૧, તથા શીતલ અને શ્રેયાંસ જીનના અંતરમાં પણ જે વ્યવચ્છેદ થયેલ છે. તે વ્યવચ્છેદકાલ પણ પલ્યોપમના ચોથા ભાગરૂપ હતો.૨, શ્રેયાંસ અને વાસુપૂજ્ય જીનના અંતરમાં કાલિકશ્રુતનો જે વ્યવચ્છેદ થયેલ છે, તે વ્યવચ્છેદ કાલ પણ પલ્યોપમના

च्छेदकालः पल्योपमस्य चतुर्थो भागः १, शीतलश्रेयांसजिनयोरन्तरेऽपि व्यव च्छेदकालः पल्योपमस्य चतुर्थो भागः २, श्रेयांसवासुपूज्यजिनयोरन्तरे व्यवच्छेद-कालः पल्योपमस्य चतुर्षु भागेषु त्रयोभागाः ३, वासुपूज्य-विमलजिनयोरन्तरे व्यवच्छेदकालः परिपूर्णमेकं पल्योपमम् ४, विमलानन्तयो र्जिनयोरन्तरे व्यवच्छेद-कालः पल्योपमस्य चतुर्षु भागेषु त्रयो भागाः। ५, अनन्तधर्मजिनोयरन्तरे व्य-वच्छेदकालः पल्योपमस्य चतुर्थो भागः६, धर्मशान्तिनाथजिनयोरन्तरेऽपि व्यव-च्छेदकालः पल्योपमस्य चतुर्थो भागः ७। इति, उक्तञ्च-

'चउभागो१, चउभागो२, तिन्निय चउभाग३, पलियमेगं य४। तिन्नेव य चउभागा५, चउत्थभागो य ६, चउभागो७' ॥१॥ इति

का चतुर्थभागरूप था २, श्रेयांस और वासुपूज्य जिनके अन्तर में जो कालिकश्रुत का व्यवच्छेद हुआ-सो वह व्यवच्छेदकाल भी पल्योपम के चार भागों में से तीन भागरूप था३, वासुपूज्य और विमलजिन के अन्तर में जो कालिकश्रुत का व्यवच्छेद हुआ सो वह व्यवच्छेदकाल भी पूरा एक पल्यरूप था४, विमल और अनन्त जिनके अन्तर में जो कालिकश्रुत का व्यवच्छेद हुआ सो वह व्यवच्छेदकाल भी पल्योपम के चारभागो में से तीन भागरूप था५, अनन्त और धर्म जिनके अन्तर में जो कालिकश्रुत का व्यवच्छेद हुआ-सो वह व्यवच्छेद काल भी पल्यो-पम का चतुर्थभागरूप था६, तथा धर्म और शान्तिनाथ जिनके अन्तर में जो कालिकश्रुत का व्यवच्छेद हुआ सो वह व्यवच्छेदकाल भी पल्योपम का चतुर्थभाग रूप था७। कहा भी है-'चउभागो चउभागो' इत्यादि। इस प्रकार से इन सात जिनान्तरों में कालिकश्रुत का विनाश हुआ

ચાર ભાગોમાંથી ત્રણ ભાગ રૂપ હતો૩, વાસુપૂજ્ય અને વિમલજીનના અંતરમાં જે કાલિકશ્રુતનો વ્યવચ્છેદ થયો તે વ્યવચ્છેદકાલ પણ પલ્યોપમના પૂરા એક પલ્ય રૂપ હતો૪, વિમલ અને અનન્ત જીનના અંતરમાં કાલિકશ્રુતનો જે વ્ય-વચ્છેદ થયો તે-વ્યવચ્છેદકાલ પલ્યોપમના ચાર ભાગો પૈકી ત્રણ ભાગ રૂપ હતો૫, અનન્ત અને ધર્મ જીનના અંતરમાં જે કાલિકશ્રુતનો વ્યવચ્છેદ થયો, તે વ્યવચ્છેદકાલ પણ પલ્યોપમના ચોથા ભાગ રૂપ હતો૬, તથા ધર્મ અને શાંતિનાથ જીનના અંતરમાં કાલિકશ્રુતનો જે વ્યવચ્છેદ થયો તે વ્યવચ્છેદકાલ પણ પલ્યોપમના ચોથા ભાગ રૂપ હતો૭ કહ્યું પણ છે કે-'चउभागो चउभागो' ઈત્યાદિ આ રીતે આ સાત જીનાન્તરોમાં કાલિકશ્રુતનો વિનાશ થયો તથા જે

चतुर्थभागः पल्यमेकं त्रयश्चतुर्थभागाश्चतुर्थभागाश्चतुर्थभागस्तीर्थ व्यवच्छेदः ॥१॥ इति,

'एत्थ णं' अत्र एतेषु खलु सप्तसु जिनान्तरेषु कालिकश्रुतस्य विनाशोऽभूदिति। 'सव्वत्थ वि णं वोच्छिन्ने दिट्ठिवाए' सर्वत्रापि खलु व्यवच्छिन्नो दृष्टिवादः न केवलं सप्तस्वेव दृष्टिवादस्य व्यवच्छेदः अपितु सर्वेष्वपि जिनान्तरेषु दृष्टिवादो व्यवच्छिन्न एवेति भावः ॥सू० १॥

अथ व्यवच्छेदाधिकारादेव अग्रिमप्रकरणमवतारयति-'जंबुद्दीवेणं' इत्यादि,

मूलम्-'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवइयं कालं पुव्वगए अणुसज्जिस्सइ? गोयमा! जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए ममं एगं वाससहस्सं पुव्वगए अणुसज्जिस्सइ। जहा णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं एगं वाससहस्सं पुव्वगए अणुसज्जिस्सइ तहा णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए अवसेसाणं तित्थगराणं केवइयं कालं पुव्वगए अणुसज्जित्था? गोयमा! अत्थेगइयाणं संखेज्जं कालं अत्थेगइयाणं असंखेज्जं कालं। जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवइयं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सइ गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए ममं एगवीसं वाससहस्साइं

तथा जो 'सव्वत्थ वि णं वोच्छिन्ने दिट्ठिवाए' दृष्टिवाद नाम का १२वां अंग है उसका व्यवच्छेद तो सब ही जिनान्तरों में रहा है, केवल सात ही जिनान्तरों में नहीं ॥सू० १॥

'सव्वत्थ वि णं वोच्छिन्ने दिट्ठिवाए' દૃષ્ટિવાદ નામનું ૧૨ બારમું અંગ છે, તેનો વ્યવચ્છેદ તો બધા જ જીનોના શાસનમાં કહેલ છે. કેવળ સાત જ જીનાન્તરોમાં નહીં ॥સૂ૦ ૧॥

तित्थे अणुसज्जिस्सइ। जहा णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं एगवीसं वाससहस्साइं तित्थं अणुसज्जिस्सइ तहा णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे आगमेस्साणं चरमतित्थगरस्स केवइयं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सइ गोयमा! जावतिएणं उसभस्स अरहओ कोसलियस्स जिणपरियाए एवइयाइं संखेज्जाइं आगमेस्साणं चरिमतित्थयरस्स तित्थे अणुसज्जिस्सइ। तित्थं भंते! तित्थं तित्थयरे तित्थं। गोयमा! अरहा ताव नियमं तित्थगरे तित्थं पुण चाउवन्नाइन्ने समणसंघे तं जहा—समणा—समणीओ सावया साविंयाओ। पवयणं भंते! पवयणं पावयणी पवयणं? गोयमा! अरहा ताव नियमं पावयणी पवयणं पुण दुवालसंगे गणिपिडगे, तं जहा आयारो जाव दिट्ठिवाओ। जे इमे भंते! उग्गा भोगा राइन्ना इक्खागा नाया कोरव्वा एए णं अस्सिं धम्मे ओगाहंति ओगाहित्ता णं अट्ठविहं कम्मरयमलं पवाहेंति, पवाहित्ता तओ पच्छा सिज्झंति जाव अंतं करेंति? हंता, गोयमा! जे इमे उग्गा भोगा तं चेव जाव अंतं करेंति० अत्थेगइया अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति। कइविहा णं भंते! देवलोया पन्नत्ता गोयमा! चउव्विहा देवलोया पन्नत्ता तं जहा—भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया वेमाणिया। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० २॥

वीसइमे सए अट्ठमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्यां देवानुप्रियाणां कियत्कं कालं पूर्वगतमनुसज्जिष्यति ? गौतम ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्याम् एकं वर्षसहस्रं पूर्वगतमनुसज्जिष्यति । यथा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्यां देवानुप्रियाणाम् एकं वर्षसहस्रं पूर्वगतमनुसज्जिष्यति तथा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्याम् अवशेषाणां तीर्थंकराणां कियत्कं कालम् अन्वसज्जत्, गौतम ! अस्त्येकेषां संख्येयं कालम् अस्त्येकेषाम् असंख्येयं कालम् । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्यां देवानुप्रियाणाम् कियत्कं कालं तीर्थमनुसज्जिष्यति, गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्यां मम एकविंशतिवर्षसहस्राणि तीर्थमनुसज्जिष्यति । यथा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्याम् देवानुप्रियाणामेकविंशतिवर्षसहस्राणि तीर्थमनुसज्जिष्यति, तथा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यतां चरमतीर्थंकरस्य कियत्कं कालं तीर्थमनुसज्जिष्यति ? गौतम ! यावत्कं खलु ऋषभस्यार्हतः कौशलिकस्य जिनपर्यायः, एतावत्कानि संख्येयानि आगमिष्यतां चरमतीर्थंकरस्य तीर्थमनुसज्जिष्यति । तीर्थं भदन्त ! तीर्थं तीर्थंकरस्तीर्थम् ? गौतम ! अर्हन् तावत् नियमात् तीर्थंकरः, तीर्थं पुनश्चातुर्वर्णाकीर्णः श्रमणसंघः, तद्यथा श्रमणाः श्रमण्यः श्रावकाः श्राविकाः । प्रवचनं भदन्त ! प्रवचनम् प्रवचनी वा प्रवचनम् ? गौतम ! अर्हन् तावत् नियमात् । प्रवचनी, प्रवचनं पुनर्द्वादशाङ्गं गणिपिटकम् । तद्यथा-आचारो यावत् दृष्टिवादः । ये इमे भदन्त ! उग्रा भोगा राजन्या इक्ष्वाकवः ज्ञाताः कौरव्याः, एते खलु अस्मिन् धर्मे अवगाहन्ते अवगाह्य अष्टविधं कर्मरजोमलं प्रवाहयन्ति, प्रवाह्य ततः पश्चात् सिद्ध्यन्ति, यावदन्तं कुर्वन्ति, अस्त्येकके अन्यतमेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्तारो भवन्ति । कतिविधाः खलु भदन्त ! देवलोकाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतुर्विधा देवलोकाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—भवनवासिनो१, वानव्यन्तराः२, ज्योतिष्पकाः३, वैमानिकाः४, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० २॥

विंशतितमे शतके अष्टम उद्देशः समाप्तः ॥

व्यवच्छेद के अधिकार से ही यह अग्रिमप्रकरण प्रारम्भ हुआ है—
'जंबूदीवे णं भंते ! दीवे' इत्यादि ।

વ્યવચ્છેદના અધિકારથી જ આ અગ્રિમપ્રકરણ પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.—'जंबूदीवे णं भंते ! दीवे' ઇત્યાદિ

टीका—'जंबुदीवे णं' इत्यादि, 'जंबुदीवे णं भंते! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे 'भारहे वासे' भारते वर्षे 'इमीसे ओसप्पिणीए' अस्यामवसर्पिण्याम् 'देवाणुप्पियाणं' देवानुप्रियाणां युष्माकं सम्बन्धि 'केवइयं कालं' कियन्तं कालम् 'पुव्वगए अणुसज्जिस्सइ' पूर्वगतं-पूर्वज्ञानम् अनुसज्जिष्यति कियत्कालपर्यन्तं देवानुप्रियाणां सम्बन्धि पूर्वज्ञानं प्रचलिष्यतीत्यर्थ इति प्रश्नः। भगवानाह-गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जंबुदीवे णं दीवे' जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे 'भारहे वासे' भारते वर्षे 'इमीसे ओसप्पिणीए' अस्यां प्रचलन्त्यामवसर्पिण्याम्, 'ममं एगं वाससहस्सं पुव्वगए अणुसज्जिस्सइ' मम एकं वर्षसहस्रम् पूर्वगतम् श्रुतं शास्त्रम्-शासनमित्यर्थः अनुसज्जिष्यति वर्षसहस्रपर्यन्तं मम सम्बन्धि पूर्वगतज्ञानस्य विच्छेदो न भविष्यतीत्यर्थः। 'जहा णं भंते! यथा खलु भदन्त! 'जंबुदीवे दीवे भारहे वासे' जम्बूद्वीपनामकद्वीपे भारते वर्षे 'इमीसे ओसप्पिणीए' अस्यामवसर्पिण्याम् 'देवाणुप्पियाणं एगं वाससहस्सं पुव्वगए अणुसज्जि-

---

टीकार्थ—इसमें गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जंबूदीवे णं भंते! दीवे भारहे वासे०' हे भदन्त! जंबूद्वीप नाम के इस द्वीप में स्थित भरतवर्ष में इस अवसर्पिणीकाल में आप देवानुप्रिय सम्बन्धी पूर्वज्ञान चलेगा-रहेगा क्या? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा-'गोयमा! जंबूदीवेणं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए ममं एगं०' हे गौतम! जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में स्थित भरतवर्ष में इस अवसर्पिणीकाल में मेरा पूर्वगत श्रुत-शास्त्र-शासन एक हजार वर्ष तक चलेगा अर्थात् इतने वर्षों तक मेरे पूर्वगत ज्ञान का विच्छेद नहीं होगा 'जहा णं भंते! जंबुदीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं एगं वाससहस्सं०' अब गौतम ने इस सूत्रपाठ द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-

---

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'जंबूदीवे णं भंते दीवे भारहे वासे' ઈત્યાદિ હે ભગવન્ જંબુદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં રહેલા ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીકાલમાં આપ દેવાનુપ્રિય સંબંધી પૂર્વજ્ઞાન ચાલશે? અર્થાત્ રહેશે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! जंबूदीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए ममं एगं०' હે ગૌતમ જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમા રહેલ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં મારૂં પૂર્વગત શ્રુત-શાસ્ત્ર-શાસન એક હજાર વર્ષ પર્યન્ત ચાલશે. અર્થાત્ તેટલા સમય સુધી મારા પૂર્વગતજ્ઞાનનો વિચ્છેદ થશે નહીં 'जहा णं भंते! जंबुदीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं एगं वाससहस्सं०' ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રપાઠથી પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ આ અવસર્પિણી

स्सइ' देवानुप्रियाणां सम्बन्धि एकं वर्षसहस्रं यावत् पूर्वगतं श्रुतमनुसज्जिष्यति 'जहा णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे' तथा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे 'इमीसे ओसप्पिणीए' अस्यामवसर्पिण्याम् 'अवसेसाणं तित्थगराणं केवइयं कालं पुव्वगए अणुसज्जित्था' अवशेषाणां भवज्जिनानां तीर्थकराणां कियन्तं कालं पूर्वगत श्रुतम् अन्वसज्जत् हे भदन्त ! यथा अस्यामवसर्पिण्यां भवतः श्रुतमेकं वर्षसहस्रं स्थास्यति तथा व्यतीततीर्थकराणां श्रुत कियत्कालपर्यन्तमन्वतिष्टदिति प्रश्नाशयः। भगवानाह–'गोयमा !' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'अत्थेगइयाणं संखेज्जं कालं' अस्त्येकेषां पश्चानुपूर्व्या पार्श्वनाथादीनां संख्यातं कालं श्रुतमन्वतिष्ठत्–'अत्थेगइयाणं असंखेज्जं कालं' अस्त्येकेषाम् ऋषभादीनाम् असंख्यातं कालं पूर्वगतम् अन्वतिष्ठदिति। 'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे भारते वर्षे, 'इमीसे ओसप्पिणीए' अस्यामवसर्पि-

---

हे भदन्त ! इस अवसर्पिणीकाल में इस जम्बूद्वीप स्थित भरतक्षेत्र में आप का पूर्वगत श्रुत जैसा एक हजार वर्षतक चलेगा, वैसा ही इस अवसर्पिणीकाल में इस जम्बूद्वीप स्थित भरतक्षेत्र में शेष तीर्थकरों का पूर्वगतश्रुत–शासन कितने काल तक चला है ? उत्तर में प्रभुने कहा 'गोयमा ! अत्थेगइयाणं संखेज्जं कालं, अत्थेगइयाणं असंखेज्जं कालं' हे गौतम ! व्यतीत हुए कितने तीर्थकरों का पश्चानुपूर्वी के अनुसार पार्श्वनाथ आदिकों का संख्यातकाल तक श्रुत चला है, तथा कितनेक ऋषभ आदि तीर्थकरों का असंख्यात काल तक पूर्वगत श्रुत चला है–अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं–'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे' हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में स्थित भरतवर्ष में 'इमीसे ओसप्पिणीए' इस अवसर्पिणी काल में 'देवाणुप्पियाणं केवइयं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सइ' आप देवानुप्रिय संबंधी तीर्थ–शासन कितने काल तक

કાળમાં આ જંબૂદ્વીપમાં રહેલા ભરતક્ષેત્રમાં આપનું પૂર્વગતશ્રુત જેમ એક હજાર વર્ષ સુધી ચાલશે તેજ રીતે આ અવસર્પિણી કાળમાં જંબૂદ્વીપમાં રહેલા ભરતક્ષેત્રમાં બાકીના તીર્થંકરોનું પૂર્વગત શ્રુત–શાસન કેટલા સમય સુધી ચાલે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'ગોયમા ! અત્થેગઇયાણં સંખેજ્જં કાલં અત્થેગઇયાણં અસંખેજ્જં કાલં' હે ગૌતમ ! વીતેલા કેટલાક તીર્થંકરોનું પશ્ચાનુપૂર્વી પ્રમાણે પાર્શ્વનાથ વિગેરેનું શાસન સંખ્યાત કાળ સુધી ચાલ્યું છે. તથા ઋષભ વિગેરે કેટલાક તીર્થંકરોનું શાસન અસંખ્યાત કાળ સુધી પૂર્વગત શ્રુત ચાલ્યું છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'જંબુદ્દીવે ણં ભંતે ! દીવે ભારહે વાસે' હે ભગવન્ આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં રહેલા ભરતક્ષેત્રમાં 'ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ' આ અવસર્પિણીકાળમાં 'દેવાણુપ્પિયાણં કેવઇયં કાલં'

ण्याम् 'देवाणुप्पियाणं केवइयं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सइ' देवानुप्रियाणां सम्बन्धि तीर्थं कियन्तं कालमनुसज्जिष्यति–भवत्प्रचलिततीर्थं कियत्कालपर्यन्तम् अनुवर्त्स्यते इत्यर्थ इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे' जम्बूद्वीपनामके द्वीपे भारते वर्षे 'इमीसे ओसप्पिणीए' अस्यामवसर्पिण्याम् 'ममं एगवीसं वाससहस्साइं तित्थे अणुसज्जिस्सइ' मम एकविंशतिवर्षसहस्राणि तीर्थमनुसज्जिष्यति। 'जहा णं भंते!' यथा खलु भदन्त! 'जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए' जम्बूद्वीपनामके द्वीपे भारते वर्षे अस्यामवसर्पिण्याम् 'देवाणुप्पियाणं एगवीसं वाससहस्साइं तित्थं अणुसज्जिस्सइ' देवानुप्रियाणामेकविंशति वर्षसहस्राणि यावत् तीर्थमनुसज्जिष्यति 'तहा णं भंते' तथा खलु भदन्त! 'जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे' जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे 'आगमेस्साणं' आगमिष्यताम्–भविष्यत्काले आगच्छतां महापद्मादीनां जिनवराणाम् मध्यात् 'चरिमतित्थयरस्स' चरमतीर्थकरस्य–सर्वापेक्षया अन्तिमस्य 'केवइयं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सइ' कियन्तं कालं तीर्थमनुसज्जिष्यति आगामीतीर्थंकराणाम् योऽन्तिमस्तीर्थकरस्तस्य तीर्थं कियत्कालपर्यन्तं स्थास्यतीति प्रश्नः। उत्तरमाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा!' हे गौतम! जाव-

---

प्रचलित रहेगा? अर्थात् आपके द्वारा चलाया गया तीर्थ कितने समय तक रहेगा इसके उत्तर में प्रभु कह रहें हैं–'गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे०' हे गौतम! जम्बूद्वीप नाम के इस द्वीप में स्थित भरतक्षेत्र में इस अवसर्पिणी काल में मेरा तीर्थ २१ हजार वर्षतक चलेगा अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'जहा णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए०' हे भदन्त! इस जम्बूद्वीप में स्थित भरतक्षेत्र में इस अवसर्पिणी काल में आपका तीर्थ जैसा २१ हजार वर्ष तक चलता रहेगा वैसा ही आगे होनेवाला महापद्मादि २४ जिनवरों के अन्तिम तीर्थंकर का तीर्थ कितने कालतक चलेगा?

तित्थे अणुसज्जिस्सइ' આપ દેવાનુપ્રિય સંબંધી તીર્થ–શાસન કેટલા સમય સુધી પ્રચલિત રહેશે? અર્થાત્ આપે પ્રવર્તાવેલ તીર્થ કેટલા સમય સુધી રહેશે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'ગોયમા! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे०' હે ગૌતમ! જંબૂદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં રહેલા ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં મેં પ્રવર્તાવેલ તીર્થ ૨૧ એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી ચાલશે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'जहा णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए०' હે ભગવન્ આ જંબૂદ્વીપમાં રહેલા ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં આપે પ્રવર્તાવેલ તીર્થ જેમ ૨૧ એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી ચાલુ રહેશે તેજ રીતે ભવિષ્યમાં થવાવાળા મહાપદ્માદિ ૨૪ ચોવીસ જીનવરો પૈકી છેલ્લા તીર્થંકરોનું તીર્થ કેટલા સમય સુધી ચાલુ

इएणं उसभस्स अरहओ कोसलियस्स जिणपरियाए' यावत्क' खलु ऋषभस्यार्हतः कौशलिकस्य-कोशलदेशोद्भवस्य जिनपर्यायः केवलिपर्यायः स च वर्षसहस्रन्यूनं पूर्वलक्षम् 'एवइयाइं संखेज्जाइं' एतावत्कानि संख्यातानि वर्षाणि 'आगमेस्साणं' आगामिष्यतां तीर्थंकराणाम् मध्यात् चरिमतित्थयरस्स 'चरमतीर्थकरस्य, 'तित्थे अणुसज्जिस्सइ' तीर्थम् अनु सज्जिष्यति अनागतान्तिमतीर्थंकरस्य तीर्थं वर्षसहस्रन्यूनं पूर्वलक्षं स्थास्यतीत्युत्तरम्। तीर्थप्रस्तावादेव इदमप्याह-'तित्थं भंते! तित्थं तित्थयरे तित्थं' तीर्थं भदन्त! तीर्थं तीर्थङ्करो वा तीर्थम् हे भदन्त! तीर्थं चतुर्विधसंघरूपं तीर्थम्-तीर्थशब्दवाच्यम् अथवा तीर्थंकरः-तीर्थशब्दवाच्य इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा'

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! जावइएणं उसभस्स अरहओ कोसलियस्स जिणपरियाए०' हे गौतम! कोशल देशोद्भव ऋषभ अरिहन्त की केवलिपर्याय जितने कालतक की है-अर्थात् कोशल देशोद्भव ऋषभ अरिहन्त की केवलिपर्याय एकहजार वर्ष कम एकलाख पूर्व की है इतने ही संख्यात वर्षों तक आगामी तीर्थंकरों में के अन्तिम तीर्थंकर का तीर्थ रहेगा अर्थात् अनागत अन्तिम तीर्थंकर का तीर्थ एक हजार वर्षकम एक लाख पूर्व तक रहेगा चौरासी लाख वर्ष का एक पूर्वाङ्ग होता है और ८४ लाख पूर्वाङ्ग का एक पूर्व होता है ऐसे एक लाख पूर्व तक उनका तीर्थ रहेगा, इस एक लाख पूर्व में एक हजार वर्ष कम जो किये गये हैं वे छद्मस्थावस्था के किये गये हैं। तीर्थ के प्रकरण से अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा भी पूछते हैं-'तित्थं भंते! तित्थं तित्थयरे तित्थं' हे भदन्त! तीर्थ-चतुर्विध संघरूपतीर्थ तीर्थ शब्द का वाच्य है? या तीर्थंकर तीर्थ शब्द का वाच्य है? उत्तर में प्रभु कहते

રહેશે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! जावइएणं उसभस्स अरहओ कोसलियस्स जिणपरियाए०' હે ગૌતમ! કૌશલ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઋષભ ભગવાનની કેવલીપર્યાય જેટલા કાળ સુધીની છે-અર્થાત્ કૌશલ દેશમાં થયેલા ઋષભ ભગવાનની કેવલીપર્યાય એક હજાર વર્ષ કમ એકલાખ પૂર્વ સુધી રહેશે ૮૪ ચોર્યાશી લાખ વર્ષનું એક પૂર્વાંગ થાય છે. અને ૮૪ ચોર્યાશી લાખ પૂર્વાંગનું એક પૂર્વ થાય છે એવા એક લાખ પૂર્વ સુધી તેઓનું તીર્થ પ્રવર્તિત રહેશે. આ એક લાખ પૂર્વમાં એક હજાર વર્ષ જે કમ કહ્યા છે, તે છદ્મસ્થ અવસ્થા માટે કહેવામાં આવેલ છે. તીર્થના પ્રકરણથી હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'तित्थं भंते! तित्थं तित्थयरे तित्थं' હે ભગવન્ તીર્થ-ચતુર્વિધ સંઘ રૂપ તીર્થ એ તીર્થ શબ્દવાચ્ય છે કે તીર્થંકર એ તીર્થ શબ્દ વાચ્ય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ

इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अरहा ताव नियमं तित्थयरे' अर्हन् तावत् नियमात् तीर्थकरो न तु तीर्थरूपः, तित्थं पुण चाउवण्णाइन्ने समणसंघे' तीर्थः पुनश्चातुर्वर्णाकीर्णः श्रमणसंघः, चत्वारो वर्णा यत्र स चातुर्वर्णः चातुर्वर्णश्चासौ आकीर्णश्च क्षमादिगुणैराकीर्णो-व्याप्त इति चातुर्वर्णाकीर्णः श्रमणसंघ एव तीर्थशब्दवाच्यो न तु तीर्थंकरस्तीर्थरूपः स तु तीर्थस्य व्यवस्थापक एव नहि व्यवस्थाप्यव्यवस्थापकयोरैक्यमिति भावः। तीर्थस्य श्रमणसंघस्य स्वरूपमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'समणासमणीओ सावया साविगाओ' श्रमणाः श्रमण्यः श्रावकाः श्राविकाश्च तथा च साधु साध्वी श्रावकश्राविकाणां संघरूप एव तीर्थशब्दस्य मुख्योऽर्थः, एतादृशतीर्थस्य कारक एव तावत् नियमत ऋषभादिर्नतु स्वयं स तीर्थस्वरूपः। 'पवयणं भंते ! पवयणं पावयणी पवयणं' प्रवचनं भदन्त ! प्रवचनम्

हैं-'गोयमा ! अरहा ताव नियमं तित्थयरे, तित्थं पुण चाउवन्नाइन्ने समणसंघे' अर्हन्त तो नियम से तीर्थंकर ही होते हैं, वे तीर्थरूप नहीं होते हैं, तीर्थ तो चारवर्णोवाला एवं क्षमादि गुणों से आकीर्ण-व्याप्त भरा हुआ-श्रमण संघरूप ही होता है इस प्रकार तीर्थकर तीर्थरूप नहीं होता है, वे तो तीर्थ के व्यवस्थापक ही होते हैं। अतः तीर्थ और तीर्थंकर में व्यवस्थाप्य व्यवस्थापक में-ऐक्य नहीं होता है, श्रमणसंघरूप तीर्थ का स्वरूप-'समणा समणीओ०' श्रमण, श्रमणी, श्रावक और श्राविका इन सब रूप है इस प्रकार साधु, साध्वी, श्रावक, श्राविकाओंका जो संघ है वही तीर्थ शब्द का मुख्य अर्थ है। ऐसे तीर्थ के कारक ही नियमतः ऋषभादि हैं-अतः वे स्वयं तीर्थरूप नहीं हैं। अब पुनः

કહે છે કે-'गोयमा ! अरहा ताव नियमं तित्थयरे तित्थं पुण चाउवण्णाइण्णे समणसंघे' અર્હન્ત તો નિયમથી તીર્થંકર જ હોય છે તેઓ તીર્થરૂપ હોતા નથી. તીર્થ તો ચાર વર્ણોવાળા અને ક્ષમા વિગેરે ગુણોથી વ્યાપ્ત-ભરેલા શ્રમણસંઘ રૂપ જ હોય છે. આ રીતે તીર્થંકર તીર્થ હોતા નથી તેઓ તો તીર્થના વ્યવસ્થાપક જ હોય છે. જેથી તીર્થ અને તીર્થંકરમાં વ્યવસ્થાપ્ય અને વ્યવસ્થાપકમાં ઐકયપણુ હોતું નથી. શ્રમણસંઘરૂપ તીર્થનું સ્વરૂપ 'समणा समणीओ०' શ્રમણ, શ્રમણી, શ્રાવક, અને શ્રાવિકા આ રૂપે છે એજ રીતે સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓનો જે સંઘ છે તેજ તીર્થ શબ્દનો મુખ્ય અર્થ છે એવા તીર્થના પ્રવર્તક જ નિયમથી ઋષભ ભગવાન્ વિગેરે છે. તેથી તેઓ પોતે તીર્થરૂપ હોતા નથી.

હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'पवयणं भंते ! पवयणं पावयणी पवयणं' હે ભગવન્ પ્રવચનઆગમ પ્રવચન શબ્દના વાચ્ય છે, કે

प्रकर्षेण उच्यते–कथ्यते वचनम् अभिधेयमनेनेति प्रवचनम्–आगमस्तद्भदन्त ! प्रवचनम्–प्रवचनशब्दवाच्यम् अथवा प्रवचनी–प्रवचनस्योपदेष्टा प्रणेता वा तीर्थंकरादि जिनः प्रवचनं–प्रवचनशब्दस्य वाच्यो भवति, 'पावयणी' इत्यत्र दीर्घता प्राकृतत्वात् प्रवचनी इति तदर्थ इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अरहा ताव नियमं पावयणी' अर्हन् तीर्थंकरः नियमत स्तावत् प्रवचनी–प्रवचनकर्ता न तु प्रवचनं–प्रवचनशब्दवाच्यः 'पवयणं पुण दुवालसंगे गणिपिडगे' प्रवचन पुनर्द्वादशाङ्गं गणिपिटकमेव–आचाराङ्गस्थानाङ्गसूत्रकृताङ्गादिकमेव द्वादशाङ्गम् गणिपिटकम् तदेव प्रवचनशब्दवाच्यम्, तस्यैव च अध्येतव्यत्वम् न तु तादृशप्रवचनकर्ता तीर्थंकरः प्रवचनमिति भावः।

गौतम ऐसा पूछते हैं–'पवयणं भंते ! पवयणं पावयणी पवयणं' हे भदन्त ! प्रवचन प्रवचन–आगम प्रवचन शब्द का वाच्य है या प्रवचनी–प्रवचन का उपदेष्टा–प्रणेता तीर्थंकरादि जिन–प्रवचन शब्द का वाच्य है ? 'प्रकर्षेण उच्यते कथ्यते, वचनम्–अभिधेयम् अनेन' इस व्युत्पत्ति के अनुसार यहां प्रवचन शब्द से आगम गृहीत हुआ है, क्योंकि निर्दोष रूप से संशयादि रहित रूप से जिसके द्वारा अभिधेय अर्थ कहा जाता है वही प्रवचन है–ऐसा वह प्रवचन तीर्थंकरोपदिष्ट आगम ही है 'पावयणी' में दीर्घता प्राकृत होने के कारण से हुई है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! अरहा ताव नियमं पावयणी, पवयणं पुण दुवालसंगे गणिपिडगे' हे गौतम ! अर्हन्–तीर्थंकर नियम से प्रवचनकर्ता होने से प्रवचनी होते हैं, अतः वे प्रवचन शब्दवाच्य नहीं होते हैं, प्रवचन तो द्वादशाङ्गगणिपिटक ही होता है, आचारांग,

પ્રવચની–પ્રવચન આપનાર ઉપદેશક–તીર્થંકર વિગેરે જીન–પ્રવચન શબ્દના વાચ્ય છે ? 'प्रकर्षेण उच्यते कथ्यते वचनम् अभिधेयम् अनेन' આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અહિયાં પ્રવચન શબ્દથી આગમ ગ્રહણ કરાયા છે, કેમકે નિર્દોષરૂપથી સંશય વિગેરેથી રહિતપણાથી જેના દ્વારા અભિધેય અર્થ કહેવામાં આવે છે, તેજ પ્રવચન કહેવાય છે, એવું તે પ્રવચન તીર્થંકરોએ ઉપદેશેલ આગમ જ છે. 'पावयणी' પદ પ્રાકૃત હોવાથી દીર્ઘ થયેલ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा ! अरहा ताव नियमं पावयणी, पवयणं पुण दुवालसंगे गणिपिडगे' હે ગૌતમ અર્હન્ તીર્થંકર નિયમથી પ્રવચન કર્તા હોવાથી પ્રવચની હોય છે. તેથી તેઓ પ્રવચન શબ્દના વાચ્ય હોતા નથી પ્રવચન તો દ્વાદશાંગ ગણિપિટક જ છે–આચારાંગ, સ્થાનાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, વિગેરે જે દ્વાદ-

एतदवस्थहितपूर्वं श्रमणादिसंघ इत्युक्तम् श्रमणाश्चोग्रादिकुलोत्पन्ना एवं भवन्ति ते चोग्रादयः प्रायः सिद्धिपथमनुव्रजन्तीति दर्शयन्नाह--'जे इमे' इत्यादि, 'जे इमे भंते' ये इमे भदन्त ! 'उग्गा' उग्राः—उग्रकुलोत्पन्नाः 'भोगा' भोगाः—भोगवंशप्रभवाः, 'राइन्ना' राजन्याः 'इक्खागा' इक्ष्वाकाः—इक्ष्वाकुकुलसंभूताः, 'नाया' ज्ञाताः—ज्ञातकुलप्रभवाः 'कोरव्वा' कुरुकुलोत्पन्नाः कौरव्याः, 'एए णं अस्सिं धम्मे ओगाहंति' एते—उपरोक्ताः—उग्रादयः खलु अस्मिन्—जिनप्रतिपादितधर्मे अवगाहन्ते—प्रविशन्ति धर्मे प्रवेशो धर्माराधनम् तथा च जिनप्रतिपादितधर्मं स्वीकृत्य श्रद्धाविश्वासाभ्यां तमाराधयन्ति इत्यर्थः । 'ओगाहित्ता' अस्मिन् धर्मे अवगाह्य—एतादृशधर्मस्य

स्थानांग, सूत्रकृतांग, आदि ही इसके द्वादशांग हैं ऐसा द्वादशांग गणिपिटक ही प्रवचन शब्द वाच्य होता है. और वही अध्ययन के योग्य होता है, ऐसे प्रवचन के कर्त्ता तीर्थंकर प्रवचनरूप नहीं होते हैं ।

अभी श्रमणादि संघ ऐसा जो कहा है सो वे श्रमण उग्रादिकुलोत्पन्न ही होते हैं—और वे उग्रादि प्रायः सिद्धि पथ पर चलते हैं यही बात यहां अब प्रकट की जाती है—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'जे इमे भंते ! उग्गा, भोगा॰' हे भदन्त ! जो ये उग्रकुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं, भोगवंशोत्पन्न क्षत्रिय हैं, 'राइन्ना' राजकुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं, 'इक्खागा' इक्ष्वाकुकुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं, 'नाया' ज्ञातकुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं 'कोरव्वा' कुरु कुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं, 'एए णं अस्सिं धम्मे ओगाहंति' सो ये जिनप्रतिपादित धर्म में प्रवेश करते हैं—अर्थात् उसकी आराधना करते हैं और श्रद्धा विश्वासपूर्वक उसकी आराधना करके 'अट्ठविहं कम्मरयमलं पवोहंति'

शांगे। छे. એવું દ્વાદશાંગ ગણિપિટકજ પ્રવચન શબ્દ વાચ્ય હોય છે, અને તેજ અધ્યયન યોગ્ય હોય છે. એવા પ્રવચનના કર્તા તીર્થંકર પ્રવચનરૂપ હોતા નથી.

ઉપર શ્રમણાદિ સંઘ એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તો તે શ્રમણો ઉગ્રાદિ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા જ હોય છે, અને તે ઉગ્રાદિ પ્રાયઃ સિદ્ધિ માર્ગ પરજ ચાલે છે. એજ વાત હવે અહિં બતાવવામાં આવે છે— આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'जे इमे भंते ! उग्गा भोगा॰' હે ભગવન્ આ ઉગ્રકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા જે ક્ષત્રિયો છે, ભોગવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો છે, 'राइन्ना' રાજકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો છે. 'इक्खागा' ઈક્ષ્વાકુકુલમાં થયેલા ક્ષત્રિયો છે, 'नाया' જ્ઞાતકુલમાં થયેલા ક્ષત્રિયો છે, 'कोरव्वा' કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો છે, 'एए णं अस्सिं धम्मे ओगाहंति' તેઓ આ જીન પ્રણિતધર્મમાં પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ તેની આરાધના કરે અને શ્રદ્ધા વિશ્વાસ પૂર્વક તેની આરાધના કરીને 'अट्ठविहं कम्मरयमलं

आराधनं कृत्वा 'अट्ठविहं कम्मरयमलं पवाहेंति' अष्टविधम्-अष्टप्रकारकं कर्मरूपं रजोमलं प्रवाहयन्ति घात्यघातिभेदाभिन्नम्-अष्टप्रकारकं कर्म विनाशयन्तीत्यर्थः, 'पवाहित्ता' अष्टविधं कर्मरजोमलम् प्रवाहयित्वा-कर्ममूलं विनाश्य 'तओ पच्छा सिज्झंति' ततः-कर्ममलक्षालनानन्तरं सिध्यन्ति-सिद्धिम्-ऐकान्तिकात्यन्तिक-दुःखनिवृत्तिरूपाम् निरतिशयसुखावाप्तिस्वरूपां मोक्षलक्ष्मीमासादयन्ति 'जाव अंतं करेंति' यावदन्तं कुर्वन्ति यावत्पदेन 'बुद्ध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति सर्वदुःखा-नाम् एतेषां ग्रहणं भवति, तथा च कर्मापगमे केवलज्ञानमासाद्य मोक्षं प्राप्नुवन्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति किमिति प्रश्नः। भगवानाह-'हंता' इत्यादि, 'हंता! गोयमा' हन्त, गौतम! 'जे इमे उग्गा भोगा तं चेव जाव अंतं करेंति' ये इमे उग्रा भोगा राजन्या इक्ष्वाकवो ज्ञाताः कौरव्यास्ते अस्मिन् धर्मे अवगाह्य ते अष्ट

अष्टविध कर्ममल को-घाति, अघाति भेद भिन्न आठ प्रकार के कर्मों को नष्ट करते हैं-तथा उन आठ प्रकार के कर्मों की धूलि उड़ाकर बाद में वे क्या ऐकान्तिक आत्यन्तिक दुःखनिवृत्तिरूप और निरतिशय सुखावाप्तिरूप मोक्ष लक्ष्मी को प्राप्त करते हैं 'जाव अंतं करेंति' यावत् वे-बुद्ध होते हैं? मुक्त होते हैं? परिनिर्वात होते हैं? और सर्वदुःखों का अन्त करते हैं? अर्थात्-कर्मापगम होने पर वे केवलज्ञान को प्राप्त करके मोक्षको प्राप्त करते हैं और सर्वदुःखों का अन्त करते हैं क्या? इस प्रकार के प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'हंता, गोयमा!' हां, गौतम जो ये उग्रकुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं, भोगकुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं, राजन्य-राजकुलो-त्पन्न क्षत्रिय हैं, इक्ष्वाकु कुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं, ज्ञातकुलोत्पन्न क्षत्रिय

पवाहेंति' આઠ પ્રકારના કર્મમળને-ઘાતિ, અઘાતિ, વિગેરે ભેદ ભિન્ન આઠે પ્રકારના કર્મોનો નાશ કરે છે, તથા તે આઠે પ્રકારના કર્મોની ધૂળ ઉડાડીને તે પછી તેઓ ઐકાન્તિક-આત્યંતિક દુઃખનિવૃત્તિરૂપ અને નિરતિશય સુખની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે. 'जाव अंतं करेंति' યાવત્ તેઓ બુદ્ધ થાય છે? મુક્ત થાય છે? પરિનિર્વાન થાય છે? અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે? અર્થાત્ કર્મનો નાશ થવાથી તેઓ કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે? અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરે છે? આ પ્રકારના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'हंता गोयमा!' હા ગૌતમ! જે આ ઉગ્ર-કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિય છે, ભોગકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો છે. રાજ-ન્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો છે, ઈક્ષ્વાકુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો છે, જ્ઞાતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો છે, કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયો છે,

कर्मरजोमलं प्रक्षालयन्ति, प्रक्षाल्य समाराधितज्ञानमार्गाः सिद्धयन्ति, बुध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति। 'अत्थेगइया अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति' अस्त्येकके ये किंचदवशिष्टकर्माणस्ते अन्यतरेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्तारो भवन्ति।

देवलोकाधिकारादेव इदमाह–'कइविहा णं' इत्यादि, 'कइविहा णं भंते' कति-विधाः–कतिप्रकाराः खलु भदन्त! 'देवलोया पन्नत्ता' देवलोकाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चउव्विहा देवलोया पन्नत्ता' चतुर्विधाः–चतुःप्रकारका देवलोकाः प्रज्ञप्ताः–कथिताः, देवलोकनिष्ठं चातुर्वि-

---

हैं, कुरुकुलोत्पन्न क्षत्रिय हैं, वे इस धर्म की आराधना श्रद्धा विश्वास से युक्त होकर करते हैं और आराधना करके कर्मरजोमल को आत्मा से धोकर अलग कर देते हैं, इस प्रकार कर्मरजोमल के विगम से समाराधित ज्ञानमार्गवाले होकर वे सिद्ध हो जाते हैं, बुद्ध हो जाते हैं, मुक्त हो जाते हैं, बिलकुल शीतलीभूत हो जाते हैं, और समस्त दुःखों के अन्तकर्ता बन जाते हैं। सो सब ही ये ऐसे नहीं होते हैं–'अत्थेगइया अन्नयरेसु देवलोएसु०' किन्तु इनमें कितनेक ऐसे होते हैं जो अपने कुछ बद्धकर्मों के अवशिष्ट रहने के कारण अन्यतर देवलोकों में देवरूप से उत्पन्न हो जाते हैं।

देवलोक के अधिकार से अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'कइविहा णं भंते! देवलोया पन्नत्ता' हे भदन्त! देवलोक कितने कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! चउव्विहा देवलोया पन्नत्ता' हे गौतम! देवलोक चार प्रकार के कहे गये हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार

તેઓ શ્રદ્ધા વિશ્વાસ યુક્ત થઈને આ ધર્મની આરાધના કરે છે, અને આરાધના કરીને કર્મરૂપી ધૂળરૂપ મળને આત્માથી ધોઈને અલગ કરે છે. આ રીતે કર્મરૂપી રજોમળનો નાશ થવાથી જ્ઞાનમાર્ગની આરાધના કરીને તેઓ સિદ્ધ થઈ જાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, બિલ્કુલ શીતિભૂત થઈ જાય છે, અને સઘળા દુઃખોના અંતકર્તા બને છે. તે બધા જ એવા હોતા નથી 'अत्थेगइया अन्नयरेसु देवलोएसु०' પરંતુ તેઓમાં કેટલાક એવા હોય છે કે, પોતાના કંઈક કર્મો બાકી રહેવાથી બીજા દેવલોકોમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

દેવલોકના અધિકારથી હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે– 'कइविहा णं भंते! देवलोया पण्णत्ता' હે ભગવન્ દેવલોક કેટલા કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! चउव्विहा देवलोया पन्नत्ता'

ध्यमेव दर्शयन्नाह–'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा–'भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया वेमाणिया' भवनवासिनो वानव्यन्तरा ज्योतिष्का वैमानिकाः।

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त इति ॥सू० २॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य– जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां विंशतिशतके
अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥२०–८॥

से हैं–'भवणवासी, वाणमंतरा जोइसिया वेमाणिया' भवनवासी, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक।

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' प्रभु के द्वारा इस प्रकार से प्रतिपादित हुए विषय को सुनकर गौतमने कहा–हे भदन्त! आपने जो इस प्रकार से विषय का प्रतिपादन किया है वह सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बीसवें शतकका
॥ आठवां उद्देशक समाप्त ॥२०–८॥

હે ગૌતમ! દેવલોક ચાર પ્રકારના કહેલ છે 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે–'भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया वेमाणिया' ભવનવાસી, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' પ્રભુએ આ રીતે પ્રતિપાદન કરેલા વિષયને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપે આ વિષયને જે રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તે સર્વથા સત્ય જ છે હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા ગૌતમસ્વામી પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા ॥સૂ૦ ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના વીસમા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૦–૮॥

॥ अथ विंशतितमशतकस्य नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

'अष्टमोद्देशकान्ते देवाः कथितास्ते च देवा आकाशचारिणो भवन्ति एवं लब्धिमन्तोऽनगारा अपि आकाशचारिणो भवन्तीति तान् प्रदर्शयितुं प्रस्तौति- 'कइविहा णं भंते' इत्यादि।

मूलम्—'कइविहा णं भंते! चारणा पन्नत्ता, गोयमा! दुविहा चारणा पन्नत्ता, तं जहा विज्जाचारणा य जंघाचारणा य। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ विज्जाचारणा जंघाचारणा, गोयमा! तस्स णं छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं विज्जाए उत्तरगुणलद्धिं खममाणस्स विज्जाचारणलद्धी नामं लद्धी समुप्पज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव विज्जाचारणा २। विज्जाचारणस्स णं भंते! कहं सीहा गई कहं सीए गइविसए पन्नत्ते? गोयमा! अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे जाव किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं। देवे णं महड्ढिए जाव महासोक्खे जाव इणामेव त्तिकट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिक्खुत्तो अणुपरियट्टित्ता णं हव्वमागच्छेज्जा विज्जाचारणस्स णं गोयमा! तहा सीहा गई तहा सीहे गइविसए पन्नत्ते। विज्जाचारणस्स णं भंते! तिरियं केवइयं गइविसए पन्नत्ते? गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं माणुसुत्तरे पव्वए समोसरणं करेइ, करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ वंदित्ता बितिएणं उप्पाएणं नंदीसरवरे दीवे समोसरणं करेइ, करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ वंदित्ता तओ पडिणियत्तइ, पडिनियत्तित्ता इह आगच्छइ, आगच्छित्ता इह चेइयाइं वंदइ। विज्जाचारणस्स णं

गोयमा ! तिरियं एवइए गइविसए पन्नत्ते? विज्जाचारणस्स णं भंते! उड्ढं केवइए गतिविसए पन्नत्ते? गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं नंदणवणे समोसरणं करेइ करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ वंदित्ता बितिएणं उप्पाएणं पंडगवणे समोसरणं करेइ, करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदित्ता तओ पडिनियत्तइ, पडिनियत्तित्ता इहमागच्छइ, इह आगच्छित्ता, इह चेइयाइं वंदइ। विज्जाचारणस्स णं गोयमा! उड्ढं एवइए गइविसए पन्नत्ते। से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ, नत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा ॥सू० १॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त ! चारणाः प्रज्ञप्ताः, गौतम ! द्विविधाश्चारणाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–विद्याचारणाश्च जंघाचारणाश्च । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते विद्याचारणाः, जंघाचारणाः गौतम ! तस्य खलु षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपः कर्मणा विद्यया उत्तरगुणलब्धि क्षममाणस्य विद्याचारण लब्धि नाम्नी लब्धिः समुत्पद्यते तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते विद्याचारणा विद्याचारणाः । विद्याचारणस्य खलु भदन्त ! कथं (कियती) शीघ्रागतिः, कथम्-(कियान्) शीघ्रो गतिविषयः प्रज्ञप्तः? गौतम ! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः यावत् किञ्चित् विशेषाधिकः परिक्षेपेण । देवः खलु महर्द्धिको यावन्महानुभावो यावत् इदमेव इति कृत्वा केवलकल्पं जंबु-द्वीपं द्वीपं त्रिभिरप्सरोनिपातैः त्रि कृत्वोऽनुपर्यटय खलु हव्यमागच्छेत्, विद्या-चारणस्य खलु गौतम ! तथा शीघ्रागतिस्तथा शीघ्रो गतिविषयः प्रज्ञप्तः । विद्या-चारणस्य खलु भदन्त! तिर्यक् कियान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः, गौतम ! स खलु इत एकेन उत्पातेन मानुषोत्तरे पर्वते समवसरणं करोति, कृत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते, वन्दित्वा द्वितीयेनोत्पातेन नन्दीश्वरवरे द्वीपे समवसरणं करोति, कृत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते, वन्दित्वा ततः प्रतिनिवर्तते, प्रतिनिवृत्य, इहागच्छति इहागत्य इह चैत्यानि वन्दते, विद्याचारणस्य खलु गौतम ! तिर्यक् एतावान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः । विद्याचारणस्य खलु भदन्त ! ऊर्ध्वं कियान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः ! गौतम !

स खलु इत एकेन उत्पातेन नन्दनवने समवसरणं करोति, कृत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते, वन्दित्वा द्वितीयेन उत्पातेन पण्डकवने समवसरणं करोति, कृत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते वन्दित्वा ततः प्रतिनिवर्तते, प्रतिनिवृत्य इहागच्छति, इहागत्य इह चैत्यानि वन्दते, विद्याचारणस्य खलु गौतम! ऊर्ध्वमेतावान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः। स खलु तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति नास्ति तस्याराधना, स खलु तस्य स्थानस्यालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति अस्ति तस्याराधना।सू. १।

टीका—'कइविहा णं भंते! चारणा पन्नत्ता' कतिविधाः खलु भदन्त! चारणाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा!' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'दुविहा चारणा पन्नत्ता' द्विविधाः-द्विप्रकारकाश्चारणाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, लब्धिबलादाकाशे अतिशयचरणकर्तारोगमनकरणशक्तिमन्त-

---

नववें उद्देशे का प्रारम्भ

अष्टम उद्देशे के अन्त में देवों के संबंध में कहा गया है ये देव आकाशचारी होते हैं, इसी प्रकार से लब्धिवाले अनगार भी आकाशचारी होते हैं। अतः इसी संबंध को लेकर अब इस नौवें उद्देशे का कथन किया जाता है। 'कइविहा णं भंते! चारणा पन्नत्ता इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्रद्वारा गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कइविहा णं भंते! चारणा पन्नत्ता' हे भदन्त! चारण कितने प्रकार के कहे गये हैं? उत्तर में प्रभुने कहा है-'गोयमा! दुविहा चारणा पन्नत्ता' हे गौतम! चारणा दो प्रकार के कहे गये हैं-एक विद्याचारण और दूसरा जंघाचारण, आकाश में लब्धि के प्रभाव से अतिशय गमन

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આઠમા ઉદ્દેશાના અન્તભાગમાં દેવોના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. એ દેવો આકાશમાં ગમન કરનારા હોય છે, એ સંબંધને લઇ આ નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.-

'कइविहा णं भंते! चारणा पण्णत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-'कइविहा णं भंते! चारणा पन्नत्ता' હે ભગવાન્ ચારણો કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે 'गोयमा! दुविहा चारणा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! બે પ્રકારની ચારણો કહી છે. તેના નામ વિદ્યાચારણ અને જંઘાચારણ ર આકાશમાં લબ્ધિના પ્રભાવથી અતિશય ગમન કરવાની

चारणास्ते च द्विधा क्रियन्ते, प्रकारभेदमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'विज्जाचारणा य जंघाचारणा य' विद्याचारणाश्च जंघाचारणाश्च विद्या पूर्वगतं श्रुतम् तादृशश्रुतद्वारा आकाशगमनविषयक लब्धिमन्तोविद्याचारणाः विद्यया चारणा गमनशीला इति विद्याचारणाः,

द्विप्रकारकचारणस्य कारणज्ञानाय प्रश्नयन्नाह-'से केणट्ठेणं' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ विज्जाचारणा २॥ तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते विद्याचारणा विद्याचारणा इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'तस्स णं' तस्य खलु यो विद्याचारणो भविष्यति तस्य 'छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं' षष्ठषष्ठेन-उपवासद्वयरूपेण अनिक्षिप्तेन-निरंतरं तपःकर्मणा, 'विज्जाए' विद्यया च-कारणस्वरूपया पूर्वगतश्रुतरूपया 'उत्तरगुणलद्धिं' उत्तरगुणलब्धिम्, उत्तरगुणाः-पिण्डविशुद्ध्यादयः तेषु चेह प्रकरणात् तपसो ग्रहणं भवति, ततश्चो-त्तरगुणलब्धिं तपोलब्धिं क्षममाणस्याधिसहमानस्य तपः कुर्वत इत्यर्थः, 'विज्जा

करने की शक्तिवाले जो मुनि हैं उनका नाम चारण है। इनके ये ही दो प्रकार 'विज्जाचारणा य जंघाचारणा य' इस सूत्रपाठ द्वारा कहे गये हैं। पूर्वगत श्रुत का नाम विद्या है ऐसी इस विद्या द्वारा आकाशगमन विषयकलब्धिवाले जो मुनिजन होते हैं वे विद्याचारण हैं तथा जंघा ऊपर हाथ रखकर जो आकाश में गमन करने की लब्धिवाले होते हैं वे जंघाचारण हैं। कहा भी है-'अइसयचरणसमत्था' इत्यादि।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ विज्जाचारणा२' हे भदन्त ! विद्याचारण मुनिजन 'विद्याचारण' इस शब्द के द्वारा वाच्य किस कारण से हुए हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! तस्स णं छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं

શક્તિવાળા જે મુની છે તેનું નામ ચારણ છે. તેના ઉપર જણાવેલ બે પ્રકારો જ 'विज्जाचारणा य जंघाचारणा य' આ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. પૂર્વગતશ્રુતનું નામ વિદ્યા છે, એવી આ વિદ્યા દ્વારા આકાશ ગમનની લબ્ધિવાળા જે મુનિજન હોય છે, તેઓ વિદ્યાચારણ છે, તથા જંઘ ઉપર હાથ રાખીને આકાશમાં ગમન કરવાની લબ્ધિવાળા જે હોય છે. તે જંઘાચારણ છે. કહ્યું પણ છે કે 'अइसयचरणसमत्था' ઈત્યાદિ હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ विज्जाचारणा २' હે ભગવન્ વિદ્યાચારણ મુનિજન વિદ્યાચારણ એ શબ્દથી વાચ્ય શા કારણે થયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! तस्स णं छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवो

चारणलद्धी नामं लद्धी समुप्पज्जइ' विद्याचारणलब्धिनाम्नी लब्धिरतिशयमुत्पद्यते, 'से तेणट्ठेणं जाव विज्जाचारणा २॥ तत् तेनार्थेन यावत् विद्याचारणा विद्याचारणा, यावत्पदेन एवमुच्यते इत्यादीनां संग्रहः, अनेन कारणेन गौतम ! कथयामि यदयं विद्याचारण इति निरन्तरं तपःकर्मणा प्राप्तविद्ययाऽऽकाशगमनशक्तिमान् विद्याचारण इति । 'विज्जाचारणस्स णं भंते !' विद्याचारणस्य खलु भदन्त ! 'कहं सीहा गई' कथं-कीदृशी शीघ्रा गतिः-गमनक्रियेत्यर्थः 'कहं सीहे गइविसए पन्नत्ते' कथम्-कीदृशः शीघ्रो गतिविषयः शीघ्रत्वेन उपचारात् तद्विषयोऽपि शीघ्रः कथितः गतिविषयो-गतिगोचरः, गमनक्रियाया अभावेऽपि शीघ्रगतिविषयः क्षेत्रः कीदृश

विज्जाए उत्तरगुणलद्धिं खममाणस्स विज्जाचारणलद्धी नामं लद्धी समुप्पज्जइ' हे गौतम ! जो मुनिजन निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या करते हैं निरन्तर दो उपवास करते हैं-सो इससे तथा पूर्वगतश्रुतरूप विद्या से इन दो कारणों से-पिण्डविशुद्ध्यादिक गुणों से अन्तर्गत जो तपोलब्धि है उसे वे प्राप्त हो जाते हैं, इससे उन्हें विद्याचारण नामकी लब्धि अतिशय उत्पन्न होती है-से तेणट्ठेणं जाव विज्जाचारणा२' इस कारण ऐसे मुनिजन विद्याचारण इस शब्द के द्वारा वाच्य होते हैं। 'विज्जा चारणस्स णं भंते ! कहं सीहा गई, कहं सीहे गइविसए पण्णत्ते' हे भदन्त ! विद्याचारण की गति कैसी शीघ्र होती है ? और उस शीघ्र गति का विषय कैसा होता है ? यहाँ शीघ्रगति के विषय का विशेषण जो शीघ्र पद रखा है सो वह उस शीघ्रगति का विषय होता है इस लिये शीघ्रगति के विषयभूत उस स्थान में शीघ्रता का उपचार किया गया

कम्मेणं विज्जाए उत्तरगुणलद्धिं खममाणस्स विज्जाचारणलद्धीनामं लद्धी समुप्पज्जइ' હે ગૌતમ જે મુનિજનો નિરન્તર છઠ્ઠ છઠ્ઠની તપસ્યા કરે છે. નિરંતર બે ઉપવાસ કરે છે. તેનાથી તથા પૂર્વગત શ્રુતરૂપ વિદ્યાથી આ બે કારણોથી પિંડ વિશુદ્ધિ વિગેરે ગુણોની અંતર્ગત જે તપોલબ્ધિ છે તેને તેઓ પ્રાપ્ત કરી લે છે. તેનાથી તેઓને વિદ્યાચારણ નામની લબ્ધિ અતિશય ઉત્પન્ન થાય છે. 'से तेणट्ठेणं जाव विज्जाचारणा विज्जाचारणा' તે કારણે એવા મુનિજનો વિદ્યાચારણ એ નામની કહેવાય છે. 'विज्जाचारणस्स णं भंते ! कहं सीहे गइविसए पण्णत्ते' હે ભગવન્ વિદ્યાચારણની ગતી કેવી શીઘ્ર હોય છે? અને તે શીઘ્રગતિનો વિષય કેવો હોય છે? અહિયાં શીઘ્રગતિનું વિશેષણ જે શીઘ્રપદ રાખેલ છે, તો તે પદ તે શીઘ્ર ગતિનો વિષય હોય છે, તેથી શીઘ્ર ગતિના વિષયભૂત તે સ્થાનમાં શીઘ્રતાનો ઉપચાર કરવામાં આવેલ છે, તેજ કારણે તેને શીઘ્ર કહેલ છે.-આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-

इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे जाव किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपो यावत् किञ्चिद्विशेषाधिकः परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, अस्य जम्बूद्वीपस्य परिधिः लक्षयोजनप्रमाणस्य जम्बूद्वीपस्य परिधिः त्रयो लक्षाः षोडशसहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके ३१६-२२७, योजनानां क्रोशत्रयम् ३, अष्टाविंशत्यधिकं शतमेकम् १२८, धनूंषि, सार्द्ध-त्रयोदशाङ्गुलानि एवं प्रमाणानि इति। ततश्च 'देवे णं महिड्डिए जाव महासोक्खे' देवः खलु महर्द्धिको यावन्महासौख्यः यावत्पदेन महाबली महायशा महाद्युतिक इत्यादि विशेषणानां संग्रहः, 'जाव इणामेव त्तिकट्टु' यावत्-इदमेव-सम्प्रत्येव आगच्छामि इति कृत्वा-इत्युक्त्वा 'केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं' केवलकल्पम्-सम्पूर्णम् जम्बूद्वीपं-जम्बूद्वीपनामकं द्वीपं पूर्वोक्तपरिमितपरिधियुक्तम् 'तिहिं अच्छरानि-वाएहिं' त्रिभिरप्सरोनिपातैः, अप्सरो निपातइति चप्पुटिकाकालः कथ्यते, तेन तिसृभिश्चप्पुटिकाभिः त्रिचप्पुटिकाकालेनेत्यर्थः 'तिक्खुत्तो अणुपरियट्टित्ता' त्रिः कृत्वः-त्रिवारम् अनुपर्यटय खलु 'हव्वं आगच्छेज्जा' 'हव्वं' शीघ्रम् आगच्छेत्,

है। इसीलिये उसे शीघ्र कह दिया है, इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे जाव किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' हे गौतम! यह जम्बूद्वीप नामका जो द्वीप है वह परिक्षेप से यावत् किञ्चित् विशेषाधिक है अर्थात् ३१६२२७ योजन ३ कोश १२८ धनुष १३॥ अंगुल से कुछ अधिक परिधिवाला है। ऐसे केवलकल्प संपूर्ण जंबुद्वीपरूप विशाल क्षेत्र को 'देवे णं महिड्डिए जाव महासोक्खे०' कोई एक देव जो कि महाऋद्धिवाला और महासौख्यवाला हो 'मैं इसकी प्रदक्षिणा करके अभी आता हूं' ऐसा विचार करके 'तिहिं अच्छरानिवा-एहिं०' तीन चुटकी बजाने में जितना समय लगता है इतने समय में तीनबार प्रदक्षिणा देकर के अपने स्थान पर वापिस आ जाता है-अर्थात्

गोयमा! अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे जाव किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' हे गौतम आ જંબૂદ્વીપ નામનો જે દ્વીપ છે તે પરિક્ષેપથી યાવત્ કિંચિત્ વિશેષાધિક છે, અર્થાત્ ૩૧૬૨૨૭ ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્યાવીસ યોજન ૩ કોસ ૧૨૮ એકસો અઠયાવીસ ધનુષ અને ૧૩॥ સાડાતેર આંગળની પરિધિવાળો છે. એવા કેવળકલ્પ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપ રૂપ વિશાળ ક્ષેત્રને 'देवेणं महिड्डिए जाव महासोक्खे' કોઈ એક દેવ કે જે મહાઋદ્ધિવાળો અને મહાસૌખ્યવાળો છે, હું તેની પ્રદક્ષિણા કરીને હમણાં જ આવું છું એવો વિચાર કરીને 'तिहिं अच्छरानिवाएहिं' ત્રણ ચપટી વગાડવામાં જેટલો સમય લાગે છે એટલા સમયમાં ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરીને પોતાના સ્થાને પાછા આવી જાય

इत्यद्विशालं जम्बूद्वीपं चप्पुट्टिकात्रयमात्रेण त्रिवारं परिभ्रम्य स्वस्थानमागच्छेदिति भावः। 'विज्जाचारणस्स णं गोयमा! तहा सीहा गई तहा सीहे गइविसए पण्णत्ते' विद्याचारणस्य खलु हे गौतम! तथा शीघ्रगतिस्तथा शीघ्रो गतिविषयः प्रज्ञप्तः, यथा स शीघ्रगामी देवो योऽतिविस्तृतमपि जम्बूद्वीपं चप्पुट्टिकात्रयमात्रेणैव त्रिवारं जम्बूद्वीपं परिभ्रमति तादृशी एव शीघ्रागति विंद्याचारणस्येति भावः। 'विज्जाचारणस्स णं भंते' विद्याचारणस्य खलु भदन्त! 'तिरियं केवइए गतिविसए पन्नत्ते' तिर्यक् कियान् किं प्रमाणको गतिविषयः प्रज्ञप्तः गमनक्रियाविषयं तं क्षेत्र कियदितिप्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं' स खलु-विद्याचारणो हि इतः-एतस्मात् स्थानात् यत्र स्थितो विद्यते तस्मात् स्थानात् 'एगेणं उप्पाएणं' एकेन उत्पातेन, माणुसुत्तरे पव्वए' मानुषोत्तरे-एतन्नामके पर्वते 'समोसरणं करेइ' समवसरणं करोति मानुषोत्तरपर्वते

पूर्वोक्त परिधिवाले जम्बूद्वीप को तीन चुटकी बजाने के जितने समय में तीन बार घेर कर वापिस अपनी जगह पर आ जाता है-'विज्जाचारणस्स णं गोयमा! तहा सीहा गई तहा सीहे गइविसए पन्नत्ते' तो जैसी देव की गति शीघ्रतावाली होती है ऐसी ही शीघ्रतावाली गति विद्याचारण की होती है तथा इतना विशाल क्षेत्र उसकी उस गति का विषय होता है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'विज्जाचारणस्स णं भंते! तिरियं केवइए गतिविसए पन्नत्ते' हे भदन्त! विद्याचारण की तिर्यग्गति का विषय कितना बडा कहा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं०' हे गौतम! वह इस स्थान से कि जहां वह मौजूद है-खडा है-एक ही उत्पात में मानुषोत्तरपर्वत

છે. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પરિધિવાળા જંબૂદ્વીપને ત્રણ ચપટી વગાડતા સુધીના સમયમાં ત્રણવાર ફરીને પાછા પોતાને સ્થાને આવી જાય છે. 'विज्जाचारणस्स णं गोयमा! तहा सीहा गई तहा सीहे गइविसए पण्णत्ते' તે દેવની જેવી શીઘ્ર ગતિ હોય છે, એવી જ શીઘ્રતાવાળી ગતિ વિદ્યાચારણની હોય છે તથા એટલું વિશાળક્ષેત્ર તેની તે ગતિનો વિષય હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'विज्जाचारणस्स णं भंते! तिरियं केवइए गतिविसए पण्णत्ते' હે ભગવન્ વિદ્યાચારણની તિર્યગ્ગતિનો વિષય કેટલો વિશાળ કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं' હે ગૌતમ તે આ સ્થાનથી કે જ્યાં તે વિદ્યમાન છે,-ઉભો છે, ત્યાંથી એક જ ઉત્પાતમાં માનુષોત્તર પર્વત પર

स्थितो भवति तत्र गच्छतीत्यर्थः, 'करेत्ता' मानुषोत्तरपर्वते समवसरणं कृत्वा तत्र गत्वा इत्यर्थः, 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र चैत्यानि भगवत्प्ररूपित श्रुतादिज्ञानानि यथा भगवता ये मनुषोत्तरपर्वतविषये भावाः प्रतिपादितास्ते तथैवेति कृत्वा श्रुतादि ज्ञानानि वदन्ते, 'वंदित्ता' वन्दित्वा 'वितीएणं उप्पाएणं' द्वितीयेन उत्पातेन 'नंदीसरवरे दीवे समोसरणं करेइ' नन्दीश्वरनामकद्वीपे समवसरणं करोति मानुषोत्तरपर्वतात् नन्दीश्वरवरं द्वीपं गच्छतीत्यर्थः 'करित्ता' नन्दीश्वरद्वीपे समवसरणं कृत्वा तत्र गत्वेत्यर्थ, 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र नन्दीश्वरद्वीपे चैत्यानि- पूर्ववदेव श्रुतादि ज्ञानानि वन्दते, 'वंदित्ता' तत्र चैत्यानि वन्दित्वा 'तओ पडिनियत्तइ' ततो-नन्दीश्वरद्वीपात्प्रतिनिवर्तते परावृत्या गच्छतीत्यर्थः, 'पडिनियत्तित्ता' ततः प्रतिनिवृत्य 'इह आगच्छइ' इहागच्छति यत्र पूर्वं स्थितस्तस्मिन्नेव स्थाने पुनरागच्छतीत्यर्थः 'आगच्छित्ता इह चेइयाइं वंदइ' आगत्य इह-अस्मिन् स्थाने चैत्यानि-भगवतः श्रुतादि ज्ञानानि वन्दते, उक्तञ्च विद्याचारणस्य तिर्यग्गतिविषये-

पर पहुँच जाता है वहां पहुँच कर 'तहिं चेइयाइं०' भगवत्प्ररूपित श्रुत आदि ज्ञानों की इस अभिप्राय से कि मानुषोत्तरपर्वत के विषय में जो भाव भगवान् ने प्ररूपित किये हैं वे उसी प्रकार से हैं वन्दना करता है 'वंदित्ता वितीएण उप्पाएणं०' उन भगवज्जिन संबंधी ज्ञानों की वन्दना करके फिर वह वहां से द्वितीय उत्पात द्वारा नन्दीश्वर द्वीप में आता है और वहां आकर वह उन प्रभु के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है उनकी वन्दना करके फिर वहां से लौट आता है और जहां वह पहिले स्थित था वहां पर आ जाता है, वहां आकर वह भगवान् के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है। विद्याचारण की तिर्यग्गति के विषय में ऐसी ही यह गाथा कही गई है-'एग-

પહોંચી જાય છે, અને ત્યાં પહોંચીને 'तहिं चेइयाइं' ભગવત્પ્રરૂપિત શ્રુત વિગેરે જ્ઞાનોની એ અભિપ્રાયથી કે માનુષોત્તર પર્વતના વિષયમાં જે ભાવો ભગવાને પ્રરૂપિત કર્યા છે, તે એજ પ્રકારે છે. વન્દના કરે છે. 'वंदित्ता बितीएणं उप्पाएण०' તે ભગવાન જીનસંબંધી જ્ઞાનોની વંદના કરીને તે પછી તે ત્યાંથી બીજા ઉત્પાત દ્વારા નન્દીશ્વર દ્વીપમાં આવે છે, અને ત્યાં આવીને તે ત્યાંથી પાછો આવી જાય છે. અને તે જ્યાં રહેલ હતો ત્યાં આવી જાય છે, ત્યાં આવીને તે ભગવાનના શ્રુત વિગેરે જ્ઞાનોની વંદના કરે છે. વિદ્યા ચારણની તિર્યગ્ગતિના સંબંધમાં આ પ્રમાણેની ગાથા કહેલ આવે છે.-

'पढमेण माणुसोत्तर-नगं स नंदिस्सरं विइएणं।
एइ तओ तइएणं, कय चेइयवंदणो इह यं' ॥१॥
छाया—प्रथमेन मानुषोत्तरनगं स नन्दीश्वरं द्वितीयेन।
एति ततस्तृतीयेन, कृतचैत्यवन्दन इह च ॥१॥ इति

अत्र चैत्यपदं न देवबिम्बबोधकम् मन्दिरस्थापनस्य तत्र प्रतिष्ठापितमूर्तिपूजायाश्च सावद्यत्वेन सकलशास्त्रनिराकरणात् अतश्चैत्यपदं ज्ञानार्थकम् यथा भगवता समुपदिष्टं तत् तथैवोपलभ्य तदीयज्ञानं प्रशंसतीति। 'विज्जाचारणस्स णं गोयमा!' विद्याचारणस्य खलु गौतम! 'तिरियं एवइए गइविसए पन्नत्ते' तिर्यक् एतावान्-एतादृशो गतिविषयो गमनक्रियागोचरं क्षेत्रं प्रज्ञप्तः—कथित इति। 'विज्जाचारणस्स णं भंते! उड्ढं केवइए गतिविसए पन्नत्ते' विद्याचारणस्य खलु भदन्त! ऊर्ध्वं कियान्-कीदृशो गतिविषयो—गमनक्रियाविषयभूतं क्षेत्रं समुदाहृतमितिप्रश्नः। भगवानाह-गोयमा' इत्यादि, गोयमा हे गौतम! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं'

मेण माणुसोत्तर-नगं स' इत्यादि। यहां जो चैत्यपद आया है वह देवबिम्ब का प्रतिबोधक नहीं है क्योंकि मन्दिर की स्थापना का और उसमें प्रतिष्ठापितमूर्ति की पूजा का कार्य सावद्य होने से सकलशास्त्रों ने निराकृत किया है। इसलिये यह चैत्यपद ज्ञानार्थक है जैसा भगवान् ने कहा है वह वैसा ही है, इस प्रकार से श्रद्धासंपन्न बनकर उनके ज्ञानों की प्रशंसा करना यही ज्ञान की वन्दना है इस प्रकार से—'विज्जाचारणस्स णं गोयमा! तिरियं एवइए गइविसए पन्नत्ते' हे गौतम विद्याचारण की तिर्यग्गति का विषय कहा गया है विद्याचारण की ऊर्ध्वगति का विषय कैसा कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं०' हे गौतम! वह

'पढमेण माणुसोत्तर' ઇત્યાદિ અહિયાં જે ચૈત્ય પદ આવ્યું છે તે દેવબિમ્બનું પ્રતિબોધક નથી. કેમકે મંદીરની સ્થાપનાનો અને તેમાં પ્રતિષ્ઠિત કરેલ મૂર્તિની પૂજાનો વિધિ સાવદ્ય હોવાથી તમામ શાસ્ત્રોએ વર્જીત કરેલ છે. તેથી આ ચૈત્ય પદ જ્ઞાનાર્થક છે, ભગવાને જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે એજ પ્રમાણે છે. આ પ્રમાણેની શ્રદ્ધાથી યુક્ત બનીને તેમના જ્ઞાનોની પ્રશંસા કરવી એજ જ્ઞાનની વંદના છે. આ રીતે 'विज्जाचारणस्स णं गोयमा! तिरियं एवइए गइविसए पण्णत्ते' હે ગૌતમ! વિદ્યાચારણની તિર્યગ્ગતિનો વિષય આ પ્રમાણે કહેલ છે. વિદ્યાચારણની ઉપરની ગતિનો વિષય કેવો કહ્યો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं०' હે

स वि ।चारणः खलु इतः एकेन उत्पातेन 'णंदणवणे समोसरणं करेइ' नन्दनवने समवसरणं-स्थितिं करोति, 'करित्ता' नन्दनवने समवसरणं कृत्वा-नन्दनवने गत्वेत्यर्थः, 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र नन्दनवने चैत्यानि-भगवज्ज्ञानानि वन्दते, 'वंदित्ता' तत्र नन्दनवने चैत्यानि वन्दित्वा 'तओ पडिनियत्तइ' ततो-नन्दनवनात् प्रतिनिवर्तते-परावर्तते 'पडिनियत्तित्ता इहमागच्छइ' ततः प्रतिनिवृत्य-परावृत्य इहागच्छति यस्मात् स्थानात् उत्पातं कृतवान् तस्मिन्नेव स्थाने समागतो भवतीति, आगच्छित्ता इह चेइयाइं वंदइ' इहागत्य इह चैत्यानि-ज्ञानानि वन्दते, 'विज्जा-चारणस्स णं गोयमा ! उड्ढं एवइए गइविसए पन्नत्ते' विद्याचारणस्य खलु भदन्त ! एतावान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः, उर्ध्वमेतावत् प्रमाणकं गतिगोचरक्षेत्रं समुदाहृतम्। उक्तञ्च-विद्याचारणस्योर्ध्वगतिविषये-

'पढमेण नंदणवणं वीउप्पाएण पंडगवणंमि ।
एइ इहं तइएणं, जो विज्जाचारणो होइ' ॥१॥

विद्याचारण यहां से एक उत्पात में नन्दनवन में पहुंच जाता है वहां पहुंचकर 'तहिं चेइयाइं वंदइ' वहां जिनेन्द्र देव के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है उनकी वन्दना करके फिर वहां के पांडुकवन में द्वितीय उत्पात से पहुंचता है वहां पहुंचकर वह वहां पर भगवान् के श्रुत आदिज्ञानों की वन्दना करता है उनकी वन्दना करके फिर वह अपने पूर्व अधिष्ठित स्थान पर वापिस आ जाता है और वहां आकर के वह जिनेन्द्रदेव संबंधी श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है। इस प्रकार से-'विज्जाचारणस्स णं गोयमा ! उड्ढं०' हे गौतम ! विद्याचारण की ऊर्ध्वगति का विषय कहा गया है अर्थात् ऊर्ध्व में उसकी गति का विषय इतना क्षेत्र है। कहा भी है-'पढमेणं' नंदणवणं' इत्यादि।

ગૌતમ તે વિદ્યાચારણ અહિંથી એક ઉત્પાતમાં નન્દનવનમાં પહોંચી જાય છે. અને ત્યાં પહોંચીને 'तहिं' चेइयाइं वंदइ' ત્યાં જીનેન્દ્ર દેવના શ્રુત આદિ જ્ઞાનોની વંદના કરે છે. તેની વંદના કરીને તે પછી તે ત્યાંથી પાછા આવતી વખતે પાંડુક વનમાં બીજા ઉત્પાતથી પહોંચે છે. ત્યાં પહોંચીને ત્યાં ભગવાનના શ્રુતજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનોની વંદના કરે છે. તેની વંદના કરીને પછી તે પોતાના પૂર્વના સ્થાન પર પાછા આવી જાય છે. અને ત્યાં આવીને તે જીનેન્દ્ર દેવ સંબંધી શ્રુત વિગેરે જ્ઞાનોની વંદના કરે છે. એ રીતે 'विज्जाचारणस्स ण गोयमा उड्ढं०' હે ગૌતમ વિદ્યાચારણની ઉર્ધ્વગતિનો વિષય કહ્યો છે. અર્થાત્ ઉપરમાં તેઓની ગતિનો વિષય એટલા ક્ષેત્રનો છે. કહ્યું પણ છે-'पढमेण नंदणवणं' ઇત્યાદિ

छाया—प्रथमेन नन्दनवनं, द्वितीयोत्पातेन पण्डकवने ।
एति इह तृतीयेन यो विद्याचारणो भवति ॥१॥ इति ।

अथ एवंविधविद्याचारणस्य किमाराधना भवेद् विराधना वा ? इत्याशङ्कायामाह- 'से णं' इत्यादि, 'से णं तस्स ठाणस्स अणालोचियपडिक्कंते' स विद्याचारणः खलु तस्य स्थानस्य-गमनागमनविषयस्य पापस्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः, गमनागमनसंबन्धिपापस्थानकस्य अकृतालोचनप्रतिक्रमणो यदि-कदाचित् 'कालं करेइ' कालं करोति-मरणमासादयति, तदा-'नत्थि तस्स आराहणा' नास्ति तस्य-विद्याचारणस्य आराधना चारित्रसम्बन्धिनी, यतो लब्धेरुपयोगः प्रमादः, यदि च लब्धेरुपयोगं करोति अथ च प्रमादरूपस्य तस्य आलोचनं प्रतिक्रमणं च न कृतम् अथ च म्रियते तदा तस्य चारित्रस्याराधना न जाता । 'से णं

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है-'से णं तस्स ठाणस्स०' हे भदन्त ! इस प्रकार से अपनी प्रवृत्ति में लवलीन हुआ वह विद्याचारण आराधनावाला होता है या विराधनावाला होता है अर्थात् वह इस प्रकार के गमनागमनविषयक क्षेत्र की आलोचना एवं प्रतिक्रमण किये विना यदि मर जाता है तो उसको आराधना होती है या विराधना होती है? तो इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-हे गौतम ! 'नत्थि तस्स आराहणा' इस प्रकार की प्रवृत्तिशाली उस विद्याचरण के चारित्रसंबंधिनी आराधना नहीं होती है क्योंकि अपने द्वारा प्राप्त लब्धि का उपयोग करना इसका नाम प्रमाद है और वह प्रमाद उसके जब वह अपनी लब्धि को काम में ले रहा है इसलिये यदि वह अपने इस प्रमाद की आलोचना प्रतिक्रमण नहीं करपाता है और मर जाता है तो ऐसी

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से णं तस्स ठाणस्स०' હે ભગવન્ આ પ્રકારથી પોતાની પ્રવૃત્તિમાં લાગેલા તે વિદ્યાચારણ આરાધનાવાળા હોય છે કે વિરાધનાવાળા હોય છે? અર્થાત્ તે આ પ્રકારના જવા આવવાના વિષય રૂપ ક્ષેત્રની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વગર જો મરી જાય તો તેને આરાધના થાય છે? કે વિરાધના થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે—હે ગૌતમ 'नत्थि तस्स आराहणा' આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિવાળા તે વિદ્યાચારણના ચારિત્ર સંબંધી આરાધના થતી નથી. કેમકે પોતાનાથી પ્રાપ્ત થયેલ લબ્ધિનો ઉપયોગ કરવો તેનું નામ પ્રમાદ છે. અને તે પ્રમાદ તેને કે જ્યારે તે પોતાની લબ્ધિને કામમાં લે છે તેથી જો તે પોતાના આ પ્રમાદની આલોચના પ્રતિક્રમણ કરતા નથી અને મરી જાય છે. તો એવી સ્થિતિમાં તેના ચારિત્રની

तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ' स खलु यदि तस्य गमनागमन सम्बन्धिपापस्थानस्य आलोचितप्रतिक्रान्तो भवति आलोचनं-प्रतिक्रमणं च करोति पापस्य प्रमार्जनेन चारित्राराधनस्य संपादनादिति भावः। 'से णं तस्य ठाणस्स' एतस्यायं भावः-लब्ध्युपजीवनं खलु प्रमादः, तत्र चासेविते प्रमादे आलोचनाया अभावे चारित्रस्य नैव आराधना भवति अपितु विराधना स्यात्। चारित्रविराधकश्च न लभते चारित्राराधनाफलमिति। यदप्युक्तं विद्याचारणस्य गमनमुत्पादद्वयेन आगमनं च एकेन उत्पादेन जंघाचारणस्य गमनम् एकेनोत्पादेन आगमनं च द्वयोत्पादेन च तत्सर्वं लब्धिस्वभावत्वादिति। अथवा विद्याचारण

स्थिति में उसके चारित्र की आराधना नहीं हो सकती है और यदि वह-'तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ०' उस स्थान की आलोचना और प्रतिक्रमण कर लेता है और फिर मर जाता है तो उसको आराधना होती है क्योंकि पाप के प्रमार्जन में चारित्र की आराधना का उसने संपादन कर लिया होता है 'से णं तस्स ठाणस्स' इसका भाव ऐसा है-लब्धि को काम में लेना यह प्रमाद है इस प्रमाद के सेवन करने पर और उसकी आलोचना नहीं करने पर चारित्र की आराधना नहीं होती है अपि तु विराधना ही होती है चारित्र की विराधना करनेवाला व्यक्ति चारित्र की आराधना के फल को नहीं प्राप्त करता है तथा ऐसा जो कहा गया है-कि विद्याचारण का गमन दो उत्पात से होता है और आगमन एक उत्पात से होता है, जंघाचारण का गमन एक उत्पात से और आगमन दो उत्पात से होता है सो यह

આરાધના થઈ શકતી નથી અને જો તે-'तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ०' તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરે છે અને પછી મરી જાય તો તેને આરાધના થાય છે અર્થાત્ તેઓ આરાધક થાય છે કેમકે પાપના ધોવામાં ચારિત્રની આરાધના તેણે મેળવી લીધી હોય છે. 'से णं तस्स ठाणस्स' તેનો ભાવ એ છે કે-લબ્ધિને કામમાં લેવી તે પ્રમાદ, આ પ્રમાદ સેવન કરવાથી અને તેની આલોચના ન કરવાથી ચારિત્રની આરાધના થતી નથી પરંતુ વિરાધના જ થાય છે. ચારિત્રની વિરાધના કરવાવાળી વ્યક્તિ ચારિત્રની આરાધનાના ફળને પ્રાપ્ત કરતા નથી. તથા એવું જે કહ્યું છે કે-વિદ્યાચારણનું ગમન બે ઉત્પાતથી થાય છે અને આગમન એક ઉત્પાતથી થાય છે, જંઘાચારણનું ગમન એક ઉત્પાતથી અને આગમન બે ઉત્પાતથી

स्यागमनकाले विद्याभ्यस्ततरा भवति इत्येकेन उत्पातेनागमनम् गमनेतु न तथा अतो द्वाभ्यां गमनं भवति जंघाचारणस्य लब्धिरूपजीव्यमाना अल्पसामर्थ्यवती भवतीत्यागमनं द्वाभ्याम् गमनं तु एकेन उत्पातेनेति भावः ॥सू० १॥

विद्याचारणस्य स्वरूपं निरूप्य जंघाचारणस्य स्वरूपं दर्शयितुमाह—'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' इत्यादि ।

मूलम्—'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जंघाचारणा ? २ गोयमा ! तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स जंघाचारणस्स लद्धी नामं लद्धी समुप्पज्जइ से तेणट्ठेणं० जंघाचारणा २। जंघाचारणस्स णं भंते! कहं सीहा गई कहं सीहे गईविसए पन्नत्ते ? गोयमा ! अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे० एवं जहेव विज्जाचारणस्स नवरं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ता णं हव्वमागच्छेज्जा जंघाचारणस्स णं गोयमा ! तहा सीहागई तहा सीहे गइविसए पन्नत्ते। सेसं तं चेव। जंघाचारणस्स णं भंते! तिरियं केवइए गइविसए पन्नत्ते? गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं रुयगवरे दीवे

सब लब्धि के प्रभाव से ही होता है क्योंकि लब्धि का स्वभाव ही ऐसा होता है। अथवा विद्याचारण के आगमनकाल में विद्या अभ्यस्ततर होती है अतः एक उत्पात से आगमन होता है और गमनकाल में वह वैसी नहीं होती है इसलिये गमन दो उत्पातों से होता है। जंघाचारण की उपजीव्यमान लब्धि अल्प सामर्थ्यवाली होती है, इसलिये आगमन उसका दो उत्पातों द्वारा होता है और गमन एक उत्पात द्वारा होता है ॥सू.१॥

થાય છે. આ બધું લબ્ધિના પ્રભાવથી જ થાય છે. કેમકે લબ્ધિનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે. અથવા વિદ્યાચારણના આગમન કાળમાં વિદ્યા અભ્યસ્ત હોય છે જેથી એક ઉત્પાતથી આગમન થાય છે અને ગમન કાળમાં તે પ્રમાણે હોતી નથી. તેથી ગમન બે ઉત્પાતોથી થાય છે. જંઘા ચારણની લબ્ધિ અલ્પ સામર્થ્યવાળી હોય છે.—જેથી તેનું આગમન બે ઉત્પાતો દ્વારા થાય છે, અને ગમન એક ઉત્પાતથી થાય છે. ।।સૂ૦ ૧।।

समोसरणं करेइ करित्ता, तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदित्ता तओ पडिनियत्तमाणे वितीएणं उप्पाएणं नंदीसरवरे समोसरणं करेइ, करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदित्ता इहमागच्छइ, आगच्छित्ता इहचेइयाइं वंदइ। जंघाचारणस्स णं गोयमा! तिरियं एवइए गइविसए पन्नत्ते जंघाचारणस्स णं भंते! उड्ढं केवइए गइविसए पन्नत्ते? गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं पंडगवणे समोसरणं करेइ, करित्ता तहिं चेइयाइं वदइ वंदित्ता, तओ पडिनियत्तमाणे वितिएणं उप्पाएणं नंदणवणे समोसरणं करेइ, करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदित्ता इह आगच्छइ आगच्छित्ता इह चेइयाइं वंदइ, जंघाचारणस्स णं गोयमा! उड्ढं एवइए गइविसए पन्नत्ते। से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ, नत्थि तस्स आराहणा से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ॥सू० २॥

विंसइमे सए नवमो उद्देसो समत्तो॥

छाया—तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते जंघाचारणा जंघाचारणाः! गौतम! तस्य खलु अष्टमाष्टमेन अनिक्षिप्तेन तपः कर्मणा आत्मानं भावयतो जंघाचारण लब्धि नाम्नी लब्धिः समुत्पद्यन्ते तत्तेनार्थेन यावत् जंघाचारणाः२ जंघाचारणस्य खलु भदन्त! कथं शीघ्रा गतिः कथं शीघ्रो गतिविषयः प्रज्ञप्तः? गौतम! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः, एवं यथैव विद्याचारणस्य नवरं त्रिः सप्तकृत्वः अनुपर्यटय खलु 'हव्वं' शीघ्रमागच्छेत् जंघाचारणस्य खलु गौतम! तथा शीघ्रा गतिस्तथा शीघ्रो गतिविषयः प्रज्ञप्तः शेषं तदेव। जंघाचारणस्य खलु भदन्त! तिर्यक् कियान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः? स गौतम! खलु इत एकेन उत्पातेन रुचकवरे द्वीपे समवसरणं करोति, कृत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते वन्दित्वा ततः प्रतिनिवर्तमानो द्वितीयेन उत्पातेन नन्दी-

श्वरद्वीपे समवसरणं करोति, कृत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते, वन्दित्वा इहागच्छति, आगत्येह चैत्यानि वन्दते, जङ्घाचारणस्य खलु गौतम! तिर्यग् एतावान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः। जंघाचारणस्य खलु भदन्त! ऊर्ध्वं कियान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः। गौतम! स खलु इत एकेन उत्पातेन पण्डकवने समवसरणं करोति कृत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते वन्दित्वा ततः प्रतिनिवर्तमानो द्वितीयेन उत्पातेन नन्दनवने समवसरणं करोति, कृत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते वन्दित्वा इहागच्छति, आगत्य इह चैत्यानि वन्दते जंघाचारणस्य खलु गौतम! ऊर्ध्वमेतावान् गतिविषयः प्रज्ञप्तः। स खलु तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति नास्ति तस्याराधना स खलु तस्य स्थानस्य आलोचितक्रान्तः प्रतिकालं करोति अस्ति तस्य आराधना। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावद्विहरति ॥सू०२॥

टीका—'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जंघाचारणा२' तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते जंघाचारणा जंघाचारणाः, हे भदन्त। जंघाचारणा इति, कथमेतेषां नाम कथं वा एते जंघाचाणशब्दबोध्या भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'तस्स णं' तस्य-जंघाचारणस्य खलु 'अट्ठमं अट्ठमेणं' अष्टमाष्टमेन 'अणिक्खित्तेणं' अनिक्षिप्तेन-अविश्रान्तेन निरन्तरतया इति यावत् 'तवोकम्मेणं' तपः कर्मणा 'अप्पाणं भावेमाणस्स' आत्मानं भावयतः-परिशोधयतः तपसा आत्मनि वासिते सतीत्यर्थः। 'जंघाचारणलद्धी नामं लद्धी' जंघाचारण-

इस प्रकार से विद्याचारण के स्वरूप की प्ररूपणा कर के जंघाचारण के स्वरूप की प्ररूपणा की जाती है-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ' इत्यादि।

टीकार्थ—इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि ये जंघाचारण हैं-अर्थात् जंघाचारण-मुनि 'जंघाचारण' इस शब्द के द्वारा वाच्य क्यों होते हैं? इसमें कारण क्या है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं०' हे गौतम! जो मुनिजन निरन्तर अट्ठम अट्ठम की तपस्या से आत्मा को

આ રીતે વિદ્યાચારણુની પ્રરૂપણા કરીને હવે જંઘાચારણુના સ્વરૂપની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે.-'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો? કે આ જંઘાચારણ છે, અર્થાત્ જંઘાચારણ મુનિ 'જંઘાચારણ' એ શબ્દથી કેમ કહેવાય છે? તેમ કહેવામાં કારણ શું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं०' હે ગૌતમ જે મુનિજન નિરંતર અઠ્ઠમ અઠ્ઠમની તપસ્યાથી આત્માને

लब्धिनाम्नी लब्धिः–अतिशयविशेषः 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्यते–आविर्भवति इत्यर्थः यया लब्ध्या आकाशगमनं भवति तादृशी लब्धिः प्रादुर्भवतीति भावः। 'से तेणट्ठेणं जाव जंघाचारणा२' तत्तेनार्थेन यावत् जंघाचारणाः२, हे गौतम! अनेन कारणेन कथयामि यदीमे जंघाचारणशब्दव्यपदेश्या जंघोपरिकरस्पर्शमात्रेणैव गमनागमनसमर्था भवन्तीति। 'जंघाचारणस्स णं भंते!' जंघाचारणस्य खलु भदन्त! 'कहं सीहा गई' कीदृशी शीघ्रा गतिः 'कहं सीहे गतिविसए' कीदृशः शीघ्रो गतिविषयः 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्त इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे' अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः 'एवं जहेव विज्जाचारणस्स' एवं यथैव विद्याचारणस्य विषये कथितं तथैवात्रापि विज्ञेयम्, तथा प-

---

वासित करते हैं उनको जंघाचारण नामकी लब्धि प्राप्त हो जाती है-प्रकट हो जाती है–यह लब्धि एक अतिशयविशेषरूप होती है इस लब्धि के प्रभाव से इस लब्धिवाले का गमन आकाश में होता है इसी कारण से हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूं कि ये जंघाचारण शब्द द्वारा व्यपदेश्य होते हैं। क्योंकि वे जंघा पर हाथ रखने मात्र से ही आकाश में गमन करने में समर्थ हो जाते हैं। अब गौतम इनकी गति कैसी शीघ्र होती है और कैसा उस शीघ्रगति का विषय होता है–इस प्रश्न को 'जंघाचारणस्स णं भंते! कहं सीहा गई, कहं सीहे गईविसए०' इस सूत्रपाठ द्वारा पूछते हैं–इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं–'गोयमा! अयण्णं जंबूदीवे दीवे एवं जहेव विज्जाचारणस्स०' हे गौतम! विद्याचारण की शीघ्रगति को प्रकट करने के लिये जैसा पहिले कहा गया है

વાસિત કરે છે, તેઓને જંઘાચારણ નામની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રગટ થાય છે, આ લબ્ધિ એક એક અતિશય વિશેષરૂપ હોય છે. આ લબ્ધિના પ્રભાવથી આ લબ્ધિવાળાનું ગમન આકાશમાં થાય છે એજ કારણથી હે ગૌતમ! હું એમ કહું છું કે–આ જંઘાચારણ શબ્દથી કહેવાય છે કેમકે તે જાંઘા ઉપર હાથ રાખવા માત્રથી જ આકાશમાં ગમન કરવામાં સમર્થ થઈ જાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી તેઓની ગતિ કેટલી શીઘ્ર હોય છે અને તે શીઘ્ર-ગતિનો વિષય કેવો હોય છે? આ પ્રશ્ન 'જંઘાચારણસ્સ ણં ભંતે! કહં સીહા ગઈ કહં સીહે ગઈવિસએ૦' આ સૂત્રપાઠથી પૂછે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે–'ગોયમા! અયણ્ણં જંબુદ્દીવે દીવે એવં જહેવ વિજ્જાચારણસ્સ' હે ગૌતમ! વિદ્યાચારણની શીઘ્ર ગતિ બતાવવા માટે પહેલાં

'जाव किंचि सिसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ते' यावत् किञ्चिद्विशेषाधिकः परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, जम्बूद्वीपपरिधिपरिमाणं पूर्वं प्रदर्शितमेवेति । पुनश्च-'देवे णं महिड्डिए जाव महासोक्खे' देवः खलु महर्द्धिको महायशा महाबलो महाद्युतिको महासौख्यः 'जाव इणामेव त्तिकट्टु' यावदिदमेवेति कृत्वा-यावत्तावता कालेन साम्प्रतमेव आगच्छामीति कथयित्वा 'केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं' केवलकल्पम्-सम्पूर्णम् जम्बूद्वीपं द्वीपम् त्रिभिरप्सरोनिपातैरिति, अयमर्थः-अप्सरोनिपातः अप्सरसोऽवतरणम्, तस्य कालः अतिसूक्ष्मो भवेदित्यनेन काल उपमितः, स च चप्पुटिकामात्र इति तिसृभिः चप्पुटिकाभिः, त्रिचप्पुटिकापरिमितकालेनेत्यर्थः । इति पर्यन्तं विद्याचारणप्रकरणं वाच्यम्, वैशिष्टय-

कि कोई महाऋद्धिवाला, यावत् महायशवाला, महाबलवाला, महाद्युतिवाला और महासुखवाला देव पूर्वोक्त प्रमाण की परिधिवाले इस जम्बूद्वीप की तीन चुटकी बजाने में जितना समय लगता है-इतने समय में तीन बार प्रदक्षिणा करके वापिस अपने स्थान पर आ जाता है, ऐसी शीघ्रगति विद्याचारण की होती है इत्यादि सो वही सब कथन जंघाचारण की शीघ्रगति को प्रगट करने के लिये यहां पर कहना चाहिये यहां 'अप्सरोनिपात' का तात्पर्य चुटकी से है अप्सरा के अवतरण का काल अतिसूक्ष्म होता है इसीसे काल को यहां उपमित किया है और इसे एक चुटकीरूप कहा गया है पूर्वोक्त इस कथन से जंघाचारण के समय में जो कुछ विशेषता है वह 'नवरं' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रगट की गई है । और वह इस प्रकार से कही गई है कि विद्याचारण के द्वारा इस संपूर्ण जंबूद्वीप की प्रदक्षिणा जैसे तीन चुटकी बजाने

જેમ કહેવામાં આવ્યું છે, કે કોઈ મહાઋદ્ધિવાળો દેવ, યાવત્-મહાયશવાળો મહાબળવાળો, મહાદ્યુતિવાળો અને મહાસુખવાળો દેવ પૂર્વોક્તપ્રમાણની પરિધિવાળા આ જંબૂદ્વીપની ત્રણ ચપટી વગાડવામાં જેટલો સમય લાગે તેટલા સમયમાં ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરીને પાછો પોતાના સ્થાને આવી જાય છે, એવી શીઘ્રગતિ વિદ્યાચારણની હોય છે. ઈત્યાદિ તે સઘળું કથન જંઘાચારણની શીઘ્રગતિને પ્રગટ કરવા અહિં સમજી લેવું. અહિયાં 'અપ્સરોનિપાત'નું તાત્પર્ય ચપટીથી છે. અપ્સરાના અવતરણનો સમય અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે. તેથી અહિયાં કાળની ઉપમા આપી છે અને તેને એક ચપટી રૂપ કહેલ છે. પૂર્વોક્ત આ કથનથી જંઘાચારણના સમય કથનમાં જે કાંઈ વિશેષપણું છે તે 'નવરં' વિગેરે સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. અને તે આ પ્રમાણે કહેલ છે. કે વિદ્યાચારણ દ્વારા આ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપની પ્રદક્ષિણા જેમ ત્રણ ચપટી

माह-'नवरं इत्यादि 'नवरं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ता णं' नवरम्-अयं विशेषः त्रिःसप्तकृत्वः-एकविंशतिवारम् अनुपर्यटय खलु 'हव्वमागच्छेज्जा' 'हव्वं' शीघ्र-मागच्छेत्, कश्चिद् महर्द्धिकादिविशेषणयुतो देवः अमुं जम्बूद्वीपं सम्प्रत्येव पर्यटामीति कृत्वा त्रिलक्षषोडशसहस्रद्विशतसप्तविंशति (३१६२२७) योजन क्रोश-त्रयाष्टाविंशत्यधिकशतम् (१२८) धनुः सार्द्धत्रयोदशाङ्गुलाधिकविस्तृतपरिधि-युक्तं जम्बूद्वीपं चप्पुटिकात्रयपरिमितकालमात्रेण एकविंशतिवारमनुपर्यटय शीघ्र-मागच्छेत् तस्य देवस्य यादृशी शीघ्रगमनशक्तिः तादृशी एव शक्तिर्जङ्घाचारण-मुनेरिति एतदेवाह-'जंघाचारणस्स णं गोयमा' जंघाचारणस्य खलु गौतम ! 'तहा सीहा गई' तथा-तादृशदेववदेव शीघ्रा-त्वरिता गतिः-गमनव्यापार इत्यर्थः । 'तहा सीहे गइविसए पन्नत्ते' तथा शीघ्रः-त्वरितो गतिविषयः प्रज्ञप्तः । 'जंघाचारणस्स णं भंते' जंघाचारणस्य खलु भदन्तः ! 'तिरियं केवइए गइविसए

के प्रमाणवाले समय में की जाती है उसी प्रकार से यहां तीन चुटकी बजाने के प्रमाणवाले समय में उस संपूर्ण जंबूद्वीप की प्रदक्षिणा २१ बार की जाती है सारांश ऐसा है कि कोई महर्द्धिक आदि विशेषणों-वाला देव इस संपूर्ण जम्बूद्वीप की, कि जिसकी परिधि ३१६२२७ योजन की, और ३ कोश १२८ धनुष एवं १३॥ अंगुल की है तीन चुटकी बजाने में जितना समय लगता है उतने समय में २१ बार प्रद-क्षिणा कर लेता तो जैसी यह शक्ति देव की है ऐसी ही शीघ्रगमन की शक्ति जंघाचारणमुनि की होती है। और इतना विशाल क्षेत्र उसकी उस शीघ्रतावाली गति का विषय होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जंघाचारणस्स णं भंते ! तिरियं०' हे भदन्त ! जंघा-

वगाडवाना प्रमाणुवाळा समयमां करवामां आवे छे. એજ प्रकारथी अहियां त्रण चपटी वगाडवाना प्रमाणुवाळा समयमां ते संपूर्ण જંબૂદ્વીપની प्रदक्षिणा २१ એકવીસવાર કરવામાં આવે છે. આ કથનનો સારાંશ એવો છે કે-કોઈ મહર્દ્ધિક વિગેરે વિશેષણોવાળો દેવ આ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપની કે જેની પરિધિ (ઘેરાવો) ૩૧૬૨૨૭ ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્તાવીસ યોજનની અને ૩ ત્રણ ગાઉ ૧૨૮ એકસો અઠ્યાવીસ ધનુષ અને ૧૩॥ સાડા તેર આંગળની છે. એટલા વિશાળ જંબૂદ્વીપની ત્રણ ચપટી વગાડતા સુધીમાં ૨૧ એકવીસ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને પોતાને સ્થાને આવી જાય છે. જેવી આ શક્તિ દેવની છે એવી જ શીઘ્રગમનની શક્તિ જંઘાચારણ મુનિની હોય છે. અને એટલું વિશાળ ક્ષેત્ર તેની તે શીઘ્રતાવાળી ગતિનો વિષય હોય છે, હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'જંઘાચારણસ્સ ણં ભંતે ! તિરિયં૦' હે ભગવન્ જંઘા-

पन्नत्ते' तिर्यक् कियान् गतिविषयो–गमनक्षेत्रम् प्रज्ञप्तः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'से णं इओ एगेणं उप्पाएणं' स जंघाचारणः खलु इतः अस्मात्–स्थानात् एकेनोत्पातेन 'रुयगवरे दीवे समोसरणं करेइ' रुचकवर-नामके द्वीपे त्रयोदशे समवसरणं स्थितिं करोति तत्र स्थितो भवति तत्र गच्छतीत्यर्थः 'करित्ता' कृत्वा रुचकवरद्वीपे समवसरणं कृत्वा तत्र गत्वा इत्यर्थः, 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र–चैत्यानि–ज्ञानानि यदेव भगवता प्रतिपादितं तत्सत्य मित्येव श्रुतादिज्ञानानि वन्दते 'वंदित्ता' वन्दित्वा 'तओ पडिनियत्तमाणे' ततो–रुचकवरद्वीपात् प्रतिनिवर्तमानः 'बितीएणं उप्पाएणं' द्वितीयेन उत्पातेन 'नंदीसर-वरदीवे समोसरणं करेइ' नन्दीश्वरवरद्वीपे समवसरणं स्थितिं करोति नन्दीश्वरद्वीपं

चारण की सामान्यरूप से जो शीघ्रगति आपने प्रगट की है वह तो मैंने जान ली है–अब मैं आपसे यह जानना चाहता हूं कि जंघाचारणमुनि कि तिर्यग्गति का विषय कैसा है? अर्थात् उनका तिर्यग्गमन क्षेत्र कितना है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं०' हे गौतम! वह जंघाचारणमुनि स्वाधिष्ठित स्थान से एक उत्पात द्वारा १३ वें रुचकवर नामके द्वीप में स्थित होता है 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' वहां स्थिर होकर–पहुंचकर वह इस भावना से कि जो कुछ भगवान् जिनेन्द्र ने कहा हैं वह सत्य है उन जिनेन्द्रों के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है। 'वंदित्ता तओ पडिनियत्त-माणे' वन्दना करके फिर वह वहां से लौटता हुआ 'बितीएणं उप्पाएणं' द्वितीय उत्पात से–'नंदीसरवरदीवे समोसरणं करेइ' नन्दीश्वर नामके

ચારણની સામાન્ય રૂપથી જે શીઘ્રગતિ આપે પ્રગટ કરી છે, તે મેં જાણી છે હવે આપની પાસે એ જાણવા ઈચ્છા રાખું છું કે–જંઘાચારણમુનિની તિર્યગ્ગતિનો વિષય કેવો છે? અર્થાત્ તેઓનું તિર્યગ્ગમનક્ષેત્ર કેટલું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! से णं इओ एगेणं उप्पाएण०' હે ગૌતમ! તે જંઘાચારણ મુનિ પોતાના સ્થાનથી એક ઉત્પાતથી ૧૩ તેરમાં રૂચકવર દ્વીપમાં જઈ શકે છે. 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' ત્યાં જઈને તેઓ એ ભાવનાથી કે જીનેન્દ્ર ભગવાને જે કાંઈ કહ્યું છે, તે સત્ય છે. તે ભગવાનના શ્રુતજ્ઞાન વિગેરેની વંદના કરે છે, અને 'वंदित्ता तओ पडिनियत्त-माणे' વંદના કરીને પછી ત્યાંથી પાછા વળીને 'बितीएणं उप्पाएणं' બીજા ઉત્પાતથી 'नंदीसरवरदीवे समोसरणं करेइ' નન્દીશ્વર નામના આઠમા દ્વીપમાં

माप्नोतीत्यर्थः, 'करित्ता' नन्दीश्वरद्वीपे गत्वेत्यर्थः 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र चैत्यानि वन्दते 'वंदित्ता' वन्दित्वा 'इहमागच्छइ' इहागच्छति यस्मात् स्थानात् प्राथमिक मुत्पातं कृतवान् तत्रागच्छतीत्यर्थः 'आगच्छित्ता इहं चेइयाइं वंदइ' आगत्य इह चैत्यानि वन्दते 'जंघाचारणस्स णं गोयमा' जंघाचारणस्य खलु गौतम ! 'तिरिए एवइए गइविसए पन्नत्ते' तिर्यग् एतावान् गतिविषयो-गमनक्षेत्रं प्रज्ञप्तः-कथित इति । उक्तञ्च जंघाचारणस्य तिर्यग्गतिविषये—

'एगुप्पाएण तओ, रुयगवरम्मि उ तओ पडिनियत्तो ।
विईएणं नंदीसरमिह तओ एइ तइएणं' ॥१॥

छाया—एकोत्पातेन ततः रुचकवरे तु ततः प्रतिनिवृत्तः ।
द्वितीये नन्दीश्वरे, इह तत एति तृतीयेन ॥१॥ इति

आठवें द्वीप में पहुंचता है 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' वहां पहुंचकर वह जिनेन्द्र के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है 'वंदित्ता इहमागच्छइ' वन्दना करके फिर वह अपने उस प्रथम स्थान पर कि जहां से उसने प्राथमिक उत्पात किया था आ जाता है, आगच्छित्ता०' वहां आकर के वह चैत्यों की-जिनेन्द्र के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है 'जंघाचारणस्स णं गोयमा०' इस प्रकार का है गौतम ! यह जंघाचारण की तिर्यग्गति का विषयक्षेत्र कहा गया है मध्यलोक का नाम तिर्यग्लोक है रुचकवर आदि द्वीप इसी मध्यलोक में है सो जंघाचारण-मुनि की गति का विषय तिर्यग्लोक में वहां तक कहा गया है, यही बात इस गाथा द्वारा प्रगट की गई है-'एगुप्पाएण तओ' इत्यादि ।

પહોંચે છે. 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' त्यां पहोंचीने ते જીનેન્દ્રના શ્રુત વિગેરે જ્ઞાનની વંદના કરે છે. 'वंदित्ता इहमागच्छइ' વંદના કરીને તે પછી તે પોતાના પહેલાના સ્થાન પર કે જ્યાંથી તેણે પહેલો ઉત્પાત કર્યો હતો ત્યાં આવી જાય છે. 'आगच्छित्ता०' ત્યાં આવીને તે ચૈત્યોની-જીનેન્દ્રના શ્રુત વિગેરે જ્ઞાનોની વંદના કરે છે, जंघाचारणस्स णं गोयमा !' હે ગૌતમ આ પ્રમાણેનું જંઘાચારણનું તિર્યગ્ગતિનો વિષયક્ષેત્ર કહેલ છે. મધ્યમલોકનું નામ તિર્યગ્લોક છે. રૂચકવર વિગેરે દ્વીપો એજ મધ્યલોકમાં છે, જંઘાચારણ મુનિની ગતિનો વિષય તિર્યગ્ લોકમાં ત્યાં સુધીનો કહેલ છે, એજ વાત 'एगुप्पाएण तओ' ઇત્યાદિ ગાથા દ્વારા કહેલ છે.

'जंघाचारणस्स णं भंते !' जंघाचारणस्य खलु भदन्त ! 'उड्ढं केवइए गइविसए पन्नत्ते' ऊर्ध्वं कियान्-कीदृशो गतिविषयो-गमनक्षेत्रं प्रज्ञप्तम् इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'से णं इओ एगेणं उप्पाएणं' स जंघाचारणः खलु इतः एकेन उत्पातेन 'पंडगवणे समोसरणं करेइ' पण्डकवने समवसरणं करोति-पण्डकवने स्थितो भवति तत्र गच्छतीत्यर्थः, 'करित्ता' कृत्वा 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र-पण्डकवने चैत्यानि वन्दते 'वंदित्ता' तत्र चैत्यानि वन्दित्वा 'तओ पडिनियत्तमाणे' ततः-पण्डकवनात् प्रतिनिवर्तमानः 'बितीएणं उप्पाएणं' द्वितीयेन उत्पातेन 'नंदनवणे समोसरणं करेइ' नन्दनवने समवसरणं करोति, 'करित्ता' कृत्वा-नन्दनवने गत्वा 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र-नन्दनवने चैत्यानि वन्दते 'वंदित्ता इह आगच्छइ' तत्र-नन्दनवने चैत्यानि वन्दित्वा इह

अब गौतमस्वामी प्रभु से 'जंघाचारण की गति का ऊर्ध्व में कितना विषयक्षेत्र है' ऐसा पूछते हैं-'जंघाचारणस्स णं भंते ! उड्ढं केवइए गइविसए पन्नत्ते' इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं पंडकवणे समोसरणं करेइ' हे गौतम ! जंघाचारण अपने स्थान से एक उत्पात में पाण्डुकवन में पहुंच जाता है, 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' वहां पहुंचकर वह चैत्यों की-जिनेन्द्र देव के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है, वंदित्ता तओ पडिनियत्तमाणे विती एणं उप्पाएणं नंदणवणे समोसरणं करेइ' वन्दना करके फिर वहां से लौटते समय द्वितीय उत्पात से नन्दनवन में पहुंचता है 'करित्ता०' वहां पहुंचकर वह जिनेन्द्र देवों के श्रुतज्ञान आदि रूप चैत्यों की वन्दना करता है 'वंदित्ता०' वन्दना करके फिर वह अपनी जगह पर आ जाता

હવે ગૌતમસ્વામી જંઘાચારણ મુનિની ગતિ ઉર્ધ્વલોકમાં કેટલા વિષય ક્ષેત્રની છે, તે જાણવા પ્રભુને પૂછે છે કે-जंघाचारणस्स णं भंते ! उड्ढं केवइए गइविसए पण्णत्ते' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે'गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं पंडकवणे समोसरणं करेइ' હે ગૌતમ ! જંઘાચારણ પોતાના સ્થાનથી એક ઉત્પાતથી પાંડુકવનમાં પહોંચી જાય છે. 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' ત્યાં પહોંચીને તે ચૈત્યોને-જીનેન્દ્ર દેવના શ્રુત વિગેરે જ્ઞાનોની વંદના કરે છે. 'वंदित्ता तओ पडिनियत्तमाणे वितीएणं उप्पाएणं नंदणवणे समोवसरणं करेइ' વંદના કરીને તે પછી ત્યાંથી પાછા ફરતી વખતે બીજા ઉત્પાતથી નંદનવનમાં પહોંચે છે. 'करित्ता०' ત્યાં પહોંચીને તે જીનેન્દ્રદેવોના શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ચૈત્યોની વંદના કરે છે. વંदित्ता०' વંદના કરીને તે પછી પોતાના

'जंघाचारणस्स णं भंते !' जंघाचारणस्य खलु भदन्त ! 'उड्ढं केवइए गइविसए पन्नत्ते' ऊर्ध्वं कियान्–कीदृशो गतिविषयो–गमनक्षेत्रं प्रज्ञप्तम् इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'से णं इओ एगेणं उप्पाएणं' स जंघाचारणः खलु इतः एकेन उत्पातेन 'पंडगवणे समोसरणं करेइ' पण्डकवने समवसरणं करोति–पण्डकवने स्थितो भवति तत्र गच्छतीत्यर्थः, 'करित्ता' कृत्वा 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र–पण्डकवने चैत्यानि वन्दते 'वंदित्ता' तत्र चैत्यानि वन्दित्वा 'तओ पडिनियत्तमाणे' ततः–पण्डकवनात् प्रतिनिवर्तमानः 'बितीएणं उप्पाएणं' द्वितीयेन उत्पातेन 'नंदनवणे समोसरणं करेइ' नन्दनवने समवसरणं करोति, 'करित्ता' कृत्वा–नन्दनवने गत्वा 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र–नन्दनवने चैत्यानि वन्दते 'वंदित्ता इह आगच्छइ' तत्र–नन्दनवने चैत्यानि वन्दित्वा इह

अब गौतमस्वामी प्रभु से 'जंघाचारण की गति का ऊर्ध्व में कितना विषयक्षेत्र है' ऐसा पूछते हैं–'जंघाचारणस्स णं भंते ! उड्ढं केवइए गइविसए पन्नत्ते' इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं पंडकवणे समोसरणं करेइ' हे गौतम ! जंघाचारण अपने स्थान से एक उत्पात में पाण्डुकवन में पहुंच जाता है, 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' वहां पहुंचकर वह चैत्यों की–जिनेन्द्र देव के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है, वंदित्ता तओ पडिनियत्तमाणे बितीएणं उप्पाएणं नंदणवणे समोसरणं करेइ' वन्दना करके फिर वहां से लौटते समय द्वितीय उत्पात से नन्दनवन में पहुंचता है 'करित्ता०' वहां पहुंचकर वह जिनेन्द्र देवों के श्रुतज्ञान आदि रूप चैत्यों की वन्दना करता है 'वंदित्ता०' वन्दना करके फिर वह अपनी जगह पर आ जाता

હવે ગૌતમસ્વામી જંઘાચારણ મુનિની ગતિ ઉર્ધ્વલોકમાં કેટલા વિષય ક્ષેત્રની છે, તે જાણવા પ્રભુને પૂછે છે કે–जंघाचारणस्स णं भंते ! उड्ढं केवइए गइविसए पण्णत्ते' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે'गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं पंडकवणे समोसरणं करेइ' હે ગૌતમ ! જંઘાચારણ પોતાના સ્થાનથી એક ઉત્પાતથી પાંડુકવનમાં પહોંચી જાય છે. 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' ત્યાં પહોંચીને તે ચૈત્યોને–જીનેન્દ્ર દેવના શ્રુત વિગેરે જ્ઞાનોની વંદના કરે છે. 'वंदित्ता तओ पडिनियत्तमाणे बितीएणं उप्पाएणं नंदणवणे समोवसरणं करेइ' વંદના કરીને તે પછી ત્યાંથી પાછા ફરતી વખતે બીજા ઉત્પાતથી નંદનવનમાં પહોંચે છે. 'करित्ता०' ત્યાં પહોંચીને તે જીનેન્દ્રદેવોના શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ચૈત્યોની વંદના કરે છે. वंदित्ता०' વંદના કરીને તે પછી પોતાના

'जंघाचारणस्स णं भंते !' जंघाचारणस्य खलु भदन्त ! 'उड्ढं केवइए गइविसए पन्नत्ते' ऊर्ध्वं कियान्-कीदृशो गतिविषयो-गमनक्षेत्रं प्रज्ञप्तम् इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'से णं इओ एगेणं उप्पाएणं' स जंघाचारणः खलु इतः एकेन उत्पातेन 'पंडगवणे समोसरणं करेइ' पण्डकवने समवसरणं करोति-पण्डकवने स्थितो भवति तत्र गच्छतीत्यर्थः, 'करित्ता' कृत्वा 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र-पण्डकवने चैत्यानि वन्दते 'वंदित्ता' तत्र चैत्यानि वन्दित्वा 'तओ पडिनियत्तमाणे' ततः-पण्डकवनात् प्रतिनिवर्तमानः 'बितीएणं उप्पाएणं' द्वितीयेन उत्पातेन 'नंदनवणे समोसरणं करेइ' नन्दनवने समवसरणं करोति, 'करित्ता' कृत्वा-नन्दनवने गत्वा 'तहिं चेइयाइं वंदइ' तत्र-नन्दनवने चैत्यानि वन्दते 'वंदित्ता इह आगच्छइ' तत्र-नन्दनवने चैत्यानि वन्दित्वा इह

अब गौतमस्वामी प्रभु से 'जंघाचारण की गति का ऊर्ध्व में कितना विषयक्षेत्र है' ऐसा पूछते हैं-'जंघाचारणस्स णं भंते ! उड्ढं केवइए गइविसए पन्नत्ते' इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं पंडकवणे समोसरणं करेइ' हे गौतम ! जंघाचारण अपने स्थान से एक उत्पात में पाण्डुकवन में पहुंच जाता है, 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' वहां पहुंचकर वह चैत्यों की-जिनेन्द्र देव के श्रुत आदि ज्ञानों की वन्दना करता है, वंदित्ता तओ पडिनियत्तमाणे बिती एणं उप्पाएणं नंदणवणे समोसरणं करेइ' वन्दना करके फिर वहां से लौटते समय द्वितीय उत्पात से नन्दनवन में पहुंचता है 'करित्ता०' वहां पहुंचकर वह जिनेन्द्र देवों के श्रुतज्ञान आदि रूप चैत्यों की वन्दना करता है 'वंदित्ता०' वन्दना करके फिर वह अपनी जगह पर आ जाता

હવે ગૌતમસ્વામી જંઘાચારણ મુનિની ગતિ ઉર્ધ્વલોકમાં કેટલા વિષય ક્ષેત્રની છે, તે જાણવા પ્રભુને પૂછે છે કે-जंघाचारणस्स णं भंते ! उड्ढं केवइए गइविसए पण्णत्ते' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે'गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं पंडकवणे समोसरणं करेइ' હે ગૌતમ ! જંઘાચારણ પોતાના સ્થાનથી એક ઉત્પાતથી પાંડુકવનમાં પહોંચી જાય છે. 'करित्ता तहिं चेइयाइं वंदइ' ત્યાં પહોંચીને તે ચૈત્યોને-જીનેન્દ્ર દેવના શ્રુત વિગેરે જ્ઞાનોની વંદના કરે છે. 'वंदित्ता तओ पडिनियत्तमाणे बितीएणं उप्पाएणं नंदणवणे समोवसरणं करेइ' વંદના કરીને તે પછી ત્યાંથી પાછા ફરતી વખતે બીજા ઉત્પાતથી નંદનવનમાં પહોંચે છે. 'करित्ता०' ત્યાં પહોંચીને તે જીનેન્દ્રદેવોના શ્રુત જ્ઞાનરૂપ ચૈત્યોની વંદના કરે છે. वंदित्ता०' વંદના કરીને તે પછી પોતાના

अत्र स्थाने आगच्छति, 'आगच्छित्ता' आगत्य 'इह चेइयाइं वंदइ' इह चैत्यानि वन्दते इति । 'जंघाचारणस्स णं गोयमा !' जंघाचारणस्य खलु गौतम ! 'उड्ढं एवइए गइविसए पन्नत्ते' ऊर्ध्वमेतावान्–एतादृशः पूर्वप्रतिपादितो गतिविषयो–गमनगोचरं क्षेत्रं प्रज्ञप्तः–कथित इति । उक्तश्च–जंघाचारणस्योर्ध्वगतिविषये–

'पढमेण पंडगवणं, बीउप्पाएण णंदणं एइ ।
तइउप्पाएण तओ, इह जंघाचारणे एइ' ॥१॥

छाया—प्रथमेन पण्डकवनं, द्वितीयोत्पातेन नन्दनमेति ।
तृतीयोत्पातेन ततः इह जङ्घाचारण एति ॥१॥ इति

'एवंविधस्य जंघाचारणस्याराधना भवेद्वा विराधना ? इत्यत्राह–'से णं' इत्यादि । 'से णं तस्स ठाणस्स' स खलु तस्य–स्थानस्य 'अणालोइयपडिक्कंते' अनालोचित-प्रतिक्रान्तः यदि कदाचित् स जङ्घाचारणः तस्य गमनागमनस्थानस्य आलोचनम् प्रतिक्रमणं च न कृतवान् इत्यर्थः तदा 'कालं करेइ' कालं करोति 'नत्थि तस्स आराहणा' नास्ति तस्य जंघाचारणस्य चारित्राराधना–लब्ध्युपजीवित्वं प्रमादः

है 'आगच्छित्ता०' अपनी जगह पर आकर के फिर वह वहां पर चैत्यों की वन्दना करता है इस प्रकार से 'जंघाचारणस्स णं गोयमा ! उड्ढं०' हे गौतम ! जंघाचारण की गति का ऊर्ध्व में ऐसा विषय क्षेत्र कहा गया है । अर्थात् ऊर्ध्व में उसके गमन का क्षेत्र इतना कहा गया है । इसी बात को इस गाथा द्वारा प्रकट किया गया है–'पढमेण पंडगवणं' इत्यादि । अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त ! ऐसे जंघाचारण मुनि के चारित्र की आराधना होती है या विराधना होती है ? यही बात 'से णं तस्स ठाणस्स अणालोइय पडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है अर्थात् जंघाचारण लब्धि के प्रभाव से उन २ स्थानों में गमनागमन करने वाले उस जंघाचारण लब्धि-

સ્થાને આવી જાય છે. 'आगच्छित्ता०' પોતાને સ્થાને આવીને તે પછી ત્યાં ચૈત્યોની વંદના કરે છે. આ રીતે 'जंघाचारणस्स णं गोयमा ! उड्ढ०' હે ગૌતમ ! જંઘાચારણની ઉર્ધ્વગતિનો એ પ્રમાણે વિષયક્ષેત્ર કહેલ છે. અર્થાત્ ઉપરમાં તેના ગમનનું ક્ષેત્ર એટલું કહેલ છે. એજ વાત આ ગાથા દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. 'पढमेण पंडगवणं०' ઈત્યાદિ હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ એવા જંઘાચારણ મુનિને ચારિત્રની આરાધના થાય છે ? કે વિરાધના થાય છે ? અર્થાત્ એજ વાત 'से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा' આ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. અર્થાત્ જંઘાચરણ લબ્ધિના પ્રભાવથી તે તે સ્થાનોમાં ગમનાગમન કરવા-

प्रमादवतश्चाराधना न भवति अतो लब्ध्युपजीवजंघाचारणश्चारित्रस्य आराधको न भवतीति भावः। 'से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ' स जङ्घाचारणः खलु तस्य गमनागमनस्थानस्य आलोचितप्रतिक्रान्तः सन् कालं करोति तदा-'अत्थि तस्स आराहणा' अस्ति तस्य-जंघाचारणस्याराधना भवति स चारित्राराधक इति 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावद्विहरति, हे भदन्त! विद्याचारणजंघाचारयोर्गतिसामर्थ्याराधकत्वानाराधकत्वविषये यत् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सर्वथा

वाले का यदि उन उन स्थानों की आलोचना एवं प्रतिक्रमण किये विना मरण हो जाता है तो उसके चारित्राराधना होती है या उसकी विराधना होती है? तो इसके उत्तर में कहा गया है कि उसके चारित्राराधना नहीं होती है क्योंकि लब्धि का उपयोग करना यह प्रमाद है प्रमादवाले के चारित्राराधना होती नहीं है इसलिये लब्ध्युपजीवी जंघाचारण चारित्र का आराधक नहीं होता है। 'से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिकंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा' और यदि वह उस गमनागमनरूप स्थान कीआलोचना एवं प्रतिक्रमण कर लेता है और फिर काल धर्मगत होता है तो उस जंघाचारणमुनि के चारित्र की आराधना होती है 'सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ' हे भदन्त! विद्याचारण और जंघाचारण गति-सामर्थ्य एवं आराधक अनाराधकके विषय में जो आप देवानुप्रिय ने

વાળા તે જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા વિગેરેનું જો તે તે સ્થાનોની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વગર મરણ થાય તો તેને ચારિત્રની આરાધના થાય છે? કે તેની વિરાધના થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે-તેને ચારિત્રારાધના થતી નથી. કેમકે લબ્ધિનો ઉપયોગ કરવો તે પ્રમાદ છે, પ્રમાદવાળાને ચારિત્રારાધના થતી નથી. તેથી લબ્ધિથી ઉપજીવી જંઘાચારણ ચારિત્રના આરાધક હોતા નથી. 'से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा' જો તેઓ જવા આવવાના સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરી લે છે, અને તે પછી કાળધર્મ પામે છે તો એ જંઘાચરણ મુનિના ચારિત્રની આરાધના થાય છે. 'सेवं भंते सेवं भंते 'त्ति जाव विहरइ' હે ભગવન્ વિદ્યાચારણ અને જંઘાચારણના ગતિના સામર્થ્ય અને આરાધક અને અનારાધકના વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે નિરૂપણ કર્યું છે તે સઘળું કથન એજ પ્રમાણે છે,

सत्यमेव आप्तमुख्यस्य भवतो वाक्यस्य सर्वथैव सत्यत्वात् इति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० २॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य– जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां विंशतिशतके
नवमोद्देशकः समाप्तः ॥२०–९॥

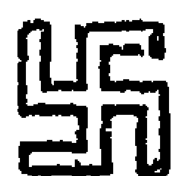
अपने विचार प्रदर्शित किये हैं वे सब ऐसे ही हैं–अर्थात् इस विषय में आपका यह प्रतिपादन सर्वथा सत्य ही है इस प्रकार वे गौतम भगवान् को कहकर उनको वन्दना और नमस्कार करके संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके वीसवें शतकका
॥ नववां उद्देशक समाप्त ॥२०–९॥

અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આપ દેવાનુપ્રિયે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય યથાર્થ જ છે, આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમસ્વામી ભગવાનને વંદના અને નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના વીસમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૦–૯॥

अथ विंशतीशतके दशमोदेशकः प्रारभ्यते।

नवमोद्देशके चारणाः कथिताः ते च चारणाः सोपक्रमायुषो निरूपक्रमायुषोऽपि भवन्ति इतरेऽपि च सोपक्रमायुषो भवन्तीति दशमे सोपक्रमनिरूपक्रमादितया जीवा निरूपयिष्यन्ते, इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य दशमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्-'जीवा णं' इयादि।

मूलम्-'जीवा णं भंते! किं सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउया? गोयमा! जीवा सोवक्कमाउया वि निरुवक्कमाउया वि। नेरइया णं पुच्छा गोयमा! नेरइया नो सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउया।

दसवें उद्देशे का प्रारंभ

नौवें उद्देशे में चारणों के विषय में कथन किया गया है सो ये चारण सोपक्रम आयुवाले और निरुपक्रम आयुवाले भी होते हैं तथा दूसरे भी संसारी जीव सोपक्रम आयुवाले और निरुपक्रम आयुवाले होते हैं किन्तु देव, नैरयिक, असंख्यात वर्ष की आयुवाले भोगभूमि के जीव-अर्थात् नारकी, देवता तथा असंख्यात वर्ष के आयुवाले युगलिक, उत्तम पुरुष और चरमशरीरी ये सब अनपवर्त्यायुष्क-निरुपक्रम आयुवाले होते हैं सो इसी सोपक्रम और निरुपक्रम आयु के संबंध को लेकर इस १० वे उद्देशे में जीवों का निरूपण किया जायगा सो इसी कारण से इस १० वें उद्देशे का प्रारंभ किया जा रहा है- 'जीवा णं भंते! किं सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउया' इत्यादि।

દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

નવમા ઉદ્દેશામાં ચારણોના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ચારણ સોપક્રમ (નિમિત્તકારણથી જેનો નાશ અગર કમ થઈ શકે) આયુષ્યવાળા અને નિરૂપક્રમ (કમ ન કરી શકાય તેવું) આયુષ્યવાળા હોય છે. પરંતુ દેવ, નૈરયિક, અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ભોગભૂમિના જીવ અર્થાત્ નારકી, દેવતા તથા અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા યુગલિક, ઉત્તમપુરુષ અને ચરમશરીરી એ બધા અનપવર્ષાયુષ્ક-નિરુપક્રમ આયુવાળા હોય છે. તો આ સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ આયુના સંબંધને લઈને આ ૧૦ દસમાં ઉદ્દેશામાં જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવશે. એજ કારણથી આ દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. 'जीवा णं भंते! किं सोवक्कमाउया०' ઇત્યાદિ

एवं जाव थणियकुमारा। पुढविक्काइया जहा जीवा एवं जाव मणुस्सा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया। नेरइया णं भंते! किं आओवक्कमेणं उववज्जंति परोवक्कमेणं उववज्जंति निरुवक्कमेणं उववज्जंति? गोयमा! आओवक्कमेणं वि उववज्जंति परोवक्कमेण वि उववज्जंति निरुवक्कमेण वि उववज्जंति एवं जाव वेमाणियाणं। नेरइयाणं भंते! किं आओवक्कमेण उववट्टंति परोवक्कमेणं उववट्टंति निरुवक्कमेणं उववट्टंति? गोयमा! नो आओवक्कमेणं उववट्टंति नो परोवक्कमेणं उववट्टंति निरुवक्कमेणं उववट्टंति एवं जाव थणियकुमारा पुढवीकाइया जाव मणुस्सा तिसु उववट्टंति, सेसा जहा नेरइया नवरं जोइसिय वेमाणिया चयंति। नेरइया णं भंते! किं आइड्ढीए उववज्जंति परिड्ढीए उववज्जंति? गोयमा! आइड्ढीए उववज्जंति नो परिड्ढीए उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया। नेरइया णं भंते! किं आइड्ढीए उववट्टंति परिड्ढीए उववट्टंति गोयमा! आइड्ढीए उववट्टंति नो परिड्ढीए उववट्टंति एवं जाव वेमाणिया, नवरं जोइसिया वेमाणिया य चयंतीति अभिलावो। नेरइया णं भंते! किं आयकम्मुणा उववज्जंति परकम्मुणा उववज्जंति? गोयमा! आयकम्मुणा उववज्जंति नो परकम्मुणा उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया, एवं उव्वट्टणा दंडओ वि। नेरइया णं भंते! किं आयप्पओगेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति? गोयमा!

आयप्पओगेणं उववज्जंति नो परप्पओगेणं उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया, एवं उवट्टणा दंडओ वि' ॥सू० १॥

छाया—जीवाः खलु भदन्त ! किं सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषः ? गौतम ! जीवाः सोपक्रमायुषोऽपि निरुपक्रमायुषोऽपि नैरयिकाः खलु पृच्छा, गौतम ! नैरयिकाः नो सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषः, एवं यावत् स्तनितकुमाराः, पृथिवी-कायिका यथा जीवाः, एवं यावत् मनुष्याः, वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः। नैरयिकाः खलु भदन्त ! किम्, आत्मोपक्रमेण उत्पद्यन्ते, परो-पक्रमेण उत्पद्यन्ते, निरुपक्रमेण उत्पद्यन्ते ? गौतम ! आत्मोपक्रमेणापि उत्पद्यन्ते, परोपक्रमेणापि उत्पद्यन्ते, निरुपक्रमेणापि उत्पद्यन्ते, एवं यावद्वैमानिकानाम्। नैरयिकाः खलु भदन्त ! किमात्मोपक्रमेण उद्वर्तन्ते परोपक्रमेण उद्वर्तन्ते निरुप-क्रमेण उद्वर्तन्ते ? गौतम ! नो आत्मोपक्रमेण उद्वर्तन्ते, नो परोपक्रमेण उद्वर्तन्ते निरुपक्रमेण उद्वर्तन्ते एवं यावत्स्तनितकुमाराः, पृथिवीकायिका यावत् मनुष्या स्त्रिषूद्वर्तन्ते शेषा यथा नैरयिकाः, नवरं ज्योतिष्कवैमानिकाश्च्यवन्ते। नैरयिकाः खलु भदन्त ! किमात्मर्द्ध्या उत्पद्यन्ते परऋद्ध्या उत्पद्यन्ते गौतम ! आत्म-ऋद्ध्या उत्पद्यन्ते नो परर्द्ध्या उत्पद्यन्ते एवं यावद्वैमानिकाः। नैरयिकाः खलु भदन्त ! किमात्मर्द्ध्या उद्वर्तन्ते परर्द्ध्या उद्वर्तन्ते ? गौतम ! आत्मर्द्ध्या उद्वर्तन्ते नो परर्द्ध्या उद्वर्तन्ते एवं यावद्वैमानिकाः, नवरं ज्योतिष्का वैमानिकाश्च्यवन्ते इत्यभिलापः। नैरयिकाः खलु भदन्त ! किमात्मकर्मणोत्पद्यन्ते परकर्मणोत्पद्यन्ते ? गौतम ! आत्मकर्मणोत्पद्यन्ते नो परकर्मणोत्पद्यन्ते एवं यावद्वैमानिकाः, एवमुद्वर्तना दण्डकोऽपि। नैरयिकाः खलु भदन्त ! किमात्मप्रयोगेण उत्पद्यन्ते परप्रयोगेण उत्पद्यन्ते ? गौतम ! आत्मप्रयोगेण उत्पद्यन्ते नो परप्रयोगेणोत्पद्यन्ते एवं यावद्वै-मानिकाः, एवमुद्वर्तना दण्डकोऽपि ॥सू० १॥

टीका—'जीवा णं भंते !' जीवाः खलु भदन्त ! 'किं सोवक्कमाउया निरुव-क्कमाउया' किं सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषो वा ?, तत्र उपक्रमणम् उपक्रमः अप्रा-प्तकालस्यायुषः खड्गविषाग्निजलादिना निर्जराकरणम् तेन सह यद् विद्यते तत्

टीकार्थ-'जीवा णं भंते ! सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउया' इस सूत्रद्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! जीव क्या सोपक्रम आयुवाले होते हैं या निरुपक्रम आयुवाले होते हैं ? अकालमरण का नाम उपक्रम है जिन जीवों के आयु का उपक्रम खड्ग, विष, अग्नि, जल आदि द्वारा

ટીકાર્થ—'जीवा णं भंते ! सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउया' આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જીવ સોપક્રમ આયુ વાળા હોય છે ? કે નિરૂપક્રમ આયુવાળા હોય છે ? અકાલ મરણનું નામ

सोपक्रमम्-सोपक्रममायुर्विद्यते येषां ते सोपक्रमायुषः एतद्विपरीता ये ते निरुपक्रमायुषः एतदर्थे द्वे गाथेस्तः

तथाहि-'देवा नेरइया वि य असंखवासाउया य तिरियमणुया।
उत्तमपुरिसा य तहा चरिमसरीरा निरुवकमा ॥१॥
सेसा संसारत्था हवेज्ज सोवक्कमाउ इयरे य।
सोवक्कमनिरुवक्कमभेओ भणिओ समासेणं' ॥२॥

छाया—देवा नैरयिका अपि चासंख्यवर्षायुषश्च तिर्यग्मनुजाः।
उत्तमपुरुषाश्च तथा चरमशरीराश्च निरुपक्रमाः ॥१॥
शेषाः संसारस्था भवेयुः सोपक्रमायुष इतरे च।
सोपक्रमनिरुपक्रमभेदो भणितः समासेन ॥२॥

अयमर्थः-यस्याऽप्राप्तकाले आयुषः क्षयो भवति स सोपक्रमायुर्वान्, एतद्विपरीतो निरुपक्रमायुर्वान्, देवा नैरयिका असंख्यातायुर्वन्त स्तिर्यञ्चो मनुष्या उत्तमपुरुषा श्चरमशरीरिणो निरुपक्रमा भवन्ति एतद्व्यतिरिक्ताः सर्वे संसारिणः सोपक्रमा निरुपक्रमा अपि इति ॥२॥

होता है इस प्रकार जिस जीव की आयु बीच में ही खड्ग, विष आदि द्वारा निर्जरायुक्त कर दी जाती है, वह जीव सोपक्रम आयुवाला है। तथा इससे विपरीत आयुवाला जीव निरुपक्रम आयुवाला है। इस संबंध में ये दो गाथाएँ हैं-'देवा नेरइया वि य' इत्यादि।
तात्पर्य इन गाथाओं का ऐसा है कि देव, नारकी, असंख्यात वर्ष की आयुवाले भोगभूमियां तिर्यंच मनुष्य जीव, उत्तम पुरुष एवं चरमशरीरी ये सब निरुपक्रम आयुवाले होते हैं। अर्थात् विष शस्त्रादि के प्रयोग से इनकी भुज्यमान आयु बीच में छिदती भिदती नहीं है। जितनी इनकी आयु होती है उतनी ही वह पूरी होकर समाप्त होती है निमित्त

ઉપક્રમ છે, જે જીવોના આયુનો ઉપક્રમ ખડ્ગ, વિષ, અગ્નિ, જલ, વિગેરેથી નિર્જરાવાળા કરવામાં આવે છે. તે જીવ સોપક્રમ આયુવાળા કહેવાય છે. અને તેથી જુદા આયુવાળા જીવ નિરૂપક્રમ આયુવાળા કહેવાય છે. આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે બે ગાથાઓ છે-'દેવા नेरइया वि, य' ઇત્યાદિ આ ગાથાઓનું તાત્પર્ય એ છે કે દેવ, નારકી અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ભોગભૂમિઓ તિર્યંચ, મનુષ્યજીવ, ઉત્તમપુરુષ અને ચરમશરીરી આ બધા નિરૂપક્રમ આયુવાળા હોય છે. અર્થાત્ વિષ, શસ્ત્રાદિના પ્રયોગથી તેઓની ભુજ્યમાન (ભોગવાતી) આયુ વચમાં છેદાતી કે ભેદાતી નથી. તેઓનુ જેટલું આયુષ્ય હોય છે,

हे भदन्त ! जीवाः किं सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषो वेति प्रश्नः । भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा सोवक्कमाउया वि निरुवक्कमाउया वि' जीवाः सोपक्रमायुषोऽपि निरुपक्रमायुषोऽपि सामान्यजीवा उभयप्रकारा अपि भवन्तीत्युत्तरम् । सामान्यजीवे सोपक्रमनिरुपक्रमत्वं दर्शयित्वा जीवविशेषे तं दर्शयितुमाह-नेरइया णं' इत्यादि । 'नेरइया णं पुच्छा' नैरयिकाः खलु पृच्छा हे भदन्त ! नैरयिकाः किं सोपक्रमायुषो भवन्ति निरुपक्रमायुषो वा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा !' हे गौतम ! 'नेरइया नो सोव-

द्वारा कमती होकर समाप्त नहीं होती है। इनसे भिन्न और जितने संसारी जीव हैं वे सोपक्रम और निरुपक्रम दोनों प्रकारकी आयुवाले होते हैं।

इस प्रकार से गौतम ने जो यह प्रश्न किया है कि जीव सोपक्रम आयुवाले होते हैं या निरुपक्रम आयुवाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है-'गोयमा ! जीवा सोवक्कमाउया वि०' इत्यादि हे गौतम ! जीव दो प्रकार के आयुवाले होते हैं-सोपक्रम आयुवाले भी होते हैं और निरुपक्रम आयुवाले भी होते हैं। इस प्रकार से सामान्य जीव में 'सोपक्रम आयुष्कता और निरुपक्रमायुष्कता का कथन करके अब जीव विशेष की अपेक्षा लेकर यह कथन किया जाता है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'नेरइया ण पुच्छा' हे भदन्त ! नैरयिक जीव सोपक्रम आयुवाले होते हैं या निरुपक्रम आयुवाले होते हैं ? उत्तर में प्रभु ने कहा

એટલું આયુષ્ય પુરૂં થઈને સમાપ્ત થાય છે કોઈપણ નિમિત્તથી ઓછું થઈને સમાપ્ત થતું નથી. આ સિવાયના બીજા જેટલા સંસારી જીવો હોય છે, તેઓ સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ એ બન્ને પ્રકારની આયુવાળા હોય છે.

આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીએ જે આ પ્રશ્ન કર્યો છે કે જીવ સોપક્રમ આયુવાળા હોય છે ? કે નિરૂપક્રમ આયુવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! जीवा सोवक्कमाउया वि०' ઈત્યાદિ હે ગૌતમ ! જીવ સોપક્રમ આયુવાળા પણ હોય છે અને નિરૂપક્રમ આયુવાળા પણ હોય છે. આ રીતના બે આયુવાળા જીવ હોય છે.

આ રીતે સામાન્ય જીવમાં 'સોપક્રમ આયુષ્યપણું' અને નિરૂપક્રમ આયુષ્યપણાનું કથન કરીને હવે જીવ વિશેષની અપેક્ષાથી આ કથન કરવામાં આવે છે. આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-'नेरइया णं पुच्छा' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવ સોપક્રમ આયુવાળા હોય છે ? કે નિરૂપક્રમ આયુ-વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! નારકીય

क्रमाउया' नैरयिकाः-नारकजीवाः न सोपक्रमायुषो भवन्ति, तत्र खड्गादिना विनाशाभावात् किन्तु 'निरुवक्कमाउया' निरुपक्रमायुषो भवन्ति 'एवं जाव थणियकुमारा' एवम्-नारकवदेव यावत्स्तनितकुमाराः, नारकादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्तं नो सोपक्रमायुषो भवन्ति किन्तु निरुपक्रमायुष एव भवन्तीति। 'पुढवीकाइया जहा जीवा' पृथिवीकायिका यथा जीवाः, यथा-येन प्रकारेण सामान्यजीवाः सोपक्रमायुषोऽपि भवन्ति निरुपक्रमायुषोऽपि भवन्ति तथा तेनैव प्रकारेणैव पृथिवीकायिका अपि सोपक्रमायुषोऽपि भवन्ति, निरुपक्रमायुषोऽपि भवन्तीति। 'एवं जाव मणुस्सा' एवं यावत् मनुष्याः, एवमेव पृथिवीकायवदेव अप्तेजोवायुवनस्पतिकायिकाः, द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाः संख्यातवर्षायुष्कामनुष्याश्च सोपक्रमायुषोऽपि निरुपक्रमायुषोऽपि भवन्तीत्यर्थः। 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः, यथा-

है-हे गौतम! नैरयिक जीव सोपक्रम आयुवाले नहीं होते हैं। क्योंकि खड्ग आदि द्वारा उनकी आयु का विनाश नहीं होता है। अतः वे 'निरुवक्कमाउया' निरुपक्रम आयुवाले ही होते हैं। 'एवं जाव थणियकुमारा' इसी प्रकार का कथन यावत् असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमार देवों तक जानना चाहिये नारक से लेकर स्तनितकुमार तक के देव सोपक्रम आयुवाले नहीं होते हैं किन्तु वे सब निरुपक्रम आयुवाले ही होते हैं। 'एवं जाव मणुस्सा' इसी प्रकार से अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय एवं संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्य, ये सब सोपक्रम आयुवाले भी होते हैं और निरुपक्रम आयुवाले भी होते हैं। 'वाणमंतरजोइसिय·

જીવ સોપક્રમ આયુવાળા હોતા નથી. કેમકે ખડ્ગ વિગેરેથી તેઓની આયુનો વિનાશ થઈ શકતો નથી, તેથી તેઓ 'निरुवक्कमाउया' નિરૂપક્રમ આયુવાળા જ હોય છે, 'एवं जाव थणियकुमारा' આ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ અસુરકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમારદેવો સુધી સમજી લેવું. નારકોથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના દેવો સોપક્રમ આયુવાળા હોતા નથી. પરંતુ તેઓ બધા નિરૂપક્રમ આયુવાળા જ હોય છે. 'पुढवीकाइया जहा जीवा' જે રીતે સામાન્ય જીવ સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ આયુવાળા હોય છે, એજ રીતે પૃથ્વીકાયિક જીવ પણ સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ આયુવાળા હોય છે. 'एवं जाव मणुस्सा' એજ રીતે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, તિર્યક્ પંચેન્દ્રિય અને સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્ય આ બધા સોપક્રમ આયુવાળા પણ હોય છે, અને નિરૂપક્રમ આયુવાળા પણ હોય છે. वाणमंतरजोइसियवेमाणिया

नैरयिका नो सोपक्रमायुषः किन्तु निरुपक्रमायुषो भवन्ति तथा इमे वानव्यन्तर-ज्योतिष्कवैमानिका अपि नो सोपक्रमायुषोऽपि तु निरुपक्रमायुष एवेति। 'नेरइया णं भंते!' नैरयिकाः, निरये-नरकावासे समुद्भवाः जीवाः खलु भदन्त! 'किं आओवक्कमेणं उववज्जंति' किमात्मोपक्रमेण उत्पद्यन्ते आत्मना-स्वयमेव आयुष उपक्रम आत्मोपक्रमः तेन आत्मोपक्रमेण स्वयं कृतनिमित्तेन मृत्वेत्यर्थ उत्पद्यन्ते नारका जीवाः, स्वयमेव पूर्वमेव आयुष्कं न्यूनीकृत्य समुत्पद्यते किम्?। अथवा किम् 'परोवक्कमेणं उववज्जंति' परोपक्रमेण उत्पद्यन्ते अन्येन पूर्वभवायुष्कं न्यूनीकृत्य उत्पद्यन्ते परकृतमरणेन मृत्वा उत्पद्यन्ते किम्, 'निरुवक्कमेणं उववज्जंति' निरुपक्रमेण उत्पद्यन्ते केनापि प्रकारेण आयुष्कं न न्यूनी कृत्य सर्वमेव आयुष्कमुपभुज्योत्पद्यन्ते किम्? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'आओवक्कमेण वि उववज्जंति' आत्मोपक्रमेणापि उत्पद्यन्ते श्रेणिकवत्,

---

वेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक ये नारक जीवों के जैसा अकाल मरणवाले नहीं होते हैं किन्तु निरुपक्रम आयुवाले ही होते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'नेरइया णं भंते! किं आओवक्कमेणं०' हे भदन्त! नारक जीव क्या आत्मकृत निमित्त से मरकर उत्पन्न होते हैं अर्थात् वे अपनी पूर्वभवसंबंधी आयु को स्वयं ही कम करके नारकरूप से उत्पन्न होते हैं? या पूरी आयु को भोग करके नारकरूप से उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! आओवक्कमेण वि उववज्जंति' हे गौतम! जो जीव नरकावास में उत्पन्न होते हैं वे अपनी आयु को आत्मकृत निमित्त द्वारा कम करके भी मरते हैं और नरक में उत्पन्न होते हैं-अर्थात् श्रेणिक के जैसे कितनेक जीव अपनी गृहीत आयु

जहा नेरइया' वानव्यन्तर, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક એ બધા નારક જીવોની માફક અકાળ મરણવાળા હોતા નથી પરંતુ નિરૂપક્રમ આયુવાળા જ હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'नेरइयाणं भंते! किं आओवक्कमेणं०' હે ભગવન્ નારક જીવો મરીને આત્મકૃત નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ તેઓ પોતાના પૂર્વભવ સંબંધી આયુને સ્વયં ઓછું કરીને નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા પુરા આયુને ભોગવીને નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! आओवक्कमेण वि उववज्जंति' હે ગૌતમ જે જીવ નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ પોતાના આયુષ્યને પોતે કરેલ નિમિત્તથી કમ કરીને પણ મરે છે, અને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ શ્રેણિક રાજાની માફક કેટલાક

'परोवक्कमेणा वि उववज्जंति' परोपक्रमेणापि उत्पद्यन्ते यथा कूणिकः कृत्रिम-चतुर्दशरत्नानि समादाय षट्खण्डराज्यशासनाय प्रवृत्तः देवकृतमरणेन मृत इति, 'निरुवक्कमेणा वि उववज्जंति' निरुपक्रमेणापि उत्पद्यन्ते, यथा कालशौकरिकवत्, आत्मोपक्रमपरोपक्रमनिरुपक्रमै नारकाणां समुत्पत्तिसंभवादित्युत्तरम्। 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद्वैमानिकानाम् एवम् नारकवदेव यावद्वैमानिका अपि भवनपतिमारभ्य वैमानिकपर्यन्तत्रयोविंशतिदण्डकस्था जीवाः सर्वे आत्मोपक्रमेण परोपक्रमेण निरुपक्रमेण वा समुत्पद्यन्ते इति भावः। आत्मोपक्रमपरोपक्रमनिरु-

को अपने आप मिलाये गये निमित्तों द्वारा बीच में छेदन करके नरकावास में नारक की पर्याय से उत्पन्न होते हैं-तथा कितनेक जीव कूणिक राजा के जैसे ऐसे निमित्त मिलाते हैं कि जिससे वे दूसरों के द्वारा मार दिये जाते हैं और मरकर नरक में जाते हैं जैसे कूणिकराजा कृत्रिम १४ रत्नों को लेकर षट् खण्डों के राज्यशासन के लिये प्रवृत्त हुआ और देवने उसे मार दिया तथा कितनेक जीव कालशौकरिक के जैसे निरुपक्रम से भी नारक में उत्पन्न होते हैं। अर्थात् गृहीत आयु को पूरी भोगकर नरकों में उत्पन्न होते हैं। आत्मोपक्रम परोपक्रम और निरुपक्रम इन तीनों प्रकार से नारक जीवों की उत्पत्ति हो सकती है यही इसका तात्पर्य है 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से यावत् वैमानिक देवों तक के भी जीव उत्पन्न होते हैं ऐसा जानना चाहिये अर्थात् नारक के ही जैसे भवनपति से लेकर वैमानिक पर्यन्त २३ दण्डकस्थ जीव सब आत्मोपक्रमसे, परोपक्रम से अथवा निरुपक्रम से

જીવો પોતાના ગૃહીત આયુને પોતે સ્વયં પ્રાપ્ત કરેલ નિમિત્તોથી વચમાં જ છેદન કરીને નરકાવાસમાં નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તથા કેટલાક જીવો કૂણિક રાજાની માફક એવું નિમિત્ત મેળવે છે, કે જેથી તેઓ બીજાઓ દ્વારા મરાઈ જાય છે. અને મરીને નરકમાં જાય છે. જેમ કૂણિક રાજા બનાવટિ ૧૪ રત્નો લઈને છએ ખંડના રાજ્ય શાસન માટે પ્રવૃત્ત થયા, અને દેવે તેમને મારી નાખ્યા. તથા કેટલાક જીવો કાલશૌકરિકની જેમ નિરૂપક્રમથી પણ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ ગૃહીત આયુને પૂરી ભોગવીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આત્મોપક્રમ, પરોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ, આ ત્રણે પ્રકારે નારક જીવોની ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે, એજ આ કથનનું તાત્પર્ય છે 'एवं जाव वेमाणियाणं' એજ પ્રકારથી યાવત્ વૈમાનિક દેવો સુધીના જીવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સમજવું. અર્થાત્ નારકની જ માફક ભવનપતિથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના ૨૩ તેવીસ દંડકમાં રહેલા બધા જીવો આત્મોપક્રમથી, પરોપક્રમથી અથવા નિરૂપક્રમથી ઉત્પન્ન થાય છે.

पक्रमैः रुत्पत्तिमभिधाय एभिरेव उद्वर्त्तनामभिधातुकाम आह-'नेरइया णं' इत्यादि, 'नेरइया णं भंते !' नैरयिकाः खलु भदन्त ! 'किं आओवक्कमेण उव्वट्टंति' किमात्मोपक्रमेणं आत्मना स्वयमेव उपक्रमणं तेन आत्मोपक्रमेण उद्वर्तन्ते-निःसरन्ति अथवा 'परोवक्कमेणं उव्वट्टंति' परोपक्रमेण अन्यकृतमरणेन उद्वर्तन्ते नरकान्निस्सरन्ति अथवा 'निरुवक्कमेणं उव्वट्टंति' निरुपक्रमेण उद्वर्तन्ते-निःसरन्ति किम्? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो आओवक्कमेणं उव्वट्टंति' नो आत्मोपक्रमेण उद्वर्तन्ते आत्मना स्वयमेव नोद्वर्तन्ते-न निःसरन्ति नारका इति, तथा-'नो परोवक्कमेणं उव्वट्टंति' नो परोपक्रमेणोद्वर्तन्ते-परोपक्रमेणापि नोद्वर्तन्ते-न निःसरन्ति नारका जीवाः किन्तु 'निरुवक्कमेणं उव्वट्टंति' निरुपक्रमेण उद्वर्तन्ते उपक्रमणमन्तरेणैव नारकाणामुद्वर्तनासंभवात् इत्युत्तरम् नारकाणामुद्वर्तनम् न स्वेन परेण वा किन्तु निरुपक्रमेणैवेति भावः।

उत्पन्न होते हैं। अब गौतम इन्हीं आत्मोपक्रम आदि द्वारा उद्वर्त्तना के सम्बन्ध में इस प्रकार से पूछते हैं-'नेरइया णं भंते !' हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या आत्मोपक्रम से नरक से निकलते हैं? अथवा परोपक्रम से नरक से निकलते हैं? अथवा निरुपक्रम से नरक से निकलते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से ऐसा कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो आओवक्कमेणं उववट्टंति' नारक नरक से आत्मोपक्रम से-अपने आप से-नहीं निकलते हैं 'नो परोवक्कमेणं उववट्टंति' न परोपक्रम से निकलते हैं, किन्तु 'निरुवक्कमेणं उववट्टंति' निरुपक्रम से-उपक्रमण के विना ही नरक से निकलते हैं क्योंकि उपक्रम के विना ही नारकों की उद्वर्त्तना होती है तात्पर्य कहने का यही है कि नारकों का उद्वर्त्तन न स्वयं से होता है न पर से होता है किन्तु

હવે ગૌતમસ્વામી એજ આત્મોપક્રમ વિગેરેથી ઉદ્વર્તનાના સંબંધમાં આ પ્રમાણે પ્રભુને પૂછે છે-'नेरइया णं भंते !' હે ભગવન્ નારકીય જીવો આત્મોપક્રમથી નરકમાંથી નીકળે છે? અથવા પરોપક્રમથી નરકથી નીકળે છે? અથવા નિરૂપક્રમથી નરકમાંથી નીકળે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'नो आओवक्कमेणं उववट्टंति' નારકો આત્મોપક્રમથી પોતાની મેળેજ નરકથી નીકળતા નથી. 'नो परोवक्कमेणं उववट्टंति' તેમજ પરોપક્રમથી પણ નરકથી નીકળતા નથી. પરંતુ 'निरुवक्कमेणं उववट्टंति' નિરૂપક્રમથી-ઉપક્રમણ વિનાજ નરકથી નીકળે છે. કેમકે ઉપક્રમ વિનાજ નારકોની ઉદ્વર્તના થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-નારકોનું ઉદ્વર્તન સ્વયં પોતાની મેળે જ થઇ શકતું નથી. તેમ પરથી પણ થતું નથી. પરંતુ નિરૂપક્રમથી જ

'एवं जाव थणियकुमारा' एवं यावत् स्तनितकुमाराः, एवमेव नारकवदेव स्तनितकुमारपर्यन्तजीवा नो आत्मोपक्रमेण नो परोपक्रमेण वा उद्वर्तन्ते किन्तु निरुपक्रमेणैव असुरकुमारादारभ्य स्तनितकुमारान्तानामुद्वर्तना भवतीति भावः। 'पुढवीकाइया जाव मणुस्सा तिसु उववट्टंति' पृथिवीकायिका यावत् मनुष्याः त्रिष्वपि उद्वर्तन्ते एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याः इमे सर्वेऽपि आत्मोपक्रमेण परोपक्रमेण निरुपक्रमेण उद्वर्तन्ते नैतेषामुद्वर्तनाया नियमोऽपितु अनियमः कदाचित् कस्यचित् उद्वर्तना आत्मोपक्रमेण-कस्यचित् कदाचित् परोपक्रमेण, कस्यचित् कदाचित् निरुपक्रमेणापि उद्वर्तना भवतीति भावः। 'सेसा

निरुपक्रम से ही होता है 'एवं जाव थणियकुमारा' इसी प्रकार से नारक जीवों के जैसे ही स्तनितकुमार तक के जीव न आत्मोपक्रम से उद्वर्त्तना करते हैं, न परोपक्रम से उद्वर्त्तना करते हैं किन्तु निरुपक्रम से ही उद्वर्त्तना करते हैं असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक के सब भवनवासी देवों की उद्वर्त्तना निरुपक्रम से ही होती है यही इस कथन का तात्पर्य हैं 'पुढवीकाइया जाव मणुस्सा तिसु उववट्टंति' पृथिवीकायिक से लेकर मनुष्य तक के जीव तीनों प्रकार से भी उद्वर्त्तना करते हैं अर्थात् एकेन्द्रिय, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यंच मनुष्य ये सब आत्मोपक्रम से, परोपक्रम से एवं निरुपक्रम से इन तीनों प्रकार से भी उद्वर्त्तना करते हैं इनके उद्वर्त्तना का नियम नहीं है किन्तु अनियम है कदाचित् किसी के उद्वर्त्तना आत्मोपक्रम से कदाचित् किसी के परोपक्रम से और कदाचित् किसी

થાય છે. 'एवं जाव थणियकुमारा' એજ રીતે નારક જીવોની માફક જ સ્તનિતકુમાર, સુધીના જીવો આત્મોપક્રમથી ઉદ્વર્તના કરતા નથી. તેમજ પરોપક્રમથી પણ ઉદ્વર્તના કરતા નથી પરંતુ નિરૂપક્રમથી જ ઉદ્વર્તના કરે છે. અસુરકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના બધા ભવનવાસી દેવોની ઉદ્વર્તના નિરૂપક્રમથી જ થાય છે. એજ આ કથનનું તાત્પર્ય છે. 'पुढवीकाइया जाव मणुस्सा तिसु उववट्टंति' પૃથ્વીકાયિકથી લઈને મનુષ્ય સુધીના જીવો ત્રણે પ્રકારથી ઉદ્વર્તના કરે છે. અર્થાત્ એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય આ બધા આત્મોપક્રમથી, પરોપક્રમથી, અને નિરૂપક્રમથી એ રીતે ત્રણે પ્રકારથી ઉદ્વર્તના કરે છે. તેઓની ઉદ્વર્તનાનો નિયમ હોતો નથી પરંતુ અનિયમ છે. કોઈ વાર કોઈ આત્મોપક્રમથી ઉદ્વર્તના કરે છે. કોઈવાર કોઈ પરોપક્રમથી અને કદાચિત્ કોઈ નિરૂપ-

जहा नेरइया' शेषा यथा नैरयिकाः, शेषाः-एकेन्द्रियादिभिन्ना वानव्यन्तर-ज्योतिष्कवैमानिकाः जीवाः, नो आत्मोपक्रमेण न वा परोपक्रमेण उद्वर्तन्ते किन्तु निरुपक्रमेणैव उद्वर्तन्ते इत्यर्थः। 'नवरं जोइसियवेमाणिया चयंति' नवरं-केवलं ज्योतिष्कवैमानिका श्च्यवन्ते अयमाशयः एकेन्द्रियादारभ्य मनुष्यपर्यन्तजीवान् मुक्त्वा शेषा जीवा वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः निरुपक्रमेण उद्वर्तन्ते इति कथितं तत्रैतावद्वैलक्षण्यम् अवगन्तव्यं यत् ज्योतिष्कवैमानिकदण्डके 'उद्वर्तन्ते' इति न वक्तव्यं किन्तु उद्वर्तनस्थाने च्यवनं निवेश्यते, ज्योतिष्कवैमानिका निरुप-

---

के निरुपक्रम से भी उद्वर्त्तना होती है यही इस कथन का भाव है- 'सेसा जहा नेरइया' इनसे भिन्न जो वानव्यन्तर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक जीव हैं वे न आत्मोपक्रम से उद्वर्त्तना करते हैं और न परोपक्रम से उद्वर्त्तना करते हैं किन्तु निरुपक्रम से ही उद्वर्त्तना करते हैं। 'नवरं जोइसियवेमाणिया चयंति' इसका तात्पर्य ऐसा है कि ज्योतिष्क, एवं वैमानिक ये निरुपक्रम से उद्वर्त्तना करते हैं ऐसा जो कहा गया है सो उद्वर्त्तना के स्थान 'च्यवन' इस पद का प्रयोग करके ऐसा कहना चाहिये कि एकेन्द्रिय से लेकर मनुष्य पर्यन्त के जीव आत्मोपक्रम से परोपक्रम से एवं निरुपक्रम से इन तीनों प्रकार से भी उद्वर्त्तना करते हैं- परन्तु ज्योतिष्क एवं वैमानिक जो जीव हैं वे निरुपक्रम से ही च्यवन करते हैं तात्पर्य यही है कि देवों के दण्डकों में ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों के सूत्र में-उद्वर्त्तना शब्द का प्रयोग नहीं करना चाहिये

ક્રમથી પણ ઉદ્વર્તના કરે છે. એજ આ કથનનો ભાવ છે. 'सेसा जहा नेरइया' એનાથી બીજા જે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક જીવો છે, તેઓ આત્મોપક્રમથી ઉદ્વર્તના કરતા નથી તેમજ પરોપક્રમથી પણ ઉદ્વર્તના કરતા નથી પરંતુ નિરૂપક્રમથી જ ઉદ્વર્તના કરે છે. 'नवरं जोइसिय वेमाणिया चयंति' આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-વાનવ્યંતર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક આ બધા નિરૂપક્રમથી ઉદ્વર્તના કરે છે, એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તો તે ઉદ્વર્તનાને સ્થાને 'च्यवन' એ પદનો પ્રયોગ કરીને એવું કહેવું જોઈએ કે એકેન્દ્રિયથી લઈને મનુષ્ય સુધીના જીવો તો આત્મોપક્રમથી, પરોપક્રમથી, અને નિરૂપક્રમથી એ ત્રણે પ્રકારથી પણ ઉદ્વર્તના કરે છે પરંતુ વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક જે જીવ છે, તેઓ નિરૂપક્રમથી જ ચ્યવન કરે છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે-દેવોના દંડકોમાં વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક દેવોના સૂત્રમાં ઉદ્વર્તના શબ્દનો પ્રયોગ કરવો ન

क्रमेणैव च्यवन्ते इति वक्तव्यम् ज्योतिष्कवैमानिकयोरुद्वर्तना स्थाने च्यवनस्यैव प्रयोगात् तयोश्च्यवनस्यैव प्रयोगात् तयोश्च्यवनमेव कथनीयं न तु उद्वर्तनमिति। उत्पत्तिरुद्वर्तना च जीवानां स्वकृतकर्मणैव भवतो न तु ईश्वरप्रभावेणेति दर्शयितु मृद्धयादिरूपमग्रिमप्रकरणमवतारयितुमाह-'नेरइया णं' इत्यादि, 'नेरइया णं भंते!' नैरयिकाः खलु भदन्त! 'किं आइड्ढीए उववज्जंति' किमात्मद्धर्या उत्पद्यन्ते आत्मनः-स्वस्य ऋद्धिः-सामर्थ्यम् आत्मर्द्धिस्तया तथा च नारकजीवाः स्वकीय सामर्थ्येन उत्पद्यन्ते नरके इत्यर्थः, अथवा 'परिड्ढीए उववज्जंति' परद्धर्या उत्पद्यन्ते-परस्य-स्वव्यतिरिक्तस्य ईश्वरकालस्वभावादेः ऋद्धिः-सामर्थ्यम् तया उत्पद्यन्ते, ततश्च किं नारकाः परस्य-ईश्वरादेः सामर्थ्यवलात् समुत्पद्यन्ते? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'आइड्ढीए उववज्जंति नो परिड्ढीए उववज्जंति' आत्मऋद्धया उत्पद्यन्ते नो परऋद्धयोत्पद्यन्ते, ये

किन्तु च्यवन शब्द का ही प्रयोग करना चाहिये 'उत्पत्ति एवं उद्वर्त्तना जीवों की जो होती है वह अपने द्वारा किये गये कर्म के उदय से ही होती है-ईश्वर के प्रभाव से नहीं होती है' इसी बात को प्रकट करने के लिये अब सूत्रकार ऋद्धि आदिरूप अग्रिम प्रकरण का प्रारंभ करते हुए प्रश्नोत्तर के रूप में प्रकट करते हैं-'नेरइया णं भंते!' हे भदन्त! नैरयिक जीव 'किं आइड्ढीए उववज्जंति' क्या अपनी सामर्थ्यरूप ऋद्धि से नरक में उत्पन्न होते हैं? अथवा-'परिड्ढीए उववज्जंति' पर की-ईश्वर, काल, स्वभाव आदिरूप पर की सामर्थ्य से उत्पन्न होते है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! आइड्ढीए' इत्यादि-हे गौतम! नरक में नारक अपनी सामर्थ्यरूप ऋद्धि से ही उत्पन्न होते हैं पर की ऋद्धि से उत्पन्न नहीं होते हैं तात्पर्य यह है कि जो ये नारक जीव नरक

જોઇએ. પરંતુ ચ્યવનનો જ પ્રયોગ કરવો જોઇએ. 'ઉત્પત્તિ' અને ઉદ્વર્તના જીવોની જે થાય છે, તે પોતે કરેલા કર્મના ઉદયથી જ થાય છે-ઈશ્વરના પ્રભાવથી થતી નથી. આજ વાત બતાવવા માટે હવે સૂત્રકાર ઋદ્ધિ વિગેરે રૂપે આગળના પ્રકરણનો પ્રારંભ કરતાં પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં પ્રગટ કરે છે.-'नेरइया णं भंते!' હે ભગવન્ નારકીય જીવો 'किं आइड्ढीए उववज्जंति' શું પોતાના સામર્થ્ય રૂપ ઋદ્ધિથી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'परिड्ढीए उववज्जंति' પરની-ઈશ્વર-કાળ-સ્વભાવ વિગેરે રૂપ બીજાના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! आइड्ढीए' ઈત્યાદિ હે ગૌતમ! નારક નરકમાં પોતાના સામર્થ્ય રૂપ રૂદ્ધિથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાની ઋદ્ધિથી ઉત્પન્ન થતા નથી. કહેવાનો ભાવ

इमे नारका नरके समुत्पद्यन्ते न तत्रान्येषां सामर्थ्यं कारणमपि तु नारकजीवानां स्वकीयकर्मात्मकमेव सामर्थ्यं कारणम्, येन नारकाः तत्र समुत्पद्यन्ते। ईश्वरादि प्रभावात् नरकादौ नारकस्योत्पत्तिस्वीकारे ईश्वरवैषम्यनैर्घृण्ययोः प्रसङ्गात् अतः स्वकीयसामर्थ्येनैव समुत्पत्ति र्भवति न तु परसामर्थ्येनेति। 'एवं जाव वेमाणिया' एवं यावद्वैमानिकाः, एवं नारकवदेव वैमानिकपर्यन्तेषु त्रयोविंशतिदण्डके-ष्वपि ज्ञातव्यम् एकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकान्तजीवाः नारकवदेव स्वसामर्थ्येनैव उत्पद्यन्ते न तु परसामर्थ्येनेति भावः। उद्वर्तनायामपि स्वसामर्थ्यस्यैव प्रयोजकत्वं दर्शयितुमाह-'नेरइया णं' इत्यादि। 'नेरइया णं भंते !' नैरयिकाः खलु भदन्त !

में उत्पन्न होते हैं सो उस उत्पत्ति में अन्य-ईश्वर, काल आदि की शक्ति कारण नहीं है किन्तु नारक जीवों का अपना ही कर्मरूप साम-र्थ्य कारण है इसीसे नारक वहां उत्पन्न होते हैं-यदि ईश्वरादि के प्रभाव से नरकादि में नारक की उत्पत्ति स्वीकार की जावे तो ईश्वर में विष-मता और निर्दयता की आपत्ति प्रसक्त होती है अतः अपनी शक्ति से ही समुत्पत्ति नरक में नारक जीवों की होती है पर की शक्ति से नहीं ऐसा ही मानना उचित है। 'एवं जाव वेमाणिया' इसी प्रकार का कथन उत्पत्ति के विषय में वैमानिक तक के २३ दण्डकों में भी जानना चाहिये अर्थात् एकेन्द्रिय से लेकर वैमानिक तक के जीव नारकों के जैसे अपनी सामर्थ्य से ही उत्पन्न होते हैं-पर सामर्थ्य से नहीं।

अब सूत्रकार उद्वर्त्तना में अपनी सामर्थ्य ही प्रयोजक है इस बातको प्रकट करने के लिये प्रश्नोत्तर के रूप में कहते हैं-'नेरइया णं भंते ! किं

એ છે કે- નારક જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉત્પત્તિમાં અન્ય-ઈશ્વર-કાળ વિગેરેનીશક્તિ તેમાં કારણરૂપ હોતી નથી. પરંતુ નારક જીવોએ પોતે કરેલ કર્મરૂપ પોતાનું જ સામર્થ્ય કારણ છે. તેથી જ નારક ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે જો ઈશ્વરાદિના પ્રભાવથી નરક વિગેરેમાં નારકની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો ઇશ્વરમાં વિષમપણુ અને નિર્દયપણાની આપત્તિ ઉપસ્થિત થશે. જેથી પોતાની શક્તિથી જ નરકમાં નારકની ઉત્પત્તી થાય છે. બીજાની શક્તિથી નહીં એજ માનવું યોગ્ય જણાય છે 'एवं जाव वेमाणिया' આજ રીતનું કથન ઉત્પત્તિના વિષયમાં વૈમાનિક સુધીના ૨૩ તેવીસ દંડકોમાં પણ સમજવું અર્થાત્ એકે-ન્દ્રિયથી લઇને વૈમાનિક સુધીના જીવો નારકોની માફક પોતાના સામર્થ્યથી જ ઉત્પન્ન થાય છે બીજાના સામર્થ્યથી નહીં

હવે સૂત્રકાર ઉદ્વર્તનામાં પોતાનું સામર્થ્ય જ ઉપયોગી છે એ વાત બતાવવા પ્રશ્નોત્તરરૂપે કથન કરે છે. 'नेरइया णं भंते ! किं आइड्ढीए उववट्टंति

'किं आइड्ढीए उववट्टंति परिड्ढीए उववट्टंति' किमात्मद्धर्या उद्वर्तन्ते परर्द्धया उत्पद्यन्ते ? हे भदन्त ! नारकजीवाः किं स्वकीयसामर्थ्येन उद्वर्तन्ते, परसामर्थ्येन वा उद्वर्तन्ते ? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'आइड्ढीए उववट्टंति नो परिड्ढीए उववट्टंति' आत्मऋद्धया उद्वर्तन्ते नो परऋद्धया उद्वर्तन्ते यदिदं नारकाणां मरणापरपर्यायम् उद्वर्तनम् तत् स्वसामर्थ्येनेति भगवत उत्तरम्। 'एवं जाव वेमाणिया' एवं यावद्वैमानिकाः, यावत्पदेन एकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तं सर्वेऽपि दण्डकाः संगृहीता भवन्ति तथा च यथा नारकजीवानामुद्वर्तनं स्वकीयसामर्थ्यादेव न तु परकीयसामर्थ्यात् तथा एकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तजीवानामपि उद्वर्तनम् स्व स्व सामर्थ्येनैव भवति न तु परकीयसामर्थ्येनेति भावः। 'नवरं जोइसियवेमाणिया य चयंतीति

आइड्ढीए उववट्टंति परिड्ढीए उववट्टंति' हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या अपने सामर्थ्य से उद्वर्त्तना करते हैं या पर के सामर्थ्य से उद्वर्त्तना करते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! आइड्ढीए उववट्टंति नो परिड्ढीए' हे गौतम ! नारक जीव अपने सामर्थ्य से ही उद्वर्त्तना करते हैं पर के सामर्थ्य से नहीं अर्थात् नारक जीवों का जो यह मरणरूपपर्यायवाला उद्वर्त्तन है वह उनकी शक्ति से ही होता है, परकीय सामर्थ्य से नहीं होता है 'एवं जाव वेमाणिया' इसी प्रकार से एकेन्द्रिय से लेकर वैमानिक तक के समस्त दण्डक संगृहीत हो जाते हैं तथा च-जिस प्रकार से नारक जीवों का उद्वर्त्तन अपने सामर्थ्य से ही होता है परकीय सामर्थ्य से नहीं होता, उसी प्रकार से एकेन्द्रिय से लेकर वैमानिक पर्यन्त जीवों का भी उद्वर्त्तन अपनी २ सामर्थ्य से

परिड्ढीए उववट्टंति' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવ શું પોતાના સામર્થ્યથી ઉદ્વર્તના કરે છે? કે બીજાના સામર્થ્યથી ઉદ્વર્તના કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! आइड्ढीए उववट्टंति नो परिड्ढीए'. હે ગૌતમ નારક જીવ પોતાના સામર્થ્યથી જ ઉદ્વર્તના કરે છે. બીજાના સામર્થ્યથી કરતા નથી. અર્થાત્ નારક જીવોનું જે આ મરણરૂપ પર્યાયવાળું ઉદ્વર્તન છે, તે તેઓની શક્તિથી જ થાય છે, બીજાના સામર્થ્યથી થતું નથી. 'एवं जाव वेमाणिया' આજ રીતે એકેન્દ્રિયથી લઈને વૈમાનિક સુધીના બધા દંડકોનો સંગ્રહ થઈ જાય છે. તથા જે રીતે નારક જીવોનું ઉદ્વર્તન પોતાના સામર્થ્યથી જ થાય છે બીજાના સામર્થ્યથી થતું નથી. એજ રીતે એકેન્દ્રિયથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોનું ઉદ્વર્તન પણ પોતપોતાના સામર્થ્યથીજ

अभिलावो' 'नवरं ज्योतिष्कवैमानिकाश्च च्यवन्तीति अभिलापः, एवं जीवाना-मुद्वर्तनम् स्वसामर्थ्येनैव न तु परसामर्थ्येन इति कथितम् तत्रैतावद्वैलक्षण्यं ज्ञातव्यं यत् नारकादयो जीवाः स्वसामर्थ्येन उद्वर्तन्ते इति यत्रोच्यते तत्र ज्योतिष्कवैमानिकदण्डके ज्योतिष्कवैमानिकाश्च्यवन्ते स्वसामर्थ्येन न तु परसामर्थ्येन इत्येवमभिलापः करणीयः, एतदेव वैलक्षण्यं नारकदण्डकाद्यपेक्षया ज्योतिष्कवैमानिकदण्डके इति। आत्मऋद्ध्या समुत्पद्यते विपद्यते च जीव इति कथितम् तत्र ऋद्धिपदेन कस्य ग्रहणं यद् बलादुत्पत्ति विपत्ति र्वा जीवस्य भवतीति न कथितम् अतः ऋद्धिपदवाच्यमेव वक्तुमग्रिमप्रकरणमवतारयितुमाह-'नेरइया णं'

ही होता है 'नवरं जोइसिय वेमाणिया य चयंतीति अभिलावो' इस मरणरूप उद्वर्त्तना में यदि ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों में कोई विलक्षणता है तो वह केवल उद्वर्त्तना शब्द को लेकर ही है अर्थात् एकेन्द्रिय से लेकर पंचेन्द्रियतिर्यञ्च मनुष्यों और वानव्यन्तरो के सम्बन्ध में उद्वर्त्तना शब्द का प्रयोग होता है-तब कि ज्योतिष्क एवं वैमानिक इनमें उद्वर्त्तना शब्द के स्थान च्यवन शब्द का प्रयोग होता है-उद्वर्त्तना का नहीं। इस प्रकार ज्योतिष्क, एवं वैमानिक ये अपनी सामर्थ्य से ही च्यवन करते हैं, परकी सामर्थ्य से नहीं ऐसा अभिलाप करके कहना चाहिये यही ज्योतिष्क वैमानिक दण्डक में नारक दण्डक आदि की अपेक्षा से भिन्नता है। जीव आत्मऋद्धि से उत्पन्न होता है और मरता है-तो यहाँ पर ऋद्धि पद से किस का ग्रहण हुआ है? सो अब सूत्रकार इस बात को प्रकट करने के लिये प्रश्नोत्तर के रूपमें अग्रिमप्रकरण को

થાય છે. બીજાના સામર્થ્યથી થતું નથી 'नवरं जोइसियवेमाणिया य चयंति त्ति अभिलावो' આ મરણરૂપ ઉદ્વર્તનામાં જો જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોમાં કંઈ ફેરફાર હોય તો તે કેવળ ઉદ્વર્તના શબ્દ પુરતી જ છે. અર્થાત્ એકેન્દ્રિયોથી આરંભીને પંચેન્દ્રિયતિર્યન્ચ અને મનુષ્યોના સંબંધમાં ઉદ્વર્તના શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, અને વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોમાં ઉદ્વર્તના શબ્દના સ્થાને 'ચ્યવન' શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, 'ઉદ્વર્તના' શબ્દનો પ્રયોગ તેઓમાં થતો નથી. આ રીતે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એ બધા પોતાના સામર્થ્યથી જ ચ્યવન કરે છે. બીજાના સામર્થ્યથી નહીં એ પ્રમાણેનો અભિલાપ કહીને ઉચ્ચાર કરવો જોઈએ આજ બાબતમાં જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દંડકમાં નારક દંડક વિગેરેની અપેક્ષાએ જુદાઈ છે. જીવ આત્મઋદ્ધિથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને મરે છે, તો અહિયાં ઋદ્ધિપદથી કોનું ગ્રહણ થયું છે? સૂત્રકાર હવે આ વાત પ્રગટ કરવા માટે પ્રશ્નોત્તરરૂપે

इत्यादि, 'नेरइया णं भंते!' नैरयिकाः खलु भदन्त! 'किं आयकम्मुणा उववज्जंति परकम्मुणा उववज्जंति' किमात्मकर्मणा ज्ञानावरणादिना उत्पद्यन्ते, अथवा परकर्मणा उत्पद्यन्ते हे भदन्त! ये इमे नारका जीवा उत्पद्यन्ते नरकावासे तस्या उत्पत्याः प्रयोजकम् आत्मकर्म अथवा परकर्म वा प्रयोजकम्? किं स्वसंपादितकर्मबलादुत्पत्ति र्भवति परसंपादितकर्मबलाद्वा भवती? ति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'आयकम्मुणा उववज्जंति नो परकम्मुणा उववज्जंति' आत्मकर्मणा उत्पद्यन्ते न परकर्मणा उत्पद्यन्ते ये इमे नारकजीवा नरकावासे समुत्पद्यन्ते तत्र आत्मकृतकर्मणामेव प्रयोजकत्वं न तु परकृतकर्मणां प्रयोजकत्वम्, परकृतकर्मणः प्रयोजकत्वे जगद्वैचित्र्यव्यवस्थैव लुप्येत

कहते हैं-'नेरइयाणं भंते!' इत्यादि-हे भदन्त! 'नेरइया किं आयकम्मुणा उववज्जंति परकम्मुणा उववज्जंति' नैरयिक क्या अपने ज्ञानावरणादिरूप कर्म से उत्पन्न होते हैं या पर के कर्म से उत्पन्न होते हैं? तात्पर्य यह है कि शिष्य ने प्रभु से ऐसा प्रश्न पूछा है कि हे भदन्त! जो ये नारक जीव नरकावास में उत्पन्न होते हैं सो उस उत्पत्ति का प्रयोजक अपना कर्म है या पर का कर्म है? अर्थात् जीव की उत्पत्ति नरकावास में नारकरूप से जो होती है वह स्वसंपादित कर्म के बल से होती है या पर द्वारा संपादित कर्म के बल से होती है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! 'आयकम्मुणा उववज्जंति, नो परकम्मुणा उववज्जंति' जीव की उत्पत्ति नरकावास में आत्मद्वारा संपादित कर्म के बल से ही होती है पर के द्वारा संपादित कर्म के बल से नहीं होती है यदि परकृत कर्म के बल से जीव की उत्पत्ति नरकावास

આગળનું પ્રકરણ કહે છે-'नेरइया णं भंते!' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ નૈરયિકો 'किं आयकम्मुणा उववज्जंति' परकम्मुणा उववज्जंति' પોતાના જ્ઞાનાવરણીયાદિ રૂપ કર્મોથી ઉત્પન્ન થાય છે? કે અન્યના કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-શિષ્યે પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ આ જે નારક જીવો નરકાવાસોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉત્પત્તિનું પ્રયોજન પોતાનું જ કર્મ છે કે અન્યનું કર્મ છે? અર્થાત્ જીવની ઉત્પત્તિ નરકાવાસમાં નારકપણાથી જે થાય છે, તે પોતે સંપાદન કરેલા કર્મના બળથી થાય છે, કે બીજાએ સંપાદન કરેલા કર્મના બળથી થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! હે ગૌતમ! 'आयकम्मुणा उववज्जंति नो परकम्मुणा उववज्जंति' નરકાવાસમાં જીવની ઉત્પત્તિ પોતે સંપાદન કરેલા કર્મના બળથી જ થાય છે. અન્ય દ્વારા સંપાદન કરેલા કર્મના બળથી થતી નથી. જો પર-

दृश्यते च स्वकृतकर्मबलादेव कार्यम्, यथा भुञ्जान एव तृप्तो भवति न तु अन्यो भुङ्क्ते तृप्तिश्चान्यस्येत्यतः स्वकीयकर्मण एव प्रयोजकत्वं न तु परकृतकर्मणः प्रयोजकत्वमिति । 'एवं जाव वेमाणिया' एवं यावद्वैमानिकाः, एवं नारकवदेव एकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तं त्रयोविंशतिदण्डकस्था जीवाः स्वकृतकर्मणैव उत्पद्यन्ते तत्तद्गतौ स्वकृतकर्मणैव च विपद्यन्ते च्यवन्ते च तत्तद्गतिभ्यः, न तु परकृतकर्मणा तत्तद्गतौ उत्पद्यन्ते विपद्यन्ते च्यवन्ते चेति भावः ।

में नारक की पर्याय से होती मानी जावे तो जगत् की विचित्रता की जो व्यवस्था दिखलाई पडती है वह लुप्त हो जावेगी परन्तु ऐसा देखा नहीं जाता है देखा तो ऐसा जाता है कि अपने द्वारा कृतकर्म के बल से ही कार्य होता है जैसे जो खाने का कर्म करता है-खाता है वही तृप्त होता है-तृप्तिरूप कार्य से ही प्राप्त होता है ऐसा तो होता नहीं है कि खाने का काम करे दूसरा और तृप्ति हो दूसरे को इसलिये ऐसा ही मानना चाहिये कि नरकावास में नारकपर्याय की उत्पत्ति में प्रयोजक जीव का अपना ही निज कर्म है परकृतकर्म प्रयोजक नहीं है 'एवं जाव वेमाणिया' नारक के जैसे एकेन्द्रिय से लेकर वैमानिक पर्यन्त के २३ दण्डकस्थ जीव-अपने २ कर्म से ही उन २ गतियों में उत्पन्न होते हैं और अपने २ कर्म से ही उन २ गतियों से मरते हैं, च्युत होते हैं, पर के द्वारा किये गये कर्म से वे न उन २ गतियों में उत्पन्न होते हैं, और

કૃતકર્મના બળથી નરકાવાસમાં જીવની ઉત્પત્તિ નારકની પર્યાયથી થવાનું માનવામાં આવે તો જગતની વિચિત્રતાની જે વ્યવસ્થા દેખાય છે, તેનો લોપ થઇ જશે. પરંતુ એવું દેખવામાં આવતું નથી. દેખવામાં તો એવું જ આવે છે કે-પોતે જ કરેલા કર્મના બળથી જ કાર્ય થાય છે-જેમકે જે ખાવાનું કાર્ય કરે છે, અર્થાત્ ખાય છે, તેજ તૃપ્ત થાય છે. તૃપ્તિરૂપ કાર્યથી જ તૃપ્તિ મળે છે, એવું તો થતું નથી કે ખાવાનું કાર્ય કોઇ બીજો કરે અને તૃપ્તિ કોઇ બીજાને જ મળે તેથી એમ જ માનવું પડશે કે નરકાવાસમાં નારકપર્યાયની ઉત્પત્તિમાં કારણ જીવનું પોતાનું કર્મ જ છે. પરકૃતકર્મ કારણ રૂપ હોતું નથી 'एवं जाव वेमाणिया' નારકની જેમજ એકેન્દ્રિય જીવોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના ૨૩ ત્રેવીસ દંડકમાં રહેલા જીવો પોતપોતાના કર્મથી જ તે તે ગતિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને પોતપોતાના કર્મથી જ તે તે ગતિયોથી મરે છે, ચ્યુત થાય છે, બીજાએ કરેલા કર્મથી તેઓ તે તે ગતિયોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ તે તે ગતિયોથી મરતા પણ નથી. અર્થાત્ ચ્યુત

'एवं उवट्टणा दंडओ वि' एवमुद्वर्तनादण्डकोऽपि एवमेव-उत्पत्तिदण्डकवदेव नारकादि वैमानिकान्तानां जीवानामुद्वर्तनादण्डकोऽपि स्वकृतकर्मणैव उद्वर्तनाऽपि भवति न तु परकृतकर्मणा उद्वर्तना भवति केषामपि जीवानामिति भावः। 'नेरइयाणं भंते !' नैरयिकाः खलु भदन्त ! 'किं आयप्पओगेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति' किमात्मप्रयोगेण उत्पद्यन्ते परप्रयोगेण उत्पद्यन्ते आत्मप्रयोगः-आत्मप्रयत्नः आत्मव्यापार इति यावत्, तथा च नारकादयो जीवाः किं स्वस्य व्यापारेण समुत्पद्यन्ते अथवा परव्यापारेण समुत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः। भगवानाह-

न उन २ गतियों से मरते हैं, च्युत होते हैं। 'एवं उवट्टणा दंडओ वि' इसी प्रकार से उत्पत्तिदण्डक के जैसा ही-नारकादि वैमानिकान्त जीवों की उद्वर्त्तना भी-उद्वर्त्तनादण्डक भी-अपने २ द्वारा कृतकर्म के बल से ही होती है परकृत कर्म के बल से वह किसी भी जीव की नहीं होती है इस प्रकार आत्मऋद्धि पद से अपने द्वारा कर्मगृहीत हुआ है-ऐसा जानना चाहिये अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'नेरइया णं भंते !' हे भदन्त ! नैरयिक 'किं आयप्पओगेणं उववज्जंति, परप्पओगेणं उववज्जंति' क्या आत्मप्रयोग से उत्पन्न होते हैं या परप्रयोग से उत्पन्न होते हैं ? यहां प्रयोग शब्द का अर्थ व्यापार है इस प्रकार आत्मप्रयोग शब्द का आत्मव्यापार और परप्रयोग शब्द का अर्थ परव्यापार होता है-तथा च नारकादिक जीव क्या अपने २ व्यापार से उत्पन्न होते हैं ऐसा प्रश्न का निष्कर्षार्थ होता है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-

થતા નથી-ચવતા નથી. 'एवं उववट्टणा दंडओ वि' એજ રીતે-ઉત્પત્તી દંડકની જેમ જ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોની ઉદ્વર્તના પણ-ઉદ્વર્તના દંડક પણ પોતપોતાના કરેલા કર્મના બળથી જ થાય છે, બીજાએ કરેલ કર્મના બળથી તે કોઈ પણ જીવને થતી નથી. એ આ રીતે આત્મઋદ્ધિ પદથી પોતે કરેલ કર્મ ગ્રહણ કરાયેલ છે તેમ સમજવું હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'नेरइया णं भंते !' હે ભગવન્ નારકીય જીવો 'किं आयप्पओगेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति' શું આત્મપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પરપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં પ્રયોગ શબ્દનો અર્થ વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિ એ પ્રમાણે થાય છે. આ રીતે આત્મપ્રયોગ શબ્દનો અર્થ આત્મવ્યાપાર-પોતાની પ્રવૃત્તિ અને પરપ્રયોગ શબ્દનો અર્થ પરવ્યાપાર એ પ્રમાણે થાય છે. તથા નારકીય જીવ પોતપોતાના વ્યાપારથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અન્યના વ્યાપારથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ રીતે પ્રશ્નનો સારાંશ છે. આ

'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'आयप्पओगेणं उववज्जंति' आत्मप्रयोगेण उत्पद्यन्ते 'णो परप्पओगेणं उववज्जंति' नो परप्रयोगेण उत्पद्यन्ते हे गौतम! नारका जीवाः स्वात्मव्यापारेणैव समुत्पद्यन्ते, व्यधिकरणप्रयत्नानां कार्योत्पादकत्वस्यादृष्टचरत्वात् अन्यथा जगद्वैचित्र्यव्यवस्थाया एव विलोपः प्रसज्येत इति भावः। 'एवं जाव वेमाणिया' एवं यावद्वैमानिकाः यथा नारका आत्मप्रयोगेणैव उत्पद्यन्ते न तु परप्रयोगेण तथैव पृथिवीकायादारभ्य वैमानिकान्तजीवा अपि यत्र क्वचन गतौ आत्मव्यापारेणैव समुत्पद्यन्ते न तु परव्यापारेणेति। 'एवं उवट्टणा दंडओ

'गोयमा' हे गौतम! 'आयप्पओगेणं उववज्जंति' नारक आत्मप्रयोग से उत्पन्न होता है 'णो परप्पओगे णं उववज्जंति' परप्रयोग से उत्पन्न नहीं होते हैं। नारक जीव अपने व्यापार से ही उत्पन्न होते हैं परप्रयोग से वे नरकावास में किसी भी प्रकार से उत्पन्न नहीं होते हैं क्योंकि जो प्रयत्न व्यधिकरण होते हैं-भिन्न २ अधिकरणवाले होते हैं-उनमें एक दूसरे की कार्योत्पादकता कभी नहीं देखी गई है नहीं तो फिर इस प्रकार से जगत् की जो यह विचित्रव्यवस्था है उसका ही लोप होने का प्रसङ्ग होता है 'एवं जाव वेमाणिया' जिस प्रकार नारकावास में नारक आत्मव्यापार से ही उत्पन्न होते हैं, पर के व्यापार से नहीं उसी प्रकार पृथिवीकाय से लेकर वैमानिकान्त जीव भी चाहे जिस किसी गति में अपने व्यापार से ही उत्पन्न होते हैं परके व्यापार से उत्पन्न नहीं होते हैं 'एवं उवट्टणा दंडओ वि' उत्पत्ति दण्डक के जैसा

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'आयप्पओगेणं उववज्जंति' નારકો આત્મપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે 'णो परप्पओगेणं उववज्जंति' પરપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થતા નથી. નારક જીવ પોતાના વ્યાપારથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, પરપ્રયોગથી તેઓ નરકાવાસમાં કોઈપણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે જે પ્રયત્ન વ્યધિકરણ હોય છે. અર્થાત્ જુદા જુદા અધિકરણવાળો હોય છે, તેમાં એકબીજાનું કર્મોત્પાદકપણું કોઇ પણ સમયે દેખવામાં આવતું નથી. નહીં તો પછી આ રીતે જગતની જે આ વિચિત્ર વ્યવસ્થા છે, તેનો જ લોપ થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. 'एवं जाव वेमाणिया' જે રીતે નરકાવાસમાં નારક જીવ પોતાના વ્યાપારથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અન્યના વ્યાપારથી નહીં એજ રીતે પૃથ્વિકાયથી લઇને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ ચાહે તે કોઈ એક ગતિમાં પોતાના વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અન્યના વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થતા નથી 'एवं उवट्टणा दंडओ वि'

वि' एवम् उत्पत्तिदण्डकवदेव उद्वर्तनादण्डकोऽपि ज्ञातव्यः, नारकादि जीवानाम् उद्वर्तनाऽपि आत्मप्रयोगेणैव भवति न तु कथमपि परप्रयोगेण भवतीति ॥सू० १॥

मूलम्–'नेरइया णं भंते! किं कतिसंचया अकतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया? गोयमा! नेरइया कतिसंचिया वि अकतिसंचिया वि अवत्तव्वगसंचिया वि। से केणट्ठेणं भंते! जाव अवत्तव्वगसंचिया वि, गोयमा! जे णं नेरइया संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया कतिसंचिया, जे णं नेरइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया अकतिसंचिया, जे णं नेरइया एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया अवत्तव्वगसंचिया से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव अवत्तव्वगसंचिया वि एवं जाव थणियकुमारा वि। पुढवीकाइया णं पुच्छा गोयमा! पुढवीकाइया नो कइसंचिया अकइ संचिया नो अवत्तव्वगसंचिया, से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ जाव नो अवत्तव्वगसंचिया? गोयमा! पुढवीकाइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति से तेणट्ठेणं जाव नो अवत्तव्वगसंचिया, एवं जाव वणस्सइकाइया बेइंदिया जाव वेमाणिया जहा नेरइया। सिद्धा णं पुच्छा गोयमा! सिद्धा कतिसंचिया नो अकतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया वि से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वग-

ही उद्वर्त्तना दण्डक भी जानना चाहिये अर्थात् नारकादि जीवों की उद्वर्त्तना भी आत्मप्रयोग से ही होती है परप्रयोग से वह कथमपि नहीं होती है ॥सू० १॥

ઉત્પત્તિ દંડકની જેમજ ઉદ્વર્તના દંડક પણ સમજી લેવો. અર્થાત્ નારક વિગેરે જીવોની ઉદ્વર્તના પણ આત્મપ્રયોગથી જ થાય છે. પરપ્રયોગથી તે કોઇ રીતે થતી નથી. ા સૂ૦ ૧ ા

संचिया वि गोयमा! जे णं सिद्धा संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा कतिसंचिया, जे णं सिद्धा एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा अवत्तव्वगसंचिया से तेण-ट्ठेणं जाव अवत्तव्वगसंचिया वि। एएसि णं भंते! नेरइयाणं कतिसंचियाणं अकतिसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा नेरइया अवत्तव्वगसंचिया। कति संचिया संखेज्जगुणा, अकतिसंचिया असंखेज्जगुणा, एवं एगिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पाबहुगं एगेंदियाणं नत्थि अप्पाबहुगं। एएसि णं भंते! सिद्धाणं कतिसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाण य कयरे कयरेहिं जाव विसेसाहिया वा गोयमा! सव्वत्थोवा सिद्धा कतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया संखेज्जगुणा' ॥सू० २॥

छाया—नैरयिकाः खलु भदन्त! किं कतिसञ्चिताः अकतिसञ्चिताः, अवक्तव्यकसंचिताः? गौतम! नैरयिकाः कतिसञ्चिता अपि अकतिसंचिता अपि अवक्तव्यकसंचिता अपि। तत्केनार्थेन भदन्त! यावत् अवक्तव्यकसञ्चिता अपि? गौतम! ये खलु नैरयिकाः संख्येयेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिकाः कतिसञ्चिताः, ये खलु नैरयिका असंख्येयेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिकाः अकतिसञ्चिता ये खलु नैरयिका एकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिका अवक्तव्यकसंचिताः, तत्तेनार्थेन गौतम! यावदवक्तव्यकसञ्चिता अपि। एवं यावत् स्तनितकुमारा अपि। पृथिवीकायिकाः खलु पृच्छा, गौतम! पृथिवीकायिकाः नो कतिसञ्चिताः, अकतिसञ्चिताः, नो अवक्तव्यकसञ्चिताः, तत्केनार्थेन एवमुच्यते यावत् नो अवक्तव्यकसञ्चिताः, गौतम! पृथिवीकायिका असंख्येयेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति तत् तेनार्थेन यावत् नो अवक्तव्यकसञ्चिताः, एवं यावद् वनस्पतिकायिका द्वीन्द्रिया यावद्वैमानिका यथा नैरयिकाः ॥

सिद्धाः खलु पृच्छा गौतम ! सिद्धाः कतिसञ्चिताः नो अकतिसञ्चिताः अवक्तव्यकसञ्चिता अपि तत्केनार्थेन यावदवक्तव्यकसञ्चिता अपि गौतम ! ये खलु सिद्धाः संख्येयेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु सिद्धा कतिसञ्चिताः ये खलु सिद्धा एकेन प्रवेशकेन प्रविशन्ति ते खलु सिद्धा अवक्तव्यकसञ्चिताः तत् तेनार्थेन यावत् अवक्तव्यकसञ्चिता अपि, एतेषां खलु भदन्त ! नैरयिकाणां कतिसञ्चितानामकतिसञ्चितानामवक्तव्यकसञ्चितानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका नैरयिका अवक्तव्यकसञ्चिताः । कतिसञ्चिताः संख्येयगुणाः अकतिसंचिता असंख्येयगुणाः, एवमेकेन्द्रियवर्जितानाम् यावद् वैमानिकानाम् अल्पबहुत्वम्, एकेन्द्रियाणां नास्ति अल्पबहुत्वम् । एतेषां खलु भदन्त ! सिद्धानां कतिसञ्चितानाम् अवक्तव्यकसञ्चितानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः सिद्धाः कतिसञ्चिता अवक्तव्यकसञ्चिताः संख्येयगुणाः ॥सू० २॥

टीका—उत्पादाधिकारादेव इदमप्याह—'नेरइया णं' इत्यादि । 'नेरइया णं भंते' नैरयिकाः खलु भदन्त ! 'किं कइसंचिया' किं कतिसञ्चिताः, कतिसञ्चिता इत्यत्र कति पदं संख्यावाचकम् तथा च कतित्वेन सञ्चिता एकसमये संख्यातोत्पादेन सञ्चिताः । पिण्डीभूता इति कतिसञ्चिता एकसमये संख्याता उत्पन्ना इत्यर्थः, अथवा 'अकतिसंचिया' अकतिसञ्चिताः, 'अकति' इति संख्या निषेधः, तेन अकतिशब्देन असंख्यातत्वम् अनन्तत्वं च गृह्यते, ततः एकस्मिन् समये असंख्याता उत्पन्ना इति अकतिसञ्चिताः, 'अवत्तव्वगसंचिया' अवक्तव्यक

'नेरइया णं भंते ! किं कइसंचिया अकइसंचिया' इत्यादि ।

टीकार्थ—'कइसंचिया' में कति पद संख्यावाचक है यहां पर गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! नैरयिक जीव 'किं कइसंचिया' एक समय में क्या संख्यात उत्पन्न होते हैं ? या 'अकइसंचिया' असंख्यात उत्पन्न होते हैं ? यहां अकति शब्द संख्या निषेधक है इससे असंख्यात का ग्रहण हुआ है 'अवत्तव्वगसंचिया' अथवा–संख्यात

'नेरइया णं किं कइसंचिया अकइसंचिया' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'कइ संचिया' આ વાકયમાં કતિપદ સંખ્યા વાચક છે, આ વિષયમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે હે ભગવન્ નારકીય જીવો 'किं कइसंचिया' એક સમયમાં શું સંખ્યાતરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ? કે 'अकइसंचिया' અસંખ્યાત અગર અનંત ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં અકતિ શબ્દ સંખ્યાનો નિષેધ કરનાર છે. તેથી અસંખ્યાત અને અનંત ગ્રહણ

सञ्चिताः द्व्यादित आरभ्य शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तं संख्यातेति व्यवहारो भवति, शीर्षप्रहेलिकायाः परतः असंख्यातेति व्यवहारो भवति, ततश्च संख्यातत्वेन असंख्यातत्वेन च यो वक्तुम् शक्यते सोऽवक्तव्य इति कथ्यते, एतादृशः एकक एव भवति, अस्य संख्यातासंख्यातोभयशब्देनापि वक्तुमशक्यत्वात्। ततः अवक्तव्येन एककेन एकत्वोत्पादेन ये सञ्चिता उत्पन्ना स्ते अवक्तव्यसंचिता इति। हे भदन्त। इमे नारकाः किं कतिसञ्चिता अकतिसञ्चिता अवक्तव्य-सञ्चिता वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नेरइया कतिसंचिया वि' नैरयिकाः कतिसञ्चिा अपि 'अकतिसंचिया वि' अकति-सञ्चिता अपि, 'अवत्तव्वगसंचिया वि' अवक्तव्यकसञ्चिता अपि। नैरयिकाः त्रिविधा अपि भवन्ति, एकसमयेन तेषामेकत आरभ्य असंख्यातपर्यन्तानामुत्पाद-

असंख्यातरूप से अवक्तव्य होने के कारण अवक्तव्यसंचित होते हैं-अर्थात् एक समय में एक ही उत्पन्न होते हैं क्योंकि एक जो होता है वह संख्यात, असंख्यात इन दोनों से वक्तव्य नहीं होता है दो से लेकर शीर्षप्रहेलिका तक की संख्या में ही संख्यात ऐसा व्यवहार होता है और शीर्षप्रहेलिका के आगे असंख्यात ऐसा व्यवहार होता है अतः एक ही, "अवक्तव्यकसंचित" पद से कथित हुआ है इस एक से एक-त्वोपाद से-जो संचित हुए होते हैं वे अवक्तव्यसंचित हैं। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! 'नेरइया कइसंचिया वि, अक-इसंचिया वि, अवत्तव्वगसंचिया वि' नैरयिक कतिसंचित भी होते हैं, अकतिसंचित भी होते हैं और अवक्तव्यसंचित भी होते हैं। इस प्रकार से नैरयिक तीनों प्रकार के भी होते हैं। अर्थात्-जो दूसरी गति से

કરાયા છે. 'अवत्तव्वगसंचिया' અથવા સંખ્યાત અસંખ્યાતરૂપથી અવક્તવ્ય હોવાને કારણે અવક્તવ્ય સંચિત હોય છે? અર્થાત્ એક સમયમાં એક જ ઉત્પન્ન થાય છે? કેમકે જે એક હોય છે, તે સંખ્યાત, અસંખ્યાત એ બન્નેથી વક્તવ્ય હોતા નથી. બે થી લઈને શીર્ષપ્રહેલિકા સુધીની સંખ્યામાં જ સંખ્યાત એવો વ્યવહાર થાય છે. અને શીર્ષપ્રહેલિકાની આગળ અસં-ખ્યાત એવો વ્યવહાર થાય છે જેથી એકજ 'अवक्तव्यकसंचित' પદથી કહે-વાયેલ છે. આ એકથી 'एकत्वोत्पाद'થી જે સંચિત થયેલ હોય છે, તે અવ-ક્તવ્ય સંચિત કહેવાય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'नेरइया कइसंचिया वि अकइसंचिया वि अवत्तव्वगसंचिया वि' નારકીય કતિ સંચિત પણ હોય છે, અકતિ સંચિત પણ હોય છે, અને અવક્તવ્ય સંચિત પણ હોય છે, આ રીતે નારકીય જીવો ત્રણ પ્રકારના હોય

सद्भावात् । पुनः प्रश्नयति गौतमः कतिसञ्चयादीनां स्वरूपं तथा कति सञ्चितत्वादौ कारणं च ज्ञातुम् 'सेकेणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगसंचिया वि' तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते नैरयिकाः कति सञ्चिता अपि, अकतिसञ्चिता अपि, अवक्तव्यसञ्चिता अपि नारकाणां त्रिविधत्वे किं कारणमित्येव प्रश्नाशय इति । भगवानाह–'गोयमा'

आकर एक ही समय में एक साथ अनेक जीव नारकी रूप से उत्पन्न हो जाते हैं ऐसे वे नारकी कतिसंचित कहलाते हैं ऐसे कतिसंचित नारकी दो से लेकर शीर्षप्रहेलिका संख्या तक के वहां उत्पन्न हुए रहते हैं इसी प्रकार से जो शीर्षप्रहेलिका संख्या से परे (आगे) नारकीरूप से जीव उत्पन्न हुए रहते हैं वे अकतिसंचित कहलाते हैं–ये अकति-संचित संख्यात से परे होने के कारण असंख्यातरूप से संचित होते हैं । तथा–कितनेक नारकी वहां ऐसे भी होते हैं जो एकसमय में एक ही काल करके उत्पन्न हुए होते हैं, इसीलिये प्रभुने गौतम से ऐसा कहा है कि हे गौतम ! नैरयिक कतिसंचित भी होते हैं, अकतिसंचित भी होते हैं और अवक्तव्य संचित भी होते हैं ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वग संचिया वि' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नैरयिक कतिसंचित होते हैं अकतिसंचित भी होते हैं और अवक्तव्यसंचित भी

છે. અર્થાત્ જે બીજી ગતિથી આવીને એક જ સમયમાં એક સાથે અનેક જીવો નારકીય રૂપથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, એવા તે નારકીયો કતિ સંચિત કહેવાય છે. એવા કતિ સંચિત નારકીયો બે થી લઈને શીર્ષપ્રહેલિકા સંખ્યા સુધીના ત્યાં ઉત્પન્ન થયા કરે છે. એજ પ્રમાણે જે શીર્ષપ્રહેલિકા સંખ્યાથી પર (આગળ) નારકીયરૂપથી જીવો ઉત્પન્ન થતા રહે છે, તેઓ અકતિ સંચિત કહેવાય છે. આ અકતિ સંચિત સંખ્યાતથી પર હોવાને કારણે અસંખ્યાત રૂપથી સંચિત હોય છે. તથા ત્યાં કેટલાક નારકીયો એવા પણ હોય છે. કે જે એક સમયમાં એક એક કરીને ઉત્પન્ન થતા હોય છે. તેથી પ્રભુએ ગૌતમ-સ્વામીને એવું કહ્યું છે કે–હે ગૌતમ ! નારકીયો કતિ સંચિત પણ હોય છે, અકતિ સંચિત પણ હોય છે, અને અવક્તવ્ય સંચિત પણ હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वग संचिया वि' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે–નારકીયો કતિ સંચિત પણ હોય છે. અકતિ સંચિત પણ હોય છે, અને અવક્તવ્ય સંચિત પણ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–

इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं नेरइया संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया कतिसंचिया' ये खलु नैरयिकाः संख्येयेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिकाः कतिसञ्चिताः कथ्यन्ते स्वजातीयविजातीयान्यगतिभ्य आगत्य जीवानां विवक्षितगतौ उत्पादः स प्रवेशनकं कथ्यते । तथा 'जे णं नेरइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया अकतिसंचिया' ये खलु नैरयिका असंख्येयेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिका अकतिसञ्चिताः, तथा 'जे णं नेरइया एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया अवत्तव्वगसंचिया' ये खलु नैरयिका एकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिका अवक्तव्यसञ्चिताः कथ्यन्ते 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अवत्तव्वगसंचिया वि' तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते नैरयिकाः कतिसञ्चिता अपि, अकतिसञ्चिता

होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं नेरइया संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया कइसंचिया' जो नैरयिक संख्यात. प्रवेशनक से प्रविष्ट होते हैं वे नैरयिक कतिसंचित कहलाते हैं विजातीय रूप अन्यगति से आकर के जीवों का विवक्षित गति में जो उत्पाद है उसका नाम प्रवेशनक है तथा-'जे णं नेरइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति, तेणं नेरइया अकतिसंचिया' जो नैरयिक असंख्यात प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं वे नैरयिक अकतिसंचित कहलाते हैं। तथा-'जे णं नेरइया एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया अवत्तव्वगसंचिया' जो नैरयिक एक प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं वे नैरयिक अवक्तव्यक संचित कहलाते हैं-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अवत्तव्वगसंचिया वि' इस कारण हे गौतम ! मैंने

'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जे णं नेरइया संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया कइ संचिया' જે નારકીઓ સંખ્યાત પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, તે નારકીઓ કતિ સંચિત કહેવાય છે. સ્વજાતીય અને વિજાતીરૂપ અન્યગતિથી આવીને વિવક્ષિત ગતિમાં જીવોનો જે ઉત્પાત છે, તેનું નામ પ્રવેશનક છે. તથા 'जे णं नेरइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति, ते णं नेरइया अकतिसंचिया' જે નારકીય અસંખ્યાત પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, તે નારકીઓ અકતિ સંચિત કહેવાય છે. તથા 'जे णं नेरइया एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया अवत्तगसचिया' જે નૈરયિકો એક પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, તે નૈરયિકો અવક્તવ્યક સંચિત કહેવાય છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अवत्तगसंचिया वि' તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે-નારકીઓ કતિ સંચિત પણ

अपि अवक्तव्य सञ्चिता अपि कथ्यन्ते इति, तदयमर्थः ये खलु अन्यगतित आगत्य सहैव नरके संख्याताः समुत्पन्ना भवन्ति ते नारकाः कतिसञ्चिताः कथ्यन्ते तथा ये अन्यगतित आगत्य सहैव असंख्याताः समुत्पद्यन्ते, ते अकतिसञ्चिताः कथ्यन्ते तथा ये अन्यगतित आगत्य एक एक इति कृत्वा सञ्चिता उत्पन्ना भवन्ति ते अवक्तव्यसंचिता इति कथ्यन्ते। 'एवं जाव थणियकुमारा वि' एवं यावत् स्तनितकुमारा अपि नारकादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्ताः जीवाः कतिसञ्चिता अकतिसञ्चिता स्तथा अवक्तव्यसञ्चिता अपि भवन्तीति। 'पुढवीकाइया णं पुच्छा' पृथिवीकायिकाः खलु पृच्छा. हे भदन्त! पृथिवीकायिका जीवाः किं कतिसञ्चिता अकतिसञ्चिता अथवा अवक्तव्यसञ्चिताः, इति प्रश्नः। भगवा-

---

ऐसा कहा है कि नैरयिक कतिसंचित भी अकतिसंचित भी एवं अवक्तव्यसंचित भी होते हैं अतः इससे यह निष्कर्ष निकलता है कि जो जीव अन्यगति से आकर के साथ ही नरक में संख्यातरूप से उत्पन्न होते हैं वे नारक कतिसंचित कहलाते हैं तथा जो अन्यगति से आकर के साथ ही असंख्यात उत्पन्न होते हैं वे अकतिसंचित कहलाते हैं तथा- जो अन्यगति से आकरके एक एक करके नरक में संचित होते हैं- उत्पन्न होते हैं-वे अवक्तव्यसंचित कहलाते हैं। 'एवं जाव थणियकुमारा वि' इसी प्रकार नारक से लेकर स्तनितकुमारान्त तक के जीव कतिसंचित भी अकतिसंचित भी और अवक्तव्यसंचित भी होते हैं ऐसा जानना चाहिये 'पुढवीकाइया णं पुच्छा' हे भदन्त! पृथ्वीकायिक जीव क्या कतिसंचित होते हैं? या अकतिसंचित होते हैं? या अवक्तव्यसंचित होते हैं? या इस गौतम के प्रश्न के

હોય છે, અકતિસંચિત પણ હોય છે, અને અવક્તવ્ય સંચિત પણ હોય છે, જેથી આ કથનનું તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે-જે જીવો અન્ય ગતિમાંથી આવીને એકસાથે જ નરકમાં સંખ્યાતરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તે નારકો કતિ સંચિત કહેવાય છે. તથા જે અન્યગતિથી આવીને એક સાથે જ અસંખ્યાત પણે ઉત્પન્ન થાય છે, તે અકતિ સંચિત કહેવાય છે. તથા જે અન્યગતિથી આવીને એક એક કરીને નરકમાં સંચિત થાય છે-ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ અવક્તવ્ય સંચિત કહેવાય છે 'एवं जाव थणियकुमारा वि' એજ રીતે નારકથી લઈને સ્તનિતકુમારાન્ત સુધીના જીવો કતિ સંચિત, અકતિ સંચિત અને અવક્તવ્ય સંચિત પણ હોય છે. તેમ સમજવું.

'पुढवीकाइया णं पुच्छा' હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવો કતિસંચિત હોય છે? કે અકતિ સંચિત હોય છે? કે અવક્તવ્ય સંચિત હોય છે? ગૌતમ-

नाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! पुढवीकाइया नो कइसंचिया' पृथिवीकायिकाः नो कतिसञ्चिताः, अन्य गतिभ्यो युगपत् संख्यातानामुत्पत्तेरभावादिति. 'अकइसंचिया' अकतिसञ्चिता एव पृथिवीकायिकाः जीवाः, अन्यगतिभ्य आगत्य युगपद् असंख्यातानामेव तेषां समुत्पादात् 'नो अवत्तव्वसंचिया' नो अवक्तव्यसञ्चिताः, अन्यगतिभ्य आगत्य एकस्य समुत्पत्तेरभावादिति। पृथिवीकायिका नो कतिसञ्चिता नो अवक्तव्यसञ्चिताः किन्तु अकतिसञ्चिताः। तत्र किं कारणमिति कारणज्ञानाय पुनराह गौतमः 'से केणट्ठेणं' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ जाव न अवत्तव्वगसंचिता' तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते पृथिवीकायिका नो कतिसञ्चिता अकतिसञ्चिता नो अवक्तव्यसञ्चिता इति

उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा! पुढवीकाइया नो कइसंचिया' हे गौतम! पृथ्वीकायिक कतिसंचित नहीं होते हैं अर्थात् अन्यगति से आकरके एक साथ इनका संख्यात रूप से उत्पन्न होना नहीं होता है ये तो अकतिसंचित ही होते हैं अर्थात् अन्यगति से आकरके अन्य असंख्यात जीव एक ही साथ पृथ्वीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से कोई एक जीव भी ऐसा नहीं होता है जो अन्यगति से आकर के पृथ्वीकायिक रूप से उत्पन्न हो जावे। इस प्रकार पृथिवीकायिक न कतिसंचित होते हैं और न अवक्तव्यसंचित होते हैं किन्तु अकतिसंचित ही होते हैं। अब गौतम इस कथन में कारण जानने के अभिप्राय से प्रभु से ऐसापूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव नो अवत्तव्वगसंचिया' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं

સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-'गोयमा ! पुढवीकाइया नो कइसंचिया' હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવો કતિ સંચિત હોતા નથી અર્થાત્ અન્ય ગતિથી આવીને તેઓનું એક સાથે સંખ્યાત રૂપથી ઉત્પન્ન થવાનું થઇ શકતું નથી. તેઓ તો અકતિ સંચિત જ હોય છે, અર્થાત્ અન્ય ગતિથી આવીને અન્ય અસંખ્યાત જીવો એક સાથે જ પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે પૃથ્વીકાયિક કતિ સંચિત હોતા નથી તેમજ અવકતવ્ય સંચિત પણ હોતા નથી પરંતુ અકતિ સંચિત જ હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી આ કથનનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव नो अवत्तव्वगसंचिया' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે-પૃથ્વીકાયિક જીવો અકતિ સંચિત જ હોય છે. કતિ સંચિત અને અવકતવ્ય સંચિત હોતા નથી? આ પ્રશ્નના

प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'पुढवीकाइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति' पृथिवीकायिका जीवा अन्यगतिभ्य आगत्य असंख्येयेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति असंख्याताः सहैव पृथिवीकायिके समुत्पद्यन्ते किन्तु न संख्याताः न चैकत्वोत्पादेन सञ्चिता उत्पद्यन्ते इत्यर्थः 'से तेणट्ठेणं जाव नो अवत्तव्वगसंचिया वि' तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते पृथिवीकायिका नो कतिसञ्चिता अपितु अकतिसञ्चिता एव तथा नो अवक्तव्यसञ्चिता अपीति, यस्मादन्यगतिभ्य आगत्य असंख्यातानामेव युगपद् उत्पत्ति भवति तस्मात् पृथिवीकायिका अकतिसञ्चिता एव भवन्ति नतु कतिसञ्चिताः, न वा अवक्तव्य-सञ्चिता भवन्तीति भावः। 'एवं जाव वणस्सइकाइया' एवं यावत् वनस्पतिकायिकाः, एवं पृथिवीकायिकवदेव यावत्-अप्कायिकाः, तेजस्कायिकाः, वायुकायिका वनस्पतिकायिका जीवाः नो कतिसञ्चिताः, न वा अवक्तव्यसञ्चिताः किन्तु अकति-

कि पृथिवीकायिक जीव अकतिसंचित ही होते हैं-कतिसंचित और अवक्तव्यसंचित नहीं होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'पुढवीकाइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति'' हे गौतम! पृथिवीकायिक जीव अन्यगतियों से आकरके असंख्यात प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं अर्थात् असंख्यात जीव साथ ही पृथिवीकायिक में उत्पन्न होते हैं संख्यात उत्पन्न नहीं होते हैं और न एक जीव वहां उत्पन्न होता है "से तेणट्ठेणं जाव नो अवत्तव्वगसंचिया वि" इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि पृथिवीकायिक न कतिसंचित होते हैं और न अवक्तव्यसंचित होते हैं-किन्तु अकतिसंचित ही होते हैं 'एवं जाव वणस्सइकाइया' पृथिवीकायिक के जैसा अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक एवं वनस्पतिकायिक जीव भी न कतिसंचित होते हैं, न अवक्तव्य-

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'पुढवीकाइया असंखेज्जएणं पवेसएणं पविसंति' હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવો અન્ય ગતિયોમાંથી આવીને અસંખ્યાત પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત જીવો એક સાથે જ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સંખ્યતપણે ઉત્પન્ન થતા નથી અને એક એક જીવ પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. 'से तेणट्ठेणं जाव नो अवत्तव्वगसंचिया वि' એ કારણથી હે ગૌતમ મેં એવું કહ્યું છે કે-પૃથ્વીકાયિક કતિસંચિત હોતા નથી. તેમજ અવક્તવ્ય સંચિતપણ હોતા નથી. પરંતુ અકતિ સંચિત જ હોય છે. 'एवं जाव वणस्सइकाइया' પૃથ્વીકાયિક પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવો પણ કતિસંચિત હોતા નથી. તેમ અવ-

सञ्चिता एव भवन्ति. यतः अप्कायिकादारभ्य वनस्पतिकायिकान्तानाम् अन्य- गतिभ्य आगत्य असख्यातानामेव युगपदुत्पादादिति यद्यपि वनस्पतिकायिका अनन्ता अपि समुत्पद्यन्ते तथापि प्रवेशनकमत्र विजातीयेभ्य आगतानां यः समुत्पाद- स्तदविवक्षितं तेषामेकसमयेन असंख्यातानामेव प्रवेशात्। 'बिंदिया जाव वेमाणिया- जहा नेरइया' द्वीन्द्रियाद्या वैमानिकाः, यथा नैरयिकाः, यथा नारकाः कतिसञ्चिता अपि अकतिसञ्चिता अपि, अवक्तव्यसञ्चिता अपि तथैव द्वीन्द्रियदण्डकादारभ्य वैमानिकान्ताः सर्वेऽपि जीवाः कतिसञ्चिता अपि, अकतिसञ्चिता अपि, अवक्तव्य- सञ्चिता अपीतिभावः।

संचित होते हैं किन्तु अकतिसंचित ही होते हैं। क्योंकि अप्कायिक से लेकर वनस्पतिकायिकान्त में अन्यगतिकों से एक साथ असंख्यात जीव ही आकरके उस पर्याय से उत्पन्न होते हैं। यद्यपि अनन्त जीव वनस्पति से आकरके वनस्पतिकायिकरूप से उत्पन्न होते हैं परन्तु यहां जो प्रवेशनक है वह विजातीयों से आये हुओं का जो समुत्पाद है उस रूप विवक्षित हुआ है सो ऐसे जीव एक समय में एक साथ असंख्यात ही वहां से आते हैं और वनस्पतिकायिक रूप से उत्पन्न हो जाते हैं। 'बेंदिया जाव वेमाणिया जहा नेरइया'' जिस प्रकार से नारक जीव कतिसंचित भी, अकतिसचित भी और अवक्तव्यसंचित भी कहे गये हैं उसी प्रकार से द्वीन्द्रिय से लेकर वैमानिकान्त जितने भी जीव हैं वे सब भी कतिसंचित भी, अकतिसंचित भी और अवक्तव्य सचित भी कहे गये हैं।

કતવ્ય સંચિત પણ હોતા નથી. પરંતુ અકતિ સચિત જ હોય છે. કેમકે અપ્કાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક સુધીના જીવોમાં અન્ય ગતિયોમાંથી એક સાથે આવીને અસંખ્યાત જીવો તે તે પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. જો કે અનન્ત જીવો અન્ય ગતિથી આવીને વનસ્પતિકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ અહિયાં જે પ્રવેશનક છે, તે અન્ય જાતિયોમાંથી આવેલાઓનો જે સમુ- ત્પાત છે, એ રૂપથી વિવક્ષિત થયેલ છે. તો એવા જીવો એક સમયમાં એક સાથે અસંખ્યાત જ ત્યાંથી આવે છે. અને વનસ્પતિપણાથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. 'वेइंदिया जाव वेमाणिया जहा नेरइआ' જે રીતે નારક જીવો કતિસંચિત, અકતિસંચિત, અને અવક્તવ્ય સંચિત પણ કહેવાય છે. એજ રીતે બેઈન્દ્રિયોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જેટલા જીવો છે, તે તમામ જીવો કતિસંચિત, અકતિ સંચિત અને અવક્તવ્ય સંચિત પણ કહેવામાં આવ્યા છે,

'सिद्धा णं पुच्छा' सिद्धाः खलु पृच्छा, हे भदन्त ! सिद्धाः कतिसञ्चिताः अकतिसञ्चिता अवक्तव्यसञ्चिता वेतिप्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिद्धा कतिसंचिया' सिद्धाः कतिसञ्चिता भवन्तीत्यर्थः । 'नो अकतिसंचिया वि' नो अकतिसञ्चिताः सिद्धाः भवन्तीति, 'अवत्तव्वगसंचिया वि' अवक्तव्यसञ्चिता अपि, अवक्तव्यसञ्चिताः सिद्धा भवन्तीत्यर्थः, कथं सिद्धाः कतिसञ्चिता अवक्तव्यसञ्चिता भवन्ति, अकतिसञ्चिताश्च न भवन्तीति तत्र कारणं ज्ञातुमाह-'से केणट्ठेणं' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगसंचिया वि' तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते सिद्धाः कतिसञ्चिताः नो अकतिसंचिताः अवक्तव्यसञ्चिता अपि इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं सिद्धा संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति' ये खलु सिद्धाः संख्येयेन प्रवेशन-

"सिद्धा णं पुच्छा" हे भदन्त ! सिद्ध जीव कतिसंचित होते हैं ? या अकतिसंचित होते हैं ? या अवक्तव्यसंचित होते हैं ? इस गौतम के प्रश्न का प्रभु उत्तर देते हुए कहते हैं-"गोयमा ! सिद्धा कतिसंचिया" हे गौतम ! सिद्ध कतिसंचित होते हैं 'नो अकतिसंचिया' अकतिसंचित नहीं होते हैं । तथा-'अवत्तव्वगसंचिया वि' सिद्ध, अवक्तव्य संचित भी होते हैं-अब गौतम प्रभु से यह पूछते हैं कि-"से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वसंचिया वि" हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि सिद्ध अकतिसंचित नहीं होते हैं किन्तु कतिसंचित भी होते हैं और अवक्तव्यसंचित भी होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं सिद्धा संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति" जिस कारण से सिद्ध संख्यात प्रवेशनक से प्रवेश

'सिद्धाणं पुच्छा' હે ભગવન્ સિદ્ધ જીવો કતિ સંચિત હોય છે? અથવા અકતિ સંચિત હોય છે? કે અવક્તવ્ય સંચિત હોય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! सिद्धा कतिसंचिया' હે ગૌતમ ! સિદ્ધો કતિસંચિત હોય છે, 'नो अकतिसंचिया' અકતિસંચિત હોતા નથી તથા 'अवत्तव्वगसंचिया वि' સિદ્ધો અવક્તવ્ય સંચિત પણ હોય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી તેનું કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી પ્રભુને પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगसंचिया वि' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે-સિદ્ધો અકતિ સંચિત હોતા નથી. પણ કતિ સંચિત પણ હોય છે અને અવક્તવ્ય સંચિત પણ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जे णं सिद्धा संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति' જે

केन प्रविशन्ति 'ते णं सिद्धा कतिसंचिया' ते खलु सिद्धाः कतिसञ्चिता भवन्ति, यस्मात् कारणात् सिद्धाः संख्यातेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति सिद्धशिलाम् तस्मात् कारणात् ते कतिसञ्चिताः कथ्यन्ते। 'जे णं सिद्धा एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति' ये खलु सिद्धा एकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं सिद्धा अवत्तव्वगसंचिया' ते खलु सिद्धा अवक्तव्यसञ्चिताः, ये सिद्धा एकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते अवक्तव्यसञ्चिताः कथ्यन्ते, 'से तेणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगसंचिया वि' तत्तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते सिद्धाः कतिसञ्चिता अवक्तव्यसञ्चिता अपि किन्तु नो अकतिसञ्चिताः तेषामेकसमयेन अनन्तानामसंख्यातानां वा प्रवेशसंभवादिति। 'एएसि णं भंते! नेरइयाणं' एतेषां खलु भदन्त! नैरयिकाणाम्, 'कतिसंचियाणं' कतिसञ्चिता-

करते हैं 'ते णं सिद्धा कतिसंचिया' इस कारण से वे सिद्ध कतिसंचित कहे गये हैं तात्पर्य कहने का यही है कि सिद्ध संख्यात प्रवेशनक से सिद्धगति में प्रवेश करते हैं इस कारण से तो वे कतिसंचित कहे जाते हैं और "जे णं सिद्धा एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति" जिस कारण से वे एक प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं इस कारण से वे अवक्तव्यसंचित कहे गये हैं। 'से तेणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगसंचिया वि" इसी कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि सिद्ध जीव कतिसंचित भी हैं और अवक्तव्यसंचित भी हैं। परन्तु अकतिसंचित नहीं हैं क्योंकि एक समयमें अनन्त अथवा असंख्यात उन सिद्धों का वहां प्रवेशनक का अभाव है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-"एएसि णं भंते! नेरइयाणं' हे भदन्त! ये जो नैरयिक अपने कतिसंचित एवं अवक्तव्य-

કારણથી સિદ્ધ સંખ્યાત પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, 'ते णं सिद्धा कतिसंचिया' તે કારણથી તે સિદ્ધો કતિ સંચિત કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સિદ્ધો સંખ્યાત પ્રવેશનકથી સિદ્ધ ગતિમાં પ્રવેશ કરે છે. તે કારણથી તેઓ કતિ સંચિત કહેવાય છે. અને 'जे णं सिद्धा एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति' જે કારણથી તેઓ એક પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, તેથી તેઓ અવક્તવ્ય સંચિત કહેવાય છે. 'से तेणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगसंचिया वि' એ કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે-સિદ્ધ જીવો કતિ સંચિત પણ હોય છે, અવક્તવ્ય સંચિત પણ હોય છે, પરંતુ અકતિ સંચિત હોતા નથી. કેમકે એક સમયમાં અનંત અથવા અસંખ્યાત સિદ્ધોનો ત્યાં પ્રવેશનકનો અભાવ હોય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'एएसिं णं भंते! नेरइयाणं०' હે ભગવન્ જે આ નૈરયિકો કતિસંચિત, અકતિસંચિત, અને અવક્તવ્ય

नाम्, 'अकतिसंचियाणं' अकतिसञ्चितानाम्, 'अवत्तव्वगसंचियाण य' अवक्तव्यकसञ्चितानां च 'कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिआ वा' कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा हे भदन्त! एतेषां नैरयिकाणां कतिसञ्चिताऽकतिसञ्चिताऽवक्तव्यसञ्चितानां मध्ये केषामपेक्षया के अल्पा वा बहुका वा, तुल्या वा विशेषाधिका वा भवन्तीति अल्पबहुत्वविषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवा नेरइया अवत्तव्वगसंचिया' सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पीयांसः नैरयिका अवक्तव्यसञ्चिताः अवक्तव्यस्थानस्यैकत्वात्। 'कतिसंचिया संखेज्जगुणा' कतिसञ्चिता नारकाः संख्येयगुणाः, अवक्तव्यसञ्चितनारकापेक्षया कतिसञ्चिता नारकाः संख्येयगुणाः, अवक्तव्यसञ्चितनारकापेक्षया कतिसञ्चिता नारकाः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति संख्यातस्थानकानां संख्यातत्वात्, 'अकतिसंचिया असंखेज्जगुणा' अकतिसञ्चिता असंख्येयगुणाः कतिसञ्चितनारकापेक्षया अकतिसञ्चिता नारका असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति, असंख्यातस्थानकानामसंख्यातत्वात्। यद्वा वस्तु-

---

संचित प्रकट किये हैं सो इनके बीच में किनकी अपेक्षा से कौन अल्प हैं? कौन बहुत हैं? कौन तुल्य हैं? अथवा कौन विशेषाधिक हैं? ऐसा यह प्रश्न अल्प बहुत्व विषयक है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! सव्वत्थोवा नेरइया अवत्तव्वगसंचिया' हे गौतम! सब से कम नैरयिक अवक्तव्यसंचित हैं क्योंकि वह अवक्तव्यसंचित स्थान एक है 'कतिसंचिया संखेज्जगुणा' कतिसंचित नारक संख्यातगुणित हैं-अवक्तव्यसंचितनारकों की अपेक्षा कतिसंचित नारक संख्यातगुणित इसलिये हैं कि संख्यातस्थानक संख्यात होते हैं। "अकतिसंचिया असंखेज्जगुणा" कतिसंचित नारकों की अपेक्षा अकतिसंचित नारक असंख्यातगुणों

સંચિત પ્રગટ કર્યા છે, તેઓમાં કોની અપેક્ષાથી કોણ અલ્પ છે? કોણ બહુ છે? કોણ તુલ્ય છે? અને કોણ વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્ન અલ્પ બહુત્વ વિષય સંબંધી છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા! सव्वत्थोवा नेरइया अवत्तव्वगसंचिया' હે ગૌતમ! બધાથી કમ (ઓછા), નૈરયિક અવક્તવ્ય સંચિત છે, કેમકે તે અવક્તવ્ય સંચિત સ્થાન એક છે. 'कति संचिया संखेज्जगुणा' કતિ સંચિત નારક સંખ્યાતગણા છે; અવક્તવ્ય સંચિત નારકોની અપેક્ષાએ કતિ સંચિત નારકો સંખ્યાતગણા એ કારણે હોય છે કે-સંખ્યાતસ્થાનક હોય છે. 'अकतिसचिया असंखेज्जगुणा' કતિ સંચિત નારકોની અપેક્ષાએ અકતિ સંચિત નારકો અસંખ્યાતગણા અધિક છે, કેમકે

स्वभावएवात्र कारणं न तु स्थानकालपात्वादिकम् , यतः कतिसञ्चिताः सिद्धाः स्थानबहुत्वेऽपि स्तोका एव, अवक्तव्यकस्थानस्यैकत्वेऽपि सिद्धाः संख्यातगुणाः कथिताः, द्व्यादित्वेनाल्पानामेव केवलिनामायुः समाप्तेः, । इयं च लोकस्वभावादेवेति । 'एवं एगेंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पा बहुगं' एवं नारकवदेव एकेन्द्रियवर्जितानां यावद्वैमानिकान्तानाम् कतिसञ्चितादीनाम् अल्पबहुत्वं ज्ञातव्यम् , अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रियादि ज्योतिष्कपर्यन्तद्वाविंशतिदण्डकजीवानां संग्रहो भवति, सर्वस्तोका द्वीन्द्रिया अवक्तव्यसञ्चिताः, तदपेक्षया संख्यातगुणा अधिकाः कतिसञ्चिताः द्वीन्द्रिया भवन्ति, ततोऽपि असंख्यातगुणाधिका अकतिसञ्चिता द्वीन्द्रिया भवन्ति, एवं सर्वस्तोका अवक्तव्यसञ्चिता वैमानिकास्तदपेक्षया

अधिक हैं क्योंकि जो असंख्यातस्थानक हैं वे असंख्यात हैं । अथवा-यहां पर वस्तु स्वभाव ही कारण है स्थान की अल्पता आदि नहीं क्योंकि कतिसंचित सिद्ध स्थान की बहुता में भी स्तोक ही है अवक्तव्यक स्थान की एकता में भी सिद्ध संख्यात गुणें कहे गये हैं क्योंकि दो आदि रूप अल्प ही केवलियों की आयु समाप्त होती है ऐसी जो यह स्थिति प्रकट की गई है वह लोकस्वभाव से ही प्रकट की गई है 'एवं एगिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पाबहुगं" नारकों के जैसे एकेन्द्रियवर्जित यावत् वैमानिकान्त कतिसंचित आदि जीवों का अल्प बहुत्व जानना चाहिये यहां यावत्पद से द्वीन्द्रियादि ज्योतिष्कपर्यन्त तक के २२ दण्डकस्थ जीवों का संग्रह होता है सबसे कम अवक्तव्यसंचित द्वीन्द्रिय जीव हैं । इनकी अपेक्षा संख्यातगुणे अधिक कतिसंचित द्वीन्द्रियजीव हैं । इनसे भी असंख्यात-

જે અસંખ્યાતસ્થાનો છે, તે અસંખ્યાત છે. અથવા ત્યાં વસ્તુ સ્વભાવ જ કારણરૂપ હોય છે, સ્થાનની અલ્પતા વિગેરે કારણ હોતું નથી. કેમકે કતિ સંચિત સિદ્ધ સ્થાનના બહુપણામાં પણ અલ્પ જ છે. અવક્તવ્ય સ્થાનની એકતામાં પણ સિદ્ધ સંખ્યાતગણા કહ્યા છે. કેમકે બે વિગેરે રૂપે અલ્પ જ કેવલીયોનું આયુષ્ય સમાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે જે આ સ્થિતિ પ્રગટ કરેલ છે, તે લોકસ્વભાવથી જ પ્રગટ કરેલ છે. 'एवं एगिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पाबहुगं' નારકોની જેમ જ એકેન્દ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમાનિકાન્ત કતિસંચિત વિગેરે જીવોનું અલ્પપણુ અને બહુપણું સમજી લેવું અહિયાં યાવત્ પદથી બે ઇન્દ્રિયથી લઈને જ્યોતિષ્ક સુધીના ૨૨ બાવીસ દંડકમાં રહેલા જીવોનો સંગ્રહ થાય છે સૌથી ઓછા અવક્તવ્ય સંચિત બે ઇન્દ્રિય જીવો છે. તેની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણા વધારે કતિ સંચિત દ્વિન્દ્રિય જીવો

कतिसञ्चिता वैमानिकाः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति, कतिसञ्चितापेक्षयाऽपि असंख्यातगुणा अधिका अकतिसञ्चिता वैमानिका भवन्ति, एवमेव दण्डकान्तरेऽपि अल्पबहुत्वं स्वयमेव वक्तव्यं ज्ञातव्यं चेति। 'एगेंदियाणं नत्थि अप्पाबहुगं' एकेन्द्रियाणां नास्ति अल्पबहुत्वकम्, एकेन्द्रियाणामल्पबहुत्वं न भवतीत्यत उक्तम् 'एगिंदियवज्जाणं' इति 'एएसिणं सिद्धाणं' एतेषां खलु भदन्त! सिद्धानाम् 'कतिसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाण य' कतिसञ्चितानामवक्तव्यसञ्चितानां च 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा, कतिसञ्चितावक्तव्यसञ्चितसिद्धानां मध्ये केषामपेक्षया के अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा'

गुणे अधिक अकतिसंचित द्वीन्द्रिय जीव हैं इसी प्रकार से सबसे कम अवक्तव्यसंचित वैमानिक हैं इनकी अपेक्षा कतिसंचित वैमानिक संख्यातगुणे अधिक हैं। कतिसंचित वैमानिकों की अपेक्षा भी असंख्यातगुणे अधिक अकतिसंचित वैमानिक हैं। इसी प्रकार से दण्डकान्तर में (अन्यदण्डकों में) भी अल्प बहुत्व का कथन अपने आप से कर लेना चाहिये और समझ लेना चाहिये 'एगिंदियाणं नत्थि अप्पाबहुगं'' एकेन्द्रिय जीवों में अल्प बहुत्व नहीं होता है इसीलिये यहां ''एगिंदियवज्जाणं'' ऐसा पाठ कहा गया है। ''एएसि णं सिद्धा णं'' अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-हे भदन्त! कतिसंचित सिद्धों एवं अवक्तव्यसंचित सिद्धों के बीच में किनकी अपेक्षा कौन अल्प हैं? कौन बहुत हैं? कौन तुल्य हैं? और कौन विशेषाधिक हैं?

છે, તેનાથી પણ અસંખ્યાતગણા અધિક અકતિસંચિત દ્વીન્દ્રીય જીવો છે, એ રીતે સૌથી કમ અવક્તવ્ય સંચિત વૈમાનિકો છે, તેઓની અપેક્ષાએ કતિ સંચિત વૈમાનિકો સંખ્યાતગણા અધિક છે. કતિસંચિત વૈમાનિકોની અપેક્ષાએ પણ અસંખ્યાતગણા અધિક અકતિ સંચિત વૈમાનિકો છે. એજ પ્રમાણે દંડકાન્તરમાં (બીજા દંડકોમાં) પણ અલ્પ બહુત્વનું કથન સ્વયં સમજી લેવું. 'एगिंदियाणं नत्थि अप्पाबहुगं' એકેન્દ્રિય જીવોમાં અલ્પ, બહુત્વ હોતુ નથી. તેથી અહિયાં 'एगिंदियवज्जाणं' એવો પાઠ કહેલ છે. 'एएसि णं सिद्धाणं' હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ કતિ સંચિત સિદ્ધો અને અવક્તવ્ય સંચિત સિદ્ધોમાં કોની અપેક્ષાએ કોણ અલ્પ છે? કોણ બહુ છે? કોણ તુલ્ય છે? અને કોણ વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थो वा सिद्धा कतिसंचिया' सर्वस्तोकाः सर्वे-भ्योऽल्पीयांसः कतिसञ्चिताः सिद्धाः 'अवत्तव्वगसंचिया संखेज्जगुणा' अवक्तव्य-सञ्चिताः सिद्धाः कतिसंचितसिद्धापेक्षया संख्यातगुणा अधिका भवन्तीति॥सू०२॥

मूलम्—'नेरइया णं भंते ! किं छक्कसमज्जिया नो छक्क-समज्जिया२ छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया३ छक्केहि य सम-ज्जिया४, छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया५? गोयमा ! नेरइया छक्कसमज्जिया वि १ नो छक्कसमज्जिया वि २ छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया वि३ छक्केहि य समज्जिया वि४ छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया वि ५, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइया छक्कसमज्जिया वि जाव छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया वि? गोयमा! जे णं नेरइया छक्कएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्कसमज्जिया१, जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पवि-संति ते णं नेरइया नो छक्कसमज्जिया२। जे णं नेरइया एगेणं छक्कएणं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा, दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं वा पवेसणएणं पविसंति, ते णं नेरइया छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया३, जे णं नेरइया णेगेहिं छक्केहिं

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! "सव्वत्थोवा सिद्धा कतिसंचिया" सब से कम कतिसंचित सिद्ध हैं। "अवत्तव्वग-संचिया संखेज्जगुणा" तथा—कतिसंचित सिद्धों की अपेक्षा अवक्तव्य-संचित सिद्ध संख्यातगुणे अधिक हैं ॥सू०२॥

પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'सव्वोत्थोवा सिद्धा कतिसंचिया' સૌથી કમ કતિ સંચિત સિદ્ધો છે, 'अवत्तव्वगसंचिया संखेज्जगुणा' તથા કતિસંચિત સિદ્ધોની અપેક્ષાએ અવક્તવ્ય સંચિત સિદ્ધ સંખ્યાતગણા અધિક છે. ।।સૂ. ૨।।

पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्केहिं समज्जिया४, जे णं नेरइया णेगेहिं छक्केहिं अण्णेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया ५, से तेणट्ठेणं तं चेव जाव समज्जिया वि। एवं जाव थणियकुमारा। पुढवीकाइया णं पुच्छा, गोयमा! पुढवीकाइया नो छक्कसमज्जिया१ नो नो छक्कसमज्जिया२, नो छक्केण य नोछक्केण य समज्जिया३, छक्केहिं समज्जिया वि४, छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया वि५, से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि। गोयमा! जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं छक्कएहिं पवेसणगं पविसंति ते णं पुढवीकाइया छक्केहिं समज्जिया, जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं छक्कएहि य अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं पुढवीकाइया छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया, से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि एवं जाव वणस्सइकाइया वि बेंदिया जाव वेमाणिया। सिद्धा जहा नेरइया। एएसि णं भंते! नेरइया णं छक्कसमज्जियाणं नो छक्कसमज्जियाणं छक्केण य नो छक्केण य समज्जियाणं छक्केहि य समज्जियाणं छक्केहिय नो छक्केण य समज्जियाणं कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा नेरइया छक्कसमज्जिया नो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्ज-

गुणा छक्केहि य समज्जिया असंखेज्जगुणा छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा। एवं जाव थणियकुमारा। एएसि णं भंते! पुढवीकाइयाणं छक्केहिं समज्जियाणं छक्केहिय नो छक्केण य समज्जियाणं कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा पुढवीकाइया, छक्केहिं समज्जिया छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा एवं जाव वणस्सइकाइयाणं, बेंदियाणं जाव वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं। एएसि णं भंते! सिद्धाणं छक्कसमज्जियाणं नो छक्कसमज्जियाणं जाव छक्केहि य नो छक्केण य समज्जियाणं य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा सिद्धा छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया, छक्केहिं समज्जिया संखेज्जगुणा, छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा नो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा ॥सू० ३॥

छाया—नैरयिकाः खलु भदन्त! किं षट्क समर्जिताः नो षट्कसमर्जिताः२, षट्केन च नो षट्केन च समर्जिताः३, षट्कैश्च समर्जिताः४ षट्कैश्च नो षट्केन समर्जिताः ५? गौतम! नैरयिकाः षट्कसमर्जिता अपि १, नो षट्कसमर्जिता अपि २, षट्केन नोषट्केन च समर्जिता अपि३, षट्कैश्च समर्जिता४, षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता अपि ५! तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते नैरयिकाः षट्क समर्जिता अपि यावत् षट्कैश्चनो षट्केन च समर्जिता अपि? गौतम! ये खलु नैरयिकाः षट्केन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिकाः षट्कसमर्जिताः १, ये खलु नैरयिका जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा, त्रिभिर्वा, उत्कर्षेण पञ्चकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, ते खलु नैरयिका नो षट्कसमर्जिताः २, ये खलु नैरयिका एकेन षट्केन अन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कर्षेण पञ्चकेन वा प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, ते खलु नैरयिकाः षट्केन च नो, ष न च समर्जिताः ३। ये खलु नैरयिकाः अनेकैः षट्कैः प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, ते खलु नैरयिकाः षट्कैश्च समर्जिताः ४। ये खलु नैरयिकाः अनेकैः षट्कैरन्येन च जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा, त्रिभिर्वा उत्कर्षेण पञ्चकेन प्रवेशनकेन प्रविश-

न्ति ते खलु नैरयिकाः षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः ५। तत्तेनार्थेन तदेव यावत् समर्जिता अपि। एवं यावत् स्तनितकुमाराः। पृथिवीकायिकानां पृच्छा, गौतम ! पृथिवीकायिका नो षट्कसमर्जिताः १, नो नोषट्कसमर्जिताः २, नो षट्केन च नोषट्केन च समर्जिताः ३' षट्कैः समर्जिता, अपि ४, षट्कैश्च नोषट्केन च समर्जिता अपि ५। तत्केनार्थेन यावत् समर्जिता अपि ? गौतम ! ये खलु पृथिवीकायिकाः अनेकैः षट्कैः प्रवेशनकं प्रविशन्ति, ते खलु पृथिवीकायिकाः षट्कैः समर्जिताः, ये खलु पृथिवीकायिकाः अनेकैः षट्कैश्च अन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा, त्रिभिर्वा, उत्कर्षेण पञ्चकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, ते खलु पृथिवीकायिकाः षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः, तत् तेनार्थेन यावत् समर्जिता अपि ! एवं यावद् वनस्पतिकायिका अपि, द्वीन्द्रिया यावद्वैमानिकाः। सिद्धा यथा नैरयिकाः। एतेषां खलु भदन्त ! नैरयिकाणां षट्कसमर्जितानाम् नोषट्कसमर्जितानाम्, षट्केन च नोषट्केन च समर्जितानाम्, षट्कैश्च समर्जितानां, षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जितानाम्, कतरे कतरेहिंतो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका नैरयिकाः षट्कसमर्जिताः, नो षट्कसमर्जिताः संख्येयगुणाः, षट्केन च नो षट्केनच समर्जिताः संख्येयगुणाः, षट्कैश्च समर्जिता असंख्येयगुणाः, षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः संख्येयगुणाः। एवं यावत् स्तनितकुमाराः। एतेषां खलु भदन्त ! पृथिवीकायिकानां षट्कैः समर्जितानां, षट्कैश्च नोषट्केन च समर्जितानां कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः पृथवीकायिकाः षट्कैः समर्जिताः, षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः संख्येयगुणाः, एवं यावद् वनस्पतिकायिकानाम्, द्वीन्द्रियाणां यावद्वैमानिकानाम् यथा नैरयिकाणाम्। एतेषां खलु भदन्त ! सिद्धानां षट्कसमर्जितानां, नो षट्कसमर्जितानां यावत् षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जितानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः सिद्धाः षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः, षट्कैश्च समर्जिता संख्येगुणाः, षट्केन च समर्जिताः संख्येयगुणाः, षट्कसमर्जिताः संख्येयगुणाः, नो षट्कसमर्जिताः संख्येयगुणाः ॥सू० ३॥

टीका—नारकाद्युत्पादविशेषणस्वरूपसंख्याधिकाराद् इदमप्याह—'नेरइयाणं भंते !' इत्यादि, 'नेरइया णं भंते' नैरयिकाः खलु भदन्त ! 'किं छक्कसम-

---

'नेरइयाणं भंते ! किं छक्कसमज्जिया' इत्यादि।

टीकार्थ—नारक आदि के उत्पादविशेषण स्वरूप संख्या के अधिकार

'नेरइया णं भंते ! किं छक्कसमज्जिया' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—નારક વિગેરેના ઉત્પાતના વિશેષણ રૂપ સંખ્યાના અધિકારને

ज्जिया' किं षट्कसमर्जिताः, षट्संख्याकं परिमाणं विद्यते यस्य तत् षट्कं समुदायात्मकं तेन समर्जिताः, पिण्डीकृता इति षट्कसमर्जिताः, अयमाशयः—एकस्मिन् समये ये समुत्पद्यन्ते तेषां यो राशिः स यदि षट् प्रमाणः स्यात् तदा ते षट्कसमर्जिताः कथ्यन्ते इति १। 'नो छक्कसमज्जिया' नो षट्कसमर्जिताः नो षट्कम् षट्कस्याभावः ते च एकाद्यारभ्य पञ्चपर्यन्ताः, तेन नो षट्केन एकाद्युत्पादेन ये समर्जिताः—एकत्रीभूतास्ते नोषट्कसमर्जिताः२, 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया' षट्केन च नो षट्केन च समर्जिताः, एकस्मिन् समये येषां षट्कमुत्पन्नम् एकाद्यधिकं चोत्पन्नं ते षट्केन नो षट्केन च समर्जिताः,—पिण्डिता इति षट्केन ? नो षट्केन च समर्जिताः कथिताः ३। 'छक्केहि य समज्जिया ४, षट्कैश्च समर्जिताः एकस्मिन् समये येषां बहूनि षट्कानि समुत्पन्नानि ते षट्कैः समर्जिताः ४। 'छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया ५' षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः, एकस्मिन् समये येषां बहूनि षट्कानि समुत्पन्नानि तथा एकाद्यधिकानि समुत्पन्नानि ते षट्कैर्नो षट्केन च समर्जिता उक्ताः५, इत्येवं पञ्चविकल्पवन्तो नैरयिका भवन्ति किम् ? इति प्रश्नः।

को लेकर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! क्या नैरयिक षट्कसमर्जित एक साथ में—एक समय में ६ उत्पन्न होते हैं ? नो षट्कसमर्जित या एक साथ में एक से लेकर पांच तक उत्पन्न होते हैं ? "छक्केण य समज्जिया" या एक साथ में वे षट्क और नो षट्करूप से उत्पन्न होते हैं ? 'छक्केहिं य समज्जिया' या अनेक षट्क की संख्या में उत्पन्न होते हैं ? "छक्केहिं य नो छक्केण य समज्जिया' या अनेक षट्क की संख्या में और एक नो षट्क की संख्या में वे उत्पन्न होते हैं ? ऐसे ये पांच प्रश्न हैं जिस षट्क का समुदाय का छह संख्यारूप परिणाम होता है वह षट्क है इस षट्क से जो राशिकृत होते हैं वे षट्कसम-

---

લઈને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ નૈરયિકો ષટ્ક સમર્જીત એક સાથે એક સમયમાં છ સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા નો ષટ્ક સમર્જીત એક સાથે એકથી લઈને પાંચ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે? 'छक्केहिं य समज्जिया' અથવા અનેક ષટ્કની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે? 'छक्केहिं य नो छक्केण य समज्जिया' અથવા અનેક ષટ્કની સંખ્યામાં અને એક નો ષટ્કની સંખ્યામાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રમાણેના આ પાંચ પ્રશ્નો છે, જે ષટ્કના સમુદાયનું છ સંખ્યા રૂપ પરિમાણ હોય છે, તે ષટ્ક કહેવાય છે.

इदं च नारकादीनां पञ्चापि विकल्पाः संभवन्ति एकादीनाम् असंख्यातान्तानां तेषां नारकादीनाम् एकसमयेन उत्पत्तिसंभवात्, असंख्यातेष्वपि च ज्ञानिनः षट्कानि व्यवस्थापयन्तीत्याशयेन भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नेरइया छक्कसमज्जिया वि' नैरयिकाः षट्क समर्जिता अपि १, 'नो छक्कसमज्जिया वि२' नो षट्कसमर्जिता अपि २, 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया वि ३, षट्केन च नो षट्केन च समर्जिता अपि ३, 'छक्केहि य समज्जिया वि ४', षट्कैश्च समर्जिता अपि ४, 'छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया वि ५' षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता अपि, ५, हे गौतम! तदेवं नारकादि-

जित हैं तात्पर्य इसका ऐसा है कि एक समय में जो उत्पन्न होते हैं उनकी जो राशि है वह यदि षट् प्रमाणवाली है तो वह राशि षट्क समर्जित कहलावेगी नो षट्क-छठे का जो अभाव है वह नो षट्क है ऐसा वह नो षट्क एक से लेकर पांच तक होता है इसी प्रकार से अन्यत्र भी समझ लेना चाहिये ऐसे इन पांच विकल्परूप प्रश्नों वाले नैरयिक होते हैं क्या? तब इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा' हे गौतम! 'नेरइया छक्कसमज्जिया वि' नैरयिक षट्कसमर्जित भी होते हैं 'नो छक्कसमज्जिया' नो षट्समर्ज्जित भी होते हैं, 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया वि' एक षट्क से और एक नो षट्क से भी समर्जित होते हैं 'छक्केहि य समज्जिया वि' अनेकषट्क की संख्या से भी समर्जित-उत्पन्न होते हैं तथा 'छक्केहिं य नो छक्केण य समज्जिया" अनेक षट्कों से और एक नो षट्क से भी उत्पन्न होते हैं

આ ષટ્કની જે રાશી-ઢગલો હોય છે તે ષટ્ક સમર્જીત કહેવાય છે, આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-એક સમયમાં જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો જે ઢગલો છે, તે જો છ પ્રમાણુવાળો હોય તો તે ઢગલો ષટ્ક સમર્જીત કહેવાય છે, નો ષટ્ક-છઠ્ઠાનો જે અભાવ છે, તે નો ષટ્ક કહેવાય છે. એવું તે નો ષટ્ક એકથી લઈને પાંચ સુધી હોય છે એજ રીતે બીજે પણ સમજી લેવું. એવા આ પાંચ વિકલ્પ રૂપ પ્રશ્નોવાળા નૈરયિકો હોય છે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'नेरइया छक्कसमज्जिया वि' નારકીયો ષટ્ક સમર્જીત પણ હોય છે, 'नो छक्कसमज्जिया वि' નો ષટ્ક સમર્જીત પણ હોય છે. 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया वि' એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી પણ સમર્જીત હોય છે. 'छक्केहि य समज्जिया वि' અનેક ષટ્કની સંખ્યાથી સમર્જીત-ઉત્પન્ન થાય છે તથા 'छक्केहिं य नो छक्केण य समज्जिया ५' અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે,

विषये पञ्चापि विकल्पाः संभवन्त्येवेति। कथं पञ्चापि विकल्पाः संभवन्तीति ज्ञातुमाह-'से केणट्ठेणं' इत्यादि, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ' तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते 'नेरइया छक्कसमज्जिया वि जाव छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया वि' नैरयिकाः षट्केन समर्जिता अपि यावत् षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता अपि, अत्र यावत्पदेन नो षट्कसमर्जिताः २, षट्केन च नो षट्केन च समर्जिताः ३, षट्कैश्च समर्जिताः ४, एतेषां द्वितीयतृतीयचतुर्थविकल्पानां संग्रहो भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! जे णं नेरइया छक्कएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्कसमज्जिया १ ये खलु नैर-

इस प्रकार से इन पांच विकल्पों वाले नैरयिक होते हैं क्योंकि एक से लेकर असंख्यात तक के नारक आदिकों की एक समय में उत्पत्ति संभवित है। तथा-असंख्यात नारक आदिकों में भी ज्ञानियों ने षट्कों की व्यवस्था की है इसी आशय से यहां पूर्वोक्त पांचों ही विकल्पों को प्रभु ने उत्तर के रूप में स्वीकार किया है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नेरइया छक्कसमज्जिया वि' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नैरयिक षट्कसमर्जित भी होते हैं, यावत् अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से भी समर्जित होते हैं यहां यावत्पद से "नो षट्क समर्जिताः २, षट्केन च नो षट्केन च समर्जिताः३, षट्कैश्च समर्जिताः४' इन द्वितीय, तृतीय और चतुर्थ विकल्पों का ग्रहण हुआ है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! जे णं नेरइया छक्कएणं पवेसणएणं पविसंति,

આ રીતે આ પાંચ વિકલ્પોવાળા નૈરયિકો હોય છે, કેમકે એકથી લઈને અસંખ્યાત સુધીના નારક વિગેરેની એક સમયમાં ઉત્પત્તિ સંભવે છે. તથા અસંખ્યાત નારક વિગેરેમાં પણ જ્ઞાનીયોએ ષટ્કોની વ્યવસ્થા કરી છે. એજ આશયથી પૂર્વોક્ત પાંચે વિકલ્પોનો પ્રભુએ ઉત્તરના રૂપમાં સ્વીકાર કર્યો છે

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नेरइया छक्कसमज्जिया वि' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે નારકીયો ષટ્ક સમર્જીત છ સમુદાયરૂપે ઉત્પન્ન થનાર પણ હોય છે, યાવત્ અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી પણ સમર્જીત હોય છે, અહિયાં યાવત્પદથી 'नो षट्कसमर्जिताः२' षट्केन च समर्जिता३' षट्कैश्च समर्जिताः' આ બીજા ત્રીજા અને ચોથા વિકલ્પો ગ્રહણ કરાયા છે. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! जे णं नेरइया छक्कएणं पवेसणएणं पविसंति, ते णं नेरइया छक्कसम-

यिकाः षट्केन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, षट्संख्यया प्रवेशं कुर्वन्तीत्यर्थः, ते खलु नैरयिकाः षट्कसमर्जिताः कथ्यन्ते इति भावः १। 'जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा' ये खलु नैरयिकाः जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा 'उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कर्षेण पञ्चकेन प्रवेशनकेन, जघन्येन एकादित आरभ्य चतुःपर्यन्तम् उत्कृष्टतः पञ्चसंख्यकेन प्रवेशनकेन प्रवेशं कुर्वन्तीत्यर्थः 'ते णं नेरइया नो छक्कसमज्जिया २' ते खलु नैरयिका नो षट्क समर्जिताः कथ्यन्ते। 'जे णं नेरइया एगेणं छक्कएणं' ये खलु नैरयिका एकेन षट्केन, 'अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा' अन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा 'उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कृष्टतः पञ्चकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति=प्रवेशं कुर्वन्ति 'ते णं नेरइया छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया' ते खलु नैरयिकाः षट्केन च नो षट्केन च समर्जिता इति कथ्य-

---

ते णं नेरइया छक्कसमज्जिया" जो नैरयिक षट्क प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं-छह संख्या से प्रवेश करते हैं-वे नैरयिक षट्कसमर्जित कहे गये हैं 'जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्को-सेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया नो छक्कसमज्जिया२" जो नैरयिक जघन्य से एक अथवा दो या तीन प्रवेशनक से एवं उत्कृष्ट से पांच प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं, वे नैरयिक नो षट्कसमर्जित कहे गये हैं। 'जे णं नेरइया एगेणं छक्कएणं, अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया' जो नैरयिक एक षट्क से तथा दूसरे जघन्य एक अथवा दो अथवा तीन प्रवेशनक से तथा उत्कृष्ट से पांच प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं वे नैरयिक एक षट्क और एक नो षट्क

ज्जिया१' જે નૈરયિકો ષટ્ક પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે—અર્થાત્ ૭ સંખ્યાથી પ્રવેશ કરે છે, તે નૈરયિકો ષટ્ક સમર્જીત કહેવાય છે, 'जे णं नेरइया जह-न्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं, पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया नो छक्कसमज्जियार' જે નૈરયિકો જઘન્યથી એક અથવા બે અગર ત્રણ પ્રવેશનકથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, તે નૈરયિકો નો ષટ્ક સમર્જીત કહેવાય છે. 'जे णं नेरइया एगेणं छक्कएणं, अन्नेण य जहन्नेणं, एक्केग वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं पंचएणं पवेस-णएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्केग वा नो छक्केण य समज्जिया' જે નારકીયો એક ષટ્કથી તથા બીજા જઘન્ય એક અથવા બે અથવા ત્રણ પ્રવેશ-નકથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, તે નારકીયો એક ષટ્ક

न्ते ३। 'जे णं नेरइया णेगेहिं छक्केहिं पवेसणएणं पविसंति' ये खलु नैरयिका अनेकैः षट्कैः प्रवेशनकेन प्रविशन्ति 'ते णं नेरइया छक्केहिं समज्जिया' ते खलु नैरयिकाः षट्कैः समर्जिताः कथ्यन्ते४। 'जे णं नेरइया णेगेहिं छक्केहिं अण्णेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा' ये खलु नैरयिकाः अनेकैः षट्कैरन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा, 'उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कृष्टतः पञ्चकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं नेरइया छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया५, ते खलु नैरयिकाः षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता, इति कथ्यन्ते इति५। से तेणट्ठेणं तं चेव जाव समज्जिया वि' तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते नैरयिकाः षट्केन समर्जिताः नो षट्केन समर्जिताः षट्केन नो षट्केन च समर्जिताः षट्कैश्च समर्जिताः षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता अपीति५। 'एवं जाव थणियकुमारा'

से समर्जित कहे गये हैं 'जे णं नेरइया णेगेहिं छक्केहिं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्केहिं समज्जिया' जो नैरयिक अनेकषट्की संख्या में प्रवेश करते हैं वे नैरयिक अनेक षट्क समर्जित कहे गये हैं। 'जे णं नेरइया णेगेहिं छक्केहिं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति, ते णं नेरइया छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया५" जो नैरयिक अनेक षट्कों से तथा जघन्य से एक अथवा दो या तीन प्रवेशनक से और उत्कृष्ट से पांच प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं वे नैरयिक अनेकषट्क तथा एक नोषट्क समर्जित कहे गये हैं। 'से तेणट्ठेणं तंचेव जाव समज्जिया वि' इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि नैरयिक षट्क से समर्जित, नो षट्क से समर्जित, एक षट्क से और एक नो षट्क से समर्जित अनेक षट्कों

અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત કહેવાય છે 'जे णं नेरइया णेगेहिं छक्केहिं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्केहिं समज्जिया' જે નૈરયિક અનેક ષટ્કની સંખ્યામાં પ્રવેશ કરે છે, તે નૈરયિકો અનેક ષટ્ક સમર્જીત કહેવાય છે. 'जे णं नेरइया एगेहिं छक्केहिं अन्नेण य जहन्ने णं एक्केण वा दोहिं वा, तीहिं वा, उक्कोसेणं, पंचएणं पवेसणएणं पविसंति, ते णं नेरइया छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया ५' જે નૈરયિકો અનેક ષટ્કોથી તથા જઘન્યથી એક અથવા બે અગર ત્રણ પ્રવેશનકથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, તે નૈરયિકો અનેક ષટ્ક તથા એક નો ષટ્ક સમર્જીત કહેવાય છે. 'से केणट्ठेणं तं चेव जाव समज्जिया वि' તે કારણે હે ગૌતમ મેં એવું કહ્યું છે કે નૈરયિકો ષટ્ક સમર્જીત, નો ષટ્ક સમર્જીત, અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત, તથા અનેક ષટ્કોથી અને અનેક નો ષટ્કોથી સમર્જીત પણ છે.

एवं यावत् स्तनितकुमाराः एवम् यथा नारकाः षट्कपञ्चविकल्पैः समर्जिता स्तथैव असुरकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्ताः षट्कपञ्चविकल्पैः समर्जिता एवेति भावः। एकेन्द्रियाणां त्वसंख्यातानामेव प्रवेशनात् षट्कैः समर्जिता स्तथा षट्कै र्नो षट्केन च समर्जिता इति विकल्पद्वयस्यैव संभव इत्याशयेनाह-'पुढवीकाइयाणं' इत्यादि, 'पुढवीकाइयाणं पुच्छा' पृथिवीकायिकानां पृच्छा, हे भदन्त! पृथिवीकायकाः किं षट्कसमर्जिताः १, नो षट्कसमर्जिताः २, षट्केन च समर्जिताः ३, षट्कैः समर्जिताः ४, षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः ५ किम्? इति प्रश्नः,

से समर्जित, तथा अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित भी हैं। 'एवं जाव थणियकुमारा' इसी प्रकार से इनका कथन यावत् स्तनितकुमारों तक में कर लेना चाहिये अर्थात् जिस प्रकार से षट्क एवं नो षट्क आदि पांच विकल्पों से समर्जित नारक कहे गये हैं, उसी प्रकार से असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमारान्त जीव षट्क एवं नो षट्क आदि पांच विकल्पों से समर्जित ही होते हैं ऐसा जानना चाहिये। एकेन्द्रिय जीव असंख्यात की अवस्था में ही प्रवेश करते हैं इसलिये वे अनेक षट्कों से समर्जित तथा अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित होते हैं अतः यहां इन दो विकल्पों का ही प्रभाव है इसी आशय को लेकर अब सूत्रकार इसी विषय को प्रश्नोत्तर के रूप में स्पष्ट करते हैं-गौतम प्रभु से पूछते हैं-'पुढवीकाइयाणं पुच्छा' हे भदन्त! पृथिवीकायिक जीव क्या षट्कसमर्जित होते हैं? या नो षट्क समर्जित होते हैं२ या एक षट्क से और एक नो षट्क से समर्जित होते हैं३ या अनेक षट्कों से समर्जित होते हैं४ या अनेक षट्कों से

'एवं जाव थणियकुमारा' એજ રીતે તેઓનું કથન યાવત્ સ્તનિતકુમારો સુધીમાં સમજી લેવું. અર્થાત્ જે રીતે ષટ્ક અને નો ષટ્ક વિગેરે પાંચ વિકલ્પોથી નારકોને સમર્જીત (ઉત્પન્ન થનારા) કહ્યા છે, એજ રીતે અસુરકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના જીવો ષટ્ક અને નો ષટ્ક વિગેરે પાંચવિકલ્પોથી સમર્જીત જ હોય છે. તેમ સમજી લેવું એકેન્દ્રિય જીવો અસંખ્યાત અવસ્થામાં જ પ્રવેશ કરે છે, તેથી તેઓ અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત તથા અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે. તેથી અહિયાં આ બે વિકલ્પોનો જ સંભવ છે. આજ ભાવ લઈને હવે સૂત્રકાર આ વિષયને પ્રશ્નોત્તરના રૂપથી સ્પષ્ટ કરે છે. ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-'पुढवीकाइयाणं पुच्छा' હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવો શું ષટ્ક સમર્જીત હોય છે? ૧ અથવા નો ષટ્ક સમર્જીત હોય છે? ૨ અથવા એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે? ૩, અથવા અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત હોય છે? ૪ અથવા

पृथवीकायिकानां न पश्चापि विकल्पाः परन्तु चतुर्थपञ्चमावेव विकल्पौ संभवत इत्याशयेन भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'पुढवीकाइया नो छक्कसमज्जिया१' पृथिवीकायिका नो पट्क समर्जिताः १, इति प्रथमविकल्पो न भवति १। 'नो नोछक्कसमज्जिया' नो न वा नो पट्कसमर्जिताः, पृथिवीकायिकाः, इति द्वतीयविकल्पो न भवति २। 'नो छक्केण य नोछक्केण य समज्जिया' न वा पट्केन नोपट्केन च समर्जिताः पृथिवीकायिका इति तृतीयविकल्पोऽपि न भवति किन्तु 'छक्केहिं-समज्जिया' पट्कैः समर्जिताः पृथिवीकायिकाः एषः चतुर्थविकल्पो भवति ४, तथा 'छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया वि' पट्कैश्च नो पट्केन समर्जिता अपि पृथिवीकायिकाः, इति पञ्चमो विकल्पोऽपि भवत्येवेति, ५, कथं पृथिवीकायिकाः चतुर्थपञ्चमविकल्पाभ्यामेव समर्जिता न तु प्रथमद्वितीयतृतीयविकल्पैः ? तत्र कारणं ज्ञातुं प्रश्नयन् आह-'से केणट्ठेणं'

और एक नो पट्क से समर्जित होते हैं ५ इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभु इस अभिप्राय से कि पृथिवीकायिकों के पांचों विकल्प नहीं होते हैं किन्तु चतुर्थ और पंचम ऐसे दो ही विकल्प होते हैं इस प्रकार से कहते हैं-'गोयमा! पुढवीकाइया नो छक्कसमज्जिया' हे गौतम ! "पृथिवीकायिक जीव षट्क समर्जित नहीं होते हैं, नो पट्क समर्जित नहीं होते हैं, एक षट्क और एक नो षट्क इनसे भी समर्जित नहीं होते हैं किन्तु वे 'छक्केहिं समज्जिया' अनेक षट्कों से समर्जित होते हैं ऐसा यह यह चतुर्थ विकल्प यहां बनता है तथा 'छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया वि' अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से वे समर्जित होते हैं। ऐसा यह पांचवां विकल्प भी बनता है ।

અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે? ૫, આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ એ અભિપ્રાયથી કે પૃથ્વિકાયિકોને પાચે વિકલ્પો થતા નથી પરંતુ ચોથો અને પાંચમો એમ બેજ વિકલ્પો હોય છે. એ પ્રમાણે કહે છે 'गोयमा पुढवीकाइया नो छक्कसमज्जिया' હે ગૌતમ પૃથ્વીકાયિક જીવ ષટ્ક સમર્જીત હોતા નથી અને નો ષટ્ક સમર્જીત હોતા નથી એક ષટ્ક અને એક નો ષટ્કથી પણ સમર્જીત પણ હોતા નથી. પરંતુ તેઓ 'छक्केहिं समज्जिया' અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત હોય છે. એ પ્રમાણેનો ચોથો વિકલ્પ અહિંયા બને છે. તથા 'छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया वि' અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી તેઓ સમર્જીત હોય છે, એવો આ પાંચમો વિકલ્પ પણ બને છે.

इत्यादि, 'से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' तत् केनार्थेन, केन कारणेन भदन्त! एवमुच्यते पृथिवीकायिकाः षट्कैः समर्जिताः ४ षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता अपि ५, किन्तु न षट्क समर्जिताः १, नो षट्क समर्जिताः २, न च षट्केन नो षट्केन च समर्जिताः ३ इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं छक्कएहिं पवेसणगं पविसंति' ये खलु पृथिवीकायिकाः अनेकैः षट्कैः प्रवेशनकं प्रविशन्ति 'ते णं पुढवीकाइया छक्केहिं समज्जिया' ते खलु पृथिवीकायिकाः षट्कै समर्जिता भवन्ति इति ४। 'जे णं

"पृथिवीकायिक जीव चतुर्थ एवं पंचम विकल्पों से ही समर्जित होते हैं-प्रथम, द्वितीय एवं तृतीय विकल्पों से वे समर्जित नहीं होते हैं" इस प्रकार के कथन में कारण को जानने के अभिप्राय से गौतम प्रभु से अब ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि-पृथिवीकायिक जीव अनेक षट्कों से समर्जित हैं४ और अनेक षट्कों से और एक नो षट्क से भी समर्जित हैं५ किन्तु वे षट्क से समर्जित नहीं हैं, नो षट्क से समर्जित नहीं हैं, तथा-एक षट्क से और एक नो षट्क से भी समर्जित नहीं हैं। इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं छक्कएहिं पवेसणगं पविसंति, ते णं पुढवीकाइया छक्केहिं समज्जिया' जो पृथिवीकायिक अनेक ष कों से तथा दूसरे जघन्य से एक प्रवेशनक से अथवा-दो प्रवेशनक से अथवा तीन प्रवेशनक से और उत्कृष्ट से पांच प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं 'ते णं

પૃથ્વીકાયિક જીવો ચોથા અને પાંચમા વિકલ્પોથી જ સમર્જીત હોય છે. પહેલા, બીજા અને ત્રીજા વિકલ્પોથી તેઓ સમર્જીત હોતા નથી આ પ્રકારના કથનનું કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે— 'से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે પૃથ્વીકાયિક જીવ અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત હોય છે. ૪ અને અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત છે. ૫ પરંતુ તેઓ એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોતા નથી? આ રીતના ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं छक्कएहिं पवेसणगं पविसंति ते णं पुढवीकाइया छक्केहिं समज्जिया' જે પૃથ્વીકાયિકો અનેક ષટ્કોથી તથા બીજા જઘન્યથી એક પ્રવેશનકથી અથવા બે પ્રવેશનકથી

पुढवीकाइया णेगेहिं छक्कएहिय' ये खलु पृथवीकायिकाः अनेकैः षट्कैश्च, 'अन्नेण य जहन्नेण एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा' अन्येन जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा 'उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कृष्टेन पञ्चकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति 'ते णं पुढवीकाइया छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया' ते खलु पृथिवीकायिकाः षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः ५, इति कथ्यन्ते। 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते पृथिवीकायिकाः षट्कैः समर्जिताः ४, षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता अपि ५, इति भावः। 'एवं जाव वणस्सइकाइया' एवं यावद् वनस्पतिकायिकाः, यथा पृथिवीकायिकाः, षट्कैः समर्जिताः, षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः ५, कथितास्तथैव अप्कायिकाद्यारभ्य वनस्पतिकायिकपर्यन्ता एकेन्द्रियजीवाः षट्कैः समर्जिताः, षट्केन नो षट्केन च समर्जिता इति चतुर्थपञ्चमविकल्पवन्तो भवन्ति, न तु षट्केन समर्जिताः, नो षट्केन समर्जिताः, न वा षट्केन च नो षट्केन च समर्जिता भवन्तीति

पुढवीकाइया छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया' वे पृथिवीकायिक अनेक षट्कों एवं एक नो षट्क से समर्जित हैं इस प्रकार से कहे गये हैं। 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' इसी कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि वे चतुर्थ और पंचम विकल्प वाले हैं 'एवं जाव वणस्सइकाइया' जिस प्रकार पृथिवीकायिक अनेक षट्कों से समर्जित एवं एक नो षट्क से समर्जित कहे गये हैं उसी प्रकार से अप्कायिक से लेकर वनस्पतिकायिक तक के एकन्द्रिय जीव भी अनेक षट्कों से समर्जित और अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित कहे गये हैं इस प्रकार यहां पर भी चतुर्थ और पंचम ऐसे ये दो विकल्प हैं षट्कसमर्जित ऐसा प्रथमविकल्प, नो षट्कसमर्जित

અથવા ત્રણ પ્રવેશનકથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે. 'ते णं पुढवीकाइया छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया' તે પૃથ્વીકાયિક અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે. એ પ્રમાણેના કહ્યા છે. 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' એજ કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે તેઓ ચોથા અને પાંચમા વિકલ્પવાળા હોય છે 'एवं जाव वणस्सइकाइया' જે રીતે પૃથ્વીકાયિક અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત અને એક નો ષટ્કથી કહ્યા છે, એજ રીતે અપ્કાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક સુધીના એકેન્દ્રિય જીવો પણ અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત અને અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત કહેવાય છે. એજ રીતે અહિયાં પણ ચોથો અને પાંચમો એ બેજ વિકલ્પો થાય છે, ષટ્ક સમર્જીત એવો પહેલો વિકલ્પ, નો ષટ્ક સમર્જીત

भावः। 'बेंदिया जाव वेमाणिया सिद्धा जहा नेरइया' द्वीन्द्रिया यावद् वैमानिकाः सिद्धाश्च यथा नैरयिकाः, यथा नैरयिकाः, यथा नारका जीवाः षट्कपञ्चकविकल्पैः समर्जिता स्तथा द्वीन्द्रियादारभ्य वैमानिकान्ता जीवाः, तथा सिद्धाश्च षट्कविकल्पपञ्चकैः समर्जिता भवन्तीति भावः। अथैतेषामल्पबहुत्वमाह 'एएसि णं भंते!' इत्यादि, 'एएसि णं भंते! नेरइयाणं' एतेषां खलु भदन्त! नैरयिकाणाम् 'छक्कसमज्जियाणं' षट्क समर्जितानाम्, नोछक्कसमज्जियाणं' नो षट्क समर्जितानाम्, 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जियाणं' षट्केन च नो षट्केन च समर्जितानाम्, 'छक्केहिय समज्जियाणं' षट्कैश्च समर्जितानाम्, 'छक्केहिय नो छक्केण य समज्जियाणं' षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जितानाम् 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' कतरे

ऐसा द्वितीयविकल्प, एकषट्क से एवं एक नो षट्क से समर्जित ऐसा तृतीय विकल्प" ये समर्जित संबंधी तीनों विकल्प यहां संभवित नहीं हैं। 'वेइंदिया जाव वेमाणिया, सिद्धा जहा नेरइया' जिस प्रकार नैरयिक जीव षट्क, नो षट्क आदि पांच विकल्पों से समर्जित कहे गये हैं उसी प्रकार द्वीन्द्रिय से लेकर वैमानिकान्त जीव और सिद्ध जीव ये सब भी षट्क, नो षट्क आदि पांचों विकल्पों से समर्जित होते कहे गये हैं। अब सूत्रकार इनके अल्प बहुत्व का कथन करते हैं—'एएसि णं भंते! नेरइयाणं" इन नैरयिकों के बीच में जो कि षट्कसमर्जित हैं, नो षट्क समर्जित हैं, एकषट्क से और एक नो षट्क से समर्जित हैं, अनेक षट्कों से समर्जित हैं एवं अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित हैं कौन किन से यावत् अल्प हैं? किन कौन से बहुत हैं? कौन किनके तुल्य हैं? और कौन किनसे विशेषाधिक हैं? ऐसा यह अल्पबहुत्व-

---

એવો બીજો વિકલ્પ એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત એવો ત્રીજો વિકલ્પ આ ત્રણે વિકલ્પો અહિયાં સંભવતા નથી. 'वेइंदिया जाव वेमाणिया सिद्धा जहा नेरइया' જે રીતે નારકીય જીવો ષટ્ક અને નો ષટ્ક વિગેરે પાંચ વિકલ્પોથી સમર્જીત કહ્યા છે, એજ રીતે બેઇન્દ્રિયથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો અને સિદ્ધ જીવો એ બધા ષટ્ક નો ષટ્ક વિગેરે પાંચે વિકલ્પોથી સમર્જીત હોવાનું કહેલ છે.

હવે સૂત્રકાર તેમના અલ્પપણા અને બહુપણાનું કથન કરે છે. 'एएसि णं भंते! नेरइयाणं' આ નારકીયોમાં જે ષટ્ક સમર્જીત છે, નો ષટ્ક સમર્જીત છે, એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત છે, અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત છે, અને અનેક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત છે, તેઓ

कतरेभ्यो यावत्-अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषधिका वा, एतेषु पञ्चविकल्पविकल्पितेषु नारकेषु मध्ये केषां केभ्योऽल्पत्वादिकमिति अल्पबहुत्वविषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा नेरइया छक्कसमज्जिया' सर्वस्तोकाः अल्पा इत्यर्थः। नैरयिकाः षट्कसमर्जिताः, षट्कसमर्जिताः प्रथमविकल्पविकल्पिता नारकजीवाः सर्वापेक्षया अल्पाः न्यूनाः, तदपेक्षया 'नो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा' नो षट्कसमर्जिताः संख्यातगुणाः अधिकाः, प्रथमापेक्षया द्वितीयाः संख्यातगुणा अधिका भवन्तीत्यर्थः। 'छक्केण नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा' द्वितीयाऽपेक्षया षट्केन नोषट्केन च समर्जिताः संख्यातगुणाऽधिका भवन्तीति भावः। 'छक्केहिय समज्जिया असंखेज्जगुणा' षट्केश्च समर्जिताः पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति। तदपेक्षयाऽपि 'छक्केहिय नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा' षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः पूर्वापेक्षया संख्येयगुणा अधिका भवन्ति, तथाच

विषयक प्रश्न है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइया छक्कसमज्जिया' हे गौतम ! सब से कम षट्कसमर्जित नैरयिक हैं। इनकी अपेक्षा 'नो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा' जो नो षट्क समर्जित नैरयिक हैं वे संख्यातगुणित अधिक हैं। अर्थात् प्रथम की अपेक्षा द्वितीय संख्यातगुण अधिक हैं। 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा' द्वितीय की अपेक्षा एक षट्क से और एक नो षट्क से समर्जित नैरयिक संख्यातगुण अधिक हैं। 'छक्केहि य समज्जिया असंखेज्जगुणा' अनेक षट्कों से समर्जित नैरयिक पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक हैं। 'छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा'' तथा-अनेक षट्कों से समर्जित एवं एक नोषट्क

કોણ કોનાથી અધિક છે? કોણ કોની બરોબર છે? કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે? એ રીતે આ અલ્પપણા અને બહુપણા વિશે પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइया छक्कसमज्जिया' હે ગૌતમ ! નારકીય જીવો સૌથી કમ ષટ્ક સમર્જીત છે. તેમની અપેક્ષાએ એ 'नो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा' નો ષટ્ક સમર્જીત જે નારકો છે, તેઓ સંખ્યાતગણા અધિક છે. અર્થાત્ પહેલાની અપેક્ષાએ બીજા સંખ્યાતગણા અધિક છે. 'छक्केहि य समज्जिया असंखेज्जगुणा' અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત નારકીયો પહેલાની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા અધિક છે. 'छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा' અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત અને એક નો

सर्वापेक्षया अल्पाः षट्कसमर्जिताः स्तथा सर्वापेक्षायाऽग्राग्रेतना अधिका भवन्ति। अपेक्षया अल्पाः अपेक्षया अधिकाः, ततश्चापेक्षया भेदमादाय अल्पबहुत्वालापकस्य समावेश इति भावः। 'एवं जाव थणियकुमारा' एवं यावत् स्तनितकुमाराः, यथा नारकेषु अपेक्षावादमाश्रित्य अल्पबहुत्वविचारः कृतस्तथैवासुरकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्तेषु दशसु भवनपतिषु अल्पबहुत्वविचारः करणीयः सर्वापेक्षयाऽल्पाः षट्कसमर्जिताः स्तनितकुमाराः तदपेक्षया नोषट्कसमर्जिताः स्तनितकुमाराः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति तदपेक्षया षट्केन नो

से समर्जित नैरयिक पूर्व की अपेक्षा संख्यातगुणे अधिक होते हैं। तथा च सबकी अपेक्षा से अल्प षट्कसमर्जित है और सब की अपेक्षा से अधिक अनेक षट्कसमर्जित और एक नो षट्क समर्जित हैं। तथा मध्यवर्ती जो हैं वे पूर्व की अपेक्षा से आगे२ के अधिक हैं। अपेक्षा से अल्प हैं और अपेक्षा से अधिक हैं-इस प्रकार अपेक्षा से भेद को लेकर अल्पबहुत्व के आलापक का समावेश है।

'एवं जाव थणियकुमारा' जिस प्रकार से नारकों में अपेक्षा भेद को लेकर यह अल्पबहुत्व का विचार किया गया है उसी प्रकार से असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमारतक के दश भवनपतियों में भी अल्पबहुत्व का विचार कर लेना चाहिये इस प्रकार सब की अपेक्षा अल्प षट्कसमर्जित स्तनितकुमार हैं और इनकी अपेक्षा नोषट्क समर्जित स्तनितकुमार संख्यातगुणे अधिक हैं इनकी अपेक्षा षट्क से और एक

ષટ્કથી સમર્જીત નૈરયિક પહેલાની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણા અધિક હોય છે તથા સૌની અપેક્ષાથી અલ્પ ષટ્ક સમર્જીત છે. અને સૌની અપેક્ષાએ અધિક અનેક ષટ્ક સમર્જીત અને એક નો ષટ્ક સમર્જીત છે. તથા તેની મધ્યના જે છે તે પહેલા પહેલાની અપેક્ષાથી આગળ આગળના અધિક છે. અપેક્ષાએ અલ્પ છે, અને અપેક્ષાએ અધિક છે. આ રીતે કહેવામાં અપેક્ષા ભેદને લઈને અલ્પ, બહુત્વના આલાપકોનો સમાવેશ થાય છે. 'एवं जाव थणियकुमारा' જે રીતે નારકોમાં અપેક્ષા ભેદને લઈને આ અલ્પ બહુપણાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, એજ રીતે અસુરકુમારોથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના દશ ભવનપતિઓમાં પણ અલ્પપણા અને બહુપણાનો વિચાર સમજવો. એ રીતે બધાની અપેક્ષાએ અલ્પ ષટ્ક સમર્જીત સ્તનિતકુમાર છે, અને તેઓની અપેક્ષાએ નો ષટ્ક સમર્જીત સ્તનિતકુમાર સંખ્યાતગણા અધિક છે. તેઓની અપેક્ષાએ એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત

षट्केन समर्जिताः स्तनितकुमाराः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति तदपेक्षयापि असंख्यातगुणा अधिकाः षट्कैः समर्जिताः स्तनितकुमारा भवन्ति ततोऽपि संख्यातगुणा अधिकाः षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः स्तनितकुमारा भवन्ति। अयं भावः-नारकादिस्तनितकुमारान्ता आद्याः स्तोकाः षट्कस्थानस्यैकत्वात्, द्वितीयाः संख्यातगुणाः नो षट्कस्थानानां बहुत्वात्। तृतीयचतुर्थपञ्चमेषु प्रत्येकं स्थानबाहुल्यात् सूत्रोक्तं बहुत्वं विज्ञेयमिति, अथवा वस्तुस्वभावादेवं ज्ञातव्यमिति। पृथिवीकायिकादिविषये अल्पबहुत्वं ज्ञातुमाह-'एएसि णं भंते' इत्यादि, 'एएसि णं भंते! पुढवीकाइयाणं छक्केहिं समज्जियाणं' एतेषां खलु भदन्त! पृथिवीकायि-

नो षट्क से समर्जित स्तनितकुमार संख्यातगुणें अधिक हैं इनकी अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक अनेकषट्कों से समर्जित स्तनितकुमार हैं। इनकी अपेक्षा संख्यातगुणें अधिक अनेकषट्कों से समर्जित और एक नो षट्क से समर्जित स्तनितकुमार हैं। तात्पर्य इसका यह है-षट्क स्थान की एकता से नारक से लेकर स्तनितकुमार तक के आदि के जीव स्तोक हैं नो षट्क स्थानों की बहुता होने से नारक से लेकर स्तनितकुमार तक के द्वितीयस्थान के जीव संख्यातगुणे हैं तृतीय, चतुर्थ एवं पंचम इन स्थानों में सूत्रोक्त बहुता प्रत्येक स्थान की बहुता से है ऐसा जानना चाहिये अथवा-वस्तुस्वभाव से ऐसा जानना चाहिये।

पृथिवीकायिक आदि के विषय में अल्पबहुत्व जानने के लिये अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एएसि णं भंते! पुढवीकाइयाणं छक्केहिं

સ્તનિતકુમાર સંખ્યાતગણા અધિક છે. તેઓની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા અધિક અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત સ્તનિતકુમાર છે. તેમની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણા અધિક અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત સ્તનિતકુમાર છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ષટ્ક સ્થાનની એકતાથી નારકથી લઇને સ્તનિતકુમાર સુધીના પહેલાના જીવો અલ્પ છે, નો ષટ્ક સ્થાનોનું બહુપણુ હોવાથી નારકથી લઇને સ્તનિતકુમાર સુધીના બીજા સ્થાનના જીવો સંખ્યાતગણા છે, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમાં સ્થાનોમાં પ્રત્યેક સ્થાનના બહુપણાથી સૂત્રોક્ત બહુપણું છે. તેમ સમજવું અથવા વસ્તુ સ્વભાવથી તેમ છે. તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પૃથ્વીકાયિક વિગેરેનું અલ્પ બહુપણુ જાણવા માટે પ્રભુને પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते! पुढवीकाइयाणं छक्केहिं समज्जियाणं' હે ભગવન્ અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત પૃથ્વીકાયિકો અને 'छक्केहि य नो छक्केणय समज्जियाणं' અનેક

कानां षट्कैश्च समर्जितानाम् तथा 'छक्केहि य नो छक्केण य समज्जियाणं' षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जितानाम् इत्येवं विकल्पद्वयवताम् 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा पुढवीकाइया छक्केहिं समज्जिया' सर्वस्तोकाः-सर्वेभ्योऽल्पाः षट्कैः समर्जिताः पृथिवीकायिका जीवाः, तदपेक्षया 'छक्केहि य नोछक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा' षट्कैश्च नोषट्केन च समर्जिताः संख्येयगुणाः, एवं च सर्वापेक्षया चतुर्थविकल्पवन्तः पृथिवीकायिका अल्पाः पञ्चमविकल्पवन्तः पृथिवीकायिका जीवाः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति इति भावः। 'एवं जाव वणस्सइ

समज्जियाणं, हे भदन्त ! अनेक षट्कों से समर्जित पृथिवीकायिकों एवं 'छक्केहि य नो छक्केण य समज्जियाणं' अनेक षट्कों से और एक नो षट्क से समर्जित-इन दो विकल्पों से समर्जित पृथिवीकायिकों के मध्य में 'कयरे कयरेहिंतो०' कौन किससे अल्प हैं ? कौन किससे अधिक हैं ? कौन किससे तुल्य हैं ? और कौन किससे विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सव्वत्थोवा पुढवीकाइया छक्केहिं समज्जिया' हे गौतम ! सब से कम वे पृथिवीकायिक हैं जो अनेक षट्कसमर्जित हैं। और इनकी अपेक्षा से संख्यातगुणें अधिक वे पृथिवीकायिक हैं जो अनेक-षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित हैं। इस प्रकार सर्व की अपेक्षा स्तोक चतुर्थविकल्पवाले पृथिवीकायिक जीव हैं। और इनसे संख्यात-गुणें अधिक पंचमविकल्पवाले पृथिवीकायिक जीव हैं 'एवं जाव वण-

---

ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત-અર્થાત્ આ બે વિકલ્પોથી સમર્જીત પૃથ્વીકાયિકોમાં 'कयरे कयरेहिंतो' કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! सव्वत्थोवा पुढवीकाइया छक्केहिं समज्जिया' હે ગૌતમ ! જે અનેક ષટ્ક સમર્જીત છે, તેવા પૃથ્વિ-કાયિકો સૌથી ઓછા છે. અને તેમની અપેક્ષાએ જે અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત છે, તેઓ સંખ્યાતગણા અધિક છે. આ રીતે બધાની અપેક્ષાએ અલ્પ ચોથા વિકલ્પવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો છે. અને તેમનાથી સંખ્યાતગણા અધિક પાંચમા વિકલ્પવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો છે 'एवं जाव वणस्सइकाइयाणं' એજ રીતે યાવત્ વનસ્પતિકાયિકનું અલ્પપણુ

काइयाणं' एवं यावद् वनस्पतिकायिकानां जीवानामल्पबहुत्वमवगन्तव्यम् यथा पृथिवीकायिकैकेन्द्रियजीवानामल्पबहुत्वमुक्तम् तथैवाप्कायिकतेजस्कायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिकैकेन्द्रियजीवानाम् अल्पबहुत्वमवगन्तव्यम् षट्कैः समर्जितवनस्पतिकायिकाः सर्वस्तोकाः, षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता वनस्पतिकायिकाः पूर्वापेक्षया संख्यातगुणा अधिका भवन्ति। एवमेव अप्कायिकतेजस्कायिकवायुकायिकजीवानामपि अल्पबहुत्वमवगन्तव्यम्। 'बेइंदियाणं जाव वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं' द्वीन्द्रियाणां यावद्वैमानिकानाम् यथा नैरयिकाणाम् द्वीन्द्रियजीवादारभ्य वैमानिकपर्यन्तानां षट्कादिसमर्जितानाम् अल्पबहुत्वं

स्सइकाइयाणं' इसी प्रकार से यावत् वनस्पतिकायिक जीवों का अल्प बहुत्व जानना चाहिये अर्थात् जिस प्रकार से पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय जीवों का अल्प बहुत्व कहा गया है उसी प्रकार से अप्कायिक, तेजस्कायिक वायुकायिक एवं वनस्पतिकायिक एकेन्द्रियजीवों का भी अल्प बहुत्व जानना चाहिये इनमें अनेक षट्कों से समर्जित-अनेक ६ की संख्या में उत्पन्न हुए वनस्पतिकायिक जीव सर्व से कम हैं और जो अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित-एक से लेकर पांच की संख्या में उत्पन्न हुए-वनस्पतिकायिक जीव हैं, वे पूर्व की अपेक्षा संख्यात गुणें अधिक होते हैं इसी प्रकार का अल्पबहुत्व अप्कायिक, तेजस्कायिक एवं वायुकायिक जीवों का भी जानना चाहिये 'बेइंदियाणं जाव वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं'' तथा-द्वीन्द्रिय से लेकर वैमानिक तक के जो षट्क समर्जित जीव हैं उनका अल्प बहुत्व नारक जीव के

અને બહુપણુ સમજવું. અર્થાત્ જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોનું અલ્પ બહુપણું કહ્યું છે, એજ રીતે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક એક ઈન્દ્રિયવાળા જીવોનું પણ અલ્પ બહુપણુ સમજી લેવું તેમાં અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત-અનેક ષટ્કની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થયેલા વનસ્પતિકાયિક જીવો સર્વથી કમ-અલ્પ છે. અને જે અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત-એકથી લઈને પાંચ સુધીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થયેલ વનસ્પતિકાયિક જીવો છે, તેઓ પહેલાંની અપેક્ષાથી સંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. આજ પ્રમાણેનું અલ્પ બહુપણુ અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, અને વાયુકાયિક જીવોનું પણ સમજવું. 'बेइंदियाणं जाव वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं' તથા બે ઇંદ્રિયોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના ષટ્ક સમર્જીત જે જીવો છે.

नारकवदेव अवगन्तव्यम् तथाहि–षट्कसमर्जिता द्वीन्द्रियजीवाः सर्वस्तोकाः, नो षट्कसमर्जिताः द्वीन्द्रियजीवाः पूर्वापेक्षया संख्यातगुणा अधिकाः, एतदपेक्षया षट्केन नो षट्केन समर्जिता द्वीन्द्रिया जीवाः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति, षट्कैश्च समर्जिता द्वीन्द्रियजीवा असंख्यातगुणा अधिका भवन्ति, तदपेक्षया षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिता द्वीन्द्रियजीवाः संख्यातगुणा अधिका भवन्तीति। सर्वापेक्षयाऽल्पाः षट्कसमर्जित द्वीन्द्रियाः, सर्वापेक्षयाऽधिकाः षट्कै नोषट्केन च समर्जिता द्वीन्द्रिया जीवाः मध्यवर्तिनां तु परस्परापेक्षया जघन्यमल्पत्वम् वहुत्वं च भवतीति एवमेव त्रीन्द्रियत आरभ्य वैमानिकपर्यन्तानां षट्कादिसमर्जिताना-

अल्प बहुत्व के जैसा जानना चाहिये इस प्रकार षट्कसमर्जित जो द्वीन्द्रिय जीव हैं वे सर्व से कम हैं नोषट्क समर्जित जो द्वीन्द्रिय जीव हैं वे पूर्व की अपेक्षा संख्यात गुणे अधिक हैं। एक षट्क से और एक नो षट्क से समर्जित जो द्वीन्द्रिय जीव हैं वे पूर्व की अपेक्षा संख्यात गुणे अधिक हैं। अनेक षट्कसमर्जित द्वीन्द्रियजीव असंख्यात गुण है अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित जो द्वीन्द्रिय जीव हैं वे इनकी अपेक्षा से संख्यातगुणे अधिक हैं। इस प्रकार सब की अपेक्षा षट्कसमर्जित जो द्वीन्द्रिय जीव हैं वे सबसे कम होते हैं और अनेक षट्कों से समर्जित एवं एक नोषट्क से समर्जित जो द्वीन्द्रिय जीव हैं वे संख्यातगुणें अधिक होते हैं। तथा मध्यवर्ती जो द्वीन्द्रिय जीव हैं वे परस्परापेक्ष जघन्य से अल्प भी हैं और बहुत भी हैं। इसी प्रकार त्रीन्द्रिय से लेकर वैमानिक पर्यन्त जो षट्कादि समर्जित जीव है उनका

તેઓનું અલ્પ અને બહુપણુ નારક જીવોના અલ્પ બહુપણાની જેમ સમજવું. એ રીતે ષટ્ક સમર્જીત જે બે ઇન્દ્રિય જીવો છે. તેઓ સૌથી અલ્પ હોય છે. નોષટ્ક સમર્જીત જે બે ઇન્દ્રિય જીવો છે, તેઓ પહેલાની અપેક્ષાથી સંખ્યાતગણુા અધિક છે. એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત જે બે ઇન્દ્રિય જીવો છે, તે પહેલાની અપેક્ષાથી સંખ્યાતગણુા અધિક છે. અનેક ષટ્ક સમર્જીત દ્વીન્દ્રિય જીવો સંખ્યાતગણુા છે. અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત જે બે ઇન્દ્રિય જીવો છે, તેઓ તેમની અપેક્ષાથી સંખ્યાતગણુા અધિક છે. આ રીતે સૌની અપેક્ષાએ ષટ્ક સમર્જીત જે બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો છે, તેઓ સૌથી અલ્પ હોય છે, અને અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત તથા એક નો ષટ્કથી સમર્જીત જે બેઇન્દ્રિય જીવો છે તેઓ સંખ્યાતગણુા અધિક હોય છે. તથા મધ્યમાં રહેલા જે બે ઇન્દ્રિય જીવો છે, તેઓ પરસ્પરની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અલ્પ પણુ છે, અને

मल्पबहुत्वमवगन्तव्यम् अभिलापप्रकारस्तु सर्वत्र प्रतिदण्डकं स्वयमेव विरचनीय मिति। अथ सिद्धानामल्पबहुत्वमाह–'एएसि णं भंते! सिद्धाणं' इत्यादि, 'एएसि णं भंते! सिद्धाणं' एतेषां खलु भदन्त! सिद्धानाम् 'छक्कसमज्जियाणं' षट्क समर्जितानाम् 'नो छक्कसमज्जियाणं' नो षट्कसमर्जितानाम् 'जाव छक्केहि य नो छक्केण य समज्जियाणं' यावत् षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जितानाम् अत्र यावत्पदेन षट्केन च नो षट्केन च समर्जितानाम् तथा षट्कैश्च समर्जितानाम् ग्रहणं भवतीति एवंविधानां सिद्धानाम् 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' कतरे कतरेभ्यो यावत् अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिकावेति अल्प-

---

अल्प बहुत्व जान लेना चाहिये इनके अभिलाप का प्रकार सर्वत्र हर-एक दण्डक में स्वयं बना लेना चाहिये अब गौतम सिद्धों के विषय में अल्प बहुत्व जानने के अभिप्राय से प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'एएसि णं भंते! सिद्धाणं' इत्यादि–हे भदन्त! जो सिद्ध षट्कसमर्जित होते हैं नो षट्क समर्जित होते हैं, यावत् अनेक षट्क और एक नो षट्क से समर्जित होते हैं–यहां यावत् पद से 'षट्केन च नो षट्केन च समर्जितानाम् षट्कैश्च समर्जितानाम्' इन दो पदों का ग्रहण हुआ है इनके अनुसार जो सिद्ध एक षट्क से और एक नो षट्क से समर्जित होते हैं, और जो सिद्ध अनेक षट्कों से समर्जित होते हैं–ऐसे उन सिद्धों के बीच में कौन कौन सिद्ध किनकी अपेक्षा अल्प हैं? कौन सिद्ध किनकी अपेक्षा बहुत हैं?, कौन सिद्ध किनकी अपेक्षा तुल्य हैं और कौन सिद्ध

બહુ પણુ છે, એજ રીતે ત્રણુ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના ષટ્કાદિ સમર્જીત જે જીવો છે, તેઓનું અલ્પ બહુપણુ સમજી લેવું. તેના અભિલાપનો પ્રકાર બધે જ તમામ દંડકોમાં સ્વયં બનાવી સમજી લેવો.

હવે ગૌતમસ્વામી સિદ્ધોના સંબંધમાં અલ્પ બહુપણુ જાણુવા માટે પ્રભુને પૂછે છે કે–'एएसि णं भंते! सिद्धाणं' ઇત્યાદિ હે ભગવન્ જે સિદ્ધ ષટ્ક સમર્જીત હોય છે, નો ષટ્ક સમર્જીત હોય છે, યાવત્ અનેક ષટ્કો અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે, અહિં યાવત્ પદથી 'षट्केन च नो षट्केन च समर्जितानाम् षट्कैश्च समर्जितानाम्' આ પદો ગ્રહણુ કરાયા છે. આ કથન પ્રમાણે જે સિદ્ધ એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે, અને જે સિદ્ધો અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત હોય છે, એવા તે સિદ્ધોમાં કયા કયા સિદ્ધો કોની અપેક્ષાએ અલ્પ છે? કયા સિદ્ધો કોની અપેક્ષાએ અધિક છે? કયા સિદ્ધ કોની અપેક્ષાએ તુલ્ય છે? અને કયા સિદ્ધ કોની

बहुत्वविषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवा सिद्धा छक्केहि य नोछक्केण य समज्जिया' सर्वस्तोकाः-सर्वेभ्योऽल्पीयांसः सिद्धाः ये षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः पञ्चमविकल्पयुक्ताः सिद्धाः सर्वापेक्षया न्यूनाः, 'छक्केहिं समज्जिया संखेज्जगुणा' षट्कैः समर्जिताः संख्येयगुणा अधिकाः, पञ्चमविकल्पविकल्पितसिद्धापेक्षया - चतुर्थविकल्पविकल्पिताः सिद्धाः संख्यातगुणा अधिका भवन्तीति। 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा' षट्केन च नो षट्केन च समर्जिताः सिद्धाः चतुर्थविकल्पयुक्तसिद्धापेक्षया संख्यातगुणा अधिका भवन्ति। 'छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा' षट्कसमर्जिताः सिद्धाः संख्यातगुणाः अधिका भवन्ति, 'नो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा' नो षट्कसम-

---

किनकी अपेक्षा विशेषाधिक हैं? इस प्रकार के इन सिद्ध संबंधी अल्प बहुत्व विषय के प्रश्नों के उत्तर में प्रभु उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं- 'गोयमा! सव्वत्थोवा सिद्धा छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया' हे गौतम! सबसे कम सिद्ध वे हैं जो अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित होते हैं। 'छक्केहिं समज्जिया संखेज्जगुणा' तथा जो सिद्ध केवल अनेक षट्कों से समर्जित होते हैं ऐसे वे सिद्ध पंचमविकलपवाले सिद्धों की अपेक्षा संख्यातगुणें अधिक होते हैं। 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा' जो सिद्ध एक षट्क से और एक नो षट्क से समर्जित होते हैं वे सिद्ध चतुर्थविकलपवाले सिद्धों की अपेक्षा संख्यातगुणें अधिक होते है। 'छक्क समज्जिया संखेज्जगुणा' जो सिद्ध छक्क-षट्कसमर्जित होते हैं वे सिद्ध संख्यातगुणे अधिक होते हैं। 'नो छक्क-

---

અપેક્ષાએ વિશેષાધિક છે? એ પ્રકારના સિદ્ધના અલ્પ બહુત્વ સંબંધી આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! सव्वत्थोवा सिद्धा छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया' હે ગૌતમ! સૌથી અલ્પ તે સિદ્ધો હોય છે, કે જેઓ અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે. 'छक्केहिय समज्जिया संखेज्जगुणा' તથા જે સિદ્ધો કેવળ અનેક ષટ્કોથી સમર્જીત હોય છે, એવા તે સિદ્ધો પાંચમા વિકલ્પવાળા સિદ્ધોની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. 'छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा' જે સિદ્ધો એક ષટ્કથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે, તે સિદ્ધો ચોથા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો કરતાં સંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. 'छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा' જે સિદ્ધો છક્ક-ષટ્ક સમર્જીત હોય છે, તે સિદ્ધો સંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. 'नो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा'

र्जिताः सिद्धाः संख्यातगुणा अधिकाः, एवं च सर्वापेक्षया न्यूनाः षट्कैश्च नो षट्केन च समर्जिताः सिद्धाः, सर्वापेक्षया अधिकाश्च नो षट्कसमर्जिताः सिद्धाः, पञ्चमापेक्षया चतुर्थविकल्पविकल्पिता अधिकाः चतुर्थापेक्षया च तृतीयविकल्पविकल्पिता अधिकाः तृतीयापेक्षया च प्रथमा अधिका इति ॥सू० ३॥

तदेवं षट्कसूत्रं निरूपितम्, अथ द्वादशसूत्रं निरूपयन्नाह–'नेरइया णं' इत्यादि,

मूलम्–'नेरइया णं भंते ! किं बारससमज्जिया१, नो बारस समज्जिया२, बारसएण य नो बारसएण य समज्जिया ३, बारसएहिं समज्जिया४, बारसएहि य नो बारसएण य समज्जिया ५, गोयमा ! नेरइया बारससमज्जिया वि जाव बारसएहि य नो बारसएण य समज्जिया वि । से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि ? गोयमा ! जे णं नेरइया बारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारससमज्जिया ? जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा

समज्जिया संखेज्जगुणा' तथा–जो सिद्ध नो षट्क समर्जित होते हैं वे सिद्ध संख्यातगुणें अधिक हैं । इस सर्व की अपेक्षा न्यून वे सिद्ध हैं जो अनेक षट्कों से एवं एक नो षट्क से समर्जित होते हैं एवं सर्व की अपेक्षा अधिक वे सिद्ध हैं जो सिद्ध नो षट्क से समर्जित होते हैं। पञ्चम विकल्पवाले सिद्धों की अपेक्षा चतुर्थ विकल्पवाले सिद्ध अधिक होते हैं, चतुर्थ विकल्पवाले सिद्धों की अपेक्षा तृतीय विकल्पवाले सिद्ध अधिक होते हैं और तृतीय विकल्पवाले सिद्धों की अपेक्षा प्रथम विकल्पवाले सिद्ध अधिक होते हैं ॥सू० ३॥

તથા જે સિદ્ધો નો ષટ્ક સમર્જીત હોય છે, તે સિદ્ધો સંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. આ રીતે બધાની અપેક્ષાએ અલ્પ તે સિદ્ધો હોય છે કે જે અનેક ષટ્કોથી અને એક નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે, એવં સૌની અપેક્ષાએ અધિક તે સિદ્ધો હોય છે કે જે સિદ્ધો નો ષટ્કથી સમર્જીત હોય છે. પાંચમા વિકલ્પવાળા સિદ્ધોની અપેક્ષાએ ચોથા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો અધિક હોય છે. ચોથા વિકલ્પવાળા સિદ્ધોની અપેક્ષાએ ત્રીજા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો અધિક હોય છે. અને ત્રીજા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો કરતાં પહેલા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો અધિક હોય છે. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया नोबारससमज्जिया२, जे णं नेरइया बारसएणं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारसएण य नो बारसएण य समज्जिया३, जे णं नेरइया णेगेहिं बारसएहिं पवेसणगं पविसंति ते णं नेरइया बारसएहिं समज्जिया४ जे णं नेरइया णेगेहिं बारसएहिं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारसएहि य नो बारसएण य समज्जिया५, से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि। एवं जाव थणियकुमारा। पुढवीकाइया णं पुच्छा गोयमा! पुढवीकाइया नो बारससमज्जिया१ नो नोबारस-समज्जिया२, नो बारसएण य समज्जिया३, बारसएहिं सम-ज्जिया४ बारसेहि य नो बारसएण य समज्जिया वि ५। से केण-ट्ठेणं जाव समज्जिया वि? गोयमा! जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं बारसएहिं पवेसणगं पविसंति ते णं पुढवीकाइया बारसएहिं समज्जिया जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं बारसएहिं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारस-एणं पवेसणएणं पविसंति ते णं पुढवीकाइया बारसएहिं नो बारसएण य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि, एवं जाव वणस्सइकाइया। बेइंदिया जाव सिद्धा जहा नेरइया। एएसिं णं भंते! नेरइयाणं बारससमज्जियाणं० सव्वेसिं

अप्पाबहुगं जहा छक्कसमज्जियाणं नवरं बारसाभिलावो सेसं तं चेव। नेरइया णं भंते! किं चुलसीईसमज्जिया१ नोचुलसीई समज्जिया२ चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जिया३ चुलसीईहिं समज्जिया४ चुलसीईहिं य नोचुलसीईए य समज्जिया५? गोयमा! नेरइया चुलसीई समज्जिया वि जाव चुलसीईहि य नो चुलसीईए य समज्जिया वि। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव समज्जिया वि? गोयमा! जे णं नेरइया चुलसीईएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया चुलसीई समज्जिया?। जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया नो चुलसीई समज्जिया२। जे णं नेरइया चुलसीईएणं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया चुलसीइएण य नो चुलसीईए य समज्जिया३, जे णं नेरइया णेगेहिं चुलसीइएहिं पवेसणगं पविसंति ते णं नेरइया चुलसीइएहिं समज्जिया४ जे णं नेरइया णेगेहिं चुलसीइएहिय अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया चुलसीईहि य नो चुलसीईए य समज्जिया५, से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि। एवं जाव थणियकुमारा। पुढवीकाइया तहेव पच्छिल्लएहिं दोहिं२ नवरं अभिलावो चुलसीईओ भंगो, एवं जाव

वणस्सइकाइया, बेइंदिया जाव वेमाणिया जहा नेरइया। सिद्धा णं पुच्छा गोयमा! सिद्धा चुलसीइसमज्जिया वि१ नोचुलसीइ समज्जिया वि२ चुलसीईए य नोचुलसीईए य समज्जिया वि३, नो चुलसीईहि समज्जिया४, नो चुलसीईहि य नो चुलसीईए य समज्जिया५। से केणट्ठेणं जाव समज्जिया गोयमा! जे णं सिद्धा चुलसीइएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा चुलसीइ समज्जिया। जे णं सिद्धा जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा नो चुलसीइ समज्जिया। जे णं सिद्धा चुलसीइएणं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा चुलसीइए य नोचुलसीइए य वा समज्जिया। से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया। एएसि णं भंते! नेरइयाणं चुलसीइ समज्जियाणं नो चुलसीइसमज्जियाणं० सव्वेसिं अप्पाबहुगं जहा छक्कसमज्जियाणं जाव वेमाणियाणं नवरं अभिलावो चुलसीइओ। एएसि णं भंते! सिद्धाणं चुलसीइसमज्जियाणं नो चुलसीइसमज्जियाणं चुलसीइए य नो चुलसीइए य समज्जियाणं कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थो वा सिद्धा चुलसीईए य नो चुलसीइए य, समज्जिया चुलसीइसमज्जिया अणंतगुणा नोचुलसीइसमज्जिया अणंतगुणा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' ॥सू० ४॥

वीसइमे सए दसमो उद्देसो समत्तो ॥

॥ वीसइमं सयं समत्तं ॥

छाया—नैरयिकाः खलु भदन्त! किं द्वादशसमर्जिताः १ नोद्वादशसमर्जिताः २, द्वादशकेन च नो द्वादशकेन च समर्जिताः ३, द्वादशकैः समर्जिताः ४, द्वादशकैश्च नोद्वादशकेन च समर्जिताः ५, गौतम! नैरयिकाः द्वादशसमर्जिता अपि यावद् द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिता अपि। तत् केनार्थेन यावत् समर्जिता अपि? गौतम! ये खलु नैरयिकाः द्वादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, ते खलु नैरयिका द्वादशसमर्जिताः १ ये खलु नैरयिका जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा, त्रिभिर्वा उत्कर्षेण एकादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, ते खलु नैरयिकाः नो द्वादशसमर्जिताः २, ये खलु नैरयिका द्वादशकेन अन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कर्षेण एकादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिकाः द्वादशकेन च नोद्वादशकेन च समर्जिताः ३, ये खलु नैरयिकाः अनेकै द्वादशकैः प्रवेशनकं प्रविशन्ति, ते खलु नैरयिकाः द्वादशकैः समर्जिताः ४, ये खलु नैरयिका अनेकै द्वादशकैरन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा, त्रिभिर्वा उत्कर्षेण एकादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिका द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिताः ५, तत्तेनार्थेन यावत् समर्जिता अपि। एवं यावत् स्तनितकुमाराः। पृथिवीकायकाः खलु पृच्छा, गौतम! पृथिवीकायिका नो द्वादशसमर्जिताः १ नो नोद्वादशसमर्जिताः २, नो द्वादशकेन च समर्जिताः३, द्वादशकैः समर्जिता ४, द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिताः अपि ५, तत्केनार्थेन यावत् समर्जिता अपि? गौतम! ये खलु पृथिवीकायिकाः अनेकै द्वादशकैः प्रवेशनकं प्रविशन्ति ते खलु पृथिवीकायिकाः द्वादशकैः समर्जिताः। ये खलु पृथिवीकायिकाः अनेकैः द्वादशकैरन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कर्षेण एकादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु पृथिवीकायिका द्वादशकश्च नोद्वादशकेन च समर्जिताः तत् तेनार्थेन यावत् समर्जिता अपि। एवं यावद्वनस्पतिकायिकाः। द्वीन्द्रिया यावत् सिद्धा यथा नैरयिकाः। एतेषां खलु भदन्त! नैरयिकाणां द्वादशसमर्जितानाम्० सर्वेषामल्पबहुत्वं यथा षट्कसमर्जितानाम्, नवरं द्वादशाभिलापः शेषं तदेव। नैरयिकाः खलु भदन्त! किं चतुरशीतिसमर्जिताः १, नो चतुरशीतिसमर्जिताः २, चतुरशीत्या च नोचतुरशीत्या च समर्जिताः ३, चतुरशीतिभिः समर्जिताः ४, चतुरशीतिभिश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः ५१, गौतम! नैरयिकाश्चतुरशीत्या समर्जिता अपि, यावत् चतुरशीतिभिर्नो चतुरशीत्या च समर्जिता अपि। तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते यावत् समर्जिता अपि। गौतम! ये खलु नैरयिकाः चतुरशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिका श्चतुरशीतिः समर्जिताः १। ये खलु नैरयिकाः जघन्येन एकेन

वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिकाः नो चतुरशीतिसमर्जिताः २। ये खलु नैरयिकाः चतुरशीतिकेन अन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिका श्चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः ३,। ये खलु नैरयिकाः अनेकैश्चतुरशीतिकैः प्रवेशनकं प्रविशन्ति ते खलु नैरयिकाः चतुरशीतिकैः समर्जिताः ४। ये खलु नैरयिका अनेकैश्चतुरशीतिकैः अन्येन च जघन्येन एकेन वा यावदुत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन यावत्प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु नैरयिका श्चतुरशीतिभिश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः ५। तत् तेनार्थेन यावत् समर्जिता अपि। एवं यावत् स्तनितकुमाराः। पृथिवीकायिका स्तथैव, पश्चिमाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्याम्, नवरमभिलापश्चतुरशीतिको भङ्गः, एवं यावद् वनस्पतिकायिकाः द्वीन्द्रिया यावद्वैमानिका यथा नैरयिकाः। सिद्धाः खलु पृच्छा, गौतम! सिद्धा श्चतुरशीतिसमर्जिता अपि १, नो चतुरशीतिसमर्जिता अपि २, चतुरशीत्या च नोचतुरशीत्या च समर्जिता अपि ३, नो चतुरशीतिभिः समर्जिताः ४ नो चतुरशीतिभिश्च नोचतुरशीत्या च समर्जिताः ५, तत्केनार्थेन यावत् समर्जिताः? गौतम! ये खलु सिद्धाश्चतुरशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु सिद्धा चतुरशीतिसमर्जिताः,ये खलु सिद्धा जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, ते खलु सिद्धा नो चरशीतिसमर्जिताः। ये खलु सिद्धा श्चतुरशीतिकेन अन्येन च जघन्येनैकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति ते खलु सिद्धाः चतुरशीत्या च नोचतुरशीत्या च समर्जिताः। तत् तेनार्थेन यावत् समर्जिताः॥ एतेषाम् खलु भदन्त! नैरयिकाणां चतुरशीतिसमर्जितानाम्, नो चतुरशीतिसमर्जितानाम्० सर्वेषामल्पबहुत्वं यथा षट्कसमर्जितानाम् यावद्वैमानिकानाम्, नवरमभिलापश्चतुरशीतिकः। एतेषां खलु भदन्त! सिद्धानां चतुरशीतिसमर्जितानां चतुरशीत्या च नोचतुरशीत्या च समर्जितानां कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा गौतम! सर्वस्तोकाः सिद्धा श्चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः, चतुरशीतिसमर्जिता अनन्तगुणाः, नो चतुरशीतिसमर्जिता अनन्तगुणाः। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावद्विहरति॥ सू०४॥

॥ विंशतिशतके दशमोद्देशकः समाप्तः॥ २०-१०॥

॥ विंशतिशतकं समाप्तम्॥

टीका—'नेरइया णं भंते ! किं बारससमज्जिया१,' नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं द्वादशसमर्जिताः, एकस्मिन् समये द्वादशसंख्यया समुत्पन्ना द्वादशसमर्जिता इति कथ्यन्ते, 'नो बारससमज्जिया वा २, नोद्वादशसमर्जिताः २, एकस्मिन् समये एकादारभ्य एकादशपर्यन्ताऽन्यतमसंख्यया समुत्पन्नाः नो द्वादशसमर्जिता इति कथ्यन्ते२। 'बारसएण य नो बारसएण य समज्जिया३' द्वादशकेन च नो-द्वादशकेन च समर्जिताः, द्वादशसंख्यया, एकादशपर्यन्तान्यतमसंख्यया च समुत्पन्ना द्वादशकेन नो द्वादशकेन समर्जिताः कथ्यन्ते३। 'बारसएहिं समज्जिया'

इस प्रकार से षट्कसूत्र का निरूपण करके अब सूत्रकार द्वादश-सूत्र का निरूपण करते हैं–'नेरइया णं भंते ! किं बारससमज्जिया' इत्यादि ।

टीकार्थ—एक समय में जो १२ की संख्या से उत्पन्न होते हैं वे द्वादश समर्जित कहे जाते हैं यहां गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! नैरयिक क्या द्वादश समर्जित होते हैं–अर्थात् एक समय में क्या १२ नारक एक साथ उत्पन्न होते हैं ? 'नोबारस समज्जिया वा' या नो बारस समर्जित होते हैं ? अर्थात् एक से लेकर ग्यारह तक की संख्या में से किसी एक संख्या में वे उत्पन्न होते हैं ? अथवा 'बारस-एण य नो बारसएण य समज्जिया३' एक द्वादशक संख्या में और एक नोद्वादशक संख्या में वे उत्पन्न होते हैं३ नो द्वादशक समर्जित शब्द का तात्पर्य है एक से लेकर ११ संख्या में से किसी एक संख्या में उत्पन्न

આ રીતે ષટ્ક સૂત્રનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર દ્વાદશ સૂત્રનું નિરૂપણ કરે છે. 'नेरइया णं भंते ! किं बारससमज्जिया' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—એક સમયમાં ૧૨ બારની સંખ્યાથી જેઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ દ્વાદશ સમર્જીત કહેવાય છે. આ વિષયમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–હે ભગવન્ નારકીય જીવો શું દ્વાદશ સમર્જીત હોય છે? અર્થાત્ એકજ સમયમાં બાર ૧૨ નારકો એક સાથે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે? 'नो बारससमज्जिया वा' અથવા નો બારસ સમર્જીત હોય છે? અર્થાત્ એકથી લઈને અગ્યાર સુધીની સંખ્યા પૈકી કોઈપણ એક સંખ્યાથી સમર્જીત હોય છે? અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'बारसएण य नो-बारसएण य समज्जिया।'૩॥ એક બારની સંખ્યામાં અને એક નો બારની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે?૩ નો દ્વાદશ સમર્જીત શબ્દનો અર્થ એકથી લઈને ૧૧ અગ્યારની સંખ્યા પૈકી કોઈપણ એક સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થવું

द्वादशकैः समर्जिताः, एकसमये अनेकद्वादशसंख्यया समुत्पन्नाः द्वादशकैः समर्जिताः, इति कथ्यन्ते४। 'बारसएहि य नो बारसएण य समज्जिया५' द्वादशकै र्नो द्वादशकेन च समर्जिताः अनेकद्वादशैस्तथा एकादारभ्य एकादशपर्यन्तान्यतम संख्यया सह एकस्मिन् समये समुत्पन्ना द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन समर्जिता इति कथ्यन्ते५। तदेवं द्वादशसंख्यामादाय नारकाणामुत्पत्तिविषयकः प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइया बारससमज्जिया वि जाव बारसएहि य नोबारसएण य समज्जिया वि' नैरयिकाः द्वादशसमर्जिता अपि द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिता अपि, हे गौतम ! नारकाः द्वादशसमर्जिता अपि१, नो द्वादशसमर्जिता अपि२, द्वादशकेन नोद्वादशकेन समर्जिता अपि३, द्वादशकैः समर्जिता अपि४, द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिता अपि५, भवन्ति, अत्र यावत् पदेन द्वितीयतृतीयचतुर्थविकल्पानां संग्रहो भवतीत्युत्तरम्। द्वादशादि-

---

होना अथवा 'बारसेहिं समज्जिया' एक समय में वे अनेक द्वादशों की संख्या में उत्पन्न होते हैं ? अथवा–बारसेहिं य नो बारसएण य समज्जिया५' एक समय में अनेक द्वादश की संख्या में तथा एक से लेकर एकादश तक की किसी एक संख्या में उत्पन्न होते हैं इस प्रकार के ये पांच प्रश्न नारकों की उत्पत्ति के विषय में गौतम ने प्रभु से पूछे हैं–इनके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं–'गोयमा ! नेरइया बारससमज्जिया वि जाव बारसएहिं य नो बारसएण य समज्जिया वि' हे गौतम ! नारक द्वादशसमर्जित भी होते हैं १ नो द्वादश समर्जित भी होते हैं २ एक द्वादशक से और एक नो द्वादश से भी समर्जित होते हैं ३ द्वादशकों से भी समर्जित होते हैं ४ अनेक द्वादशकों से और एक नो द्वादश से भी समर्जित होते

तेनुं नाम नो द्वादश समर्जित छे. अथवा 'बारसेहिं समज्जिया' એક સમયમાં તેઓ અનેક દ્વાદશોની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'बारसेहिंय नो बारसएण य समज्जिया'५ એક સમયમાં અનેક બારની સંખ્યામાં તથા એકથી લઈને ૧૧ અગીયાર સુધીની કોઈપણ એક સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ રીતે ગૌતમસ્વામીએ નારકોની ઉત્પત્તિના સંબંધના પાંચ પ્રશ્નો ભગવાનને પૂછયા છે, આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा ! नेरइया बारससमज्जिया वि जाव बारसएहि य नो बारसएण य समज्जिया वि' હે ગૌતમ ! નારકો દ્વાદશ સમર્જીત હોય છે.૧, નો દ્વાદશ સમર્જીત પણ હોય છે.૨, એક દ્વાદશથી અને એક નો દ્વાદશથી પણ સમર્જીત હોય છે.૩, દ્વાદશકોથી પણ સમર્જીત હોય છે૪, અનેક દ્વાદશકોથી અને એક નો દ્વાદશથી

समर्जितत्वे कारणज्ञानाय पुनः गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं इत्यादि, 'से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते द्वादशसमर्जिता' १, नो द्वादशसमर्जिताः२, द्वादशकेन च नो द्वादशकेन च समर्जिताः३, द्वादशकैः समर्जिताः ४, द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिताः५ इति, अत्र यावत्पदेन भदन्त। इत्यारभ्य द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च इत्यन्तस्य ग्रहणं भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जे णं नेरइया' ये खलु नैरयिकाः 'बारसएणं पवेसणएणं पविसंति' द्वादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, यतो नारका एकसमये द्वादशसंख्ययाऽत्र प्रविशन्ति 'ते णं नेरइया बारससमज्जिया' ते खलु

है५ यहां यावत्पद से द्वितीय, तृतीय और चतुर्थ विकल्पों का संग्रह हुआ है। अब गौतम द्वादश आदि अवस्था में समर्जित पने के कारण को जानने के अभिप्राय से ऐसा पूछते हैं-से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नारक जीव द्वादश समर्जित १ नो द्वादश समर्जित२, एक द्वादशक से और एक नो द्वादशक से समर्जित३ अनेक द्वादशों से समर्जित४ और अनेक द्वादशों से एवं एक नोद्वादशक से समर्जित होते हैं? यहां यावत्पद से 'भदन्त' यहां से लगाकर 'द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च' यहां तक के इन्हीं समस्त पदों का संग्रह हुआ है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा! जे णं नेरइया' जो नैरयिक 'बारसएणं पवेसणएणं पविसंति' द्वादशक प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं-अर्थात् एक समय में वे १२ की

પણ સમર્જીત હોય છે. ૫, અહિં યાવત્પદથી બીજા ત્રીજા અને ચોથા વિકલ્પનો સંગ્રહ થયો છે.

હવે ગૌતમસ્વામી દ્વાદશ વિગેરે અવસ્થામાં સમર્જીતપણાનું કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि०' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે-નારક જીવો દ્વાદશ સમર્જીત૧ નો દ્વાદશ સમર્જીત૨, એક દ્વાદશથી અને એક નો દ્વાદશથી સમર્જીત૩ અનેક દ્વાદશોથી સમર્જીત૪, અને અનેક દ્વાદશોથી અને એક નો દ્વાદશથી પણ સમર્જીત હોય છે. ૫, અહિયાં યાવત્પદથી 'ભદન્ત' એ શબ્દથી લઈને 'द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च' આટલા સુધીના આ તમામ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! जे णं नेरइया' જે નારકીયો 'बारसएणं पवेसणएणं पविसंति' દ્વાદશ પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ એક સમયમાં બારની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'ते णं नेरइया बारस-

नैरयिकाः द्वादशसमर्जिता एकसमये एव द्वादशसंख्याऽनुप्रविष्टत्वात् द्वादशसमर्जिता इति ते कथ्यन्ते१। 'जे णं नेरइया' ये खलु नैरयिकाः 'जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा, तीहिं वा' जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा, त्रिभिर्वा 'उक्कोसेणं एकारसएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कर्षेण एकादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं नेरइया नो बारसमज्जिया' ते खलु नैरयिका नोद्वादशसमर्जिता इति कथ्यन्ते२। 'जे णं नेरइया बारसएणं' ये खलु नैरयिका द्वादशकेन, 'अन्नेण य जहन्नेण एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा' अन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा, 'उक्कोसेणं एकारसएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कर्षेण एकादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं नेरइया बारसएण य नोबारसएण य समज्जिया३, ते खलु नैरयिकाः द्वादशकेन च नोद्वादशकेन च समर्जिता इति कथ्यन्ते३' 'जे णं

संख्या में उत्पन्न होते हैं—'ते णं नेरइया बारससमज्जिया' इस कारण वे नैरयिक द्वादश समर्जित कहे गये हैं। 'जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति' जो नैरयिक जघन्य से एक प्रवेशनक से दो से तीन प्रवेशनक से और यावत् उत्कृष्ट से ११ प्रवेशनक से प्रविष्ट होते हैं इस कारण वे नैरयिक नो द्वादशसमर्जित कहे गये हैं। 'जे णं नेरइया बारसएणं, अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारसएण य नो बारसएण य समज्जिया३' जो नैरयिक एक समय में १२ एवं जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन और उत्कृष्ट से ११ प्रवेशनक से प्रवेश करते हैं वे नैरयिक द्वादशसमर्जित

समज्जिया' ते કારણથી તે નારકીયો દ્વાદશ સમર્જીત કહેવાય છે. 'जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति' જે નારકીયો જઘન્યથી એક પ્રવેશનકથી અથવા બે પ્રવેશનકથી અગર ત્રણ પ્રવેશનકથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૧ અગીયાર પ્રવેશનકથી પ્રવિષ્ટ થાય છે, તે નૈરયિકો નો દ્વાદશ સમર્જીત કહેવામાં આવ્યા છે. 'जे णं नेरइया बारसएणं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा, तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारसएण य नो बारसएण य समज्जिया३' જે નૈરયિકો એક સમયમાં ૧૨ બાર અને જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી અગિયાર પ્રવેશનકથી પ્રવેશ કરે છે, તે નારકીયો દ્વાદશ અને નો દ્વાદશ સમર્જીત

नेरइया णेगेहिं बारसएहिं पवेसणगं पविसंति ' ये खलु नैरयिका अनेकैः द्वादशकैः प्रवेशनकं प्रविशन्ति, 'ते णं नेरइया बारसएहिं समज्जिया४' ते खलु नैरयिकाः द्वादशकैः समर्जिता ये नारका एकसमयेऽनेकद्वादशसंख्यायां प्रविशन्ति, तस्माद् द्वादशकैः समर्जिता इति कथ्यन्ते४। 'जे णं नेरइया णेगेहिं बारसएहिं' ये खलु नैरयिका अनेकै द्वादशकैस्तथा 'अन्नेण य जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा' अन्येन च जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा, त्रिभिर्वा 'उक्कोसेणं एगारसएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कर्षेण एकादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं नेरइया बारसएहिय नो बारसएण य समज्जिया ५' ते खलु नैरयिकाः द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिता इति कथ्यन्ते ५। 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया त्ति' तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते नारका द्वादशकेन समर्जिताः १

कहे गये हैं। 'जे णं नेरइया णेगेहिं बारसएहिं पवेसणगं पविसंति' जो नैरयिक अनेक १२ की संख्या में प्रवेश करते हैं 'ते णं नेरइया बारसएहिं समज्जिया४' वे नैरयिक अनेक द्वादश समर्जित हैं-'जे णं नेरइया णेगेहिं बारसएहिं अन्नेण य जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं एगारसएणं पवेसणएणं पविसंति-ते णं नेरइया बारसएहि य नो बारसएण य समज्जिया५' जो नैरयिक एक समय में अनेक १२ की संख्या में, एवं जघन्य से एक, दो, या तीन की संख्या में प्रवेश करते हैं और उत्कृष्ट से ११ की संख्या में प्रवेश करते हैं वे नैरयिक अनेक द्वादश समर्जित एवं नो द्वादशसमर्जित कहे गये हैं 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया' इस कारण हे गौतम मैंने ऐसा कहा है कि नैरयिक द्वादश की संख्या में समर्जित होते हैं१ नो द्वादश की

કહેવાય છે 'जे णं नेरइया णेगेहिं बारसएहिं पवसणगं पविसंति' જે નૈરયિકો અનેક ૧૨ બારની સંખ્યામાં પ્રવેશ કરે છે, 'ते णं नेरइया बारसएहिं समज्जिया४' તે નારકીયો અનેક દ્વાદશ સમર્જીત છે. 'जे णं नेरइया णेगेहिं बारसएहिं अन्नेण य जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं एगारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारसएहिं य नो बारसएण य समज्जिया५' જે નારકીયો એક સમયમાં અનેક ૧૨ બારની સંખ્યામાં, અને જઘન્યથી એક, બે અથવા ત્રણની સંખ્યામાં પ્રવેશ કરે છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૧ અગીયારની સંખ્યામાં પ્રવેશ કરે છે, તે નારકીયો અનેક દ્વાદશ સમર્જીત અને એક નો બારસ સમર્જીત કહેવાય છે. 'से तेणट्ठेण जाव समज्जिया' તે કારણે હે ગૌતમ મેં એવું કહ્યું છે કે-નારકીયો બારની સંખ્યામાં સમર્જીત હોય છે ૧ નો દ્વાદશ સમર્જીત હોય છે. ૨ એક દ્વાદશની સંખ્યાથી અને એક

नो द्वादशकेन समर्जिताः २, द्वादशकेन च नो द्वादशकेन च समर्जिताः ३ द्वादशकैः समर्जिताः ४, द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिताः ५ इति । 'एवं जाव थणियकुमारा' एवं यथा नारकाणां द्वादशादि समर्जितत्वं कथितं तथैव असुरकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्तानामपि द्वादशकादि समर्जितत्वमवगन्तव्यमिति। 'पुढवीकाइयाणं पुच्छा' पृथिवीकायिकानां पृच्छा, हे भदन्त! पृथिवीकायिका जीवाः किं द्वादशसमर्जिताः १, नोद्वादशसमर्जिताः २, द्वादशकेन च नो द्वादशकेन च समर्जिताः ३, द्वादशकैः समर्जिताः ४, द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिताः इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम!

संख्या से समर्जित होते हैं २ एक द्वादश की संख्या से और एक नो द्वादश की संख्या से समर्जित होते हैं ३, अनेक द्वादश की संख्या से समर्जित होते हैं ४ और अनेक द्वादश की संख्या से और एक नो द्वादश की संख्या से समर्जित होते है ५

'एवं जाव थणियकुमारा' जिस प्रकार से यह नारकों में द्वादशादिसमर्जित कहा गया है उसी प्रकार से असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक में भी द्वादश आदि पांच समर्जित कहना चाहिये 'पुढवीकाइयाणं पुच्छा' अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! पृथिवीकायिक जीव क्या द्वादशसमर्जित होते हैं १ या नो द्वादशसमर्जित होते हैं २ या एक द्वादश से और एक नो द्वादश से समर्जित होते हैं ३ या अनेक द्वादशों से समर्जित होते हैं ४, अथवा अनेक द्वादशों से और एक नो द्वादश से समर्जित होते हैं ५ इस प्रकार से ये ५ पांच प्रश्न हैं इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभु उन

નો દ્વાદશની સંખ્યાથી સમર્જીત હોય છે. ૩ અનેક બારની સંખ્યાથી સમર્જીત હોય છે ૪ અને અનેક બારની સંખ્યાથી અને એક નો દ્વાદશની સંખ્યાથી સમર્જીત હોય છે. ૫

'एवं जाव थणियकुमारा' જે રીતે આ નારકોમાં દ્વાદશ વિગેરેથી સમર્જીત કહેવામાં આવેલ છે. એજ રીતે અસુરકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીમાં પણ દ્વાદશ વિગેરે પાંચે પ્રકારથી સમર્જીત હોવાનું સમજવું. 'पुढवीकाइयाणं पुच्छा' હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવો શું દ્વાદશ સમર્જીત હોય છે ૧, અથવા નો દ્વાદશ સમર્જીત હોય છે ૨, અથવા એક દ્વાદશથી અને એક નો દ્વાદશથી સમર્જીત હોય છે? ૩, અથવા અનેક દ્વાદશોથી સમર્જીત હોય છે? ૪, અથવા અનેક દ્વાદશોથી અને એક નો દ્વાદશથી સમર્જીત હોય છે? ૫, આ રીતે એ ૫ પાંચ પ્રશ્નો છે-આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને એવું કહે છે કે-

'पुढवीकाइया नो बारसमज्जिया१' पृथिवीकायिका जीवाः नो द्वादशसमर्जिताः नो-नैव द्वादशकेन समर्जिता भवन्ति१, 'नो नोबारससमज्जिया२' नो नो द्वादशसमर्जिताः पृथिवीकायिका नो द्वादशसमर्जिता अपि न भवन्तीति२। 'नो बारसएण य नो बारसएण य समज्जिया३' नो-न वा द्वादशकेन च नोद्वादशकेन च समर्जिता भवन्ति३। अत्र भङ्गत्रयस्य निषेधः। किन्तु 'बारसएहिं समज्जिया४' द्वादशकैः समर्जिताः, अनेकाभिर्द्वादशसंख्याभिः एकसमये सहैव जायमानत्वात्, द्वादशकैः समर्जिताः कथ्यन्ते। 'बारसेहि य नोबारसएण य समज्जिया वि' द्वादशकैश्च नोद्वादशकेन च समर्जिता अपि, अनेकाभिर्द्वादशसंख्याभिस्तथा नो द्वादशकेन च समर्जिता भवन्ति पृथिवीकायिका जीवाः। अत्र प्रथमद्वितीय-

गौतम से ऐसा कहते हैं कि हे गौतम! 'पुढवीकाइया नो बारससम समज्जिया १' पृथिवीकायिक द्वादश समर्जित नहीं होते हैं१ 'नो नो बारससमज्जिया' नो द्वादशक समर्जित नहीं भी होते हैं२ 'नो बारस-एण य नोबारसएण य समज्जिया३' और एक द्वादश एवं एक नो द्वादशक समर्जित नहीं होते हैं। इस प्रकार के इन तीन भङ्गों का यहां निषेध है। वे पृथिवीकायिक जीव 'बारसएहिं समज्जिया४' अनेक द्वादशों से समर्जित होते हैं-अर्थात् एक समय में अनेक १२ की संख्या में ये साथ साथ उत्पन्न हो जाते हैं इन्हें इसलिये अनेक द्वादशों से समर्जित कहा गया है तथा-'बारसेहि य नो बारसएण य समज्जिया वि' ये पृथिवीकायिक जीव अनेक द्वादशों की संख्या से एक समय में उत्पन्न हो जाते हैं तथा नो द्वादशक से भी उत्पन्न हो जाते हैं-इसलिये ये अनेक द्वादश संख्याओं से और एक नो द्वादशक से समर्जित भी

હે ગૌતમ! 'पुढवीकाइया नो बारससमज्जिया' પૃથ્વીકાયિકો દ્વાદશ સમર્જીત હોતા નથી ૧ 'नो नो बारससमज्जिया' નોદ્વાદશ સમર્જીત પણ હોતા નથી ૨ 'नो बारसएण य नो बारसएणय समज्जिया३' તેમજ એક દ્વાદશ અને એક નો દ્વાદશથી સમર્જીત હોતા નથી ૩ આ રીતે આ ત્રણે ભંગોનો તેઓમાં નિષેધ કરેલ છે, તથા તે પૃથ્વીકાયિક જીવો 'बारसेहिं समज्जिया४' અનેક દ્વાદશોથી સમર્જીત હોય છે. અર્થાત્ એક સમયમાં અનેક ૧૨ બારની સંખ્યામાં તેઓ એક સાથે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તેથી તેઓને અનેક દ્વાદશોથી સમર્જીત કહ્યા છે. તથા 'बारसेहि य नो बारसएण य समज्जिया वि' એ પૃથ્વીકાયિક જીવો અનેક દ્વાદશોની સંખ્યાથી એક સમયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તથા નો દ્વાદશથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેઓ અનેક દ્વાદશની સંખ્યાઓથી અને એક નો દ્વાદશથી પણ સમર્જીત કહેવામાં આવ્યા છે.

तृतीयानां प्रतिषेधश्चतुर्थपञ्चमयोश्च विधानं कृतमिति । 'से केणट्ठेणं भंते ! जाव समज्जिया वि' तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते पृथिवीकायिका न द्वादशसमर्जिताः१, न वा नो द्वादशसमर्जिताः२, न वा द्वादशकेन नो द्वादशकेन समर्जिताः ३, किन्तु द्वादशकैः समर्जिताः४, द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिता अपीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं बारसएहिं पवेसणगं पविसंति' ये खलु पृथिवीकायिका अनेकै द्वादशकैः प्रवेशनकं प्रविशन्ति, 'ते णं पुढवीकाइया बारसएहिं समज्जिया' ते खलु पृथिवीकायिकाः द्वादशकैः समर्जिता इति कथ्यन्ते४ । जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं बारसएहिं' ये खलु पृथिवीकायिका अनेकै द्वादशकैः, 'अन्नेण य जहन्नेणं

कहे गये हैं । इस प्रकार से यहां पर प्रथम, द्वितीय और तृतीय विकल्पों का निषेध और चतुर्थ पंचम विकल्पों का विधान किया गया है;

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि पृथिवीकायिक द्वादश समर्जित नहीं होते हैं १ नो द्वादश समर्जित नहीं होते हैं२ और एक द्वादशक से और एक नो द्वादशक से समर्जित नहीं हैं३ किन्तु अनेक द्वादशों से समर्जित होते हैं४ एवं अनेक द्वादशकों से तथा एक नो द्वादशक से समर्जित होते हैं५ इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं बारसएहिं पवेसणगं पविसंति' हे गौतम ! जो पृथिवीकायिक अनेक १२ की संख्या में प्रवेश करते हैं इस कारण वे पृथिवीकायिक अनेक द्वादशों से समर्जित कहे गये हैं४ 'जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं बारसएहिं, अन्नेण य जहन्नेणं

આ રીતે અહિયાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા વિકલ્પોનો નિષેધ અને ચોથા અને પાંચમાં વિકલ્પનું સમર્થન કરેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं भंते ! जाव समज्जिया वि' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે પૃથ્વીકાયિકો દ્વાદશ સમર્જીત હોતા નથી તથા નો દ્વાદશ સમર્જીત પણ હોતા નથી ૨ તેમજ એક દ્વાદશથી અને એક નો દ્વાદશથી સમર્જીત પણ હોતા નથી. ૩ પરંતુ અનેક દ્વાદશોથી અને અનેક દ્વાદશોથી તથા એક નો દ્વાદશથી સમર્જીત હોય છે ? ૫ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं बारसेहिं पवेसणग पविसंति' હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકો અનેક ૧૨ બારની સંખ્યામાં પ્રવેશ કરે છે તેથી તે પૃથ્વીકાયિકોને અનેક દ્વાદશોથી સમર્જીત કહ્યા છે. ૪ 'जे णं पुढवीकाइया णेगेहिं बारसेहिं अन्नेण य

एगेण वा, दोहिं तीहिं वा' अन्येन च जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा 'उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कृष्टत एकादशकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं पुढवीकाइया बारसएहिं य नोबारसएण य समज्जिया' ते खलु पृथिवीकायिकाः द्वादशकैश्च नोद्वादशकेन च समर्जिता इति कथ्यन्ते५, 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते पृथिवीकायिका जीवाः 'जाव' यावत्पदेन निषिद्धाद्यभङ्गत्रयस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम्। द्वादशकैःसमर्जिताः४, तथा द्वादशकैश्च नोद्वादशकेन च समर्जिता अपीति५। 'एवं जाव वणस्सइकाइया वि' एवं यावत् वनस्पतिकायिका अपि अत्र यावत्पदेन अप्कायिकतेजःकायिकवायुकायिकानां संग्रहो भवति, अप्कायिकतेजस्कायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिकजीवा अपि न

एगेण वा दोहिं तीहिं वा, उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं पुढवीकाइया बारसएहिं य नो बारसएण य समज्जिया' तथा-जो पृथिवीकायिक अनेक द्वादशों की संख्या में प्रवेश करते हैं और जघन्य से एक, दो या तीन की संख्या में प्रवेश करते हैं, एवं उत्कृष्ट से ११ की संख्या में प्रवेश करते हैं इस कारण वे पृथिवीकायिक अनेक द्वादशों से और एक नोद्वादश से समर्जित कहे गये हैं। 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि' इसी कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि पृथिवीकायिक जीव अनेक द्वादशों से समर्जित हैं४ तथा अनेक द्वादशों से और एक नो द्वादशक से समर्जित हैं। यहां यावत्पाद से निषिद्ध आद्यत्रय भङ्ग का ग्रहण किया गया है 'एवं जाव वणस्सइकाइया वि' यहां यावत्पद से अप्कायिक, तेजस्कायिक और वायुकायिकों का ग्रहण हुआ है इस कारण अप्कायिक तेजस्कायिक वायुकायिक एवं

जहण्णेणं एकेण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं पुढवीकाइया बारसएहिं य नो बारसएण य समज्जिया' तथा જે પૃથ્વીકાયિકો અનેક દ્વાદશોની સંખ્યાથી પ્રવેશ કરે છે, તેઓ જઘન્યથી એક, બે અગર ત્રણની સંખ્યામાં પ્રવેશ કરે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૧ ની સંખ્યાથી પ્રવેશ કરે છે. તે કારણથી પૃથ્વીકાયિકોને અનેક દ્વાદશોથી સમર્જિત કહ્યા છે. અને અનેક દ્વાદશોથી તથા એક નો દ્વાદશથી સમર્જિત કહ્યા છે. ૪ અહિયાં યાવત્પદથી નિષેધ કરેલ પહેલાના ત્રણ ભંગો ગ્રહણ કરાયા છે. 'एवं जाव वणस्सइकाइयाणं वि' અહિયાં યાવત્ પદથી અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિકો ગ્રહણ કરાયા છે. તે કારણથી અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જે જીવો છે, તેઓ

द्वादशसमर्जिता न वा-नोद्वादशसमर्जिता न वा द्वादशकेन च नो द्वादशकेन च समर्जिताः किन्तु द्वादशकैः समर्जिताः४, द्वादशकैश्च नो द्वादशकेन च समर्जिताः ५, भवन्तीति भावः। 'बेइंदिया जाव सिद्धा जहा नेरइया' द्वीन्द्रियाः यावत् सिद्धाः यथा नैरयिकाः, यथा नारकाणां द्वादशादिसमर्जितत्वविषयकाः पञ्चापि विकल्पा भवन्ति तथा द्वीन्द्रियजीवादारभ्य सिद्धपर्यन्तेष्वपि द्वादशादिसमर्जितत्वविषयकाः पञ्चापि विकल्पाः समुन्नेतव्या इति।

अथैतेषामल्पबहुत्वमतिदेशेनाह-'एएसि णं भंते! इत्यादि,। 'एएसि णं भंते! नेरइयाणं' एतेषां खलु भदन्त! नैरयिकाणाम् 'बारससमज्जियाणं' द्वादशसमर्जितानां द्वादशसमर्जितादिपञ्चविकल्पविकल्पितानाम्, तथा 'सव्वेसिं'

वनस्पतिकायिक जो जीव हैं, वे भी द्वादशसमर्जित नहीं हैं, नो द्वादशसमर्जित नहीं हैं, और न एक द्वादशक से और एक नो द्वादशक से समर्जित हैं। किन्तु वे अनेक द्वादशों से समर्जित हैं४ और अनेकद्वादशों से एवं एक नो द्वादश से समर्जित हैं। 'बेइंदिया जाव सिद्धा जहा नेरइया' द्वीन्द्रिय यावत् सिद्ध ये नारकों के जैसे हैं- अर्थात् जिस प्रकार नारकों में द्वादशादि समर्जित विषयक पांचों विकल्प होते हैं, उसी प्रकार ही द्वीन्द्रिय जीव से लेकर सिद्धपर्यन्त जीवों में भी द्वादशादि समर्जित विषयक पांचों विकल्प होते हैं ऐसा जानना चाहिये।

अब सूत्रकार इन जीवों के द्वादशादि समर्जित विकल्पों में अल्प बहुत्व का कथन करते हैं-'एएसि णं भंते! नेरइयाणं-बारससमज्जियाणं' द्वादशसमर्जित आदि विकल्पों वाले इन नैरयिकों का तथा 'सव्वेसिं'

પણ દ્વાદશ સમર્જીત હોતા નથી. ને દ્વાદશ સમર્જીત હોતા નથી અને એક દ્વાદશથી અને એક નો દ્વાદશથી પણ સમર્જીત હોતા નથી. પરંતુ તેઓ અનેક દ્વાદશોથી સમર્જીત હોય છે. 'बेइंदिया जाव सिद्धा जहा नेरइया' બેઇંદ્રિય યાવત્ સિદ્ધો નારકોની જેમજ છે. અર્થાત્ જે રીતે નારકોમાં દ્વાદશ વિગેરેથી સમર્જીત સંબંધી પાંચે વિકલ્પો થાય છે એજ રીતે દ્વીન્દ્રિયોથી લઈને સિદ્ધ પર્યન્તના જીવોમાં પણ દ્વાદશાદિ સમર્જીત વિષયના પાંચે ભંગો થાય છે. તેમ સમજવું.

હવે સૂત્રકાર આ જીવોના દ્વાદશાદિ સમર્જીત વિકલ્પોમાં અલ્પ બહુ-પણાનું કથન કરે છે. 'एएसि ण भंते नेरइयाणं बारससमज्जियाणं' દ્વાદશ સમર્જીત વિગેરે વિકલ્પોવાળા આ નારકીયોનું તથા 'सव्वेसिं' બધા જ

इति सर्वेषां शेषाणाम्-असुरकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्तानां तथा पृथिवीकायिकादिवनस्पतिकायपर्यन्तानां, तथा द्वीन्द्रियादारभ्य सिद्धपर्यन्तानाम्-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-मनुष्याणां, सिद्धानां च-सर्वेषाम्-'अप्पाबहुगं' अल्पबहुत्वम् 'जहा छक्कसमज्जियाणं' यथा षट्कसमर्जितानां षट्कसमर्जितप्रकरणाऽल्पबहुत्वं कथितं तथैव एषां सर्वेषामल्पबहुत्वं स्वयमूहनीयम्। 'नवरं' नवरं-विशेषस्तु केवलमयम्-'बारसाभिलावो' द्वादशाभिलापः, तत्र षट्केति अभिलापोऽस्ति अत्र तु द्वादशेत्यभिलापो वक्तव्यः 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव, अवशिष्टं सर्वं षट्कसमर्जितवदेव विज्ञेयम् इति।

असुर कुमार से लेकर स्तनितकुमार तक के भवनपतियों का, तथा-पृथिवीकायिक से लेकर वनस्पतिकायिक तक के जीवों का तथा द्वीन्द्रिय से लेकर सिद्ध तकके जीवों का-द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चौइन्द्रिय, तिर्यक् पंचेन्द्रिय, मनुष्य और सिद्धों का-इन सब का-अल्प बहुत्व 'जहा छक्कसमज्जियाणं' जैसा षट्क समर्जित प्रकरण में अल्प बहुत्व कहा गया है उसी के अनुसार अपने आप समझ लेना चाहिये यदि इसमें कोई विशेषता है तो वह 'षट्क की जगह 'द्वादश' इस पद के प्रयोग किया है अर्थात् षट्कसमर्जित प्रकरण में जैसे षट्क प्रयोग किया गया है वैसे ही यहां उसकी जगह 'द्वादश' पद का प्रयोग करके अभिलाप बना लेना चाहिये बाकी के अवशिष्ट कथन में कोई अन्तर नहीं है वह सब कथन षट्क समर्जित प्रकरण के अनुसार ही है ऐसा जानना चाहिये।

અસુરકુમારોથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવનપતિયોનું તથા પૃથ્વીકાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક સુધીના જીવોનું તથા બે ઇન્દ્રિયથી લઈને સિદ્ધ સુધીના જીવોનું બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇંદ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને સિદ્ધોનું અર્થાત્ આ બધાનું અલ્પપણુ અને બહુપણું 'जहा छक्कसमज्जियाणं' જેવી રીતે ષટ્કાય સમર્જીત પ્રકરણમાં અલ્પપણું અને બહુપણું કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે સમજી લેવું. આમાં જે વિશેષતા છે, તે ષટ્કની જગ્યાએ 'દ્વાદશ' એ પદનો પ્રયોગ કરવો એજ વિશેષપણું છે. અર્થાત્-ષટ્ક સમર્જીતના પ્રકરણમાં જેમ ષટ્કનો પ્રયોગ કરેલ છે, એજ રીતે અહિયાં ષટ્કની જગ્યાએ 'દ્વાદશ' પદનો પ્રયોગ કરીને અભિલાપ બનાવી લેવો તે સિવાયના બાકીના કથનમાં કાંઈ જ ફેરફાર નથી. બધુ જ કથન ષટ્ક સમર્જીત પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે.

अथ चतुरशीतिसमर्जितसूत्रमाह—'नेरइया णं भंते' इत्यादि। 'नेरइया णं भंते !' नैरयिकाः खलु भदन्त ! 'किं चुलसीइसमज्जिया' किं चतुरशीतिसमर्जिताः एकसमये चतुरशीतिसंख्यया। समुत्पन्ना श्चतुरशीतिसमर्जिताः कथ्यन्ते। 'नो चुलसीइसमज्जिया२, नो चतुरशीतिसमर्जिताः एकसमये एकस्मादारभ्य त्र्यशीतिसंख्यया समुत्पन्नाः नो चतुरशीतिसमर्जिताः कथ्यन्ते२। 'चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जिया३' चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः३, 'चुलसीइहिं समज्जिया' चतुरशीतिभिः समर्जिताः अनेकाभि श्चतुरशीतिसंख्याभिः समर्जिता इति४। 'चुलसीइहि य नो चुलसीईए य समज्जिया' चतुरशीतिभिश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः अनेकाभिश्चतुरशीतिभिः तथा नो चतुरशीत्या च युक्ताः चतुरशीतिभिश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिता भवन्तीति पञ्चविकल्पाः५। तत्र नारकाणां कतमो विकल्पोऽभिमत इति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम !

अब सूत्रकार ८४ समर्जित सूत्र का कथन करते हैं—'नेरइयाणं भंते ! हे भदन्त ! एक समय में नैरयिक 'किं चुलसीइसमज्जिया' क्या ८४ की संख्या में समर्जित होते हैं ? उत्पन्न होते हैं ? अथवा—'नो चुलसीइ समज्जिया२' एक से लेकर ८३ की संख्या में उत्पन्न होते हैं२ ? अथवा—'चुलसीईए य नो चुलसीईय य समज्जिया३' चौरासी की संख्या में और नो चौरासी की संख्या में उत्पन्न होते हैं३ ? अथवा 'चुलसीइहिं समज्जिया४' अनेक चौरासी की संख्या में उत्पन्न होते हैं४ ? अथवा—'चुलसीइहिं य नो चुलसीई य समज्जिया' अनेक चौरासी की संख्या में और एक नो चौरासी की संख्या में उत्पन्न होते हैं ? इस प्रकार के ये पांच प्रश्न हैं—इनमें कौन सा विकल्प अभिमत है इस बात को प्रकट करने के लिये प्रभु उत्तर के रूप में गौतम से कहते हैं—'गोयमा ! नेर-

---

હવે સૂત્રકાર ૮૪ ચોર્યાશી સમર્જીત સૂત્રનું કથન કરે છે 'नेरइया णं भंते !' હે ભગવન્ નારકો એક સમયમાં 'किं चुलसीई समज्जिया' ચોર્યાશીની સંખ્યાથી સમર્જીત હોય છે ? ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'नो चुलसीई समज्जिया'२ એકથી લઈને ૮૩ ત્ર્યાસીની સંખ્યા સુધીમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ૨, ચોર્યાશીની સંખ્યામાં અને નો ચોર્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ૩ અથવા 'चुलसीहिं समज्जिया'४, અનેક ચોર્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ૪ અથવા 'चुलसीइहिं य नो चुलसीइए य समज्जिया' અનેક ચોર્યાશીની સંખ્યામાં અને એક નો ચોર્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રમાણેના એ પાંચ પ્રશ્નો છે, આ પૈકી કયો વિકલ્પ સંમત છે, એ વાત બતાવવાને પ્રભુ ઉત્તર

'नेरइया चुलसीइसमज्जिया वि जाव चुलसीइहि य नोचुलसीईए य समज्जिया वि' नैरयिका श्चतुरशीतिसमर्जिता अपि यावत् चतुरशीतिभिश्च नोचतुरशीत्या च समर्जिता अपि, अत्र यावत्पदेन नो चतुरशीतिसमर्जिताः२, चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः३, चतुरशीतिभिश्च समर्जिताः ४ एतेषां विकल्पानां ग्रहणं भवति ? नैरयिकाः पञ्चभिरपि विकल्पैः विकल्पिता भवन्तीत्युत्तरम्। पुनः प्रश्नयन्नाह-'से केणट्ठेणं' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव समज्जिया वि' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते नैरयिका श्चतुरशीतिसमर्जिता अपि१ नो चतुरशीतिसमर्जिता अपि२, चतुरशीत्या नोचतुरशीत्या च समर्जिता अपि३, चतुरशीति-

---

इया चुलसीइसमज्जिया वि, जाव चुलसीइहि य नो चुलसीईए य समज्जिया वि' हे गौतम ! नैरयिक एक समय में चौरासी समर्जित भी होते हैं यावत् अनेक चौरासी की संख्या में और एक नो चौरासी की संख्या में भी वे समर्जित होते हैं। यहां यावत्पद से 'नो चतुरशीति-समर्जिताः२, चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः३, चतुरशीतिभिश्च समर्जिताः४' इन तीन विकल्पों का ग्रहण हुआ है तात्पर्य इस उत्तररूप कथन का यही है कि नैरयिक पांचों भी विकल्पों से युक्त होते हैं। अब गौतम इस विषय में प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव समज्जिया वि' हे भदन्त ! आपने ऐसा किस कारण से कहा है कि नैरयिक चतुरशीति आदि पांचों विकल्पों से समर्जित होते हैं ? अर्थात् वे चतुरशीति समर्जित भी होते हैं ? नो चतुर-

---

રૂપે ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા ! नेरइया चुलसीइ समज्जिया वि जाव चुलसीइहिय नो चुलसीईए य समज्जिया वि' હે ગૌતમ ! નારકીયો એક સમયમાં ચોર્યાશી સમર્જીત પણ હોય છે, યાવત્ અનેક ચોર્યાશીની સંખ્યામાં અને એક નો ચોર્યાશીની સંખ્યામાં પણ તેઓ સમર્જીત હોય છે, અહિંયા યાવત્ પદથી 'नो चतुरशीति समर्जिताः२' चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः३, चतुरशीतिभिश्च समर्जिताः४' આ ત્રણ વિકલ્પો ગ્રહણ કરાયા છે. આ ઉત્તરવાકયના કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-નારકીયો પાંચે વિકલ્પોથી યુક્ત હોય છે. અર્થાત્ પાંચે વિકલ્પોવાળા હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી આ વિષયમાં કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી પ્રભુને પૂછે છે કે-'से केणट्ठेण भंते एवं वुच्चइ जाव समज्जिया वि' હે ભગવન્ આપે એવું શા કારણથી કહ્યું છે કે-નારકીયો ૮૪ ચોર્યાશી વિગેરે પાંચે વિકલ્પોથી સમર્જીત હોય છે ? અર્થાત્ તેઓ ચોર્યાશી સમર્જીત પણ હોય છે ? નો

भिश्च समर्जिता अपि४, चतुरशीतिभिश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिता अपि ? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे णं नेरइया चुलसीईएणं पवेसणएणं पवेसंति' ये खलु नैरयिकाश्चतुरशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं नेरइया चुलसीइसमज्जिया' ते खलु नैरयिका श्चतुरशीतिसमर्जिता इति कथ्यन्ते१, 'जे णं नेरइया जहन्नेणं एगेण वा, दोहिं वा, तीहिं वा' ये खलु नैरयिका जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा, 'उक्कोसेणं तेसीइ पवेसणएणं पविसंति' उत्कर्षेण त्र्यशीति प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं नेरइया नो चुलसीइ

शीति समर्जित भी होते हैं२, चतुरशीति से और नो चतुरशीति से समर्जित भी होते हैं३, अनेक चतुरशीति से समर्जित भी होते हैं४ और अनेक चतुरशीति से और एक नो चतुरशीति से समर्जित भी होते हैं-सो आपके इस प्रकार के कथन में क्या कारण है इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा ! जे णं नेरइया चुलसीईएणं पवेसणएणं पविसंति०' हे गौतम ! जो नैरयिक चौरासी की संख्या से एक समय में समर्जित-उत्पन्न होते हैं, इस कारण वे नैरयिक चतुरशीति समर्जित कहे गये हैं 'जे णं नेरइया जहन्नेणं एगेणं वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं तेसीइ पवेसणएणं पविसंति' तथा-जो नैरयिक जघन्य से एक संख्या में अथवा दो संख्या में अथवा ३ संख्या में एक समय में प्रवेश करते हैं-अर्थात् जो नैरयिक कम से कम एक समय में एक अथवा दो उत्पन्न होते हैं अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से ८३ की संख्या में उत्पन्न होते हैं-अर्थात् ८३ उत्पन्न

ચતુરશીતિ સમર્જીત પણ હોય છે? ૨ ચોર્યાશીથી અને નો ચોર્યાશીથી પણ સમર્જીત હોય છે ૩ અનેક ચોર્યાશીયોથી પણ સમર્જીત હોય છે. ૪ તથા અનેક ચોર્યાશીયોથી અને એક નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત હોય છે? તો આપના આ રીતના કથનમાં શું કારણ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-'ગોયમા ! जे णं नेरइया चुलसीईएणं पवेसणएणं पविसंति' હે ગૌતમ ! નારકીયો એક સમયમાં ચોર્યાશીની સંખ્યામાં સમર્જીત-ઉત્પન્ન થાય છે. તે કારણથી તે નારકીયો ચોર્યાશી સમર્જીત કહેવાય છે. 'जे णं नेरइया जहण्णेणं एगेणं वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं तेसीइपवेसणएणं पविसंति' જે નારકીયો જઘન્યથી એક સંખ્યામાં અથવા બે સંખ્યામાં અથવા ત્રણ સંખ્યામાં એક સમયમાં પ્રવેશ કરે છે-અર્થાત્ જે નારકીયો ઓછામાં ઓછા એક સમયમાં એક ઉત્પન્ન થાય છે. અગર બે ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૮૩ ત્યાસીની સંખ્યામાં

समज्जिया' ते खलु नैरयिकाः नो चतुरशीतिसमर्जिताः जघन्येन एकादित उत्कृष्टः त्र्यशीति संख्यया प्रविशन्ति ते नोचतुरशीतिसमर्जिता भवन्ति२। 'जे णं नेरइया चुलसीईएणं' ये खलु नैरयिका श्चतुरशीतिकेन, 'अन्नेण य जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा' अन्येन च जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा, 'उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति 'ते णं नेरइया चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जिया' ते खलु नैरयिकाः चतुरशीत्या च नोचतुरशीत्या च समर्जिता भवन्तीति३। 'जे णं नेरइया णेगेहिं चुलसीइएहिं पवेसणगं पविसंति' ये खलु नैरयिका अनेकै श्चतुरशीतिकैः प्रवेशनकं प्रविशन्ति 'ते णं नेरइया चुलसीइएहिं समज्जिया' ते खलु नैरयिका श्चतुरशीतिकैः समर्जिताः, ये नारका अनेकाभि श्चतुरशीतिसंख्याभिः प्रवेशं कुर्वन्ति ते चतुरशीतिकैः समर्जिता भवन्तीति४, 'जे णं नेरइया णेगेहिं चुलसीइएहिय अन्नेण य जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा' ये खलु नैरयिका अनेकै

होते हैं-वे नैरयिक नो चौरासी समर्जित कहे गये हैं २ 'जे णं नेरइया चुलसीईएणं, अन्नेण य जहन्नेण एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति' जो नैरयिक एक समय में ८४ की संख्या में उत्पन्न होते है, तथा जघन्य से एक या दो या तीन संख्या में उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से ८३ की संख्या में उत्पन्न होते हैं वे नैरयिक चौरासी एवं नो चौरासी समर्जित कहे गये हैं ३ 'जे णं नेरइया णेगेहिं चुलसीइएहिं पवेसणगं पविसंति, ते णं नेरइया चुलसीइएहिं समज्जिया' जो नैरयिक अनेक चौरासी की संख्या में प्रवेश करते हैं वे नैरयिक अनेक ८४ से समर्जित कहे गये हैं। 'जे णं नेरइया

ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ ત્યાશી ઉત્પન્ન થાય છે.-તે નારકીયો નો ચોર્યાશી સમજીત કહેવાય છે. ૨ 'जे णं नेरइया चुलसीइएणं अन्नेण य जहण्णेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति' જે નૈરયિકો એક સમયમાં ૮૪ ચોર્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તથા જઘન્યથી એક સમયમાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૮૩ ત્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે નારકીયો ૮૪ ચોર્યાશી અને નો ચોર્યાશી સમજીત કહેવાય છે. ૩ 'जे णं नेरइया णेगेहिं चुलसीइएहिं पवेसणगं पविसंति, ते णं नेरइया चुलसीइएहिं समज्जिया' જે નૈરયિકો અનેક ચોર્યાશીની સંખ્યામાં પ્રવેશ કરે છે, તે નારકીયો અનેક ચોર્યાશીથી સમજીત

श्चतुरशीतिकै श्चान्येन च जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा, त्रिभिर्वा, 'उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणगेणं पविसंति' उत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं नेरइया चुलसीइहिय नो चुलसीईए य समज्जिया' ते खलु नैरयिकाश्चतुरशीतिकैश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिता इति कथ्यन्ते५। 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया त्ति' तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते नारकाश्चतुशीत्या समर्जिताः१, नो चतुरशीत्या च समर्जिताः२, चतुरशीत्या नो चतुरशीत्या च समर्जिताः३, चतुरशीतिभिः समर्जिताः४, चतुरशीतिभि र्नो चतुरशीत्या च समर्जिताः५ इत्युत्तरम्। 'एवं जाव थणियकुमारा' एवं यावत् स्तनितकुमाराः, एवमेव-नारकवदेव असुरकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्तानाम् चतुरशीतिकादिसमर्जितत्व-

णेगेहिं चुलसीइएहिं य अन्नेण य जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणगेणं पविसंति-ते णं नेरइया चुलसीइहि य नो चुलसीईए य समज्जिया' जो नैरयिक अनेक चौरासी की संख्या में तथा जघन्य से एक, दो, अथवा तीन संख्या में और उत्कृष्ट से ८३संख्या में प्रवेश करते हैं वे नैरयिक अनेक चौरासी समर्जित तथा नो चौरासी समर्जित कहे गये हैं। 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया' इस कारण हे-गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि नैरयिक चतुरशीति समर्जित होते हैं ? नो चतुरशीति समर्जित होते हैं२ एक चतुरशीति से समर्जित और एक नो चतुरशीति से समर्जित होते हैं३ अनेक चतुरशीति से समर्जित होते हैं४, और अनेक चतुरशीति से एवं एक नो चतुरशीति से समर्जित होते हैं५। 'एवं जाव थणियकुमारा' नारक के जैसे

કહેવાય છે. 'जे णं नेरइया एगेहिं चुलसीइएहिय अन्नेण य जहण्णेणं एगेणं वा दोहिं वा तीहिं वा, उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति-ते णं नेरइया चुलसीइहि य नो चुलसीईए य समज्जिया' જે નારકીયો અનેક ચોર્યાશીની સંખ્યામાં તથા જઘન્યથી એક બે અથવા ત્રણની સંખ્યામાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્ર્યાશીની સંખ્યામાં પ્રવેશ કરે છે, તે નારકીયો અનેક ચોર્યાશી સમર્જીત અને એક નો ચોર્યાશી સમર્જીત કહેવાય છે. 'से तेणट्ठेण जाव समज्जिया' એ કારણે હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું હતું કે-નારકીયો ચોર્યાશી સમર્જીત હોય છે. ૧ નો ચોર્યાશી સમર્જીત હોય છે ૨, એક ચોર્યાશીથી સમર્જીત અને એક નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત હોય છે. ૩, અનેક ચોર્યાશી સમર્જીત હોય છે. ૪ અનેક ચોર્યાશીથી અને એક નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત હોય છે. 'एवं'

विषयकाः पञ्चापि विकल्पा ज्ञातव्याः । 'पुढवीकाइया तहेव पच्छिल्लएहिं दोहिं' पृथिवीकायिकास्तथैव-द्वादशकसूत्रपश्चिमाभ्यां द्वाभ्यां चरमाभ्यां द्वाभ्यां विकल्पाभ्यां समर्जिताः चरमौ च विकल्पौ, चतुरशीतिकैः समर्जिताः४, चतुरशीतिकैश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः५ इत्याकारकौ। द्वादशकसूत्रापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं अभिलावो चुलसीइओ' नवरम्-केवलम् अभिलापः चतुरशीतिकः, तत्र द्वादशकसूत्रे द्वादशकेन समर्जिता इत्युक्तम्, अत्र तु चतुरशीतिकैरिति वक्तव्यमेतावानेव भेदः। 'एवं जाव वणस्सइकाइया' एवं यावत् वनस्पतिकायिकाः एवम् पृथिवीकायिकानां यथा चतुर्थपञ्चमविकल्पौ कथितौ तथा

ही असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक के भवनपतियों के चतुरशीति समर्जित आदि पांच विकल्पों के विषय में भी जानना चाहिये 'पुढवीकाइया तहेव पच्छिल्लएहिं दोहिं' पृथिवीकायिक जीवों के द्वादशक सूत्र के जैसे पीछे के दो विकल्प चतुर्थ और पंचम अनेक चौराशी की संख्या में उत्पन्न होते हैं४ और अनेक चौराशी की संख्या में उत्पन्न होते हैं एवं एक नो चौराशी की संख्या में उत्पन्न होते हैं-ऐसे ये दो ही विकल्प होते हैं ऐसा जानना चाहिये अब द्वादशक सूत्र की अपेक्षा से जो यहां भिन्नता है उसे सूत्रकार 'नवरं' इत्यादि पद द्वारा प्रकट करते हैं-इससे उन्होंने यह कहा है कि जिस प्रकार से द्वादशक सूत्र में 'द्वादशकेन समर्जिताः' ऐसा पद कहा गया है इसी प्रकार से यहां पर 'चतुरशीतिकैः' ऐसा पद लगाकर अभिलाप कहना चाहिये 'एवं जाव वणस्सइकाइया' जिस प्रकार से पृथिवीकायिक जीवों के चतुर्थ एवं

जाव थणियकुमारा' नारકોની જેમ જ અસુરકુમારોથી લઇને સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવનપતિયોને ચોર્યાશી સમર્જીત વિગેરે પાંચે વિકલ્પોથી યુક્ત સમજવા. 'पुढवीकाइया तहेव पच्छिल्लएहिं दोहिं' પૃથ્વીકાયિક જીવોના બાર સમર્જીત સૂત્રની માફક પાછલા બે વિકલ્પો એટલે ચોથો અને પાંચમો એ બે વિકલ્પો એટલે કે-અનેક ચોરાસીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે, ૪ તથા અનેક ચોર્યાશીની સંખ્યામાં અને એક નો ચોર્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૫ આ આકારના આ બે વિકલ્પો થાય છે. તેમ સમજવું.

હવે બાર સમર્જીત સૂત્રની અપેક્ષાએ આ કથનમાં જે જુદાપણું છે, તે સૂત્રકાર 'नवरं' વિગેરે પદ દ્વારા બતાવે છે.-આ પદથી સૂત્રકારે એ બતાવ્યું છે કે-જે રીતે બાર સમર્જીત સૂત્રમાં 'द्वादशकेन समर्जिताः' એ પ્રમાણેનું પદ કહ્યું છે, એજ રીતે અહિયાં 'चतुरशीतिकैः' એ પ્રમાણેનું પદ બનાવીને અભિલાપ કહેવો. 'एवं जाव वणस्सइकाइया' જે રીતે પૃથ્વીકાયિક

अप्कायिकादारभ्य वनस्पतिकायिकपर्यन्तानामपि चतुर्थपञ्चमविकल्पौ-चतुरशीतिकैः समर्जिता'४ चतुरशीतिकैश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः५, इत्याकारकौ ज्ञेयाविति। 'बेइंदिया जाव वेमाणिया जहा नेरइया' द्वीन्द्रिया यावद्वैमानिका यथा नैरयिकाः, यथा नारकाः पञ्चापि विकल्पविकल्पितास्तथा द्वीन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तानामपि पञ्चविकल्पैः समर्जितत्वं ज्ञेयमिति। 'सिद्धा णं पुच्छा' सिद्धाः खलु इति पृच्छा, हे भदन्त! सिद्धाः किं चतुरशीतिसमर्जिताः१, नो चतुरशीतिसमर्जिताः२, चतुरशीत्या नोचतुरशीत्या वा समर्जिताः३, चतुरशीतिभिः समर्जिताः४ चतुरशीतिभिश्च नो चतुरशीत्या च वा समर्जिताः५ इति प्रश्नः। भगवानाह-

पंचम विकल्प कहे गये हैं उसी प्रकार से अप्कायिक से लेकर वनस्पतिकायिक तक के जीवों के भी चतुर्थ और पंचम विकल्प कहे गये हैं-वे चतुर्थ पंचम विकल्प ये हैं-'चतुरशीतिकैः समर्जिताः४, चतुरशीतिकैश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः' 'बेइंदिया जाव वेमाणिया जहा नेरइया' जिस प्रकार चतुरशीति प्रकरण में नैरयिकों को पांचों विकल्पवाला प्रकट किया गया है उसी प्रकार से द्वीन्द्रिय से लेकर वैमानिक तक के भी जीवों को पांचों विकल्पोंवाला जानना चाहिए 'सिद्धा णं पुच्छा' अब गौतम प्रभु से पूछते हैं हे भदन्त! सिद्ध जीव क्या चतुरशीति से समर्जित होते हैं १ या नो चतुरशीति से समर्जित होते हैं २ या एक चतुरशीति और एक नो चतुरशीति से समर्जित होते हैं ३ या अनेक चतुरशीति से समर्जित होते हैं या अनेक चतुरशीति से और एक नो चतुरशीति से समर्जित होते

જીવોને ચોથો અને પાંચમો વિકલ્પ કહ્યો છે, એજ રીતે અપ્કાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક સુધીના જીવોને પણ ચોથો અને પાંચમો વિકલ્પ કહ્યો છે. તે ચોથો અને પાંચમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે.-'चतुरशीतिकैः समर्जिताः४, चतुरशीतिकैश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः' અનેક ચોર્યાશીથી સમર્જીત હોય છે. ૪ અનેક ચોર્યાશીથી અને એક નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત હોય છે. ૫ 'बेइंदिया जाव वेमाणिया जहा नेरइया' જે પ્રમાણે ચોર્યાશી સમર્જીત પ્રકરણમાં નારકીયોને પાંચે વિકલ્પોવાળા કહ્યા છે, એજ રીતે બે ઇન્દ્રિય જીવોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ પાચે વિકલ્પોવાળા સમજવા.

'सिद्धा णं पुच्छा' હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ સિદ્ધ જીવો શું ચોર્યાશી સમર્જીત હોય છે? અથવા નો ચોર્યાશી સમર્જીત હોય છે? અથવા એક ચોર્યાશી અને એક નો ચોર્યાશી સમર્જીત હોય છે? ૩ અથવા અનેક ચોર્યાશી સમર્જીત હોય છે? અથવા અનેક ચોર્યાશીથી અને એક નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત હોય છે? ૫, આ રીતના

'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'सिद्धा चुलसीइसमज्जिया वि१' सिद्धा चतुरशीतिसमर्जिता अपि१ प्रथमविकल्पेन युक्ता अपि भवन्ति सिद्धा इति१। 'नो चुलसीइसमज्जिया वि२' नो चतुरशीतिसमर्जिता अपि भवन्ति सिद्धा इति२। 'चुलसीईए य नो चुलसीइए य समज्जिया३' चतुरशीत्या च नोचतुरशीत्या-चापि समर्जिता भवन्ति। सिद्धा इति तृतीयः३। किन्तु 'नो चुलसीइहिं समज्जिया४' नो नैव चतुरशीतिभिः समर्जिताः४, नो-नैव अनेकाभिश्चतुरशीतिसंख्याभिरपि समर्जिता इति चतुर्थः४। 'नो चुलसीइहिय नोचुलसीईए य समज्जिया वि५' तथा नो-नैव चतुरशीतिभिश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिता अपि सिद्धा इति पञ्चमो विकल्प इत्युत्तरम्। अत्र भगवता आद्यं भङ्गत्रयं स्वीकृतमतएवात्र 'अपि' शब्दस्य प्रयोगः कृतः। अन्तिमौ चतुर्थ-पञ्चमौ द्वौ भङ्गौ निषिद्धौ, अत स्तत्र

है५ इस प्रकार के ये पांच प्रश्न हैं इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा ! सिद्धा चुलसीइसमज्जिया वि१' हे गौतम ! सिद्ध जीव चतुरशीति से समर्जित भी होते हैं 'नो चुलसीइसमज्जिया वि२' नो चतुरशीति से भी समर्जित होते हैं२, 'चुलसीईए नो चुलसीईए य समज्जिया वि३' एक चतुरशीति से और एक नो चतुरशीति से समर्जित भी होते हैं३ किन्तु वे 'नो चुलसीइहिं समज्जिया४' अनेक चतुरशीति की संख्या से उत्पन्न-समर्जित नहीं होते हैं और न वे अनेक चतुरशीति से एवं एक नो चतुरशीति से भी समर्जित होते हैं यहां जो 'अपि' शब्द का प्रयोग किया गया है वह इस बात को कहने के लिये किया गया है कि यहां भगवान ने पूर्वोक्त ३ ही भंग स्वीकार किये है शेष चतुर्थ और पंचम ये दो भंग स्वीकार नहीं किये हैं। इसी कारण वहां

આ પાંચ પ્રશ્નો છે. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! सिद्धा चुलसीइ समज्जिया वि १' હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવો ચોર્યાશીથી સમર્જીત પણ હોય છે, ૧ 'नो चुलसीइ समज्जिया वि २' નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત પણ હોય છે. ૨ 'चुलसीईए नो चुलसीईए य समज्जिया वि ३' એક ચોર્યાશીથી અને એક નો ચોર્યાશીથી પણ સમર્જીત હોય છે. ૩ પરંતુ તેઓ 'नो चुलसीईहिं समज्जिया वि ४' અનેક ચોર્યાશીની સંખ્યાથી સમર્જીત-ઉત્પન્ન થતા નથી. ૪ તેમજ અનેક ચોર્યાશી અને એક નો ચોર્યાશીથી પણ સમર્જીત હોતા નથી. ૫ આમાં જે 'अपि' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. તે એ વાત બતાવવા કર્યો છે કે-અહિયાં ભગવાને પૂર્વોક્ત ત્રણ જ ભંગોનો સ્વીકાર કર્યો છે. ચોથા અને પાંચમાં ભંગનો સ્વીકાર કર્યો નથી. તેમજ તે કારણે અહિયાં 'નો' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

नो–नैव' इति नो शब्दस्य प्रयोगः कृतः। एतदग्रे 'से केणट्ठेणं' इत्यालापके त्रयाणामेव भङ्गानां स्पष्टो भविष्यतीति। पुनः प्रश्नयति, 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव समज्जिया वि' तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते यावत् समर्जिता अपि, केन कारणेन एवं कथ्यते यत्–सिद्धाः चतुरशीतिसमर्जिता अपि, नो चतुरशीतिसमर्जिता अपि२, चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिता अपि३, किन्तु नो–नैव चतुरशीतिभिश्च समर्जिताः सिद्धा ४, नो–नैव चतुरशीतिकैश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः सिद्धाः इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जे णं सिद्धा चुलसीइएणं पवेसणएणं पविसंति' ये खलु सिद्धाः चतुरशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं सिद्धा चुलसीइसमज्जिया१' ते खलु सिद्धा श्चतुरशीतिसमर्जिताः१। 'जे णं सिद्धा जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा, तीहिं वा' ये खलु सिद्धाः जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा, उक्को-

'नो' शब्द का प्रयोग किया गया है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव समज्जिया वि' हे भदन्त! ऐसा आपने किस कारण से कहा है कि सिद्ध प्रथम के चतुरशीति समर्जित आदि ३ विकल्पोंवाले हैं और अन्तके चतुर्थ एवं पंचमविकल्पोंवाले नहीं हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! जे णं सिद्धा चुलसीइएणं पवेसणएणं पविसंति, ते णं सिद्धा चुलसीइसमज्जिया१' हे गौतम! जो सिद्ध एक चौरासी की संख्या में उत्पन्न होते हैं एक समय में, वे सिद्ध चतुरशीति समर्जित कहे गये हैं। 'जे णं सिद्धा जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा नो चुलसीइसमज्जिया२' जो सिद्ध जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन की संख्या में एक समय में उत्पन्न होते हैं

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव समज्जिया वि' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે–સિદ્ધ વિગેરે ચોર્યાશી સમર્જીત વિગેરે ૩ ત્રણ વિકલ્પોવાળા હોય છે. અને અન્તના ચોથો અને પાંચમો વિકલ્પ તેઓને સંભવતો નથી? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! जे णं सिद्धा चुलसीइएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा चुलसीइ समज्जिया' હે ગૌતમ! એક સમયમાં સિદ્ધો એક ચોર્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સિદ્ધો ચોર્યાશી સમર્જીત કહેવાય છે. 'जे णं सिद्धा जहण्णेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीइएणं पविसंति तेणं सिद्धा नो चुलसीई समज्जिया' જે સિદ્ધો જઘન્યથી એક અગર બે અગર ત્રણની સંખ્યામાં એક સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી

सेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं सिद्धा नो चुलसीइसमज्जिया२' ते खलु सिद्धा नो चतुरशतिसमजता इति२। 'जे णं सिद्धा चुलसीइएणं अन्नेण य जहन्नेणं एगेण वा, दोहिं वा, तीहिं वा' ये खलु सिद्धा चतुरशीतिकेन अन्येन च जघन्येन एकेन वा, द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा, उक्कोसेणं तेसीइएणं पवेसणएणं पविसंति' उत्कर्षेण त्र्यशीतिकेन प्रवेशनकेन प्रविशन्ति, 'ते णं सिद्धा चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जिया' ते खलु सिद्धाश्चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः३। 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया' तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते सिद्धा चतुरशीत्या समर्जिता अपि १, नो चतुरशीतया समर्जिता अपि २, चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिता अपि ३, आद्य विकल्पत्रयमेव भगवता सिद्धे

और उत्कृष्ट से ८३ की संख्या में उत्पन्न होते हैं वे सिद्ध नो चतुरशीति समर्जित कहे गये हैं२ 'जे णं सिद्धा चुलसीइएणं अन्नेण य जहन्नेणं एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा०' जो सिद्ध चतुरशीति की संख्या में एवं जघन्य से एक, अथवा दो अथवा तीन की संख्या में उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से ८३ की संख्या में उत्पन्न होते हैं वे सिद्ध तृतीय भंगवाले कहे गये हैं३, 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया' इसी कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि सिद्ध चतुरशीति से समर्जित भी हैं १ नो चतुरशीति से समर्जित भी हैं२, एवं एक चतुरशीति से और एक नो चतुरशीति से समर्जित भी हैं ३ इस प्रकार भगवान ने सिद्ध में आदि के तीन विकल्प ही प्रदर्शित किये हैं। क्योंकि इन की यहां उचितता है।

૮૩ ત્ર્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે તે સિદ્ધો નો ચોર્યાશી સમર્જીત કહેવાય છે. ૨ 'जे णं सिद्धा चुलसीइएणं अन्नेण एगेण वा दोहिं वा तीहिं वा०' જે સિદ્ધો ચોર્યાશીની સંખ્યામાં તથા જઘન્યથી એક, બે, અથવા ત્રણની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૮૩ ત્ર્યાશીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે સિદ્ધો ત્રીજા ભંગવાળા કહેવાય છે. ૩ 'से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया' એ કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે-સિદ્ધો ચોર્યાશીથી સમર્જીત પણ હોય છે. ૧ નો ચોર્યાશીથી પણ સમર્જીત હોય છે. ૨ તથા એક ચોર્યાશી અને એક નો ચોર્યાશીથી પણ સમર્જીત હોય છે. ૩ આ પ્રમાણે ભગવાને પહેલાના ત્રણ ભંગો જ સિદ્ધોમાં કહ્યા છે. કેમકે તે ત્રણ જ વિકલ્પો તેમાં સંભવે છે.

प्रदर्शितम्, एषामेवौचित्यादिति। 'एएसि णं भंते!' एतेषां खलु भदन्त! 'नेरइयाणं चुलसीइसमज्जियाणं१ नो चुलसीइसमज्जियाणं२ चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जियाणं३ चुलसीइहिय समज्जियाणं४ चुलसीइहिय नो चुलसीईए य समज्जियाणं५' नैरयिकाणाम् चतुरशीतिसमर्जितानां१ नो चतुरशीतिसमर्जितानां२, चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जितानाम् ३, चतुरशीतिकैश्च समर्जितानाम्४, चतुरशीतिकैश्च नो चतुरशीत्या च समर्जितानाम्५, 'सव्वेसिं' सर्वेषाम्, 'अप्पाबहुगं जहा छक्कसमज्जियाणं' अल्पबहुत्वं यथा षट्कसमर्जिता-

---

अब गौतमस्वामी नारकादिकों के चतुरशीति आदि विकल्पों के अल्प बहुत्व जानने के लिए प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एएसि णं भंते! नेरइयाणं चुलसीइसमज्जियाणं, नो चुलसीइसमज्जियाणं२ चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जियाणं, चुलसीहिं य समज्जियाणं४ चुलसीइहि य नोचुलसीईए य समज्जियाणं०" हे भदन्त! चतुरशीतिसमर्जित नारकों के बीच में नो चतुरशीति समर्जित नारकों के बीच में, एक चतुरशीति और एक नो चतुरशीति समर्जित नारकों के बीच में, चतुरशीति समर्जित नारकों के बीच में ४ और अनेक चतुरशीति समर्जित एवं एक नो चतुरशीति समर्जित नारकों के बीच में कौनसे नारक कौन से नारक से अल्प हैं? कौन से नारक कौन से नारक से बहुत हैं? कौन से नारक कौन से नारक से तुल्य हैं? और कौनसे

હવે ગૌતમસ્વામી નારકાદિકોમાં ચોર્યાશી વિગેરે વિકલ્પોના અલ્પ-બહુપણાને જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते! नेरइयाणं चुलसीइसमज्जियाणं १, नो चुलसीइसमज्जियाणं २, चुलसीइए य, नो चुलसीइए य समज्जियाणं, चुलसीहिं य समज्जियाणं४ चुलसीइहि य नो चुलसीइए य समज्जियाणं०' હે ભગવન્ ચોર્યાશી સમર્જીત નારકોમાં, નો ચોર્યાશી સમર્જીત નારકોમાં, એક ચોર્યાશી અને એક નો ચોર્યાશી સમર્જીત નારકોમાં, અનેક ચોર્યાશી સમર્જીત નારકોમાં ૪ તથા અનેક ચોર્યાશી સમર્જીત અને એક નો ચોર્યાશી સમર્જીત નારકોમાં કયા નારકોથી કયા નારકો અલ્પ છે? કયા નારકો કયા નારકોથી અધિક છે? કયા નારકો કયા નારકોની તુલ્ય છે? અને કયા નારકો કયા નારકોથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-'सव्वेसिं अप्पाबहुगं जहा छक्कसमज्जियाणं जाव वेमा-

नाम् सर्वस्तोका नारकाश्चतुरशीतिसमर्जिताः१, तदपेक्षया संख्यातगुणा अधिका नो चतुरशीतिसमर्जिताः२, तदपेक्षया चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः संख्येयगुणा अधिकाः३, तदपेक्षया चतुरशीतिभिः समर्जिता असंख्यातगुणा अधिकाः४, तदपेक्षया चतुरशीतिकैश्च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः संख्यातगुणा अधिकाः कथिताः५ इति। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव वेमाणियाणं' यावद्वैमानिकानाम्, नारकवदेव भवनपतित आरभ्य वैमानिकपर्यन्तानामल्पबहुत्वमवगन्तव्यमिति। षट्क

नारक कौनसे नारक से विशेषाधिक हैं? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं—'सव्वेसिं अप्पाबहुगं जहा छक्कसमज्जियाणं जाव वेमाणियाणं, नवरं अभिलावो चुलसीइओ' हे गौतम! इन समस्त नारकियों का अल्प बहुत्व षट्कसमर्जित नारकों के जैसे कहना चाहिये, अर्थात्-सब से कम वे नारक हैं-जो चतुरशीतिसमर्जित हैं १ इनकी अपेक्षा संख्यातगुणें अधिक वे नारक हैं जो नो चतुरशीतिसमर्जित हैं। इनकी अपेक्षा संख्यातगुणें अधिक वे नारक हैं जो एक चतुरशीति से और एक नो चतुशीति से समर्जित हैं इनकी अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक वे नारक हैं जो अनेक चतुरशीति से समर्जित हैं ४ और इनकी अपेक्षा संख्यातगुणें अधिक वे नारक हैं जो अनेक चतुरशीति से और एक नो चतुरशीति समर्जित हैं-ऐसा यह कथन कहांतक कहना चाहिये-सो इनके लिये कहा गया है कि-'जाव वेमाणियाणं' यह कथन नारकों जैसे ही भवनपति से लेकर वैमानिक तक के जीवों तक कहना चाहिये, अर्थात् नारकों के अल्प बहुत्व के जैसे ही भवनपति से लेकर वैमानिक तक के

णियाणं, नवरं अभिलावो चुलसीईओ' હે ગૌતમ! આ બધા જ નારકીયોનું અલ્પ-બહુપણુ છ સમર્જીત નારકો પ્રમાણે સમજી લેવું. અર્થાત્-સૌથી કમ એ નારકો છે કે જે ચોર્યાશી સમર્જીત છે, ૧ તેની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણા અધિક તે નારકો છે કે જે નો ચોર્યાશી સમર્જીત છે, તેની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણા અધિક જેઓ એક ચોર્યાશીથી અને એક નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત છે તે નારકો છે. તેની અપેક્ષાએ જે અનેક ચોર્યાશીથી સમર્જીત નારકો છે તેઓ અસંખ્યાતગણા અધિક છે. તથા તેઓની અપેક્ષાએ જેઓ અનેક ચોર્યાશીથી અને એક નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત છે. તેઓ સંખ્યાતગણા અધિક છે. આ પ્રમાણેનું આ કથન કયાં સુધીનું ગ્રહણ કરવું એ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે-'जाव वेमाणियाणं' આ કથન નારકોની જેમજ ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જેવું કરવું જોઈએ અર્થાત્ નારકોના અલ્પ-બહુપણાની જેમ જ ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોનું

सूत्रापेक्षया वैलक्षण्यं दर्शयति-'नवरं अभिलाओ चुलसीइओ' नवरम् अभिलापः यत्र षट्कसमर्जिता इति षट्कसूत्रे कथितम् तत्रेह चतुरशीतिसमर्जिता इति वक्तव्यमिति। 'एएसि णं भंते!' एतेषां खलु भदन्त! 'सिद्धाणं' 'सिद्धनाम्' चुलसीइसमज्जियाणं नो चुलसीइसमज्जियाणं चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जियाणं' चतुरशीतिसमर्जितानाम्१, नो चतुरशीतिसमर्जितानाम्२, चतुरशीत्या नो चतुरशीत्या च समर्जितानाम्३, एषां त्रयाणां मध्ये 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वेति प्रश्नः। उत्तरमाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवा सिद्धा

जीवों का अल्प बहुत्व जानना चाहिये, परन्तु इसमें सिर्फ षट्क और चतुरशीतिपद को लेकर ही भिन्नता है और कोई भिन्नता नहीं है, षट्क सूत्र में जैसे षट्कपद को लेकर षट्कसमर्जित ऐसा अभिलाप कहा गया है वैसे ही यहां 'चतुरशीति' पद को जोड़ कर चतुरशीतिसमर्जित आदि अभिलाप कहना चाहिये, अब सूत्रकार प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एएसिं णं भंते! सिद्धाणं चुलसीइसमज्जियाणं, नो चुलसीइसमज्जियाणं चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जियाणं' हे भदन्त! सिद्धों में जो ये तीन विकल्प कहे गये हैं-जैसे कि एक चतुरशीतिसमर्जित सिद्ध १ नो चतुरशीतिसमर्जित सिद्ध २ और एक चतुरशीति और एक नो चतुरशीतिसमर्जित सिद्ध ३ सो इन में कौनसे सिद्धों की अपेक्षा कौनसे सिद्ध अल्प हैं? और कौनसे बहुत हैं? कौनसे तुल्य हैं? और कौन से विशेषाधिक हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा! सव्वत्थोवा

અલ્પ-અને બહુપણુ સમજી લેવું. તેમાં ફક્ત એટલે જ ફેર છે કે છ સમર્જીતમાં ષટ્ક પદ આવે છે તથ અહિયાં 'ચેર્યાશી' પદ કહેવું જોઈએ આ સિવાય અન્ય કોઇ પ્રકારે ભિન્નતા આવતી નથી.

હવે સૂત્રકાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते! सिद्धाणं, चुलसीइसमज्जियाणं, नो चुलसीइसमज्जियाणं, चुलसीईए य, नो चुलसीईए य, समज्जियाणं' હે ભગવન્ સિદ્ધોમાં જે આ ત્રણ વિકલ્પો કહ્યા છે, જેમકે-એક ચેર્યાશી સમર્જીત સિદ્ધ ૧ નો ચેર્યાશી સમર્જીત સિદ્ધ ૨ તથા એક ચેર્યાશી અને એક નો ચેર્યાશી સમર્જીત સિદ્ધ ૩ આ સિદ્ધોમાં કયા સિદ્ધોની અપેક્ષાએ કયા સિદ્ધો અલ્પ છે? કયા સિદ્ધો કયા સિદ્ધોથી અધિક છે? અને કયા સિદ્ધો કયા સિદ્ધોની બરાબર તુલ્ય છે? અને કયા સિદ્ધો કયા સિદ્ધોથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! सव्वत्थोवा सिद्धा चुल

चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जिया' सर्वस्तोकाः सिद्धाः चतुरशीत्या च नो चतुरशीत्या च समर्जिताः, एतदपेक्षया 'चुलसीइसमज्जिया अणंतगुणा' चतुरशीतिसमर्जिताः सिद्धा अनन्तगुणा अधिका भवन्ति, 'नो चुलसीइसमज्जिया अणंतगुणा' एतदपेक्षया नो चतुरशीतिसमर्जिताः सिद्धा अनन्तगुणा अधिका भवन्ति । सर्वेभ्योऽल्पीयांसः तृतीयविकल्पविकल्पिताः सिद्धाः, सर्वेभ्योऽधिका द्वितीयविकल्पविकल्पिताः सिद्धाः, प्रथमविकल्पविकल्पितास्तु अपेक्षया अल्पा अपि अपेक्षया अधिका अपीति ॥ 'सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावत् विहरति, हे भदन्त ! षट्कादिविषये यद्देवा-

---

सिद्धा चुलसीईए य नो चुलसीईए य समज्जिया' हे गौतम ! सब से कम सिद्ध एक चतुरशीतिसे और एक नो चतुरशीति से समर्जित हैं अर्थात् तृतीयविकल्पवाले सिद्ध सब से कम हैं, इनकी अपेक्षा वे सिद्ध अनन्तगुणें हैं जो 'चुलसीइसमज्जिया' इस प्रथम विकल्प वाले हैं और इनकी अपेक्षा वे सिद्ध अनन्तगुणें हैं जो 'नो चुलसीइसमज्जिया' इस द्वितीय विकल्पवाले हैं । इस प्रकार सब से कम तृतीयविकल्प-वाले सिद्ध हैं । द्वितीयविकल्पवाले सिद्ध सबसे अधिक हैं और प्रथमविकल्पवाले सिद्ध अपेक्षाकृत अल्प भी हैं और अधिक भी हैं । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त ! षट्कादिविषय में जो आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है २ इस प्रकार

सीईए य नो चुलसीईए य समज्जिया' હે ગૌતમ ! સૌથી કમ સિદ્ધ એક ચોર્યાશીથી અને એક નો ચોર્યાશીથી સમર્જીત છે અર્થાત્ ત્રીજા વિકલ્પવાળા સિદ્ધ સૌથી અલ્પ કમ છે. તેની અપેક્ષાએ 'चुलसीइसमज्जिया' ચોર્યાશી સમર્જીત સિદ્ધ અનન્તગણા છે. અર્થાત્ પહેલા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો અનંતગણા છે અને તેઓની અપેક્ષાએ જે સિદ્ધો 'नो चुलसीइसमज्जिया' જેઓ નો ચોર્યાશી સમર્જીત છે તેઓ અનંતગણા છે. આ બીજા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો છે. આ રીતે સૌથી ઓછા ત્રીજા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો છે બીજા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો સૌથી અધિક છે તથા પહેલા વિકલ્પવાળા સિદ્ધો અપેક્ષાએ અલ્પ પણ છે. અને અપેક્ષાએ અધિક પણ છે. તેમ સમજવું

'सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति जाव विहरइ' હે ભગવન્ છ સમર્જીત વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સર્વથા સત્ય છે, આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વ પ્રકારે સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ

नुप्रियेण कथितम् तत् एवमेव सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥सू०४॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
–पूज्यश्री घासिलालव्रतिविरचितायां श्री "भग-
वतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायायां विंशतितमशतके दसमो-
द्देशकः समाप्तः॥२०–१०॥
॥ समाप्तश्च विंशतिशतकः ॥

कहकर गौतम ने प्रभु की वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया और वन्दना नमस्कार कर फिर वे तप एवं संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान होगये ॥सू०४॥

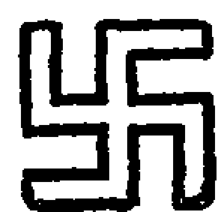
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके वीसवें शतकका
दसवां उद्देशक समाप्त ॥ २०–१० ॥
॥ इस प्रकार यह २० वां शतक समाप्त हुआ ॥

સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા અને વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઇ ગયા ॥ સૂ૦ ૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના વીસમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૦–૧૦॥

આ પ્રમાણે આ ૨૦ વીસમું શતક સમાપ્ત થયું.

॥ अथ एकविंशतिशतकमारभ्यते ॥

व्याख्यातं विंशतितमं शतकम्, अथावसरसंगतया एकविंशतितमं शतकमारभ्यते तस्योद्देशकवर्गसंग्रहायेयं गाथा-'सालिकल' इत्यादि,

मूलम्-'सालि कल अयसि वंसे, इक्खू दब्भे य अब्भ तुलसी य।
अट्ठ ए दसवग्गा, असीतिं पुण होंति उद्देसा' ॥१॥

छाया—शालि१कला२तसी३ वंश४, इक्षु५ दर्भश्च६ अभ्र७ तुलसी च।
अष्टौ ते दशवर्गा, अशीतिः पुन भवन्ति उद्देशाः।

अर्थ— 'सालि' इति-शाल्यादि धान्यविशेषाः ओषधयः कथ्यन्ते, तद्विषयकोद्देशकदशात्मकः प्रथमो वर्गः१, स च वर्गः शालिशब्देनोच्यते इह शतके अष्टौ वर्गाः, प्रतिवर्गे दशदशोद्देशकाः सन्ति दशोद्देशकाश्चैवम्—

एकवीसवें शतक का प्रारंभ
पहला उद्देशा

बीसवां शतक व्याख्यात हो चुका, अब अवसर प्राप्त इक्कीसवां शतक प्रारंभ होता है इसमें जो उद्देश और वर्ग है उसे संग्रह करके प्रकट करने वाली यह गाथा है—

सालि१ कल२ अयसि३ वंसे४ इक्खू५ दब्भे य६ अब्भ७ तुलसी य८
अट्ठे ए दसवग्गा असीति पुण होंति उद्देसा ॥१॥

शालि आदि धान्य विशेष होते हैं और ये ओषधिरूप कहे जाते हैं इन शालि आदि के सम्बन्ध में जो दश उद्देशे हैं सो इन दश उद्देशात्मक प्रथम वर्ग है यह वर्ग शालि शब्द से कहा गया है इस शतक

એકવીસમા શતકનો પ્રારંભ—
પહેલો ઉદ્દેશો

વીસમું શતક કહેવાઇ ગયું હવે અવસરપ્રાપ્ત એકવીસમા શતકનો આરંભ થાય છે. તેમાં જે ઉદ્દેશો અને વર્ગ છે. તેનો સંગ્રહ કરીને બતાવનારી આ ગાથા છે—

साली १ कल २ अयसि ३ वंसे ४ इक्खू ५ दब्भे य ६ अब्भ ७ तुलसी य,
अट्ठे ए दसवग्गा असीति पुण होंति उद्देसा ॥ १ ॥

શાલી વિગેરે ધાન્ય વિશેષ હોય છે. અને તે ઔષધી રૂપ કહેવાય છે. આ શાલિવિગેરે સંબંધી જે દસ ઉદ્દેશાઓ છે, તે આ દસ ઉદ્દેશાત્મક પહેલોવર્ગ છે. આ વર્ગ શાલી શબ્દ થી કહ્યો છે. આ શતકમાં આઠ વર્ગ છે.

'मूले१, कंदे२, खंधे३, तया य४, साले५, पवाल६, पत्ते य७।
पुप्फे८ फल९ बीए१० त्ति य, एक्केको होइ उद्देसो ॥१।
मूलं१कन्द२: स्कन्ध३: त्वक्च४ शाला५ प्रवाल:६ पत्रं च७।
पुष्पं फलं बीजम्, एकैको भवत्युद्देशः ॥१॥ इतिच्छाया।
'कलइति' कलायो धान्यविशेषः ओषधिः कथ्यते तद्विषयको द्वितीयो

में आठ वर्ग है-प्रति वर्ग में १०-१० उद्देशक हैं वे दश उद्देशक इस प्रकार से हैं—

मूले१ कंदे२ खंधे३ तया य४ साले५ पवाल६ पत्ते य७।
पुप्फे८ फल९ बीए१० त्ति य एक्केक्को होइ उद्देसो ॥१॥

मूल के सम्बन्ध में जो उद्देश है वह मूलोद्देश है १, कन्द के सम्बन्ध में जो उद्देशक है वह कन्दोद्देशक है२, स्कन्ध के सम्बन्ध में जो उद्देशक है वह स्कन्धोद्देशक है ३, त्वचा के सम्बन्ध में जो उद्देशक है वह त्वचोद्देशक या त्वगुद्देशक है ४, शाखा के सम्बन्ध में जो उद्देशक है वह शाखोद्देशक है ५, प्रवाल के सम्बन्ध में जो उद्देशक है वह प्रवालोद्देशक है ६, पत्र के सम्बन्ध में जो उद्देशक है वह पत्रो देशक है ७, पुष्प के सम्बन्ध में जो उद्देशक है वह पुष्पोद्देशक है ८, इसी प्रकार से फल, और बीज के सम्बन्ध में भी उद्देशक जानना चाहिये।

कल नाम कलाय का है और यह मटर या बटला वाचक होता है यह एक प्रकार का अनाज होता है। यह भी ओषधिरूप कहा गया है

-પ્રત્યેક વર્ગ માં ૧૦-૧૦ ઉદ્દેશાઓ છે. તે દશ ઉદ્દેશાઓ આ પ્રમાણે છે-'

'मूले १ कंदे २ खंधे ३ तया य ४ साले ५ पवाल ६ पत्ते य ७।
पुप्फे ८ फल ९ बीए १० त्ति य एक्केक्को होई उद्देसो ॥ १ ॥

મૂળ સંબંધી જે ઉદ્દેશો છે, તે મૂલોદ્દેશ છે. ૧ કંદ સંબંધી જે ઉદ્દેશો છે. તે કન્દોદ્દેશ છે. ૨ સ્કંધ સંબંધી જે ઉદ્દેશો છે, તે સ્કંધ ઉદ્દેશ છે ૩ ત્વચા-છાલ સંબંધી જે ઉદ્દેશો છે તે ત્વચોદ્દેશ અથવા ત્વગુદ્દેશ છે. ૪ શાખા સંબંધી જે ઉદ્દેશો છે તે શાખોદ્દેશક છે. ૫, પ્રવાલ-કૂંપળો સંબંધી જે ઉદ્દેશો છે, તે પ્રવાલોદ્દેશ છે ૬ પત્ર સંબંધી જે ઉદ્દેશો છે, તે પત્રોદ્દેશક છે. ૭ પુષ્પ સંબંધી જે ઉદ્દેશક છે, તે પુષ્પોદ્દેશક છે એજ રીને ફલ અને બીજ સબંધી ઉદ્દેશાઓ પણ સમજવા.

કલ નામ કલાયનુ છે, અને તે મટર અથવા વટાણા વાચક હોય છે આ એક પ્રકારનું ધાન્ય-અનાજ હોય છે. આને પણ ઔષધી રૂપ કહ્યું છે. આના સંબધમાં

वर्गः२। 'अयसी' इति अतसीप्रभृतिधान्यविशेषः अयमपि ओषधिरेव, तद्विषयकस्तृतीयो वर्गः३। 'वंस' इति' वंशप्रभृतिपर्वयुक्तवनस्पतिविशेषविषयकश्चतुर्थो वर्ग ४। 'इक्खु' इति' इक्षुप्रभृतिपर्वयुक्तवनस्पतिविशेषविषयकः पञ्चमो वर्गः५। 'दब्भे' इति, दर्भपदमुपलक्षणम् 'सेडियमंडियकोंतियदब्भे' इत्यादि, दर्भनामकतृणविशेषविषयकः षष्ठो वर्गः। 'अब्भ' अभ्र इति अभ्ररुहः अभ्रे –आकाशे यो रोहति सोऽभ्ररुहः, मेघवर्षणानन्तरम् भूमिमुद्भिद्य छत्राकारेण जायमान (छत्राक) इति प्रसिद्धो वनस्पतिविशेषः। तत्प्रभृतिपत्रशाकविषयकः सप्तमो वर्ग ७। 'तुलसी य' तुलसीप्रभृतिहरितप्रेदवनस्पतिविषयकोऽष्टमो वर्गः८।

इससे सम्बन्ध रखने वाला द्वितीय वर्ग है, अतसी नाम अलसी का है यह भी एक प्रकार का धान्य विशेषरूप होता है, इसे भी ओषधि ही कहा गया है इसके सम्बन्ध में तृतीयवर्ग है, वांस आदि जो पर्व-वाली वनस्पतियां हैं वे यहां 'वंस' शब्द से गृहीत हुए हैं-इनके विषय में चतुर्थ वर्ग है, इक्षु (सेरडी) आदि पर्ववाली वनस्पति विशेष के सम्बन्ध में पंचमवर्ग है 'सेडिय मंडिय कोंतिय दब्भे' इस कथन के अनुसार दर्भपद उपलक्षण है इस दर्भ नामक तृण विशेष के सम्बन्ध में छट्ठा वर्ग है अभ्र से यहां अभ्ररुह लिया गया है जो अभ्र आकाश में उगता है-पैदा होता है वह अभ्ररुह है यह अभ्ररुह वनस्पतिविशेष रूप कहा गया है यह मेघ के वर्षण के बाद भूमि को फाड़कर छत्र के आकार से उत्पन्न होता है इसे भाषा में छत्रक कहते हैं। इस छत्रक आदि पत्रशाक के सम्बन्ध में सप्तम वर्ग है तुलसी आदि हरित

બીજો વર્ગ છે. અતસી અળસીનું નામ છે આ પણ એક પ્રકારનું ધાન્ય વિશેષ હોય છે. આને પણ ઔષધીરૂપ જ કહ્યું છે તેના સંબંધમાં ત્રીજો વર્ગ છે વાંસ વિગેરે પર્વવાળી (ગાઠોવાળી) જે વનસ્પતિ હોય છે, તેને અહિયાં 'વંસ' શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે તેના સંબંધમાં ચોથો વર્ગ છે. ઈક્ષુ (શેરડી) વિગેરે પર્વવાળી વનસ્પતિ વિશેષના સંબંધમાં પાંચમો વર્ગ છે 'सेडिय मंडिय कोंतिय दब्भे' આ કથન પ્રમાણે દર્ભ પદ ઉપલક્ષણ છે આ દર્ભ નામના તૃણ વિશેષના સંબંધમાં છઠ્ઠો વર્ગ છે અભ્રથી અહિયાં અભ્રરૂહ ગ્રહણ કરેલ છે. જે અભ્ર-વાદળ આકાશમાં ઉગે છે.–ઉત્પન્ન થાય છે. તે અભ્રરૂહ છે. આ અભ્રરૂહને વનસ્પતિ વિશેષરૂપ કહેલ છે. આ અભ્રરૂહ વર્ષાદ વર્ષા રહ્યા પછી ભૂમીની અંદરથી છત્રના આકારથી ઉત્પન્ન થાય છે. આને ભાષામાં છત્રક કે છત્રી કહે છે. આ છત્રક વિગેરે પત્રશાકસંબંધી સાતમોવર્ગ છે. તુળસી વિગેરે લીલી વનસ્પતિ

अट्ठ ए दस वग्गा' अष्टावेते दशवर्गाः अष्टौ एते अनन्तरोक्ता दशानां दशानामुद्देशकानां संबन्धिनो उद्देशसमुदायात्मकाः ये दशवर्गाः। 'असीतिं पुण उद्देसा' अशीतिः पुनरुद्देशा अशीतिरशीतिसंख्यकाः पुनरुद्देशका भवन्ति एकैकस्मिन् वर्गे उद्देशकदशकस्य सद्भावात् इति। एतेषु अष्टवर्गेषु यः प्रथमो वर्गः औषधिवनस्पतिजातिगतशालिनामकः तत्रापि प्रथमउद्देशकः तस्य प्रथमोद्देशकः स च व्याख्यायते, तस्येदमादिमं सूत्रम्—'रायगिहे' इत्यादि।

मूलम्—'रायगिहे जाव एवं वयासी अह भंते! साली वीही गोधूमजवजवजवाणं एएसिं णं भंते! जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते! जीवा कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो जाव उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो वा मणुस्सेहिंतो वा देवेहिंतो वा जहा वक्कंतीए तहेव उववाओ नवरं देववज्जं। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति? गोयमा! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति, अवहारो वा उप्पलुद्देसे। तेसि णं भंते! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता? गोयमा! जहन्नेणं

वनस्पतिविशेष के सम्बन्ध में आठवां वर्ग है इस प्रकार से ये आठ वर्ग हैं और प्रत्येक वर्ग में दश २ उद्देशक हैं इस प्रकार कुल उद्देशक ८० हो जाते हैं। इन आठ वर्गों में जो ओषधि—वनस्पति जाति गत शालिनाम का प्रथम वर्ग है और इसका जो प्रथम उद्देश है सो अब वह प्रथम उद्देश व्याख्यायुक्त किया जाता है—इसका यह—'रायगिहे' इत्यादि प्रथम सूत्र है—'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

વિશેષના સંબંધમાં આઠમો વર્ગ છે. આ રીતે આ આઠ વર્ગો છે. અને પ્રત્યેક વર્ગમાં દસ દસ ઉદ્દેશાઓ છે આ પ્રમાણે કુલ એંસી ઉદ્દેશાઓ થઈ જાય છે. આ આઠ વર્ગમાં જ ઔષધી વનસ્પતિ વિશેષ શાલી નામનો પહેલો વર્ગ છે, અને તેનો જે પહેલો ઉદ્દેશો છે, તે પહેલા ઉદ્દેશાની હવે વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઇત્યાદિ

अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं। ते णं भंते! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा अबंधगा जहा उप्पलुद्देसे एवं वेदे वि, उदए वि उदीरणाए वि। ते णं भंते! जीवा किं कण्ह-लेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा छव्वीसं भंगा, दिट्ठी जाव इंदिया जीवा जहा उप्पलुद्देसे। ते णं भंते! साली वीही गोधूम जवजव-जवगमूलगजीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होंति? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं। से णं भंते! साली वीही गोधूम जवजवजवगमूलगजीवेत्ति पुढवीजीवे पुणरवि साली वीही गोधूमजवजवगमूलग जीवेत्ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं गइरागइं करिज्जा? एवं जहा उप्पलुद्देसे। एएणं अभिलावेणं जीवे मणुस्स जाव आहारो जहा उप्पलुद्देसे। ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं। समुग्घायसमो-हया उव्वट्टणा य जहा उप्पलुद्देसे। अह भंते! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता साली वीही गोधूम जवजवजवगमूलग जीवत्ताए उववन्नपुव्वा? हंता, गोयमा! असइं अदुवा अणंतखुत्तो। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

एकवीसइमे सए पढमवग्गस्स पढमो उद्देसो समत्तो॥२१-१॥

छाया—राजगृहे यावदेवमवादीत्-अथ भदन्त! शालिव्रीहि गोधूम जवजव-जवानाम् एतेषां खलु भदन्त! जीवा मूलतया अवक्रामन्ति (उत्पद्यन्ते)। ते खलु भदन्त! जीवा केभ्य उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्यो यावदुत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्यो वा मनुष्येभ्यो वा देवेभ्यो वा यथा व्युत्क्रान्तौ तथैव उपपातः। नवरं देववर्जम्। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते? गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते अपहारो वा यथा

उत्पलोद्देशके। तेषां खलु भदन्त! जीवानाम् कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता? गौतम! जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण धनुः-पृथक्त्वम्। ते खलु भदन्त! जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किं बन्धका अबन्धका? यथोत्पलोद्देशके। एवं वेदेऽपि उदयेऽपि उदीरणायामपि। ते खलु भदन्त! जीवाः किं कृष्णलेश्याः नीललेश्याः, कापोतिकलेश्याः, षड्विंशति भङ्गाः। दृष्टिर्यावदिन्द्रियाणि यथोत्पलोद्देशके। ते खलु भदन्त! जीवाः शालिव्रीहि गोधूमयवयवकयवमूलकजीवा इति कालतः कियच्चिरं भवन्ति? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम्। स खलु भदन्त! शालिव्रीहिगोधूमयवयवयवकमूलकजीवः पृथिवीजीवः पुनरपि शालिव्रीहिगोधूमयवयवयवकमूलकजीव इति कियन्तं कालं सेवेत कियन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात् एवं यथोत्पलोद्देशके। एतेनाभिलापेन जीवो मनुष्य यावत् आहारो यथा उत्पलोद्देशके स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण वर्षपृथक्त्वम्। समुद्घातः समवहतः उद्वर्तना च यथोत्पलोद्देशके। अथ भदन्त! सर्वप्राणाः यावत् सर्वसत्त्वाः शालिव्रीहि यवयवयवकमूलकजीवतया उत्पन्नपूर्वाः? हन्त! गौतम असकृत् अथवा अनन्तकृत्वः तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त इति॥१॥

॥ एकविंशतितमे शतके प्रथमवर्गस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावदेवमवादीत् अत्र यावत्-पदेन भगवतः समवसरणमभूत्, परिषत् निर्गता धर्मकथोपदेशो जातः, परिषत् प्रतिगता, प्राञ्जलिपुटो गौतमः, एतत्पर्यन्तप्रकरणस्य ग्रहणं भवति, 'अह भंते!' अथ भदन्त! 'सालिवीहि गोधूमजवजवजवाणं' शालिव्रीहिगोधूमयवयवयवकानाम्

टीकार्थ—राजगृह नगर गुणशिलक चैत्य-उद्यान में भगवान् से गौतम ने यावत् इस प्रकार से पूछा-यहां यावत्पद से ऐसा पाठ लगाना चाहिये-कि 'भगवान् का समवसरण हुआ परिषत् निकली धर्मकथारूप उपदेश हुआ परिषत् धर्मोपदेश सुनकर वापिस चली गई और फिर गौतम ने दोनों हाथ जोड़ कर प्रभु से इस प्रकार पूछा—

ટીકાર્થ-રાજગૃહ નગરના ગુણશિલક નામના ચૈત્ય-ઉદ્યાનમાં ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછયું-અહિયાં યાવત્ પદથી આ પ્રમાણેનો પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઇએ કે-રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવ-સરણ થયું. પરિષદ ભગવાનને વંદનાકરવા નગરની બહાર નીકળી. ભગવાને ધર્મકથા કહી. ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ ભગવાનને વંદના કરીને પોતપોતાને સ્થને પાછી ગઇ તે પછી ગૌતમસ્વામીએ બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું-'अह भंते! सालिविहीगोधूमजवजवजवाणं' હે ભગ-

'एएसि णं भंते' एतेषां खलु भदन्त ! 'जीवा' जीवाः शालिगोधूमादि संबन्धिनो जीवाः 'मूलत्ताए वक्कमंति' एतेषां मूलतया अवक्रामन्ति उत्पद्यन्ते 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः 'कओहिंतो उववज्जंति' केभ्यः स्थानेभ्य आगत्य अत्रोत्पद्यन्ते, 'किं नेरइएहिंतो' किं नैरयिकेभ्य आगत्य अत्र शाल्यादौ 'उववज्जंति' उत्पद्यन्ते किमित्यर्थः । अथवा 'तिरिक्खजोणिएहिंतो वा मणुस्सेहिंतो वा देवेहिंतो वा' तिर्यग्योनिकेभ्यो वा मनुष्येभ्यो वा देवेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः । 'जहा' इत्यादि, 'जहा वक्कंतीए तहेव उववाओ' यथा व्युत्क्रान्तौ तथैवोपपातः, यथा-येन प्रकारेण व्युत्क्रान्तिपदे प्रज्ञापनायाः षष्ठे पदे कथितो जीवानामुपपातः समुत्पत्तिस्तथैव इहापि समुपपातो वर्णनीयः, प्रज्ञापनायाः षष्ठे पदे एवं वर्णितम्-शाल्यादि मूले ये जीवा उत्पद्यन्ते ते जीवा नो

'अह भंते ! सालिवीहिगोधूमजवजवजवाणं' हे भदन्त ! शालि, व्रीहि, गोधूम-गेहूं यावत् जवजवजवक इनके मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं 'ते णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' वे जीव कहां से आकर के उत्पन्न होते हैं ? 'किं नेरइएहिंतो जाव उववज्जंति' क्या नरक से आकरके शालि आदि में उत्पन्न होते हैं, अथवा 'तिरिक्खजोणिएहिंतो वा मणुस्सेहिंतो वा' तिर्यञ्च योनि से आकर के उत्पन्न होते है ? या मनुष्ययोनि से आकरके उत्पन्न होते हैं या देवगति से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-जहा वक्कंतीए तहेव उववाओ' हे गौतम ! जिस प्रकार से व्युत्क्रान्तिपद में-प्रज्ञापना के छठे पद में जीवों का उपपाद कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी उसका कथन करना चाहिये प्रज्ञापना के छठे पद में इस प्रकार से वर्णन है के

न्त् शाली, व्रीही घहुं यवत् જવજવજવક તેને મૂળરૂપે જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, 'ते णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' તે જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'किं नेरइएहिंतो जाव उववज्जंति' શું નારકથી આવીને શાલિ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'तिरिक्खजोणिएहिंतो वा मणुस्सेहिंतो वा देवेहिंतो वा' તિર્યંચ યોનિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્ય યોનિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-जहा वक्कंतीए तहेव उववाओ' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે વ્યુત્ક્રાંતિપદમાં-પ્રજ્ઞાપનાના છઠ્ઠા પદમાં જીવોનો ઉપપાત કહેલ છે; એજ રીતે અહિંયા પણ તેનું કથન કરી લેવું. પ્રજ્ઞાપનાના છઠ્ઠા પદમાં

नारकेभ्य आगत्य इहोत्पद्यन्ते किन्तु तिर्यङ्मनुष्येभ्य आगत्यैवोत्पद्यन्ते इति। तथा व्युत्क्रान्तिपदे देवानामपि वनस्पतिपूत्पत्तिरुक्ता इह तु देवानामुत्पत्तिर्न वक्तव्या। वनस्पतिमूले देवानामुत्पत्तेरभावात्, किन्तु पुष्पादि शुभस्थाने एव देवानामुत्पत्तिरतएवोक्तम् 'नवरं देववज्जं' नवरं-केवलदेववर्जम् अत्राध्येतव्यम् तत्र देवानामपि वनस्पत्यादौ उत्पत्तिरुक्ता इह तु सा न वक्तव्या एतावानेव भेद उभयत्रेति। गौतमः पृच्छति-'ते णं भंते! जीवा' ते खलु भदन्त जीवा गत्यन्तरेभ्य आगत्य ये जीवा मूलतया समुत्पद्यन्ते ते जीवाः 'एगसमएणं केवइया उववज्जंति' एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एकस्मिन् समये कियतां जीवानामुत्पत्ति भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं

मूल में जो जीव उत्पन्न होते हैं वे जीव नरक से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं किन्तु तिर्यंचगति एवं मनुष्यगति से आकर के ही वहां उत्पन्न होते हैं। तथा-व्युत्क्रान्ति पद में देवों की भी उत्पत्ति वनस्पतियों में कहीगई है परन्तु देवों की उत्पत्ति यहां नहीं कहनी चाहिये क्योंकि वनस्पतिमूल में देवों की उत्पत्ति नहीं होती है उनकी उत्पत्ति तो पुष्पादि रूप शुभस्थान में ही होती है इसीलिये ऐसा कहा गया है कि 'नवरं देववज्जं' इत्यादि।

अब गौतम! प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? अर्थात् गत्यन्तर से आकरके जो जीव मूलरूप से उत्पन्न होते हैं वे एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि

આ પ્રમાણે વર્ણન છે, શાલી વિગેરેના મૂળમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો નરકથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ તિર્યંચગતિ અને મનુષ્યગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તથા વ્યુત્ક્રાંતિ પદમાં દેવોની ઉત્પત્તી પણ વનસ્પતિ-ઓમાં કહી છે.પરંતુ દેવોની ઉત્પત્તી અહિયાં કહેવાની નથી. કેમકે વનસ્પતિના મૂળમાં દેવોની ઉત્પત્તી હોતી નથી. તેઓની ઉત્પત્તી તો પુષ્પ વિગેરે શુભસ્થાનોમાં જ હોય છે, તેથી એવું કહેવામાં આવ્યુ છે. 'नवरं देववज्जं'

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છેકે-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવાન્ તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ ગત્યન્તરથી આવીને જે જીવો મૂળરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ એક સમયમાં ત્યાંકેટલો ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે

एक्को वा दोवा तिन्नि वा' जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते यद्यपि सामान्यतो वनस्पतिषु प्रतिसमयमनन्तानामुत्पत्तिर्भवति तथापि अत्र शाल्यादीनां प्रत्येकशरीरत्वात् एकाद्युत्पत्ति र्न विरुद्धेति। जघन्यत एकस्य द्वयोर्वा त्रयाणां वोत्पत्तिर्भवति 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते शाल्यादी जीवा इति। 'आहारो जहा उप्पलुद्देसे' आहारो यथा उत्पलोद्देशके, उत्पलोद्देशके एकादशशतकस्य प्रथमो द्देशकस्तत्र च जीवानामपहार एवमुक्तः, तथाहि—

'ते णं भंते! जीवा समए समए अवहीरमाणा२ केवइयकालेणं अवहीरंति? गोयमा! ते णं असंखेज्जा, समए२ अवहीरमाणा२ असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणि

वा' हे गौतम? जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन जीव वहां उत्पन्न होते हैं और 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात जीव वहां उत्पन्न होते हैं। यद्यपि सामान्यरूप से वनस्पतियों में प्रति समय अनन्तानन्त जीवों की उत्पत्ति होती है फिर भी शाल्यादिकों में प्रत्येक शरीर होने के कारण एक आदि जीवों की उत्पत्ति जघन्यरूप जो कही गई है उसमें कोई विरोध नहीं आता है। 'अवहारो जहा उप्पलुद्देसे' ग्यारहवां शतक के जो प्रथम उद्देशक है वह उत्पलोद्देशक है उस उत्पलोद्देशक में जीवों का अपहार इस प्रकार से कहा गया है।

'ते णं भंते! जीवा समए समए अवहीरमाणा२ केवइयकालेणं अवहीरंति? गोयमा! ते णं असंखेज्जा समए समए अवहीरमाणा२ असंखे-

કે-'जहन्नेणं एक्को वा दोवा तिन्नि वा' હે ગૌતમ જઘન્ય થી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. જોકે સામાન્યરૂપ થી વનસ્પતિયોમાં પ્રતિસમયે અનન્તાનન્ત જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે તો પણ શાલી વિગેરેમાં-પ્રત્યેક શરીર હોવાને કારણે જ ધાન્યરૂપથી એક વિગેરે જીવોની જે ઉત્પત્તિ કહી છે, તેમાં કાંઈ જ વિરોધ આવતો નથી. 'अवहारो जहा उप्पलुद्देसे' અગીયારમાં શતકનો જે પહેલો ઉદ્દેશો છે, તે ઉત્પલોદ્દેશક છે, આ ઉત્પલોદ્દેશક માં જીવોનો અપહાર આ પ્રમાણે કહ્યો છે. 'ते णं भंते! जीवा समए समए अवहीरमाणा२ केवइयकालेणं अवहीरंति गोयमा! ते णं असंखेज्जा समए समए अवहीरमाणा२

ओसप्पिणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया' ते खलु भदन्त! जीवाः समये समये अपह्रियमाणा२ निष्काशिताः२ सन्तः कियत्कालेन अपह्रियन्ते-निष्काशिता भवन्ति उत्पलादितः? गौतम! ते खलु जीवा असंख्येयाः समये समये अपह्रियमाणाः२ निष्काशिता अपि उत्पलादितोऽसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते नैव खलु अपहृताः स्युः। प्रतिसमयं यदि निष्काशयेत् उत्पलादितो जीवान् असंख्याताभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः, तथापि उत्पलादितो जीवान् सर्वथा नैव कोऽपि निष्काशयितुं शक्नुयादिति एकादशशतकीय प्रथमोद्देशकस्य अभिप्रायः प्रकृतेऽपि तथैव ज्ञातव्यः, विशेष एतावानेव यत्तत्र उत्पलशब्दः, अत्र तु शाल्यादिशब्दो वाच्य इतिभावः। 'तेसि णं भंते! जीवाणं' तेषां

ज्जाहिं उस्सप्पिणि ओसप्पिणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया' गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! उत्पल के जीव यदि उत्पल में से प्रत्येक समय में बाहर निकाले जावें तो वे कितने समय में उसमें से पूरे बाहर निकाले जा सकते हैं? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! उत्पल के जीव यदि उस उत्पल से असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी तक भी प्रत्येक समय में असंख्यात२ की संख्या से बाहर निकाले जावें तो भी वे उसमें से पूरे नहीं निकाले जा सकते हैं ऐसा यह कथन अपहार (निकालना) के विषय में ग्यारहवें शतक के प्रथम उद्देशकका है। सो प्रकृत में भी ऐसा ही जानना चाहिये सिर्फ उस कथन से इस कथन में विशेषता इतनी सी है कि वहां उत्पल शब्द का प्रयोग किया गया है और यहां उसके स्थान में शाल्यादि शब्द का प्रयोग

असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं अवहीरंति ते चेव णं अवहिया सिया' ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે હે ભગવન્ ઉત્પલ-કમળના જીવે। જો ઉત્પલ-કમળમાંથી પ્રત્યેક સમયમાં બહાર કાઢવામાં આવે તો કેટલા-સમયમાં તેમાં થી પૂરે પૂરા બહાર કહાડીશકાય છે, આપ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ કમળના જીવો જો તે કમળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી સુધી પ્રત્યેક સમયમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાતની સંખ્યામાં બહાર કાઢવામાં આવો તો પણ તેઓ તેમાંથી પૂરે પૂરા કહાડી શકાતા નથી એ પ્રમાણેનું આ કથન અપહાર (બહાર કાઢવાના) ના વિષયમાં અગીયારમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશા નું છે. તો અહિયાં પણ તે પ્રમાણે સમજવું ફક્ત તે કથનથી આકથન માં વિશેષપણું એટલું જ છે, કે ત્યાં ઉત્પલ શબ્દ નો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે, અને અહિયાં તે સ્થાને શાલી વિગેરે શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈ એ.

शाल्यादि मूलतया समुत्पन्नानाम् खलु जीवानाम् 'के महालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता' कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता, हे भदन्त! तेषां जीवानां शरीरसंबन्धिनी अवगाहना कियती कथिता? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा!' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्यातभागम्, जघन्यतोऽङ्गुलस्य असंख्येयभागप्रमाणा शरीरावगाहना, 'उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं' उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वम् धनुषः पृथक्त्वम् द्विरभ्य नवधनुः पर्यन्तं धनुःपृथक्त्वं कथितमिति 'ते णं भंते! जीवा' ते शाल्यादौ समुत्पन्नाः खलु जीवाः 'णाणावरणिज्जस्स' ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः 'किं बंधगा अबंधगा' किं बन्धकाः अबन्धकाः, ते जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो बन्धन कर्तारो भवन्ति नवेति प्रश्नः। भगवानाह-'जहा' इत्यादि, 'जहा उप्पलुद्देसे'

करना चाहिये अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं -'तेसि णं भंते! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता' हे भदन्त! जो जीव शालि आदि के मूलरूप से उत्पन्न होते हैं उन जीवों की शारीरावगाहना कितनी बड़ी कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु ने गौतम से ऐसा कहा 'गोयमा!' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं' उन जीवों की शारीरावगाहना जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण कही गई है और उत्कृष्ट से धनुषपृथक्त्व-दो धनुष से लेकर ९ धनुषतक की कही गई है, 'ते णं भंते! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा, अबंधगा' हे भदन्त! शाल्यादिक में उत्पन्न हुए वे जीव ज्ञानावरणीय कर्म के बंधक-बंध करनेवाले होते हैं? या अबन्धक-बन्ध करने वाले नहीं होते हैं? 'जहा उप्पलुद्देसे' हे गौतम! वे

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુ ને એવું પૂછે છે કે-'તેસિં णं भंते! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ જે જીવો શાલી વિગેરેના મૂળરૂપે ઉત્પન્નથાય છે, તે જીવોના શરીરની અવગાહના-(લબાઈ પહોળાઈ) કેટલી મોટી કહી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા!' હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं' તે જીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી તો આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુવાળી કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષપૃથક્ત્વ-બે થી લઈને ૯ નવ ધનુષ સુધીની કહી છે 'ते णं भंते! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा, अबंधगा' હે ભગવન્ શાલીવિગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધકરવાવાળા હોય છે.? અથવા અબન્ધક-બંધ કરવાવાળા હોતા નથી

यथोत्पलोत्पलोद्देशके 'गोयमा! नो अवंधगा बंधगा' हे गौतम! ते जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो नो अबन्धकाः किन्तु बन्धका एव भवन्ति। 'एवं जाव अंतराइयस्स' एवं यावत् अन्तरायकर्मपर्यन्तस्य विषयेऽपि विज्ञेयम्, 'एवं वेदे वि' एवं ज्ञानावरण बन्धकवदेव वेदेऽपि वेदकविषयेऽपि ज्ञातव्यम्। ते खलु जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः नो अनुदयिनः किन्तु उदयिन एव। 'उदीरणायामपि-ते खलु जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः नो अनुदीरकाः किन्तु उदीरका एव। एवं सर्वत्र दर्शनावरणीयादारभ्य अन्तरायपर्यन्तानां सप्तानामपि कर्मणां विषये आलापकाः

जीव ज्ञानावरणीय कर्मके बंधक ही होते हैं-अबन्धक नहीं होते हैं-'एवं जाव अंतराइयस्स' इसी प्रकार का कथन यावत् अन्तराय कर्म के विषय में भी जानना चाहिये, तात्पर्य यही है कि वे जीव सब के सब ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयु नाम, गोत्र, और अन्तराय इन आठों कर्मों के बंधक ही होते हैं। 'एवं वेदे वि' इसी प्रकार का कथन वेदक के विषय में भी जानना चाहिये-अर्थात्-वे सब के सब जीव ज्ञानावरणीय कर्म के अवेदक नहीं होते हैं-किन्तु-वेदक ही होते हैं। 'उदए वि' उदय के संबंध में भी ऐसा ही कथन करना चाहिये अर्थात् वे जीव ज्ञानावरणीय कर्म के उदयवाले ही होते हैं-अनुदयवाले नहीं होते हैं। 'उदीरणाए वि' इसी प्रकार से उदीरणा के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये अर्थात् वे सब के सब जीव ज्ञानावणीय कर्म के अनुदीरक नहीं होते हैं किन्तु उदीरक ही होते हैं। इसी प्रकार

'जहा उप्पलुद्देसे' હે ગૌતમ! તે જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરવાવાળા જ હોય છે, અબંધક હોતાનથી 'एवं जाव अंतराइयस्स' આજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ અંતરાય કર્મના વિષયમાં પણ સમજી લેવું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-તે બધાજ જીવો જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનવરણીય, વેદનીય મોહનીય આયુ, નામ, ગોત્ર, અને અન્તરાય આ આઠે કર્મોનો બંધ કરવાવાળા હોય છે. 'एवं वेदेवि' એજ પ્રમાણેનું કથન વેદના સંબંધમાં પણ સમજવું અર્થાત્ તે તમામ જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવેદક હોતા નથી-પરંતુ વેદકજ હોય છે. 'उदएवि' ઉદયના સંબંધમાં પણ આજ પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું. અર્થાત્ તે બધા જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયવાળા જ હોય છે ઉદય વિનાના હોતા નથી 'उदीरणाएवि' આજ પ્રમાણે ઉદીરણાના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું અર્થાત્ તે બધા જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયવિનાના (અનુદીરક) હોતા નથી. પરંતુ ઉદીરક-ઉદયવાળા જ હોય છે. આ પ્રમાણે બધે જ દર્શનાવરણીય

स्वयमूहनीयाः। विशेषव्याख्या-एकादशशतकस्य प्रथमे उत्पलोद्देशके द्रष्टव्येति। 'ते णं भंते! जीवा' ते शाल्यादिमूलादौ समुत्पन्नाः खलु जीवाः 'किं कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा' किं कृष्णलेश्याः नीललेश्याः कापोतलेश्याः, ते जीवाः कृष्ण-नील-कापोतिक-लेश्यासु कीदृग्लेश्यावन्तो भवन्तीति प्रश्नः। उत्तरम्-'छव्वीसं भंगा' अत्र षड्विंशतिभङ्गा भवन्तीति। कृष्णनीलकापोत लेश्यासु एकवचनबहुवचनयोरसंयोगिनस्त्रयस्त्रयो भङ्गा इति, त्रयो भङ्गा एकवचनस्य३ त्रयो बहुवचनस्य३ एवं षड्भङ्गाः६। द्विकसंयोगे प्रत्येकं चतुर्भङ्ग सद्भावाद् द्वादशभङ्गाः १२। त्रिकसंयोगे एकवचनबहुवचनाभ्यामष्टौ भङ्गाः८।

से सर्वत्र दर्शनावरणीय से लेकर अन्तराय पर्यन्त सातों कर्मों के सम्बन्ध में भी आलापक अपने आप जानना चाहिये, इस सम्बन्ध में विशेष व्याख्या ग्यारहवें शतक के प्रथम उत्पलोद्देशक में देखलेनी चाहिये,। अब गौतम! प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा किं कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा ?' हे भदन्त! वे जीव-शाली आदि के मूल आदि में उत्पन्न हुए जीव क्या कृष्णलेश्यावाले, नीललेश्यावाले अथवा कापोतलेश्यावाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'छव्वीसं भंगा' हे गौतम! यहां छव्वीस भंग होते हैं जो इस प्रकार से हैं-कृष्ण, नील कापोत इन लेश्याओं में एकवचन और बहुवचन में असंयोगी ३-३ भंग होते हैं, एकवचन के तीन और बहुवचन के तीन इस प्रकार से ये ६ असंयोगी भंग हैं-द्विकसंयोग में प्रत्येक के चतुर्भंग होने से १२ भंग होते हैं त्रिकसंयोग में एकवचन और बहुवचन को लेकर ८ भंग होते

કર્મથી લઈ ને અન્તરાય સુધીના સાતે કર્મોના સંબંધમાં પણ પોતે આલાપકો બનાવી લેવા. આ સંબંધમાં વિશેષ કથન અગીયારમાં શતકના પહેલા ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં જોઈ લેવું જોઈએ.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- તે णं भंते! जीवा किं कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा ?' હે ભગવન્ તે જીવો કે જે શાલી વિગેરેના મૂળ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે તે જીવો શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, અથવા કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'छव्वीसं भंगा' હે ગૌતમ!, અહિંયાં ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થાય છે જે આ પ્રમાણે છે.-કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત આ લેશ્યાઓમાં એકવચન અને બહુવચનમાં અસંયોગી ૩-૩ ભંગો થાય છે. એકવચનના ૩ અને બહુવચન ના ૩ ત્રણ એ પ્રમાણે અસંયોગી છ ૬ ભંગો થાય છે દ્વિક સંયોગમાં દરેક ના ચાર-ચાર ભંગો થાય છે. એ રીતે દ્વિકસંયોગી ૧૨ બાર ભંગો થાય છે. ત્રિક સંયો-

एवं षड्विंशति भङ्गाः सर्वसंकलनया भवन्ति इति। तत्रासंयोगिनः षट्, तथाहि- कृष्णलेश्यः१, नीललेश्यः२, कापोतलेश्यः३, एते एकवचनेन त्रयः३। कृष्ण-लेश्याः१, नीललेश्याः२, कपोतलेश्याः३, एते बहुवचनेन त्रयः। एवम् एकसंयोगिनः षड्भङ्गाः६। तथा-द्विकसंयोगिनो द्वादशभङ्गा स्तथाहि-कृष्ण-लेश्यः नीललेश्यः १, कृष्णलेश्यः नीललेश्याः२, कृष्णलेश्याः नीललेश्यः३, कृष्णलेश्याः नीललेश्याः४। कृष्णनीलेति द्विकसंयोगे प्रथमा चतुर्भङ्गी१। कृष्ण-

---

हैं। इस प्रकार से ये छब्बीस भंग हो जाते हैं इनमें असंयोगी ६ भंग इस प्रकार से हैं-कोई एक जीव कृष्णलेश्यावाला१, नीललेश्यावाला२ और कापोतलेश्यावाला३ होता है-अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले१ नील-लेश्यावाले२ और कापोतलेश्यावाले३ होते हैं इस प्रकार से ये ६ भंग एकवचन के ३ और बहुवचन के ३ मिलकर हो जाते हैं। द्वादश भंग द्विकसंयोग में इस प्रकार से होते हैं-'कृष्णलेश्यः नीललेश्यः१' कोई एक जीव कृष्णलेश्यावाला एवं नीललेश्यावाला होता है१, 'कृष्णलेश्यः नीललेश्याः२' कोई एक जीव कृष्णलेश्यावाला होता है और अनेक जीव नीललेश्यावाले होते हैं२ 'कृष्णलेश्याः नीललेश्यः३, अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले होते हैं और कोई एक जीव नीललेश्यावाला होता है३, 'कृष्णलेश्याः नीललेश्याः४' अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले और अनेक जीव नीललेश्यावाले होते हैं४, इस प्रकार से ये द्विकसंयोग में एक-

---

ગમાં એક વચન અને બહુવચનને લઈને ૮ આઠ ભંગો થાય છે. આ રીતે છવ્વીસ ૨૬ ભંગો થાય છે. તે પૈકી અસંયોગી ૭ ભંગો આ પ્રમાણે છે. કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો ૧ નીલ લેશ્યાવાળો ૨ અને કાપોતલેશ્યાવાળો હોય છે. આ ૭ ભંગો-એકવચનના ૩ અને બહુવચનના ૩ ત્રણ મળીને થાય છે. દ્વિક સંયોગી ૧૨ બાર ભંગો આ પ્રમાણે થાય છે.-'कृष्णलेश्यः, नीललेश्यः१' કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો અને નીલલેશ્યાવાળો હોય છે ૧ 'कृष्णलेश्यः नीललेश्याः२' કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો હોય છે. અને અનેક જીવો નીલલેશ્યાવાળા હોય છે ૨ 'कृष्णलेश्याः नीललेश्यः३' અનેક જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા હોય છે અને કોઇ એક જીવ નીલલેશ્યાવાળો હોય છે ૩ 'कृष्णलेश्याः नीललेश्याः४' અનેક જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અને અનેક જીવો નીલલેશ્યાવાળા હોય છે ૪ આ રીતે દ્વિકસંયોગમાં એકવચન અને બહુવચનને લઈને આ પ્રમાણેના આ ૪ ચાર ભંગો થયા છે. આ જ રીતે

कापोतेति द्विकसंयोगे चतुर्भङ्गी यथा-कृष्णलेश्यः कापोतलेश्यः१, कृष्णलेश्यः कापोतलेश्याः २, कृष्णलेश्याः कापोतलेश्यः ३, कृष्णलेश्याः कापोतलेश्याः४। इति द्वितीया चतुर्भङ्गी२। नीलकापोतेति द्विकसंयोगे चतुर्भङ्गी यथा-नीललेश्यः कापोतलेश्यः१, नीललेश्यः कापोतलेश्याः२, नीललेश्याः कापोतलेश्य३, नीललेश्याः कापोतलेश्याः४। इति तृतीया चतुर्भङ्गी३। एते

वचन और बहुवचन को लेकर४ भंग हुए हैं इसी प्रकार से कृष्णकापोत इन दो के संयोग में चार भंग होते हैं-जैसे-कृष्णलेश्यः कापोतलेश्यः१, कोई एक जीव 'कृष्णलेश्यावाला होता है और कोई एक जीव कापोतलेश्यावाला होता है १, 'कृष्णलेश्यः कापोतलेश्याः२' कोई एक जीव कृष्णलेश्यावाला होता है और अनेक जीव कापोतलेश्यावाले होते हैं२, 'कृष्णलेश्याः कापोतलेश्यः३' अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले होते हैं और कोई एक कापोतलेश्यावाला होता है-३, 'कृष्णलेश्याः कापोतलेश्याः४' अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले और अनेक जीव कापोतलेश्यावाले होते हैं४, इसी प्रकार नील और कापोत के संयोग में भी४ भंग होते हैं-जैसे नीललेश्यः कापोतलेश्यः १, नीललेश्यः कापोतलेश्याः२, नीललेश्याः कापोतलेश्यः३, नीललेश्याः

કૃષ્ણલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યાના યોગથી પણ ચાર ભંગો થાય છે. જેમ કે-કૃષ્ણલેશ્યઃ કાપોતલેશ્યઃ ' કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો હોય છે અને કોઈ એક જીવ કાપોતલેશ્યાવાળો હોય છે. ૧ "કૃષ્ણલેશ્યઃ કાપોતલેશ્યાઃ ૨' કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો હોય છે, અને અનેક જીવો કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે. ૨ ' કૃષ્ણલેશ્યાઃ કાપોતલેશ્યઃ ૩ ' અનેક જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા હોય છે અને કોઈ એક જીવ કાપોતલેશ્યાવાળો હોય છે. ૩ ' કૃષ્ણલેશ્યાઃ કાપોતલેશ્યાઃ૪' અનેક જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અને અનેક જીવો કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે. ૪ આજ-પ્રમાણે નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યાના સંયોગથી પણ ૪ ચાર ભંગો થઈ જાય છે. તે આ પ્રમાણે છે-' નીલલેશ્યઃ કાપોતલેશ્યઃ ૧ ' કોઈ એક જીવ નીલલેશ્યાવાળો હોય છે, અને કોઈ એક જીવ કાપોતલેશ્યાવાળો હોય છે. ૧ ' નીલલેશ્યઃ કાપોતલેશ્યાઃ ૨' કોઈ એક જીવ નીલલેશ્યાવાળો હોય છે, અને અનેક જીવો કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે. ૨' ' નીલલેશ્યાઃ કાપોતલેશ્યઃ ૩' અનેક જીવો નીલલેશ્યાવાળા હોય છે. અને કોઈ એક જીવ

द्विकसंयोगे द्वादशभङ्गाः १२। अथ कृष्ण-नीलकापोतेति त्रिकसंयोगेऽष्ट भङ्गा यथा-कृष्णलेश्यः नीललेश्यः, कापोतलेश्यः१, कृष्णलेश्यः, नीललेश्यः, कापोतलेश्याः२, कृष्णलेश्यः नीललेश्याः, कापोतलेश्यः३, कृष्णलेश्यः, नीललेश्याः, कापोतलेश्याः४, कृष्णलेश्याः, नीललेश्यः, कापोतलेश्यः५, कृष्णले-

---

कापोतलेश्याः४' इनका तात्पर्य स्वयं समझ लेना चाहिये। इस प्रकार से ये १२ भंग प्रत्येक के द्विक संयोग में बन जाते हैं। कृष्ण, नील और कापोत इन तीनों के संयोग में जो आठ भंग होते हैं वे इस प्रकार हैं- 'कृष्णलेश्यः, नीललेश्यः कापोतलेश्यः' कोई एक जीव कृष्णलेश्यावाला होता है, एवं कोई एक जीव नीललेश्यावाला होता है और कापोतलेश्यावाला होता है१, 'कृष्णलेश्यः, नीललेश्यः, कापोतलेश्याः२' कोई एक जीव कृष्णलेश्यावाला होता है, और कोई एक जीव नीललेश्यावाला होता है और अनेक जीव कापोतलेश्यावाले होते हैं२, कृष्णलेश्यः, नीललेश्याः, कापोतलेश्यः३' कोई एक जीव कृष्णलेश्यावाला होता है, एवं अनेक जीव नीललेश्यावाले होते हैं एवं कोई एक जीव कापोतलेश्यावाला होता है३, 'कृष्णलेश्यः, नीललेश्याः, कापोतलेश्याः४' कोई एक जीव कृष्णलेश्यावाला होता है, अनेक जीव नीललेश्यावाले होते हैं और अनेक जीव कापोतलेश्यावाले होते हैं४। 'कृष्णलेश्याः नीललेश्यः

કાપોતલેશ્યાવાળો હોય છે. ૩ 'नीललेश्याः कापोतलेश्याः ४' અનેક જીવો નીલલેશ્યાવાળા અને અનેક જીવો કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે. ૪ આ રીતે આ બાર ભંગો દ્વિકસંયોગમાં પ્રત્યેકના થાય છે. કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, અને કાપોતલેશ્યા, આ ત્રણ લેશ્યાઓના સંયોગથી જે આઠ ભંગો થાય છે, તે આ પ્રમાણે છે. 'कृष्णलेश्य. नीललेश्यः कापोतलेश्यः १' કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો, નીલલેશ્યાવાળો અને કાપોતલેશ્યાવાળો હોય છે. ૧' 'कृष्णलेश्यः नीललेश्यः कापोतलेश्याः २' કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો હોય છે, કોઈ એક જીવ નીલલેશ્યવાળો હોય છે અને અનેક જીવો કાપોત લેશ્યાવાળા હોય છે. ૨ 'कृष्णलेश्यः नीललेश्याः कापोतलेश्यः ३' કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો હોય છે. અનેક જીવો નીલલેશ્યાવાળા હોય છે અને કોઈ એક જીવ કાપોતલેશ્યાવાળો હોય છે. ૩ 'कृष्णलेश्यः नीललेश्याः कापोतलेश्याः ४' કોઈ એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો હોય છે અનેક જીવો નીલલેશ્યાવાળા હોય છે, અને અનેક જીવો કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે. ૪ 'कृष्णलेश्याः नील-

श्याः, नीललेश्यः, कापोतलेश्याः६, कृष्णलेश्याः, नीललेश्याः, कापोतलेश्यः७, कृष्णलेश्याः, नीललेश्याः, कापोतलेश्याः८। एते त्रिकसंयोगेऽष्टौ भङ्गाः८। एवम् – असंयोगिनः षड् भङ्गाः६, द्विकसंयोगिनो द्वादश भङ्गाः१२, त्रिकसंयोगिनोऽष्टौ८। इति सर्वसंकलनया षड्विंशति भङ्गा जायन्ते, इति। एतद्ज्ञानार्थं कोष्टकं प्रदर्श्यते–

असंयोगिनः षट् ६		द्विकसंयोगिनो द्वादश १२			त्रिकसंयोगिनः अष्टौ ८	
कृ० नी० का०	एक-	कृ० नी०	कृ० का०	नी० का०	कृ० नी० का०	
१–१—१	वच-	१–१	१–१	१–१	१–१—१	एते
कृ० नी० का०	नेन	१–३	१–३	१–३	१–१—३	सर्व
३–३—३	बहु-	३–१	३–१	३–१	१–३—१	षड्
६	वच-	३–३	३–३	३–३	१–३—३	विंशति
	नेन	४	४	४	३–१—१	२६
	३	१२			३–१—३	
	एव				३–३—१	
	६				३–३—३	
					८	

कापोतलेश्यः५, अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले होते हैं, कोई एक जीव नीललेश्यावाला होता है और कोइ एक जीव कापोतलेश्यावाला होता है५, 'कृष्णलेश्याः नीललेश्यः कापोतलेश्याः'६–अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले होते हैं, कोई एक जीव नीललेश्यावाला होता है और अनेक जीव कापोतलेश्यावाले होते हैं६ 'कृष्णलेश्याः, नीललेश्याः कापोतलेश्यः७' अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले और नीललेश्यावाले होते हैं तथा कोई एक जीव कापोतलेश्यावाला होता है७' 'कृष्णलेश्याः नील-

લેશ્યઃ કાપોતલેશ્યઃ ૫' અનેક જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા હોય છે, કોઇ એક જીવ નીલલેશ્યાવાળો હોય છે, અને કોઇ એક જીવ કાપોત લેશ્યાવાળો હોય છે.૫ 'कृष्णलेश्याः नीललेश्यः कापोतलेश्याः६' અનેક જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા હોય છે, કોઇ એક જીવ નીલલેશ્યાવાળો હોય છે. અને અનેક જીવો કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે. ૬ 'कृष्णलेश्याः नीललेश्याः कापोतलेश्यः७' અનેક જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અનેક જીવો નીલલેશ્યાવાળા અને કોઈ એક જીવ કાપોતલેશ્યાવાળો હોય છે. ૭ कृष्णलेश्याः : नीललेश्याः : कापोतलेश्याः : ८' અનેક જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા,

'दिट्ठी जाव इंदिया जहा उप्पलुद्देसे' दृष्टियावत् इन्द्रियाणि यथोत्पलोद्देशके तथैवेहापि ज्ञातव्यम्। अत्र यावत्पदेन ज्ञानयोगोपयोगादयो ग्राह्याः तत्र दृष्टौ ते जीवा मिथ्या दृष्टयः, ज्ञानेऽज्ञानिनस्ते जीवाः, योगे केवलं काययोगिनो मनोयोगवचोयोगयोरभावात्, उपयोगे द्विविधोपयोगिनः साकारोपयोगिनः, अनाकारोपयोगिनश्च, एवमन्यदपि।

लेश्याः कापोतलेश्याः'८ तथा-अनेक जीव कृष्णलेश्यावाले, नीललेश्यावाले, और कापोतलेश्यावाले होते हैं ८, इस प्रकार के ये तीनसंयोग में आठ भंग होते हैं। सब असंयोगी ६ द्विकसंयोगी १२ त्रिकसंयोगी ८ भंग मिलकर २६ भंग होजाते हैं।

इस का कोष्टक संस्कृत टीका में दिया गया है?

'दिट्ठी जाव इंदिया जहा उप्पलुद्देसे' दृष्टि यावत् इन्द्रियों के संम्बन्ध में जैसा ग्यारहवें शतक के उत्पलोद्देशक में कहा गया है-उसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये यहां यावत्पद से ज्ञान, योग, उपयोग आदिकों का ग्रहण हुआ है, दृष्टि की अपेक्षा-वे जीव मिथ्यादृष्टि होते हैं, ज्ञान की अपेक्षा वे अज्ञानी होते हैं, योग की अपेक्षा वे मनोयोग और वचनयोग के अभाव से केवल काययोगी होते हैं। उपयोग की अपेक्षा वे साकारोपयोगी एवं अनाकारोपयोगी होते हैं। इसी प्रकार से और भी समझना चाहिये।

અનેક જીવો નીલ લેશ્યાવાળા, અને અનેક જીવો કાપોત લેશ્યાવાળા હોય છે. ૮ આ રીતે આ ત્રણ સંયોગી આઠ ભંગો થાય છે અસંયોગીક છ, દ્વિકસંયોગીના બાર અને ત્રિકસંયોગી આઠ ભંગ મળી તે કુલ ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થાય છે. આ ભંગો બતાવનાર કોષ્ટક ટીકામાં આપ્યું છે તે ત્યાંથી જોઇ લેવું.

'दिट्ठी जाव इंदिया जहा उप्पलुद्देसे' દૃષ્ટિ-યાવત્ ઇંદ્રિયોના સંબંધમાં અગીયારમાં શતકના ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ રીતે અહિયાં પણ સમજવું. અહિયાં યાવત્ પદથી જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ. વિગેરેનું ગ્રહણ કરાયું છે દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ તે જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, તે અપેક્ષાથી તેઓ અજ્ઞાની હોય છે. યોગની અપેક્ષાએ મનોયોગ, અને વચનયોગના અભાવથી કેવળ કાયયોગી જ હોય છે. ઉપયોગની અપેક્ષાથી તેઓ સાકારોપયોગી અને નિરાકારોપયોગી હોય છે. આજ પ્રમાણે બાકીનું કથન પણ સમજવું.

वर्णादिकमुच्छ्वासादिकमाहारकानाहारकविरताविरत – सक्रियाऽक्रियसप्ता-ऽष्टविधबन्धक–संज्ञा–कषाय–वेद–वेदबन्धक– सञ्ज्ञ्यसंज्ञीन्द्रियपर्यन्तमुत्पलोद्देशकत एव द्रष्टव्यम्। इन्द्रियविषये ते जीवा नो अनिन्द्रियाः किन्तु सेन्द्रिया एव। 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त! जीवाः 'साली वीही गोधूमजवजवजवग-मुलगजीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होंति' शालिव्रीहि गोधूमयवयवयवकमूलक-जीवाः इति कालतः कियच्चिरं भवन्ति, शालिगोधूमादिजीवत्वेन कियत्काल-पर्यन्तं ते जीवाः तिष्ठन्ती ? ति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा'

वर्ण आदि के सम्बन्ध में, उच्छ्वास आदि के सम्बन्ध में, आहारक अनाहारक के सम्बन्ध में, विरत अविरत के सम्बन्ध में, सक्रिय अक्रिय के सम्बन्ध में, सात आठ कर्म के बंध के सम्बन्ध में, संज्ञा के सम्बन्ध में, कषाय के सम्बन्ध में, वेद के सम्बन्ध में, वेदबंधक के सम्बन्ध में, संज्ञी और असंज्ञी के संबंध में यह सब कथन इन्द्रियपर्यन्त का ग्यारहवें शतक के उत्पलोद्देशक से ही जानना चाहिये।

इन्द्रिय विषय में कथन ऐसा करना चाहिये–कि वे जीव अनिन्द्रिय नहीं होते हैं किन्तु इन्द्रिय सहित ही होते है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'साली वीही गोधूम जव-जवजवगमूलगजीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होंति' हे भदन्त ! शालि, व्रीहि, गेहूं यावत् जवजवजवक–यव यवक–इनके मूल के जीव कितने काल तक रहते हैं ? अर्थात् शालि, गोधूम आदि रूप से वे जीव कितने

વર્ણ વિગેરેના સંબંધમાં, ઉચ્છવાસ વગેરેના સંબંધમાં, આહારક, અનાહારકના સંબંધમાં વિરત અવિરતના સંબંધમાં, સક્રિય અક્રિયના સંબંધમાં, સાત, આઠ કર્મના બંધના સંબંધમા સંજ્ઞાના સંબંધમાં કષાયના સંબંધમાં વેદબંધના સંબંધમાં સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીના સંબંધમાં આ તમામ કથન ઇન્દ્રિય સુધીનું તમામ કથન અગીયારમાં શતકના ઉત્પલ ઉદ્દેશાથી જ સમજી લેવું.

ઇંદ્રિય સંબંધમાં આ પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઇએ કે જીવો ઇંદ્રિય વગરના હોતા નથી, પણ ઇંદ્રિયવાળા જ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'साली, वीही, गोधूम जव जवजवगमूलगजीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होंति' હે ભગવન્ શાલી, વ્રીહી, ઘઉં યાવત્, જવ જવક–યવક યવક આ બધાના મૂળના જીવો કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? અર્થાત્ શાલી, ઘઉં વિગેરે રૂપે તે જીવો કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा !

हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् 'उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' उत्कृष्टतोऽसंख्येयकालम् ते जीवाः शालिव्रीह्यादौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं तिष्ठन्ति उत्कृष्टतस्तु असंख्येयकालं यावत्तिष्ठन्तीत्युत्तरम् । 'से णं भंते जीवा' ते जीवाः खलु भदन्त ! 'साली वीही गोधूमजवजवजवगमूलगजीवे पुढवीजीवे' शालिव्रीहि गोधूमयवयवयवकमूलकजीवः पृथिवीजीवः 'पुणरवि साली वीही गोधूमजव-जवजवगमूलगजीवेत्ति केवइं कालं सेवेज्जा' पुनरपि शालिव्रीहि गोधूमयवयव-यवकमूलक जीव इति कियत्कालं सेवेत, गोधूमादीनां मूलतया समुत्पद्य तद्रूपेण कियन्तं कालंतत्र तिष्ठेत् 'केवइयं कालं गइरागइं करिज्जा' कियन्तं कालं गत्या-गती कुर्यात् ? अयमर्थः—हे भदन्त ! शाल्यादीनां यवयवयवानां मूलस्थिता जीवाः पृथिवीकायिके समुत्पन्ना भवेयुस्तथा पुनरपि परावृत्य शाल्यादीनां यवयवयवानां

कालतक ठहरे रहते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' हे गौतम ! वे जीव शालि व्रीहि आदि में जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्ततक और उत्कृष्ट से असंख्यात कालतक ठहरते हैं—रहते हैं । अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'से णं भंते ! जीवा साली-वीही-गोधूमजवजवजवगमूलग जीवे पुढवीजीवे' हे भदन्त ! यदि शालि-व्रीहि-गोधूम-यवयवयवक का मूलक जीव पृथिवीकायिक में उत्पन्न हो जाय और 'पुणरवि साली वीही गोधूमजवजवजवकमूलगजीवेत्ति केवइयं कालं सेवेज्जा' फिर वह शालि, व्रीहि, गोधूम जवजव जवक का मूलक जीव बने तो वह इस प्रकार से वहां कितने कालतक रहे-कितने कालतक गति आगति करे ? तात्पर्य इस प्रश्न का ऐसा है कि शाल्यादिकों के मूल में स्थित जीव यदि पृथिवीकायिक में उत्पन्न हो जाते हैं और फिर पृथिवीकायिक

जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' હે ગૌતમ તે જીવો, શાલી વ્રીહી વગેરેમાં જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- 'से णं भंते ! साली-वीही-गोधूम-जवजवजवगमूलगजीवे पुढवीजीवे' હે ભગવન્ જો શાલી-વ્રીહી-ઘઉં-યવ યવક-ના મૂળના જીવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય અને 'पुणरवि साली वीही गोधूम जवजवजवक-मूलग जीवेत्ति केवइयं कालं सेवेज्जा' ફરી તે શાલી વ્રીહી, ઘઉં જવ જવ જવકના મૂળના જીવો બને તો તે એ રીતે ત્યાં કેટલા સમય સુધી રહે-કેટલા કાળ સુધી ગમન-આગમન કરે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે- શાલી વિગેરેના મૂળમાં રહેલા જીવ જો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય અને પછી પૃથ્વીકાયિકની

मूलरूपेणोत्पद्येरन् एवं क्रमेण कियत्कालपर्यन्तं मूलं सेवेयुस्तथा कियत् कालपर्यन्तं गमनागमनं च कुर्युरिति प्रश्नः। उत्तरम्-'एवं जहा उप्पलुद्देसे' एवं यथा उत्पलोद्देशके एकादशशतकस्य प्रथमोद्देशके यथा कथितम् तथैवेहापि ज्ञातव्यम्, भवादेशेन जघन्यतो द्वे भवग्रहणे उत्कृष्टतोऽसंख्यातभवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कर्षेण असंख्येयं कालं यावत् तत्र तिष्ठेयुः गमनागमनं च कुर्युरिति। 'एएणं अभिलावेणं जाव मणुस्सजीवे' एतेन अभिलापेन यावत् मनुष्य जीवः, अत्र यावत्पदेन अप्तेजो वायुवनस्पति द्वि त्रि चतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां ग्रहणं भवति एवमनेनैव क्रमेण तेषां शाल्यादि

को छोड़कर पुनः मूलरूप से उत्पन्न हो जाते हैं तो वे इस प्रकार से कितने कालतक मूलरूप में रहते हैं और कितने कालतक गमनागमन करते रहते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं 'एवं जहा-उप्पलुद्देसे' हे गौतम! इस विषय में जैसा ११ वें शतक के उत्पल उद्देशक में जैसा कहा गया है उसी प्रकार का कथन यहां पर भी जानना चाहिये। भव के उद्देश से जघन्य से दो भवग्रहण है और उत्कृष्ट से असंख्यात काल है। इतने कालतक और भवतक वे वहां गमनागमन करते रहते हैं। 'एएणं अभिलावेणं जाव मणुस्सजीवे' इसी प्रकार ऐसा यह भी कथन जानना चाहिये कि उन शाली आदि के मूल में स्थित जीव यदि अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय, वनस्पतिकाय-द्वि, त्रि, चतुरिन्द्रिय और पंचेन्द्रियतिर्यंच एवं मनुष्य इनके जीव रूप से उत्पन्न हो जाते हैं और

પર્યાયને છોડીને ફરીથી મૂળરૂપે ઉત્પન્ન થઇ જાય તો તેઓ આ રીતે કેટલા સમય સુધી મૂળરૂપથી રહી શકે છે? અને તે પછી કેટલા કાળ સુધી ગમનાગમન-આવજા કર્યા કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं जहा उप्पलुद्देसे' હે ગૌતમ આ વિષયમાં ૧૧ અગીયારમા શતકના ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ રીતનું કથન અહીયાં પણ સમજવું ભવના ઉદ્દેશથી જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ કરેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ કરેલ છે. કાલના ઉદ્દેશથી જઘન્ય બે અન્તમૂહૂર્ત ગ્રહણ કરેલ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય કાળ છે. એટલાકાળ સુધી અને ભવ સુધી તેઓ ત્યાં ગમનાગમન-આવજા કરતા રહે છે. 'एवणं अभिलावेण जाव मणुस्सजीवे' એજ રીતે આ પ્રમાણેનું કથન પણ સમજવું કે-તે શાલી વિગેરેના મૂળમાં રહેલા જીવો જો અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, બે-ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિય અને પાંચ ઇન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્યના જીવરૂપે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે,

मूलस्थितजीवानां यावत्पदग्राह्याप्काय-तेजस्काय-वायुकाय-वनस्पतिकाय-द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-मनुष्यजीवरूपेणोत्पत्तिः पुनरपि च शाल्यादिमूलजीवतयोत्पत्ति र्भवति, तत्र स्थितिं गत्यागतिश्च यावत्कालं भवति, तत्सर्वमेकादशशतकगतप्रथमोत्पलोद्देशककथितालापकप्रकारेण अवगन्तव्यम्। तथाहि-अप्काय-तेजस्काय-वायुकायजीवसूत्रेषु पृथिवीकाययावत् ते अप्कायादयो जीवाः भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेण असंख्यातानि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ उत्कर्षेण असंख्यातं कालं यावत् तत्र तिष्ठन्ति, गत्यागतिं च कुर्वन्ति। वनस्पतिजीवस्तु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण अनन्तानि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ उत्कर्षेण अनन्तं कालं वनस्पतिकालं यावत् स्थितिं गमनागमनं च करोति। द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय-

---

पुनः वे शालि आदि के मूल के जीवरूप से उत्पन्न होते हैं तो इस हालत में वहां उनकी स्थिति और गत्यागति कितने समय तक रहती है। यह सब ग्यारहवें शतक के प्रथम उत्पल उद्देशक में कथित आलाप प्रकार इस प्रकार से है-अप्काय, तेजस्काय और वायुकाय जीव संबंधी जो सूत्र है उनमें पृथिवीकाय के जैसे वे अप्कायादिक जीव भवकी अपेक्षा जघन्य से दो भवग्रहण तक और उत्कृष्ट से असंख्यात भवग्रहणतक रहते हैं काल की अपेक्षा-जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट से असंख्यात काल तक रहते हैं और गमनागमन करते रहते हैं। वनस्पतिजीव तो जघन्य से दो भवग्रहणतक और उत्कृष्ट से अनन्तभवग्रहणतक वहां रहता है और गमनागमन करता रहता है। काल की अपेक्षा जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त तक और उत्कृष्ट से अनन्त

અને ફરી તેઓ શાલી વિગેરેના મૂળમાં જીવરૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો આ હાલતમાં ત્યાં તેઓની સ્થિતિ અને અવર જવર કેટલા સમય સુધી રહે છે? આ તમામ કથન અગીયારમાં શતકના પહેલા ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં કહેલ આલાપકના પ્રમાણે સમજવા તેનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-અપ્કાય તેજસ્કાય, અને વાયુકાય જીવસંબંધી જે સૂત્ર છે, તેમાં પૃથ્વીકાયની માફક તે અપ્કાય વિગેરે ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ સુધી ત્યાં રહે છે. અને અવર-જવર કરતા રહે છે. કાળની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અનન્તકાળ સુધી જે વનસ્પતિનો કાળ છે, ત્યાં રહે છે, અને ગમનાગમન-અવર જવર કરે છે. બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય,

चतुरिन्द्रिय जीवाः-भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेण संख्यातानि भव-ग्रहणानि, कालादेशेन द्वौ अन्तर्मुहूर्त्तौ, उत्कर्षेण संख्यातं कालं यावत् तत्र तिष्ठन्ति गमनागमनं च कुर्वन्ति, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवः भवादेशेन जघन्येन द्वौ भवग्रहणौ, उत्कर्षेण अष्टौ भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्त्तौ, उत्कर्षेण पूर्वकोटिपृथक्त्वं यावत् तत्र तिष्ठति, गमनागमनं करोति। एवं शाल्यादिमूलजीवः मनुष्यो भूत्वा पुनरपि शाल्यादिमूलजीवतया उत्पद्यते तत्र स मनुष्यजीवोऽपि, भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण अष्टौ भवग्रहणानि कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ उत्कर्षेण पूर्वकोटिपृथक्त्वं यावत् तत्र तिष्ठति, गमनागमनं च करोतीति। विशेषजिज्ञासुभिरत्रैव एकादशशतके

काल तक जो वनस्पति का काल है वहां रहता है-और गमनागमन करता रहता है द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय जीव भवादेश से जघन्य दो भवग्रहणतक और उत्कृष्ट से संख्यात भवग्रहणतक, काला-देश से जघन्य दो अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट से संख्यात काल तक वहां रहते हैं और गमनागमन करते रहते हैं। पञ्चेन्द्रियतिर्यंच जीव भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवग्रहण तक और उत्कृष्ट से आठ भव-ग्रहणतक, काल की अपेक्षा जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि पृथक्त्व तक वहां रहता है और गमनागमन करता रहता है इसी प्रकार से शाल्यादि के मूल का जीव मनुष्य होकर के यदि वह पुनः शाल्यादि के मूल के जीवरूप में उत्पन्न होता है तो वहां वह मनुष्य जीव भी भवादेश से जघन्य दो भवग्रहणतक और उत्कृष्ट आठ भवग्रहणतक, काल के उद्देश से जघन्य दो अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट पूर्वकोटिपृथक्त्वतक वहां रहता है और गमनागमन किया करता है इस विषय में यदि विशेष जानने की अभिलाषा हो तो

અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો ભવાદેશથી જઘન્ય બે ભવ ગ્રહણ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતભવ ગ્રહણ સુધી કાળાદેશથી જઘન્ય બે અન્તમુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત કાળ સુધી ત્યાં રહે છે. અને અવર-જવર કરતા રહે છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિપૃથકત્વ સુધી ત્યાં રહે છે. અને અવર-જવર કરતા રહે છે. એજ રીતે શાલી વિગેરેના મૂળના જીવો મનુષ્ય થઈને જો તે ફરી શાલી વિગેરેના મૂળના જીવરૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો ત્યાં તે મનુષ્ય જીવ પણ ભવાદેશથી જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ સુધી કાળના ઉદ્દેશથી જઘન્ય બે અન્તમુહૂર્ત સુધી ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટી પૃથક્ત્વ સુધી ત્યાં રહે છે. અને અવર જવર કરતા રહે છે. આ વિષયમાં

उत्पलोद्देशकस्य मत्कृतायां प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्यायां विलोकनीयमिति । 'आहारो जहा उप्पलुद्देसे' आहारो यथा उत्पलोद्देशके, तेषां शाल्यादिमूलगतजीवानामाहारोऽपि उत्पलोद्देशकवदेव ज्ञातव्यः 'ते णं भंते! जीवा किमाहारमाहरेंति, 'गोयमा! दव्वओ अणंतपएसाइं' ते खलु भदन्त! जीवाः किमाहारम्-कीदृशमाहारम् आहरन्ति-कुर्वन्ति, गौतम! द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशकानि आहरन्ति-आहारं कुर्वन्ति इत्यादि सर्वं प्रज्ञापनाया अष्टाविंशतितमपदे प्रथमे आहारोद्देशके वनस्पतिकायिकानामाहारस्तथैव वक्तव्यमिति । 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं' स्थि-

---

जिज्ञासुओं को उत्पलोद्देशक के ऊपर जो मेरे द्वारा प्रमेयचन्द्रिका नाम की व्याख्या लिखी गई है-उससे जानना चाहिये-'आहारो जहा उप्पलुद्देसे' उत्पलोद्देशक में आहार के विषय में भी स्पष्टीकरण है-अतः इन शाल्यादिमूलगत जीवों के आहार के विषय में भी वहीं से जान लेना चाहिये जैसे वहां गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'ते णं भंते! जीवा किमाहारमाहारेंति' हे भदन्त! वे जीव कैसा आहार करते हैं? उत्तर में प्रभु ने कहा है-'गोयमा! दव्वओ अणंतपएसाइं दव्वाइं' हे गौतम! वे जीव द्रव्य की अपेक्षा अनन्तप्रदेशिक द्रव्यों का आहार करते हैं-इत्यादि सब कथन प्रज्ञापना के अट्ठाईसवें पद में प्रथम आहारोद्देशक में वनस्पतिकायिक जीव के आहार के सम्बन्ध में है सो उसी प्रकार से यहां पर भी करना चाहिये, 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं' शाल्यादिमूलगत जीवों की स्थिति जघन्य

જો વિશેષ જાણવાની ઈચ્છા હોય તો જીજ્ઞાસુઓએ ઉત્પલોદ્દેશક ઉપર મેં જે પ્રમેયચન્દ્રિકા નામની ટીકા લખી છે તેમાંથી સમજી લેવું. 'आहारो जहा उप्पलुद्देसे' ઉત્પલોદ્દેશકમાં આહારના વિષયમાં પણ સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે. જેથી આ શાલી વિગેરેના મૂળમાં રહેલા જીવોના આહારના વિષયમાં પણ ત્યાંથી જ સમજી લેવું. ત્યાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'ते णं भंते! जीवा किमाहारमाहरेंति' હે ભગવન્ તે જીવો કેવો આહાર કરે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-'गोयमा! दव्वओ अणंतपएसाइं दव्वाइं' હે ગૌતમ! તે જીવો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશી દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, ઈત્યાદિ સઘળું કથન પ્રજ્ઞાપનાના ૨૮ અઠ્યાવીસમાં પદમાં પહેલા આહારઉદ્દેશામાં વનસ્પતિકાયિક જીવના આહારના સંબંધમાં કહ્યું છે, એજ રીતે અહિયાં પણ સમજી લેવું 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं' શાલી વિગેરે

तिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टतो वर्षद्वयादारभ्य नववर्षपर्यन्तमित्यवगन्तव्यम् ॥ 'समुग्घाया समोहया उव्वट्टणा य जहा उप्पलुद्देसे' समुद्घातः समवहतः उद्वर्तना च उत्पलोद्देशके समुद्घातः-समुद्घातप्राप्तिः समवहतः समवहननम् उद्वर्त्तने च यथोत्पलोद्देशके कथितं तेनैव रूपेणेहापि अवगन्तव्यम्, शाल्यादिमूलगतजीवानां वेदना कषायमारणान्तिकरूपाः समुद्घाताः भवन्ति, तथा शाल्यादिमूलगतजीवा मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता अपि म्रियन्ते, असमवहता अपि म्रियन्ते। तथा शाल्यादिमूलगतजीवा उद्वृत्ताः सन्तः तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते इति प्रज्ञापनासूत्रस्य षष्ठे व्युत्क्रान्तिपदे वनस्पतिकायिकानामुद्वर्त्तनाप्रकरणं द्रष्टव्यम्। 'अह भंते! अथ भदन्त! 'सव्वपाणा जाव सव्व सत्ता' सर्वे प्राणा यावत् सर्वे सत्त्वाः यावत्पदेन सर्वे भूताः सर्वे जीवा इत्यनयोर्ग्रहणम्,

से एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है और उत्कृष्ट से दो से लेकर नौ वर्ष तक की होती है 'समुग्घाया समोहया उव्वट्टणा य जहा उप्पलुद्देसे' समुद्घात, समवहत-समुद्घात की प्राप्ति, एवं उद्वर्त्तना (निकलना) ये सब जैसे उत्पलोद्देशक में कथित हुए हैं-वैसे ही यहां पर भी जानना चाहिये-शाल्यादि मूलगत जीवों के वेदना, कषाय, मारणान्तिक ये तीन समुद्घात होते हैं तथा ये मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर भी मरते हैं और असमवहत होकर भी मरते हैं तथा ये उद्वृत्त होकर तिर्यञ्चों में और मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं। ऐसा उद्वर्त्तना प्रकरण प्रज्ञापना सूत्र के छठे व्युत्क्रान्तिकपद में वनस्पतिकायिकों का है, 'अह भंते! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता' अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! क्या समस्त प्राण, यावत्पदग्राह्यसमस्तभूत, समस्त

મૂળમાં રહેલા જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બેથી લઇને નવ વર્ષ સુધીની હોય છે. 'समुग्घाया समोहया उव्वट्टणा य जहा उप्पलुद्देसे' સમુદ્ઘાત, સમવહત સમુદ્ઘાતની પ્રાપ્તિ, અને ઉદ્વર્તના (બહાર કહાડવું) એ બધુ ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજી લેવું. શાલી-વિગેરેના મૂળમાં રહેલા જીવોને વેદના કષાય, મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે, તથા તેઓ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઇને પણ મરે છે, અને અસમવહત (સમુદ્ઘાત કર્યા વિના) પણ મરે છે. તથા તેઓ ઉદ્વૃત્ત (નીકળીને) થઇને તિર્યંચોમાં અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણેનું ઉદ્વર્તના પ્રકરણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા વ્યુત્ક્રાંતિ પદમાં વનસ્પતિકાયિકોનું છે. 'अह भंते! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता' હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ સઘળા પ્રાણ,

'सालीवीहीजवजवजवगमूलगजीवत्ताए उववन्नपुव्वा' शालिव्रीहियवयवयवक-मूलजीवतया उत्पन्नपूर्वाः-हे भदन्त! सर्वप्राणाः सर्वभूताः सर्वजीवाः सर्वसत्त्वाः किम् शाल्यादि मूलजीवरूपेण पूर्वमुत्पन्नाः नवेति प्रश्नः, भगवानाह-'हंत' इत्यादि, 'हंत गोयमा' हन्त गौतम! हे गौतम! सर्वेऽपि प्राणा भूता जीवाः सत्त्वाः पूर्वं शाल्यादिमूलजीवरूपेणोत्पन्ना एव 'असइं अदुवा अणंतखुत्तो' असकृत् अथवा अनन्तकृत्वः, हे गौतम! सर्वे प्राणा भूता जीवाः सत्त्वाः शाल्यादिमूल-जीवरूपेणानेकवारमनन्तवारं वा उत्पन्ना एव नैतेषु प्राणभूतजीवसत्त्वानाम् पूर्वागामुत्पत्तिर्भवति अपितु अनन्तापरिमितकालं यावत् पूर्वमपि जीवाः शाल्यादिमूलजीवतयोत्पन्ना अभूवन्नेवेति। एवम्-एकादशशतके प्रथमे उत्पलो-द्देशके यानि त्रयस्त्रिंशद् ३३ द्वाराणि सन्ति तानि संगृह्यन्ते। एतानि सर्वाणि द्वाराणि

जीव और समस्त सत्त्व ये सब पहिले 'सालीवीहिजवजवजवगमू-लग जीवत्ताए उववन्नपुव्वा' शालि आदि के मूल के जीवरूप से उत्पन्न हुए हैं? या उत्पन्न नहीं हुए हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, गोयमा! असइं अदुवा अणंतखुत्तो' हां, गौतम! ये सब अनेक बार अथवा अनन्त बार शालि आदि के मूल के जीवरूप से उत्पन्न हुए हैं। ऐसा नहीं है कि शाल्यादिकों में प्राण, भूत, जीव एवं सत्व पहिले पहिले उत्पन्न नहीं हुए हैं किन्तु अनन्त अपरिमित कालतक पहिले भी जीव शाल्यादि मूल के जीवरूप से उत्पन्न हो ही चुके हैं। इस प्रकार से ग्यारहवें शतक में प्रथम उत्पल उद्देशक में जो ३३ द्वार हैं वे सब यहां गृहीत हुए हैं। ये सब द्वार यहां प्रत्येक उद्देशक में संगृहीत हुए हैं-अर्थात् २१ वें २२ वें और २३ वें शतक में ८-८ वर्ग हैं-प्रत्येक-

સઘળા ભૂત, સઘળા જીવો અને સઘળા સત્વો એ બધા પહેલાં 'साली वीहि जवजवजवगमूलगजीवत्ताए उववन्नपुव्वा' શાલી વિગેરેના મૂળના જીવરૂપથી ઉત્પન્ન થયા છે? અથવા ઉત્પન્ન નથી થયા? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'हंता गोयमा! असइं अदुवा अणंतखुत्तो' હા ગૌતમ એ બધા અનેક-વાર અથવા અનંતવાર શાલી વિગેરેના મૂળના જીવ રૂપથી ઉત્પન્ન થયા છે. એવું નથી કે શાલી વિગેરેમાં પ્રાણ, ભુત, જીવ અને સત્વ પહેલાં ઉત્પન્ન થયા નથી. પરંતુ અનંત અપરિમિત કાળ સુધી પહેલાં પણ જીવો શાલી વિગેરેના મૂળના જીવપણાથી ઉત્પન્ન થઇ જ ચૂકયા હોય છે. આ પ્રમાણે અગ્યારમાં શતકમાં પહેલા ઉત્પલ નામના ઉદ્દેશામાં જે ૩૩ તેત્રીસ દ્વારો છે, તે બધા અહિયાં ગ્રહણ કરાયા છે. આ બધા દ્વારો અહિયાં પ્રત્યેક

अत्रैकविंशतिद्वाविंशतित्रयोविंशतिशतकानाम् अष्टाष्टवर्गाः सन्ति तत्र प्रत्येकस्मिन् वर्गे मूल कन्द-स्कन्धत्वक्-शाखा-प्रवालपत्रपुष्पफलबीजरूपाः दशदशोदेशाः सन्ति-तत्र प्रत्येकस्मिन् उद्देशे संग्रहगा.णि, तथाहि-शाल्यादीनां जीवा मूलादितया व्युत्क्रान्ताास्ते कुत आगत्योत्पद्यन्ते१, एकसमयेन कति उत्पद्यन्ते२, एषाम्-अपहारः ३, शरीरावगाहना४, ज्ञानावरणीयादिकर्मणाम्-बन्धकाः ५, वेदकाः ६, उदयिनः ७, उदीरकाः ८, लेश्यावान् ९ दृष्टिः १०, ज्ञानम् ११, योगः१२, उपयोगः १३, वर्ण गन्धादि १४, उच्छ्वासादि १५, आहारकानाहारकत्वम् १६, विरताविरतत्वम् १७, सक्रियाऽक्रियत्वम् १८, सप्तविधाष्टविधबन्धकत्वम् १९, संज्ञा २०, कषायः २१, वेदः २२, वेदबन्धकत्वम् २३, सञ्ज्ञयसंज्ञित्वम् २४, इन्द्रियानिन्द्रियत्वम् २५, कालतः कियच्चिरं स्थितिः २६, मुलादि जीवः पृथिवी

वर्ग में मूल, कन्द, स्कन्ध, त्वक्, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल और बीजरूप ये दश दश उद्देशक हैं-सो प्रत्येक उद्देशक में इन ३३ द्वारों को लेकर कथन किया गया है। वे ३३ द्वार इस प्रकार से हैं-शाल्यादिकों के जीव मूलादिरूप से व्युत्क्रान्त हुए कहां से आकर के उत्पन्न होते हैं१ एकसमय में कितने उत्पन्न होते हैं२ इनका अपहार३ शरीरावगाहना४ ज्ञानावरणीय आदि कर्मों की बंधकता५, वेदक६ उदययुक्तता७ उदीरक८ लेश्यायुक्तता९, दृष्टि१०, ज्ञान११, योग१२ उपयोग१३, वर्णगन्धादि१४, उच्छ्वास आदि१५, आहारकानाहारकता१६, विरताविरतत्व१७ सक्रियाऽक्रियत्व१८, सप्तविध अष्टविध बंधकता१९, संज्ञा२०, कषाय२१, वेद२२, वेदबंधकता२३ संज्ञयसंज्ञिता२४, सेन्द्रियता२५,

ઉદ્દેશામાં સંગ્રહ કરાયા છે. અર્થાત્ એકવીસમાં ૨૨ બાવીસમાં અને ૨૩ ત્રેવીસમાં શતકમાં ૮-૮ આઠ આઠ વર્ગ છે. દરેક વર્ગમાં મૂલ, કન્દ, સ્કંધ ત્વક્ છાલ શાખા-ડાળ પ્રવાલ-કૂંપળ પાન, ફૂલ, ફળ અને બીજ રૂપ દસ દસ ઉદ્દેશાઓ છે. અને દરેક ઉદ્દેશાઓમાં આ ૩૩ તેત્રીસ તેત્રીસ દ્વારોને લઈને કથન કરવામાં આવેલ છે. તે તેત્રીસ દ્વારો આ પ્રમાણે છે.-શાલી વિગેરેના જીવો મૂળ વિગેરે રૂપથી વ્યુત્ક્રાંત થઇને ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ૧ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ૨ તેમને અપહાર ૩ શરીરની અવગાહના ૪ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનું બંધકપણું, ૫ વેદક ૬ ઉદયયુક્તપણુ ૭ ઉદીરક ૮ લેશ્યાયુક્તપણુ ૯ દૃષ્ટિ ૧૦ જ્ઞાન ૧૧ યોગ ૧૨ ઉપયોગ ૧૩ વર્ણગંધ વિગેરે ૧૪ ઉચ્છ્વાસ વિગેરે ૧૫ આહારપણુ અને અનાહારપણું ૧૬ વીરતાવિરતત્વ૧૭ સક્રિયાક્રિયપણુ ૧૮ સાત પ્રકારનું અને આઠ પ્રકારનું બંધપણું ૧૯ સંજ્ઞા૨૦ કષાય ૨૧ વેદ ૨૨ વેદબંધકપણું ૨૩ સંજ્ઞી અસંજ્ઞીપણુ ૨૪ ઇન્દ્રિય સહિ-

जीवो भूत्वा पुनर्मूलादि जीवत्वेन तस्य कियत्कालं सेवनं गत्यागतिश्च भवति, एवम्-अप्-तेजो-वायु-वनस्पति-द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रिय-तिर्यक् पञ्चेन्द्रिय मनुष्य-पर्यन्तं भूत्वा पुनर्मूलादित्वेन कियत्कालं सेवनं गत्यागतिश्च २७, आहारः २८, स्थितिः २९, समुद्घातः ३०, समवहतत्वम् ३१, उद्वर्तना ३२, सर्वप्राणभूत-जीवानां मूलादिषु अनन्तकृत्वः पूर्वमुत्पत्तिः ३३,। एतानि त्रयस्त्रिंशद्द्वाराणि अग्रे सर्वत्र योजनीयानि इति ॥

स्थिति२६, मूलादिरूप को छोड़कर पुनः मूलादिरूप से होना और होकरके कितने कालतक उसका वहाँ रहना एवं गमनागमन करना इसी प्रकार अप् तेज, वायु, वनस्पति, द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, तिर्यक्पंचेन्द्रिय और मनुष्य पर्यन्त होकर पुनः मूलादिरूप से होना और कितने कालतक वहां रहना एवं गमनागमन करना२७, आहार२८, स्थिति२९ समुद्घात३० समवहतता३१ उद्वर्त्तना३२ एवं सर्वप्राण भूत जीवों का मूलवादिकों में अनेक बार एवं अनन्तबार पहिले उत्पन्न होना३३ ये३३ द्वार हैं-इनकी योजना आगे सर्वत्र करनी चाहिये, 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! शाल्यादिमूलगत जीवों का प्रकार जो आप देवानुप्रिय ने कहा है-वह सर्वथा सत्य ही है, क्यों कि आप्त के जो वाक्य होते हैं वे सर्वथा सत्य ही होते हैं। इस प्रकार कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की और नमस्कार किया, वन्दना

તપણુ અને અનીન્દ્રિયપણુ ૨૫ સ્થિતિ ૨૬ મૂળ વિગેરે રૂપને છોડીને ફરીથી મૂળ વિગેરે રૂપે ઉત્પન્ન થવું. અને ઉત્પન્ન થઈને કેટલા કાળ સુધી તેઓનું ત્યાં રહેવું. અને અવરજવર કરવી ૨૭ આહાર ૨૮ સ્થિતિ ૨૯ સમુદ્ઘાત ૩૦ સમવહતપણુ ૩૧ ઉદ્વર્તના ૩૨ અને સર્વ પ્રાણભૂત જીવોનું મૂળ વિગેરેમાં અનેકવાર અને અનંતવાર પહેલા ઉત્પન્ન થવું ૩૩ આ રીતે આ ૩૩ તેત્રીસ દ્વારોની યોજના આગળ બધેજ કરવી જોઈએ.

'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ' હે ભગવન્ શાલી વિગેરે મૂળમાં રહેલા જીવોના પ્રકાર આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યો છે, તે સર્વથા સત્ય છે, કેમકે આપ્તના વાકયો હંમેશાં સત્ય જ હોય છે, આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી

सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति, हे भदन्त ! शालशादिमुलजीवानां यः प्रकारो देवानुप्रियेण कथितः स एवमेव-सर्वथा सत्यमेव आप्तवाक्यः सर्वथैव सत्यत्वादित्येवं कथयित्वा गौतमः भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां-
व्याख्यायाम् एकविंशतिशतकस्य प्रथम-
वर्गे प्रथमोद्देशकः समाप्तः ।२१-१-१।

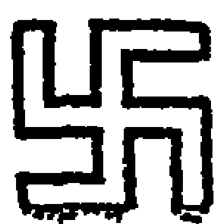
नमस्कार कर फिर तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए वे अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका
॥ प्रथमवर्ग के प्रथम उद्देशक समाप्त ॥२१-१-१॥

ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા તેઓ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકના પહેલા વર્ગનો
પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૧-૧-૧॥

अथ द्वितीयोद्देशकः

प्रथमवर्गस्य प्रथमोद्देशके शाल्यादिमूलजीवानाम् निरूपणं कृतम्। अथात्र कन्दादिजीवानां निरूपणाय द्वितीयादिका उद्देशका निरूपयिष्यन्ते इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्य द्वितीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते' इत्यादि॥

मूलम्-'अह भंते! साली वीही गोधूम जवजवजवाणं एएसि णं जे जीवा कंदत्ताए वक्कमेइ, ते णं भंते! जीवा कओहिंतो उववज्जंति, एवं कंदाहिगारेण सच्चेव मूलुद्देसो अपरिसेसो भाणियव्वो जाव असइं अदुवा अणंतखुत्तो। सेवं भंते सेवं भंते! त्ति' ॥सू० १॥

एगवीसइसए पढमवग्गस्स बीओ उद्देसो समत्तो॥२१-२॥

छाया—अथ भदन्त! शालिव्रीहिगोधूमयवयवयवानाम् एतेषां खलु ये जीवाः कन्दतया अवक्रमन्ति ते खलु भदन्त! जीवाः केभ्य उत्पद्यन्ते, एवं कन्दाधिकारे स एव मूलोद्देशोऽपरिशेषो भणितव्यो यावद् असकृद् अथवा अनन्तकृत्वः। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०१॥

एकविंशतितमशतके प्रथमवर्गस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२१-१-२॥

टीका—'अह भंते!' अथ भदन्त! 'सालीविहीगोधूमजवजवजवाणं' शालिव्रीहि गोधूमयवयवयवानाम् 'एएसि णं' एतेषां शाल्यादीनां खलु संबन्धिनः 'जे

द्वितीय उद्देशक

प्रथम वर्ग के प्रथम उद्देशक में शालि आदि मूलगत जीवों का निरूपण किया गया है अब यहां कन्द आदि जीवों का निरूपण करने के लिये द्वितीय आदिक उद्देशकों का कथन, किया जावेगा-इसी सम्बन्ध से आये हुए इस द्वितीय उद्देशक का यह आदि सूत्र है-'अह भंते! साली वीही गोधूम जवजवजवाणं' इत्यादि।

પહેલા વર્ગના બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પહેલા વર્ગના પહેલા ઉદ્દેશામાં શાલી વિગેરેના મૂળમાં રહેલ જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. હવે કન્દ વગેરેમાં રહેલા જીવોનું નિરૂપણ કરવા માટે બીજા વિગેરે ઉદ્દેશાઓનું કથન કરવામાં આવશે. એજ સંબંધથી આવેલા આ બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું આ પહેલું સૂત્ર છે.-'અહ ભંતે! સાલી વીહી ગોધૂમજવજવજવાણ'-ઇત્યાદિ

जीवा' ये जीवाः 'कंदत्ताए वक्कमंति' कन्दतया अवक्रामन्ति कन्दाकारेणोत्पद्यन्ते इत्यर्थः 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः कन्दाकारपरिणतास्ते जीवा इत्यर्थः । 'कओहिंतो उववज्जंति' केभ्य उत्पद्यन्ते हे भदन्त ! शालिव्रीहिगोधूम-यवादीनां संबन्धिनो ये जीवा यवादीनां कन्दरूपेण समुत्पद्यन्ते ते कन्दस्थितजीवाः केभ्यः स्थानेभ्यो नैरयिकेभ्य स्तिर्यग्भ्यो देवेभ्यो वा आगत्य तत्र उत्पद्यन्ते? इति प्रश्नः । उत्तरमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं कंदाहिगारेण सच्चेव मूलुद्देसो अप-रिसेसो भाणियव्वो' एवं कन्दाधिकारे सएव मूलोद्देशकः प्रथमवर्गस्य प्रथमोद्देशकः अपरिशेषः-संपूर्णः भणितव्योऽध्येतव्यः उत्पत्त्यपहारावगाहनादिकः संपूर्णोऽपि विषय इहाध्येतव्यः, कियत्पर्यन्तं मूलोद्देशक इह पठनीय स्तत्राह-'जाव' इत्यादि,

टीकार्थ—गौतमस्वामी ने प्रभु से इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछा है-हे भदन्त! इन शाली व्रीहि आदिकों के कन्द के आकार से जो जीव उत्पन्न होते हैं 'ते णं भंते! जीवा' हे भदन्त! वे जीव वहां कहां से आकर के उत्पन्न होते हैं-क्या नैरयिक से आकर के उत्पन्न होते हैं? या तिर्यंचगति से आकरके उत्पन्न होते हैं? या मनुष्य गति से आकर के उत्पन्न होते हैं? या देवगति से आकर के उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'एवं कंदाहिगारेणं सच्चेव मूलुद्देसो अपरिसेसो भाणियव्वो' हे गौतम! इस कन्द के अधिकार में वही समस्त मूल का उद्देशक 'यावत् अनेक बार अथवा अनन्तबार उत्पन्न हुए हैं' यहां तक का कहना चाहिये इसी कथन में उत्पत्ति, अपहार, अवगाहना आदि समस्त विषय आजाते हैं सो ये समस्त विषय भी यहां पूर्वोक्तानुसार ही कहना चाहिये, इस विषय में स्पष्टीकरण

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ સૂત્ર દ્વારા એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ આ શાલી, વ્રીહી વિગેરેના કન્દના આકારથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, 'ते णं भंते! जीवा' હે ભગવાન્ તે જીવો ત્યાં કયાંથી આવીને તે ઉત્પન્ન થાય છે? શું નરકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચ ગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્ય ગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે દેવગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एवं कंदाहिगारेणं सच्चेव मूलुद्देसो अपरिसेसो भाणियव्वो' હે ગૌતમ! આ કન્દના સંબંધમાં તેજ સઘળો મૂળસંબંધી ઉદ્દેશો યાવત્ અનેકવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થયા છે,' અહિં સુધીનું કથન કહેવું જોઈએ. આજ કથનમાં ઉત્પત્તિ, અપહાર,

'जाव असइं अदुवा अणंतखुत्तो' यावद् असकृद् अथवा अनन्तकृत्वः, एतत्पर्यन्तं मूलोद्देशकप्रकरणं सर्वमपि वक्तव्यम् तथाहि–कन्दाकारेणोत्पद्यमाना जीवाः कस्मात् स्थानादागत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य तिर्यग्गतितो मनुष्यगतित आगत्योत्पद्यन्ते न तु कदाचिदपि नैरयिकगतितो देवगतित आगतानां कन्दे उत्पत्ति र्भवति देवानां पुष्पादिशुभस्थाने एवोत्पत्ते रित्युत्तरम् । हे भदन्त ! कन्दे उत्पत्स्यमाना जीवा एकसमयेन कियन्तः तत्र कन्दे उत्पद्यन्ते इति द्वितीयः प्रश्नः, हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया असंख्येया वा जीवाः कन्दाकारेणोत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् । एवं कन्दस्थितजीवानां निष्काशनम्

इस प्रकार से हैं–शालि व्रीहि आदि कों के कन्द में जो जीव उत्पन्न होते हैं–वे या तो तिर्यंच गति से आये हुए जीव वहां उत्पन्न होते हैं, या मनुष्य गति से आये हुए जीव वहां उत्पन्न होते हैं नैरयिक गति से या देवगति से आया हुआ जीव वहां कन्दाकार से उत्पन्न नहीं होता है। क्यों कि देवगति से आये हुए जीव का पुष्पादिरूप शुभस्थान में ही उत्पाद होता है।

अब गौतमस्वामी का द्वितीय प्रश्न ऐसा है–हे भदन्त ! कन्द में उत्पन्न होने वाले जीव एक समय में वहां कितने जीव कन्द में उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम ! जघन्य से एक अथवा दो, अथवा तीन जीव वहां उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात जीव वहां कन्द के आकार से उत्पन्न होते

અવગાહના, વિગેરે તમામ વિષય આવી જાય છે. તે આ તમામ વિષય પણ અહિયાં પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ કહી લેવે. આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ આ રીતે છે–શાલી, વ્રીહિ વિગેરેના કન્દમાં જે જીવે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કાં તે તિર્યંચ ગતિથી આવેલા જીવે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા મનુષ્ય ગતિથી આવેલા જીવે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, નારકીય ગતિથી આવેલા જીવે અથવા દેવગતિથી આવેલા જીવે ત્યાં કન્દના આકારથી ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમ કે–દેવગતિથી આવેલા જીવોને ઉત્પાત–ઉત્પત્તિ પુષ્પ વિગેરે શુભ સ્થાનમાંજ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે–હે ભગવન્ કન્દમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવે એક સમયમાં ત્યાં કન્દમાં કેટલા જીવે ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા

असंख्योत्सर्पिण्यवसर्पिणी पर्यन्तं प्रतिसमयमपि यदि अपह्रियेत तदापि ततो जीवाः निष्काशयितुं न शक्ता भवन्तीति । हे भदन्त ! कन्दजीवानां कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ? इति प्रश्नः, जघन्येनाङ्गुलस्य असंख्येयभागम् उत्कृष्टत एकधनुरारभ्य नवधनुःपर्यन्तमित्युत्तरमिति । हे भदन्त ! कन्दजीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो बन्धकाः-बन्धनकर्तारो भवन्ति नवेति प्रश्नः, बन्धका एव कन्दजीवा भवन्ति ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो न तु अबन्धकाः एवं ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो वेदका भवन्ति एवमुदयिन उदीरका एव भवन्ति

हैं इसी प्रकार से कन्द में जो जीव स्थित हैं उन जीवों का निष्काशन असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी पर्यन्त भी यदि प्रतिसमय किया जावे तो भी उसमें से पूरे बाहर नहीं निकाले जा सकते हैं अब गौतम स्वमी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! कन्दगत जीवों की कितनी बड़ी शरीर की अवगाहना कही गई है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! कन्दगत जीवों की जघन्य अवगाहना तो अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती हैं और उत्कृष्ट अवगाहना एक-धनुष से लेकर नौ धनुषतक की होती है । अब गौतम के इस प्रश्न का कि 'कन्दगत जीव ज्ञानावरणीय कर्म के बंधकर्ता होते हैं या नहीं होते हैं ?' उत्तर देते हुए भगवान् उनसे कहते हैं-हे गौतम ! कन्द जीव ज्ञानावरणीय कर्म के बंधकर्ता ही होते हैं अबन्धक नहीं होते हैं । इसी प्रकार से वे ज्ञानावरणीय के वेदक होते हैं, उदयवाले होते हैं,

અસંખ્યાત જીવો ત્યાં કન્દના આકારથી ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે કન્દમાં જે જીવો રહેલા છે, તે જીવોનો અપહાર (નીકળવું.) અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી સુધી પણ જો પ્રત્યેક સમયે કરવામાં આવે તો પણ તેમાંથી પૂરે પૂરા બહાર કાઢી શકતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ કન્દમાં રહેલા જીવોના શરીરની અવગાહના કેવડી મોટી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! કન્દમાં રહેલા જીવોની જઘન્ય અવગાહના તો આંગળના અસંખ્યમાં ભાગ પ્રમાણુ વાળી હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક ધનુષથી લઈને નવ ધનુષ સુધીની હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નોના કે 'કન્દમાં રહેલા જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરનાર હોય છે કે અબંધક હોય છે?' ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે- હે ગૌતમ ! કન્દના જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરનાર જ હોય છે. અબન્ધક હોતા નથી. એજ રીતે તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરવાવાળા હોય છે, ઉદયવાળા

न तु अवेदकाः, अनुदयिनः, अनुदीरका इति, एवम् अन्तरायकर्मपर्यन्तं वाच्यम्, हे भदन्त ! कन्दजीवाः किं कृष्णलेश्यावन्तो भवन्ति नीललेश्यावन्तो भवन्ति, कापोतिकलेश्यावन्तो वा भवन्तीति प्रश्नः कृष्णादिलेश्याविषये षड्विंशति भङ्गा वक्तव्या भवन्ति इत्युत्तरम् । असंयोगे षड् भङ्गाः, द्विकसंयोगे द्वादश भङ्गाः त्रिकसंयोगेऽष्टौ भङ्गाः मिलित्वा षड्विंशति भङ्गा ज्ञातव्याः । प्रकारस्तु मूलोद्देशके अस्माभिः प्रदर्शित इति तत एवावगन्तव्यः । योगे केवलकाययोगिनः । उपयोगे साकारानाकारद्विविधोपयोगिनः । अन्यानि वर्णाद्यारभ्येन्द्रियपर्यन्तानि

और उदीरक होते हैं । अवेदक, अनुदयवाले और अनुदीरक नहीं होते हैं । इसी प्रकार का कथन अन्तराय कर्म तक जानना चाहिये, अब गौतम ने प्रभु से जो ऐसा पूछा है कि कन्द जीव क्या कृष्णलेश्यावाले होते हैं या नीललेश्यावाले होते हैं ? या कापोतलेश्यावाले होते हैं ? सो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने गौतम से ऐसा कहा है कि कृष्णादिलेश्या के विषय में हे गौतम ! २६ भंग होते हैं- जो इस प्रकार से हैं असंयोग में ६ भंग, द्विकसंयोग में १२ भंग और त्रिकसंयोग में ८ भंग होते हैं इन भंगों के विषय में खुलासा मूलोद्देशक में किया जा चुका है अतः ये २६ भंग लेश्यासम्बन्धी वहीं से जानना चाहिये । योग में ये केवल काययोगी ही होते हैं । उपयोग में ये साकार और अनाकार दोनों प्रकार के उपयोगवाले होते हैं । वर्ण से लेकर इन्द्रियतक के अन्य द्वारों को उत्पलोद्देशक में जैसे कहे गये

હોય છે, અને ઉદીરણા કરનારા હોય છે, અવેદક વાળા, અને અનુદીરક હોતા નથી. આજ પ્રમાણેનું કથન અંતરાય કર્મ સુધી સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને જે એવું પૂછયુ છે કે-કન્દજીવો શું કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા હોય છે ? અથવા નીલલેશ્યાવાળા હોય છે ? અથવા કાપોતિક લેશ્યાવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીને એવું કહ્યું છે કે કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાના સંબંધમાં હે ગૌતમ ! ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે-અસંયોગી ૬ છ ભંગ દ્વિકસંયોગી ૧૨ બાર ભંગ તથા ત્રિકસંયોગી ૮ આઠ ભંગ થાય છે. આ ભંગ સંબંધી કથન મૂલઉદ્દેશામાં કહ્યું છે. જેથી આ લેશ્યાસંબંધી ૨૬ છવ્વીસ ભંગો ત્યાંથી જ સમજી લેવા યોગમાં તેઓ ફક્ત કાયયોગી જ હોય છે. ઉપયોગમાં તેઓ સાકાર અને નિરાકાર એમ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગવાળા હોય છે. વર્ણથી લઇને ઇંદ્રિય સુધીના બીજા દ્વારો સંબંધી કથન ઉત્પલઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું સમજવું.

द्वादशद्वाराणि उत्पलोद्देशकवद् विचारणीयानि। कन्दजीवाः कन्दजीवत्वेन कियत्कालपर्यन्तं तिष्ठन्तीति प्रश्नः। जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टतो असंख्येयं कालं तिष्ठन्ति कन्दे कन्दजीवा इत्युत्तरम्। शाल्यादिजीवानां कन्दे स्थितिः पृथिवीकायिके स्थितिः पुनरपि शाल्यादिकन्दे एवं रूपेण ते जीवाः कियत्कालपर्यन्तं कन्दस्य सेवनं कुर्वन्ति कियत्कालपर्यन्तं गमनागमनं च कुर्वन्ति ? इति प्रश्नः भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कृष्टतोऽसंख्यातभवपर्यन्तं गमनागमनं भवतीत्युत्तरम्। एवम्-एतेन अभिलापेन-अप्तेजोवायुजीवविषयेऽपि पृथिवीकायसूत्रवद्व्याख्या विधातव्या।

हैं वैसे ही जानना चाहिये गौतम के इस प्रश्न का कि 'कन्दजीव कन्दजीवरूप से कितने कालतक रहते हैं' उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है कि ये जघन्य से अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट से असंख्यात कालतक कन्द में जीवरूप से रहते हैं। शाल्यादि जीवों की कन्द में स्थिति फिर वहां से मरकर पृथिवीकायिक में स्थिति और पुनः वहां से मर कर शाल्यादिकन्द में स्थिति इस रूप से वे जीव कितने कालतक कन्द का सेवन करते हैं और कितने कालतक इस प्रकार से वे गमनागमन करते रहते हैं ? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है कि हे गौतम! भवकी अपेक्षा लेकर जघन्य से दो भवग्रहणतक और उत्कृष्ट से असंख्यात भवग्रहणतक उनका गमनागमन होता रहता है इसी अभिलाप के अनुसार अप्, तेज, वायु, इन जीवों के होने के विषय में भी पृथिवीकाय सूत्र के जैसी व्याख्या करनी चाहिये, वनस्पति में भव को

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભગવાન્ 'કન્દજીવ કન્દ જીવરૂપથી કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળ સુધી કન્દમાં જીવરૂપથી રહે છે. શાલી વિગેરે જીવોની કન્દમાં સ્થિતિ, પછી ત્યાંથી મરીને પૃથિવીકાયિકપણામાં સ્થિતિ અને ફરી ત્યાંથી મરીને શાલી વિગેરેમાં સ્થિતિ આ પ્રમાણે તે જીવો કેટલા કાળ સુધી કન્દનું સેવન કરે છે ? અને કેટલા કાળ સુધી આ રીતે તેઓ અવર જવર કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ સુધી તેઓનું ગમનાગમન-અવર જવર થતો રહે છે. આ અભિલાપ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, આ જીવોના હોવાના સંબંધમાં પણ પૃથ્વીકાયિક સૂત્રની માફક વ્યાખ્યા સમજી લેવી જોઇએ. વનસ્પતિ સૂત્રમાં ભવ સંબંધી ઉત્કૃષ્ટથી

वनस्पतिसूत्रे भवमाश्रित्य उत्कर्षेणानन्तानि भवग्रहणानि, कालमाश्रित्य उत्कर्षेण अनन्तं कालं वनस्पतिकालमित्यर्थः। एवं द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रिय-तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-मनुष्यपर्यन्तं स्थितिर्गमनागमनं च उत्पलोद्देशकगृहीतशाल्यादिमूलकजीवप्रकरणवद् व्याख्येयम्। कन्दजीवानामाहारस्तु द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशिकद्रव्यविषयकः प्रज्ञापनाया अष्टाविंशतितमपदगताहारोद्देशकवद्विज्ञेयः। स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टतो वर्षपृथक्त्वं द्वि वर्षादारभ्य नववर्षपर्यन्तम्। कन्दजीवानां वेदना

लेकर उत्कृष्ट से अनन्तभव ग्रहण है, और काल को लेकर वनस्पतिकाय का अनन्तकालरूप अनन्त काल है। इसी प्रकार से द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, तिर्यक् पञ्चेन्द्रिय और मनुष्य इनके होने के विषय में भी जानना चाहिये अर्थात् कन्दगत जीव वहां से मरकर यदि द्वीन्द्रिय आदि रूप में उत्पन्न हो जाता है और पुनः वहां से मर कर फिर वह शाल्यादि के कन्द में उत्पन्न हो जाता है तो इस प्रकार से वह कन्द में जीवरूप से कबतक रहता है? और कबतक इस प्रकार से वह गमनागमन करता रहता है? तो इसके उत्तर में प्रभुने कहा है कि-हे गौतम! उत्पलोद्देशक में गृहीत शाल्यादिमूलक जीव के प्रकरण के जैसा इसका उत्तर समझना चाहिये कन्दगत जीवों का आहार द्रव्य की अपेक्षा अनन्त प्रदेशों वाले द्रव्य का होता है इस विषय का कथन प्रज्ञापना के अट्ठाईसवें पद में कथित आहारोद्देशक के जैसा जानना चाहिये इनकी स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्ततक की होती है और उत्कृष्ट से वर्षपृथक्त्व की-दो वर्ष से लेकर ९ वर्षतक की होती है।

અનન્તભવ ગ્રહણ કરેલ છે, અને કાળને લઈને વનસ્પતિકાયનું અનન્તકાળરૂપ અનન્ત કાળ છે. આ રીતે બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઇંદ્રિય, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યના હોવાના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. અર્થાત્ કંદમાં રહેલ જીવો ત્યાંથી મરીને જો બે ઇન્દ્રિય વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તો એ રીતે તેઓ જીવરૂપથી કંદમાં ક્યાં સુધી રહે છે? અને ક્યાં સુધી આ રીતે અવર-જવર કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં ગ્રહણ કરેલ શાલી વિગેરે મૂળના જીવોના કથન પ્રમાણે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજવો. કંદમાં રહેલા જીવોનો આહાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશોવાળા દ્રવ્યોનો હોય છે, આ વિષયનું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૮ અઠ્યાવીસમાં પદમાં કહેલ આહાર ઉદ્દેશાની જેમ જ સમજવું. તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધીની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી વર્ષ પૃથક્ત્વની

कषायमारणान्तिकास्त्रयः समुद्घाताः। समवहता अपि म्रियन्ते असमवहता वा म्रियन्ते। तथा उद्वृत्तास्ते कन्द जीवाः तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते। हे भदन्त! सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः कन्दे समुत्पन्नपूर्वाः किमिति-प्रश्नः, हे गौतम! अनेकवारमनन्तवारम् वा सर्वे जीवादयः कन्दे पूर्वं समुत्पन्ना इत्युत्तरम्। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति हे भदन्त! कन्दाश्रितजीवानामुत्पत्तिशरीरावगाहनादिकविषये यत् देवानुप्रियेण कथितम् तत् एवमेव-सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥सू०१॥

॥ एकविंशतितमशतके प्रथमवर्गस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२१-१-२॥

कन्द जीवों के वेदना, कषाय और मारणान्तिक ये तीन समुद्घात होते हैं। ये समवहत होकर भी मरते हैं असमवहत होकर के भी मरते हैं। उद्वृत्त हुए वे कन्दजीव तिर्यञ्चों में एवं मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं। समस्त प्राण, समस्तभूत, समस्तजीव समस्त सत्व हे भदन्त! क्या पहिले कन्द में उत्पन्न हुए हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा-हे गौतम! हां, पहिले अनेकवार अथवा अनन्तवार ये सब जीवादिक कन्द में उत्पन्न हुए हैं। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त जीवों की उत्पत्ति शरीरावगाहना आदि के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है२ ऐसा कहकर गौतमने

અર્થાત્ બે વર્ષથી લઈને ૯ નવ વર્ષ સુધીની હોય છે. કન્દના જીવોને વેદના કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે. તેઓ સમવહત થઈને પણ મરે છે, અને અસમવહત થઈ ને પણ મરે છે. ઉદ્વૃત્ત થયેલા તે કન્દના જીવો તિર્યંચોમાં અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સઘળા પ્રાણ, સઘળાભૂત, સઘળા જીવો, સઘળા સત્વો હે ભગવન્ પહેલા કન્દમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-હે ગૌતમ! હા, પહેલા અનેકવાર અથવા અનન્તવાર તેઓ બધા જીવો વિગેરે પહેલાં કન્દમાં ઉત્પન્ન થયા છે, 'સેવં-ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ' હે ભગવન્ કન્દમાં રહેલા જીવોની ઉત્પત્તિ, શરીરની અવગાહના વિગેરે વિષયમાં આપદેવાનુ પ્રિય જે કથન કર્યું છે, તે સર્વથા

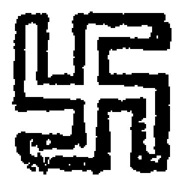
प्रभु को वन्दना की–नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये. ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका प्रथम वर्ग का द्वितीयोद्देशक समाप्त ॥२१–१–२॥

સત્ય જ છે, આપનુ કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતાથકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકાન પહેલા વર્ગનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥ ૨૧–૧–૨ ॥

अथ प्रथमवर्गस्य तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

शाल्यादि वनस्पतिकन्दाश्रितजीवानामुत्पत्त्यादिकं निरूप्य तृतीये स्कन्धाद्याश्रितजीवानां समुत्पादादिकं निरूपयिष्यते, इत्येवं संवन्धेनायातस्यास्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'एवं खंधे वि' इत्यादि ।

मूलम्–'एवं खंधे वि उद्देसओ नेयव्वो ॥२१-३॥ एवं तयाए वि उद्देसो भाणियव्वो ॥२१–४॥ साले वि उद्देसो भाणियव्वो ॥२१–५॥ पवाले वि उद्देसो भाणियव्वो ॥२१–६॥ पत्ते वि उद्देसो भाणियव्वो ॥२१–७॥ एए सत्त वि उद्देसगा अपरिसेसा जहा मूले तहा नेयव्वा ॥सू० १॥

छाया—एवं स्कन्धेऽपि उद्देशको ज्ञातव्यः ॥२१।३। एवं त्वचायामुद्देशो भणितव्यः ॥२१–४॥ शाखायामपि उद्देशो भणितव्यः ॥२१।५। प्रवालेऽपि उद्देशो भणितव्यः ।२१।६। पत्रेऽपि उद्देशो भणितव्यः ॥२१।७। एते सप्तापि उद्देशका अपरिशेषा यथामूले तथा ज्ञातव्याः । सू० १॥

टीका—'एवं खंधे वि' एवम्–स्कन्दवत् स्कन्धेऽपि 'उद्देसओ नेयव्वो' उद्देशको ज्ञातव्यः स्कन्दकोद्देशकवदेव स्कन्धविषयकः तृतीयोद्देशकोऽपि ज्ञातव्यः,

---

प्रथमवर्ग का तृतीय उद्देशक प्रारंभ

शालि आदि वनस्पतियों के कन्दाश्रित जीवों की उत्पत्ति आदि का निरूपण करके इस तृतीय उद्देशक में स्कन्ध आदि के आश्रित जीवों के समुत्पात आदि का निरूपण करेंगे–अतः इस सम्बन्ध से आगत इस तृतीय उद्देशक का 'एवं-खंधे वि' इत्यादि यह पहिला सूत्र है—

टीकार्थ—कन्द के जैसा स्कन्ध में भी 'उद्देसओ नेयव्वो' उद्देशक जानना चाहिये अर्थात् कन्दोद्देशक के जैसा ही स्कन्ध विषयक

શાલી વિગેરેના કંદના આશ્રયથી રહેલા જીવોની ઉત્પત્તિ વિગેરેનું નિરૂપણ કરીને હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં સ્કંધ વિગેરેના આશ્રયથી રહેલા જીવોના સમુત્પાત વિગેરેનું નિરૂપણ કરવામાં આવશે–તે કારણથી આ સંબંધથી આવેલા આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

'एवं खंधे वि' ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—કંદની માફક સ્કંધમાં પણ 'उद्देसओ नेयव्वो' ઉદ્દેશો સમજવો. અર્થાત્ કંદ ઉદ્દેશકના વર્ણન પ્રમાણે જ આ સ્કંધ સંબંધી ત્રીજા ઉદ્દેશાનું

हे भदन्त! शालिव्रीहिगोधूमयवयवयवसंबन्धिनो जीवाः शाल्यादीनां स्कन्धरूपेणावक्रामन्ति ते जीवाः कुतः स्थानादागत्य तत्रोत्पद्यन्ते किं निरयात् अन्यस्माद्वेति प्रश्नः तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो वा आगत्य स्कन्धे समुत्पद्यन्ते तत्र स्कन्धे एकसमयेन कियन्तो जीवा उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः जघन्येन एको वा, द्वौ वा, त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा असंख्येया वा जीवा उत्पद्यन्ते इत्युत्तरमाशरीरावगाहनं कियदिति प्रश्नः जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कृष्टतो नव धनुः

तृतीय उद्देश भी समझना चाहिये यहां पर भी गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-शालि, व्रीहि, गोधूम, यव, एवं यवयव संबंधी जो जीव हैं वे जब इन शाल्यादिकों के स्कन्धरूप से उत्पन्न होते हैं-तो वे जीव कहां से आकर वहां उत्पन्न होते हैं? क्या नरक से आकरके उत्पन्न होते हैं? या अन्य और किसी गति से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! शाल्यादि के स्कन्ध में जो जीव उत्पन्न होते हैं वे तिर्यञ्च गति से या मनुष्यगति से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं-उस स्कन्ध में एक समय में कितने जीव उत्पन्न होते हैं? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! जघन्य से एक, अथवा दो अथवा-तीन जीव उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात जीव वहां उत्पन्न होते हैं। इनके शरीर की अवगाहना कितनी होती है? तो प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! उनके शरीर की अवगाहना जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवे भाग

વર્ણન પણ સમજવું. આ વિષયમાં પણ ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-શાલિ, વ્રીહી ઘઉં, યવ અને યવયવ સંબંધી જે જીવો છે, તે જ્યારે આ શાલી વિગેરેના સંબંધથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે જીવો ક્યાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? શું નરકથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા બીજી કોઇ ગતિથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! શાલી વિગેરેના સ્કંધમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો તિર્યંચગતિથી અથવા મનુષ્યગતિથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સ્કંધમાં એક સમયમાં કેટલા જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી એક, અથવા બે, અથવા ત્રણ, જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓના શરીરની અવગાહના કેટલી હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના અસં-

पर्यन्तम् इत्युत्तरम् । एवं ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो बन्धकत्वाबन्धकत्वे कृष्णादि लेश्यायाम् इत्यादौ प्रश्नोत्तरे अवगन्तव्ये एवं कियत् कालं स्थिति रित्यारभ्य सर्वे प्राणा उत्पन्नपूर्वा, किमिति एतावत्पर्यन्तप्रश्नोत्तरे ज्ञातव्ये, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त इति यावद्विहरतीति३ । एवंविधैरभिलापैः त्वचायाम्४, शाखायाम्५, प्रवाले६, पत्रे७, । एते सप्तापि मूलादारभ्य पत्रपर्यन्तं सप्तोद्देशकाः 'अपरिसेसा' अपरिशेषाः

प्रमाण और उत्कृष्ट से नौ धनुषप्रमाण होती है, इसी प्रकार से ज्ञानावरणीय कर्म के बन्धकत्व में और अबन्धकत्व में एवं कृष्णादि लेश्या के सम्बन्ध में इत्यादि में प्रश्न करके उत्तर जानना चाहिये इसी प्रकार से 'इनकी स्कन्द में कितने काल तक स्थिति रहती है ?' यहां से लेकर समस्तप्राण, समस्तभूत, समस्तजीव, समस्त सत्त्व ये सब पहिले स्कन्ध में उत्पन्न हुए हैं ? यहां तक के प्रश्न और उत्तर जानना चाहिये यह सब विषय पीछे वर्णित हो चुका है-सो वहां से देखना चाहिये 'सेवं भंते' सेवं भंते !' हे भदन्त ! स्कन्धगत जीवों के सम्बन्ध में जैसा आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा, सत्य ही है२ ऐसा कह कर वे गौतम ! प्रभु को वन्दन एवं नमस्कार कर तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थानपर विराजमान हो गये, ।

इसी प्रकार के अभिलापों से त्वचा में४, शाखा में५, प्रवाल में६, पत्रमें७ जो उद्देशक हैं वे उद्देशक भी मूल से लेकर सब पत्र पर्यन्त

ખ્યાત ભાગ પ્રમાણુ અને ઉત્કૃષ્ટથી નવ ધનુષ પ્રમાણુ હોય છે. એજ રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધપણામાં અને અબંધપણામાં અને કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાના સંબંધમાં વિગેરે વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર સમજવા એજ રીતે 'સ્કંધમાં તેઓની સ્થિતિ કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? આ કથનથી લઈને સઘળા પ્રાણુ, સઘળાભૂત, સમસ્ત જીવ, સઘળા સત્વ, આ બધા પહેલાં સ્કંધમાં ઉત્પન્ન થયા છે ? આટલા સુધીના પ્રશ્ન અને ઉત્તર સમજી લેવા. 'सेवं भंते सेवं भंते !' ઈત્યાદિ હે ભગવન્ સ્કંધમાં રહેલા જીવોના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સર્વથા સત્ય જ છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને વંદના કરી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા.

આજ પ્રમાણેના અભિલાપોથી ત્વચામાં ૪, શાખામાં ૫, પ્રવાલમાં ૬, પત્રમાં ૭ જે ઉદ્દેશાઓ છે, તે ઉદ્દેશાઓ પણ મૂળથી લઈને પત્ર સુધીમાં ૭

-संपूर्णाः 'जहामूले' यथामूले, यथामूलमुद्दिश्य प्रोक्ताः 'तहा नेयव्वा' तथा नेतव्याः-तथैव व्याख्येयाः नान्यथेति, ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां-
व्याख्यायाम् एकविंशतिशतकस्य प्रथम-
वर्गे तृतीयोद्देशा दारभ्या सप्तो-
द्देशकाः समाप्ताः ॥२१-१ ७॥

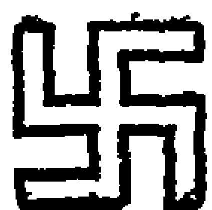
सात हो जाते हैं-सो इनका सब का व्याख्यान मूलोद्देशक में जैसा कहा गया है वैसा ही कहना चाहिये अन्य रूप से नहीं१ । इस प्रकार यहां तक७ उद्देशक समाप्त हो जाते हैं २१-१-७॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका
प्रथमवर्ग के तीसरे उद्देशे से सात उद्देशे समाप्त ॥२१-१-७॥

સાત થઇ જાય છે. આ તમામ ઉદ્દેશાઓનું વર્ણન મૂળના ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું વર્ણન કરી લેવું. જોઇએ. અન્ય રીતે નહીં. ॥સૂ૦ ૧॥
આ રીતે અહિં સુધીમાં ૭ સાત ઉદ્દેશાઓ સમાપ્ત થાય છે. ॥૨૧-૧-૭॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકના પહેલા વર્ગના ત્રીજા ઉદ્દેશાથી
સાત ઉદ્દેશાઓ સમાપ્ત ॥૨૧-૧-૭॥

अथ पुष्पफलबीजविषयान् अष्टमनवमदशमोद्देशकानाह—'एवं पुप्फे वि' इत्यादि।

मूलम्—'एवं पुप्फे वि उद्देसओ नवरं देवा उववज्जंति जहा उप्पलुद्देसे चत्तारि लेस्साओ असीई भंगा ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं अंगुलपुहुत्तं सेसं तं चेव सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति।२१।८। जहा पुप्फे एवं फले वि उद्देसओ अपरिसेसो भाणियव्वो॥२१।९। एवं बीए वि उद्देसओ।२१।१०। एए दस उद्देसा' ॥सू०१०॥

'एगवीसइमे सए पढमो वग्गो समत्तो' २१-१-१०

छाया—एवं पुष्पेऽपि उद्देशकः नवरं देवा उपपद्यन्ते यथा उत्पलोद्देशके चतस्रो लेश्याः अशीतिर्भङ्गाः अवगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कृष्टतोऽङ्गुलपृथक्त्वम् शेषं तदेव तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति।२१-८। यथा पुष्पे एवं फलेऽपि उद्देशकोऽपरिशेषो भणितव्यः। २१-९। एवं बीजेऽपि उद्देशकः।२१।१०। एते दश उद्देशकाः १०।सू० १०॥

एकविंशतिशतके प्रथमवर्गः समाप्तः।

टीका—'एवं पुप्फे वि उद्देसओ' एवम्-मूलोद्देशकादिवदेव पुष्पेपि पुष्पघटितः पुष्पनामकोद्देशको ज्ञातव्यः मूलकाद्युद्देशकापेक्षया पुष्पोद्देशकस्य यो भेदः

अब सूत्रकार-फल-एवं बीज विषयक आठवें, नौवें और दशवें उद्देशकों का कथन करते हैं-'एवं पुप्फे वि उद्देसओ-नवरं' इत्यादि।

टीकार्थ—मूलोद्देशक आदि के जैसा पुष्प में भी पुष्पघटित पुष्पनामका उद्देशक जानना चाहिये मूलक आदि उद्देशकों की अपेक्षा

હવે પુષ્પ, ફળ અને બીજ સંબંધી આઠમા નવમા અને દશમા ઉદ્દેશાઓનું કથન કરવામાં આવે છે-

'एवं पुप्फे वि उद्देसओ-नवरं' ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ—મૂળના ઉદ્દેશા પ્રમાણે પુષ્પમાં પણ પુષ્પ ઘટિત પુષ્પ નામનો ઉદ્દેશો સમજવો. મૂલ વિગેરે ઉદ્દેશાઓની અપેક્ષાએ પુષ્પ ઉદ્દેશકમાં જે ભેદ

तमेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवर देवा उववज्जंति जहा उप्पलुद्देसे' नवरम्-केवलम् देवा उत्पद्यते यथोत्पलोद्देशके मूलादौ देवानामुत्पत्तिर्न वर्णिता अशुभस्थाने देवोत्पत्तेरनङ्गीकारात् इह पुष्पे तु देवा अपि उत्पद्यन्ते यथोत्पलोद्देशके वर्णितम् एतावानेव भेदः मूलाद्युद्देशकापेक्षया पुष्पोद्देशकस्य। तथा 'चत्तारि लेस्साओ' चतस्रो लेश्याः पुष्पजीवानाम् एतदंशेऽपि मूलाद्युद्देशकापेक्षया वैलक्षण्यम् 'असीई-भंगा' अशीति भङ्गाः लेश्यासंबन्धिनः पुष्पजीवानाम्। चतसृषु लेश्यासु एकत्वे चत्वारो भङ्गाः४, तथा चतसृषु बहुत्वे चत्वारो भङ्गाः४, तथा पदचतुष्टये षट्सु द्विकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गिकासद्भावात् चतुर्विंशतिर्भङ्गाः२४। तथा चतुर्षु

पुष्पोद्देशकका जो भेद है उसे अब सूत्रकार यों प्रकट करते हैं-वे कहते हैं 'नवरं देवा उववज्जंति' पुष्प में देव भी उत्पन्न होते हैं-तात्पर्य ऐसा है कि-जिस प्रकार से उत्पलोद्देशक में मूलादि में देवों की उत्पत्ति नहीं होती है ऐसा कहा गया है क्यों कि मूलादिरूप अशुभ स्थानों में देवों की उत्पत्ति अङ्गीकार नहीं की गई है परन्तु इस पुष्पोद्देशक में तो देव भी पुष्प में उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा गया है' तथा-'चत्तारि लेस्साओ' पुष्पोद्देशक में पुष्प जीवों के चार लेश्याएँ कही गई हैं मूलादि उद्देशकों की अपेक्षा पुष्पजीवों के इस अंश में भी भिन्नता है इनके इनलेश्याओं के ८० भंग कहे गये हैं। वे इस प्रकार से हैं-चार लेश्याओं में एकत्व में चार भंग होते हैं और अनेकत्व में भी चार भंग होते हैं-कुल ये ८ असंयोगी भंग हो जाते हैं। चारलेश्याओं में द्विकसंयोगी६ भंग होते हैं और फिर इन छह भंगों में से प्रत्येक भंग के एकत्व और बहुत्व को

છે, સૂત્રકાર-હવે તે ભેદને પ્રગટ કરે છે-તેઓ કહે છે,-'नवर देवा उववज्जंति' પુષ્પમાં દેવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે રીતે ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં મૂલ વિગેરેમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે-કેમકે મૂલ વિગેરે રૂપ અશુભ સ્થાનોમાં દેવોની ઉત્પત્તિ સ્વીકારેલ નથી પણ આ પુષ્પ ઉદ્દેશામાં તો પુષ્પમાં દેવ ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે કહ્યું છે, તથા 'चत्तारि लेस्साओ' પુષ્પ ઉદ્દેશામાં પુષ્પના જીવોને ૪ ચાર લેશ્યાઓ કહી છે. મૂળ વિગેરે ઉદ્દેશાઓની અપેક્ષાએ પુષ્પના જીવોનું આ અંશમાં પણ ભિન્નપણુ-જુદાઈ છે, તેઓને આ લેશ્યાઓના ૮૦ એંશી ભંગો કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે. ચાર લેશ્યાઓના એકપણામાં ૪ ચાર ભંગો થાય છે. અને અનેકપણામાં પણ ૪ ચાર ભંગો થાય છે. આ રીતે કુલ ૮ આઠ ભંગો અસંયોગીમાં થઈ જાય છે. ચાર લેશ્યાઓના દ્વિકસંયોગી ૬ છ ભંગો હોય છે, અને છ ભંગોમાં દરેક ભંગોના એકપણા અને અનેક

त्रिकसंयोगेषु प्रत्येकमष्टानां भङ्गानां सद्भावात् द्वात्रिंशद् भङ्गाः ३२। चतुष्कसंयोगे च षोडश भङ्गाः १६। तदेवं सर्वसंकलनया ८० अशीति भङ्गाः लेश्यासंबन्धिनो भवन्ति। अयमपि भेदो मूलाद्युद्देशकापेक्षया पुष्पोद्देशकस्येति। 'ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभगं' अवगाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येय भागम् शरीरसंबन्धिनी अवगाहना पुष्पजीवानाम् जघन्यतोऽङ्गुलस्यासंख्येयभाग-प्रमाणा भवतीत्यर्थः। 'उक्कोसेणं अंगुलपुहुत्तं' उत्कृष्टतोऽङ्गुलपृथक्त्वम्। द्व्यङ्गुलादारभ्य नवाङ्गुलपर्यन्तमवगाहना उत्कृष्टतो भवति। उक्तंच

'मूले कंदे खंधे, तयाय साले पवालपत्तेय।
सत्तसु धणुपुहुत्तं अंगुलिओ पुप्फफलबीए ॥' ॥

छाया—मूले कन्दे स्कन्धे त्वचि शाले प्रवाले पत्रे च।
सप्तस्वपि धनुःपृथक्त्वं पुष्पफलबीजेषु अङ्गुलिपृथकत्वम् ॥१॥

लेकर ४-४ भंग और हो जाते हैं इस प्रकार से कुल द्विकसंयोगी भंग चौबीस होते हैं। त्रिकसंयोगी के चार विकल्प होते हैं-और एक २ विकल्प के आठ २ भंग होते हैं कुल यहां पर ३२ भंग हो जाते हैं। चतुष्क संयोग में १६ भंग होते हैं इस प्रकार सब भंग मिलकर ८० भंग होते हैं। 'ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' पुष्पजीवों के शरीर की अवगाहना जघन्यसे अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और 'उक्कोसेणं अंगुलपुहुत्तं' उत्कृष्ट से दो अङ्गुल से लेकर ९ अङ्गुलतक होती है। कहा भी है-

'मूले कंदे खंधे' इत्यादि।

मूलगत जीव की, कन्दगत की, स्कन्धगत जीव की त्वचागत जीव की शाला-शाखागत-जीव की प्रवालगत जीव की एवं पत्रगत जीव की

પણાથી ૪-૪ ચાર ચાર ભંગો બીજા થાય છે. આ પ્રમાણે દ્વિકસંયોગી કુલ ભંગો ચોવીસ થાય છે. ત્રિક સંયોગમાં ૪ ચાર વિકલ્પો થાય છે. અને એક એક વિકલ્પોના આઠ આઠ ભંગો થાય છે. એ રીતે અહિયાં કુલ ૩૨ બત્રીસ ભંગો થઈ જાય છે. ચાર સંયોગમાં ૧૬ સોળ ભંગો થાય છે. આ રીતે બધા ભંગો મળીને કુલ ૮૦ એંસી ભંગો થઈ જાય છે. 'ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' પુષ્પના જીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણવાળી હોય છે, અને 'उक्कोसेणं अंगुल-पुहुत्तं' ઉત્કૃષ્ટથી બે આંગળથી લઈને ૯ નવ આંગળ સુધી હોય છે કહ્યું પણ છે-'मूले कंदे खंधे' ઇત્યાદિ મૂળમાં રહેલા જીવની, કંદમાં રહેલા જીવની, સ્કંધમાં રહેલા જીવની, ત્વચા-છાલમાં રહેલા જીવની શાખા-ડાળમાં

'सेसं तंचेव' शेषं तदेव, यत्र यत्र पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं तत् तत् प्रदर्शितं स्वयमेव। एतद् व्यतिरिक्तं सर्वमपि तदेव-मूलकोद्देशकोक्तमेव ज्ञातव्यमिति। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति। हे भदन्त! पुष्पसंबन्धिजीवविषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति। पुष्पोद्देशकोऽष्टमः समाप्तः ॥८॥

इन सातों की उत्कृष्ट अवगाहना दो धनुष से लेकर ९-धनुषतक की होती है एवं पुष्प, फल और बीज इनके जीवों की उत्कृष्ट अवगाहना दो अङ्गुल से लेकर ९ अगुलतक होती है। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार जहां २ पूर्व कथन की अपेक्षा भिन्नता है वह सब प्रकट करके अब सूत्रकार कहते हैं कि और सब कथन जैसा पूर्व में मूलोद्देशक में कहा जा चुका है वैसा ही यहां पर भी कहना चाहिये 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! पुष्पसंबंधीजीव के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है२-ऐसा कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये। आठवां पुष्पोद्देशक समाप्त ॥ २१-१-८ ॥

રહેલા જીવની પ્રવાલ-કુંપળમાં રહેલા જીવની અને પત્ર-પાંદડામાં રહેલા જીવની આ સાતેની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બે ધનુષથી લઈને ૯ નવ ધનુષ સુધીની હોય છે. તથા પુષ્પ, ફળ, અને બી માં રહેલાં જીવોની ઉત્કૃષ્ટથી અવગાહના બે આંગળથી લઈને ૯ નવ આંગળ સુધી હોય છે. 'સેસં તં ચેવ' આ રીતે જ્યાં જ્યાં પહેલાના કથનની અપેક્ષાએ જુદાપણું છે, તે તમામ બતાવીને હવે સૂત્રકાર કહે છે કે-બાકીનું તમામ કથન પહેલાં મૂળના ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. 'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે ત્તિ' હે ભગવન્ પુષ્પમાં રહેલા જીવોના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા.

આઠમો પુષ્પ ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥ ૨૧—૧-૮

'जहा पुप्फे एवं फले वि उद्देसओ अपरिसेसो भाणियव्वो' यथा पुष्पे एवं फलेऽपि उद्देशकोऽपरिशेषो भणितव्यः पुष्पोद्देशकवत् फलोद्देशकोऽपि सर्वथा तत्सजातीय स्तथैव वर्णनीयः, भेदस्तु एतावानेव यत् पुष्पस्थाने फलपदमध्येतव्यम्। 'एवं बीए वि उद्देसओ' एवं बीजेऽपि उद्देशकः पुष्पोद्देशकवत् बीजोद्देशकोऽपि सर्वथैव समानतया वक्तव्यइति। एकविंशति शतकस्य प्रथमवर्गे शाल्यादीनां वर्णनं मूलकन्दस्कन्ध, त्वचा, शाखा, प्रवाल पत्रपुष्पफलबीजे दशकैः कृतम्, तत्र मूलादीनां दशविषयत्वात् एकैकविषयक एकैकोद्देशकः तथाच मूलादि दश-

'जहा पुप्फे एवं फले वि उद्देसओ अपरिसेसो भाणियव्वो' जैसा कथन पुष्प के सम्बन्ध में कहा गया है, वैसाही समस्त कथन फल और बीज के सम्बन्ध में भी कहना चाहिये अर्थात् पुष्प का सजातीय होने से फलोद्देशक भी पुष्पोद्देशक के जैसा ही व्याख्या से युक्त करना चाहिये फलोद्देशक का वर्णन करते समय पुष्प के स्थान में फल पद का प्रयोग करके आलापक कहना चाहिये 'एवं बीए वि उद्देसओ' बीज के सम्बन्ध में भी पुष्पोद्देशक के जैसा सर्वथा ही समान होने के कारण उद्देशक कहना चाहिये, २१ वें शतक के प्रथमवर्ग में शालि आदि को का वर्णन मूल-कन्द-स्कन्ध-त्वचा-शाखा-प्रवाल-पत्र-पुष्प-फल-बीज इन दशकों से किया गया है इनमें मूल आदिकों को दश विषयवाला होने से एक एक विषयवाला उनका एक एक उद्देशक है इस प्रकार मूल

'जहा पुप्फे एवं फलेवि उद्देसओ अपरिसेसो भाणियव्वो' પુષ્પના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે સઘળું કથન ફળ અને બીના સંબંધમાં પણ સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ પુષ્પના સજાતીવાળા હોવાથી ફળ સંબંધી ઉદ્દેશો (ફળોદ્દેશક) પણ પુષ્પ ઉદ્દેશા પ્રમાણેજ વર્ણવી લેવો જોઈએ. અર્થાત્ પુષ્પ ઉદ્દેશા પ્રમાણે જ ફળ સંબંધી ઉદ્દેશાનું વર્ણન પણ સમજવું. ફળ સંબંધી ઉદ્દેશાનું વર્ણન કરતી વખતે પુષ્પના સ્થાને ફળ પદનો પ્રયોગ કરીને આલાપક કહેવો જોઇએ.

'एवं बीए वि उद्देसओ' બીના સંબંધમાં પુષ્પ ઉદ્દેશાની જેમ જ બધી રીતે સરખો હોવાને કારણે બીજ સંબંધી ઉદ્દેશક કહી લેવો. ૨૧ એકવીસમા શતકના પહેલા વર્ગમાં શાલી વિગેરેનું વર્ણન મૂલ-કન્દ-સ્કંધ-ત્વચા-છાલ શાખા-ડાળ પ્રવાળ કુંપળ પાન પુષ્પ-ફળ અને બી આ દશ પ્રકારથી કહેલ છે. તેઓમાં મૂળ વિગેરે દસ વિષયવાળા હોવાથી એક

विषयका दशोद्देशका भवन्ति, तत्रापि मूलोद्देशके सर्वमपि वर्णितं मूलकृता, तदनन्तरं कन्दादारभ्य बीजपर्यन्तस्य निरूपणमतिदेशेन कृतम् ग्रन्थलाघवाय यत्र यद्वैलक्षण्यं तत् तत्रैव प्रकरणे कृतमिति ॥१०॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायाम् एकविंशतितमशतकस्य प्रथमवर्गे अष्टमोद्देशादारभ्य दशोद्देशकाः समाप्ताः ॥२१-१ १०॥

इति प्रथमो वर्गः समाप्तः

आदि दश विषयों वाले १० उद्देशक हो जाते हैं। मूलोद्देशक में मूलकार ने सब बातों का वर्णन जो मूलगत जीव से संबन्धित किया हैं इसके बाद कन्द से लेकर बीजतक का निरूपण ग्रन्थ लाघव के निमित्त अतिदेश से किया गया है परन्तु जहाँ जो विशेषता है वह उस प्रकरण में प्रदर्शित भी कर दी गई है ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका प्रथमवर्ग के आठवें उद्देशे से दस उद्देशे समाप्त ॥२१-१-१०॥

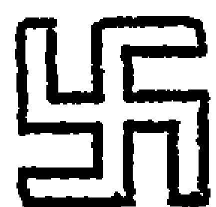
॥ प्रथम वर्ग समाप्त ॥

એક વિષયવાળો તેઓનો એક એક ઉદ્દેશો છે. આ રીતે મૂળ વગેરે ૧૦ દસ વિષયવાળા ૧૦ દસ ઉદ્દેશાઓ થઈ જાય છે, મૂલોદ્દેશકમાં મૂળમાં રહેલા જીવો સંબંધી તમામ પ્રકારનું વર્ણન કર્યું છે તે પછી કંદથી લઈને બી સુધીનું નિરૂપણ ગ્રન્થ વિસ્તાર ભયથી અતિદેશ-બહાનાથી કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ જ્યાં જે વિશેષ પ્રકાર છે તે વાત તે તે પ્રકરણમાં બતાવેલ છે.

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકના પહેલા વર્ગના આઠમા ઉદ્દેશાથી દસ ઉદ્દેશાઓ સમાપ્ત ॥૨૧-૧-૧૦॥

॥ પહેલો વર્ગ સમાપ્ત ॥

अथ द्वितीयो वर्गः प्रारभ्यते

शालिधान्यविषयकं दशोद्देशकं प्रथमवर्गं निरूप्य तदनु औषधिवनस्पतिजातीय-कलायमसूरादिधान्य विशेषस्य निरूपणाय दशोद्देशकसमन्वितो द्वितीयो वर्गः प्रस्तूयते, तदनेन संबन्धेनायातस्य द्वितीयवर्गस्येदमादिमं सूत्रम्-'कलायमसूर' इत्यादि,

एगवीसइमे सए बीओ वग्गो समत्तो।

मूलम्-'कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास-निप्फाव-कुलत्थ-आलिसंदग-सतीण-हरिमंथगाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते! जीवा कओहिंतो उववज्जंति? एवं मूलादिया दस उद्देसगा भाणियव्वा जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव ॥सू० १॥

एगवीसइमे सए बीओ वग्गो समत्तो।

छाया—कलाय-मसूर-तिल-मुद्ग-माष-निष्फाव-कुलत्थ-आलिसंदक-सतीनहरिमन्थकानाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति ते खलु भदन्त! जीवाः कुत उत्पद्यन्ते एवं मूलादिका दशोद्देशका भणितव्याः यथैव शालिनां निरवशेषं तदेव ॥सू०१॥

एकविंशतितमशतके द्वितीयो वर्गः समाप्तः।

शालि धान्य विषय प्रथमवर्ग का कि जिसमें १० उद्देशक हैं निरूपण करके अब सूत्रकार औषधिरूप वनस्पति के जातीय कलायमसूर आदि धान्यविशेष का निरूपण करने के लिये दश उद्देशकों से युक्त द्वितीय-वर्ग को प्रारंभ कर रहे हैं इस द्वितीयवर्ग का यह सर्व प्रथम सूत्र है-'कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास' इत्यादि।

બીજા વર્ગનો આરંભ—

શાલી ધાન્ય સંબંધી પહેલા વર્ગનું કે જેમાં ૧૦ દસ ઉદ્દેશાઓ છે. તે નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ઔષધીરૂપ વનસ્પતિની જાતના કલાય ધાન્ય વિશેષ (ચણા અને વટાણા) મસૂર વિગેરે ધાન્ય વિશેષનું નિરૂપણ કરવા માટે દશ ઉદ્દેશાઓવાળા આ બીજા વર્ગનો આરંભ કરે છે. આ બીજા વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—'કાલાયમસૂરતિલમુગ્ગમાસ' ઈત્યાદિ

टीका--'अह भंते' अथ भदन्त ! 'कलायमसूर' कलायो धान्यविशेषः 'मसूर' मसूरोऽपि धान्यविशेष 'तिल' तिलोऽपि धान्यविशेष एवं स्नेहप्रधानकः तैलानां निमित्तभूतः 'मुग्ग' मुद्गः, धान्यविशेषो द्विदलः 'मूग' इति लोकप्रसिद्धः 'मास' माषः अयमपि द्विदलो धान्यविशेषः 'उरद' इति लोकप्रसिद्धः 'निप्फाव' निष्फावः लतया प्रादुर्भवति 'वाल' इति लोकप्रसिद्धः 'कुलत्थ' कुलत्थोऽपि द्विदलो धान्यविशेषो 'आलिसंदग' आलिसन्दको धान्यविशेषो द्विदल एव 'सतीण' सतीणोऽपि धान्यविशेष एव 'हरिमंथगाणं' हरिमन्थकाः 'चना' इति लोकप्रसिद्धाः कलायादारभ्य हरिमन्थकपर्यन्तानामितरेतरयोग

टीकार्थ—गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! धान्य विशेषरूप जो ये कलाय, मसूर, तिल, मुद्ग माष, निष्पाव, कुलत्थ, आलिसन्दक, सतीण एवं हरिमन्थक हैं सो इनके मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं-वे 'कओहिंतो उववज्जंति' कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ?, कलाय नाम मटर का है, मसूर प्रसिद्ध है यह धान्य विशेष हैं स्नेहप्रधान धान्यविशेष का नाम तिल है इससे तैल निकाला जाता है मुद्ग नाम मूग का है यह द्विदलों वाला होता है । माष-उड़द का नाम है, निष्फाव-वाल को कहते हैं । कुलथी का नाम कुलत्थ है, यह भी दो दलों वाला होता है आलिसन्दक भी धान्य विशेष है और यह भी द्विदलों वाला होता है, सतीण भी ऐसा ही होता है हरि-

---

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે-હે ભગવાન્ ધાન્ય વિશેષ રૂપ જે કલાય-(ચણા કે વટાણા) મસૂર, તલ, મગ, અડદ નિષ્પાવ (વાલ) કળથી આલિસન્દક, સતીણ અને હરિમંથક (કાળા ચણા) છે તેના મૂળરૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ-'कओहिंतो उववज्जंति' ક્યાંથી આવીને તે તે રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ? કલાયામ મટર (વટાણા)નું છે, મસૂર પ્રસિદ્ધ જ સ્નેહ-તેલ પ્રધાન ધાન્ય વિશેષનું નામ તલ છે. તેમાંથી તેલ કહાડવામાં આવે છે. મુદ્ગ નામ મગનું છે. આ બે દળવાળા હોય છે. માષ અડદનું નામ છે. નિષ્ફાવ વાલને કહે છે. કળથીને કુલત્થ કહે છે, આ પણ બે દળવાળું હોય છે. અને આલિસંદક પણ ધાન્ય વિશેષ છે. અને તે પણ બે દળ વાળા હોય છે. સતીણ પણ એ જ પ્રમાણે હોય છે. હરિમન્થક ચણાને કહે છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે-

द्वन्द्वः, तेषां कलायादि हरिमन्थकान्तानाम् 'एएसि णं' एतेषां कलायादारभ्य हरिमन्थकपर्यन्तानाम् खलु 'जे जीवाः 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतया-मूलस्वरूपेण अवक्रामन्ति-समुत्पद्यन्ते 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः 'कओहिंतो उववज्जंति' कुतः स्थानात् आगत्योत्पद्यन्ते कलायादि मूले हे भदन्त ! कलायादि हरिमन्थकान्तानां धान्यविशेषाणां मूलतया ये जीवा उत्पद्यन्ते ते कस्मात् स्थानात् आगत्य अत्रोत्पद्यन्ते किं नैरयिकात् मनुष्यादितो वेति प्रश्नः । 'एवं मूलादिया

मन्थक नाम चने का है तात्पर्य यही है कि कलायादि के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं वे क्या नैरयिक से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'एवं मूलादिया दस उद्देसगा भाणियव्वा' हे गौतम ! पूर्व में कहे अनुसार यहां पर मूलादि दश उद्देशक कहना चाहिये और 'जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव' जैसा शालि के संबंध में कहा गया है वैसा सब कथन यहां पर कहना चाहिये।

तात्पर्य-मूल, कन्द, स्कन्ध, त्वक्, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल और बीज इन रूप दश उद्देशक होते हैं-सो प्रथम मूलोद्देशक को लेकर गौतम ने यहां प्रश्न किया है कि-हे भदन्त ! कलाय आदिकों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं वे कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? क्या नैरयिक से आकर के उत्पन्न होते हैं ? अथवा मनुष्यों से अथवा तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वे जीव

કલાય વિગેરેના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ શું નારકીયોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'एवं मूलादिया दस उद्देसगा भाणियव्वा' હે ગૌતમ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે અહિયાં મૂળ વિગેરે સંબંધી દસ ૧૦ ઉદ્દેશાઓ સમજવા અને 'जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव' શાલીના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે— મૂલ, કન્દ, સ્કંધ, છાલ, ડાળ, પ્રવાલ, કૂંપળ, પાન, પુષ્પ, ફળ અને બીજ આ પ્રમાણેના દસ ઉદ્દેશાઓ થાય છે, પહેલા મૂલોદ્દેશક મૂળ સંબંધી ઉદ્દેશાને લઈને ગૌતમ સ્વામીએ અહિયાં એવો પ્રશ્ન કરેલ છે કે—હે ભગવાન કલાય, વિગેરેના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું તેઓ નરકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવોમાંથી આવીને તેઓ

दस उद्देसगा भाणियव्वा' एवं मूलादिका दशोद्देशका भणितव्याः 'जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव' यथैव शालीनां दशोद्देशकाः कथिताः निरवशेषं सर्वं तथैव इहापि भणितव्यं-वक्तव्यमिति। मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफल-बीजात्मका दशोद्देशका भवन्ति, तत्र प्रथमो मूलोद्देशकः-हे भदन्त! कलायादीनां मूलतया ये जीवा उत्पद्यन्ते ते कुतः स्थानादागत्येह समुत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वेति प्रश्नः, हे गौतम! ते जीवा नैरयिकेभ्य आगत्य नोत्पद्यन्ते किन्तु तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते न तु देवेभ्यो देवा-नामशुभस्थाने उत्पत्तेरभावात्। हे भदन्त। ते जीवा एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा असंख्येया वा समु-

---

नैरयिक से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं किन्तु तिर्यञ्च गति से अथवा मनुष्य गति से आकर के उत्पन्न होते हैं वे देवगति से आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं क्यों कि देवों का मूलादिरूप अशुभस्थान में उत्पाद नहीं होता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-गौतम! जघन्य से एक, दो अथवा तीन जीव उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात और असंख्यात जीव उत्पन्न होते हैं यदि वे जीव एक एक समय में असंख्यात असंख्यात वहां से निकाले जावें तब भी असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल में भी वे वहां से पूरे नहीं निकाले जा सकते हैं इन जीवों की अवगाहना कितनी बड़ी होती है? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है-हे गौतम! जघन्य से अङ्गुल

ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! તે જીવો નરકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ તિર્યંચ ગતિથી અથવા મનુષ્ય ગતિથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ દેવગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. કારણ કે દેવોનો ઉત્પાત-ઉત્પત્તિ મૂળ વગેરે રૂપ અશુભ સ્થાનમાં થતો નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવાન એક સમયમાં તે જીવો કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી એક, બે અથવા ત્રણ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી, સંખ્યાત અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળમાં પણ તેઓને ત્યાંથી પુરા બહાર કહાડી શકાતા નથી. તેટલા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી વિશાળ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ

त्पद्यन्ते। अपहारः-यदि ते जीवाः समये समये असंख्येया अपह्रियन्ते तथा असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपि निष्काशयितुं न शक्यन्ते। तेषां जीवानां कियन्महती शरीरावगाहना-गौतम! जघन्येनाङ्गुलस्य असंख्येयभागमुत्कृष्टतो धनुः पृथक्त्वम् द्विधनुरारभ्य नवधनुःपर्यन्तमिति। ते जीवाः ज्ञानावरणीयादि कर्मणः-बन्धकाः, नो अबन्धकाः, वेदकाः नो अवेदकाः, उदयिनः, नो अनुदयिनः, उदीरकाः, नो अनुदीरकाः, इति सर्वं शाल्यादिमूलसूत्रोक्तवदेव ज्ञातव्यम्। हे भदन्त! ते जीवाः कृष्णलेश्यावन्तो नीललेश्यावन्तः कापोतलेश्यावन्तो वा,? गौतम! तिस्रोऽपि लेश्यास्तेषां भवन्ति, लेश्याविषये षड्विंशतिर्भङ्गाः शालिवर्ग-

के असंख्यातवें भागप्रमाण और उत्कृष्ट से दो धनुष से लेकर नौ धनुष प्रमाण होती है वे जीव ज्ञानावरणीय आदि कर्म के बंधक होते हैं या अबन्धक होते हैं? उत्तर में प्रभु ने कहा-हे गौतम! वे बंधक ही होते हैं अबंधक नहीं होते हैं इसी प्रकार से वे वेदक ही होते हैं अवेदक नहीं होते हैं, उदयी ही होते हैं, अनुदयी नहीं होते हैं, उदीरक ही होते हैं, अनुदीरक नहीं होते हैं, ऐसा यह सब कथन शाल्यादि के मूल के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा सब यहां पर कहना चाहिये,

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि हे भदन्त! वे जीव क्या कृष्ण लेश्यावाले होते हैं या नीललेश्यावाले होते हैं या कापोतिकलेश्यावाले होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे कृष्ण, नील और कापोतिक इन तीन लेश्यावाले होते हैं। लेश्या के विषय में जो २६

પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી બે ધનુષથી લઈને નવ ધનુષ પ્રમાણની અવગાહના (લંબાઈ પહોળાઈ) હોય છે. તે જીવો જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનો બંધ કરનારા હોય છે? કે અબંધક—બંધ નહીં કરનારા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ બંધક-બંધ કરનારાજ હોય છે. અબંધક હોતા નથી. એજ રીતે તેઓ વેદક જ હોય છે. અવેદક હોતા નથી. ઉદયી-ઉદયવાળા જ હોય છે. અનુદયી-ઉદય વિનાના હોતા નથી. ઉદીરક જ હોય છે, અનુદીરક હોતા નથી. આ પ્રકારનું આ બધું કથન શાલી વિગેરેના મૂળના પ્રકરણમાં જે રીતે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું બધું કથન અહિયાં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ તે જીવો શું કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા હોય છે? અથવા નીલ લેશ્યાવાળા હોય છે કે-કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણે લેશ્યાઓવાળા હોય છે લેશ્યા સંબંધી

मूलोद्देशकवदेव ज्ञातव्याः। दृष्टित आरभ्य इन्द्रियपर्यन्तं सर्वमपि-एकादश शतकस्य प्रथमोत्पलोद्देशकवदेव ज्ञातव्यम्। ते कलायादिमूलजीवा इति कालतः कियत्कालं भवन्ति? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालं यावदिति। हे भदन्त। कलायादितो पृथिव्यादि गत्यन्तरे गत्वा पुनरपि कलाय मूलादि जीवा इति कियत् कालं सेवन्ते कियत्कालं गमनागमनं च कुर्वन्ति? अत्र पृथिवीत आरभ्य मनुष्यपर्यन्तजीवानां पृथक् पृथक् सेवनं गमनागमनं च भव-

भंग होते हैं वे शालिवर्ग के मूलोद्देशक में जैसे कहे गये हैं-वैसे ही यहां पर जानना चाहिये। दृष्टि से लेकर इन्द्रिय पर्यन्त सब कथन ग्यारहवें शतक के प्रथम उत्पलोद्देशक के जैसा ही समझना चाहिये। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! कलायादि के मूलगत जीव काल की अपेक्षा से वहां कितने कालतक रहते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे जघन्य से अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट से असंख्यात कालतक वहां रहते हैं। हे भदन्त! वे कलायादि मूलगत जीव वहां से मरकर यदि पृथिवी आदि अन्य गति में उत्पन्न हो जाते हैं और फिर वहां से मर कर पुनः कलायादि मूलगत हो जाते हैं तो फिर वे वहां पर कितने काल तक रहते हैं? एवं गमनागमन करते रहते हैं? इसी प्रकार से पृथिवी से लेकर मनुष्यतक की पर्याय में उनका आना और फिर वहां से मरकर पुनःकलायादि

જે ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થાય છે, તે ભંગો શાલી વિગેરેના મૂલના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યા છે, તેજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવા. દૃષ્ટિથી લઈને ઇન્દ્રિય સુધીનું બધું કથન અગિયારમાં શતકના પહેલા ઉત્પલ ઉદ્દેશાના કથન પ્રમાણે જ સમજી લેવું. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ કલાય વિગેરેના મૂળમાં રહેલા જીવો કાળની અપેક્ષાએ ત્યાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી તે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી ત્યાં રહે છે. હે ભગવન્ તે કલાય વિગેરેના મૂળમાં રહેલા જીવો ત્યાંથી મરીને જો પૃથ્વી વિગેરે અન્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને પછી ત્યાંથી મરીને ફરીને કલાય વિગેરેના મૂળમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તો પછી તેઓ ત્યાં કેટલા સમય સુધી રહે છે? અને ગમનાગમન-અવર જવર કરે છે? એજ રીતે પૃથ્વી કાયથી લઈને મનુષ્ય સુધીની પર્યાયમાં તેઓનું આવવું અને પાછા ત્યાંથી મરીને ફરીને કલાય વિગેરેના મૂળના જીવરૂપે

सीति शाल्यादिसूत्रोक्तवदत्र वाच्यम्। व्याख्या तत्रैव द्रष्टव्येति। आहारो द्रव्यतो-ऽनन्तप्रदेशकद्रव्यात्मकः। प्रज्ञापनाया अष्टाविंशतितमे पदे आहारोद्देशकोक्त-वनस्पतिप्रकरणवद् वाच्यम्। स्थिति जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतो वर्षपृथक्त्वम्, कषायवेदनामारणान्तिकास्त्रयः समुद्घाता भवन्ति तेषां जीवानाम्। तथा मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता म्रियन्ते असमवहता वा म्रियन्ते। तथा उद्वृत्तास्ते कलायादिमूलजीवाः तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते।

के मूल के जीव रूप होना तथा ऐसा होने पर वहाँ कलायादि के मूल के जीवरूप में रहना और इस प्रकार से गमनागमन करना इत्यादि प्रश्नरूप में रखकर जैसा इस विषय में उत्तर शाल्यादि सूत्र में कहा जा चुका है-वैसा ही उत्तर यहाँ पर इनके सम्बन्ध में समझना चाहिये, इनका जो आहार होता है, वह द्रव्य की अपेक्षा अनन्तप्रदेशिक द्रव्यात्मक होता है। इस विषयका कथन प्रज्ञापना के अट्ठाईसवें आहार पद के प्रथम उद्देश में कथित वनस्पति के आहार प्रकरण के जैसा जानना चाहिये इनकी स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है और उत्कृष्ट से दो वर्ष से लेकर ९ वर्षतक होती है, कषाय, वेदना और मारणान्तिक ये तीन समुद्घात होते हैं। ये जीव मरणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर भी मरते हैं और असमहत होकर भी मरते हैं। कलायादि के मूल से उद्वृत्त (निकले) हुए वे जीव तिर्यञ्चों एवं

ઉત્પન્ન થવું અને ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને કલાય વિગેરેના મૂળના જીવરૂપે રહેવું. અને એ રીતે ગમનાગમન-અવર જવર કરવી વિગેરે પ્રશ્ન રૂપે કહીને જે પ્રમાણે શાલી વિગેરે પ્રકરણમાં આ વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનો ઉત્તર અહિયાં આના સંબંધમાં પણ સમજી લેવો. તેઓનો જે આહાર હોય છે, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશવાળા દ્રવ્યાત્મક-દ્રવ્ય-રૂપ હોય છે, આ વિષયનુ કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૮ અઠયવીસમાં આહાર પદના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહેલ વનસ્પતિના આહાર પ્રકરણની જેમજ સમજી લેવું. તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધીની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બે વર્ષથી લઈને ૯ નવ વર્ષ સુધીની હોય છે, કષાય વેદના અને મારણાન્તિક આ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. આ જીવો મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત-સમુદ્ઘાતવાળા થઈને પણ મરે છે, અને અસમવહત-સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે, કલાય વિગેરેના મૂળથી નીકળેલા તે જીવો તિર્યંચો

हे भदन्त ! सर्वे जीवाः प्राणाः तत्र समुत्पन्नपूर्वाः किम् गौतम ! अनेकवारं तत्रोत्पन्ना सर्वे जीवाः सर्वे प्राणाः, अथवा अनन्तवारं तत्र समुत्पन्नाः, शालिकवर्गीय मूलोद्देशकवत् कलाय मूलकोद्देशकोऽपि ज्ञातव्य एवमेव कन्दस्कन्धत्वक् शाखाप्रवाल पत्रान्ता उद्देशका अपि ज्ञातव्याः । एवमेव अष्टमपुष्पोद्देशकोऽपि ज्ञातव्यः मूलाद्युद्देशकापेक्षया पुष्पोद्देशके एतावद्वैलक्षण्यम् यत् पुष्पे कलायादि संबन्धिनि देवा अपि उत्पद्यन्ते पुष्पोद्देशके चतस्रो लेश्या ज्ञातव्याः, तत्राशीति भङ्गा मूलकोद्देशके षड्विंशतिरेव भङ्गाः कथिताः, अवगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागमुत्कृष्टतः-

मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं ? हे भदन्त ! समस्त प्राण, समस्तभूत, समस्तजीव, समस्त सत्व क्या वहां पहिले उत्पन्न हो चुके हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! समस्तप्राण, समस्तभूत, समस्तजीव और समस्त सत्व अनन्तबार वहां उत्पन्न हो चुके हैं, इस प्रकार शालिवर्गीय मूलोद्देशक के जैसा कलाय मूलोद्देशक भी समझना चाहिये इसी प्रकार से कन्द, स्कन्ध, त्वक् शाखा, प्रवाल और पत्र यहां तक के उद्देश भी जानना चाहिये, इसी प्रकार से आठवां जो पुष्पोद्देश है वह भी जानना चाहिये मूलादि उद्देशक की अपेक्षा से पुष्पोद्देशक में इतना ही अन्तर है कि कलायादिसंबंधी पुष्प में देव भी उत्पन्न होते हैं। पुष्पोद्देशक में चार लेश्याएँ कही गई हैं। इनके यहां ८० भंग होते हैं। तथा मूलोद्देशक में २६ भंग ही कहे गये हैं। जघन्य अवगाहना अंगुल के असंख्यातवें भागप्रमाण और उत्कृष्ट से दो अंगुल से लेकर

અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવન્ સમસ્ત પ્રાણુ, સઘળા ભૂત, સઘળા જીવો સઘળા સત્વો શું પહેલા ત્યાં ઉત્પન્ન થયા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! સઘળા પ્રાણુ, સઘળા ભૂત, સઘળા જીવો અને સઘળા સત્વો અનન્તવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયા હોય છે, આ પ્રમાણે શાલિ પ્રકરણના મૂળ સંબંધી ઉદ્દેશા પ્રમાણે કલાય સંબંધી મૂલોદ્દેશક પણ સમજી લેવો. એજ રીતે કન્દ, સ્કંધ, છાલ, શાખા-ડાળ પ્રવાલ-કૂંપળ અને પત્ર-પાન અહિં સુધીના ઉદ્દેશાઓ પણ સમજી લેવા. અને એજ રીતે આઠમો જે પુષ્પ નામનો ઉદ્દેશો છે, તે પણ તેજ પ્રમાણે સમજવો. મૂલોદ્દેશકની અપેક્ષાએ પુષ્પોદ્દેશકમાં ચાર લેશ્યાઓ કહેવામાં આવેલ છે, અહિયાં તેના ૮૦ એંસી ભંગો થાય છે. તથા મૂલોદ્દેશકમાં ૨૬ છવીસ ભંગો કહ્યા છે. જઘન્ય અવગાહના એક આંગળનાં અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અને

अंगुलपृथक्त्वम्, एतद्भिन्नं सर्वं मूलोद्देशकवदेव, पुष्पोद्देशकेऽपि ज्ञातव्यम्। एवमेव-पुष्पोद्देशकवदेव फलोद्देशको बीजोद्देशकश्चापि ज्ञातव्यः ॥सू० १॥

इति एकविंशतितमे शतके द्वितीयो वर्गः समाप्तः ॥ २१-२ ॥

॥ अथ तृतीयो वर्गः प्रारभ्यते ॥

द्वितीयवर्गं सोद्देशकं निरूप्य औषधिवनस्पतिजातीयातसीप्रभृतिकधान्यविशेषं निरूपयितुं तृतीयवर्गो निरूप्यते, तदनेन संबन्धेन आयातस्य तृतीयवर्गस्येदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते! अयसी' इत्यादि।

मूलम्-'अह भंते! अयसी कुसुंभ कोद्दवकंगूरालग तुवरी (वरट्ट) कोदूसणसरिसवमूलगबीयाणं एएसि णं जीवा मूलत्ताए वक्कमंति, ते णं भंते! जीवा कओहिंतो उववज्जंति एवं एत्थ वि मूलादिया दस उद्देसगा जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव भाणियव्वं' ॥सू०१॥

एगवीसइसए तइओ वग्गो समत्तो॥२१-३॥

छाया—अथ भदन्त! अतसी कुसुम्भकोद्रवकंगुरालग तूवर (वरट्ट) कोदूसशणसर्षपमूलबीजानाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति ते खलु भदन्त! जीवाः कुत उत्पद्यते एवमत्रापि मूलादिका दशोद्देशका यथैव शालीनां निरवशेषं तथैव भणितव्याः ॥ सू०१ ॥ एकविंशतिशतके तृतीयो वर्गः समाप्तः ॥२१-३॥

नौ अंगुल तक की कही गई है। इनके अतिरिक्त और सब कथन मूलोद्देशक के जैसा पुष्पोद्देशक में भी जानना चाहिये। इसी प्रकार से पुष्पोद्देशक के जैसे ही फलोद्देशक और बीजोद्देशक भी जानना चाहिये ॥सू०१॥

॥ २१ वें शतक में द्वितीयवर्ग समाप्त-२१-२ ॥

ઉત્કૃષ્ટથી બે આંગળથી લઈને નવ આંગળ સુધીની કહી છે. આ શિવાયનું બાકીનું બધુ કથન મૂલોદ્દેશક પ્રમાણે પુષ્પોદ્દેશકમાં પણ સમજવું એજ રીતે પુષ્પોદ્દેશક પ્રમાણે જ ફલોદ્દેશક અને બીજોદ્દેશક પણ સમજી લેવા ॥સૂ૧॥

૨૧ માં શતકમાં બીજો વર્ગ સમાપ્ત ॥ ૨૧-૨ ॥

टीका—'अह भंते !' अथ हे भदन्त ! 'अयसी कुसुंभकोदवकंगूरालक तुवरी कोदूसासणसरिसवमूलगबीयाणं' अतसीकुसुम्भकोद्रव कराङ्गरालकतुवरी- कोदूसशण- सर्षपमूलकबीजानाम् एतन्नामधेयवनस्पतिविशेषाणां चातुर्मासिक-हैमन्तिकानाम्- 'एएसि णं जीवा' एतेषामुपरि निर्दिष्टानां खलु सम्बन्धिनो ये जीवा 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतया-मूलरूपेण अवक्रामन्ति-समुत्पद्यन्ते 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवा अतसीप्रभृतिवनस्पतिविशेषाणां मूलतया समुत्पद्यमानाः 'कओहिंतो उववज्जंति' कुत उत्पद्यन्ते केभ्यः स्थानेभ्य आगत्य एतेषां वनस्पतिविशेषाणां मूलतया समुत्पद्यमाना अत्रोत्पत्तिं लभन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं एत्थ वि मूलादिया दस उद्देसगा जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव भाणियव्वं' एवम् अत्रापि मूलादिका दश उद्देशकाः यथैव शालीनाम्,

---

तृतीयवर्ग—सोद्देशक द्वितीय वर्ग का निरूपण करके अब सूत्रकार औषधिरूप वनस्पतिजातीय अतसी (अलसी) आदि धान्यविशेषका निरूपण करने के लिये तृतीयवर्ग का कथन करते हैं 'अह भंते ! अयसी कुसुंभ' इत्यादि सूत्र इस वर्ग का प्रथम सूत्र है।

टीकार्थ—गौतमस्वामी ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! अलसी, कुसुम्भ, कोद्रव, कांग, राल, तूअर, कोदूसा, सण और सरसों तथा मूलकबीज, इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं, वे जीव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'एवं एत्थ वि मूलादिया दस उद्देसगा जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव भाणियव्वं' हे गौतम ! यहां पर भी शालि उद्देशक के

ત્રીજા વર્ગનો પ્રારંભ

ઉદ્દેશાઓ સાથે બીજા વર્ગનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ઓષધિરૂપ વનસ્પતિ જાતિના અતસી (અળસી) વિગેરે ધાન્ય વિશેષોનું નિરૂપણ કરવા માટે ત્રીજા વર્ગનું કથન છે. આ ત્રીજા વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'अह भंते ! अयसी' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્રથી પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ અલસી, કસુમ્બ, કોદ્રવ-કોદરા, કાંગ, રાલ, તુવર કોદુસા, સણ અને સરસવ અને મૂળાના બી આ વનસ્પતિયોના મૂળ રૂપે જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं एत्थ वि मूलादिया दस उद्देसगा जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव भाणियव्वं' હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ શાલિ ઉદ્દેશામાં કહ્યા

निरवशेषं तथैव भणितव्यम्। वनस्पतिविशेषाणाम् मूलतया समुत्पद्यमाना जीवाः कुत आगत्य समुत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्यः तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वेति प्रश्ने शाल्यादीनां मूलतयोत्पद्यमानानां जीवानामागमनादिकं शालिप्रकरणे दशोद्देशकैः कथितं तथैव निरवशेषम् सर्वमपि उत्पादादिकम् इहापि दशोद्देशकैर्मूलकन्दस्कन्धशाखात्वक्प्रवालपत्रपुष्पफलबीजै र्वक्तव्यम्, अतसीप्रभृतिवनस्पतिविशेषाणां मूलतया समुत्पद्यमाना जीवाः कुत आगत्य समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य तिर्यग्भ्यो-मनुष्येभ्य आगत्य उत्पत्तिं लभन्ते न तु देवेभ्य आगत्य तेषामुत्पत्तिरित्युत्तरम्।

प्रकार मूलादिक दश उद्देशक पूरे के पूरे कहना चाहिये, तात्पर्य इस कथन का ऐसा है–वनस्पतिविशेषों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं–वे वहां कहां से–किस योनि से आकर के उत्पन्न होते हैं ? क्या नैरयिकों से आ करके उत्पन्न होते हैं ? या तिर्यंचों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? हे गौतम। अतसी आदि के मूलरूप से उत्पद्यमान जीवों का आगमनादिक शालिप्रकरण में दश उद्देशकों द्वारा जैसा कहा गया है–वैसा वह सब उत्पाद आदिक यहां पर भी मूल, कन्द, स्कन्ध, शाखा, त्वक्, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल एवं बीज इनसे सम्बन्ध रखने वाले दश उद्देशकों द्वारा कहना चाहिये, इस प्रकार अतसी आदि वनस्पति विशेषों के मूलरूप से समुत्पद्यमान जीव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न का उत्तर 'तिर्यंचों से या मनुष्यों से आकरके वे जीव अतसी

અનુસાર મૂલ વિગેરે સંબંધી દસ ઉદ્દેશાઓ પૂરે પૂરા કહેવા જોઈએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-વનસ્પતિ વિશેષોના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો ત્યાં ક્યાંથી એટલે કે કઈ યોનીમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નારકીયોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યંચોથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ! શાલી વિગેરેના મૂળમાંથી ઉત્પન્ન થનારા જીવોના આવવા વિગેરે શાલી પ્રકરણમાં દશ ઉદ્દેશાઓ દ્વારા જે પ્રમાણેનું વર્ણન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું તે તમામ ઉત્પાત વિગેરે અહિયાં પણ મૂલ, કન્દ, સ્કંધ, શાખા–ડાળ ત્વક્ છાલ, પવાલ–કૂંપળ પત્ર–પાન, પુષ્પ, ફળ અને બી સંબંધી દશઉદ્દેશાઓ દ્વારા વર્ણન કરી લેવું આ રીતે અતસી–અળસી વિગેરે વનસ્પતિ વિશેષોના મૂળ રૂપથી ઉત્પન્ન થનારા જીવો કયાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ તિર્યંચોમાંથી અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને તે જીવો

अतसीप्रभृतिवनस्पतिविशेषाणां मूलतया समुत्पद्यमाना जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा एकसमये समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् मूलतया समुत्पद्यमानानां जीवानां कियती शरीरावगाहनेति प्रश्नस्य जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागमुत्कृष्टतो धनुः पृथक्त्वम् धनुर्द्वयादारभ्य नवधनुःपर्यन्तमित्युत्तरम्। ते जीवा ज्ञाना-

आदि वनस्पतिविशेषों के मूलरूप से उत्पन्न होते हैं' ऐसा होता है, देवों से आकरके वे उसरूप से उत्पन्न नहीं होते हैं। अतसी आदि वनस्पतिविशेषों के मूलरूप से जो जीव तिर्यञ्च या मनुष्य से आकरके उत्पन्न होते हैं-वे वहां पर एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? गौतम! इस प्रश्न का उत्तर जघन्य और उत्कृष्ट को लेकर इस प्रकार से दिया गया है-जघन्य से एक, दो तीन जीव उन २ गतियों से आकरके वहां उसरूप से उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात जीव उन २ गतियों से आकर के वहां एक समय में उत्पन्न होते हैं। अतसी वनस्पति विशेषों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं उनके शरीर की अवगाहना कितनी होती है? हे गौतम! उन जीवों के शरीर की अवगाहना जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और उत्कृष्ट से दो धनुष से लेकर नौ धनुष प्रमाण तक होती है, हे भदन्त! ये जीव ज्ञानावरणीयादिक कर्मों के

અળસી વિગેરે વનસ્પતિ વિશેષોના મૂળ રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે' આ પ્રમાણે કહ્યું છે. દેવોમાંથી આવીને તે જીવો તે રૂપે ઉત્પન્ન થતા નથી. અળસી વિગેરે વનસ્પતિ વિશેષોના મૂળ રૂપથી જે જીવ તિર્યંચ અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? હે ગૌતમ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટને લઈને આ પ્રમાણે કહેલ છે. જઘન્યથી એક બે અથવા ત્રણ જીવો તે તે ગતિયોમાંથી આવીને ત્યાં તે તે રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત જીવો તે તે ગતિયોથી આવીને એક સમયમાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અળસી વિગેરે વનસ્પતિ વિશેષોના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓના શરીરની અવગાહના (લંબાઈ પહોળાઈ) કેટલી હોય છે? હે ગૌતમ તે જીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી તો એક આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણવાળી હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી બે ધનુષથી લઈને નવ ધનુષ પ્રમાણ સુધી હોય છે. હે ભગવાન્ તે જીવો જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો બંધ કરવાવાળા

वरणीयस्य कर्मणो बन्धका अवन्धका वेति प्रश्नः बन्धका एव नत्ववन्धकाः एवम् ते जीवा ज्ञानावरणीयादिकर्मणो वेदका अपि उदयिनोऽपि उदीरका अपि। ते जीवाः कृष्णनीलकापोतिकलेश्यावन्तो भवन्ति लेश्याविषये षड्विंशति-संज्ञाः शाल्यादिमूलप्रकरणवदेव ज्ञातव्याः। दृष्टिज्ञान-योगो-पयोगादि-द्वाराणि उत्पलोद्देशकोक्तानि शाल्यादिमूलप्रकरणवदेव वाच्यानि। अतसी प्रभृतिवनस्पतिमूलं कालतः कियत्कालं भवति इति प्रश्नस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालमित्युत्तम्। अतसीमूलजीवः पृथिव्यां गच्छति पुनरपि

बंधक होते हैं या अबंधक होते हैं? गौतम! ये जीव ज्ञानावरणीय आदिकर्मों के बंधक ही होते हैं अवन्धक नहीं होते हैं। इसी प्रकार से वे जीव ज्ञानावरणीय आदि कर्मों के वेदक भी होते हैं, उदयवाले भी होते हैं, और उदीरक भी होते हैं। इसी प्रकार से ये भी कृष्ण, नील और कापोतिकलेश्यावाले होते हैं और इस अवस्था में यहां लेश्याओं के २६ भंग होते हैं। इनकी रचना का प्रकार शाल्यादिकों के मूल प्रकरण में जैसा कहा गया है-वैसा ही जानना चाहिये, दृष्टि, ज्ञान, योग उपयोग आदि द्वार जो कि ग्यारहवें शतक के उत्पलोद्देशक में कहे गये हैं शाल्यादि के मूलप्रकरण के जैसा ही कहना चाहिये। अतसी आदि वनस्पतियों का मूल कितने कालतक रहता है? वह जघन्य से तो एक अन्तर्मुहूर्त्त तक रहता है और उत्कृष्ट से असंख्यात कालतक रहता है। अतसी आदि वनस्पतियों के मूल का जीव अतसी-

હોય છે? કે અબંધક બંધ કરનાર નથી હોતા? હે ગૌતમ! આ જીવો જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનો બંધ કરનારા જ હોય છે. અબન્ધક હોતા નથી એજ રીતે તે જીવો જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોના વેદક પણ હોય છે ઉદયવાળા પણ હોય છે, અને ઉદીરક પણ હોય છે. એજ રીતે તેઓ પણ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતિકલેશ્યાઓ વાળા હોય છે અને આ રીતે અહીંયાં લેશ્યા સંબંધી ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થાય છે. તેની રચનાનો પ્રકાર શાલિ વગેરેના મૂળના પ્રકરણમાં જેવી રીતે કહેવામાં આવેલ છે; તેજ પ્રમાણે સમજવું. દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને યોગ ઉપયોગ વગેરે દ્વારો કે જે અગીયારમાં શતકના ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં કહેલ છે, તે તમામ કથન શાલી વિગેરેના મૂળના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે, તેજ પ્રમાણે તમામ કથન સમજવું. અતસી વિગેરેનું મૂળ કેટલા કાળ સુધી રહે છે? તે જઘન્યથી તો એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. અળસી વિગેરે વનસ્પતિયોના મૂળના જીવો અળસી

अतसीमूलतयोत्पद्यते—एवं क्रमेण कियत्कालमतसीप्रभृतीनां मूलं सेवते कियत्कालं गमनागमनं करोतीति प्रश्नः, एवम्—एकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय—मनुष्यत्वं प्राप्य पुनरपि अतसीप्रभृतिमूले उत्पद्य तत् कियत्कालं सेवते कियत्कालं च गमनागमनं करोतीति च प्रश्नः, जघन्येन भवद्वयपर्यन्तम् उत्कृष्टतोऽसंख्यातभवपर्यन्तं तिष्ठति गमनागमनं करोतीति उत्तरम्। एष सेवनकालः, गमनागमनकालश्च पृथिवीत आरभ्य वायुकायपर्यन्तं बोध्यः, अन्येषां तु पृथक् पृथगेव सेवनकालो गमनागमनकालश्च किन्तु नैव सर्वेषां सम इति सर्वं शाल्या-

आदि के मूल को छोड़कर यदि वह पृथिवी के जीव रूप से उत्पन्न हो जाता है और फिर वहां से भी मरकर वह पुनः अतसी आदि के मूल के जीवरूप में उत्पन्न हो जाता है—तो इस प्रकार से वह कबतक गमनागमन किया करता है? इसी प्रकार से वह अतसी आदि के मूल का जीव एकेन्द्रिय, द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, तिर्यक्पंचेन्द्रिय एवं मनुष्य इनकी पर्याय प्राप्त कर पुनः वहां से मरकर उनके मूल का जीव बन जाता है तो इस प्रकार से वह कबतक उनके मूल का सेवनकरता रहता है—अर्थात् इस प्रकार से वह कबतक गमनागमन किया करता है? जघन्य से वह वहां दो भवतक और अधिक से अधिक असंख्यात भवतक रहता है इस प्रकार वह वहां इतने कालतक गमनागमन किया करता है यह सेवनकाल और गमनागमनकाल पृथिवी से लेकर वायुकायतक जानना चाहिये अन्य जीवों का तो पृथक् पृथक्

વિગેરેના મૂળને છોડીને જો તેઓ પૃથ્વીકાયિકના જીવરૂપથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અને પછી ત્યાંથી પણ મરીને તે ફરીથી અળસી વિગેરેના મૂળના જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ આ રીતે તેઓ કેટલા કાળ સુધી ગમનાગમન અવરજવર કરે છે? એજ રીતે તે અળસી વિગેરેના મૂળના જીવો એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, અને મનુષ્યની પર્યાય પ્રાપ્ત કરીને અને ફરીથી ત્યાંથી મરીને તેના મૂળના જીવરૂપે બની જાય છે. તો આ રીતે તે ક્યાં સુધી તેના મૂળમાં રહે છે? અર્થાત્ આ રીતે ક્યાં સુધી અવર જવર કર્યા કરે છે? જઘન્યથી તે ત્યાં બે ભવ સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત ભવ સુધી ત્યાં રહે છે. આ રીતે તેઓ ત્યાં આટલા કાળ સુધી અવર જવર કર્યા કરે છે. આ સેવન કાળ અને અવર જવર કાળ પૃથ્વીથી લઈને વાયુકાય સુધી સમજવો. બીજા જીવોનો સેવનકાળ અને

शुद्देशके प्रतिपादितं ततोऽवसेयमिति। आहारो द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशिकद्रव्यरूपः। स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टतो वर्षपृथक्त्वम्। एषामतसीप्रभृति मूलजीवानाम्, वेदनाकषायमारणान्तिकास्त्रयः समुद्घाताः। मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता अपि म्रियन्ते असमवहता अपि म्रियन्ते। तत-उद्वृत्ताः तिर्यक्षु उत्पद्यन्ते मनुष्येषु वा। भदन्त! सर्वे प्राणाः, सर्वे भूताः, सर्वे जीवाः, सर्वे सत्त्वाः, अतस्यादिमूले पूर्वमुत्पन्ना नवेति प्रश्नस्य अनेकवारमनन्तवारं वा

ही सेवनकाल और गमनागमन काल है सब का समान काल नहीं है सो यह सब शाल्युद्देशक में कहा जाचुका है अतः वहीं से जान लेना चाहिये, आहार के विषय में इनका आहार द्रव्य की अपेक्षा अनन्तप्रदेशिकद्रव्यरूप होता है स्थिति इनकी जघन्य से एक अन्तमुहूर्त की है और उत्कृष्ट से २ वर्ष से लेकर ९ वर्षतक की है इन अतसी आदि के मूल जीवों के वेदना, कषाय और मारणान्तिक ये ३ समुद्घात होते हैं। ये मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर भी मरते हैं और समवहत न होकर भी मरते हैं। उद्वृत्त होने पर ये तिर्यंचों में अथवा मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं। हे भदन्त! जितने भी प्राण हैं, जितने भी भूत हैं, जितने भी जीव हैं, जितने भी सत्त्व हैं ये सब क्या पहिले अतसी आदि के मूल जवरूप से उत्पन्न हुए हैं? हां, गौतम! समस्त प्राण, समस्तभूत, समस्तजीव और समस्त सत्त्व ये सब पहिले अतसी आदि के मूल

અવર જવરનો કાળ અલગ અલગ હોય છે. બધાનો કાળ સરખો હોતો નથી. આ તમામ પ્રકરણ શાલી ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવેલ છે. તેથી ત્યાંથી સમજી લેવું. આહારના વિષયમાં તેઓનો આહાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશવાળા દ્રવ્ય રૂપ હોય છે, તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બે વર્ષથી લઈને ૯ નવ વર્ષ સુધીની છે. આ અળસી વગેરેના મૂળના જીવોને વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એમ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે તેઓ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત-સમુદ્ઘાતવાળા થઈને પણ મરે છે, અને સમવહત થયા વિના પણ મરે છે. ઉદ્વૃત્ત ઉર્ધ્વ ગમનવાળા થઇને તેઓ તિર્યંચોમાં અને મનુષ્યોમાં ગમન કરે છે. હે ભગવન્ જેટલા પ્રાણો છે, જેટલા ભૂતો છે, જેટલા જીવો જેટલા સત્વો છે, તે બધા શું પહેલાં અળસી વગેરેના મૂળના જીવરૂપથી ઉત્પન્ન થયા છે? હા ગૌતમ! સઘળા પ્રાણ, સઘળા ભૂત, સઘળા જીવો, અને સઘળા સત્વો, તે બધા પહેલાં અળસી વિગેરેના મૂળના જીવરૂપે અને

समुत्पन्ना अतसीप्रभृतिवनस्पतिमूले, इत्युत्तरम्। एतत् पर्यन्तं शाल्यादिमूलप्रकरणवदिह ज्ञातव्यम्। एवमेव-मूलवदेव कन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रेति सप्तोद्देशकेष्वपि सर्वमध्येतव्यम्। एवमेव-मूलवदेव पुष्पोद्देशकोऽपि वक्तव्यः। नवरमतसीप्रभृतिवनस्पतिपुष्पे देवा अपि उत्पद्यन्ते इति वक्तव्यम् शुभस्थाने देवोत्पत्तेरभ्युपगमात्, पुष्पोद्देशके-चतस्रो लेश्याः वक्तव्या तत्राशीति भङ्गा अपि ज्ञातव्याः। शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम्, उत्कृष्टतोऽङ्गुलपृथक्त्वम् द्व्यङ्गुलादारभ्य नवाङ्गुलपर्यन्तम् एतद् भिन्नम् सर्वमपि

जीवरूप से अनेकवार अथवा अनन्तवार उत्पन्न हो चुके हैं। इस प्रकार के अन्तिम कथन तक शाल्यादि के मूल प्रकरण के जैसा यह सब कथनरूप प्रकरण जानना चाहिये, इसी प्रकार से मूल के जैसा ही अतसी आदि के कन्द, स्कन्ध, त्वचा, शाखा प्रवाल और पत्र संबंधी सात उद्देशकों में भी कहना चाहिये, मूलोद्देशक के जैसा पुष्पोद्देशक भी कहना चाहिये यहां विशेषता केवल इतनी सी ही जानना चाहिये कि अतसी आदि के जो पुष्प होते हैं उनमें देव भी उत्पन्न होते हैं। क्यों कि देवों की उत्पत्ति शुभस्थानों में ही होती है, अशुभस्थानों में नहीं। पुष्पोद्देशक में चारलेश्याएँ होती हैं और इनके ८० भंग होते हैं। शरीर की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और उत्कृष्ट अवगाहना दो अंगुल से लगाकर नौ अंगुलतक होती है, सो ऐसा यह सब कथन मूलोद्देशक के जैसा पुष्पोद्देशक में

અનેકવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલા હોય છે, આ રીતે આ છેલ્લા કથન સુધી શાલી વિગેરેના મૂળના પ્રકરણની માફક આ બધું કથન સમજવું. એજ રીતે મૂળની જેમ અળસી વિગેરેના કન્દ, સ્કંધ, છાલ, ડાળી, કૂંપળ અને પાન સંબંધી સાતે ઉદ્દેશાઓમાં પણ સમજવું. મૂળના ઉદ્દેશા પ્રમાણે પુષ્પ ઉદ્દેશો પણ સમજવો. તેમાં વિશેષપણું ફક્ત એટલું જ છે કે-અળસી વિગેરેના જે પુષ્પો હોય છે, તેમાં દેવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે દેવોની ઉત્પત્તિ શુભસ્થાનોમાંજ હોય છે, અશુભસ્થાનોમાં થતી નથી. પુષ્પોદ્દેશકમાં ચાર લેશ્યાઓ હોય છે, અને તેના ૮૦ એંસી ભંગો થાય છે. શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ વાળી હોય છે, ઉત્કૃષ્ટથી અવગાહના બે આંગળથી લઈને નવ આંગળ સુધીની હોય છે. આ પ્રમાણેનું આ તમામ કથન મૂલોદ્દેશક પ્રમાણે પુષ્પોદ્દેશકમાં

मूलोद्देशकवदेव पुष्पोद्देशकोऽपि ज्ञातव्यः । यथा अतसी प्रभृतिवनस्पतिजीवानां पुष्पोद्देशकः कथित स्तथैव फलोद्देशकोऽपि बीजोद्देशकोऽपि ज्ञातव्य इति ॥सू०१॥

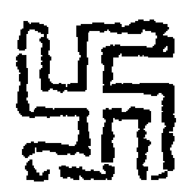
॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्री घासिलालव्रतिविरचितायां श्री "भग-
वतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् एकविंशतितमशतके
तृतीयो वर्गः समाप्तः ॥२१-३॥

कहना चाहिए, जिस प्रकार अतसी आदि वनस्पति जीवों का पुष्पोद्देशक कहा गया है उसी प्रकार से इनका फलोद्देशक और बीजोद्देशक भी समझना चाहिये ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका
तृतीय वर्ग समाप्त ॥२१-३॥

પણ સમજવું. જે રીતે અળસી વિગેરે વનસ્પતિ જીવોનો પુષ્પોદ્દેશક કહેલ છે, એજ રીતે તેના ફળોદ્દેશક અને બીજોદ્દેશકના પ્રકરણો પણ સમજવા. ॥સૂ ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકનો ત્રીજો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૧-૩॥

अथ चतुर्थो वर्गः प्रारभ्यते ।

अतसी प्रभृत्योषधिवनस्पतिविषयकतृतीयं वर्गं समाप्य पर्वकवनस्पतिजातीय-वंशादिवनस्पतिविषयकश्चतुर्थो वर्गः प्रारभ्यते, तदनेन संबन्धेन आयातस्य चतुर्थवर्गस्येदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते! वंसवेणु' इत्यादि ।

मूलम्-'अह भंते! वंसवेणुकणककक्कावंस वारुवंस दंडा कुडा विमा चंडा वेणुया कल्लाणाणं, एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति० एवं एत्थवि मूलादीया दस उद्देसगा जहेव सालीणं नवरं देवो सव्वत्थ वि न उववज्जइ, तिन्नि लेस्साओ सव्वत्थ वि छव्वीसं भंगा सेसं तं चेव ॥सू० १॥

॥ एकवीसइमे सए चउत्थो वग्गो समत्तो ॥

छाया-अथ भदन्त! वंशवेणुकनककर्कावंशवारुवंशदण्डाकुडाविमा चंडावेणुका कल्याणानाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति० एवमत्रापि मूलादिकाः दशोद्देशकाः यथैव शालीनाम्, नवरं देवः सर्वत्रापि नोत्पद्यते तिस्रो लेश्याः सर्वत्रापि षड्विंशति भङ्गाः शेषं तदेव ॥सू० १॥

एकविंशतितमशतके चतुर्थो वर्गः समाप्तः ॥

टीका—वंशादिकल्याणपर्यन्तानां पर्वकवनस्पतिविशेषाणाम्, 'एएसि णं

चतुर्थवर्ग--अतसी-(अलसी) आदि औषधिरूप वनस्पति संम्बन्धी तृतीयवर्ग समाप्तकर अब सूत्रकार पर्वक वनस्पति के जातीय जो वंश आदि वनस्पति हैं उनके सम्बन्ध में यह चतुर्थ वर्ग प्रारंभ करते हैं। इस चतुर्थ वर्ग का यह 'अह भंते! वंसवेणु' आदिरूप सूत्र प्रथमसूत्र है-'अह भंते! वंसवेणु' इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं 'अह भंते! वंस-

ચોથા વર્ગનો આરંભ

અતસી (અલસી) વિગેરે ઔષધીરૂપ વનસ્પતિ સંબંધી ત્રીજો વર્ગ સમાપ્ત કરીને હવે સૂત્રકાર પર્વ (ગાંઠ) વાળી વનસ્પતિની જાતના જે વાંસ વગેરે વનસ્પતિ છે, તેના સંબંધમાં આ ચોથો વર્ગ પ્રારંભ કરે છે. આ ચોથા વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-अह भंते! वंस वेणु' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'अह भंते! वंसवेणुकणक-

भंते !' एतेषां सुपर्युक्तानां पर्वकवनस्पतिविशेषाणाम् खलु भदन्त ! 'जे जीवा-मूलत्ताए वक्कमंति' ये जीवाः मूलतया-मूलरूपेण अवक्रामन्ति-समुत्पन्ना भवन्ति 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः 'कओहिंतो उववज्जंति' कुत उत्पद्यन्ते, हे भदन्त ! वंशवेणुकल्याणान्तानां वनस्पतिविशेषाणां मूलतया ये जीवाः समुत्पद्यन्ते ते केभ्यः स्थानेभ्य आगत्य तत्र वंशादिमूले उत्पत्तिं लभन्ते

वेणु-कणक कक्कावंस चारुवंस' हे भदन्त ! वांस, वेणु, कनक, कर्कावंश, चारुवंश, दंडा, कुडा विमा, चंडा, वेणुका एवं कल्याणी-इस जाति की जो वनस्पतियां हैं सो इन समस्त वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं ऐसे वे जीव कहां से आकर के उसरूप से उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं 'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा जहेव सालीणं-नवरं देवा सव्वत्थ वि न उववज्जइ) हे गौतम ! पूर्व में कथित शालिवर्ग के अनुसार यहां पर भी मूलादिक दश उद्देशक कहना चाहिये, विशेष-यह है कि यहां पर कहीं पर भी देव उत्पन्न नहीं होते हैं यहां पर तीन लेश्याएँ होती हैं और उनके २६ भंग होते हैं। बाकी का और सब कथन पहिले के ही जैसा है तात्पर्य ऐसा है-वंश से लेकर कल्याणक को जो ये पर्वकवनस्पतियां हैं सो इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं वे जीव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? क्या नैरयिक से आकरके उत्पन्न होते हैं ? या

कक्कावंस चारुवंस' હે ભગવન્ વાંસ, વેણુ, કનક, કર્કાવંશ, ચારૂવંશ, દંડા, કુડા વિમાં, ચંડા, વેણુકા અને કલ્યાણી આ જાતની જે વનસ્પતિયો છે, એ તમામ વનસ્પતિયોના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, એવા તે જીવો કયાંથી આવીને તે રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एवं एत्थ वि मूलादाया दस उद्देसगा जहेव सालीणं-नवरं देवा सव्वत्थ वि उववज्जइ' હે ગૌતમ ! પહેલા કહેલ શાલીવર્ગ પ્રમાણે અહિયાં પણ મૂળ વિગેરેના દસ ઉદ્દેશાઓ સમજી લેવા. વિશેષ એ છે કે-અહિયાં કોઈ પણ સ્થળે દેવો ઉત્પન્ન થતા નથી. અહિયાં ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. અને તેના ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થાય છે. બાકીનું બીજું તમામ કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય-એવું છે કે-વાંસથી લઇને કલ્યાણી સુધીની જે આ પર્વ-ગાંઠ વાળી વનસ્પતિયો છે, આ વનસ્પતિયોના મૂળ રૂપેજ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું

इत्यर्थः 'किं नेरइएहिंतो तिरिएहिंतो मणुस्सेहिंतो' नैरयिकेभ्यस्तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो वा नारकतिर्यग् मनुष्येभ्य आगत्य किं ते जीवा वंशादिमूलतया समुत्पद्यन्ते-किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'एवं एत्थ वि' एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा जहेव सालीणं' एवमत्रापि मूलादिका दश उद्देशका यथैव शालीनाम्, यथा प्रथमवर्गस्य प्रथमशाल्युद्देशकस्तत्र यथोत्पत्त्यादिकं जीवानां कथितं तथैव सर्वमिहापि निरवशेषं वक्तव्यम्। शाल्युद्देशकापेक्षया एतदेवात्र वैलक्षण्यं यत् शालिपुष्पफलबीजेषु देवानामुत्पत्तिः कथिता वंशादौ तु कुत्रापि देवस्योत्पत्ति र्नभवतीति वैशिष्ट्यम्, एतदेव कथितम्-'नवरं देवो सव्वत्थ वि न उववज्जइ' देवः सर्वत्रापि मूलादारभ्य पुष्पफलबीजादिषु कुत्रापि नोत्पद्यते इति 'तिन्नि

तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या मनुष्यों से आकर के उत्पन्न होते हैं? इस गौतमके प्रश्न पर उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-हे गौतम! जैसा प्रथमवर्गका प्रथम शाल्युद्देशक है और उसमें जीवो की उत्पत्ति आदि का जैसा कथन किया गया है-उसी प्रकार का कथन सब यहां पर भी करना चाहिये, परन्तु उसके कथन की अपेक्षा यहां के कथन में जो विशेषता है वह इतनी सी ही है कि यहां वंश आदि में कहीं पर भी देव की उत्पत्ति नहीं होती है वहां तो देवों की उत्पत्ति पुष्पादि शुभ स्थानों में होती कही गई है पर यहां तो वह पुष्पफल बीजादि रूप किसी भी स्थान में होती नहीं कही गई है। यही बात 'नवरं देवो सव्वत्थ वि न उववज्जइ' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई

નૈરયિકપણાથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! પહેલા વર્ગનો પહેલો શાલી ઉદ્દેશો જે પ્રમાણે કહ્યો છે, અને તેમાં જીવોની ઉત્પત્તિ વિગેરેનું જે પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે, એજ પ્રકારનું સઘળુ કથન અહીયાં પણ સમજવું. ત્યાંના કથનની અપેક્ષાએ અહિંના કથનમાં જે વિશેષપણું છે, તે એજ છે કે-અહિયાં વાંસ વિગેરેમાં કોઈ પણ સ્થળે દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ત્યાં તો દેવોની ઉત્પત્તિ વગેરે શુભ સ્થાનોમાં હોવાનું કહેલ છે. પણ અહિંતો તે પુષ્પ, ફળ, બીજ વગેરે કોઇમાં પણ દેવોની ઉત્પત્તિ ન હોવાનું કહ્યું છે. એજ વાત 'नवरं देवो सव्वत्थ वि न उववज्जइ' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. અહિયાં પણ

लेस्साओ' तिस्रः कृष्ण नीलकापोतिकलेश्याः वंशमूलस्थितजीवानाम् 'सव्वत्थ वि छव्वीसं भंगा' सर्वत्रापि षड्विंशति भङ्गाः 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव ॥सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां-
व्याख्यायाम् एकविंशतिशतकस्य
॥ चतुर्थो वर्गः समाप्तः ॥

है। यहां पर भी कृष्ण, नील, कापोतिक ये तीन लेश्याएँ होती हैं। और इनके २६ भंग होते हैं ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका
॥ चतुर्थवर्ग समाप्त ॥२१-४॥

કૃષ્ણ; નીલ, કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે, અને તેના ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થાય છે તેમ સમજવું ॥ સૂ.૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકનો ચોથો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૧-૪॥

॥ अथ पञ्चमो वर्गः प्रारभ्यते ॥

चतुर्थवर्गे वंशादिवनस्पतिजीवानामुत्पादादिकं निरूप्य सम्प्रति पर्वकवनस्पति जातीयेक्ष्वादिवनस्पतिजीवानाम् उत्पादादिकं दर्शयितुं पञ्चमं वर्गं प्रस्तौति-'अह-भंते ! इक्खु' इत्यादि ।

मूलम्—अह भंते ! इक्खु-इक्खुवाडिया-वीरणा-इक्कड भमास सुंठिसरवेत्ततिमिरसतपोरगनलाणं, एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव वंसवग्गो तहेव एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा, नवरं खंधुद्देसे देवो उववज्जइ चत्तारि लेस्साओ सेसं तं चेव ॥सू० १॥

॥ एकवीसइमे सए पंचमो वग्गो समत्तो ॥

छाया—इक्षु-इक्षुवाटिका-वीरण इक्कड भमास-सुण्ठी, शर, वेत्र तिमिर-शतपर्वकनलानाम् एतेषां खलु ये जीवाः मूलतया अवक्रामन्ति ते खलु जीवाः कुत आगत्योत्पद्यन्ते एवं यथैव वंशवर्गस्तथैवात्रापि मूलादिका दशोद्देशकाः, नवरं स्कन्धोद्देशे देव उत्पद्यते चतस्रो लेश्याः शेषं तदेव ॥सू० १॥

॥ एकविंशतितमशतके पञ्चमो वर्गः समाप्तः ॥

टीका—'इक्षुत आरभ्य नलपर्यन्तानां पर्वकवनस्पतिविशेषाणाम्, 'एएसि णं जे जीवा' एतेषाम् इक्षोरारभ्य नलान्तवनस्पतिविशेषाणाम् खलु ये जीवाः

पांचवें वर्ग का प्रारंभ

पंचमवर्ग—चतुर्थवर्ग में वंश आदि वनस्पतियों में जीवों के उत्पाद आदि का निरूपण करके अब ये पर्वक वनस्पति के जो इक्षु आदि वनस्पति हैं उनके जीवों के उत्पादक आदि को दिखाने के लिये पंचम वर्ग का कथन करते हैं इसका 'अह भंते इक्खु' इत्यादि प्रथम सूत्र है—

'अह भंते ! इक्खु, इक्खुवाडिया' इत्यादि

टीकार्थ—गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं 'अह भंते ! इक्खु

પાંચમા વર્ગનો આરંભ

ચોથા વર્ગમાં વાંસ વગેરે વનસ્પતિયોમાં જીવોના ઉત્પાત વિગેરેનું નિરૂપણ કરીને હવે પર્વની વનસ્પતિ જાતીના જે ઈક્ષુ-સેલડી વગેરે વનસ્પતિઓ છે, તેના જીવોના ઉત્પાત વિગેરે બતાવવા માટે પાંચમા વર્ગનું કથન કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—'अह भंते ! इक्खु' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—अह भंते ! इक्खु-इक्खु-

'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतयाऽवक्रामन्ति समुत्पद्यन्ते इत्यर्थः, 'ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति' ते खलु जीवाः कुत आगत्योत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य स्तिर्यग्भ्यो देवेभ्यो वा इति प्रश्नः, अथाग्रेऽतिदेशेनाह-'एवं जहेव' इत्यादि। 'एवं जहेव वंसवग्गो' एवं यथैव दशोद्देशकयुक्तो वंशवर्गः कथितस्तथैव 'एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा' अत्रापि मूलादिकाः बीजान्ताः दशोद्देशका भणितव्याः मूलकन्दस्कन्ध त्वक् शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजनामकाः दशोद्देशका वंशवर्गवदेव वक्तव्याः। वंशवर्गापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-'नवरं खंधुद्देसे देवा उववज्जंति' नवरं

इक्खुवाडिया' हे भदन्त! इक्षु से लेकर नलतक जो पर्वक वनस्पतियां हैं सो इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं 'ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति' वे जीव वहां कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या नैरयिकों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं? अथवा तिर्यञ्चों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं अथवा मनुष्यों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं? अथवा देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'एवं जहेव वंसवग्गो तहेव एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा' हे गौतम! जैसा कथन दश उद्देशकों से युक्त वंश वर्ग में किया गया है, उसी प्रकार का कथन यहां पर भी मूलादि से लेकर बीजतकके दश उद्देशकों द्वारा करना चाहिये अर्थात् वंशवर्ग में जैसे ये मूल, कन्द, स्कन्ध, त्वचा, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल एवं बीज इन नामों वाले १० उद्देशक हैं उसी प्रकार से इस पंचम वर्ग

वाडिया' હે ભગવાન્ સેલડીથી લઈને નલ સુધીના જે પર્વ-ગોઠવાળી વનસ્પતિયો છે, તે વનસ્પતિયોના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, 'ते णं जीवा! कओहिंतो! उववज्जंति' તે જીવો ત્યાં કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? શું તેઓ નારકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે તિર્યંચોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અગર મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एवं जहेव वंसवग्गो तहेव एत्थ वि मूलादिया दस उद्देसगा' હે ગૌતમ! દસ ઉદ્દેશાવાળા વંશવર્ગમાં જે પ્રમાણેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું તમામ વર્ણન મૂળથી લઈને બીજ સુધીના દશ ઉદ્દેશાઓથી અહિંયાં પણ કરી લેવું. અર્થાત્ વંશવર્ગમાં જે પ્રમાણે મૂલ, કન્દ, સ્કંધ, છાલ, ડાળ, કૂંપળો, પત્ર, પુષ્પ ફળ અને બીજ આ નામોવાળા દસ ઉદ્દેશાઓ કહ્યા છે, એજ

स्कन्धोद्देशके देवा उत्पद्यन्ते वंशवर्गे दशस्वपि उद्देशकेषु कुत्रापि देवस्योत्पत्ति र्नभवतीति कथितम् इक्षुवर्गे तु इक्षुस्कन्धे देवानामुत्पत्ति र्भवति इति वैलक्षण्यम् 'चत्तारि लेस्साओ' चतस्रो लेश्याः यदा देवस्यापि उत्पत्तिरिक्ष्वादीनां स्कन्धे भवति तदा देवानां लेश्याचतुष्टयसद्भावेन ते जीवाः चतुर्लेश्यावन्तो वक्तव्याः। लेश्यायां भङ्गाश्च पूर्वोक्तरीत्या अशीतिर्वक्तव्याः। 'सेसं तदेव' शेषम्-एतद्भिन्नं सर्वं वंशवर्गवदेव भवतीति द्रष्टव्यम् ।सू० १॥

॥ एकविंशतितमशतके पञ्चमो वर्गः समाप्तः ॥

में भी ये ही दश उद्देशक हैं-सो यहां पर ये कहना चाहिये, वंश वर्ग की अपेक्षा जो इस वर्ग में विलक्षणता है वह 'नवरं खंधुद्देसे देवा उववज्जंति' स्कन्धोद्देशक में देवों की उत्पत्ति को लेकर है अर्थात् स्कन्धोद्देशक में इक्षु संबंधी स्कन्धोद्देशकमें देवों की उत्पत्ति कही गई है वंश वर्ग के दशउद्देशकों में नो कहीं पर भी देवों की उत्पत्ति होती नहीं है 'चत्तारि लेस्साओ' जब कि इक्षु आदि के स्कन्ध में देव की भी उत्पत्ति होती है तो देवों के लेश्याचतुष्टय के सद्भाव को लेकर वे जीव चारलेश्यावाले होते हैं ऐसा कहना चाहिये। लेश्या में भंग पूर्वोक्तरीति के अनुसार ८० कहेगये हैं। इनके अतिरिक्त और सब कथन वंशवर्ग के जैसा ही है ॥सू०१॥

॥ पंचम वर्ग समाप्त ॥२१-५॥

રીતે આ પાંચમાં વર્ગમાં પણ આજ પ્રમાણેના દસ ઉદ્દેશાઓ કહ્યા છે. તો તે તમામ ઉદ્દેશાઓ અહીયાં સમજી લેવા. વંશવર્ગ કરતાં આ વર્ગમાં જે વિશેષપણું છે, તે 'नवरं खंधुद्देसे देवा उववज्जति' સ્કધોદ્દેશકમાં દેવોની ઉત્પત્તિ એ વિશેષ પ્રકાર કહ્યો છે અર્થાત્ સ્કધોદ્દેશકમાં એટલે કે ઈક્ષુ (સેલડી), સંબંધી સ્કંધોદ્દેશામાં દેવોની ઉત્પત્તિ કહી છે, વંશ વર્ગના દશ ઉદ્દેશાઓમાં તો કોઇ પણ સ્થળે દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી 'चत्तारि लेस्साओ' ઈક્ષુ-સેલડી વગેરેના સ્કંધમાં દેવોની પણ ઉત્પત્તિ થાય છે. તો દેવોમાં ચાર લેશ્યાના સદ્ભાવને લઇને તે જીવો ચાર લેશ્યાવાળા હોય છે. તેમ સમજી લેવું. લેશ્યા સંબંધી ભંગો પહેલા કહ્યા પ્રમાણે ૮૦ એંસી થાય છે. આ કથન શિવાયનું તમામ કથન વંશવર્ગ પ્રમાણે જ છે ॥સૂ.૧॥

પાંચમો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૧. ૫॥

॥ अथ षष्ठो वर्गः प्रारभ्यते ॥

पञ्चमवर्गे पर्वकवनस्पतिजातीयेक्ष्वादिवनस्पतीनां स्वरूपं निरूप्य सम्प्रति तृणवनस्पतिजातीय सेंडियभेंडियप्रभृतिवनस्पतीनां निरूपणाय षष्ठो वर्गः प्रारभ्यते, तदनेन सम्बन्धेन आयातस्य षष्ठवर्गस्येदमादिमं सूत्रम्—'सेडियभंडिय' इत्यादि।

मूलम्—सेडियभंडियदब्भकोंतियदब्भकुसपव्वग पोडइल अज्जुण आसाढग रोहियंससुय-वेय-खीर भुस एरंड कुरुविंद करकर मुट्ठ विभंग महुरतण थुरग सिप्पिय सुंकलि तणाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो तिरियमणुस्सेहिंतो देवेहिंतो वा० एवं एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं जहेव वंसवग्गो ॥सू. १॥

॥ एकवीसइमे सए छट्ठो वग्गो समत्तो ॥

छाया—'सेंडियभण्डिकदर्भकोन्तिक दर्भकुश, पर्वक पोडइल, अर्जुन-आषाढक रोहितांसु य वेय खीर भुष एरण्ड कुरुविन्द करकर मुट्ठ विभङ्गक मधुरतृण थुरग शिल्पिक सुंकलि तृणानाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति ते खलु जीवाः कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य मनुष्येभ्योस्तियङ्० देवेभ्यो वा एवमत्रापि दश उद्देशकाः निरवशेषं यथैव वंशवर्ग इति ॥सू०१॥

॥ एकविंशतिशतके षष्ठो वर्गः समाप्तः ॥

टीका—'सेडिय' इत्यारभ्य 'सुंकलितृणपर्यन्ताः सर्वे तृणवनस्पतिविशेषाः, तेषाम् 'एएसि णं' एतेषाम् सेंडियादारभ्य सुंकलितृणपर्यन्तानाम् खलु 'जे जीवा

छट्ठा वर्ग का प्रारंभ

छट्ठे वर्ग का प्रारंभ—उक्त पंचम वर्ग में पर्वक वनस्पति के जातिवाले इक्षु आदि वनस्पतियों के स्वरूप का निरूपण करके अब सूत्रकार तृणवनस्पति जातिवाले सेंडिय भंडिय आदि वनस्पतियों के स्वरूप का निरूपण करने के लिये छट्ठा वर्ग प्रारंभ करते हैं, इस वर्ग का यह

છઠ્ઠા વર્ગનો પ્રારંભ—

પાંચમાં વર્ગમાં પર્વ—ગાંઠ વાળી વનસ્પતિની જાતના ઇક્ષુ—સેલડી વગેરે વનસ્પતિયોના સ્વરૂપનું નિરૂપણુ કરીને હવે સૂત્રકાર તૃણુ—ઘાસની વનસ્પતિની જાતવાળા સેંડિય ભંડિય વિગેરે વનસ્પતિયોના સ્વરૂપનું નિરૂપણુ કરવા માટે છઠ્ઠા વર્ગનો પ્રારંભ કરે છે, આ વર્ગનું પહેલું સૂત્ર છે.

मूलत्ताए वक्कमंति' ये जीवाः मूलतयाऽवक्रामन्ति मूलरूपतया समुत्पद्यन्ते ये जीवाः 'ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति' ते खलु जीवाः कुतः—केभ्यः स्थानेभ्य आगत्य एतेषां मूलरूपेण उत्पद्यन्ते? अथाग्रे अतिदेशेनाह—'एवं' इत्यादि, 'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं जहेव वंसवग्गो' एवमत्रापि दशोद्देशका भणितव्या निरवशेषम् यथैव वंशवर्गः वंशवदेव अत्रापि मूलकन्दस्कन्धत्वक् शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजान्ता दशोद्देशका वक्तव्याः तत्र मूलकोद्देशके

'सेंडिय भंडिय' इत्यादि सूत्र प्रथम सूत्र है—

'सेडिय भंडिय दब्भकोंतिय' इत्यादि।

टीकार्थ—सेंडिय से लेकर सुंकलि तृणतक सब तृण जाति के वनस्पतिविशेष हैं गौतम ने प्रभुसे इनके ही विषय में ऐसा पूछा है—हे भदन्त! सेंडिय से लेकर सुंकलि तृण तक जो तृण जाति विशेष हैं सो इनके मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं 'ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंत्ति' वे जीव वहां पर कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या नैरयिक आदि से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं जहेव वंसवग्गो' हे गौतम! यहां पर वंशवर्ग के जैसा मूलादिक दश उद्देशक कहना चाहिये, वे दश उद्देशक इस प्रकार से हैं—मूलोद्देशक१, कन्दोद्देशक२, स्कन्धोद्देशक३ त्वगुद्देशक४ शाखोद्देशक५, प्रवालोद्देशक६, पत्रोद्देशक७ पुष्पोद्देशक८ फलोद्देशक९ और बीजोद्देशक१०, इन उद्देशकों से मूलक

'सेंडिय भंडिय' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—સેંડિયથી લઈને સંકુલિ તૃણ સુધીની બધી તૃણ જાતની વનસ્પતિ વિશેષ છે આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે—હે ભગવન્ સેંડિયથી લઈને સંકુલિ તૃણ સુધી જે તૃણ જાત વિશેષ છે, તેના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, 'ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति' તે જીવો ત્યાં કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? શું તે જીવો નારક વગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं जहेव वंसवग्गो' હે ગૌતમ! વંશ—વાંસ વર્ગની જેમ અહિંયા મૂળ વિગેરે દસ ઉદ્દેશાઓ સમજી લેવા. તે દસ ઉદ્દેશાઓ આ પ્રમાણે છે. મૂળોદ્દેશક ૧, કંદોદ્દેશક ૨, સ્કંધોદ્દેશક ૩, ત્વગુદ્દેશક૪, શાખોદ્દેશક૫, પ્રવાલોદ્દેશક૬, પત્રોદ્દેશક૭, પુષ્પોદ્દેશક૮, ફલોદ્દેશક૯ અને બીજોદ્દેશક૧૦, આ ઉદ્દેશાઓ પૈકી મૂળોદ્દેશામાં 'સેંડિય' થી લઈને

सेंडियादारभ्य संकलितृणान्तानाम् मूलतया, समुत्पद्यमाना जीवाः कस्मादागत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य तिर्यग्भ्यो वा मनुष्येभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् भगवतो, न तु देवाः कदाचिदपि उत्पद्यन्ते वंशवर्गे कुत्रापि देवस्योत्पत्तिर्न कथिता अतोऽत्रापि मूलादारभ्य बीजान्तसर्वस्थानेष्वपि देवोत्पत्तिर्न वक्तव्याः, एवं शालिवर्गस्थ मूलोद्देशकवत् अत्रापि सर्वं वक्तव्यम् सर्वे प्राणाः सर्वे जीवा असकृत् अनन्तवारं वा समुत्पन्नपूर्वा एतत् प्रकरणपर्यन्तम् एवमेवैतेषां कन्दरूपतया समुत्पद्यमाना जीवाः कुत आगत्योत्पद्यन्ते इत्यारभ्य असकृदनन्तवारं वेति पर्यन्तं

उद्देशकमें 'सेंडिय' से लेकर 'संकलि तृण' तक के रूप में उत्पन्न होते हुए जीव कहां से आकरके वहां उस रूप से उत्पन्न होते हैं? तो गौतम के इस प्रश्न का उत्तर प्रभु ने ऐसा ही दिया है कि वे वहां उसरूप से जो उत्पन्न होते हैं वे तिर्यंचों से अथवा मनुष्यों से आये हुए होते हैं देव इस रूप से वहां कभी भी उत्पन्न नहीं होते हैं। वंशवर्ग में देवों की उत्पत्ति किसी भी उद्देशक में नहीं कही गई है। इस कारण इस वर्ग में भी मूल से लेकर बीजतक के किसी भी उद्देशक में नहीं कहनी चाहिये इस प्रकार शालिवर्गस्थ मूलोद्देशक के जैसा यहां पर भी सब कथन करना चाहिये और वह 'समस्त प्राण समस्तभूत समस्तजीव समस्त सत्त्व' अनेक बार या अनन्तवार वहां पहिले उत्पन्न हो चुके हैं' यहां तक प्रकरण कहना चाहिये। इसी प्रकार से इनके 'कन्दरूप से समुत्पद्यमान जीव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं' यहां से लगाकर 'अनेक बार अथवा अनन्तवार समस्त

'संकलितृण' સુધીના મૂળના રૂપમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો ક્યાંથી આવીને ત્યાં તે રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રભુએ એજ પ્રમાણે આપ્યો છે, કે તેઓ ત્યાં એ રૂપે તિર્યંચોમાંથી અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, દેવો તે રૂપે ત્યાં કોઈ પણ સમયે ઉત્પન્ન થતા નથી વંશ-વાંસના વર્ગમાં દેવોની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ ઉદ્દેશામાં કહી નથી. તે કારણથી આ વર્ગમાં પણ મૂળથી લઈને બી સુધીના કોઈ પણ ઉદ્દેશામાં દેવની ઉત્પત્તિ કહેવાની નથી આ રીતે શાલી વર્ગમાં કહેલ મૂલોદ્દેશકની જેમ અહિયાં પણ તમામ કથન કરી લેવું. અને આ 'સઘળા પ્રાણ, સઘળાભૂત, સઘળા જીવો સઘળા સત્વો' વારંવાર અથવા અનન્તવાર પહેલા ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલા છે. આટલા સુધી તે પ્રકરણ કહી લેવું. એજ રીતે તેના 'કન્દરૂપથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે' આ કથનથી લઈને અનેકવાર અથવા અનંતવાર સઘળા

सर्वमपि प्रश्नोत्तरवाक्यं कन्दप्रकरणेऽपि वक्तव्यम् एवमेव स्कन्धोद्देशकोऽपि वक्तव्यः, एवं त्वक् प्रकरणमपि एवमेव शाखाप्रकरणम् एवमेव फलप्रकरणम् एवमेव बीजप्रकरणम् तदेवं वंशवर्गवत् दशापि मूलादारभ्य बीजान्ता उद्देशका वक्तव्याः, नात्र वंशवर्गापेक्षया किमपि वैलक्षण्यमिति । सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां-
व्याख्यायाम् एकविंशतिशतकस्य
षष्ठो वर्गः समाप्तः ॥२१-६॥

प्राणादि पहिले कन्दरूप से उत्पन्न हो चुके हैं' यहां तक का प्रश्नोत्तर वाक्यवाला कन्द प्रकरण भी यहाँ कहना चाहिये इसी प्रकार से यहां स्कन्धोद्देशक भी त्वचा प्रकरण भी, शाखाप्रकरण भी, फल प्रकरण भी और बीजप्रकरण भी कहना चाहिये इस प्रकार वंशवर्ग के जैसा मूल से लेकर बीज तक के दशों उद्देशक यहां कहे गये हैं। वंशवर्ग की अपेक्षा इनके कन्द प्रकरण में कोई भी विलक्षणता नहीं है ।.सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका
छठा वर्ग समाप्त ॥२१-६॥

પ્રાણુ, વિગેરે પહેલા કન્દરૂપથી ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યા છે,' આ કથન સુધીના પ્રશ્નોત્તર વાકયં વાળું કન્દ પ્રકરણુ પણ અહિયાં કહી લેવું. એજ પ્રકારે અહિયાં સ્કન્દોદ્દેશક, ત્વચોદ્દેશક, શાખોદ્દેશક, ફલોદ્દેશક અને બીજોદ્દેશક પણ કહી લેવા. આ રીતે વંશ વર્ગ પ્રમાણે મૂળથી લઈને બીજ જીવ સુધીના દસ ઉદ્દેશાઓ અહિયાં કહેવામાં આવ્યા છે. વંશવર્ગની અપેક્ષાએ આના કન્દ પ્રકરણુમાં કોઈ પણ જાતની વિલક્ષણુતા નથી. ાસૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકનો છઠ્ઠો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૧-૬॥

॥ अथ सप्तमो वर्गः प्रारभ्यते ॥

षष्ठ वर्गे सेडियप्रभृतिक तृणवनस्पतिविशेषाणां स्वरूपं तज्जीवानां मूलादिषु समुत्पद्यमानानां समुत्पत्त्यादिकं च प्रदर्श्य हरितवनस्पतिजातीयाभ्ररुहादिवनस्पति-मूलतयोत्पद्यमानजीवानामुत्पादादिव्यवस्थां प्रदर्शयितुं सप्तमो वर्गः प्रारभ्यते, तदनेन सम्बन्धेन आयातस्य सप्तमवर्गस्येदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते' इत्यादि।

मूलम्-'अह भंते! अब्भरुहवायणहरितगतंदुलेज्जग-तणवत्थुलपोरगमज्जारिया विल्लीपालक्कदगपिप्पली दव्वी सोत्थियसायमंडुक्की मूलगसरिसवअंबिलसागे य जियंतगाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं जीवा कओ-हिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो तिरिएहिंतो मणुस्सेहिंतो देवेहिंतो वा० एवं एत्थ वि दस उद्देसगा जहेव वंसवग्गो।सू. १।

॥ एक्कवीसइमे सए सत्तमो वग्गो समत्तो ॥

सातवें वर्ग का प्रारंभ

सप्तम वर्ग प्रारंभ---छट्ठे वर्ग में 'सेडिय' आदि रूप तृण वनस्पतियों के स्वरूप का कथन करके और इनके मूल आदि कों में समुत्पद्यमान जीवों की उत्पत्ति आदि प्रकट करके अब सूत्रकार हरितवनस्पति की जाति की जो अभ्ररुहादिरूप वनस्पति है सो उस वनस्पति के मूलरूप से उत्पद्यमान जीवों की उत्पाद आदि की व्यवस्था को दिखाने के लिये सातवां वर्ग प्रारंभ करते हैं-इसी संबंध से आये हुए इस सप्तम वर्ग का 'अहभंते! अब्भरुह' इत्यादि प्रथम सूत्र है,

'अह भंते! अब्भरुह' इत्यादि।

સાતમા વર્ગનો પ્રારંભ-

છટ્ઠા વર્ગમાં 'સેડિય' વિગેરે રૂપ તૃણ વનસ્પતિયોના સ્વરૂપનું કથન કરીને અને મૂળ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોની ઉત્પત્તિ વગેરે પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર હરિત (લીલી) વનસ્પતિની જાતની જે અભ્રરૂહ વિગેરે રૂપ વનસ્પતિ છે, તે વનસ્પતિના મૂળરૂપે ઉત્પન્ન થનારા જીવોના ઉત્પાદ વિગેરે બતાવવા માટે સાતમા વર્ગ આરંભ કરે છે-સાતમા વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.-'अह भंते! अब्भरुह' ઈત્યાદિ

छाया—अथ भदन्त ! अभ्ररुहवायणहरितकतन्दुलीयतृणवाथुलपोरकमार्जारिका बिल्लीपालकदकपिप्पली दर्वी स्वस्तिकशाकमण्डकीमूलकसर्पपाम्लशाकेतजिवन्तकानाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतयाऽवक्रामन्ति ते खलु जीवा कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य स्तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वा० एवमत्रापि दशोद्देशका यथैव वंशवर्गः ॥सू०१॥

॥ एकविंशतिशतके सप्तमो वर्गः समाप्तः ॥

टीका—'अह भंते !' अथ भदन्त ! 'अब्भरुह' अभ्ररुहः—अभ्रे—आकाशे रोहति। भूमिमुद्भिद्य समुद्भवति यः सोऽभ्ररुहः मेघवर्षणानन्तर जायमानः प्रावृट्कालिकः छत्राकाभिधः शाकविशेषः 'वायण' वायणनामकः शाकविशेषः 'हरितग' हरितकः शाकविशेष एव 'तंदुलेज्जग' तन्दुलीयकः शाकविशेषः तान्दलभाजीति लोकप्रसिद्धः 'तण' तृणाकारः, पत्रवनस्पतिविशेषः 'वत्थुल' वस्तुलः—बथुआ

टीकार्थ—'अह भंते' हे भदन्त ! अब्भरुह—वायण—हरितग—तंदुलेज्जग०' अभ्ररुह, वायण, हरितक, तंदुलीयक, तृण, वत्थुल, पोरक, मार्जारिका, बिल्ली, पालक्क, दगपिप्पली, दर्वी, स्वस्तिक, शाकमंडुकी, मूलक, सरसव, अंबिलशाक, एवं जियंतग, इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं—वे वहां कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? जो वनस्पति भूमि को फोड़कर ऊगती है ऐसी वह वनस्पति अभ्ररुह कही गई में इसे भाषा में छत्रक कहागया है, जंगल आदि प्रदेशो में यह चातुर्मास में छत्ते के आकार जैसी होती है 'वायण' इस नाम का शाकविशेष होता है—हरितक यह भी एक प्रकार का शाक ही है जिसे भाषा में तान्दलिया की भाजी कहते है वहां तन्दुलीयक

ટીકાર્થ—'अह भंते !' હે ભદન્ત 'अब्भरुह—वायण हरितग तंदुलेज्जग०' અભ્રરૂહ, વાયણ, હરિતક, તંદુલીયક, તૃણ, વત્થુલ, પોરક, માર્જારિકા, બિલ્લી, પાલક્ક, દગપિપ્પલી, દર્વી સ્વસ્તિક, શાકમંડુકી, મૂલક, સરસવ, અંબિલ શાક અને જીયંતગ, આ વનસ્પતિયોના મૂળ રૂપે જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ ત્યાં કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? જે વનસ્પતિ પૃથ્વીને ફાડીને ઉગે છે તેવી વનસ્પતિ અભ્રરૂહ કહેવાય છે, તેને ભાષામાં છત્રક કહે છે. જંગલના પ્રદેશોમાં ચોમાસામાં છત્રીના આકાર જેવી થાય છે. 'વાયણ ! આ શાક વિશેષનું નામ છે, હરિતક એ પણ એક જાતના શાક વિશેષનું નામ છે. જેને ભાષામાં તાંદલિયાની ભાજી કહેવામાં આવે છે તેને અહિયાં

इति लोकप्रसिद्धो हैमन्तिकः पत्रशाकविशेषः 'पोरग' पोरको लताशाकः (पोरो) इति लोकप्रसिद्धः पर्णशाकः 'मज्जारिया' मार्जारिका शाकविशेषः 'विरली' विलिलिरितिनामकः पत्रशाकः 'पालक' पालक इति नामकशाकविशेषः 'दगपिप्पली' उदकपिप्पलीनामकः शाकविशेषः 'दव्वी' दर्वीनामकः शाकविशेषः 'सोत्थियसाय' स्वस्तिकशाकः 'मंडुकी' मण्डूकी, एतन्नामकः शाकविशेषः 'मूलग' मूलकः–मूलकपत्रशाकः, 'सरिसव' सर्षपः–सर्षपपत्रशाकः 'अंबिलसाग' अम्लशाकः 'जियंतगाणं' जीवन्तकः मालवदेशप्रसिद्धः जीवशाक इतिनाम्ना पत्रशाकविशेषस्तेषाम् अभ्ररुहादारभ्य जीवन्तकपर्यन्तानाम् 'एएसि णं' एतेषामुपर्युक्त पत्रशाक-

---

शब्द से कहा गया है तृण के आकार जैसी जो पत्र वनस्पति होती है वह 'तण–तृण' शब्द से यहां प्रकट की गई है वथुआ नामकाजो पत्र शाक होता है वह 'वत्थुल' से कहा गया है 'वत्थुल' शर्दी के समय में गेहूओं आदि के खेतों में होता है–पोरों इस नामका जो लतारूप शाक होता है वह यहां पोरक शब्द के अभिहित हुआ है 'मार्जारिका' यह भी एक प्रकार का शाक है 'विल्ली' यह भी एक प्रकार का शाक है, पालक यह एक प्रकार का पत्र शाक है, जिसे पालक की भाजी शब्द से कहा जाता है, सरसव से सरसों का पत्ररूप शाक लिया गया है 'जीवन्तक' से मालवदेश प्रसिद्ध जीवशाक लिया गया है गौतम ने जो प्रश्न किया है वह स्पष्ट है इस प्रकार से अभ्ररुहादि शाक वनस्पति के विषय में भी मूलादिक दश उद्देशक कहना चाहिये अतः

तंदुलीयक शब्दथी કહેલ છે. તૃણના આકારની પત્ર પાનડાની વનસ્પતિ થાય છે, તે તૃણ–તૃણ શબ્દથી અહિયાં બતાવી છે વથુઆ નામની જે ભાજી હોય છે તેને 'વત્થુલ' શબ્દથી કહેલ છે. વત્થુલ શિયાળાના સમયમાં ઘઉં વિગેરેના ખેતરોમાં થાય છે. પોરાં એ નામની વેલ રૂપ ભાજી વિશેષ હોય છે, તેને અહિયાં પોરક શબ્દથી કહેલ છે. માર્જારિક' આ પણ એક પ્રકારનું શાક છે. 'બિલ્લી' આ પણ એક પ્રકારનું શાક છે 'પાલક' એ એક પ્રકારની ભાજી છે. જેને ભાષામાં 'પાલકની ભાજી' એ પ્રમાણે કહે છે. સરસવ શબ્દથી સરસવના પાનની ભાજી ગ્રહણ કરે છે. 'જીવન્તક' શબ્દથી માળવામાં પ્રસિદ્ધ જીવરૂપ શાક ગ્રહણ કરેલ છે. ગૌતમ સ્વામીએ કહેલ પ્રશ્ન સ્પષ્ટ છે. આ રીતે અભ્રરૂહ વિગેરે શાક વનસ્પતિના સંબંધમાં પણ મૂળ વિગેરે સંબંધી

हरितवनस्पतीनां खलु 'जे जीवा' ये जीवाः 'मूलत्ताए' मूलतया-मूलरूपेण एतेषां मूलरूपेणेति पूर्वेणान्वयः। 'अवक्कमंति' अवक्रामन्ति-समुत्पद्यन्ते इत्यर्थः 'ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति' ते खलु जीवाः केभ्य स्थानेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते 'किं नेरइएहिंतो तिरिएहिंतो मणुस्सेहिंतो देवेहिंतो वा' किं नैरयिकेभ्य स्तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वा इति प्रश्नः नैरयिकेभ्य आगत्य तिर्यग्भ्यो वा आगत्य मनुष्येभ्यो वा आगत्य समुत्पद्यन्ते अभ्ररुहादीनां मूलादितया समुत्पद्यमाना जीवा देवेभ्य आगत्य नोत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण सर्वद्वाराणि आश्रित्य 'एत्थ वि' अत्रापि अभ्ररुहादिशाकवनस्पतिविषयेऽपि 'दस उद्देसगा' दशउद्देशका मूलादिकाः सर्वेऽपि वक्तव्याः 'जहेव वंसवग्गो' यथैव वंशवर्ग स्तथैवायं सप्तमोऽभ्ररुहवर्गोऽपि वाच्य इति। सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्री घासिलालव्रतिविरचितायां श्री "भग-
वतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् एकविंशतितमशतके
सप्तमो वर्गः समाप्तः ॥२१-७॥

जिस प्रकार से वंशवर्ग कहा गया है, उसी प्रकार से यह सप्तम अभ्ररुहवर्ग भी कहना चाहिये ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका
॥ सप्तमवर्ग समाप्त ॥२१-७॥

દશ ઉદેશાઓ સમજવા. જેથી જેની રીતે 'વંશ' વાંસનો વર્ગ કહેલ છે એજ રીતે આ સાતમો અભ્રરૂહ વર્ગ પણ પણ કહી લેવો. ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકનો સાતમો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૧-૭॥

卐

॥ अथाष्टमो वर्गः प्रारभ्यते ॥

सप्तमवर्गं समाप्य सम्प्रति पुनर्हरित वनस्पतिजातीयतुलस्यादिवनस्पतिविषयकोऽष्टमो वर्गो निरूप्यते तस्येदमादिमं सूत्रम् 'अह भंते!' इत्यादि।

मूलम्—अह भंते! तुलसीकण्हदरालफणिज्ज अज्जगचोरगजीरगदमणगमरुयगइंदीवरसयपुप्फाणं एएसि णं जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो तिरिएहिंतो मणुस्सेहिंतो देवेहिंतो वा० एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं जहा वंसाणं। एवं एएसु अट्ठसु वग्गेसु असीतिं उद्देसगा भवंति ॥सू० १॥

॥ एकवीसइमे सए अट्ठमो वग्गो समत्तो ॥

छाया—अथ भदन्त! तुलसीकृष्णदरालफणिज्जाऽर्जकचोरकजीरकदमनकमरुयगे-न्दीवरशतपुष्पाणाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतयाऽवक्रामन्ति ते खलु जीवाः केभ्य उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्यस्तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वा० अत्रापि दशउद्देशकाः निरवशेषं यथा वंशानाम्। एवमेतेषु अष्टसु वर्गेषु अशीति रुद्देशका भवन्तीति ॥सू० १॥

॥ एकविंशतितमशतकेऽष्टमो वर्गः समाप्तः ॥ २१-८

आठवें वर्ग का प्रारंभ

सप्तमवर्ग समाप्त करके अब हरितवनस्पति की जाति की जो तुलसी आदि वनस्पति है उस सम्बन्ध में सूत्रकार इस अष्टमवर्ग का निरूपण करते हैं—'अह भंते'! तुलसी कण्हदरालफणिज्ज' इत्यादि।

આઠમા વર્ગનો પ્રારંભ—

સાતમો વર્ગ સંપૂર્ણ કરીને હવે હરિત (લીલી) વનસ્પતિયોની જાતોમાં જે તુલસી વિગેરે વનસ્પતિયો છે, તેના સંબંધમાં સૂત્રકાર આ આઠમા વર્ગનું નિરૂપણ કરે છે,—'अह भंते! तुलसी कण्हदरालफणिज्ज' ઇત્યાદિ

टीका—'अह भंते' अथ भदन्त ! 'तुलसी' तुलसी 'कण्ह' कृष्णा-कृष्णा तुलसीविशेषः। अत्र तुलसीत आरभ्य शतपुष्पपर्यन्तानां पत्रवनस्पतिविशेषाणाम् 'एएसि णं जे जीवा' एतेषां खलु ये जीवाः 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलयाऽवक्रामन्ति-एतेषां वनस्पतिविशेषाणां मूलरूपेण समुत्पद्यन्ते ते खलु जीवाः 'कओहिंतो उववज्जंति' केभ्यः स्थानेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते 'किं नेरइएहिंतो तिरिएहिंतो मणुस्सेहिंतो देवेहिंतो वा' किं नैरयिकेभ्य आगत्य तिर्यग्भ्यो वा आगत्य मनुष्येभ्यो वा आगत्य देवेभ्यो वा आगत्य समुत्पद्यन्ते? इति प्रश्नः, अतिदेशमाह-'एत्थवि' इत्यादि, 'एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं जहेव वंसाणं' अत्रापि दश उद्देशकाः निरवशेष यथैव वंशानाम्, वंशादीनां वनस्पतिविशेषाणाम् येन प्रकारेण मूलादारभ्य बीजान्ता दश उद्देशकाः कथिताः, तत्र च मूलादितया यथा जीवाना मुत्पादादिकं च कथितम् तथैव-तेनैव, प्रकारेणात्र अष्टमवर्गेऽपि मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजान्ता दशोद्देशका भणितव्याः। एवं शालिकादिवर्गे यथा

टीकार्थ—'अह भंते !' गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! 'तुलसी-कण्ह-दराल०' तुलसी-कृष्ण-काली तुलसी, दराल, फणिज्ज, अर्जक, चोरक, जीरक, दमनक, मरुया, इन्दीवर और शतपुष्प इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं-वे जीव कहां से आकरके इसरूप में उत्पन्न होते हैं ? क्या नैरयिक से आकर के उत्पन्न होते हैं ? अथवा तिर्यंच से आकर के उत्पन्न होते हैं ? अथवा मनुष्य से आकर के उत्पन्न होते हैं ? अथवा-देवगति से आकर के उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वंशवर्ग

ટીકાર્થ—'अह भंते' ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન 'तुलसी-कण्ण-दराल०' તુળસી, કાળી તુળસી, દરાલ, ફણિજ્જ, અર્જક, ચોરક, જીરક, દમનક, મરુવા, ઇન્દીવર અને શતપુષ્પ આ વનસ્પતિયોના મૂળ રૂપે જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો કયાંથી આવીને આ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરયિક પણાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચપણાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે મનુષ્ય પણામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! વંશવર્ગ પ્રમાણે અહિયાં પણ મૂળ વગેરે

यथा कथितं तथा तथेहापि कथनीयम् वंशवर्गवत् देवानामनुत्पत्ति रपि समुदाहरणीया। एवं कन्दस्कन्धादिष्वपि पूर्ववदेव व्यवस्थाऽवगन्तव्येति संक्षेपः ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां-
व्याख्यायाम् एकविंशतिशतकस्य
अष्टमो वर्गः समाप्तः ॥२१-८॥
॥ समाप्तं चैकविंशतितमं शतकम् ॥

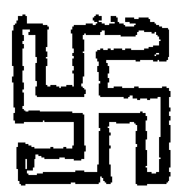
के जैसा यहां पर भी मूलादिक दश उद्देशक कहना चाहिये इस प्रकार से इन आठ वर्गों में एक एक वर्ग में १०-१० उद्देशक होने से ८० उद्देशक होते हैं ॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके एकवीसवें शतकका
आठवां वर्ग समाप्त ॥२१-८॥
एकवीसवां शतक समाप्त

સંબંધી દસ ઉદ્દેશાઓ કહેવા જોઈએ. આ આઠ વર્ગોમાં એક એક વર્ગમાં ૧૦ ૧૦ દસ દસ ઉદ્દેશાઓ હોવાથી કુલ- એંસી ઉદ્દેશાઓ થાય છે. ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના એકવીસમા શતકનો આઠમો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૧-૮॥
॥ એકવીસમું શતક સંપૂર્ણ ॥

॥ अथ द्वाविंशतितमशतकमारभ्यते ॥

एकविंशतितमशतकं व्याख्यया समाप्यावसरप्राप्तं 'तालादिविषयकं द्वाविंशतितमं शतकमारभ्यते, तस्यार्थसंग्रहिका गाथा आदावेव कथ्यते—

गाहा—'ताले गट्ठियबहुवीयगा य गुच्छा य गुम्मवल्ली य ।
छद्दसवग्गा एए सट्ठिं पुण होंति उद्देसा' ॥१॥

छाया— तालैकास्थिकबहुवीजकाश्च गुच्छाश्च गुल्माः वल्लयश्च ।
षड्दशवर्गा एते, षष्टिः पुनर्भवन्ति उद्देशाः ॥१॥

व्याख्या--'ताल' तालो नाम वृक्षविशेषः, तद्विषयको दशोद्देशकसमुदायरूपो वर्ग स्तालवर्ग इति कथ्यते, स च प्रथमः १। 'एगट्ठिय' एकास्थिकः-एकमस्थिकम् 'गुठली' लोकप्रसिद्धं फलमध्ये येषां ते एकास्थिका आम्रजम्बूनिम्बादयः, तद्विषयको द्वितीयो वर्गः २। 'बहुवीयगा य' बहुवीजकाश्च बहूनि

बावीसवें शतकका प्रारंभ

२१ वां शतक व्याख्यात होकर अब अवसर प्राप्त ताल आदि वृक्षों से सम्बन्ध रखने वाला यह २२ वां शतक प्रारंभ होता है इसके अर्थ को संग्रह करके कहने वाली यह गाथा सब से पहिले सूत्रकार ने कही है--'तालेगट्ठियबहुवीयगा य' इत्यादि'

टीकार्थ—ताल नामका एक वृक्ष होता है इसके सम्बन्ध में दश उद्देशकों कासमुदायरूप प्रथम वर्ग है इस वर्ग का नाम तालवर्ग है१, जिनके फलों के मध्यमें एक गुठली होती है ऐसे आम, जम्बू निम्ब आदि वृक्ष एकास्थिक कहलाते हैं इनके सम्बन्ध में जो दश उद्देशकों का समुदाय-

---

બાવીસમા શતકનો પ્રારંભ—

એકવીસમા શતકનું નિરૂપણ કરીને હવે અવસરપ્રાપ્ત તાડ વિગેરે વૃક્ષો સાથે સંબંધ રાખવાવાળા આ ૨૨ બાવીસમા શતકનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. બાવીસમા શતકના વિષયને બતાવવાવાળી ગાથા સૂત્રકારે કહી છે તે આ પ્રમાણે છે—'तालेगट्ठियबहुवीयगा य' ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—તાડ નામનું વૃક્ષ થાય છે. તે સંબંધી દશ ઉદ્દેશાઓના-સમુદાયરૂપ પહેલો વર્ગ છે. તેનું નામ તાલ વર્ગ છે. ૧ જેના ફળોની અંદર એક ગોઠલી હોય છે, એવા—આંબો—જાંબૂડા, લીમડો, વિગેરે વૃક્ષો એક અસ્થિવાળા કહેવાય છે. તેના સંબંધમાં દસ ઉદ્દેશાઓ રૂપ જે સમુદાયરૂપ વર્ગ છે તે

बीजानि फलमध्ये येषां ते बहुबीजका वृक्षाः, ते चास्थिकतिन्दुकबदरकपित्था-दयः, तद्विषयकस्तृतीयो वर्गः। 'गुच्छा य' गुच्छाश्च गुच्छा वृन्ताकी प्रभृतय स्तद्वि-षयको वर्ग श्चतुर्थः। 'गुम्म' गुल्माः सिरियक नवमालिकाकोरण्टकादयः, तद्विषयको वर्गः पञ्चमः। 'वल्ली य' वल्ली च वल्लयः पूसफली कालिङ्गी तुम्बी प्रभृतयः, ताः षष्ठे वक्तव्याः, एतद्विषयको वर्गः षष्ठः। ते एते षड्वर्गाः अस्मिन् शतके 'छद्दसवग्गा एए' षड्दशवर्गाः दशोद्देशकात्मका एते अनन्तरोक्ताः षड्वर्गाः। 'सट्ठिं पुणहोंति उद्देसा' षष्टिः पुनर्भवन्ति उद्देशाः प्रत्येकं वर्गाणां दशदशोद्देशक-प्रमाणत्वात् षष्टिरुद्देशका भवन्ति द्वाविंशतिशतके तालादिकाः षड्वर्गाः प्रत्ये-कवर्गे मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजनामका दश उद्देशकाः तथा च दशानां षट्संख्यया गुणने षष्टिरुद्देशका भवन्तीति गाथार्थः।

रूप वर्ग है वह एकास्थिक द्वितीयवर्ग है२, जिनके फलों में बहुत बीज होते हैं वे बहुबीजक वृक्ष हैं जैसे तिन्दुक, कपित्थ आदि इनके सम्बन्ध में जो दश उद्देशकों का समुदायरूप वर्ग है वह बहुबीजक तृतीयवर्ग है। गुच्छारूप जो बैंगन आदि वनस्पतियां हैं वे गुच्छारूप वनस्पतियां हैं इनके सम्बन्ध में चतुर्थवर्ग है सिरियक, नवमालिका, कोरण्टक आदि के सम्बन्ध में पांचवां वर्ग है, पूसफली, कालिङ्गी तुम्बी आदि के सम्बन्ध में छठा वर्ग है इस प्रकार के ये छहवर्ग इस शतक में हैं। 'छद्दसवग्गा' इत्यादि एक एक वर्ग १०-१० उद्देशात्मक होने से कुल उद्देश यहां ६० हैं। इन एक एक वर्ग के उद्देशकों के नाम इस प्रकार

એકાસ્થિક, નામનો બીજો વર્ગ છે. ૨ જેના ફળોમાં ઘણા બીજ હોય છે તે બહુબીજ વાળા વૃક્ષો કહેવાય છે. જેમ કે-(તિંદૂક) કોઠું વિગેરે આના સંબંધમાં દશ ઉદ્દેશાઓના સમુદાય રૂપ જે વર્ગ છે, તે બહુબીજક' નામનો ત્રીજો વર્ગ છે. ગુચ્છારૂપ જે રિંગણુ વિગેરે વનસ્પતિ છે, તે ગુચ્છા-રૂપ વનસ્પતિ કહેવાય છે. તે સંબંધી ચોથો વર્ગ છે. સિરિયક, નવમાલિકા, કોરણ્ટક, વિગેરે સંબંધી પાંચમો વર્ગ છે. પૂસફળી, કાલિંગડી, તુમ્બડી, વગેરેના સંબંધમાં છઠ્ઠો વર્ગ છે. આ રીતે આ શતકમાં દસ વર્ગ છે.

'છદ્દસવગ્ગા' ઈત્યાદિ-એક એક વર્ગના ૧૦ ૧૦ દસ દસ ઉદ્દેશાઓ છે. એ રીતે છ વર્ગના કુલ ૬૦ સાઈઠ ઉદ્દેશા થાય છે. આ એક એક ઉદ્દેશા-

॥ अथ प्रथमो वर्गः प्रारभ्यते ॥

अथ वलयवनस्पतिजातीयतालतमालादिवनस्पतिस्वरूपमाह-'रायगिहे' इत्यादि

मूलम्-'रायगिहे जाव एवं वयासी-अह भंते! तालतमालतक्कलितेतलिसालसरलसारगल्लाणजावईकेयईकदलीचम्म-रुक्खगुंतरुक्खहिंगुरुक्खलवंगरुक्ख पूयफली खज्जूरी नालिएरीणं, एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति, ते णं भंते! जीवा कओहिंतो उववज्जंति। एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा जहेव सालीणं नवरं इमं णाणत्तं मूले कंदे खंधे तयाए साले य एएसु पंचसु उद्देसेसु देवो न उववज्जइ। तिन्नि लेस्साओ। ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं उवरिल्लेसु पंचसु उद्देसएसु देवो उववज्जइ चत्तारि लेस्साओ, ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं ओगाहणा मूले कंदे धनुहपुहुत्तं खंधे तयाए साले य गाउय पुहुत्तं पवाले पत्ते धणुहपुहुत्तं पुप्फे हत्थपुहुत्तं फले बीए य अंगुलपुहुत्तं सव्वेसिं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं। सेसं जहा सालीणं। एवं एए दस उद्देसगा ॥सू० १॥

छाया--राजगृहे यावदेव मवादीत् अथ भदन्त। तालतमालतक्कलितेतलिशालसरलसारकल्याण जावतीकेतकी-कदलीचर्मवृक्षगुन्दवृक्षहिंगुवृक्ष-लवंगवृक्ष-पूगफलीखर्जूरीनारिकेरीणाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति ते खलु भदन्त! जीवाः कुतः उत्पद्यन्ते। एवमत्रापि मूलादिकाः दशोद्देशकाः कर्तव्या यथैव शालीनाम् नवरमिदं नानात्वम्-मूले कन्दे स्कन्धे त्वचि शाले च एतेषु पञ्चसु उद्देशकेषु देवो नोत्पद्यते। तिस्रो लेश्याः। स्थिति जघन्येन अन्त-

---

से हैं-मूलोद्देशक१ कन्दोद्देशक२ स्कन्धोद्देशक३ त्वगुद्देशक४ शाखोद्देशक५ प्रवालोद्देशक६ पत्रोद्देशक७ पुष्पोद्देशक८ फलोद्देशक९, बीजोद्देशक१०, इस प्रकार का यह गाथा का अर्थ है।

એના નામો આ પ્રમાણે છે. મૂલોદ્દેશક૧ કંદોદ્દેશક૨, સ્કંધોદ્દેશક૩, ત્વગુદ્દેશક૪, શાખોદ્દેશક૫ પ્રવાલોદ્દેશક ૬ પત્રોદ્દેશક૭ પુષ્પોદ્દેશક૮ ફલોદ્દેશક૯ બીજોદ્દેશક૧૦ આ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ છે"

मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण दशवर्षसहस्राणि उपरितनेषु पञ्चसु उद्देशकेषु देव उत्पद्यते, चतस्रो-लेश्याः स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षेण वर्षपृथक्त्वम्, अवगाहना मूले कन्दे धनुःपृथक्त्वम् स्कन्धे त्वचि शाले च गव्यूत पृथक्त्वम् प्रवाले पत्रे च धनुःपृथक्त्वम्, पुष्पे हस्तपृथक्त्वम् फले बीजे चाङ्गुलपृथक्त्वम्। सर्वेषां जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम्, शेषं यथा शालीनाम्। एव येते दशउद्देशकाः ॥सू०१॥

॥ द्वाविंशतिशतके प्रथमो वर्गः समाप्तः ॥

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावदेवमवादीत् अत्र यावत् भगवतः समवसरणमभूत् परिषत् निर्गता, धर्मोपदेशो भगवता दत्तः धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता, तदनन्तरं भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा ऊर्ध्वजानुः इत्यादि विशेषणयुक्तः प्राञ्जलिपुटो गौतमः, एतदन्तस्य प्रकरणस्य संग्रहो भवति किमवादीत् गौतमो भगवन्तम्? तत्राह-'अह' इत्यादि। 'अह भंते' अथ भदन्त।

अब सूत्रकार वलयवनस्पति जाति की जो ताल तमाल आदि वनस्पतियां हैं उनके स्वरूप का कथन करते हैं--'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

टीकार्थ--राजगृह नगर में भगवान् से गौतम ने ऐसा कहा-ऐसा यहां यावत् शब्द से इस पाठ का ग्रहण हुआ है-'भगवान् का समवसरण हुआ, परिषत् अपने २ स्थान से निकली, धर्मोपदेश भगवान् ने दिया धर्मकथा को सुनकर परिषत् पीछे चली गई इसके बाद भगवान् को वन्दना करके, उन्हें नमस्कार करके, ऊर्ध्वजानु हुए' गौतम ने दोनों हाथ जोड़कर भगवान् से ऐसा पूछा-क्या पूछा? सो वही अब स्पष्ट

હવે સૂત્રકાર વનસ્પતિની જાતના જે તાડ, તમાલ વગેરે વનસ્પતિયો છે, તેના સ્વરૂપનું કથન કરે છે. 'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઈત્યાદિ-

ટીકાર્થ—રાજગૃહનગરમાં ભગવાનને ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિં યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણેના પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. 'રાજગૃનગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું. પરિષત્ ભગવાનને વંદના કરવા નગરની બહાર નીકળી, ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના આપી. ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ ભગવાનને વંદના, નમસ્કાર કરીને પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ. તે પછી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને ઉર્ધ્વજાનુ વાળા ગૌતમ સ્વામીએ બન્ને હાથ જોડીને ઘણા જ વિનય સાથે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું

'ताल' तालो नामातिदीर्घो वृक्षविशेषः 'तमाल' तमालनामको वन्यो वृक्षः 'तक्कलि' तक्कलिनामको वृक्षविशेषः 'तेतलि' तेतलिर्वृक्षविशेषः 'साल' शालो वृक्षविशेषः 'सरल' सरलो वृक्षविशेषः 'सारगल्लाण' सारकल्याणो वृक्षविशेषः 'जावई' जावती वृक्षविशेषः 'केयई' केतकी पुष्पवृक्षविशेषः 'कदली' कदली-वृक्षः 'चम्मरुक्ख' चर्मवृक्षः चर्मवत् स्निग्धः 'गुंदरुक्ख' गुन्दवृक्षः 'हिंगुरुक्ख' 'हिंगुकवृक्षः 'लवंगरुक्ख' लवङ्गवृक्षः 'पूयफली' पूगफली वृक्षः सुपारीति प्रसिद्धः 'खज्जूरी' खर्जूरी खजूर वृक्षः 'नालएरी' नारिकेलवृक्षः, एते वलयवनस्पतिजातीया वृक्षा एतेषाम् 'एएसि णं जे जीवा' एतेषामुपरिनिर्दिष्टा-नाम् तालादि नारिकेलान्तानां वृक्षाणां खलु ये जीवाः 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतया-मूलरूपेण एतेषां वृक्षाणाम्, अवक्रामन्ति समुद्भवन्ति 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु एतेषां वृक्षाणाम् मूलतया समुत्पद्यमाना जीवाः 'कओहिंतो उववज्जंति' केभ्यः स्थानविशेषेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। 'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा जहेव सालीणं' एवमत्रापि दश मूलकन्दस्कन्धत्वक्

किया जाता है 'अह भंते! ताल-तमाल-तक्कलि-तेतलि-साल-सरल-सारगल्लाणं जाव०' हे भदन्त! जो ये ताल, तमाल, तक्कलि, तेतलि, साल, सरल-देवदारु, सारगल्ल यावत् केतकी-केवड़ा, कदलीकेला, चर्मवृक्ष, गुंदवृक्ष, हिंगुवृक्ष, लवंगवृक्ष, सुपारी के वृक्ष, खजूर के वृक्ष और नारियल के वृक्ष हैं सो इन वृक्षों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं, वे कहां से आकर के उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा जहेव सालीणं' हे गौतम! शालिवर्ग के जैसा यहां पर भी मूलादिक दश उद्देशक

-अहभंते! ताल-तमाल तक्कलि, तेतलि, साल सरल सारगल्लाणं जाव' હે ભગવન્ જે આ તાડ, તમાલ, તક્કલી, તેતલિ, સાલ, સરલ-સારગલ્લ, યાવત્ કેતકી, કેવડા, કદલી, (કેળ) ચર્મવૃક્ષ, ગુંદવૃક્ષ (ગુંદાનાઝાડ) હિંગનાઝાડ લવંગના ઝાડ સોપારીના ઝાડો ખજુરીના ઝાડો અને નારીયેલના ઝાડો છે, આ બધા ઝાડોના મૂળ સંબંધી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा जहेव सालीणं' હે ગૌતમ! શાલી વર્ગના કથન પ્રમાણે અહિયાં પણ મૂળ વિગેરે દસ ઉદ્દેશાઓ સમ-

शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजनामका उद्देशकाः कर्तव्याः यथैव शालीनां शालिकवर्गे यथा मूलादिका बीजान्ताः दशोद्देशका निरूपिता स्तथैव इहापि मूलादिका बीजान्ता दश उद्देशका वक्तव्याः। तत्र प्रथमो मूलकोद्देशकः, यमाश्रित्य मूलतया उत्पद्यमाना जीवाः कुत आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्य आगत्य अत्रोत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्, 'उत्पत्तिद्वारे-हे भदन्त! तालादीनां मूलतया समुत्पद्यमाना जीवा एकसमयेन कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ वा, त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा

कहना चाहिये-वे दश उद्देशक इस प्रकार से हैं-मूलोद्देशक१ कन्दोद्देशक २ स्कन्धोद्देशक ३ त्वगुद्देशक४ शाखोद्देशक५, प्रवालोद्देशक६ पत्रोद्देशक७ पुष्पोद्देशक८ फलोद्देशक९ और बीजोद्देशक१०, इनमें प्रथम मूलोद्देशक को लेकर ही गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-इसमें वे कहां से आकर के उत्पन्न होते हैं-क्या नरक से आकर के उत्पन्न होते हैं? या तिर्यंचगति से आकर के उत्पन्न होते हैं? या मनुष्यगति से आकरके उत्पन्न होते हैं? या देवगति से आकरके उत्पन्न होते हैं ऐसा प्रश्न किया गया है? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है-तिर्यंच से या मनुष्य से आकरके ही वे इन पूर्वोक्त वृक्षों के मूलरूप से उत्पन्न होते हैं। हे भदन्त! ताल आदिकों के मूलरूप से उत्पद्यमान जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? हे गौतम! जघन्य से वे एक या दो या तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से वे

જવા તે દસ ઉદ્દેશાઓ આ પ્રમાણે છે-મૂલોદ્દેશક૧ કંદોદ્દેશક૨ સ્કંધોદ્દેશક૩ ત્વગુદ્દેશક૪ શાખોદ્દેશક૫ પ્રવાલોદ્દેશક૬ પત્રોદ્દેશક૭ પુષ્પોદ્દેશક૮ ફલોદ્દેશક૯ અને બીજોદ્દેશક૧૦ આ દશ ઉદ્દેશાઓ પૈકી પહેલા મૂલોદ્દેશાના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે-હે ભગવન્ તેઓ ક્યાંથી આવીને આમાં મૂળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે? શું નરકથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્ય ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય ગતિથી આવીને જ તે જીવો આ પહેલા કહેલ વૃક્ષોના મૂળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવન્ તાલ વગેરેના મૂળરૂપે ઉત્પન્ન થનારા જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર હે ગૌતમ! જઘન્યથી તેઓ એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત રૂપથી ઉત્પન્ન થાય

असंख्येया वेत्युत्तरम्। अपहारद्वारे-ते मूलजीवा असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणी पर्यन्तम् यदि प्रतिसमयम् असंख्याता अपि निष्काश्यन्ते तदापि ततो न निष्काशयितुं शक्यते इत्यपहारोऽपि मूलजीवानां वक्तव्यः। अवगाहनाद्वारे-तेषां मूलजीवानां शरीरावगाहना कियती प्रज्ञप्तेति प्रश्नः, जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कृष्टतो धनुःपृथक्त्वम् द्विधनुरारभ्य नवधनुःपर्यन्तमित्युत्तरमिति। बन्धनकद्वारे-ते जीवाः खलु ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो बन्धका अबन्धका वेति

संख्यात और असंख्यातरूप से उत्पन्न होते हैं। अपहारद्वार में-प्रभु से गौतम ने ऐसा पूछा है-हे भदन्त। इनके मूल से यदि जीव प्रतिसमय संख्यात या असंख्यात उत्सर्पिणीकाल तक भी असंख्यातेर निकाले जावें तो वे उसमें से कितने काल में पूरे निकाले जा सकते हैं? हे गौतम! यदि प्रतिसमय भी असंख्यात के रूप में संख्यात या असंख्यात उत्सर्पिणी कालतक भी उस में से जीव निकाले जावें-तो भी वे उसमें से पूरे नहीं निकाले जा सकते हैं, उन मूलगत जीवों की शरीर की अवगाहना कितनी कही गई है? हे गौतम! उन मूलगत जीवों की शरीर-अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भागप्रमाण और उत्कृष्ट से दो धनुष से लेकर९ धनुषतक की कही गई है। हे भदन्त! वे मूलगत जीव ज्ञानावरणीय आदि कर्मों के बंधक होते हैं या अबंधक होते हैं? हे गौतम? वे मूलगतजीव ज्ञानावरणीय आदि

છે. અપહારદ્વાર સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ તેના મૂળમાંથી જો જીવો પ્રતિસમયમાં સંખ્યાત અને અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી કાળ સુધી અસંખ્યાતપણાથી કહાડવામાં આવે તો તે કેટલા કાળમાં તેમાંથી પૂરે પુરા બહાર કહાડી શકાય તેમ છે? ઉત્તર-હે ગૌતમ! પ્રત્યેક સમયે જો અસંખ્યાત રૂપથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી કાળ સુધી તેમાંથી જીવો બહાર કહાડવામાં આવે, તો પણ તે જીવો તેમાંથી પૂરે પૂરા બહાર કહાડી શકાતા નથી. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-તે મૂળમા રહેલા જીવોના શરીરની અવગાહના (લંબાઈ પહોળાઇ) કેટલી કહી છે? ભગવાનનો ઉત્તર હે ગૌતમ! તે મૂળમાં રહેલા જીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી બે ધનુષથી લઇને નવ ધનુષ સુધીની કહી છે. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભગવન્ તે મૂળમાં રહેલા જીવો જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનો બંધ કરનાર હોય છે? કે અબંધક હોય

प्रश्नः, बन्धका एव न तु अबन्धका इत्युत्तरम्। एवं वेदे उदये उदीरणायामपि अवगन्तव्यमिति। लेश्याद्वारे-कृष्णलेश्या नीललेश्या कापोतिकलेश्या इति तिस्रो लेश्या मूलजीवानाम्, लेश्यायां षड्विंशति भङ्गाः। दृष्टौ-मिथ्यादृष्टय इमे जीवाः। ज्ञानद्वारे-अज्ञानिन इमे जीवाः। योगे केवलं काययोगिनः, उपयोगे साकारोपयोगिनोऽनाकारोपयोगिनश्च, एवमेव वर्णाद्यारभ्य इन्द्रियद्वारपर्यन्तं द्वादशद्वारेषु यथायथं ज्ञेयम् इति इमे मूलजीवा मूलादौ कियत्कालपर्यन्तं तिष्ठ-

कर्मों के बंधक ही होते हैं अबंधक नहीं होते हैं। इसी प्रकार का कथन कर्मों के वेदन के संबंध में, उदय होने के संबंध में और उदीरणा के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये। हे भदन्त! वे मूलगत जीव कितनी लेश्याओं वाले होते हैं? हे गौतम! वे मूलगत जीव कृष्ण, नील, कापोत, इन तीनलेश्याओं वाले होते हैं। इन लेश्याओं के पूर्वोक्त पद्धति के अनुसार २६ भंग होते हैं-वे सब यहां पर कहना चाहिये 'दृष्टिद्वार में-ये समस्तजीव मिथ्यादृष्टि ही होते हैं, ज्ञानद्वार में-ये अज्ञानी ही होते हैं, योगद्वारमें-ये केवल काययोगवाले ही होते हैं, उपयोग द्वार-में ये साकार अनाकाररूप दोनों प्रकार के उपयोगवाले होते हैं' ऐसा सब कथन यहां पर करना चाहिये इसी प्रकार से वर्णादि से लेकर इन्द्रियद्वारतक के १२ द्वारों में यथायोग्य जानना चाहिये,

છે? ભગવાનનો ઉત્તર- હે ગૌતમ! તે મૂળમાં રહેલા જીવો જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોના બંધક-બંધ કરનારા જ હોય છે. અબંધક હોતા નથી આ પ્રમાણેનું કથન કર્મોના વેદનના સંબંધમાં, ઉદયના સંબંધમાં અને ઉદીરણાના સંબંધમાં પણ સમજવું. હે ભગવન્ તે મૂળમાં રહેલા જીવો કેટલી લેશ્યાઓ વાળા હોય છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- હે ગૌતમ! તેના મૂળમાં રહેલા જીવો કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોત આ ત્રણ લેશ્યાઓવાળા હોય છે. આ લેશ્યા સંબંધી પહેલા કહેલ પદ્ધતિથી ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થાય છે. તે તમામ ભંગો અહિયાં કહેવા જોઈએ.

દૃષ્ટિદ્વારમાં-આ બધા જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે, જ્ઞાનદ્વારમાં-આ બધા જીવો અજ્ઞાની જ હોય છે યોગદ્વારમાં આ જીવો કેવળ કાયયોગ વાળા જ હોય છે. ઉપયોગદ્વારમાં-આ જીવો સાકાર-અને અનાકાર રૂપ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગવાળા હોય છે. આ તમામ કથન અહિયાં કહેવું. એજ રીતે વર્ણાદિથી લઈને ઇન્દ્રિયદ્વાર સુધીના બારે દ્વારો સંબંધનું વિવેચન યોગ્ય રીતે સમજી લેવું. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ આ મૂળના જીવો મૂળ વગે-

न्ती ? ति प्रश्नः, जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालमिति। मूलादौ स्थिता जीवाः पृथिव्यादिकायं गच्छन्ति ततः पुनरागत्य मूले समुत्पद्यन्ते, एवं प्रकारेण कियन्तं कालं मूलमनुसेवन्ते कियन्तं च कालं गत्यागतिं कुर्वन्तीति प्रश्नः, जघन्येन भवद्वयमुत्कृष्टतोऽसंख्यातभवमिति वायुकायपर्यन्तं बोध्यम्, वनस्पति-विकलेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्येषु पृथक् पृथग्विज्ञेयम्, तच्चोत्पलो देशवद् भणितव्यम्। हे भदन्त! सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे

हे भदन्त! ये मूलजीव मूल आदि में कबतक रहते हैं? हे गौतम! ये मूलजीव मूल आदि में जघन्य से तो एक अन्तर्मुहूर्त्ततक रहते हैं और उत्कृष्ट से असंख्यात कालतक रहते हैं। हे भदन्त! ये मूलादिगत जीव यदि वहां से मरकर पृथिवी आदि काय में उत्पन्न हो जावें और फिर वहा से भी मर कर पुनः मूल आदि में उत्पन्न हो जावें तो इस प्रकार से मरकर पुनः वहीं उत्पन्न होकर फिर वे वहां कितने कालतक रहते हैं और इस प्रकार से वे गमनागमन कबतक करते रहते हैं? हे गौतम! वे इस प्रकार से कम से कम दो भवग्रहणतक और उत्कृष्ट से असंख्यात भवग्रहणतक वहां रहते हैं और गमनागमन किया करते हैं। इसी प्रकार से वनस्पति-विकलेन्द्रिय, तिर्यंचपंचेन्द्रिय एवं मनुष्य इन सब में उत्पन्न होकर पुनः वहीं उत्पन्न होकर रहने का काल जानना चाहिये यह सब कथन उत्पल उद्देश में पीछे प्रकट किया

રેમાં ક્યાં સુધી રહે છે? ભગવાનનો ઉત્તર-હે ગૌતમ! આ મૂળના જીવો મૂળ વગેરેમાં જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભગવન્ આ મૂળ વિગેરેમાં રહેલા જીવો જો ત્યાંથી મરીને પૃથ્વીકાય વિગેરેમાં જો ઉત્પન્ન થઈ જાય અને પાછા ત્યાંથી પણ મરીને ફરીથી મૂળ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય. તો આ રીતે મરીને ફરીથી ત્યાંજ ઉત્પન્ન થઇને તેઓ ત્યાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે? અને આ રીતે તેઓ અવર જવર ક્યાં સુધી કરતા રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ આ રીતે ઓછામાં ઓછા બે ભવગ્રહણ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવગ્રહણ સુધી ત્યાં રહે છે, અને ગમનાગમન-અવર જવર કરતા રહે છે. આજ રીતે વનસ્પતિકાય, વિકલેન્દ્રિય, તિર્યંન્ચ, પંચેન્દ્રિય, અને મનુષ્ય આ બધામાં ઉત્પન્ન થઇને ફરીથી ત્યાંજ ઉત્પન્ન થઇને રહેવાનો કાળ સમજવો. આ તમામ વર્ણન ઉત્પલ ઉદ્દેશામાં પહેલા કહેલ છે. ત્યાંથી સમજી લેવું.

सत्त्वाः मूलादिजीवतया समुत्पन्नपूर्वाः किमिति प्रश्नः, असकृत् अनन्तवारं वेत्युत्तरम्। एवमेव मूलोद्देशकवत् कन्दकोद्देशकोऽपि शालिवर्गवत् अध्येतव्यः, एवमेव स्कन्धोद्देशकोऽपि एवमेव त्वगुद्देशोऽपि एवमेव शाखोद्देशकोऽपि एवमेव प्रवालोद्देशकोऽपि एवमेव पत्रपुष्पफलबीजोद्देशका अपि कर्तव्या ज्ञातव्याश्चेति शालिवर्गवत् सर्वे उद्देशका मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजान्ता दशोद्देशका वक्तव्याः तत्र शालिकवर्गापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयितुमाह-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं इमं णाणत्तं' नवरं-केवलम् इदं नानात्वं-भेदः शालिवर्गापेक्षया द्वाविंशतिशतकीय प्रथमादिवर्गेषु तथाहि-'मूले कंदे खंधे तयाए साले य मूले कन्दे स्कन्धे त्वचि शाखायां च 'एएसु पंचसु उद्देसगेसु' एतेषु उप-

---

गया है। हे भदन्त! समस्त प्राण, समस्तभूत, समस्तजीव, और समस्तसत्त्व क्या मूल आदि के जीव रूप से उत्पन्न हो चुके हैं? हां, गौतम! ये समस्त प्राण आदि मूल आदि में जीवरूप से अनेक बार या अनन्तवार उत्पन्न हो चुके हैं। इस प्रकार के इस शालिवर्गगत मूलोद्देश के जैसा कन्दकोद्देश भी कहना चाहिये इसी प्रकार से स्कन्धोद्देशक, त्वगुद्देशक, शाखोद्देशक, प्रवालोद्देशक और पत्र, पुष्प, फल, एवं बीज सम्बन्धी उद्देश भी जनना चाहिये। शालिवर्ग के जैसा ही ये सब मूल, कन्द, स्कन्ध आदि १० उद्देश स्वतः बनालेना चाहिये परन्तु इस वर्ग में शालिवर्ग की अपेक्षा से जो भिन्नता है उसे सूत्रकार ने 'नवरं' इस पद द्वारा इस प्रकार से स्पष्ट किया है-कि इस २२ वें शतक के प्रथमादिवर्गों में पूर्वोक्त शालिवर्ग की अपेक्षा मूल, कन्द,

---

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભગવન્ સમસ્ત પ્રાણો, સઘળા ભૂતો સઘળા જીવો અને સઘળા સત્વો મૂળ વિગેરેના જીવ રૂપે શું પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હા ગૌતમ! આ સમસ્ત પ્રાણો, વિગેરે મૂળ વિગેરે મૂળ વિગેરેમાં જીવ રૂપથી અનેક વાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયા છે. આ રીતે આ શાલી વર્ગમાં કહેલ મૂલોદ્દેશક પ્રમાણે કંદોદ્દેશક પણ સમજવો. અને એજ રીતે સ્કંધોદ્દેશક, ત્વગુદ્દેશક, શાખોદ્દેશક, પ્રવાલોદ્દેશક, અને પત્ર, પુષ્પ, ફળ અને બીજ સંબંધી ઉદ્દેશાઓ પણ સમજવા.

શાલીવર્ગ પ્રમાણે જ આ તમામ મૂળ-કંદ સ્કંધ-વિગેરે ૧૦ ઉદ્દેશાઓ સ્વયં બનાવી લેવા. પરંતુ આ વર્ગમાં શાલી વર્ગની અપેક્ષાએ-મૂળ, કંદ,

युक्तेषु मूलादिशाखान्तपञ्चोद्देशकेषु 'देवो न उववज्जइ' देवो नोत्पद्यते, मूलादिशाखान्तपञ्चस्थाने देवानामुत्पत्तिर्न भवति, अनेन प्रवालादिपञ्चस्थानेषु देवोत्पत्ति र्भवतीति सिद्धम्' अशुभस्थानेषु देवोत्पत्तेरनभ्युपगमात् शुभेष्वेव स्थानेषु देवोत्पत्तेरिति। यद्यपि शालिवर्गेऽपि मूलादौ देवोत्पत्ते र्निषेधः कृत इहापि तदेव निषिध्यते इति न वैलक्षण्यं किन्तु समत्वमेव, तथापि-एतावदंशे समत्वेऽपि वैलक्षण्यस्य सद्भावो विद्यते एव, तथाहि-शालिकवर्गे पुष्पादौ देवोत्पत्तिः कथिता इह तु प्रवालादारभ्य बीजान्तेषु पञ्चसु स्थानेषु देवोत्पत्ते रत्र प्रतिपादनादस्त्येव वैलक्षण्यम्, अपि च इदमपि नानात्वम् 'तिन्नि लेस्साओ' तिस्रो लेश्याः

स्कन्ध, त्वक् और शाखा इन पांच उद्देशकों में देवों की उत्पत्ति होने का अभाव कहा गया है, अतः इस कथन से प्रवाल, पत्र पुष्प, फल बीज इन उद्देशकों में देवों की उत्पत्ति होती है ऐसी बात सिद्ध हो जाती है देवों की उत्पत्ति अशुभस्थानों में नहीं होती है-किन्तु शुभ स्थानों में ही होती है-यद्यपि शालिवर्ग आदि वर्गों में मूल आदिकों में देवों की उत्पत्ति होने का निषेध किया ही गया है और यहां पर भी वही बात कही गई है अतः इससे कुछ भिन्नता तो आती नहीं है इस कथन में-समानता ही आती है अतः फिर इसके कहने की क्या आवश्यकता पड़ी ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि इतने अंशमें भले ही समानता रहे, तब भी विलक्षणता का तो सद्भाव है ही जैसे-शालिक वर्ग में पुष्प आदि स्थानों में देवों की उत्पत्ति कही गई है और यहां प्रवाल से लेकर बीजान्त पांच स्थानों में देवों की उत्पत्ति कही जाने

સ્કંધ ત્વક્ અને શાખા આ પાંચ ઉદ્દેશાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિનો અભાવ કહેલ છે. જેથી આ કથનથી પ્રવાલ, પત્ર, પુષ્પ ફળ અને બીજ આ ઉદ્દેશાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. એ વાત સિદ્ધ છે દેવોની ઉત્પત્તિ અશુભ સ્થાનોમાં થતી નથી. પરંતુ શુભ સ્થાનોમાંજ થાય છે. જો કે શાલી વિગેરે વર્ગમાં મૂળ વિગેરેમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થવાનો નિષેધ કરેલ છે, અને અહિંયાં પણ એજ વાત કહી છે. જેથી આમાં કાંઇ જુદાપણુ આવતુ નથી. આ કથનમાં સરખાપણું જ આવે છે. તો પછી પાછુ આ કથન કહેવાની શી જરૂર પડી ? આ શંકા નો પ્રત્યુત્તર એ છે કે-આટલા અંશમાં સરખાપણું ભલે હોય તો પણ વિલક્ષણપણુ તો છે જ જેમકે-શાલી વિગેરે વર્ગમાં પુષ્પો વગેરે સ્થાનોમાં દેવોની ઉત્પત્તિ કહી છે, અને અહિયાં પ્રવાલથી લઇને બીજ સુધીના પાંચ સ્થાનોમાં દેવોની ઉત્પત્તિ કહેવામાં

मूलादिशाखान्तजीवानां कृष्णनीलकापोतिकाः 'ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं' स्थितिर्मूलादिजीवानाम् जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण दशवर्षसहस्राणि, शालिप्रकरणे जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा उत्कृष्टा स्थितिर्वर्षपृथक्त्वरूपा कथिता, इह तु उत्कृष्टा स्थितिर्दशवर्षसहस्रपरिमिता कथिता इति भवत्युभयोः स्थानयो र्वैलक्षण्यम्। 'ओगाहणा मूले कंदे धणुहपुहुत्तं' अवगाहना मूले कन्दे च धनुःपृथक्त्वं, फलकन्दजीवानाम् शरीरावगाहना धनुः पृथक्त्वम्, द्विधनुरारभ्य नवधनुःपर्यन्तम्। शालिकवर्गे शरीरावगाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागा उत्कृष्टतो धनुःपृथक्त्वमात्रं सर्वेषां मूलादीनां

वाली है इस अपेक्षा इस कथन में भिन्नता आती ही है-तथा इस प्रकार से भी यहां विलक्षणता आती है-'तिन्नि लेस्साओ' मूल से लेकर शाखातक के जीवों के कृष्ण, नील और कापोत ये तीन लेश्याएँ कही गई हैं तथा इनमें देवों की उत्पत्ति का अभाव भी कहा गया है स्थिति जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की एवं उत्कृष्ट से दस हजार वर्ष की कही गई है एवं बाकी के प्रवाल आदि पांच उद्देशकों में देवों की उत्पत्ति और चार लेश्याओं का कथन किया गया है तब कि शालिप्रकरण में जघन्य स्थिति अन्तर्मुहूर्त्त की और उत्कृष्ट स्थिति २ वर्ष से लेकर ९ वर्ष तक की कही गई है इस प्रकार से इन दोनों स्थानों में भिन्नता है। 'ओगाहणा मूले कंदे धणुपुहुत्तं' मूल एवं कन्द गत जीवों की अवगाहना २ धनुष से लेकर ९ धनुष तक की कही गई है तब कि शालिकवर्ग में सब मूलादिकों की शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के

આવશે. આ અપેક્ષાએ આ કથનમાં ભિન્નપણુ આવે જ છે. તથા આ રીતે પણ અહીં વિલક્ષણપણું આવે છે, 'तिन्नि लेस्साओ' મૂળથી લઇને શાખા સુધીના જીવોમાં કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ લેશ્યાઓ કહી છે, તથા તેમાં દેવોની ઉત્પત્તિનો અભાવ પણ કહ્યો છે. સ્થિતિ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધીની અને ઉત્કૃષ્ટથી હજાર વર્ષની કહી છે. અને બાકીના પ્રવાલ વિગેરે પાંચ ઉદ્દેશાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ અને ચાર લેશ્યાઓનું કથન કરેલ છે. શાલી પ્રકરણમાં જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨ બે વર્ષથી લઈને ૯ નવ વર્ષ સુધીની કહી છે. એ રીતે આ બન્ને સ્થાનોમાં ભિન્નપણુ છે. 'ओगाहणा मूले कंदे धणुपुहुत्तं' મૂળ અને કંદમાં રહેલા જીવોની અવગાહના ૨ બે ધનુષથી ૯ નવ ધનુષ સુધીની કહી છે. અને શાલી પ્રકરણમાં મૂળ વિગેરે બધાના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાયમાં

कथितम्, इह तु पृथक् पृथगिति भवत्येव उभयत्रापि वैलक्षण्यमिति। 'खंधे तयाए साले य गाउयपुहुत्तं' स्कन्धे त्वचि शाखायां च गव्यूतपृथक्त्वमित्यर्थः द्विक्रोशादारभ्य नवक्रोशपर्यन्तं स्कन्धत्वक्शाखानाम् अवगाहना अत्रापि शालिवर्गापेक्षया वैलक्षण्यमुन्नेयम्। 'पवाले पत्ते धणुहपुहुत्तं' प्रवाले पत्रे च धनुष्पृथक्त्वमवगाहना कोमलपत्रम्-अविकशिताऽवयवं वा पत्रं-प्रवालस्तस्मिन्, प्रस्फुटितावयवे पत्रे च धनुष्पृथक्त्वमवगाहना, 'पुप्फे हत्थपुहुत्तं' पुष्पे हस्तपृथक्त्वम् द्विहस्तादारभ्य नवहस्तपरिमिताऽवगाहना कथिता 'पुप्फे फले बीए य अंगुलपुहुत्तं' पुष्पे फले बीजे चाङ्गुलपृथक्त्वम् फलबीजयोरवगाहना अङ्गुलद्वयादारभ्य नवाङ्गुलपर्यन्ता। उपर्युक्ताः सर्वा अपि अवगाहना उत्कृष्टतः प्रदर्शिताः जघन्यामवगाहनां तु स्वयमेव सूत्रे कथयति 'सव्वेसिं' इत्यादि। 'सव्वेसिं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' सर्वेषां मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजानाम् अवगाहना जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम् अङ्गुलस्यासंख्येयभागमात्रा सर्वेषामवगाहनेति उत्कृष्टाऽवगाहना तु विविच्य सर्वेषां यथा-

---

असंख्यातवें भाग प्रमाण तक और उत्कृष्ट से २ धनुष से ९ धनुष प्रमाण तक की कही गई है पर यहां वह पृथक् २ रूप से कही गई है जैसे-स्कन्ध, त्वचा और शाखा की १ गव्यूति पृथक्त्व, प्रवाल एवं पत्र की धनुष पृथक्त्व, पुष्प की हस्तपृथक्त्व, फल और बीज की अंगुल पृथक्त्व पत्र में जबतक अवयव विकसित नहीं होते हैं तब तक तो वह प्रवाल कहा गया है और जब उसमें अवयव प्रकट हो जाते हैं तब वह पत्र कहा जाता है। यह सब कथन जघन्य अवगाहना को लेकर नहीं किया गया है किन्तु उत्कृष्ट अवगाहना को लेकर ही किया गया है अतः इन सब की जघन्य अवगाहना 'अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' अंगुल के असंख्यात वें भाग प्रमाण है ऐसा जानना चाहिये।

ભાગ પ્રમાણુ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨ બે ધનુષથી નવ ધનુષ પ્રમાણુ સુધીની કહી છે. પરંતુ અહિયાં તે દરેકની જુદા જુદા રૂપથી કહી છે. જેમ કે-શાખાની ૧ એક ગવ્યૂતિ (બેગાઉથી લઈ નવ ગાઉ) પૃથક્ત્વ, પ્રવાલ અને પત્રની ધનુષ પૃથક્ત્વ, પુષ્પની હાથ પૃથક્ત્વ અને બીજની આંગળ પૃથક્ત્વ, પત્રમાં જ્યાં સુધી અવયવો વિકાસ પામતા નથી ત્યાં સુધી તેને પ્રવાળ-કૂંપળ કહેવામાં આવે છે, અને જ્યારે તેમાં અવયવ પ્રગટ થઈ જાય છે, ત્યારે તેને પાન કહેવામાં આવે છે, આ તમામ કથન જઘન્ય અવગાહનાને લઈને કહેલ નથી પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ અવગાનાના સંબંધમાં જ કહેલ છે. તેથી આ બધાની જઘન્ય અવગાહના 'અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇભાગ' આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ

यथं सूत्रे एव प्रदर्शिता इति। सेसं जहा सालीणं' शेषं यथा शालीनाम् शालिक-प्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तत् सूत्रे एव प्रदर्शितम् यत् शिष्टम् तत् सर्वं शालिक-वर्गवदेव द्रष्टव्यम्। इह भवति प्राचीन गाथा—

'पत्ते पवाले पुप्फे, फले य वीए य होइ उववाओ।
रुक्खेसु सुरगणाणं पसत्थरसवण्णगंधेसु ॥१॥

छाया—पत्रे प्रवाले पुष्पे फले च बीजे च भवति उपपातः।
वृक्षेषु सुरगणानां प्रशस्तरसवर्णगन्धेषु ॥१॥इति।

सुरगणानां देवानामुत्पादः-उत्पत्तिः प्रशस्तरसवर्णगन्धवतां वृक्षाणां पत्रे प्रवाले बीजे च भवति योऽयं प्रशस्तरसवर्णगन्धवान् वृक्षो भवति तस्य प्रवाला-दारभ्य बीजान्तेषु देवानामुत्पत्ति र्भवति नान्यत्र मूलादिपञ्चके इति भावः। 'एवं

'सेसं जहा सालीणं' इस पाठ से सूत्रकार ने यह प्रकट किया है कि शालिक प्रकरण की अपेक्षा इस प्रकरण में जो भिन्नता है वह तो हमने सूत्र में ही प्रकट कर दी है पर जहां कोई भिन्नता नहीं है वह सब शालिप्रकरण ही जैसा है अतः उसे प्रकट नहीं किया गया है। यहां प्राचीन-गाथा ऐसी है-'पत्ते पवाले पुप्फे' इत्यादि।

इस गाथा द्वारा यह प्रकट किया गया है कि देवों का उत्पाद प्रशस्त रस, वर्ण, गन्ध वाले वृक्षों के पत्र में, प्रवाल में, पुष्प में, फल में और बीज में होता है उनके मूल में, कन्द में, स्कन्ध में, त्वक् में और शाखा में नहीं होता है। 'एवं एए दस उद्देसगा' इस प्रकार से

प्रमाणु सुधीनी छे. तेम समजवु'. सेसं जहा सालीणं' आ पाठथी सूत्रकारे ओ प्रगट करेल छे के-शाली प्रकरणुनी अपेक्षाओ आ प्रकरणुमां जे ईरईार छे, ते ता सूत्रमांज अतावेल छे. पर'तु ज्यां ईरईार नथी. ते तमाम शाली प्रकरणुनी जेम ज समजवानुं छे तेथी ते भाग ग्रंथ विस्तार भयथी अहि' कहेल नथी. अहियां प्राचीन गाथा आ प्रमाणे छे-'पत्ते पवाले पुप्फे' ईत्याहि आ गाथाथी ओ अतावेल छे के-हेवाना उत्पाह प्रशस्त रस, वर्णु. गन्ध वाणा वृक्षाना पानमां, कूंपणामां, पुष्पोमां, ईणामां अने बीजोमां, थाय छे, तेना मूणमां, कंदमां, स्कंधमां, छालमां, अने शाखा-डाणोमां थते। नथी. 'एवं एए दस उद्देसगा' आ रीते आ ताल नामना पहेला वर्ग'मां मूण, कंद,

एए दस उद्देसगा' एवम्-उपरोक्तवर्णितमूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्प-फलबीजप्रकारेण एते दश उद्देशका भवन्ति तालनामकप्रथमवर्गे इति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् द्वाविंशतिशतकस्य
तालनामकः प्रथमवर्गः
॥ समाप्तः २२-१ ॥

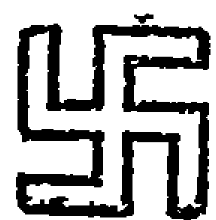
प्रवाल, इस ताल नाम के प्रथमवर्ग में मूल, कन्द, स्कन्ध, त्वक्, शाखा, पत्र, पुष्प, फल एवं बीज इस प्रकार के ये १० दश उद्देश होते हैं।सू०१।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बावीसवें शतक का
॥ ताल नामका प्रथमवर्ग समाप्त ॥२२-१॥

સ્કંધ, ત્વક, શાખા, પ્રવાલ, પત્ર, પુષ્પ, ફળ અને બીજ એ રીતે દસ ઉદ્દેશાઓ હોય છે. ાસૂ૦ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના બાવીસમા શતકનો તાલ નામનો પહેલો
વર્ગ સમાપ્ત ॥ ૨૨-૧ ॥

अथ द्वितीयो निम्ब नामको वर्गः प्रारभ्यते ॥

प्रथमं तालवर्गं व्याख्याय अवसरप्राप्तो द्वितीयैकास्थिकवनस्पतिजातीयवर्गः आरभ्यते तस्येदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते! निंबंब' इत्यादि,

मूलम्-अह भंते! निंबंब जंबु कोसंब ताल अंकोल्ल पीलु सेलु सल्लई मोयई मालुय बउल पलास करंज पुत्तंजीवग अरिट्ठ विहेलग हरिडग भल्लाय उवेंभरिय-खीरणी धायईपियाल-पूइ णिंबसण्ह य पासिय सीसव असणपुन्नाग नागरुक्ख-सीवण्णी असोगाणं एएसिं णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं जीवा कओहिंतो उववज्जंति० एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा निरवसेसं जहा तालवग्गो' ॥सू० २॥

॥ बावीसइमे सए बीतिओ वग्गो समत्तो ॥२॥

छाया—अथ भदन्त ! निम्बाम्रजम्बू कोशम्ब ताल अंकोल्य पीलु सेलुक सल्लकी मोचकी मालुकबकुलपलासकरञ्जपुत्रञ्जीवकारिष्टविभीतकहरीतकी भल्लातक उवेम्भरिका क्षीरणी धातकी प्रियालपूतिनिम्बसण्हकपासिकशिंशपाऽशन-पुन्नाग वृक्ष श्रीपर्ण्यशोकानाम् एतेषां खलु भदन्त! ये जीवा मूलतयाऽवक्राम-न्ति ते खलु जीवाः कुत उत्पद्यन्ते एवं मूलादिका दश उद्देशकाः कर्तव्या निवशेषं यथा तालवर्गः ॥सू०१॥

इति द्वाविंशतितमे शतके द्वितीयो वर्गः समाप्तः ॥

निम्ब नामक द्वितीय वर्ग

प्रथम तालवर्ग का कथन करके अब सूत्रकार अवसर प्राप्त दूसरे वर्ग का प्रारंभ करते हैं-'अह भंते ! निंबंब०' इत्यादि ।

નિમ્બ નામના બીજા વર્ગનો પ્રારંભ-

પહેલા તાલ વર્ગનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અવસરપ્રાપ્ત આ બીજા વર્ગનો પ્રારંભ કરે છે.-'अह भंते ! निंबंब' ઇત્યાદિ-

टीका—'अह भंते !' अथ भदन्त ! 'निंबंबजंबू, निम्बाम्र-जम्बू निम्बो वृक्षस्तिक्ततागुणविशिष्टः आम्रो रसालः जम्बू वृक्षविशेषः 'कोसंब' कोशम्बो वन्यो वृक्षविशेषः 'ताल' तालो वृक्षविशेष एवम् 'अंकोल्ल' अंकोलः-कङ्कोलापरनामकः 'पीलु' पीलुर्वृक्षविशेषः 'सेलु' सेलुको वृक्षविशेषः 'सल्लई' सल्लकी-कण्टकवान् वृक्षविशेषः 'मोयई' मोचकी 'मालय' मालकः 'बउल' बकुलः 'पलास' पलाशः 'करंज' करञ्ज, एते वृक्षविशेषाः 'पुत्तंजीव' पुत्रंजीवकः 'पित्तोझिया' इति लोकप्रसिद्धः 'रिट्ठ' अरिष्टः 'अरीठा' इति लोकप्रसिद्धः 'विहेलग' विभीतकः-'बहेडा' इति प्रसिद्धः 'हरितग' हरीतकी 'भल्लाय' भल्लातः-भेला इतिलोकप्रसिद्धः 'उंबेभरिय' उंबेभरिका 'खीरणी' क्षीरणी-'रायण' इति लोकप्रसिद्धम्-

टीकार्थ—हे भदन्त ! नीम, आम, जामुन, कोशंब, ताल, अंकोल्ल, पीलु, सेलुक, सल्लकी, मोचकी, मालुक, पलास, करंज, पुत्रंजीवक, अरिष्ट-अरीठा, बहेरा, हरड, भिलामा उंबेभरिका, क्षीरिणी धाविणी -धातकी, प्रियाल-चिरोंजी, पूतिनिम्बकरंज, सण्हक, पासिक, सिंशपा, अशन, पुन्नाग, नागवृक्ष, श्रीपर्ण और अशोक ये जो वृक्ष हैं सो इन वृक्षों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं वे वहां कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम ! यहां इसके उत्तर को प्राप्त करने के लिये मूलादिक समस्त उद्देशक तालवर्ग के जैसा कहना चाहिये, कङ्कोल वृक्ष का नाम ही अङ्कोल है सल्लकी काटोंवाला एक वृक्षविशेष होता है। जिसे भाषा में पित्तोज्झिया-या अद्दाझारा कहा जाता है वही पित्तंजीव शब्द से यहां लिया गया है अरीठा का नाम रिष्ट है। क्षीरिणी वृक्ष

ટીકાર્થ—હે ભગવાન્ નીમ. લીમડો, આમ-આંબો જાબુ કોશંબ, તાડ, અંકોલ્લ, પીલુ, સેલુક, સલ્લકી, મોચકી, માલુક, પલાશ, કરંજ, પુત્રંજીવક, અરિષ્ટ -અરીઠા, બહેડા, હરડે, ભિલામા, ઉંબેભરિકા ક્ષીરિણી, ધાબિણી-ધાતકી, પ્રિયાલ, ચિરોંજી. પૂતિનિંબકરંજ, સણ્હક, પાસિક, શિંશપા, અશન પુન્નાગ, નાગવૃક્ષ, શ્રીપર્ણ અને અશોક આ વૃક્ષોના મૂળ રૂપે જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ ત્યાં કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! અહિયાં આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવા માટે મૂલ વિગેરે સઘળા ઉદ્દેશાઓ તાલ વર્ગ પ્રમાણે સમજવા. કંકોલવૃક્ષનું નામ જ અંકોલ છે. સલ્લકીએ કાંટાવાળા વૃક્ષ વિશેષનું નામ છે, જેને ભાષામાં પિત્તોજ્ઝિયા કહેવામાં આવે છે, તેનેજ અહિયાં પિત્તંજીવ શબ્દથી કહેલ છે. અરિઠાનું નામ રિષ્ઠ છે. ક્ષિરિણી વૃક્ષને ભાષામાં

फलवान् वृक्षः 'धायई' धातकी–वृक्षविशेषः 'पियाल' प्रियालकः 'पूतिणिंव' पूतिनिम्बः 'सण्हय' सण्हकः 'पासिय' पासिको वृक्षविशेषः 'सीसव' शिंशपः 'असण' अतसी 'पुन्नाग' पुन्नागो वृक्षविशेषः, 'नागरुक्ख' नागवृक्षः 'सीवन्नी श्रीपर्णी 'असोगाणं' अशोकानाम् निम्बादारभ्य अशोकपर्यन्तानामेकास्थिकवन स्पतिजातीयवृक्षाणाम् 'एएसिं' एतेषां निम्बादिवृक्षाणाम् खलु 'जे जीवा' ये जीवाः 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतया–मूलरूपेण अवक्रामन्ति–समुत्पन्ना भवन्ति 'ते णं जीवा' ते खलु जीवा' ये मूलतया उत्पन्ना भवन्ति 'कओ-हिंतो उववज्जंति' केभ्यः स्थानेभ्य आगत्य समुत्पत्तिं लभन्ते किं नैरयिकेभ्य स्तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वेति प्रश्नः। 'एवं मूलादिया दस उद्देसगाः कायव्वा, निरवसेसं जहा तालवग्गो' एवं मूलादिका दश उद्देशकाः कर्तव्याः निर-वशेषं यथा तालवर्गः येन प्रकारेण तालनामक प्रथमवर्गे मूलादिका दश उद्देशकाः प्रदर्शिता स्तथैव इहापि निरवशेषं सर्वेऽपि मूलादिका दश उद्देशकाः पठनीयाः तालवर्गेऽपि शालिकवर्गस्य अतिदेशः शालिकवर्गवदेव तालवर्गः कथितः शालि-

---

को भाषा में खिरनी कहते हैं। इसके फलों में दूध निकलता है। विहेलग नाम बहेडा का है। 'हरितग' नाम हरड का है। धातकी वृक्ष विशेष का नाम है। 'प्रियालक' नाम चिरोंजी का है इस के वृक्ष को 'आचार का वृक्ष' कहा जाता है 'असण' अतसी का नाम है। ये जितने भी यहां वृक्ष प्रकट किये गये हैं उनके फलों में एक ही गुठली होती है। इसलिये इन्हें एकास्थिक के प्रकरण में रखा गया है।

तालवर्ग में मूलादिक १० उद्देशक प्रकट कर दिये गये हैं सो उसी पद्धति से वे सब उद्देशक यहां पर भी कहना चाहिये तालवर्ग शालिक-वर्ग के जैसा कहा गया है तथा शालिकवर्ग की अपेक्षा तालवर्ग में

ખિરની–રાયણ કહે છે તેના ફળોમાં દૂધ નીકળે છે, વિહેલગ, બહેડાનું નામ છે, 'હરિતગ' હરડેનું નામ છે. ધાતકીએ એક જાતના વૃક્ષ વિશેષનું નામ છે, પ્રિયાલ ચિરોંજીને કહે છે, તેના વૃક્ષને આચારનું વૃક્ષ એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે, 'અસણ' એ અલસીનું નામ છે, અહિયાં આ જેટલા વૃક્ષો કહ્યા છે, તેના ફળોમાં એકજ ગોઠલી હોય છે. તેથી તેઓને એકા સ્થિક પ્રકરણમાં રાખેલા છે.

તાલ વર્ગમાં મૂળ વિગેરે ૧૦ દસ ઉદ્દેશાઓ કહેલ છે એજ પદ્ધતિથી તે બધા જ ઉદ્દેશાઓ અહિયાં પણ સમજવા તાલવર્ગ શાલીવર્ગ પ્રમાણે

कापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तत्सर्वं तालवर्गे प्रतिपादितम्। तदतिरिक्तं सर्वं शालिक-प्रकरणातिदेशनिष्पन्नतालवर्गवदेव ज्ञातव्यम्। एवमत्र द्वितीयवर्गेऽपि मूल कन्द-स्कन्धत्वक्शाखा प्रवालपत्रपुष्पफलबीजनामका दशोद्देशका भवन्तीति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्री घासिलालव्रतिविरचितायां श्री 'भग-
वतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् द्वाविंशतितमशतके
द्वितीयो वर्गः समाप्तः ॥२२-२॥

जो विलक्षणता है, वह सब तालवर्ग में प्रकट ही करदी गई है इस प्रकार यहां द्वितीयवर्ग में भी मूल, कन्द, स्कन्ध, त्वचा-छाल, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल और बीज इन नामों के दश उद्देशक होते हैं ।।सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बावीसवें शतकका
॥ द्वितीयवर्ग समाप्त ॥२२-२॥

કહેલ છે, તથા શાલીવર્ગની અપેક્ષાએ તાડ વર્ગમાં જે ફેરફાર છે, તે તમામ તાડ વર્ગમાં પ્રગટ કરેલ છે. આ રીતે અહિયાં આ બીજા વર્ગમાં પણ મૂળ, કંદ, સ્કંધ, ત્વચા, છાલ, શાખા, પ્રવાલ, પત્ર પુષ્પ ફળ અને બીજ આ નામોના દસ ઉદ્દેશાઓ થાય છે. ાસૂ ૧ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના બાવીસમા શતકનો બીજો વર્ગ સમાપ્ત ાર૨-૨ા

॥ अथ तृतीयो वर्गः प्रारभ्यते ॥

द्वितीयवर्गे निम्बाम्रजम्बूप्रभृतिकैकास्थिकवनस्पतिजातीयवृक्षाणां मूलादितया समुत्पद्यमानजीवानां कुत उत्पादादिकं भवतीति विचिन्त्य क्रमप्राप्तबहुबीजकवनस्पतिजातीयाऽगस्तिकतिन्दुकादिवृक्षमूलाद्याश्रितजीवानामुत्पादादिकं विचिन्तयितुं तृतीयो वर्गः प्रारभ्यते, तदनेन संबन्धेन आयातस्यास्य तृतीयवर्गस्येदमादिमं सूत्रम्–'अह भंते ! अत्थिय तिंदुय' इत्यादि ।

मूलम्–'अह भंते ! अत्थियतिंदुयकविट्ठअंबाडगमाउलिंगबिल्लआमलगफणसदाडिमआसत्थउंबरवडणग्गोहनंदिरुक्खपिप्पलिसतरपिलक्खुरुक्ख काउंबरिय कुच्छुंभरिय देवदालितिलगलउयछत्तोहसिरीससत्तवन्नदहिवन्नलोद्धधवचंदणअज्जुणणीवकुडयकलंबाणं, एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते !० एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा तालवग्गसरिसा नेयव्वा जाव बीयं' ॥सू० १॥

॥ बाइसमे सए तइओ वग्गो समत्तो ॥२२–३॥

छाया—अथ भदन्त ! अगस्तिकतिन्दुककपित्थाऽऽम्रातकमातुलिङ्गविल्वामलकपनसदाडिमाश्वत्थोदुम्बरवटन्यग्रोधनन्दिवृक्षपिप्पलीसतरप्लक्षवृक्षकाकोदुम्बरिककोस्तुम्भरिकदेवदालितिलकलकुचछत्रौघशिरीषसप्तपर्णदधिपर्णलोध्रकधवचन्दनार्जुननीपकुटजकदम्बानाम्, एतेषां खलु ये जीवा मूलतयाऽवक्रामन्ति ते खलु भदन्त० !. एव मत्रापि मूलादिका दश उद्देशका स्तालवर्गसदृशाः ज्ञातव्या यावद् बीजम् ॥सू० १॥

द्वाविंशतितमे शतके तृतीयो वर्गः समाप्तः ॥

तीसरा वर्ग का प्रारंभ

द्वितीयवर्ग में नीम, आम, जामुन आदि एक अस्थिवाले वनस्पतिसम्बन्धी वृक्षों के मूलादि के रूप से उत्पन्न हुए जीवों का वहां आना

ત્રીજા વર્ગનો પ્રારંભ–

બીજા વર્ગમાં લીમડો, આંબો, જાંબૂ વિગેરે એક ગોઠલીવાળા વનસ્પતિ સંબંધી વૃક્ષના મૂળ વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવોનું આવવું

टीका--'अह भंते !' अथ भदन्त ! 'अत्थिय' अगस्तिको मुनिवृक्षः 'तिंदुय' तिन्दुकः 'कविट्ठ' कपित्थः 'कोठ' इति प्रसिद्धः 'अंबाडय' आम्रातकः 'माउलिंग' मातुलिङ्गः (बिजोरा) इति लोकप्रसिद्धः 'बिल्ल' बिल्वः प्रसिद्धः श्रीवृक्षापरनामकः, 'आमलय' अमलकः, 'फणस' पनसः 'दाडिम' दाडिमः 'आसत्थ' अश्वत्थः, 'उंबर' उदुम्बरः 'वड' वटवृक्षः, 'णग्गोह' न्यग्रोधः विपुलशाखायुक्तो वट एव, 'नंदिरुक्ख' नन्दिवृक्षः 'पिप्पलि' पिप्पली अश्वत्थजातीया एवैषा यद्वा-औषधि विशेषः। 'सतर' सतरः 'पिलक्खुरुक्ख' प्लक्षवृक्षः, 'काउंबरिय' काकोदुम्बरिका, 'कुच्छुंभरिय' कौस्तुम्भरिकः, 'देवदालि' देवदालिः-देवदारुशब्देन प्रसिद्धः 'तिलग' तिलकः 'लउय' लकुचः, 'छत्तोह' छत्रौघः 'सिरीस' शिरीषः 'सीसम' इति

कहां से होता है इस बात का निरूपण करके अब सूत्रकार क्रमप्राप्त बहुबीजक वनस्पति सम्बन्धी अगस्तिक, तिन्दुक आदि वृक्षों के मूल आदि रूप से उत्पन्न हुए जीवों का उत्पाद आदि का विचार करने के लिये तृतीयवर्ग प्रारंभ करते हैं-इस तृतीयवर्ग का यह 'अह भंते ! अत्थियतिंदुयकविट्ठ' इत्यादि सूत्र प्रथम सूत्र है--

टीकार्थ--गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं-'अह भंते !' हे भदन्त ! 'अत्थिय, तिंदुय, कविट्ठ, अंबाडग, माउलिंग, बिल्ल, आमलग, फणस, दाडिम, आसत्थ, उंबर, वड०' अगस्तिक, तिंदुक, कैंथ, अंबाडग, मातुलिङ्ग, बिल्व-बेल, आमलक, पनस, अश्वत्थ, उदुम्बर, वड, न्यग्रोध, नन्दिवृक्ष, पिप्पली, सतर, प्लक्षवृक्ष, काकोदुंबरी, कुस्तुंभरि, देवदालि, तिलक, लकुच, छत्रौघ, शिरीष, सप्तपर्ण, दधिपर्ण, लोध्रक, धव, चन्दन,

ત્યાં કયાંથી થાય છે ? આ બાબતનુ નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ બહુ બીજવાળા વનસ્પતિયોના સંબંધમાં અગસ્તિક, તિંદુક, વગેરે વૃક્ષોના મૂળ વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવોના ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ વગેરેનો વિચાર કરવા માટે ત્રીજા વર્ગનો આરંભ કરવામાં આવે છે, આ ત્રીજા વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-'अह भंते ! अत्थियतिंदुयकविट्ठ' ઈત્યાદિ-

ટીકાર્થ--ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'अह भंते !' હે ભગવાન્ 'અત્થિય તિંદુય કવિટ્ઠ અંબાડગ; માઉલિગ, બિલ્લ આમલગ, ફણસ, દાડિમ, આસત્થ, ઉંબર, વડગ અગથિયો તિંદુક, કોઠું, અંબાડગ, માતુલિંગ, બિલ્વ-બીલી, અમલક-આમળા, ફણસ, દાડમ, પીપળો, ઉમરડો, વડ, નંદિ વૃક્ષ, પીપર, સતર, પ્લક્ષ, કાકોદુંબરી, કુસ્તુંભરી, દેવદાલિ, તિલક, લકુચ, છત્રૌધ, કદમ્બ, આ બધા વૃક્ષોના મૂળ રૂપે ઉત્પન્ન થનારા જે જીવો છે, તે

प्रसिद्धः 'सत्तवन्न' सप्तपर्णः 'दहिवन्न' दधिपर्णः, 'लोद्धः, लोध्रः, 'धव' धवः 'चंदण' चन्दनम्, 'अज्जुण' अर्जुननामकः श्वेतवृक्षः 'नीव' नीपः, 'कुडय' कुटजः 'कलंबाणं' कदम्बानाम् अगस्तिकादारभ्य कदम्बान्तानां द्वन्द्वे षष्ठीबहुचनेकदम्बानाम् 'एएसि णं' एतेषाम् खलु आगस्तिकादारभ्य कदम्बान्तानां बहुबीजकवृक्षाणाम् 'जे जीवा' ये जीवाः, 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतया-मूलरूपेण अवक्रामन्ति-समुत्पद्यन्ते 'ते णं भंते! जीवा' ते खलु ये मूलतया समुत्पन्ना स्ते जीवाः, 'कओहिंतो उववज्जंति' केभ्य स्थानेभ्य आगत्य मूलतया समुत्पन्ना भवन्ति, 'किं नेरइएहिंतो तिरि० मणुस्सेहिंतो देवेहिंतो वा' किं नैरयिकेभ्यः तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वा आगत्य मूलादौ समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं एत्थ वि मूलादिया दस उद्देसगा तालवग्गसरिसा नेयव्वा जाव बीयं' एव मत्रापि मूलादिका दशोद्देशका स्तालवर्गसदृशा नेतव्या यावद्बीजम् यथा तालवर्गे दशोद्देशका मूलकन्दादिकाः कथिता स्तत्सदृशा स्तत्समानाकारा एवेहापि

अर्जुन, नीपकुटज और कदम्ब-ये जो वृक्ष हैं सो इन वृक्षों के मूलरूप से उत्पद्यमान जो जीव हैं वे जीव यहां कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं? 'किं नेरइएहिंतो तिरियमणुस्सेहिंतो' क्या नैरयिक से आकरके उत्पन्न होते हैं? या तिर्यंचों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा तालवग्गसरिसा नेयव्वा जाव बीयं' हे गौतम! यहां पर भी मूलादिक दश उद्देशक तालवर्ग के जैसे कहना चाहिये यहां यावत्पद से कन्द, स्कन्ध, त्वचा, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प और फल' ये अवशिष्ट उद्देशक गृहीत हुए हैं। तथा च-तालवर्ग में जैसे ये दश उद्देशक मूल से लेकर

જીવો કયાંથી આવીને તેના મૂળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं नेरइएहिंतो तिरियमणुस्सेहिंतो वा' શું નરકમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा तालवग्गसरिसा नेयव्वा जाव बीयं' હે ગૌતમ! અહિયાં પણ તાલ વર્ગ પ્રમાણે મૂળ વગેરેના દસ ઉદ્દેશાઓ સમજી લેવા યાવત્પદથી અહિયાં કંદ, સ્કંધ, છાલ, ડાળ, કૂંપળ, પાન, પુષ્પ, અને ફળ આ ઉદ્દેશાઓ ગ્રહણ કરાયા છે. તથા તાલ વર્ગમાં મૂળથી લઈને બીજ સુધીના દસ ઉદ્દેશાઓ શાલી વર્ગ પ્રમાણે કહ્યા છે-

मूलादिका उद्देशका नेतव्याः-वक्तव्याः, कियत्पर्यन्तं मूलादिका उद्देशकाः पठनीया स्तत्राह-'जावबीयं' यावद्बीजम् यावत्पदेन कन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्र-पुष्पफलान्तानां ग्रहणं भवति तथा च तालवर्गे यथा दश उद्देशका मूलादारभ्य बीजान्ताः शालिवर्गवत् क्वचिदंशे शालिवर्गवैलक्षण्येनापि कथिता स्तथैव इहापि तालवर्गवद् दशोद्देशका मूलादारभ्य बीजान्ता वक्तव्या इति एवं च हे-भदन्त! अगस्त्यादि वृक्षाणां मूलतया ये जीवा उत्पद्यन्ते केभ्यः स्थानेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो वा आगत्य समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। ते मूलजीवा एकसमये कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। एवम् ते अग-

बीजतक के शालिवर्ग के जैसे कहे गये हैं-यद्यपि किन्हीं २ अंशों में शालिवर्ग की अपेक्षा इनमें विलक्षणता होने पर भी वे उसके जैसे कहे गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी तालवर्ग के जैसे दश उद्देशक मूल से लेकर बीज तक के कहना चाहिये इस प्रकार से यहां जो प्रश्न किया गया है कि अगस्तिक आदि वृक्षों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं वे किन स्थानों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? ऐसे इस प्रश्न का उत्तर यही होता है कि वे तिर्यंचों या मनुष्यों से आकरके ही उत्पन्न होते हैं-नैरयिक या देवों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं। हे भदन्त! वे मूल जीव मूल में एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं हे गौतम! वे मूलजीव मूल में एक समय में जघन्य से एक या दो या तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात

જો કે કોઈ અંશોમાં શાલીવર્ગ કરતાં તેમાં ફેરફાર હોવા છતાં પણ તેઓને તે પ્રમાણે કહ્યા છે, એજ રીતે અહિયાં પણ તાલ વર્ગ પ્રમાણે જ મૂલથી લઈને બીજ સુધીના ઉદ્દેશાઓ કહેવા જોઈએ અર્થાત્ તે પ્રમાણે સમજી લેવા. એ રીતે અહિયાં જે પ્રશ્ન કરેલ છે કે-આસ્તિક વિગેરે વૃક્ષોના મૂળ રૂપે જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે કયા સ્થાનોથી આવીને તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ છે કે-તિર્યંચોમાંથી અથવા મનુષ્યોમાંથીજ આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, નરકમાંથી અગર દેવોમાંથી આવીને તેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. હે ભગવાન્ તે મૂળના જીવો એક સમયમાં મૂળમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે જીવો મૂળમાં એક સમયમાં જઘન્યથી એક, અથવા બે, અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે,

स्त्यादिवृक्षमूलस्थजीवा यदि असंख्योत्सर्पिणी अवसर्पिणी पर्यन्तं प्रतिसमयम् असंख्येया निष्काश्यन्ते तदपि निष्काशयितुं न शक्यन्ते इत्येवमपहारोऽपि वक्तव्यः। अवगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्यातभागपरिमिता, उत्कर्षेण धनुः पृथक्त्वम्। ते जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो बन्धका भवन्ति नवेति प्रश्नस्य बन्धका एव नावन्धका इत्युत्तरम्। एवं वेदोदयोदीरणालेश्या दृष्टिज्ञान योगोपयोगेषु, तथा वर्णादारभ्येन्द्रियपर्यन्तद्वारेषु उत्पलोद्देशक (श० ११-उ० १) वद् व्याख्या ज्ञातव्या। ते मूलजीवाः कालतः कियच्चिरं भवन्तीति प्रश्नस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालमित्युत्तरम्। ते जीवा मूलान्निष्क्रम्य

उत्पन्न होते हैं इसी प्रकार से यहां पर ऐसा अपहार भी कहना चाहिये कि अगस्त्यादिवृक्षों के मूलों में स्थित जीव यदि असंख्यात उत्सर्पिणी तक प्रतिसमय असंख्यात २ निकाले जावें तो भी वे उनमें से पूरे नहीं निकाले जा सकते हैं। अवगाहनाके संबंध में इनकी अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भागप्रमाण और उत्कृष्ट से दो धनुष से लेकर नौ धनुषतक की होती है। बंधक के संबंध में वे मूलजीव ज्ञानावरणीयादि आठों कर्मों के बंधक ही होते हैं, अबंधक नहीं होते इसी प्रकार से वेद, उदय, उदीरणा, लेश्या, दृष्टि, ज्ञान, योग, उपयोग, इन द्वारों में तथा वर्ण से लेकर इन्द्रियतक के द्वारों में उत्पलोद्देशक (श. ११ उ. १) के जैसी व्याख्या करनी चाहिये। वे मूल जीव काल की अपेक्षा कितने समय तक रहते हैं? वे मूल जीव काल की अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त तक और उत्कृष्ट से असंख्यात कालतक

એજ રીતે અહિયાં અપહાર સંબંધમાં આ પ્રમાણે કહેવું કે-અગથિયા વિગેરે વૃક્ષોના મૂળોમાં રહેલા જીવો જો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી સુધી પ્રતિસમય અસંખ્યાત બહાર કહાડવામાં આવે તો પણ તેઓ તેમાંથી પુરા બહાર કહાડી શકાતા નથી. અવગાહના સંબંધમાં-તેઓની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ વાળી અને ઉત્કૃષ્ટથી બે ધનુષથી લઇને નવ ધનુષ સુધીની હોય છે, બંધકના સંબંધમાં મૂળ ગત જીવો જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ કર્મોનો બંધ કરવા વાળા જ હોય છે, અબંધક હોતા નથી એજ રીતે વેદ, ઉદય, ઉદીરણા, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, આ દ્વારોમાં તથા વર્ણથી લઈને ઇંદ્રિય સુધીના દ્વારોમાં ઉત્પલોદ્દેશક (શ ૧૧ ઉ ૧)ના કથન પ્રમાણે વર્ણન સમજી લેવું. તે મૂળ ગત જીવો કાળની અપેક્ષાએ કેટલા સમય સુધી રહે છે? એ મૂળના જીવો

पृथिव्यादौ गच्छन्ति ततः पुनरपि मूले आगच्छन्ति एवं कियत्कालपर्यन्तं सेवन्ते गत्यागतिं च कुर्वन्तीति प्रश्नः। अत्र पृथिवीत आरभ्य मनुष्यपर्यन्तं सर्वेषां पृथक् पृथग् भवग्रहणानि प्रोक्तानि तानि उत्पलोद्देशके द्रष्टव्यानि। एवं सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्वाः मूलतया उत्पन्नपूर्वाः किमिति प्रश्नस्य असकृत्-अनन्तवारमुत्पन्नपूर्वा इत्युत्तरम्। शालिकवर्गापेक्षया नानात्वमिदम् मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखोद्देशेषु देवानामुत्पत्ति र्न भवतीति प्रवालपत्रपुष्पफलवीजान्तोद्देशकेषु देवानामुत्पत्ति र्भवतीत्युत्पत्तौ वैलक्षण्यम्। इह

रहते हैं। वे मूलजीव यदि मूल से मरकर पृथिवी आदि में जन्म धारण कर लेते हैं और फिर वहां से मर कर पुनः मूल में जन्म धारण करते हैं तो इस प्रकार से वे यहां कबतक रहते हैं-कबतक गति और आगति करते रहते हैं ? यहां पृथिवी से लेकर मनुष्यपर्यन्त सब के पृथक् पृथक् रूप से भवग्रहण कहे गये हैं सो वे सब उत्पलोद्देशक में देखलेना चाहिये। समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्व क्या हे भदन्त ! पहिले मूल जीवरूप से उत्पन्न हो चुके हैं ? हां गौतम ! ये सब पहिले मूलजीवरूप से अनेक बार अथवा अनन्तबार उत्पन्न हो चुके हैं। शालिक वर्ग की अपेक्षा यहां ऐसी भिन्नता है-मूल, कन्द, स्कन्ध, त्वचा, शाखा इन उद्देशकों में देवों की उत्पत्ति नहीं होती है प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल, बीज इन उद्देशकों में देवों की उत्पत्ति होती है ऐसी यह उत्पत्ति में विलक्षणता है देवों की उत्पत्ति होने के कारण

કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે. તે મૂળગત જીવો જો મૂળમાંથી મરીને પૃથ્વિકાય વિગેરેમાં જન્મ ધારણ કરે અને પાછા ત્યાંથી મરીને ફરીથી મૂળમાં જન્મ ધારણ કરે, તો આ પ્રકારથી તેઓ ત્યાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? અને ક્યાં સુધી એ રીતે અવર જવર કરતા રહે છે ? અહિયાં પૃથ્વીકાયથી લઈને મનુષ્ય સુધીમાં બધાને જુદા જુદા રૂપથી ભવ ગ્રહણ કહેલ છે, તો તે તમામ કથન ઉત્પલોદ્દેશમાંથી સમજી લેવું સઘળા પ્રાણો, સઘળા ભૂતો, સઘળા જીવો, સઘળા સત્વો, હે ભગવન્ પહેલાં મૂળના જીવરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે ? હા ગૌતમ ! આ બધા પહેલાં અનેક વાર અને અનંત વાર મૂળના જીવરૂપે ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયા છે. શાલીવર્ગની અપેક્ષાએ આ કથનમાં એ ફેરફાર છે કે-મૂળ, કંદ, સ્કંધ, છાલ, શાખા, આ ઉદ્દેશાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને પ્રવાલ-કૂંપળ, પાન, ફૂલ, ફળ, અને બીજ આ ઉદ્દેશાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થાય છે, આ પ્રમાણે ઉત્પત્તિના સંબંધમાં ફેરફાર છે દેવોની ઉત્પત્તિ

चतस्रो लेश्या वक्तव्याः, एषु देवोत्पत्तिसद्भावात्। स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कृष्टतो वर्षदशसहस्राणि, अवगाहना मूले कन्दे धनुष्कपृथक्त्वम्, स्कन्धे त्वचि शाखायां च गव्यूतपृथक्त्वम्, प्रवाले पत्रे धनुः पृथक्त्वम् पुष्पे हस्तपृथक्त्वं पत्रे बीजे चाङ्गुलपृथक्त्वम् सर्वत्र जघन्यतोऽङ्गुलस्यासंख्येयभागम् एतदतिरिक्तं सर्वं दशस्वपि उद्देशकेषु शालिवर्गवदेवेति। एवमगस्त्यादि, बहु बीजकफलविषयके तृतीयवर्गे दशोद्देशका मूलादिका यथा वर्णिता भवन्तीति ।सू.१।

द्वाविंशतितमशतके तृतीयो वर्गः समाप्तः ॥

यहां चार लेश्याएँ होती हैं यहां स्थिति जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की है और उत्कृष्ट से १० हजार वर्ष की है, अवगाहना मूल, कन्द, इन दो द्वारों में धनुष्क पृथक्त्व की है स्कन्ध, त्वचा, और शाखा इन द्वारों में गव्यूतपृथक्त्व की है प्रवाल एवं पत्र में धनुः पृथक्त्व की है पुष्प में हस्तपृथक्त्व की है पत्र एवं बीज द्वार में अंगुलपृथक्त्व की है यह अवगाहना कथन उत्कृष्ट की अपेक्षा से है जघन्य की अपेक्षा से अवगाहना सर्वत्र अङ्गुल के असंख्यातवें भागप्रमाण है। इस भिन्नता से अतिरिक्त और सब कथन दशों उद्देशकों में शालिवर्ग के जैसा ही है इस प्रकार अगस्त्यादिक बहुबीजकफल के विषय वाले इस तृतीयवर्ग में मूलादिक दश उद्देशक वर्णित हुए हैं ॥सू०१॥

॥ तृतीय वर्ग समाप्त २२-३ ॥

થવાને કારણે અહિયાં ૪ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦ દસ હજાર વર્ષ સુધીની છે. અવગાહના મૂળ અને કંદ એ બે દ્વારમાં ધનુષ્ક પૃથક્ત્વ નીજ છે. સ્કંધ, ત્વચા—છાલ અને શાખા—ડાળ આ દ્વારોમાં ગવ્યૂત (બે ગાઉ) પૃથક્ત્વની છે પ્રવાલ અને પત્રમાં ધનુષ્પૃથક્ત્વની છે. પુષ્પમાં હસ્ત પૃથક્ત્વની છે. પત્ર અને બીજ દ્વારમાં આંગળ પૃથક્ત્વની છે.—અવગાહનાનું કથન ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ છે. અને જઘન્યની અપેક્ષાએ અવગાહના બધે જ આંગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણુવાળી કહી છે આ રીતના ફેરફાર શિવાય બીજુ—તમામ કથન દશે ઉદ્દેશાઓમાં શાલીવર્ગના કથન પ્રમાણે જ છે. આ રીતે અગસ્તીયા વિગેરે બહુ બીજવાળા ફળના વિષયવાળા આ ત્રીજા વર્ગમાં મૂળ વિગેરે સંબંધી દશ ઉદ્દેશાઓનું વર્ણન કરેલ છે. ।।સૂ૦૧।।

ત્રીજો વર્ગ સમાપ્ત ।।૨૨-૩।।

॥ अथ चतुर्थो वर्गः प्रारभ्यते ॥

तृतीयवर्गे अगस्त्यादिबहुबीजकवृक्षमूलादिजीवानामुत्पादादिकं वर्णितम्, अथ 'वाइंगणि' आदि गुच्छजातीयवनस्पतिमूलादिजीवानामुत्पादादिकंविवेचयितुं चतुर्थो वर्ग आरभ्यते तदनेन संबन्धेन आयतस्य चतुर्थवर्गस्य इदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते ! वाइंगणि' इत्यादि ।

मूलम्-'अह भंते ! वाइंगणि सल्लइ थुंडइ० एवं जहा पन्नवणाए गाहानुसारेण णेयव्वं जाव गंजपाटला दासि अंकोल्लाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति० एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा नेयव्वा जाव बीयंति निरवसेसं जहा वंसवग्गो ॥सू० १॥

॥ बावीसइमे सए चउत्थो वग्गो समत्तो ॥

छाया—'अथ भदन्त ! वृन्ताकी सल्लकी थुंडकी० एवं यथा प्रज्ञापनायाः गाथानुसारेण नेतव्यं यावत् गञ्जपाटलादासिअंकोलानाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतयाऽवक्रामन्ति० एवमत्रापि मूलादिका दश उद्देशका नेतव्या यावद्बीजमिति निरवशेषं यथा वंशवर्गः ॥सू०१॥

॥ द्वाविंशतिशतके चतुर्थो वर्गः समाप्तः ॥

चतुर्थ वर्ग का प्रारंभ

तृतीयवर्ग में अगस्त्यादिक बहुबीजवाले वृक्षों के मूलगतजीवों के उत्पाद आदि का वर्णन करके अब सूत्रकार 'वाइंगणि' आदि गुच्छजातीय वनस्पति के मूलगत जीवों का विवेचन करने के लिये चतुर्थवर्ग प्रारंभ करते हैं-इस वर्ग का यह 'अह भंते ! वाइंगणि' आदि सूत्र प्रथम सूत्र है—'अह भंते ! वाइंगणि सल्लइ थुंडइ०' इत्यादि।

ચોથા વર્ગનો પ્રારંભ-

ત્રીજા વર્ગમાં અગથિયા વિગેરે બહુ બીજવાળા વૃક્ષોના મૂળમાં રહેલ જીવોના ઉત્પાદ વિગેરેનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર 'वाइंगणि' વિગેરે ગુચ્છા વાળા જાતના વનસ્પતિયોના મૂળમાં રહેલા જીવોનું વિવેચન કરવા માટે આ ચોથા વર્ગનો આરંભ કરે છે. આ વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે- 'अह भंते ! वाइंगणि' ઈત્યાદિ

टीका—'अह भंते !' अथ भदन्त ! 'वाइंगणि सल्लइ थुंडई०' वृन्ताकी सल्लकी थुंडकी इत्यादि० 'एवं जहा पन्नवणाए गाहानुसारेण णेयव्वं' एवं यथा-प्रज्ञापनायाः प्रथमपदोक्तगाथानुसारेण नेतव्यम् तथाहि-प्रज्ञापनायाः प्रथमं पदम् 'वाइंगणि सल्लइ थुंडइ य तह कत्थुरी य जासुमणा रूवी आडइ णीली तुलसी तह माउलिंगीय' इत्यादित आरभ्य 'जावइकेयइ तह गंज पाटलादासिअंकोले' एतत् पर्यन्तं पञ्च गाथाः नेतव्याः, प्रज्ञापनाया गाथानुसारेण वृन्ताकीवर्गे वृक्षाणां नामाङ्कनम् कर्तव्यम् कियत्पर्यन्तं गाथा नेतव्याः यावत् गञ्जपाटलादासिअंकोलानाम् 'एएसि णं' एतेषां वृन्ताकीत आरभ्य अङ्कोलान्तानाम्-गुच्छजातीय वनस्पतीनां खलु ये जीवाः, 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतयाऽवक्रामन्ति ते जीवाः कुत आगत्य मूलादौ समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्योत्तरम्-तिर्यग्भ्यो वा आगत्य समुत्प-

---

टीकार्थ—हे भदन्त ! 'वाइंगणि सल्लइ थुंडइ०' वृन्ताकी, सल्लकी, थुंडकी इत्यादि वृक्षों के नाम प्रज्ञापना सूत्र के प्रथम पद में कथित गाथा के अनुसार यावत् गंज, पाटला, दासी एवं अंकोल तक जानना चाहिये वह गाथा 'वाइंगणि-सल्लइ थुंडइ य तह कंथुरी य जासुमणा' रूवी आडइ णीली तुलसी तह माउलिंगीय' इस प्रकार से है इस गाथा से लेकर 'जावइकेयइ तह गंजपाडला दासि अंकोले' इस गाथा तक पांच गाथाएं हैं सो इन गाथाओं के अनुसार यहां वृन्ताकीवर्ग में वृक्षों का नामाङ्कन गंज, पाटल दासी एवं अंकोल तक करना चाहिये सो इन वृन्ताकी (वेगन) से लेकर अङ्कोल तक के ये जितने भी गुच्छ जातीय वनस्पति हैं-इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं-वे कहां से आकरके इनमें उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में

ટીકાર્થ-હે ભગવન્ 'વાઇંગણિ સલ્લઇ થુંડઇ૦' વંતાકી, સલ્લકી થુંકડી, વિગેરે વૃક્ષોના નામો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં કહેલ ગાથા પ્રમાણે, યાવત્ ગંજ, પાટલા, દાસી, અને અંકોલ સુધી, સમજવું. આ ગાથા 'वाइंगाणि-सल्लइ, थडइ, य तह कंथुरी य जासुमणा ! रूवी आडइ णीली, तुलसी, तह माउलिंगीय०' આ ગાથાથી લઇને 'जावइ केयइ तह गंजपाडला दासिअंकोले' આ ગાથા સુધી પાંચ ગાથાઓ છે. આ ગાથાઓ પ્રમાણે અહિયાં વૃન્તાકી વર્ગમાં વૃક્ષોના નામોનું કથન ગંજ, પાટલ, દાસી, અને અંકોલ સુધી કરવું આ વંતાકી (રીંગણુ)થી લઇને અંકોલ સુધીના ગુચ્છાની જાતના આ જેટલા વનસ્પતિયો છે, આ વનસ્પતિયોના મૂળરૂપે જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ ક્યાંથી આવીને તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

द्यन्ते इत्युत्तरम् । 'एवं एत्थ वि' एवमेव-पूर्ववदेव अत्रापि चतुर्थवर्गेऽपि 'मूलादीया दस उद्देसगा नेयव्वा' मूलादिका दश उद्देशका नेतव्याः, कियत्पर्यन्तं तत्राह -'जाव' इत्यादि, 'जाव बीयं' यावद्बीजम् मूलादारभ्य कन्दस्कन्धत्वक्शाखा प्रवालपत्रपुष्पफलबीजान्ता दशोद्देशका इहापि वक्तव्याः 'निरवसेसं जहा वंसवग्गो' निरवशेषं यथा वंशवर्गः वंशवर्गवदेव अयं सर्वोऽपि चतुर्थो वर्गः सर्वथा व्याख्यातव्यः विशेषतोऽत्र वंशवर्ग एव द्रष्टव्यः ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् द्वाविंशतिशतकस्य
तालनामकः चतुर्थो वर्गः
॥ समाप्तः २२-४ ॥

प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! तिर्यंचों से अथवा मनुष्यों से आकरके जीव इनके मूलादिकों में उत्पन्न होते हैं । 'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा नेयव्वा जाव बीयंति निरवसेसं जहा वंसवग्गो' यहां पर भी मूल से लेकर बीजतक दश उद्देशक वंश वर्ग के जैसा कहना चाहिये ॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बावीसवें शतक का
॥ चतुर्थ वर्ग समाप्त-२२-४ ॥

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તિર્યંચોથી અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને તે જીવો તેના મૂળ વિગેરે રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा सालीणं' અહિયાં પણ મૂળથી લઈને બીજ સુધીના દસ ઉદ્દેશાઓ શાલીવર્ગ પ્રમાણે કહેવા જોઈએ આમાં શાલીવર્ગ કરતાં જે વિશેષતા હોય તે શાલી વર્ગમાં જ જોઈને સમજી લેવી ।।સૂ. ૧।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના બાવીસમા શતકનો ચોથો વર્ગ સમાપ્ત ।।૨૨-૪।।

अथ पञ्चमो वर्ग प्रारभ्यते—

चतुर्थे वर्गे वृन्ताकी प्रभृति गुच्छजातीय वनस्पतिमूलादिजीवानामुत्पादादिकं निरूप्य अथ गुल्मजातीय वनस्पतिविषयकः पञ्चमो वर्गो निरूप्यते तस्येदमादिमं सूत्रम्—'अह भंते ! सेरियए णवमालिय' इत्यादि ।

मूलम्—'अह भंते ! सेरियए णवमालिय कोरंटगबंधुजीवगमणोज्ज० जहा पन्नवणाए पढमे पदे गाहाणुसारेणं जाव नवणीइया कुंद महाजईणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति० एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा सालीणं' ॥सू० १॥

॥ बावीसइमे सए पंचमो वग्गो समत्तो ॥

छाया—अथ भदन्त ! सेरियक नवमालिका कोरण्टकबन्धुजीवक मनोज्ञ० यथा प्रज्ञापनायाः प्रथमपदे गाथानुसारेण यावत् नलिनी कुन्दमहाजातीनामेतेषां ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति० एव मत्रापि मूलादिका दशोदेशका निरवशेषं यथा शालीनाम् ॥सू०१॥

टीका—अथ हे भदन्त ! 'सेरियका' सेरियकः—श्वेतपुष्पो गुल्मजातीयवनस्पतिविशेषः, 'णवमालिय' नवमालिका 'कोरंटग' कोरण्टकः, 'बंधुजीवग' बन्धु-

पंचम वर्ग प्रारंभ

चतुर्थवर्ग में वृन्ताकी आदि गुच्छ जातीय वनस्पति के मूलादिगत जीवों का उत्पाद आदि का निरूपण करके अब सूत्रकार गुल्म जातीय-वनस्पति के मूलादिगत जीवों का निरूपण करने के लिये पांचवें वर्ग का कथन करते हैं इस वर्ग का प्रथम सूत्र 'अह भंते ! सेरियए' यह है।

'अह भंते ! सेरियए णवमालियकोरंटग' इत्यादि !

પાંચમા વર્ગનો પ્રારંભ—

ચોથા વર્ગમાં વંતકી (રીંગણી) વિગેરે ગુચ્છાવાળી વનસ્પતિયોના મૂળમાં રહેલા જીવોના ઉત્પાત વિગેરેનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ગુલ્મ જાતવાળા વનસ્પતિના મૂળ વિગેરેમાં રહેલા જીવોનું નિરૂપણ કરવા માટે પાંચમા વર્ગનું કથન કરે છે—આ વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'अह भंते ! सेरियए' ઇત્યાદિ છે.

जीवकः, 'मणोज्जे' मनोज्ञः० इत्यादि । 'जहा पन्नवणाए पढमपदे' यथा प्रज्ञापनायाः प्रथमपदे 'गाहाणुसारेणं' गाथानुसारेण 'जाव' यावत् 'णवणीइया कुंद महाजाईणं' नवनीतिका कुन्दमहा जातीनाम् प्रज्ञापनायाः प्रथमपदोक्त 'णवमालिय-कोरंटयबंधुजीवगमणोज्जे' इत्यादिगाथात आरभ्य कुन्दमहाजातिकपर्यन्तानां गाथाद्वयोक्तानाम् 'एएसि णं एतेषाम्-उपरोक्तानां गुल्मजातीयवनस्पतीनां खलु 'जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति' ये जीवा मूलतया-मूलस्वरूपेण अवक्रामन्ति -समुत्पन्ना भवन्ति ते जीवाः कुतः-कस्मात् स्थानादागत्य समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नोत्तरादिरूपाः 'एवं एत्थ वि' एवमत्रापि एवम्-पूर्वोपदर्शितप्रकरणादिवदेव अत्रापि-पञ्चमवर्गेऽपि 'मूलादीया दसउद्देसगा' मूलादिकाः मूलकन्द स्कन्धत्वक्-शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजान्ता दशोद्देशकाः, 'निरवसेसं जहा सालीणं' निरवशेषं यथा शालीनाम्, यथा एकविंशतितमशतके शालिवर्गे दशोद्देशकाः कथिता स्तथा

टीकार्थ—गौतम स्वामी प्रभु से इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछ रहे हैं-हे भदन्त ! सेरियक-श्वेतपुष्प, नवमालिका, कोरंटक, बंधुजीवक, मनोज्ञ इत्यादि समस्त नाम प्रज्ञापना सूत्र में कही गई प्रथमपद की गाथा के अनुसार यावत् नलिनीकुंद एवं महाजातितक जानना चाहिये ये सब नाम वहां प्रज्ञापना के प्रथम पद में कथित 'णवमालिय कोरंटय बंधु जीवगमणोजे' इत्यादि गाथा से लेकर 'णवणीइया कुंदमहाजाईणं' इस गाथा तक कहे गये हैं-सो हे भदन्त ! इन उपर्युक्त गुल्म जातीय वनस्पतियों के मूलगत जो जीव हैं वे वहां कहां से आकरके उत्पन्न होते हे? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा सालीणं' हे गौतम ! यहां पर भी मूलादिक दश उद्देश शालिवर्ग के जैसा कहना चाहिये अर्थात् जिस प्रकार से

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને આ સૂત્ર દ્વારા એવું પૂછે છે કે-હે ભગવાન્ સેરિયક-શ્વેતપુષ્પ, નવમાલિકા, કોરંટક, બંધુજીવક, મનોજ્ઞ વગેરે સઘળા નામો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલ પહેલા પદની ગાથા પ્રમાણે યાવત્ નલિની કુંદ તથા મહાજાતિ સુધી સમજવા. આ બધા નામો ત્યાં પ્રજ્ઞાપનાના પહેલા પદમાં કહેલ 'णवमालिय कोरंटय बंधुजीवग मणोजे' ઈત્યાદિ ગાથાથી લઈને 'णवणीइया कुंद महाजाईणं' આ ગાથા સુધી કહેલ છે. તો હે ભગવાન્ આ ઉપર કહેલ ગુલ્મ જાતના વનસ્પતિયોના મૂળમાં રહેલા જે જીવો છે, તેઓ ત્યાં કયાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा सालीणं' હે ગૌતમ ! અહિં પણ મૂળ વગેરે દસ ઉદ્દેશા શાલી વર્ગ પ્રમાણે કહેવા અર્થાત્ જે રીતે

सर्वेऽपि उद्देशका इह पञ्चमवर्गेऽपि वक्तव्याः। तत्र प्रथमउद्देशको मूलस्य, यत्र खलु अयं प्रश्नः, हे भदन्त! नवमालिकात आरभ्य महाजातीपर्यन्तगुल्मजातीय वनस्पतीनां ये जीवाः मूलरूपेण उत्पद्यन्ते ते जीवाः कस्मात् स्थानादागत्यात्रोत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्यस्तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वेति, तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो वा आगत्य समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् इत्यादि मूलादारभ्य पत्रान्तेषु सप्तोद्देशकेषु देवानामुत्पत्ति र्न भवति ? तत्र तिस्रो लेश्याः ज्ञातव्याः, पुष्पफलबीजोद्देशकेषु देवोत्पत्तिरपि वक्तव्या तत्र चतस्रो लेश्या देवोत्पत्तेरिति ॥सू० १॥

२१ वें शतक में शालिवर्ग में दश उद्देशे कहे गये हैं उसी प्रकार से सब उद्देशक भी यहां पांचवे वर्ग में भी कहना चाहिये इस प्रकार हे भदन्त! नवमालिका से लेकर महाजाति पर्यन्त जो गुल्मजाति के वनस्पति हैं उन वनस्पतियों के मूलगत जो जीव हैं वे कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ऐसा जो गौतम का प्रश्न है सो उसका उत्तर प्रभुने ऐसा ही दिया है कि हे भदन्त! वे वहां तिर्यंचों में से या मनुष्यों में से आकरके उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार मूल से लेकर पत्र तक के सात उद्देशों में देवों की उत्पत्ति नहीं होती है जहां देवों की उत्पत्ति नहीं होती है—वहां तीन लेश्याएँ होती है पुष्प, फल बीज इन उद्देशकों में देवों की उत्पत्ति भी होती है और इसीसे यहां चार लेश्याएँ होती कही गई है ॥सू० १॥

॥ पंचम वर्ग समाप्त ॥ २२–५ ॥

૨૧ એકવીસમાં શતકમાં શાલીવર્ગમાં દસ ઉદ્દેશાઓ કહ્યા છે, એજ રીતે બધા ઉદ્દેશાઓ આ પાંચમા વર્ગમાં પણ કહેવા આ રીતે હે ભગવાન્ નવ માલિકાથી લઈને મહા જાત પર્યન્ત ગુલ્મ જાતની જે વનસ્પતિ છે, તે વનસ્પતિયોના મૂળમાં જે જીવો છે, તેઓ કયાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ એમ જ કહે છે કે—હે ગૌતમ તેઓ ત્યાં તિર્યંચોમાંથી અથવા મનુષ્યોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે મૂળથી લઈને પત્ર સુધીના સાત ઉદ્દેશાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. જ્યાં દેવોની ઉત્પત્તિ નથી થતી ત્યાં ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. પુષ્પ, ફળ, અને બીજ આ ઉદ્દેશાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે, અને તેથી ત્યાં ચાર લેશ્યાઓ હોવાનું કહ્યું છે. ॥સૂ૦૧॥

॥પાંચમો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૨–૫॥

॥ अथ षष्ठो वर्गः प्रारभ्यते ॥

पञ्चमवर्गं निरूप्य अवसरप्राप्तस्य षष्ठस्य वल्लीजातीयवनस्पतिवर्गस्य निरूपणं क्रियते तदनेन सम्बन्धेन आयातस्य षष्ठवर्गस्य इदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते! 'पूसफली कालिंगी' इत्यादि,

मूलम्-'अह भंते! पूसफली कालिंगी तुंबी तउसी एलवालुंकी० एवं पदाणि छिंदियव्वाणि पन्नवणागाहाणुसारेण जहा तालवग्गो जाव दधिफोल्लकागणिमोक्कलिअक्कबोंदीणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति० एवं मूलादीया दस उद्देसा कायव्वा जहा तालवग्गे नवरं फलउद्देसे ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं ठिती सव्वत्थ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं सेसं तं चेव॥ सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू० १॥

॥ बावीसइमे सए छट्ठो वग्गो समत्तो ॥

॥ बावीसइमं सयं समत्तं ॥

छाया—अथ भदन्त ! पूसफली कलिङ्गी तुंबिकात्र्यपुषी एलवालुंकी० इत्यादि, एवं पदानि नेतव्यानि प्रज्ञापनागाथानुसारेण यथा तालवर्गे यावद् दधिफुल्ला काकिणी मोक्कली अर्कवोन्दीनामेतेषां खलु ये जीवा मूलतयाऽवक्रामन्ति०। एवं मूलादिका दशोद्देशकाः कर्तव्याः यथा तालवर्गे । नवरं फलोद्देशे अवगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वम् । स्थितिः सर्वत्र

छट्ठा वर्ग प्रारंभ

पांचवें वर्ग का निरूपण करके अब सूत्रकार अवसरप्राप्त छट्ठे वल्ली जातीय वनस्पति वर्ग का निरूपण करते हैं-इसका सर्व प्रथम सूत्र-'अह भंते! पूसफली कालिंगी' आदि है-

'अहभंते ! पूसफली कालिंगी' इत्यादि ।

છઠા વર્ગનો પ્રારંભ-

પાંચમા વર્ગનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર અવસરપ્રાપ્ત છઠા વલ્લી-વેલની જાતના વનસ્પતિ વર્ગનું નિરૂપણ કરે છે-તેનું સર્વ પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-'अह भंते ! पूसफली' ઇત્યાદિ

जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण वर्षपृथक्त्वम्, शेषं तथैव तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

टीका--अह भंते' अथ भदन्त! 'पूसफली' पूसफलिका, 'कालिंगी' कालिङ्गीवल्ली विशेषः 'तरबूज' इति प्रसिद्धस्य फलविशेषस्य वल्ली 'तुंबिका, 'तउसी' त्रपुषी 'ककडी' इति लोकप्रसिद्धफलस्य वल्ली, 'एलवालुंकी' एलवालुंकी 'वालोल' इति फलिकाया वल्ली, 'एवं पदाणि' एवं पदानि-एतानि पदानि 'छिंदियव्वाणि' नेतव्यानि-त्यक्तव्यानि शेषाणि-'पण्णवणागाहानुसारेण जहा तालवग्गो' प्रज्ञापनाया गाथानुसारेण वक्तव्यानि यथा तालवर्गे-तालवर्गवक्तव्यतावत् मूलादारभ्य बीजान्तपर्यन्तं वक्तव्यम्, प्रज्ञापनागाथोक्ताः वल्लयः कियत्पर्यन्तं ग्राह्याः? तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव' यावत् 'दहि फोल्ला काकणि मोकलि अक्कबोंदीणं' दधिफुल्ला काकिणी मोक्कली अर्कबोन्दीनाम् 'एएसि णं' एतेषां पूसफलकाद् आरभ्य अर्कबोन्दिपर्यन्तानां वल्लीजातीयवनस्पतिविशेषाणां खलु ये जीवाः, 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलस्वरूपेण अवक्रामन्ति-समुत्पद्यन्ते ते जीवाः कुतः-कस्मात् स्थानात् आगत्य अत्र मूलादौ समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। 'एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा जहा तालवग्गे' एवं मूलादिका दशोद्देशकाः कर्तव्याः यथा

टीकार्थ— हे भदन्त! पूसफली-पूसफलिका, कालिङ्गी-तरबूज की बेल, तुम्बी-तुम्बिका की बेल, त्रपुषी-ककडी की बेल, एलवालुंकी-सेम की बेल, तथा प्रज्ञापना सूत्र की गाथा के अनुसार ताडवर्ग में कथित यावत् दधिफोल्ला, काकिणी, मोक्कली और अर्कबोन्दी-इन सब बेलों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं-वे वहां कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं? ऐसे इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा जहा तालवग्गे' हे गौतम! यहां पर भी मूलादिक दश उद्देशक कहना चाहिये-जैसे कि वे ताडवर्ग में कहे गये

ટીકાર્થ—હે ભગવાન્ પૂસફલી-પૂસફલિકા, કાલિંગી-તડબુચના ળી, બીલુ, તુંબડીની વેલ, ત્રપુષી-કાકડીની વેલ એલવાલુંકી-સેમની વેલ, તથા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલ ગાથા પ્રમાણે તાડવર્ગમાં કહેલ યાવત્ દધિફોલ્લા કાકિણી મોક્કલી અને અર્કબોંદી-આ તમામ વેલોના મૂળરૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો ત્યાં ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा जहा तालवग्गे' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પણ મૂળ વિગેરે સંબંધી દસ ઉદ્દેશાઓ

तालवर्गे, यथा-मूलादिका दशोद्देशकाः सन्ति, तथैव अत्रापि मूलादिका दश उद्देशका वक्तव्याः, 'नवरं नवरं-केवलं वैलक्षण्यमिदम्-'फलउद्देसे ओगाहणा' फलोद्देशकेऽवहना, 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम्-'उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं' उत्कर्षेण धनुः पृथक्त्वम् द्विधनुरारभ्य नवधनुःपर्यन्तम्। 'ठिई सव्वत्थ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थितिः सर्वत्र मूलादिसर्वोद्देशकेषु जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् 'उक्कोसेणं वासपुहुत्तं' उत्कर्षेण वर्षपृथक्त्वम् द्विवर्षादारभ्य नव वर्षपर्यन्तम्। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव यद्वैलक्षण्यं तत्कथितं तदतिरिक्तं तालवर्गेऽतिदेशेन शालिकवदेव उत्पादादारभ्य, सर्वे प्राणभूतजीवसत्त्वाः असकृत्-अनन्तवारं वा उत्पन्नपूर्वा एतदन्तप्रकरणम्। 'छट्ठो वग्गो समत्तो' षष्ठो वर्गः समाप्तः, 'एवं छसु वि वग्गेसु सट्ठिं उद्देसगा भवंति' एवम्-उपरि प्रदर्शित प्रकारेण षट्स्वपि वर्गेषु षष्टिरुद्देशका भवन्ति, प्रत्येकवर्गे दश दशोद्देशकस्य सद्भावेन षष्टिरुद्देशका भवन्तीति। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यद् भवता कथितं तद् एवमेव-सत्यमेवेति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायाम् द्वाविंशतितमशतकस्य षष्ठो वर्गः समाप्तः ॥२२-६॥

हैं। विशेषता ऐसी है कि फलोद्देशक में फल की जघन्य अवगाहना अंगुल के असंख्यातवें भागप्रमाण और उत्कृष्ट अवगाहना धनुषपृथक्त्व की है स्थिति सर्वत्र मूलादिक सर्व उद्देशकों में जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की और उत्कृष्ट से वर्षपृथक्त्व की है इस भिन्नता के अतिरिक्त और सब कथन तालवर्ग के जैसा ही जानना चाहिये इस प्रकार इन छह वर्गों में एक एक वर्ग के १०-१० उद्देशक होने से कुल उद्देश ६० होते हैं। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! जो आपने

કહેવા, જેમ કે-તાડ વર્ગમાં કહેવામાં આવ્યા છે, આ પ્રકરણમાં વિશેષપણું એ છે કે-ફલોદ્દેશકમાં ફળની જઘન્ય અવગાહના આંગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ધનુષ પૃથક્ત્વની છે. સ્થિતિ બધેજ એટલે કે-મૂલ વિગેરે બધા ઉદ્દેશાઓમાં જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી વર્ષ પૃથક્ત્વની છે. આ ફેરફારથી બીજુ બાકીનું તમામ કથન તાલ વર્ગ પ્રમાણે જ સમજવું. આ રીતે આ છ વર્ગોમાં એક એક વર્ગના ૧૦-૧૦ દસ દસ ઉદ્દેશાઓ હોવાથી કુલ ૬૦ સાઈઠ ઉદ્દેશાઓ થાય છે.

कहा है वह सर्व प्रकार से सत्य ही है। इस प्रकार कह कर गौतम ने प्रभु को वन्दना की और नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बावीसवें शतकका छट्ठा वर्ग समाप्त ॥२२-६॥

बावीसवां शतक समाप्त

'सेवं भंते सेवं भंते त्ति' हे भगवन् आप देवानुप्रिये जे कह्युं छे ते सर्व प्रकारे सत्य छे. आपनुं कथन सत्य ज छे. आ प्रमाणे कहीने गौतम स्वामीए प्रभुने वंदना करी अने नमस्कार कर्या वंदना नमस्कार करीने तेओ तप अने संयमथी पोताना आत्माने भावित करता थका पोताना स्थान पर बिराजमान थई गया ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना बावीसमा शतकनो छठ्ठो वर्ग समाप्त ॥२२-६॥

बावीसमुं शतक समाप्त.

अथ त्रयोविंशतितमशतकमारभ्यते

द्वाविंशतितमशतकं निरूप्य अवसरप्राप्तं त्रयोविंशतिशतकंप्रस्तावं प्रस्तुवन्-तस्यादौ एव तदर्थसंग्राहिकां गाथां वक्ति-'आलुय' इत्यादि।

गाहा—'आलुय लोहिअवए पाढा तह मासवन्नी वल्ली य।
पंचे ते दसवग्गा पन्नासं होंति उद्देसा ॥१॥

'आलुय' आलुक मूलकादिसाधारणशरीरबादरवनस्पतिकायभेदविषयकोद्देशकदशात्मकआलुकनामकः प्रथमो वर्गः१। 'लोही' लोही प्रभृत्यनन्तकायिकविषयको लोहीनामको द्वितीयो वर्गः दशोद्देशात्मकः२। 'अवए' अव ककवकप्रभृत्यनन्तकायिकभेदविषयको दशोद्देशात्मकस्तृतीयो वर्गोऽवकनामकः ३। 'पाढा' पाठा मृगवालुंकी मधुररसादि वनस्पतिभेदविषयको दशोद्देशात्मकः

तेवीसवें शतक का प्रारंभ

२२ वें शतक का निरूपण करके अब सूत्रकार अवसरप्राप्त २३ वें शतक का निरूपण करने के लिये प्रारंभ कर रहे हैं इसके पहिले वे उसके अर्थ को संग्रह करके कहने वाली इस गाथा का कथन करते हैं-

'आलुय लोही य अवए' इत्यादि।

टीकार्थ—आलुक-आलु, मूलक-मूली आदि साधारण शरीर एवं बादर वनस्पतिकाय इनके विषय में दश उद्देशात्मक आलुक नामका प्रथम वर्ग है। लोही आदि अनन्तकायिक वनस्पति के संबंध में दश उद्देशात्मक लोही नामका द्वितीय वर्ग है, अवक कवक वगेरह अनन्त कायिक वनस्पति के सम्बन्ध में १० उद्देशात्मक अवक नामका तृतीयवर्ग है, पाठा, मृगवालुंकी, मधुररसा आदि वनस्पति के विषय

તેવીસમા શતકનો પ્રારંભ—

બાવીસમાં શતકનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર અવસર પ્રાપ્ત ૨૩ ત્રેવીસમા શતકનું નિરૂપણ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે—આમાં સૌથી પહેલા તેઓ આ અધ્યયનના અર્થને બતાવનારી આ ગાથાનું કથન કરે છે.

'आलुय लोहीय अवए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આલુક—બટાકા, મૂલક,—મૂળા વિગેરે સાધારણ શરીર અને બાદર વનસ્પતિકાયના વિષયમાં દસ ઉદ્દેશાવાળો આલુક નામનો પહેલો વર્ગ છે. લોહિત વગેરે અનંતકાય વનસ્પતિના સંબંધમાં દસ ઉદ્દેશાવાળો 'લોહિત' નામનો બીજો વર્ગ છે. અવક, કવક વિગેરે અનંતકાય વનસ્પતિના સંબંધના ૧૦ દસ ઉદ્દેશાવાળો 'અવક' નામનો ત્રીજો વર્ગ છે. પાઠા, મૃગવાલુંકી, મધુર રસા,

पाठानामकश्चतुर्थो वर्गः४, । 'मासवन्नी' माषपर्णी मुद्गपर्णी प्रभृति वल्ली-भेदविषयको दशोद्देशात्मको माषपर्णी नामकः पञ्चमो वर्गः ५ इति गाथार्थः ।

अथ प्रथमो वर्गः

मूलम्-'रायगिहे जाव एवं वयासी-अह भंते! आलुय मूलग सिंगबेर हालिद्द रुरु कंडरिय जीरु छीरविराली किट्टी कंबूय कन्नुकक्कडमहुपो वलई महुसिंगीणीरुहा सप्पसुगंधा छिन्नरुहा बीयरुहाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा वंसवग्गसरिसा नवरं परिमाणं जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति । अवहारो गोयमा! ते णं अणंता समये समये अवहीरमाणा २ अणंताहिं उस्सप्पिणीहिं ओसप्पिणीहिं एवइकालेणं अवहीरंति नो चेव णं अवहरिया सिया ठिती जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं सेसं तं चेव ।सू.१।

॥ तेइसइमे सए पढमो वग्गो मूलओ समत्तो ॥

छाया-राजगृहे यावदेवमवादीत् अथ भदन्त! आलुकमूलकशृङ्गबेर (आर्द्रक) हरिद्रारुरु कुण्डरिक जीरक क्षीरविदारी किट्टी कम्बूक कन्नुक्कड मधुपोवलई मधुशृङ्गी नीरुहासर्पसुगन्धाः छिन्नरुहाबीजरुहाणाम् एतेषां खलु ये जीवाः मूलतया अवक्रामन्ति एवं मूलादिका दश उद्देशकाः कर्तव्याः वंशवर्गसदृशाः नवरं परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा अनन्ता वा उपपद्यन्ते । अपहारो गौतम! ते खलु अनन्ताः समये समये अपह्रि-यमाणा अपह्रियमाणाः अनन्ताभिरुत्सर्पिणीभिरवसर्पिणीभिः एतावत्कालेन

में दश उद्देशोंवाला पाठा नामका चतुर्थवर्ग है। माषपर्णी, मुद्गपर्णी आदि वल्लीरूप वनस्पति के सम्बन्ध में दश उद्देशोंवाला माषपर्णी नामका पांचवां वर्ग है इस प्रकार से यह गाथा का अर्थ है।

વિગેરે વનસ્પતિના સંબંધમાં દસ ઉદ્દેશાવાળા પાઠા નામનો ચોથો વર્ગ છે. માષપર્ણી, મુદ્ગપર્ણી વિગેરે વેલરૂપ વનસ્પતિયોના સંબંધમાં દશ ઉદ્દેશાઓ વાળો 'માષપર્ણી' નામનો પાંચમો વર્ગ છે. આ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ થાય છે.

अपहरन्ति नैव खलु अपहृताः स्यु. स्थिति जघन्येनापि उत्कृष्टतोऽपि अन्तर्मुहूर्तम्, शेषं तदेव ॥सू० १॥

॥ त्रयोविंशतितमे शतके प्रथमो वर्गः समाप्तः ॥

टीका--'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावदेवमवादीत् अत्र यावत्पदेन भगवतः समवसरणम् अभूत् परिषत् निर्गता, भगवता धर्मकथा कथिता परिषत् प्रतिगता, ततो गौतमो भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा प्राञ्जलिपुटः सन् एतदन्तस्य सम्पूर्णस्य प्रकरणस्य संग्रहो भवतीति, किमवादीत् गौतमस्तत्राह-'अह' इत्यादि, 'अह भंते !' अथ भदन्त ! 'आलुय' आलुकम् 'मूलग' 'मूलकम्-मुलिका मूला इति लोकप्रसिद्धम् 'सिंगवेर' आर्द्रकम् 'आदू' इति लोकप्रसिद्धम् 'हलिद्द' हरिद्रा 'रुरु' रुरुः 'कंडरिय' कण्डरीकम् 'जीरु' जीरकम् 'क्षीरविराली' क्षीरविदारी, 'किट्ठी' किट्टिः 'कंबूक' कम्बूकम्, 'कन्नुकड' मधुपोत्रलई 'महुसिंगी' मधुशृङ्गी, 'णीरुहा' नीरुहा, 'सप्पसुगंधा' सर्पसुगन्धा, 'छिन्नरुहा' छिन्नरुहा या छिन्नेन-वनस्पतिभागेन रोहति सा, 'बीयरुहाणं' बीजरुहाणाम् बीजैः रोहन्तीति बीजरुहा

टीकार्थ--'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृह नगर में 'भगवान् का समवसरण हुआ परिषदा निकली, भगवान् ने धर्मकथा कही, परिषदा धर्मोपदेश सुनकर पीछे चली गई गौतम ने भगवान् को वन्दना की, नमस्कार किया बाद में दोनों हाथ जोड़कर' प्रभु से इस प्रकार पूछा- 'अह भंते' हे भदन्त ! 'आलुय, मूलग, सिंगवेर, हलिद्द, रुरु, कंडरिय०' हे भदन्त ! आलुक-आलु, मूला, अदरख, हल्दी, रुरु, कंडरिक, जीरा, क्षीरविराली-क्षीरविदारी कन्द, किट्टि, कुंदु, कृष्ण, कडसु, मधु, पयलइ, मधुसिंगी,-मधुशृङ्गी, नीरुहा, सर्पसुगंधा, छिन्नरुहा और बीज-

પહેલા વર્ગનો આરંભ-

'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—રાજગૃહનગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું પરિષદા ભગવાનને વંદના કરવા નગરની બહાર નીકળી ભગવાને ધર્મકથા કહી. ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ પાછી ચાલી ગઈ. તે પછી ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું 'अह भंते !' હે ભગવન્ 'आलुय मूलग, सिंगवेर, हालिद्द, रुरु, कंडरीय०' આલુક-બટાકા, મૂળા, આદુ, હલદર રૂરૂ, કંડરીક, જીરૂ, ક્ષીરવિરાલી-ક્ષીરવિદારી નામનું કન્દ કિટ્ટિ, કુંદ, કૃષ્ણ, કડસુ, મધુ, પયલઈ, મધુસિંગી-મધુશૃંગી-નીરૂહા, સર્પસુગંધા, છિન્નરૂહા, અને બીજરૂહા આ

रुहासु एएसि णं' एतेषाम् आलुकादारभ्य बीजरुहान्तानां साधारणशरीरबादरवनस्पतिविशेषाणां खलु 'जे जीवा' ये जीवाः 'मूलताए वक्कमंति'–मूलतया–मूलस्वरूपेण अवक्रामन्ति–समुत्पन्ना भवन्ति इत्यर्थः, ते जीवाः किं नारकेभ्य आगच्छन्ति तिर्यग्भ्यो देवेभ्यो वा आगत्य समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। 'एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा वंसवग्गसरिसा' एवमत्रापि मूलादिका दश उद्देशकाः कर्तव्याः वंशवर्गसदृशाः, यथा वंशवर्गे दश उद्देशकाः कथिता स्तथा आर्द्रकमूलकवर्गेऽपि दशोद्देशका मूलकन्दादिका वक्तव्याः। वंशवर्गापेक्षया यद्वैलक्षण्यम् आलुकमूलकवर्गे तद्दर्शयति 'नवरं' इत्यादि, 'नवरं परिमाणं' नवरम् परिमाणम् 'जहन्नेण एक्को वा दोवा, तिन्नि वा' जघन्येन एको वाः द्वौ वा त्रयो वा, 'उक्को-

रुहा ये जो साधारण शरीर वाली, एवं बादर शरीरवाली वनस्पतियाँ हैं सो इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं–वे जीव वहां कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या नारकों से आकरके उत्पन्न होते हैं अथवा तिर्यंचों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा वंसवग्गसरिसा' हे गौतम! यहां पर वंशवर्ग के जैसे मूलादिक दश उद्देशक कहना चाहिये अर्थात् जैसे वंशवर्ग में दश मूलादिक उद्देश कहे गये हैं उसी प्रकार से इस आर्द्रक मूलवर्ग में भी दश मूलादिक उद्देशक कहना चाहिये वंशवर्ग की अपेक्षा इस आलुक मूल वर्ग में जो भिन्नता है वह 'नवरं परिमाणं जहन्नेणं०' इस पाठ

બધી સાધારણ શરીરવાળી અને બાદર શરીરવાળા વનસ્પતિયો છે, આ વનસ્પતિયોના મૂળ રૂપે જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો ત્યાં કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? તેઓ નરકમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा वंसवग्गसरिसा' હે ગૌતમ! વંશવર્ગ પ્રમાણે અહિયાં પણ મૂળ વગેરે સંબંધી દસ ઉદ્દેશાઓ કહી લેવા અર્થાત્ વંશવર્ગમાં મૂલ વિગેરેના જે પ્રમાણે દસ ઉદ્દેશાઓ કહ્યા છે, એજ રીતે આ 'આર્દ્રકાદિ મૂળ વર્ગમાં પણ મૂળ વિગેરે સંબંધી દસ ઉદ્દેશાઓ સમજી લેવા. આ આલુક મૂળ વર્ગમાં વંશવર્ગ કરતાં જે ફેરફાર છે, તે 'नवरं परिमाणं जहन्नेणं.' આ પાઠ દ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે.–આનું પરિણામ જઘન્યથી એક સમયમાં

सेणं संखेज्जा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता असंख्याता वा, अनन्ता वा समुत्पद्यन्ते । 'अवहारो गोयमा !' अपहारो गौतम ! 'ते णं अणंता' ते खलु अनन्ताः जीवाः 'समए समए' समये समये-प्रतिसमयम् अवहीरमाणा अवहीरमाणा' अपह्रियमाणाः२-निःसार्यमाणा, २ इत्यर्थः 'अणंताहिं' अनन्ताभिः 'उस्सप्पिणीहिं ओसप्पिणीहिं' उत्सर्पिणीभिरवसर्पिणीभिः 'एवइकालेणं अवहीरंति' एतावत्कालेनानन्तोत्सर्पिण्यात्मकेनापि अपह्रियन्ते निष्काश्यन्ते 'नो चेव णं अवहरिया सिया' नैव खलु अपहृताः स्युः, एतावन्महता कालेनन्तानां जीवानां प्रतिसमयमपि यदि निष्काशनं कुर्यात् तदपि अशेषतो निष्काशनमशक्यमेवेति भावः । 'ठिइ जहन्नेण वि उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' आलुकमूलकमूलादिजीवानां स्थितिर्जघन्येनापि उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्तमेव 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शितम्, तदतिरिक्तं सर्वमपि वंशवर्गीयमूलकप्रकरणवदेव

द्वारा सूत्रकार प्रकट करते हैं-इसका परिमाण जघन्य से एक समय में एक, दो अथवा तीनतक है और उत्कृष्ट से संख्यात और अनन्त तक है अर्थात् एक समय में कम से कम १ से लेकर तीनतक जीव वहां उत्पन्न होते हैं और अधिक से अधिक संख्यात एवं असंख्यात अनन्त तक उत्पन्न होते हैं । 'अवहारो गोयमा०' हे गौतम ! इनके अपहार का प्रमाण इस प्रकार से है-जो वे अनंतजीव प्रत्येक समय में वहां से निकाले जावें और इस प्रकार करते २ अनन्त उत्सर्पिणीकाल और अनन्त अवसर्पिणी काल व्यतीत हो जावें-तब भी वे वहां से पूरे नहीं निकाले जा सकते हैं । 'ठिई जहन्नेणं वि०' इनकी उत्कृष्ट और जघन्य स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है 'सेसं तंचेव' बाकी का और सब कथन वंशवर्ग के जैसा ही जानना चाहिये जिस प्रकार से यह कथन

એક, બે, અથવા ત્રણ સુધી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત સુધી છે. અર્થાત્ એક સમયમાં ઓછામાં ઓછું ૧ થી લઈને ત્રણ સુધીના જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સુધી ઉત્પન્ન થાય છે, 'अवहारो गोयमा०' હે ગૌતમ ! આના અપહાર-બહાર નિકળવાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે, જો તે અનંત જીવો પ્રત્યેક-એક એક સમયમાં ત્યાંથી બહાર કહાડવામાં આવે અને આમ કરતાં કરતાં અનંત ઉત્સર્પિણી કાલ અને અનંત અવસર્પિણી કાલ વીતી જાય તો પણ તેઓ ત્યાંથી પૂરેપૂરા બહાર કહાડી શકાતા નથી. 'ठिई जहन्नेणं वि०' તેઓની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે, 'सेसं तं चेव' બાકીનું બીજુ તમામ કથન વંશવર્ગ પ્રમાણે જ સમજવું. જે પ્રમાણે આ

द्रष्टव्यम् । एवमेव मूलोद्देशकवदेव कन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजोद्देशका अपि वंशवर्गवत् शालिकवर्गातिदेशसमर्पितवंशवर्गवदेव वक्तव्याः ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् त्रयोविंशतिशतकस्य
आलुक मूलक नामकः प्रथमो वर्गः
समाप्तः ॥२३-१ ॥

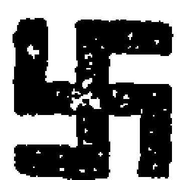
मूलोद्देशक में वंशवर्ग के मूलोद्देशक जैसा कहा गया है उसी प्रकार का कन्द, स्कन्ध, त्वचा, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल और बीज ये अवशिष्ट उद्देशक में भी वंशवर्ग के इन्हीं उद्देशकों के जैसा कहना चाहिये वंशवर्ग शालिकवर्ग के जैसा कहा गया है ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके त्रेवीसवें शतक का
॥ प्रथम वर्ग समाप्त-२३-१ ॥

वर्णन मूળोद्देशक प्रमाणे कહ્યું છે, એજ પ્રમાણે કંદ, સ્કંધ, ત્વચા-છાલ, શાખા-ડાળ, પ્રવાલ-કૂંપળ, પત્ર-પાન, પુષ્પ, ફળ, અને બીજ આ તમામ બાકીના ઉદ્દેશાઓ પણ વંશ વર્ગમાં કહેલ તે તે ઉદ્દેશાઓ પ્રમાણે સમજવા વંશવર્ગ શાલીવર્ગ પ્રમાણે કહેલ છે. ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ત્રેવીસમા શતકનો પહેલો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૩-૧॥

अथ त्रयोविंशतितमे शतके द्वितीयो वर्गः प्रारभ्यते ।

आलुकवर्गजीवानामुत्पादादिकं विचिन्त्यावसरप्राप्तं द्वितीयवर्ग मस्तीति, तस्येदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते ! लोही' इत्यादि ।

मूलम्-'अह भंते! लोहीणीहूथीहूथिभगा अस्सकन्नी सिंहकन्नी सीउंढी मुसंढीणं एएसि णं जीवा मूलत्ताए वक्कमंति० एवं एत्थ वि दस उद्देसगा जहेव आलुयवग्गो नवरं ओगाहणा तालवग्गसरिसा सेसं तं चेव सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति'।सू.१।

तेवीसइमे सए बितीओ वग्गो समत्तो ॥२१-१॥

छाया—अथ भदन्त! लोही नीहू थीहू थिभगा अश्वकर्णी सिंहकर्णी सीउंढी मुसण्ढीनाम् एतेषां खलु ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति० एवमत्रापि दश उद्देशका यथैवालुकवर्गे नवरम् अवगाहना तालवर्गसदृशी शेषं तदेव तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त इति ॥सू०१॥

त्रयोविंशतितमे शतके द्वितीयो वर्गः समाप्तः ॥

टीका—'अह भंते !' अथ भदन्त ! 'लोही णीहू थीहू थिभगा अस्सकन्नी सिंहकन्नी सीउंढी मुसंढी णं' लोहीनीहूथीहूथिभगा अश्वकर्णी सिंहकर्णी सीउंढी मुसंढीनां साधारणशरीरबादरवनस्पतिविशेषाणाम्, 'एएसिणं जे जीवा' एतै-

---

दूसरे वर्ग का प्रारंभ

आलुकवर्ग में जीवों के उत्पाद आदि का विचार करके अबसूत्रकार अवसर प्राप्त द्वितीयवर्ग का कथन करते हैं—

'अह भंते ! लोही णीहू थीहू' इत्यादि ।

टीकार्थ—हे भदन्त ! जो ये साधारण शरीरवाली एवं बादर शरीर वाली लोही, नीहू, थीहू, थिभगा, अश्वकर्णी, सिंहकर्णी, सीउंढी, मुसंढी

બીજા વર્ગનો પ્રારંભ

આલુક વર્ગમાં જીવોના ઉત્પાત-ઉત્પત્તિ વિગેરેનો વિચાર કરીને હવે સૂત્રકાર અવસર પ્રાપ્ત બીજા વર્ગનું કથન કરે છે આ બીજા વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.-'અહ ભંતે ! લોહી ણીહૂ થીહૂ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ આ સાધારણ શરીરવાળી અને બાદર શરીરવાળી લોહી, નીહૂ, થિભગા, અશ્વકર્ણિ, સિંહકર્ણિ, સીઉંઢી, મુસંઢી વિગેરે વન-

षामुपरिदर्शितानां साधारणशरीरबादरवनस्पतिविशेषाणां ये जीवाः 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतया अवक्रामन्ति-मूलरूपेण उत्पद्यन्ते इत्यर्थः, ते खलु जीवाः कस्मात् स्थानादागत्य समुत्पद्यन्ते इति पूर्ववदेव प्रश्नः। 'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा जहेव आलुकवग्गे' एवमत्रापि दशोद्देशका यथैवालुकवर्गे कथिताः, यथा आलुकवर्गे दश उद्देशका विरचिता स्तत्र तत्र जीवानां यथा यथा उत्पादादिकं चिन्तितं तथैव इहापि दश उद्देशका मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखापत्रप्रवालपुष्पफलबीजात्मका ज्ञेया स्तत्र च तत्तज्जीवानामुत्पादादिकं सर्वं विवेचनीयम् विशेषजिघृक्षुभिरालुकवर्ग स्तत्रापि अन्ततः शालिकवर्गः संपूर्णोऽपि द्रष्टव्यः। आलुकवर्गापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तत् स्वयमेव सूत्रकारो दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं ओगाहणा तालवग्गसरिसा' नवरं केवलम् अवगाहना तालवर्गसदृशी ज्ञातव्या, तथाहि-मूलकन्दे धनुःपृथक्त्वं द्विधनुरारभ्य नवधनुः-पर्यन्तमवगाहना,

आदि वनस्पतियां हैं-सो इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं-वे कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा तिर्यंचो से आकरके उत्पन्न होते हैं अथवा मनुष्यों से या देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं 'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा जहेव आलुयवग्गे' हे गौतम! आलुकवर्ग में जैसे मूलादिक १० उद्देशक कहे गये हैं वैसे ही १० उद्देशक यहां पर भी कहना चाहिये, विशेष जिज्ञासुओं को आलुकवर्ग और अन्त में शालिकवर्ग संपूर्ण देखना चाहिये, आलुकवर्ग की अपेक्षा यहां जो भिन्नता है उसे सूत्रकार 'नवरं ओगाहणा तालवग्गसरिसा' इस पाठ द्वारा प्रकट कर रहे हैं-इसमें यह कहा गया है कि यहां अवगाहना तालवर्ग के जैसी जाननी चाहिये अर्थात् मूल, एवं कन्द में अवगाहना धनुःपृथक्त्व की कही

સ્પતિયોના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ ત્યાં કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? શું તેઓ નરકથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચ વગેરેમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा जहेव आलुयवग्गे' હે ગૌતમ આલુક વર્ગમાં મૂલ વિગેરેના જે પ્રમાણે ૧૦ દસ ઉદ્દેશાઓ કહ્યા છે, તેજ પ્રમાણે દસ ઉદ્દેશાઓ અહિયાં પણ સમજવા. વિશેષ જીજ્ઞાસુઓએ આલુ વર્ગ અને અન્તમાં સંપૂર્ણ શાલીવર્ગ સમજવો. આલુક વર્ગની અપેક્ષાએ આ કથનમાં ફેરફાર છે, તેને સૂત્રકારે 'नवरं ओगाहणा तालवग्गसरिसा' આ પાઠ દ્વારા બતાવેલ છે. આમાં એ વાત કહી છે કે-અહિયાં અવગાહના તાડ વર્ગ પ્રમાણેની સમજવી. અર્થાત્ મૂળ અને કંદમાં અવગાહના ધનુઃ-

स्कन्धे त्वचि शाखायां च गव्यूतपृथक्त्वम् गव्यूतमिति क्रोशमेकम्। प्रवाले पत्रे च धनुःपृथक्त्वम्, पुष्पे हस्तपृथक्त्वम् फले बीजे चाङ्गुलपृथक्त्वात्मिका अवगाहना, इयं सर्वाऽपि अवगाहना उत्कृष्टतो ज्ञेया, जघन्यावगाहना सर्वत्रापि अङ्गुलस्यासंख्येयभागरूपैव भवतीति' 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव अवगाहनाऽतिरिक्तं सर्वमपि उत्पादस्थितिलेश्यादिकवर्गवदेव द्रष्टव्यं ज्ञातव्यं चेति। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति–हे भदन्त! लोही प्रभृतिकसाधारणशरीरबादरवनस्पतिविशेषाणामुत्पादादिविषये यत् देवानुप्रियेण निवेदितम् तत् सर्वमेव सर्वथैव सत्यम् अतीन्द्रियपदार्थविषये भवदुपदेशस्यैव

गई है, अर्थात् दो धनुषसे लेकर ९ धनुषतक कही गई है–स्कन्ध में, त्वचा में और शाखा में गव्यूत पृथक्त्व--दो कोश से लेकर ९ कोश तक की कही गई है प्रवाल में और पत्र में धनुःपृथक्त्व कही गई है फल और बीज में अंगुल पृथक्त्व कही गई है। यह सब भी अवगाहना उत्कृष्ट की अपेक्षा से कही गई है ऐसा जानना चाहिये परन्तु जघन्य अवगाहना अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण ही सर्वत्र जाननी चाहिये 'सेसं तं चेव' अवशिष्ट कथन उत्पाद, स्थिति, लेश्या आदिक सब कथन–आलुकवर्ग के जैसे ही जानना चाहिये 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! लोही आदि साधारण शरीर वाली एवं बादर शरीर वाली जो ये वनस्पतियां हैं– उनके उत्पाद आदि के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने निवेदित किया है वह सब ही सर्वथा सत्य ही

પૃથક્ત્વની કહી છે. બે ધનુષથી લઈને ૯ ધનુષની કહી છે,–સ્કંધમાં, છાલમાં અને શાખામાં ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ–બે ગાઉથી લઈને ૯ ગાઉ સુધીની કહી છે. પ્રવાલમાં અને પાનમાં ધનુ.પૃથક્ત્વની કહી છે. પુષ્પમાં હસ્ત પૃથક્ત્વની કહી છે. ફળ અને બીજમાં આંગળ પૃથક્ત્વની કહી છે આ બધી અવગાહના ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ કહેલ છે તેમ સમજવું. પરંતુ જઘન્ય અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જ બધામાં કહી છે. તેમ સમજવું 'સેસં તં ચેવ' બાકીનું તમામ કથન ઉત્પાત–ઉત્પત્તિ સ્થિતિ, લેશ્યા, વિગેરે સંબંધી તમામ કથન આલુક વર્ગ પ્રમાણે જ સમજવું. 'સેવં ભંતે! સેવં ભંતેત્તિ' હે ભગવન્ લોહી વગેરે સાધારણ શરીરવાળી અને બાદર શરીરવાળી વનસ્પતિયોના ઉત્પાત ઉત્પત્તિ વિગેરેના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે નિરૂપણ કર્યું છે, તે સર્વથા સત્ય છે. કેમકે અતીન્દ્રિય પદાર્થોના વિષયમાં આપનો

प्रमाणत्वादिति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति इति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
–पूज्यश्री घासिलालव्रतिविरचितायां श्री "भग-
वतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् त्रयोविंशतितमशतके
द्वितीयो वर्गः समाप्तः ॥२३–२॥

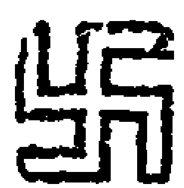
है क्यों कि अतीन्द्रिय पदार्थों के विषय में आपका उपदेश ही प्रमाण होता है इस प्रकार कह कर गौतम ने भगवान् को वन्दना की उन्हें नमस्कार किया वन्दना और नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।सू० १।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके तेवीसवें शतकका
दूसरा वर्ग समाप्त ॥२३–२॥

ઉપદેશ જ પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ત્રેવીસમા શતકનો બીજો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૩–૨॥

॥ अथ तृतीयो वर्गः प्रारभ्यते ॥

लोहीप्रभृतिकसाधारणशरीरबादरवनस्पतिभेदविषयकं द्वितीयवर्गं निरूप्य क्रमप्राप्तः अवककवकप्रभृतिसाधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकभेदविषयकस्तृतीयो वर्गो निरूप्यते अनेन संबन्धेनाऽऽयातस्य तृतीयवर्गस्येदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते ! अवक कवक०' इत्यादि ।

मूलम्-'अह भंते! अवककवककुहुण कुंदरुक्खउव्वेहलियसफासज्जा छत्ता वंसाणियकुमाराणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति० एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा आलुवग्गो. नवरं ओगाहणा तालवग्गसरिसा सेसं तं चेव सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू. १॥

॥तेवीसइमे सए तइओ वग्गो समत्तो ॥२३-३॥

छाया—अथ भदन्त! अवककवककुहुणकुन्दरुक्कउव्वेहलियसफासज्जा छत्रावंशानिककुमाराणाम् एतेषां खलु मूलतया ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति० एवमत्रापि मूलादिका दश उद्देशका निरवशेषं यथा आलुकवर्गः, नवरम् अवगाहना तालवर्गसदृशी शेषं तदेव तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०१॥

॥ त्रयोविंशतितमे शतके तृतीयो वर्गः समाप्तः ॥

टीका—'अह भंते! अथ भदन्त! 'अवक कवक कुहुण कुन्दरुक्कउव्वेहलिय-सफासज्जा छत्ता वंसानिककुमाराणं' अवक कवक कुन्दरुक्क उव्वेहलिकसफासज्जा

तीसरे वर्ग का प्रारंभ

लोही आदि साधारण शरीर वाली एवं बादर शरीरवाली वनस्पतियों के सम्बन्ध वाले द्वितीय वर्ग का निरूपण करके अब सूत्रकार क्रमप्राप्त अवककवक आदि साधारणशरीरवाले एवं बादरशरीरवाले वनस्पतिकायिक के सम्बन्धवाले तृतीयवर्ग का निरूपण करते हैं इस

ત્રીજા વર્ગનો પ્રારંભ-

લોહી વિગેરે સાધારણ શરીરવાળી અને બાદર શરીરવાળી વનસ્પતિયોના સમ્બન્ધવાળા બીજા વર્ગનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ અવક -કવક વિગેરે સાધારણ શરીરવાળા અને બાદર શરીરવાળા વનસ્પતિકાયિકના સમ્બન્ધવાળા ત્રીજાવર્ગનું નિરૂપણ કરે છે, આ વર્ગનું સૌથી પહેલુ સૂત્ર

छत्रावंशानिककुमाराणाम्, 'एएसि णं' एतेषाम् अवककवकादीनां साधारणशरीर-बादरवनस्पतिविशेषाणां खलु 'जे जीवा' ये जीवाः 'मूलत्ताए वक्कमंति' मूलतया अवक्रामन्ति-समुत्पद्यन्ते इत्यर्थः ते खलु जीवाः कस्मात् स्थानादागत्य अवक-कवकादीनां मूले उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। 'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा आलुयवग्गो' एवमत्रापि मूलादिका दश उद्देशका निरवशेषं यथा आलुकवर्गे मूलकन्दस्कन्धादिका बीजान्ता दश उद्देशकाः पठिताः तत्र तत्रच जीवानामुत्पादस्थितिलेश्यादिकाश्चिन्तिता स्तथैव इहापि दश उद्देशका मूल-

वर्ग का सर्व प्रथम सूत्र 'अह भंते! अवककवक' आदि है।

टीकार्थ—अवक, कवक, कुहुण, कुन्दरूक, उव्वेहलिक, सफा, सज्जा, छत्रा, वंशानिका और कुमार ये जो साधारण शरीर वाली और बादरशरीरवाली वनस्पतियां हैं सो इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं- वे जीव किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं या तिर्यंचों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं इत्यादि इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा अलुकवग्गो०' हे गौतम! जिस प्रकार से आलुकवर्ग में मूल, कन्द, स्कन्ध आदि से लेकर अन्तिमबीजतक के दश उद्देशक कहे गये हैं और वहां २ जीवों के उत्पाद का, स्थितिका एवं लेश्या आदि का जैसा२ विचार किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी मूल,

આ પ્રમાણે છે.-અહ ભંતે! અવક કવક કુહુણ કુંદરુક્ખ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ અવક, કવક, કુહુણ, કુન્દરૂક, ઉવ્વેહલિક સજ્જા, છત્રા, વંશાનિકા, અને કુમાર જે આ સાધારણ શરીરવાળી અને બાદર શરીરવાળી વનસ્પતિયો છે, આ વનસ્પતિયોના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો ક્યાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? શું નરકમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચોમાંથી આવીને તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-'एवं एत्थ वि मूलादिया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा आलुकवग्गो०' હે ગૌતમ! જે રીતે આલુક વર્ગમાં મૂળ, કંદ, સ્કંધ, વિગેરેથી લઈને છેલ્લા બીજ સુધીના દસ ઉદ્દેશાઓ કહ્યા છે. અને ત્યાં ત્યાં જીવોના ઉત્પાતનો, સ્થિતિનો, અને લેશ્યા વગેરેનો જેવો જેવો વિચાર કરવામાં આવેલ છે, એજ રીતે અહિયાં પણ મૂળ કંદ વિગેરે બીજ

कन्दादिका बीजान्ताः आलुकवर्गवदेव पठनीया स्तत्रतत्र च जीवानामुत्पाद-स्थित्यादिका अपि चिन्तनीयाः । यदिह आलुकवर्गाद् वैलक्ष्यं तत् सूत्रकारः स्वयमेव दर्शयति, 'णवरं' इत्यादि । 'नवरं ओग हणा तालवग्गसरिसा' नवरम्-केवलम् अवगाहना तालवर्गसदृशी वक्तव्या, अवगाहना यथा जीवानां तालवर्गे कथिता तथैव इहापि ज्ञातव्या, तथाहि-अवगाहना मूले कन्दे च धनुःपृथक्त्वं द्विधनुरारभ्य नवधनुःपर्यन्ता स्कन्धे त्वचि शाखायां च गव्युत (क्रोश) पृथक्त्वम्, द्विक्रोशादारभ्य नवक्रोशपर्यन्ता । प्रवाले पत्रे च धनुःपृथक्त्वम् द्विधनुरारभ्य नव-धनुः पर्यन्ताऽवगाहना । पुष्पे चावगाहना हस्तपृथक्त्वम् द्विहस्तादारभ्य नवहस्त-पर्यन्ता । फले बीजे अङ्गुलपृथक्त्वम् द्व्यङ्गुलादारभ्य नवाङ्गुलपर्यन्ता, सर्वेषामियम् उपरि दर्शिताऽवगाहना उत्कृष्टतो ज्ञेया, जघन्येन तु सर्वेषां मूलकादि

कन्द आदि बीज तक के दश उद्देशक कहना चाहिये और वहां २ जीवों के उत्पाद स्थिति आदि का विचार भी करना चाहिये आलुकवर्ग की अपेक्षा जो इसवर्ग में विलक्षणता है वह सूत्रकार स्वयं 'णवरं' आदि पद से प्रकट करते हैं-और कहते हैं कि 'ओगाहणा तालवग्ग-सरिसा' यहां पर अवगाहना का विचार तालवर्ग के जैसा है अर्थात् अवगाहना मूल एवं कन्दद्वार में धनुः पृथक्त्व है स्कन्ध और त्वचा में तथा शाखा में गव्यूतपृथक्त्व है-दो कोश से लेकर ९ कोशतक की है, प्रवाल और पत्र में धनुः पृथक्त्व है-दो धनुष से लेकर ९ धनुषतक की है पुष्प में अवगाहना हस्तपृथक्त्व है २ हाथ से लेकर ९ हाथतक की है फल और बीज में अंगुलपृथक्त्व है-२ अंगुल से लेकर ९ अंगुल-तक की है यह प्रदर्शित अवगाहना उत्कृष्ट से कही गई जाननी चाहिये

સુધીના દશ ઉદ્દેશાઓ કહી લેવા. અને ત્યાં ત્યાં જીવોના ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ સ્થિતિ વગેરેનો વિચાર પણ કરવો જોઈએ આલુક વર્ગની અપેક્ષાએ આ વર્ગમાં જે ફેરફાર છે, તે સૂત્રકાર સ્વયં 'णवरं' વિગેરે પદથી પ્રગટ કરે છે, અને કહે છે કે-ओगाहणा तालवग्गसरिसा' અહિયાં અવગાહનાનો વિચાર તાલ વર્ગ પ્રમાણે કહ્યો છે. અર્થાત્ અવગાહના, મૂળ અને કંદદ્વારમાં ધનુઃ પૃથક્ત્વ છે. સ્કંધ અને ત્વચા-છાલમાં તથા શાખા-ડાળમાં ગવ્યૂત-બે ગાઉ પૃથક્ત્વની છે. એટલે કે બે ગાઉથી લઈને નવ ગાઉ સુધીની છે. પ્રવાલ અને પત્રમાં ધનુઃપૃથક્ત્વની છે. એટલે કે-બે ધનુષથી લઈને નવ ધનુષ સુધીની છે પુષ્પમાં અવગાહના હસ્તપૃથક્ત્વ એટલે કે બે હાથથી લઈને ૯ નવ હાથ સુધીની છે. ફળ અને બીમાં આંગળ પૃથક્ત્વની છે. એટલે કે બે આંગળથી લઈને નવ આંગળ સુધીની છે. આ કહેલી અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી

वीजान्तानाम् अङ्गुलस्य असंख्येयभागमात्रैव ज्ञेया। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-शेषम्-अवगाहनातिरिक्तं सर्वमपि उत्पादादिकं तदेव-आलुकवर्गवदेव ज्ञातव्यम्। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति हे भगवन् अवक-कवकादिसाधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकजीवानामुत्पातादिविषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत् सर्वम् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव तीर्थङ्करवाक्यस्य सर्वथैव यथार्थत्वादिति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥सू०२॥

इति त्रयोविंशतितमे शतके तृतीयो वर्गः समाप्तः ॥२३-३॥

वैसे तो सब जीवों की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भागप्रमाण है 'सेसं तं चेव' अवगाहना से अतिरिक्त और सब उत्पाद आदि का कथन आलुक वर्ग के जैसे ही जानना चाहिये 'सेवं भंते! सेवं भंते!' हे भदन्त! अवक कवक आदि साधारण शरीर एवं बादर शरीर वाले वनस्पतिकायिक जीवों के उत्पात आदि विषय में जो आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सब सर्वथा सत्य ही है-क्यों कि तीर्थङ्कर के वाक्य बिलकुल यथार्थ ही होते हैं। इस प्रकार कहकर उन गौतम ने भगवान् को वन्दना की और नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०१॥

तृतीय वर्ग समाप्त ॥२३-३॥

સમજવી. આમતો તમામ જીવોની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુની કહી છે. 'सेस तं चेव' અવગાહના શિવાયનું બાકીનું ઉત્પાદ વિગેરે તમામ કથન 'આલુક' વર્ગ પ્રમાણે છે, તેમ સમજવું. 'सेवं भंते! सेवं भंते!' હે ભગવન્ અવક-કવક વિગેરે સાધારણ શરીર અને બાદર શરીરવાળા વનસ્પતિકાયિક જીવોના ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુંપ્રિયે જે કહ્યું છે, તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય જ છે. કેમકે તિર્થંકરોના વાકયો સત્ય જ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઇ ગયા! ॥સૂ. ૧॥

॥ ત્રીજો વર્ગ સમાપ્ત '૨૩-૩'

॥ अथ चतुर्थो वर्गः प्रारभ्यते ॥

तृतीय अवककवकवर्गे जीवानां स्वरूपमुत्पादादिकं च निरूप्य क्रमप्राप्तम् पाठामृगवालुंकीनामकश्चतुर्थो वर्गो निरूप्यते तदनेन संबन्धेनायातस्य चतुर्थवर्गस्य इदमादिमं सूत्रम्-'अह भंते ! पाढा०' इत्यादि ।

मूलम्-'अह भंते! पाढामियवालुंकी मधुररसा रायवल्ली पउमा मोढरीदंती चंडीणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए०, एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा आलुयवग्गसरिसा. नवरं ओगाहणा जहा वल्लीणं सेसं तं चेव सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू. १॥

तेइसमे सए चउत्थो वग्गो समत्तो ॥२३-४॥

छाया—अथ भदन्त ! 'पाठामृगवालुंकी मधुररसा राजवल्ली पद्मा मोढरी दन्ती चण्डीनाम् एतासां खलु ये जीवा मूलतया अवक्रामन्ति एवमत्रापि मूलादिका दश उद्देशका आलुकवर्गसदृशाः, नवरम् अवगाहना यथा वल्लीनाम् शेषं तदेव । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ।सू० १॥

त्रयोविंशतितमे शतके चतुर्थो वर्गः समाप्तः ॥२३-४ ॥

टीका—'अह भंते ! अथ भदन्त ! 'पाढामियवालुंकी मधुररसा रायवल्ली पउमा मोढरी दंती चंडीणं' पाठामृगवालुंकी मधुररसा राजवल्ली पद्मा

चौथा वर्ग का प्रारंभ

तृतीय अवक कवकवर्ग में जीवों का स्वरूप एवं उत्पाद आदि का निरूपण करके अब सूत्रकार क्रमप्राप्त पाठामृगवालुंकी नाम के चतुर्थवर्ग का निरूपण करते हैं । इस चतुर्थवर्ग का यह 'अह भंते! पाढामियवालुंकी' आदि सूत्र प्रथम सूत्र है ।

'अह भंते ! पाढामियवालुंकी मधुररसा' इत्यादि

टीकार्थ—गौतम ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है—'अह भंते !' हे भदन्त ! 'पाढामियवालुंकी-मधुररसा-रायवल्ली-मोढरी-

---

ચોથા વર્ગનો આરંભ-

અવક, કવક નામના ત્રીજા વર્ગમાં જીવોના સ્વરૂપ અને ઉત્પાત વગેરેનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમાગત પાઠામૃગવાલુંકી નામના ચોથા વર્ગનું નિરૂપણ કરે છે. આ ચોથા વર્ગનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'अह भंते पाढामियवालुंकी' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે- 'अह भंते ! 'હે ભગવાન્ 'पाढामियवालुंकी-मधुररसा-रायवल्ली-मोढरी-दंती

मोढरी दन्तीचण्डीनाम्' तत्र पाठा-कुमारपाठेति लोकप्रसिद्धा मृगवालुंकी प्रभृतयः सर्वेऽपि साधारणशरीरबादरवनस्पतिविशेषा एतेषां पाठाद्यनन्तकायवनस्पतिविशेषाणाम् 'एएसि णं जे जीवा' एतेषां खलु अनन्तकायवनस्पतिविशेषाणां ये जीवाः 'मूलत्ताए' मूलतया-मूलस्वरूपेण 'एवं एत्थ वि मूलादिया दस उद्देसगा आलुयवग्गसरिसा' एवमत्रापि मूलादिका दश उद्देशका आलुकवर्ग सदृशा वाच्याः, आलुकवर्गवदत्रापि मूलकन्दस्कन्धत्वगादिका दश उद्देशका वक्तव्याः। एवं शालिवर्गातिदेशसंपन्नआलुकवर्गवदेव ज्ञातव्यम्। आलुकवर्गः वंशवर्गे वंशवर्गस्यातिदेशः कृत, इति। शालिकवर्गे पुष्पादौ देवोत्पत्तिः कथिता परन्तु वंशवर्गे

दंती-चंडीणं' पाठा-कुमारपाठा, मृगवालुंकी, मधुररसा, राजवल्ली, पद्मा, मोढरी, दंती और चंडी-ये जो साधारण एवं बादर वनस्पतिकायिक हैं सो इनके मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं-वे वहां कहां से आकर के उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा आलुकवग्गसरिसा' हे गौतम! आलुक वर्ग के जैसा यहां पर भी मूलादिक दस उद्देशक कहना चाहिये आलुक वर्ग में जिस प्रकार से मूल, कन्द स्कन्ध, त्वचा आदिक दश उद्देशक कहे गये हैं-उसी प्रकार से इस वर्ग में भी वे उद्देशक कहना चाहिये-इस प्रकार शालिवर्ग के अतिदेश से संपन्न आलुक वर्ग का अतिदेश किया गया है तथा-शलिकवर्ग में पुष्प आदि में देवों की उत्पत्ति कही गई है परन्तु वंशवर्ग में तो कहीं पर भी देवों की उत्पत्ति

चंडीणं' પાઠા-કુમાર પાઠા-મૃગવાલુંકી, મધુરરસા, રાજવલ્લી મોઢરી, દંતી, અને ચંડી જે આ સાધારણ અને બાદર વનસ્પતિકાયિકો છે, તેઓના મૂળ રૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે; તેઓ ત્યાં કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે-'एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा आलुकवग्गसरिता' હે ગૌતમ! આલુક વર્ગમાં કહ્યા પ્રમાણે અહિંયા પણ મૂળ વિગેરે દસ ઉદ્દેશાઓ સમજવા. અર્થાત્ આલુક વર્ગમાં જે પ્રમાણે મૂળ, કંદ, સ્કંધ, ત્વચા-છાલ, વિગેરે સંબંધી દસ ઉદ્દેશાઓ કહ્યા છે, એજ રીતે મૂળ, કંદ, સ્કંધ, ત્વચા, વિગેરે સંબંધી દસ ઉદ્દેશાઓ આ વર્ગમાં પણ સમજવા. આ રીતે શાલીવર્ગના બહાનાથી કહેલા આલુક વર્ગમાં વંશવર્ગનો અતિદેશ (બહાનુ) કહેલ છે. તથા શાલીવર્ગમાં પુષ્પ વિગેરેમાં દેવોની ઉત્પત્તિ કહી છે, પરંતુ વંશવર્ગમાં

कथितं यद् देवो न कुत्रापि उत्पद्यते अतः पाठावर्गेऽपि एवं वक्तव्यम् यद् मूला-दारभ्य बीजपर्यन्तं कुत्रापि देवो नैव उत्पद्यते इति एवं लेश्यादिकाः सर्वेऽपि शालिकवर्गवदेव वक्तव्याः। पाठामृगवालुंकीप्रभृति वनस्पतीनां मूलतया उत्प-द्यमानजीवानां तिस्र एव लेश्याः कृष्णनीलकापोतिकाः वक्तव्याः तत्र देवोत्पत्तेर-भावत्। आलुकवर्गापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति 'नवरं' इत्यादि 'नवरं ओगा-हणा जहा वल्लीणं' नवरमवगाहना-यथा वल्लीनाम् फलोद्देशेऽवगाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कृष्टतो धनुःपृथक्त्वम् द्विधनुरारभ्य नवधनुः-पर्यन्तम् इति, 'सेसं तं चेव' शेषं यद्वैलक्षण्यं कथितं तदतिरिक्तं स्थित्यादिकं तदेव आलुकवर्गवदेव, आलुकवर्गे स्थितिविषये कथितम् एवम् स्थितिर्जघन्येनापि

नहीं कही गई है इसलिये पाठावर्ग में भी ऐसा ही कहना चाहिये कि देवो की उत्पत्ति कहीं पर भी नहीं होती है। इसी प्रकार से लेश्यादिक समस्त द्वार भी शालिक वर्ग जैसा कहना चाहिये पाठा, मृग-वालुंकी आदि वनस्पतिकायिक जीवों के जो कि उनके मूलादिरूप से उत्पन्न हुए हैं तीन ही कृष्णादिकलेश्याएँ होती हैं। क्योंकि उनमें देवों की उत्पत्ति नहीं होती है आलुकवर्ग की अपेक्षा से जो भिन्नता है उसे स्वयं सूत्रकार ने 'नवरं आदि पाठ द्वारा इस प्रकार से प्रदर्शित किया है कि-अवगाहना द्वार का कथन यहां वल्ली के जैसा करना चाहिये-फलोद्देशक में अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग-प्रमाण कही गई है और उत्कृष्ट से धनुः पृथक्त्व कही गई है 'सेसं तं चेव' इस भिन्नता के अतिरिक्त और सब कथन यहां आलुकवर्ग के जैसा ही है आलुकवर्ग में स्थिति के विषय में ऐसा कहा गया है कि

તે કોઈ પણ સ્થળે દેવોની ઉત્પત્તિ કહી નથી તેથી પાઠા વર્ગમાં પણ એજ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ કે-દેવોની ઉત્પત્તિ ક્યાંય થતી નથી. એજ રીતે લેશ્યા વિગેરે સઘળા દ્વારો પણ શાલીવર્ગ પ્રમાણે કહેવા જોઈએ. પાઠા, મૃગવાલુંકી વિગેરે વનસ્પતિકાયિક જીવોને કે જેઓ તેઓના મૂળ વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થયા હોય છે. તેઓને કૃષ્ણાદિ ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે. કેમકે તેમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી આલુક વર્ગની અપેક્ષાએ જે ફેરફાર છે, તે સ્વયં સૂત્રકારે 'નવરં' વિગેરે પાઠ દ્વારા આ રીતે બતાવેલ છે, કે-'અવગાહના દ્વારનું કથન અહીયાં 'વલ્લી'ના કથન પ્રમાણે કરવું જોઈએ-ફળોદ્દેશામાં અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની કહી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ધનુઃપૃથક્ત્વની કહી છે, 'સેસં તં ચેવં' આ ઉપર

उत्कृष्टतोऽपि अन्तर्मुहूर्तमेवेति। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति हे भदन्त! पाठामृगवालुंकी प्रभृति वनस्पतिमूलादिजीवाना मुत्पादादिविषये यद् देवानुप्रयेण कथितम् तत्सर्वम् एवमेव सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेव तपसा आत्मानं भावयन् विहरति इति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां त्रयोविंशतितशतकस्य चतुर्थों वर्गः समाप्तः ॥२३-४॥

स्थिति यहां जघन्य से अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से भी एक अन्तर्मुहूर्त्त की ही है इसी प्रकार से वह यहां पर भी जाननी चाहिये 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! पाठा मृगवालुंकी आदि वनस्पतियों के मूलादिरूप से उत्पद्यमान जीवों के उत्पाद आदि के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्व ऐसा ही है-सर्वथा सत्य ही है इस प्रकार कहकर गौतम स्वामी ने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके त्रेवीसवें शतक का चतुर्थ वर्ग समाप्त ॥२३-४॥

કહેલ ફેરફાર શિવાય બાકીનું તમામ કથન અહિંયાં આલુક વર્ગ પ્રમાણે જ કહેવાનું છે. આલુક વર્ગમાં સ્થિતિના સંબંધમાં એવું કહ્યું છે કે-સ્થિતિ અહિયાં જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, એજ રીતે તે પ્રમાણેની સ્થિતિ અહિયા પણ સમજવી.

'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે' હે ભગવન્ પાઠા મૃગવાલુંકી વિગેરે વનસ્પતિયોના મૂળ વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થનાર જીવોના ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે, તે સર્વથા સત્ય છે, આપનુ કથન યથાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ત્રેવીસમા શતકનો ચોથો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૩-૪॥

॥ अथ पञ्चमो वर्गः प्रारभ्यते ॥

चतुर्थं वर्गं निरूप्य क्रमप्राप्त पञ्चमवर्गम् निरूपयति तस्येदमादिमं सूत्रम् -'अह भंते ! मासपन्नी' इत्यादि ।

मूलम्-'अह भंते! मासपन्नी मुग्गपन्नी जीवग सरिसव करेणु य काओली खीरकाओली भंगीणही किमिरासि भद्दमुत्था णांगलीपओ य किण्हापउलपाढा हरेणुयालोहीणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए० एवं एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं आलुयवग्गसरिसा। एवं एत्थ वि पंचसु वि वग्गेसु पन्नासं उद्देसगा भाणियव्वा। सव्वत्थ देवा ण उववज्जंति तिन्नि लेस्साओ। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू. १॥

॥तेवीसइमे सए पंचमो वग्गो समत्तो ॥२३-५॥

॥ तेवीसइमं सयं समत्तं ॥

छाया—अथ भदन्त ! माषपर्णी मुद्गपर्णी जीवकसर्षपकरेणुकाकोली-क्षीर काकोली भङ्गीणही कृमिराशी भद्रमुस्ता लाङ्गली पयोदकृष्णा पउलकपाढाहरेणु-कालोहीनाम् एतेषां खलु ये जीवाः मूलतया० एवमत्रापि दश उद्देशका निरव-शेषम् आलुकवर्गसदृशाः । एवमत्रापि पञ्चस्वपि वर्गेषु पञ्चाशदुद्देशका भणितव्याः । सर्वत्र देवा नोत्पद्यन्ते तिस्रो लेश्याः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ।सू०१।

॥त्रयोविंशतितमे शतके पञ्चमो वर्गः समाप्तः ॥

॥ त्रयो विंशतितमं शतकं समाप्तम् ॥

टीका—'अह भंते ! अथ भदन्त ! 'मासपन्नी मुग्गपन्नी जीवगसरिसव करेणु य काओली खीरकाओली भंगिणहि किमिरासि भद्दमुत्था णंगलइ पओय

पांचवें वर्ग का प्रारंभ

चतुर्थवर्ग का निरूपण करके अब सूत्रकार क्रमप्राप्त पंचमवर्ग का निरूपण करते हैं-उसका यह 'अह भंते ! मासपन्नी' आदि सूत्र प्रथम

પાંચમા વર્ગનો આરંભ-

ચોથા વર્ગનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમપ્રાપ્ત પાંચમા વર્ગનું નિરૂપણ કરે છે-તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-'અહભંતે! मासपन्नी' ઈત્યાદિ

किण्हा य पओलपाढा हरेणुया लोहीणं' मापपर्णी मुद्गपर्णी जीवकसरिसव करेणुककाकोली क्षीरकाकोली भङ्गीणही कृमिरशि भद्रमुस्ता लंगली पयोदकृष्णा पउलपाढा हरेणुकालोहीनाम् 'एएसि णं' एतेषां साधारणशरीरबादरवनस्पतिविशेषाणाम् खलु 'जे जीवा' ये जीवाः, 'मूलत्ताए०' मूलतया इत्यादि, 'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं आलुयवग्गसरिसा' एवमत्रापि दशोद्देशका निरवशेषम् आलुकवर्गसदृशाः, यथा आलुकवर्गे मूलादिका बीजान्ता दश उद्देशकाः कथिता स्तेषु च यथा जीवानामुत्पादादिकः कथितो निरवशेषं सर्वमपि तदुत्पादादिकम् अत्रापि माषपर्ण्यादिवर्गेऽपि मूलादिका दशोद्देशका रचनीयाः।

सूत्र है-'अह भंते ! मासपन्नी मुग्गपन्नी' इत्यादि।

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! 'मासपन्नी मुग्गपन्नी जीवगसरिसव करेणु य, काओलि, खीरकाओलि भंगिणहि किमिरासि भद्दमुत्था णंगलइ पओयकिण्हा पओलपाढा हरेणुया लोहीणं' माषपर्णी, मुद्गपर्णी, जीवक, सरिसव, करेणुक, काकोली, क्षीरकाकोली, भंगीणही, कृमिराशि, भद्रमुस्ता, लांगली, पयोदकृष्णा, पाउलक, पाढ, हरेणुका और लोही ये जो साधारण शरीरवाली एवं बादर शरीरवाली वनस्पतियां हैं-सो इन वनस्पतियों के मूलरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं-वे वहां कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं आलुयवग्गसरिसा' हे गौतम ! आलुकवर्ग के जैसे यहां पर भी मूलादिक १० उद्देशक कहना चाहिये इस प्रकार इस माषपर्णी आदि

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ 'मासपन्नी मुग्गपन्नी जीवगसरिसव करेणु य, काओलि, खीरकाओलि, भंगिणहि किमिराखि भद्दमुत्था णंगलइ पओयकिण्हा पओलपाढा हरेणुया लोहीणं' માષપર્ણી, મુદ્ગપર્ણી, જીવક, સરિસવ-સરસવ-કરેણુક, કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી, ભંગીનખી, કૃમીરાશી, ભદ્રમુસ્તા, લંગલી, પયોદકૃષ્ણા, પઉલક, પાઢ, હરેણુકા, અને લોહી આ સાધારણ શરીરવાળી વનસ્પતિ અને બાદર શરીરવાળી વનસ્પતિયો છે, આ વનસ્પતિયોના મૂળરૂપથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવો ત્યાં કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं एत्थ वि दस उद्देसगा निरवसेसं आलुयवग्गसरिसा' હે ગૌતમ ! આલુ વર્ગમાં કહ્યા પ્રમાણે અહિયાં પણ મૂળ વિગેરે ૧૦ દશ ઉદ્દેશાઓ સમજવા. આ રીતે આ માષપર્ણી વર્ગમાં આલુકવર્ગમાં કહ્યા

अत्र सर्वं प्रश्नोत्तरादिकम् आलुकवर्गवदेव ज्ञातव्यम् एवं मूलोद्देशकवत् कन्दस्कन्धत्वक् शाखा प्रवालपत्रपुष्पफलबीजान्तादशाऽपि उद्देशकाः पूर्ववदेव ज्ञातव्याः परन्तु देवः कस्मिन्नपि उद्देशके नोत्पद्यन्ते इति वंशवर्गवदवगन्तव्यम्। 'एवं एत्थ पंचसु वि वग्गेसु पन्नासं उद्देसगा भाणियव्वा' एवमुपर्युक्तवर्णितक्रमेण पञ्चस्वपि वर्गेषु पञ्चाशत् उद्देशका भणितव्याः, प्रत्येकवर्गे मूलादिका बीजान्ता दश दश उद्देशका भवन्तीति पञ्चानां दश संख्यया गुणने पञ्चाशद्भवन्ति। 'सव्वत्थ देवा ण उववज्जंति' सर्वत्रापि-सर्वोद्देशकेषु मूलादारभ्य बीजान्तपर्यन्तेषु देवानाम् उत्पत्तिर्न भवति वंशवदेवेति विशेषः, 'तिन्नि लेस्साओ' तिस्रः-कृष्ण नीलकापोतिका लेश्या भवन्ति अन्यत्सर्वम् आलुकवर्ग तदन्तर्गत वंशकवर्ग तदन्तर्गत शालिकवर्गवदेव द्रष्टव्यम्। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त!

वर्ग में आलुकवर्ग के जैसा ही प्रश्नोत्तर आदि जानना चाहिये मूलोद्देशक के जैसा ही कन्द, स्कन्ध, त्वक्, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल और बीज ये सब उद्देशक कहना चाहिये परन्तु देव किसी भी उद्देशक में उत्पन्न होता नहीं कहा गया है। अतः इस वर्ग को वंशवर्ग के जैसा ही जानना चाहिये 'एवं एत्थ पंचसु वि वग्गेसु पन्नासं उद्देसगा भणियव्वा' यहां प्रत्येक वर्ग में मूल से लेकर बीजपर्यन्त दश दश उद्देशक होते हैं-इस प्रकार से पांच वर्गों के कुल उद्देश पचास हो जाते हैं। यहां किसी भी वर्ग में मूलादिक दश उद्देशों में देवों की उत्पत्ति नहीं कही गई है। अतः वंशवर्ग के जैसे ही यहां तीन लेश्याएँ होती हैं। बाकी का और सब कथन आलुकवर्ग के अन्तर्गत वंशकवर्ग एवं वंशकवर्ग के अन्तर्गत शालिकवर्ग के जैसा

પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર વિગેરે સમજવા. મૂળોદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે કંદ, સ્કંધ, ત્વક્, શાખા, પ્રવાલ, પત્ર, પુષ્પ, ફળ અને બીજ આ બધા ઉદ્દેશાઓ કહી લેવા. પરંતુ આ માષપર્ણી વર્ગમાં કોઈ પણ ઉદ્દેશામાં દેવોની ઉત્પત્તિ કહી નથી. જેથી આ વર્ગ વંશવર્ગ પ્રમાણે જ સમજવો. 'एवं एत्थ पंचसु वि वग्गेसु पन्नासं उद्देसगा भाणियव्वा' અહિયાં દરેક વર્ગમાં મૂળથી લઇને બીજ સુધીના દસ દસ ઉદ્દેશાઓ થાય છે, એ રીતે પાંચ વર્ગોના કુલ પચાસ ઉદ્દેશાઓ થઈ જાય છે, અહિયાં કોઇ પણ વર્ગમાં મૂળ વિગેરે દસ ઉદ્દેશાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તી કહી નથી. જેથી વંશ વર્ગ પ્રમાણે જ અહિયાં ત્રણ લેશ્યાઓ કહી છે. બાકીનું તમામ કથન આલુક વર્ગના અંતર્ગત વંશવર્ગ

इति हे भदन्त ! माषपर्णी वर्गान्तस्थितजीवानामुत्पादादिविषये यत् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वमेव सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां-
व्याख्यायाम् त्रयोविंशतिशतकस्य
पञ्चमो वर्गः समाप्तः ॥२३–५॥
त्रयोविंशतितमं शतकं समाप्तम्

ही जानना चाहिये 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' माषपर्णी वर्ग के भीतर स्थित जीवों के उत्पाद आदि के विषय में जैसा यह आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सब ही सर्वथा सत्य ही है इस प्रकार कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया बाद में वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।सू०१।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके त्रेवीसवें शतकका
पंचम वर्ग समाप्त ॥२३–५॥
त्रेवीसवां शतक समाप्त

અને વંશક વર્ગના અંતર્ગત શાલિક વર્ગ પ્રમાણે જ સમજવું. 'સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! તિ !' માષપર્ણી વર્ગમાં રહેલ જીવોના ઉત્પાદ–ઉત્પત્તી વગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય છે આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ત્રેવીસમા શતકનો પાંચમો વર્ગ સમાપ્ત ॥૨૩–૫॥
॥ ત્રેવીસમું શતક સંપૂર્ણ ॥

॥ अथ चतुर्विंशतितमं शतकम् मारभ्यते ॥

त्रयोविंशतितमं शतकं व्याख्यातम् अथावसरप्राप्तं चतुर्विंशतितमं शतकं व्याख्यायते तस्य चतुर्विंशतितमशतकस्यादौ इदं सर्वोद्देशकद्वारसंग्रहार्थं गाथाद्वयमाह-'उववाय' इत्यादि ।

'उववाय परीमाणं, संघयणुच्चत्तमेव संठाणं ।
लेस्सा दिट्ठी णाणे, अन्नाणे जोग उवओगे ॥१॥
सन्ना कसाय इंदिय, समुग्घाये वेयणा य वेदे य ।
आउं अज्झवसाणा अणुबंधो काय-संवेहो ।२॥
जीवपदे जीवपदे, जीवाणं दंडगंमि उद्देसो ।
चउवीसइमंमि सए, चउवीसं होंति उद्देसा ॥३॥

छाया— उपपातपरिमाणं संहननमुच्चत्वमेव संस्थानम् ।
लेश्या दृष्टि र्ज्ञानमज्ञानं योग उपयोगः ॥१॥
संज्ञा कषाय इन्द्रियं समुद्घातो वेदना च वेदश्च ।
आयुरध्यवसानम् अनुबन्धः कायसंवेध इति ॥२॥
जीवपदे जीवपदे जीवानां दण्डके उद्देशः ।
चतुर्विंशतिशतके चतुर्विंशति र्भवन्ति उद्देशाः ॥३॥

टीका—'उववाय' उपपातः, नारकादीनां कुत उत्पत्तिर्भवतीत्येवं रूपेण उपपातो वक्तव्यः१ 'परिमाणम्' ये जीवा नारकादिषूत्पत्स्यन्ते तेषां जीवानां

चौबीसवें शतक का प्रारंभ

तेइसवां शतक व्याख्यात हो चुका-अब अवसर प्राप्त चौबीसवें शतक की व्याख्या की जाती है, सो इसकी आदि में सब से पहिले सूत्रकार इसके उद्देशों के द्वारों का संग्रह करने वाली दो गाथाओं को कहते हैं—'उववाय परीमाणं' इत्यादि ।

टीकार्थ—इस चौबीसवें शतक में उपपात१ परिमाण२ संहनन३ ऊंचाई४ संस्थान५ लेश्या६ दृष्टि७ ज्ञान अज्ञान८ योग९ उपयोग१०

ચોવીસમા શતકનો પ્રારંભ—

ત્રેવીસમાં શતકની વ્યાખ્યા પૂરી કરીને હવે અવસર પ્રાપ્ત ચોવીસમાં શતકની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે તેમાં સૌથી પહેલાં સૂત્રકાર આ શતકના અર્થને બતાવનારી બે સંગ્રહ ગાથાઓ કહે છે-'उववाय परीमाणं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ ચોવીસમા શતકમાં ઉપપાત૧ પરિમાણ ૨ સંહનન ૩ ઉંચાઈ ૪ સંસ્થાન ૫ લેશ્યા ૬ દૃષ્ટિ ૭ જ્ઞાન ૮ અજ્ઞાન ૯ યોગ ઉપ-

स्वकाये उत्पद्यमानानां परिमाणं वक्तव्यम्२। 'संघयण' संहननम् तेषा मेव जीवानां नारकादिषूत्पित्सूनां संहननं वक्तव्यम्३। 'उच्चत्तं' उच्चत्वं नारकादियायिनामवगाहनानां प्रमाणं वक्तव्यम्४। 'संठाणं' संस्थान तेषामेव नरकादिषूत्पित्सूनां संस्थानं वक्तव्यम्५। एवमेव नारकादिषु उत्पित्सूनां लेश्या,६ दृष्टि७ ज्ञानम ज्ञानम्८ योग९ उपयोगः१० संज्ञा११ कषाये१२ न्द्रियाणि१३,

संज्ञा११ कषाय१२ इन्द्रिय१३ समुद्घात१४ वेदना१५ वेद१६ आयुष१७ अध्यवसान१८ अनुबंध१९ और कायसंवेध२० ये बीस द्वार एक-एक दण्डक में कहे जावेंगे, इस प्रकार इस चौवीसवें शतक में चौवीस दण्डक को लेकर चौवीस उद्देशक होंगे, उपपात द्वार में यह प्रकट किया जावेगा कि नारक आदिकों की उत्पत्ति कहाँ से होती है, ? परिमाण द्वार में यह प्रकट किया जावेगा कि जो जीव नारकादि में उत्पन्न होने वाले हैं, उन जीवों का उत्पाद स्वकाय में कितना होता है ? संहनन द्वार में यह प्रकट किया जावेगा कि नारकादिकों में उत्पन्न होने योग्य जीवों के कौन सा संहनन होता है, ऊँचाई द्वार में यह प्रकट किया जावेगा कि नारकादिगति में जाने वाले जीवों की ऊँचाई कितनी होती है, संस्थान द्वार में यह प्रकट किया जावेगा कि जो जीव नारकादि में उत्पन्न होने योग्य होते हैं उन जीवों के कौनसा संस्थान होता है, इसी प्रकार से नारकादिकों में उत्पन्न होने वालों के लेश्या,

યોગ ૧૦ સંજ્ઞા ૧૧ કષાય ૧૨ ઈન્દ્રિય ૧૩ સમુદ્ઘાત ૧૪ વેદના ૧૫ વેદ ૧૬ આયુષ ૧૭ અધ્યવસાન ૧૮ અનુબંધ ૧૯ અને કાયસંવેધ ૨૦ આ વીસ દ્વારો એક એક દંડકમાં કહેવામાં આવશે આ રીતે આ ચોવીસમાં શતકમાં ચોવીસ દંડકોને લઈને ચોવીસ ઉદ્દેશાઓ કહેવામાં આવશે. ઉપપાત દ્વારમાં નારકોની ઉત્પત્તિ કયાંથી થાય છે, તે કહેવામાં આવશે. પરિણામ દ્વારમાં એ બતાવવામાં આવશે કે-જે જીવો નરક વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થવાના હોય તે જીવોનો ઉત્પાત સ્વકાયમાં કેટલો હોય છે. સંહનનદ્વારમાં-નરક વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવોને કયુ સંહનન હોય છે? તે બતાવવામાં આવશે. ઉર્ધ્વદ્વારમાં-નરક ગતિમાં જવાવાળા જીવોની ઉંચાઈ કેટલી હોય છે. ? તે બતાવવામાં આવશે. સંસ્થાન દ્વારમાં એ બતાવવામાં આવશે કે-જે જીવો નરક વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય છે, એ જીવોને કયું સંસ્થાન હોય છે ? એજ રીતે નરક વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થવા વાળાઓની લેશ્યા,

समुद्घातः१४ वेदना१५ वेदः१६ आयुष्कम्१७ अध्यवसानानि१८ अपि क्रमशः वक्तव्यानि। 'अणुबंधो' अनुबन्धः, विवक्षितपर्यायेणाव्यवच्छिन्नेन अवस्थानम्,१९ 'कायसंवेहो' कायसंवेधः, विवक्षितकायान्तरे सदृशकाये वा गत्वा पुनरपि यथासंभवं तत्रैवागमनं कायसंवेध इति२०।

अथाधिकृतशतकस्य उद्देशपरिमाणपरिज्ञानाय इयं गाथा 'जीवपदे' इत्यादि, जीवपदे जीवपदे प्रतिजीवमित्यर्थः, जीवानां दण्डके उद्देशः, एते उपपातादयो विषयाः जीवपदमाश्रित्य प्रत्येकजीवपदे वक्तव्याः। एकैकजीव-दण्डके एतानि उपपातादीनि विंशतिद्वाराणि वक्तव्यानि अनेन क्रमेण चतुर्विं-शतिशतके चतुर्विंशतिरुद्देशकाः भवन्तीति गाथार्थः।

दृष्टि, ज्ञान, अज्ञान, योग, उपयोग संज्ञा, कषाय, इन्द्रिय, समुद्घात, वेदना, वेद, आयुष्क और अध्यवसाय इन द्वारों को लेकर के भी कथन जानना चाहिये, विवक्षितपर्याय का निरन्तर बना रहना यह अनुबंध है, विवक्षित कायान्तर में अथवा उसके समान काय में जाकरके पुनः उसीकाय में आना यह कायसंवेध है। 'जीवपदे जीवपदे' ऐसी जो यह गाथा कही गई है वह अधिकृत इस शतक के उद्देशों के परिमाण को बताने के लिये कही गई है, इस प्रकार ये उपपात आदिक द्वार जीवों को आश्रित करके प्रत्येक जीवपद में कहे जावेंगे, अर्थात् एक-एक जीव दण्डक में ये उपपात आदिक बीस द्वार वक्तव्य होंगे, इस चतुर्विंशति शतक में जीवों को लेकर चौबीस उद्देशक होंगे।

દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન યોગ, ઉપયોગ, સંજ્ઞા, કષાય, ઇન્દ્રિય, સમુદ્ઘાત વેદના, વેદ, આયુષ્ક અને અધ્યવસાન આ દ્વારોના સંબંધમાં પણ કથન સમજવું. વિવક્ષિત પર્યાયનું નિરંતર બન્યા રહેવું તે અનુબંધ છે. વિવક્ષિત કાયાન્તરમાં-બીજા શરીરમાં અથવા તેના સમાન કાય-શરીરમાં જઈને ફરીથી તેજ શરીરમાં આવવું તેને કાય સંવેધ કહેવામાં આવે છે, 'जीवपदे जीव-पदे' આ પ્રમાણેની જે આ ગાથા કહેવામાં આવી છે, તે આ શતકના ઉદ્દે-શાઓના પરિમાણને બતાવવા માટે કહી છે આ રીતે આ ઉપપાત વિગેરે દ્વારો ચોવીસ દંડકોનો આશ્રય લઈને દરેક પદમાં કહેવામાં આવશે. અર્થાત્ એક એક જીવદંડકમાં ઉપપાત વિગેરે આ વીસ દ્વારો કહેવાશે. આ ક્રમથી આ ૨૪ ચોવીસમાં શતકમાં ચૌવીસ દંડકોને લઈને ૨૪ ચોવીસ ઉદ્દેશા-ઓનું કથન કરવામાં આવશે.

अथ चतुर्विंशतितमे शतके जीवानामुत्पादादिविंशतिद्वाराणि समवतारयन् पूर्वं नैरयिकविषये तान्याह-'रायगिहे' इत्यादि ।

मूलम्-'रायगिहे जाव एवं वयासी नेरइया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति-तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति. मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! णो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति मणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति, णो देवेहिंतो उववज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, बेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति तेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति चउरिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! नो एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, नो बेइंदियतिरिक्खजो० नो तेइंदिय० नोचउरिंदिय० पंचेंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति। जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सन्निपंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिंदियतिरिजोणिएहिंतो वि उववज्जंति। जइ असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, किं जलचरेहिंतो उववज्जंति थलचरेहिंतो उववज्जंति खहचरेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! जलचरेहिंतो उववज्जंति. थलचरेहिंतो वि उववज्जंति खहचरेहिंतो

वि उववज्जंति। जइ जलचरथलचरखहचरेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति पज्जत्ताअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा? गोयमा! एगाए रयणप्पभाए पुढवीए उववज्जेज्जा। पज्जत्त असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठितिएसु उववज्जेज्जा?' ॥सू. १॥

छाया—राजगृहे यावद् एवमवादीत् नैरयिकाः खलु भदन्त! केभ्य उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते देवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! नो नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते नो देवेभ्य उत्पद्यन्ते। यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! नो एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते नो द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते नो त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते नो चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते। यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। यदि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं जलचरेभ्य उत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्य उत्पद्यन्ते खेचरेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! जलचरेभ्य उत्पद्यन्ते-स्थलचरेभ्य उत्पद्यन्ते खेचरेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। यदि जलचरस्थलचरखेचरेभ्य उत्पद्यन्ते किं पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते

नो अपर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते । पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो नैरयिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कतिषु पृथिवीषु उत्पद्येत ? गौतम ! एकस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यामुत्पद्येत पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो रत्नप्रभायाः पृथिव्या नैरयिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण पल्योपमस्याऽसंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्येत ? ॥सू०१॥

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावदेवम् अवादीत् भगवान् समवसृतः परिषत् निर्गता, भगवता धर्मकथा कथिता, धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता। ततो गौतमस्त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासनां कुर्वाणः प्राञ्जलिपुटो भगवन्तमेवमवादीत्। किमुक्तवान् तत्राह—'नेरइया णं' इत्यादि, 'नेरइया णं भंते !' नैरयिकाः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' केभ्य उत्पद्यन्ते कस्मात् स्थानादागत्य समुत्पन्ना भवन्तीत्यर्थः, किम्—'नेरइएहिंतो उववज्जंति'

अब चौवीसवें शतक में जीवों के उत्पात आदि बीस द्वारों को उतारते हुए सूत्रकार सर्वप्रथम उन्हें नैरयिकों में उतारते हैं—

'रायगिहे जाव एवं वयासी'–इत्यादि सूत्र-१

टीकार्थ—राजगृह नगर में यावत् पद द्वारा गृहीत पदों के अनुसार भगवान् का समवसरण हुआ, परिषदा अपने-अपने स्थान से निकली, भगवान् ने धर्मकथा कही, धर्मकथा को सुनकर परिषदा पीछे अपने स्थान पर चलीगयी, इसके बाद त्रिविध पर्युपासना से भगवान् की उपासना करते हुए गौतम ने दोनों हाथ जोड़ कर प्रभु से इस प्रकार कहा-पूछा- णेरइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! नैरयिक किस स्थान से-गति से-आकर के उत्पन्न होते हैं ?

હવે ચોવીસ દંડકમાં રહેવાવાળા જીવોના ઉત્પત્તિ વિગેરે વીસ દ્વારોને કહેતા થકા સૂત્રકાર સૌથી પહેલાં તેને નૈરયિકોમાં કહે છે.

'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું પરિષદ પોત પોતાના સ્થાનથી ભગવાનને વંદના કરવા નગરની બહાર નીકળી ભગવાને તેઓને ધર્મકથા કહી. ધર્મકથા સાંભળીને પરિષદ પોત પોતાને સ્થાને પાછી ગઈ તે પછી ભગવાનની પર્યુપાસના કરતા ગૌતમસ્વામીએ બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુને પૂછયું-'णेरइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ નારકીયો-નરકમા રહેવાવાળા જીવો કયા સ્થાનથી-ગતિથીઆવીને ઉત્પન્ન થાય

नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते नरकादागत्य समुत्पन्ना भवन्ति 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अथवा तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्येभ्यो वा उत्पद्यन्ते, 'देवेहिंतो उववज्जंति देवेभ्यो वा आगत्य इमे नैरयिका नरकावासे समुत्पद्यन्ते किमिति प्रश्नः। भगवानाह-गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! णो नेरइएहिंतो उववज्जंति' नो नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते 'तिरिक्ख-जोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, 'मणुस्सेहिंतो वि उवव-ज्जंति' मनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते 'णो देवेहिंतो उववज्जंति' नो देवेभ्य उत्पद्य-न्ते, हे गौतम! इमे नारका नरकादागत्य नरके नो त्पद्यन्ते न वा देवेभ्य आगत्य नरके उत्पद्यन्ते, किन्तु तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य मनुष्येभ्यश्चागत्य नरके समु-

---

'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, मणुस्सेहिंतो उववज्जति, देवेहिंतो उववज्जंति?' क्या वे नैरयिक से आकरके उत्पन्न होते हैं? या तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं? या मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते है? या देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा णो नेरइए-हिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, मणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति, णो देवेहिंतो उववज्जंति' हेगौतम। नैरयिक नैरयिकों से आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं, तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं, मनुष्यों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, देवों से आकरके नैरयिक उत्पन्न नहीं होते हैं। ऐसा यह नियम है कि नैरयिक से मरकर जीव उसी समय नैरयिक की पर्याय से उत्पन्न नहीं होता है इसी प्रकार देवगति से मरकर जीव नरक गति में उत्पन्ननहीं होता है, किन्तु

છે? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति, देवेहिंतो उववज्जंति' તેઓ શું નરકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! णो णेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरि-क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' मणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति, णो देवेहिंतो उववज्जंति' હે ગૌતમ! નૈરયિકો નરકમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેઓ તિર્યંચો-માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, નૈરયિકો દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. એવો નિયમ છે કે નૈરયિક પણામાંથી મરીને જીવ તેજ સમયે નૈરયિકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થતા નથી. એજ રીતે દેવ ગતિથી મરીને જીવ નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ

त्पद्यन्ते नैरयिका इति भावः। 'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, 'किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किम् एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते 'बेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अथवा द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, 'तेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, 'चउरिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, हे भदन्त! ते नारकास्तिर्यग्योनिकेभ्यो यदि उत्पद्यन्ते तदा किम् एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नरके उत्पद्यन्ते, अथवा त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नरके नारका उत्पद्यन्ते अथवा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नरके नारकाः

तिर्यञ्च और मनुष्यगति से मरकर ही जीव नारक होता है, इसी बात को यहाँ प्रकट किया गया है।

प्र०—'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, किं एगिंदियतिरि० उववज्जंति, बेइंदियतिरि०, तेइंदियतिरि०, चतुरिंदियतिरि०, पंचिंदियतिरिक्खजोणिए०' हे भदन्त! यदि नारक तिर्यञ्चों से उत्पन्न होते हैं–तो क्या वे एकेन्द्रिय तिर्यञ्चों से मरकर उत्पन्न होते है? या द्वीन्द्रिय तिर्यञ्चों से मरकर उत्पन्न होते हैं? तेइन्द्रियतिर्यञ्चों से मरकर उत्पन्न होते हैं? या चौइन्द्रियतिर्यञ्चों से मरकर उत्पन्न होते हैं? या पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से मरकर उत्पन्न होते है?

તિર્યંચ અને મનુષ્ય ગતિથી મરવાવાળાજ જીવો નારક થાય છે. એજ વાત અહિંયાં બતાવવામાં આવી છે.

પ્રશ્ન–'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरि० उववज्जंति, बेइंदियतिरि० तेइंदियतिरिक्ख० चउरिंदियतिरि० पंचिंदियतिरिक्खजोणिए०' હે ભગવન્ જો નારકો તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી મરીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોથી મરીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે ત્રણ ઈંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી મરીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ચાર ઈંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી મરીને ઉત્પન્ન થાય છે? અગર પાંચ ઈંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી મરીને ઉત્પન્ન થાય છે?

समुत्पद्यन्ते किमिति प्रश्नाशयः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा!' हे गौतम! नो एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नो एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य ते नारका नरके उत्पद्यन्ते 'नो बेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नो द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, 'नो तेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नो त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते; 'णो चउरिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नो चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, किन्तु 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते हे गौतम! ये नारकाः नरके समुत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य ते एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नोत्पद्यन्ते, न वा द्वीन्द्रियेभ्यो न वा त्रीन्द्रियेभ्यो न वा चतुरिन्द्रियेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते, किन्तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इत्युत्तराशय.। 'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, किं सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा

उ०—'गोयमा! नो एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, णो बेइंदिय० णो तेइंदिय० णो चउरिंदिय०, पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे गौतम! एकेन्द्रिय, दोइन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय तिर्यञ्चों से मरकर जीव सीधे नारक की पर्याय से उत्पन्न नहीं होते हैं, किन्तु पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से मरकर ही जीव नारक की पर्याय से उत्पन्न होते हैं।

प्र०—'जइ पंचिंदियतिरिक्ख जोणिएहिंतो उववज्जंति किं सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, असंनिपंचिंदियतिक्ख-उव०' हे भदन्त! यदि नैरयिक पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से मरकर सीधे उत्पन्न होते हैं, तो क्या वे संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से उत्पन्न होते हैं या

ઉત્તર-'ગોયમા! ણો એગિંદિયતિરિક્ખજોણિએહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ણો બેઇંદિય૦ णो तेइंदिय० ણો ચઉરિંદિય૦ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ગૌતમ! એક ઈંદ્રિયવાળા બે ઈંન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઈંદ્રિયવાળા, અને ચાર ઈંન્દ્રિયવાળા જીવો તિર્યંચોમાંથી મરીને સીધા નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવો તિર્યંચોમાંથી મરીને નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન-'जइ पंचिंदियतिरिकखजोएहिंतो उववज्जंति किं संनिपचिंदियतिरिक्ख जोणिएहिंतो उववज्जंति, असन्नि पंचिंदियतिरि० उव० હે ભગવન્ જો નૈરયિક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચપણામાંથી મરીને સીધા ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંજ્ઞી

'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते हे भदन्त ! प० न्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नारका नरके समुत्पद्यन्ते तत्र किम् संज्ञिपञ्चे द्रयतिर्यग्योनिकेभ्य आगतानां नरके उत्पत्तिर्भवति असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो वा आगतानां नरके उत्पत्ति र्भवतीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नरकावासे समुत्पद्यन्ते तथा 'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते, हे गौतम! संज्ञयसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यः स्थानद्वितयेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति भावः । जइ 'असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य

असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् नारक की पर्याय से जिन जीवों की उत्पत्ति होती है वे जीव क्या संज्ञी तिर्यञ्चपञ्चेन्द्रियों से आये हुए होते हैं या असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आये हुए होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहितों उववज्जंति' जो जीव नारक की पर्याय से उत्पन्न होते हैं-वे सीधे संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से मरकर आये हुए होते हैं और 'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से भी मरकर आये हुए होते हैं। अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि यदि 'असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चो से मरकर जीव नारक की

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાથી મરીને ઉત્પન્ન થય છે અથવા અસંજ્ઞીતિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ નારકની પર્યાયથી જે જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જીવો શું સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિયોથી આવેલા હોય છે? અથવા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવેલ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'सन्नि पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' નારકની પર્યાયથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ સીધા સંજ્ઞી પંચેદ્રિય તિર્યંચોમાંથી મરીને આવેલ હોય છે. અને 'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि० उववज्जंति' અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી પણ મરીને આવેલા હોય છે

હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી આ વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-જો 'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી

उत्पद्यन्ते तदा 'जलचरेहिंतो उववज्जंति' किं जलचरेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, 'थलयरेहिंतो उववज्जंति' स्थलचरेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते 'खहयरेहिंतो उववज्जंति' खेचरेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, हे भदन्त ! संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते ते किं जलचरेभ्य आगत्य नरके नारका उत्पद्यन्ते, स्थलचरेभ्य आगत्य वा खेचरेभ्य आगत्य वा समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जलचरेहिंतो उववज्जंति' जलचरेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, 'थलचरेहिंतो वि उववज्जंति' स्थलचरेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते, 'खहचरेहिंतो वि उववज्जंति' खेचरेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते हे गौतम ! ये इमे असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नरके उत्पद्यन्ते ते जलचरस्थलचरखेचरेभ्य आगत्य नरके समुत्पद्यन्ते इति भावः । 'जइ जलचरथलचरखहचरेहिंतो

पर्याय से उत्पन्न होते हैं-'जलचरेहिंतो उववज्जंति थलयरेहिंतो उववज्जंति खहयरेहिंतो उववज्जंति' तो क्या वे जलचर पंञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से मरकर सीधे नारक पर्याय से उत्पन्न होते हैं या स्थलचर पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से मरकर सीधे नारक की पर्याय से उत्पन्न होते हैं या खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से मरकर सीधे नारक की पर्याय से उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से करते हैं-हे गौतम ! 'जलचरेहिंतो उववज्जंति, थलचरेहिंतो वि उववज्जंति, खहचरेहिंतो वि उववज्जंति, जलचर जीवों से मरकर भी सीधे नारक की पर्याय से जीव उत्पन्न होते हैं, स्थलचर जीवों से भी मरकर सीधे नारक की पर्याय से जीव उत्पन्न होते हैं और खेचर जीवों से भी मरकर सीधे नारक

મરીને જીવ નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ 'जलचरेहिंतो उववज्जंति थलचरेहिंतो उववज्जंति, खहचरेहिंतो उववज्जंति શું તેઓ જલચર- પાણીમાં રહેવાવાળા પચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી મરીને સીધા નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા સ્થલચર-જમીન પર રહેવાવાળા, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી મરીને સીધા નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ખેચર- આકાશમાં રહેવાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી મરીને સીધા નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે- 'गोयमा ! जलचरेहिंतो उववज्जंति, थलचरेहिंतो वि उववज्जंति, खहचरेहिंतो वि उववज्जंति' જલચર જીવોથી મરીને પણ સીધા નારકની પર્યાયથી જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થલચર જીવોથી પણ મરીને સીધા નારકની પર્યાયથી જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ખેચર-(આકાશમાં રહેવાવાળા) જીવોથી મરીને પણ જીવ સીધા નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે.

उववज्जंति' यदि जलचरस्थलचरखेचरेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा 'किं पज्जत्तए-हिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा 'अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्तकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते हे भदन्त ! असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजल-चरेभ्य आगत्य अथवा तथाविधस्थलचरेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते अथवा तथा-विध खेचरेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते ते किं पर्याप्तकेभ्योऽपर्याप्तकेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति' पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते 'णो अपज्जत्तएहिंतो उवव-ज्जंति' नो अपर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते नरके नारकाणाम् तथाविधपर्याप्तकानामेव उत्पत्ति र्भवति न तु अपर्याप्तकानामिति । 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-

---

की पर्याय से जीव उत्पन्न होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ जलचरथलचरखहचरेहिंतो उववज्जंति-किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तए० उ०' हे भदन्त ! यदि जलचर स्थलचर और खेचर इनसे आकरके जीव नारक की पर्याय से उत्पन्न होते हैं-तो क्या वे पर्याप्तक जलचरों से स्थलचरों से या खेचरों से आकर के उत्पन्न होते हैं या अपर्याप्तक जलचरों से स्थलचरों से या खेचरों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति, णो अपज्जत्तएहिंतो उवव-ज्जंति' हे गौतम ! पर्याप्तक जलचरों से स्थलचरों से और खेचरों से आकरके जीव नारक की पर्याय से उत्पन्न होते हैं अपर्याप्तक जलचरों से स्थलचरों से और खेचरों से आकरके जीव नारक की पर्याय से उत्पन्न नहीं होते हैं। इस सब

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછે છે કે-'जइ जलचरथलचर खहचरेहिंतो उववज्जंति-किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति, अपज्जत्तए० उव०' હે ભગવન્ જો જલચર સ્થલચર અને ખેચર જીવોમાંથી આવેલ જીવ નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત જલચરોથી, કે સ્થળચરોથી અથવા ખેચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્તક જલચરોમાંથી, અથવા સ્થળચરોમાંથી અથવા ખેચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે-'गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति णो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति' હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તક જલચરોમાંથી, સ્થળચરોમાંથી, અને ખેચરોમાંથી આવીને જીવ નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે ! અપર્યાપ્તક જલચરોમાંથી કે સ્થળચરોમાંથી આવીને જીવનારકની

जोणिए णं भंते' पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त। 'जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः योग्यः, नैरयिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त। 'कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा' कतिषु नरकपृथिवीषु उत्पद्यन्तेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'एगाए रयणप्पभाए पुढवीए उववज्जेज्जा' एकस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् उत्पद्येत एकपृथिव्यामेव उत्पत्ति र्भवति नत्वनेकासु इत्यर्थः। 'पज्जत्त असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त। 'जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए' यो भव्यो-भवितुं योग्यो रत्नप्रभायाः पृथिव्याः संबन्धिषु 'नेरइएसु उववज्जित्तए' नैरयिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइकालट्ठिइ-

कथन का तात्पर्य ऐसा है कि संज्ञी असंज्ञी पर्याप्तक पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च ही नारक की पर्यायसे उत्पन्न होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पज्जत्ताअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते। जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए-से णं भंते। कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा' हे भदन्त। पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिक जीव जो नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है, वह कितनी नरकपृथिवियों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा। एगाए रयणप्पभाए पुढवीए उववज्जेज्जा' हे गौतम! वह प्रथम रत्नप्रभा नारक पृथवी में ही उत्पन्न होता है। अन्यपृथिवियों में नहीं।

प्र०—'पज्जत्ताअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइ

પર્યાયથી ઉત્પન્ન થતા નથી આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-સંજ્ઞી અસંજ્ઞી, પર્યાપ્તક, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોજ નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'पज्जत्ताअसंनिपंचिंदियतिरिक्खजोणीए णं भंते! कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો જો નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલી નારકપૃથિવીઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! एगाए रयणप्पभाए पुढवीए उववज्जेज्जा' હે ગૌતમ તે પહેલી રત્નપ્રભા નારક પૃથ્વીમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. બાકીની બીજી પૃથિવીયોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

પ્રશ્ન-'पज्जत्ता असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा'

एसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु कियदायुष्कवन्नैरयिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सठिइएसु' जघन्यतो दश वर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागठिइएसु' उत्कृष्टतः पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु नैरयिकेषु समुत्पद्येत इत्युपपातद्वारं प्रथमम् ॥सू० १॥

अथ परिमाणादि द्वाराण्याह-'ते णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति? गोयमा! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति २। 'तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता? गोयमा! छेवट्ठ संघयणी पन्नत्ता३। तेसि णं भंते! जीवाणं केमहालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता? गोयमा! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ

कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे भदन्त! पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चयोनिक जीव जो रत्नप्रभा पृथवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है, वह कितने काल की आयुवाले नैरयिको में उत्पन्न होता है?

उ० -'गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागठिइएसु उव०' हे गौतम! वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले नैरयिकों में और उत्कृष्ट से पल्योपम के असंख्यातवें भाग की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। ऐसा यह प्रथम उपपातद्वार है ॥१॥

હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનીકજીવો જો રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તો, તેઓ કેટલા કાળની આયુષ્ય વાળા નારકીયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર—'गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु उववज्जंति' હે ગૌતમ! તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નારકિયોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણેનું આ પહેલું ઉપપાતદ્વાર છે. ાસૂ. ૧ા

भागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं४। तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता? गोयमा! हुंडसंठाणसंठिया पन्नत्ता५। तेसि णं भंते! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ? गोयमा! तिन्नि लेस्साओ पन्नत्ताओ, तं जहा—कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा६। ते णं भंते! जीवा किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी? गोयमा! णो सम्मदिट्ठी मिच्छा-दिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी७। ते णं भंते! जीवा किं णाणी अन्नाणी? गोयमा! णो णाणी अन्नाणी, नियमा दु अन्नाणी तं जहा—मइ अन्नाणी य सुय अन्नाणी य८। ते णं भंते! जीवा किं मणजोगी वयजोगी—कायजोगी? गोयमा! णो मण-जोगी वयजोगी वि कायजोगी वि९। ते णं भंते! जीवा किं सागारोवउत्ता. अणागारोवउत्ता? गोयमा! सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि१०। तेसि णं भंते! जीवाणं कइसन्नाओ पन्नत्ताओ? गोयमा! चत्तारि सन्ना पन्नत्ता तं जहा आहार-सन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिग्गहसन्ना११। तेसि णं भंते! जीवाणं कइ कसाया पन्नत्ता? गोयमा! चत्तारि कसाया पन्नत्ता तं जहा—कोहकसाए माणकसाए मायाकसाए लोभकसाए१२। तेसि णं भंते! जीवाणं कतिइंदिया पन्नत्ता? गोयमा! पंच इंदिया पन्नत्ता तं जहा—सोइंदिए चक्खिंदिए जाव फासिंदिए१३ तेसि णं भंते! जीवाणं कइसमुग्घाया पन्नत्ता? गोयमा! तओ समुग्घाया पन्नत्ता, तं जहा—वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए

मारणंतियसमुग्घाए१४। ते णं भंते! जीवा किं साया वेयगा असाया वेयगा, गोयमा! साया वेयगा वि असाया वेयगा वि१५। ते णं भंते! जीवा किं इत्थिय वेयगा पुरिसवेयगा णपुंसगवेयगा गोयमा! णो इत्थिवेयगा णो पुरिसवेयगा णपुंसगवेयगा १६। तेसि णं भंते! जीवाणं केवइयं कालं ठिती पन्नत्ता गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी१७। तेसि णं भंते! जीवाणं केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता गोयमा! असंखेज्जा अज्झवसाणा पन्नत्ता। ते णं भंते! किं पसत्था अपसत्था गोयमा! पसत्था वि अपसत्था वि१८। ते णं भंते! पज्जत्ताअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए त्तिकालओ केवच्चिरं होइ, गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी१९। ते णं भंते! पज्जत्ताअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभाए पुढवीए णेरइए पुणरवि पज्जत्ताअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा० केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा गोयमा! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीमब्भहियं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा२०॥सू० २॥

छाया—ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते२। तेषां खलु भदन्त! जीवानां शरीराणि किं संहननानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! सेवार्तसंहननानि प्रज्ञप्तानि३। तेषां? खलु भदन्त! जीवानां कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता? गौतम! जघन्येनाङ्गुलस्या संख्यातभागा उत्कर्षेण योजनसहस्रम्४। तेषां खलु भदन्त!

जीवाना शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! हुण्ड संस्थानसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि५ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! तिस्रो लेश्याः प्रज्ञप्ताः तद्यथा कृष्णलेश्या नीललेश्या कापोतलेश्या६ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः, सम्यग्मिथ्यादृष्टयः ? गौतम ! नो सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः७ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? गौतम ! नो ज्ञानिनः अज्ञानिनं नियमाद् द्वयज्ञानिनः, तद्यथा—मत्यज्ञानिनश्च श्रुताज्ञानिनश्च८ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं मनोयोगिनो वचोयोगिनः काययोगिनः ? गौतम ! नो मनोयोगिनो वचोयोगिनोऽपि काययोगिनोऽपि९ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः ? गौतम ! साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ता अपि१० । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति संज्ञाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रः संज्ञाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—आहारसंज्ञा भयसंज्ञा मैथुनसंज्ञा परिग्रहसंज्ञा११ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति कषायाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चत्वारः कषायाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—क्रोधकषायो मानकषायो मायाकषायो लोभकषायः१२ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियं चक्षुरिन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियम्१३ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः तद्यथा वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातः१४ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं साता वेदका असाता वेदकाः ? गौतम ! सातावेदका अपि असातावेदका अपि१५ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं स्त्रीवेदकाः पुरुषवेदकाः नपुंसकवेदकाः ? गौतम ! नो स्त्रीवेदकाः नो पुरुषवेदकाः नपुंसकवेदकाः१६ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियत्कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः ? गौतम !जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः१७ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियन्ति अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! असंख्येयानि अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि । तानि खलु भदन्त ! किं प्रशस्तानि अप्रशस्तानि ? गौतम ! प्रशस्तान्यपि अप्रशस्तान्यपि१८ । स खलु भदन्त ! पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः१९ । स खलु भदन्त ! पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकः, पुनरपि पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति कियत्कालं सेवेत कियत्कालं गत्यागती कुर्यात् ? गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागं पूर्वकोटयभ्यधिकम् एतावन्तं कालं सेवेत एतावत्कालं गत्यागती कुर्यात् २० ॥सू० २॥

टीका—'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं' ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन 'केवइया उववज्जंति' कियन्तः—कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा, 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता वा असंख्याता वा उत्पद्यन्ते२ । इति । 'तेसि णं भंते!' तेषां पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवानां नरके उत्पित्सूनां शरीराणि किं संहननानि—कीदृशसंहननयुक्तानि प्रज्ञप्तानि—कथितानीति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! छेवट्ठसंघयणी पन्नत्ता' सेवार्तसंहननानि

परिमाण आदि द्वार कथन—

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं- 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति'

प्र०—हे भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी में उत्पन्न होने योग्य असंज्ञी तिर्यञ्च एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ?

उ०—'गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा' उ० हे गौतम ! वे एक समय में जघन्य से एक, दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात और और असंख्यात उत्पन्न होते हैं ।२

प्र०—'तेसिं णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता ?) हे भदन्त ! नरक में उत्पन्न होने वाले उन असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चो के शरीर किस संहनन वाले होते हैं ?

उ०—'गोयमा ! छेवट्ठ संघयणी पन्नत्ता 'हे गौतम ! उनके शरीर सेवार्त संहनन वाले होते है ।३

પરિમાણુ વિગેરે દ્વારોનું કથન-

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते! एग समएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' હે ગૌતમ ! તેઓ એક સમયમાં જઘન્યથી એક બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અને અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે ૨ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન 'तेसिं णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता ?। હે ભગવન્ નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના શરીર કયા સંહનનવાળા હોય છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર 'गोयमा ! छेवट्ठसंघयणी पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! તેઓના શરીરો

भवन्तीति३ 'तेसि णं भंते ! जीवा णं' तेषां खलु पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवानाम् 'सरीरोगाहणा' शरीरावगाहना 'के महालिया' कियन्महती- 'पन्नत्ता' प्रज्ञप्ता शरीरावगाहना कियन्महती भवतीतिप्रश्नः-उत्तरमाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' उत्कर्षेण योजनसहस्रमिति४। 'तेसि णं भंते ! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त ! जीवानाम् 'सरीराणि किं संठिया पन्नत्ता' शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि-कीदृशसंस्थानयुक्तानि भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह- 'गोयमा' हे गौतम ! 'हुंडसंठाणसंठिया पन्नत्ता' हुण्डसंस्थानसंस्थितानि भवन्तीति५। 'तेसि णं भंते ! जीवाणं' तेषां खलु पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवानाम्

प्र०--'तेसि णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता' हे भदन्त ! उन जीवों की नरक में उत्पन्न होने वाले उन असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च के शरीरकी अवगाहना-ऊँचाई कितनी बडी होती हैं ?

उ०--'गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' हे गौतम ! उनके शरीर की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से एक हजार योजन की होती हैं ।४।

प्र०--'तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीराणि किं संठिया पन्नत्ता' हे भदन्त ! उन जीवों के शरीर किस संस्थान वाले कहे गये हैं ?

उ०--'गोयमा ! हुंड संठाणसंठिया पन्नत्ता' हे गौतम ! उनके शरीर हुंडक संस्थान वाले कहे गये हैं ।५।

प्र०--'तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त !

સેવાર્ત સંહનન વાળા હોય છે ૩ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન 'तेसिं णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता' હે ભગવન તે જીવોની એટલે કે નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના શરીરની અવગાહના કેટલી વિશાળ હોય છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર 'गोयमा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' હે ગૌતમ ! તેઓના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજનની હોય છે ૪ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન 'तेसिं णं भंते ! जीवाणं सरीराणि किं संठिया पण्णत्ता' હે ભગવન્ તે જીવોના શરીર કયા સંસ્થાનવાળા કહ્યા છે ? ભગવાનનો ઉત્તર 'गोयमा ! हुंड संठाणसंठिया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! તે જીવોના શરીરો હુંડક સંસ્થાન વાળાં કહ્યાં છે ૫ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન 'तेसिं णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ તે અપર્યાપ્તક પંચે-

'कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः । उत्तरमाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'तिन्नि लेस्साओ पन्नत्ताओ' तिस्रो लेश्याः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'कण्हलेस्सा' कृष्णलेश्याः 'नीललेस्सा' नीललेश्याः, काउलेस्सा' कापोतलेश्याः६ । 'ते णं भंते ! जीवा' ते-पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त ! जीवाः किम् 'सम्मादिट्ठी' सम्यग्दृष्टयः किम् 'मिच्छादिट्ठी' मिथ्यादृष्टयः, 'सम्मामिच्छादिट्ठी' सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, हे भदन्त ! इमे-पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवाः किं सम्यग्दृष्टयो भवन्ति किम्वा मिथ्यादृष्टयो भवन्ति, अथवा सम्यग्मिथ्यादृष्टयो-मिश्रदृष्टयो भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'नो सम्मदिट्ठी' नो सम्यग्दृष्टयः किन्तु 'मिच्छादिट्ठी' मिथ्यादृष्टयः 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः मिश्रदृष्टयोऽपि न भवन्तीत्यर्थः:७ । 'ते णं

उन पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चोंके कितनी लेश्याएँ कही गयी हैं ?

उ०--'गोयमा !' तिन्नि लेस्साओ पन्नत्ताओ-तं जहा-कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा' हे गौतम ! उनके तीन लेश्याएँ कही गयी हैं-जैसे-कृष्णलेश्या, नीललेश्या, और कापोत लेश्या ।६

प्र०—'ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी' हे भदन्त ! वे जीव क्या सम्यग्दृष्टि होते हैं या मिथ्यादृष्टि होते हैं ? या सम्यक् मिथ्यादृष्टि होते हैं ? 'गोयमा ! नो सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, नो सम्मामिच्छादिट्ठी'

उ०--'हे गौतम ! वे पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव सम्यग्दृष्टि नहीं होते हैं ? सम्यग्मिथ्यादृष्टि नहीं होते हैं, किन्तु मिथ्यादृष्टि होते हैं ।७

द्रिय तिर्यंचोने केटली लेश्याओ कही छे ? भगवानने। उत्तर-'तिन्नि लेस्साओ पण्णत्ताओ, तं जहा-'कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा' हे गौतम ! तेओने त्रण लेश्याओ कही छे. जेमके-कृष्ण लेश्या, नील लेश्या, अने कापोत लेश्या६ गौतमस्वामीनो प्रश्न-'ते णं भंते ! जीवा ! किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी, हे भगवन् ते जीवो सम्यग्दृष्टिवाळा होय छे ? अथवा मिथ्या दृष्टिवाळा होय छे ? अथवा सम्यग्मिथ्यादृष्टि वाळा होय छे ? भगवानने। उत्तर-हे गौतम ! पर्याप्तक असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यंच एवा ते जीवो सम्यग् दृष्टि होता नथी सम्यग्मिथ्यादृष्टि पण होता नथी परंतु मिथ्या दृष्टिवाळा ज होय छे.७ फरीथी गौतमस्वामी प्रभुने पूछे छे के-ते णं भंते !

भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः, 'किं नाणी अन्नाणी' किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनो वा भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'णो णाणी अन्नाणी' ते पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवाः नो ज्ञानिनो भवन्ति अपि तु नियमतोऽज्ञानिन एव भवन्ति, 'नियमा दु अन्नाणी' नियमाद् द्व्यज्ञानिनो भवन्ति, 'तं जहा' तद्यथा 'मइ अन्नाणी य' मत्यज्ञानिनश्च श्रुताज्ञानिनश्च, तेषां मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाने द्वे अज्ञाने भवतो नियमादिति च 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः, 'किं मणजोगी वयजोगी कायजोगी' किं मनोयोगिनो वचोयोगिनः काययोगिनो वा मनोवाक्काययोगेषु तेषां किं मनोयोगो भवति वचोयोगो वा भवति काययोगो वा भवतीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'णो मणोजोगी' नो मनोयोगिनस्ते पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवाः, किन्तु 'वयजोगी वि कायजोगी वि' वचोयोगिनोऽपि काययोगिनोऽपि भवन्तीति९ । 'ते णं भंते !

प्र०-'ते णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी' हे भदन्त ! वे जीव क्या ज्ञानी होते हैं या अज्ञानी होते हैं ?

उ०-'गोयमा' हे गौतम ! 'णो णाणी, अन्नाणी, नियमा दु अन्नाणी, तं जहा मइअन्नाणी य सुयअन्नाणी य' वे ज्ञानी नहीं होते हैं, अज्ञानी होते हैं, वे नियमसे मत्यज्ञान और श्रुत अज्ञान इन दो अज्ञान वाले होते हैं ।८

प्र०--'ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी' हे भदन्त ! वे जीव क्या मनोयोगी होते हैं ? अथवा वचन योगी होते है ? अथवा काययोगी होते हैं ?

उ०--'गोयमा ! णो मणजोगी, वयजोगी वि कायजोगी वि' हे गौतम ! वे मनोयोग वाले नहीं होते हैं--किन्तु वचनयोग और काय योग वाले होते हैं ।९

जीवा किं नाणी अन्नाणी' હે ભગવન્ તે જીવો શું જ્ઞાની છે ? કે અજ્ઞાની છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! णो णाणी अन्नाणी नियमा दुअन्नाणी तं जहा मइअन्नाणी य; सुयअन्नाणी य, તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી પરંતુ અજ્ઞાની જ હોય છે. તેઓને મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે ૮ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-'ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी, હેભગવન્ તે જીવો શું મનો યોગવાળા હોય છે ? અથવા વચન યોગ વાળા હોય છે ? કે કાયયોગવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! णो मणजोगी, वयजोगी वि, काय-जोगी वि, હે ગૌતમ તેઓ મનોયોગવાળા હોતા નથી. પરંતુ વચન યોગ

जीवा' ते खलु भदन्त! जीवाः, 'किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता' किं साकारोपयुक्ताः अनाकारोपयुक्ताः साकारोपयोगवन्तो भवन्ति अथवा अनाकारोपयोगवन्तो भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'सागारोवउत्ता वि अनागारोवउत्ता वि' साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ता अपि१०। 'तेसि णं भंते! जीवाणं कइ सन्नाओ पन्नत्ताओ' तेषां खलु भदन्त! जीवानां कति संज्ञाः प्रज्ञप्ताः, तेषां कियत्यः संज्ञा भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'चत्तारि सन्ना पन्नत्ता' चतस्रः संज्ञाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'आहारसन्ना' आहारसंज्ञा१, 'भयसन्ना' भयसंज्ञा२, 'मेहुणसन्ना' मैथुनसंज्ञा३, 'परिग्गहसन्ना४' परिग्रहसंज्ञा११ 'तेसि णं भंते! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त! जीवानाम्, 'कइ कसाया

प्र०—ते णं भंते! जीवा किं सागरोवउत्ता अणागारोवउत्ता 'हे भदन्त! वे जीव क्या साकारोपयुक्त होते हैं या अनाकारोपयुक्त होते हैं?

उ०—'सागरोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि 'हे गौतम! वे साकारोपयुक्त भी होते हैं और अनाकारोपयुक्त भी होते हैं।१०

प्र०—'तेसि णं भंते! जीवाणं कइ सन्नाओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त! उन जीवोंके कितनी संज्ञाएँ होती हैं?

उ०—'गोयमा! चत्तारि सन्ना पन्नत्ता 'हे गौतम! चार संज्ञाएँ कही गयी हैं। 'तं जहा' वे इस प्रकारसे हैं–'आहारसन्ना, भयसन्ना, मेहुणसन्ना, परिग्गहसन्ना' आहारसंज्ञा, भयसंज्ञा, मैथुनसंज्ञा और परिग्रहसंज्ञा।११

प्र०—'तेसि णं भंते! जीवाणं कइ कसाया पन्नत्ता' हे गौतम!

અને કાયયોગ વાળાજ હોય છે૯ ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે છે કે–'ते णं भंते! जीवा किं सागारोवउत्ता' હે ભગવન્ તે જીવો શું સાગારોપયુક્ત હોય છે? કે અનાકોરોપયુક્ત હોય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि. હે ગૌતમ! તેઓ સાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે૧૦ ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે तेसिं णं भंते! जीवाणं कइ सन्नाओ पन्नत्ताओ' હે ભગવન્ તે જીવોને કેટલી સંજ્ઞા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! चत्तारि सन्ना पन्नत्ता' હે ગૌતમ! તેઓને ચાર સંજ્ઞાઓ કહી છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે 'आहारसंन्ना, भयसन्ना, मेहुणसन्ना, परिग्गहसन्ना' આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, અને પરિગ્રહસંજ્ઞા ૧૧ ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન–'ते सि णं भंते! जीवाणं कइ कसाया पन्नत्ता' હે ભગવન્ તે જીવોને કેટલા કષાયો કહેવામાં આવ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

पन्नत्ता' कति कषायाः प्रज्ञप्ताः एतेषां जीवानां कति कषाया भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'चत्तारि कसाया पन्नत्ता' चत्वारः कषायाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा 'कोहकसाए' क्रोधकषायः१, 'माणकसाए' मानकषायः२, 'मायाकसाए' मायाकषायः३ 'लोभकसाए' लोभकषायः४। १२। 'तसि णं भंते! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त! जीवानाम्, 'कइ इंदिया पन्नत्ता' कति–कियत्संख्यकानि इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि इति प्रश्नः। भगवानाह– गोयमा' हे गौतम! 'पंच इंदिया पन्नत्ता' पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, 'तं जहा' तद्यथा 'सोइंदिए' श्रोत्रन्द्रियम् 'चक्खिदिए' चक्षुरिन्द्रियम्, 'जाव फासिंदिए' यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् अत्र यावत्पदेन घ्राणेन्द्रियरसनेन्द्रिययोः संग्रहः१४। 'तेसि णं भंते! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त! जीवानाम्, 'कइ समुग्घाया पन्नत्ता' कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, भग-

---

उन जीवों के कितनी कषायें कही गई हैं? 'गोयमा! चत्तारि कसाया पन्नत्ता' हे गौतम! चार कषाये कही गयी हैं। 'तं जहा' वे इस प्रकार से हैं–'कोहकसाए माणकसाए मायाकसाए लोभकसाए' क्रोध कषाय, मानकषाय, मायाकषाय और लोभकषाय।१२।

प्र०––'तेसि णं भंते! जीवाणं कइ इंदिया पन्नत्ता' हे भदन्त! उन जीवों के कितनी इन्द्रियां कही गयी हैं?

उ०—'गोयमा! पंच इंदिया पन्नत्ता तं जहा सोइंदिए चक्खिदिए जाव फासिंदिए' हे गौतम! उनके पाँच इन्द्रियां कही गयी हैं–जैसे–श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षुइन्द्रिय यावत् स्पर्शनेन्द्रिय, यहाँ यावत्पदसे घ्राणेन्द्रिय और रसनेन्द्रिय इन दो इन्द्रिय का ग्रहण हुआ है।१३

प्र०–'तेसि णं भंते! जीवाणं कइ समुग्घाया पन्नत्ता' हे भदन्त! उन जीवों के कितने समुद्घात कहे गये हैं?

પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा! चत्तारि कसाया पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ચાર કષાયો કહેવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે–कोहकसाए, माणकसाए, मायाकसाए, लोभकसाए,' ક્રોધકષાય, માનકષાય, માયાકષાય, અને લોભકષાય, ૧૨ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન 'तेसिं णं भंते! जीवाणं कइ इंदिया पन्नत्ता' હે ભગવન્ તે જીવોને કેટલી ઇંદ્રિયો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! पंच इंदिया पन्नत्ता त जहा–सोइंदिए, चक्खिदिए, जाव फासिंदिए' હે ગૌતમ! તેઓને પાંચ ઇંદ્રિયો કહેવામાં આવી છે. જેમ કે–શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુઇંદ્રિય, યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, અને રસનેન્દ્રિય ૧૩ ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–'तेसि णं भंते! जीवाणं कइ समुग्घाया पन्नत्ता' હે ભગવન્ તે

वानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'तओ समुग्घाया पन्नत्ता' त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा 'वेयणासमुग्घाए' वेदना समुद्घातः१, 'कसाय-समुग्घाए' कषायसमुद्घातः,२ 'मारणंतियसमुग्घाए' मारणान्तिकसमुद्घातः३। १४, 'ते णं भंते ! जीवा किं सायावेयगा' ते खलु भदन्त ! जीवाः किं शातवेदकाः अशातवेदकाः, शातम्-सुखम् अशातम्-दुःखम् तथा च सुखवेदका भवन्ति अथवा दुःखवेदका भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'साया वेयगा वि असाया वेयगा वि' शातवेदका अपि अशातवेदका अपि सुखदुःखयोरुभयोरपि वेदयितारो भवन्तीति भावः१५। 'ते णं भंते ! जीवा' ते

उ०-'गोयमा ! तओ समुग्घाया पन्नत्ता' हे गौतम उन जीवों के तीन समुद्घात कहे गये हैं 'तं जहा' वे इस प्रकार है-'वेयणा समुग्घाए १ कसायसमुग्घाए २ मारणंतियसमुग्घाए' वेदनासमुद्घात १ कषायसमुद्घात २, और मारणान्तिकसमुद्घात ३, ॥१४॥

प्र०—'ते णं भंते ! जीवा किं सायावेयगा असायावेयगा' हे भदन्त ! वे जीव क्या साता के वेदक होते हैं या असाता के वेदक होते हैं ?

उ०--'गोयमा ! हे गौतम !' सायावेयगा-वि असायवेयगा वि' वे साताके भी वेदक होते हैं और असाताके भी वेदक होते हैं। शात-नाम सुखका है और अशात नाम दुःख का है, इन दोनोंके भी वे वेदन करने वाले होते हैं ॥१५॥

જીવોને કેટલા સમુદ્ઘાત કહ્યા છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-ગોયમા ! तओ-समुग्घाया पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! તે જીવોને ત્રણ સમુદ્ઘાત કહેવામાં આવ્યાં છે. 'तं जहा' તેઓ આ પ્રમાણે છે. वेयणासमुग्घाए १, कसायसमुग्घाए ५, मारणंतियसमुग्घाए' વેદના સમુદ્ઘાત ૧ કષાય સમુદ્ઘાત ૨, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત ૩, ૧૪ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન 'तेणं भंते ! जीवा किं सायावेयगा, - आसाया वेयगा' હે ભગવન્ તે જીવો શું શાતાનું વેદન કરવાવાળા હોય છે ? કે અસાતાનું વેદન કરવાવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'साया वेयगा वि. असाया वेयगा वि' તેઓ સાતા-સુખનું પણ વેદન કરવાવાળા હોય છે, અને અસાતાનામ દુઃખનું પણ વેદન કરવાવાળા હોય છે, સાતા-એ સુખ વાચક શબ્દ છે અને અશાતા દુઃખને કહે છે. આ બન્નેનું તેઓ

खलु भदन्त ! जीवाः, 'किं इत्थीवेयगा' किं स्त्री वेदकाः, 'पुरिसवेयगा' पुरुषवेदकाः 'णंपुंसगवेयगा' नपुंसकवेदकाः, स्त्रीपुंनपुंसकवेदानां मध्ये कीदृशवेदवन्तो भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! णो इत्थीवेयगा' नो स्त्रीवेदकाः 'णो पुरिसवेयगा' नो पुरुषवेदकाः किन्तु 'णपुंसगवेयगा' नपुंसकवेदका भवन्तीति भावः१६। 'तेसि णं भंते! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त! जीवानाम् 'केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' कियत्कालपर्यन्तं स्थितिः प्रज्ञप्ताः तेषां कियत्कालिकी स्थिति र्भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमात्रं स्थिति र्भवति, उत्कृष्टतः पूर्वकोटिपरिमिता स्थिति र्भवतीति

प्र०--'ते णं भंते! जीवा किं इत्थीवेयगा, पुरिसवेयगा, नपुंसगवेयगा' हे भदन्त! वे जीव क्या स्त्रीवेदक होते हैं या पुरुष वेदक होते हैं या नपुंसक वेदक होते हैं? तीन वेदों मेंसे किस वेद वाले होते हैं?

उ०--'गोयमा!' णो इत्थीवेयगा, णो पुरिसवेयगा, णपुंसगवेयगा 'हे गौतम! वे न स्त्री वेदवाले होते हैं, न पुरुष वेदवाले होते हैं किन्तु नपुंसक वेद वाले होते हैं ॥१६॥

प्र०--'तेसि णं भंते! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' हे भदन्त! उन जीवोंकी स्थिति कितने कालकी कही गयी है?

उ०--'गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' हे गौतम! उनकी स्थिति जघन्यसे एक अन्तर्मुहूर्तकी और उत्कृष्ट से एक कोटि पूर्वकी कही गयी है ॥१७॥

વેદન કરવાવાળા હોય છે. ૧૫ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન તે णं भंते! जीवा किं इत्थिवेयगा, पुरिसवेयगा; नपुंसगवेयगा' હે ભગવન્ તે જીવો શું સ્ત્રી વેદવાળા હોય છે? કે પુરૂષ વેદવાળા હોય છે? અથવા નપુંસક વેદવાળા હોય છે? પ્રભુનો ઉત્તર-'गोयमा! णो इत्थिवेयगा, णो पुरिसवेयगा, णपुंसगवेयगा' હે ગૌતમ! તેઓ સ્ત્રી વેદવાળા હોતા નથી તેમજ પુરૂષ વેદવાળા પણ હોતા નથી. પરંતુ નપુંસક વેદવાળા જ હોય છે. ૧૬

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-तेसि णं भंते! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' હે ભગવન્ તે જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર 'गोयमा जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' હે ગૌતમ! તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટીની કહી છે ૧૭ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-'तेसिं णं भंते! जीवाणं केवइया अज्झवसाणा

भावः१७। 'तेसि णं भंते !' तेषां खलु भदन्त ! जीवानाम् 'केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता' कियन्ति अध्यवसानानि-अध्यवसायस्थानानि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति अध्यवसानानि-आत्मपरिणामा इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'असंखेज्जा अज्झवसाणा पन्नत्ता' असंख्येयानि अध्यवसानानि-अध्यवसायस्थानानि प्रज्ञप्तानीति। 'ते णं भंते!' तानि अध्यवसानानि खलु भदन्त! 'किं पसत्था अपसत्था' किं प्रशस्तानि अप्रशस्तानि वा? प्रशस्तानि-शोभनानि, अप्रशस्तानि-अशोभनानि इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'पसत्था वि अपसत्था वि' प्रशस्तानि-शोभनानि अपि, अप्रशस्तानि-अशोभनानि अपि, तेषामध्यवसानानि भवन्तीति भावः१८। 'से णं भंते!' स खलु भदन्त! नारकजीवः 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ति' पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति 'कालओ' कालतः 'केवच्चिरं होइ' कियच्चिरं भवति हे भदन्त! जीवः

प्र०--'तेसि णं भंते! जीवाणं केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता' हे भदन्त! उन जीवोंके कितने अध्यवसाय स्थान कहे गये हैं? अध्यवसाय नाम आत्मपरिणामोंका है।

उ०--'गोयमा! असंखेज्जा अज्झवसाणा पन्नत्ता' हे गौतम! उन जीवों के अध्यवसाय स्थान असंख्यात कहे गये हैं।

प्र०--'ते णं भंते! किं पसत्था अप्पसत्था' हे भदन्त! वे अध्यवसाय स्थान क्या प्रशस्त होते हैं या अप्रशस्त होते हैं?

उ०--'गोयमा' हे गौतम!' पसत्था वि अपसत्था वि' वे प्रशस्त भी होते हैं और अप्रशस्त भी होते हैं ॥१८॥

प्र०--'से णं भंते! पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त! वे जीव पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय-

पण्णत्ता' હે ભગવન્ તે જીવોને કેટલા અધ્યવસાય-વ્યવસાયસ્થાનો કહેલા છે? આત્મ પરિણામોનું નામ અધ્યવસાય છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-'गोयमा! असंखेज्जा अज्झवसाणा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! તે જીવોના અધ્યવસાયસ્થાનો અસંખ્યાત કહ્યા છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-'ते णं भंते! किं पसत्था अप्पसत्था? હે ભગવન્ તે અધ્યવસાય સ્થાનો શું પ્રશસ્ત હોય છે? અથવા અપ્રશસ્ત હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! 'पसत्था वि अप्पसत्था वि' તે અધ્યવસાય સ્થાનો પ્રશસ્તપણુ છે, અને અપ્રશસ્તપણુ છે. ૧૮

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન 'से णं भंते! पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' હે ભગવન્ પર્યાપ્તક અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિ-

पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्रूपेण कियत्कालपर्यन्तं भवतीतिप्रश्नः। भगवानाह- 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' जघन्येनाऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं भवति, 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कर्षेण पूर्वकोटिं भवतीति१९। 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! नारकजीवः 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको भवेत् पूर्वम् तत्पश्चात् 'रयणप्पभाए पुढवीए णेरइए' रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिको भवेत् 'पुणरवि पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्ति' पुनरपि पर्याप्ताअसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको भवेत् इति-एवं क्रमेण 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं सेवेत तादृशगतिम् तथा 'केवइयं कालं गइरागतिं करेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं गत्यागती-गमनागमने कुर्यादिति प्रश्नः। भग-

---

तिर्यञ्चयोनि रूपसे कितने काल तक रहते हैं ?

उ०--'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं' जघन्य से' अंतोमुहुत्तं' अन्तर्मुहूर्त तक और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्टसे 'पुव्वकोडी' एक कोटि पूर्व तक रहते है ॥१९॥

प्र०—'से णं भंते ! पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभाए पुढवीए णेरइए' हे भदन्त ! वह नारक जीव पहिले पर्याप्त असंज्ञीपञ्चेंद्रियतिर्यञ्चयोनिक हो और बादमें मरकर 'वह रत्नप्रभा पृथिवीका नैरयिक हो जावे' पुणरवि पज्जत्त असन्नि पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएत्ति' और मरकर फिर वह पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च हो जावे तो इस क्रमसे वह 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कितने काल तक उस गतिका सेवन करता है और 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कितने काल तक गमनागमन करता है।

કોના રૂપથી તે જીવો કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે -'ગોયમા !' હે ગૌતમ !' 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ કોટી સુધી રહે છે. ૧૯ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-से णं भंते ! पज्जत्तअसन्नि पचिंदियतिरिक्ख जोणिए रयणप्पभाए पुढवीए णेरइए' હે ભગવન્ તે નારક જીવ પહેલા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળા થાય, અને તે પછી મરીને તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિક પણે ઉત્પન્ન થાય 'पुणरवि पज्जत्त असन्नि पंचिंदियतिरिक्ख जोणिएत्ति' અને મરીને ફરિવાર પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચયો-નીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો આ ક્રમથી તેઓ 'केवइयं कालं सेवेज्जा' કેટલા કાળ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે ? એટલે કે તે એ ગતિમાં કેટલો કાળ રહે છે ? અને આ રીતે કેટલા કાળ સુધી ગમનાગમન-અવર જવર કરતા

वानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया द्वे भवग्रहणे भवद्वयमित्यर्थः, 'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्याधिकानि 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिमब्भहियं' उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्यातभागं पूर्वकोटयभ्यधिकम् पूर्वकोटयभ्यधिकं पल्योपमस्यासंख्येयभागमित्यर्थः, अयमाशयः-प्रथमभवे असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको भवेत् तथा द्वितीयभवे नारको भवेत् ततश्च नरकान्निसृत्य स पुनः असंज्ञिपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिको न भूत्वा अन्तररहितसंज्ञित्वमेवावश्यं प्राप्नुयात् अतो भवापेक्षया भवद्वयस्य कायसंवेधो ज्ञातव्यः, तथा कालापेक्षया जघन्यः कायसंवेधः

उ०—'गोयमा' हे गौतम ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवकी अपेक्षा से दो भवग्रहण और 'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिमब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कालकी अपेक्षा जघन्यसे अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दश हजार वर्ष तक तथा उत्कृष्टसे पूर्वकोटि अधिक पल्योपमके असंख्यातवें भाग तक उस गतिका सेवन करता है और इतने ही काल तक वह गमनागमन करता है, इस कथनका तात्पर्य ऐसा है—प्रथम भवमें वह जीव असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिक होता है, द्वितीय भवमें वह वहांसे मरकर नारक होता है, फिर वहांसे मरकर वह पुनः असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिक नहीं होता है किन्तु संज्ञी पंचेन्द्रिय अवस्थाको ही वह प्राप्त करता है,

રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ ગ્રહણ સુધી અને 'कालादेसेणं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिमब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી તથા ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ સમય સુધી તે ગમનાગમન —અવર જવર કરે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-પહેલા ભવમાં તે જીવ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને બીજા ભવમાં તે ત્યાંથી મરીને નારક થાય છે, અને પાછો ત્યાંથી મરીને તે ફરીથી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો થતો નથી પણ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયપણાને

असंज्ञिभवसंबन्धि जघन्यान्तर्मुहूर्तायुष्कसहितानि नारकस्य जघन्येन दशसहस्र वर्षाणि स्थितिः, उत्कृष्टतः कायसंवेधः असंज्ञिनां पूर्वकोटिवर्षप्रमाणकोत्कृष्टायुष्कसहित रत्नप्रभायां पृथिव्याम् उत्कृष्टतः आयुः पल्योपमसंख्यातभागमात्रमिति। अत्र पल्योपमासंख्येयभागः पूर्वभवासंज्ञिनारकोत्कृष्टायुष्करूपो गृह्यते पूर्वकोटीयाऽभ्यधिका सा चासंज्ञयुत्कृष्टायुष्करूपा गृह्यतेऽत एवोक्तम्–पूर्वकोटयभ्यधिकं पल्योपमस्यासंख्येयभागमिति। 'एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' एतावत्कालं पूर्वदर्शितप्रमाणकं सेवेत एतावत्कालपर्यन्तमेव गत्यागती–गमनागमने कुर्यादिति२० ॥सू० २॥

इसलिये भवकी अपेक्षा से दो भवका कायसंवेध जानना चाहिये, तथा कालकी अपेक्षासे जघन्य कायसंवेध असंज्ञी भव संबंधी जघन्य अन्तमुंहूर्त आयुष्क सहित नारककी जघन्य दश हजार वर्षकी स्थिति रूप और उत्कृष्ट कायसंवेध असंज्ञीकी पूर्वकोटि वर्ष प्रमाण उत्कृष्ट आयु सहित रत्नप्रभा में उत्कृष्ट आयु पल्योपमके असंख्यातवे भागरूप है, यहां जो पल्योपमका असंख्यातवां भाग ग्रहण हुआ है–वह नारककी जो पूर्वभव सम्बन्धी असंज्ञि अवस्था है उस अवस्थासे जो नारक हुआ है सो उसकी उत्कृष्ट आयुरूप लिया गया है तथा जो पूर्व कोटि अधिक कहा गया है वह असंज्ञी अवस्थाकी उत्कृष्ट आयुष्करूप लिया गया है। इसीलिये ऐसा कहा गया है कि उत्कृष्टसे पूर्व कोटि अधिक पल्योपमके असंख्यातवें भाग प्रमाण है ॥२०॥ सूत्र २॥

જ તે પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી ભવની અપેક્ષાએ બે ભવનો કાયસંવેગ સમજવો તથા કાળની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ક સાથે નારક જઘન્ય કાય સંવેગ અસંજ્ઞી ભવ સંબંધી જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિરૂપ અને ઉત્કૃષ્ટકાય સંવેગ પૂર્વકોટિ વર્ષ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ સહિત રત્ન પ્રભા પૃથ્વીમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ગ્રહણ કરાયો છે.– તે નારકની પૂર્વ ભવસંબંધી જે અસંજ્ઞી અવસ્થા છે, તે અવસ્થાથી જે નારક થયેલા છે, તેની ઉત્કૃષ્ટ આયુરૂપ ગ્રહણ કરેલ છે, અને જે પૂર્વકોટિ અધિક કહ્યુ છે તે અસંજ્ઞી અવસ્થાની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય રૂપથી ગ્રહણ કરેલ છે. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે–ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણવાળી છે. ૨૦ ॥સૂ ૨॥

एत्र मेते सामान्येषु रत्नप्रभानारकेषूत्पित्सवः पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका निरूपिताः, अथ जघन्यस्थितिकेषु तेषु उत्पित्सूंस्तान् निरूपयन्नाह —'पज्जत्ता असन्नि' इत्यादि ।

मूलम्—पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए जहन्नकालठिइएसु रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सठिइएसु उववज्जेज्जा?। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं सच्चेव वत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा जाव अणुबंधो त्ति। से णं भंते! पज्जत्तअसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए जहन्नकालट्ठिइय रयणप्पभापुढवीणेरइए पुणरवि पज्जत्त असन्नि० जाव गइरागइं करेज्जा? गोयमा! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा२। पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढवीणेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणं वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा० अवसेसं तं चेव जाव अणुबंधो। से णं भंते! पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभा पुढवीनेरइए पुणरवि पज्जत्ता० जाव करेज्जा? गोयमा! भवादेसेणं

दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिअब्भहियं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ॥सू. ३॥

छाया—पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो जघन्यकालस्थितिकेषु रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्काल स्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि दश वर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत, ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं सैव वक्तव्यता निरवशेषा भणितव्या। यावदनुबन्ध इति। स खलु भदन्त ! पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीनैरयिकः पुनरपि पर्याप्तासंज्ञि० यावद् गत्यागती कुर्यात् ? गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षेण पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका एतावत्कं कालं सेवेत एतावत्कं कालं गत्यागती कुर्यात् २। पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु यो भव्यः उत्कर्षकालस्थितिकेषु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषूत्पद्येत उत्कर्षेणापि पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त ! जीवाः०, अवशेषं तदेव यावदनुबन्धः। स खलु भदन्त ! पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, उत्कर्षकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीनैरयिकः, पुनरपि पर्याप्ता० यावत् कुर्यात् ? गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे कालादेशेन जघन्येन पल्योपमस्यासंख्येयभागम् अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम् उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागं पूर्वकोट्यभ्यधिकम् एतावत्कालं सेवेत एतावत्कालं गत्यागती कुर्यात् ॥सू० ३॥

इस प्रकार सामान्यरूपसे जो रत्नप्रभाके नारकोंमें उत्पन्न होने वाले पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक हैं उनका निरूपण किया, अब जघन्यस्थिति वाले उन नारकों में उत्पन्न होने वाले जो पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च हैं उनका सूत्रकार निरूपण करते हैं—

આ રીતે સામાન્ય જે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિકો છે, તેઓનું નિરૂપણ કરીને હવે જઘન્ય સ્થિતિવાળા તે નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો છે, તેઓનું સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે.–

टीका— पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः, 'जहन्नकालट्ठिइएसु' जघन्यकालस्थितिकेषु 'रयणप्पभापुढवीनेरइएसु' रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु, 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम् 'से णं भंते!' स खलु भदन्त! 'केवइकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत हे भदन्त! यः पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवो जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीसंबन्धिनारकेषु उत्पत्तियोग्यो विद्यते स जीवः कियत्कालस्थितिकनैरयिकेषु उत्पत्तिं लभेतेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत इत्य-

---

'पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! इत्यादि।

टीकार्थ—अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं--हे भदन्त!' पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए जहन्नकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्जित्तए' जो पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च जघन्य कालकी स्थितिवाले रत्नप्रभा पृथिवीके नैरयिकोंमें उत्पन्न होनेके योग्य हैं-'से णं भंते! केवइकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वे कितने काल की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होते हैं? अर्थात् जो पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव रत्नप्रभा पृथिवी के जघन्य कालकी स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होने योग्य है ऐसा वह जीव कितने कालकी स्थिति वाले नैरयिकोमें उत्पन्न होता है?

उ०—'गोयमा' हे गौतम! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' वह पर्याप्त

'पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदिय तिरिक्खजोणिए णं भंते! 'जे भविए जहन्नकालठिइएसु रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्जित्तए' પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંન્ચ જઘન્ય કાલની સ્થિતિવાળા જે જીવો રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્! તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંન્ચ જે જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય એવા તે જીવ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા!' હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सठिइएसु' તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી

ग्रिमेण संबन्धः । 'उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत इति ।१। 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते-पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो जीवाः खलु भदन्त ! एकसमयेन कियन्तः सहैवोत्पद्यन्ते तादृशनारकेषु इति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं सच्चेव' इत्यादि, 'एवं सच्चेव वत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा' एवम्-पूर्वकथितप्रकारेण सैव वक्तव्यता निरवशेषा-समग्रा अपि भणितव्या, कियत्पर्यन्तं पूर्ववक्तव्यता पठनीया तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव अणुबंधो त्ति' यावदनुबन्ध इति० एकोनविंशतितमद्वारपर्यन्तमिति ।१९। इतः पूर्वम्, 'पज्जत्तअसन्नि-

असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव जघन्यसे दश हजार वर्षकी स्थिति वाले नैरयिकों में और 'उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' 'उत्कृष्टसे भी दश हजार वर्षकी स्थितिवाले नैरयिकोंमें उत्पन्न होता है।

प्र०--(ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त ! वे असंज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च जीव एक समय में उन नारकों में कितने उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् एक समयमें एक साथ कितने वहां उत्पन्न होते हैं ?

उ०—'एवं सच्चेव वत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा' हे गौतम ! यहां पर पूर्वोक्त समग्र वक्तव्यता' यावत् अनुबन्ध तक कहनी चाहिये, अर्थात् १९ वें द्वार तक पहिले कही गयी वक्तव्यता यहां कहनी चाहिये, यह बात सूत्रकार इस सूत्र पाठ द्वारा प्रश्नोत्तर रूपसे स्पष्ट करते हैं-यहांसे पहिले-'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं वि दस वाससहस्सठिइएसु उववज्जेज्जा' ઉત્કૃષ્ટથી પણ દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એવા તે જીવો એક સમયમાં તે નારકોમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ એક સમયમાં એક સાથે કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-'एवं सच्चेव निरवसेसा वत्तव्वया भाणियव्वा' હે ગૌતમ અહિયાં પહેલાં કહેલ સમ્પૂર્ણ વક્તવ્ય યાવત્ અનુબંધ સુધીનું સમજી લેવું અર્થાત્ ઓગણીસ ૧૯ માં દ્વાર સુધી ! તે દ્વારથી લઇને પહેલાં કહેલ સંપૂર્ણ કથન અહિયાં સમજી લેવું આ કથન સૂત્રકારે આ નીચેના સૂત્ર પાઠથી પ્રશ્નોત્તરરૂપે સ્પષ્ટ કરેલ છે.-'पज्जतअसन्निपचिंदियतिरिक्ख-

पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' इत्युत्पादसूत्रम्, एतस्मादारभ्य-'से णं भंते ! पज्जत्तसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभाए पुढवी नेरइए पुणरवि पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए त्ति केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा, गोयमा ! भवादेसेण दो भवग्गहणाइं कालादेसेण जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीमब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' इत्यनुबन्धसूत्रम् एतावत्पर्यन्तं सर्वमपि प्रकरणं वक्तव्यम्

भंते ! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' ऐसा यह उत्पाद सूत्र कहा गया है, सो इस उत्पाद सूत्रसे लेकर 'से णं भंते ! पज्जत्तासन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइए, पुणरवि पज्जत्तअसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्ति केवइयं कालं सेवज्जा ? केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं, अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीमब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' इस सूत्र तक अनुबन्ध सूत्र है सो यहाँ तक का समस्त प्रकरण

जोणिए णं भंते ! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' આ પ્રમાણે અહિંયાં પહેલાં આ ઉપપાત સૂત્ર કહેવામાં આવેલ છે આ ઉત્પાદ સૂત્રથી લઈને 'से णं भंते ! पज्जत्तासन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु पुणरवि पज्जत्ता असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्ति केवइयं कालं सेवेज्जा ? केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं पलिओमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडी मब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइय कालं गति रागतिं करेज्जा' આ સૂત્ર સુધી અનુબંધ સૂત્ર છે. જેથી અહિં સુધીનું તમામ

एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इत्यस्य प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् एवमेव एतत्प्रकरणपठितं संहननावगाहनादिकं सर्वमेव वक्तव्यम् अयमाशयः-'सच्चेव वत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा' इति सन्दर्भस्येति १९। इत्येकोनविंशतितममनुबन्धद्वारम्। अथ विंशतितमं कायसंवेधद्वारमाह-'से णं भंते' इत्यादि।

'से णं भंते!' स खलु भदन्त! 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको भूत्वा पश्चात् 'जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभापुढविनेरइए' जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीसंबन्धिनैरयिको जातः, 'पुण-

कहलेना चाहिये, एक समयमें कितने उन नारकोंमें असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्नका उत्तर ऐसा है कि एक समयमें उन नारकोंमें जघन्यसे तो एक अथवा दो अथवा तीन असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्टसे संख्यात अथवा असंख्यात असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकारसे इन प्रकरणमें पठित संहनन द्वार, अवगाहनाद्वार, और संस्थान आदि सब द्वार कहना चाहिये, इस प्रकारका यह आशय-'सच्चेव वत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा' इस सूत्रपाठका है। इस प्रकारसे १९ वें अनुबन्ध द्वारका कथन कर अब सूत्रकार २०वां जो कायसंवेधद्वार है उसका कथन करते हुए कहते हैं-इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है 'से णं भंते! पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' हे भदन्त! जो जीव पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च

પ્રકરણુ સમજવું. એક સમયમાં તે નારકોમાં કેટલા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે તે નારકોમાં એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો ઉત્પન્ન થાય છે. આજ રીતે આ પ્રકરણમાં કહેલ સંહનન દ્વાર, અવગાહના દ્વાર, અને સંસ્થાન દ્વાર વિગેરે તમામ દ્વારો સમજવા. આ રીતનું આ કથન 'सच्चेव वत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा' આ સૂત્રપાઠનું છે. આ પ્રમાણે ૧૯ ઓગણીસમાં અનુબંધ દ્વારનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ૨૦ વીસમું જે કાયસંવેધ દ્વાર છે, તેનું કથન કરે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से णं भंते! पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' હે ભગવન્ જે જીવ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થઈને પછીથી 'जहन्नकालट्ठिइए रयणप्पभा पुढविनेरइए' જઘ-

रवि पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पुनरपि पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको भवेत्। एवं क्रमेण पूर्वं पर्याप्ता संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्ततो मृत्वा रत्नप्रभानरके नारको जातः, पुनरपि नरकान्निःसृत्य तामेव पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिमासादयेत्, एवं रूपेण 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियत्कालपर्यन्तम् तां गतिं सेवेत 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कियन्तं कालं गत्यागती कुर्यात्–गमनं चागमनं च कुर्यात् इति गत्यागतिविषयकः प्रश्नः। भगवानाह– 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'भवादेसेणं' भवादेशेन–भवप्रकारेण 'दो भवग्गहणाइं' द्वे भवग्रहणे एकत्रासंज्ञी द्वितीयभवे नैरयिकः, नरकान्निर्गतः सन् अनन्तरतया संज्ञित्वमेव लभते न पुनरसंज्ञित्वम् अतो भवद्वयमेव कथितम्। 'कालादेसेणं' कालादेशेन–कालप्रकारेण कालतः 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहु-

होकर पश्चात् 'जहन्नकालट्ठिइए रयणप्पभा पुढविनेरइए' जघन्य कालकी स्थितिवाले रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न हो जाता है, और 'पुणरवि पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' बादमें वहांसे भी मरकर पुनः पर्याप्त असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च हो जाता है, तो इस प्रकारसे वह कितने काल तक उस गतिका सेवन करता है–अर्थात् कितने काल तक वह इस प्रकारसे गति और आगति करता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–गोयमा ! भवादेसेणं' हे गौतम ! भवकी अपेक्षा वह 'दो भवग्गहणाइं दो भव ग्रहण तक–एक असंज्ञीका भव और द्वितीय नारक का भव–इस प्रकार से दो भवों को ग्रहण करने तक–क्योंकि इसके बाद वह नियम से संज्ञी हो जाता है–असंज्ञी नहीं रहता–'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालकी अपेक्षा से वह जघन्य रूप में

न्यकाળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને 'पुणरवि पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' તે પછી ત્યાંથી પણ મરીને ફરીથી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થઈ જાય છે. તો આ રીતે કેટલા કાળ સુધી ગતિ અને આગતિ–આવજા કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा !' भवादेसेणं' હે ગૌતમ ભવની અપેક્ષાએ તે 'दो भवग्गहणाइं' બે ભવ ગ્રહણ સુધી- એક અસંજ્ઞીનો ભવ અને બીજો નારકનો ભવ આ રીતે બે ભવોનું ગ્રહણ કરતાં સુધી કેમકે તે પછી નિયમથી તે સંજ્ઞી થઈ જાય છે અસંજ્ઞી નહીં. 'कालादेसेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ

समब्भहियाइं' जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि जघन्यतोऽन्त-र्मुहूर्ताधिकदशसहस्रवर्षात्मकः कालः सेवनस्य गत्यागतेश्चेत्यर्थः, 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण, 'पुव्वकोडी' पूर्वकोटिः, 'दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' दशभिर्वर्ष-सहस्रैरभ्यधिका, 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावत्कं कालं जघन्यतोत्कृष्टाभ्यां पूर्वप्रदर्शितं सेवेत स पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, 'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कं जघन्योत्कृष्टाभ्यां प्रदर्शितं कालं यावत् गत्यागती–गमनंचा-गमनं च कुर्यात् इति ॥२०॥

'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः 'उक्कोसकालट्ठिइएसु' उत्कृष्ट-कालस्थितिकेषु 'रयणप्पभापुढवीनेरइएसु' रत्नप्रभा पृथिवी संबन्धि नैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम्-उत्पत्तये, 'से णं भंते!' सः–पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिको जीवः खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्काल-स्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत? भगवानाह–'गोयमा!' हे गौतम! 'जहन्नेणं'

अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दश हजार वर्ष तक और 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि अधिक दश हजार वर्ष तक उस गति का सेवन करता है अर्थात् गमनागमनकरता है।२०

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिए णं भंते' हे भदन्त! जो पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिक जीव 'जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जि-त्तए' उत्कृष्ट स्थिति वाले रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होनेके योग्य है–'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जा' वह कितने कालकी स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं

હજાર વર્ષ સુધી અને 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइ' ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિ અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે. અર્થાત્ ગમના ગમન–અવર જવર કરે છે ૨૦

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरि-क्खजोणिए णं भंते' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જે જીવ 'जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' ઉત્કૃ-ષ્ટસ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વિના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइए सु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે

जघन्येन 'पलिओवमस्स' पल्योपमस्य 'असंखेज्जइभागट्ठिइएसु' असंख्येयभाग-स्थितिकेषु नैरयिकेषु इत्यर्थः, 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत स पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक इति। 'उक्कोसेण वि' उत्कर्षेणापि 'पलिओवमस्स' पल्योपमस्य 'असंखेज्जभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' असंख्येयभागस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत इत्युत्पादद्वारम् १। अथ परिमाणद्वारम्-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः जीवाः एकसमयेन-एतस्मिन् समये कियन्त उत्पद्यन्ते तत्र? इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'अवसेसं तं चेव जाव अणुबंधो' अवशेषं तदेव यावदनुबन्धः, अस्मात्परिमाणद्वारादारभ्यानुबन्ध-द्वारपर्यन्तः सर्वोऽपि परिमाणसंहननादिकोऽत्र वक्तव्य स्तथाहि-परिमाणद्वारम्-

-'गोयमा!' हे गौतम! 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइ-एसु उववज्जेज्जा' वह जघन्य से पल्योपम के असंख्यातवें भाग की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, और 'उक्कोसेण वि पलिओ-वमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्ट से भी वह पल्यो-पम के असंख्यातवें भागकी स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। इस प्रकार से यह उत्पाद द्वार कहा? परिमाण द्वार इस प्रकार से है-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! वे पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु ने गौतम से ऐसा कहा है कि-'गोयमा! अवसेसं तं चेव जाव अणु-बंधो' हे गौतम! इस विषयमें समस्त कथन पूर्ववत् यावत् अनुबन्ध द्वार तक कहलेना चाहिये, अर्थात् इस परिणाम द्वार से लेकर अनुबन्ध

-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जहण्णेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' ઉત્કર્ષથી પણ તે પલ્યોમના અસંખ્યાતમાં ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રમાણે આ ઉપપાત દ્વાર કહેવામાં આવ્યું છે.

હવે પરિમાણ દ્વાર કહેવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે.-ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચજીવ એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને એવું કહ્યું કે-'गोयमा! अवसेसं तं चेव जाव अणुबंधो' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં સઘળુ કથન અનુબંધદ્વાર સુધી સમજવું. અર્થાત્ આ પરિમાણદ્વારથી લઈને અનુબંધદ્વાર

एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते, इत्युत्तरम् । एवं संहननावगाहना संस्थानलेश्यादृष्टिज्ञानयोगोपयोगसाकारानाकारसंज्ञाकषायेन्द्रियसमुद्घातवेदनावेदायुरध्यवसानानुबन्धाः सर्वेऽपि अत्र भणितव्या इति ॥ 'से णं भंते' सः-पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको भवेत् तदनन्तरम् 'उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभापुढविनेरइए' उत्कृष्टकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवी नैरयिको जातः,

---

द्वार तक सभी परिमाण सम्बधी एवं संहनन आदि सम्बन्धी कथन यहां कह लेना चाहिये, एक समय में वे कितने उत्पन्न होते हैं ? तो इस प्रश्न का उत्तर ऐसा है कि वे जघन्य से तो एक अथवा दो अथवा तीन तक वहां उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात वे वहां उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से संहनन, अवगाहना, संस्थान, लेश्या, दृष्टि, ज्ञान योग, उपयोग,-साकार अनाकार-संज्ञा, कषाय, इन्द्रिय, समुद्घात, वेदना, वेद, आयु, अध्यवसान और अनुबन्ध ये सब द्वार भी यहां कह लेना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-से णं भंते ।' 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' हे भदन्त। वह पर्याप्तअसंज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव मरकर 'उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभापुढविनेरइए' उत्कृष्ट कालकी स्थितिवाला रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक यदि हो जाता है और

સુધી પરિમાણુ સબંધી અને સંહનન વિગેરે સંબંધીનું તમામ કથન અહિયાં સમજી લેવું તેઓ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-તેઓ જઘન્યથી તો એક અથવા બે અથવા ત્રણુ સુધી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે એજ રીતે સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ,-સાકાર અને અનાકાર -સંજ્ઞા, કષાય, ઇન્દ્રિય, સમુદ્ઘાત, વેદના, વેદ, આયુ, અધ્યવસાનઅને અનુબંધ આ તમામદ્વારો પણુ અહિયાં કહી લેવા.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'સે ણં ભંતે !' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યન્ચ યોનીવાળો તે જીવ 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકજીવ મરીને 'उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभापुढविनेरइए' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક જો

पुनरपि 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको भवति 'त्ति' इति-इत्येवं क्रमेण 'केवइयं' कालं सेवेज्जा' कियन्तं कालं सेवेत 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कियन्तं कालम्-कियत्कालपर्यन्तम् अनेन क्रमेण गत्यागती-गमनंचागमनं च कुर्यादिति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'भवादेसेणं' भवादेशेन-भवप्रकारेण 'दो भवग्गहणाइं' द्वे भवग्रहणे-भवद्वयपर्यन्तं सेवेत गत्यागती च कुर्यादिति एकत्रासंज्ञी द्वितीये भवे नारको नरकान्निर्गतः सन् अनन्तरतया संज्ञित्वमेव लभते नत्वसंज्ञित्वम् अतो भवद्वयमेव भवतीति। 'कालादेसेण' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालत इत्यर्थः, 'जहन्नेणं' जघन्येन 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' पल्योपमस्यासंख्येय-

'पुणरवि पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' वहां से मरण कर वह पुनः पर्याप्तअसंज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च हो जाता है-तो इस क्रम से 'केवइयं कालं सेवेज्जा' वह कितने काल तक उस गति का सेवन करता है 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कितने काल तक इस प्रकार से गति आगति करता है? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा!' हे गौतम! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' वह भवकी अपेक्षा दो भवग्रहण तक उस गति का सेवन करता है और गमनागमन करता है--एक भव उसका असंज्ञी का होता है और द्वितीय भव नारक का होता है, इसके बाद वह नरक से निकल कर पुनः असंज्ञी नहीं होता है-सीधा संज्ञी ही होता है, 'कालादेसेण' काल की अपेक्षा वह 'जहन्नेणं' जघन्य से पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अन्तोमुहुत्तमब्भहियं' एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक

थई जाय अने ते पछी 'पुणरवि पज्जत्तअसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए' त्यांथी मरीने ते फरीथी पर्याप्त असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च थई जाय तो आ क्रमथी 'केवइयं कालं सेवेज्जा' ते केटला काळ सुधी आ रीते गति आगतिनुं सेवन करे छे? अने 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' केटला काळ सुधी आ रीते गमनागमन-अवर जवर करतो रहे छे? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के-'गोयमा!' हे गौतम! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवनी अपेक्षाए ते बे भव ग्रहण सुधी गमनागमन करे छे. तेनो एक भव असंज्ञी पणानो होय छे. अने बीजो भव नारक पणानो होय छे ते पछी ते नरकथी नीकळीने फरीथी असंज्ञी थतो नथी. सीधो संज्ञीज थाय छे. 'कालादेसेणं' काळनी अपेक्षाए ते 'जहन्नेणं' जघन्यथी 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' एक अंतर्मुहूर्त अधिक पल्योपमना असंख्यातमा भाग

भागम् अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम् 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडी अब्भहियं' पल्योपमस्यासंख्येयभागं पूर्वकोटयभ्यधिकम् पूर्वकोटयधिकपल्योपमस्यासंख्येयभागपर्यन्तम् यावत् सेवेत इत्यग्रिमेण संबन्धः। 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावत्कं कालं सेवेत 'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कालपर्यन्तं गत्यागती कुर्यात् गमनं तिर्यग्योनितो नरके ततश्चागमनं नारकात् पुनस्तिर्यग्योनिके इत्येवं रूपेण गमनागमने कुर्यादितिभावः ॥सू० ३॥

मूलम्—जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उवव०। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केव० सेसं तं चेव णवरं इमाइं तिन्नि णाणत्ताइं आउं, अज्झवसाणा अणुबंधो य, जहन्नेणं ठिई अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमु०। तेसि णं भंते! जीवाणं केवइया अज्झवसाणा प०?, गोयमा!

पल्योपम के असंख्यातवें भाग तक और 'उक्कोसेणं' पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडी अब्भहियं 'उत्कृष्ट से पूर्व कोटि अधिक पल्योपम के असंख्यातवें भाग तक 'एवइयं कालं सेवेज्ज एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' उस गति का सेवन करता है और उतने ही काल तक दोनों भवों में गति आगति करता है, तिर्यग्योनि से नरक में जाता है फिर वहां से निकल कर तिर्यग्योनि में आता है इस रूप से गमनागमन जो वह करता है इसी का नाम गति आगति है ॥सू० ३॥

સુધી અને 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडी अब्भहियं' ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટી અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ સુધી 'एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને ગતિ આગતિ—અવર જવર કરે છે. તિર્યંચ યોનીથી નીકળીને નરક ગતિમાં જાય છે અને પાછો ત્યાંથી નીકળીને તિર્યંગ્યોનિકોમાં આવે છે. આ રીતે તે જે ગમના ગમન—અવર જવર કરે છે. તેનું જ નામ ગતિ આગતિ છે. ॥સૂ. ૩॥

असंखेज्जा अज्झवसाणा प०। ते णं भंते! किं पसत्था अपसत्था? गोयमा! णो पसत्था अप्पसत्था। अणुबंधो अंतोमुहुत्तं। सेसं तं चेव। से णं भंते! जहन्नकालट्ठिइए पज्जत्तअसन्निपंचिंदिय० रयणप्पभा जाव करेज्जा?, गोयमा! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादे० जह० दसवाससह० अंतोमु० अब्भहियाइं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं एवइयं कालं सेविज्जा जाव गइरागइं० करेज्जा ४। जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए जहन्नकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जह० दसवाससहस्सठिइएसु, उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा सेसं तं चेव ताइं चेव तिन्नि णाणत्ताइं जाव से णं भंते! जहन्नकालट्ठिइय पज्जत्त जाव जोणिए जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभा पुणरवि जाव गोयमा! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं वि दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा ५। जहन्नकालट्ठिइय पज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ-

भागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखे-ज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा अवसेसं तं चेव ताइंचेव तिन्नि णाणत्ताइं जाव से णं भंते! जहन्न-कालट्ठिइय पज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिए उक्कोसकालट्ठिइयरयण० जाव करेज्जा?, गोयमा! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, काला-देसेणं जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तम-ब्भहियं उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहु-त्तेण अब्भहियं, एवइयं कालं जाव करेज्जा ६। उक्कोसकालट्ठिइ-यपज्जत्त असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए रयणप्पभापुढवि नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइकाल० जाव उवव०?, गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ० जाव उववज्जेज्जा, ते णं भंते! जीवा एगसमएणं अवसेसं जहेव ओहियगमएणं तहेव अणुगंतव्वं, नवरं इमाइं दोन्नि नाणत्ताइं—ठिती जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी, एवं अणुबंधोवि, अवसेसं तं चेव, से णं भंते! उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्नि जाव तिरिक्खजोणिए रयणप्पभा जाव गोयमा! भवादेसेणं दो भव-ग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा ७। उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्त-तिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए जहन्नकालट्ठिइएसु रयण-

प्पभापुढविनेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइ जाव उववज्जेज्जा ?, गोयमा! जह० दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! सेसं तं चेव जहा सत्तमगमए जाव से णं भंते! उक्कोसकालट्ठिइय जाव तिरिक्खजोणिए जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभा जाव करेज्जा?, गोयमा! भवादेसेणं दो भव० कालादे० जह० पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया, एवइयं जाव करेज्जा ८। उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयण जाव उववज्जित्तए से णं भंते! केवइकाल० जाव उववज्जेज्जा?, गोयमा! जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं सेसं जहा सत्तमगमए जाव से णं भंते! उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिए उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभा जाव करेज्जा?, गोयमा! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं, उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा जाव गतिरागतिं करेज्जा ९। एवं एते ओहिया तिन्नि गमगा३, जहन्नकालट्ठिइएसु तिन्नि गमगा ३, उक्कोसकालट्ठिइएसु तिन्नि गमगा३, सव्वे ते णवगमा भवंति ॥सू० ४॥

छाया—जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु उपपत्तुम्' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ?, गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु, उत्कर्षेण पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्तः० शेषं तदेव, नवरम् इमानि त्रीणि नानात्वानि आयुरध्यवसानानि अनुबन्धश्च, जघन्येन स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेणापि अन्तर्मु० । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियन्ति अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! असंख्येयानि अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि, तानि खलु भदन्त ! किं प्रशस्तानि अप्रशस्तानि ? गौतम ! नो प्रशस्तानि, अप्रशस्तानि, अनुबन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, शेषं तदेव । स खलु भदन्त ! जघन्यकालस्थितिकः पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रिय० रत्नप्रभा यावत् कुर्यात् ?, गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागम् अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकम्, एतावत्कं कालं सेवेत यावद्गत्यागती कुर्यात् ४ । जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो जघन्यकालस्थितिकेषु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु उपपत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवाः शेषं तदेव, तान्येव त्रीणि नानात्वानि, यावत् स खलु भदन्त ! जघन्यकालस्थितिकपर्याप्त यावद् योनिकः जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभा० पुनरपि, यावद् गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि,, एतावन्तं कालं सेवेत, यावत्कुर्यात् ५ । जघन्यकालस्थिकपर्याप्त यावत् तिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! भविकः उत्कर्षकालस्थितिकेषु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्येत, उत्कर्षेणापि पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवाः अवशेषं तदेव, तान्येव त्रीणि नानात्वानि, यावत्, स खलु भदन्त ! जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तयावत् तिर्यग्योनिकः उत्कर्षकालस्थितिकरत्न० यावत् कुर्यात् ?, गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागम् अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकम्, उत्कर्षेणापि पल्योपमस्य असंख्येयभागम् अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकम्, एतावत्कं कालं यावत्कुर्यात् ६ । उत्कर्षकालस्थितिक पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो रत्नप्रभा-

पृथिवी नैरयिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्काल० यावदुत्पद्येत ?, गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण पल्योपमस्य असंख्यात० यावदुत्पद्येत, ते खलु भदन्त जीवाः एकसमयेन अवशेषं यथैव औधिकगमकेन तथैव अनुगन्तव्यम्, नवरम् इमे द्वे नानात्वे-स्थितिः जघन्येन पूर्वकोटी, उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिः, एवम् अनुबन्धोऽपि, अवशेषं तदेव। स खलु भदन्त ! उत्कर्षकाल-स्थितिकपर्याप्तासंज्ञि यावत् तिर्यग्योनिको रत्नप्रभा यावद् गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिः, दशभिः वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कर्षेण पल्योपमस्य असंख्येयभागं पूर्वकोटया अभ्यधिकम्, एतावत्कं यावत्कुर्यात् ७। उत्कर्षकालस्थितिकपर्याप्ततिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो जघन्यकालस्थितिकेषु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियद्यावदुत्पद्येत ?, गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्येत, ते खलु भदन्त ! शेषं तदेव यथा सप्तमगमके, यावत्, स खलु भदन्त ! उत्कर्षकालस्थितिक, यावत् तिर्यग्योनिकः जघन्यकाल-स्थितिकरत्नप्रभा यावत् कुर्यात् ?, गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिर्दशभिर्वर्ष-सहस्रैरभ्यधिका, एतावन्तं यावत्कुर्यात् ८। उत्कर्षकालस्थितिकपर्याप्त यावत् तिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः उत्कर्षकालस्थितिकेषु रत्नप्रभा० यावदुत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्काल० यावदुत्पद्येत ?, गौतम ! जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु, उत्कर्षेणापि पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्येत, ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन शेषं यथा सप्तमगमके, यावत् स खलु भदन्त ! उत्कर्षकालस्थितिक पर्याप्त यावत् तिर्यग्योनिकः उत्कर्षकाल-स्थितिकरत्नप्रभा यावत् कुर्यात् ?, गौतम ! भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागं पूर्वकोटया अभ्यधिकम्, उत्कर्षेणापि पल्योपमस्य असंख्येयभागं पूर्वकोटया अभ्यधिकम्, एतावन्तं कालं सेवेत यावत् गत्यागती कुर्यात् ९। एवमेते औधिका त्रयो गमकाः ३, जघन्यकालस्थितिकेषु त्रयो गमकाः, उत्कर्षकालस्थितिकेषु त्रयोगमकाः, ३, सर्वे ते नव गमाः, भवन्ति ॥

टीका—'जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' जन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'जे

जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए—इत्यादि

टीकार्थ—अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त 'जहन्नकाल-

'जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જહન્ન-

भविए' यो भव्यः-योग्यः 'रयणप्पभापुढविनेरइएसु' रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम् 'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! 'केवइय-कालट्ठिइएसु' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु उववज्जेज्जा' उत्पद्येत हे भदन्त ! यः खलु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवो रत्नप्रभापृथिवीनारकेषु समुत्पत्तियोग्यो विद्यते स जीवः कियत्कालस्थितिमान्नारकेषु उत्पत्तिं लभते इतिप्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यदि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दस-वाससहस्स ट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्यते इत्यग्रिमेण क्रियापदेन संबन्धः, 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'पलिओवमस्स असंखेज्जइ-

ट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते' जो पर्याप्त असंज्ञि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जघन्य स्थिति वाला है और वह 'जे भविए रयणप्पभा पुढविनेरइएसु उववज्जित्तए' रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है-ते वह' केवइयकालट्ठिइएसु उव-वज्जेज्जा' कितने कालकी स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? अर्थात् जो असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों में उत्पत्ति के योग्य है वह जीव कितने काल की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं -'गोयमा !' हे गौतम ! जहन्नेणं दसवास सहस्सट्ठिइएसु' वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले नैरयिकों में और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' पल्योपम के

कालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયો-નિવાળો જે જીવ જઘન્ય સ્થિતિવાળો છે, અને તે 'रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्जित्तए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જે જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વિના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તેવો જીવ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળો નારકિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ 'जहन्नेणं दसवास-सहस्सट्ठिइएसु' તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' પલ્યો-પમના અસંખ્યાત ભાગની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્

भागट्ठिएसु' पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत, हे भदन्त! यः खलु पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवो रत्नप्रभानरकपृथिवीनारकेषु समुत्पत्तियोग्यो विद्यते स जघन्यतो दशवर्षसहस्रस्थितिकनारकेषु उत्पद्यते उत्कृष्टतः पल्योपमस्यासंख्यातभागस्थितिकनारकेषु समुत्पत्तिं लभते इत्युत्तरम्। 'ते णं भंते! जीवा' ते खलु भदन्त! जीवाः ये खलु रत्नप्रभापृथवीसम्बन्धिनरकेषु उत्पत्तियोग्या विद्यन्ते ते 'एगसमएणं केवइया उववज्जंति' एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते? उत्तरमाह-'जघन्येन एको वा, द्वौ वा त्रयो वा, उत्कृष्टतः सख्याता वा असंख्याता वा इत्युत्तरम्, एतदेव दर्शयति-'सेसं तं चेव इति प्रकरणेन, 'सेसं तं चेव' शेषम्-उत्पादव्यतिरिक्तम्

असंख्यातवें भाग की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है अर्थात् जो पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव रत्नप्रभा पृथिवी के नारकों में उत्पत्ति के योग्य है वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले नैरयिकों में और उत्कृष्ट से पल्योपम के असंख्यातवें भाग प्रमाण स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति 'हे भदन्त! जो जीव रत्नप्रभा सम्बन्धी नारकों में उत्पत्तियोग्य हैं ऐसे वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! ऐसे वे जीव जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं, यही बात सूत्रकारने 'सेसं तं चेव' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रगट की है—

પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જે જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યા હોય છે. તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ[illegible] સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભ[illegible] સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમાસ્વામી પ્રભુને એવું [illegible] કે-' [illegible] વા! એગસમયેણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવ[illegible] પૃ[illegible] જે જીવ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, એવા તે [illegible] ન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે [illegible] ના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવ [illegible] એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ત્યાં [illegible] સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થા[illegible] ચેવ' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે.

तदेव-परिमाणसंहननावगाहनासंस्थानलेश्यादित आरभ्यानुबन्धान्तं सर्वमपि पूर्ववदेव ज्ञातव्यम्। पूर्वाऽपेक्षया यदिह वैलक्षण्यं तद्दर्शयति 'नवरं' इत्यादि, 'नवरं इमाइं तिन्नि णाणत्ताइं' नवरम्-केवलम् इमानि-वक्ष्यमाणानि त्रीणि नानात्वानि पूर्वापेक्षया भेदः स्थलत्रये इत्यर्थः, तदेव दर्शयति-'आउ' इत्यादि, 'आउं अज्झवसाणा अणुबंधो य' आयुरध्यवसानानि अनुबन्धश्च, आयुषि अध्यवसानेषु अनुबन्धेच वैलक्षण्यम्, भेद इति तत्र आयुषि वैलक्षण्यं दर्शयति-'जहन्नेणं' इत्यादि, 'जहन्नेणं ठिई अंतोमुहुत्त' जघन्येन स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तम् 'उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' उत्कर्षेणापि आयुरन्तर्मुहूर्त्तमेव जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रिययोनिकानाम्, अध्यवसानानि, दर्शयितुं प्रश्नयन्नाह-'तेसि णं' इत्यादि,

---

इसमें उन्होंने यह कहा है-कि इस उत्पाद कथन से अतिरिक्त और जो परिमाण, संहनन अवगाहना संस्थान लेश्या आदि अनुबन्धान्त तक का कथन है वह सब भी पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये, परन्तु उस कथन की अपेक्षा यहां के कथन में जो भिन्नता है वह 'नवरं इमाइं तिन्नि णाणत्ताइं' वह इन तीन स्थानों में है-'आउं, अज्झवसाणा अणुवंधो य 'एक आयुस्थान में, द्वितीय अध्यवसानस्थान में और तृतीय अनुबन्धस्थान में' आयुस्थान में जो वैलक्षण्य है--उसे सूत्रकार ने 'जहन्नेणं ठिई अंतोमुहुत्तं' उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं इस पाठ द्वारा प्रकट किया है-यहां आयु जघन्य से अन्तर्मुहूर्तकी और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त्त की कही है।

अध्यवसान स्थानों में विलक्षणता प्रगट करने के लिये प्रश्नोत्तर रूप से यह आगे का कथन है-गौतम ने इस विषय में प्रभु से ऐसा पूछा

ઉત્પાત સૂત્રના કથનથી ભિન્ન બીજા જે પરિમાણુ, સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, વિગેરે અનુબન્ધ સુધીનું કથન છે, તે સઘળુ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું પરંતુ તે કથનની અપેક્ષાએ અહિંના કથનમાં જે ફેરફાર છે, તે 'नवरं इमाइ तिन्नि णाणत्ताइ' આ ત્રણ સ્થાનામાં છે. 'आउं, अज्झवसाणा, अणुबंधो य' એક આયુસ્થાનમાં બીજું અધ્યવસાન સ્થાનમાં અને ત્રીજુ અનુબંધ સ્થાનમાં આયુ સ્થાનમાં જે ફેરફાર છે, તેને સૂત્રકારે 'जहण्णेणं ठिई अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે અર્થાત્ આયુ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધીની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણુ અન્તર્મુહૂર્તની છે

હવે અધ્યવસાનસ્થામાં વિલક્ષણપણું બતાવવા માટે પ્રશ્નોત્તરરૂપથી આગળનું કથન કરે છે.-ગૌતમસ્વામીએ આ વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછયું છે

'तेसि णं भंते ! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त ! जीवानाम् 'केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता' कियन्ति अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि ? गोयमा !' हे गौतम ! असंखेज्जा अज्झवसाणा पन्नत्ता' असंख्यातानि अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, 'ते णं भंते ! किं पसत्था अपसत्था' तानि अध्यवसानानि खलु भदन्त ! किं प्रशस्तानि अप्रशस्तानि वेति प्रश्नः । उत्तरमाह 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो पसत्था' नो प्रशस्तानि-न प्रशस्तभावसंपन्नानि अपितु 'अपसत्था' अप्रशस्तभावसंपन्नानि 'अणुबन्धो अंतोमुहुत्तं' अनुबन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रम् 'सेसं तं चेव' शेषम्-एतदायुरध्यव-

है-तेसि णं भंते ! जीवाणं केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता' हे भदन्त ! जघन्य काल की स्थिति वाले उन पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चो के अध्यवसान कितने होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम !' असंखेज्जा अज्झवसाणा पन्नत्ता' उन जीवों के अध्यवसान असंख्यात होते हैं अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! किं पसत्था अपसत्था' हे भदन्त ! जो वे असंख्यात अध्यवसान स्थान जघन्य कालकी स्थितिवाले उन पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों के होते हैं वे प्रशस्त होते हैं ? या अप्रशस्त होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'णो पसत्था, अपसत्था' वे प्रशस्त नहीं होते हैं, अप्रशस्त होते हैं, क्यो कि असंज्ञी का जघन्य आयुष अन्तर्मुहूर्त्त का होता है, इस कारण उसके अध्यवसान स्थान अप्रशस्त होते हैं आयुष की दीर्घ स्थिति में ही अध्यवसान स्थानों में प्रशस्तता और अप्रशस्तता सम्भवित हैं, अणुबंधो अंतोमुहुत्तं' अनु-

કે-તેસિ णं भंते ! जीवाणं केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता' હે ભગવન્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના અધ્યવસાન કેટલા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता' તે જીવોના અધ્યવસાન અસંખ્યાત હોય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते किं पसत्था अपसत्था' હે ભગવન્ જે અસંખ્યાત અધ્યવસાન સ્થાનો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને હોય છે, તે પ્રશસ્ત હોય છે ? કે અપ્રશસ્ત હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! णो पसत्था अपसत्था ! તે પ્રશસ્ત હોતા નથી, અપ્રશસ્ત હોય છે કેમકે અસંજ્ઞીનું જઘન્ય આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનુ હોય છે, તે કારણે તેના અધ્યવસાનસ્થાનો અપ્રશસ્ત હોય છે, આયુષ્યની દીર્ઘ સ્થિતિમાં જ અધ્યવસાન સ્થાનોમાં

सानानुबन्धातिरिक्तं परिमाणसंहननादिकं सर्वमपि पूर्ववदेव ज्ञातव्यमिति 'से णं भंते ! स खलु पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! प्रथमम् 'जहन्न कालट्ठिइए' जघन्यकालस्थितिकः 'पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोऽभवत्, तदनन्तरं मृत्वा 'रयणप्पभाए पुढवीए नेरइए' रत्नप्रभापृथिव्यां नैरयिकोऽभूत्, 'पुणरवि पज्जत्तासन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिएत्ति' पुनरपि नरकान्निःसृत्य पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकइति, एवं क्रमेण परंपरया 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियन्तं कालं तिर्यग्योनिं नरकगतिं च सेवेत, 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' 'कियत्कालपर्यन्तम् एवं क्रमेण गत्या-गती-गमनागमने कुर्यादिति प्रश्नः। उत्तरमाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'भवादे-सेणं' भवादेशेन-भवप्रकारेण 'दो भवग्गहणाइं द्वे भवग्रहणे एकत्र भवे पर्याप्ता-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको द्वितीये नारको नरकान्निःसृतः सन् अनन्तरतया

बन्ध यहां अन्तर्मुहूर्त्त का है 'सेसं तं चेव' इन तीन भिन्नताओं के सिवाय बाकी का और सब कथन परिमाण सम्बन्धी एवं संहनन आदि पूर्वोक्त जैसा ही है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-से णं भंते ! जहन्नकालट्ठिइए पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभा० जाव करेज्जा' हे भदन्त ! जघन्य कालकी स्थिति वाला वह पर्याप्त असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च यदि मरकर रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक होता है और फिर से वहां से निकल कर वह पुनः पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च होता है तो इस स्थिति में वह उस गति का कबतक सेवन करता है-कब तक वह गमनागमन करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम। 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भव

પ્રશસ્તપણુ અને અપ્રશસ્તપણું સંભવે છે. 'अणुबंधो अंतो मुहुत्त' અહિયાં અનુબંધ અંતર્મુહૂર્તનો છે. 'सेसं तं चेव' આ ત્રણ ભિન્નતા વગર બાકીનું બીજુ તમામ કથન પરિણામ સંબંધી અથવા સંહનન સંબંધીનુ તમામ કથન પૂર્વોક્ત પ્રમાણેજ છે. તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'से णं भंते ! जहन्नकालट्ठिइए पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभा० जाव करेज्जा' હે ભગવન્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રય તિર્યંચ જો મરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો નૈરયિક થાય અને ફરી ત્યાંથી નીકળીને તે ફરીથી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થાય તો આ સ્થિતિમાં તે એ ગતિનું સેવન કયાં સુધી કરતો રહે છે ? અને કયાં સુધી તે ગમના ગમન અવર-જવર કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાએ તે બે ભવ સુધી અને 'काला-

संज्ञित्वमेव लभते न पुनरसंज्ञित्वम् अतो भवद्वयमेव भवतीति । 'कालादेसेण' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालत इत्यर्थः, 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' पल्योपमस्यासंख्येयभागमन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम् अन्तर्मुहूर्तादधिकपल्योपमस्यासंख्यातभागमित्यर्थः, 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावत्कं कालं पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं च सेवेत तथा-'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कालं गत्यागती-गमनागमने कुर्यादिति ४ ॥ 'जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए' यो भव्यः 'जहन्नकालट्ठिइएसु' जघन्यकालस्थितिकेषु 'रयणप्पभा पुढवि नेरइएसु' रत्नप्रभा पृथिवी संबन्धिनैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम्, 'से णं

की अपेक्षा से वह दो भवग्रहण तक और' कालादेसेणं' कालकी अपेक्षा से वह 'जहन्नेणं' जघन्यसे' दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दस हजार वर्ष तक और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' अन्तर्मुहूर्त्त अधिक पल्योपम के असंख्यातवें भाग तक गमनागमन करता है-उस गति का सेवन करता है, दो भवग्रहण सम्बन्धी कथन ऊपर में प्रगट किया जा चुका हैं अब गौतम प्रभु से पूछते हैं-'जहन्नकालट्ठिइय पज्जत्तअसंन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' जघन्य काल की स्थितिवाला पर्याप्त असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च' 'जे भविए जहन्नकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्जित्तए जो जघन्यकाल की स्थिति वाले रत्नप्रभा पृथिवीके नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते।

देसेणं' કાળની અપેક્ષાએ તે 'जहन्नेण' જઘન્યથી 'दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' અંતમુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भयाहिइं' અન્તમુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી ગમનાગમન કરે છે. અર્થાત્ તે ગતિનું સેવન કરે છે-આ પ્રમાણે બે ભવ સંબંધી કથન કરવામાં આવ્યું છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું 'जहन्नकालट्ठिइय पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' હે ભદન્ત જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ 'जे भविए जहन्नकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्जित्तए' જે જીવ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના

भंते !' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु' कियत्कालस्थितिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत हे भदन्त ! यः खलु जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवो रत्नप्रभानरकपृथिवीषु नैरयिकतयोत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकनैरयिकेषूत्पद्यते इति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्यतो दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्यते 'उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्टतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्येत, इत्युत्तरम् । 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवाः खलु भदन्त ! एकसमये एक-

---

केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह हे भदन्त । कितने कालकी स्थिति वाले नैरयिकोंमें उत्पन्न होता है ? अर्थात् जो जघन्य काल की स्थिति वाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक रूपसे उत्पन्न होने के योग्य है वह वहां पर कितने काल की स्थिति वाले नैर यिकों में उत्पन्न होता हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ।' हे गौतम !' जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु,' वह जघन्य से जिन नैरयिको की स्थिति वहां दस हजार वर्ष की है उनमें उत्पन्न होता है, और 'उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्ट से भी वह जिनकी दश हजार वर्ष की स्थिति है उनमें उत्पन्न होता हैं । अब गौतम पुनः प्रभु से इस प्रकार से पूछते हैं–'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त ! वे जघन्य काल की स्थिति

नैरयिकोमां उत्पन्न थवाने योग्य छे. से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे भगवन् ते केटला काळनी स्थितिवाळा नैरयिकोमां उत्पन्न थाय छे ? अर्थात् जघन्य काळनी स्थितिवाळा पर्याप्त असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यंचजीव रत्नप्रभा पृथ्वीमां नैरयिकपणाथी उत्पन्न थवाने योग्य होय ते त्यां केटला काळनी स्थितिवाळा नैरयिकोमां उत्पन्न थाय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के– गोयमा !' हे गौतम ! 'जहण्णेण दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्यथी जे नारकीयोनी स्थिति त्यां दस हजार वर्षनी होय तेओमां ते उत्पन्न थाय छे. अने 'उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्टथी पण ते जेओनी स्थिति दस हजार वर्षनी होय तेओमां उत्पन्न थाय छे. फरीथी गौतमस्वामी प्रभुने आ प्रमाणे पूछे छे. के–'ते णं भंते जीवा एग-समएण केवइया उववज्जंति' हे भगवन् जघन्य काळनी स्थितिवाळा पर्याप्त असंज्ञी पचेन्द्रिय तिर्यंन्च जीवो एक समयमां ते नरकावासमां केटला

स्मिन् समये तत्र नरकावासे कियन्त उत्पद्यन्ते इति, अत्रोत्तरं पूर्ववदेव हे गौतम ! ते जीवाः जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा एकस्मिन् समये नरकावासे समुत्पद्यन्ते उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा एकस्मिन् समये रत्नप्रभा नरकावासे समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् एतदेव दर्शयति- 'सेसं इत्यादिना, 'सेसं तं चेव' शेषम्-उत्पादपरिमाणातिरिक्तमुत्तरं तदेव यदेव पूर्वं कथितम् तदेव नान्य त्ततो भिन्नं किमपि 'ताइं चेव तिन्नि णाणत्ताइं' तान्येव त्रीणि नानात्वानि यावत् आयुष्याध्यवसानानुबन्धेषु तदेव नानात्वं ज्ञातव्यम् यदितोऽव्यहित पूर्वसूत्रे कथितम्, तथाहि-आयुर्विषये जघन्योत्कृष्टाभ्यामायुरन्तर्मुहूर्त्तमात्रम् असंख्यातानि अध्यवसानानि तानि नो प्रशस्तानि अपितु अप्रशस्तानि अनुबन्धोऽ-

वाले पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च एक समय में उस नरकावास में कितने उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं- वे वहां एक समय में जघन्य से तो एक या दो या तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं' 'सेसं तं चेव ताइं चेव तिण्णि णाणत्ताइं जाव' उत्पात और परिमाण से अतिरिक्त और सब कथन संहनन द्वार में, अवगाहना आदि द्वारों में जैसा पहले किया गया है, वैसा ही जानना चाहिये, यहां यदि उस पूर्वोक्त कथन से कोई भिन्नता है तो वह केवल आयु, अध्यवसाय और अनुबन्ध इन तीन द्वारों में है, इन तीन द्वारों में जो भिन्नता है उस सम्बन्ध में कथन अव्यवहित पूर्व सूत्र में प्रकट कर दिया गया है जैसे-आयु, जघन्य और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाण है अध्यवसाय असंख्य होते हैं, वे प्रशस्त नहीं होते हैं किन्तु

ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે- 'તેઓ ત્યાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. 'सेसं तं चेव' ઉત્પાત અને પરિમાણ શિવાયનું બીજુ તમામ કથન. સંહનન દ્વારમાં અને અવગાહના વિગેરે દ્વારોમાં પહેલાં જે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે સમજવું. અહિયાં તે પૂર્વોક્ત કથનમાં જો કાંઈ જુદાપણુ હોય તો તે કેવળ આયુ. અધ્યવસાન, અને અનુબન્ધ આ ત્રણ દ્વારોમાં છે. આ ત્રણ દ્વારોમાં જે ભિન્નપણું છે તે આની પહેલાના સૂત્રમાં પ્રગટ કરેલ છે જેમકે-આયુ, જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. અધ્યવસાન, અસંખ્ય હોય છે, તે પ્રશસ્ત હોતા નથી પણ અપ્રશસ્ત હોય છે. અનુબંધ અંતર્મુહૂર્ત માત્ર હોય છે. આ શિવાય ઉત્પાદ, પરિમાણ, સંહનન, વિગેરે બધાનું કથન પૂર્વ પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે

न्तर्मुहूर्तमात्रमेव' एतद्भिन्नमुत्पादपरिमाणसंहननादिकं सर्वमपि पूर्वप्रकरण कथितमेव ज्ञातव्यम्, कियत्पर्यन्तमित्याह–'जाव' यावत् 'से णं भंते !' इत्यादि सेवनागत्यागतिसूत्रपर्यन्तमिति, तदेवाह–'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'जहन्न-कालट्ठिइयपज्जत्तअसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए' जघन्यकालस्थितिकपर्याप्ता-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः प्रथमम् तदनन्तरं ततो मृत्वा 'जहन्नकालठिइए रयण-प्पभापुढवीए नेरइए' जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथवीनैरयिकोऽभूत् 'पुणरवि-जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्ताऽसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्ति' पुनरपि नरकान्निः सृत्य जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति–एवं क्रमेण कियत्कालपर्यन्तम् जघन्यस्थितिपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं सेवेत कियत्काल-

---

अप्रशस्त होते हैं, अनुबन्ध अन्तमुहूर्त्तमात्र होता है, इनसे भिन्न उत्पाद, परिमाण, संहनन आदि सबका कथन पूर्व प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये, और यह सेवना गत्यागति सूत्र तक यहां ग्रहण करना चाहिये, यही बात आगे के सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकार ने प्रकट की है–से णं भंते ! जहन्नकालट्ठिइय पज्जत्त असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए जहन्नकालठिइय रयणप्पभापुढवीए नेरइए' पुणरवि जहन्नकालट्ठिइय पज्जत्ताऽसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिएत्ति' गौतम ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! वह जघन्य कालकी स्थिति वाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च मरकर यदि जघन्य काल की स्थिति वाले रत्नप्रभापृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न हो जाता है और पुनः वहां से मरकर–निकलकर वह जघन्य काल की स्थितिवाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च हो जाता है–इस क्रम से वह कितने कालतक तिर्यञ्च गति में और नरकगति में गमन

કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે સમજવું. અને તે ગતિ અને આગતિ સુધી અહિયાં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. અને એજ વાત આ આગળના સૂત્રપાઠદ્વારા સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે 'से णं भंते ! जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदिय तिरिक्खजोणिए, जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभा पुढवीए नेरइए' ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–હે ભગવન્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિ-વાળો તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મરીને જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય અને ફરીથી ત્યાંથી મરીને અર્થાત્ નીકળીને તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચે-ન્દ્રિય તિર્યંચ થઈ જાય તો આ ક્રમથી તે કેટલા કાળ સુધી તિર્યંચ ગતિમાં

पर्यन्तं च तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमनं करोति ? इति प्रश्नः भगवानाह- 'गोयमा' हे गौतम ! 'भवादेसेण दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवप्रकारेण द्वे भवग्रहणे भवतः, एकस्मिन् भवे तिर्यग्योनिकस्तदनन्तरम् ततो मृत्वा नारक गतिरूपं द्वितीयं भवं प्राप्नोति, ततो नरकान्निःसृत्यावश्यमेव संज्ञित्वं लभते न पुनरसंज्ञित्वमतो भवद्वयमेव, इत्याशयेनैव कथितम्. 'दो भवग्गहणाइं' इति। 'कालादेसेण' कालादेशेन कालप्रकारेण कालत इत्यर्थः 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि -अन्तर्मुहूर्त्ताधिक दशसहस्रवर्षाणि 'उक्कोसेण वि दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-मब्भहियाइं' उत्कृष्टतोऽपि दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि 'एवइयं कालं सेवेज्ज।' एतावत्कालम्-उपरोक्तप्रदर्शितकालं यावत् तिर्यग्योनिकगतिं नारकगतिं च सेवेत तथा-'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावन्तं कालं गत्यागती कुर्यात् इति ५। 'जहन्नकालट्ठिइय पज्जत्त असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते'

और आगमन करता रहता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! वह 'भवादेसेणं दो भवगहणाइं' भव की अपेक्षा वह दो भव ग्रहण तक गमनागमन करता है और 'काला देसेणं' काल की अपेक्षा से 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्त मब्भहियाइं' वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दस हजार वर्ष तक गमनागमन करता है और उत्कृष्ट से भी 'दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-मब्भहियाइं' अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दश हजार वर्ष तक गमनागमन करता है, उस नरकगति और तिर्यञ्चगति का सेवन करता है अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्त असन्नि पंचिंदिय

અને નરક ગતિમાં ગમન અને આગમન કરતા રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગૌતમસ્વામીને પ્રભુ કહે કે- ગોયમા ! હે ગૌતમ ! તે 'भवादेसेणं दोभवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાએ તે બે ભવ ગ્રહણ સુધી ગમના-ગમન કરે છે. અને 'काला-देसेणं' કાળની અપેક્ષાએ 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી ગમનાગમન-અવરજવર કરે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ 'दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' અંતર્મુ-હૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી ગમના ગમન-અવર જવર-કરે છે અર્થાત્ તે નરક ગતિ અને તિર્યંચ ગતિનું સેવન કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'जहन्नकालट्ठियपज्जत्त असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' હે ભગવન્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા

जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए' यो भव्यो योग्यः 'उक्कोसकालट्ठिइएसु' उत्कर्षकालस्थितिकेषु 'रयणप्पभापुढविनेरइएसु' रत्नप्रभा पृथिवीसंबन्धि नैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम् 'से णं भंते' सः—जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिन्द्रियतिर्यग्योनिको य उत्कृष्टकालस्थितिकरत्नप्रभानारकेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स खलु भदन्त ? 'केवइयकालट्ठिइएसु' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं' जघन्येन 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु' उत्कर्षेणापि पल्योपमस्यासंख्यात-

---

तिरिक्खजोणिए णं भंते !' हे भदन्त ! जघन्य काल की स्थिति वाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय जीव 'जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभा पुढवीनेरईएसु' जो उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिको में 'उववज्जित्तए' उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! वह 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कितने काल की स्थिति वाले नैरयिको में उत्पन्न होता है ? अर्थात् जो असंज्ञी पर्याप्त पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च कि जिसकी आयु जघन्य है यदि उत्कृष्ट स्थिति वाले प्रथम पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने योग्य हो तो वह कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ०' वह जघन्य से पल्योपम के असंख्यातवे भागप्रमाण स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेण वि०' उत्कृष्ट से भी पल्योपम के असंख्यातवे भाग प्रमाण

પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જે જીવ જે 'भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभा पुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યા હોય છે. 'से णं भंते !' હે ભગવન્ તે 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ જે અસંજ્ઞી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કે જેની આયુ જઘન્ય કાળની છે જો તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પહેલી પૃથ્વીના નારકિયોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ०' જઘન્યથી તે પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને 'उक्कोसेण वि०' ઉત્કૃષ્ટથી પણ

भागस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत स पर्याप्ताऽसंज्ञितिर्यग्योनिक इति। 'ते णं भंते ! जीवा' ते-पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त! जीवाः एकस्मिन् समये कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'अवसेसं तं चेव' अवशेषं सर्वं द्वारजातं नैरयिकद्वितीयसूत्रोक्तवदेव हे गौतम ! जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा ते जीवाः एकस्मिन् समये उत्पद्यन्ते उत्कृष्टतः संख्याता वा ते असंख्यातजीवा एकसमये समुत्पद्यन्ते इत्याद्युत्तरम्। 'ताइं चेव तिन्नि णाणत्ताइं' तान्येव च त्रीणि नानात्वानि यावत् 'आउ अज्झवसाणं अणुबंधो य' आयुरध्यवसानमनुबन्धश्चेति एतेषु त्रिष्वेव पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यमवगन्तव्यम् तथाहि-स्थितिस्तु-जघन्योत्कृष्टाभ्याम् अन्तर्मुहूर्त्तमात्रमेव जघन्यस्थिते रसंज्ञिनोऽधिकृतत्वात्

स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! जीवा' हे भदन्त ! वे पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में कहते हैं-'अवसेसं तं चेव' हे गौतम परिमाण आदि अवशिष्ट सबद्वार नैरयिकों के द्वितीय सूत्र के कथन के अनुसार जान लेनाचाहिये, ऐसे वे जीव जघन्य से एक समय में एक अथवा दो अथवा तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात तक उत्पन्न होते हैं। 'ताइं चेव तिन्नि णाणत्ताइं जाव' यहां पर इन तीन द्वारों को लेकर पूर्वोक्त कथन के साथ भिन्नता है, वे तीन द्वार आयु, अध्यवसाय और अनुबन्ध हैं। स्थिति यहां पर जघन्य और उत्कृष्ट अन्तर्मुहूर्त्त की है, क्योंकि असंज्ञी जीवों की यहां जघन्य स्थिति ही होती है, अध्यवसाय स्थान अन्तर्मुहूर्त्त मात्र स्थिति होने के कारण

પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- તે णं भंते ! जीवा' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે 'अवसेसं तं चेव' હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર એવા તે જીવો એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણુ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. 'ताइं चेव तिन्न णाणत्ताइं' અહિયાં આ ત્રણુ દ્વારો વિષે પૂર્વોક્ત કથનથી ભિન્નપણું છે. તે ત્રણુ દ્વારો આયુદ્વાર, અધ્યવસાન દ્વાર, અને અનુબંધદ્વાર છે, અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે કેમ કે અસંજ્ઞી જીવોની જઘન્ય સ્થિતિજ હોય છે, અધ્યવસાન સ્થાન અંતર્મુહૂર્ત માત્ર

अध्यवसानस्थानानि अप्रशस्तान्येव अन्तर्मुहूर्त्तमात्रस्थितिकत्वात् दीर्घस्थिते द्विविधान्यपि अध्यवसायस्थानानि संभवन्ति कालस्य बहुत्वात्। अनुबन्धश्च स्थितिसमान एवेति। कियत्पर्यन्तं तानि नानात्वानीत्याह-'जाव' यावत् 'से णं भंते' इत्यादि सेवना गत्यागतिसूत्रपर्यन्तमिति। तदेवाह-'से णं भंते' इत्यादि। 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'जहन्न कालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' जघन्यकालस्थितिकः पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः प्रथमम् ततश्च ततो मृत्वा 'उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभापुढविनेरइए' उत्कर्षकालस्थितिकरत्नप्रभानारकपृथिवीसम्बन्धिनैरयिको जातः, तदनन्तरं तस्मात् नारकस्थानात् विनिःसृत्य 'पुणरवि जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पुनरपि जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोऽभवत् 'त्ति' इति-एवं

यहां अप्रशस्त ही होते हैं। दीर्घस्थिति में ही दोनों प्रकार के अध्यवसाय स्थान होते हैं क्योंकि वहां पर काल की बहुत्ता होती है, तथा अनुबन्ध भी यहां स्थिति के जैसा ही होता है, पूर्वोक्त जैसा यह सब कथन सेवना एवं गति आगति सूत्र तक ग्रहण करना चाहिये, यही बात सूत्रकार 'से णं भंते!' जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए' इत्यादि प्रश्नोत्तर रूप कथन द्वारा प्रकट करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! वह जघन्य काल की स्थितिवाला पर्याप्त असंज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव मरकर यदि 'उक्कोसकालट्ठिइय रयणप्पभापुढवि०' उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले रत्नप्रभा पृथवी के नैरयिकों में उत्पन्न हो जाता है और फिर वहां से निकल कर वह पुनः जघन्य काल की स्थिनि वाला पर्याप्त

સ્થિતિવાળુ હોવાને કારણે અહિયાં અપ્રશસ્ત જ હોય છે દીર્ઘસ્થિતિમાંજ બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાન સ્થાન હોય છે. કેમકે ત્યાં કાળનું અધિકપણું હોય છે. અને અનુબંધ પણ સ્થિતિ-પ્રમાણે જ હોય છે. પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેનું આ તમામ કથન સેવન અને ગતિ આગતિ સૂત્ર સુધી ગ્રહણ કરવું જોઈએ. એજ વાત સૂત્રકારે 'से णं भंते! जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्त-असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए' ઈત્યાદિ પ્રશ્નોત્તર રૂપકથન દ્વારા પ્રગટ કર્યું છે- આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળો તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ મરીને જો 'उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभा पुढवी०' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વિના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય અને તે પછી ત્યાંથી નીકળીને તે ફરીથી જઘ-

क्रमेण 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत तथा 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं गत्यागती कुर्यादिति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन -भवप्रकारेण द्वे भवग्रहणे-भवद्वयग्रहणम् प्रथमभवे तु जघन्यकालस्थितिक पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक स्ततो द्वितीये नारकभवे नारको जातस्ततो नरकान्निःसृत्यावश्यमेव संज्ञित्वं लभते नत्वसंज्ञित्वमिति भवद्वयमेव भवतीति। 'कालादेसेण' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालत इत्यर्थः 'जहन्नेण पलियओवमस्स-असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागमन्तर्मुहूर्त्तमभ्यधिकम्-अन्तर्मुहूर्ताधिकम् पल्योपमस्यासंख्येयभागमित्यर्थः। 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' उत्कर्षेणापि पल्योपमस्यासंख्येयभागमन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकम् अन्तर्मुहूर्ता-

---

असंज्ञी पचेन्द्रिय तिर्यञ्च हो जाता है-तो वह इस क्रम से कब तक उसगति का-तिर्यग्गति का और नारक गति का सेवन करता रहता है-कब तक गति आगति करता रहता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा वह दो भवों को ग्रहण करने तक गमनागमन करता है और 'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा से वह 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जाइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' जघन्य से तो एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक पल्योपम के असंख्यातवें भाग तक गमनागमन करता है और 'उक्कोसेणं वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तम-

---

ન્યકાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થઈ જાય તો તે આક્રમથી કયાં સુધી તે ગતિનુ એટલે કે તિર્યંચ ગતિનું અને નારકગતિનું સેવન કરતો રહે છે ? અને કયાં સુધી ગતિ-અને આગતિ-આવવુ જવું કરતો રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાએ તે બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી ગમનાગમન-અવર જવર કરે છે. અને 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાએ તે 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી ગમનાગમન-અવર જવર કરે છે. અને 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतो-

धिकपल्योपमस्यासंख्यातभागमित्यर्थः। 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात्, अत्र यावत्पदात् एतावत्कालं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत तथा–एतावन्तमेव कालं गत्यागती–गमनागमने च कुर्यादिति सर्वं संगृह्यते ६। 'उक्कोसकालट्ठिइपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' उत्कर्षकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः योग्यः। 'रयणप्पभा पुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' रत्नप्रभा पृथिवी नैरयिकेषु उपपत्तुम्। 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकाल०जाव' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत समुत्पत्तिं लभेत इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा! हे गौतम! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखे

भहियं' उत्कृष्ट से भी अन्तर्मुहूर्त्त अधिक पल्योपम के असंख्यातवें भाग तक 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इतनेकालतक तिर्यग्गति और नारकगतिका सेवन करता है और इतनेही कालतक उनमें गमनागमन करता है 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' हे भदन्त! जो पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला है और 'जे भविए रयणप्पभा पुढवी नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते!' रत्नप्रभा पृथ्वी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य हैं ऐसा वह जीव 'केवइयकाल० जाव उववज्जेज्जा' 'कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा!' जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु०' हे गौतम! वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले

मुहुत्तमब्भहियं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આટલા કાલપર્યંત તિર્યંચગતિ અને નારકગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તિર્યંચગતિ અને નારકગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्त असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते!'० હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો છે, અને 'जे भविए रयणप्पभा पुढवि नेरइएसु उववज्जित्तए' से णं भंते!' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય એવો તે જીવ 'केवइयकाल० जाव उववज्जेज्जा' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન ... આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે ... ન્નેણં दसवाससहस्सट्ठिइएसु०'

उज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्येत इति। 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते-उत्कृष्टकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः जीवाः एकसमयेन एकस्मिन् समये कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'अवसेसं जहेव ओहियगमएणं तहेव अणुगंतव्वं' अवशेषं यथैव औधिकगमकेन तथैवानुगन्तव्यम् समान्यजीवप्रकरणे यथा कथितम् तथैव सर्वम् अनुगन्तव्यमिहापि ज्ञातव्यम्। 'नवरं इमाइं दोन्नि णाणत्ताइं' नवरम्-केवलम् इमे द्वे एव नानात्वे पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं स्थलद्वये एव ज्ञातव्यम्, तदेव दर्शयति-'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी' स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिरेव, 'एवं अणुबंधो वि' एवम्-

---

नैरयिकों में उत्पन्न होता है, और 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ० जाव उववज्जेज्जा' उत्कर्ष से पल्योपम के असंख्यात वें भागस्थितिवाले नैरयिको में उत्पन्न होता है 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अवसेसं जहेव ओहियगमएणं तहेव अणुगंतव्वं' हे गौतम! इस विषय में ओर समस्त वक्तव्यता सामान्य पाठमें कहे अनुसार ही जाननी चाहिये। 'नवरं०' परन्तु 'इमाइं दो नाणत्ताइं' ये दो नानात्व है-स्थिति १ एवं अनुबन्ध २। इनके विषय में जो विशेषता है वह इस प्रकार से है-'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' स्थिति जघन्य और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि वष

જઘન્યથી તે દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં અને 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइ० जाव उववज्जेज्जा' ઉત્કર્ષથી પણ દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે 'ते णं भते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'अवसेसं जहेव ओहियगमएणं तहेव अणुगंतव्वं' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં બીજૂ તમામ કથન સામાન્ય પાઠમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. 'नवरं०' પરંતુ 'इमइं दो नाणत्ताइं' આ બે ભિન્નતા છે. સ્થિતિ ૧ અને અનુબંધ ૨ એ બેના વિષયમાં જે વિશેષપણુ છે. તે આ પ્રમાણે છે-'ठिई जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટિ વર્ષની છે તથા 'एवं अणुबधो वि' અનુબંધ પણ એજ પ્રમાણે છે. અનુબંધથી લઈ આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. અહિ સુધીનું કથન

स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि ज्ञातव्यः 'अवसेसं तं चेव' अवशेषं-स्थित्यनुबन्धभिन्नं सर्वमपि उत्पादपरिमाणसंहननादिकं तदेव-पूर्ववदेव ज्ञातव्यमिति। 'से णं भंते' स उत्कृष्टकालस्थितिकः खलु भदन्त! 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' उत्कृष्टकालस्थितिक पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः प्रथमम् ततस्ततो मृत्वा 'रयणप्पभापुढविनेरइए' रत्नप्रभानारकपृथिवीसम्बन्धिनैरयिको जातः, 'पुणरवि उक्कोसकालट्ठिइए पंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पुनरपि नरकान्निःसृत्य उत्कर्षकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोऽभूत् 'ति इति-एवं प्रकारेण 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत तथा-'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं गत्यागती-गमनागमने

की है तथा 'एवं अणुबंधो वि' अनुबन्ध भी इसी प्रकार है। 'अवसेसं तं चेव' स्थितिद्वार और अनुबन्धद्वार इन द्वारों से भिन्न जो उत्पादद्वार, परिमाण द्वार, और संहनन आदि द्वार हैं वे सब पूर्वोक्त जैसे ही हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से णं भंते! उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' हे भदन्त! वह उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव यदि उस अपनी गृहीत पर्याय से मरकर 'रयणप्पभा पुढविनेरइए' रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक हो जाता है 'पुणरवि उक्कोसकालट्ठिइए पंचिंदियतिरिक्खजोणिए' और फिर वहां से निकल कर वह उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला पंचेन्द्रियतिर्यञ्च हो जाता है, तो वह इस प्रकार से कितने काल तक तिर्यग्गति और नरकगति का सेवन करता है और इस प्रकार से वह कब तक गमनागमन किया

પણ એજ પ્રમાણે છે-'अवसेसं तं चेव' સ્થિતિદ્વાર અને અનુબંધ દ્વારોથી જુદા જે ઉત્પાદદ્વાર, પરિણામ દ્વાર, અને સંહનન વિગેરે દ્વારો છે, તે તમામ પૂર્વોક્ત-પહેલા કહ્યા પ્રમાણેજ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से णं भंते ! उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निप चिंदियतिरिक्खजोणिए' હે ભગવન્ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ વળો તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ પોતે ગ્રહણ કરેલ તે પર્યાયથી મરીને 'रयणप्पभा पुढविनेरइए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો નૈરયિક થઈ જાય અને 'पुणरवि उक्कोसकालट्ठिइए पचिंदियतिरिक्खजोणिए' તે પછી ત્યાંથી નીકળીને તે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થઈ જાય છે. તો તે આવી રીતે કેટલા કળ સુધી તિર્યંચ ગતિ અને નારક ગતિનું સેવન કરે છે? અને આવી રીતે તે કયાં સુધી ગમનાગમન-અવર જવર કર્યા

च कुर्यादिति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन—भवप्रकारेण द्वे भवग्रहणे—भवद्वयग्रहणम् 'कालादेसेणं' कालादेशेन—कालप्रकारेण कालत इत्यर्थः, 'जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' जघन्येन पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं' उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागम् 'पुव्वकोडीए अब्भहियं' पूर्वकोटयाभ्यधिकम् पूर्वकोटयधिकपल्योपमस्यासंख्येयभागपर्यन्तमित्यर्थः 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावत्कं यावत् कुर्यात् एतावत्कं यावत् एतावत्कं कालं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत तथा—एतावदेव कालपर्यन्तं गत्यागती-गमनागमने कुर्यादिति भावः।७। 'उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिए णं भंते' उत्कृष्टकालस्थितिक पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु

करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा !' हे गौतम ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' भव की अपेक्षा वह दो भवों तक और काल की अपेक्षा जघन्य से दश हजार वर्ष से अधिक एक पूर्व कोटि तक एवं 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं' उत्कृष्ट से पूर्व कोटि अधिक पल्योपम के असंख्यातवे भाग तक गमनागमन करता रहता है। इस प्रकार वह 'एवइयं जाव करेज्जा' इतने कालतक तिर्यग्गति और नरक गति का सेवन करता है, और इतने ही काल तक वह गमनागमन करता है ७, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिए णं भंते' हे भदन्त ? जो असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय पर्याप्त तिर्यञ्च

કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' ભવની અપેક્ષાએ તે બે ભવ સુધી અને કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષથી અધિક એક પૂર્વ કોટિ સુધી અને 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं' ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટિ અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી ગમનાગમન—અવર જવર કરતો રહે છે આ રીતે તે "एवइयं जाव करेज्जा' એટલા કાળ સુધી તિર્યંચ ગતિ અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી ગમનાગમન—અવર જવર કરે છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्त असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' હે ભગવન્ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત

भदन्त ! 'जे भविए' यो भव्यः-योग्यः 'जहन्नकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढवी नेरइएसु' जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीसंबन्धिनैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उपपत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइय काल० जाव' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत इति प्रश्नः। भगवानाह-गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत इत्यग्रिमेण संबन्धः, 'उक्कोसेण वि' उत्कर्षेणापि 'दसवाससहस्सट्ठिइएसु' दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत इति। 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्तो नरकावासे समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'सेसं तं चेव जहा सत्तमगमए' शेषं तदेव

उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला है और वह 'जे भविए जहन्नकालट्ठिइएसु रयणप्पभा पुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' जघन्य काल की स्थिति वाले रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है, तो ऐसा वह तिर्यञ्च जीव 'केवइय० काल० जाव' कितने काल की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' हे गौतम ! वह उन नैरयिकों में उत्पन्न होता है कि जिनकी जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति है, और 'उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु' उत्कृष्ट से भी जिनकी स्थिति १०००० वर्ष की है,

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! जीवा०' हे भदन्त ! ऐसे वे जीव एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं ?-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सेसं तं चेव जहा सत्तमगमए' हे गौतम !

એવો જે તિર્યંચ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો છે, અને તે जहन्नकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, એવો તે તિર્યંચ જીવ 'केवइय० काल० जाव' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !' जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' હે ગૌતમ ! તે એ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જેની સ્થિતિ જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષની છે. અને 'उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु' ઉત્કૃષ્ટથી પણ જેમની સ્થિતિ ૧૦૦૦૦ દસ હજાર વર્ષની છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते जीवा०' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सेसं तं चेव जहा सत्तमगमए' હે ગૌતમ ! આ

यथा सप्तमगमके इतोऽव्यहितपूर्वप्रकरणे यथा कथितं तथैव इहापि वक्तव्यम् हे गौतम! जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते उत्कृष्टत एकस्मिन् समये संख्याता वा असंख्याता वा समुत्पद्यन्ते इति। एवं सप्तमगमप्रदर्शितौघिकप्रकरणे यथा संहननाऽवगाहनासंस्थानादयः कथितास्ते सर्वे तथैवेहापि वक्तव्या इति। 'से णं भंते!' स खलु भदन्त! 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' उत्कृष्टकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः प्रथमतो जातः, तदनन्तरं तिर्यग्योनितो मृत्वा 'जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभापुढविनेर-

इस सम्बन्ध में और भी सब कथन अनुबन्धतक ७वें गमक में कहे अनुसार जानना चाहिये, अर्थात् इससे अव्यवहित जो पूर्व प्रकरण है उस प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही यहां पर भी कह लेना चाहिये, तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन नैरयिक वहां उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से एक समय में संख्यात अथवा असंख्यात नैरयिक वहां उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से सातवें गमक में प्रदर्शित औघिक प्रकरण में जिस-प्रकार से संहनन अवगाहना, संस्थान, आदिद्वार कहे गये हैं वे सब उसी प्रकार से यहां पर भी कहलेना चाहिये, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'से णं भंते! उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्त असंन्नि पंचिदियतिरिक्खजोणिए' हे भदन्त! पहिले तो वह जीव उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला पर्याप्त असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च हुआ, और इसके बाद वह मरकर 'जह-

સંબંધમાં બીજુ તમામ કથન પણ અનુબંધ સુધીનું તે ગમનમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું અર્થાત્ આ કથનની પહેલાનું જે પ્રકરણ છે, તે પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિં પણ સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ નૈરયિકો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયમાં સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નૈરયિકો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. સામાન્ય પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, વિગેરે દ્વારો કહ્યા છે. તે તમામ એજ રીતે અહિયાં પણ સમજવા. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-સે णं भंते! उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' હે ભગવન્ પહેલાં તે જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચે-

इए' जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीसंबन्धिनारकोऽभवत्, 'पुणरवि उक्को-सकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पुनरपि नरकान्निःसृत्य तदनन्तरं पुनरपि उत्कृष्टकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जातः, 'त्ति' इति-एवं प्रकारेण 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत स पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः तथा-'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं गत्यागती-गमनागमने च कुर्यादिति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'भवादेसेणं' भवादेशेन-भवप्रकारेण 'दो भवग्गहणाइं' द्वे भवग्रहणे भवद्वयग्रहणम् एकत्रासंज्ञीपञ्चेन्द्रियस्ततो नारकस्तदन्तरमवश्यं संज्ञित्वमेव लभते नत्वसंज्ञित्वमित्याशयेन कथितम् 'दो भवग्ग-

---

न्नकालट्ठिइय रयणप्पभा पुढविनेरइए' जघन्यस्थितिवाला रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक हुआ, 'पुणरवि उक्कोसकालट्ठिइए पज्जत्त असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए' औरफिर वह नरक से निकलकर-उत्कृष्ट काल की की स्थितिवाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च हुआ, तो इस प्रकार से वह 'केवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा' कितने काल तक उस तिर्यञ्चगति और नरक गति का सेवन करता है और कितने कालतक इस प्रकार से वह गमनागन करता रहता है ? तो इसके उत्तर में प्रभु उन गौतम से कहते हैं-'गोयमा 'हे गौतम! 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा वह दो भवों के ग्रहण तक-एक भव उसका असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय का होता है और दूसरा भव उसका नारक का होता है इसके बाद वह नियम से संज्ञी हो जाता है, इस प्रकार से दो भवों

न्द्रिय तिर्यंच थाय अने ते पछी मरीने 'जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभा पुढवी नेरइए' जघन्य स्थितिवाળो रत्नप्रभा पृथ्वीनो नैरयिक थाय, 'पुणरवि उक्कोस-कालट्ठिइए पज्जत्त असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' अने पाछो नरकथी नीકળीने ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થાય તો આ રીતે તે 'केवइय कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा' કેટલા કાળ સુધી એ તિર્યંચ ગતિ અને નરકગતિનું સેવન કરે છે. અને કેટલા કાળ સુધી આ પ્રકારે તે ગમનાગમન- અવર જવર કરતો રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાએ તે બે ભવોના ગ્રહણ કરતાં સુધી એટલે કે તેનો એક ભવ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો હોય છે. અને તેનો બીજો ભવ નારકનો હોય છે. તે પછી નિયમથી તે સંજ્ઞી થઈ જાય છે, અસંજ્ઞી રહેતો નથી. આ રીતે બે

हणाइं' इति। 'कालादेसेणं' कालादेशेन–कालप्रकारेण कालत इत्यर्थः 'जहन्नेणं' जघन्येन 'पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रै रभ्यधिका दश सहस्रवर्षाधिकपूर्वकोटिः। 'उक्कोसेण वि' उत्कर्षेणापि 'पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया' पूर्वकोटिः दशवर्षसहस्रैरभ्यधिका, 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावन्तं कालम्–एतावत्कालपर्यन्तं गत्यागती-गमनागमने कुर्यात् इति, 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' उत्कर्षकालस्थितिकपर्याप्ता संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः–भवितुं योग्यः 'उक्कोसकालट्ठिइएसु' उत्कर्षकालस्थितिकेषु 'रयणप्पभापुढविनेरइएसु' स खलु भदन्त! उत्कर्षकालस्थितिकः रत्नप्रभा पृथिवीनैरयिकेषु उत्पत्तुं योग्यः पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः 'केवइयकालट्ठिइएसु'

के ग्रहण तक वह उस गति का सेवन करता है और 'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा वह' 'जहन्नेणं' जघन्य से पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया 'दश हजार वर्ष अधिक एक कोटि पूर्व तक और 'उक्कोसेणं वि' उत्कृष्ट से भी दश हजार वर्ष अधिक एक कोटि पूर्व तक वह गमनागम करता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभा पुढवि० हे भदन्त! उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जो उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले रत्न प्रभा पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते!' ऐसा वह जीव हे भदन्त 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा'

ભવોના ગ્રહણુ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાએ તે 'जहन्नेणं' જઘન્યથી 'पुव्वकोडि दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' દશ હજાર વર્ષ અધિક એક પૂર્વ કોટિ સુધી અને 'उक्कोसेणं वि' ઉત્કૃષ્ટથી પણુ દસ હજાર વર્ષ અધિક એક પૂર્વકોટિ સુધી તે ગમનાગમન કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्त असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभापुढवि०' હે ભગવન્ ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનીવાળો જીવ કે જે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते!' એવો તે જીવ હે ભગવન્ 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિ-

कियत्कालस्थितिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा!' हे गौतम! 'जहन्नेणं पलिओवमस्स' जघन्येन पल्योपमस्य 'असंखेज्जइभागट्टिइएसु' असंख्येयभागस्थितिकेषु नारकेषु उत्पद्येत तथा 'उक्कोसेण वि' उत्कर्षेणापि 'पलिओवमस्स' पल्योपमस्य 'असंखेज्जइभागट्टिइएसु' असंख्येयभागस्थितिकेषु-नारकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत इति। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं०' ते-उत्कर्षकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका उत्कृष्टकालस्थितिकरत्नप्रभा-पृथिवी नैरयिकेषु उत्पत्तियोग्याः खलु भदन्त! जीवा एकस्मिन् समये कियत्सं-ख्यका उत्पद्यन्ते, इति उत्पत्तिविषयकः प्रश्नः। उत्तरमाह-'सेसं जहा सत्तमगमए'

कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम!' 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असं-खेज्जइभागट्टिइएसु' ऐसा वह जीव जघन्य से पल्योपम के असंख्या-तवें भाग प्रमाण स्थितिवाले नारकों में उत्पन्न होताहै। तथा 'उक्कोसेणं वि' उत्कृष्ट से भी 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्टिइएसु' पल्योपम के असंख्यातवे भाग प्रमाण स्थितिवाले नारकों में उत्पन्न होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं०' हे भदन्त! उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले वे पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय-तिर्यञ्च जो कि उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले रत्नप्रभा पृथिवी के नैर-यिकों में उत्पत्ति के योग्य हैं एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु उन गौतम से कहते हैं-'सेसं जहा सत्तम

કોમાં ઉત્પન્ન થય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जहण्णेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु' એવો તે જીવ જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યતમાં ભાગ પ્રમાણુની સ્થિતિવાળા, નારકોમાં ઉત્પન્ન થય છે, તથા उक्कोसेणं वि' ઉત્કૃષ્ટથી પણ 'पलिओवमस्स असंखेज्जइ-भागट्ठिइएसु' પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુની સ્થિતિવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-ते णं भंते! जीवा एगसमएणं०' હે ભગવન્ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચે-ન્દ્રિય તિર્યંચ કે જે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિ-કોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તેઓ એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सेसं जहा सत्तमगमए' હે ગૌતમ!

शेषं यथा सप्तमगमके, अयमाशयः एकस्मिन् समये कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ त्रयो वा समुत्पद्यन्ते, उत्कर्षतः संख्याता वा असंख्याता वा जायन्ते, इत्युत्तरम् । एवम् संहननावगाहनासंस्थान-लेश्या दृष्टिज्ञानाज्ञानयोगोपयोगादिकाः सर्वे पदार्थाः पूर्वरीत्यैव अत्रापि वक्तव्याः सर्वं सप्तमगमकवदेव तत एव द्रष्टव्यम् । कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव' यावत् सेवनागत्यागतिसूत्रपर्यन्तमिति, तदेवाह-'से णं भंते' इत्यादि । 'से णं भंते!' स खलु भदन्त! 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए'

गमए' हे गौतम! इस विषय में समस्त कथन सप्तम गमक में कहे अनुसार जानना चाहिये, इस कथन का तात्पर्य ऐसा है-गौतम ने जो प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है कि एक समय में वहां कितने नैरयिक उत्पन्न होते हैं? सो इसका उत्तर 'एक समय में वहां एक अथवा दो अथवा तीन नैरयिक उत्पन्न होते हैं' तथा उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात नैरयिक वहां उत्पन्न होते हैं'-ऐसा है, इसी प्रकार से संहनन, अवगाहना, संस्थान, लेश्या, दृष्टि ज्ञानाज्ञान, योग, उपयोग आदि द्वारों में भी पूर्वोक्तानुसार ही समस्त कथन यहां पर कह लेना चाहिये, और यह सब कथन यावत् सेवना और गति आगति सूत्र तक जानना चाहिये यही बात सूत्रकार इस आगे के प्रश्नोत्तर रूपवाले कथन से स्पष्ट कर रहे हैं-'से णं भंते! उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' हे

આ વિષયમાં સઘળું કથન સાતમા ગમકમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે એક સમયમાં કેટલા નૈરયિકો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી એક સમયમાં ત્યાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ નૈરયિકો ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નૈરયિકો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ વિગેરે દ્વારોમાં પણ પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ અહિયાં સઘળું કથન સમજવું. અને આ તમામ કથન યાવત્ સેવના અને ગતિ આગતિ સૂત્ર સુધી સમજવું. એજ વાત આ આગળ કહેવામાં આવતાં પ્રશ્નોત્તરવાળા કથનથી સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે.-'से णं भंते! उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिए' હે ભગવન્ જીવ જ્યારે પહેલાં ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત

उत्कर्षकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः प्रथमम् अभवत् तदनन्तरं तिर्यग्योनितो मृत्वा 'उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभापुढविनेरइए' उत्कर्षकालस्थिति रत्नप्रभापृथिवीसंबन्धिनैरयिकोऽभवत्, तदनन्तरं तादृशनरकावासात् निःसृत्य 'पुणरवि' पुनरपि 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' उत्कृष्टकालस्थितिकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोऽभवत् त्ति' इति-एव क्रमेण 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिं नरकगतिं च सेवेत, 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कियत्कालपर्यन्तं गत्यागती-गमनं चागमनं च कुर्यादिति प्रश्नः। भगवान् उत्तरमाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'भवादेशेन-भवप्रकारेण 'दो भवग्गहणाइं' द्वे भवग्रहणे भवद्वयग्रहणम् प्रथमभवे उत्कृष्टकालस्थितकपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक स्ततो द्वितिये भवे रत्नप्रभापृथिवीनारको जातः, ततो नरकान्निःसृत्य नियमतः संज्ञित्वमेव लभते नत्वसंज्ञित्वमतएव कथ्यते भवादेशेन भवद्वयग्रहणमिति। 'कालादेसेणं' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षया इत्यर्थः 'जहन्नेणं' जघन्येन 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भ-

---

भदन्त ! जब जीव पहिले उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च होता है-और फिर वह वहां से मरकर 'उक्कोसकालट्ठिइय०' उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक होता है, और फिर इसके बाद वह-वहां से निकल कर 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च हो जाता है-तो इस क्रम से वह 'केवइयं कालं सेवेज्जा, केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कितने काल तक पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनि का और नरक गति का सेवन करता है और कितने काल तक इस प्रकार से वह गमनागमन करता है ? उत्तर में भगवान् गौतम से कहते हैं-'गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गह-

---

અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ હોય છે, અને તે પછી ત્યાંથી મરીને 'उक्कोसकालट्ठिइय०' ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો નૈરયિક થાય છે અને તે પછી ત્યાથી નીકળીને 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થઈ જાય છે-તો આ ક્રમથી તે 'केवइयं काल सेवेज्जा केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' કેટલા કાળ સુધી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિનું અને નારક ગતિનું સેવન કરે છે. અને કેટલા કાળ સુધી આ પ્રકારથી તે ગમનાગમન-અવર જવર કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं पलिओवमस्स

हियं' पल्योपमस्यासंख्यातभागं पूर्वकोटयभ्यधिकम्- पूर्वकोटयधिकपल्योपमस्या· संख्यातभागपर्यन्तं सेवते गमनागमने च करोतीत्यग्रिमेण संबन्धः। 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिए अब्भहियं' उत्कृष्टतोऽपि पल्योप मस्यासंख्यातभागं पूर्वकोटयाऽभ्यधिकम् 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावत्कं -पूर्वप्रदर्शितं कालं सेवेत तिर्यग्गतिं कालं नरकगतिंचेति। 'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कं कालम् एतावत्कालपर्यन्तं गतिमागतिं च कुर्यात् 'एवं एए ओहियतिन्नि गमगा' एवम्-उपरि दर्शितप्रकारेण औघिकाः सामान्यरूपाः त्रयो गमका भवन्ति, तथा-'जहन्नकालट्ठिइएसु तिन्नि गमगा' जघन्यकालस्थितिकेषु त्रयो गमकास्तथा-उक्कोसकालट्ठिइएसु तिन्नि गमगा' उत्कर्षकालस्थितिकेषु त्रयो गमकाः, 'सव्वे ते णव गमा भवंति' सर्वे ते मिलित्वा नव संख्यका गमा भवन्ति, समुच्चयविषयकास्त्रयो गमकाः, तथा जघन्यकालस्थितिकजीवविषयका स्त्रयो गमाः६, -एवमुत्कृष्टकालस्थितिकजीवविषयका स्त्रयो गमाः९, इत्येवं प्रकारेण सर्वसंकलनया नवसंख्यका गमा भवन्तीति। सू०४।

णाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिए अब्भहियं' हे गौतम! भव की अपेक्षा वह दो भवों को ग्रहण करने तक और काल की अपेक्षा जघन्य से पूर्व कोटि अधिक पल्योपम के असं· ख्यातवे भाग तक और 'उक्कोसेणं वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिए अब्भहियं' उत्कृष्ट से भी पूर्वकोटि से अधिक पल्योपम के असंख्यातवें भाग तक उस गति का सेवन करता है और गमनागमन करता है, 'एवं एए ओहिय तिन्नि गमगा' इस प्रकार से ये सामान्य रूप तीन गमक है, तथा 'जहन्न कालट्ठिइएसु तिन्नि गमगा' जघन्य काल की स्थिति वालों के सम्बन्ध में तीन गमक हैं, और 'उक्कोसकालट्ठिइ-एसु तिन्नि गमगा' उत्कृष्टकाल की स्थिति वालों के सम्बन्ध में, भी तीन गमक हैं, इस प्रकार 'सव्वे ते णव गमा भवंति' सब गमक नौ होते हैं ॥४॥

असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिए अब्भहियं' હે ગૌતમ! ભવની અપેક્ષાએ તે બે ભવ ગ્રહણ કરતા સુધી અને કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી પૂર્વકોટિ અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે અને ગમનાગમન કરે છે. 'एवं एए ओहियतिन्नि गमगा' આ રીતે સામાન્યરૂપ ત્રણ ગમક છે અને जहन्नकालट्ठिइएसु तिन्नि गमगा' જઘન્યકાળની સ્થિતિ વાળાના સંબંધમાં પણ ત્રણ ગમક છે. 'उक्कोसकालट्ठिइएसु तिन्नि गमगा' ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળાના સંબંધમાં પણ ત્રણ ગમક છે. એ રીતે 'सव्वे ते णव गमगा भवंति' બધા મળીને નવ ગમક થઈ જાય છે. ॥સૂ. ૪॥

एवम्-उपरोक्तक्रमेण असंज्ञिनां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां नवधा नारकेषु उत्पादः कथितः अथ पुनः संज्ञिनां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां नारकेषु नवधोत्पादकथनाय अग्रिमसूत्रमवतारयन्नाह-'जइ सन्निपंचिंदिय०' इत्यादि ।

मूलम्-जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, नो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति। जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति० किं जलचरेहिंतो उववज्जंति. थलचरेहिंतो उववज्जंति खहचरेहिंतो उववज्जंति पुच्छा गोयमा! जलचरेहिंतो उववज्जंति जहा असन्नि जाव पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति णो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति। पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए णेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा? गोयमा! सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा, तं जहा रयणप्पभाए जाव अहे सत्तमाए। पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए रयणप्पभा पुढवी नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया

उववज्जंति. जहेव असन्नि०। तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता? गोयमा! छव्विहसंघयणी पन्नत्ता तं-जहा वइरोसभनारायसंघयणी, उसभनारायसंघयणी जाव छेवट्टसंघयणी। सरीरोगाहणा जहेव असन्नीणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं। तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता? गोयमा! छव्विह-संठिया पन्नत्ता, तं जहा समचउरंस०१ निग्गोह०२ जाव हुंड०६। तेसि णं भंते! जीवाणं कइलेस्साओ पन्नत्ताओ? गोयमा! छल्लेस्साओ पन्नत्ताओ तं जहा—कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा। दिट्ठी तिविहा वि। तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए। जोगो तिविहो वि। सेसं जहा असन्नीणं जाव अणुबंधो, णवरं पंचसमुग्घाया आदिल्लगा। वेदो तिविहो वि। अवसेसं तं चेव जाव, से णं भंते! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरि-क्खजोणिए रयणप्पभा पुढवी नेरइए, पुणरवि पज्जत्तसंखेज्ज-वासाउय सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा? गोयमा! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहि-याइं एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा?।

पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिजोणिए णं भंते! जे भविए जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति, एवं सो चेव पढमो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो, जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा २। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। अवसेसो परिमाणादीओ भवादेसपज्जवसाणाओ सो चेव पढमगमो णेयव्वो जाव कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ३। जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं

केवइया उववज्जंति अवसेसो सो चेव गमओ। नवरं इमाइं अट्ठ णाणत्ताइं? सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं१, लेस्साओ तिन्नि आदिल्लाओ२, णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छदिट्ठी३, णो णाणी दो अन्नाणा नियमं४, समुग्घाया आदिल्ला तिन्नि५, आउं६, अज्झवसाणा७, अणुबंधो य८ जहेव असन्नीणं अवसेसं जहा पढमगमए जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा४। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ५। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, उक्कोसेण वि सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ते णं भंते! जीवा एगसमएणं० एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं

अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा६। उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्त संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए रयणप्पभा- पुढवी नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवासट्ठिइएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं० अवसेसो परिमाणादीओ भवादेसे पज्जवसाणो एएसिं चेव पढ- मगमओ नेयव्वो, नवरं ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी। एवं अणुबंधो वि। सेसं तं चेव। कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा७। सो चेव जहन्न कालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा० सो चेव सत्तमो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसो त्ति। कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वास- सहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ८। उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए उक्कोस- कालट्ठिइयरयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते!

केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। गोयमा! जहन्नेणं सागरो-वमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा० सो च्चेव सत्तमो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसो त्ति। कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ९। एवं एए णव गमगा उक्खेव निक्खेवओ नवसु वि जहेव असन्नीणं ॥सू० ५॥

छाया--यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं जलचरेभ्य उत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्य उत्पद्यन्ते, खेचरेभ्य उत्पद्यन्ते०? पृच्छा, गौतम! जलचरेभ्य उत्पद्यन्ते यथा असंज्ञि यावत् पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते नो अपर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते। पर्याप्त-संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यो नैरयिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त कतिषु पृथिवीषु उत्पद्येत? गौतम! सप्तसु पृथिवीषु उत्पद्येत, तद्यथा-रत्नप्रभायां यावदधःसप्तम्याम्। पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञि-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त? यो भव्यो रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त? कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम? जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते? यथैव असंज्ञि०। तेषां खलु भदन्त! जीवानां शरीराणि किं संहननानि प्रज्ञप्तानि? गौतम? षड्विधसंहनननानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-वज्र-ऋषभ-नाराचसंहनननानि, ऋषभनाराचसंहनननानि यावत् सेवार्तसंहनननानि। शरीरावगाहना यथैव संज्ञिनाम् जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येय-भागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम्। तेषां तु भदन्त! जीवानां शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! षड्विधसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा समचतुर-

स्रसंस्थितानि न्यग्रोधपरिमण्डलसंस्थितानि यावत् हुण्डसंस्थितानि। तेषां खलु भदन्त! जीवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः? गौतम! षड्लेश्याः प्रज्ञप्ताः?, तद्यथा कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्याः, दृष्टि स्त्रिविधा अपि। त्रीणि ज्ञानानि, त्रीणि अज्ञानानि भजनया। योगस्त्रिविधोऽपि शेषं यथा-असंज्ञिनां यावदनुबन्धः। नवरं पञ्चसमुद्घाता आदिमाः। वेदस्त्रिविधोऽपि, अवशेषं तदेव यावत्, स खलु भदन्त! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकः पुनरपि पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति कियत्कं कालं सेवेत कियत्कं कालं गत्यागती कुर्यात्? गौतम! भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेणाष्टभवग्रहणानि। कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ता-भ्यधिकानि उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एतावत्कं कालं सेवेत एतावत्कं कालं गत्यागती कुर्यात्?। पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यो जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु उपपत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्येत उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्रस्थिति-केषु उत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते, एवं स एव प्रथमो गमको निरवशेषो भणितव्यो यावत्कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि-अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः चत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः एतावत्कालं सेवेत एतावत्कालं गत्याती कुर्यात् ।२। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषु उत्पन्नः जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि सागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत। अवशेषः परिमाणादिकः भवादेशपर्यवसानः स एव प्रथमगमो नेतव्यः, यावत्काला-देशेन जघन्येन सागरोपममन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकम् उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एतावत्कालं सेवेत एतावत्कं कालं गत्यागती-कुर्यात् ।३। जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यो रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण सागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते अवशेषः स एव गमः। नवरम् इमानि अष्टौ नानात्वानि, शरीरावगाहना-जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण धनुः पृथक्त्वम् १, लेश्या तिस्र आदिमाः २। नो सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टिः, नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः ३, नो ज्ञानिनः, (तेषाम्) द्वे अज्ञाने नियमतः ४, समुद्घाता आदिमास्त्रयः ५, आयुः ६, अध्यव-सानानि ७, अनुबन्धश्च ८, यथैव असंज्ञिनाम्। अवशेषो यथा प्रथमगम केयावत्काला-देशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षेण चत्वारि सागरो-

प्रमाणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि, एतावत्कालं सेवेत एतावत्कालं गत्यागती कुर्यात् ।४। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्येत, उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवाः एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं स एव चतुर्थो गमको निरवशेषो भणितव्यः यावत्कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण चत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं कालं सेवेत एतावत्कालं गतिमागतिं च कुर्यात् ।५। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषूत्पन्नः जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, उत्कर्षेणापि सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, ते खलु भदन्त ! जीवा एक समयेन० एवं स एव चतुर्थो गमको निरवशेषो भणितव्यो यावत्कालादेशेन जघन्येन सागरोपमम् अन्तर्मुहूर्त्ताऽभ्यधिकम् उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि एतावत्कं कालं सेवेत, एतावत्कं कालं गत्यागती कुर्यात् ।६। उत्कर्षकालस्थितिकपर्याप्तासंख्येयवर्षायुष्क-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्यते । ते खलु भदन्त ! जीवाः एकसमयेन० अवशेषः परिमाणादिको भवादेशपर्यवसानः, एतेषामेव प्रथमगमको नेतव्यः, नवरं स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिः । एवमनुबन्धोऽपि । शेषं तदेव । कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिर्दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एतावन्तं कालं सेवेत। एतावत्कं कालं गत्यागती कुर्यात् ।७। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवाः० स एव सप्तमो गमको निरवशेषो भणितव्यो यावद्भवादेश इति, कालादेशेन जघन्यतः पूर्वकोटिर्दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चत्वारिंशद् वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, एतावत्कं कालं सेवेत, एतावत्कं कालं गत्यागती कुर्यात् ।८। उत्कर्षकालस्थितिक पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्य उत्कर्षकालस्थितिकरत्नप्रभा पृथिवीनैरयिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि सागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवाः० स एव सप्तमगमको निरवशेषो भणितव्यो यावद् भवादेश इति । कालादेशेन जघन्येन सागरोपमं पूर्वकोटयाभ्यधिकम् उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एतावत्कं यावत्कुर्यात् ।।९।। एवमेते नव गमकाः, उत्क्षेपनिक्षेपौ नवस्वपि यथैव असंज्ञिनाम् ।।सू०५।।

टीका—'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, 'किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, अथवा 'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते हे भदन्त! यदि नैरयिकः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनित आगत्य रत्नप्रभादि नरकावासे उत्पद्यन्ते तदा किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते नरके, अथवा असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नरके समुत्पद्यन्ते? इति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम! संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदिय

इस प्रकार के ऊपर में कहे हुए क्रम से असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों का नौ प्रकार से नरकों में उत्पाद कहा—अब सूत्रकार संज्ञी पञ्चेन्द्रिय-तिर्यञ्चों का नारकों में नौ प्रकार के उत्पाद का कथन करने के लिये अग्रिम सूत्र कहते हैं—

'जइ सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो—इत्यादि

टीकार्थ—अब गौतम इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति०' हे भदन्त! यदि नैरयिक संज्ञी पञ्चेन्द्रितिर्यञ्चों से आकर के नरक में उत्पन्न होते हैं तो क्या वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यचों से आकर के नरक में उत्पन्न होते है? या असंख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के

આ રીતે ઉપર કહેલા ક્રમથી અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય તિર્યંચોનો નવ પ્રકારથી નારકોમાં ઉત્પાદ કહ્યો. હવે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું નારકોમાં નવ પ્રકારથી ઉત્પાદનું કથન કરવા માટે સૂત્રકાર આગળના સૂત્રનું કથન કરે છે.

'जइ सन्निपचिंदितिरिक्खजोणिएहिंतो' ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન જો નૈરયિક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને નરકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सखेज्जवासाउयसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उव-

तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्यैव समुत्पद्यन्ते 'नो असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नारका नरकावासे नो-नैव कथमपि असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते इति। 'जइ संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि स नैरयिकः संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नरके समुत्पद्यन्ते तदा 'किं जलचरेहिंतो उववज्जंति थलचरेहिंतो उववज्जंति खहचरेहिंतो उववज्जंति ? पुच्छा' किं जलचरेभ्य, इत्यादि पृच्छा हे भदन्त ! यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रितिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नैरयिकाः नरके उत्पद्यन्ते तदा किं ते नैरयिकाः जलचरेभ्यआगत्योत्पद्यन्ते, अथवा स्थलचरेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, अथवा खेचरेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते ते

उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ? 'संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति० नो असंखेज्ज०' वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं, किन्तु असंख्यात वर्ष की आयु वालों से आकर नहीं उत्पन्न होते हैं अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! यदि नारक नरकों में असंख्यात वर्ष की आयु वाले तिर्यञ्चों से आकर के नहीं उत्पन्न होते हैं और संख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके ही उत्पन्न होते हैं तो वे कौनसे तिर्यञ्चों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? 'किं जलचरेहिंतो उववज्जंति, थलचरेहिंतो उववज्जंति, खहचरेहिंतो उववज्जंति' क्या जलचर तिर्यञ्चों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या स्थलचर तिर्यञ्चों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या खेचर तिर्यञ्चों में से आकर के उत्पन्न होते है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-

---

वज्जंति नो असंखेज्ज०' સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો નારક જીવ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને નરકોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા અને સંખ્યાત-વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? તો તેઓ કયા પ્રકારના તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? 'किं जलचरेहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ જલચર-પાણીમાં રહેવાવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા સ્થળચર તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ખેચર—આકાશમાં રહેવાવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના

नारकाः इति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'जलचरेहिंतो उववज्जंति' जलचरेभ्य आगत्य ते नारकाः समुत्पद्यन्ते 'जहा असन्नी' यथा असंज्ञिनः असंज्ञिनः प्रकरणे यथा कथितं तथैव अत्रापि अवसन्तव्यम् कियत्पर्यन्तं तत्रत्यं प्रकरणं ज्ञातव्यं तत्राह—'जाव' इत्यादि, 'जाव पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति, णो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति' यावत्पर्याप्तकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते नो अपर्याप्तके य एतत्पर्यन्तं ज्ञातव्यमिति, हे गौतम ! ते नारका जलचरेभ्योऽपि आगत्य नरके उत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते खेचरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् । हे भदन्त ! ते नारका यदि जलस्थलखेचरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा अपर्याप्तकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति पुनः

'गोयमा ! हे गौतम ! 'जलचरेहिंतो उववज्जंति' जलचरों में से आकर के जीव नारक रूप से उत्पन्न होते हैं । 'जहा असन्नी' यहां समस्त कथन असंज्ञी के प्रकरण में कहे गये अनुसार यावत् पर्याप्तकों से आकर के उत्पन्न होते हैं अपर्याप्तकों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं यहां तक का जानना चाहिये, अतः हे गौतम ! वे नारक जलचरों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं स्थलचरों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं और खेचरों से भी आकर के उत्पन्न होते है । इस पर पुनः गौतम का ऐसा प्रश्न है–कि हे भदन्त ! वे नारक यदि जलचर, स्थलचर और खेचर इनसे आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या पर्याप्तकों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? अथवा अपर्याप्तकों से आकरके उत्पन्न होते

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! जलचरेहिंतो उववज्जंति' જલચરોમાંથી આવીને જીવ નારક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. 'जहा असन्नी' અહિયાં તમામ કથન અસંજ્ઞીના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે યાવત્ પર્યાપ્તમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અપર્યાપ્તકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. આ કથન સુધીનું તમામ કથન સમજવું. તેથી હે ગૌતમ ! તે નારકો જલચરોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થળચરોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને ખેચરોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે આ બાબતમાં ફરીથી ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન કરે છે કે–હે ભગવન્ તે નારકો જો જલચર, સ્થલચર, અને ખેચરોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્તકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અપર્યાપ્તકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ

प्रश्नः, हे गौतम ! ते नारकाः पर्याप्तकेभ्य एव जलचरादिभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते न तु अपर्याप्तकेभ्य एभ्यो जलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् भगवत इति भावः। 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' पर्याप्तकसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यो नैरयिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा' सप्तसु पृथिवीषु मध्ये कतिषु कियत्संख्यकासु पृथिवीषु उत्पद्येत हे भदन्त ! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवो यो नारकेषु समुत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्संख्यकासु नारकपृथिवीषु उत्पद्येत इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा' सप्तसु इति सप्तस्वपि रत्नप्रभादिपृथिवीषु नारकसंबन्धिषु उत्पद्येत, 'तं जहा' तद्यथा-'रयणप्पभाए जाव अहे सत्तमाए' रत्नप्रभायां यावत् अधः सप्तम्याम् यावत्पदेन शर्कराप्रभा पङ्कप्रभा-वालुकाप्रभा-तमःप्रभानां संग्रहो भवति तथा च रत्न

है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम ! वे नारक पर्याप्तक जलचर आदिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं, अपर्याप्तक जलचरादिकों से आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! हे भदन्त ! पर्याप्त संख्यात वर्ष की आयु वाला, संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चयोनिक जीव जो कि नैरयिकों में उत्पन्न होने योग्य है वह कितने नारक पृथिवियों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा' वह सातों ही पृथिवियों में उत्पन्न हो सकता है। 'तं, जहा-'रयणप्पभाए जाव अहे सत्तमाए' जैसे वह रत्नप्रभा

ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તે નારકો પર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અપર્યાપ્તક જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसंन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલી નરક પૃથ્વિીયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा' તે સાતે પૃથ્વીયોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.-रयणप्पभाए जाव अहेसत्तमाए' તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, શર્કરા

प्रभात आरभ्य तमस्तमा पृथिवीपर्यन्तं स्वसंपादितकर्मबलात् तेषां जीवानां नारकतयोत्पत्तिर्भवतीति भावः। 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः, 'रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' रत्नप्रभापृथिवीसंबंधि नैरयिकेषु उत्पत्तुम्, 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्यन्ते? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत 'उक्कोसेणं सागरोपमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्येत इति। 'ते णं भंते! जीवा' ते-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-

पृथिवी में भी उत्पन्न हो सकता है, यावत् अधः सप्तमी पृथिवी में, भी उत्पन्न हो सकता है, यहां यावत्पद से 'शर्करा प्रभा, पङ्कप्रभा, बालुकाप्रभा, तमः प्रभा' इन पृथिवियों का संग्रह हुआ है, तथा च-रत्न प्रभा से लेकर सातवीं तमस्तमा पृथिवी तक में अपने द्वारा अर्जित कर्म के बल से उन जीवों का नारक रूप से उत्पात होता है, 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!०' गौतम ने इस सूत्रपाठ द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क, संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जो रत्नप्रभा पृथिवी में नैरयिक रूप से उत्पन्न होने के योग्य है-'से णं भंते! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु, उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे

પ્રભા પૃથ્વીમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. પંકપ્રભા, વાલુકાપ્રભા તમઃપ્રભા પૃથ્વીયોમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. એટલે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી તમસ્તમા પૃથ્વી સુધીમાં પોતાના દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા કર્મના બળથી તે જીવોનો નારક રૂપે ઉત્પાત થાય છે 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!०' ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રપાઠથી પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંન્ચ કે જે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે 'से णं भंते! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं सागरो-

निकाः खलु जीवाः 'एगसमएणं' एकसमयेन एकस्मिन् समये इत्यर्थः 'केवइया' कियन्तः-कियत्संख्यकाः 'उववज्जंति' उत्पद्यन्ते रत्नप्रभायामिति प्रश्नः। उत्तरमाह-'जहेव असन्नी' यथैवासंज्ञिनः, असंज्ञिजीवानां यथोत्पत्तिः प्रदर्शिता तथैव संज्ञिनामपि तत्तत्संख्याकत्वेन उत्पत्तिर्द्रष्टव्या। तथाहि-जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता वा असंख्याता वा एकस्मिन् समये जीवाः ते रत्नप्रभापृथिव्यां समुत्पद्यन्ते इति, 'तेसि णं भंते! जीवाणं' तेषां-पर्याप्तसंख्येय वर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् खलु भदन्त! जीवानाम् 'सरीरगा' शरीराणि 'किं संघयणी पन्नत्ता' किं संहननानि कीदृशसंहननविशिष्टानि प्रज्ञप्तानि

गौतम! वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। और उत्कृष्ट से एकसागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा' हे भदन्त! वे संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव एक समय में 'केवइया उववज्जंति' रत्नप्रभा में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जहेव असन्नी' हे गौतम! जिसप्रकार से असंज्ञी जीवों की उत्पत्ति दिखलायी गयी है उसी प्रकार से संज्ञी जीवों की भी उस संख्या से उत्पत्ति जाननी चाहिये, जैसे-रत्नप्रभा पृथिवी में एक समय में वे जीव जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं।

प्र०—'तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता' हे भदन्त! उन पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क, संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक

वसट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ગૌતમ તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते! जीवा' હે ભગવન્ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા તે જીવો એક સમયમાં 'केवइया उववज्जंति' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-जहेव असन्नी' હે ગૌતમ! અસંજ્ઞી જીવોની ઉત્પત્તિ જે પ્રમાણે બતાવવામાં આવી છે, એજ રીતે સંજ્ઞી જીવોની ઉત્પત્તિ પણ તે તે સંખ્યાથી સમજવી. જેમકે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં એક સમયમાં તે જીવ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. પ્ર૦ तेसिं णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता' હે ભગ-

—कथितानि ? भगवानाह 'गोयमा' हे गौतम ! 'छव्विहसंघयणी पन्नत्ता' षड्विधसंहननवन्ति प्रज्ञप्तानि, 'त जहा तद्यथा—'वइरोसभनारायसंघयणी' वज्रऋषभनाराचसंहननवन्ति, 'उसभनारायसंघयणी' ऋषभनाराचसंहननवन्ति 'जाव छेवट्ठसंघयणी' यावत्सेवार्त्तसंहननवन्ति, तेषां जीवानां षडपि संहननानि भवन्ति अत्र यावत्पदेन नाराचा—ऽर्धनाराच—कीलिका—संहननानां संग्रहः। संहननानि षड्भवन्ति, उक्तञ्च

'वज्जरिसहनारायं पढमं १ बीयं च रिसभनारायं२ ।
नाराय३, अद्धनाराय४, कीलिया५, तह य छेवट्ठं ६ ॥१॥

छाया—वज्रऋषभनाराचं, प्रथम१, द्वितीयं च ऋषभम् नाराचम् २ ।
नाराच३ अर्धनाराच४, कीलिका५ तथाच सेवार्त्तम् ६ ॥१॥

जीवों के शरीर कितने संहनन वाले कहे गयें हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम। 'छव्विहसंघयणी पन्नत्ता' उनके शरीर छहों संहननवाले कहे गये हैं। उन छह संहननों के नाम इस प्रकार से हैं तं जहा—'वइरोसभनारयसंघयणी' वज्रऋषभनाराचसंहनन वाले 'उसभनारायसंघयणी' ऋषभनाराचसंहननवाले 'जाव छेवट्ट संघयणी' यावत् सेवार्त संहननवाले, यहां यावत्पद से नाराच अर्ध नाराच, कीलीका इन संहननों का ग्रहण हुआ है, इन छह संहननों वाले उनके शरीर होते हैं। ये छह संहनन वाले होते हैं—इस विषय में यह गाथा है—'वज्जरिसहनारायं' इत्यादि। संज्ञिपंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों के शरीर छह संहनन वाले होते हैं जैसे—वज्र ऋषभ नाराच संहनन वाले १ ऋषभ-

---

વન પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા તે જીવોના શરીરો કેટલા સંહનનવાળા કહેવામાં આવ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'છવ્વિહ સંઘયણી પણ્ણત્તા' તેઓના શરીરો છએ પ્રકારના સંહનનવાળા કહેલ છે. તે છએ સંહનનોના નામ આ પ્રમાણે છે.—'વઇરોસભનારાયસંઘયણી' વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનન વાળા 'ઉસભનારાયસઘયણી' ઋષભનારાચ સંહનનવાળા 'જાવ છેવટ્ટસંઘયણી' યાવત્ સેવાર્ત સંહનનવાળા અહિયા યાવત્પદથી નારાચ, અર્ધનારાચ, કીલિકા આ સંહનનો ગ્રહણ કરાયા છે, આ છએ સંહનનોવાળા તેઓના શરીરો હોય છે, આ વિષયમાં આ પ્રમાણે ગાથા છે. 'વજ્જરિસહનારાય' ઈત્યાદિ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોના શરીર છએ સંહનનવાળા હોય છે. જેમકે—વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનનવાળા ૧ ઋષભનારાચ સંહનનવાળા ૨, નારાચ

'सरीरोगाहणा जहेव असन्नीणं' शरीरावगाहना यथैव असंज्ञिनाम् शरीराव-गाहना तेषामसंज्ञिनामिव ज्ञातव्या । तां सूत्रएव दर्शयति 'जहन्नेणं' इत्यादि, जहन्नेणं' जघन्येन 'अगुलस्स असंखेज्जइभागं' अंगुलस्यासंख्येयभागम्—अंगुला-संख्येयभागपरिमिता जघन्यावगाहना । 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' उत्कर्षेण योजनसहस्रम्, उत्कर्षतोऽवगाहना एकसहस्रयोजनपरिमिता पर्याप्तसंख्येयवर्षा-युष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भवतीति । 'तेसि णं भंते ! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त ! जीवानाम् 'सरीरगा' शरीराणि 'किं संठिया' किं संस्थितानि—कीदृश-संस्थानवन्ति 'पन्नत्ता' प्रज्ञप्तानि हे भदन्त ! तादृशजीवानां शरीराणि किमाकारक-संस्थानविशिष्टानि भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा !' हे गौतम ! 'छव्विहसंठिया पन्नत्ता' षड्विधसंस्थानानि—षड्विधसंस्थानवन्ति प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा 'समचउरंस० निग्गोह० जाव हुंड' समचतुरस्र०न्यग्रोध० यावत् हुण्डः,

---

नाराच संहनन वाले, नाराच संहनन वाले, अर्धनाराच संहनन वाले, कीलिका संहनन वाले, सेवार्त्त संहनन वाले 'सरीरोगाहणा जहेव असन्नीणं' इनके शरीर की अवगाहना असंज्ञी जीवों की अवगाहना जैसी जाननी चाहिये, अर्थात् सूत्रोक्तानुसार यह अवगाहना जघन्य से इनकी अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है, और उत्कृष्ट से 'जोयणसहस्सं' एक हजार योजन की होती है।

प्र०—'तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया' 'हे भदन्त ! इन जीवों के शरीर किस २ संस्थान वाले होते हैं ?

उ०—'गोयमा ! छव्विहसंठिया पन्नत्ता' हे गौतम ! इनके शरीर छहों संस्थान वाले होते हैं। 'तं जहा' उन छह संस्थानों के नाम इस प्रकार से है—समचउरंस० निग्गोह० जाव हुंड०' समचतुरस्र संस्थान १,

---

સંહનનવાળા ૩ અર્ધનારાચ સંહનન વાળા ૪ કીલિકાસંહનનવાળા ૫ અને સેવાર્ત સંહનનવાળા ૬ તેઓના શરીરે હોય છે. 'सरीसेगाहणा जहेव असन्नीणं' તેઓના શરીરની અવગાહના અસંજ્ઞી જીવોની અવગાહના પ્રમાણે સમજવી અર્થાત્ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તેઓની આ અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણે હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી 'जोयणसहस्सं' એક હજાર યોજનની હોય છે. ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન 'तेसि णं भंते ! जीवाणं सरी-रगा किं संठिया હે ભગવન્ તે જીવોના શરીરો કયા કયા સંસ્થાનવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! छव्विहसंठिया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! તેઓના શરીરો છએ પ્રકારના સંસ્થાનવાળા હોય છે. 'तं जहा' તે છએ સંસ્થાનોના નામો આ પ્રમાણે છે. 'समचउरंस० निग्गोह०

समचतुरस्रसंस्थानवन्ति, न्यग्रोधपरिमण्डलसंस्थानवन्ति, यावत् हुण्डसंस्थानवन्ति यावत्पदेन सादिकवामनकुब्जानां संस्थानानां संग्रहो भवति तथा च ये संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका नरके समुत्पद्यन्ते तेषां शरीराणि समचतुरस्रादिषड्विधसंस्थानयुक्तानि भवन्तीति भावः। 'तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ' तेषां खलु भदन्त! जीवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः, संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चां लेश्याः कति भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'छल्लेस्साओ पन्नत्ताओ' षड्लेश्याः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा०' तद्यथा-'कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' कृष्णलेश्या यावच्छुक्ललेश्याः, अत्र यावत्पदेन नीलकापोतिकतैज०पद्मलेश्यानां संग्रहो भवति तथा च ते जीवाः कृष्णनीलकापोतिकतैजसपद्मशुक्ललेश्यावन्तो भव-

न्यग्रोधपरिमंडलसंस्थान २ यावत् हुंडकसंस्थान यहां यावत्पद से-सादिक संस्थान वामन संस्थान और कुब्जक संस्थान' इन तीन संस्थानों का ग्रहण हुआ है. तथा च-जो संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव नरक में उत्पन्न होते हैं-उनके शरीर समचतुरस्र आदि छह प्रकार के संस्थानों वाले होते हैं।

प्र०—'तेसि णं भंते' जीवाणं कइ लेस्साओ' पन्नत्ताओ हे भदन्त। उन संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों के कितनी लेश्याएं कही गयी हैं ?

उ०—'गोयमा। छल्लेस्साओ पन्नत्ताओ' हे गौतम। उनके छह लेश्याएं होती हैं। उन लेश्याओं के नाम इस प्रकार से हैं-'कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्या, यहां यावत् पद से नील, कापोतिक, तैजस और पद्म' इन लेश्याओं का संग्रह हुआ है,

જાવ હુંડ૦ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન ૧, ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન૨, યાવત્ હુંડક સંસ્થાન અહિં યાવત્પદથી સાદિક સંસ્થાન ૩ વામન સંસ્થાન અને કુબ્જ સંસ્થાન ૫, આ ત્રણ સંસ્થાનો ગ્રહણ કરાયા છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિવાળો જે જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું શરીર સમચતુરસ્ર વિગેરે ૭ પ્રકારના સંસ્થાનોવાળું હોય છે. ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન 'तेसिं णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ' હે ભગવન્ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગૌતમસ્વામીને પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा ! छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! તેઓને ૭ લેશ્યાઓ હોય છે. 'कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' કૃષ્ણ લેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા, અહિં યાવત્પદથી નીલ, કાપોતિક, તૈજસ અને પદ્મ આ લેશ્યાઓ ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. તેથી તે જીવ કૃષ્ણ,

न्तीति। 'दिट्ठी तिविहा वि' दृष्टि स्त्रिविधाऽपि, सम्यग्मिथ्यामिश्रेति तिस्रोऽपि दृष्टयस्तेषां भवन्तीति। 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए' त्रीणि ज्ञानानि -मतिश्रुतावधिरूपाणि, तथा-त्रीणि अज्ञानानि मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानानि एतानि ज्ञानानि भजनया-विकल्पेन भवन्तीति। 'जोगो तिविहो वि' योगो मनोवाक्कायात्मकस्त्रिविधोऽपि भवति संज्ञित्वात् तथा च संज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकानां मनोयोगो वाग्योगः काययोग इति एते त्रयोऽपि योगा भवन्तीति भावः। 'सेसं जहा असन्नीणं जाव अणुबंधो' शेषं यथा असंज्ञिनां यावदनुबन्धः। शेषं यत् कथितम् तदतिरिक्तम् उपयोगसंज्ञादिकं सर्वमपि येनैव प्रकारेण असंज्ञिनां प्रकरणे कथितं तेनैव प्रकारेण तत्सर्वमिहापि ज्ञातव्यम् कियत्पर्यन्तम् असंज्ञिप्रकरणं ज्ञातव्यं तत्राह-'जाव अणुबंधो, यावदनुबन्धः-अनुबन्धपर्यन्तं सर्वमपि तथैव इहापि ज्ञातव्यमिति भावः। असंज्ञिप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-'नवरं'

इसलिये वे जीव कृष्ण, नील, कापोतिक, तैजस पद्म और शुक्ल लेश्या वाले होते हैं। 'दिट्ठी तिविहा वि०-इनके सम्यक् मिथ्या और मिश्र ये तीन दृष्टियां होती हैं, 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए' तीन ज्ञान-मतिज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान, और तीन अज्ञान मत्यज्ञान, श्रुताज्ञान और विभङ्ग ज्ञान ये भजनासे होते हैं।

'जोगो तिविहो वि' मनोयोग, वचनयोग और काययोग ये तीनों योग होते हैं 'सेसं जहा असन्नीणं जाव अणुबंधो 'इस कथन के सिवाय और जो उपयोग संज्ञा आदि सम्बन्धी कथन है वह सब भी यहां जिस प्रकार से असंज्ञी जीवों के प्रकरण में कहा गया हैं, उसी प्रकार से अनुबन्ध द्वार तक कह लेना चाहिये, अब सूत्रकार असंज्ञि प्रकरण

નીલ, કાપોતિક, તૈજસ અને પદ્મ એ લેશ્યાઓ વાળો હોય છે. 'दिट्ठी तिविहा वि०' તેઓને સમ્યક્, મિથ્યા, અને મિશ્ર એ ત્રણ દૃષ્ટિયો હોય છે. 'तिन्नि नाणा' મતિ જ્ઞાન, શ્રુત જ્ઞાન, અને અવધિ જ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, અને 'भयणाए' ભજનાથી 'तिन्नि अन्नाणा' મતિઅજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, અને વિભંગ જ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. 'जोगो तिविहो वि०' મનોયોગ, વચન યોગ, અને કાય યોગ એ ત્રણ યોગ હોય છે सेसं जहा असन्नीणं जाव अणुबंधो' આ કથન શિવાય બાકીનું જે ઉપયોગ સંજ્ઞા વિગેરે સંબંધી કથન છે, તે બધું જ જે પ્રકારે અસંજ્ઞી જીવોના પ્રકરણમાં કહેલ છે તે પ્રમાણે અહિયા અનુબંધ દ્વાર સુધી સમજી લેવું.

હવે સૂત્રકાર અસંજ્ઞી પ્રકરણ કરતાં જે વિલક્ષણ પણું છે તે 'नवरं' ઇત્યાદિ પાઠ દ્વારા પ્રગટ કરે છે.-'नवरं पंच समुग्घाया आदिल्ला' અસંજ્ઞી

इत्यादि, 'नवरं पंच समुग्घाया आदिल्ला' नवरं पञ्चसमुद्घाता आदिमाः असंज्ञिप्रकरणे त्रयएव वेदना कषायमारणान्तिकाः समुद्घाताः कथिताः, संज्ञिनां तु रत्नप्रभागतानामाद्याः वेदनाकषायमारणान्तिकवैक्रियतैजसाः पञ्चसमुद्घाता भवन्ति चरमयोर्द्वयोराहारककेवलिसमुद्घातयो मनुष्याणामेव संभवादिति 'वेदो तिविहो वि' वेदस्त्रिविधोऽपि-स्त्रीवेदः पुरुषवेदः नपुंसकवेद इति। 'अवसेसं तंचेव' अवशेषं तदेव एतद्व्यतिरिक्तम् असंज्ञिप्रकरणे कथितमेव सर्वमपि इहापि अवगन्तव्यम्। 'जाव' यावत्-'से णं भंते! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिखजोणिए' स खलु भदन्त! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, तदनन्तरं मृत्वा 'रयणप्पभापुढवीनेरइए' रत्नप्रभापृथिवी सम्बन्धिनारको जातः 'पुणरवि' पुनरपि

की अपेक्षा जो विलक्षणता है उसे 'नवरं' इत्यादि पाठ द्वारा प्रकट करते हैं-'नवरं पंच समुग्घाया आदिल्ला' असंज्ञि प्रकरण में आदि के तीन ही समुद्घात-वेदना, कषाय और मारणान्तिक-कहे गये हैं और यहां संज्ञी के प्रकरण में रत्नप्रभा में जानेवाले संज्ञिपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनि जीवों के-वेदना, कषाय मारणान्तिक, वैक्रिय और तैजस ये पांच समुद्घात कहे गये हैं। अन्त के आहारक और केवलि ये दो समुद्घात मनुष्यों के ही होते हैं। 'वेदो तिविहो वि' वेद स्त्री पुरुषनपुंसक ये तीनों होते हैं 'अवसेसं तं चेव' इससे व्यतिरिक्त और सब कथन असंज्ञि प्रकरणोक्त जैसा ही जानना चाहिये, यावत्-'से णं भंते! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' यहां गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! जब वह पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च योनिक जीव मरकर 'रयणप्पभा पुढवीनेरइए' रत्नप्रभा

પ્રકરણમાં વેદના, કષાય અને મારણાન્તિક એ ત્રણ જ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે. અને અહીયાં આ સંજ્ઞી પ્રકરણમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેનારા જીવોને એટલે કે સંજ્ઞી જીવોને વેદના. કષાય, મારણાન્તિક, વૈક્રિય, અને તૈજસ એ પાંચ સમુદ્ઘાત હોવાનું કહેલ છે. છેલ્લા આહારક અને કેવલી એ બે સમુદ્ઘાતો મનુષ્યોમાં જ હોય છે, 'वेदो तिविहो वि' વેદ સ્ત્રી પુરૂષ નપુંસક એ ત્રણે હોય છે. 'अवसेसं तं चेव' આ શિવાયનું બીજુ તમામ કથન અસંજ્ઞી પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેજ સમજવું. યાવત્ 'से णं भंते! पज्जत्त-संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ મરીને જ્યારે 'रयणप्पभा पुढवी नेरइए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો નારક થઈ જાય છે, અને 'पुणरवि' ફરીથી રત્નપ્રભા પૃથ્વી

रत्नप्रभानारक पृथिवीतो निःसृत्य 'पज्जत्त संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिए' पर्याप्त संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपयतिर्यग्योनिको भवति 'त्ति'-एवं क्रमेण प्रथमम्-तिर्यग्योनिकस्ततो नारकः पुनस्तिर्यग्योनिकः एवं क्रमेण 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियत्कालम्-कियत्कालपर्यन्तम् संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत, 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कियत्काल पर्यन्तं गतिमागतिंच कुर्यात् स संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'भवादेसेणं' भावादेशेन-भवप्रकारेण 'जहन्नेणं' जघन्येन 'दो भवग्गहणाइं' द्वे भवग्रहणे-भवद्वयग्रहणम् 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'अट्ठ भवग्गहणाइं' अष्ट भव-ग्रहणानि, प्रथमम् संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्, ततो मृत्वा नरके उत्पद्यन्ते१, ततो नि-

पृथिवी का नारक हो जाता है और 'पुणरवि' फिरसे रत्नप्रभा पृथिवी से निकलकर 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' पर्याप्त संख्यात वर्षकी आयुवाला संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च हो जाता है तो इस क्रम से उसका पहिले तिर्यग्योनिक होना फिर नारक होना और पुनः तिर्यग्योनिक होना इस प्रकार कितने काल तक होता रहता है, अर्थात् इस क्रम से वह कितने काल तक पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का और नारक गतिका सेवन करता है और कितने काल तक वह इस प्रकार से गमनागमन करता रहता है? तो इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' हे गौतम! भव की अपेक्षा जघन्य से वह दो भवों को ग्रहण करने तक और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से वह 'अट्ठ भवग्गहणाइं' आठ भवों को ग्रहण करने तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही भवों तक वह

માંથી નીકળીને 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपचिंदियतिरिक्खजोणिए' પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થઈ જાય છે. તો આ ક્રમથી તેનું પહેલા તિર્યંચ યોનિક થવું અને પાછુ નારક થવું. અને ફરીથી પાછું તિર્યંચ યોનિમાં આવવું. આ પ્રમાણે કેટલા કાળ સુધી થતું રહે છે? અર્થાત્ આક્રમથી તે કેટલા કાળ સુધી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને નારક ગતિનું સેવન કરે છે? અને કેટલા કાળ સુધી તે આ પ્રમાણે ગમનાગમન-અવર જવર કરતો રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! भवादेसेणं जहन्नेण दो भवग्गहणाइं' હે ગૌતમ! ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી તે બે ભવોનુ ગ્રહણુ કરતા સુધી અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી તે 'अट्ठ भवग्गहणाइं' આઠ ભવોને ગ્રહણુ કરતાં સુધી એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ ભવો સુધી તે ગમનાગમન-અવર જવર કરે છે.

रयान्निःसृत्य मनुष्यभवे उत्पद्यते२, एवं प्रकारेण अधिकृतकायसंबन्धे जघन्यतो भवद्वयमेव भवति एवमुत्कर्षेण भवग्रहणाष्टकमपि तथाहि-प्रथमं संज्ञिपञ्चेन्द्रिय तिर्यक् १, तदनन्तरम् ततो मृत्वा नारको भवति२, पुनः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् ३, पुनः नारकः४, पुनः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् ५, पुनः नारकः६, पुनः संज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यक् ७, पुनस्तस्यामेव पृथिव्यां नारकः८, इत्येवमष्टावेव वारान् तिर्यग्-नरकयोर्-

गमनागमन करता है, तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि वह संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च मरकर जब नरक में जाता है तब उसका वह द्वितीय भव होता है और जिस भव से यह वहां गया है वह इसका प्रथम भव होता है, बाद में वह नरक से निकल कर मनुष्य भव में उत्पन्न होता है। इस प्रकार अधिकृत काय में उसका सम्बन्ध जन्म से भवद्वय रूप ही होता है। तथा उत्कृष्ट से जो आठ भव ग्रहण कहा गया है उसका तात्पर्य ऐसा है-संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च का भव उसका पहला है, इसके बाद का जो उसका नरक गमन है वह द्वितीय भव है, वहां से निकल कर पुनः पञ्चेन्द्रिय संज्ञी तिर्यञ्च होता है वह इसका तृतीय भव है; इससे बाद पुनः जो नरक में जन्म लेता है वह चतुर्थ भव है पुनः वहां से निकल कर संज्ञी पञ्चेन्द्रिय होता है वह पांचवां भव है, फिर इससे जो नरक भव लेता है वह इसका छठा भव है वहां से निकल कर पुनः जो संज्ञी पंञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च होता है वह इसका ७वां भव है, और पुनः नारक होना यह इसका ८वां भव है, इस प्रकार से ८ बार तिर्यञ्च और

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મરીને જ્યારે નરકમાં જાય છે. ત્યારે તે તેનો બીજો ભવ થાય છે. અને જે ભવથી તે ત્યાં ગયો છે. તે તેનો પહેલો ભવ કહેલ છે. તે પછી તે નરકમાંથી નીકળીને મનુષ્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે આ ધારણ કરેલા શરીરમાં તેનો સંબંધ જન્મથી બે ભવ રૂપ હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે આઠ ભવ ગ્રહણ કહેલ છે. તેનુ તાત્પર્ય એવું છે કે-તેનો પહેલો જીવ સંજ્ઞી પંચે-ન્દ્રિય તિર્યંચનો છે અને તે પછી તેનું જે નરક ગમન છે તે બીજો ભવ છે ત્યાંથી નીકળીને ફરીથી પંચેન્દ્રિય સંજ્ઞી તિર્યંચ થાય છે. આ તેનો ત્રીજો ભવ છે. તેમાંથી ફરીથી જે નરકમાં જન્મ લે છે, તે તેનો ચોથો ભવ છે. ફરીથી ત્યાંથી નીકળીને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થાય છે આ તેનો પાંચમો ભવ છે. ત્યાંથી પાછો જે નરકમાં જાય છે તે તેનો છઠ્ઠો ભવ છે. ત્યાંથી નીકળીને ફરીથી પાછો જે સંજ્ઞી તિર્યંચ થાય છે, તે તેનો ૭ સાતમો ભવ છે. અને પાછો નારક થાય છે તે તેનો આઠમો ભવ છે. આ રીતે ૮

त्पद्यन्ते, नवमभवे तु मनुष्यः स्यादिति । 'कालादेसेणं' कालादेशेन—कालप्रकारेण कालापेक्षयेत्यर्थः 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि 'चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावत्कालपर्यन्तं सेवेत, संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं नारकगतिं च 'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कालपर्यन्तं गत्यागती—गमनंचागमनं च कुर्यात् संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति एवं प्रकारेण औघिकेषु समान्येषु नारकेषु औघिकस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उपपातः कथितः। अयमेव इह प्रथमो गमः १।

पज्जत्तसंखेज्जवासाउगसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभापुढवीनेरएसु उववज्जित्तए' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्क-

---

नारक होना यही अष्ट भव ग्रहण है, इसके बाद वह ९वें भव में तो मनुष्य हो ही जाता है तथा—'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा से 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक १० हजार वर्ष तक और 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं०' चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम कालतक उस गति का उसके द्वारा सेवन होता है और इतने ही काल तक उसका गमनागमन होता है, इस प्रकार से औघिक सामान्य नारकों में औघिक संज्ञिपञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च का यह उपपात कहा गया है। यहीं प्रथम गम है ॥१॥

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते। जे भविए जहन्नकालट्ठिइयरय-

---

આઠ વાર તિર્યંચ અને નારક થવું એજ અષ્ટભવ ગ્રહણ છે, તે પછી તે ૯ નવમાં ભવમાં મનુષ્ય થઈ જાય છે. તથા 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાએ 'जहन्नेण दसवासहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૧૦ દસ હજાર વર્ષ સુધી અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'चत्तारि सागरोवमाइं' ચાર પૂર્વ કોટી અધિક ચાર સાગરોપમ કાળ સુધી તે ગતિનું તેઓ સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેનું ગમનાગમન થાય છે. આ રીતે ઔઘિક સામાન્ય નારકોમાં ઔઘિક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનો જે આ ઉપપાત કહેલ છે તેજ આ પહેલો ગમ છે. ૧

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए जहन्नकालट्ठिइयरयणप्पभा-

संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत, 'उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेणाऽपि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत इति । 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त ! जीवाः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका एकसमयेन एकस्मिन् समये कियन्तः—कियत्संख्यकाः समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । उत्तरमाह—'एवं सोचेव' इत्यादि, 'एवं सोचेव पढमो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' एवं स एव

णप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! संख्यात वर्ष की आयुवाला पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जो जघन्य काल की स्थिति वाले रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' सो हे भदन्त ! वह कितने काल की स्थितिवाले नैरयिको में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे गौतम ! वह जघन्य से जिनकी स्थिति १० हजार वर्षकी है उनमें उत्पन्न होता है और इसी प्रकार से उत्कृष्ट से भी जिनकी स्थिति १० हजार वर्षकी है उनमें वह उत्पन्न होता है 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं सो चेव' इत्यादि—हे गौतम ! इस विषय में

'पुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી જેની સ્થિતિ ૧૦ દસ હજાર વર્ષની છે તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ ઉત્કૃષ્ટથી પણ જેમની સ્થિતિ ૧૦ હજાર વર્ષની હોય તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે 'ते णं भंते जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—હે ભગવન્ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-एवं सो चेव' ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં અહિયાં તે પહેલો ગમ સંપૂર્ણ રીતે સમજવો

प्रथमो गमो निरवशेषो भणितव्यः, तथाहि-एकस्मिन् समये कियन्त उत्पद्यन्ते इत्यस्य प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते, उत्कर्षतः संख्याता वा असंख्याता वा समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। एवं तेषां जीवानां शरीरगतं कीदृशसंहननमिति प्रश्नस्य षड्विधमपि वज्रऋषभनाराचादिकं संहननमित्युत्तरम्। शरीरावगाहना-जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागपरिमिता, उत्कर्षेण एक-सहस्रयोजनपरिमितेति। तथा-तेषां जीवानां शरीरगतं संस्थानं कीदृशम्। इति प्रश्नस्य समचतुरस्रसंस्थानादिकं षड्विधमपि संस्थानं भवतीत्युत्तरम् एवं षडपि लेश्या भवन्ति तादृशजीवानाम्। त्रिविधा अपि सम्यग्मिथ्यामिश्रदृष्टयो भवन्ति। त्रीणि ज्ञानानि अज्ञानानि च त्रीणि भजनया। मनोवाक्काययोगास्त्रिधा अपि भवन्ति एतद्व्यतिरिक्तमुपयोगादिकम् असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणगतं

यहां पर वही प्रथम गम सम्पूर्ण रूप से कह लेना चाहिये, जैसे-एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं-तो इस प्रश्न का-उत्तर ऐसा है कि एकसमय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं, तथा इनके शरीर छहों प्रकार के संहनन वाले होते हैं, इनके शरीर की अवगाहना जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण होती है, इनके शरीर का संस्थान ६ हों प्रकार के समचतुरस्र आदि संस्थानों वाले होते हैं। इनके ६ हों लेश्याएँ होती हैं तीनों प्रकार की सम्यग् मिथ्या और मिश्र ये दृष्टियां होती हैं। तीन ज्ञान और तीन अज्ञान भजना से होते हैं। मनोयोग, वचनयोग और काययोग ये तीनों योग होते हैं। इस कथन के

જેમકે—એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તથા તેઓના શરીર છએ સંહનનવાળા હોય છે. તેઓના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણ વાળી હોય છે. તેઓના શરીરનું સંસ્થાન સમચતુરસ્ર વિગેરે ૬ છએ પ્રકારવાળું હોય છે તેઓને છએ લેશ્યાઓ હોય છે. સમ્યગ્, મિથ્યા અને મિશ્ર એ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારની તેઓને દૃષ્ટિ હોય છે. ત્રણ જ્ઞાન અને ભજનાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ આ ત્રણે યોગ તેઓને હોય છે. અર્થાત્ તેઓ ત્રણે યોગવાળા

सर्वमपि चात्र ज्ञातव्यम्, अतएव कथितम्–'एवं सो चेव पढमो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' इति। कियत्पर्यन्तं प्रथमो गमोऽत्र भणितव्यः? इत्याह–'जाव' इत्यादि। 'जाव' यावत् 'कालादेसेणं' इत्यादि सेवना–गत्यागतिसूत्रं नायाति तावदिति। तदेव सूत्रमाह–'कालादेसेणं' इत्यादि, 'कालादेसेणं' कालादेशेन–कालप्रकारेण कालमाश्रित्येत्यर्थः 'जहन्नेणं' जघन्येन 'दसवाससहस्साइं' दशवर्षसहस्राणि 'अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि–अन्तर्मुहूर्त्ताधिकदशसहस्रवर्षपर्यन्तम्, तथा–'उक्कोसेणं उत्कर्षेण 'चत्तारि पुव्वकोडीओ' चतस्रः पूर्वकोटयः चतुः कोटिपूर्वाणि 'चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' चत्वारिंशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, चत्वारिंशत्सहस्रवर्षाधिकचतुःकोटिपूर्वपर्यन्तमिति, 'एवइयं कालं' एतावन्तं कालम्–पूर्वप्रदर्शितकालपर्यन्तम् 'सेवेज्जा' सेवेत, सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियं तिर्यग्योनिं नारकयोनिं च तथा–'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कालपर्यन्तमेव स तत्र गत्यागती–गमनागमने कुर्यादिति द्वितीयो गमः ॥२॥

अतिरिक्त और जो उपयोग आदि सम्बन्धी कथन है वह सब असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये, इसी अभिप्राय को लेकर सूत्रकार ने 'एवं सो चेव पढमो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' ऐसा सूत्रपाठ कहा है, 'जाव कालादेसेणं' कि जब तक कालादि को लेकर सेवना एवं गति आगति का कथन नहीं आजाता है–तब तक प्रथम गम यहां सम्पूर्ण कहलेना चाहिये, वह काल की अपेक्षा लेकर कथन इस प्रकार से है–काल की अपेक्षा वह जघन्य से एक अंतर्मुहूर्त अधिक १० हजार वर्ष तक उस गति का सेवन करता है और उत्कृष्ट से ४० हजार वर्ष अधिक चार कोटि पूर्व तक वह उस गति का सेवन करता है और जघन्य एवं

હોય છે. આ કથન શિવાયનું ઉપયોગ વિગેરે સંબંધીનું જે કથન છે. તે તમામ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. તેજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું. આજ અભિપ્રાયથી સૂત્રકારે 'एवं सो चेव पढमो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. 'યાવત્ 'कालादेसेणं' અને તે યાવત્ કાલા દેશ સુધી એટલે કે જ્યાં સુધી કાળ વિગેરેને લઈને સેવના અને ગતિ આગતિનું કથન આવતું નથી. ત્યાં સુધીનો પહેલો ગમ અહિયાં પૂરે પૂરો સમજવો. કાલની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૧૦ દસ હજાર વર્ષ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૪૦ ચાળીસ હજાર વર્ષ અધિક ચાર કોટિ પૂર્વ સુધી

तृतीयगमं दर्शयितुमाह-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्क प ञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवो यदि उत्कर्षस्थितिकरत्नप्रभानैरयिकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु' जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु नारकेषूत्पद्येत, 'उक्कोसेण वि' उत्कर्षेणापि 'सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत, 'अवसेसो परिमाणादीओ भवादेसपज्जवसाणाओ सो चेव पढमो गमो णेयव्वो' अवशेषः परिमाणादिको भवादेशपर्यवसानकः स एव प्रथमो गमो नेतव्यः, 'ते खलु जीवा

उत्कृष्ट से पूर्वोक्तानुसार ही वह इतने काल तक गमनागमन करता रहता है, ऐसा यह द्वितीय गम है।

तृतीय गम इस प्रकार से है-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव यदि उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले रत्नप्रभा के नैरयिकों में उत्पन्न हो जाता है तो 'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु' वह जघन्य से जिनकी स्थिति एक सागरोपम की होती है उन नारकों में उत्पन्न होता है, और 'उक्कोसेणं वि' उत्कृष्ट से भी 'सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जिनकी स्थिति एक सागरोपम की होती है उनमें उत्पन्न होता है, 'अवसेसो परिमाणादीओ भवादेसपज्जवसाणो सो चेव पढमो गमो णेयव्वो' इस कथन के अतिरिक्त और जो परिमाण आदि द्वार सम्बन्धी भवादेश तक का कथन है वह भी प्रथम गमक जैसा ही

તે એ ગતિનું સેવન કરે છે. તથા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ તે એટલા કાળ સુધી ગમનાગમન કરતો રહે છે.

આ પ્રમાણે આ બીજો ગમ છે. ૨

ત્રીજો ગમ આ પ્રમાણે છે-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ જો ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય તો 'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु' તે જઘન્યથી જેની સ્થિતિ એક સાગરોપમની હોય છે. તે નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं वि.' ઉત્કૃષ્ટથી પણ 'सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જેમની સ્થિતિ એક સાગરોપમની હોય છે તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'अवसेसा परिमाणादीओ भवादेसपज्जवसाणा सो चेव पढमो गमो णेयव्वो' આ કથન શિવાયનું પરિમાણ આદિ દ્વાર સંબંધીનું ભવાદેશ સુધીનું જે કથન છે. તે પણ પહેલા ગમક પ્રમાણેજ છે.

एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते?, इत्यादि प्रश्नोत्तररूपपरिमाणद्वारादारभ्य भवादेश सूत्रपर्यन्तः प्रथमगमवदेव वक्तव्यः, स खलु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः प्रथमं ततो मृत्वा नारको जातः पुनरपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः एवं क्रमेण स जीवः कियत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत कियत्कालपर्यन्तं च गमनागमने कुर्यादित्येवं विषयकः प्रश्नः। गौतम! भवादेशेन जघन्येन भवद्वयपर्यन्तम् उत्कृष्टतोऽष्ट भवग्रहणपर्यन्तं सेवेत गमनागमने च कुर्यादिति भवादेशान्त उत्तरम्। कियत्पर्यन्तं प्रथमो गमोऽत्र वक्तव्यस्तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव' यावत् 'कालादेसेणं, इत्येवं रूपं सूत्रमायाति तावत् प्रथमो गमो विज्ञेय इति। तदेवाह- 'कालादेसेणं' इत्यादि, 'कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं'

है जैसे वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रकार के परिमाण द्वार से लेकर भवादेशद्वार तक प्रथम गम के वक्तव्यतानुसार ही कथन करना चाहिये जैसे वही संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जब अपनी पर्याय से मरकर नारक हो जाता है और फिर वहाँ से निकल कर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक हो जाता है, तो इस क्रम से वह जीव कितने काल तक तिर्यग्गति और नरकगति का सेवन करता है और कितने कालतक इस प्रकार गमनागमन करता रहता है? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! भव की अपेक्षा से वह जघन्य रूप में दो भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने तक उस गति का सेवन करता रहता है और गमनागमन करता रहता है, और 'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा 'जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं'

જેમકે-તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રકારના પરિમાણુ દ્વારથી લઈને ભવ દેશ દ્વાર સુધી પહેલા ગમકમાં કહ્યા પ્રમાણે જ કથન કરવું. જેમકે તે સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જ્યારે પોતાની પર્યાયથી મરીને નારક થઈ જાય છે. અને પાછો ત્યાંથી નીકળીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિ થાય છે. તો આ ક્રમથી તે જીવ કેટલા કાળ સુધી તિર્યંચ ગતિ અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે? અને કેટલા કાળ સુધી આ રીતે ગમનાગમન-અવર જવર કરતો રહે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! ભવની અપેક્ષાએ જઘન્ય રૂપથી તે બે ભવને ગ્રહણુ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણુ કરતાં સુધી તે ગતિનું સેવન કરતા રહે છે. અને ગમનાગમન-અવર જવર કરતા રહે છે. અને 'કાલાદેસેણં' કાળની અપેક્ષાથી 'जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं'

कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षयेत्यर्थः, जघन्येन सागरोपममन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम् अन्तर्मुहूर्त्ताधिकसागरोपमकालपर्यन्तं सेवेत गमनागमने च कुर्यादिति। 'उक्कोसेण' उत्कर्षेण 'चत्तारि सागरोवमाइं' चत्वारि सागरोपमाणि, 'चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावत्कालपर्यन्तं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं रत्नप्रभादिपृथिवीनारकगतिं च सेवेत, तथा-'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कालपर्यन्तं गत्यागती-गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः।३।

अथ चतुर्थं गमं निरूपयति-'जहन्नकालट्ठिइय०' इत्यादि,

'जहन्नकालट्ठिइयपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' जघन्यकालस्थितिकपर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः

चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक एक सागरोपम तक और उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम काल तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह गमनागमन करता रहता है, तात्पर्य यही है कि वह संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का और रत्नप्रभा आदि नारक गति का जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक एक सागरोपम तक और उत्कृष्ट से चार पूर्व कोटि अधिक चार सागरोपम काल तक सेवन करता है और इतने ही काल पर्यन्त गमनागमन करता रहता है ऐसा यह तृतीय गम है।३।

अब सूत्रकार 'जहन्नकालट्ठिइय०' इत्यादि सूत्र द्वारा चतुर्थ गम का निरूपण करते हैं-इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जहन्नकाल-

---

चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ते જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ૪ પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ કાળ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલાજ કાળ સુધી તે ગમનાગમન-અવર જવર કરતા રહે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે-તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને રત્નપ્રભા વિગેરે નારક ગતિનું જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ કાળ સુધી સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી ગમનાગમન-અવર જવર કરતા રહે છે. આ પ્રમાણે આ ત્રીજો ગમ છે.

હવે સૂત્રકાર 'जहन्न कालट्ठिइय०' ઈત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા ચોથા ગમનું નિરૂપણ કરે છે-તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'जहन्नकालट्ठिइय

खलु भदन्त ? 'जे भविए' यो भव्यो-भवितुं योग्यः 'रयणप्पभापुढवीनेरइएसु' रत्नप्रभानामकनारकपृथिवीसम्बन्धिषु नैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उपपत्तुम्, 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! जीवः 'केवइयकालट्ठिइएसु' कियत्कालस्थितिमत्सु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु नेरइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत। 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते जघन्यकालस्थितिकसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः जीवाः खलु भदन्त ! एकसमयेन एकस्मिन् समये इत्यर्थः, कियन्तः-कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते-हे गौतम ! जघन्येन एको वा

ट्ठिइयपज्जत्तसंखेज्जवासाउय सण्णिपचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' हे भदन्त ! जघन्यकाल की स्थितिवाला पर्याप्त संख्यातवर्ष की आयु वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चयोनिक जीव 'जे भविए रयणप्पभा पुढवीनेरइएसु 'जो रत्नप्रभा पृथिवी संबंधी नारकों में उत्पन्न होने योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा' वह कितने वर्ष की आयुवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते है-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' वह जघन्य से दस हजार वर्ष की स्थिति वाले नैरयिकों में और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! जीवा' एग समएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त ! वे जघन्य काल की स्थिति वाले संज्ञीपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ?

पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! હે ભગવન્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ 'जे भविए रयणप्पभापुढवीनेरइएसु' રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા વર્ષની આયુવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' જઘન્યથી તે દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते ण भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ

द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्यता वा असंख्याता वा एकस्मिन् समये ते जीवा नरकावासे समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् एतदेव दर्शयति-'अवसेसो सो चेव गमओ' अवशेषः स एव गमो वक्तव्यः प्रथमगमे यथा उत्पादादिकं कथितम् तथैव इहापि सर्वमध्येतव्यम् इति। पूर्वगमापेक्षयाऽस्य चतुर्थगमस्य यद्वैलक्षण्यं तत् स्वयमेव दर्शयति -नवरं इमाइं अट्ठ णाणत्ताइं' नवरमिमानि-वक्ष्यमाणानि अष्ट नानात्वानि, वैलक्षण्यानि ज्ञातव्यानि, उत्पादादित आरभ्य अनुबन्धान्तं सर्वम् इहापि चतुर्थगमे प्रथमगमवदेव ज्ञातव्यम्, तथाप्यत्र पूर्वगमापेक्षया वक्ष्यमाणविषयेषु वैलक्षण्यमष्टसंख्याकमवसेयम्, तथाहि-'सरीरोगाहणा' शरीरावगाहना 'जहन्नेणं अंगुलस-

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! एक समय में वे जीव नारकावास में जघन्य से तो एक या दो या तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात तक उत्पन्न होते हैं। 'अवसेसो सो चेव गमओ' अवशेष वही गमक वक्तव्य है-प्रथम गम में जैसे-उत्पाद आदिक कहे गये हैं वैसे ही यहाँ पर वे सब कहलेना चाहिये, पूर्व गम की अपेक्षा इस चतुर्थ गम में जो भिन्नता है उसे सूत्रकार स्वयं ही 'नवरं' इत्यादि सूत्र पाठ द्वाराप्रकट करते हैं- 'नवरं इमाइं अट्ठ णाणत्ताइं' यद्यपि उत्पाद द्वार से लेकर अनुबन्ध द्वार तक का सब विषय इस चतुर्थ गम में प्रथम गमके जैसा ही है- फिर भी यहां पूर्व गम की अपेक्षा से वक्ष्यमाण विषयों में इन आठ बातों को लेकर भिन्नता है-जो इस प्रकार से है-'सरीरोगाहणा' यहां

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા! હે ગૌતમ! તે જીવો એક સમયમાં નરકાવાસોમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત સુધી ઉત્પન્ન થાય છે, 'अवसेसो सो चेव गमओ' બાકીનું તે પહેલું જ ગમક કહી લેવું. અર્થાત્ પહેલા ગમમાં અસંજ્ઞી ગમમાં ઉત્પાત વિગેરે કહેવામાં આવેલ છે, તેજ પ્રમાણે અહિયાં તે સઘળું કથન કહેવું જોઈએ. પહેલા ગમ કરતાં આ ચોથા ગમમાં જે ભિન્નપણું છે, તે સૂત્રકાર પોતેજ 'नवरं' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરે છે.-'नवरं इमाइं अट्ठ णाणत्ताइं' જો કે ઉત્પાતદ્વારથી લઈને અનુબંધ દ્વાર સુધીનો તમામ વિષય આ ચોથા ગમમાં પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તો પણ અહિં પહેલા ગમ કરતાં આગળ કહેવામાં આવનારા વિષયોમાં આ આઠ બાબતોમાં ભિન્નપણું છે. તે આ

असंखेज्जइभागं' जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागात्मिका, 'उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं' उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वम् प्रथमगमे तेषां जीवानां शरीरसंबन्धिन्यवगाहना असंज्ञिवद् जघन्यतो अंगुलस्यासंख्येयभागात्मिका कथिता उत्कृष्टतस्तु योजनसहस्रपरिमिता शरीरावगाहना निरूपिता इह तु जघन्यतः पूर्वोदीरितैव शरीरावगाहना उत्कृष्टतस्तु धनुःपृथक्त्वरूपा द्विधनुरारभ्य नवधनुः पर्यन्ता १। तथा-लेश्यायामपि वैलक्षण्यम्-'लेस्साओ तिन्नि आदिल्लाओ' लेश्या स्तिस्र आदिमाः कृष्णनीलकापोतिकाः२। दृष्टिविषये-'णो सम्मदिट्ठी' नो सम्यग् दृष्टयः, अपितु-'मिच्छादिट्ठी' मिथ्यादृष्टय एते 'णो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, न मिश्रदृष्टयोऽपि ते भवन्ति ३। 'णो णाणी' नो ज्ञानिन एते जीवा, 'दो अन्नाणा

शरीरावगाहना 'जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है, और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से वह 'धणुहपहुत्तं' धनुषपृथक्त्व है-२ धनुष से लेकर नौ धनुष तक की है, प्रथम गम में उन जीवों की शरीरावगाहना असंज्ञी जीवों के शरीरकी अवगाहना के जैसी जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण कही गयी थी और यहां वह जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से २ धनुष से लेकर ९ धनुष तक की कही गयी है इस प्रकार यह अवगाहना की अपेक्षा भिन्नता है १ तथा लेश्या की अपेक्षा भिन्नता इस प्रकार से है-'लेस्साओ तिन्नि आदिल्लाओ' यहां आदि की ३ लेश्याएँ होती हैं२, दृष्टि के विषय में ये सम्यग्दृष्टि और सम्यग् मिथ्यादृष्टि नहीं होते हैं

પ્રમાણે છે-'सरीरोगाहणा' અહિયાં શરીરની અવગાહના 'जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागो' જઘન્યથી તો આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી તે 'धणुहपुहुत्तं' ધનુષ પૃથક્ત્વ છે. અર્થાત્ ૨ ધનુષથી લઈને ૯ નવ ધનુષ સુધીની છે, પહેલા ગમમાં તે જીવોના શરીરની અવગાહના અસંજ્ઞી જીવોના શરીરની અવગાહના પ્રમાણે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણની કહી છે અને અહિંયાં તે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨ બે ધનુષથી લઈને ૯ નવ ધનુષની કહી છે. આ રીતે અવગાહના સંબંધી ભિન્નપણું છે. ૧ તથા લેશ્યા સંબંધી ભિન્નપણું આ પ્રમાણે છે.-'लेस्साओ तिन्नि आदिल्लाओ' અહિયાં પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. ૨ દૃષ્ટિના સંબંધમાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો સમ્યગ્ દૃષ્ટિ, અને સમ્યગ્મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી પણ મિથ્યાદૃષ્ટિજ હોય

नियमं' द्वे अज्ञाने नियमतो मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं चेति तेषां जीवानामिति ४। 'समुग्घाया आदिल्ला तिन्नि' समुद्घाता आदिमा त्रयः वेदनाकषायमारणान्तिकाः ५। 'आउं अज्झवसाणं अणुबंधो य जहेव असन्नीणं' आयुरध्यवसानमनुबन्धश्च यथैवासंज्ञिनाम् तथथा—आयुर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टतः उत्कृष्टेनापि अन्तर्मुहूर्त्तम् ६। अध्यवसानानि चासंख्यातानि चाऽप्रशस्तान्येव ७। अनुबन्धश्च जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्त्तमिति आयुरध्यवसानानुबन्धाः चतुर्थगमोक्ता असंज्ञिवदेव उदाहरणीया इति। 'अवसेसं जहा पढमगमए' अवशेषम्—एतद्भिन्नं सर्वं यथा—प्रथमगमके कथितं तथैव इहापि ज्ञातव्यम् हे भदन्त! प्रथमं जघन्यकालस्थितिकः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्ततो मृत्वा नारको जातः ततः पुनरपि नरकान्निःसृत्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः एवं क्रमेण कियत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत किय-

---

किन्तु मिथ्या दृष्टि ही होते हैं ३ 'णो णाणी' ये ज्ञानी नहीं होते हैं 'दो अन्नाणा नियमं' मत्यज्ञान एवं श्रुताज्ञान ऐसे ये नियम से दो अज्ञान वाले होते हैं—'समुग्घाया आदिल्ला तिन्नि' आदि के ३ यहां समुद्घात होते हैं। उनके नाम वेदना कषाय और मारणान्तिक हैं। आउं अज्झवसाणं अणुबंधो य जहेव असन्नीणं' असंज्ञी जीवों के जैसा यहां आयु जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से' भी अन्तर्मुहूर्त्त की है अध्वसान यहां असंख्यात हैं, परन्तु वे सब अप्रशस्त होते हैं अनुबन्ध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त का और उत्कृष्ट से भी अन्तर्मुहूर्त्त का है, 'अवसेसं जहा पढमगमए' इन से भिन्न और सब कथन प्रथम गमक में कहे अनुसार यहां जानना चाहिये,

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त! जघन्य काल की स्थिति वाला वह संज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चयोनिक जीव अपनी गृहीत पर्याय से मरकर

છે. ૩ 'णो णाणी' આ જીવો જ્ઞાની હોતા નથી. 'दो अन्नाणा नियमं' મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ પ્રમાણેના બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે, 'समुग्घाया आदिल्ला तिन्नि' અહિયાં પહેલાના ૩ ત્રણ સમુદ્ઘાતો એટલે કે વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. 'आउं अज्झवसाणं अणुबंधो य जहेव असण्णीण' અસંજ્ઞી જીવો પ્રમાણે અહિંયા આયુ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિનું છે, અહિયાં અધ્યવસાન અસંખ્યાત છે. પરંતુ તે બધા અપ્રશસ્ત હોય છે. અનુબંધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટિનું છે. 'अवसेसं जहा पढमगमए' આ શિવાયનું બાકીનું તમામ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે અહિયાં સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ પોતે ધારણ કરેલ

त्कालपर्यन्तं च गमनागमने कुर्यादिति प्रश्नः पूर्ववदेव इहापि करणीयः। उत्तरमाह—हे गौतम! भवादेशेन जघन्यतो भवद्वयं सेवेत गमनागमने च कुर्यादिति उत्कृष्टतोऽष्टभवपर्यन्तं सेवेत गमनागमने च कुर्यादित्युत्तरम्। कियत्पर्यन्तं पूर्वप्रकरणमिहाध्येतव्यं तत्राह—'जाव कालादेसेणं' इत्यादि, 'जाव कालादेसेणं' यावत्कालादेशेन—कालप्रकारेण कालापेक्षयेत्यर्थः, 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि 'चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तै रभ्यधिकानि, 'एवइयं कालं सेवेज्जा,

---

नारक हुआ और वहां से निकल कर वह पुनः जघन्य काल की स्थिति वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च हो गया तो इस क्रम से वह कब तक उस तिर्यग्गति और नरकगति का सेवन करता है और कबतक वह उन गतियों में गमनागमन किया करता है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं— हे गौतम! भवादेश से वह कम से कम दो भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने तक उस गति का सेवन करता है और गमनागमन करता रहता है, सो इस प्रकार का यह कथन इस प्रश्न के उत्तर में कालादेश सूत्रतक ग्रहण करके कहलेना चाहिये अर्थात् काल की अपेक्षा से वह कम से कम अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दश हजार वर्ष तक और उत्कृष्ट से 'चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार सागरो-

---

પર્યાયથી મરીને નારક થાય અને ત્યાંથી નીકળીને તે ફરીથી જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થઈ જાય તો આ ક્રમથી તે ક્યાં સુધી એ તિર્યંચગતિ અને નારક ગતિનું સેવન કરે છે? અને તે આ ગતિયોમાં ક્યાં સુધી ગમનાગમન—અવર જવર કરતો રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ! ભવાદેશથી તે ઓછામાં ઓછા બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરતા સુધી તે ગતિનું સેવન કરતા રહે છે. અને ગમનાગમન કરતા રહે છે. આ પ્રમાણેનું આ કથન આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કાળાદેશ સૂત્ર સુધી ગ્રહણ કરીને કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ કાળની અપેક્ષાએ તે ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી 'चत्तारि सागरोवमाइं' चउहिं' अंतोमुहुत्तेहिं' अब्भहियाइं' ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર સાગરોપમ સુધી 'एवइयं कालं सेवेज्जा'

एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कालं सेवेत, एतावत्कालं गत्यागती कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं सेवेत तथा–एतावत्कालपर्यन्तमेव तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति चतुर्थो गमः।४। अथ पञ्चमं गममाह–'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव जघन्यायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः जघन्यकालस्थितिकेषु यदि उत्पन्नो भवेत् तदा–'जहन्नेणं दससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु तथा–'उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु' उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु रत्नप्रभानैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत–उत्पत्तिमुपलभेत। 'ते णं भंते' ते खलु भदन्त! जीवाः 'एगसमएणं केवइया उववज्जंति' एक समयेन एकस्मिन् समये एव

पम तक 'एवइयं कालं सेवेज्जा' उस गति का सेवन करता है और 'एवइयं कालं, गतिरागइं करेज्जा' उसमें गमनागमन करता रहता है, ऐसा यह चौथा गम है।

पंचम गम का कथन इस प्रकार से है–'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' हे भदन्त! वह जघन्य काल की स्थितिवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव यदि जघन्य काल की स्थिति वालों में उत्पन्न होना योग्य है तो वह जघन्य से प्रथम पृथिवी के दश हजार वर्ष की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न हो जाता है और उत्कृष्ट से भी वह उसी पृथिवीके दश हजार वर्ष की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न हो जाता हैं, गौतमस्वामी का प्रश्न –'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! वे जीव रत्न प्रभा पृथिवी के नारकों

તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને 'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' એટલા કાલ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરતો રહે છે.

આ પ્રમાણેનો આ ચોથો ગમ છે.

હવે પાંચમાં ગમનું કથન કરવામાં આવે છે. 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववण्णो' હે ભગવન્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જો જઘન્યકાલની સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તો તે જઘન્યથી પહેલી પૃથ્વીના દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એજ પૃથ્વીના દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નારકીયોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ તે જીવો રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં

रत्नप्रभानरकेषु कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं सो चेव' इत्यादि 'एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' एवं स एव चतुर्थो गमो निरवशेषो भणितव्यः, तत्र रत्नप्रभादौ एकसमये ते जीवाः कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता वा असंख्याता वा इत्यादि चतुर्थगमस्येव उत्तरमिहापि अध्येतव्यम्, एवमेव शरीरावगाहनादिकं सर्वमेव प्रकरणं चतुर्थगमोक्तमेव इहापि वक्तव्यम्। कियत्पर्यन्तम् तत्राह-'जाव कालादेसेणं' इत्यादि, ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्तो नरकावासे उत्पद्यन्ते इत्यारभ्य भवादेशेन जघन्यतो भवद्वयम् उत्कृष्टतोऽष्टभव-

---

में एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं 'उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-'एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' हे गौतम! यहां पर वही चतुर्थगम सम्पूर्ण से कहलेना चाहिये, इस प्रकार से उसके अनुसार रत्नप्रभा आदि में एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से यहां पर भी शरीर अवगाहना आदि के सम्बन्ध में भी सब कथन चतुर्थगम जैसा कहलेना चाहिये, और यह कथन कालादेश सूत्र तक यहां गृहीत किया गया है ऐसा जानना चाहिये, अर्थात् गौतम के 'एक समय में कितने जीव नरकावास में उत्पन्न होते हैं' इस प्रश्न से लेकर भवादेश से जघन्यरूप में दो भवों को ग्रहण करने तक वह उस गति का सेवन करता है और

એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' હે ગૌતમ! અહિયાં એ રીતે તેમાં કહ્યા પ્રમાણે-રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીમાં એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે અહિયાં પણ શરીર અવગાહના વિગેરેના સંબંધમાં પણ તમામ કથન ચોથા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. અને તે કથન કાલાદેશ સૂત્ર સુધી અહિયાં ગ્રહણ કરેલ છે. તેમ સમજવુ. અર્થાત્ 'એક સમયમાં કેટલા નારક જીવો નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન હોય છે?' આ રીતના ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નથી આરંભીને ભવાદેશથી જઘન્યરૂપમાં બે ભવો ગ્રહણ કરતાં સુધી તે એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ સમય સુધી તે ગમનાગમન કરે છે. અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી તે આઠ ભવોને

ग्रहणानि इत्यर्थः, 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं' उत्कृष्टतः 'चत्तालीसं वाससहस्साइं' चत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि, 'चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि 'एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कं कालं सेवेत, एतावत्कं कालं गत्यागती कुर्यात् एतावत्–उपरोक्तकालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत, एतावत्कालपर्यन्तमेव तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति पञ्चमो गमः ५।

अथ षष्ठं गममाह–'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव' स एव जघन्यकालस्थितिकः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः 'उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' उत्कृष्टकालस्थितिकेषु रत्नप्रभानारकेषु उत्पन्नो भवेद्यदि तदा–'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु

इतने ही समय तक वह उसमें गमनागमन करता रहता है 'यहां तक का सब पाठ यहां कहलेना चाहिये तथा काल की अपेक्षा से वह जघन्य रूप में अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दश हजार वर्षतक और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ४० हजार वर्ष तक उस गति का तिर्यग्गति और नारकगति का–सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता रहता है, ऐसा यह पांचवां गम है।

छट्ठा गम इस प्रकार से है–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! वही जघन्य काल की स्थिति वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव यदि उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले रत्नप्रभानारकों में उत्पन्न होता है तो वह कितने वर्ष की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम ! वह 'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइ-

---

ગ્રહણ કરતાં સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ સમય સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરતો રહે છે. આ કથન સુધીનો સઘળો પાઠ અહીં કહી લેવો જોઈએ. તથા કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્ય રૂપથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૪૦ ચાળીસ હજાર વર્ષ સુધી તે ગતિનું એટલે કે તિર્યંચ ગતિનું અને નારકગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ સમય સુધી તેમાં તે ગમનાગમન કરતા રહે છે. આપ્રમાણે આ પાંચમો ગમ છે.

હવે છટ્ઠા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે–આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમા ઉત્પન્ન થાય તો તે કેટલા વર્ષની સ્થિતિવાળા નારકીયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ ! 'जहन्नेणं साग-

'उववज्जेज्जा' जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत, 'उक्कोसेण वि सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्टतोऽपि सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत, 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं' ते खलु भदन्त ! जीवा उत्कृष्टस्थितिकरत्नप्रभानारकेषूत्पत्स्यमानाः रत्नप्रभानरकेषु एकसमयेन कियन्त उत्पन्ना भवन्ती ? ति प्रश्नः । उत्तरमाह-'एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' एवं स एव चतुर्थो गमो निरवशेषो भणितव्यः एवमत्रापि चतुर्थगमस्यैवावृत्तिः करणीया चतुर्थे यथा कथितं तथैव इहापि ज्ञातव्यम् कियन्त एकसमयेन उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्पद्यन्ते उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा रत्नप्रभानारके जघन्यस्थितिकाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका उत्पद्यन्ते, इत्यादि सर्वमेवोत्तरं चतुर्थगमवदेव द्रष्टव्यम् ।

एसु०' उन नारकों में वहां उत्पन्न होता है कि जिनकी जघन्य स्थिति एक सागरोपम की है, और उत्कृष्ट स्थिति भी एक सागरोपम की है, गौतम के इस प्रश्न का कि' उत्कृष्ट स्थितिवाले रत्नप्रभा नारकों में उत्पन्न होने वाले वे वहां रत्नप्रभा नरकों में एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं' उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-'एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' हे गौतम ! यहां वही चतुर्थगम सम्पूर्ण रूप से कहना चाहिये, अतः इसके अनुसार यहां पर इस प्रश्न के उत्तर में ऐसा कहलेना चाहिये कि रत्नप्रभा नरक के नारकों में वे जघन्य स्थिति वाले पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव एक समय में कम से कम एक अथवा दो तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से-संख्यात और असंख्यात

रोवमट्ठिइएसु०' ते नारકોમાં જેઓની જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની હોય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ એક સાગરોપમની હોય તેઓમાં તે ઉત્પન્ન થાય છે. ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવા વાળા તેઓ ત્યાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' હે ગૌતમ ! અહિયાં તે ચોથો ગમ સંપૂર્ણ રીતે કહેવો જોઈએ જેથી ચોથા ગમમાં કહ્યા અનુસાર અહિયાં આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એવુ કહેવું જોઈએ કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકના નારકોમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળા તે જીવો એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી-સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સુધી ઉત્પન્ન થાય છે.

क्रियत्पर्यन्तं चतुर्थो गमो वक्तव्यस्तत्राह –'जाव कालादेसेणं' इत्यादि, संहननत आरभ्य 'कालादेसेणं' इति सूत्रमायाति तदवधि विज्ञेयः, तथा च–भवादेशेन जघन्यतो भवद्वयम् उत्कृष्टतोऽष्टभवग्रहणानि, इति पर्यन्तं सर्वमपि वक्तव्यतया संग्राह्यम्, 'कालादेसेणं' कालापेक्षयेत्यर्थः 'जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' जघन्येन सागरोपमान्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम् उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमानि 'चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि, 'एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइमागइं करेज्जा' एतावन्तं कालं सेवेत, एतावन्तं कालं गत्यागती कुर्यात्, एतावत्कालपर्यन्तं स जघन्यस्थितिकः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवो रत्नप्रभापृथवीनरके गच्छेत् ततः पुन र्निःसृत्य तिर्यग्गतिमागच्छेदित्येवं रूपेणासेवनं गमनागमनं च भवतीति षष्ठो गमः ।६।

तक उत्पन्न होते हैं। यह चतुर्थ गमोक्त कथन यहां कहां तक का ग्रहण करना चाहिये इसके उत्तर में कहा गया है कि 'जाव कालादेसेणं' अर्थात् संहनन द्वार से लेकर 'कालादेसेणं' इस सूत्र तक का कथन यहां ग्रहण करके कह लेना चाहिये, तथा च–भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने तक वह जघन्य स्थितिवाला पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उस तिर्यग्गति का और नरक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन किया करता है, इसी प्रकार से वह काल की अपेक्षा 'जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' कम से कम एक अन्तर्मुहूर्त्त से अधिक एक सागरोपम तक और अधिक से अधिक 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं०' चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार

આ રીતે ચોથા ગમમાં કહેલ કથન અહિયાં કયાં સુધીનું ગ્રહણુ કરવું જોઈએ. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે–'जाव कालादेसेणं' અર્થાત્ સંહનન દ્વારથી લઈને 'कालादेसेणं' આ સૂત્ર કથન સુધીનું કથન અહિયાં ગ્રહણુ કરીને કહેવું જોઇએ તથાચ ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણુ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણુ કરતાં સુધી તે જઘન્ય સ્થિતિ વાળો પંચેન્દ્રિય યોનિવાળો જીવ એ તિર્યંચગતિનું અને નારકગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી તે તેમાં ગમના ગમન–અવર જવર કર્યા કરે છે. એજ રીતે તે કાળની અપેક્ષાએ 'जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' ઓછામાં ઓછા એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ સુધી અને અધિકથી અધિક એટલે કે વધારેમાં વધારે 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं०' ચાર

जघन्यायुष्कस्य पञ्चेन्द्रियतिरश्चो रत्नप्रभादौ उत्पत्तिं निरूप्य साम्प्रतमुत्कृष्टायुष्कस्य तिरश्चो रत्नप्रभानरकादौ उत्पत्तिप्रकारं प्रदर्शयितुमाह-'उक्कोस' इत्यादि, 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! उत्कृष्टकालस्थितिकपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः 'रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' रत्नप्रभापृथिवीसंबंधिनैरयिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते!' स पूर्वोक्तः खलु भदन्त! जीवः 'केवइकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः।

सागरोपम तक उस तिर्यग्गति और नरकगति का सेवन करता है और उसमें गमनागमन किया करता है।

इस प्रकार से यह छट्ठा गम है।

इस प्रकार से जघन्य आयुवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक की रत्नप्रभा आदि में उत्पत्ति का कथन करके अब सूत्रकार उत्कृष्ट आयुवाले तिर्यञ्चों की रत्नप्रभा आदि नरकों में उत्पत्ति प्रकार को दिखलाते हैं 'उक्कोसकालट्ठिइय०' इत्यादि। 'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' हे भदन्त! उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव 'जे भविए रयणप्पभा पुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' जो रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है, 'से णं भंते' केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह हे भदन्त! कितने काल की स्थिति

અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર સાગરોપમ સુધી એ તિર્યંચગતિ અને નારકગતિનું સેવન કરે છે. અને તેમાં ગમનાગમન-અવર જવર કર્યા કરે છે.

આ રીતે આ છઠ્ઠો ગમ છે.

આ રીતે જઘન્ય આયુવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની રત્નપ્રભા વિગેરેમાં ઉત્પત્તિનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા તિર્યંચોની રત્નપ્રભા વિગેરે નરકોમાં ઉત્પત્તિનો પ્રકાર બતાવવા માટે 'उक्कोसकालट्ठिइए पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભગવન્ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ કે જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળો હોય છે, 'जे भविए रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए' જે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, 'से णं भंते! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિ-

भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत, 'उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येतेत्युत्तरम् । 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं' ते-उत्कृष्टकालस्थितिकपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु जीवाः रत्नप्रभानरकादौ एकस्मिन् समये कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । उत्तरमाह-'अवसेसो परिमाणादीओ भवादेस पज्जवसाणो एएसिं चेव पढमगमओ णेयव्वो' अवशेषः परिमाणादिको भवादेशपर्यवसानः एतेषामेव प्रथमगमो नेतव्यः, तत्र परिमाणादारभ्य भवादेशपर्यन्तः

वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससह०' हे गौतम ! वह जीव जघन्य से जिनकी स्थिति दश हजार वर्ष की है ऐसे उन नरकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से जिनकी स्थिति 'सागरोपम की है उन नारकों में उत्पन्न होता है। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं०' हे भदन्त ! वे उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव रत्नप्रभा नरक आदि में एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अवसेसो परिमाणादीओ भवादेसपज्जवसाणो एएसिं चेव पढमगमओ णेयव्वो' हे गौतम! भवादेश पर्यन्त समस्त परिमाण आदि सम्बन्धी कथन इस विषय का प्रथम गम के अनुसार यहां कह लेना चाहिये-जैसे-वे जीव जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन तक और

કોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्साइं०' હે ગૌતમ તે જીવ જઘન્યથી જેમની સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની હોય એવા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી જેઓની સ્થિતિ 'सागरो०' એક સાગરોપમની છે. એવા તે નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से णं भंते ! जीवा ! एग समएणं' હે ભગવન્ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પર્યાપ્ત અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ રત્નપ્રભા વિગેરે નરકોમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'अवसेसो परिमाणादीओ भवादेसपज्जवसाणो एएसिं चेव पढमगमओ णेयव्वो' હે ગૌતમ ! ભવાદેશના કથન સુધી પરિમાણ વિગેરે સંબંધી સઘળું કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે અહિયાં કહી લેવું, જેમ કે-તે જીવો

सर्वोऽपि सन्दर्भोऽत्रापि नेतव्यः, तथाहि-ते जीवा जघन्यतः एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा एकस्मिन् समये रत्नप्रभानरकादौ समुत्पद्यन्ते इत्यारभ्य भवादेशेन जघन्यतो भवद्वयम् उत्कृष्टतोऽष्टभवग्रहणान्तं सर्वमेव एतस्यैव प्रकरणस्य प्रथमगमवत् वक्तव्यमिति। प्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं ठिई जहन्नेणं पुव्वकोटी' नवरं स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कृष्टतोऽपि स्थितिः पूर्वकोटिरेवेति 'एवं अणुबंधो वि' एवमनुबन्धोऽपि स्थितिरूपत्वादनुबन्धस्येति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-प्रथमगमे यत् कथितं तदेवं सर्वं स्थित्यनुबन्धातिरिक्तं ग्राह्यम् इति। गमनागमनादिकं भवादेशेन जघन्यतो भवद्वयात्मकम् उत्कृष्टतोऽष्टभवात्मिकम् 'कालादेसेणं' कालादेशेनेत्यर्थः 'जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' जघन्येन पूर्वकोटिः, दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि 'चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं'

उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात तक वहां रत्नप्रभा नारकादि में उत्पन्न होते हैं। प्रथम गम की अपेक्षा इस गम में जो भिन्नता है-वह इस प्रकार से है-'नवरं ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी', यहां जघन्य स्थिति पूर्वकोटि की है 'उक्कोसेण वि' और उत्कृष्टस्थिति भी एक पूर्वकोटी की है, 'एवं अणुबंधो वि' अनुबन्ध भी स्थितिरूप होने से इसी प्रकार से है। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार स्थिति और अनुबन्ध के अतिरिक्त जो और कथन है वह सब यहां प्रथम गम में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये, गमनागमनादिक भवकी अपेक्षा जघन्य से दो भव रूप है और उत्कृष्ट से आठ भव ग्रहण रूप है, तथा काल की अपेक्षा वह दश हजार वर्ष से अधिक एक कोटिपूर्व का जघन्य से और चार पूर्व कोटि अधिक

જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સુધી ત્યાં-રત્નપ્રભા નરક વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પહેલા ગમ કરતાં આ ગમમાં જે ફેરફાર છે, તે આ પ્રમાણે છે.-'नवरं ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी' અહિં જઘન્ય સ્થિતિ પૂર્વકોટીની છે, 'उक्कोसेण वि' અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ એક પૂર્વકોટીની છે 'एवं अणुबंधो वि' અનુબંધ પણ સ્થિતિરૂપ હોવાથી એજ પ્રમાણે છે, 'सेस तं चेव' આ રીતે સ્થિતિ અને અનુબંધ શિવાય બાકીનું જે કાંઈ કથન છે, તે તમામ કથન અહિયાં પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું. ગમનાગમન-અવર જવર ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. તથા કાળની અપેક્ષાએ તે દસ હજાર વર્ષથી વધારે એક કોટિ પૂર્વનું જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર

चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावन्तं कालं स जीवः तिर्यग्योनिनारकगतिं च सेवेत तथा तिर्यग्गतौ नारकगतौ च एतावदेव कालपर्यन्तं गमनागमने कुर्यादिति सप्तमो गमः७। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव उत्कृष्टकालस्थितिकपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीसंबन्धिनारके यदि उत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु' उत्कर्षेणापि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत उत्पन्नो भवेत्, हे भदन्त। यदि ते दीर्घायुष्काः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवाः जघन्यस्थितिकरत्नप्रभानारकेषु उत्पन्ना भवेयुः तदा जघन्येन उत्कृष्टतश्च दशवर्षसहस्रस्थितिकनारकेषु उत्पद्यन्ते इति, 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः

चार सागरोपम का उत्कृष्ट से है। इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक तिर्यग्योनिक और नारक गति को सेवन करता है तथा तिर्यग्गति में और नरक गति में इतने ही काल तक वह गमनागमन करता रहता है। ऐसा यह सातवां गम है।

आठवां गम इस प्रकार से है-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव यदि जघन्य कालकी स्थितिवाले रत्नप्रभा पृथिवी सम्बन्धी नैरयिक में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, और उत्कृष्ट से भी दश हजार वर्ष की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। अब गौतम प्रभु से इस

પૂર્વકોટી અધિક ચાર સાગરોપમ કાળ સુધીની ગતિનું સેવન કરે છે. અર્થાત્ આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તિર્યંચ યોનિકોનું અને નારક ગતિનું સેવન કરે છે. તથા તિર્યંચ ગતિમાં અને નારક ગતિમાં તે એટલા જ કાળ સુધી ગમનાગમન કરતો રહે છે આ પ્રમાણે આ સાતમો ગમ છે.

હવે આઠમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે 'जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે

ये दीर्घायुष्काः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः जघन्यस्थितिकजघन्योत्कृष्टाभ्यां दशसहस्रवर्षनरके समुत्पत्स्यमानास्ते खलु एकस्मिन् समये तत्र नरके कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'सो चेव सत्तमो गमो निरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति' स एव सप्तमो गमो वक्तव्यः, तत्रोत्पादपरिमाणादिकं सर्वं वक्तव्यं भवादेशेन जघन्यतो भवद्वयम् उत्कृष्टोऽष्टभवपर्यन्तम् इत्यन्तः सप्तमो गमो वक्तव्यः, 'कालादेसेण जहन्नेणं पुव्वकोडीः दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः, जघन्येन पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः

प्रकार से पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा०' हे भदन्त! वे जीव जो दीर्घायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक है और जघन्य एवं उत्कृष्ट स्थिति वाले रत्नप्रभा सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य हैं एक समय में उस नरक में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सो चेव सत्तमो गमो निरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसो त्ति' हे गौतम! यहां पर सप्तम गम में जो कुछ उत्पाद परिमाण आदि कहा गया है वह सब यहां कहना चाहिये, इसमें भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने तक वह जीव तिर्यग्गति का और नरक गति का सेवन करता है और उसमें वह इतने ही काल तक गमनागमन करता रहता है। तथा काल की अपेक्षा वह जघन्य से दश हजार वर्ष अधिक एक कोटि पूर्व तक और उत्कृष्ठ से ४० हजार वर्ष से अधिक चार पूर्वकोटि तक दीर्घायुष्क पञ्चे-

છે કે-'તે ણં ભંતે જીવા૦' હે ભગવન્ તે જીવો કે જે દીર્ઘ આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકો છે, અને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તેઓ એક સમયમાં તે નરકમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सो चेव सत्तमो गमो निरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति' હે ગૌતમ! સાતમાં ગમમાં ઉત્પાદ, પરિમાણ, વિગેરે કહેલ છે, તે સઘળુ કથન અહિયાં સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ કહી લેવું. તેમાં ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી તે જીવ તિર્યંચ ગતિનું અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી તે જીવ તેમાં ગમનાગમન-અવર જવર કરતો રહે છે. તથા કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક એક પૂર્વકોટિ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૪૦ ચાળીસ હજાર વર્ષથી અધિક ચાર પૂર્વ કોટિ સુધી દીર્ઘાયુષ્યવાળા પચે-

'चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' चत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, 'एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावत्कालपर्यन्तं दीर्घायुष्कपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवो जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभानारकेषु यियासुरित्यष्टमो गमः ८ इति ।

'उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' उत्कृष्टकालस्थितिकपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः-उत्पत्तियोग्यः उक्कोसकालट्ठिइयरयणप्पभापुढवीनेरइएसु' उत्कृष्टकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीसंबन्धिनैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम् 'से णं भंते ! स खलु भदन्त ! जीवाः 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत इति प्रश्नः । भग-

न्द्रिय तिर्यग्गति का और नरक गति का सेवन करता है, तथा इतने ही काल तक तिर्यञ्चगति में और जघन्य स्थिति वाली नारक गति में वह गमनागमन करता है। इस प्रकार से यह आठवां गम है।

नौवाँ गम इस प्रकार से है—'उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्त संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' हे भदन्त ! जो संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला है, पर्याप्त है, संख्यात वर्षायुष्क है, वह यदि उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले रत्नप्रभा सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो हे भदन्त ! वह 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-

न्द्रिय तिर्यंच गतिनुं अने नारक गतिनुं सेवन करे छे. तथा अेटलाज काळ सुधी तिर्यंच गतिमां अने जघन्य स्थितिवाळा नारकोनी गतिमां ते गमनागमन—अवर जवर करे छे.

आ रीते आ आठमो गम छे.

हवे नवमां गमनुं कथन करवामां आवे छे—आ प्रमाणे छे.—'उक्कोसकालट्ठिइय पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! हे भगवन् संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यंच योनीवाळो जे जीव उत्कृष्ट काळनी स्थितिवाळो छे, पर्याप्त छे, संख्यात वर्षनी आयुष्यवाळो छे; ते जो उत्कृष्ट काळनी स्थितिवाळा रत्नप्रभा पृथ्वीना नैरयिकोमां उत्पन्न थवाने योग्य छे, तो हे भगवन ते 'केवइय-कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' केटला काळनी स्थितिवाळा नैरयिकोमां उत्पन्न थाय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के-गोयमा ! हे

वानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु' जघन्येन सागरोपम-स्थितिकेषु उत्पद्येत, 'उक्कोसेण वि सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेणापि सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत, इत्युत्तरम्। 'ते णं भंते! जीवा' ते-दीर्घायुष्काः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जघन्योत्कृष्टाभ्यां सागरोपमस्थितिके नैरयिके उत्पत्स्यमानाः एकसमये रत्नप्रभादिनरकावासे कियन्त उत्पद्यन्ते? इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव सत्तमो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' स एव सप्तमो गमो निरवशेषो भणितव्यः, कियत्पर्यंतं सप्तमो गमो भणितव्यस्तत्राह-'जाव भवादेसो त्ति' यावद् भवादेश इति अनन्तरपूर्वोक्त सप्तमगमवदेव भवादेशपर्यन्तं वक्तव्यम् भवादेशपर्यन्तप्रकरणं तु सप्तमगमवदेव

'गोयमा!' हे गौतम! जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु' ऐसा वह पूर्वोक्त विशेषणों वाला तिर्यग्योनिक जीव जघन्य से एक सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी एक सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा०' हे भदन्त! वे दीर्घायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि जघन्य और उत्कृष्ट से एक सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है वे एक समय में रत्न-प्रभादिमें में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'सो चेव०' हे गौतम! यहां पर सातवां गमक सम्पूर्ण रूप से यावत् भवादेश सूत्र तक गृहीत कर कहना चाहिये, अर्थात् जिस प्रकार से उत्पाद सूत्र से लेकर भवादेश सूत्र तक सप्तम गमक में कहा गया

ગૌતમ! 'जहन्नेणं एगसागमेवमट्ठिइएसु' પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી યુક્ત એવો તિર્યંચ યોનિવાળો તે જીવ જઘન્યથી એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते! जीवा०' હે ભગવન્ દીર્ઘ આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા તે જીવો, કે જેઓ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમની સ્થિતિ વાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તેઓ એક સમયમાં રત્નપ્રભા વિગેરે નરકાવાસોમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सो चेव' હે ગૌતમ! અહિયાં આ વિષયના સંબંધમાં સંપૂર્ણ રીતે સાતમો ગમ યાવત્ ભવાદેશ સુધી ગ્રહણ કરીને કહેવો જોઈએ, અર્થાત્ જે પ્રકારથી ઉત્પાદ સૂત્રથી લઈને ભવાદેશ સૂત્ર સુધી સાતમાં ગમમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળુ કથન ભવાદેશ સુધીનુ અહિયા પણ સમજી

'कालादेसेणं' कालादेशेन कालापेक्षया तु 'जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं' जघन्येन सागरोपमं पूर्वकोटयभ्यधिकम् 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावद् यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत एतावदेव कालपर्यन्तं गमनं चागमनं च कुर्यादिति नवमो गम९ इति। 'एवमेए णव गमगा' एवमेते नवसंख्यकगमाः, तत्र सामान्यनारकेषु उत्पादः प्रथमो गमः१, 'पज्जत्त' इत्यादिस्तु द्वितीयो गमः२, 'सो चेव उक्कोसका०' इत्यादिस्तु तृतीयो गमः३। 'जहन्नकालट्ठिइय०' इत्यादिस्तु चतुर्थो गमः ४। 'सो चेव जहन्नकाल' इत्यादिस्तु संज्ञिविषये पञ्चमो

है उसी प्रकार का कथन भवादेश तक उसी के अनुसार यहां पर भी कहना चाहिये, काल की अपेक्षा कथन इस प्रकार से है-'कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं' काल की अपेक्षा वह पूर्वोक्त विशेषणों वाला तिर्यग्योनिक जीव जघन्य से एक पूर्वकोटि अधिक एक सागरोपम तक और उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम तक तिर्यग्गति का और नरक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है, इस प्रकार का यह नौवा गम है, 'एवमेए णव गमगा' इस प्रकार से ये नौ गम हैं। इनमें सामान्य नारकों में जो उत्पाद है वह प्रथम गम है ? 'पज्जत्त' इत्यादि द्वितीय गम हैं ? सो चेव उक्कोसकाल०' इत्यादि तृतीय गम है, 'जहन्नकालट्ठिइय०' इत्यादि चतुर्थ गम है 'सो चेव जहन्नकाल०' इत्यादि

લેવું. કાળની અપેક્ષા સંબંધીનું કથન આ પ્રમાણે છે.-'कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं' કાળની અપેક્ષાથી તે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળો તિર્યંચ યોનિક જીવ જઘન્યથી એક પૂર્વકોટિ અધિક એક સાગરોપમ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વ કોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ સુધી તિર્યંચગતિનું અને નારકગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન-આવજા કરતો રહે છે.

આ પ્રમાણે આ નવમો ગમ છે

'एवमेए नव गमगा' આ પ્રમાણે આ નવ ગમ છે. આમાં સામાન્ય નારકોમાં જે ઉત્પાદ છે, તે પહેલો ગમ છે. ૧ 'पज्जत्त०' ઇત્યાદિ બીજો ગમ છે ૨ 'सो चेव उक्कोसकाल०' ઇત્યાદિ ત્રીજો ગમ છે. 'जहन्नकालट्ठिइय०' ઇત્યાદિ ચોથો ગમ છે. ૪ 'सोचेव जहन्न काल०' ઇત્યાદિ સંજ્ઞીના વિષયમાં પાંચમો

गमः५। 'सो चेव उक्कोस' इत्यादिस्तु षष्ठोगमः६। 'उक्कोस' इत्यादि सप्तमो गमः७। 'सो चेव' इत्यादिस्तु अष्टमो गमः८। 'उक्कोस' इत्यादिर्नवमो गमः९। ते एते नव गमाः,। 'उक्खेवनिक्खेवओ' उत्क्षेपनिक्षेपौ तत्र उत्क्षेपः-प्रारम्भवाक्यरूपः, निक्षेपः समाप्तिवाक्यरूप उपसंहारः, तौ उत्क्षेपनिक्षेपौ 'नवसु वि जहेव असन्नीणं' नवस्वपि गमेषु तौ उत्क्षेपनिक्षेपौ कर्तव्यौ यथैवासंज्ञिनां प्रकरणे कृतौ तथैव इहापि करणीयौ इति ॥सू०५॥

पर्याप्तकसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवमाश्रित्य रत्नप्रभानरकवक्तव्यता कथिता, अथ पर्याप्तकसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवमाश्रित्य शर्कराप्रभानारकवक्तव्यता कथ्यते तत्रौघिकः- औघिकेषु तावत् कथ्यते-'पज्जत्त संखेज्ज' इत्यादि।

मूलम्-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं तिसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं० एवं जहेव रयणप्पभाए उववज्जंतगमगस्स, लद्धी सच्चेव निरवसेसा भाणियव्वा

संज्ञि विषय में पांचवां गम है 'सो चेव उक्कोस' इत्यादि छठा गम है, 'उक्कोस काल०' इत्यादि ७ वां गम है, सो चेव' इत्यादि आठवां गम है, और 'उक्कोस' इत्यादि नौवां गम है। इस प्रकार से ये नौ गम हैं, 'उक्खेवनिक्खेवओ' प्रारम्भ वाक्यरूप उत्क्षेप होता है और समाप्ति वाक्यरूप निक्षेप होता है, निक्षेपका दूसरा नाम उपसंहार है, इन नौ गमों में असंज्ञि प्रकरण के जैसा उत्क्षेप निक्षेप करना चाहिये ॥५॥

ગમ છે. 'સોચેવ ઉક્કોસ૦' ઈત્યાદિ છઠ્ઠો ગમ છે. 'ઉક્કોસકાલ૦' ઈત્યાદિ ૭ સાતમો ગમ છે. સો ચેવ૦' ઈત્યાદિ આઠમો ગમ છે. અને 'ઉક્કોસ૦' ઈત્યાદિ નવમો ગમ છે. આ રીતે આ નવ ગમ કહ્યા છે, 'ઉક્ખેવ નિક્ખેવો' પ્રારમ્ભ વાકય રૂપ ઉત્ક્ષેપ હોય છે. અને સમાપ્તિ વાકય રૂપ નિક્ષેપ હોય છે. નિક્ષેપનું બીજું નામ ઉપસંહાર એ પ્રમાણે છે. આ નવ ગમોથી અસંજ્ઞી પ્રકરણની જેમ ઉત્ક્ષેપ અને નિક્ષેપ કરવો જોઈએ. ।।સૂ. ૫।।

जाव भवादेसो त्ति। कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं, उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा?। एवं रयणप्पभापुढवीगमसरिसा णव गमगा भाणियव्वा। नवरं सव्वगमएसु वि नेरइयट्ठिइ संवेहेसु सागरोवमा भाणियव्वा एवं जाव छट्ठी पुढवी त्ति०। नवरं नेरइयट्ठिई जा जत्थ पुढवीए जहन्नुक्कोसिया सा तेणं चेव कमेणं चउग्गुणा कायव्वा! वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसं सागरोवमाइं चउग्गुणिया भवइ। पंकप्पभाए चत्तालीसं, धूमप्पभाए अट्ठसट्ठिं, तमाए अट्ठासीइं। संघयणाइं वालुयप्पभाए पंचविहसंघयणी, तं जहा वयरोसहनारायसंघयणी जाव खीलियासंघयणी। पंकप्पभाए चउव्विहसंघयणी, धूमप्पभाए तिविहसंघयणी, तमाए दुविहसंघयणी तं जहा— वयरोसभनारायसंघयणी१ उसभनारायसंघयणी२, सेसं तं चेव। पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए अहे सत्तमाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं बावीससागरोवमट्ठिइएसु, उक्कोसेणं तेत्तीससागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा० एवं जहेव रयणप्पभाए णव गमगा, लद्धी वि सच्चेव। णवरं वइरोसभनारायसंघयणी, इत्थीवेयगा न उववज्जंति, सेसं तं चेव जाव अणुबंधो त्ति। संवेहो भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं सत्त भवग्गह-

णाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतो-मुहुत्तेहिं अब्भहियाहिं, उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो० सच्चेव वत्तव्वया जाव भवादेसो त्ति कालादेसेणं जहन्नेणं० कालादेसो वि तहेव जाव चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो० सच्चेव लद्धी जाव अणुबंधो त्ति भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं पंच-भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिईओ जाओ सच्चेव रयणप्पभा पुढवी जहन्नकालट्ठिईए वत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसो त्ति, नवरं पढमसंघयणं, णो इत्थिवेयगा। भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्ग-हणाइं, उक्कोसेणं सत्त भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा।४। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०। एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो, जाव कालादेसो त्ति।५। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो० सच्चेव लद्धी जाव अणुबंधो त्ति। भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं,

उक्कोसेणं पंचभवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जहन्नेणं बावीससागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं तेत्तीससागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा० अवसेसा सच्चेव सत्तमपुढवीपढमगमवत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसो त्ति। नवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव। कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा।७। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो० सच्चेव लद्धी, संवेहो वि तहेव सत्तमगमसरिसो।८। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो० एस चेव लद्धी, जाव अणुबंधो त्ति। भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा ॥९॥

छाया—पर्याप्तासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यः शर्करामभायां पृथिव्यां नैरयिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु-उत्कर्षेण-त्रिसागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन० एवं

यथैव रत्नप्रभायामुत्पद्यमानगमकस्य लब्धिः सैव निरवशेषा भणितव्या यावद् भवादेश इति। कालादेशेन जघन्येन सागरोपममन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम् उत्कर्षेण द्वादशसागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एतावद् यावत्कुर्यात् ।१। एवं रत्नप्रभापृथिवीगमसदृशा नवापि गमका भणितव्याः। नवरं सर्वगमकेष्वपि नैरयिकस्थितिसंवेधेषु सागरोपमा भणितव्याः, एवं यावत् षष्ठीपृथिवीति० नवरं नैरयिकस्थितिर्या यत्र पृथिव्यां जघन्योत्कर्षिका सा तेनैव क्रमेण चतुर्गुणा कर्तव्या। वालुकाप्रभायां पृथिव्याम् अष्टाविंशतिः सागरोपमाणि चतुर्गुणिता भवति, पङ्कप्रभायां चत्वारिंशत्० धूमप्रभायाम् अष्टषष्टिः, तमायामष्टाशीतिः । संहननानि वालुकाप्रभायां पञ्चविधसंहननिनः तद्यथा-वज्रऋषभनाराचसंहननी, यावत्कीलिकासंहननी। पङ्कप्रभायां चतुर्विधसंहननिनः, धूमप्रभायां त्रिविधसंहननिनः तमायां द्विविधसंहननिनः, तद्यथा-वज्रऋषभनाराचसंहननिनः १, ऋषभनाराचसंहननिनः २, शेषं तदेव। पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपावत् तिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः अधःसप्तम्यां पृथव्यां नैरयिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्येत। ते खलु भदन्त ! जीवाः० एवं यथैव रत्नप्रभायां नवगमकाः, लब्धिरपि सैव। नवरं वज्रऋषभनाराचसंहननिनः, स्त्रीवेदका नोत्पद्यन्ते, शेषं तदेव यावदनुबन्ध इति, संवेधो भवादेशेन जघन्यतः त्रीणि भवग्रहणानि उत्कर्षेण सप्त भवग्रहणानि। कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्ताभ्यामभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावत्कालं यावत्कुर्यात् ।१। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः०, 'सैव वक्तव्यता यावद्भवादेश-इति। कालादेशेन जघन्येन० कालादेशोऽपि तथैव यावत् चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् ।२। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषूपपन्नः० सैव-लब्धिर्यावदनुबन्ध इति। भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि, उत्कर्षेण पञ्चभवग्रहाणनि। कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्ताभ्यामभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि-एतावन्तं यावत्कुर्यात् ।३। स एवात्मना जघन्यकालस्थितिको जातः० सैव रत्नप्रभा पृथिवी जघन्यकालस्थितिकवक्तव्यता भणितव्यता यावत् भवादेश इति, नवरं प्रथमसंहननम्, नो स्त्रीवेदकाः। भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि उत्कर्षेण सप्तभवग्रहणानि। कालदेशेन जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्ताभ्यामभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत् कुर्यात् ।४। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः० एवं स एव

चतुर्थो गमको निरवशेषो भणितव्यो यावत्कालादेश इति ।५। स एवोत्कृष्टकाल-स्थितकेषूपपन्नः० सैव लब्धिर्यावदनुबन्ध इति, भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि, उत्कर्षेण पञ्चभवग्रहणानि । कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्ताभ्यामभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि त्रिभिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ।६। स एवात्मनोत्कर्षकालस्थितिकः जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवाः० अवशेषा सैव सप्तमपृथिवीप्रथमगमवक्तव्यता भणितव्या यावद् भवादेश इति । नवरं स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन पूर्वकोटि-रुत्कर्षेणापि पूर्वकोटिः शेषं तदेव । कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत् कुर्यात् ।७। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः० सैव लब्धिः, संवेधोऽपि तथैव सप्तमगमसदृशः ।८। स एव उत्कर्षकाल-स्थितिकेषूपपन्नः० एषैव लब्धिः, यावदनुबन्ध इति ।

भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि, उत्कर्षेण पञ्चभवग्रहणानि । कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावत्कालं सेवेत, यावत्कुर्यात् ॥सू० ६॥

टीका—'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! जीवः । 'जे

पर्याप्तक संख्यात वर्षायुष्क, संज्ञी पचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव को लेकर पूर्वोक्त रूप से रत्न प्रभा नारक की वक्तव्यता कही, अब उसी पर्याप्तक संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव को आश्रित करके शर्कराप्रभा नारक की वक्तव्यता सूत्रकार कहते हैं-'पज्जत्त०' इत्यादि

टीकार्थ—अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! पज्जत्त-संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं' जो संज्ञीपञ्चे-

---

પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવના સંબંધમાં પૂર્વોક્તરૂપથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની વક્તવ્યતા કહેવામાં આવી. હવે એજ પર્યાપ્તક સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળા જીવને આશ્રિત કરીને શર્કરા પ્રભા નારકની વક્તવ્યતા સૂત્રકાર કહે છે.—'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જે સંજ્ઞી-પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો પર્યાપ્તક અને સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો

भविए' यो भव्यः 'सक्करप्पभाए पुढवीए' शर्कराप्रभानामकद्वितीयनरकपृथिव्याम् 'नेरइएसु उववज्जित्तए' नैरयिकेषूत्पत्तुम्, से णं भंते' पूर्वोक्तजीवः 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत, हे-भदन्त ! यः पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः शर्कराप्रभायां द्वितीयनारकपृथिव्यां नारकरूपेणोत्पत्तियोग्यो विद्यते तस्य नारकत्वाभिमतजीवस्य कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पत्तिर्भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु' जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्यते इत्यग्रिमक्रियया संबन्धः, 'उक्कोसेणं तिसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण त्रिसागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत हे गौतम। ते जीवाः जघन्यतः सागरोपमस्थितिमत्सु नैरयिकेषु, तथोत्कृष्टतस्त्रिसागरोपमस्थितिमत्सु नैरयिकेषु समुत्पत्तिं लभन्ते इति भावः। 'ते णं भंते ! जीवाः' ते खलु भदन्त ! जीवाः 'एगसमएणं०' एकस्मिन् समये तत्र-नरके कियन्तः-कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते

न्द्रिय तिर्यग्योनिक पर्याप्तक एवं संख्यात वर्ष की आयुवाला है, और शर्कराप्रभा नामक द्वितीय नरक पृथिवी सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने योग्य है, 'से णं भंते! केवइकाल०' ऐसे उस नारकत्वाभिमत जीव की कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पत्ति होती है ऐसा यह प्रश्न है, इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु०' हे गौतम! वह जीव जघन्य से एक सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में तथा उत्कृष्ट से तीन सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा०' हे भदन्त! वे पर्याप्त, संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव एक समय में वहां नरक में कितने उत्पन्न होते हैं?

જીવ છે. અને શર્કરાપ્રભા નામની બીજી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'से ण भंते ! केवइयकाल०' એવા તે નારક જીવની ઉત્પત્તિ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં થાય છે ? એ રીતના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને-કહે છે કે-'गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु' હે ગૌતમ ! તે જીવ જઘન્યથી સાગરોપમની સ્થિતિ વાળા નૈરયિકોમાં તથા ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિ વાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते ! जीवा० હે ભગવન્ પર્યાપ્તક સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં-નરકમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના

इति। प्रश्नः। उत्तरमाह–'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जंतगमगस्स' एवं यथा रत्नप्रभायां प्रथमनारकपृथिव्यामुत्पद्यमानगमकस्य 'लद्धी सच्चेव निरवसेसा भाणियव्वा' लब्धिः सैव निरवशेषा भणितव्याः रत्नप्रभायां पृथिव्याम् उत्पित्सूनां जीवानां परिमाणसंहननादीनां लब्धिः–प्राप्तिर्या एव कथिता सैव प्राप्ति निरवशेषा शर्कराप्रभायां द्वितीयनारकपृथिव्यामुत्पित्सूनामपि भणितव्या, कियत्पर्यन्तं रत्नप्रभाप्रकरणमिहाध्येतव्यं? तत्राह–'जाव भवादेसोत्ति यावत् भवादेश इति अयमाशयः–एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वेत्युत्तरम्। शर्कराप्रभापृथि-

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जंतगमगस्स 'हे गौतम! रत्नप्रभा नरक में उत्पन्न होने वाले पर्याप्त संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिक की समग्र वक्तव्यता यहां पर भवादेश तक कहनी चाहिये, तथा काल की अपेक्षा वह अन्तर्मुहूर्त्त अधिक एक सागरोपम काल तक और उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक बारह सागरोपम काल तक यावत् गमनागमन करता है इस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी के गमक के समान यहां नौ गमक कहना चाहिये, तात्पर्य ऐसा है कि रत्नप्रभा पृथिवी में उत्पन्न होने के योग्य जीवों के परिमाण संहनन आदि की जो लब्धि–प्राप्ति कही गयी है वही सम्पूर्ण रूप से इस द्वितीय नारक पृथिवी में उत्पन्न होने के योग्य जीवों के भी भवादेश तक कहनी चाहिये, एक समय में कितने जीव वहां उत्पन्न होते हैं? तो इस प्रश्न के उत्तर में 'जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन तक जीव वहां उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जंतगमगस्स' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા નરકમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનું સઘળું કથન અહિયાં ભવાદેશ સુધીનું કહેવું જોઈએ. તથા કાળની અપેક્ષાએ તે અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ કાળ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક બાર સાગરોપમ કાળ સુધી યાવત્ ગમના ગમન- અવર જવર કરે છે. આ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગમક પ્રમાણે અહિયાં પણ નવ ગમકો કહી લેવા જોઈએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોને પરિમાણ, સંહનન–વિગેરેની જે લબ્ધિ–પ્રાપ્તિ કહી છે, તે પુરે પુરી આ બીજી નારક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોના સંબંધમાં પણ ભવાદેશ સુધી કહી લેવી. એક સમયમાં કેટલા જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોને પરિણામ, સંહનન–વિગેરેની જે લબ્ધિ–પ્રાપ્તિ કહી છે, તે પુરે પુરી આ બીજી નારક પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોના સંબંધમાં પણ ભવાદેશ સુધી કહી લેવી એક સમયમાં કેટલા જીવો ત્યા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવ

ध्याप्नुत्पित्सूनां जीवानां शरीरस्य संहननं कीदृशमिति प्रश्नस्य षड्विधमपि संहननमित्युत्तरम् । शरीरावगाहना यथैव असंज्ञिनाम्-जघन्येन अंगुलस्यासंख्येय-भागपरिमिता, उत्कर्षेण योजनसहस्रं-सहस्रयोजनपरिमितेति । एव संस्थान-लेश्यादृष्टिज्ञानाज्ञानयोगोपयोग-संज्ञाकषायेन्द्रियसमुद्घातवेदनावेदायुरध्यवसाना-नुबन्धा इति सर्वं पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् । कायसंवेधः-तिर्यग्गतितो नरके गमनं नरकात् तिर्यग्गतौ आगमनं कियत्कालपर्यन्तं सेवनं गमनागमनं च

अथवा असंख्यात तक जीव वहां उत्पन्न होते हैं 'ऐसा कहना चाहिये, इसी प्रकार से शर्करा प्रभा में उत्पन्न होने के योग्य जीवों के शरीर का संहनन कितने प्रकार का होता है ? तो इसका उत्तर है कि उनको शरीर का संहनन छहों प्रकार का होता है, इनके शरीर की अवगाहना रत्नप्रभा में उत्पन्न होने वाले असंज्ञी जीवों के शरीर की अवगाहना की तरह जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण की होती है, इसी प्रकार से संस्थान, लेश्या, दृष्टि, ज्ञानाज्ञान, योग, उपयोग, संज्ञा, कषाय, इन्द्रिय, समुद्घात, वेदना, वेद, आयु, अध्यवसान और अनुबन्ध इन द्वारों में भी कथन जानना चाहिये, कायसंवेध-तिर्यग्गति से नरक में गमन और नरक से तिर्य-ग्गति में आगमन इस रूप होता है, अतः उस तिर्यग्गति का और नरक गति का सेवन और उसमें गमनागमन कितने काल तक होता

સુધીના જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસં-ખ્યાત સુધીના જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહી લેવું જોઇએ.' એજ રીતે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોના શરીરનું સંહ-નન કેટલા પ્રકારનું હોય છે ? તો એનો ઉત્તર એ પ્રમાણે છે કે-તેઓના શરીરનું સંહનન છએ પ્રકારનું હોય છે. તેમના શરીરની અવગાહના અસંજ્ઞી જીવોના શરીરની અવગાહના પ્રમાણે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણ વાળી હોય છે. એજ રીતે સંસ્થાન લેશ્યા દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સંજ્ઞા, કષાય, ઇન્દ્રિય, સમુદ્ઘાત, વેદના, વેદ આયુ, અધ્યવસાન અને અનુબંધ એ દ્વારોના સંબં-ધમાં પણ કથન સમજી લેવું.

કાયસંવેધ—તિર્યગ્ગતિથી નરકમાં ગમન અને નરકથી તિર્યંચ ગતિમાં આવવું એ રૂપથી હોય છે. જેથી એ તિર્યંચ ગતિનું અને નરકગતિનું સેવન અને તેમાં ગમનાગમન કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

भवतीति प्रश्नस्य भवादेशेन भवद्वयपर्यन्तं गमनागमनं भवतीत्युत्तरम्-एतत्पर्यन्तं रत्नप्रभाप्रकरणं वक्तव्यमिति । 'कालादेसेणं' कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः, जह-न्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' जघन्येन सागरोपममन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम् 'उक्कोसेणं वारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण द्वादशसागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं कालं सेवेज्जा एवइय कालं गइरागइं करेज्जा' एतावन्तं कालं सेवेत एतावन्तमेव कालं गत्यागती कुर्यात् हे गौतम ! इमे जीवाः शर्कराप्रभायामुत्पित्सवो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्ताधिकं सागरोपमम् उत्कृष्टस्तु पूर्वकोटयधिकद्वादशसागरोपमात्मकपर्यन्तं पर्याप्तदीर्घा-

है ? तो इस प्रश्न के उत्तर में यहां ऐसा कहना चाहिये कि भव की अपेक्षा जघन्य दो भव तक होता है, इस प्रकार का रत्नप्रभा सम्बन्धी प्रकरण यहां तक का यहां कहना चाहिये, 'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा 'जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' तिर्यग्गति का और नरक गति का सेवन और उसमें गमनागमन जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक एक सागरोपम तक और 'उक्कोसेणं बारस सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक बारह सागरोपम तक होता है, इस प्रकार वह जीव 'एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' इतने काल तक उस गति का सेवन कर सकता है और इतने ही काल तक वह गमनागमन कर सकता है। तात्पर्य इस कथन का ऐसा हैं कि ये जीव जो शर्कराप्रभा में उत्पन्न होने के योग्य हैं जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक एक सागरोपम काल तक और उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक बारह सागरोपम

એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે-ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ સુધીનું હોય છે. આ રીતનું રત્નપ્રભા સંબંધી સઘળું પ્રકરણ આ કથન સુધીનું અહિયાં કહી લેવું. 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાએ 'जहण्णेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' તિર્યગ્ગતિનું અને નરક ગતિનું સેવન અને તેમાં ગમનાગમન જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ સુધી અને 'उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વ કોટિ અધિક બાર સાગરોપમ સુધી હોય છે. આ રીતે તે જીવ 'एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' આટલા કાળ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલાજ કાળ સુધી ગમના ગમન કરતો રહે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જે આ જીવ શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક સાગરોપમ કાળ સુધી તે પ્રમાણેની તિર્યંચ ગતિનું અને શર્કરાપ્રભા

शुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्तादृशतिर्यग्गतिं शर्कराप्रभानारकगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तम् उभयत्र स्थाने गमनागमने कुर्यादितिभावः।१। 'एवं रयणप्पभा पुढवीगमसरिसा णव वि गमगा भाणियव्वा' एवं रत्नप्रभापृथिवी गमसदृशा नवापि गमा भणितव्याः रत्नप्रभानारकपृथिवीप्रकरणे यथा यथा प्रथमादिगमाः कथिता स्तथैव इहापि शर्करा प्रभायामपि नव गमाः वक्तव्याः, रत्नप्रभापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं सव्वगमएसु वि नेरइयठिइसंवेहेसु सागरोवमा भाणियव्वा' नवरं सर्वगमकेषु अपि नैरयिकस्थितसंवेधेषु सागरोपमा भणितव्या रत्नप्रभापृथिव्यां नारकाणाम् स्थितिद्वारे संवेधद्वारे च जघन्यतो दशसहस्रवर्षाणि कथितानि, उत्कृष्टतः सागरोपमं कथितम्

काल तक ताहशतिर्यग्गति का और शर्करा प्रभा नारक गति का सेवन कर सकते हैं और इतने ही काल तक दोनों स्थानों में गति आगति कर सकते हैं। 'एवं रयणप्पभा पुढवीगमसरिसा णव वि गमगा भाणियव्वा 'इस प्रकार से रत्नप्रभा-पृथिवी के प्रकरण में जैसे नव गमक कहे गये हैं उसी प्रकार से वे नवों गमे यहां शर्कराप्रभा में भी कहना चाहिये, अब सूत्रकार रत्नप्रभा की अपेक्षा जा भिन्नता है यहां उसे प्रगट करते हैं—'णवरं' इत्यादि-'नवरं सव्वगमएसु वि नेरइयठिइ संवेहेसु सागरोवमा भाणियव्वा 'इसके द्वारा वे यह समझाते हैं कि समस्त गमकों में यहां नैरयिक की स्थिति और संवेध में 'सागरोपम' इस शब्द का प्रयोग करना चाहिये, अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी में नारकों की स्थिति द्वार में और संवेध द्वार में जघन्य से दश हजार वर्ष और उत्कृष्ट से

પૃથ્વીના નારકપણાનું સેવન કરે છે. 'एवं रयणप्पभापुढवीगमसरिसा णव गमगा भाणियव्वा' એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે નવ ગમો કહ્યા છે તે જ પ્રમાણેના તે નવગમો અહિં શર્કરાપ્રભામાં પણ કહી લેવા જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભાની અપેક્ષાએ જે ભિન્નપણુ છે, તે અહિયાં પ્રગટ કરે છે.-'णवरं' ઇત્યાદિ 'णवरं सव्वगमएसु वि नेरइयट्ठिइय संवेहेसु सागरोपमा भाणियव्वा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકાર એ સમજાવે છે કે-સઘળા ગમકોમાં અહિયાં નૈરયિકની સ્થિતિ અને સંવેધમાં 'सागरोवम' આ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ-અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકોની સ્થિતિદ્વારમાં અને સંવેધ દ્વારમાં જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમ એ પ્રમા-

शर्कराप्रभादि द्वितीयादि पृथिव्यां जघन्यत उत्कृष्टतश्चापि सागरोपमाण्येव वक्तव्यानि। रत्नप्रभागमतुल्या तत्रापि गमाः कियत्पर्यन्तं ज्ञातव्याः ? तत्राह–'एवं जाव इत्यादि। 'एवं जाव छट्टपुढवीत्ति' एवं यावत् षष्ठपृथिवीति, शर्कराप्रभात आरभ्य षष्ठ पृथिवी तमा तत्पर्यन्तं जीवानां सर्वे गमा रत्नप्रभाशर्करापृथिवी वदेव-गन्तव्या इति। अत्रापि यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति–'नवरं' इत्यादि, 'नवरं नेरइयठिई जा जत्थ पुढवीए जहन्नुक्कोसिया सा तेणं चेव कमेणं चउगुणा कायव्वा' नवरं नैरयिकस्थिति र्या यत्र पृथिव्यां जघन्या उत्कृष्टा वा सा तेनैव क्रमेण चतुर्गुणा कर्तव्या, कस्यां पृथिव्यां कियतीस्थितिरिति गाथा द्वयेनाह–

एक सागरोपम ऐसे शब्दों का प्रयोग किया गया है, परन्तु शर्कराप्रभा आदि पृथिवीयों में जघन्य और उत्कृष्ट दोनों प्रकार के कथन में सागरोपम शब्द का ही प्रयोग करना चाहिये, ये रत्नप्रभा सम्बन्धी नौ गमों की तुल्यतावाले अन्य इतर पृथिवियों के नौ गम छट्ठी पृथिवी तक ही जानना चाहिये, यही बात 'एवं जाव छट्ठ पुढवीत्ति' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गयी है। अर्थात् शर्करा प्रभा से लेकर छटी तमा पृथिवी तक वहां के जीवों के समस्तगम रत्नप्रभा और शर्कराप्रभा के जीवों के जैसे हैं। परन्तु यहां पर भी जो भिन्नता है–उसे सूत्रकार 'नवर' इत्यादि पाठ द्वारा प्रगट करते हैं–नवरं नेरइयठिई जा जत्थ पुढवीए जहन्नुक्कोसिया सा तेणं चेव कमेणं चउगुणा कायव्वा' वे इस पाठ द्वारा यह समझा रहे हैं कि जहां पर जितनी नैरयिक की स्थिति जघन्य और उत्कृष्ट है उसे उसी के अनुसार चौगुनी कर लेना चाहिये, किस पृथिवी

એના શબ્દોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ શર્કરાપ્રભા વિગેરે બીજી પૃથ્વીયોમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને પ્રકારના કથનમાં સાગરોપમ શબ્દનોજ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. રત્નપ્રભા સંબંધી નવ ૯ ગમોની સમાનતાવાળા ઈતર પૃથ્વીયોના નવ ગમો છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધીજ જાણવા એજ વાત 'एवं जाव छट्ठी पुढवीत्ति' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. અર્થાત્ શર્કરાપ્રભાથી લઈને છઠ્ઠી તમા પૃથ્વી સુધી ત્યાંના જીવોના બધાજ ગમો રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભાના જીવોના કથન પ્રમાણે છે. પરંતુ અહિયાં તે કથન કરતાં જે ભિન્નપણુ છે તેને સૂત્રકાર 'नवरं' ઈત્યાદિ પાઠ દ્વારા પ્રગટ કરે છે. તે આ પ્રમાણે છે –नवरं नेरइयठिई जा जत्थ पुढवीए जहन्नुक्कोसिया सा तेणं चेव कमेणं चउगुणा कायव्वा' તેઓ આ પાઠ દ્વારા એ સમજાવે છે કે–જ્યાં જેટલી નૈરયિકની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કહી છે, તેને તેજ પ્રમાણે ચાર ગણી કરવી જોઈએ. કઈ પૃથ્વીમાં કેટલી સ્થિતિ છે ? એજ વાત હવે આ બે

'सागरमेगं तिय सत्त दस य सत्तरस तहय वावीसा।
तेत्तीसा जाव ठिई, सत्तसु वि कमेण पुढवीसु ॥१॥
तथा—'जा पढमाए जेट्ठा सा बीयाए कणिट्ठिआ भणिया।
तरतमजोगो एसो, दसवाससहस्सरयणाए' ॥२॥
एकं सागरं त्रीणि सप्त दशच सप्तदशच तथैव द्वाविंशतिः च।
त्रयस्त्रिंशत् यावत् स्थितिः सप्तस्वपि क्रमेण पृथिवीषु ॥१॥
तथा—या प्रथमायां ज्येष्ठा सा द्वितीयायां कनिष्ठिका भणिता।
तरतमयोग एषः दशवर्षसहस्राणि रत्नायाम् ॥२॥ इतिच्छाया।

में कितनी स्थिति है यही बात अब इस दोनों गाथा से सूत्रकार प्रकट करते हैं–'सागरमेगं तिय' इत्यादि प्रथम रत्नप्रभा पृथिवीमें एक सागरोपम की स्थिति है, द्वितीय शर्करा पृथिवी में तीन सागरोपम की स्थिति है तृतीय पृथिवी में सात सागरोपम की स्थिति है चतुर्थ पृथिवी में दश सागरोपम की स्थिति है, पंचमी पृथिवी में १७ सागरोपम की स्थिति है छट्ठी पृथिवी में २२ सागरोपम की स्थिति है और सातवीं पृथिवी में ३३ सागरोपम की स्थिति है, यह उत्कृष्ट स्थिति का कथन है, प्रथम पृथिवी में जो उत्कृष्ट स्थिति है वह दूसरी पृथिवी में जघन्य है, द्वितीय पृथिवी की उत्कृष्ट स्थिति तृतीय पृथिवी में जघन्य है, इसी प्रकार से यावत् सातवीं पृथिवी तक जानना चाहिये, प्रथम पृथिवी में जघन्य स्थिति दश हजार वर्ष की है, उसे चतुर्थगुणी स्थिति को करने की जो बात कही गयी है वह कायसंवेध में कही गयी जाननी चाहिये, जैसे

ગાથાથી સૂત્રકાર બતાવે છે.–'सागरमेगं तिय' ઈત્યાદિ પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં એક સાગરોપમની સ્થિતિ છે. બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. ત્રીજી પૃથ્વીમા સાત સાગરોપમની સ્થિતિ છે ચોથી પૃથ્વીમાં દશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, પાંચમી પૃથ્વીમાં ૧૭ સત્તર સાગરોપમની સ્થિતિ છે. છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. અને સાતમી પૃથ્વીમાં ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન છે. પહેલી પૃથ્વીમાં જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, તે બીજીમાં જઘન્ય સ્થિતિ છે, બીજી પૃથ્વીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીજી પૃથ્વીમાં જઘન્ય છે. એજ રીતે યાવત્ સાતમી પૃથ્વી સુધી સમજવું પહેલી પૃથ્વીમાં જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે. તેને ચાર ગણી કરવાની જે વાત પહેલાં કહી છે, તે કાયસંવેધમાં કહી છે તેમ સમજવું. જેમકે પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ

कुत्रेति—उत्कृष्टे कायसंवेधे चतुर्गुणा कर्तव्येति भावः, तथाहि—अत्र यदुक्तं गाथायाम् 'सागरमेगं' रत्नप्रभानामकप्रथमपृथिव्यामेकसागरोपमप्रमिता स्थितिः कथिता सा कायसंवेधे चतुर्गुणितेति चतुः सागरोपमाणि ज्ञातव्या। एवं द्वितीयायां शर्कराप्रभायां त्रीणि सागरोपमाणि स्थितिः कथिता तस्याश्चतुर्भिर्गुणने द्वादशसागरोपमाणि स्थितिर्भवति, अतएवात्र शर्कराप्रभासूत्रे कथितम्—'उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं' इति, एवं पूर्वकोटयोऽपि चतुर्षु संज्ञितिर्यग्भवेषु चतस्र एवेति। अनेन क्रमेण चतुर्गुणा भवतीति, सूत्रकारः—स्वयमेव दर्शयति—'वालुयप्पभाए' इत्यादि, 'वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसं सागरोवमाइं चउगुणिया भवइ' वालुकाप्रभायां पृथिव्यां सप्तसागरोपमा स्थितिरिति कायसंवेधे उत्कृष्टे

प्रथम रत्नप्रभा पृथिवी में उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम की कही गया है यही स्थिति कायसंवेध में चार सागरोपम की होती है, इसी प्रकार द्वितीय शर्करा प्रभा में तीन सागरोपम की स्थिति कही गयी है—सो यही स्थिति कायसंवेध में बारह सागरोपम की हो जाती है, इसीलिये इस शर्करा प्रभा सूत्र में सूत्रकार ने 'उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं' कायसंवेध में बारह सागरोपम की स्थिति कही है, इसी प्रकार से चार संज्ञी तिर्यग्भवों कीपूर्व कोटियां चार कही हैं। इसी क्रम से वे चतुर्गुणित होती है। इसी चतुर्गुणित की बात को सूत्रकार स्वयं प्रदर्शित करने के अभिप्राय से 'वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसं सागरोवमाइं चउगुणिया भवइ' ऐसा सूत्र पाठ कह रहे हैं, इसके द्वारा यही उन्होंने समझाया है कि बालुका प्रभा नाम की नरक पृथिवी में जो सात साग-

---

એક સાગરોપમની કહી છે એજ સ્થિતિ કાય સંવેધમાં ચાર સાગરોપમની થઈ જાય છે. એજ રીતે બીજી શર્કરાપ્રભામાં ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. તો એજ સ્થિતિ કાય સંવેધમાં ૧૨ બાર સાગરોપમની થઈ જાય છે, તેથી આ શર્કરાપ્રભા સૂત્રમાં સૂત્રકારે 'उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं' કાયસંવેધમાં બાર સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. એજ રીતે ચાર સંજ્ઞી તિર્યંચભવોમાં પૂર્વકોટિયો ચાર જ છે, એજ ક્રમથી તે ચાર ગણી થાય છે. આજ ચાર ગુણા કરવાની વાત સૂત્રકાર પોતે જ પ્રગટ કરવાના અભિપ્રાયથી નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે.—'बालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसं सागरोवमाइं चउगुणिया भवइ' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે એજ કહ્યું છે કે—વાલુકાપ્રભા નામની નરક પૃથ્વીમાં સાત સાગરોપમની જે સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, તેને ચાર

अष्टाविंशतिः सागरोपमाणि चतुर्गुणिता स्थिति भवतीति। 'पंकप्पभाए चत्तालीसं' पङ्कप्रभायां दशसागरोपमस्थितेश्चतुर्गुणने कायसंवेधे चत्वारिंशत्सागरोपमाणि भवन्ति। 'धूमप्पभाए अट्ठसट्ठि' धूमप्रभायां सप्तदशसागरोपमस्थितेश्चतुर्गुणने अष्टषष्टिः सागरोपमाणि भवन्ति तथा-'तमाए अट्ठासीई' तमायां नारकपृथिव्यां द्वाविंशतिसागरोपमस्थितेश्चतुर्गुणने अष्टाशीतिः सागरोपमाणि भवन्ति। एवं क्रमः-षट्स्वपि पृथिवीषु कायसंवेधद्वारे स्थिति ज्ञातव्या। सम्प्रति संहननानि दर्शयति-'संघयणाइं' इत्यादि, 'संघयणाइं वालुयप्पभाए पंचविहसंघयणी' वालुकाप्रभायां पृथिव्यां पञ्चविधसंहननिनः नारका भवन्ति, 'तं जहा' तद्यथा-'वयरोसहनारायसंघयणी' वज्रऋषभनाराचसंहननिनः, 'जाव खीलियासंघयणी'

रोपमकी स्थिति कही गयी है उसे चौगुणी करने पर कायसंवेध में वह २८ सागरोपम की स्थिति हो जाती है, पङ्कप्रभा में उत्कृष्ट स्थिति दश सागरोपम की कही गयी है, इसे चौगुनी करने पर वह चालीस सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति हो जाती है वह कायसंवेध में होती है धूमप्रभा में उत्कृष्ट स्थिति १७ सागरोपम की है, इसे चौगुनी करने पर जो ६८ सागरोपम होते हैं वे कायसंवेध में होते हैं। तथा तमा नाम की नरक पृथिवी में जो उत्कृष्ट स्थिति २२ सागरोपम की है उसे चौगुनी करने पर ८८ सागरोपम की स्थिति कायसंवेध में होती है, इस प्रकार से ६ पृथिवियों में कायसंवेध द्वार में स्थिति जाननी चाहिये 'संघयणाइं वालुयप्पभाए पंचविहसंघयणी' वालुकाप्रभा में जाने वाले तिर्यंच पांच प्रकार के संहनन वाले, होते हैं-जैसे-वज्र ऋषभनाराच-

---

ગણી કરવાથી કાય સંવેદમાં તે ૨૮ અઠ્યાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિ થઈ જાય છે. પંકપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસ સાગરોપમની કહી છે. તેને ચાર ગણી કરવાથી ચાલીસ સાગરોપમની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થઈ જાય છે તે કાયસંવેધમાં થાય છે. ધૂમપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ સત્તર સાગરોપમની છે. તેને ચાર ગણી કરવાથી જે ૬૮, અડસઠ સાગરોપમ થાય છે, તે કાય સંવેધમાં થાય છે. તથા તમા નામની નરક પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે, તેને ચારગણી કરવાથી ૮૮ અઠયાસી સાગરોપમની સ્થિતિ કાયસંવેધમાં થાય છે. આ રીતે છ ૬ પૃથ્વીયોમાં કાયસંવેધ દ્વારમાં સ્થિતિ વિષેનું કથન સમજવું. 'સંઘયણાઇં વાલુયપ્પભાએ પંચવિહસંઘયણી' વાલુકાપ્રભામાં પાંચ પ્રકારના સંહનનવાળા નારકો હોય છે.-જેમ કે-વજ્ર-

यावत् कीलिकासंहननिनः, अत्र यावत्पदेन ऋषभनाराचनाराचा-र्धनाराचेति संहननत्रयस्य ग्रहणमिति वज्रऋषभनाराचादारभ्य कीलिकासंहननपर्यन्तं पञ्चप्रकारकमपि संहननं वालुकाप्रभायां पृथिव्यामवगन्तव्यम्। 'पंकप्पभाए चउव्विहसंघयणी' पङ्कप्रभायां चतुर्विधसंहननिनः,-चतुःप्रकारकसंहननवन्तो नारका भवन्तीति। 'धूमप्पभाए तिविहसंघयणी' धूमप्रभायां त्रिविधसंहननिनो भवन्ति

'तमाए दुविहसंघयणी' तमायां पृथिव्यां द्विविधसंहननिनः-द्विप्रकारकसंहननवन्तो नारका भवन्तीति। 'तं जहा' तद्यथा 'वइरोसभनारायसंघयणी य उसभनारायसंघयणी य' वज्रऋषभनाराचसंहननिनश्च ऋषभनाराचसंहननिनश्च, तमायां वसतां नारकाणां शरीरसंहननं द्विप्रकारकमेव भवति, आद्ययोर्द्वयोः पृथिव्योर्नारकाः सेवार्त्तसंहननिनो भवन्तीति। 'सेसं तं चेव' शेषं यद्वैलक्षण्यं कथितं

वाले यावत् कीलीका संहनन वाले, यहां यावत्पद से ऋषभनाराच, नाराच, अर्धनाराच इन तीन संहननों का ग्रहण हुआ है, इस प्रकार वज्र ऋषभनाराच संहनन से लेकर कीलिका संहनन तक के पांच प्रकार के संहनन वालुका प्रभा नामकी पृथिवी में जाने वाले के होते हैं। 'पंकप्पभाए चउव्विह संघयणी' पङ्कप्रभा पृथिवी में चार प्रकार के संहननी जाते हैं। 'धूमप्पभाए तिविहसंघयणी' धूमप्रभा में तीन प्रकार के संहनन वाले जाते हैं। 'तमाए दुविहसंघयणी' तमा पृथिवी में दो प्रकार के संहननवाले जाते हैं जैसे-वज्रऋषभनाराच वाले और ऋषभनाराच वाले। आदि की दो पृथिवीयों में सेवार्त्त संहनन वाले भी जाते हैं। 'सेसं तं चेव' इस कथित वैलक्षण्य से अतिरिक्त जो उपपात परि-

---

ઋષભનારાચવાળા, યાવત્ કીલિકા સંહનનવાળા અહિં યાવત્પદથી ઋષભ નારાચ, અર્ધનારાચ, આ ત્રણ સંહનનો ગ્રહણ કરાયા છે. આ રીતે વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનનથી લઈને કીલિકા સંહનન સુધીના પાંચ પ્રકારના સંહનન વાલુકાપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં હોય છે.

'पंकप्पभाए चउव्विहसंघयणी' પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં ચાર પ્રકારના સંહનની-સંહનનવાળા 'धूमप्पभाए तिविहसंघयणी' ધૂમપ્રભામાં ત્રણ પ્રકારના સંહનનવાળા નારકો હોય છે. 'तमाए दुविहसंघयणी' તમા નામની પૃથ્વીમાં બે પ્રકારના સંહનનવાળા નારકો હોય છે. જે આ પ્રમાણે છે. વજ્રઋષભનારાચવાળા ૧ અને ઋષભનારાચવાળા પહેલી બે પૃથ્વીયોમાં સેવાર્ત સંહનનવાળા નારકો હોય છે. 'सेसं तं चेव' આ પ્રમાણે આ કહેલ ફેરફાર શિવાય ઉપપાત, પરિમાણ,

तदतिरिक्तं यदवशिष्टम् उपपातपरिमाणादिकं तत्सर्वमपि पूर्ववदेव बोद्धव्यमिति। तदेवमुक्ता रत्नप्रभादि तमापर्यन्तषट्पृथिवीवक्तव्यता। अथ अधः सप्तमी पृथिव्या वक्तव्यतामाह-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय' इत्यादि। 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः-योग्यः, 'अहे सत्तमाए पुढवीए नेरइएसु' अधः सप्तम्याः पृथिव्याः नैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उपपत्तुम्, 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत, हे भदन्त! पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः अधः सप्तम्याः पृथिव्याः संबन्धिनरकावासे उत्पत्तियोग्यो विद्यते स खलु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः कियत्कालस्थितिकनैरयिकेषूत्पद्येत इति उत्पादविषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं बावीसं सागरोवमट्ठिइएसु' जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु नैरयिषु उत्पद्येत इत्यग्रिमक्रियया संबन्धः, 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जे-

---

माण आदिक है वह सब भी पूर्व के जैसे ही जानना चाहिये, इस प्रकार रत्नप्रभा से लेकर तमा तक की ६ पृथिवियों की वक्तव्यता कही, अब अधःसप्तमी पृथिवी की वक्तव्यता का कथन सूत्रकार करते हैं 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय' इत्यादि-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! पर्याप्त, संख्यात वर्षायुष्क, पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिक जीव जो सप्तम नरक पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने वर्ष की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! जहन्नेणं बावीसं सागरोवमट्ठिइएसु०' जघन्य से २२ सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में

વિગેરે જે દ્વારો છે તે તમામ પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવા આ રીતે રત્નપ્રભાથી લઈને તમા સુધીની છ પૃથ્વીયોનું કથન કર્યું. હવે સૂત્રકાર અધઃ સપ્તમી નામની સાતમી પૃથ્વીનું કથન કરે છે.-'પજ્જત્ત સંખેજ્જવાસાઉય' ઇત્યાદિ. આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ પર્યાપ્ત, સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવ કે જે સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા વર્ષની સ્થિતિ વાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं बावीसं सागरोवमट्ठिइएसु०' જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ज्जा' उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत, जघन्योत्कृष्टाभ्यां द्वाविंशतित्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकनैरयिकेषु अधःसप्तम्याः संज्ञिषु-पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामुत्पत्ति भवतीति भावः। 'ते णं भंते ! जीवा०' इति-'ते णं भंते ! जीवा एगसमएण केवइया उववज्जंति' ते-पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवा एकसमयेन कियन्तोऽध:सप्तम्याः पृथिव्याः नरकावासे समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्।

अथाग्रेऽतिदेशमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं जहेव रयणप्पभाए णव गमगा लद्धी वि सच्चेव' एवं यथैव रत्नप्रभायां नवगमकाः लब्धिरपि सैव रत्नप्रभाप्रकरणवदेव इहापि नवगमका वक्तव्या स्तथा प्राप्तिरपि नारकाणां यथा भवति सा प्राप्तिरपि तथैव वक्तव्या इति। रत्नप्रभापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदिह दर्शयति-'नवरं' इत्यादि 'नवरं

उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से ३३ सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! जीवा' हे भदन्त ! वे पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव एक समय में वहां सातवीं भूमि में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वे जघन्य से वहां एक अथवा दो अथवा तीन तक उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात तक उत्पन्न होते हैं। 'एवं जहेव रयणप्पभाए, णव गमगा लद्धी वि सच्चेव' इस प्रकार रत्नप्रभा प्रकरण के जैसे यहां पर भी नौ गमक कह लेना चाहिये, तथा प्राप्ति भी नारकों के जैसी होती है वह प्राप्ति भी उसी प्रकार से कह लेनी चाहिये, रत्नप्रभा की

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'તે ણં ભંતે જીવા' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા એવા તે જીવો એક સમયમાં તે સાતમી નરક ભૂમિમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તેઓ એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जहेव रयणप्पभाए णव गमगा लद्धी वि सच्चेव' આ રીતે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જેમ અહિયાં પણ ૯ નવ ગમકો કહી લેવા જોઈએ. તથા પ્રાપ્તિ પણ નારકોની જેમ હોય છે. તે પ્રાપ્તિ પણ એજ પ્રમાણે અહિયાં કહેવી જોઈએ. રત્નપ્રભાની અપેક્ષાએ અહિંના કથનમાં જે

वयरोसभनारायसंहयणी' नवरम्-केवलं विशेषोऽयम्-अत्र वज्रऋषभनाराच-संहननिनो नारका भवन्ति, अत्रेदमेकमेव संहननं भवति इति भावः, तथा इदमपि-वैलक्षण्यं सप्तमपृथिव्याम् यत् 'इत्थिवेयगा न उववज्जंति' स्त्रीवेदका नारकाः सप्तमपृथिव्यां नोपपद्यन्ते स्त्रीणां षष्ठनरकपृथिवीपर्यन्तमेव उत्पत्तेः, यदि कदाचित् स्त्रीणां सप्तमपृथिव्यामुत्पत्ति र्भवेत्तदा स्त्रीवेदकाः सप्तमनरकेऽपि समुत्पद्यन्ते इति कथ्येत परन्तु नैवं भवति स्त्रीणां तत्रोत्पत्तेरनभ्युपगमात् अतः स्त्रीवेदकाः नोत्पद्यन्ते इति। कथं न स्त्रियस्तत्र सप्तमनरके उत्पद्यन्ते इति चेत् सर्वज्ञवचन-प्रामाण्यादित्युत्तरम् इति। 'सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति' शेष तदेव यावदनुबन्ध

अपेक्षा यहां की वक्तव्यता में जो अन्तर है वह 'नवरं' इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा प्रभु प्रकट करते हैं-यहां सप्तमी अधःपृथिवी में वज्रऋषभ नाराच संहनन वाले जीव ही होते हैं। अर्थात् यहां इसी एक संहनन वाले ही उत्पन्न होते हैं। तथा इस सप्तम पृथिवी में स्त्रीवेदक जीव उत्पन्न नहीं होते हैं। क्यों कि स्त्रीवेद वालों की उत्पत्ति छट्ठी पृथिवी तक ही होती है। यदि कदाचित् स्त्रियों की उत्पत्ति सातवीं पृथिवी में होती है ऐसी बात मानी जावे-तो स्त्रीवेदक सप्तम नरक में भी उत्पन्न होते है ऐसा कहा जा सकता है, परन्तु ऐसा तो होता नहीं है, क्यों कि स्त्रियों की वहां उत्पत्ति मान्य नहीं हुई है, इसलिये स्त्रीवेदक वहां उत्पन्न नहीं होते हैं, स्त्रीजन वहां सप्तम नरक में क्यों उत्पन्न नहीं होते हैं, यदि कोई इस प्रकार से पूछे तो उसका उत्तर एक यही है कि 'सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति' इसके अतिरिक्त और सब कथन अनुबन्ध तक

ફેર ફાર છે તે 'नवरं' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રભુ પ્રગટ કરે છે.-અહિયાં સાતમી અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં વજ્રઋષભનારાચ સંહનન વાળા જીવો જ નારક થાય છે. અર્થાત્ નારકમાં જાય છે. અર્થાત્ અહિયાં એ એકજ સંહનન હોય છે. તથા આ સાતમી પૃથ્વીમાં સ્ત્રીવેદક જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે-સ્ત્રીવેદ વાળાઓની ઉત્પત્તિ ૬ છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી જ હોય છે. જો કદાચ સ્ત્રિયોની ઉત્પત્તિ સાતમી પૃથ્વીમાં થાય છે, એ વાત માનવામાં આવે તો સ્ત્રીવેદક સાતમા નરકમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ કહી શકાય, પણ તેવી રીતે થતું નથી. કેમકે-ત્યાં સ્ત્રિયોની ઉત્પત્તિ માન્ય થઈ નથી. જેથી સ્ત્રીવેદકો ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે-સ્ત્રિયો ત્યાં સાતમી નરકમાં કેમ ઉત્પન્ન થતી નથી? તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એક એજ છે કે-આ રીતની સર્વજ્ઞ પ્રભુની આજ્ઞા છે, 'सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति' આ શિવાય બીજું

इति, परिमाणादारभ्य अनुबन्धपर्यन्तं स्थितिलेश्यादिकं सर्वमपि पूर्ववदेव बोद्धव्यम् तत्र किमपि न वैलक्षण्यमिति। 'संवेहो भवादेसेणं' संवेधो भवादेशेन-भवप्रकारेण भवापेक्षयेत्यर्थः 'जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि द्वौ भवौ मत्स्यस्य एकश्च भवो नारकस्य प्रथमं मत्स्यस्ततो मृत्वा नारकतां गतः पुनरपि नरकान्निःसृत्य मत्स्यो भवतीत्येवं क्रमेण त्रीणि भवग्रहणानि भवन्ति तदेवं भवापेक्षया त्रीणि भवग्रहणानि जघन्यतस्तादृशपर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवस्य भवन्तीति। 'उक्कोसेणं सत्तभवग्गहणाइं' उत्कर्षेण सप्तभवग्रहणानि भवन्ति। प्रथमं मत्स्यः१, ततो मृत्वा सप्तम्यां नारक-

पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये, अर्थात् परिमाण से लेकर अनुबन्ध तक का समस्त कथन पूर्व में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये, उसमें पूर्व की अपेक्षा कुछ भी भिन्नता नहीं है।' संवेहो भवादेसेणं तिन्नि०' संवेध भवकी अपेक्षा जघन्य से तीन भव तक का और उत्कृष्ट से सात भव तक का है तथा काल की अपेक्षा से वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से वह चार पूर्व कोटी अधिक ६६ सागरोपम का है, इस कथन का सार ऐसा है कि-जघन्य से तीन भवों को ग्रहण करने की बात कही है सो वह इस प्रकार से जाननी चाहिये कि यहां दो भव मत्स्यों के होते हैं और एक भव नारक का होता है प्रथम भव उसका मत्स्य का और द्वितीय भव नारक का और तृतीय भव मत्स्य का इस क्रम से ये तीन होते हैं। तथा-सात भव उत्कृष्ट से इस प्रकार से होते हैं-प्रथम भव मत्स्य का

તમામ કથન પહેલાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે સમજવું. તેમાં પહેલાં કરતાં કાંઈજ ફેરફાર નથી. 'संवेहो भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि०' સંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી ત્રણભવ સુધીનો અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતભવ સુધીનો છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર પૂર્વ કોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. આ કથનનનો સાર એવો છે કે-જઘન્યથી ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરવાનું કથન પહેલા કર્યું છે, તે એ રીતે સમજવું કે-અહિયાં બેભવ માછલાઓમાં થાય છે. અને એક ભવ નારક પણાનો હોય છે, તેનો પહેલો ભવ માછલાનો છે, બીજો ભવ નારકનો અને ત્રીજો ભવ માછલાનો આ ક્રમથી ત્રણ ભવો હોય છે, તથા સાત ભવ ઉત્કૃષ્ટથી કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે-પહેલો ભવ મત્સ્યનો બીજો ભવ સાતમી પૃથ્વીના નારકનો ત્રીજો ભવ

पृथिव्यां गच्छति२, नरकान्निःसृत्य मत्स्यो भवति३, पुनर्मृत्वा सप्तम्यां गच्छति४, पुनस्ततो निःसृत्य मत्स्यो भवति५, पुनर्मृत्वा नारको भवति६, पुनस्ततो नारकान्निःसृत्य मत्स्यो भवति७, इत्येवं क्रमेण भवापेक्षया सप्त-भवग्रहणानि भवन्तीति। 'कालादेसेणं' कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः 'जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्ताभ्यामभ्यधिकानि अन्तर्मुहूर्तद्वयाधिक द्वाविंशति सागरोपमात्मककालो भवति 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि, 'चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि चतुः पूर्वकोटयधिकषट्षष्टिसागरोपमकालो भवति कालापेक्षयेत्यर्थः 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं तथा नारकगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमनं कुर्यादिति। अयं भावः-सप्तम्यां पृथिव्यां द्वाविंशतिसागरोपमायुष्कत्वेन

द्वितीय भव सप्तमी पृथिवी के नारक का, तृतीय भव पुनः मत्स्य का चतुर्थ भव पुनः सप्तमी पृथिवी के नारक का पांचवां भव मत्स्य का, छट्ठा भव सप्तमी पृथिवी के नारक का और सातवाँ भव पुनः मत्स्य का इस प्रकार से जघन्य और उत्कृष्ट से ३ और ७ भवों को ग्रहण करनेकी बात है। तथा काल की अपेक्षा से जघन्य दो अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ सागरोपम का काल है, और उत्कृष्ट से चार पूर्व कोटी अधिक ६६ सागरोपम का काल है। इस प्रकार वह पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव इतने भवों तक एवं काल तक भव और काल की अपेक्षा उस तिर्यग्गति का और नरक गतिका सेवन करता है और

પાછો માછલાનો ચોથો ભવ પાછો સાતમી પૃથ્વીના નારકનો પાંચમો ભવ માછલાનો છઠ્ઠો ભવ સાતમી પૃથ્વીના નારકનો અને સાતમો ભવ પાછો માછલાનો. આ રીતે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩ ત્રણ અને ૭ સાત ભવોને ગ્રહણ કરવાનું કથન છે. તથા કાળની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમ સુધીનો કાળ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટી અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમ સુધીનો કાળ છે આ રીતે તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો પચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ આટલા ભવો-સુધી અને આટલા કાળ સુધી ભવ અને કાળની અપેક્ષાથી એ તિર્યંચ ગતિનું અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એ બે ગતિમાં ગમનાગમન કર્યા કરે છે.

वारत्रयं समुत्पत्तेः षट् षष्टिः सागरोपमाणि भवन्ति। चतस्रः पूर्वकोटयश्च चतुर्षु-नारकभवान्तरितेषु मत्स्यभवेषु भवन्तीति। अतोऽवसीयते सप्तम्यां पृथिव्यां जघन्यस्थितिषूत्कर्ष तस्त्रीनेव वारानुत्पद्यते, इति। अन्यथैवंविधं भवग्रहणकाल-परिमाणं कथं स्यात्?,। इह चोत्कृष्टकालस्य विवक्षा, तेन जघन्यस्थितिषु त्रीन् वारानुत्पादितः। एवंहि चतुर्थी पूर्वकोटिर्लभ्यते उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्वारद्वयोत्पा-दनेन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणां द्विगुणने षट्षष्टिः सागरोपमाणां लभ्यते, पूर्व-कोटयस्तु तिस्र एवेति प्रथमो गमः ।१।

गमनागमन किया करता है। इस कथन का सार ऐसा है कि सप्तम पृथिवि में ३ बार की उत्पत्ति से ६६ सागरोपम हो जाते हैं, तथा चार पूर्वकोटी अधिकता जो इसमें कही गयी है वह नारक भवों से अन्त-रित मत्स्य भवों की अपेक्षा से कही गयी है, इससे यह निश्चय होता है कि सप्तम पृथिवी में जघन्य स्थिति को लेकर इसका तीन बार तक ही उत्कृष्ट से उत्पाद हो सकता है, यदि ऐसी बात नहीं होती तो फिर जो इस प्रकार से भव ग्रहण का काल परिमाण कहा गया है वह कैसे बन सकता है? यहां उत्कृष्ट काल की विवक्षा है इससे जघन्य स्थिति वाले नैरयिकों में इसे तीन बार उत्पादित कहा गया है। अतः यहां चार पूर्वकोटियां प्राप्त होती हैं, किन्तु उत्कृष्ट स्थिति वाले नैर-यिकों में दो बार के उत्पाद से ६६ सागरोपम का प्रमाण लभ्य होता है और पूर्वकोटियां तीन ही लभ्य होती है ऐसा यह प्रथम गम है।१।

આ કથનનો સાર એ છે કે—સાતમી પૃથ્વીમાં ૫ પાંચ વારની ઉત્પત્તિથી ૬૬ છાસઠ સાગરોપમ થઇ જાય છે. તથા તેમાં ચાર પૂર્વ કોટિ અધિક પણુ જે કહેલ છે, તે નારક ભવોથી અંતરિત મત્સ્ય ભવોની અપેક્ષાથી કહી છે તેથી એ નિશ્ચય થાય છે કે-સાતમી પૃથ્વીમાં જઘન્ય સ્થિતિને લઇને તેનો ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણુ વાર જ ઉત્પાદ થઇ શકે છે. જો એમ ન હોત તો પછી આ રીતે જે ભવ ગ્રહણુ કાલ, પરિણામ કહેલ છે, તે કેવી રીતે બની શકત? અહિયાં ઉત્કૃષ્ટ કાળની વિવક્ષા કરેલ છે. તેથી જઘન્ય સ્થિતિ વાળા નૈરયિ-કોમાં તેનો ત્રણુવાર ઉત્પાત કહેલ છે જેથી અહિયાં ચાર પૂર્વકોટિ થઇ જાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નારકીયોમાં બે વારના ઉત્પાદથી ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનું પ્રમાણુ પ્રાપ્ત થાય છે. અને પૂર્વકોટી ત્રણુજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ પહેલો ગમ કહેલ છે.

अथ जघन्यादिस्थितिकसप्तमपृथिवीनारकविषये उत्पादादिकं प्रदर्शयति-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव जघन्यकालस्थितिकसप्तमनरकपृथिव्याः संबन्धिनैरयिकेषु उत्पन्नो भवेत् 'सच्चेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति' सैव वक्तव्यता यावत् भवादेश इति भवादेशपर्यन्ता पूर्ववक्तव्यतैव इहापि वक्तव्या। 'कालादेसेणं जहन्नेणं०' कालादेशेन जघन्येन० 'कालादेसो वि तहेव जाव चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' कालादेशोऽपि तथैव-पूर्ववदेव यावत् चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, तथाहि-कालादेशेन जघन्येन द्वात्रिंशतिः सागरोपमाणि, द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्ताभ्यामभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट्षष्टिःसागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानीति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावत्कं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिच सेवेत तथा-तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमनं कुर्यादिति द्वितीयो गमः२।

अब जघन्य आदि स्थितिवाले सप्तम पृथिवी के नारक विषय में उत्पाद आदि को सूत्रकार दिखलाते हैं-उसमें वे यह समझाते हैं कि वह पर्याप्त संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यक्योनिक जीव यदि जघन्य काल की स्थितिवाले सप्तम पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होता है तो 'सच्चेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति' वही वक्तव्यता यावत् भवादेश तक यहां कह लेनी चाहिये, 'कालादेसेणं जहन्नेणं०' तथा काल की अपेक्षा जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ सागरोपम तक और उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम तक वह जीव तिर्यग्गति और नारक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है, ऐसा यह द्वितीय गम है।२।

હવે જઘન્ય વિગેરે સ્થિતિવાળા સાતમી પૃથ્વીના નારકોના વિષયમાં ઉત્પાદ વિગેરે સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે-તેમાં તેઓ એ સમજાવે છે કે-તે પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'सच्चेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति' તેજ વક્તવ્યતા યાવત્ ભવાદેશ સુધીની અહિયાં કહી લેવી 'कालादेसेणं जहन्नेणं' તથા કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વ કોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમ સુધી તે જીવ તિર્યંચગતિ અને નારકગતિનુ સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ બીજો ગમ છે.

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः उत्कृष्टकालस्थितिकेषु सप्तमपृथिवीनैरयिकेषु उत्पद्येत यः खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत 'सच्चेव लद्धी जाव अनुबंधोत्ति' सैव लब्धिर्यावदनुबन्ध इति परिमाणादारभ्य अनुबन्धान्तं सर्वमपि प्रकरणं पूर्ववदेव प्रश्नोत्तराभ्यां वक्तव्यमिति। 'भवादेसेण जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवप्रकारेण जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि 'उक्कोसेणं पंचभवग्गहणाइं' उत्कर्षेण पञ्चभवग्रहणानि, तत्र त्रीणि मत्स्यभवग्रहणानि, द्वे च नारकभवग्रहणे इति पञ्च। एतस्मादेव वचनादुत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां वारद्वयमेवोत्पद्यते, इत्यवसीयते। 'काला-

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' इस सूत्र द्वारा गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं-हे भदन्त! यदि वह पर्याप्त संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले सप्तम पृथिवी सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने योग्य है तो वह वहां कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सच्चेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति 'हे गौतम! यहाँ पूर्व परिमाण से लेकर अनुबन्ध तक का समस्त कथन पहिले के जैसा ही प्रश्नोत्तरों द्वारा प्रकट कर लेना चाहिये, 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिण्णि भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा जघन्य से तीन भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से 'पंच भवग्गहणाइं' पांच भवों को ग्रहण करने तक-तीन भव मत्स्य के और दो भव नारक के-इस प्रकार से पांच भवों को ग्रहण करने तक वह उस गति का सेवन करता है और इतने

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો તે પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે ત્યાં કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-सच्चेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति' હે ગૌતમ! અહિયાં પૂર્વ પરિણામથી લઈને અનુબંધ સુધીનું સઘળું કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેજ પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કહી લેવા જોઈએ. 'भवादेसे णं जहन्नेणं तिण्णि भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી 'पंच भवग्गहणाइं' પાંચ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી એટલે કે ત્રણ ભવ માછલાના અને બે ભવ નારકના આ રીતના પાંચ ભવોને ગ્રહણ કરતાં

देसेणं' कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः, 'जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोमाणि द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्त्ताभ्यामभ्यधिकानि, अन्तर्मुहूर्त्तद्वयाधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीत्यर्थः 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं सेवेत यावदेतावन्तं कालं गतिं चागतिं च कुर्यादिति तृतीयो गमः३। 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः आत्मना-स्वयमेव जघन्यकालस्थितिको जातः 'सच्चेव रयणप्पभा पुढवीजहन्नकालट्ठिइयवत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति' सैव रत्नप्रभापृथिवीसंबन्धि-

ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है, नारक के दो भवग्रहण से यही प्रतीत होता है कि वह सप्तम नरक में उत्कृष्ट स्थितिवालों में दो बार ही उत्पन्न होता है, तथा-'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा से वह जघन्य रूप में दो अन्तर्मुहूर्तों से अधिक ३३ सागरोपम तक, और उत्कृष्ट से तीन पूर्वकोटी अधिक ६६ सागरोपम तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह तृतीय गम है।३" सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' वही संज्ञिपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि स्वयं जघन्य काल की स्थितिवाला है और वह सप्तम तमस्तमा प्रभा पृथिवी सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होता है तो यहां पर वही रत्नप्रभा सम्बन्धी चतुर्थ गम की वक्तव्यता यावत् भवादेश-तक की कह लेनी चाहिये, अर्थात् रत्नप्रभा नारक पृथिवी सम्बन्धी चतुर्थगम की वक्तव्यता जैसी

સુધી તે એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. બે ભવ ગ્રહણથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે-તે સાતમી નરકમાં બે વારજ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યરૂપથી બે અંતર્મુહૂર્તથી અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ કાળ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમ સુધી એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી તે એમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ ત્રીજો ગમ કહેલ છે. ૩

'सो चेव अप्पणा जहन्न कालट्ठिइओ जाओ, એજ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય યોનિવાળો જીવ કે જે પોતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો છે, અને તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો અહિયાં તેજ ચોથા ગમનું કથન યાવત્ ભવાદેશ સુધીનું કહી લેવું. અર્થાત્ રત્નપ્રભા

चतुर्थगमकवक्तव्यता भणितव्या यावद् भवादेश इति रत्नप्रभानारकपृथिवीसंबन्धिचतुर्थगमकवक्तव्यता यथा कथिता परिमाणादारभ्य भवादेशपर्यन्ता सा सर्वापि इह वक्तव्या । पूर्ववक्तव्यताऽपेक्षयाऽत्रेदं वैलक्षण्यं यत् 'नवरं पढमसंघयणं' नवरं प्रथमं संहननम् प्रथमसंहननवानेव अत्रोत्पद्यते 'णो इत्थिवेयगा' न वा स्त्रीवेदकाः सप्तमनरके समुत्पद्यन्ते । अयं भावः–तत्र रत्नप्रभाचतुर्थगमे संहननानि षट्, वेदाश्च त्रय उक्ताः, अत्र सप्तमपृथिवीचतुर्थगमे तु प्रथममेव संहननं वाच्यम्, स्त्रीवेदनिषेधश्चात्र वाच्य इति । 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि भवद्वयं मत्स्यस्य एकश्च भवो नारकस्येति 'उक्कोसेणं सत्त भवग्गहणाइं' उत्कर्षेण सप्तभवग्रहणानि चत्वारो भवा मत्स्यस्य त्रयश्च नारकस्येति सप्तभवा भवन्तीति । 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि द्वाभ्या-

परिमाण से लेकर भवादेश तक कही गयी है वही सब वक्तव्यता यहां पर भी कह लेनी चाहिये, पूर्व वक्तव्यता की अपेक्षा यहां ऐसा अन्तर है–कि यहां प्रथम संहनन वाला ही उत्पन्न होता है, स्त्रीवेद वाले यहां उत्पन्न नहीं होते हैं, तात्पर्य यह है कि–रत्नप्रभा के चतुर्थगम में छह संहनन वाले उत्पन्न होते कहे गये हैं, और तीन वेद वाले उत्पन्न होते कहे गये हैं, पर यहां सप्तम पृथिवी के चतुर्थ गम में प्रथम संहनन वाले को उत्पन्न होना कहा गया है और स्त्रीवेद का निषेध कहा गया है, 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं,' भवादेश–भव की अपेक्षा–जघन्य से तीन भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से सात भवों को ग्रहण करने तक तथा काल की अपेक्षा जघन्य से दो

નારક પૃથ્વી સંબંધી ચોથા ગમનું કથન જેમ પરિમાણથી લઈને ભવાદેશ સુધીનું કહેલ છે. તે તમામ કથન અહિયા પણ કહી લેવું. પહેલાના કથન કરતાં આ કથનમાં એવો ફેરફાર–અંતર છેકે–અહિયાં આ સાતમા નરકમાં પહેલા સંહનન વાળો જીવજ ઉત્પન્ન થાય છે અહિયાં સ્ત્રિવેદવાળા ઉત્પન્ન થતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચોથા ગમમાં ૬ છ સંહનન હોવાનું કહ્યું છે. અને ત્રણ વેદ હોવાનું કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં સાતમી પૃથ્વીના ચોથા ગમમાં પહેલા સંહનનવાળાને ઉત્પન્ન થવાનું કહેલ છે. અને સ્રીવેદનો નિષેધ કહેલ છે. 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' ભવાદેશ–ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી તથા ઉત્કૃષ્ટથી સાત ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી તથા કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨

मन्तर्मुहूर्त्ताभ्यामभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि 'चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि, 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यात् स पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति चतुर्थो गमः ॥४॥ 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः, जघन्यस्थितिकसप्तमनरकपृथिवीसंबन्धिनारकेषु नारकतया उत्पद्यते, 'एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव कालादेसोत्ति५' एवमत्र स एव चतुर्थो गमको निरवशेषः-संपूर्णोऽपि वक्तव्यो याव कालादेश इति जघन्यस्थिति-

---

अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ सागरोपम तक और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ६६ सागरोपम तक वह उस तिर्यग्गति और नरक गति का सेवन करता है और इतने काल तक ही वह उसमें गमनागमन करता है जघन्य से जो यहां तीन भव ग्रहण करना कहा गया है वह मत्स्य के दो भवों को और नारक के एक भव को लेकर कहा गया है, तथा उत्कृष्ट से जो सात भव ग्रहण करना कहा गया है-वह मत्स्य के चार भवों को और नारक के तीन भवों को लेकर कहा गया है। ऐसा यह चतुर्थ गम है।४'

सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वह जघन्य काल की स्थिति वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल की स्थिति वाले सप्तम पृथिवी सम्बन्धी नारकों में नारक की पर्याय से उत्पन्न होता है तो यहां पर भी 'सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो

બાવીસ સાગરોપમ સુધી તથા ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમ સુધી તે એ તિર્યંચગતિ અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી જ તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે, જઘન્યથી અહિયાં જે ત્રણ ભવ ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે, તે માછલાના બે ભવોને અને નારકના એક ભવને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે સાત ભવ ગ્રહણ કરવાનું કહેલ છે, તે માછલાના ચાર ભવ અને નારકના ત્રણ ભવને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. આ પ્રમાણેનો ચોથો ગમ કહેલ છે. 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સાતમી પૃથ્વીના નારકમાં નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો અહિયાં પણ 'सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो' તે ચોથો ગમ સંપૂર્ણ રીતે કાળાદેશ સુધી કહી લેવો. આ રીતે આ

कः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जघन्यस्थितिकसप्तमनारकपृथिवीसंबन्धिनारकतया उत्पद्यते इत्यारभ्य अत्रविषये अनन्तरोक्तश्चतुर्थो गमः कालादेशपर्यन्तः संपूर्णोऽपि वक्तव्य इति पञ्चमो गमः॥५॥ 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव जघन्यायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः उत्कृष्टकालस्थितिकसप्तमनरकपृथिवीसंबन्धिनारकतयोत्पत्स्यमानः स कियत्कालस्थितिकनैरयिकेषूत्पद्येत 'सच्चेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति' सैव लब्धिर्यावदनुबन्ध इति, अत्रापि अनुबन्धपर्यन्तं सर्वमपि पूर्ववदेव ज्ञातव्यम्। 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि 'उक्कोसेणं पंचभवग्गहणाइं' उत्कर्षेण पञ्चभवग्रहणानि, 'कालादेसेणं जहन्नेणं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन, 'तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्ता-

---

भाणियव्वो' वही चतुर्थ गम सम्पूर्ण रूप से कालादेश तक कह लेना चाहिये। ऐसा यह पांचवां गम है।५।

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' यदि वही जघन्य आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले सप्तम नरक पृथिवी सम्बन्धी नारक की पर्याय से उत्पन्न होने के योग्य है तो वह कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'सच्चेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति' हे गौतम। यहां पर अनुबन्ध तक समस्त कथन पूर्वोक्त जैसा ही कहलेना चाहिये, 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा यहाँ जघन्य से तीन भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से पांच भवों को ग्रहण करने तक तथा काल की अपेक्षा जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्तों से अधिक ३३ सागरोपम

પાંચમો ગમ છે. 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો તે જઘન્ય આયુવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ વાળા સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सच्चेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति' હે ગૌતમ! અહિયાં અનુબંધના કથન સુધીનું સઘળું કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ કહી લેવું. 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાથી અહિયાં જઘન્યથી ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ ભવોને ગ્રહણ કરતા સુધી તથા કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તથી અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગ-

भ्यामभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि 'तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' त्रिभिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यात् जघन्योत्कृष्टस्थित्यपेक्षयेति षष्ठो गमः ६। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जहन्नेणं बावीसं सागरोवमट्ठिइएसु' स एव आत्मना स्वयमुत्कृष्टस्थितिको भवेत् संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः जघन्यस्थितिक सप्तमनरकपृथिवीनारकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा स जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु तथा-'उक्कोसेणं तेत्तीससागरोवमट्ठिइएसु' उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत, 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त!

तक और उत्कृष्ट से तीन अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ६६ सागरोपम तक वह उस गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता रहता है। यह ६ ठा गम यहां की जघन्य और वहां की उत्कृष्ट स्थिति की अपेक्षा से है।६।

'सो चेव अप्पणा उक्कोस कालट्ठिइओ जहन्नेणं बावीसं सागरोवमट्ठिइएसु 'अपने आप ही उत्कृष्ट स्थितिवाला बना हुआ वही संज्ञी-पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव यदि जघन्य काल की स्थिति वाले सप्तम नरक के नारकों में उत्पन्न होने के योग्य हैं-तो वहां वह जघन्य से २२ सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में और उत्कृष्ट से ३३ सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एग समएणं केवइया उववज्जंति'

રોપમ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમ સુધી તે એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે. આ પ્રમાણે આ છઠ્ઠો ગમ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની અપેક્ષાથી છે ૬ 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जहन्नेणं बावीससागरोवमट्ठिइएसु' પોતેજ પોતાની મેળેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો બનેલ તેજ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સાતમી નરકના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો ત્યાં જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ તે જીવો

जीवा एकसमयेन–एकस्मिन् समये कियन्त उत्पद्यन्ते? इत्यादि प्रश्नोत्तररूपेण 'अव-सेसा सच्चेव सत्तमपुढवीपढमगमवत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति' अवशेषा सैव सप्तमपृथिवीप्रथमगमवक्तव्यता भणितव्या यावद्भवादेश इति एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता वा असंख्याता वा इत्यादि सर्वमेव सप्तमपृथिवीसम्बन्धिप्रथमगमकवक्तव्यताऽत्रापि भणितव्या, यावद्भवादेश इति भवादेशपर्यन्तमिति। किन्तु सप्तमपृथिवीप्रथम-गमवक्तव्यतापेक्षया वैलक्षण्यमेतत् तदेवाह–'णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं

'हे भदन्त! वे जीव वहां पर एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इत्यादि प्रश्न और उत्तर के रूप 'अवसेसा सच्चेव सत्तम पुढवी पढमगम-वत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति 'हे गौतम! यहां पर भवादेश तक वही सप्तम पृथिवी के प्रथम गम की वक्तव्यता सम्पूर्ण रूप से कह लेनी चाहिये, अर्थात् एक समय में वे वहां कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में ऐसा कहना चाहिये कि एक समय में वहां वे एक अथवा दो अथवा तीन तक उत्पन्न होते है, ऐसा यह कथन जघन्य की अपेक्षा से है और उत्कृष्ट की अपेक्षा से ऐसा कथन है कि वे वहां एक समय में संख्यात अथवा असंख्यात तक उत्पन्न होते हैं इस प्रकार से सप्तम पृथिवी सम्बन्धी प्रथम गम की वक्तव्यता यहां पर समस्त रूप से कह लेनी चाहिये, और यह वक्तव्यता यावत् भवादेश तक यहां कह लेनी चाहिये, किन्तु सप्तम पृथिवी के प्रथम गम की वक्तव्यता के अनुसार जो भिन्नता है वह 'नवरं०' के अनुसार इस प्रकार से है–

ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે! ઇત્યાદિ પ્રશ્ન અને ઉત્તર રૂપ કથન 'अवसेसा सच्चेव सत्तमपुढवीपढमगमवत्तव्वया भाणियव्वा' जाव भवादेसो त्ति' હે ગૌતમ! ભવાદેશ સુધીનું તે સાતમી પૃથ્વીના પહેલા ગમનું સઘળું કથન અહિયં પુરે પુરૂં કહેવું જોઇએ. અર્થાત્ એક સમયમાં તેઓ ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એવું જોઈએ કે –એક સમયમાં તેઓ ત્યાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથન જઘન્યની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી એવું કહ્યું છે કે–ત્યાં એક સમયમાં સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે સાતમી પૃથ્વી સંબંધી પહેલા ગમની વક્તવ્યતા અહિંયાં પુરે પુરી કહી લેવી, અને આ વક્તવ્યતા યાવત્ ભવાદેશ સુધી અહિયાં કહેવી જોઇએ. પરંતું સાતમી પૃથ્વી ના પહેલા ગમની વક્તવ્યતા અનુસાર આ વકતવ્યતામાં જે ફેરફાર છે. તે 'નવરં૦' ના કથન પ્રમાણે

पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' नवरं-पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन पूर्वकोटिरुत्कर्षेणापि पूर्वकोटिरेव, 'सेसं तं चेव' शेषम्-स्थित्यनुबन्धातिरिक्तं सर्वमपि तदेव-सप्तमपृथिवीप्रथमगमकोक्तमेव अनुसन्धेयमिति । 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादितिभावः ७। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव उत्कृष्टकालस्थितिकः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-

---

'ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से पूर्वकोटि रूप और उत्कृष्ट से भी पूर्वकोटि रूप ही है, स्थिति और अनुबन्ध से अतिरिक्त और सब कथन सप्तम पृथिवी के प्रथम गम के कथन के जैसा ही है। 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' काल की अपेक्षा जघन्य से दो पूर्वकोटि अधिक २२ सागरोपम तक और 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं०' उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम तक वह उस तिर्यग्गति और नरकगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है।७। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' यदि वही उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला संज्ञी

આ પ્રમાણે છે-'ठिई अणुबंधोत्ति य जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणं वि पुव्व कोडी' સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી પૂર્વકેટિરૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ પૂર્વકેટિરૂપ જ છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ શિવાય બાકીનું સઘળું કથન સાતમી પૃથ્વીના પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે જ છે. 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી પૂર્વકેટિ અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમ સુધી અને 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं' ઉત્કૃષ્ટ થી ચાર પૂર્વ કેટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમ સુધી તે તિર્યંચ ગતિ અને નરકગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે, આ રીતે આ સાતમો ગમ કહ્યો છે. सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' જો તે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ જઘન્યકાળની

निकः जघन्यकालस्थितिकनैरयिकेषु समुत्पन्नो भवेत् 'सच्चेव लद्धी संवेहो वि तहेव सत्तमगमसरिसो' सैव लब्धिः संवेधोऽपि तथैव सप्तगमसदृशः, एतत्प्रकरणस्य सप्तमगमवदेव सर्वत्रापि वक्तव्यमित्यष्टमो गमः८। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः उत्कृष्टकालस्थितिकसप्तमपृथिवीसंबन्धिनैरयिकरूपेण उत्पन्नः 'एस चेव लद्धी जाव अणुबंधो त्ति' एषैव लब्धिर्यावदनुबन्ध इति एषा-पूर्वोक्तैव वक्तव्यता अनुबन्धपर्यन्ता सर्वापि इहवक्तव्येति। 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवप्रकारेण भवापेक्षयेत्यर्थः त्रीणि भवग्रहणानि, 'उक्कोसेणं पंचभवग्गहणाइं' उत्कर्षेण पञ्चभवग्रहणानि भवद्वयं मत्स्यस्य, भवमात्रं नारकस्येत्येवं जघन्येन भवत्रयं भवतीति। उत्कृष्टतो भवत्रयं मत्स्यस्य, भवद्वयं च नारकस्य

पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल की स्थिति वाले सातवीं पृथिवी के नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है-तो 'सच्चेव लद्धी संवेहो वि तहेव सत्तमगमसरिसो' यहाँ पर वही लब्धि और संवेध सातवें गमक के जैसा कह लेना चाहिये। ऐसा यह आठवां गम है।

यदि—'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' वही उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले सप्तम पृथिवी के नैरयिक रूप से उत्पन्न होता है तो यहां पर 'एस चेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति' यही पूर्वोक्त वक्तव्यता सब यावत् अनुबन्ध तक कह लेनी चाहिये, 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्निभवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा यहां जघन्य से तीन भवों को ग्रहण करने तक और 'उक्कोसेणं पंचभवग्गहणाइं' उत्कृष्ट से पाँच भवों को ग्रहण

સ્થિતિવાળા સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો 'सच्चेव लद्धीं संवेहो वि तहेव सत्तमगमसरिसो' અહિયાં એજ લબ્ધિ અને સંવેધ સાતમા ગમ પ્રમાણે કહેવા જોઈએ આ પ્રમાણે આ આઠમો ગમ છે. ૮ જો 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો એવો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિ વાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તો અહિયાં 'एस चेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति' આ પૂર્વોક્ત તમામ કથન યાવત્ અનુબંધ સુધી કહી લેવું. 'भवादेसेणं जहण्णेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાથી અહિયાં જઘન્યથી ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરતા સુધી અને 'उक्कोसेणं पंचभवग्गहणाइं' ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ

इत्येवं पञ्चभवग्रहणानि भवन्तीति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन कालापेक्षया जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, 'एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं तिर्यग्गतिं नारकगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति भावः ॥सू० ६॥

मनुष्याधिकारे सूत्राण्याह-'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि।

मूलम्-जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति० असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति। जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो

करने तक तथा 'कालादेसेणं०' काल की अपेक्षा जघन्य से दो पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम तक और उत्कृष्ट से तीन पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम तक वह जीव उस तिर्यग्गति का और नरक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता रहता है। यहाँ जघन्य से जो तीन भवग्रहण कहे गये हैं-वे मत्स्य के दो भव और नारक के एक भव को लेकर कहे गये हैं। तथा उत्कृष्ट से जो पाँच भव कहे गये हैं वे मत्स्य के ३ भव और नारक के दो भवों को लेकर कहे गये हैं ॥६॥

ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી તથા 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે પૂર્વ કોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટી અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમ સુધી તે જીવ તે તિર્યંચ ગતિનું અને નારક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરતા રહે છે, અહિં જઘન્યથી જે ત્રણ ભવ ગ્રહણ કહ્યું છે, તે માછલાના બે ભવ અને નારકના એક ભવને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે પાંચ ભવ કહેલ છે, તે માછલાના ૩ ત્રણ ભવ અને નારકના બે ભવોને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. ાસૂ. ૬ા

उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति। जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति, किं पज्जत्त-संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तसंखेज्ज-वासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तसं-खेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्त-संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति। पज्जत्तसंखे-ज्जवासाउयसन्निमणुस्सेणं भंते! जे भविए नेरइएसु उवव-ज्जित्तए से णं भंते! कइ पुढवीसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा तं जहा—रयणप्पभाए जाव अहे सत्तमाए। पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीनेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवास-सहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जह-न्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति। संघयणा छ। सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं, उक्कोसेणं पंचधणुसयाइं। एवं सेसं जहा सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जाव भवादेसो त्ति। नवरं चत्तारि नाणा। तिन्नि अन्नाणा भयणाए। छ समुग्घाया केवलिवज्जा। ठिई अणुबंधो य जह-न्नेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, सेसं तं चेव। कालादेसेणं

जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा ।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो, सा चेव वत्तव्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा ।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो० एस चेव वत्तव्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा ।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ० एस चेव वत्तव्वया। नवरं इमाइं पंच णाणत्ताइं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं उक्कोसेण वि अंगुलपुहुत्तं तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए। पंच समुग्घाया आदिल्ला। ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं मासपुहुत्तं, उक्कोसेण वि मासपुहुत्तं, सेसं तं चेव जाव भवादेसा त्ति। कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेण चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा।४। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया चउत्थगमसरिसा नेयव्वा। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं

जाव करेज्जा ।५। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो० एस चेव गमगो। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ सो चेव पढम गमओ णेयव्वो। णवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसाइं उक्कोसेणं वि पंचधणुसयाइं। ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी, एवं अणुबंधो वि। कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेण चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ।७। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो० सच्चेव सत्तमगमवत्तव्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी, दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसं वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ, एवइयं कालं जाव करेज्जा ।८। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो० सच्चेव सत्तमगमवत्तव्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं सेवेज्जा० एवइयं कालं जाव करेज्जा ।९। ॥सू० ७॥

छाया—यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, नो असंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते। यदि संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञि,

मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, नो अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते। पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्यो नैरयिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कतिपृथिवीषु उत्पद्यन्ते ? गौतम ! सप्तसु पृथिवीषूत्पद्येत तद्यथा रत्नप्रभायाम् यावदधः सप्तम्याम्। पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्यो रत्नप्रभायाः पृथिव्याः नैरयिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ! गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण सागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ? गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया उत्पद्यन्ते। संहननानि षट्। शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलपृथक्त्वम् उत्कर्षेण पञ्चधनुःशतानि, एवं शेषं यथा संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां यावद्भवादेश इति। नवरं चत्वारि ज्ञानानि, त्रीणि अज्ञानानि भजनया। षट्समुद्घाताः केवलिवर्जिताः। स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन मासपृथक्त्वम्, उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, शेषं तदेव। कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ।१। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उपपन्नः, सैव वक्तव्यता। नवरं कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः चत्वारिंशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, एतावत्कालं यावत्कुर्यात् ।२। स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषु उपपन्नः०, एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जघन्येन सागरोपमं मासपृथक्त्वाभ्यधिकम् उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् ।३। स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः०, एषैव वक्तव्यता। नवरम् इमानि पञ्च नानात्वानि–शरीरावगाहना–जघन्येन अंगुलपृथक्त्वम्, उत्कर्षेणाऽपि अङ्गुलपृथक्त्वम्, त्रीणि ज्ञानानि, त्रीणि अज्ञानानि भजनया। पञ्चसमुद्घाता आदिमाः, स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन मासपृथक्त्वम् उत्कर्षेणापि मासपृथक्त्वम्, शेषं तदेव यावद्भवादेश इति। कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतुर्भिर्मासपृथक्त्वैरभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ४। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः, एषैव वक्तव्यता चतुर्थगमसदृशी नेतव्या, नवरं कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण चत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि चतुर्भिर्मासपृथक्त्वैरभ्यधिकानि

एतावद्यावत्कुर्यात् ।५। स एवोत्कर्षकालस्थिकेषूपपन्नः०, एष एव गमकः। नवरं कालादेशेन जघन्येन सागरोपमम् मासपृथक्त्वाभ्यधिकम् उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतुर्भिर्मासपृथक्त्वैरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् ।६। स एवात्मनोत्कर्षकालस्थितिको जातः स एव प्रथमगमको नेतव्यः। नवरं शरीरावगाहना जघन्येन पञ्च धनुःशतानि, उत्कर्षेणापि पञ्चधनुःशतानि, स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः, उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिः। एवमनुबन्धोऽपि कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिर्दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ।७। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः० सैव सप्तमगमवक्तव्यता। नवरं कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिर्दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः चत्वारिंशता वर्षसहस्रैरभ्यधिका, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ।८। स एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषूपपन्नः० सैव सप्तमगमकवक्तव्यता। नवरं कालादेशेन जघन्येन सागरोपमम् पूर्वकोट्यभ्यधिकम्, उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं सेवेत एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ॥९॥ सू०७ ॥

टीका–'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ते नारकजीवाः यदि मनुष्यगतित आगत्य उत्पद्यन्ते तदा 'किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा असंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य नरकगतौ उत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि,

---

अब सूत्रकार मनुष्याधिकार के उपर सूत्रों को कहते हैं–'जइ मणुस्सेहिंतो०' इत्यादि

टीकार्थ—गौतम प्रभु से अब ऐसा पूछते हैं—'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति०' हे भदन्त ! वे नारक जीव यदि मनुष्य गति से आकरके उत्पन्न होते हैं तो 'किं सन्नि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्नि मणुस्सेहिंतो०' क्या वे संज्ञि मनुष्यों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं या असंज्ञि मनुष्यों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में

હવે સૂત્રકાર મનુષ્યાધિકાર વિષેના સૂત્રો કહે છે–'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति०' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ તે નારક જીવો જો મનુષ્ય ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो०' શું તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન

'गोयमा' हे गौतम ! 'सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्यैव समुत्पद्यन्ते नरकपृथिव्यां ते नारकाः न तु-कदाचित् असंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् । 'जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि ते नारकाः संज्ञिमनुष्यगतिभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा 'किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नारकाणां नरके उत्पत्तिर्मनुष्येभ्य आगत्य भवति तत् किं संज्ञिभ्योऽसंज्ञिभ्योवेति प्रश्नस्य संज्ञिभ्य एवेत्युत्तरम्, संज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते तत्रापि जिज्ञासा किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिभ्योऽथवा असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिभ्य उत्पत्ति र्भवतीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगतानामेव नरके उत्पत्ति र्भवति, 'णो असंखे-

---

प्रभु कहते है-'गोयमा !' हे गौतम ! सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असण्णिमणु०' नरक में नारक जो उत्पन्न होते हैं वे संज्ञी मनुष्यों से आकर के ही उत्पन्न होते हैं, असंज्ञी मनुष्यों से आकर के वे उत्पन्न नहीं होते हैं। अब गौतम पुनःप्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ सन्निमणुस्से हिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय०' हे भदन्त ! यदि नरक में नारक संज्ञी मनुष्यों से आकार से उत्पन्न होते हैं तो क्या वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकारके उत्पन्न होते हैं? या असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकर के उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! संज्ञी संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों में से आकर के ही नारक पनेसे उत्पन्न होते हैं असंख्यात

થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા' હે ગૌતમ! 'सन्निमणुस्सेहिंतो ! उववज्जंति णो असन्नि मणु०' નરકમાં જે નારકો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે. અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'जइ सन्निमणुस्सेहिंतो ! उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय०' હે ભગવન્ જો નારક નરકમાં સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને જ સંજ્ઞી, નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય

ज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् । 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निसणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि ते नारकाः संख्येय-वर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञि-मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा-'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते? इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'पज्जत्तसंखेज्ज-वासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, 'नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नो कथमपि नैव अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते पर्याप्तेभ्यः संज्ञि-

---

वर्ष की आयुवाले मनुष्यों में से आकर के जीव नारक नहीं होते हैं। गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! यदि संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों में से आकर के ही जीव नारक रूप से उत्पन्न होते हैं-तो क्या वे पर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों में से आकर के जीव नारक रूप से उत्पन्न होते हैं या अपर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों में आकर के जीव नारक रूप से उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! पज्जत्तसंखेज्जवा-साउय०उव० नो अपज्जत्त संखेज्ज०' हे गौतम! नरक में जो नारक संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं वे पर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों में से आकर के ही उत्पन्न होते हैं। अपर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों में से आकरके

છે. અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ નારક થતા નથી. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને જ નારક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તો શું તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને નારક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ નારક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय०' उव० नो अपज्जत्त संखेज्ज०' હે ગૌતમ! નરકમાં જે નારક સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે. અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને

मनुष्येभ्य एव आगतानामेव नरके समुत्पत्ति र्भवति न तु अपर्याप्तेभ्यः संज्ञिमनुष्येभ्यः समुत्पत्ति र्भवतीति भावः। 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त। 'जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यो नैरयिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते! कइ पुढवीसु उववज्जेज्जा' स पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यो यो नारकेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स कतिषु पृथिवीषु कियत्संख्यासु नारकपृथिवीषूत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सत्तसु वि पुढवीसु उववज्जेज्जा' सप्तस्वपि पृथिवीषूत्पद्येत, 'तं जहा' तद्यथा-'रयणप्पभाए जाव अहे सत्तमाए' रत्नप्रभायां प्रथमनरकपृथिव्यां यावदधःसप्तम्यां-सप्तमनरकपृथिव्याम् प्राथमिकनरकरत्नप्रभात आरभ्य तमस्तमाख्याधःपृथिवीपर्यन्तनरकावासे समुत्पत्ति र्भवति अत्र यावत्पदेन शर्कराप्रभा द्वितीयपृथिवीत आरभ्य तमान्तषष्ठपृथिवीनां संग्रहो भवतीति।

उत्पन्न नहीं होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है-'पज्जत्त संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य जो नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितनी नारक पृथिवियो में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में भगवान् कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! 'सत्तसु वि पुढवीसु उववज्जंति' वह सातों ही नरक पृथिवीयों में उत्पन्न हो सकता है। जैसे-वह रत्नप्रभा पृथिवी में उत्पन्न हो सकता है, यावत् अधःसप्तमी पृथिवी में भी वह उत्पन्न हो सकता है, यहां यावत्पद से शर्कराप्रभा नाम की द्वितीय पृथिवी से लेकर तमा तक की पांच पृथिवीयों का ग्रहण हुआ है।

ઉત્પન્ન થતા નથી હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછે છે કે-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए नेरयिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય જે નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલી નારક પૃથ્વીયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- ગોયમા! હે ગૌતમ! 'सत्तसु वि पुढवीसु उववज्जंति' તે સાતે નરક પૃથિવીયોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. જેમ કે-તે રત્નપ્રભા પૃથિવીમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથિવીમાં પણ તે ઉત્પન્ન થઇ શકે છે. અહિં યાવત્પદથી શર્કરાપ્રભા નામની બીજી પૃથ્વીથી લઇને તમા સુધીની પાંચે પૃથિવિયો ગ્રહણ કરાઇ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને

'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! 'जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः समुत्पत्तियोग्यः, रत्नप्रभायाः पृथिव्याः संबन्धिनैरयिकेषु उत्पत्तुम्। 'से णं भंते!' स तादृशः खलु भदन्त! जीवः 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत? इति प्रश्नः। भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत तथा—'उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत इत्युत्तरम्। 'ते णं भंते! जीवा' ते—पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यरूपा जीवाः नरकावासे समुत्पत्ति योग्याः खलु भदन्त! 'एगसमएणं केवइया उववज्जंति'

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्से णं भंते!०' 'हे भदन्त! जो पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य रत्नप्रभा पृथिवी सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु०' वह वहां कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—'गोयमा!' हे गौतम! वह मनुष्य 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्य से जिनकी स्थिति १० हजार वर्ष की होती है उन नैरयिकों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से जिनकी एक सागरोपम की स्थिति है उन नारकों में उत्पन्न होता है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! नरकावास में समुत्पत्ति के योग्य वे संख्यात वर्षा-

એવું પૂછે છે કે—'पज्जत्तसखेज्जवासाउय सन्निमणुस्से णं भंते०' હે ભગવન્ જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु०' તે ત્યાં કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે—'गोयमा!' હે ગૌતમ! તે મનુષ્ય 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु०' જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષનું જેનું આયુષ્ય હોય છે, એવા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી જેનિ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે, એવા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અને સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય

एकसमयेन-एकस्मिन् काले इत्यर्थः कियन्तः-कियत्संख्यकाः नरकावासे समुत्पद्यन्ते इतिप्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा' जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता वा उत्पद्यन्ते लोके गर्भजमनुष्याणां सदैव संख्यातानामेव अस्तित्वादिति। 'संघयणा छ' तेषां जीवानां संहननानि षड्भवन्ति वज्रऋषभनाराचादयः। 'सरीरोगाहणा' शरीरावगाहना-शरीराणामुच्चत्वम् 'जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं' जघन्येन अंगुलपृथक्त्वम् द्व्यङ्गुलादारभ्य नवाङ्गुलपर्यन्तं शरीरोच्चत्वमिति शरीरावगाहना। 'उक्कोसेणं पंचधणुसयाइं' उत्कर्षेण पञ्चधनुःशतानि शरीरावगाहना भवति। 'एवं सेसं जहा-सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जाव भवादेसोत्ति' एवं शेषं यथा-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्

युष्क संज्ञी मनुष्य रूप जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा' जघन्य से वे एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से' संखेज्जा वा उववज्जंति' संख्यात उत्पन्न होते हैं। क्यों कि लोक में गर्भज मनुष्यों का संख्यात की संख्यारूप में सदा अस्तित्व रहता है, 'संघयणा छ 'उन जीवों के वज्रऋषभनाराच आदि संहनन ६ होते हैं, 'सरीरोगाहणा' इनके शरीर की अवगाहना 'जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं' जघन्य से अङ्गुल पृथक्त्व प्रमाण होती है-२ अङ्गुल से लेकर ९ अङ्गुल तक की होती है, और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से वह' पंच धणुसयाइं' पांचसौ धनुष प्रमाण होती है,' एवं सेसं जहा सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जाव भवादेसो त्ति' अवशिष्ट कथन इनके विषय

રૂપ તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा' તેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'संखेज्जा वा उववज्जंति' સંખ્યાતપણે ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે-લોકમાં ગર્ભજ મનુષ્યોનું સંખ્યાતપણાની સંખ્યામાં હંમેશા અસ્તિત્વ રહે છે. 'संघयणा छ' આ જીવોને વજ્રઋષભનારાચ વિગેરે છ સંહનન હોય છે. 'सरीरोगाहणा' તેઓના શરીરની અવગાહના 'जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं' જઘન્યથી અંગુલ પૃથક્ત્વ પ્રમાણની હોય છે. અર્થાત્ ૨ બે આંગળથી લઈને ૯ નવ આગળ સુધીની હોય છે. અને 'उक्कोसेण' ઉત્કૃષ્ટથી તે 'पंच धणुसयाइं' પાંચસો ધનુષ પ્રમાણ હોય છે. 'एवं सेसं जहा सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जाव भवादेसोत्ति'

यावद्भवादेश इति तथाहि संज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रकरणम्–तेषां खलु भदन्त ! पर्याप्त-संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याणां नरके उत्पित्सूनां शरीराणि कीदृशसंस्थानयुक्तानि भवन्ति ? गौतम ! षड्विधसंस्थानसंस्थितानि भवन्ति तद्यथा–समचतुरस्रसंस्थान-न्यग्रोधसंस्थान, यावद् हुण्डसंस्थानसंस्थितानि भवन्तीति तेषां पर्याप्तसंख्येय-वर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याणां कतिलेश्या भवन्तीति प्रश्नः, गौतम ! षड्लेश्या भवन्ति तद्यथा–कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्या। दृष्टिः सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टिःसम्यग्मि-थ्यादृष्टिश्चेति त्रिविधा अपि भवतीति, ज्ञानद्वारे–चत्वारि ज्ञानानि, त्रीणि अज्ञा-नानि भजनया तदग्रे प्रदर्शयिष्यन्ते। मनोयोग–वचोयोग–काययोग इति त्रिविधो-ऽपि योगो भवति तेषां जीवानामिति। एतद्व्यतिरिक्तम् असंज्ञिवदेव भवति। हे भदन्त ! प्रथमम् पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यो भवेत् ततो मृत्वा नारको

का यावत् भवादेश तक संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों के जैसा जानना चाहिये, इस प्रकार नरक में उत्पन्न होने के योग्य जो पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य हैं उनके ६ प्रकार का संस्थान होता है, जैसे–समचतुरस्र संस्थान, न्यग्रोध संस्थान, यावत् हुंडक संस्थान, इनके कृष्ण लेश्या यावत् शुक्ललेश्या तक ६ लेश्याएं होती हैं। सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि और सम्यग्मिथ्यादृष्टि ऐसी ये तीन प्रकार की दृष्टियाँ होती हैं। ज्ञानद्वार में चार ज्ञान और तीन अज्ञान भजनासे होते हैं। योग द्वार में मनोयोग, वचनयोग और काययोग ये तीन योग होते हैं। इस कथन के अतिरिक्त और अवशिष्ट सब कथन असंज्ञि प्रकरण में कहे गये कथन के अनुसार ही है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त !

આ વિષયનું બાકીનું તમામ કથન યાવત્ ભવાદેશ સુધીનું સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના કથન પ્રમાણે સમજવું આ રીતે નરકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યો છે. તેઓને ૬ છ પ્રકારનું સંહનન હોય છે. જે આ પ્રમાણે છે–સમચતુરસ્ર સંસ્થાન ૧, ન્યગ્રોધ–સંસ્થાન યાવત્ હુંડક સંસ્થાન, તેઓને કૃષ્ણ લેશ્યાથી શુકલ લેશ્યા સુધીની છએ લેશ્યાઓ હોય છે. અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને સમ્યગ્મિ-થ્યાદૃષ્ટિ આ ત્રણે પ્રકારની દૃષ્ટિઓ તેઓને હોય છે. જ્ઞાનદ્વારમાં તેઓને ચાર જ્ઞાન અને ભજનાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. તેઓને યોગ દ્વારમાં–મનો યોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ આ ત્રણ યોગ હોય છે. આ કથન શિવા-યનું બાકીનું તમામ કથન અસંજ્ઞી પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ કથન પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું.

भवेत् ततो निःसृत्य पुनरपि मनुष्यो भवेदेवं क्रमेण कियत्कालपर्यन्त मनुष्यगतिं नारकगतिं च सेवेत तथा–कियत्कालपर्यन्तं मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रश्नः, गौतम ! भवादेशेन जघन्येन भवद्वयग्रहणं भवति उत्कृष्टतोऽष्ट-भवग्रहणानि भवन्तीति। परन्तु संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति 'नवरं' इत्यादि, 'नवरं चत्तारि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए' नवरं चत्वारि ज्ञानानि–मतिश्रुतावधिमनःपर्यवाख्यानि भवन्ति अवध्यादौ भज-

पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य हुआ वह जीव मरकर के जब नारक हो जाता है और वहां से वह निकल कर जब वह पुनः मनुष्य हो जाता है तो इस क्रम से वह कब तक मनुष्य गति का और नरक गति का सेवन करता है तथा कितने काल तक वह मनुष्य गति में और नरक गति में गमनागमन करता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम! भव की अपेक्षा वह जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने तक उस गति का सेवन करता है और उसमें गमनागमन करता है, परन्तु संज्ञीपञ्चे-न्द्रिय तिर्यग्योनिक की अपेक्षा जो विलक्षणता है उसे सूत्रकार 'नवरं' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं जैसे 'नवरं चत्तारि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए' इति इससे यह समझाया गया है कि–यहां चार ज्ञान

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય થયેલો એવો તે જીવ મરીને જ્યારે નારક થઇ જાય છે, અને પાછો ત્યાંથી નીકળીને તે જ્યારે મનુષ્ય બની જાય છે, તો આ ક્રમથી મનુષ્ય ગતિનું અને નરક ગતિનું તે સેવન કરે છે? અને કેટલા કાળ સુધી મનુષ્ય ગતિમાં અને નરક ગતિમાં ગમના ગમન–આવજા કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ! ભવની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી તે એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને તેમાં ગમનાગમન–અવર જવર કરે છે પરંતુ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકની અપેક્ષાથી એ જે ફેરફાર છે, તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર 'નવર' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ કહે છે. 'નવરં ચત્તારિ નાણા તિન્નિ અન્નાણા ભયણાએ' આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે–અહિં ચાર જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, અને મનઃ

तिते सति केषांचिन्नारकेषूत्पत्तेः तदुक्तम्-'ओहिनाणमणपज्जव आहारयसरीराणि लद्धूणं परिसाडित्ता उववज्जंति' इति 'अवधिज्ञान-मनःपर्यवा-ऽऽहारकशरीराणि लब्ध्वा परिशाटयित्वा 'त्यक्त्वा उपपद्यन्ते' इतिच्छाया।

संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे त्रीणि ज्ञानानि कथितानि इह तु चत्वारि ज्ञानानि प्रतिपाद्यन्ते इति वैलक्षण्यम् अतएव कथितम्-चत्वारि ज्ञानानि त्रीणि अज्ञानानि भजनया भवन्तीति। 'छ समुग्घाया केवलिवज्जा' षट्समुद्घाता वेदना कषायादिकाः केवलिसमुद्घातवर्जिता भवन्ति। 'ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं मास-पुहुत्त' स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन मासपृथक्त्वं द्विमासादारभ्य नवमासपर्यन्तः,

-मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान और मनःपर्यव ज्ञान-ये चार ज्ञान और मत्यज्ञान श्रुताज्ञान एवं विभंगज्ञान ये तीन अज्ञान अर्थात् ये ज्ञानाज्ञान दोनों भजना से होते हैं, क्योंकि अवधि आदि ज्ञान के छूट जाने पर कितने मनुष्यों का नरकों में उत्पाद होता है। तदुक्तम्-'ओहिनाणमणपज्जवआहारय सरीराणि लद्धूणं परिसाडित्ता उववज्जंति' अवधिज्ञान मनः पर्यवज्ञान और आहारक शरीर को प्राप्त करके मनुष्य इनके छूट जाने पर नरक में उत्पन्न हो जाता है। संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के प्रकरण में तीन ज्ञान कहे गये हैं, और यहां चार ज्ञान कहे गये हैं। यही उस प्रकारण से इस प्रकरण में विशेषता है इसलिये यहां कहा है कि चार ज्ञान और तीन अज्ञान ये दोनों ज्ञान अज्ञान भजनासे होते हैं। 'छ समुग्घाया केवलिवज्जा' केवलि समुद्घात को छोड़कर वेदना कषाय आदि ६ समुद्घात होते हैं।' ठिई-अणुबंधो य जहन्नेणं मासपुहुत्तं' स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से मास

પર્યવજ્ઞાન, અને મતિ અજ્ઞાન શ્રુતાજ્ઞાન અને વિભંગ જ્ઞાન આ ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાથી હોય છે. કેમકે-અવધિ-વિગેરે જ્ઞાન છૂટિ જાય ત્યારે કેટલાક મનુષ્યોનો નરકમાં ઉત્પાત થાય છે. તેજ કહે છે-'ओहिनाणमणपज्जव आहारय सरीराणि लद्धूणं पडिसाडित्ता उववज्जंति' અવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાન અને આહારક શરીરને પ્રાપ્ત કરીને તે છૂટિ જાય ત્યારે મનુષ્ય નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના પ્રકરણમાં ત્રણ જ્ઞાન કહ્યા છે. અને આ પ્રકરણમાં ચાર જ્ઞાન કહેવામાં આવેલ છે. તેથી આ અપેક્ષાએ તે પ્રકરણથી આ પ્રકરણમાં ફેરફાર છે. એટલે અહીં કહેવામાં આવ્યું છે કે ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાને ભજનાથી હોય છે. 'छ समुग्घाया केवलिवज्जा' કેવલિ સમુદ્ઘાતને છોડીને વેદના, કષાય, વિગેરે છ સમુદ્ઘાતો હોય છે. 'ठिई अणुबंधो य जहण्णेणं मासपुहुत्तं' સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વ અને उक्कोसेणं

मासद्वयान्तर्वर्त्यायुष्मतो नरस्य नरके समुत्पत्त्यभावात्। 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कृष्टतः पूर्वकोटिपरिमित एव स्थितिरनुबन्धश्चेति। 'सेसं तं चेव' शेषम् एतद्भिन्नं सर्वं तदेव-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणपठितमेवेति। 'कालादेसेणं' कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः, 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन दशवर्षसहस्राणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तत्र दशवर्षसहस्राणि नरकजघन्यायुः, मासपृथक्त्वं तु जघन्यं नारकयायिमनुष्यायुः 'भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे' इत्युक्तत्वाद् भवद्वयस्येदं जघन्यमायुरवसेयम्। 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि उत्कृष्टं रत्नप्रभानारकभवचतुष्कायुः 'चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, इह चतस्रः पूर्वकोटयो नरकगामि मनुष्यभवचतुष्कोत्कृष्टायुः 'उत्कृष्टेन अष्ट भवग्रहणानि' इत्युक्तत्वात् नारकभवचतुष्टयं, मनुष्यभवचतुष्टयमिति भवाष्टकस्येदमुत्कृष्टमायुरिति।

पृथक्त्व, और 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि का है, मास पृथक्त्व इसलिये कहा गया है कि दो मास के भीतर की आयुवाला मनुष्य नरकगति में नहीं जाता है, अतः नरक गति में जाने वाले मनुष्य की जघन्य आयुष दो मास से नौ मास तक की होना चाहिये, 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' तथा उत्कृष्ट से वह एक पूर्वकोटि की है; बाकी का और सब कथन संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के प्रकरण जैसा ही है। काल की अपेक्षा 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्य से वह मासपृथक्त्व से अधिक १० हजार वर्ष का और 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं०' उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम का है, तथा च-इतने काल तक वह जीव मनुष्य गति और नरकगति का सेवन करता है और उसमें वह

ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટીનો છે. માસ પૃથફ્ત્વ એ માટે કહેલ છે કે-બે માસની અંદરની આયુવાળો મનુષ્ય નરકગતિમાં જતો નથી જેથી નરકગતિમાં જવાવાળા મનુષ્યનું આયુષ્ય બે માસથી નવ માસ સુધીનુ હોવું જોઇએ 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે એક પૂર્વ કોટીનુ છે બાકીનુ બીજુ તમામ કથન સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે કાળની અપેક્ષાએ-'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' જઘન્યથી તે માસ પૃથફ્ત્વથી વધારે ૧૦ દસ હજાર વર્ષ કાળનો અને 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ કાળ સુધીનો છે. તથા એટલા કાળ સુધી તે જીવ મનુષ્ય ગતિ અને નરક ગતિનુ સેવન કરે છે. અને તેમાં ગમના ગમન કરે છે. અહિયાં તેને જઘન્યથી માસ પૃથ-

अनेन इदमुक्तं भवति मनुष्यो भूत्वा चतुर एव वारान् एकस्यां नारकपृथिव्यां नारको जायते पुनश्च तिर्यग्योनिक एव भवति न तु मनुष्य इति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात्, एतावन्तम्-उपरि दर्शितकालपर्यन्तमेव मनुष्यगतिं नारकगतिं च सेवेत तथा मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमनं कुर्यादिति मनुष्य संबन्धी प्रथमो गमः सामान्य इति १।

गमनागमन करता है, यहां जो मासपृथक्त्व अधिक दश हजार वर्ष जघन्य से उसे कहा गया है सो प्रथम पृथिवी के नारक की जघन्य आयु दश हजार वर्ष को लेकर कहा गया है तथा जो इसे मासपृथक्त्व विशेषण से विशेषित किया गया है वह नारक में जाने वाले मनुष्य की आयु को लेकर कहा गया है। तथा उत्कृष्ट से जो चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम कहा गया है-सो वह रत्नप्रभा नारक के चार भवों की आयु को लेकर कहा गया है और इसे जो चार पूर्वकोटि से अधिक कहा गया है वह नरकगामी मनुष्य भवचतुष्क की उत्कृष्ट आयु को लेकर कहा गया है। तथा उत्कृष्ट से आठ भव ग्रहण हैं, यह आठ भव ग्रहण नारक के चार भवों को और मनुष्य के चार भवों को लेकर कहा गया है, भवाष्टक की यही उत्कृष्ट आयु है। इससे यह कहा गया समझना चाहिये कि मनुष्य होकर चार ही बार एक नारक पृथिवी में वह नारक होता है। इसके बाद वह तिर्यग्योनिक ही होता है, मनुष्य नहीं होता है। 'एवइयं जाव करेज्जा 'इस

ક્ત્વ અધિક દસ હજાર વર્ષ કહ્યા છે, તે પહેલી પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય આયુ દસ હજાર વર્ષની છે તે આધારે કહેલ છે. તથા તેને માસ પૃથક્ત્વ એ વિશેષણ કહ્યું છે, તે નરકમાં જવાવાળા મનુષ્યની આયુને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ કહેલ છે, તે રત્નપ્રભા નરકના ચાર ભવોની આયુને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે. અને તેને જે ચાર પૂર્વકોટિથી અધિક કહેલ છે, તે નરકમાં જવાવાળા મનુષ્ય ભવના ચતુષ્ક-ચાર ભવની ઉત્કૃષ્ટ આયુને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ કર્યા છે, તે આઠ ભવોનું ગ્રહણ-નારકના ચાર ભવો અને મનુષ્યના ચાર ભવોને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. આઠ ભવોની એજ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. તેથી એમ કહ્યાનું સમજવું જોઈએ કે-મનુષ્ય થયા પછી ચારજ વાર એક નારક પૃથ્વીમાં તે નારકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછી તે તિર્યંચ યોની જ થાય છે, મનુષ્ય થતો નથી. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव मनुष्यो यदि जघन्यकाल, स्थितिकरत्नप्रभासंबन्धिनारकेपूत्पद्येत तदा जघन्यत उत्कृष्टतश्च दशवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्यते, तथा च पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यो यदि रत्नप्रभासंबन्धि-जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पद्यते तदा तस्य जघन्यत उत्कृष्टतश्च दशसहस्रवर्ष-प्रमिता स्थितिर्भवति। जघन्यस्थितिकेषूत्पन्नत्वेन तस्य जघन्यस्थितेरेवाधिका-रित्वात् ततो तस्य जघन्या वोत्कृष्टा वा सैव स्थितिरवगन्तव्येति। एवमग्रे उत्कृष्ट-स्थितिकविषयेऽपि विज्ञेयम्, 'एसचेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता एषैव उपरि-प्रदर्शिता सर्वापि वक्तव्यता वक्तव्या, याऽधुना प्रदर्शिता प्रथमगमे, केवलं प्रथम-गमवक्तव्यतातो वैलक्षण्यं यत् तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं कालादेसेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' नवरम्-अयं विशेषः कालादेशेन-काला-पेक्षया कालप्रकारेणेत्यर्थः दशवर्षसहस्राणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि, द्विमासा-

---

प्रकार ऊपर प्रदर्शित काल पर्यन्त ही वह उस मनुष्य गति में और नरक गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह प्रथम सामान्य गम है।

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' यदि वही मनुष्य जघन्य काल की स्थिति वाले रत्नप्रभा सम्बन्धी नारकों में उत्पन्न होता है तो वह जघन्य तथा उत्कृष्ट से दस हजार वर्षकी स्थितिवाले नारकों में उत्पन्न होता है यहां पर भी वही उपर्युक्त वक्तव्यता सर्वरूप से कह लेनी चाहिये, जो अभी प्रकट की गयी है, इस वक्तव्यता रूप प्रथम गम से इसमें जो विशेषता है उसे सूत्रकार स्वयं 'नवरं' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रगट करते हैं-नवरं कालादेसेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' यहां काल की अपेक्षा मासपृथक्त्व से अधिक दश हजार वर्ष तक वह

ઉપર બતાવેલ કાળ સુધી જ તે એ મનુષ્ય ગતિમાં અને નરક ગતિમા ગમના ગમન કરે છે.

આ પ્રમાણે આ પહેલો સામાન્ય ગમ છે.

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' જો તે જ મનુષ્ય જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા સંબંધી નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો અહિયાં પણ તે ઉપર કરેલ કથન સમગ્રપણે કહી લેવું જે હમણા જ પ્રગટ કરેલ છે. આ કથન રૂપ પહેલા ગમથી આ કથનમા જે ફેરફાર છે, તે સૂત્રકાર સ્વયં 'नवरं' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરે છે. 'नवरं कालादेसेणं दसवाससहस्साइं मास पुहुत्तमब्भहियाइं' અહિં કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી માસ પૃથક્ત્વથી વધારે દસ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાલીસ હજાર વર્ષ અધિક

दारभ्य नवमासपर्यन्ताधिकदशसहस्रवर्षाणि, जघन्यतः। 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'चत्तारि पुव्वकोडीओ' चतस्रः पूर्वकोटयः, 'चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' चत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, 'एवइयं०' एतावत्कालपर्यन्तं मनुष्यगतिं च सेवेत तथा मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति द्वितीयगमः ।२।

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव मनुष्यः उत्कृष्टकालस्थितिकरत्नप्रभापृथिवीसंबन्धिनारकेषु उत्पद्यते यदि तदा एष जघन्योत्कृष्टाभ्यां सागरोपमस्थितिकेषूत्पद्यन्ते 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता वक्तव्या, एषैव प्रथमगमोक्तैव सर्वापि वक्तव्यता वक्तव्या 'नवरं' नवरम् वैलक्षण्यमेतदेव यत् 'कालादेसेण जहन्नेणं सागरोवमं' कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः, जघन्येन सागरोपममेकम् 'मासपुहुत्तमब्भहियं' मासपृथक्त्वाभ्यधिकम् द्विमासादारभ्य नवमासपर्यन्ताधिकैकसागरोपममित्यर्थः। 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण चत्वारिसागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभि-

जघन्य से और उत्कृष्ट से वह चालीस हजार वर्ष अधिक चार पूर्व कोटि तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है, ऐसा यह द्वितीय गम है।

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' यदि वही मनुष्य उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले रत्नप्रभा सम्बन्धी नारकों में उत्पन्न होता है तो वह जघन्य तथा उत्कृष्ट से एक सागरोपमकी स्थितिवाले नारकों में उत्पन्न होता है। यहां पर भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहलेनी चाहिये, परन्तु जो उसकी अपेक्षा यहां की वक्तव्यता में अन्तर है वह इस प्रकार से है कि यहां काल की अपेक्षा वह जघन्य से मासपृथक्त्व अधिक एक सागरोपम काल तक और उत्कृष्ट से चार पूर्व कोटि अधिक चार सागरोपम काल तक उस गति का सेवन करता

સુધી ચાર પૂર્વ કોટિ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરતો રહે છે. એ પ્રમાણે આ બીજો ગમ છે

'सोचेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' જો એજ મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વિના નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો એ વિષયમાં પણ 'एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા કહેલ કથન જ કહી લેવું. પરંતુ તે કથન કરતાં આ કથનમાં જે અંતર ફેરફાર છે, તે આ પ્રમાણે છે, કે-અહિયાં કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વ અધિક એક સાગરોપમ કાળ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વ કોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ કાળ સુધી તે

रभ्यधिकानि, चतुःपूर्वकोटयभ्यधिकचतु. सागरोपमपर्यन्तम्, 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं मनुष्यगतिं नारकगतिं च स सेवेत तथा मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः।३। 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव मनुष्यः आत्मना—स्वयं जघन्यकालस्थितिको जातः सन् रत्नप्रभानरकसंबन्धिनारकेषु यदि उत्पद्यन्ते तदा जघन्योत्कृष्टाभ्यां दशवर्ष-सहस्रस्थितिको भूत्वा उत्पद्यते 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव—उपरोक्तप्रथमगमवक्त-व्यतैव सर्वाऽपि वक्तव्या प्रथमगमवदेव शरीरावगाहनादिकं सर्वं वक्तव्यम्, 'णवरं इमाइं पंच णाणत्ताइं' नवरम् इमानि पञ्च नानात्वानि वक्ष्यमाणपञ्चसु विषयेषु प्रथमगमापेक्षया वैलक्षण्यं ज्ञातव्यम् यत्र यत्र वैलक्षण्यं तत् तत् स्थलं विशिष्य स्व-यमेव सूत्रकारो दर्शयति—'सरीरोगाहणा' इत्यादि, 'सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुल पुहुत्तं' शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलपृथक्त्वम्, उत्कृष्टतोऽपि अंगुलपृथक्त्वमेव

है और इतने ही काल तक वह उसमें गमना गमन करता है, ऐसा यह तृतीय गम है।

'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ' यदि वह मनुष्य स्वयं जघन्य काल की स्थितिवाला होता हुआ रत्नप्रभा सम्बन्धि नारकों में उत्पन्न होता है तो वह जघन्य तथा उत्कृष्ट से दस हजार वर्षकी स्थितिवाले नारकों में उत्पन्न होता है। यहां पर भी वही प्रथम गमोक्त वक्तव्यता पूरी की पूरी कह लेनी चाहिये, परन्तु उसकी अपेक्षा जो इसमें अन्तर है वह 'सरीरोगाहणा' आदि इन, पांच बातों को लेकर है, वही अन्तर कहते हैं—'सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंगुलपु-हुत्तं' यहां शरीरकी अवगाहना जघन्य से अंगुलपृथक्त्व है—दो अंगुल से लेकर ९ अंगुल तक की है तथा उत्कृष्ट से भी इतनी ही है, अर्थात् नरक में जानेवाले जीवों की शरीर की अवगाहना—ऊंचाई—जघन्य से अंगुल-

ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ ત્રીજો ગમ છે.

'સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલટ્ઠિઇઓ જાઓ' જો તે મનુષ્ય જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો થઈને રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો અહિયાં પણ પહેલા ગમનું કથન પુરેપુરૂં કહેવું જોઈએ પરંતુ તેની અપેક્ષાથી આ કથનમાં જે અંતર છે, તે 'સરીરોગાહણા' શરીર, અવગાહના વિગેરે આ પાચ સ્થાનોને લઈને છે.—સરીરોગાહણા જહણ્ણેણં અંગુલપુહુત્તં ઉક્કોસેણં, વિ અંગુલ-પુહુત્ત' અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળ પૃથક્ત્વની છે,—એટલે કે બે આંગળથી લઈને ૯ નવ આંગળની છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી પણ એટલીજ

नरकयायिनां मनुष्याणां शरीरसंबन्धिउच्चत्वम् जघन्यतो द्वयङ्गुलपर्यंतं तथोत्कृष्टतोऽपि द्वयङ्गुलादारभ्य नवाङ्गुलपर्यन्तमेव भवति प्रथमगमे शरीरावगाहनम् जघन्यतोऽङ्गुलपृथकत्वं तथोत्कृष्टतः पञ्चधनुःशतं कथितमिति जघन्योत्कृष्टयोर्भेदः प्रदर्शितः इह तु जघन्योत्कृष्टाभ्यामेकमेव अङ्गुल पृथक्त्वमिति भवत्येव प्रथमगमापेक्षया चतुर्थगमे वैलक्षण्यमिति 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए' त्रीणि ज्ञानानि त्रीणि अज्ञानानि भजनया यथा—शरीरावगाहनायां प्रथमगमापेक्षया पार्थक्यं तथा ज्ञानाज्ञानयोरपि पार्थक्यमुभयत्र, पूर्वगमे चत्वारि ज्ञानानि कथितानि, इह तु त्रीण्येव ज्ञानानि त्रीण्येव चाज्ञानानि भजनया कथितानि जघन्यस्थितिकानां ज्ञानत्रयस्यैव भावादिति ।२। 'पंचसमुग्घाया आदिल्ला' पञ्चसमुद्घाता आदिमाः, एवमिह आद्याः पञ्चसमुद्घाता एव प्रदर्शिता जघन्यस्थितिकानाम् आद्यसमुद्घातानामेव संभवात्, प्रथमगमे तु षडपि समुद्घाताः

पृथक्त्व की है और उत्कृष्ट से भी अंगुल पृथक्त्व ही है, प्रथम गम में शरीरकी अवगाहना जघन्य से अंगुल पृथक्त्व की कही गयी है, तथा उत्कृष्ट से ५०० धनुष की कही है, इसीलिये वहां जघन्य और उत्कृष्ट में भेद है, परन्तु यहां पर जघन्य और उत्कृष्ट में भेद नहीं है, इस कारण इस चतुर्थ गम में प्रथम गम की अपेक्षा एक यही भिन्नता है तथा 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए' शरीरावगाहना के जैसा ज्ञानाज्ञान में भी भिन्नता है, पूर्वगम में चार ज्ञान कहे गये हैं पर यहां पर तीन ज्ञान और तीन ही अज्ञान भजना से कहे गये हैं। 'पंच समुग्घाया आदिल्ला' यहां आदि के पांच समुद्घात होते हैं। प्रथम गम में ६

છે. અર્થાત્ નરકમાં જવાવાળા જીવોના શરીરની અવગાહના ઉંચાઈ જઘન્યથી આંગળ પૃથક્ત્વની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ આંગળ પૃથક્ત્વની કહી છે. પહેલા ગમમાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળ પૃથક્ત્વની કહેવામાં આવી છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ પાંચસો ધનુષ્યની કહી છે. જેથી ત્યાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના કથનમાં એ ભેદ છે, પરંતુ અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના કથનમાં ભેદ નથી. એ કારણે આ ચોથા ગમમાં પહેલા ગમની અપેક્ષાએ એક તો એ ભિન્નપણુ છે તથા 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नणाइं भयणाए' શરીરની અવગાહનાની જેમ જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમાં પણ ભિન્નપણું છે. પહેલા ગમમાં ચાર જ્ઞાન કહ્યા છે. અને અહિયાં ત્રણ જ્ઞાન કહેલા છે. અને ભજનાથી ત્રણ જ અજ્ઞાન પણ કહેલ છે, કેમકે—જઘન્ય સ્થિતિવાળાઓને ત્રણ જ જ્ઞાન હોય છે. 'पंच समुग्घाया आदिल्ला' અહિયાં પહેલાંના પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે. અને

प्रदर्शिताः, यतोऽजघन्यस्थितिकानाम् आहारसमुद्घातस्यापि संभवो भवति।३। 'ठिई अणुबंधो य जहन्नेण मासपुहुत्तं उक्कोसेण वि मासपुहुत्तं' स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन मासपृथक्त्वम् उत्कर्षेणापि मासपृथक्त्वमेव, पूर्वम् स्थितिर्जघन्येन मासक्त्वरूपा कथिता उत्कर्षेण पूर्वकोटिः कथिता इहतु जघन्योत्कृष्टाभ्यामपि मासपृथक्त्वरूपैवेति भवत्येव पार्थक्यम् ४ तथा अनुबन्धोऽपि पूर्वं जघन्यतोमास-पृथक्त्वम् उत्कृष्टतः पूर्वकोटिः, इहतु जघन्योत्कृष्टाभ्यां मासपृथक्त्वरूपमेवेति भवत्येव उभयत्रापि वैलक्षण्यम् ५। अवगाहना १, ज्ञानाज्ञाने२ समुद्घात३ स्थि

समुद्घात कहे गये हैं। क्योंकि अजघन्य स्थितिवालोंके आहारसमुद्घात का भी सद्भाव हो सकता है, पर जघन्य स्थितिवालों के इसका संभव नहीं हो सकता है, इसीलिये यहां आदि के पांच ही समुद्घात प्रगट किये गये हैं।९।

'ठिई अणुबंधो य जहन्नेण मासपुहुत्तं उक्कोसेण वि मासपुहुत्तं' यहां स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से मासपृथक्त्व का है, और उत्कृष्ट से भी मासपृथक्त्व का है। प्रथम गम में स्थिति जघन्य से मासपृथक्त्व कही गयी है, और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि रूप कही गयी है, तथा यहां पर जघन्य और उत्कृष्ट से मासपृथक्त्व रूप ही कही गयी है।४। इसी प्रकार अनुबन्ध भी पूर्वगम में मासपृथक्त्व और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि रूप कहा गया है, और यहां उत्कृष्ट और जघन्य से दोनों रूप से वह मासपृथक्त्व रूप होता है इस प्रकार अवगाहना १ ज्ञानाज्ञान २

પહેલા ગમમાં ૬ છ સમુદ્ઘાતો કહેલા છે. કેમકે અજઘન્ય સ્થિતિ વાળાઓને આહાર સમુદ્ઘાત પણ હોઈ શકે છે પણ જઘન્ય સ્થિતિ વાળાને તેનો સંભવ હોઈ શકતો નથી, તેથી જ અહિયાં પહેલાના પાંચ જ સમુદ્ઘાતો કહેલા છે.

'ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं वि मासपुहुत्तं' અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ માસપૃથક્ત્વ છે. પહેલા ગમમાં જઘન્ય સ્થિતિ માસ પૃથક્ત્વની કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ રૂપ કહી છે. તથા અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી માસપૃથક્ત્વ જ કહી છે. એજ રીતે અનુબંધ પણ પહેલા ગમમાં માસપૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ-રૂપ કહેલ છે. અને અહિયાં ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એ બન્ને પ્રકારે તે માસ પૃથક્ત્વ હોય છે. આ રીતે અવગાહના ૧ જ્ઞાન અજ્ઞાન ૨ સમુદ્ઘાત ૩

त्यनुबन्धाः ५ एते पञ्च पूर्वापेक्षया भिन्नएव भवन्ति । 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव यदंशे पार्थक्यं तद्विशिष्य दर्शितम् एतद् व्यतिरिक्तं सर्वमपि प्रथमगमवदेव द्रष्टव्यमिति भाव । कियत्पर्यन्तं तत्राह-'जाव भवादेसोत्ति' यावद्भवादेश इति भादेशपर्यन्तमित्यर्थः । 'कालादेसेणं' कालादेशेन कालप्रकारेण कालापेक्षयेत्यर्थः, 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन दशवर्षसहस्राणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि द्विमासादारभ्य नवमासपर्यन्ताभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि 'चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' चतुर्भिर्मासपृथक्त्वैरभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं मनुष्यगतिं नारकगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति चतुर्थो गमः ४ ।

समुद्घात ३ स्थिति और अनुबन्ध ये पांच यहां पूर्व की अपेक्षा भिन्न ही होते हैं। 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन इनके सिवाय पूर्व गम के जैसा ही है, और यह सब कथन भवादेश तक ही यहां पूर्व गम से लेकर कहलेना चाहिये, 'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' वह जघन्य से मास पृथक्त्व अधिक दश हजार वर्ष तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है, तथा उत्कृष्ट से' "चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं" चार मास पृथक्त्व अधिक चार सागरोपम तक वह उस गति का सेवन करता है, और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह चतुर्थगम है।

સ્થિતિ ૪ અને અનુબંધ આ પાંચે પહેલા કરતાં ભિન્નપણા વાળા હોય છે. 'सेसं तं चेव' બાકીનું તમામ કથન આ ઉપર કહેલ ભિન્ન પણા શિવાયનુ પહેલા ગમ પ્રમાણે જ છે. અને એ તમામ કથન અહિંયાં ભવાદેશ સુધી જ પહેલા ગમથી લઈને કહી લેવું જોઈએ. 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાએ 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' જઘન્યથી તે માસ પૃથક્ત્વ અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એમાં ગમનાગમન કરે છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી 'चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' ચાર માસ પૃથક્ત્વ અધિક ચાર સાગરોપમ સુધી એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ પ્રમાણે આ ચોથો ગમ છે.

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव जघन्यकालस्थितिकः पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यो यदि जघन्यकालस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत तदा 'एस एव वत्तव्वया चउत्थगमसरिसा णेयव्वा' एषैव वक्तव्यता चतुर्थगमसदृश्येव नेतव्या, तथाहि जघन्यकालस्थितिको मनुष्यो जघन्यकालस्थितिकेषु यदि उत्पद्यते तदा जघन्येन उत्कृष्टेनाऽपि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु मनुष्यो जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पद्येत, ते जीवा एकसमयेन तत्र नारकावासे रत्नप्रभायां कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। संहननानि षडपि भवन्ति एतेषां नरकयायिनां जीवानाम्। शरीराव-

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही जघन्य काल की स्थिति वाला पर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी मनुष्य यदि जघन्य काल की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है तो 'एस एव वत्तव्वया चउत्थगमसरिसा णेयव्वा' यहां पर भी चतुर्थ गम जैसी ही वक्तव्यता कह लेनी चाहिये, जैसे-जघन्य काल की स्थिति वाला मनुष्य जघन्य काल की स्थितिवाले नैरयिकों में यदि उत्पन्न होने के योग्य है तो वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी दस हजारवर्ष की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! ऐसे जीव वहां नरकावास में रत्नप्रभा में एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? तो इस प्रश्न के समाधान में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! एक समय में वहां जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं इन नरक-

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો અને પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો 'एस एव वत्तव्वया चउत्थगमसरिसा णेयव्वा' અહિયાં પણ ચોથા ગમ પ્રમાણે જ કથન કહેવું જોઇએ જેમકે-જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં જો ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ એવા જીવો ત્યાં નરકાવાસમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ! એક સમયમાં ત્યાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી

गाहना च जघन्येनाङ्गुल पृथक्त्वम् उत्कृष्टतोऽपि अङ्गुलपृथक्त्वमेव द्व्यङ्गुला-दारभ्य नवाङ्गुलपर्यन्तम् । एवमेतेषां जीवानां त्रीणि ज्ञानानि त्रीणि चाज्ञानानि भजनया भवन्ति । आदिमाः पञ्चैव समुद्घाताः, जघन्यस्थितिकस्य पञ्चसमुद्घातानामेव संभवात् । स्थितिरनुबन्ध श्च जघन्योत्कृष्टाभ्यां मासपृथक्त्वमेव भवति । एतद्व्यतिरिक्तं सर्वं प्रथमगमसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकवदेव ज्ञातव्यं भवादेश पर्यन्तम् । चतुर्थगमापेक्षया कालादेशे पार्थक्यं भवति तत्स्वयमेव सूत्रकारो दर्शयति -'नवरं' इत्यादि, 'नवरं कालादेसेणं' नवरं-केवलं कालादेशेन-कालप्रकारेण-कालापेक्षयेत्यर्थः 'जहन्नेणं दसवाससहस्साइं' जघन्येन दशवर्षसहस्राणि 'मास-

यायी जीवों के संहनन ६ हों होते हैं। जघन्य शरीरावगाहना अंगुल पृथक्त्व की होती है, और उत्कृष्ट से भी अंगुल पृथक्त्व होती है, इसी प्रकार इन जीवों के तीन ज्ञान और तीन अज्ञान भजना से होते हैं। आदि के पांच ही समुद्घात होते हैं। जघन्य स्थितिवालों के आहारक समुद्घात नहीं होता है। किन्तु इनके आदि के पांच ही समुद्घात होते हैं। स्थिति और अनुबन्ध जघन्य और उत्कृष्ट रूप में मास पृथक्त्व प्रमाण ही होता है। इन पूर्वोक्त बातों के सिवाय और सब कथन प्रथम गम के जैसा संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के जैसा ही भवादेश तक जानना चाहिये, चतुर्थ गम की अपेक्षा कालादेश में जो भिन्नता आती है उसे सूत्रकारने स्वयं ही 'नवरं' आदि सूत्र पाठ द्वारा प्रकटकी है-जो इस प्रकार से है-'कालादेसेणं०' काल की अपेक्षा वह जघन्यसे

સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે આ નરકમાં જવાવાળા જીવોને ૬ છએ સંહનન હોય છે. જઘન્યથી શરીરની અવગાહના આંગળ પૃથક્ત્વની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ આંગળ પૃથક્ત્વની હોય છે. એજ રીતે આ જીવોને ત્રણ જ્ઞાન અને ભજનાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. અને પહેલાના પાંચ જ સમુદ્ઘાતો હોય છે. જઘન્ય સ્થિતિ વાળાઓને આહારક સમુદ્ઘાત હોતો નથી. પરંતુ તેઓને પહેલાના પાંચ જ સમુદ્ઘાતો હોય છે. એટલે કે વેદના, કષાય મારણાન્તિક વૈક્રિય અને તૈજસ. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી માસ પૃથક્ત્વ પ્રમાણ જ હોય છે. આ પૂર્વોક્ત કથન શિવાય બાકીનું તમામ કથન પહેલા ગમ પ્રમાણે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોની જેમ જ ભવાદેશ સુધી સમજવું, ચોથા ગમ કરતાં કાલાદેશમાં જે જુદાપણું આવે છે, તેને સૂત્રકારે પોતે જ 'નવરં' ઈત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે.-'कालादेसेणं०' કાળની

पुहुत्तमब्भहियाइं' मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि मासद्वयादारभ्य नवमासपर्यन्तम्। उक्कोसेणं चत्तालीसं वासहस्साइं' उत्कृष्टेन चत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि 'चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं चतुर्भिर्मासपृथक्त्वैरभ्यधिकानि एतावत्पर्यन्तम्। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं मनुष्यगतिं नारकगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति पञ्चमो गमः ५। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव जघन्यस्थितिको मनुष्यो यदा उत्कृष्टकालस्थितिकेषु रत्नप्रभासंबन्धिनारकेषु नारकतयोत्पन्नो भवेत्। तदा 'एस चेव गमगो' एष एव-पूर्वोक्त एव गमो वक्तव्यः, जघन्यकालस्थितिको मनुष्यो यदि उत्कृष्टकालस्थितिकरत्नप्रभानैरयिकेषु उत्पद्यते तदा कियत्कालस्थितिकेषूत्पन्नो भवतीति प्रश्नस्य जघन्यत उत्कृष्टत श्चापि सागरोपमस्थितिकेषूत्पद्यते इत्युत्तरम्। एव ते मनुष्यास्तत्र नरकावासे एकसमयेन

मास पृथक्त्व अधिक दश हजार वर्ष तक एवं उत्कृष्ट से 'चउहिं मास पुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' चार मास पृथक्त्व अधिक 'चत्तालीसं वाससहस्साइं' चालीस हजार वर्ष तक मनुष्य गति का और नरक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक उसमें गमनागमन करता रहता है। ऐसा यह पांचवां गम है।

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही जघन्य स्थितिवाला मनुष्य जब उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले रत्नप्रभा सम्बन्धी नारकों में नारक की पर्याय से उत्पन्न होता है तो वह 'एस चेव गमो' इस सूत्र पाठ के अनुसार जघन्य से एक सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में तथा उत्कृष्ट से भी एक सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ऐसा यही पूर्वोक्त गम यहां कहलेना चाहिये, इसी प्रकारसे

અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી માસ પૃથક્ત્વ અધિક દસ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી 'चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' ચાર માસ પૃથક્ત્વ અધિક 'चत्तालीसं वाससहस्साइं' ચાળીસ હજાર વર્ષ સુધી તે મનુષ્ય ગતિનુ અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ પાંચમો ગમ છે.

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' તે જઘન્ય સ્થિતિવાળો મનુષ્ય જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તો તે 'एस चेव गमो' આ સૂત્રપાઠ અનુસાર જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણેનો તે પહેલા કહેલો ગમ અહિયાં કહી લેવો. એજ રીતે તે નારકાવાસમાં

कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा एकसमये उत्पद्यन्ते नरकावासे इत्युत्तरम्। एतद्व्यतिरिक्तं सर्वमेव प्रश्नोत्तरादिकं प्रथमवदेव ज्ञातव्यम्, । अवगाहनासमुद्घातज्ञानाज्ञानस्थित्य नुबन्धेषु चतुर्थगमवदेव द्रष्टव्यम् अवशिष्टं सर्वं संहननादिकं भवादेशपर्यन्तं प्रथमगमवदेव ज्ञातव्यम् पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं कालादेशे तत्स्वयमेव सूत्रकारो दर्शयति 'नवरं' इत्यादिना, 'नवरं कालादेसेणं' नवरम्-केवलं कालादेशेन-कालापेक्षया 'जहन्नेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं' जघन्येन सागरोपमम् मासपृथक्त्वाभ्य-

नरकावास में एक समय में कितने जीव उत्पन्न होते हैं? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-हे गौतम! वहां एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन तक जीव उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात जीव वहां उत्पन्न होते हैं। इस कथित भिन्नता के सिवाय और सब कथन-प्रश्नोत्तर आदि रूप कथन-प्रथम गम के जैसा ही जानना चाहिये, तथा-अवगाहना, समुद्घात, ज्ञानाज्ञान, स्थिति एवं अनुबन्ध-इन द्वारों में जो यहां प्रथम गम की अपेक्षा भिन्नता है वह सब चतुर्थ गम की कथित शैली के अनुसार समझ लेना चाहिये, तथा अवशिष्ट समस्त संहनन आदि का कथन भवादेश तक प्रथम गम के कथन के जैसा ही जानना चाहिये, तथा काल की अपेक्षा जो यहां भिन्नता है-उसे सूत्रकार स्वयं ही 'नवरं' इत्यादि सूत्रपाठद्वारा प्रगट कर रहे हैं-वे इसमें कह रहे हैं-कि वह जीव काल की अपेक्षा 'जहन्नेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं०' मासपृथक्त्व से अधिक एक

એક સમયમાં કેટલા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-હે ગૌતમ! ત્યાં એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ ભિન્ન પણા શિવાય બીજુ તમામ કથન-પ્રશ્નોત્તર વિગેરે રૂપનું કથન-પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે છે. તેમ સમજવું. તથા અવગાહના, સમુદ્ઘાત, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, સ્થિતિ અને અનુબંધ એ દ્વારોમાં પહેલા ગમ કરતાં જે ભિન્નપણું છે, તે તમામ ચોથા ગમમાં કહેલ શૈલી પ્રમાણે છે. અને બાકીનું સંહનન વિગેરેનું તમામ કથન ભવાદેશ સુધી પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. તથા કાળની અપેક્ષાએ અહિયાં જે જુદાપણુ છે. તે સૂત્રકાર પોતેજ 'नवरं' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરે છે. તેઓ આ વિષયમાં એમ કહે છે કે-તે જીવ કાળની અપેક્ષાથી 'जहण्णेणं

धिकम् एकं सागरोपमं मासपृथक्त्वयुक्तं जघन्यत इत्यर्थः। 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतुर्भिर्मासपृथक्त्वैरभ्यधिकानि, चतुर्मासपृथक्त्वाधिकचतुःसागरोपमपर्यन्तम् उत्कृष्टत इति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात्—एतावत्कालपर्यन्तं मनुष्यगतिं नारकगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यात्। इति षष्ठो गमः ६। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव आत्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातः सन् रत्नप्रभानरकसंबन्धिनारकेषूत्पन्नो भवेत्तदा 'सो चेव पढमगमओ णेयव्वो' स एव प्रथमो गमको नेतव्यः, हे भदन्त! आत्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातो मनुष्यो रत्नप्रभानारकेषु

सागरोपम तक जघन्य से, और चार मास पृथक्त्व अधिक चार सागरोपम तक उत्कृष्ट से उस मनुष्य गति का और नरक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह छट्ठा गम है,

'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' जो मनुष्य स्वयं उत्कृष्ट स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और रत्नप्रभा नरक सम्बन्धी नारकों में उत्पन्न होता है, तो यहां पर भी 'सो चेव पढमगमओ णेयव्वो' वही प्रथम गम की वक्तव्यता कह लेनी चाहिये, अर्थात्—गौतमने जब प्रभु से ऐसा पूछा—हे भदन्त! जो मनुष्य स्वयं उत्कृष्ट आयु को लेकर उत्पन्न हुआ है और वह यदि रत्नप्रभा के नारकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह कितने कालकी स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है?

सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं' માસ પૃથક્ત્વથી અધિક એક સાગરોપમ સુધી જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર માસ પૃથક્ત્વ અધિક ચાર સાગરોપમ સુધી તે મનુષ્ય ગતિનું અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ આ પ્રમાણે આ છટ્ઠો ગમ છે.

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' જે મનુષ્ય પોતે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો અહિયાં પણ 'सो चेव पढमगमओ णेयव्वो' તે પહેલા ગમનું જ કથન કહેવું જોઈએ, અર્થાત્ ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે—હે ભગવન્ જે મનુષ્ય પોતે ઉત્કૃષ્ટ આયુને લઈને ઉત્પન્ન થયો છે. અને તે જો રત્નપ્રભાના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમ

यदि उत्पद्यते तदा कियत्कालस्थितिकनैरयिकेषूत्पद्यते ? हे गौतम ! जघन्यत उत्कृष्टतश्चापि सागरोपमस्थितिकनैरयिकेषूत्पद्यते इति एवं हे भदन्त ! ते जीवा एकसमयेन तत्र नरकावासे कियन्त उत्पद्यन्ते ? गौतम ! जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा, उत्कृष्टतः संख्याताः समुत्पद्यन्ते इत्यादिकं सर्वं प्रथमगमवदेव द्रष्टव्यम् । प्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादिना 'नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं पंच धणुसयाइं' नवरं शरीरावगाहना जघन्यतः पञ्चधनुःशतानि, 'उक्कोसेण वि पंच धणुसयाइं' उत्कर्षेणापि पञ्चधनुःशतानि, प्रथम गमे तु शरीरावगाहनं जघन्यतोऽङ्गुलपृथक्त्वम् उत्कृष्टतः पञ्चधनुःशतानि, इह

इसके उत्तर में प्रभुने गौतम से कहा-हे गौतम। वह जघन्य तथा उत्कृष्ट से सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। इसी प्रकार से-हे भदन्त! वे जीव एक समय में वहां नरकवास में कितने उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-गौतम! जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन जीव वहां नरकावास में एक समय में उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात जीव वहां एक समय में उत्पन्न होते हैं। इत्यादि सब कथन प्रथम गम के जैसा यहां कह लेना चाहिये, हां, प्रथम गम की अपेक्षा से जो यहां के कथन में भिन्नता है उसे सूत्रकार स्वयं 'नवरं सरीरोगाहणा०' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं-यहां शरीरावगाहना जघन्य से पांच सौ धनुष की होती है और उत्कृष्ट से भी वह पांचसौ धनुष की होती है, प्रथम गम में शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल पृथक्त्व और उत्कृष्ट से पांचसौ धनुष की कही

સ્વામીને કહ્યું કે-હે ગૌતમ! તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં તથા ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે હે ભગવન્ તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં નરકાવાસમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવો ત્યાં નરકાવાસમાં એક સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જીવો ત્યાં એક સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ તમામ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ અહિયાં કહેવું જોઈએ. પહેલા ગમ કરતાં અહિના કથનમાં જુદાપણુ છે, તે સૂત્રકાર પોતે 'નવરં સરીરોગાહણા૦' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરે છે-અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી પાંચસો ધનુષની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પાંચસો ધનુષની હોય છે. પહેલા ગમમાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળ પૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો

तु जघन्योत्कृष्टाभ्यां पञ्चधनुः शतान्येवेति भवत्येव उभयोर्गमयोः पार्थक्यमिति। 'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी' स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः, 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिरेव 'एवं अणुबंधो वि' एवमनुबन्धोऽपि जघन्येन पूर्वकोटिः उत्कृष्टतोऽपि पूर्वकोटिरेवानुबन्धः, पूर्वं प्रथमगमे स्थित्यनुबन्धौ जघन्यतो मासपृथक्त्वरूपौ उत्कृष्टतः पूर्वकोटिप्रमाणकौ कथितौ इह तु जघन्योत्कृष्टाभ्यामुभाभ्यामपि पूर्वकोटिप्रमाणकावेव इति भावः। 'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं' उत्कृष्टतश्चत्वारि सागरोपमाणि, 'चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि

गयी है। परन्तु यहां वह जघन्य और उत्कृष्ट दोनों रूप से पांच सौ ही धनुष की कही गयी है। इस प्रकार से दोनों गमों में भिन्नता है। 'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी०' यहां पर स्थिति जघन्य से एक पूर्वकोटि की है और उत्कृष्ट से भी एकपूर्वकोटि की ही है, 'एवं अणुबंधो वि' इसी प्रकार से अनुबन्ध भी है-जघन्य से वह एक पूर्वकोटि का है, और उत्कृष्ट से भी वह एक पूर्वकोटि का है। प्रथम गम में स्थिति और अनुबन्ध ये दोनों जघन्य से मासपृथक्त्वरूप और उत्कृष्ट से पूर्वकोटिरूप कहे गये हैं, पर यहां ये दोनों ही जघन्य और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि रूप ही प्रगट किये गये हैं। 'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' काल की अपेक्षा वह जीव जघन्य से दश हजार वर्ष अधिक एकपूर्वकोटि तक और उत्कृष्ट से 'चत्तारि सागरोवमाइं०' चार पूर्व कोटि अधिक चार सागरोपम तक उस मनुष्य गति का और नरक

ધનુષની કહી છે. પરંતુ અહિયાં તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને પ્રકારથી પાંચસો ધનુષની જ કહેલ છે આ રીતે બન્ને ગમોમાં જુદાપણું છે. 'ઠીઈ जहण्णेणं पुव्वकोडी०' અહિયાં જઘન્ય સ્થિતિ એક પૂર્વકોટીની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક પૂર્વકોટીની જ છે. 'एवं अणुबंधो वि.' એજ રીતે અનુબંધના સંબંધમાં પણ સમજવું અર્થાત્ જઘન્યથી તે એક પૂર્વકોટીનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ પૂર્વકોટી રૂપ કહેલ છે પહેલા ગમમાં સ્થિતિ અને અનુબંધ એ બેઉ જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ રૂપ કહેલ છે. અહિયાં તે બન્ને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટી રૂપે જ કહેલ છે, 'कालादेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' કાળની અપેક્ષાએ તે જીવ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક એક પૂર્વકોટિ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી 'चत्तारि सागरोवमाइं०' ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ સુધી તે મનુષ્ય ગતિનું

'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावन्तं-पूर्वप्रदर्शित-कालपर्यन्तं मनुष्यगतिं नारकगतिं च स आत्मनोत्कृष्टस्थितिको जातो मनुष्यः सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं मनुष्यगतिं नारकगत्यागतिं च कुर्यादिति सप्तमो गमः ७। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव उत्कृष्टकालस्थितिको मनुष्यो जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभानैरयिकेषु उत्पन्नो भवति स कियत्कालस्थितिकनैरयिकेषूत्पद्येत इत्यादि प्रश्नः, 'सच्चेव सत्तमगमवत्तव्वया' सैव सप्तमगम-

गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह सातवां गम है।

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' यहां गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! वही उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला जघन्यकाल की स्थितिवालों में उत्पन्न होता हो तो वह कितने काल की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? इत्यादि प्रश्न इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'सच्चेव सत्तमगमवत्तव्वया' हे गौतम! यहां वही सातवें गम की वक्तव्यता कह लेनी चाहिये अर्थात् ऐसा मनुष्य जघन्य से जहाँ पर दश हजार वर्ष की आयु है उन नारकों में और उत्कृष्ट से भी जहाँ पर दस हजार की स्थिति है ऐसे नारकों में-रत्नप्रभा के नैरयिकों में-उत्पन्न होता है, इत्यादि सब प्रश्न और उत्तर रूप कथन अभी जो पहिले सातवां गम कहा गया है उसके

અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ રીતે આ સાતમો ગમ છે.

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ તે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમા ઉત્પન્ન થવાને માટે યોગ્ય હોય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सच्चेव सत्तमगमवत्तव्वया' હે ગૌતમ! અહિયાં સાતમા ગમનું તે તમામ કથન કહી લેવું જોઇએ. અર્થાત્ એવો મનુષ્ય જઘન્યથી જેઓની આયુષ્ય દસ હજાર વર્ષની છે. તેવા નારકોમાં અથવા ઉત્કૃષ્ટથી જેઓની એક સાગરોપમની સ્થિતિ છે, એવા નારકોમાં -રત્નપ્રભા પૃથ્વિના નૈરયિકોની જઘન્ય આયુ દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક સાગરોપમની કહી છે. ઇત્યાદિ તમામ કથન પ્રશ્નોત્તર રૂપથી હમણાં જે પહેલાં સાતમાં ગમમાં કહ્યું છે તે અનુસાર અહિયાં ભવાદેશ સુધી કહી

वक्तव्यता वक्तव्या एतादृशो मनुष्यो जघन्यतो दशवर्षसहस्रस्थितिकेपूत्पद्यते उत्कृष्टतः सागरोपमस्थितिकेषु रत्नप्रभानारकेपूत्पद्यते इत्यादिसर्वं प्रश्नमुत्तरंचानन्तरोदीरितसप्तमगमवक्तव्यतावदेव इहापि वक्तव्यं यावद्भवादेशपर्यन्तम्। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी' नवरम्-केवलं वैलक्षण्यमेतावन्मात्रम् कालादेशेन कालापेक्षया जघन्यतः पूर्वकोटिः 'दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' चतस्रः पूर्वकोटयः चत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात्-एतावत्कालपर्यन्तम् मनुष्यगतिं नारकगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं यावन्मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यात् स स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिको मनुष्यो जघन्यकालस्थितिकरत्नप्रभानैरयिकेपूत्पन्न इति अष्टमो गमः८ ॥ 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव आत्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातो मनुष्यः उत्कृष्टकालस्थितिकरत्नप्रभानैरयिकेपूत्पत्तियोग्यो विद्यते स खलु कियत्काल-

---

अनुसार यहां भवादेश तक कह लेना चाहिये, 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी' इस कथन में जो सातवें गम से विशेषता है यह केवल इतनी सी है कि यहां वह जीव काल की अपेक्षा जघन्य से दश हजार वर्ष अधिक एक पूर्वकोटि तक और उत्कृष्ट से चालीस हजार वर्ष अधिक चार पूर्वकोटि तक मनुष्य गति का और नरक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह आठवां गम है।

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' वही मनुष्य जो कि उत्कृष्ट स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है यदि उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले

લેવું જોઈએ 'नवरं कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी' આ કથનમાં સાતમાં ગમ કરતાં જે જુદાઈ છે તે કેવળ એટલી જ છે કે-અહિયાં તે જીવ કાળની અપેક્ષાથી દસ હજાર વર્ષ અધિક એક પૂર્વ કોટી સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાલીસ હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂર્વકોટિ સુધી મનુષ્ય ગતિનું અને નરકગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમના ગમન-અવરજવર કરે છે.

આ રીતે આ આઠમો ગમ છે.

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' તે મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે. જો ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા રત્નપ્રભા સંબંધી નૈરયિકોમાં

स्थितिकनैरयिकेषूत्पद्यते ? गौतम ! जघन्यत उत्कृष्टतश्च सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। एवं ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्तो नरकावासे समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्यतः एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वेत्यादिकं सर्वं सप्तमगमवदेव इहापि बोद्धव्यमित्येतदेव दर्शयति 'सच्चेव सत्तमगमवत्तव्वया' सैव सप्तमगमवक्तव्यता अत्र समग्राऽपि वक्तव्या। वद्वैलक्षण्यं तदाह-'नवरं इत्यादि, 'नवरं कालादेसेण जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं'

रत्नप्रभा सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो हे भदन्त ! वह वहां कितने काल की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इस गौतम के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-गौतम ! ऐसा वह मनुष्य जघन्य से एक सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में और उत्कृष्ट से भी एक सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है। इसी प्रकार से गौतम के इस प्रश्न का कि हे भदन्त ! ऐसे वे जीव वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? उत्तर प्रभु ने ऐसा दिया है कि गौतम ! ऐसे वे जीव वहां एक समय में कम से कम एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं-इत्यादि सब कथन यहां सप्तम गम के जैसा ही जानना चाहिये, परन्तु फिर भी जो यहां अन्तर है-वह इस प्रकार से है-'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं, उक्को

ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, તો હે ભગવન્ તે ત્યાં કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! એવો તે મનુષ્ય જઘન્યથી એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે ફરી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે-હે ભગવન્ એવા જીવો ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું કે-હે ગૌતમ ! એવા તે જીવો ત્યાં એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ તમામ કથન સાતમા ગમના કથન પ્રમાણે સમજવું. 'નવરં' તો પણ તે કથન કરતાં આ કથનમાં જે ફેરફાર છે, તે આ પ્રમાણે છે કાલાદેસેણં' જહણ્ણેણં સાગરોવમં પુવ્વકોડીએ અબ્ભહિયં' કાળની અપેક્ષાથી તે જીવ જઘન્યથી પૂર્વકોટિ અધિક એક-સાગરોપમની છે 'ઉક્કોસેણં

एवतियं कालं जाव करेज्जा' नवरं–केवलं वैलक्षण्यम्–कालादेशेन कालापेक्षया जघन्येन सागरोवमं पूर्वकोटयभ्यधिकम्, उत्कर्षेण–चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं मनुष्यगतिं नारकगतिं च सेवेत एतावन्तमेव कालं मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति नवमो गमः ९ ॥सू० ७॥

अथ मनुष्यमधिकृत्य रत्नप्रभानरकाश्रितविचारं समाप्य शर्करापभादि षष्ठपृथिवीपर्यन्तनरकाश्रितविचारं दर्शयितुमाह–पज्जत्तसंखेज्जवासाउय०' इत्यादि ।

मूलम्–पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए णेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं ति सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति सो चेव रयणप्पभापुढवीगमओ णेयव्वो। नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणं पंचधणुसयाइं। ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं

सेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं जाव करेज्जा' काल की अपेक्षा वह जीव जघन्य से तो एक पूर्वकोटि अधिक एक सागरोपम तक और उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम तक उस मनुष्य गति का एवं नरक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस मनुष्य गति में और नरक गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह नौवां गम है ॥७॥

चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं" અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમની છે. एवतियं काल जाव करेज्जा' એટલા કાળ સુધી તે મનુષ્ય ગતિનું અને નારક ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા કાળ સુધી જ તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ પ્રમાણેનો આ નવમો ગમ છે. ॥સૂ ૭॥

उक्कोसेणं पुव्वकोडी। एवं अणुबंधो वि। सेसं तं चेव जाव भवादेसो त्ति। कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं वासपुहुत्तमब्भहियं। उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा। एवं एसा ओहिएसु तिसु गमएसु मणुस्सलद्धी। णाणत्तं नेरइयठिई कालादेसेणं संवेहं च जाणेज्जा १-२ ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ तस्स वि तिसु वि गमएसु एस चेव लद्धी। नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणं वि रयणिपुहुत्तं, ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं वि वासपुहुत्तं। एवं अणुबंधो वि सेसं जहा ओहियाणं। संवेहो सव्वो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ४–५–६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ, तस्स वि तिसु वि गमएसु इमं णाणत्तं सरीरोगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं, उक्कोसेण वि पंच धणुसयाइं, ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी एवं अणुबंधो वि, सेसं जहा पढमगमए नवरं नेरइयठिई य कायसंवेहं च जाणेज्जा ७ ८-९। एवं जाव छट्ठ पुढवी, नवरं तच्चाए आढवेत्ता, एक्केक्कं संघयणं परिहायइ जहेव तिरिक्खजोणियाणं, कालादेसो वि तहेव नवरं मणुसस्स ठिई भाणियव्वा। पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए अहे सत्तमाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं बावीससागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं तेत्तीससागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा।

ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति अवसेसो सो चेव सक्करप्पभापुढवीगमओ णेयव्वो। नवरं पढमं संघयणं इत्थियवेयगा न उववज्जंति सेसं तं चेव जाव अणुबंधो त्ति। भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो, एस चेव वत्तव्वया। नवरं नेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो, एस चेव वत्तव्वया नवरं संवेहं च जाणेज्जा।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ, तस्स वि तिसु वि गमएसु एस चेव वत्तव्वया, नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्तं, उक्कोसेण वि रयणिपुहुत्तं, ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं वि वासपुहुत्तं, एवं अणुबंधो वि, संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ४-५-६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ, तस्स वि तिसु वि गमएसु एस चेव वत्तव्वया, नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं, उक्कोसेणं वि पंचधणुसयाइं, ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी, एवं अणुबंधो वि, णवसु वि एएसु गमएसु नेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सव्वत्थ भवग्गहणाइं दोन्नि जाव णवमगमए, कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, उक्कोसेणं वि, तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भ-

हियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा- ७-८-९॥ सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ ॥सू० ८॥

चउवीसइमे सए पढमो उद्देसो समत्तो ॥२४-१॥

छाया—पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! यो भव्यः शर्करामभायाः पृथिव्याः नैरयिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत? गौतम! जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु उत्कर्षेण त्रिसागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते स एव रत्नप्रभापृथिवीगमको नेतव्यः। नवरं शरीरावगाहना जघन्येन रत्निपृथक्त्वम् उत्कर्षेण पञ्चधनुः शतानि। स्थितिर्जघन्येन वर्षपृथक्त्वम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, एव मनुबन्धोऽपि, शेषं तदेव यावद्भवादेशइति, कालादेशेन जघन्येन सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाऽभ्यधिकम् उत्कर्षेण द्वादशसागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात्। एवमेषा औधिकेषु त्रिषु गमकेषु मनुष्यलब्धिः। नानात्वं नैरयिकस्थितिं कालादेशेन संवेधं च जानीयात् १-२-३। स एवात्मना जघन्यस्थितिको जातः, तस्यापि त्रिष्वपि गमकेषु एषैव लब्धिः। नवरं शरीरावगाहना जघन्येन रत्निपृथक्त्वम् उत्कर्षेणापि रत्निपृथक्त्वम्, स्थितिर्जघन्येन वर्षपृथक्त्वम् उत्कर्षेणाऽपि वर्षपृथक्त्वम् एवमनुबन्धोऽपि। शेषं यथा औधिकानाम्-संवेधः सर्वः-उपयुज्य भणितव्यः ४-५-६। स एव आत्मना उत्कर्षकालस्थितिको जातः, तस्याऽपि त्रिष्वपि गमकेषु इदं नानात्वम् शरीरावगाहना जघन्येन पञ्चधनुःशतानि उत्कर्षेणाऽपि पञ्चधनुःशतानि, स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिः, एवमनुबन्धोऽपि, शेष यथा प्रथमगमके नवरं नैरयिकस्थितिं च कायसंवेधं च जानीयात् ७-८-९। एवं यावत् षष्ठपृथिवी ति नवरं तृतीयातः आरभ्य एकैकं संहननं परिहीयते यथैव तिर्यग्योनिकानाम् कालादेशोऽपि तथैव नवरं मनुष्यस्य स्थितिं भणितव्या। पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! यो भव्योऽधः सप्तम्याः नैरयिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत? गौतम! जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते? अवशेषः स एव शर्कराप्रभापृथिवीगमको नेतव्यः। नवरं प्रथमं संहननम्, स्त्रीवेदका नोत्पद्यन्ते शेषं तदेव यावदनुबन्ध इति, भवादेशेन द्वे भवग्रहणे कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयऽभ्यधिकानि एतावन्तं

यावत्कुर्यात् ।१। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः, एषैव वक्तव्यता नवरं नैरयिकस्थितिं संवेधं च जानीयात् ।२। स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषूपपन्नः, एषैव वक्तव्यता नवरं संवेधं च जानीयात् ३ । स एवं आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, तस्यापि त्रिष्वपि गमकेषु एषैव वक्तव्यता । नवरं शरीरावगाहना जघन्येन रत्निपृथक्त्वम् उत्कर्षेणाऽपि रत्निपृथक्त्वम्। स्थिति जघन्येन वर्षपृथक्त्वम्, उत्कर्षेणापि वर्षपृथक्त्वम्, एवमनुबन्धोऽपि, संवेध उपयुज्य भणितव्यः । ४-५-६ । स एवात्मनोत्कर्षकालस्थितिको जातः, तस्याऽपि त्रिष्वपि गमकेषु एषैव वक्तव्यता, । नवरं शरीरावगाहना जघन्येन पञ्चधनुःशतानि, उत्कर्षेणाऽपि पञ्चधनुःशतानि, । स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः, उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिः । एवमनुबन्धोऽपि, नवस्वपि एतेषु गमकेषु नैरयिकस्थितिं संवेधं च जनीयात्, सर्वत्र भवग्रहणे द्वे, यावत् नवमगमके, कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि पूर्वकोटयऽभ्यधिकानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि पूर्वकोटयऽभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं सेवेत, एतावन्तं कालं गत्यागती कुर्यात् ७-८-९ । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥सू०८ ॥

चतुर्विंशतितमे शतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः ।.२४।१।

टीका—'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! 'जे भविए' यो भव्यः 'सक्करप्पभाए पुढवीए' शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः संबन्धिषु 'नेरइएसु' नैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम्

इस प्रकार से मनुष्य को लेकर रत्नप्रभा के आश्रित विचार को समाप्त करके अब सूत्रकार शर्कराप्रभा से लेकर छठी तमःप्रभा तक के विचार को प्रस्तुत करने के लिये 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय'-इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं 'पज्जत्तसंखेज्ज०'—इत्यादि ।

टीकार्थ—'पज्जत्तसंखेज्ज० णं भंते' हे भदन्त ! जो पर्याप्त संख्येय वर्षायुष्क, संज्ञी मनुष्य 'जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए०' जो शर्कराप्रभा पृथिवी के नारकों में उत्पन्न होने के योग्य है वह 'भंते' हे भदन्त !

આ પ્રમાણે મનુષ્યને ઉદ્દેશીને રત્નપ્રભા સંબંધી વિચાર સંપૂર્ણ કરીને હવે સૂત્રકાર શર્કરાપ્રભાથી લઈને ૬ છઠ્ઠી તમઃપ્રભા સુધીનો વિચાર કરવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે—'પજ્જત્તસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસ્સે ણ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા જે સંજ્ઞી મનુષ્ય 'जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए' શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં ઉત્પન્ન

'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्काल स्थितिकेषु नैरयिकेषु उत्पद्येत हे भदन्त ! संख्यातवर्षायुष्कः सज्ञिमनुष्यो यः शर्करा पृथिवीनरके समुत्पत्तियोग्यो विद्यते स खलु मनुष्यः कियत्कालस्थितिक नैरयिकेषूत्पद्येत इति प्रश्नः । उत्तरमाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु' जघन्येन सागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु तथा 'उक्कोसेणं तिसागरोवमट्ठिइएसु' उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण त्रिसागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्येत इति । 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु भदन्त ! जीवाः, एकसमयेन तत्र द्वितीयनरके कियत्संख्यकाः समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, उत्तरमाह-'सो चेव रयणप्पभापुढवीगमओ णेयव्वो' स एव रत्नप्रभापृथिवीगमो नेतव्यः, रत्नप्रभायां येनैव क्रमेण उत्पादव्यवस्था कथिता तेनैव क्रमेण इहापि वक्तव्या, तथाहि-कियन्त

'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कितने काल की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं ति सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह जघन्यसे उन नारको में उत्पन्न होता है कि जिन की जघन्य स्थिति एक सागरोपम की होती है और अधिक से अधिक वह उन नारकों में उत्पन्न होता है कि जिनकी उत्कृष्ट से स्थिति तीन सागरोपम की होती है।

अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते जीवा०' हे भदन्त ! ऐसे वे जीव एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सो चेव रयणप्पभापुढवीगमओ णेयव्वो' हे गौतम ! रत्नप्रभा में जिस क्रम से उत्पाद व्यवस्था कही गयी है उसी क्रम से यहां द्वितीय नरक में वह कह लेनी चाहिये जैसे-यहां द्वितीय नरक

થવાને યોગ્ય હોય એવો તે જીવ 'भंते' હે ભગવન્ 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! जहन्नेणं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणं तिसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે જઘન્યથી તેવા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જેઓની જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની હોય છે. અને અધિકથી અધિક તે એ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જેમની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સાગરોપમની હોય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से णं भंते जीवा०' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सो चेव रयणप्पभा पुढवी गमओ णेयव्वो' હે ગૌતમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ક્રમથી ઉત્પાત વ્યવસ્થા કહેવામાં આવી છે, એજ ક્રમથી, અહિયાં બીજા નરકમાં તે પ્રમાણેની વ્યવસ્થા

उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता मनुष्या एकसमये तत्र शर्कराप्रभानरके समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् तथा शर्कराप्रभायां समुत्पत्स्यमनानां संहननानि षट् भवन्ति। रत्नप्रभापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति—'नवरं' इत्यादि, 'नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्तं' नवरम्—केवलं रत्नप्रभागमापेक्षया इदं वैलक्षण्यं यत् तत्र शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलपृथक्त्वम् उत्कृष्टतः पञ्चधनुःशतानि कथितानि इह तु शरीरावगाहना जघन्येन रत्निपृथक्त्वम्, रत्निर्नामबद्धमुष्टिहस्तः, तथा च बद्धमुष्टि द्विहस्तादारभ्य नवहस्तपर्यन्ता जघन्या शरीरावगाहना 'उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं' उत्कर्षेण पञ्चधनुःशतानि जघन्येन हस्तपृथक्त्वमुत्कृष्टतः पञ्चधनुःशतानि शरीरावगाहनेति भवत्येव रत्नप्रभायि-

में कितने जीव एक समय में उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न का उत्तर यही है कि वहां एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन और उत्कृष्ट से संख्यात मनुष्य शर्करा प्रभा में उत्पन्न होते हैं। तथा इस शर्करा प्रभा में उत्पन्न होने वाले मनुष्यों को ६ संहनन होते हैं। रत्नप्रभा पृथिवी के कथन की अपेक्षा यहां जो भिन्नता है उसे अब सूत्रकार 'नवरं०' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं—इसमें यह कहा गया है कि यहां उत्पन्न होनेवालों के शरीर की अवगाहना जघन्य से रत्नि पृथक्त्व की है, और उत्कृष्ट से पांचसौ धनुष तक की है, बंधी हुई मुट्ठी वाले हाथ का नाम रत्नि है, दो रत्नि से लेकर ९ रत्नि का नाम रत्नि पृथक्त्व है, रत्नप्रभा में जाने वाले मनुष्यों की शरीरावगाहना जघन्य से अङ्गुल पृथक्त्व की है और उत्कृष्ट से पांचसौ धनुष

કહી લેવી જોઇએ જેમકે—અહિં બીજા નરકમાં એક સમયમાં કેટલા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ છે કે-ત્યાં એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત મનુષ્ય શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા આ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યોને ૬ છ સંહનન હોય છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના કથનની અપેક્ષાથી અહિયાં આ કથનમાં જે જુદાપણું છે, તે સૂત્રકાર 'नवरं' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરે છે તેમાં એ કહેવામાં આવ્યું છે કે—અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી રત્નિ પૃથક્ત્વની કહી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધનુષ સુધીની છે બંધ કરેલ મુઠ્ઠીવાળા હાથનું નામ રત્નિ છે એ રત્નિથી લઇને ૯ રત્નિનું નામ રત્નિ પૃથક્ત્વ છે. રત્નપ્રભામાં જવાવાળા મનુષ્યોના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળ પૃથક્ત્વની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધનુષની

यासुमनुष्यापेक्षया शर्कराप्रभायियासुमनुष्याणां शरीरावगाहनायां वैलक्षण्यमिति, तथा-'ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' स्थितिर्जघन्येन वर्षपृथक्त्वम् द्विवर्षादारभ्य नववर्षपर्यन्तम् तथोत्कर्षेण पूर्वकोटिः, रत्नप्रभागमे स्थितिर्जघन्येन मासपृथक्त्वरूपा कथिता उत्कृष्टतः पूर्वकोटिरिहतु जघन्येन वर्षपृथक्त्वम् उत्कृष्टतस्तु पूर्वकोटिरेवेति जघन्यस्थित्यंशे भेदात् उभयोः प्रकरणयो वैलक्षण्यम्। 'एवमणुबंधो वि' एवम्-स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्येन वर्षपृथक्त्वं द्विवर्षादारभ्य नववर्षपर्यन्तम् उत्कृष्टतः पूर्वकोटिः, स्थितिरूपत्वादनुबन्धस्य, पूर्वं प्रकरणे जघन्येन अनुबन्धः मासपृथक्त्वरूपः कथितः इह तु वर्षपृथक्त्वरूप इति भवत्येव उभयत्रापि वैलक्षण्यमिति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव अवगाहनास्थि

की है, इस प्रकार यह अन्तर रत्नप्रभा में जाने वाले और शर्कराप्रभा में जानेवाले मनुष्यों के शरीरावगाहना में होता है-'ठिई जहन्नेणं वास पुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' रत्नप्रभा में जानेवाले मनुष्यों की स्थिति जघन्य से मास पृथक्त्वकी होती है और उत्कृष्ट से वह एक पूर्वकोटि की होती है और शर्कराप्रभा में जानेवाले मनुष्यों की स्थिति जघन्य से वर्ष पृथक्त्व की होती है और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की होती है इस प्रकार यह स्थिति की अपेक्षा अन्तर है। 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति के जैसा अनुबन्ध में भी अन्तर है-जघन्य से वह वर्ष पृथक्त्व का है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि का है रत्नप्रभा में यह जघन्य से मासपृथक्त्व का और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि का है। इस प्रकार यह अनुबन्ध की अपेक्षा अन्तर हैं। 'सेसं तं चेव' इन बातों के अतिरिक्त और सब

છે. આ રીતે આ જુદાઈ રત્નપ્રભામાં જવાવાળા અને શર્કરા પ્રભામાં જવાવાળા મનુષ્યોના શરીરની અવગાહના સંબંધમાં કહેલ છે. તથા 'ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' શર્કરા પ્રભામાં જવાવાળા મનુષ્યોની સ્થિતિ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટીની છે. રત્નપ્રભામાં જવાવાળા મનુષ્યોની સ્થિતિ જઘન્યથી માસ પૃથક્ત્વની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિની છે. આ રીતે આ સ્થિતિ સંબંધી જુદાપણું છે, 'एवं अणुबंधो वि०' સ્થિતિની જેમ અનુબંધમાં પણ અંતર છે, તે જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વનું છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટી સુધીનું છે. રત્નપ્રભામાં તે જઘન્યથી માસ પૃથક્ત્વનું અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટીનું છે. એજ રીતે આ અનુબંધ સંબંધી જુદા પણું છે. 'सेसं तं चेव' આ કથન શિવાય બીજુ

त्यनुबन्धैरतिरिक्तं संहननादिकं सर्वं भवादेशपर्यवसानम् तदेव–रत्नप्रभागमवदेव द्रष्टव्यमिति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं वासपुहुत्तमब्भहियं' कालादेशेन–कालापेक्षया जघन्येन सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकम्, 'उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं' उत्कर्षेण द्वादशसागरोपमाणि, 'चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावन्तं कालं मनुष्यगतिं नारकगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति। 'एवं एसा ओहिएसु तिसु गमएसु मणुसस्स लद्धी' एवमेषा औघिकेषु 'ओहिओ ओहिएसु १ ओहिओ जहन्नट्ठिइएसु २ ओहिओ उक्कोसट्ठिइएसु ३, तथाहि औघिक औघिकेषु १ औघिक जघन्यस्थितिकेषु २ औघिक औघिकोत्कृष्टस्थितिकेषु ३ उत्पद्येत एते औघिकास्त्रयो गमाः, एतेषु त्रिषु गमकेषु मनुष्यस्य लब्धिः–परिमाणसंहननादीनां प्राप्तिः। 'णाणत्तं नेरइयठिइं कालादेसेणं संवेहं च जाणेज्जा' नानात्वं नैरयिकस्थितिं काला-

---

कथन संहनन आदि सम्बन्धी भवादेश तक का रत्नप्रभा सम्बन्धी गम के जैसा जानना चाहिये, 'कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं वासपुहुत्तमब्भहियं' काल की अपेक्षा वह मनुष्य जघन्य से वर्ष पृथक्त्व अधिक एक सागरोपम तक और उत्कृष्ट से 'बारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडिहिं अब्भहियाइं' चार पूर्वकोटि अधिक बारह सागरोपम तक उस मनुष्य गति का और नरक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उनमें गमनागमन करता है, १ 'एवं एसा ओहिएसु तिसु गमएसु मणुसस्स लद्धी' इस प्रकार औघिक में, औघिक जघन्य स्थिति वालो में और औघिक उत्कृष्ट स्थिति वालो में इन औघिक तीनों गमों में–प्रथम द्वितीय तृतीय मनुष्य की यह अनन्तरोक्त लब्धि–परिमाण संहनन आदि की प्राप्ति रूप वक्तव्यता कह लेनी चाहिये, 'णाणत्तं नेरइयट्ठिइ कालादेसेणं संवेहं च

તમામ કથન સંહનન વિગેરે સંબંધી ભવાદેશ સુધીનું રત્નપ્રભાના ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું છે. તેમ સમજવું. 'कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं वासपुहुत्तमब्भहियं' કાળની અપેક્ષાથી તે મનુષ્ય જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક એક સાગરોપમ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી 'बारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ચાર પૂર્વકોટિ અધિક બાર સાગરોપમ સુધી તે મનુષ્ય ગતિનું અને નરક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે 'एवं एसा ओहिएसु तिसु गमएसु मणुसस्स लद्धी' એ રીતે ઔધિક ઔધિકમાં, ઔધિક જઘન્ય સ્થિતિ વાળાઓમાં અને ઔધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાળાઓમાં આ ત્રણે ગમોમાં મનુષ્યની તે અનન્તરોક્તલબ્ધી, પરિમાણ સહનન વિગેરેની પ્રાપ્તિ રૂપ કથન કરી લેવું જોઈએ. 'णाणत्तं नेरइयठिइं कालादेसेणं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ વિશેષ પણુ એવું છે કે–નૈરયિકની

देशेन कायसंवेधं चापि जानीयात् नानात्वम्-पार्थक्यं तु इदम् यत् नारकस्थिति कालादेशेन कायसंवेधं च जानीयात् तत्रौघिकप्रथमगमे स्थित्यादिकं कथितमेव, द्वितीयगमेतु 'औघिको जघन्यस्थितिकेषु' इत्यत्र नारकस्थितिर्जघन्योत्कृष्टाभ्यां सागरोपमम् कालादेशेन तु कायसंवेधो जघन्येन वर्षपृथक्त्वाधिकं सागरोपम् उत्कृष्टतस्तु चतुःपूर्वकोटयभ्यधिकसागरोपमचतुष्टयम्। तृतीयेऽपि औघिकगमे एवमेव, भेदस्तु एतावान् यत् सागरोपमस्थाने सागरोपमत्रयम् सागरोपम-चतुष्टयस्थाने उत्कृष्टतो द्वादशसागरोपमं वक्तव्यम् इति। अथ चतुर्थो दिगमत्रयमाह-सोचेव' इत्यादि। 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, स संज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तो मनुष्यः स्वयं जघन्यकालस्थितिमान् जातः स यदि शर्कराप्रभायां नारकतया उत्पद्येत,

जाणेज्जा' पर विशेषता ऐसी है कि नैरयिक की स्थिति को एवं कालादेश से कायसंवेध को जानना चाहिये, इनमें औघिक प्रथम गम में स्थिति आदि के सम्बन्ध में कहा ही जा चुका है, द्वितीय गम में नारक की स्थिति जघन्य से सागरोपम मात्र है, तथा कालादेश से काय संवेध जघन्य से वर्ष पृथक्त्व अधिक एक सागरोपम का और उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम का है, तृतीय औघिक गम में भी इसी प्रकार का कथन है परन्तु भिन्नता इतनी सी ही है कि सागरोपम के स्थान में जघन्य से तीन सागरोपम, एवं सागरोपम चतुष्टय के स्थान में उत्कृष्ट से १२ सागरोपम कहना चाहिये ३ 'सोचेव अप्पणा जहन्न कालट्ठिइओ जाओ०' वही संज्ञी पञ्चेन्द्रिय पर्याप्त मनुष्य यदि जघन्य काल की स्थिति वाला होवे और शर्करा प्रभा में उत्पन्न होवे इत्यादि

સ્થિતિને અને કાલાદેશથી કાયસંવેધને સમજવા જોઈએ, આમાં ઔઘિક એ પહેલો ગમ છે. સ્થિતિ વિગેરેના સંબંધમાં કથન કહેવાઈ ગયું છે. બીજા ગમમાં નારકની સ્થિતિ જઘન્યથી સાગરોપમ માત્ર જ છે, તથા કાલાદેશથી કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક એક સાગરોપમનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમનું છે. ત્રીજા ઔઘિક ગમમાં પણ એજ રીતનું કથન છે પરંતુ જુદા પણું એટલુ જ છે કે-સાગરોપમના સ્થાને જઘન્યથી ત્રણ સાગરોપમ અને ચાર સાગરોપમના સ્થાને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ બાર સાગરોપમ કહેવા જોઈએ. 'સો ચેવ अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ०' તેજ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મનુષ્ય જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો હોય અને શર્કરા પ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય તો આ સંબંધના ત્રણે ગમોમાં આ પૂર્વોક્ત

इत्यादिषु 'तस्स वि तिसु वि गमएसु एस चेव लद्धी' त्रिष्वपि चतुर्थपञ्चमषष्ठेषु गमकेषु एषैव लब्धिः चतुर्थादिगमत्रयं यथा-'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ-जाओ१,(४) ४सो चेव जहन्नकालट्ठि,एसु उववन्नो२,(५) सो चेव उक्कोसकाल-ट्ठिइएसु उववन्नो३,(६)' स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः१,(४) स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः२,(५) स एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषु उत्पन्नः ३,(६) इतिच्छाया। स्वयं जघन्यकालस्थितिकः शर्कराप्रभायामुत्पद्येत इति एको-गमः१। स्वयं जघन्यकालस्थितिको 'जघन्यकालस्थितिकशर्कराप्रभानारकेषूत्पद्येत इति द्वितीयो गमः२। स्वयं जघन्यकालस्थितिकः उत्कृष्टकालस्थितिक शर्कराप्रभा नारकतयोत्पद्येत इति तृतीयो गमः३। तदेतत् त्रिष्वपि चतुर्थपञ्चमषष्ठेषु गमेषु औघिकगमत्रयवदेव परिमाणसंहननादिप्राप्तिरूपा लब्धिः समानैव ज्ञातव्या, सर्वं परिमाणसंहननादिकम् औघिकवदेव ज्ञातव्यम्। औघिकगमा पेक्षया यद्वैलक्षण्यम् तत् स्वयमेव सूत्रकारो दर्शयति-'णवरं' इत्यादि,

तीनों गमों में यहीं पूर्वोक्त वक्तव्यता कह लेनी चाहिये, वे तीन गम इस प्रकार के हैं-स्वयं वह जघन्यकाल की स्थिति वाला है, और शर्करा प्रभा में उत्पन्न होता है १' '४ स्वयं जघन्य काल की स्थितिवाला है और वह जघन्य काल की स्थिति वाले शर्करा प्रभा के नारक में उत्पन्न होता है २(५) स्वयं जघन्य काल की स्थिति वाला है और वह उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले शर्करा प्रभा के नैरयिकों में उत्पन्न होता है ३(६) इस प्रकार इन पांच छह सात तीनो गमों में औघिक गमत्रय के जैसा ही परिमाण संहनन आदि की प्राप्ति रूप लब्धि समान ही जाननी चाहिये अर्थात् यहां समस्त परिमाण संहनन आदिक सब औघिक गम के जैसे ही कह लेना चाहिये, परन्तु औघिक गम की अपेक्षा जो भिन्नता है

કથન જ કહી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ સ્વયં તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો છે. અને શર્કરા પ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણેના આ પહેલો ગમ કહ્યો છે ૧

પોતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો છે. અને તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૨ પોતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિ વાળો હોય અને તે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના નૈર-યિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૩ એ રીતે ત્રણે ગમોમાં ઔઘિકના ત્રણ ગમો પ્રમાણે જ પરિમાણ, સંહનન વિગેરેની પ્રાપ્તિ રૂપ લબ્ધિ પ્રમાણેજ સમજવું. અર્થાત્ અહિયા પરિમાણ, સંહનન વિગેરે તમામ ઔઘિક ગમમાં કહ્યા અનુ-સાર કહેવા જોઈએ. પરંતુ ઔઘિકગમ કરતાં આ કથનમાં જે જુદાપણુ છે,

'णवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्तं' नवरम्-केवलं शरीरावगाहना जघन्यतो रत्निपृथक्त्वम्-द्विहस्तादारभ्य नवहस्तपर्यन्तम् एतावता इदं निश्चीयते यत् द्वितीयनारकपृथिव्यां द्विहस्तप्रमाणशरीरावगाहनातो हीनतरावगाहनावन्तो नारकतया नैव उत्पद्यन्ते इति, 'उक्कोसेण वि रयणिपुहुत्तं' उत्कर्षेणापि रत्निपृथक्त्वं शरीरावगाहना तथा च जघन्योत्कृष्टाभ्यामुभाभ्यामपि शरीरावगाहना रत्निपृथक्त्वमेव द्वितीयनारकोत्पित्सूनामिति। 'ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येन वर्षपृथक्त्वमेव द्वितीयनारकजीवानां स्थितिर्जघन्येन वर्षपृथक्त्वं भवति 'उक्कोसेण वि वासपुहुत्तं' उत्कर्षेणाऽपि वर्षपृथक्त्वमेव। स्थिति र्द्वितीयनारकजीवानामिति। 'एवं अणुवंधोऽवि एवम्-स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्येन वर्षपृथक्त्वम् उत्कर्षेणाऽपि वर्षपृथक्त्वम् द्विवर्षादारभ्य नव-

उसे 'नवरं' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित करने के अभिप्राय से सूत्रकार कहते हैं कि-यहां पर शरीरावगाहना जघन्य से रत्नि पृथक्त्व की है-दो हाथ से लेकर नौ हाथ तक की है-इससे यह निश्चित होता है कि द्वितीय नारक पृथिवी में द्वि हस्त प्रमाण की अवगाहना से हीनतर अवगाहनावाले उत्पन्न नहीं होते हैं। तथा उत्कृष्ट मे भी शरीर की अवगाहना यहां रत्नि पृथक्त्व की है, इस प्रकार यहां द्वितीय नरक में जघन्य और उत्कृष्ट दोनों रूप से शरीर की अवगाहना रत्निपृथक्त्व की ही है, तथा-'ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं' स्थिति जघन्य से वर्ष पृथक्त्व की है और 'उक्कोसेण वि वासपुहुत्तं 'उत्कृष्ट से भी वर्ष पृथक्त्व की है, इसी प्रकार से द्वितीय नरक में उत्पन्न होनेवाले मनुष्यों का 'एवं अणुवंधोवि' इसी प्रकार अनुबन्ध भी जघन्य और उत्कृष्ट से वर्ष

તે બતાવતાં સૂત્રકાર "नवरं" ઈત્યાદિ સૂત્ર પાઠ કહે છે તેમાં સૂત્રકાર કહે છે કે-અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી રત્નિ પૃથફ્ત્વની છે. એટલે કે બે હાથથી લઈને નવ હાથ સુધીની છે આનાથી એ નિશ્ચય થાય છે કે-બીજી નારક પૃથ્વીમાં બે હસ્ત પ્રમાણુની અવગાહનાથી હીનતર અવગાહનાવાળા ઉત્પન્ન થતા નથી. તથા ઉત્કૃષ્ટથી પણ શરીરની અવગાહના અહિયાં રત્નિપૃથફ્ત્વની છે એ રીતે અહિયાં બીજા નરકમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને રૂપે શરીરની અવગાહના રત્નિ પૃથફ્ત્વની કહી છે. તથા 'ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं' સ્થિતિ જઘન્યથી વર્ષ પૃથફ્ત્વની છે. 'उक्कोसेण वि वासपुहुत्तं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ વર્ષ પૃથફ્ત્વની છે. એવીજ રીતે બીજા નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યનો 'एवं अणुवंधोवि' અનુબંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી વર્ષ પૃથફ્ત્વનો છે 'सेसं

वर्षपर्यन्तम् 'सेसं जहा-ओहियाणं' शेषं यथा औघिकानाम् अवगाहनास्थितित्यनुबन्धैर्यदवशिष्टं लेश्यादिकं तत् सर्वं यथा औघिकप्रकरणे कथितं तथैव इहापि विज्ञातव्यमिति । 'संवेहो सव्वो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' संवेधो सर्वः उपयुज्य भणितव्यः स चैवं जघन्यस्थितिको मनुष्यः औघिकेषु इत्यत्र चतुर्थगमे कायसंवेधः कालादेशेन जघन्यतो वर्षपृथक्त्वाधिकमेकं सागरोपम् उत्कर्षेण तु वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि द्वादशसागरोपमाणि । जघन्यस्थितिको मनुष्यो जघन्यस्थितिकेषु नारकेषु इत्यत्र पञ्चमे गमे कालादेशेन जघन्येन कालतः कायसंवेधो वर्षपृथक्त्वाधि

पृथक्त्व का है। 'सेसं जहा ओहियाणं' अवगाहना स्थिति एवं अनुबन्ध के सिवाय बाकी का और सब लेश्यादि सम्बन्धी कथन औघिक प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये। 'संवेहो सव्वो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' संवेध सब -जघन्य उत्कृष्ट यहां विचार कर कहना चाहिये, जैसे कि-जघन्य स्थितिवाला मनुष्य शर्करा प्रभा के नैरयिकों में उत्पन्न होता है तो इस गम में कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से वर्ष पृथक्त्व से अधिक एक सागरोपम का है, और उत्कृष्ट से वह चार वर्षपृथक्त्व अधिक १२ सागरोपम का है, यदि जघन्य स्थिति वाला मनुष्य जघन्य स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न हो जाता है तो इस प्रकार के इस द्वितीय गम में काल की अपेक्षा जघन्य से कायसंवेध वर्ष पृथक्त्व अधिक एक

जहा ओहियाणं' અવગાહના, સ્થિતિ અને અનુબંધ શિવાય બાકીનું બીજુ તમામ લેશ્યા વિગેરે સંબંધીનું કથન ઔઘિક પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું. 'संवेहो जहा उवजुंजिऊण भाणियव्वो' સંવેધ અહિયાં વિચારીને કહેવો જોઈએ કેમ કે-જઘન્ય સ્થિતિવાળો મનુષ્ય શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તો આ ગમમાં કાય સંવેધ કાયની અપેક્ષાથી જઘન્યથી વર્ષપૃથક્ત્વથી વધારે એક સાગરોપમનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૧૨ બાર સાગરોપમનો છે. જો જઘન્ય સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો આ રીતના આ બીજા ગમમાં કાળની અપેક્ષા એ જઘન્યથી કાયસંવેધ વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક એક સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક ચાર સાગરોપમનો છે

कमेकं सागरोपमम्, उत्कृष्टतस्तु चत्वारि सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाधिकानि एवमेव षष्ठोऽपि गमो बोद्धव्य इति। ४-५-६ 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एवात्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातः, यदि मनुष्यः स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिको भवेत् अथ च शर्कराप्रभाख्यद्वितीये नरके समुत्पद्येत 'तस्स वि' तस्याऽपि यो मनुष्यः स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकः शर्कराप्रभायां नारकतयोत्पत्तियोग्यस्तस्याऽपि गमत्रिकवदित्यर्थः 'तिसु वि गमएसु' त्रिष्वपि गमेषु सप्तमाष्टमनवमेषु तत्र प्रथमो गमः सप्तमरूपः स सूत्रे एव प्रदर्शितः७, शेषौ द्वौ गमौ यथा-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो८, सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो ९। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्नः८, स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषूत्पन्नः९, इतिच्छाया' इत्येतेषु त्रिषु गमेषु 'इमं णाणत्तं' इदं नानात्वमत्रगन्तव्यमिति, 'सरी·

सागरोपम का है, और उत्कृष्ट से भी वह चार वर्षपृथक्त्व अधिक चार सागरोपम का है, इसी प्रकार छट्ठा गम भी जानना चाहिये ४-५-६ 'सोचेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ 'यदि वह संज्ञी पञ्चेन्द्रिय पर्याप्त मनुष्य उत्कृष्ट स्थिति वाला है और वह शर्करा प्रभा नाम के द्वितीय नरक के नारकी पर्याय से उत्पन्न होने के योग्य है 'तस्स तिसु वि गमएसु' उसके भी सात आठ नौ-इन तीन गमों में प्रथम गम अर्थात् सातवां गम तो सूत्र में कह दिया है दूसरे दो आठवां और नौवां गम इस प्रकार का हैं-'सोचेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो, 'सोचेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो ९।' इन तीनों गमोंमें नानात्वभेद है वह इस प्रकार है-'सरीरोगाहणा' इत्यादि। शरीर की अवगाहना

આ પ્રકારથી છઠ્ઠો ગમ પણ સમજવો. ૪-૫-૬ 'सोचेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' જો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થયો હોય અને પાછો તે શર્કરા પ્રભા નામના બીજા નરકના નારકીય પર્યાયથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય 'तस्स तिसु वि गमएसु' તો તેના સાત આઠ અને નવ આ ત્રણ ગમો પૈકી પહેલો ગમ અર્થાત્ સાતમો ગમ સૂત્રમાં જ કહ્યો છે, બીજા બે ૮-૯ મો ગમ આ પ્રમાણે છે.-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो ८, सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो ९' આ ત્રણ ગમોમાં નાનાત્વ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે છે.-'सरीरोगाहणा' ઈત્યાદિ તેના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી પાંચસો ધનુષની કહી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પાંચસો ધનુષની છે. પહેલા ગમમાં જઘન્ય અવગાહના રત્નિ પૃથક્ત્વની કહી છે. અને અહિયાં

रोगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं' शरीरावगाहना जघन्येन पञ्चधनुःशतानि, उक्कोसेण वि पंचधणुसयाइं' उत्कर्षेणाऽपि पञ्चधनुःशतानि, जघन्योत्कृष्टाभ्यां पञ्चधनुःशतप्रमाणशरीरावगाहनेति, प्रथमगमे जघन्यावगाहना रत्निपृथक्त्वात्मिका उत्कृष्टावगाहना पञ्चधनुःशतात्मिका कथिता इह तु जघन्योत्कृष्टाभ्यां पञ्चधनुः शतप्रमाणेति उभयोर्भेद इति। 'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' स्थिति र्जघन्येन पूर्वकोटि रुत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिरेव, प्रथमगमे जघन्येन स्थितिर्वर्षपृथक्त्वात्मिका उत्कर्षेण पूर्वकोटिः कथिता इहतु जघन्योत्कृष्टाभ्यां पूर्वकोटिरूपा इति उभयत्र भवति वैलक्षण्यम्। 'एवं अणुबंधोवि' एवमनुबन्धोऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्यां पूर्वकोटिप्रमाणक एव ज्ञातव्यः। 'सेसं जहा पढमगमए' शेषं

यत् कथितं तदतिरिक्तं सर्वमपि यथा प्रथमगमके कथितं तथैव इहापि अनुसन्धेयम्

जघन्य से पांचसौ धनुष की है, और उत्कृष्ट से भी वह पांचसौ धनुष की है, प्रथम गम में जघन्य अवगाहना रत्निपृथक्त्व, की कही गयी है और यहां वह जघन्य तथा उत्कृष्ट से भी पांचसौ धनुष की कही गयी है, स्थिति जघन्य से पूर्वकोटि प्रमाण है और उत्कृष्ट से भी वह पूर्वकोटि प्रमाण है प्रथम गम में जघन्य से स्थिति वर्ष पृथक्त्व की तथा उत्कृष्ट से पूर्व कोटि की कही है और यहां वह जघन्य तथा उत्कृष्ट से भी पूर्वकोटि रूप है। 'एवं अणुबंधो वि' इसी प्रकार से अनुबन्ध भी यहां जघन्य और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि रूप ही है, इस प्रकार उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला जो मनुष्य है और शर्करा प्रभा में नारक रूप से उत्पन्न होने के योग्य है ऐसे उस मनुष्य के इन पूर्वोक्त सात आठ नौ. इन गमो में प्रथम गम की अपेक्षा नानात्व-भिन्नता है, 'सेसं जहा पढमगमए' बाकी का और जो परिमाण संह-

તે પાંચસો ધનુષની કહી છે. સ્થિતિ જઘન્યથી પૂર્વકોટિ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પૂર્વકોટિ પ્રમાણ છે પહેલા ગમમાં જઘન્યથી સ્થિતિ વર્ષ પૃથકૃત્વની છે અને અહિયાં તે પૂર્વકોટિ રૂપ છે. ઉત્કૃષ્ટથી બન્ને ગમોમાં તે પૂર્વ કોટી પણાથી બતાવેલ છે. જેથી ઉત્કૃષ્ટ પણામાં બન્નેમાં સરખાપણુ છે. તેમ સમજવું એજ રીતે અનુબંધ પણ અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ-કોટી જ છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ વાળો જે મનુષ્ય હોય અને શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીમાં નારક પણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય એવા તે મનુષ્યને આ પહેલા કહેલ ગમો પૈકી પહેલા ગમની અપેક્ષાએ નનાત્વ અર્થાત્ જુદા પણુ છે. 'સેસં જહા પઢમગમए' બાકીનું બીજું જે પરિમાણ, સંહનન

इति। 'नवरं नेरइयठिइं य कायसंवेहं च जाणेज्जा' नवर' नैरयिकस्थितिं च काय-संवेधं च जानीयात् चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठगमकेषु यथा यथा कथितं तथैव इहापि सप्तमाष्टमनवमगमेष्वपि जानीयादिति७-८-९। 'एवं जाव छट्ठपुढवी' एवम्-शर्करा प्रभावदेव यावत् षष्ठपृथिवी वालुकाप्रभात आरभ्य तमान्तपृथिवीयियासूनामेव गति श्चिन्तनीया। यद्यपि तृतीयपृथिवीत आरभ्य षष्ठपृथिवीपर्यन्तं द्वितीयपृथिवी-वदेव विचारः कर्तव्यस्तथापि तृतीयादिपृथिव्यां पञ्चेन्द्रियतिर्यक् प्रकरणवदेव

नन आदि सम्बन्धी कथन है वह सर्व प्रथम गम के जैसा ही है। अतः जैसा कथन प्रथम गमक में कहा गया है वैसा ही कथन यहां पर भी कहना चाहिये 'नवरं नेरइयठिइं य कायसंवेहं च जाणेज्जा'-परन्तु-नैरयिक की स्थिति और कायसंवेध विचार कर यहाँ कहना चाहिये अर्थात् चौथे पांचवे छठें गमों में जैसा जैसा कहा है उसी प्रकार यहां सातवें आठवें और नौवें गमों में भी जान लेना चाहिए ७-८-९।

'एवं जाव छट्ठ पुढवी' शर्करा प्रभा के जैसा ही यावत् तीसरी से लेकर छट्ठी पृथिवी में जानेवाले मनुष्यों के सम्बन्ध में भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये, अर्थात् बालुका प्रभा से लेकर तमा तक की पृथिवियों में जाने योग्य जीवों की गति का विचार कर लेना चाहिये, यद्यपि तृतीय पृथिवी से लेकर छट्ठी पृथिवी तक द्वितीय पृथिवी के जैसा ही विचार है, फिर भी तृतीय आदि पृथिवी में पञ्चेन्द्रिय तिर्यक् के प्रकरण के जैसा एक-एक संहनन कम करना चाहिये, यही बात-'नवरं

વિગેરે સંબંધી કથન છે તે સઘળું પહેલા ગમ પ્રમાણે જ સમજવું. જેથી પહેલા ગમમાં જેવું કથન કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. અર્થાત્ ત્યાંનું તે સઘળું કથન અહિયાં કહેવું જોઇએ. 'नवरं नेरइयठिइ य कायसंवेहं च जाणेज्जा' પરન્તુ નૈરયિકની સ્થિતિ અને કાયસંવેધનો વિચાર કરીને અહિયાં કહેવા જોઈએ. एवं जाव छट्ठ पुढवी' શર્કરાપ્રભાની જેમ જ યાવત્ છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં જવાવાળા મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ એ પ્રમાણેનું જ કથન સમજવું અર્થાત્ વાલુકા પ્રભાથી લઈને તમા સુધીની પૃથ્વીયોમાં જવાને યોગ્ય એવા જીવોની ગતિનો વિચાર કરી લેવો જોઇએ, જોકે ત્રીજી પૃથ્વીથી લઇને છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી બીજી પૃથ્વી પ્રમાણે જ કથન છે. તો પણ ત્રીજી વિગેરે પૃથ્વીયોમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના પ્રકરણ પ્રમાણે એક એક સંહનન ઓછું કરવું જોઇએ

ज्ञातव्यम्, तदेवाह–'नवर तच्चाए' इत्यादि, 'नवरं तच्चाए आढवेत्ता एक्केक्कं संघयणं हायइ, जहेव तिरिक्खजोणियाणं' नवरम्–अयं विशेषः तृतीयनारकपृथिवीत आरभ्य एकैकं संहननं हातव्यं न्यूनं कर्त्तव्यमित्यर्थः यथैव तिर्यग्योनिकानाम्, तथाहि रत्नप्रभा–शर्कराप्रभाख्य पृथिवीद्वयेतु षट्संहननवन्तोऽपि गच्छन्ति तत ऊर्ध्वमेकैकं संहननं हापनीयम्, तथा च तृतीय वालुकाप्रभाख्यपृथिव्यां पञ्चसंहननधारिणः सेवार्त्तसंहननवर्जिताः तानि यथा वज्रऋषभनाराचम् १, ऋषभनाराचम्२, नाराचम् ३, अर्धनाराचम्४, कीलिकाख्यं ५ पञ्चेति पञ्चसंहननेन संहननवन्तो गच्छन्तीति३। एवं पङ्कप्रभायां चतुर्थ्यां पृथिव्यां चतुः संहननधारिणः–कीलिकादिसंहननद्वयवर्जिताः४। धूमप्रभायां पञ्चम्यां पृथिव्याम्–अर्धनाराचादित्रयव-

तच्चाए आढवेत्ता एक्केक्कसंघयणं परिहायइ०' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा यहां सूत्रकार ने प्रकट की हैं–जिसका सारांश ऐसा है कि रत्नप्रभा और शर्करा प्रभा इन दो पृथिवियों में ६ छों संहनन वाले जाते है–अर्थात् छहों संहनन के धारी इन दो पृथिवियों में जा सकते हैं, तृतीय धूमप्रभा पृथिवी में पांच संहनन वाले जाते हैं–जैसे–वज्रऋषभ नाराच संहनन १ ऋषभ नाराच संहनन २ नाराच ३ अर्ध नाराच ४ और कीलिका ५ यहां सेवार्त्त संहननवाला नहीं जाना है 'चौथी पङ्कप्रभा नाम की पृथिवी में जानेवालेके चार संहनन होते हैं–जैसे–वज्रऋषभ नाराचसंहनन १ ऋषभनाराच संहनन २ नाराच संहनन ३ और अर्ध नाराच संहनन ४ यहां सेवार्त्त और कीलिका इन दो संहनन को वर्जित किया है, पांचवीं धूमप्रभा पृथिवी में अर्ध नाराच आदि तीन संहनन

એજ વાત 'नवरं तच्चाए आढवेत्ता एक्केक्कं संघयणं हायइ०' ઇત્યાદિ સૂત્ર પાઠ દ્વારા અહિયાં સૂત્રકારે બતાવેલ છે. જેનો સારાંશ એવો છે કે–રત્નપ્રભા અને શર્કરા પ્રભાએ બન્ને પૃથિવીયોમાં છએ સંહનન હોય છે અર્થાત્ છએ સંહનન ધારણ કરનારાઓ આ બે પૃથ્વીયોમાં જાય છે ત્રીજી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં પાંચ સંહનન હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે.–વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન ૧ ઋષભનારાચ સંહનન ૨, નારાચ ૩ અર્ધ નારાચ ૪ અને કીલિકા૫, અહિયાં સેવાર્ત સંહનન હોતું નથી ચોથી પંકપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં જનારાઓને ચાર સંહનન હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે.–વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન ૧ ઋષભ નારાચ સંહનન ૨ નારાચ સંહનન ૩ અને અર્ધ નારાચ સંહનન ૪ આમાં સેવાર્ત સંહનન અને કીલિકા સંહનન આ બે સંહનનોને છોડી દીધા છે. પાંચમી ધૂમ પ્રભા પૃથ્વીમાં અર્ધનારાચ વિગેરે ત્રણ સંહનનોને

र्जित संहननत्रयधारिणः५। तमायां षष्ठ्यां पृथिव्यां नाराचादि चतुष्टयवर्जित संहननद्वयधारिणो गच्छन्तीति६। इत्येवमेकैकसंहननहापनं विज्ञेयमिति। 'कालादेसो वि तहेव' कालादेशोऽपि तथैव-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकवदेव ज्ञातव्यः 'नवरं मणुस्सठिई भाणियव्वा' नवरं मनुष्यस्थितिर्भणितव्या तिर्यग्स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तरूपा कथिता मनुष्यगमे तु मनुष्यस्थितिर्वक्तव्या सा च मनुष्यस्थिति जघन्यतो द्वितीयादिपृथिवीगामिनां वर्षपृथक्त्वरूपा उत्कृष्टतस्तु पूर्वकोटिरूपा इति। षष्ठी पृथिवी६ गमाः १-९।

को छोड़ कर वज्रऋषभनाराच संहनन ऋषभ नाराच संहनन और नाराच संहनन ऐसे ये तीन संहननवाले जाते हैं। छठी तमा पृथिवी में नाराच आदि चार संहननों को छोड़कर वज्रऋषभनाराच संहनन और ऋषभनाराच संहनन ये दो संहनन वाले जाते हैं। इस प्रकार से एक एक संहनन घटाया गया है। 'कालादेसोवि तहेव' कालादेश भी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के जैसा ही जानना चाहिये, 'नवरं मणुस्स ठिई भाणियव्वा' परन्तु यहां मनुष्य स्थिति कहनी चाहिये-तिर्यग् स्थिति जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त कही गयी है, परन्तु मनुष्य गम में मनुष्य स्थिति कहना है अतः वह जघन्य से द्वितीयादि पृथिवी में जानेवाले मनुष्यकी वर्ष पृथक्त्व रूप और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि रूप है। यह मनुष्यको लेकर छठी पृथिवी तक की वक्तव्यता हुई।

છોડીને વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન ૧ ઋષભનારાચ સંહનન ૨, અને નારાચ સંહનન ૩ આ ત્રણ સંહનનો હોય છે. છઠ્ઠી તમા નામની પૃથ્વીમાં નારાચ વિગેરે પહેલાનાં ચાર સંહનનો છોડીને વજ્રઋષભનારાચ સંહનન ૧ અને ઋષભ નારાચ સંહનન આ બે સંહનો હોય છે. આ રીતે એક એક સંહનન ઘટાડેલ છે, 'कालादेसो वि तहेव' કાલાદેશ પણ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકની જેમ જ સમજવો જોઈએ. 'नवरं मणुस्स ठिई भाणियव्वा' અહિયાં મનુષ્ય સ્થિતિ કહેવી જોઈએ, તિર્યંચ સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની કહેવામા આવી છે. પરંતુ મનુષ્ય ગમમાં મનુષ્ય સ્થિતિ કહેવી જોઇએ. તેથી તે જઘન્યથી બીજી વિગેરે પૃથ્વીમાં જવાવાળા મનુષ્યોની વર્ષ પૃથક્ત્વરૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ રૂપ છે. આ રીતે મનુષ્યને ઉદ્દેશીને છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધીની વક્તવ્યતા કહી.

अथ मनुष्यमधिकृत्य सप्तमी पृथिवीवक्तव्यतामाह–'पज्जत्त०' इत्यादि, 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्से णं भंते !' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! 'जे भविए अहे सत्तमाए पुढवीए' यो भव्यः–उत्पत्तियोग्यः अधः सप्तम्याः पृथिव्याः संबन्धिषु 'नेरइएसु' नैरयिकेषु 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषु सप्तमपृथिवीसम्बन्धिषूत्पद्येत इति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं बावीससागरोवमट्ठिइएसु' जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु सप्तमपृथिवीसंबन्धिनैरयिकेषु तथा–'उक्कोसेणं तेत्तीससागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमस्थितिकेषु सप्तमनारकपृथिवीसम्बधिनारकेषूत्पद्येत इति । 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं

अब सातवीं पृथिवी की वक्तव्यता कहते हैं–पज्जत्त०' इत्यादि ।

'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! हे भदन्त ! पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय मनुष्य 'जे भविए अहे सत्तमाए पुढवीए०' जो अधःसप्तमी पृथिवी संबन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य हैं 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह हे भदन्त ! वहां कितने कालकी स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–'गोयमा ! जहन्नेणं बावीससागरोवमट्ठिइएसु' हे गौतम ! ऐसा वह मनुष्य जघन्य से २२ सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में एवं–'उक्कोसेणं तेत्तीससागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्ट से तेतीस सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में

હવે સાતમી પૃથ્વી સંબંધી વક્તવ્યતા કહેવામાં આવે છે. 'पज्जत्त' ઇત્યાદિ

'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते !' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય 'जे भविए अहे सत्तमाए पुढवीए०' જે અધઃસપ્તમી અર્થાત્ સાતમા નારકમાં પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ તે ત્યાં કેટલા કાળની સ્થિતિ વાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा ! जहण्णेणं बावीससागरोवमट्ठिइएसु' હે ગૌતમ ! એવો તે મનુષ્ય જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિ વાળા નૈરયિકોમાં અને 'उक्कोसेणं तेत्तीससागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

केवइया उववज्जंति' ते-सप्तमनरके समुत्पद्यमाना जीवा एकसमयेन कियन्तः-कियत्संख्यकास्तत्र नरकावासे समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। 'अवसेसो सो चेव सक्करप्पभापुढवीगमओ णेयव्वो' अवशेषः स एव शर्कराप्रभापृथिवीप्रकरणपठितो गमो नेतव्यः, एकसमयेन ते जीवाः कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा एकसमयेन सप्तमनरकावासे समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् एवं सर्वमेव शर्कराप्रभाप्रकरणपठितम् प्रश्नोत्तरादिकमवगन्तव्यमिति। शर्कराप्रभापृथिवीगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं पढमं संघयणं' नवरं प्रथमं संहननम् सप्तमनरकनारकजीवानाम्

उत्पन्न होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एग समएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! सप्तम नरक में उत्पन्न होने के योग्य हुए वे जीव वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अवसेसो सो चेव सक्करप्पभा पुढवीगमओ णेयव्वो' हे गौतम! इस सम्बन्ध में समस्त वक्तव्यता शर्कराप्रभा पृथिवी के गमक के जैसी कहलेनी चाहिये अतः इसके अनुसार इस प्रश्न का उत्तर जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन जीव वहां सप्तम पृथिवी के नरकावास में उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात जीव वहां उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार शर्करा प्रभा में पठित सब प्रश्नोत्तर रूप विषय यहाँ कहलेना चाहिये, शर्कराप्रभा पृथिवी के गम की अपेक्षा जो भिन्नता है उसे दिखाने के अभिप्राय से सूत्रकार कहते हैं -'नवरं पढमं संघयणं,' यहां पर वज्रऋषभ नाराच संहनन वाला ही

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ સાતમા નરકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'अवसेसो सो चेव सक्करप्पभापुढवीगमओ णेयव्वो' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં સઘળું કથન શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના ગમકના કથન પ્રમાણે કહેવું જોઈએ. જેથી તે અનુસાર આ પ્રશ્નનો ઉત્તર જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ૩ ત્રણ જીવો તે સાતમી પૃથ્વીના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે શર્કરા પ્રભામાં કહેલ પ્રશ્નોત્તર વિગેરે રૂપનું કથન અહિયાં કહેવું જોઈએ. શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના ગમ કરતાં જે ભિન્નપણું છે; તે બતાવવાના ઉદ્દેશથી સૂત્રકાર કહે છે કે-'नवरं पढमं संघयणं' અહિયાં વિશેષપણું એ છે કે આ ગમમાં પહેલું વજાઋષભનારાચ સંહનન જ હોય

प्रथमं वज्रऋषभनाराचसंहननं भवति नान्यत्संहननम्, एवम्-'इत्थिवेयगा न उववज्जंति' स्त्रीवेदकाः नोत्पद्यन्ते सप्तमनरके स्त्रीणां षष्ठनरकपर्यन्तमेव गमनस्य सिद्धत्वात्। 'सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति' शेषं तदेव यावदनुबन्ध इति, संहनन-वेदव्यतिरिक्तं सर्वमपि शर्करापृथिवीगमवदेव द्रष्टव्यम् कियत्पर्यन्तं तत्राह-'जाव अणुबंधोत्ति' यावदनुबन्ध इति, अनुबन्धपर्यन्तं पूर्वप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति। 'भवादेसेण दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन भवद्वयग्रहणमेव 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि, इह उत्कृष्टतः कायसंवेधः एतावन्तमेव कालं जानीयात् सप्तमपृथिवी-

होता है, और दूसरा कोई संहनन नहीं होता है, 'इत्थिवेयगा न उववज्जंति' इसी प्रकार से यहां स्त्री वेदवाले जीव उत्पन्न नहीं होते हैं। क्योंकि स्त्री वेदवालों का गमन छठे नरक तक ही सिद्ध है, 'सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति' इस प्रकार संहनन और वेद इनसे अतिरिक्त और जो कथन है वह सब अनुबंधद्वार तक शर्करा पृथिवी के गम जैसा ही है। 'भवादेसेणं०' भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने तक और 'कालादेसेणं०' और काल की अपेक्षा जघन्य से वर्ष पृथक्त्व अधिक २२ सागरोपम तक और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम तक वह जीव उस मनुष्य गति का और सप्तम नरक गतिका सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता हैं, यहां उत्कृष्ट से जो कायसंवेध इतने काल का कहा गया है सो उसका कारण ऐसा है कि सप्तम पृथिवी नरक से निकले हुए

છે. તે શિવાયનું બીજું કોઈ પણ સંહનન હોતું નથી 'इत्थिवेयगा न उववज्जंति' એજ રીતે અહિયાં સ્ત્રીવેદવાળા જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમ કે-સ્ત્રીવેદવાળા જીવોના ગમક છઠ્ઠા નરક સુધી જ નિશ્ચિત છે. 'सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति' આ રીતે સંહનન અને વેદ શિવાય બાકીનું બીજું જે કથન હોય તે સઘળું અનુબંધ દ્વાર સુધીનું શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ગમ પ્રમાણેજ છે 'भवादेसेणं०' ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને 'कालादेसेणं०' કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી તે જીવ એ મનુષ્ય ગતિનું અને સાતમી નરક ગતિનુ સેવન કરે છે. અને તેમાં ગમનાગમન-અવર જવર કરતો રહે છે. અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી કાયસંવેધ જે એટલા કાળનો કહ્યો છે, સાતમી નરક પૃથ્વીથી નીકળેલા નારકનો મનુષ્યોમાં ઉત્પાત

नारकस्य सप्तमनरकान्निःसृतस्य मनुष्येषु अनुत्पादेन भवद्वयस्यैव सद्भावेन एतावत एव कालस्य संभवादिति । 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावन्तमेव कालं मनुष्यगतौ सप्तमनरकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः । 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव मनुष्यो जघन्यकालस्थितिक-सप्तमनरकपृथिव्याः सम्बन्धिनैरयिकेषु यदि उत्पद्येत तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता वक्तव्या, जघन्येनोत्कृष्टेन च द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु नैर-यिकेषूत्पद्येत हे भदन्त! ते नारकाः सप्तमनरकावासे एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा जायन्ते

नारक का मनुष्यों में उत्पाद नहीं होता है, किन्तु तिर्यञ्चों में ही उत्पाद होता है, अतः भवद्वय के ही सद्भाव से इतने ही काल का सद्भाव होता है, 'एवइयं जाव करेज्जा' अतः इतने ही काल तक यह मनुष्य गति में और नरक गति में गमनागमन करता है ऐसा कहा गया है। ऐसा यह प्रथम गम है।

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' यदि वही मनुष्य जघन्य काल की स्थिति वाले सप्तम नरक पृथिवी सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो 'एस चेव वत्तव्वया' यहां पर भी यही वक्तव्यता कहनी चाहिये, अर्थात् वह वहां जघन्य से और उत्कृष्ट से भी २२ बाईस सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'ते णं भंते जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! वे जीव सप्तम नरक में एक समय में कितने

થતો નથી. પરંતુ તિર્યંચોમાં જ ઉત્પાદ થાય છે. જેથી બે ભવોના સદ્ભાવથી એટલો જ કાળ હોય છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' જેથી એટલાજ કાળ સુધી તે જીવ મનુષ્ય ગતિમાં અને નરક ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યુ છે. એ રીતે આ પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो०' જો એજ મનુષ્ય જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સાતમી નરક પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો 'एस चेव वत्तव्वया' અહિયાં પણ એજ કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ તે જઘન્યથી ત્યાં ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ તે નારકો સાતમા નરકાવાસમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્ત-

इत्यादिकं सर्वं प्रथमगमवदेव द्रष्टव्यमिति, 'नवरं नेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं नैरयिकस्थितिं संवेधं च जानीयात् जघन्येन वर्षपृथक्त्वाधिकद्वाविंशति सागरोपमाणि, उत्कृष्टतः पूर्वकोटयभ्यधिकद्वाविंशतिसागरोपमाणि इति।२। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' स एव मनुष्यः उत्कृष्टकालस्थितिक-सप्तमनारकेषु उत्पत्तियोग्यो विद्यते तस्य कियत्कालस्थितिकनारकेषु उत्पत्तिरिति प्रश्नः, जघन्येनोत्कृष्टेन च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु नारकेषु उत्पद्यन्ते। ते

उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन और उत्कृष्ट से संख्यात एक समय में उत्पन्न होते हैं इत्यादि सब कथन यहां प्रथम गम के जैसा जानना चाहिये, 'नवरं नेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु विशेषता यहां ऐसी ही है कि यहां पर नैरयिक की स्थिति और संवेध को विचार कर कहना चाहिये-आर्थात् जघन्यस्थिति यहां पर वर्षपृथक्त्व अधिक २२ सागरोपम की है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि अधिक २२ सागरोपम की है यह द्वितीयगम है २ 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उव-वन्नो०' यदि वही मनुष्य उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले सप्तम नरक के नारकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो-हे भदन्त! वह कितने काल की स्थिति वाले सप्तम नरक के नारको में वहां उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-गौतम! वह जघन्य से ३३ सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में और उत्कृष्ट से भी ३३ सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है।

રમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે નારકો જઘન્યની એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયમાં સંખ્યાત પણ ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે તમામ કથન અહિયાં પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. 'नवरं नेरइयट्ठिइ सवेधं च जाणेज्जा' પરંતુ અહિયાં વિશેષપણું એવું છે કે-અહિયાં નૈરયિક સ્થિતિ અને સવેધનો વિચાર કરીને કહેવા જોઈએ અર્થાત્ અહિયાં જઘન્ય સ્થિતિ વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની છે 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो०' જો એજ મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સાતમા નરકના નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો હે ભગવન્! તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે જઘન્યથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ-

नारका एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा उत्पद्यन्ते इत्युत्तरमित्यादिकं सर्वं पूर्ववदेव ज्ञातव्यमित्याशयेनाह 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता वक्तव्या। 'नवरं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं कायसंवेधं च जानीयात् प्रथमगमवदेव इति भावः ३। 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ तस्स वि तिसु वि गमएसु एस चेव वत्तव्वया' स एव संज्ञी मनुष्यः स्वयं जघन्यकालस्थितिको भवेत् अथ च सप्तमपृथिवीसंबन्धिनैरयिकेषु उत्पद्येत तदा तस्य मनुष्यस्यापि त्रिष्वपि गमकेषु एषैव वक्तव्यता-प्रथमगमोक्ता सर्वाऽपि वक्तव्या, कियत्कालस्थितिकनैरयिकेषूत्पद्यन्ते एकसमयेन

हे भदन्त! वे नारक वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! जघन्य से तो वहां एक अथवा दो अथवा तीन और उत्कृष्ट से संख्यात नारक उत्पन्न होते हैं। इसके आगे का और भी सब कथन पूर्व प्रकार से ही जानना चाहिये, इसी अभिप्राय को लेकर सूत्रकार ने 'एस चेव वत्तव्वया' ऐसा सूत्रपाठ कहा है। 'नवरं संवेहं च जाणेज्जा' यहां कायसंवेध जानना चाहिये यह तृतीयगम है ३, 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ तस्स वि तिसु वि गमएसु-एस चेव वत्तव्वया' हे भदन्त! यदि वह संज्ञी पञ्चेन्द्रिय पर्याप्त मनुष्य जो कि जघन्य काल की स्थिति वाला है वह सप्तम पृथिवी सम्बन्धी नैरयिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह कितने काल की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है? तो इस प्रश्न के उत्तर में तथा एक समय

વાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવન્ એવા નારકો ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી તો ત્યાં એક અથવા બે અથવા ૩ ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નારકો ઉત્પન્ન થાય છે. આના પછીનું બાકીનું તમામ કથન પણ પહેલા પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું એજ અભિપ્રાયથી સૂત્રકારે 'एस चेव वत्तव्वया' આ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. 'नवरं संवेहं च जाणेज्जा' અહિયાં પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે જ કાયસંવેધ સમજવો. 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ तस्स वि तिसु वि गमएसु एस चेव वत्तव्वया' હે ભગવન્ જો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત મનુષ્ય કે જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો હોય એવો તે સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તથા એક

कियन्त उत्पद्यन्ते इत्यादि प्रश्नोत्तरं सर्वमपि प्रथमगमवदेव वक्तव्यं यथा स जघन्यो-त्कृष्टाभ्यां द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेपूत्पद्यते स्वस्य जघन्यस्थितिकत्वात् तथा ते तत्र एकसमये जघन्येन एको द्वौ त्रयो वा, उत्कृष्टेन संख्याता उत्पद्यन्ते इति भावः 'नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्त' नवरम्-केवलमेतावान् विशेषः प्रथमगमा-पेक्षया शरीरावगाहना जघन्येन रत्निपृथक्त्वम् द्विहस्तादारभ्य नवहस्तपरिमिता भवति, 'उक्कोसेणवि रयणिपुहुत्तं' उत्कर्षेणाऽपि रत्निपृथक्त्वं हस्तद्वयादारभ्य नवहस्तपर्यन्तमिति।'ठिई जहन्नेणं वासपुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येन वर्ष पृथक्त्वं द्विवर्षादारभ्य नववर्षपर्यन्तम् तथा 'उक्कोसेण वि वासपुहुत्तं' उत्कर्षेणाऽपि स्थितिर्वर्षपृथक्त्वम्। एवं अणुबंधो वि' एवमेव-स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्यां वर्षपृथक्त्वमेव।

में वहां कितने नैरयिक उत्पन्न होते हैं इन दोनों प्रश्नों के उत्तर में प्रथमगमोक्तवक्तव्यता यहां पूर्ण रूप से कहलेनी चाहिये, जैसे-वह जघन्य और उत्कृष्ट से बाईससागरोपमकीस्थितिवालों में उत्पन्न होता है, तथा वे वहां एकसमयमें जघन्यसे एक दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं, परन्तु उस वक्तव्यता से यहाँ की वक्तव्यता में जो अन्तर है वह 'नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं 'इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा सूत्रकार ने इस प्रकार से प्रकट की है कि-यहां पर प्रथमगमोक्त शरीरावगाहना की अपेक्षा जो अवगाहना है वह जघन्य से रत्नि पृथक्त्व है-दो हाथ से लगाकर नौ हाथ तक की है-और उत्कृष्ट से भी रत्निपृथक्त्व की है तथा स्थिति यहां जघन्य से वर्ष पृथक्त्व है औरउत्कृष्टसे भी वर्षपृथक्त्व की है-दो वर्ष से लेकर नौ वर्ष तक की है-'एवं अणुबंधो वि' इसी प्रकार से अनुबन्ध भी जघन्य और उत्कृष्ट

સમયમાં ત્યાં કેટલા નૈરયિકો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ બન્ને પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પહેલા ગમમાં કહેલ કથન પુરેપૂરી રીતે અહિયાં કહી લેવું જોઈએ. પરંતુ તે કથન કરતાં આ કથનમાં જે ફેરફાર છે, તે 'से नवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं' વિગેરે સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે આ રીતે બતાવેલ છે કે-અહિયાં પહેલા ગમમાં કહેલ શરીરની અવગાહનાની અપેક્ષાએ જે અવગાહના છે, તે જઘન્યથી રત્નિ પૃથક્ત્વની છે એટલે કે બે હાથથી લઈને ૯ નવ હાથ સુધીની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે રત્નિ પૃથક્ત્વ જ છે. તથા સ્થિતિ અહિયાં જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ વર્ષ પૃથક્ત્વ છે. એટલે કે બે વર્ષથી લઈને નવ વર્ષ સુધીની છે. 'एवं अणुबंधो वि' એજ રીતે અનુબંધ પણ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી વર્ષ પૃથક્ત્વનોજ છે.

'संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' कायसंवेधश्च उपयुज्य भणितव्यः, भवादेशेन भवद्वयग्रहणं कालादेशेन जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि उत्कृष्टतश्च वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति ४ एवं पञ्चमषष्ठगमावपि ज्ञातव्यौ ५।६। अथ सप्तमं गममाह 'सो चेव' इत्यादि। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ तस्स वि तिसु वि गमएसु एस चेव वत्तव्वया' यदि स एव मनुष्य आत्मना स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिको भवेत् सप्तमनरकयायी भवेत्तदा तस्याऽपि त्रिष्वपि गमेषु एषेव पूर्वोदीरितैव वक्तव्यता अध्येतव्या कियत्कालस्थितिकेषु नैरयिकेषूत्पद्यते, एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते जघन्येन द्वाविंशति सागरोपमस्थितिकेषु उत्कृष्टस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु नारकेषु उत्पद्यन्ते

से वर्षपृथक्त्व का ही है। 'संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' कायसंवेध भव की अपेक्षा भवद्वय ग्रहण रूप है, एवं काल की अपेक्षा वह जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक २२ सागरोपमका है और उत्कृष्ट से वर्षपृथक्त्व अधिक ३३ सागरोपम का है इस प्रकार विचार यहां पांचवां छठा गम भी कह देना चाहिये। ४।५।६। 'अब सातवां गम कहते हैं–'सो चेव' इत्यादि। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ, तस्स वि तिसु गमएसु एस चेव वत्तव्वया' यदि वही मनुष्य जो कि उत्कृष्ट स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और सप्तम नरक में जाने के योग्य है तो उसके भी तीनों गमों में यही पूर्वोदीरित वक्तव्यता वक्तव्य है, अर्थात् वह जघन्य से २२ सागरोपम की स्थितिवाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से ३३ सागरोपम की स्थिति वाले नैरयिकों में उत्पन्न होता है, तथा एक समय में वहां कितने नैरयिक उत्पन्न होते हैं? तो

'संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાએ બે ભવના ગ્રહણ રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. ૪-૫-૬ 'સોચેવ अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ,' तस्स वि तिसु गमएसु एसचेव वत्तव्वया' જો એજ મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને સાતમી નરકમાં જવાને યોગ્ય છે. તે તેના ત્રણે ગમોમાં આ પહેલા કહેલ કથન જ કહેવાનું છે. અર્થાત્ તે જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તથા એક સમયમાં ત્યાં કેટલા નૈરયિકો ઉત્પન્ન થાય છે? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘ-

तथा जघन्येन एको वा, द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता एकसमयेन समुत्पद्यन्ते इत्यादि प्रश्नोत्तराणि सर्वाण्यपि पूर्ववदेवोहनीयानि 'नवरं सरीरोगाहणा जह-न्नेणं पचधणुसयाई' नवरं शरीरावगाहना जघन्येन पञ्चधनुःशतानि 'उक्कोसेण-वि पंच धणुसयाई' उत्कर्षेणाऽपि शरीरावगाहना पञ्चधनुःशतान्येव, 'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी' स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिरेव 'एवं अणुबंधो वि' एवमनुबन्धोऽपि ज्ञातव्यः। 'णवसु वि एएसु गमएसु णेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवस्वपि एतेषु गमेषु नैरयिकस्थितिं संवेधं च जानीयात्। 'सव्वत्थ भवग्गहणाइ दोन्नि' सर्वत्राऽपि गमकेषु भवग्रहणे द्वे एव ज्ञातव्ये 'जाव णवगमए' यावद्नवमगमः, नवमगमपर्यन्तं द्वयमेव भवग्रहणं जानीयादिति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वको-

इसके उत्तर में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन और उत्कृष्ट से संख्यात नैरयिक वहाँ उत्पन्न होते हैं-इत्यादि सब प्रश्न और उत्तर रूप कथन यहाँ पूर्व के कथन के अनुसार जानना चाहिये परन्तु इस कथन में और पूर्व कथन में जो अन्तर होता है वह शरीर की अवगाहना स्थिति और अनुबन्ध को लेकर के है, इस प्रकार यहां पर शरीरावगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से पांचसौ धनुष की है, स्थिति भी यहां जघन्य और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि रूप है। इसी प्रकार से अनुबन्ध भी जघन्य और उत्कृष्ट से पूर्वकोटिरूप ही है। 'णवसु वि एएसु गमएसु णेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' इन नौ गमों में नैरयिकस्थिति और संवेध को विचार कर कहना चाहिये, 'सव्वत्थ भवग्गहणाइं दोन्नि' सर्वत्रगमकों में दो भवों का ग्रहण जानना चाहिये, 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' काल की

ન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત નૈરયિકો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.-વિગેરે તમામ પ્રશ્નોત્તર રૂપ કથન અહિયાં પહેલાના કથન પ્રમાણે સમજવું, પરંતુ આ કથનમાં અને પહેલાના કથનમાં જે ફેરફાર હોય છે, તે શરીરની અવગાહના સ્થિતિ અને અનુબંધને લઈને છે. આ રીતે અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધનુષની સ્થિતિ પણ અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિ રૂપ છે. એજ રીતે અનુબંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ રૂપ જ છે. णवसु वि एएसु गमएसु णेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' આ નવ ગમોમાં નૈરયિકોની સ્થિતિ અને સંવેધનો વિચાર કરીને કહેવા જોઇએ 'सव्वत्थ भव्वगहणाइं' 'दोन्नि' બધાજ ગમોમાં બે ભવોનું ગ્રહણ સમજવું 'कालादेसेणं जहण्णेणं ते

डीए अब्भहियाइं' कालादेशेन कालाऽपेक्षया जघन्यतः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि 'उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयधिकानि। 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावन्तं कालं मनुष्यगतिं सप्तमनारकगतिं च सेवेत 'एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' एतावन्तं कालं गत्यागती कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमेव मनुष्यगतौ नारकगतौ च गमनागमने कुर्यात् स मनुष्य इति भावः। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावद्विहरति हे भदन्त! संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्विषये तथा संज्ञिमनुष्यस्य नरकगतौ गमनागमनादिविषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव केवलितयाऽतीन्द्रियार्थदर्शित्वेन भवद्वाक्यस्य सर्वथैव सत्यत्वादिति कथयित्वा भगवन्तं गौतमो वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥सू०८

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां चतुर्विंशतिशतकस्य प्रथमोदेशकः समाप्तः॥२४-१॥

अपेक्षा जघन्य से पूर्व कोटि अधिक ३३ सागरोपम तक और उत्कृष्ट से भी पूर्व कोटि अधिक ३३ सागरोपम तक वह मनुष्यगति का और सप्तम नरकगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' जाव विहरइ' हे भदन्त! संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च के विषय में तथा संज्ञी मनुष्य के नरकगति में गमनागमन के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा सत्य ही कहा है, क्योंकि केवली होने के कारण आपके कथन में अतीन्द्रियार्थदर्शी होने से सर्व प्रकार से सत्यता ही है, इस

तीसं सागरोवमाइं' કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી તે મનુષ્ય ગતિનું અને સાતમી નરક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. 'सेवं भंते! सेवं भंते' 'त्ति जाव विहरइ' હે ભગવન્ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વિષયમાં તથા સંજ્ઞી મનુષ્યના નરકગતિમાં ગમનાગમન-આવજાના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે આપનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. કેમકે-કેવલી હોવાને કારણે આપ અતીન્દ્રિયાર્થને જોવાવાળા હોવાથી સર્વ પ્રકારથી સત્ય

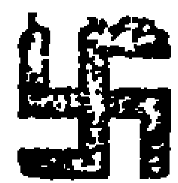
प्रकार कहकर भगवान् को गौतम स्वामीने वन्दना की-नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥८॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चोवीसवें शतक का प्रथम उद्देशक समाप्त ॥ २४-१ ॥

તાજ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ાસૂ ૮ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ા૨૪-૧ા

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते

चतुर्विंशतिशतकीयः प्रथमोद्देशको व्याख्यातः, अथ क्रमप्राप्तं द्वितीयोद्देशकमारभते तत्रासुरकुमारदेवमधिकृत्योत्पादादिवक्तव्यताऽत्र वक्तव्या स्यादित्येनेन संबन्धेन आयातस्येदमादिमं सूत्रम् 'रायगिहे' इत्यादि ।

मूलम्—'रायगिहे जाव एवं वयासी—असुरकुमारा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरियमणुस्स देवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! णो णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो उववज्जंति एवं जहेव नेरइयउद्देसए जाव पज्जत्त-असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा । ते णं भंते ! जीवा एगसमएण केवइया उववज्जंति, एवं रयणप्पभागमसरिसा णव वि गमा भाणियव्वा । नवरं जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ ताहे अज्झवसाणा पसत्था नो अपसत्था तिसु वि गमएसु, अवसेसं तं चेव १॥ जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए-हिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजो-णिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय सन्निपंचिं-दियतिरिक्खजोणिएहिं[illegible] ज्जंति, असंखेज्जवासाउय सन्नि-

पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति। असंखेज्जवासाउय-सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयं कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जिज्जा, उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं पुच्छा गोयमा! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति। वयरोसभनारायसंघयणी। ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं, उक्कोसेणं छ गाउयाइं। समचउरंससंठाणसंठिया पन्नत्ता। चत्तारि लेस्साओ आदिल्लाओ। णो सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, णो सम्मामिच्छादिट्ठी। णो णाणी अन्नाणी, नियमा दुअन्नाणी मइअन्नाणी सुयअन्नाणी य। जोगो तिविहो वि। उवओगो दुविहो वि। चत्तारि सन्नाओ, चत्तारि कसाया, पंचइंदिया। तिन्नि समुग्घाया आदिल्ला। संमोहया वि मरंति, असमोहया वि मरंति। वेयणा दुविहा वि सायावेयगा असायावेयगा। वेदो दुविहो वि-इत्थियवेयगा वि पुरिसवेयगा वि णो णपुंसगवेयगा। ठिई जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं। अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि। अणुबंधो जहेव ठिई। कायसंवेहो भवादेसेणं दोभवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु

उववन्नो० एस चेव वत्तव्वया। णवरं असुरकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। एस चेव वत्तव्वया। नवरं ठिई से जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं। एवं अणुबंधो वि। कालादेसेण छप्पलिओवमाइं, उक्कोसेण वि छप्पलिओवमाइं, एवइयं जाव करेज्जा सेसं तं चेव।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ, जहन्नेण दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं साइरेगा पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते!० अवसेसं तं चेव जाव भवादेसो त्ति। नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं सातिरेगं धणुसहस्सं। ठिई जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी उक्कोसेण वि सातिरेगा पुव्वकोडी। एवं अणुबंधो वि। कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं सातिरेगाओ दो पुव्वकोडीओ एवइयं जाव करेज्जा।४। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो, एस चेव वत्तव्वया। नवरं असुरकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा।५। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं साइरेगपुव्वकोडी आउएसु उक्कोसेण वि साइरेगपुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा सेसं तं चेव। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं साइरेगाओ दो पुव्वकोडीओ, उक्कोसेण वि साइरेगाओ दो पुव्वकोडीओ, एवइयं कालं जाव करेज्जा।६।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ, सो चेव पढमगमगो भाणियव्वो। नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं। एवं अणुबंधो वि, कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा।७। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया। णवरं असुरकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा।८। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवम० उक्कोसेण वि तिपलिओवम० एस चेव वत्तव्वया, णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं छप्पलिओवमाइं, उक्कोसेणं वि छप्पलिओवमाइं, एवइयं जाव करेज्जा ॥९॥सू०१॥

छाया—राजगृहे यावदेवमवादीत् असुरकुमाराः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्मनुष्य देवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! नो नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो देवेभ्य उत्पद्यन्ते एवं यथैव नैरयिकोद्देशके यावत्। पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्योऽसुरकुमारेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्येत। ते खलु जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं रत्नप्रभागमसदृशा नवापि गमा भणितव्याः। नवरं यदा आत्मना जघन्यकालस्थितिको भवति तदा अध्यवसानानि प्रशस्तानि नो अप्रशस्तानि। त्रिष्वपि गमकेषु अवशेषं तदेव ९। यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते। असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्योऽसुरकुमारेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्येत उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत।

ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन पृच्छा ? गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते । वज्रऋषभनाराचसंहननिनः । अवगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम् उत्कर्षेण षड्गव्यूतानि । समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः । चतस्रो लेश्या आदिमाः । नो सम्यग्दृष्टयः मिथ्यादृष्टयः, नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः । नो ज्ञानिनः अज्ञानिनः, नियमाद् द्व्यज्ञानिनः मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च । योगस्त्रिविधोऽपि । उपयोगो द्विविधोऽपि । चतस्रः संज्ञाः । चत्वारः कषायाः । पञ्चेन्द्रियाणि । त्रयः समुद्घाता आदिमाः । समवहता अपि म्रियन्ते असमवहता अपि म्रियन्ते । वेदनाद्विविधा अपि शातवेदकाः, अशातवेदकाः । वेदो द्विविधोऽपि स्त्रीवेदकोऽपि पुरुषवेदकोऽपि, नो नपुंसकवेदकः । स्थितिर्जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि । अध्यवसानानि प्रशस्तान्यपि अप्रशस्तान्यपि । अनुबन्धो यथैव स्थितिः । कायसंवेधो भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कर्षेण षट्पल्योपमानि—एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ।१। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उपपन्नः० एषैव वक्तव्यता । नवरम् असुरकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् ।२। स एव उत्कर्षकालस्थितिकेषूपपन्नो जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत, एषैव वक्तव्यता । नवरं स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि उत्कर्षेणापि त्रीणि पल्योपमानि । एवमनुबन्धोऽपि । कालादेशेन जघन्येन षट्पल्योपमानि उत्कर्षेणाऽपि षट्पल्योपमानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् शेषं तदेव ।३। स एवात्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण सातिरेकपूर्वकोटयायुष्केषूत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते अवशेषं तदेव यावत् भवादेश इति, नवरमवगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम् उत्कर्षेण सातिरेकं धनुःसहस्रम् । स्थितिर्जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः, उत्कर्षेणाऽपि सातिरेका पूर्वकोटिः, । एवमनुबन्धोऽपि, कालादेशेन जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः, दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कर्षेण सातिरेके द्वे पूर्वकोट्यौः एतावन्तं यावत् कुर्यात् ४ । स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः एषैववक्तव्यता, नवरम् असुरकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् ५ । स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषूत्पन्नः, जघन्येन सातिरेकपूर्वकोटयायुष्केषु उत्कर्षेणाऽपि सातिरेक पूर्वकोटयायुष्केषु उत्पद्येत । शेषं तदेव । नवरं कालादेशेन जघन्येन सातिरेके द्वे पूर्वकोट्यौ उत्कर्षेणाऽपि सातिरेके द्वे पूर्वकोट्यौ, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ६ । स एवात्मना उत्कर्षकालस्थितिको जातः, स एव प्रथमगमको

भणितव्यः, नवरं स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि, एवमनुबन्धोऽपि कालादेशेन जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट् पल्योपमानि एतावन्तं यावत् कुर्यात् ७। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः, एषैव वक्तव्यता नवरम् असुरकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् ।८। स एव उत्कर्षकालस्थितिकेषूपपन्नः, जघन्येन त्रिपल्योपमानि उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमानि–एषैव वक्तव्यता। नवरं कालादेशेन जघन्येन षट् पल्योपमानि उत्कर्षेणाऽपि षट्पल्योपमानि एतावन्तं यावत् कुर्यात् ॥९॥ सू० १ ॥

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावदेवम् अवादीत् अत्र यावत्पदेन भगवतः समवसरणमभूत् परिषत् समागता भगवता धर्मः कथितः, परिषत् प्रतिगता ततो गौतमो भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा प्राञ्जलिपुटः एतदन्तप्रक-

---

दूसरे उद्देशकका प्रारंभ

इस प्रकार से २४ वें शतक का प्रथम उद्देशक व्याख्यात करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त द्वितीय उद्देशक का प्रारम्भ करते हैं–इसमें असुर कुमार देव को लेकर उत्पात आदि की वक्तव्यता कही जानेवाली है, इसका सर्व प्रथम सूत्र 'रायगिहे जाव एवं वयासी' ऐसा है–

'रायगिहे जाव एवं वयासी इत्यादि सूत्र–१–

टीकार्थ—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृह नगर में यहां गृहीत यावत्पद के अनुसार भगवान् का समवसरण हुआ, परिषत् अपने-अपने स्थान से निकली भगवान्ने धर्मोपदेश दिया, धर्मोपदेश सुनकर परिषदा अपने–अपने स्थान पर पीछे चली गयी, इसके बाद गौतमस्वामी

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આ પ્રમાણે ચોવીસમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ બીજા ઉદ્દેશાનું કથન પ્રારંભ કરે છે,–આ બીજા ઉદ્દેશામાં અસુરકુમાર દેવના ઉત્પાદ વિગેરેનું કથન કરવામાં આવશે. આ ઉદ્દેશાનું સૌથી પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'रायगिहे जाव एवं वयासी' રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું પરિષદ પોતપોતાના સ્થાનેથી ભગવાનને વંદના કરવા નીકળી ભગવાને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ ભગવાનને વંદના કરીને પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ તે પછી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના

रणस्य संग्रहो भवति किमवादीत् गौतमस्तत्राह–'असुरकुमारा णं' इत्यादि, 'असुरकुमारा णं भंते' असुरकुमाराः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' केभ्यः स्थानेभ्य आगत्य असुरकुमारदेवतया उत्पद्य ते इत्यर्थः, 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' किं नैरयिकेभ्य आगत्य–नरकादुद्वृत्य उत्पद्यन्ते असुरकुमारतया अथवा 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते 'देवेहिंतो उववज्जंति' देवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते हे भदन्त ! इमे असुरकुमाराः किं निरयादागत्य असुरकुमारभवेन उत्पद्यन्ते अथवा तिर्यग्भ्यः आगत्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा देवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति–प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो नेरइएहिंतो उववज्जंति' नैरयिकेभ्यो नोत्पद्यन्ते अपितु 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्य-

ने भगवान् को वन्दना की और नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने दोनों हाथ जोड़कर प्रभु से इस प्रकार पूछा–'असुरकुमारा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! असुरकुमार–असुरकुमार देवरूप से कहाँ से आकर के उत्पन्न होते हैं ? क्या वे 'नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नैरयिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? अथवा तिर्यग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं ? 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अथवा मनुष्यों में से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा 'देवेहिंतो उववज्जंति' देवों में से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं– 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो नेरइएहिंतो उववज्जंति' असुरकुमार देव नैरयिकों में से आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं, किन्तु' तिरिक्खजोणिए-

કરી અને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તેઓએ બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુને ઘણા જ વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું–'असुरकुमाराणं, भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ અસુરકુમાર–અસુરકુમાર દેવરૂપે કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? 'नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'देवेहिंतो उववज्जंति' અથવા દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે– 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'नो नेरइएहिंतो उववज्जंति' અસુરકુમારદેવ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उव०' તેઓ

ग्योनिकेभ्य आगत्य असुरकुमारदेवेषूत्पद्यन्ते 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' तथा मनुष्येभ्य आगत्यासुरकुमारदेवेषूत्पद्यन्ते 'नो देवेहिंतो उववज्जंति' नो देवेभ्य आगत्य असुरकुमारतयोत्पद्यन्ते असुरकुमाराः नो नारकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते न वा देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अपि तु तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य तथा मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति-भावः। 'एवं जहेव नेरइयउद्देसए जाव' एवं यथैव नैरयिकउद्देशके यावत् यथा नैरयिकोद्देशके चतुर्विंशतिशतकस्य प्रथमोद्देशके नारकाणामुत्पादपरिमाणलेश्यादृष्टिज्ञानाज्ञानयोगोपयोगादिकविषये कथितं तथैव इहासुकुमारविषयेऽपि ज्ञातव्यम्। संक्षेपतोऽसुरकुमारस्योत्पत्तिविषये नारकातिदेशेन विचारं प्रदर्श्य विशेषतो विचाराय अग्रिमप्रकरणमवतारयति-'पज्जत्तअसन्नि' इत्यादि, 'पज्जत्त असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते' पर्याप्ता-

हिंतो उव०' वे तिर्यग्योनिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं 'मणुस्सेहिंतो उव०' मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न होते हैं, परन्तु 'नो देवेहिंतो उव०' देवों में से आकर के वे उत्पन्न नहीं होते हैं। तात्पर्य कहने का यही है कि असुरकुमार देव न नरकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं और न देवों में से आकर के उत्पन्न होते हैं किन्तु तिर्यञ्चों में से आकर के और मनुष्य में से आकर के जीव असुरकुमार देव रूप से उत्पन्न होते हैं। 'एवं जहेव नेरइयउद्देसए जाव' जिस प्रकार से इस शतक के प्रथम उद्देश में नारकों के उत्पाद परिमाण, लेश्या, दृष्टि, ज्ञानाज्ञान, योग, उपयोग आदि के विषय में कहा गया है उसी प्रकार से यहां असुरकुमार के विषय में भी जानना चाहिये, इस प्रकार संक्षेप से असुरकुमार की उत्पत्ति के विषय में नारक की समानता के विचार को प्रकट करके अब सूत्रकार विशेषरूप से विचार करने के लिये

તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'मणुस्सेहिंतो उव०' તેઓ મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ 'देवेहिंतो नो उव०' દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે-અસુરકુમારદેવ નારકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી તેમજ દેવોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ તિર્યંચોમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ અસુરકુમાર દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે 'एवं जहेव नेरइयउद्देसए जाव' જે રીતે આ ચોવીસમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં નારકોના ઉત્પાત, પરિણામ, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, વિગેરેના વિષયમાં કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રકારથી અહિયાં અસુરકુમારોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. આ રીતે સંક્ષેપથી અસુરકુમારોની ઉત્પત્તિના વિષયમાં નારકના સરખાપણાનો વિચાર બતાવીને હવે સૂત્રકાર વિશેષરૂપે વિચાર કરવા માટે આગળ કહેવામાં

संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए' यो भव्यः—समुत्पत्तियोग्यः, 'असुरकुमारेसु उववज्जित्तए' असुरकुमारेषु उत्पत्तुम्, 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत हे भदन्त ! यः पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवोऽसुरकुमारेषु समुत्पत्तियोग्यो विद्यते स खलु कियत्कालस्थितिकेषु असुरकुमारेषु उत्पद्येत इतिप्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दसवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्यते, इत्यग्रिमेण सम्बन्धः। 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु असुरकुमारेषु उत्पद्येत। इह पल्योपमस्यासंख्येयभागग्रहणेन पूर्वकोटि ग्राह्या यतः संमूर्च्छिमजीवानामुत्कृष्टतः पूर्वकोटिप्रमाणमायुर्भवति स च संमूर्च्छिम जीवः उत्कृष्टतः स्वायुष्कतुल्यमेव देवायुषो बन्धनं करोति न ततोऽधिकस्यायुषो बन्धनं करोति—

अग्रिम प्रकरण का कथन करते हैं—'पज्जत्त असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! 'इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कि 'जे भविए असुरकुमारेसु उवव०' जो असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है, वह हे भदन्त ! 'केवइयकाल०' कितने काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भाग०' वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले असुरकुमारों में और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से पल्योपम के असंख्यातवें भाग की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है, यहाँ पल्योपम के असंख्यातवें भाग के ग्रहण से पूर्वकोटि ग्राह्य है, क्योंकि

આવનાર પ્રકરણનું કથન કરે છે—'पज्जत्तअसन्निपचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે 'भविए असुरकुमारेसु उवव०' અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, હે ભગવન્ તે 'केवइयकाल०' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जहन्नेणं दस वाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं०' તે જઘન્યથી દસ-હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના ગ્રહણથી પૂર્વકોટિ ગ્રહણ કરાઈ છે. કેમકે

उक्तंश्च—'उक्कोसेणं सतुल्लपुव्वकोडी आउयत्तं निव्वत्तेइ।
न य संमुच्छिमो पुव्वकोडी आउयत्ताओ परो अत्थि'॥
छाया—उत्कर्षेण स्वतुल्यपूर्वकोटयायुष्कं निवर्त्तयति,
न च संमूर्च्छिमपूर्वकोटयायुष्कात् परः अस्ति॥

'ते णं भंते ! जीवा०' ते खलु भदन्त ! जीवाः ये पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः असुरकुमारेषु समुत्पत्तियोग्या विद्यन्ते ते जीवाः एकसमये कियन्त स्तत्र असुरकुमारावासे उत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं रयणप्पभागमसरिसा णव वि गमा भाणियव्वा' एवं रत्नप्रभागमसदृशाः नवापि गमा भणितव्याः, कियन्त उत्पद्यन्ते असुरकुमारावासे ते जीवा इति

संमूर्च्छिम जीवों की उत्कृष्ट से पूर्वकोटि प्रमाण आयु होती है वह संमूर्च्छिम जीव उत्कृष्ट से अपनी आयु के तुल्य ही देव आयु का बन्ध करता है, इस से अधिक आयु का बन्ध नहीं करता है, कहा भी है-'उक्कोसेणं सतुल्लपुव्वकोडी' इत्यादि।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! जीवा०' हे भदन्त ! वे पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि असुरकुमारों में समुत्पत्ति के योग्य हैं एक समय में वहां-असुरकुमारावास में कितने उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं रयणप्पभागम सरिसा णव वि गमा भाणियव्वा' हे गौतम ! यहां पर रत्नप्रभा के गम जैसे नौ गम कहलेना चाहिये, जैसे-असुरकुमारावास में वे

સંમૂર્ચ્છિમ જીવોનું ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પ્રમાણ આયુ હોય છે આ સંમૂર્ચ્છિમ જીવ ઉત્કૃષ્ટથી પોતાની આયુષ્યના બરોબર જ દેવઆયુનો બંધ કરે છે. તેથી અધિક આયુનો બંધ કરતા નથી. કહ્યું પણ છે—'उक्कोसेणं स तुल्ल पुव्वकोडी' ઇત્યાદિ

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते ! जीवा०' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય એવો તે દેવ એક સમયમાં ત્યાં-અસુરકુમારાવાસમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं रयणप्पभा गमसरिसा णय वि गमा भाणियव्वा' હે ગૌતમ અહિયાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગમ પ્રમાણે નવ ગમો કહેવા જોઇએ જેમકે-અસુરકુમારાવાસમાં તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર

प्रश्नस्य जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। एवमेव अन्येऽपि प्रश्नाः कर्त्तव्या स्तेषां यथायथमुत्तराणि च कुर्वता नवाऽपि गमाः रत्नप्रभा गमसदृशा इहाऽपि गमा भणितव्याः, रत्नप्रभाप्रकरणाद् यद् वैलक्षण्यं तदेवाह-'णवरं' इत्यादि, नवरम्-केवलं विशेष एव यत् 'जाहे' यदा स पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवः असुरकुमारेषूत्पत्तियोग्यः 'अप्पणा' आत्मना स्वयम् 'जहन्नकालट्ठिइओ भवइ' जघन्यकालस्थितिको भवति 'ताहे' तदा तस्य 'अज्झवसाणा' अध्यवसानानि-मानसिकपरिणामाः 'पसत्था' प्रशस्तानि-शुभानि भवन्ति किन्तु 'णो अप्पसत्था' नो-नैव अप्रशस्तानि-अशुभानि-असुरकुमारभवे उत्पित्सोः पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवस्य परिणामाः

जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं-तो इस प्रश्न के उत्तर में ऐसा समझना चाहिये कि वे जीव एक समय में वहां जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से अन्य और भी प्रश्न करना चाहिये और उनके उत्तर भी करना चाहिये, इस प्रकार रत्नप्रभा के गम जैसे यहां पर भी नौगम जानना चाहिये। अब सूत्रकार रत्न-प्रभा प्रकरण से यहां के प्रकरण में जो भिन्नता है उसे' नवरं' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं-इसमें यह समझाया गया है कि जब वह पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव कि जो असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य है जघन्य काल की स्थितिवाला होता है, तब उसके 'अज्झवसाणा' अध्यवसाय-मानसिक परिणाम-प्रशस्त शुभ-ही होते हैं-'णो अप्पसत्था' अप्रशस्त-अशुभ-नहीं होते हैं। अर्थात् असुर-

---

એવો સમજવો જોઈએ કે-તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે એજ પ્રકારે બીજા પણ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો સમજવા જોઇએ. આ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગમ પ્રમાણે અહિયાં પણ નવ ગમો સમજવા.

હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જે જૂદાપણું છે. તે 'નવરં' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠથી બતાવે છે. તેમાં એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય અને જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો હોય છે, ત્યારે તેનું 'अज्झवसाणा' અધ્યવસાન-માનસિક પરિણામ પ્રશસ્ત શુભ જ હોય છે, 'णो अप्पसत्था' અપ્રશસ્ત-અશુભ હોતું નથી. અર્થાત્

शुभा एव भवन्ति नाशुभाः देवयोनौ गमिष्यमाणत्वात्। एवं कियत्सु गमकेषु? इत्याह-'तिसु वि गमएसु' त्रिष्वपि गमकेषु मध्यमेषु-'असुरकुमारेषूत्पत्तुं योग्यः' इत्याद्यौघिकगमके जघन्यकालस्थितिके चतुर्थे ४, तथा-'स एव जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्नः' इत्यादिगमके पञ्चमे तथा-'स एव उत्कर्षकालस्थितिकेषूत्पन्नः' इत्यादि षष्ठे गमके च, एवं त्रिष्वपि गमकेषु तस्याध्यवसानानि शुभान्येव भवन्ति

कुमार को भव में उत्पन्न होने के योग्य उस जघन्य स्थितिवाले पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय जीव के परिणाम शुभ ही होते हैं अशुभ नहीं होते हैं क्यों कि वह देव योनि में जानेवाला है इसी लिये। 'तिसु वि गमएसु' इसी प्रकार से जब वह स्वयं जघन्यकाल की स्थितिवाला होता है तब उसके मध्य के तीन गमों में अध्यवसान प्रशस्त ही होते हैं-अप्रशस्त नहीं होते, बाकी का और सब कथन रत्नप्रभा प्रकरण के जैसा ही जानना चाहिये, तीन गम इस प्रकार से हैं-स्वयं जघन्यकाल की स्थितिवाला वही पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जो कि असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य होता है' ऐसा यह औघिक गम रूप ४ चतुर्थगम है, तथा 'वही जघन्य काल की स्थिति वाला पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि जघन्यकाल की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य होता है' ऐसा यह पांचवां गम है, तथा वही जघन्य काल की स्थिति वाला पर्याप्त असंज्ञी

જીવનું પરિણામ શુભ જ હોય છે. અશુભ હોતું નથી. કેમકે-તેઓ દેવયોનિમાં જવાના છે. તેથી 'तिसु वि गमएसु' તેજ પ્રમાણે જ્યારે તે પોતે જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળો હોય છે, ત્યારે તેને મધ્યના ત્રણ ગમોમાં અધ્યવસાન પ્રશસ્તજ હોય છે. અપ્રશસ્ત હોતા નથી. બાકીનું બીજુ તમામ કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રકરણમાં કહ્યા અનુસાર જ સમજવું જોઈએ. તે ત્રણ ગમ આ પ્રમાણે છે.-પોતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો એજ અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે-અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, એ પ્રમાણેનો આ ઔઘિક ગમ રૂપ આ ચોથો ગમ છે. તથા તેજ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ કે જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, એ પ્રમાણેનો આ પાંચમો ગમ છે. તથા એજ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, એ પ્રમાણેનો આ છઠ્ઠો ગમ છે. આ ત્રણે ગમો મધ્યના ત્રણ ગમ તરીકે

नाशुभानीति भावः। विशेषजिघृक्षुभिः रत्नप्रभाप्रकरणमेव द्रष्टव्यम्। एतदेव-दर्शयति-'अवसेसं तं चेव' अवशेषम्-अध्यवसानातिरिक्तं सर्वं तदेव-रत्नप्रभाप्रकरणपठितमेव अवगाहनासमुद्घातलेश्यादृष्टयादिकं सर्वमपि तदेव रत्नप्रभाप्रकरणपठितमेवेति भावः। 'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते तदा-'किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं संख्येय वर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्यासुरकुमारा उत्पद्यन्ते अथवा-'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्ये-

पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य होता है 'ऐसा यह छट्ठा गम है। ये ही मध्य के तीन गम यहां गृहीत हुए हैं, इन तीनों गमों में उसके अध्यवसान प्रशस्त ही होते हैं। विशेष जिज्ञासुओं को इसके लिये प्रथम उद्देशक के रत्नप्रभा प्रकरण को देखना चाहिये। 'अवसेसं तं चेव' इस सूत्रपाठ द्वारा यह समझाया गया है कि-अध्यवसान के इस प्रकार के कथन के सिवाय और सब अवगाहना समुद्घात आदि का कथन रत्नप्रभा प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है।

'जइ सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' इस सूत्रपाठ द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-हे भदन्त! यदि असुरकुमार संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चयोनिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं तो क्या वे-'संखेज्जवासाउय सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव०, 'असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदिय ति० उ०' संख्यात वर्ष

અસુરકુમારના ભવમાં ઉત્પન્ન થવાને ચોગ્ય તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અહિયાં ગ્રહણ કરાયા છે. આ ત્રણે ગમોમાં તેઓના અધ્યવસાન પ્રશસ્તજ હોય છે. વિશેષ જીજ્ઞાસુઓએ પહેલા ઉદ્દેશાના રત્નપ્રભા પ્રકરણમાં જોઈ લેવું. 'अवसेसं तं चेव' આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે-અધ્યવસાન બાબતમાં આ કથન શિવાય બાકીનું અવગાહના, સમુદ્ઘાત, વિગેરે તમામ કથન રત્નપ્રભા પ્રકરણમાં જેવી રીતે તે કહેવામાં આવેલ છે, તેજ પ્રમાણેનું છે.

'जइ सन्निपचिंदियरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે, કે-હે ભગવન્ જો અસુર કુમાર સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ચોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તો શું તેઓ-'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंखेज्जवासाउयसन्नि पंचिंदियति. उववज्जंति' સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય

यवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते तथा–असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते संख्येयासंख्येयोभयस्मादपि स्थानादागत्य असुरकुमारा उत्पद्यन्ते इति भावः। 'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए' यो भव्योऽसुरकुमारेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइय-

की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं अथवा असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–'गोयमा ! हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउय० जाव उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय० जाव उववज्जंति' संख्यात वर्ष की आयु वाले तथा असंख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में से आकर वे उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार संख्यात असंख्यात दोनों भी स्थानों से आकर के असुरकुमार में उत्पन्न होते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'असंखेज्जवासा० णं भंते ! 'हे भदन्त ! जो असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव 'जे भविए असुरकुमारेसु उव०' जो भविक असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिएसु०' हे भदन्त ! ऐसा

તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'संखेज्जवासाउय० जाव उववज्जंति असंखेज्ज वासाउय जाव उववज्जंति' સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા તથા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે સંખ્યાત અને અસંખ્યાત બન્ને પ્રકારના સ્થાનોમાંથી આવીને અસુરકુમારો ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'असंखेज्जवासाउय० णं भंते !' હે ભગવન્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ 'जे भविए असुरकुमारेसु० उव०' અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને

कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत, उत्तरमाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्यते इत्यग्रिमेण संबन्धः, तथा-'उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत त्रिपल्योपमेति कथनम् देवकुर्वादिमिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्य, ते देवकुर्वादिमिथुनकतिरश्चो हि त्रिपल्योपमायुष्कत्वेन असंख्यातवर्षायुष्का भवन्ति ते च देवकुर्वादिमिथुनकतिर्यञ्चः स्वकीयायुः सदृशमेव देवायुर्बध्नन्तीति भावः (१) 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं पुच्छा' ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन पृच्छा हे भदन्त ! ते जीवा एकसमयेन

वह जीव कितने काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु, उक्कोसेणं तिपलिओवम०' ऐसा वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले असुरकुमारों में और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है । 'त्रिपल्योपम ऐसा जो कथन है वह देवकुरु आदि भोग भूमियों के तिर्यञ्चों को लेकर है-क्योंकि वे तीन पल्योपम की आयु वाले होने से असंख्यात वर्ष की आयु वाले कहे गये हैं । ये देव कुरु आदि के तिर्यञ्च अपनी आयु के बराबर ही देवायुका बन्धकरते हैं किन्तु अपनी आयु से अधिक देवायु का बन्ध नहीं करते हैं (१)

'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं पुच्छा' अब गौतमस्वामी इस सूत्रपाठ द्वारा प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! वे असंख्यात वर्ष की

યોગ્ય હોય 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु०' હે ભગવન્ એવો તે જીવ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु, उक्कोसेणं तिपलिओवम०' એવો તે જીવ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'त्रिपल्योपम' એવું જે કથન કર્યું છે, તે દેવ કુમાર વિગેરે ભોગ ભૂમિયોના તિર્યંચોને લઈને કહ્યું છે.-કેમકે-તેઓ ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્ય વાળા હોવાથી અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કહેલ છે. આ દેવકુરૂ વિગેરેના તિર્યંચો પોતાની આયુની જેમજ દેવાયુનો બંધ કરે છે. (૧)

'ते णं भंते जीवा एगसमएणं पुच्छा' હવે ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રપાઠથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી

कियन्त उत्पद्यन्तेऽसुरकुमारावासे इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता इत्येवोक्तं न तु असंख्याता इति (२)। 'वयरोसभनारायसंघयणी' वज्रऋषभनाराचसंहननवान् भवति सोऽसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, यतोहि-असंख्यातवर्षायुषां तदेव संहननं भवतीति (३)। 'ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां शरीरावगाहना जघन्येन धनुः पृथक्त्वम्-द्विधनुरारभ्य नव धनुःपर्यन्तम् 'उक्कोसेणं छ गाउयाइं' उत्कर्षेण षड्गव्यू-

---

आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च एक समय में वहां असुरकुमारावास में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन और 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं, असंख्यात वर्ष की आयुवाले तिर्यञ्च असंख्यात नहीं कहे गये हैं-किन्तु संख्यात ही कहे गये हैं-इसलिये यहां पर भी संख्यात उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा गया है (२)। इनके वज्रऋषभनाराच संहनन होता है। अर्थात् जो असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव है उसको यही संहनन होता है (३) 'ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' इनके शरीर की ऊंचाई रूप अवगाहना जघन्य से धनुषपृथक्त्व है, दो धनुष से लेकर नौ धनुष तक की अव-

---

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં અસુરકુમારાવાસોમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા તિર્યંચો અસંખ્યાત કહેલા નથી.-પરંતુ સંખ્યાત જ કહેલ છે-તેથી અહિયાં પણ સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ કહેવામાં આવેલ છે. (૨) તેઓને વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન હોય છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવને એજ સંહનન હોય છે (૩) 'ओगाहणा जहन्नेणं धणुहपुहुत्त उक्कोसेणं छ गाउयाइं' તેઓના શરીરની ઉંચાઈ રૂપ અવગાહના જઘન્યથી ધનુષ પૃથ-

शानि शरीरावगाहना भवतीति (४)। संस्थानद्वारे-'समचउरंससंठाणसंठिया पन्नत्ता' समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ते देवजीवा इति (५)। लेश्याद्वारे-'चत्तारि लेस्साओ आदिल्लाओ' चतस्रो लेश्या आदिमाः (६)। दृष्टिद्वारे-'णो सम्मदिट्ठी' नो सम्यग्दृष्टयः अपितु 'मिच्छादिट्ठी' मिथ्यादृष्टयः, 'णो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः असुरकुमारोत्पत्तिमन्तोऽसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः सम्यग्दृष्टयो न भवन्ति न वा मिश्रदृष्टयो भवन्ति अपितु मिथ्यादृष्टय एव भवन्तीति भावः (७)। ज्ञानद्वारे-'णो णाणी' नो ज्ञानिनः, अपितु 'अण्णाणी' अज्ञानिनः 'नियमं दुअन्नाणी' नियमतो द्वयज्ञानिनः, 'मइ अन्नाणी सुयअन्नाणी य' मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च (८)। योगद्वारे-जोगो तिविहो वि'

गाहना का नाम धनुष पृथक्त्व है 'उक्कोसेणं छगाउयाइं' उत्कृष्ट से छः कोस प्रमाण होती है (४) संस्थानद्वार में इनके समचतुरस्र संस्थान होता है। (५) लेश्याद्वार में इनके आदि की चार लेश्याएं होती हैं। (६) दृष्टिद्वार में 'णो सम्मदिट्ठी' ये सम्यग्दृष्टि नहीं होते हैं किन्तु-'मिच्छादिट्ठी' मिथ्यादृष्टि' होते हैं। 'णो सम्मामिच्छादिट्ठी' ये सम्यग्मिथ्यादृष्टि भी नहीं होते हैं। अर्थात् असुरकुमार में उत्पन्न होनेवाले असंख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव सम्यग्दृष्टि या मिश्र दृष्टि वाले नहीं होते हैं किन्तु वे मिथ्या दृष्टि ही होते हैं। ज्ञानद्वार में-'णो णाणी' वे ज्ञानी नहीं होते हैं, 'अण्णाणी' अज्ञानी होते हैं 'नियमा दु अण्णाणी' ये नियम से दो अज्ञानवाले होते हैं जैसे-'मइ अन्नाणी, सुय अन्नाणी य' मत्यज्ञानवाले और श्रुताज्ञान वाले-योगद्वार में जोगो तिविहो वि' ये तीनों प्रकार के योग

ક્ત્વ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી છ ૬ ગાઉ પ્રમાણુની હોય છે. એ ધનુષથી લઈને નવ ધનુષ સુધીની અવગાહનાનું નામ ધનુઃપૃથક્ત્વ છે (૪) સંસ્થાન દ્વારમાં તેઓને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. (૫) લેશ્યા દ્વારમાં તેઓને પહેલી ચાર લેશ્યાઓ એટલે કે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તૈજસ લેશ્યાઓ હોય છે. (૬) દૃષ્ટિ દ્વારમાં 'णो सम्मदिट्ठी' તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતા નથી પરંતુ 'मिच्छादिट्ठी' મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોય છે. 'णो सम्मामिच्छादिट्ठी' તેઓ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પણ હોતા નથી. અર્થાત્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ સમ્યક્દૃષ્ટિ અથવા મિશ્રદૃષ્ટિવાળા હોતા નથી. પરંતુ તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા જ હોય છે. જ્ઞાનદ્વારમાં-'णो णाणी' તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી 'अण्णाणी' અજ્ઞાની હોય છે. 'नियमं दु अण्णाणी' તેઓ નિયમથી બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. જેમકે-'मइअन्नाणी सुयअन्नाणी य' મતિઅજ્ઞાનવાળા અને શ્રુત અજ્ઞાનવાળા હોય છે. યોગદ્વારમાં-'जोगो तिविहो वि' તેઓ ત્રણ પ્રકારના

योगस्त्रिविधोऽपि-त्रिप्रकारकोऽपि मनोयोगवचोयोगकाययोगा भवन्तीति। (९)। उपयोगद्वारे-'उवओगो दुविहोवि' उपयोगो द्विविधोऽपि सकारोपयोगो ऽनाकारोपयोगश्च भवतीति (१०)। संज्ञाद्वारे-'चत्तारि सन्नाओ' चतस्रः संज्ञाः, आहारभयमैथुनपरिग्रहरूपाः (११)। कषायद्वारे-'चत्तारि कसाया' चत्वारः कषायाः क्रोधमानमायालोभरूपाः (१२)। इन्द्रियद्वारे-'पंचिंदिया' पञ्चेन्द्रियाणि--श्रोत्रचक्षुघ्राणरसनस्पर्शनानि भवन्तीति (१३)। समुद्घातद्वारे-'तिन्नि समुग्घाया आदिल्ला' त्रयः वेदना कषायमारणान्तिका आदिमाः समुद्घाता भवन्तीति 'समोहया वि मरंति' समहता अपि म्रियन्ते (१४)। वेदनाद्वारे-'वेयणादुविहा वि'

वाले होते हैं-मनोयोग वाले, वचनयोग वाले, और काययोग वाले, होते हैं उपयोगद्वार में-'उवओगो दुविहो वि' साकार उपयोग और अनाकार उपयोग ये दोनों प्रकार के उपयोग इनके होतेहैं। संज्ञाद्वार में-'चत्तारि सन्नाओ' इनके आहार भय, मैथुन और परिग्रह ये चार संज्ञाएँ होती हैं। कषाय द्वार में-'चत्तारि कसाया 'चार कषाय-क्रोध, मान, माया और लोभ होते हैं। इन्द्रियद्वार में 'पंचिंदिया' ये श्रोत्र, चक्षु, घ्राण, रसन और स्पर्शन इन पाँचों इन्द्रियों वाले होते हैं। समुद्घातद्वार में-'तिन्नि समुग्घाया आदिल्ला' आदि के वेदना, कषाय और मारणान्तिक ये तीन समुद्घात इनके होते हैं। 'समोहया वि मरंति' ये समुद्घात करके भी मरते हैं और समुद्घात विनाकिये भी मरते हैं। वेदनाद्वार में-'वेयणा दुविहा वि' इनके शातारूप और अशातारूप दोनों प्रकार की वेदना होती है, वेदद्वार में 'वेयो दुविहो वि' इनके स्त्री वेद और

યોગવાળા હોય છે મનો યોગવાળા, વચન યોગવાળા, અને કાયયોગવાળા હોય છે. ઉપયોગદ્વારમાં 'उवओगो दुविहो वि' સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ આ બન્ને પ્રકારનો ઉપયોગ તેઓને હોય છે. 'સંજ્ઞીદ્વારમાં' 'चत्तारि सन्ना ओ' તેઓને આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે 'કષાયદ્વારમાં' 'चत्तारि कसाया' ચાર કષાય એટલે કે-ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચાર કષાયો હોય છે. 'ઈન્દ્રિય દ્વારમાં 'पंचिंदिया' તેઓ શ્રોત્ર-કાન, ચક્ષુ-નેત્ર, ઘ્રાણ-નાસિકા, રસના,-જીભ અને સ્પર્શ એ પાંચે ઈંદ્રિયો વાળા હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં 'तिन्नि समुग्घाया आदिल्ला' તેઓને પહેલા એટલે કે-વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. 'समोहया वि मरंति' તેઓ સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે. અને સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે. 'વેદના દ્વારમાં' 'वेयणा दुविहा वि.' તેઓને શાતારૂપ અને અશાતારૂપ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય છે. 'વેદદ્વારમાં'

वेदना द्विविधा शाताशातरूपा भवतीति 'सायावेयगा असायावेयगा' शातावेदका अशातावेदकाश्च भवन्तीति (१५)। वेदद्वारे-'वेयो दुविहो वि' वेदो द्विविधोऽपि 'इत्थीवेयगा वि पुरिसवेयगा वि' स्त्री वेदका अपि पुरुषवेदका अपि 'णो णपुंसगवेयगा' नो नपुंसकवेदकाः, असंख्यातवर्षायुषोहि नपुंसकवेदका न भवन्त्येवेति (१६)। 'ठिई जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी' स्थितिर्जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः, तथा-'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि (१७)। 'अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि' अध्यवसायाः-विचाराः प्रशस्तभावयुक्ता-अप्रशस्ता अप्रशस्तभावनायुक्ता अपि (१८)। 'अणुबंधो जहेव ठिई' अनुबन्धो यथा स्थितिः अनुबन्धः, सातिरेकपूर्वकोटिरूपः, उत्कर्षेण त्रिपल्योपमात्मक इति (१९)। 'कायसंवेहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' कायसंवेधो भवादेशेन-भवप्रकारेण द्वे भवग्रहणे, एको भवः तिरश्चः, द्वितीयश्चासुरकुमारस्यैवं भवद्वयमेव, कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षयेत्यर्थः

पुरुष वेद ये दो ही वेद होते हैं। यहां नपुंसक वेद नहीं होता है। क्योंकि असंख्यात वर्ष की आयुवाले जीव नपुंसक वेदवाले नहीं होते हैं। 'ठिई जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी' स्थिति जघन्य से कुछ अधिक एक पूर्व कोटि की होती है। तथा-'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की होती है। 'अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि' अध्यवसाय इनके प्रशस्त भी होते हैं और अप्रशस्त भी होते हैं। 'अणुबंधो जहेव 'ठिई' स्थिति के जैसा अनुबन्ध सातिरेक पूर्वकोटि रूप होता है, और उत्कृष्ट से वह तीन पल्योपम का होता है 'कायसंवेहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' काय संवेध यहां दो भवों को ग्रहण करने रूप होता है-इसमें एक भव तिर्यञ्च का और दूसरा असुरकुमार का

'वेयो दुविहो वि' तेओने स्त्रीवेद अने पुरुषवेद એ બેજ વેદ હોય છે. અહિયાં નપુંસકવેદ હોતો નથી. કેમકે-અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા જીવો નપુંસક વેદવાળા હોતા નથી 'ठिई जहण्णेणं साइरेगा पुव्वकोडी' સ્થિતિ જઘન્યથી કંઈક વધારે એક પૂર્વકોટિની હોય છે. તથા उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તેઓની સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે 'अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि' તેઓને અધ્યવસાન પ્રશસ્ત પણ હોય છે અને અપ્રશસ્ત પણ હોય છે. 'अणुबंधो जहेव ठिई' સ્થિતિના પ્રમાણે અનુબંધ પણ સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ત્રણ પલ્યોપમનો હોય છે. 'कायसंवेहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' અહિયાં કાયસંવેધ ભવાદેશથી બે ભવોને એટલે કે એક ભવ તીર્યંચોનો અને બીજો ભવ અસુરકુમારોનો એ રીતે બે ભવોને ગ્રહણ

'जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी' सातिरेका पूर्वकोटिः, 'दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, तथा-'उक्कोसेणं छप्पलियोवमाइं' उत्कर्षेणि षट्पल्योपमानि त्रीणि असंख्यातवर्षायुस्तिर्यग्भवसंबन्धीनि, त्रीणि चासुरकुमारभवसंबन्धीनि इत्येवं षट्पल्योपमानि भवन्ति न हि देवभवादुद्वृत्तः पुनरपि असंख्यातवर्षायुष्केषु समुत्पद्यते इति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमेव तिर्यग्गतौ असुरकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादिति (२०) इति प्रथमो गमः १। अथ द्वितीयगममाह-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्या' स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः, एषैव वक्तव्यता यदि सोऽसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः

होता है, काल की अपेक्षा वह 'जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी, दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' जघन्य से दशहजार वर्ष अधिक तथा और भी कुछ अधिक एक पूर्व कोटि तक एवं 'उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं' 'उत्कृष्ट से छह पल्योपम तक तिर्यग्गतिका और असुरकुमार गति का सेवन करता है तथा 'एवइयं जाव करेज्जा' इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है, यहां उत्कृष्ट से जो छह पल्योपम का काल कहा गया है वह असंख्यात वर्ष की आयुवाले तिर्यग् भव के तीन पल्यों को और असुरकुमार के भव के ३ तीन पल्यों को लेकर कहा गया है। ऐसा यह प्रथम गम है।

द्वितीय गम इस प्रकार से है-'सो चेव' इत्यादि-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया' यदि वही असंख्यातवर्ष की

કરવા રૂપ હોય છે. કાળની અપેક્ષાએ 'जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी दसहिं वास सहस्सेहिं अब्भहिया' જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક એક પૂર્વ કોટી સુધી અને 'उक्कोसेणं छ पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી છ પલ્યોપમ સુધી તિર્યંચ ગતિનું અને અસુરકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે.'एवइयं जाव करेज्जा' તથા એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. અહિંયા ઉત્કૃષ્ટથી જે પલ્યોપમનો કાળ કહ્યો છે. તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા તીર્યંચ ભવના ત્રણ પલ્યોપમને અને અસુરકુમારના ભવમાં ત્રણ પલ્યોપમને લઈને કહેવામાં આવ્યો છે. એ પ્રમાણે આ પહેલો ગમ છે.

હવે બીજા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.-'सो चेव' इत्यादि 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' एस चेव वत्तव्वया' જો એ અસંખ્યાત વર્ષની

जघन्यकालस्थितिकासुरकुमारगतौ समुत्पन्नो भवेत्तदा एषैव-प्रथमप्रदर्शितैव वक्तव्यता ज्ञातव्या, तथाहि-हे भदन्त ! असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको योऽसुरकुमारेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकेषु असुरकुमारेषूत्पद्यते इति प्रश्नः । उत्तरमाह-हे गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कृष्टतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु असुरकुमारेषु समुत्पद्यते इत्युत्तरम् हे भदन्त ! ते असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवा एकसमयेन कियन्तोऽसुरकुमारेषूत्पद्यन्ते, हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता

आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्यकाल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न हो जाता है तो यहां पर भी यही प्रथम प्रदर्शित वक्तव्यता कहलेनी चाहिये-जैसे-जब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है-हे भदन्त ! असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य है कितने काल की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है ? तब इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा-हे गौतम ! ऐसा वह तिर्यग्योनिक जीव जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले असुरकुमारों में तथा उत्कृष्ट से भी दस हजार वर्ष की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है । हे भदन्त ! वे असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव एक समय में कितने वहां-असुरकुमारों में उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वे जघन्य से एक, अथवा दो अथवा

આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ આ પહેલા કહેલ જ કથન કહી લેવું. જોઈએ. જેમકે-જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે-હે ભગવન્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ તેઓને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે ગૌતમ ! એવો તિર્યંચ યોનિવાળો તે જીવ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં તથા ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે-હે ભગવન્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો એક સમયમાં ત્યાં-અસુર કુમારોમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી અને ઉત્કૃ-

वा समुत्पद्यन्ते। वज्रऋषभनाराचसंहननवान् भवति शरीरावगाहना जघन्येन धनुः पृथक्त्वम् उत्कृष्टतः षड्गव्यूतपरिमिता तथा समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिता भवन्ति आद्याश्चतस्रो लेश्याः, नो सम्यग्दृष्टयो न वा मिश्र दृष्टयोऽपितु मिथ्यादृष्टयः, नो ज्ञानिनस्ते भवन्ति अपितु अज्ञानिनः नियमतो द्व्यज्ञानिनः मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च, मनोवाक्काययोगवन्तः, साकारानाकारोपयोगवन्तश्च चतस्र आहार भयमैथुनपरिग्रहरूपाः संज्ञा भवन्ति, चत्वारः क्रोधमानमायालोभाख्याः कषाया

तीन तक एवं उत्कृष्ट से संख्यात तक उत्पन्न होते हैं तथा वह संज्ञी पञ्चेन्द्रिय पर्याप्त असंख्यातवर्षायुष्क तिर्यग्योनिक जीव वज्र ऋषभ नराच संहननवाला होता है। इसके शरीरकी अवगाहना जघन्य से धनुः पृथक्त्व की और उत्कृष्ट से षट् गव्यूतिपरिमित होती है। सम चतुरस्र इसका संस्थान होता है। आदि की चार लेश्याएँ इसको होती है यह सम्यग्दृष्टि और मिश्रदृष्टि नहीं होता है, किन्तु मिथ्या दृष्टि होता है ये असंख्यात वर्ष की आयुवाले तिर्यग्योनिक जीव मति-ज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधि ज्ञानवाले नहीं होते हैं किन्तु नियम से मत्यज्ञान और श्रुताज्ञान ऐसे दो अज्ञानवाले होते हैं, मनोयोग वचन-योग और काययोग ऐसे ये तीन योगवाले होते हैं, साकार उपयोग और अनाकार उपयोग इन दोनों प्रकार के उपयोगवाले होते हैं। आहार, भय, मैथुन, और परिग्रह ये चार संज्ञाएँ इनको होते हैं। क्रोध मान माया और लोभ ये चार कषायें इनको होती हैं। श्रोत्र, चक्षु, घ्राण

ष्टथी संख्यात सुधी उत्पन्न थाय छे: तथा संज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्त असंख्यात वर्षनी आयुष्यवाळो तिर्यंच योनिक एवो ते जीव वज्र ऋषभ नाराच संहनन वाळो होय छे. तेना शरीरनी अवगाहना जघन्यथी धनुःपृथक्त्व अने उत्कृष्टथी छ गाउ जेटली होय छे तेनुं संस्थान समचतुरस्र (चोरस) होय छे तेने पहेली चार लेश्याओ होय छे ते सम्यग् दृष्टि अने मिश्र दृष्टि होतो नथी. परंतु मिथ्या दृष्टिज होय छे. आ असंख्यात वर्षनी आयुष्यवाळा तिर्यंच योनिक जीवो मतिज्ञान. श्रुतज्ञान, अने अवधि ज्ञानवाळा होता नथी. परंतु नियमथी मतिअज्ञान, अने श्रुत अज्ञान, ए बे अज्ञान वाळा होय छे मनोयोग, वचन योग अने काययोग ए त्रणे योगवाळा तेओ होय छे. साकार उपयोग अने अनाकार उपयोग आ बन्ने प्रकारना उपयोगवाळा होय छे. आहार, भय, मैथुन अने परिग्रह आ चारे संज्ञाओ तेओने होय छे. तेओने क्रोध, मान, माया, अने लोभ ए

भवन्ति, पञ्च श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनाख्यानि इन्द्रियाणि भवन्ति, त्रयो वेदनाकषायमारणान्तिका आद्याः समुद्घाता भवन्ति समवहता अपि म्रियन्ते असमवहता अपि म्रियन्ते, शाताशातोभयात्मिका वेदना भवति स्त्रीपुंवेदौ भवतः न तु नपुंसकवेदो भवतीति, स्थितिर्जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटि रुत्कृष्टतस्त्रीणि पल्योपमानि, अध्यवसायाः प्रशस्ता अप्रशस्ता अपि भवन्ति, अनुबन्धोऽपि जघन्येन सातिरेकपूर्वकोटिरूपः, उत्कृष्टतस्त्रिपल्योपमात्मकः कायसंवेधश्च भवापेक्षया भवद्वयग्रहणात्मकः कालापेक्षया जघन्येन दशवर्षसहस्राधिका सातिरेका पूर्वकोटिः,

जिह्वा, और स्पर्शन ये पांच इन्द्रियां इनको होती हैं वेदना समुद्घात, कषायसमुद्घात, एवं मारणान्तिक समुद्घात ऐसे ये तीन समुद्घातें इनको होती हैं। ये समुद्घात करके भी मरते हैं और समुद्घात नहीं करके भी मरते हैं। ये शाता रूप और अशातारूप दोनों प्रकार की वेदनावाले होते हैं। इनको स्त्रीवेद और पुरुष वेद ये दो वेद होते हैं। नपुंसकवेद यहां होता नहीं है, यहां स्थिति जघन्य से सातिरेक कुछ अधिक पूर्वकोटि रूप होती हैं और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की होती है, प्रशस्त और अप्रशस्त दोनों प्रकार के इनके अध्यवसाय होते हैं। अनुबन्ध भी यहां जघन्य से सातिरेक पूर्वकोटि रूप होता है और उत्कृष्ट से तीन पल्योपमात्मक होता है, कायसंवेध यहां भव की अपेक्षा से भवद्वय ग्रहण करनेरूप होता है और काल की अपेक्षा से वह जघन्य से दशहजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटि रूप और उत्कृष्ट से दस हजार वर्ष अधिक तीन पल्योपम रूप होता है।

ચારે કષાયો હોય છે શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, જીહવા. અને સ્પર્શ આ પાંચ ઇન્દ્રિયો તેમને હોય છે વેદના-સમુદ્ઘાત. કષાય સમુદ્ઘાત, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત એ રીતે એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો તેઓને હોય છે. તેઓ સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે અને સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે. તેઓ શાતા અને અશાતા એ બન્ને પ્રકારની વેદના વાળા હોય છે. તેઓને સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એ બે વેદ હોય છે અહિયાં નપુંસકવેદ હોતો નથી. અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી કંઇક વધારે પૂર્વકોટિની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે. તેઓને પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એ બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાય હોય છે અનુબંધ પણ અહિયાં જઘન્યથી સાતિરેક પૂર્વકોટિરૂપ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમાત્મક હોય છે કાયસંવેધ અહિં ભવની અપેક્ષાથી બે ભવ ગ્રહણ કરવા રૂપ હોય છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ વધારે સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી દસ હજાર વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ રૂપ હોય છે. અર્થાત્ એટલા કાળ સુધી તે

उत्कृष्टतः दशवर्षसहस्राधिकत्रिपल्योपमात्मिका, एतावन्तमेव काल तिर्यग्गतिम् असुरकुमारगतिं च सेवेत एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ असुरकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यात्। इत्येवं प्रथमगमवत् इहापि सर्वो विचारः करणीयः, 'नवरं असुरकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलम् असुरकुमारस्य स्थितिं कायसंवेधं च जानीयात्-तदेतत् इति द्वितीयो गमः २। अथ तृतीयगमं प्रस्तुवन् आह-'सो चेव उक्कोसकाल' इत्यादि, 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवो यदि उत्कृष्टकालस्थितिकासुरकुमारेषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेणं तिपलियोवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि

अर्थात् इतने काल तक वह असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव। यञ्च गति का और असुरकुमार गति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है। इस प्रकार से प्रथम गम के जैसे यहां पर भी सब विचार करणीय है, पर यहां पर असुरकुमार की स्थिति और संवेध कहना चाहिये। इस प्रकार से यह द्वितीय गम है।

अब तृतीयगम प्रकट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' इसमें प्रभु से गौतम ने ऐसा पूछा है-हे भदन्त! वही असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव यदि उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह कितने काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्ठिइएसु

અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ તિર્યંચ ગતિનું અને અસુરકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે પહેલા ગમ પ્રમાણે અહિયાં પણ તમામ વિચાર કરવાનો છે અને અહિયાં અસુરકુમારની સ્થિતિ અને સંવેધ કહેવા જોઈએ આ રીતે આ બીજો ગમ કહ્યો છે.

હવે ત્રીજો ગમ પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો એવો તે જીવ જો ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિ વાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની

तिपलिओवम'ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघ येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु असुरकुमारेषु उत्पद्यत 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता यदि संज्ञितिर्यग्योनिक उत्कृष्टकालस्थितिकासुरकुमारेषूत्पद्यते तदा जघन्योत्कृष्टाभ्यां त्रिपल्योपमस्थितिकासुरकुमारेषूत्पत्तिं लभते इत्यादिका सर्वाऽपि पूर्वोदाहृता वक्तव्यतैव वक्तव्या। नवरम्-केवल पूर्वगमापेक्षया वैलक्षण्यमेतत् यत् 'ठिई से जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं' स्थिति रतस्य जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि 'उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि जघन्योत्कृष्टाभ्यां त्रीणि पल्योपमानि स्थिति र्भवति। प्रथमगमे जघन्येन स्थितिः सातिरेका पूर्वकोटि प्रमाणा, उत्कृष्टतस्त्रिपल्योपमात्मिका इह तु जघन्योत्कृष्टभ्यामुभाभ्यामपि त्रिपल्योपमात्मिका कथितेति भवत्येव द्वयोर्वैलक्षण्यम्। 'एवं अणुबंधोवि' एवम्-

उववज्जेज्जा' वह जघन्य से तीन पल्योपम की स्थितिवाले असुरकुमारों में और उत्कृष्ट से भी तीन पल्योपम की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है। 'एस चेव वत्तव्वया' ऐसी यह सब पूर्वोक्तवक्तव्यता यहां कहलेनी चाहिये, परन्तु पूर्व गम की अपेक्षा जो इस गम में अन्तर है वह स्थिति और अनुबन्धादि को लेकर है-सो ही बात-'ठिई से जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं' 'उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं' इस सूत्रपाठ द्वारा यहां प्रकट की गयी है। यहां जघन्य और उत्कृष्ट से दोनों प्रकार से स्थिति तीन पल्योपम की कही गयी है-तब कि प्रथम गम में जघन्य से स्थिति कुछ अधिक पूर्वकोटि रूप और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम रूप कही गयी है, 'एवं अणुबंधो वि' इसी प्रकार से अनुबन्ध भी जघन्य और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम रूप यहां कहा गया है, तथा कायसंवेध

સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एस चेव वत्तव्वया' આ પ્રમાણેનું આ તમામ પહેલા કહેલ કથન અહીંયાં કહેવું જોઈએ. પરંતુ પહેલા ગમ કરતાં આ ગમમાં જે અંતર-ભેદ છે. તે સ્થિતિ અને અનુબંધને લઈને છે, એજ વાત 'ठिई से जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उक्कोसेणं वि तिन्नि पलिओवमाइं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા અહિયાં પ્રગટ કરેલ છે અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને પ્રકારથી સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે,-જ્યારે પહેલા ગમમાં જઘન્ય સ્થિતિ કંઈક વધારે પૂર્વકોટિ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ રૂપ કહેલ છે 'एवं अणुबंधो वि' એજ રીતે અનુબંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ રૂપ કહેલ છે. તથા કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ

स्थितिवदेव जघन्योत्कृष्टाभ्यां त्रिपल्योपमात्मकोऽनुबन्धो भवति काय-संवेधस्तु भवादेशेन भवद्वयग्रहणरूपः पूर्ववदेव कालापेक्षया कायसंवेधे वैलक्षण्यं प्रथमगमतृतीयगमयोस्तदेव दर्शयति 'कालादेसेणं जहन्नेणं छप्पलिओवमाइं' काला-देशे जघन्येन षट्पल्योपमानि 'उक्कोसेण वि छप्पलिओवमाइं' उत्कर्षेणाऽपि षट्-पल्योपमानि, कायसंवेधः कालादेशेन जघन्योत्कृष्टाभ्यां षट्पल्योपमात्मको भवति पूर्वप्रकरणे तु कायसंवेधः कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राधिकसातिरेकपूर्वकोटि-रूपः कथित इति भवत्युभयगमयोर्वैलक्षण्यमिति 'एवइयं०' एतावत्कालपर्यन्तं तिर्य-ग्गतिमसुरकुमारगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतौ असुरकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादिति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-स्थित्यनुबन्धकायसंवेधातिरिक्तं सर्वं पूर्ववदेव प्रथमगमवदेव ज्ञातव्यम्। इति तृतीयो गमः ३। अथ चतुर्थगममाह-सो चेव अप्पणा' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, सोऽसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः

भवकी अपेक्षा भवद्वयग्रहण रूप है और काल की अपेक्षा वह जघन्य से ६ पल्योपम रूप और उत्कृष्ट से भी ६ पल्योपम रूप है, पूर्वगम में तो कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से दश हजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटि रूप कहा गया है, इस प्रकार वह जीव इतने काल तक तिर्यग्गति और असुरकुमारगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है। 'सेसं त चेव' इस प्रकार स्थिति अनुबन्ध और कायसंवेध के अतिरिक्त और सब कथन प्रथम गम जैसे ही जानना चाहिये। ऐसा यह तृतीय गम है।

चतुर्थगम इस प्रकार से हैं-'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' यदि वह असंख्यात वर्ष की आयु वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो

ગ્રહણુ રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી ૬ છ પલ્યોપમ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણુ ૬ છ પલ્યોપમ રૂપ છે. પહેલાના ગમમા કાયસવેધ કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી સાતિરેક ૧૦ દસ હજાર વર્ષ અધિક પૂર્વકોટિ રૂપ કહેલ છે. આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તિર્યંચગતિ અને અસુરકુમાર ગતિનુ સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે 'સેસં તં ચેવ' આ રીતે સ્થિતિ અનુબંધ અને કાયસંવેધ શિવાયનુ' બાકીનુ' તમામ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવુ' આ પ્રમાણે આ ત્રીજો ગમ છે.

હવે ચોથા ગમનુ' કથન કરવામાં આવે છે-સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલટ્ઠિઇઓ જાઓ' જો તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ

स्त्वयं जघन्यस्थितिमान् भवेत् अथ च उत्पद्यते असुरकुमारेषु तदा 'जहन्नेणं दसवास-सहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु असुरकुमारेषु तथा 'उक्कोसेणं साति-रेगपुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण सातिरेकपूर्वकोटयायुष्केषु असुर-कुमारेषूत्पद्यते यो जघन्यकालस्थितिकः सातिरेकपूर्वकोटयायुः स च पक्षि-प्रभृतिकः प्रक्रान्तः, 'उक्कोसेणं सातिरेकपुव्वकोडी आउएत्ति' उत्कर्षेण असंख्यातवर्षायुष्काणां पक्ष्यादीनां सातिरेकपूर्वकोटिरायुः ते च, स्वायुःसदृशं देवायुः कुर्वन्ति न तु तदोधिकऽमिति कृत्वा सातिरे-केत्यादिकथितमिति भावः। 'ते णं भंते! जीवा' ते खलु भदन्त! जीवाः इत्यादिप्रश्नोत्तररूपम् 'अवसेसं तं चेव जाव भवादेसो त्ति' अवशेषं तदेव यावत् भवादेश इति–भवादेशपर्यन्तमिति, तथाहि–एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इत्यस्य

निक जीव जघन्य काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ हो और असुर कुमारों में उत्पन्न होने के योग्य हो तो वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले असुरकुमारों में तथा उत्कृष्ट से सातिरेक पूर्वकोटि आयुवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है, जो जघन्य काल की स्थिति वाला है और सातिरेक पूर्वकोटि आयुवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है ऐसा वह तिर्यग्जीव पक्षी आदि रूप से यहां प्रकान्त हुआ है, क्यों कि असंख्यात वर्ष की आयुवाले पक्षी आदिकोंकी आयु सातिरेक पूर्वकोटि रूप होती है, और वे अपनी आयु के बराबर ही देवायुका बन्धकरते हैं उससे अधिक देवायुका बंध नहीं करते हैं इसलिये यहां 'सातिरेग' इत्यादि कहा है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'ते णं भंते! जीवा अवसेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति' हे भदन्त! ऐसे वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे

યોનિવાળો જીવ જઘન્યકાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો હોય અને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે જઘન્ય ૧૦ દસ હજારવર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં તથા ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક–પૂર્વકોટિ આયુષ્યવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો છે અને સાતિરેક પૂર્વકોટિ આયુષ્યવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એવો તે તિર્યંચ જીવ પક્ષી વિગેરેના રૂપથી ત્યાં કહેલામાં આવેલ છે, કેમકે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પક્ષી વિગેરેનું આયુષ્ય સાતિરેક પૂર્વકોટીનું હોય છે. અને તેઓ પોતાના આયુષ્યની બરોબર જ દેવાયુનો બંધ કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'તે ણં ભંતે! જીવા અવસેસં તં ચેવ જાવ ભવાદેસો ત્તિ' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન

प्रश्नस्य जघन्येन-एको वा द्वौ वा त्रयो वा जायन्ते उत्कृष्टतः संख्याता उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् इत आरभ्य भावादेशपर्यन्तं सर्वमपि संहननावगाहना संस्थानलेश्यादृष्टिज्ञानाज्ञानयोगोपयोगसंज्ञाकषायेन्द्रियसमुद्घातवेदनावेदादिकं प्रथमगमवदेव अत्रापि बोद्धव्यम् । पूर्वगमापेक्षया यद्यदंशे वैलक्षण्यं तद्दर्शयितुमाह—'नवरं' इत्यादि, 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं उक्कोसेणं सातिरेगं धणुसहस्सं 'नवरम् अवगाहना जघन्येन धनुः पृथक्त्वम् उत्कृष्टतः सातिरेकं धनुःसहस्रम् शरीरावगाहनांशे वैलक्षण्यम्—प्रथमगमे शरीरावगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वरूपा उत्कृष्टत षड्गव्यूतरूपेति, उत्कृष्टतः सातिरेकधनुःसहस्रमिति यत् कथनं तत् सप्तमकुल-

गौतम ? जघन्य से वे एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं, ऐसा यह सब संहनन, अवगाहना, संस्थान, लेश्या, दृष्टि ज्ञानाज्ञान, योग, उपयोग, संज्ञा कषाय इन्द्रिय, समुद्घात, वेदना, वेद आदि विषयक कथन प्रथम गम के जैसे ही यहां पर भी जानना चाहिये, इस कथन में प्रथम गम की अपेक्षा जिस अंश को लेकर भिन्नता है उसे सूत्रकार 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' उक्कोसेणं सातिरेगं धणुसहस्सं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते है-यहां अवगाहना जघन्य से धनुषपृथक्त्वरूप है और उत्कृष्ट से कुछ अधिक एक हजार धनुपरूप है, प्रथम गम में शरीरावगाहना जघन्य से धनुषपृथक्त्वरूप और छहगव्यूतरूप प्रकट की गयी है, परन्तु यहां जघन्य से धनुष पृथक्त्वरूप और उत्कृष्ट से कुछ अधिक एक हजार धनुषरूप वह प्रकट की गयी है, सो ऐसा यह कथन सप्तम कुल

થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તેઓ એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે એજ પ્રમાણે સંહનન, અવગાહના; સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ; જ્ઞાન અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સંજ્ઞા; કષાય, ઇન્દ્રિય, સમુદ્ઘાત, વેદના, વેદ, વિગેરે તમામ વિષય સંબંધી કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ અહિયાં પણ સમજવું. આ કથનમાં પહેલા ગમ કરતાં જે અંશમાં જુદાપણું છે તે સૂત્રકાર 'नवरं ओगाहणा जहण्णेणं धणुपहुत्तं' उक्कोसेणं सातिरेगं धणुसहस्सं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરે છે-અહિંયાં અવગાહના જઘન્યથી ધનુઃ પૃથક્ત્વની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધારે એક હજાર ધનુષ રૂપ છે, પહેલા ગમમાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી ધનુષ પૃથક્ત્વ રૂપ અને ૬ છ ગવ્યૂત (બાર ગાઉ) રૂપ પ્રગટ કરેલ છે પરંતુ અહિયા જઘન્યથી ધનુષ પૃથક્ત્વ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધારે એક હજાર ધનુષ રૂપ પ્રગટ કરેલ છે. આ

करप्राक्कालभाविनो हस्त्यादीनपेक्ष्येति संभावयामि तथाहि-इहासंख्यातवर्षायुष्को जघन्यस्थितिकः प्रकान्तः स च सातिरेकपूर्वकोटयायुर्भवति इत्थमेवागमे व्यवहृतत्वात् एतादृशश्च हस्त्यादिः सप्तमकुलकरप्राक्काले लभ्यते तथा सप्तमकुलकरस्य पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्च धनुःशतानि उच्चैस्त्वम् तत्प्राक्कालभाविनां च तानि समधिकतराणि इति तत्कालीनहस्त्यादय एतद्द्विगुणितोच्छ्रायाः, अतः सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनाम् असंख्यातवर्षायुषां हस्त्यादीनां सातिरेकधनुःसहस्रमवगाहनाप्रमाणं लभ्यते इति । 'ठिई जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी'

करके पहिले हुए हस्ती आदि तिर्यग्जीवों की अपेक्षा लेकर किया गया है, ऐसी मैं सम्भावना करता हूँ क्योंकि यहां असंख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्जीव का प्रकरण चलरहा है, सो यह कुछ अधिक पूर्वकोटि की आयुवाला होता है-ऐसा शास्त्र में प्रकट किया गया है सो ऐसा वह तिर्यग्जीव हस्ती आदिरूप सप्तम कुल करके प्राक् काल भावी होता है-तथा-जब सप्तम कुलकर की शरीरावगाहना ५२५ धनुष की थी तो इनके पहिले के जीवों की अवगाहना इस अव. गाहना से भी अधिकतर होगी, इसीलिये यह बात माननी चाहिये कि यहां जो शरीर की अवगाहना कुछ अधिक एक हजार धनुष की प्रकट की गयी है वह सप्तम कुलकर की अवगाहना से द्विगुणी प्रकट की गयी है, और यह सप्तम-कुलकरके पहिले के हस्ती आदि तिर्यग् जीवों की जो कि असंख्यात वर्ष की आयुवाले होते हैं होती है ऐसा

રીતનું આ કથન સાતમા કુલકરની પહેલા થયેલ હાથી વિગેરે તિર્યંચ જીવોની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. તેમ સંભાવના કરવામાં આવે છે. કેમકે-અહિયાં અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોનું પ્રકરણ ચાલે છે, તો આ સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો કંઇક વધારે પૂર્વ-કોટિની આયુવાળા હોય છે. તેમ શાસ્ત્રમાં બતવેલ છે. તો આવા તે તિર્યંચ જીવ હાથી વિગેરે રૂપ સાતમા કુલકરના પહેલાના કાળમાં થયેલા હોય છે. તથા જ્યારે સાતમા કુલકરના શરીરની અવગાહના ૫૨૫ પાચસો પચીસ ધનુ-ષની હતી તો તેઓના પહેલાના જીવોની અવગાહના આ અવગાહનાથી પણ અધિકતર હશે તેથી એ વાત માનવી જોઇએ કે-અહિયા શરીરની અવગા-હના જે કંઇક વધારે એક હજાર ધનુષની પ્રગટ કરેલ છે. તે સાતમા કુલકરની અવગાહના કરતાં બમણી કહેલ છે અને તે સાતમા કુલકરની પહેલાના હાથી વિગેરે તિર્યંચ જીવો-કે જેઓ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા હોય છે.

स्थितिर्जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः, 'उक्कोसेण वि सातिरेगा पुव्वकोडी' उत्कर्षेणाऽपि सातिरेका पूर्वकोटिरेव प्रथमगमे जघन्या स्थितिरेतादृशी एव कथिता, उत्कृष्टा तु त्रिपल्योपमात्मिका, इह तु जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेका पूर्वकोटिरेवेति, भवत्येव वैलक्षण्यमिति । 'एवं अणुबंधो वि' एवमनुबन्धोऽपि एवमेव-स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेकपूर्वकोटिप्रमाणएवेति। कायसंवेधो भवादेशेन प्रथमगमवदेव भवद्वयग्रहणात्मकः, 'कालादेशेन-कालापेक्षया कायसंवेधः 'जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' जघन्येन सातिरेकापूर्वकोटिः, दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, 'उक्कोसेणं सातिरेगाओ दो पुव्वकोडीओ' उत्कर्षेण सातिरेके द्वे पूर्वकोटयौ, 'एवइयं०' एता-

---

मानने में आता है। 'ठिई जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी' स्थिति यहां जघन्य से भी कुछ अधिक एक पूर्वकोटि रूप है और उत्कृष्ट से भी कुछ अधिक एक पूर्वकोटिरूप है। प्रथम गम में भी जघन्य स्थिति ऐसी ही कही गई है पर वहां उत्कृष्ट स्थिति तीन पल्योपम की कही गयी है। 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति रूप होने से अनुबन्ध भी जघन्य और उत्कृष्ट से सातिरेक पूर्वकोटि रूप ही है। कायसंवेध भव की अपेक्षा प्रथम गम के जैसे दो भवग्रहणरूप है एवं काल की अपेक्षा वह जघन्य से दश हजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटि रूप है, इस प्रकार इतने काल तक वह तिर्यग्गति एवं असुरकुमारगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह चौथा गम है।

તેમની હોય છે. તેમ માનવામાં આવે છે 'ठिई जहण्णेणं सातिरेगा पुव्वकोडी' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી પણ કંઇક વધારે એક પૂર્વકોટિ રૂપ છે. પહેલા ગમમાં પણ જઘન્ય સ્થિતિ એજ પ્રમાણે કહી છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિ રૂપ હોવાથી અનુબંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપ છે. કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાએ પહેલા ગમ પ્રમાણે બે ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપ જ છે. આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે તિર્યંચ ગતિ અને અસુરકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન આવજા કરે છે, આ પ્રમાણે આ ચોથો ગમ કહ્યો છે.

न्तम्-एतावत्कालपर्यन्तम्, तिर्यग्गतिम् असुरकुमारगतिं च सेवेत एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ असुरकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादिति चतुर्थो गमः ४,

अथ पञ्चमं गमं दर्शयन्नाह-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा०' स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पद्येत, सोऽसंख्यातवर्षायुष्कः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः जघन्यकालस्थितिकासुरकुमारेषूत्पद्येत, तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता प्रथमगमवदेव वक्तव्यता वक्तव्येति हे भदन्त ! सोऽसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको यः जघन्यकालस्थितिकासुरकुमारेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकेषु असुरकुमारेषूत्पद्यते इति प्रश्नः हे गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु असुरकुमारेषु तथोत्कृष्टतोऽपि दशवर्षसहस्रायुष्केषु असुरकुमारेषूत्प-

पांचवां गम इस प्रकार से है-'सो चेव जहन्न कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वही असंख्यातवर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव यदि जघन्य काल की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है तो यहां पर भी प्रथम गम के जैसी ही वक्तव्यता कहनी चाहिये, अर्थात्-जब गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया कि-हे भदन्त ! यदि वह असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्य कालकी स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह कितने काल की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है ? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम ! ऐसा वह जीव जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले असुरकुमारों में तथा उत्कृष्ट से भी दस हजार वर्ष की स्थिति

હવે પાંચમા ગમ કહેવામાં આવે છે—'सो चेव जहण्णकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યાનિક એવા તે જીવ જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારામાં ઉત્પન્ન થવાને ચાગ્ય હાય તા ત્યાં પણ પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઇએ. અર્થાત્ ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જો તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યાનિવાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારામાં ઉત્પન્ન થવાને યાગ્ય છે, તા તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારામાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! એવા તે જીવ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ વાળા અસુર કુમારામાં તથા ઉત્કૃષ્ટથી પણ દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારામાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવન તે જીવા એક

द्यते१। हे भदन्त ! ते जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते १ हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याताः असुरकुमारेषु समुत्पद्यन्ते २। एवं ते जीवाः वज्रऋषभनाराचसंहननवन्तो भवन्ति ३। शरीरावगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम् उत्कृष्टतः सातिरेकसहस्रधनुःप्रमाणा ४। संस्थानं समचतुरस्रम्५। चतस्रो लेश्या भवन्ति६। नो सम्यग्दृष्टयो न वा मिश्रदृष्टयोऽपि तु मिथ्यादृष्टयः७। नो ज्ञानिनोऽज्ञानिनो नियमाद् द्व्यज्ञानिन ८। मनोवाक्काययोगिनः९। एवमुपयोगो द्विविधोऽपि साकारोपयोगिनोऽनाकारोपयोगिनश्च१०। चतस्रः संज्ञाः,

वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है। हे भदन्त ऐसे वे जीव एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! जघन्य से वहां असुरकुमारों में एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से संहनन द्वार में वे वज्रऋषभसंहननवाले होते हैं ३ अवगाहनाद्वार में इनकी अवगाहना जघन्य से धनुःपृथक्त्वरूप होती है और उत्कृष्ट से सातिरेक एक हजार धनुष प्रमाण होती है ४। संस्थान द्वार में इनका समचतुरस्र संस्थान होता है ५। लेश्याद्वार में चार लेश्याएँ होती हैं६। ये दृष्टि द्वार में सम्यग्दृष्टि और मिश्र दृष्टि वाले नहीं होते हैं किन्तु मिथ्या दृष्टि होते हैं ७। ज्ञान द्वार में ये ज्ञानी नहीं होते हैं किन्तु नियम से अज्ञानी होते हैं मत्यज्ञान वाले और श्रुतज्ञान वाले होते हैं ८। योगद्वार में ये मनोयोग वाले वचनयोग वाले और काययोग वाले होते हैं ९। उपयोग द्वार में ये दोनों प्रकार

સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ જઘન્યથી ત્યાં અસુર કુમારોમાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે સંહનન દ્વારમાં -તેઓ વજ્રઋષભનારાચસંહનનવાળા હોય છે ૩ અવગાહના દ્વારમાં તેમની અવગાહના જઘન્યથી ધનુઃ પૃથક્ત્વ રૂપ હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક એક હજાર ધનુષ પ્રમાણુ હોય છે. ૪ સંસ્થાન દ્વારમાં તેઓનુ સંસ્થાન સમચતુરસ્ર હોય છે. લેશ્યાદ્વારમાં ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. તેઓ દૃષ્ટિદ્વારમાં-સમ્યગ્દૃષ્ટિ કે મિશ્રદૃષ્ટિવાળા હોતા નથી પણ મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા જ હોય છે. જ્ઞાન દ્વારમાં તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી પરંતુ નિયમથી અજ્ઞાની હોય છે. તેઓને મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાનો હોય છે. યોગદ્વારમાં -તેઓ મનોયોગ, વચન યોગ અને કાયયોગ વાળા હોય છે. ઉપયોગ દ્વારમાં

आहारभयमैथुनपरिग्रहरूपा भवन्ति११, चत्वारः कषायाः १२। पञ्चेन्द्रियाणि१३, त्रयो वेदनाकषायमारणान्तिका आद्याः समुद्घाता भवन्ति १४, एवं शाताशातो-भयात्मिका वेदना भवति १५, स्त्रीपुंवेदो भवति नो नपुंसकवेदो भवति१६। अध्य-वसायाः प्रशस्ता अप्रशस्ताश्च१८। अनुबन्धः स्थितिवदेव१९। 'णवरं असुरकुमार-ट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं सप्तदशं द्वारं स्थितिः तां चासुरकुमारस्थितिं विंशतितमं द्वारं कायसंवेधः, तं कायसंवेधं च जानीयादिति पञ्चमो गमः ५।

के उपयोगवाले होते हैं-साकार उपयोग वाले भी होते हैं और अना-कार उपयोगवाले भी होते हैं १०। संज्ञाद्वार में ये-आहार भय मैथुन और परिग्रह इन चार संज्ञाओं वाले होते हैं ११। कषायद्वार में ये चारों कषायों वाले होते हैं १२। इन्द्रिय द्वार में ये पांचों इन्द्रियों वाले होते हैं १३ समुद्घातद्वार में ये आदि के वेदना कषाय और मारणान्तिक इन समुद्घात वाले होते हैं १४। वेदना द्वार में इनके शातारूप और अशातारूप दोनों प्रकार की वेदना होती है १५। वेदद्वार में इनके स्त्री वेद और पुरुष वेद ये दो वेद होते हैं, नपुंसक वेद नहीं होता है १६। अध्यवसाय द्वार में प्रशस्त अध्यवसाय और अप्रशस्त अध्यव-साय ये दोनों प्रकार के अध्यवसाय होते हैं यहां अनुबन्ध स्थिति के जैसे ही होता है १९। 'नवरं असुरकुमार ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' यहां

-તેઓ સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા એમ બન્ને પ્રકા-રના ઉપયોગવાળા હોય છે. સંજ્ઞાદ્વારમાં-તેઓ આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ, આ ચાર સંજ્ઞાઓવાળા હોય છે. કષાયદ્વારમાં-તેઓ ચારે કષાયો-વાળા હોય છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં તેઓ પાંચે ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં-તેઓ વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતવાળા હોય છે. વેદના દ્વારમાં-તેઓ શાતારૂપ અને અશાતા રૂપ એમ બન્ને પ્રકારની વેદનાવાળા હોય છે. વેદ દ્વારમાં-તેઓ સ્ત્રીવેદ અને પુરૂષ વેદ એ બે વેદ વાળા હોય છે. તેઓને નપુંસકવેદ હોતો નથી અધ્યવસાય દ્વારમાં તેઓને પ્રશસ્ત અધ્યવસાય અને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય આ બન્ને પ્રકારના અધ્યવ-સાયો હોય છે. અહિયાં અનુબંધ સ્થિતિ પ્રમાણે જ હોય છે. 'नवरं असुर-कुमारठिइं संवेहं च जाणेज्जा' અહિયા, સ્થિતિ દ્વાર કે જે ૧૭ સત્તરમું

अथ षष्ठगमं निरूपयति-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एवोत्कृष्टस्थितिकेषु उपपन्नः, स एव असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवो यदि उत्कृष्टकालस्थितिकासुरकुमारेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेणं सातिरेगपुव्वकोडिआउएसु' जघन्येन सातिरेकपूर्वकोटयायुष्केषु असुरकुमारेषु तथा-'उक्कोसेण वि साइरेगपुव्वकोडिआउएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेणाऽपि सातिरेकपूर्वकोटयायुष्केषु असुरकुमारेषु उत्पद्येत, 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव एतद्व्यतिरिक्तं सर्वं प्रश्नोत्तरादिकम् पूर्ववदेव बोद्धव्यम्। एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्न-

---

स्थितिद्वार जो कि १७ वां द्वार है और बीसवां द्वार जो कायसंवेधद्वार है उसे विचार कर कहलेना चाहिये इस प्रकार यह पांचवां गम है।

छठा गम इस प्रकार से है-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वही असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है तो 'जहन्नेणं सातिरेगपुव्वकोडिआउएसु 'जघन्य से सातिरेक पूर्वकोटि की आयुवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेण वि साइरेग पुव्वकोडिएसु उवव०' उत्कृष्ट से भी वह सातिरेक पूर्वकोटि की आयुवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है। 'सेसं तं चेव' इस कथन के सिवाय और सब प्रश्नोत्तररूप कथन है वह सब कथन यहां पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये, जैसे-ऐसे वे जीव वहां कितने उत्पन्न होते हैं? तो इसका

દ્વાર છે અને ૨૦ વીસમું જે કાયસંવેધ દ્વાર છે તે વિચારીને કહી લેવું જોઈએ.

આ રીતે આ પાંચમો ગમ કહ્યો છે.

હવે છટ્ઠો ગમ કહેવામાં આવે છે—'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય તો 'जहन्नेणं सातिरेकपुव्वकोडीआउएसु' જઘન્યથી સાતિરેક-પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા 'उक्कोसेण वि साइरेगपुव्वकोडिएसु उवव०' ઉત્કૃષ્ટથી પણ સાતિરેક-પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'सेसं तं चेव' આ કથન શિવાયનું બીજું પ્રશ્નોત્તર રૂપ તમામ કથન અહિયાં પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. જેમકે-એવા તે જીવો ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? તો તે પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-એવા તે

स्य जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता असुरकुमारेषूत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्, एवमवगाहनादिकं सर्वमवगन्तव्यम्। पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगाओ दोपुव्वकोडीओ' नवरम् केवलं कायसंवेधः कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन सातिरेके द्वे पूर्वकोटी, 'उक्कोसेण वि सातिरेगाओ दो पुव्वकोडीओ' उत्कर्षेणाऽपि सातिरेके द्वे पूर्वकोटी 'एवइयं कालं सेवेज्ज,' एतावन्तं कालं सेवेत एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिमसुरकुमारगतिं च सेवेत इति षष्ठोगमः ६ इति। अथ सप्तमो गमो निरूप्यते-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव आत्मना उत्कर्षकालस्थितिको जातः, स एवासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः

उत्तर ऐसा है कि-ऐसे वे जीव एक समय में एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, जघन्य से और उत्कृष्ट से संख्यात जीव उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से अवगाहना आदि द्वारों के विषय में भी कथन है, परन्तु काल की अपेक्षा वह जीव जघन्य से सातिरेक-कुछ अधिक-दो पूर्वकोटि तक और उत्कृष्ट से भी सातिरेक दो पूर्वकोटि तक उस तिर्यग्गति का और असुरकुमारगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह छट्ठा गम है।

सातवां गम इस प्रकार से है-'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' वही असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव कि जो उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है यदि असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह कितने काल की

જીવો એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે અવગાહના વિગેરે દ્વારોના સંબંધમાં પણ કથન સમજવું. પરંતુ કાળની અપેક્ષાથી તે જીવ જઘન્યથી સાતિરેક-કંઈક વધારે-બે પૂર્વકોટિ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ સાતિરેક-બે પૂર્વકોટિ સુધી એ તિર્યંચ ગતિનું અને અસુરકુમારગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ પ્રમાણે આ છટ્ઠો ગમ છે.

હવે સાતમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે—'सो चेव अप्पणा उक्कोसट्ठिइओ जाओ' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો હોય તે જો અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? તથા તેઓ ત્યાં એક સમયમાં કેટલા

स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिको जातः, 'सो चेव पढमगमो भाणियव्वो' स एव प्रथमगमो भणितव्यः, कियत्कालस्थितिकेषु असुरकुमारेषु जायन्ते एकसमये च कियन्त उत्पद्यन्ते तथा संहननसंस्थानादिकं सर्वं प्रथमगमानुसारेणैव ज्ञातव्यमिति। प्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं' नवरं स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि-पल्योपमत्रयस्थितिः अवगन्तव्या जघन्या, 'उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि जघन्योत्कृष्टाभ्यां पल्योपमत्रयं स्थितिः, प्रथमगमे जघन्या स्थितिः सातिरेका पूर्वकोटिप्रमाणा उत्कृष्टा पल्योपमत्रयप्रमाणा प्रदर्शिता इह तु उभे अपि त्रिपल्योपमे इति विशेषः। 'एवं अणुबंधो वि' एवम्-स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्यां पल्योपमत्रयात्मकः। कायसंवेधश्च भवादेशेन भवद्वयात्मकः प्रथमगमवदेव 'कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहि-

स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है? तथा वे वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? यह सब प्रश्नोत्तर रूप कथन तथा संहनन, संस्थान आदि द्वार सम्बन्धी कथन प्रथम गम के जैसा ही है, परन्तु यहां स्थिति, अनुबन्ध एवं कायसंवेध को लेकर जो भिन्नता है-वह इस प्रकार से है कि यहां जघन्य से स्थिति तीन पल्योपम की है और उत्कृष्ट से भी स्थिति तीन पल्योपम की है, प्रथम गम में जघन्य स्थिति सातिरेक पूर्वकोटि प्रमाण कही गयी है और उत्कृष्ट स्थिति तीन पल्योपमरूप कही गयी है। इसी प्रकार का कथन अनुबन्ध के सम्बन्ध में भी है। अर्थात् वह भी यहां सातवें गम में जघन्य और उत्कृष्ट से तीन पल्योपमरूप ही है, कायसंवेध भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है तथा काल की अपेक्षा जघन्य से दश हजार वर्ष

ઉત્પન્ન થાય છે? આ તમામ પ્રશ્નોત્તરો રૂપ કથન તથા સંહનન, સંસ્થાન, વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન પહેલા ગમ પ્રમાણે જ છે, પરંતુ અહિયાં સ્થિતિ, અનુબંધ અને કાયસંવેધમાં જુદાપણુ છે. તે આ પ્રમાણે છે- અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ છે. પહેલા ગમમાં જઘન્ય સ્થિતિ સાતિરેક પૂર્વકોટિ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે. આજ રીતનું કથન-અનુબંધના સંબંધમાં પણ છે. અર્થાત્ તે અનુબંધ પણ આ સાતમાં ગમમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ રૂપ જ છે. કાય સંવેધ-ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા કાળની અપે-

याइं' कालादेशेन–कालापेक्षया जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं' उत्कर्षेण षट्पल्योपमानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिम् असुरकुमारगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव तिर्यग्गतौ असुरकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादित्येवं स्थित्यनुबन्धकायसंवेधेषु वैलक्षण्यं विद्यते एतदतिरिक्तं सर्वं प्रथमगमवदेव द्रष्टव्यमिति सप्तमो गमः समाप्तः ॥७॥

अथाष्टमो गमो निरूप्यते–'सो चेव जहन्नकाल' इत्यादि, 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एवासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव जघन्यकालस्थितिकासुरकुमारेषूपपन्नः, 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता. हे भदन्त! यः स्वयम् उत्कृ कालस्थितिकः असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियति-

---

अधिक तीन पल्योपम का और उत्कृष्ट से ६ पल्योपम का है, इस प्रकार वह जीव इतने कालतक उस तिर्यग्गति का और असुरकुमार गति का सेवन करता है तथा इतने ही काल तक वह उसगति में गमनागमन करता है। इस प्रकार से स्थिति, अनुबन्ध और कायसंवेध में भिन्नता है, और बाकी का सब कथन प्रथम गम के जैसा ही है। ऐसा यह सातवां गम है।

आठवां गम इस प्रकार से है–'सो चेव जहन्नकालट्ठिएसु उववन्नो' यदि वही असंख्यात वर्ष की आयु वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जब जघन्यकाल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य होता है–तब यहां पर भी यही वक्तव्यता कहनी चाहिये अर्थात

क्षाએ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ છ પલ્યોપમનો છે આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તે તિર્યંચ ગતિનુ અને અસુરકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ પ્રકારે સ્થિતિ અનુબંધ અને કાયસંવેધમાં ભિન્નપણું છે. અને બાકીનું તમામ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું.

આ રીતે સાતમો ગમ છે.

હવે આઠમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.–'સો ચેવ જહન્નકાલટ્ઠિઇએસુ ઉવવન્નો' જો તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તો તે સંબંધમાં પણ એજ કથન કહેવું જોઇએ. અર્થાત્ જ્યારે

योनिको यः जघन्यकालस्थितिकासुरकुमारेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्काल-स्थितिकासुरकुमारेषूत्पद्यते इति प्रश्नः, हे गौतम! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थिति-केषु तथोत्कृष्टतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्यते तथा हे भदन्त! ते जीवा एकसमये तत्र कियन्त उत्पद्यन्ते हे गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टः संख्याता उत्पद्यन्ते इत्यादि सर्वं प्रश्नोत्तरादिकं संहननसंस्थानादिकं च प्रथमगमवदेव इहाऽपि वक्तव्यमिति। 'नवरं असुरकुमारट्ठिइं संवेह च जाणिज्जा' नवरमसुरकुमारस्थितिं कायसंवेधं च जानीयादित्यष्टमो गमः ।८।

तब वह असंख्यात वर्ष की आयु वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्यकाल की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य होता है तब वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले असुरकुमारों में तथा उत्कृष्ट से भी दस हजार वर्ष की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है, इसी प्रकार से वे जीव वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन एवं उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं इत्यादि सब प्रश्नोत्तररूप कथन संहनन संस्थान आदि द्वार विषयक प्रथम गम के जैसा ही यहां पर भी कहलेना चाहिये, 'नवरं असुरकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणिज्जा' यहां असुरकुमार की स्थिति और संवेध विचार कर कह लेना चाहिये इस प्रकार ये यह आठवां गम है।

તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિ વાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં તથા ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતપણે ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે તમામ પ્રશ્નોત્તર રૂપ કથન સંહનન સંસ્થાન વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન પહેલા ગમ પ્રમાણે જ અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. 'नवरं असुरकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणिज्जा' અહિયાં અસુરકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધ વિચારીને કહેવો જોઈએ.

આ રીતે આ આઠમો ગમ કહ્યો છે.

नवमगमं प्ररूपयन्नाह–'सो चेव उक्कोस' इत्यादि, 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव उत्कृष्टकालस्थितिकासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको यदि उत्कर्षकालस्थितिकासुरकुमारेषूत्पद्येत तदा–स कियत्कालस्थितिकासुरकुमारेषूत्पद्येत इति प्रश्नः। उत्तरमाह–'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत इत्यादि सर्वमपि प्रश्नोत्तरादिकं प्रथमगमवदेव द्रष्टव्यमिति, एतदेव दर्शयति–'एस चेव वत्तव्वया' इति प्रकरणेन। पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं छप-

नौवां गम इस प्रकार से है–'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' हे भदन्त! वही उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जब उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होने योग्य होता है तो वह कितने काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम! 'जहन्नेणं ति पलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि ति पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह जघन्य से तीन पल्योपम की स्थितिवाले असुरकुमारों में और उत्कृष्ट से भी तीन पल्योपम की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है। इत्यादि सब प्रश्नोत्तर रूप कथन प्रथम गम के जैसे ही यहां पर कहलेना चाहिये, यही बात–'एस चेव वत्तव्वया' इस सूत्रकार पाठ द्वारा कही गयी है। पूर्व प्रकरण की अपेक्षा यहाँ के इस प्रकरण में जो विशेषता है वह

હવે નવમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે—'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' હે ભગવન્ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि ति पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી તે એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે તમામ પ્રશ્નોત્તર રૂપ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ અહિયાં પણ કહેવું. એજ વાત 'एस चेव वत्तव्वया' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહેલ છે, પહેલાના પ્રકરણ કરતાં અહિનાં આ પ્રકરણમાં જે વિશેષ પણું છે, તે

लिओवमाइ'०' नवरं कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन षट्पल्योपमान्येव, 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतिमसुरकुमारगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ असुरकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादिति नवमो गमः ॥सू०१॥

एवं क्रमेणासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चामसुरकुमारेषु समुत्पादो दर्शितः, तदनन्तरं संख्यातवर्षायुषां संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चामसुरकुमारेषु उत्पादादिकं प्रदर्शयितुमाह-'जइ संखेज्ज' इत्यादि।

मूलम्—जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति, थलचरेहिंतो उववज्जंति खहचरेहिंतो उववज्जंति एवं जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं सातिरेगसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ते णं भंते! जीवा एगसमएणं० एएसिं रयणप्पभापुढवीगमसरिसा णव गमगा णेयव्वा। णवरं जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ ताहे तिसु वि गमएसु इमं णाणत्तं

इस प्रकार से है-'नवरं कालादेसेणं जहन्नेण छपलिओवमाइं०' यहां जघन्य और उत्कृष्ट से वह जीव काल की अपेक्षा छपल्योपमतक उस तिर्यग्गतिका और असुरकुर गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह नौवां गम है ॥१॥

આ પ્રમાણે છે-'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं छ पलिओवमाइं०' અહિયાં જઘન્યથી તે જીવ કાળની અપેક્ષાએ છ પલ્યોપમ સુધી એ તિર્યંચગતિનું અને અસુરકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ રીતે આ નવમો ગમ છે. ॥સૂ૦ ૧॥

चत्तारि लेस्साओ अज्झवसाणा पसत्था णो अपसत्था सेसं तं चेव संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण कायव्वो ॥सू० २॥

छाया—यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं जलचरेभ्य उत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्य उत्पद्यन्ते खेचरेभ्य उत्पद्यन्ते एवं यावत् पर्याप्तासंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो-ऽसुरकुमारेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण सातिरेकसागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एतेषां रत्नप्रभापृथिवीगमसदृशाः नव गमका नैतव्याः, नवरं यदाऽऽत्मना जघन्यकालस्थितिको भवति तदा—त्रिष्वपि गमकेषु इदं नानात्वम्, चतस्रो लेश्याः, अध्यवसानानि प्रशस्तानि नोऽप्रशस्तानि शेषं तदेव संवेधः सातिरेकेण सागरोपमेण कर्तव्यः ॥सू० २॥

टीका—'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असुरकुमारेषु तदा—'किं जलचरेहिंतो थलचरेहिंतो, खहचरेहिंतो उववज्जंति' किं जलचरेभ्य

इस क्रम से असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों का असुरकुमारों में उत्पाद दिखलाया—अब संख्यातवर्षायुष्क संज्ञीपञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों का असुरकुमरों में उत्पाद आदि दिखाने के लिये सूत्रकार—'जइ संखेज्जवासाउयसन्नि' इस सूत्र का कथन करते हैं—'जइ संखेज्जवासाउय सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो'—इत्यादि।

टीकार्थ—हे भदन्त ! यदि संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चयोनिक जीवों में से आकर जीव असुरकुमारों में उत्पन्न होते

આ ક્રમથી અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું અસુરકુમારોમાં ઉત્પાદ વિગેરે બતાવીને સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે—સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું અસુરકુમારોમાં ઉત્પાત વિગેરે બતાવવા નીચે પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહે છે—'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોમાંથી આવીને જીવ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો શું તેઓ જલચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે સ્થળચરોમાંથી

उत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्य उत्पद्यन्ते खेचरेभ्यो वा आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, हे गौतम! जलचरेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते खेचरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते। हे भदन्त! यदि जलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तकेभ्य एभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा अपर्याप्तकेभ्य एतेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते? गौतम! पर्याप्तकेभ्य एतेभ्यो जलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते। 'पज्जत्त संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' पर्याप्त-संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए असुर-कुमारेसु उववज्जित्तए' यो भव्योऽसुरकुमारेषूत्पत्तुम्, 'से णं भंते! स खलु भदन्त!

हैं तो क्या वे जलचरों में से आकर के उत्पन्न होते हैं? या स्थलचरों में से आकर के उत्पन्न होते है? या खेचरों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे जलचरों से आकर भी उत्पन्न होते हैं, स्थलचरों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं और खेचरों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! यदि जलचरादिकों में से आकर के जीव असुरकुमारों की पर्याय से उत्पन्न होते हैं तो क्या वे पर्याप्त जलचरादिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं? या अपर्याप्त जलचरा-दिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं -हे गौतम! पर्याप्त जलचरादिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं।

अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा प्रश्न करते हैं-'पज्जत्तसंखेज्ज-वासाउयसन्निपंचिंदिय०' हे भदन्त! जो पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य

આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે ખેચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ જલચરો-માંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થલચરોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને ખેચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો જલચરો વિગેરેમાંથી આવીને જીવ અસુર કુમારોની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તો શું તેઓ પર્યાપ્ત જલચરો વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે-અપર્યાપ્ત જલચરાદિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! પર્યાપ્ત જલચરાદિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ફરી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-'पज्जत्तसखेज्जवासाउय सन्नि पंचिंदिय०' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જો અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને

'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु असुरकुमारेषूत्पत्तुम् हे भदन्त ! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवोऽसुरकुमारेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु समुत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु असुरकुमारेषु उत्पद्यते इति क्रियया संम्बन्धः, 'उक्कोसेणं साइरेगसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण सातिरेकसागरोपमस्थितिकेषु समुत्पद्यते, सातिरेकसागरोपमस्थितिकेषु इति कथनं बलीन्द्रनिकायमाश्रित्यावगन्तव्यम् हे गौतम ! पर्याप्त यावत् तिर्यग्योनिको जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकासुरकुमारेषु तथोत्कृष्टतः सातिरेकसागरोपमस्थितिकासुरकुमारेषु समुत्पद्यते इत्युत्तरम्। 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं एएसिं' इत्यादि, एवं एएसिं रयणप्पभापुढवीगमसरिसा णव गमगा

है, वह कितने काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्स०' वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले असुरकुमारों में और उत्कृष्ट से 'साइरेग सागरो०' सातिरेक सागरोपम की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है। यहां जो 'सातिरेक सागरोपम की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है' ऐसा कहा गया है, वह बलीन्द्र निकाय को आश्रित करके कहा गया है। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उव०' हे भदन्त ! ऐसे वे जीव एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं ? तो इसके उत्तर में प्रभुने ऐसा कहा है कि 'एवं एएसिं रयणप्पभा पुढवी-

---

યોગ્ય છે. તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! जहन्नेणं दसवाससहस्स०' તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી 'साइरेग सागरो०' સાતિરેક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમા ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં જે 'સાતિરેક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે' એવું કહ્યું છે, તે બલીન્દ્રનિકાયને આશ્રય કરીને કહ્યું છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'तेणं भंते जीवा एगसमएणं केवइया उव०' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને આ

णेयव्वा' एवमेतेषां पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् असुरकुमारेषूत्पित्सूनाम् रत्नप्रभापृथिवीगमसदृशा नव गमका नेतव्याः, यथा रत्नप्रभामाश्रित्य नव गमाः कथिताः त्रयोगमा औघिकाः, ३ जघन्यकालस्थितिकानां त्रयो-गमाः, ३ तथा उत्कृष्टकालस्थितिकानां त्रयोगमाः३, तदेवं नव गमाः, एवमिहापि औघिकादयो नव गमा वक्तव्याः। रत्नप्रभापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ' नवरं यदा आत्मना जघन्यकालस्थितिको भवति, ताहे तिसु वि गमएसु इमं णाणत्तं' तदा त्रिष्वपि गमकेषु इदं नानात्वम् यदा स पर्याप्त संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः स्वयं जघन्यकालस्थितिकोऽसुर-कुमारेषूत्पद्यते इति त्रिषु गमेषु एतावान् भेदो रत्नप्रभा गमापेक्षया बोद्धव्यः। तमेव भेदं दर्शयति-'चत्तारि लेस्साओ' चतस्रो लेश्याः कृष्णनील-कापोतिकतैजसा-

---

गमसरीसा णव गमगा णेयव्वा 'हे गौतम! इन पर्याप्त संख्येयवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीवों के जो कि असुरकुमार में उत्पन्न होने के योग्य हैं, उनके इस सम्बन्ध में रत्नप्रभा पृथिवी के नौ गम के जैसे ही नौ गम कहलेना चाहिये, अर्थात् रत्नप्रभा को आश्रित करके जैसे नौ गम कहे गये हैं-तीन गम औघिक ३ तथा जघन्य काल की स्थितिवालों के ३ गम, तथा उत्कृष्ट काल की स्थितिवालों के ३ गम-ऐसे ये नौ गम कहे गये हैं-इसी प्रकार से यहां पर भी औघिक आदि नव गम कह लेना चाहिये, परन्तु रत्नप्रभा की अपेक्षा जो भिन्नता है उसे 'नवरं जाहे अप्पणा जहन्न कालट्ठिइओ भवइ ताहे तिसु वि गमएसु इमं णाणत्तं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रगट करते हुए सूत्रकार

પ્રમાણે કહ્યું 'एवं एएसिं रयणप्पभा पुढवीगमसरिसा णव गमगा णेयव्वा' હે ગૌતમ! આ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોને આ સંબંધમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રકરણમાં કહેલા નવ ગમ પ્રમાણે નવ ગમો કહેવા જોઇએ, અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીને ઉદ્દેશીને જેમ નવ ગમો કહેવામાં આવ્યા છે-જેમકે-ત્રણ ગમો ઔઘિક તથા જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા ને જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પત્તિ રૂપ ૩ ત્રણ ગમ તથા જઘન્ય કાળની સ્થિતિ વાળાને ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પત્તિ રૂપ ૩ ત્રણ ગમ એ પ્રમાણે આ નવ ગમો કહેવામાં આવ્યા છે. એજ રીતે અહિયાં પણ ઔઘિક વિગેરે ત્રણ ગમો કહેવા જોઇએ. પરંતુ રત્નપ્રભાની અપેક્ષાએ જે ભિન્નપણું છે. તે 'नवरं जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ ताहे तिसु वि गमएसु इमं णाणत्तं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-

श्याः, देवानां तेजोलेश्याया अभ्युपगमात्, रत्नप्रभागामिनां जघन्यस्थितिकानाम् आद्यास्तिस्र एव लेश्याः कथिताः एषु पुनश्चतस्रो लेश्या भवन्ति असुरेषु तेजोलेश्यावतामभ्युत्पत्तेः तथा रत्नप्रभानरकगामिनां जघन्यस्थितिकानामप्रशस्तान्येव अध्यवसायस्थानानि कथितानि-इह तु प्रशस्तान्येव अध्यवसायस्थानानि। उत्कृष्ट-

कहते हैं-चत्तारि लेस्साओ' जब वह जघन्य काल की स्थितिवाला होता है तब बीच के चौथे पांचवें और छठे, इन तीन गमों में इस प्रकार से भेद होता है कि उसके चार लेश्याएं होती हैं अध्यवसाय प्रशस्त होते हैं अप्रशस्त नहीं होते है-तात्पर्य यह है कि जब वह पर्याप्त संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव स्वयं जघन्य काल की स्थिति वालों असुर कुमारों में उत्पन्न होता है तो इन ४-५-६ तीनों गमों में रत्नप्रभा के गमोंकी अपेक्षा यह पूर्वोक्त भेद होता है। यही बात 'चत्तारि लेस्साओ अज्झवसाणा पसत्था नो अप्पसत्था' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। यहां जो चार लेश्याओं के सद्भाव होने की बात कही गई है वह देवों के तेजोलेश्या के सद्भाव से कही गई है, रत्नप्रभा गामी जघन्य स्थिति वालों के आदि की तीन ही लेश्याएं कही गई है-तब कि यहां चार कही है क्योंकि असुरों में तेजोलेश्यावालों की भी उत्पत्ति होती है। तथा-रत्नप्रभा नरक गामी जघन्य स्थितिवालों के अध्यवसाय स्थान अप्रशस्त ही होते हैं। पर यहां वे प्रशस्त ही होते हैं। उत्कृष्ट काल की

'चत्तारि लेस्साओ' જ્યારે તે જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળો હોય છે. ત્યારે વચ્ચેના ત્રણુ ગમોમાં આ રીતે જુદાઈ થાય છે. કે તેઓને ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. તેમને અધ્યવસાન પ્રશસ્ત હોય છે. અપ્રશસ્ત હોતુ નથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે તે પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોની વાળો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો હોય અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે આ ૪-૫-૬ ત્રણે ગમોમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગમ કરતા આ પહેલાં કહેલ ભેદ હોય છે. એજ વાત 'चत्तारि लेस्साओ अज्झवसाणा पसत्था नो अप्पसत्था' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. અહિયાં જે ચાર લેશ્યાઓ હોવાનું કહ્યું છે. તે દેવોને તૈજસ લેશ્યાના સદ્ભાવથી કહેલ છે રત્નપ્રભામાં જવાવાળા જઘન્ય સ્થિતિવાળાને પહેલી એટલે કે કૃષ્ણુ, નીલ, અને કાપોત એ ત્રણુ જ લેશ્યાઓ કહી છે. જ્યારે અહિયાં ચાર લેશ્યાઓ કહી છે કેમ કે-અસુરકુમારોમાં તેજોલેશ્યા વાળાઓની ઉત્પત્તિ હોય છે, તથા રત્નપ્રભા નરકમાં જવાવાળા જઘન્ય સ્થિતિ વાળાઓને અધ્યવસાન સ્થાન અપ્રશસ્તજ હોય છે. પરંતુ અહિયાં પ્રશસ્ત જ કહ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ વાળાને

कालस्थितिकत्वेतु प्रशस्तामशस्तोभयान्यपि अध्यवसायस्थानानि संभवन्ति न तु अल्पस्थितिकेषु तत्र कालस्य अल्पत्वादिति। तथा-कायसंवेधे रत्नप्रभागमेषु सागरोपमेण संवेधः कथितः, असुरकुमारेषु सातिरेकेण सागरोपमेण कायसंवेधः कर्तव्यः बलीन्द्रपक्षापेक्षया एतस्यैव संभवादिति। 'एतदेवाह-'अज्झवसाणा पसत्था' अध्यवसानानि-प्रशस्तानि प्रशस्तभावानां प्रशस्ता एवाध्यवसाया भवन्ति, 'णो अपसत्था' नो अप्रशस्तानि अध्यवसानानि भवन्ति 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव एतद्भिन्नं सर्वं परिमाणोत्पादावगाहनासंहननसंस्थानादिकं रत्नप्रभागमवदेव द्रष्टव्यम् स्थित्यनुबन्धावपि पूर्वोक्तरीत्यैव ज्ञातव्यौ, कायसंवेधे पुनरेतावान् भेदः,

स्थिति वाले के तो प्रशस्त और अप्रशस्त दोनो प्रकार के भी अध्यवसाय स्थान होते हैं। पर अल्पस्थितिवालों में दोनों प्रकार के अध्यवसाय स्थान नहीं होते हैं। क्यों कि वहां कालकी अल्पता रहती है। तथा-कायसंवेध में रत्नप्रभा के गमों में सागरोपम से संवेध कहा गया है पर यहां असुर कुमारों में वह 'सातिरेक-कुछ अधिक सागरोपमसे कहना चाहिये। क्यों कि बलीन्द्र पक्षकी अपेक्षा इसका ही संभव है। 'अज्झवसाणा पसत्था' प्रशस्त भावों के अध्यवसाय प्रशस्त ही होते हैं 'णो अप्पसत्था' अप्रशस्त नहीं होते हैं इसी से कहा गया है। 'सेसं तं चेव' इस कथन के अतिरिक्त और सब परिमाण, उत्पाद, अवगाहना, संहनन, संस्थानादि द्वारों के सम्बन्धी कथन नवों गमोंमें रत्नप्रभा के गम जैसा ही जान लेना चाहिये, स्थिति और अनुबन्ध भी पूर्वोक्त रीति के अनुसार ही यहां समझना चाहिये, कायसंवेध में इतना

તો પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાન સ્થાન હોય છે, પણ અલ્પ સ્થિતિવાળાઓમાં બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાન આત્મપરિણામ સ્થાન હોતા નથી. કેમકે-ત્યાં કાળનું અલ્પપણુ રહે છે. તથા કાયસંવેધમાં રત્નપ્રભાના ગમોમાં સંવેધ સાગરોપમનો કહ્યો છે. પરંતુ અહિયાં અસુરકુમારોમાં તે કાંઇક વધારે સાગરોપમનો કહ્યો છે. કેમકે-બલીન્દ્ર પક્ષની અપેક્ષાએ એનો જ સંભવ છે. 'अज्झवसाणा पसत्था' એ પ્રમાણે જે કહ્યું છે તે પ્રશસ્ત ભાવોથી અધ્યવસાન પ્રશસ્ત જ હોવાને કારણે કહેલ છે. 'सेसं तं चेव' આ કથન શિવાયનું બાકીનું પરિમાણ, ઉત્પાત, અવગાહના, સંહનન, સંસ્થાન વિગેરે દ્વારો સંબંધનું કથન રત્નપ્રભાના ગમ પ્રમાણે જ સમજી લેવું. સ્થિતિ અને અનુબંધ પણ પૂર્વોક્ત રીતે જ અહિયાં સમજવા. કાયસંવેધમાં

'संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण कायव्वो' कायसंवेधः सातिरेकेण सागरोपमेण कर्त्तव्यः, कायसंवेधो भवापेक्षया जघन्येन द्विभवग्रहण रूपः, उत्कृष्टेनाष्टभवग्रहणरूपः पूर्वोक्त एव, कालापेक्षयाऽपि जघन्यतः पूर्वप्रदर्शित एव उत्कृष्टतस्तु चतुः पूर्वकोटयधिकचतुःसातिरेकसागरोपमात्मकः एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिमसुरकुमारगतिं च सेवेत एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ असुरकुमारगतौ च गमना-गमने कुर्यादिति भावः इति नवमो गमः, पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्येति ९ ॥ सू० २ ॥

संख्यातवर्षायुष्कासंख्यातवर्षायुष्कतिर्यग्भ्योऽसुरोत्पत्तिं प्रदर्श्य साम्प्रतं मनुष्येभ्योऽसुरोत्पत्तिं प्रदर्शयन्नाह-'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि, ।

मूलम्-जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति। जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो

ही भेद है कि यहां वह सातिरेक सागरोपम से किया गया है। यावत् नववें गममें भव की अपेक्षा जघन्य द्विभव ग्रहण रूप है और उत्कृष्ट आठभव ग्रहण रूप है।

काल की अपेक्षा से यह जघन्य से पूर्वोक्त जैसा है और उत्कृष्ट से चार करोड़ पूर्व अधिक चार सातिरेक सागरोपम रूप है, इतने काल तक वह तिर्यग्गतिका और असुरकुमार गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमना गमन करता है। ऐसा यह पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकका नौवां गम है।सू०२।

એટલોજ ભેદ છે કે-અહિયાં તે સાતિરેક સાગરોપમ કહેલ છે આ ભવની અપેક્ષાથી બે ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. તથા કાળની અપેક્ષાએ આ જઘન્યથી પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક સાગરોપમ રૂપ છે. એટલા કાળ સુધી તે તિર્યંચ ગતિનું અને અસુરકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે. આ પ્રમાણે આ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોનો નવમો ગમ કહ્યો છે ાસૂ. ૨ા

उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति। असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु० उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। एवं असंखेज्जवासाउयतिरिक्खजोणियसरिसा आदिल्ला तिन्नि गमगा नेयव्वा। नवरं सरीरोगाहणा पढमबीइएसु गमएसु जहन्नेणं सातिरेगाइं पंचधणुसयाइं, उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं सेसं तं चेव। तईयगमे ओगाहणा जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणं वि तिन्नि गाउयाइं, सेसं जहेव तिरिक्खजोणियाइं ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ, तस्स वि जहन्नकालट्ठिइयतिरिक्खजोणियसरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा। नवरं सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु जहन्नेणं साइरेगाइं पंचधणुसयाइं उक्कोसेणं वि साइरेगाइं पंचधणुसयाइं, सेसं तं चेव ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालठिइओ जाओ तस्स वि ते चेव पच्छिल्लगा तिन्नि गमगा भाणियव्वा। नवरं सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं अवसेसं तं चेव ९। जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयस-

न्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति। पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो णं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं साइरेगसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा । ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं जहेव एएसिं रयणप्पभाए उववज्जमाणाणं णव गमगा तहेव इह वि णव गमगा भाणियव्वा। णवरं संवेहो साइरेगेण सागरोवमेण कायव्वो सेसं तं चेव। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ३॥

चउवीसइमे सए बीओ उद्देसो समत्तो ॥२४-२॥

छाया—यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो असंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते। यदि संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्योऽसुरकुमारेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु० उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत । एवमसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यग्योनिकसदृशा आद्यास्त्रयो गमका नेतव्याः । नवरं शरीरावगाहना प्रथमद्वितीययोर्गमकयोर्जघन्येन सातिरेकाणि पञ्चधनुःशतानि, उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि शेषं तदेव । तृतीयगमे अवगाहना जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि गव्यूतानि शेषं यथैव तिर्यग्योनिकानि ३ । स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, तस्याऽपि जघन्यकालस्थितिकतिर्यग्योनिकसदृशा त्रयो गमका भणितव्याः ।

नवरं शरीरावगाहना त्रिष्वपि गमकेषु जघन्येन सातिरेकाणि पञ्च धनुःशतानि उत्कर्षेणाऽपि सातिरेकाणि पञ्चधनुःशतानि शेषं तदेव ६ ।स एवात्मनोत्कर्ष-कालस्थितिको जातः, तस्यापि ते एव पश्चिमास्त्रयो गमका भणितव्याः । नवरं शरीरावगाहना त्रिष्वपि गमकेषु जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि गव्यूतानि अवशेषं तदेव । ९ । यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तसंख्यात-वर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ? पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनु ष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते । पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त । यो भव्योऽसुरकुमारेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त । कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम । जघन्येन दशवर्षसहस्र-स्थितिकेषु उत्कर्षेण सातिरेकसागरोपमस्थितिकेषूत्पद्येत । ते खलु भदन्त । जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं यथैव एतेषां रत्नप्रभायामुत्पद्यमानानां नव गमकाः, तथैव इहापि नव गमका भणितव्याः । नवरं संवेधः सातिरेकेण सागरोपमेन कर्तव्यः । शेषं तदेव । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥ सू०३ ॥

॥ चतुर्विंशतिशतके द्वितीयोदेशकः समाप्तः ॥

टीका—'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि मनुष्येभ्य आगत्यासुरकुमारेषू-त्पद्यन्ते तदा 'किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्यासुरकुमारेषु उत्पद्यन्ते अथवा असंज्ञिमनुष्येभ्य आग

इस प्रकार से संख्यात वर्षायुष्क असंख्यात वर्षायुष्क तिर्यञ्चों में से असुरोंकी उत्पत्ति प्रकट कर अब सूत्रकार मनुष्यों में से असुरों की उत्पत्ति दिखाने के लिये 'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं-'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सन्नि मणुस्सेहिंतो' इत्यादि

टीकार्थ—हे भदन्त ! यदि असुरकुमार मनुष्यों में से आकर उत्पन्न होते हैं तो क्या वे संज्ञी मनुष्यों में से उत्पन्न होते हैं या असंज्ञी मनुष्यों में से उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से

આ રીતે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા તિર્યંચોમાંથી અસુરકુમારોની ઉત્પત્તિનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર મનુષ્યોમાંથી અસુરકુમારોની ઉત્પત્તિ બતાવવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે-'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सन्निमणुस्सेहिंतो' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ જો અસુરકુમારો મનુષ્યોમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે? કે અસંજ્ઞી મનુષ્યો-

स्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति, णो असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते नो-न तु असंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य असुरकुमारेषु उत्पद्यन्ते इति। 'जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तदा-'किं संखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अथवा-'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, तथा-'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते इति। गौतमः पृच्छति 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते !' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु

कहते हैं-हे गौतम ! वे संज्ञी मनुष्यों में से उत्पन्न होते हैं असंज्ञी मनुष्यों में से उत्पन्न नहीं होते हैं। अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा प्रश्न करते हैं कि यदि वे संज्ञी मनुष्यों में से उत्पन्न होते हैं-तो क्या संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों में से उत्पन्न होते हैं या असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों में से वे उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम। वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों में से भी उत्पन्न होते हैं और असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों में से भी उत्पन्न होते हैं। अब पुनः गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जो असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी मनुष्य असुर

માંથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી ઉત્પન્ન થતા નથી હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું કહે છે કે-જો તે સંજ્ઞી મનુષ્યો-માંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો જે સંજ્ઞી મનુષ્ય અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે

भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' 'कियत्कालस्थितिकेषु असुरकुमारेषु उत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह-गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु असुरकुमारेषु उत्पद्यते, 'उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत देवकुर्वादिनरा उत्कर्षतः स्वायुषः समानमेव देवायुषो बन्धका भवन्तीत्यत उक्तम् 'तिपलिओवमट्ठिइएसु' इति। 'एवं संखेज्जवासाउयतिरिक्खजोणियसरिसा आदिल्ला तिन्नि गमगा नेयव्वा' एवं संख्येयवर्षायुष्कतिर्यग्योनिकसदृशा आद्यास्त्रयो गमका नेतव्याः, असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणं सर्वमत्र नेतव्यम्। तिर्यग्गमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदिह स्वयमेव दर्शयति 'नवरं' इत्यादि, 'नवरं सरीरोगाहणा पढमबिइएसु गमएसु' नवरम्-

कुमारों में उत्पत्ति के योग्य है वह मनुष्य कितने काल की स्थितिवाले असुर कुमारों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में गौतम से प्रभु कहते हैं-गौतम! जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले असुरकुमारों में और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की स्थितिवाले असुरकुमारों में वह उत्पन्न होता है, क्योंकि देवकुरु आदि के मनुष्य अपनी आयु के बन्धक होते हैं, किन्तु अपनी आयुसे अधिक आयुके बन्धक नहीं होते हैं। इस प्रकार से यहां असंख्यात वर्षायुष्क तिर्यग्योनिक जीव के प्रकरण गत आदि के ३ गम यहां कह लेना चाहिये, अर्थात् असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक का प्रकरण सब यहां पर कहना चाहिये, परन्तु तिर्यग्गमकी अपेक्षा जो भिन्नता है उसे सूत्रकारने स्वयं ही यहां 'नवरं सरीरोगाहणा पढमबिइएसु गमएसु०, इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया

મનુષ્ય કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં તે ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે દેવકુરૂ આદિના મનુષ્ય પોતાની આયુષ્ય સરખી જ દેવઆયુનો બંધક હોય છે. આ રીતે અહિં અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચ યોનિવાળા જીવના પ્રકરણમાં કહેલા પહેલાના ત્રણ ગમો અહિયાં કહી લેવા જોઈએ અર્થાત્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળાનું તમામ પ્રકરણ અહિયાં સમજી લેવું જોઈએ. પરંતુ તિર્યંચ ગમ કરતાં અહિયાં જે જુદાપણુ છે. તે સૂત્રકાર પોતે જ અહિયાં 'નવરં સરીરોગાહણા પઢમબિઇએસુ ગમએસુ' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા બતાવે

केवलम् शरीरावगाहना प्रथमद्वितीययोर्गमयोः, 'जहन्नेणं साइरेगाइं पंचधणु-सयाइं' जघन्येन सातिरेकाणि पञ्च धनुःशतानि, 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, तत्र प्रथम औघिकः औघिकेषु द्वितीय औघिको जघन्यस्थितिकेषु तत्रौघिकोऽसंख्यातवर्षायुर्मनुष्यो जघन्येन सातिरेकपञ्चधनुः-शतप्रमाणकशरीरो भवति यथा सप्तमकुलकरप्राक्कालभावी मिथुनकमनुष्यः, उत्कृष्टतस्तु त्रिगव्यूतमानो यथा देवकुर्वादिमिथुनकनरः, स च प्रथमगमे द्वितीय-गमे च द्विप्रकारकोऽपि संभवति-तृतीयगमे तु जघन्योत्कृष्टाभ्यां गव्यूतिशरीरा-वगाहणवानेव संभवति यस्मादयमेव उत्कृष्टस्थितिषु पल्योपमत्रयायुष्केषु समुत्पद्यते उत्कृष्टतः स्वायुषः समानस्यैवायुषो बन्धकत्वात्तस्येति। 'सेसं तं चेव'

है-इसमें यह समझाया गया है कि-प्रथम द्वितीय गम में शरीरावगा-हना जघन्य से सातिरेक पांचसौ धनुष और उत्कृष्ट से तीन गव्यूत प्रमाण होती है, इनमें प्रथम औघिक औघिकों में एवं द्वितीय औघिक जघन्य स्थिति वालोंमें है, जैसे-असंख्यात वर्ष की आयुवाला मनुष्य जघन्य से सातिरेक पांचसौ धनुषप्रमाण शरीर वाला होता है, जैसा कि वह सप्तम कुलकरके पहिले का मिथुनक मनुष्य होता है और उत्कृष्ट से वह तीन गव्यूत प्रमाण शरीरवाला होता है, जैसा कि देवकुरु आदि का मिथुनक मनुष्य होता है, इस प्रकार वह प्रथम गम में और द्वितीय गम में दोनों प्रकार वाला भी संभवित होता है। परन्तु तृतीय गम में जघन्य और उत्कृष्ट तीन गव्यूति प्रमाण शरीरावगाहना वाला ही संभवित होता है-क्योंकि यही उत्कृष्ट स्थितिवाले पल्योपम त्रय आयुष्क वालों में उत्पन्न होता है, और यही उत्कृष्ट से अपनी

છે. આ સૂત્ર પાઠથી એ સમજાવ્યું છે. કે-પહેલા અને બીજા ગમમાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી સાતિરેક પાંચસો ધનુષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ૩ ગવ્યૂતિ (છ ગાઉ) પ્રમાણ હોય છે. આમાં પહેલો ગમ ઔઘિક ઔઘિકમાં અને બીજો ગમ ઔઘિક જઘન્ય સ્થિતિ વાળાઓમાં છે, જેમ કે-અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો મનુષ્ય જઘન્યથી સાતિરેક ૧૦૦ સો ધનુષ પ્રમાણ શરીર-વાળો હોય છે. જેમકે-તે સાતમાં કુલકર પહેલાના કાળમાં મૈથુનિક મનુષ્ય હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ત્રણ ૩ ગવ્યૂતિ (છ ગાઉ) પ્રમાણના શરીરવાળો હોય છે. જેમકે-દેવકુરુ વિગેરેના મૈથુનિક મનુષ્ય હોય છે. આ રીતે તે પહેલા ગમમાં અને બીજા ગમમાં બન્ને પ્રકારવાળો પણ સંભવિ શકે છે. કેમકે-એજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને એજ ઉત્કૃષ્ટથી પોતાની આયુની બરોબરની આયુષ્યનો બંધ કરનાર હોય છે. 'સેસં

शेषम्-शरीरावगाहनातिरिक्तम् उत्पादसंहननसंस्थानलेश्यादृष्टिसमुद्घातज्ञानाज्ञान-योगोपयोगस्थित्यनुबन्धकायसंवेधादि सर्वमपि तिर्यक्प्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति भावः। 'तईयगमे ओगाहणा जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं' तृतीयगमे तु शरीरावगाहना त्रिगव्यूतिप्रमाणा जघन्येन, 'उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं' उत्कर्षेणाऽपि शरीरावगाहना त्रिगव्युतिप्रमाणैवेति। 'सेसं जहेव तिरिक्खजोणियाणं' तृतीयगमे शेषं यथैव तिर्यग्योनिकानाम् शरीरावगाहनाऽतिरिक्तं सर्वमपि लेश्या-दृष्टिसंज्ञासमुद्घातज्ञानाज्ञानयोगोपयोगादिकम् गमत्रयेऽपि तिर्यग्योनिकगम-त्रयवदेव बोद्धव्यम् इति तृतीयगमः ३। मध्यमगमत्रिकान्तर्गतगमत्रयं मध्यात्

आयु के समान ही आयुष का बन्धक होता है। 'सेसं तं चेव' इस कथन से अतिरिक्त और जो कथन उत्पात संहनन संस्थान, लेश्या, दृष्टि, समुद्घात, ज्ञानाज्ञान योग, उपयोग, स्थिति अनुबन्ध एवं कायसंवेध आदि हैं वह सब भी तिर्यग् प्रकरण के जैसा ही जानना चाहिये। 'तईयगमे ओगाहणा जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं' तृतीय गम में अवगाहना जघन्य से तीन गव्यूति प्रमाण ही है। और 'उक्कोसेणं वि०' उत्कृष्ट से भी वह तीन गव्यूति प्रमाण ही है। 'सेसं जहेव तिरिक्खजोणियाणं' तृतीय गम में शेष कथन तिर्यग्योनिकों के जैसा ही है, अर्थात् शरीरावगाहना से अतिरिक्त और सब भी लेश्या दृष्टि संज्ञा, समुद्घात, ज्ञानाज्ञान, योग एवं उपयोग आदि सब गमत्रय में भी तिर्यग्योनिक गमत्रय के से ही जानना चाहिये। ऐसा यह तृतीय गम है ३।

तं चेव' આ કથન શિવાયનું બીજુ જે ઉત્પાદ, સંહનન, સંસ્થાન, લેશ્યા, દષ્ટિ સમુદ્ઘાત, જ્ઞાન અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સ્થિતિ, અનુબંધ, અને કાયસંવેધ સંબંધનું કથન છે, તે તમામ તિર્યંચના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. 'तईयगमे ओगाहणा जहण्णेणं तिन्नि गाउयाइं' ત્રીજા ગમમાં અવગાહના જઘન્યથી ત્રણ ગવ્યૂતિ પ્રમાણ જ છે, અને 'उक्कोसेणं वि०' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂતિ પ્રમાણ જ છે. અને 'सेसं जहेव तिरिक्खजोणियाणं' ત્રીજા ગમમાં બાકીનું કથન તિર્યંચ યોનિકોની જેમ જ છે અર્થાત્ શરીરની અવગાહના શિવાય બીજુ તમામ લેશ્યા, દષ્ટિ, સંજ્ઞા, સમુદ્ઘાત, જ્ઞાન અજ્ઞાન; યોગ અને ઉપયોગ વિગેરે તમામ ત્રણે ગમોમાં પણ તિર્યંચ યોનિકના ત્રણ ગમ પ્રમાણે જ સમજવું જોઇએ.

આ રીતે આ ત્રીજો ગમ છે.

दर्शयति-'सो चेव अप्पणा०' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यजीवः एव स्वयमात्मना जघन्यकालस्थितिको यदि असुरकुमारेषु समुत्पत्तियोग्यो भवेत्तदा स कियत्कालस्थितिकासुरकुमारेषूत्पद्येतेति प्रश्नः। उत्तरमाह-'तस्स वि जहन्नकालट्ठिइयतिरिक्खजोणियसरिसा तिन्निगमगा भाणियव्वा' तस्याऽपि स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्याऽसुरकुमारेषु समुत्पत्तियोग्यस्यापि जघन्यकालस्थितिक तिर्यग्योनिकसदृशास्त्रयो गमाः भणितव्याः, जघन्यकालस्थितिकऽसंख्यातवर्षायुष्कतिर्यग्योनिकवदेव उत्पादपरिमाणसंहननसंस्थानलेश्यादृष्टिसमुद्घातज्ञानाज्ञानयोगोपयोगस्थितितत्तुल्यकायसंवेधादिकं सर्वमपि

मध्यम गमत्रिकके अन्तर्गत तीन '४-५-६' गमोंको दिखलाते हैं, उनमेंका प्रथम गम अर्थात् आदिसे चौथा गम ऐसा है-'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ०' वही असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी मनुष्य जीव जो कि जघन्यकाल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है वह यदि असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य है तो वह कितने काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'तस्स वि जहन्नकालट्ठिइय तिरिक्खजोणिय सरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा' हे गौतम! इस जघन्य काल की स्थिति वाले जीव के जो कि असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य है उसके जघन्य काल की स्थिति वाले असंख्यात वर्षायुष्क तिर्यग्योनिक के जैसे तीन गम कहना चाहिये-अर्थात् जिस प्रकार से जघन्य काल की स्थिति वाले तिर्यग्योनिक जीव के उत्पाद, परिमाण, संहनन, संस्थान

ત્રણ ગમમાં અંતર્ગત બીજો ગમ આ રીતે છે—'सोचेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिइओ जाओ' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય જીવ કે જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો હોય છે. એવો જીવ જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'तस्स वि जहन्नकालट्ठिइय तिरिक्खजोणियसरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा' હે ગૌતમ! આ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા જીવને કે જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે સંબંધમાં જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા તિર્યંચયોનિક પ્રમાણેના ત્રણ ગમો કહી લેવા. અર્થાત્ જે રીતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા તિર્યંચ યોનિવાળા જીવને ઉત્પાત, પરિમાણ, સંહનન, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, વિગેરે દ્વારોના

ज्ञातव्यम् । केवलं तिर्यग्योनिकगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदर्शयति-'नवर' इत्यादि, 'नवरं सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु' नवरं-केवलं शरीरावगाहना त्रिष्वपि गमकेषु 'जहन्नेणं साइरेगाइं पंचधणुसयाइं' जघन्येन सातिरेकाणि पञ्चधनुःशतानि 'उक्कोसेण वि साइरेगाइं पंचधणुसयाइं' उत्कर्षेणाऽपि सातिरेकाणि पञ्च धनुःशतानि, 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव शेषं-शरीरावगाहनाऽतिरिक्तं सर्वमपि तदेव-तिर्यग्योनिकप्रकरणपठितमेवेह अध्येतव्यम् ६ । एवं चतुःपञ्चषष्ठगमकाः प्ररूपिताः।

अथ-सप्तमाष्टमनवमगमान् प्रदर्शयितुमाह-'सो चेव अप्पणा' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ' यदि स एव आत्मना-स्वयमुत्कृष्ट-

लेश्या, दृष्टि आदि द्वारों के सम्बन्ध में कहा गया है वैसा ही कथन इनके सम्बन्ध में यहां पर भी कहना चाहिये, परन्तु तिर्यग्योनिक जीवों के गम की अपेक्षा यहां के गम में जो भिन्नता है उसे सूत्रकारने 'नवरं सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु० 'इस सूत्र पाठ द्वारा प्रगट किया है-इसमें यह समझाया गया है कि यहां चौथा पांचवां छठा इन तीनो गमो में शरीर की अवगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से कुछ अधिक पांचसौ धनुष की है। 'सेसं तं चेव' तथा शरीरावगाहना से अतिरिक्त और सब कथन तिर्यग्योनिक के प्रकरण जैसा ही है। इस प्रकार से ये चतुर्थ, पंचम और षष्ठ ये तीन गमों का वर्णन हुआ ४-५-६', अब सातवां, आठवां और नौवां इन गमकों को दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं-'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ०' यदि वह स्वयं उत्कृष्ट

સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યુ છે, એજ રીતનુ કથન આના સંબંધમાં અહિયાં પણ કહી લેવું જોઈએ. પરંતુ તિર્યંચ યોનિક જીવોના ગમ કરતાં અહિંના ગમોમાં જે જુદાઈ છે, તે બતાવવા સૂત્રકારે 'नवरं सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે.

આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે-અહિયાં ત્રણે ગમોમાં શરીરની ઉંચાઈ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધરે પાંચસો ધનુષની છે. 'सेसं तं चेव' શરીરની અવગાહના શિવાયનુ બાકી તમામ કથન તિર્યંચ યોનિકાળના પ્રકરણ પ્રમાણે જ છે, એજ રીતે ચોથો, પાંચમો અને છઠ્ઠો એ ત્રણ ગમો પણ સમજી લેવા.

હવે સાતમા, આઠમા અને નવમા ગમને બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' જો તે પોતે ઉત્કૃષ્ટ કાળની

कालस्थितिको भवेत् अथ चासुरकुमारेषु जातो भवेत् तदा 'तस्स वि ते चेव पच्छिल्लगा तिन्नि गमगा भाणियव्वा' तस्य-स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकस्य असुरकुमारेषु-उत्पित्सोरपि त एव-त्रयः पश्चिमाश्चरमा गमका भणितव्याः, स यदि स्वयमुत्कृष्ट-कालस्थितिकोऽसुरकुमारेषु समुत्पित्सुः स कियत्कालस्थितिकाऽसुरकुमारेषूत्पद्यते तथा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इत्यादिकं सर्वमेव प्रश्नोत्तरादिकं स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकाऽसंख्यातवर्षायुष्कतिर्यग्योनिकस्य चरमगमत्रिकवदेव अत्रापि चरमास्त्रयोऽपि गमा वक्तव्या इति । तिर्यग्योनिकान्तिमगमत्रयापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तत् स्वयमेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं' नवरम्-केवलम्, 'सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं' शरीरावगाहना त्रिष्वपि गमकेषु जघन्येन

काल की स्थिति वाला है और असुर कुमारों में उत्पन्न होने के योग्य तो इस सम्बन्ध में भी 'तस्स वि ते चेव पच्छिल्लगा तिन्नि गमगा भाणियव्वा' उसके अन्तिम तीन गम कहना चाहिये, जैसे उत्कृष्ट काल की स्थिति वाला वह मनुष्य यदि असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य है तो हे भदन्त ! वह कितने काल की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है ? तथा ऐसे वे मनुष्य वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? इत्यादि सब प्रश्नोत्तर के सम्बन्ध में स्वयं उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले असंख्यात वर्षायुष्क तिर्यग्योनिक जीव के अन्तिम तीन गमकों के जैसे ही यहां अन्तिम तीन गमक कहना चाहिये, परन्तु इन गमों में जो उन गमों की अपेक्षा अन्तर है वह सूत्रकार दिखलाते हैं-'नवरं' इत्यादि यहां पर शरीर की अवगाहना तीनों गमों में जघन्य

સ્થિતિ વાળો છે, અને અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો આ સંબંધમાં પણ 'तस्स वि ते चेव पच्छिल्लगा तिन्नि गमगा भाणियव्वा' તે વિષયમાં છેલ્લા ત્રણ ગમો કહેવા જોઈએ. જેમકે-ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ-વાળો તે મનુષ્ય જો અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? તથા એવા તે મનુષ્યો ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? વિગેરે તમામ પ્રશ્નોત્તર સંબંધમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોના સંબંધમા કહેલ છેલ્લા ત્રણ ગમો પ્રમાણે અહિયાં છેલ્લા ત્રણ ગમો સમજવા. પરંતુ આ ગમોમાં તે ગમો કરતાં જે જુદાઈ છે તે સૂત્રકાર બતાવતાં કહે છે. 'नवरं' ઈત્યાદિ અહીં શરીરની અવગાહના ત્રણે ગમોમાં જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂતિ (બાર ગાઉ) પ્રમાણની છે. 'अवसेसं तं चेव'

त्रिगव्यूतपरिमिता, 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कर्षेणाऽपि गव्यूतत्रयमितैव। 'अवसेसं तं चेव अवसेसं तहेव' तिर्यग्योनिकप्रकरणवदेवेति भावः ७-८-९।

असंख्यातवर्षायुः संज्ञिमनुष्यस्य उत्पादादिकं विचिन्त्य संख्यातवर्षायुः संज्ञिमनुष्यमाश्रित्याह-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जइ' यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्यासुरकुमारेषूत्पद्यन्ते तदा किं 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्यासुरकुमारेषूत्पद्यन्ते ? अथवा किम् अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्यासुरकुमारेषूत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'पज्जत्तसंखेज्ज-

से और उत्कृष्ट से तीन गव्यूत प्रमाण है, 'अवसेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन तिर्यग्योनिक प्रकरण के जैसा ही है ७-८-९-

इस प्रकार से असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्य को लक्ष्य करके उत्पाद आदि कहे,-अब सूत्रकार संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यको लेकर इनका कथन करते हैं-इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जइ' यदि संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञि मनुष्यों से आकर असुरकुमारों में उत्पन्न होता है तो वह 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० अपज्जत्त०' क्या पर्याप्त संख्यात वर्षकी आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकर असुरकुमारोंमें उत्पन्न होता है अथवा अपर्याप्त संख्यातवर्षकी आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकर असुरकुमारों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में भगवान्

બાકીનું બીજુ તમામ કથન તિર્યંગ્યોનિકોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. આ રીતે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યને ઉદ્દેશીને ઉત્પાદ વિગેરે કહેવામાં આવ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યને ઉદ્દેશીને તેઓનું કથન કરે છે. આ વિષયમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जइ' જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० अपज्जत्त०' શું પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा !' હે ગૌતમ' 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय०' પર્યાપ્ત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને

वासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जइ' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्यः आगत्यासुरकुमारेषूत्पद्यन्ते किन्तु 'णो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्यासुरकुमारेषु नोत्पद्यन्ते। गौतमः पृच्छति-'पज्जत्त' इत्यादि, 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! 'जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए' यो भव्योऽसुरकुमारेषु उत्पत्तुम्, 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु असुरकुमारेषूत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु असुरकुमारेषु 'उक्कोसेण साइरेगसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण सातिरेकसागरोपमस्थितिकेषु असुरकुमारेषु-

---

कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'पज्जत्त संखेज्जवासाउय० नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय०' पर्याप्त संख्यात वर्षकी आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकर असुरकुमारों में उत्पन्न होता है किन्तु अपर्याप्त असंख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकर असुरकुमारों में उत्पन्न नहीं होता है' फिर गौतम पूछते हैं-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेणं भंते! 'हे भदन्त। जो मनुष्य पर्याप्त है, संख्यात वर्ष की आयुवाला है और संज्ञी है, वह यदि असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कितने काल की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं साइरेग सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह जघन्य से दश हजार वर्षों की स्थिति वाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से कुछ अधिक सागरोपम की स्थितिवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है।

અસુરકુમારામાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે— 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेणं भंते!' હે ભગવન્ જે મનુષ્ય પર્યાપ્ત છે, સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા છે, અને સંજ્ઞી છે, તે જો અસુરકુમારામાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તો તે 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા અસુર કુમારોમા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिएसु उक्कोसेण सातिरेगसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી તે દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઇક વધારે સાગરોપમની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી

स्पद्यते इति। 'ते णं भंते! जीवा एगसमएण केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते असुरकुमारावासे इति हे गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्, एवंरूपेण पूर्वोक्तमेव सर्वम् इहापि अनुसन्धेयम् एतदेव प्रदर्शयति 'एवं' इत्यादिना, 'एवं जहेव एएसिं रयणप्पभाए उववज्जमाणाणं णव गमगा' एवं यथैव एतेषाम्-पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याणां रत्नप्रभायाम्-रत्नप्रभानामकनरकावासे उत्पद्यमानानां नव गमकाः कथिताः 'तहेव इहावि णव गमगा भाणियव्वा' तथैव-तेनैवप्रकारेण इहापि एतेषां पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याणां नव गमकाः पूर्वोक्तक्रमेणैवावशेषा भणितव्याः। 'णवरं संवेहो साइरेगेण सागरोवमेण

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' 'हे भदन्त' ऐसे वे मनुष्य असुर कुमारावास में असुरकुमार की पर्याय से कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! ऐसे वे जीव वहां असुरकुमार की पर्याय से जघन्य रूप में एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते है। इस प्रकार पूर्वोक्त रूप से सब कथन यहां पर कहना चाहिये-इसी बात को प्रदर्शित करने के लिये 'एवं जहेव एएसिं रयणप्पभाए पुढवीए उववज्जमाणाणं णव गमगा' सूत्रकार ने यह सूत्रपाठ कहा है, इसमें यह समझाया गया है कि जिस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी में उत्पन्न होने वाले मनुष्यों के नौ गम कहे गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी उनके नौ गम कहना चाहिये, पर जो उनकी अपेक्षा यहां विशेषता है वह कायसंवेध की अपेक्षा से है-क्योंकि

પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભદન્ત એવા તે મનુષ્યો અસુરકુમારાવાસમાં અસુરકુમારની પર્યાયથી કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! એવા તે જીવો ત્યાં અસુરકુમારોની પર્યાયથી જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે પહેલાં કહેલ પ્રકારથી તમામ કથન અહિયાં કહી લેવું. એ વાત બતાવવા માટે 'एवं जहेव एएसिं रयणप्पभाए पुढवीए उववज्जमाणाणं णव गमगा' સૂત્રકારે આ સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. આમાં એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે-જે રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યોને નવ ગમો કહ્યા છે, એજ રીતે અહિયાં પણ નવ ગમો કહેવા જોઈએ. તે કથન કરતાં અહિં જે જુદાપણુ છે.

कायव्वो' नवरं कायसंवेधः, कालादेशेन सागरोपमेण कर्तव्य इति । 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-शेषं-कायसंवेधातिरिक्तं सर्वमपि परिमाणोत्पादादिकम् रत्नप्रभागमवदेव कर्तव्यमिति संक्षेपः, विस्तरस्तद् रत्नप्रभागमादेव विज्ञेय इति । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त । तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! तिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां चासुरकुमारेषूत्पादपरिमाणादिकं विंशतिद्वारं यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा गौतमो भवन्त वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति । सू० ३ ॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां चतुर्विंशतिशतकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२४-२॥

वह यहां पर कालकी अपेक्षा कुछ अधिक सागरोपम का है। 'सेसं तं चेव' बाकी का सब कथन इसके सिवाय रत्नप्रभा के गम जैसा ही है। इसे विस्तार से यदि देखना हो तो इसके लिये रत्नप्रभा गम को देखना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तिर्यग् योनिकों का और मनुष्योंका असुरकुमारों में बीस द्वार रूप जो उत्पाद परिमाण आदि आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है २ इस प्रकार कह कर उन गौतमने प्रभु को वन्दना की और नमस्कार किया, फिर वन्दना नमस्कार कर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० ३॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चोवीसवें शतक का दूसरा उद्देशक समाप्त ॥ २४-२ ॥

તે કાયસંવેધના સંબંધમાં છે કેમકે તે અહિયાં કાળની અપેક્ષાએ કંઈક વધારે સાગરોપમનો છે. 'સેસં તં ચેવ' બાકીનું બીજુ તમામ આ કથન શિવાયનું કથન રત્નપ્રભાના ગમ પ્રમાણેનું જ છે. આ વિષય જો વિસ્તાર પૂર્વક સમજવો હોય તો રત્નપ્રભા ગમ જોઈને સમજી લેવો. 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ તિર્યગ્યોનિવાળાઓના અને મનુષ્યોના અસુરકુમારોના વીસ દ્વાર રૂપ જે ઉત્પાદ પરિમાણ, વિગેરે આપ દેવાનુપ્રિયે કહ્યા છે, તે સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનુ કથન સર્વથા સત્યજ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ાસૂ. ૩ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ા૨૪-૨ા

॥ अथ तृतीयोदेशकः प्रारभ्यते ॥

द्वितीयोदेशकं निरूप्य क्रमप्राप्तं तृतीयं नागकुमारानादिकानाश्रित्य निरूपयितुमाह-'रायगिहे' इत्यादि।

मूलम्-'रायगिहे जाव एवं वयासी-नागकुमारा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो वा उववज्जंति? गोयमा! णो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो देवेहिंतो उववज्जंति। जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो० एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया तहा एएसिं पि जाव असन्निति। जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति। असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयं कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, उक्कोसेणं देसूणदुपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति अवसेसो सो चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गमओ भाणियव्वो जाव भवादेसो त्ति।

कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं देसूणाइं पंचपलिओवमाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो० एस चेव वत्तव्वया। नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा २। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो तस्स वि एस चेव वत्तव्वया। नवरं ठिई जहन्नेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं, सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति। कालादेसेण जहन्नेणं देसूणाइं चत्तारि पलिओवमाइं, उक्कोसेणं देसूणाइं पंच पलिओवमाइं। एवइयं कालं जाव करेज्जा ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ, तस्स वि तिसु वि गमएसु जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जहन्नकालट्ठिइयस्स तहेव निरवसेसं ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ तस्स वि तहेव तिन्नि गमगा जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स। नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव ७-८-९। जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय जाव किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जेज्जा अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियजोणिएहिंतो उववज्जेज्जा णो अपज्जत्तसंखेज्जवासा-

उयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जेज्जा। पज्जत्त-संखेज्जवासाउय जाव जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं। एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहेव इह वि णवसु वि गमएसु। नवरं णागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव ९। जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो वा उववज्जंति? गोयमा! सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउयसन्नि-मणुस्से णं भंते! जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्स० उक्कोसेणं देसूणं दो पलिओवम०। एवं जहेव असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं नागकुमारेसु आदिल्ला तिन्नि गमगा तहेव इमस्स वि। नवरं पढमबिइएसु गमएसु सरीरोगाहणा जहन्नेणं साइरेगाइं पंचधणुसयाइं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं, तइयगमे ओगाहणा जहन्नेणं देसूणाइं दो गाउयाइं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं सेसं तं चेव ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ तस्स तिसु वि गमएसु जहा तस्स चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव निरवसेसं ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ, तस्स तिसु वि

गमएसु जहा तस्स चेव उक्कोसकालट्ठिइयस्स असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स, नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं चेव ९। जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्स० किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसंखेज्ज०? गोयमा! पज्जत्तसंखेज्ज० णो अपज्जत्तसंखेज्ज०। पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं देसूणं दो पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जंति एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सच्चेव लद्धी निरवसेसा नवसु गमएसु नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति॥१॥

चउवीसइमे सए तइओ उद्देसो समत्तो ॥२४-३॥

छाया—राजगृहे यावदेवमवादीत् नागकुमाराः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते, तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते देवेभ्यो वा उत्पद्यन्ते? गौतम! नो नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो देवेभ्य उत्पद्यन्ते। यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते एवं यथा असुरकुमाराणां वक्तव्यता तथा एतेषामपि यावत् असंज्ञीति। यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते। असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यो नागकुमारेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत? गौतम! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्येत उत्कर्षेण देशोनद्विपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते अवशेषः स एवासुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य गमको भणितव्यो यावद् भवादेश इति। कालादेशेन जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिर्दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका उत्कर्षेण देशोनानि पञ्चपल्योपमानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् १। स एव जघन्य-

कालस्थितिकेषूत्पन्न०ः एषैव वक्तव्यता, नवरं नागकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् २। स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषूत्पन्नः तस्याऽपि एषैव वक्तव्यता। नवरं स्थिति जघन्येन देशोने द्वे पल्योपमे, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि शेषं तदेव यावद् भवादेशःइति। कालादेशेन जघन्येन देशोनानि चत्वारि पल्योपमानि उत्कर्षेण देशोनानि पञ्चपल्योपमानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ३। स एवात्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, तस्यापि त्रिष्वपि गमकेषु यथैव असुरकुमारेषु उत्पद्यमानस्य जघन्यकालस्थितिकस्य तथैव निरवशेषम् ६। स एव आत्मनोत्कर्षकालस्थितिको जातः, तस्यापि तथैव त्रयो गमकाः यथा असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य, नवरं नागकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् शेषं तदेव ७-८-९। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-यावत् किं पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्क० अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्क० गौतम! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्क० नो अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञि०। पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यो नागकुमारेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत गौतम! जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कृष्टतो देशोने द्वे पल्योपमे। एवं यथैव असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य वक्तव्यता तथैवेहापि गमकेषु नवसु नवरं नागकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् शेषं तदेव ९। यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्यो वोत्पद्यन्ते? गौतम! संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो असंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते यथाऽसुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य यावत्। असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! यो भव्यो नागकुमारेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्यते गौतम! जघन्येन दशवर्षसहस्र० उत्कर्षेण देशोन द्विपल्योपम०। एवं यथैवासंख्येयवर्षायुष्काणां तिर्यग्योनिकानाम् नागकुमारेषु आद्यास्त्रयोगमा स्तथैव एतस्यापि। नवरं प्रथमद्वितीययो गमयोः शरीरावगाहना जघन्येन सातिरेकाणि पञ्च धनुःशतानि उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, तृतीयगमे अवगाहना जघन्येन देशोने द्वे गव्यूते, उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, शेषं तदेव ३। स एवात्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, तस्य त्रिष्वपि गमकेषु यथा तस्यैव असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य तथैव निरवशेषम् ६। स एव आत्मनोत्कर्षकालस्थितिको जातः, तस्य त्रिष्वपि गमकेषु यथा तस्यैव उत्कर्षकालस्थितिकस्य असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य, नवरं नागकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् शेषं तदेव ।९। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्यो वा उत्पद्यन्ते? गौतम! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते। पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः

खलु भदन्त! यो भव्यो नागकुमारेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थिति-केषूत्पद्यन्ते? गौतम! जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण देशोनद्विपल्यो-पमस्थितिकेषूत्प न्ते एवं यथैव असुरकुमारेषु उत्पद्यमानस्य सैव लब्धि निरवशेषा, नवसु गमकेषु, नवरं नागकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! ॥ सू०१ ॥

॥ चतुर्विंशतितमशतके तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावदेवम् अवादीत् अत्र यावत्पदेन भगवतः समवसरणमभूत् परिषत् निर्गता तत्र भगवता धर्मदेशना दत्ता धर्मदेशनां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता ततो गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा प्राञ्जलिपुटः, इत्येतदन्तस्य प्रकरणस्य संग्रहो भवतीति। किमवादीत् गौतम स्तत्राह—'णागकुमारा णं' इत्यादि, 'णागकुमारा णं भंते! कओहिंतो उवव-

तीसरा उद्देशक का प्रारंभ

इस प्रकार से द्वितीय उद्देशे का निरूपण करके अब सूत्रकार इस क्रम प्राप्त तृतीय उद्देशे का नागकुमार आदिकों को आश्रित करके निरूपण करते हैं-'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि

टीकार्थ—राजगृहनगर में यावत्पदद्वारा गृहीत पाठ के अनुसार भगवान् का समवसरण हुआ, परिषत् अपने-अपने स्थान से निकली, वहां भगवानने धर्मोपदेश दिया, भगवान् द्वारा दिये गये धर्मोपदेश को सुनकर परिषत् पीछे चली आई, तब गौतमने भगवान् को वन्दना की और नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर गौतमने दोनों हाथ जोड़कर प्रभु से इस प्रकार पूछा-'णागकुमारा णं भंते! कओहिंतो

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો આરંભ—

આ રીતે બીજા ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ નાગકુમાર વિગેરેનો આશ્રય કરીના આ ત્રીજા ઉદ્દેશાની પ્રરૂપણા કરે છે.— 'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું, પરિષદ્ પોત પોતાના સ્થાનેથી ભગવાનને વંદના કરવા નીકળી, ભગવાને ત્યાં ધર્મદેશના આપી. ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને પાછી ગઈ તે પછી ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી ગૌતમસ્વામીએ બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-'नागकुमारा णं भंते! कओहिंतो! उववज्जंति' હે

ज्जंति' नागकुमाराः-भवनपतिदेवविशेषाः खलु भदन्त ! केभ्यः-स्थानेभ्य आगत्य नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' किं नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, अथवा-'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, यद्वा 'देवेहिंतो उववज्जंति' देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा'! 'नो नेरइएहिंतो उववज्जंति' नो-नैव नैरयिकेभ्य आगत्य नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते किन्तु 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तथा-'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'नो देवेहिंतो उववज्जंति' नो देवेभ्य उत्पद्यन्ते हे गौतम! ये नागकुमारत्वेन नागकुमारावासे समुत्पद्यन्ते, ते न नैरयिकेभ्य आगत्य

उववज्जंति' हे भदन्त! भवनपति देव विशेष जो नागकुमार हैं वे कहां से आकर के उत्पन्न होते हैं? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' क्या नैरयिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं? अथवा-'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं? अथवा 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा 'देवेहिंतो उववज्जंति' देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा' हे गौतम! 'णो णेरइएहिंतो उववज्जंति,' वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं किन्तु 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं, और 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं, हाँ, वे 'णो देवेहिंतो उववज्जंति' देवोंसे आकरके भी उत्पन्न नहीं होते हैं, हे गौतम! जो जीव नागकुमारों की पर्याय

ભગવન્ ભવનપતિદેવ વિશેષ જે નાગકુમારો છે. તેઓ કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' શું નૈરયિકોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'देवेहिंतो उववज्जंति' દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'णो णेरइएहिंतो उववज्जंति' તેઓ નૈરઇકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ 'णो देवेहिंतो उववज्जंति' દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. હે ગૌતમ! જે જીવ

न वा देवेभ्य आगत्य तत्रोत्पद्यन्ते, किन्तु तिर्यग्भ्यो वा मनुष्येभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति भावः, पुनः प्रश्नयति-गौतमः-'जइ' इत्यादि, 'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति एवंजहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया तहा एएसिं पि जाव असन्निति' यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते-एवं यथा असुरकुमाराणां वक्तव्यता तथैव एतेषां नागकुमाराणामपि वक्तव्यता यावदसंज्ञीति नागकुमारस्य वक्तव्यता असुरकुमारवत् ज्ञातव्येति कथितम् असुरकुमारवक्तव्यतायां च नारकस्यातिदेशः कृतः अतो नारकप्रकरणानुसारेण इत्थं नागकुमारप्रकरणमधीतं भवति हे भदन्त ! यदि तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नागकुमारा उत्पद्यन्ते तदा-किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो वा त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो वा चतुरिन्द्रियतिर्य-

---

से नागकुमारावास में उत्पन्न होते हैं वे न नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते है और देवों से भी आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं किन्तु तिर्यञ्चों और मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं। इस पर पुनः गौतम प्रभु से पूछते हैं-'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हें भदन्त ! यदि वे तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो जैसी वक्तव्यता असुरकुमारों की कही गई है उसीप्रकार की वक्तव्यता यावत् असंज्ञीतक यहां पर भी इनकी कहनी चाहिये, अर्थात् नागकुमार की वक्तव्यता असुरकुमारों की वक्तव्यता के समान जानना चहिये, असुरकुमारों की वक्तव्यता में नारक का अतिदेश किया गया है-इसलिये नारकके प्रकरणानुसार नागकुमार का प्रकरण इस प्रकार से यहां कहना चाहिये-हे भदन्त ! यदि तिर्यग्योनिकों से आकरके नागकुमार उत्पन्न

નાગકુમારોની પર્યાયથી નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ નૈરઇકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. અને દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી આ સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો તેઓ તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં અસુરકુમારોનું જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે. એજ રીતનું કથન યાવત્ અસંજ્ઞી સુધીનું અહિયાં આ નાગકુમારોમાં પણ કહી લેવું અર્થાત્ આ નાગકુમારોનું કથન અસુરકુમારોના કથન પ્રમાણે સમજવું અસુરકુમારોના કથનમાં નાગકુમારોનો અતિદેશ કર્યો છે જેથી નારકના પ્રકરણ અનુસાર નાગકુમારોનું પ્રકરણ આ નીચે કહ્યા પ્રમાણે અહિયાં સમજવું.—હે ભગવન્ જો તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને નાગકુમાર ઉત્પન્ન

ग्योनिकेभ्यो वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । भगवानाह-हे गौतम! नो एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते न वा द्वीन्द्रियेभ्यो न वा त्रीन्द्रियेभ्यो न वा चतुरिन्द्रियेभ्योऽपि वा आगत्य उत्पद्यन्ते किन्तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते । हे भदन्त! यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा असंज्ञिपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । उत्तरमाह-हे गौतम!

होते हैं-तो क्या वे एकेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या द्वीन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? या तेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? या चौइन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? या पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकर वे उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में भगवान् गौतम से कहते हैं-हे गौतम! वे न एकेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं न दो इन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं न तेइन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं न चौइन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं किन्तु पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के वे उत्पन्न होते हैं। इस पर पुनः प्रभु से गौतम पूछते हैं-हे भदन्त! यदि पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के वे उत्पन्न होते हैं तो क्या संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं या असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम!

થાય છે,-તો શું તેઓ એકેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અગર બે ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ એકેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમ બે ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી પરંતુ તેઓ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી આ બાબતમાં પ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંજ્ઞી તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ

संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते। यदि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा किं जलचरेभ्यः स्थलचरेभ्यः खेचरेभ्यो वा आगत्य उत्पद्यन्ते हे गौतम! जलचरेभ्योऽपि स्थलचरेभ्योऽपि खेचरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते। यदि जलचरादिभ्य आगत्य नागकुमारा उत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तकेभ्य एभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्य एभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते। गौतम! पर्याप्तकेभ्योऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते नो अपर्याप्तकासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको भदन्त! यो नाग-

वे संज्ञीपञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चो से भी आकर के उत्पन्न होते हैं और असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से भी आकरके उत्पन्न होते है इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–यदि वे हे भदन्त! असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिकों मे से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे जलचरों से स्थलचरों से खेचरों से आकर के उत्पन्न होते हैं? यदि वे जलचरादिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं तो क्या वे पर्याप्त जलचरादिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं या अपर्याप्त जलचरादिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इस पर प्रभु उत्तर देते हुए कहते हैं कि हे गौतम! वे पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं अपर्याप्तक असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं। अथ पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त! यदि वह पर्याप्तअसंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्यो-

સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો માંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, આ વિષયમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ જો તેઓ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ જલચર–પ્રાણીમાં રહેવાવાળા અથવા સ્થલચર–ભૂમિ પર રહેવાવાળા અથવા ખેચર–આકાશમાં રહેવાવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? જો તેઓ જલચરો વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, કે અપર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ! તેઓ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ જો તે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવ કે જે નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને

कुमारेषूत्पत्तियोग्यः स कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्यते ? गौतम ! जघन्येन दशवर्ष-सहस्रस्थितिकेषु, उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषूत्पद्यते ! ते खलु भदन्त ! जीवाः, इत्यादिकः सर्वोऽपि प्रश्नः, तथा सर्वाण्यपि उत्तराणि पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्यानि, अत एव पूर्वं कथितम्-'जाव असन्निति' असंज्ञालापकपर्यन्तमित्यर्थः । वैलक्षण्यं केवलमेतदेव यत् तत्र प्रकरणे यत्र यत्र नारकेतिपदं दत्तम् तत्र तत्र नागकुमारेतिपदं निवेश्यम् तथा च नागकुमारपदमन्तर्भाव्य संपूर्णमपि प्रकरणम् अध्येतव्यमिति । अथ प्रस्तुते नागकुमारप्रकरणं प्रस्तूय अधीयते, अथाहि-'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए-

निक जीव जो कि नागकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने काल की स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले नागकुमारों में और उत्कृष्ट से पल्योपम के असंख्यातवें भागप्रमाण स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है। इस प्रकार से 'हे भदन्त ! वे जीव एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं' इत्यादि रूप सब प्रश्न और सब उत्तर पर्याप्त असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण के अनुसार ही जानना चाहिये-इसीलिये 'जाव असन्निति' ऐसा सूत्रकारने कहा है। विशेषता केवल इतनी ही है कि उस प्रकरण में जहां-२ नारक ऐसा पद दिया गया है वहां-वहां नागकुमार ऐसा पद रखलेना चाहिये, तथाच-नागकुमार पदको अन्तर्भावित करके सम्पूर्ण प्रकरण यहां लगाना चाहिये। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ सन्नि

યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે હે ભગવન્ તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? વિગેરે તમામ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. એ માટે 'जाव असन्निति' એ પ્રમાણે સૂત્રકારે કહ્યું છે. વિશેષપણું કેવળ એટલું જ છે કે-તે પ્રકરણમાં જ્યાં જ્યાં નારક એ પ્રમાણેનું પદ આપવામાં આવ્યું હોય ત્યાં ત્યાં આ પ્રકરણમાં નાગકુમાર પદ મૂકીને સમગ્ર પ્રકરણ અહિં સમજી લેવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ सन्निपंचिदियतिरिक्ख-जोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો નાગકુમારો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યં-

हिंतो उववज्जंति' यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य इमे नागकुमारत्वेन नागकुमारावासे समुत्पद्यन्ते तदा-'किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिएहिंतो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते, अथवा-'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासा-उयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा-'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽप्यागत्य उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। 'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिए णं भंते!' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे

पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि नागकुमार संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे 'संखे-ज्जवासाउय०' 'असंखेज्जवासाउय०' संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकार के उत्पन्न होते हैं? अथवा असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासाउय उववज्जंति' असंखेज्जवासाउय. उववज्जंति' वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकारके भी उत्पन्न होते हैं और असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के भी उत्पन्न होते हैं। अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं-'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं

ઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ 'संखेज्जवासाउय०' असंखे-ज्जवासाउय०' સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે-અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'संखेज्जवासाउय० असंखेज्ज वासाउय० उव०' તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તથા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી એવું પૂછે છે કે-'असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' હે ભગવન્

भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए' यो भव्यो नागकुमारेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु नागकुमारेषूत्पद्येतेति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, हे गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु असुरकुमारावासेषूत्पद्यते इत्यग्रिमेण संबन्धः, तथा-'उक्कोसेणं देसूण दुपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण देशोनद्विपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत । देशोनद्विपल्योपमेति कथनम् औदीच्यनागकुमारनिकायाऽपेक्षया, यत औदिच्यनागकुमारनिकाये देशोने द्वे पल्योपमे उत्कर्षेण आयु र्भवतीति तदुक्तम्-'दाहिणदिवड्ढपलियं दो देसूणुत्तरिल्लाणं' दाक्षिणात्यानां सार्द्धमेकं पल्यम् औत्तराणां द्वे पल्योपमे देशोने इति ।१। 'ते णं

भंते !' हे भदन्त ! असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च 'जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए' जो नागकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य हैं 'से णं भंते' केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वे कितने काल की स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्स०' जघन्य से वे दश हजार वर्ष की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से कुछ कम दो पल्योपम की स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होते हैं। यहां जो कुछ कम दो पल्योपम' ऐसा कहा है वह उत्तर के नागकुमारनिकायों की अपेक्षा से कहा है, क्योंकि उत्तर दिशा के नागकुमार निकाय में कुछ कम दो पल्योपम की स्थिति उत्कृष्ट से होती है, कहा भी है-'दाहिणदिवड्ढपलियं दो देसूणुत्तरिल्लाणं' दाक्षिणात्यों की डेढ पल्योपम की स्थिति है और उत्तर दिशा के निकायों

અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ 'जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए' જે નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्स०' જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઇક ઓછા બે પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં જે કંઈક ઓછા બે પલ્યોપમ એવું કહેલ છે તે ઉત્તરના નાગકુમારનિકાયોને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે. કેમકે- ઉત્તર દિશાના નાગકુમાર નિકાયોમાં ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી બે પલ્યોપમની સ્થિતિ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે 'दाहिणदिवड्ढपलियं दो देसूणुत्तरिल्लाणं' દક્ષિણ દિશાના નાગકુમારોની સ્થિતિ દોઢ પલ્યોપમની છે. અને ઉત્તર દિશાના નિકાયોની સ્થિતિ

भंते ! जीवा एगसमए केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन-एकस्मिन् समये कियन्तो नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । उत्तरमाह-'अवसेसो सो चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गमगो भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति' अवशेषः स एव असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य गमको भणितव्यो यावद्भवादेश इति । असुरकुमारवक्तव्यतायां संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकवदेव अत्रापि सर्वं वाच्यम् भवादेशपर्यन्तमिति । तथाहि-ते-असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवाः ये नागकुमारावासे समुत्पत्तियोग्या स्ते एकसमयेन कियन्तो नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते, उत्कर्षेण तु संख्याता उत्पद्यन्ते २ । तेषां जीवानां शरीराणि कीदृशसंहननयुक्तानि भवन्ति गौतम ! वज्रऋषभनाराच-

---

की स्थिति कुछ कम दो पल्योपम की है ? अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं०' हे भदन्त वे जीव एकसमय में वहां नागकुमारावास में कितने उत्पन्न होते हैं इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! जघन्य से वहां एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं-इस प्रकार-'अवसेसो सो चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गमो' भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति'-असुरकुमारों में उत्पन्न होने वाले असंख्यात वर्ष की आयुवाले तिर्यञ्चों का पाठ यावत् भवादेश तक का यहां पूरा का पूरा कहना चाहिये ।२

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते है-हे भदन्त ! उन जीवों के शरीर कैसे संहनन वाले होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! उनके शरीर वज्रऋषभनाराच संहनन वाले होते हैं ।३

કંઈક કમ બે પલ્યોપમની છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं' હે ભગવન્ તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં નાગકુમારાવાસમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! જઘન્યથી ત્યાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે-'अवसेसो सोचेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गमगो भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति' આ અસુરકુમારોમા ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા તિર્યંચોનો પાઠ યાવત્ ભવાદેશ સુધીનો અહિયાં પૂરે પૂરો કહી લેવો. ૨,

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ તે જીવોના શરીરો કયા સંહનનવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ

संहननानि ३। अवगाहना जघन्येन धनुः पृथक्त्वम्, उत्कर्षेण षड्गव्यूतिः ४। तेषां जीवानां शरीराणि समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितानि ५। कतिलेश्यास्तेषामिति चतस्रो लेश्या आद्या इत्युत्तरम् ६। ते जीवाः नो सम्यग्दृष्टयो न वा मिश्रदृष्टयोऽपि तु मिथ्यादृष्टयः ७। ते जीवाः न ज्ञानिनोऽपि तु अज्ञानिनः, नियमतो द्व्यज्ञानिनः, मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्चेति ८। मनोवाक्काययोगवन्त स्ते जीवाः ९, साकारानाकारोपयोगयुक्ताश्च १०। चतस्रः संज्ञाः आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्या भवन्ति ११। चत्वारः कषायाः, क्रोधमानमाया लोभाः भवन्ति १२।

अवगाहना जघन्य से धनुष पृथक्त्व प्रमाण होती है और उत्कृष्ट से वह गव्यूति प्रमाण होती है ।४

इन जीवों के शरीर समचतुरस्र संस्थान वाले होते हैं ।५

इनके चार आदिवाली लेश्याएं होती हैं ।६

ये जीव न सम्यग्दृष्टि होते हैं और न मिश्रदृष्टिवाले होते हैं किन्तु मिथ्या दृष्टि होते हैं ८ ये ज्ञानी भी नहीं होते हैं किन्तु नियम से दो अज्ञानों वाले होते हैं। मत्यज्ञान वाले और श्रुताज्ञान वाले होते हैं! योगद्वार में इनके मनोवाक्काय ये तीनो योग होते हैं।९ उपयोगद्वार में ये साकार अनाकार दोनों प्रकार के उपयोग वाले होते हैं।१० संज्ञाद्वार में-येआहार, भय, मैथुन और परिग्रह इन चारों प्रकार की संज्ञावाले होते हैं।११। कषायद्वार में इनके क्रोध, मान, माया और लोभ ये चारों

ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓના શરીરો વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળા હોય છે. ૩ અવગાહના જઘન્યથી ધનુષ પૃથક્ત્વ પ્રમાણુવાળી હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે છ ગવ્યૂતિ (બાર ગાઉ) પ્રમાણુની હોય છે. ૪ આ જીવોના શરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે. ૫ તેને પહેલી એટલે કે-કૃષ્ણુ, નીલ, કાપોત, અને તૈજસ એ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. ૬ આ જીવો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા કે મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી. પરંતુ તેઓ મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા જ હોય છે. ૭ તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી પરંતુ નિયમથી મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. ૮ યોગદ્વારમાં તેઓને મનોયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ, એ ત્રણે યોગ હોય છે, ૯ ઉપયોગ દ્વારમાં તેઓ સાકાર અને અનાકાર બન્ને પ્રકારના ઉપયોગવાળા હોય છે. ૧૦ સંજ્ઞાદ્વારમાં-તેઓ આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ આ ચારે પ્રકારની સંજ્ઞાવાળા હોય છે. ૧૧, કષાય દ્વારમાં તેઓને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે કષાયો હોય છે. ૧૨, ઇન્દ્રિય દ્વારમાં તેઓ પાંચે ઇન્દ્રિ-

इन्द्रियाणि पञ्च १३। तेषां वेदनाकषायमारणान्तिकास्त्रयः समुद्घाता आद्या-भवन्ति, समवहता अपि म्रियन्ते, असमवहता अपि म्रियन्ते १४। ते साता-वेदका असातावेदका अपि १५। स्त्री वेदकाः पुरुषवेदका अपि, नो नपुंसक वेदकाः १६। स्थितिः जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः उत्कर्षेण त्रीणि पल्यो-पमानि १७। अध्यवसायाः प्रशस्ता अपि अप्रशस्ता अपि १८। अनुबन्धो यथैव स्थितिः, तथा च-पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियः कालतः कियच्चिरं भवति ? जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि १९। कायसंवेधः-भवादेशेन द्वे, भवग्रहणे, इति। अथ कालादेशं सूत्रकार एव प्रदर्शयति-'कालादेसेणं' इत्यादि 'कालादेसेणं कालादेशेन कालमाश्रित्य 'जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी' जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटी, 'दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका

कषाये होती हैं।१२ इन्द्रिय द्वार में ये पांचों इन्द्रियों वाले होते हैं। समुद्घात द्वार में इनके आदि के वेदना, कषाय और मारणान्तिक ये तीन समुद्घात होते हैं। तथा ये समुद्घात करके भी मरते हैं और विना समुद्घात किये भी मरते हैं। वेदद्वार में ये स्त्रीवेद वाले और पुरुष वेदवाले दो वेद वाले होते हैं नपुंसक वेदवाले नहीं होते हैं। इनकी स्थिति जघन्य से कुछ अधिक एक पूर्वकोटि की होती है, तथा उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की होती है।१७ अध्यवसाय इनके प्रशस्त भी होते हैं और अप्रशस्त भी होते हैं।१८ अनुबन्ध यहां स्थिति के अनुसार होता है।१९ कायसंवेध भवादेश से दो भवों को ग्रहण करने रूप एवं काल से वह जघन्य रूप में दश हजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटि-रूप और उत्कृष्ट से 'देसूणाइं पंचपलिओवमाइं०' कुछ कम पांच पल्यो-

યોવાળા હોય છે. ૧૩, સમુદ્દઘાત દ્વારમાં :તેઓને પહેલાના વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્દઘાતો હોય છે. તથા તેઓ સમુદ્ ઘાત કરીને પણ મરે છે, અને સમુદ્દઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે. ૧૪, વેદ-દ્વારમાં તેઓ સ્ત્રી વેદ અને પુરૂષ વેદ એમ બન્ને પ્રકારના વેદવાળા હોય છે. તેઓ નપુંસક વેદવાળા હોતા નથી. ૧૫, તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી કંઈ વધારે એક પૂર્વકોટિની છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે ૧૭, તેમના અધ્યવસાય પ્રશસ્ત પણ હોય છે અને અપ્રશસ્ત પણ હોય છે ૧૮, અનુબંધ અહિં સ્થિતિ પ્રમાણે સમજવો. ૧૯ કાયસંવેધ-ભવાદેશથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને અને કાળથી તે જઘન્ય રૂપમાં દસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી 'देसूणाइं पचपलिओवमाइं.' કંઈક ઓછા

'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'देसूणाइं पंच पलिओवमाइं' देशोनानि पञ्च पल्योपमानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावत्कं यावत् सेवेत, एतावन्तं कालं तिर्यग्गतिं नागकुमारगतिं च सेवेत, एतावन्तं कालं तिर्यग्गतौ नागकुमारगतौ च गतिमागतिं च कुर्यादिति। अत्र संवेधपदे कालादेशे देशोनानि पञ्च पल्योपमानि' इति कथितं तत्र पल्योपमत्रयम्-असंख्यातवर्षायुस्तिर्यग्संबन्धि, देशोनपल्योपमद्वयं च नागकुमारसम्बन्धि, इत्येवं देशोनपञ्चपल्योपमप्रमाणं भवतीति २०।
इति प्रथमो गमः ।१।

द्वितीयगमं दर्शयन्नाह-'सो चेव' इत्यादि। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उपपन्नः, यदि सोऽसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिको जीवः यो नागकुमारेषूत्पित्सुरेव जघन्यकालस्थितिकनागकुमारेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा तस्याऽपि 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता एषैव-प्रथमगमकोक्तैव वक्तव्यता सर्वाऽपि वाच्या, प्रथमगमकवदेव परिमाणादारभ्य

पम रूप है इस प्रकार वह जीव इतने काल तक तिर्यग्गति का और नाग कुमार गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह तिर्यग्गति में एवं नागकुमार गति में गमनागमन करता है। यहां संवेध पद में कालादेश से जो देशोन पांच पल्योपम कहा गया है उसमें तीन पल्य तो असंख्यात वर्षायुवाले तिर्यग्भव सम्बन्धी है, और दो देशोन पल्योपम नागकुमार भव सम्बन्धी है। २० इस प्रकार से यह प्रथम गम है।

द्वितीय गम को दिखाने के लिये अब सूत्रकार 'सो चेव' इत्यादि सूत्रपाठ कहते हैं-इसमें वे यह समझाते हैं कि-वह संज्ञी पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक जीव जो कि जघन्य काल की स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है यदि नागकुमारों में उत्पन्न हो जाता है तो वहां पर वक्तव्यता कहनी चाहिये, अर्थात् परिमाण से लेकर भवादेश तक

પાંચ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે. આ રીતે તે જીવ એટલા કાળ સુધી તિર્યંચ ગતિનું અને નાગકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તિર્યંચ ગતિમાં અને નાગકુમાર ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. અહિયાં સંવેધ પદમાં કાલાદેશથી જે દેશોન પાંચ પલ્યોપમ કહેલ છે, તેમાં ત્રણ પલ્યોપમ તો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચ ભવ સંબંધી છે. અને બે દેશોન પલ્યોપમ નાગકુમાર ભવ સંબંધી છે. ૨૦ આ રીતે આ પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

હવે સૂત્રકાર બીજો ગમ કહેવા માટે 'सो चेव' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ કહે છે. -તેમાં તેઓ એ સમજાવે છે કે-તે જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ કે જે નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે જો નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય તો તે સંબંધમાં એજ કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ પરિમાણથી લઈને ભવાદેશ સુધીનું કથન પહેલા ગમમાં

भवादेशपर्यन्तं सर्वमपि वक्तव्यमिति । तत् किं प्रथमद्वितीयवक्तव्यतयोः सर्वथैव सादृश्यं ततश्च गमकद्वयप्रदर्शनं निरर्थकम् प्रथमगमकेनैव द्वितीयगमकस्याऽपि चरितार्थत्वादित्याशङ्क्य प्रथमद्वितीययोर्वैलक्षण्यदर्शनायाऽऽह-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं नागकुमारस्य स्थितिं संवेधं च जानीयात् स्थितिं संवेधं च नागकुमारस्यैव वदेदितिभावः । तथाहि-अत्र द्वितीयगमके जघन्या नागकुमारस्य स्थिति र्दशवर्षसहस्राणि, कायसंवेधस्तु कालापेक्षया जघन्या सातिरेकपूर्वकोटि र्दशवर्षसहस्राधिका उत्कृष्टतस्तु पुनः पल्योपमत्रयं तैरेवाधिकमिति द्वितीयो गमः ।

की वक्तव्यता प्रथम गम के जैसी यहां कहने योग्य है, यहां इस प्रकार के कथन से ऐसी आशंका होती है कि यदि प्रथम गम में और द्वितीय गम में सर्वथा सादृश्य है तो फिर दो गमकों का कथन स्वतंत्र रूप से निरर्थक होता है क्यों कि प्रथम गमक से ही द्वितीय गमक चरितार्थ हो जाता है तो इस शङ्का की निवृत्ति के लिये ही सूत्रकारने ऐसा कहा है—कि 'नवरं णाग कुमारट्ठितिं संवेधं च जाणेज्जा' कि प्रथम गम में स्थिति और संवेध को लेकर भिन्नता है अतः सर्वथा सब द्वारों में सादृश्य नहीं है, यहां द्वितीय गम में नागकुमार की स्थिति जघन्य से और उत्कृष्टसे दश हजार वर्ष की है, तथा काय संवेध काल की अपेक्षा जघन्य दश हजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटि रूप है और उत्कृष्ट से दश हजार वर्ष अधिक तीन पल्योपम का है । इस प्रकार से यह द्वितीय गम है ।

કહ્યા પ્રમાણેનું અહિં કહેવું જોઈએ. અહિયાં આ રીતના કથનથી એવી શંકા થાય છે કે-જો પહેલા ગમમાં અને બીજા ગમમાં એકદમ સરખાપણું હોય તો પછી બે ગમોનું કથન સ્વતંત્ર પણે નિરર્થક થઈ જાય છે. કેમકે-પહેલા ગમના કથનથી બીજો ગમ ચરિતાર્થ થઈ જાય છે.

આ શંકાના નિવારણ માટે સૂત્રકારે એવું કહ્યું છે કે—'નવરં णाग-कुमारट्ठितिं संवेधं च जाणेज्जा' પહેલા ગમમાં અને બીજા ગમમાં સ્થિતિ અને સંવેધના વિષયમાં જુદા પણું છે. જેથી તમામ દ્વારોમાં સરખા પણું નથી. અહિં બીજા ગમમાં નાગકુમારની સ્થિતિ જઘન્ય દસ હજાર વર્ષની કહી છે. તથા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી દસ હજાર વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો કહ્યો છે.

આ રીતે આ બીજો ગમ સમજવો. ૨

अथ तृतीयं गमं दर्शयति-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो', स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषु उपपन्नः, स एव असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव उत्कृष्टकालस्थितिकनागकुमारेषु देशोनद्विपल्योपमायुष्केषु इत्यर्थः, यदि उत्पन्नो भवेत् तदा-'तस्स वि एस चेव वत्तव्वया' तस्यापि-पूर्वोक्तजीवस्यापि विषये एषैव-प्रथमगमकोक्तैव वक्तव्यता वक्तव्या भवतीति। 'णवरं ठिई जहन्नेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं' नवरम्-केवलमेतदेव वैलक्षण्यम् किं तद्वैलक्षण्यं तत्राह-'ठिई जहन्नेणं' इत्यादि, स्थितिर्जघन्येन देशोने द्वे पल्योपमे जघन्यायुर्देशोन द्विपल्योपममिति कथनं तु अवसर्पिण्यां सुषमानामकद्वितीयारकस्य कियत्यपि भागेऽतीते असंख्यातवर्षायुष्कं तिर्यञ्चमधिकृत्यास्ति,

तृतीय गम इस प्रकार से है-'सो चेव उक्कोस कालट्ठिइएसु उववन्नो' असंख्यात वर्ष की आयुवाला वह संज्ञी पर्याप्त पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च योनिक जीव यदि उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले नागकुमारों में अर्थात् कुछ कम दो पल्योपमकी स्थिति वाले नागकुमारो में उत्पन्न होने के योग्य है और वह इस प्रकार से वहां उत्पन्न हो जाता है तो इस सम्बन्ध में भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही पूर्वोक्त वक्तव्यता समग्र रूप में यहां पर कहनी चाहिये, परन्तु इस वक्तव्यता में और पूर्वोक्त वक्तव्यता में-प्रथम गम सम्बन्धी वक्तव्यता में जो अन्तर है वह 'ठिई जहन्ने णं' इत्यादि के अनुसार है, अर्थात् यहां तृतीय गम में स्थितिद्वार में जघन्य से स्थिति देशोन दो पल्योपम की है, इस प्रकार से जो यहां जघन्य आयु का कथन हुआ है वह अवसर्पिणी काल के द्वितीय सुषमा नामके आरेके कितनेक भाग व्यतीत हो जाने पर असंख्यात वर्ष की

હવે ત્રીજા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે—'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો તે સંજ્ઞી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જો ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક કમ બે પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, અને તે આ રીતે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા ગમનું સમગ્ર કથન અહિયાં કહેવું પરંતુ આ કથનમાં અને પહેલા ગમના કથનમાં-જે જુદા પણું છે, તે 'ठिई जहन्नेणं' ઈત્યાદિ કથન અનુસાર છે. અર્થાત્-અહિયાં આ ત્રીજા ગમમાં સ્થિતિ દ્વારમાં જઘન્યથી સ્થિતિ દેશોન બે પલ્યોપમની છે, આ પ્રકારે અહિયાં જે જઘન્ય આયુનું કથન કરેલ છે, તે અવસર્પિણી કાળના બીજા સુષમા નામના આરાનો કેટલોક ભાગ વીતિ ગયા પછી અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોને

तेषामेव तादृशप्रमाणायुष्कत्वात् एतेषामेव च स्वायुः समानदेवायुर्बन्धकत्वेन उत्कृष्टस्थितिकेषु नागकुमारेषूत्पादादिति। 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कृष्टत स्त्रीणि पल्योपमानि पल्योपमत्रयम् उत्कृष्टायुरेतेषामिति। अत्रोत्कृष्टायुर्यत् पल्योपमत्रयं कथितं तत् देवकुर्वाद्यसंख्यातायुरितरश्च आश्रित्य प्रोक्तम् ते च त्रिपल्योपमायुषोऽपि देशोनद्विपल्योपममानमायु र्बध्नन्ति, यतस्ते स्वायुषः समानं हीनतरं वा आयुर्बध्नन्ति किन्तु महत्तरं न बध्नन्ति-इति भावः। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव 'जाव भवादेसोत्ति' यावद्भवादेश इति, शेषम्-स्थित्यतिरिक्तं भवादेशपर्यन्तं सर्वं प्रथमगमवदेव बोद्धव्यम्,। कायसंवेधे कालापेक्षया

आयुवाले तिर्यञ्चको लक्ष्य करके हुआ है, क्योंकि ऐसे तिर्यञ्च ही इस प्रकार की आयुष्क वाले होते हैं। और ये ही अपनी आयु से अधिक देवायु के बन्धक नहीं होते हैं इससे उनका उत्कृष्ट स्थिति वाले ऐसे ही नागकुमारों में उत्पाद होता है। तथा-'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से इनकी आयु तीन पल्योपम की है। यहां उत्कृष्ट आयु जो तीन पल्योपम की कही गई है-वह देवकुरु आदि के असंख्यात वर्ष के आयुवाले तिर्यञ्चों को लेकर कही गई है। ये तीन पल्योपम की आयुवाले भी देशोन द्विपल्योपम की आयु का बन्ध करते है-क्योंकि वे अपनी आयु के समान आयु का अथवा हीनतर आयु का बन्ध करते हैं-अधिक आयु का बन्ध नहीं करते हैं। 'सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति' बाकी का भवादेश तक और सब कथन इस स्थिति कथन के सिवाय प्रथम गम के जैसा ज्योंका त्यों है। 'कायसंवेधं' काय-

ઉદ્દેશીને કહેલ છે. કેમકે એવા તિર્યંચોજ આ પ્રકારની આયુષ્યવાળા હોય છે. અને એજ પોતાની આયુના સમાન દેવાયુનો બંધ કરનાર હોય છે. તેથી તેઓનો ઉત્પાદ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નારકોમાં જ થાય છે. તથા 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની તેમની આયુ કહી છે. આહી જે આ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે, તે દેવકુરૂ વિગેરેના અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોને ઉદ્દેશીને કહે છે. આ ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા પણ દેશોન બે પલ્યોપમની આયુષ્યનો બંધ કરે છે.-કેમકે તેઓ પોતાની આયુષ્યની સરખી આયુષ્યનો બંધ કરે છે. વધારે આયુષ્યનો બંધ કરતા નથી. 'सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति' બાકીનું ભવાદેશ સુધીનું તમામ કથન આ સ્થિતિ કથનના વિષય શિવાયનું પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે જેમનું તેમ સમજવું. 'कायसंवेधं' કાય સંવેધમાં કાળની અપેક્ષાએ

वैलक्षण्यं यद्विद्यते तद्दर्शयति-'कालादेसेणं' इत्यादि, 'कालादेसेणं' जहन्नेणं देसूणाइं चत्तारि पलिओवमाइं' कालादेशेन जघन्येन देशोनानि चत्वारि पल्योपमानि, 'उक्कोसेणं देसूणाइं पंचपलिओवमाइं' उत्कृष्टतो देशोनानि पञ्च पल्योपमानि कायसंवेधः कालापेक्षया जघन्येन देशोनचतुःपल्योपमः उत्कृष्टतस्तु देशोन पञ्च पल्योपमात्मक इति भावः। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात्। एतावदेव कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नागकुमारगतिं च सोऽसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको जीवः नागकुमारेषूत्पित्सुः सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ नागकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादिति सोऽयं कायसंवेधः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य नागकुमारावासे जिगमिषोरिति औघिकः तृतीयो गमो भवतीति ३।

अथ प्रथमगमकत्रिकं निरूप्य द्वितीयत्रिके गमकत्रयं निरूपयन् प्रथमगमं दर्शयति-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ' स एवात्मना

संवेध में कालकी अपेक्षा वह जघन्य से देशोन चार पल्योपम का है और उत्कृष्ट से वह कायसंवेध 'देसूणाइं पंच पलिओवमाइं' कुछ कम पांच पल्योपम का है, इस प्रकार इतने काल तक वह असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि नागकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है उस तिर्यंगति का और नागकुमार गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गति और आगति करता है। इस प्रकार से यह पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव का जो कि नागकुमारावास में उत्पन्न होने के योग्य है। औघिक तृतीयगम है। ३।

इस प्रकार से प्रथम गमत्रिक का निरूपण करके अब सूत्रकार द्वितीय गमत्रिक का निरूपण करते हुए इसका प्रथम गम प्रकट करते

ते જઘન્યથી દેશોન ચાર પલ્યોપમનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે કાયસંવેધ 'देसूणाइं पंच पलिओवमाइं' કંઇક કમ પાંચ પલ્યોપમનું છે. એ રીતે એટલા કાળ સુધી તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ કે જે નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે એ તિર્યંચ ગતિનું અને નાગકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગતિ અને આગતિ-અવર જવર કરતો રહે છે. આ રીતે આ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવનો કે જે નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે સંબંધી ઔઘિક ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩

આ રીતે પહેલા ત્રણ ગમોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર

जघन्यकालस्थितिको जातः, स एवासंख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः स्वयं जघन्यकालस्थितिकोऽथ च नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते 'तस्सवि तिसु वि गमएसु' तस्यापि त्रिष्वपि गमकेषु 'जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जहन्न-कालट्ठिइयस्स तहेव निरवसेसं' यथैव असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य जघन्यकालस्थिति-कस्य तथैव निरवशेषम् स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्य असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चे-न्द्रियतिरश्चोऽसुरकुमारेषुत्पित्सोर्यथैव वक्तव्यता असुरकुमारप्रकरणे कथिता निरव-शेषा सा सर्वाऽपि वक्तव्यता स्वयं जघन्यकालस्थितिका संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञि-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य नागकुमारावासे जिगमिषोर्वक्तव्येति। असुरकुमारप्रकरणं चेत्थम्-स एवासंख्यात वर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः आत्मना जघन्यकाल-स्थितिको जातः स जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेण सातिरेकपूर्वकोटया-

---

हैं—'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ०' हे भदन्त ! यदि वह असं-ख्यात कालकी स्थितिवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि जघन्य कालकी स्थिति को लेकर के उत्पन्न हुआ है और वह नागकु-मार के आवास में उत्पन्न होने के योग्य है, तो यहां पर भी 'तिसु वि गमएसु' उसके तीनों गमको में' जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जहन्नकालट्ठिइयस्स तहेव निरवसेसं' असुरकुमारों में उत्पन्न होने वाले जघन्य काल की स्थिति संपन्न असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्य-ग्योनिक जीव की वक्तव्यता जैसी वक्तव्यता पूरी की पूरी जाननी चाहिये, यह वक्तव्यता असुरकुमार के प्रकरण में कही गई है, वह असुरकुमार प्रकरण इस प्रकार से है-जैसे वह असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जो कि जघन्य काल की स्थिति में

બીજા ત્રણ ગમોનું નિરૂપણ કરતાં બીજા ત્રણ ગમ પૈકી તેનો પહેલો ગમ પ્રગટ કરે છે. 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ०' હે ભગવન્ અસંખ્યાત કાળની સ્થિતિ વાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિ-વાળો જીવ કે જે જઘન્ય વર્ષની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને તે નાગ-કુમારના આવાસમાં નિવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તો તે સંબંધમાં પણ 'तिसु वि. गमएसु' તેના ત્રણે ગમોમાં 'जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जहन्नकालट्ठिइयस्स तहेव निरवसेस' અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જઘન્ય-કાળની સ્થિતિવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવના કથન પ્રમાણેનું તમામ કથન પુરેપુરું સમજવું. આ કથન અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહેલ છે તે અસુરકુમારોનું પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે— તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ

युष्केषूत्पद्यन्ते ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्तो नागकुमारावासे समुत्पद्यन्ते जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते एतद्व्यतिरिक्तं सर्वं भवादेशपर्यन्तम् असुरकुमारप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम् नवर शरीरावगाहना नागकुमारेषूत्पित्सूनां जघन्येन धनुःपृथक्त्वम् उत्कृष्टतः सातिरेकं धनुः

उत्पन्न हुआ है जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले असुरकुमारों में और उत्कृष्ट से सातिरेक पूर्वकोटि की आयुवाले असुरकुमारों में उत्पन्न होता है इसी प्रकार से यहां पर भी यही समझना चाहिये कि वह जघन्य काल की स्थिति वाला असंख्यात वर्षायुष्कसंज्ञीपञ्चेन्द्रिय जीव यदि नागकुमारावास में उत्पन्न होता है तो वह जघन्य से दश हजार वर्ष को स्थिति वाले नागकुमारों में और उत्कृष्ट से सातिरेक पूर्वकोटि की आयुवाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि हे भदन्त ! वे जीव नागकुमारों में एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? तो प्रभु इसके उत्तर में उनसे कहते हैं-हे गौतम ! ऐसे वे जीव वहां नागकुमारावास में एक समय में एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं। इत्यादि सब कथन भवादेश तक असुरकुमार प्रकरण के जैसा ही जानना चाहिये, परन्तु शरीरावगाहना आदि को लेकर जो विशेषता है वह इस प्रकार से है-जो नागकुमारों में उत्पन्न होनेके योग्य

કે જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અસુરકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ એમજ સમજવું કે-તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ જે નાગકુમારવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ તે જીવો નાગકુમારોમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? તો પ્રભુ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેમને કહે છે કે-હે ગૌતમ એવા તે જીવો ત્યાં નાગકુમારાવાસમાં એક સમયમાં એક અથવા બે અથવા ૩ ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે, આ કથન શિવાયનું બાકીનું તમામ કથન ભવાદેશ સુધીનું અસુરકુમાર પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. પરંતુ શરીરની અવગાહના વિગેરે સંબંધી જે વિશેષ પણું છે, તે આ પ્રમાણે છે-નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અસંખ્યાત

सहस्रम् स्थितिर्जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेका पूर्वकोटिः, अनुबन्धोऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेकपूर्वकोटिप्रमाणक एव कालापेक्षया जघन्येन दशवर्षसहस्रातिरेका पूर्वकोटिः, उत्कृष्टतः सातिरेके द्वे पूर्वकोटी एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं नागकुमारगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ नागकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादिति असुरकुमारप्रकरणसंवलितनागकुमारस्य चतुर्थो गमः ४।

असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव हैं उनके शरीर की अवगाहना जघन्य से धनुष पृथक्त्व रूप और उत्कृष्ट से सातिरेक धनुःसहस्ररूप होती है। स्थिति जघन्य और उत्कृष्ट से सातिरेक कुछ अधिक पूर्वकोटि रूप होती है तथा अनुबन्ध भी स्थिति के अनुसार ही जघन्य और उत्कृष्ट से सातिरेक पूर्वकोटि रूप ही होता है, तथा कायसंवेध काल की अपेक्षा से जघन्य रूप में दश हजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्व कोटि रूप और उत्कृष्ट से वह सातिरेक दो पूर्वकोटि रूप होता है, इतने काल तक वह असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव तिर्यञ्च गति का और नागकुमार गतिका सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उनमें गमनागमन करता है। इस प्रकार से यह असुरकुमार प्रकरण से संवलित–मिश्रित नागकुमार का चतुर्थ गम है।४

इस प्रकार यदि वह जघन्य काल की स्थितिवाला असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल की स्थितिवाले

વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જે જીવ છે, તેના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી ધનુઃપૃથક્ત્વ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક કંઈક વધારે પૂર્વકોટિ રૂપ હોય છે. તથા અનુબંધ પણ સ્થિતિના કથન પ્રમાણેજ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપજ હોય છે. તથા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાએ જઘન્ય રૂપથી દસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે સાતિરેક બે પૂર્વકોટિ રૂપ હોય છે. આટલા કાળ સુધી તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ તિર્યંચ ગતિનું અને નાગકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ અસુરકુમાર પ્રકરણની સમાનતાવાળા આ નાગકુમારપ્રકરણનો ચોથો ગમ કહ્યો છે, ૪

પાંચમો ગમ આ પ્રમાણે છે—જો તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જઘન્ય

स एव जघन्यकालस्थितिको जीवो जघन्यकालस्थितिकनागकुमारावासे समुत्पद्येत तदा तत्रापि एषैव वक्तव्यता निरवशेषा भणितव्येति पञ्चमो गमः ५।

स एव स्वयं जघन्यकालस्थितिको जीव उत्कृष्टकालस्थितिकनागकुमारावासे जायते तदा तस्यापि पूर्वप्रदर्शितरीत्यैव सर्वाऽपि वक्तव्यता वक्तव्येति, नवरं कालापेक्षया जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेके द्वे पूर्वकोटी एतावत्कालपर्यन्तं सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तं गमनागमने कुर्यादिति षष्ठो गमः ६।

अथ तृतीयत्रिकं दर्शयितुमाह—'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव आत्मनोत्कर्षकालस्थितिको जातः, स एव संख्यातवर्षा-

नागकुमारों के आवास में उत्पन्न होता है तो उस सम्बन्ध में भी पूर्व प्रदर्शित रीति के अनुसार ही समस्त वक्तव्यता यहां वक्तव्य होती है यह पांचवा गम है

वही जीव जघन्य काल की स्थितिवाला उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले नागकुमारों के आवासोंमें उत्पन्न होता है तब उसके संबन्ध में भी पूर्व प्रदर्शित रीतिके अनुसार ही सभी वक्तव्यता समझ लेनी चाहिए परन्तु जहां पर दोनों में भिन्नता आती है वह इस प्रकार से है—काल की अपेक्षा वह जघन्य और उत्कृष्ट से सातिरेक दो पूर्वकोटि तक उस तिर्यग्गति का और नागकुमार गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह छट्ठा गमक है।

अब सूत्रकार तृतीय त्रिक को प्रकट करने के लिये ऐसा कहते हैं— 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' यदि वह असंख्यात वर्षा-

કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોના આવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંબંધમાં પણ પહેલા કહેલ રીત પ્રમાણે જ સઘળું કથન અહિં કહેવું જોઈએ. એ રીતે આ પાંચમો ગમ કહ્યો છે. ૫

હવે છઠ્ઠો ગમ કહેવામાં આવે છે—જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોના આવાસોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો તે સંબંધી પણ પહેલા કહ્યા પ્રમાણેની રીતથી જ તમામ કથન સમજી લેવું. પરંતુ જ્યાં એ કથન કરતાં બન્નેમાં જુદા પણુ આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે,—કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક બે પૂર્વકોટિ સુધી તે તિર્યંચ ગતિનું અને નાગકુમાર ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે, આ રીતે આ છઠ્ઠો ગમ છે. ૬

હવે સૂત્રકાર ત્રીજા ત્રિકને બતાવવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે—'સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ઠિઇઓ જાઓ૦' જો તે અસંખ્યાત વર્ષની

युष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः आत्मना स्वयम् उत्कृष्टकालस्थितिमान स च नागकुमारावासे उत्पित्सुर्नागकुमारावासे जातः-समुत्पन्नो भवेत् तदा 'तस्स वि तहेव तिन्नि गमगा जहा असुरकुमारस्स उववज्जमाणस्स' तस्यापि तथैव त्रयो गमका यथा असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य येन प्रकारेण असुरकुमारेषु समुत्पद्यमानस्य स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकस्य त्रयो गमकाः प्रदर्शिता तथैवात्रापि-उत्कृष्टकालस्थितिक-जीवस्य नागकुमारावासे उत्पत्तिरिति प्रथमो गमः१। उत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकस्य जघन्यकालस्थितिकनागकुमारावासे समुत्पत्तिरिति द्वितीयो गमः२।

युष्क संज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और वह नागकुमारावास में उत्पन्न होने के योग्य है तो 'तस्स वि तहेव तिन्नि गमगा जहा असुरकुमारस्स उववज्जमाणस्स' इसके सम्बन्ध में भी असुरकुमारों में उत्पन्न होने वाले असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव के तीन गमकों के जैसी तीन गमक कहना चाहिये, अर्थात् जिस प्रकार असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्जीव के तीन गमक पहिले प्रकट किये गये हैं, उसी प्रकार से यहां पर भी उत्कृष्ट कालकी स्थिति वाले उस संज्ञी पर्याप्त पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव को नागकु-मारावास में उत्पत्ति होने रूप प्रथम गम, तथा उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले उस संज्ञी पर्याप्त पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव की जघन्यकाल की

આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને તે નાગકુમારાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો 'तस्स वि तहेव तिन्नि गमगा जहा असुरकुमारस्स उववज्जमाणस्स' એ સંબંધમાં પણ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુ-ષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવના ત્રણ ગમો પ્રમાણેના ત્રણ ગમકો સમજવા જોઈએ. અર્થાત્ જે રીતે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવના સંબંધમાં ત્રણ ગમકો પહેલા કહેલા છે. એજ રીતે અહિયાં પણ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા તે સંજ્ઞી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવને નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ પહેલો ગમ સમજવો તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા તે સંજ્ઞી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવની જઘન્ય કાળની સ્થિતિ વાળા નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ બીજો

एवमुत्कृष्टकालस्थितिकजीवस्य उत्कृष्टकालस्थितिकनागकुमारावासे स्थितिरिति तृतीयो गमः ३। एवं क्रमेण असुरकुमारवदेव नागकुमारेऽपि त्रयो गमाः वेदितव्याः। 'नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं वैलक्षण्यमसुरकुमारापेक्षया नागकुमारस्थितिं कायसंवेधं च जानीयात्-वदेदिति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव यदसुरकुमारप्रकरणे कथितमिति सप्तमाष्टमनवमगमा भवन्ति ? इति॥

अथ संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञितिर्यञ्चमधिकृत्याह-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य नागकुमारेषूत्पद्यन्ते तदा-'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिं-

स्थिति वाले नागकुमारावास में उत्पत्ति होने रूप द्वितीयगम, तथा उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले उस तिर्यग्योनिक जीव की उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले नागकुमारावास में उत्पत्ति होने रूप तृतीय गम-इस प्रकार से ये तीन गम इसके नागकुमारावास में असुरकुमार के जैसे ही जानना चाहिये, 'नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु यहां के इस प्रकरण में जो उस प्रकरण से भिन्नता है वह इस प्रकार से है कि असुरकुमार की स्थिति और कायसंवेध से नागकुमार की स्थिति और कायसंवेध में भिन्नता है-'सेसं तं चेव' बाकी की और सब यहां का कथन जैसा असुरकुमार प्रकरण में कहा गया है वैसा ही है। इस प्रकार से सातवां-आठवां और नौवां गम जानना चाहिये,

अब गौतम संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च को लेकर प्रभु से इस प्रकार पूछते हैं-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय-

ગમ સમજવો. તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા તે તિર્યંચ યોનિવાળા જીવની ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પત્તિ થવા રૂપ ત્રીજો ગમ છે.- આ રીતના આ ત્રણ ગમો તેના નાગકુમારાવાસમાં અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં કહેલ ત્રણ ગમો પ્રમાણે સમજવા 'नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ અહિંના આ પ્રકરણમાં તે પ્રકરણ કરતા જે ભિન્નપણું છે. તે આ રીતે છે. કે-અસુરકુમારની સ્થિતિ અને કાયસંવેધથી નાગકુમારની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ ભિન્ન છે. सेसं तं चेव' બાકીનું બીજું તમામ અહિંનું કથન જેવી રીતે અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ છે, તેજ પ્રમાણેનું છે. આ રીતે આ સાતમો, આઠમો અને નવમો એ ત્રણે ગમો સમજવા. ૭-૮-૯

હવે ગૌતમસ્વામી સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના સંબંધમાં પ્રભુને આ રીતે પૂછે છે કે-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिं-

दियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा 'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते किमिति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'णो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नो—नैव गौतम! अपर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-

तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' क्या वे नागकुमार पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं या अपर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पंञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम! 'पज्जत्त संखेज्जवासाउय सन्नि प०' वे पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं 'णो अपज्जत्त संखेज्जवासा०' अपर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं। अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं—पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-

दियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એવા તે જીવો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયપણામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તો 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्नि पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કે—અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'ગોયમા!' હે ગૌતમ! पज्जत्तसंखेज्जवासा० सन्नि पं०' તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'णो अपज्जत्त संखेज्जवासा०' અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય થતા નથી. હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે કે—'पज्जत्त संखेज्ज

जोणिए णं भंते !' पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए' यो भव्यो-भवितुं योग्यो नागकुमारेषूत्पत्तुम्, 'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत कियत्कालस्थितिकनागकुमारावासे तेषां पर्याप्ताद्यादिविशेषणवतां तिर्यग्योनिकानामुत्पत्ति र्भवतीति प्रश्नः। जघन्यतो दशवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्कर्षतः सातिरेकसागरोपमस्थितिकेषु नागकुमारावासेषु ते तिर्यग्योनिका समुत्पद्यन्ते इति उत्तरपक्षाशयः१। तदेवातिदेशेनाह-'एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहेव इह वि णवसु वि गमएसु' एवं यथैव असुरकुमारेषु उत्पद्यमानस्य वक्तव्यता तथैव इहापि नवस्वपि गमकेषु तथैव वक्तव्यता वक्तव्या। 'नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं नागकुमार-

---

जोणिए णं भंते ! हे भदन्त ! पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव 'जे भविए नागकुमारेसु०' कि जो नागकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइए०' वह कितने काल की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले नागकुमारों में और उत्कृष्ट से देशोन दो पल्योपम की स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है, यही बात अतिदेश से 'एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहेव इह वि णवसु वि गमएसु' इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने प्रकट की है, इसमें यह समझाया गया है कि जिस प्रकार से असुरकुमारों में उत्पद्यमान जीव की वक्तव्यता कही गई है-उसी प्रकार की वक्तव्यता यहां पर भी नौ गमकों में

વાસાઉયસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએ ણં ભંતે ! હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ 'જે ભવિએ નાગકુમારેસુ૦' કે જે નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'સે ણં ભંતે ! કેવઇયકાલટ્ઠિઇએસુ૦' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક કંઈક વધારે સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ વાત અતિદેશથી 'एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहेव इह वि णवसु वि गमएसु भाणियव्वा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રગટ કરી છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-જે રીતે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવનું કથન

स्थितिं संवेधं च जानीयात् स्थितिं संवेधं च नागकुमाराणां वदेत्। 'सेसं तं चेव' शेषम्–स्थितिकायसंवेधातिरिक्तं सर्वमपि उत्पादपरिमाणादिकम् असुरकुमारवदेव नागकुमाराणां ज्ञातव्यमिति ९।

अथ मनुष्यमधिकृत्याह–'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि मनुष्येभ्य आगत्य नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते तदा–'किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो वा उववज्जंति' किं संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते अथवा असंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम। 'सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संज्ञिमनुष्येभ्य

कहनी चाहिये, 'नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु नागकुमारों की स्थिति और संवेध में पूर्वोक्त कथन से अन्तर आता है। वह कहदेना चाहिये 'सेसं तं चेव' इसके अतिरिक्त और सब कथन उत्पाद परिमाण आदि द्वार में असुरकुमारों के जैसा ही नागकुमारों का जानना चाहिये।

अब सूत्रकार मनुष्य को लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि मनुष्यों से आकरके हे भदन्त' जीव नागकुमारावास में उत्पन्न होते हैं तो क्या वे 'सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संज्ञी मनुष्यों से आकरके वहां नागकुमारावास में उत्पन्न होते हैं या असंज्ञी मनुष्यों से आकरके वे वहां नागकुमारावास में उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं–'गोयमा।

કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતનું કથન અહિયાં પણ નાગકુમારોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. 'नवरं नागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ નાગકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધમાં પહેલાના કથન કરતાં અંતર જુદાપણું છે.–સેસં तं चेव' આ કથન શિવાયનું બાકીનું તમામ કથન ઉત્પાદ પરિમાણ વિગેરે દ્વારોમાં અસુરકુમારના કથન પ્રમાણે જ નાગકુમારોનું કથન સમજવું

હવે સૂત્રકાર મનુષ્યોના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति. હે ભગવન્! મનુષ્યોમાથી આવીને જો જીવ નાગકુમારોના આવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે શું તેઓ 'सन्नि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે–અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં–નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ગૌતમ!

उत्पद्यन्ते, 'णो असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नो असंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते' 'जहा असुरकुमारारेसु उववज्जमाणस्स जाव' यथा असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य' एतद् विषयकं प्रश्नोत्तरादिकम् असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य जीवस्य इव द्रष्टव्यम्। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव' यावत् असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यसूत्रमायाति तावदित्यर्थः, तथाहि-यदि संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अथवा असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तथा-असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते एतदेव सर्वम्-'जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव' इत्यादि प्रकरणे कथितमिति। 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते' असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! 'जे भविए णागकुमारेसु उववज्जित्तए' यो भव्यो-योग्यः नागकुमारेषूत्पत्तुम्, 'से णं भंते!' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जइ' कियत्कालस्थितिकेषु नागकुमारेषूत्पद्यते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा'

सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे गौतम! वे वहां नागकुमारावास में संज्ञी मनुष्यों से आकरके ही उत्पन्न होते हैं 'णो असन्नि मणुस्सेहिंतो०' असंज्ञीमनुष्यों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं। 'जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव' इस प्रकार से जैसी इस प्रकरण में असुरकुमारों में उत्पन्न होने योग्य मनुष्यों की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार की वक्तव्यता यहां पर कहनी चाहिये, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! 'हे भदन्त! जो संज्ञी मनुष्य असंख्यातवर्ष की आयुवाला है और वह नागकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह 'से णं भंते! केवइयकाल०' कितनेकालकी स्थिति वाले

તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'णो असन्नि०' અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. 'जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव' આ પ્રકારથી જેવી રીતે આ પ્રકરણમાં અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય મનુષ્યોના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતેનું કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! હે ભગવન્ જે સંજ્ઞી મનુષ્ય અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા છે, અને તે નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તો તે-'से णं भंते! केवइयकाल०' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' હે ગૌતમ! એવો તે જીવ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં અને 'उक्को-

इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवाससहस्स०' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु 'उक्कोसेणं देसूण दो पलिओवम०' उत्कर्षेण देशोन द्विपल्योपमस्थितिकेषु, जघन्यतो दशवर्षसहस्रस्थितिकनागकुमारेषु ते जीवा उत्पद्यन्ते तथोत्कृष्टतो देशोनद्विपल्योपमस्थितिकनागकुमारेषूत्पद्यन्ते इति भावः। 'एवं जहेव असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं नागकुमारेसु आदिल्ला तिन्नि गमगा तहेव इमस्स वि' एवं यथैवासंख्यातवर्षायुष्कानां तिर्यग्योनिकानां नागकुमारेषु आद्यास्त्रयो गमकास्तथा एतस्यापि असंख्येयवर्षायुष्कतिर्यग्योनिकानां नागकुमारावासे उत्पत्तौ आद्यास्त्रयः औघिका गमकाः प्रदर्शिता स्तथाऽस्यापीति भावः, तिर्यग्योनिका नागकुमारेषूत्पद्यन्ते १, तिर्यग्योनिकाः जघन्यकालस्थितिकनागकुमारेषूत्पद्यन्ते २, तिर्यग्योनिकाः उत्कर्षकालस्थितिकनागकुमारेषूत्पद्यन्ते ३,

---

नागकुमारों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जहन्नेणं दसवाससहस्स०' हे गौतम ! ऐसे ये जीव जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थिति वाले नागकुमारों में और 'उक्कोसेणं देसूण दो पलिओवम०' उत्कृष्ट से कुछ कम दो पल्योपम की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होते हैं। 'एवं जहेव असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं नागकुमारेसु आदिल्ला तिन्नि गमगा तहेव इमस्स वि' इस प्रकार जैसे असंख्यातवर्षायुष्क तिर्यग्योनिक जीवों के नागकुमारों में उत्पन्न होने के सम्बन्ध में आदि के तीन औघिक गमक कहे गये हैं उसी प्रकार से वे गमक यहां पर भी कहना चाहिये, अर्थात् तिर्यग्योनिक जीव जैसे नागकुमारों में उत्पन्न होते हैं, तथा जैसे वे जघन्यकाल की स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होते हैं और जैसे वे उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले नागकुमारों उत्पन्न होते हैं उसी प्रकार से असंख्येय वर्षा

सेणं देसूण दो पलिओवमट्ठिइएसु' ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછા બે પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जहेव असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणिणियाणं नागकुमारेसु आदिल्ला तिन्नि गमगा तहेव इमस्स वि' આ રીતે જેમ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોના નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં પહેલાના ત્રણ ઔઘિક ગમો કહ્યા છે. એજ રીતે તે ગમો અહિં પણ કહેવા જોઈએ. અર્થાત્ તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો જે પ્રમાણે નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે૧ તથા જેવી રીતે તેઓ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને જેવી રીતે તેઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એજ રીતે અસંખ્યાત વર્ષની

एवं त्रयो गमा स्तथा असंख्येयवर्षायुष्क संज्ञिमनुष्याः नागकुमारावासे उत्पद्यन्ते १, असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याः जघन्यकालस्थितिकनागकुमारेषूत्पद्यन्ते २, असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याः उत्कर्षकालस्थितिकनागकुमारेषूत्पद्यन्ते इति तृतीयो गमः। एवं त्रयो गमा असंख्यातवर्षायुष्कमनुष्याणां नागकुमारावासे उत्पत्तौ वेदितव्या इति। 'नवरं पढमबिइएसु गमएसु' नवरम् केवलमेतदेव वैलक्षण्यं यत् प्रथमद्वितीयगमयोः, 'सरीरोगाहणा जहन्नेणं साइरेगाइं पंच धणु-सयाइं' शरीरावगाहना जघन्यतः सातिरेकाणि पञ्च धनुःशतानि, 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, तिर्यग्योनिकानां नागकुमारोत्पत्तौ प्रथम-द्वितीययो र्या शरीरावगाहना तदपेक्षयाऽत्र वैलक्षण्यं यत् जघन्यतः सातिरेका

युष्क संज्ञी मनुष्य भी नागकुमारावास में उत्पन्न होते हैं १ तथा वे जघन्य काल की स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होते हैं २ और उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले नागकुमारों में भी वे उत्पन्न होते हैं ३। इस प्रकार से ये आदि के तीन गम हैं। और ये असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों की नागकुमारावास में उत्पत्ति के सम्बन्ध में यहां प्रकट किये गये हैं। 'नवरं पढमबिइएसु गमएसु' परन्तु प्रथमगम और द्वितीय गम में अवगाहना को लेकर ऐसी भिन्नता है कि 'सरीरोगाहणा जह-न्नेणं साइरेगाइं पंच धणुसयाइं०' शरीरावगाहना यहां जघन्य से सातिरेक पांचसौ धनुष की और उत्कृष्ट से तीन गव्यूत की कही गई है सो यह शरीरावगाहना उस कथित अवगाहना की अपेक्षा से जो तिर्यग्योनिकों की नागकुमारोत्पत्ति में प्रथम द्वितीय गम में कही

આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યો પણ નાગકુમારાવાસોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ૧ તથા જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં પણ તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે ૩, આ પ્રમાણેના આ આદિના—પહેલો—બીજો અને ત્રીજો એ ત્રણ ગમ છે. અને તે અહિયાં અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોની નાગકુમારાવાસોમાં ઉત્પત્તિના સંબંધમાં અહિયાં બતાવ્યા છે. 'नवरं पढमबिइएसु गमएसु' પરંતુ પહેલા ગમમાં અને બીજા ગમમાં આ અવગાહના સંબંધમાં એવી રીતનું જુદા પણું છે કે—'सरीरोगाहणा जहण्णेणं साइरेगाइं पंच धणुसयाइं' અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી સાતિરેક પાંચસો ધનુષની અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂત (ત્રણ ગાઉ) ની કહી છે. અવગાહના તે પહેલા કહેલ અવગાહના કરતાં એટલે કે—જે અવગાહના તિર્યંચ યોનિવાળાઓની નાગકુમારોની ઉત્પત્તિમાં પહેલા અને બીજા ગમમાં કહી છે. જઘન્યથી સાતિરેક પાંચસો ધનુષની

पञ्चधनुश्शतमिता, उत्कृष्टा तु त्रिक्रोशप्रमाणा। 'तईयगमे ओगाहणा जहन्नेणं देसूणाइं दो गाउयाइं' तृतीयगमे शरीरावगाहना तु जघन्येन देशोने द्वे गव्यूती, 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कर्षेण त्रिक्रोशपरिमिता शरीरावगाहना 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-शरीरावगाहनातिरिक्तं सर्वमपि तदेव यदेव तिर्यग्योनिकानां नागकुमारावासे समुत्पत्तौ गमत्रये कथितं तदेव सर्वमिति एते औधिकास्त्रयो गमाः३।

अथ चतुर्थपञ्चषष्ठगमान् दर्शयितुमाह-'सो चेव अप्पणा०' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्य एवात्मना-स्वयं जघन्यस्थितिकः सन् नागकुमारावासे समुत्पन्नो भवेत् यदि तदा

गई है जघन्य से सातिरेक पांचसौ धनुष की और उत्कृष्ट से तीन कोश की होने से अन्तरवाली होती है तथा-'तईयगमे ओगाहणा जहन्नेणं देसूणाइं दो गाउयाइं' तृतीय गम में वह शरीर की अवगाहना जघन्य से कुछ कम दो गव्यूति प्रमाण और उत्कृष्ट से तीन गव्यूति प्रमाण है। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार शरीरावगाहना से अतिरिक्त और सब कथन जैसा कि तिर्यग्योनिक जीवों को नागकुमारोत्पत्ति में गमत्रिक में कहा गया है वैसा ही है, इस प्रकार से औधिक आदि के तीन गमों को प्रकट करके अब सूत्रकार चतुर्थ पंचम और षष्ठ गमों को प्रकट करने के लिये 'सो चेव अप्पणा' इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं-इसमें उन्होंने यह समझाया है कि वह असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी मनुष्य जो कि जघन्य स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है यदि नागकुमारावास में उत्पन्न होने योग्य है तो उसके भी

અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉની હોવાથી અંતરવાળી થાય છે. તથા 'तईयगमे ओगाहणा जहन्नेणं देसूणाइं दो गाउयाइं' ત્રીજા ગમમાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી કંઇક ઓછી ગવ્યૂત પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂત પ્રમાણવાળી છે. 'सेसं तं चेव' આ રીતે શરીરની અવગાહના કરતાં બાકીનું તમામ કથન જે પ્રમાણે તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોના નાગકુમારોમાં ઉત્પત્તન થવા સંબંધી પ્રકરણના ત્રણ ગમોમાં કહ્યું છે. તેજ પ્રમાણે છે. આ રીતે ઔધિક વિગેરેના ત્રણ ગમો પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર પાંચમો, અને છઠ્ઠો ગમ પ્રગટ કરવા 'सो चेव अप्पणा' ઇત્યાદિ સૂત્રનું કથન કરે છે -આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો તે સંજ્ઞી મનુષ્ય કે જે જઘન્ય સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, તે જો નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને

'तस्स तिसु वि गमएसु' तस्य-स्वयं संजातजघन्यकालस्थिकासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यस्य नागकुमारावासे उत्पित्सोः, त्रिष्वपि गमेषु 'जहा तस्स चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स' यथा तस्यैव असुरकुमारावासे उत्पद्यमानस्य, 'तहेव निरवसेसं' तथैव निरवशेषम्, स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्य संज्ञिमनुष्यस्यासंख्यातवर्षायुष्कस्य असुरकुमारेषूत्पत्तियोग्यस्य यथा त्रयो गमाः कथिता स्तथा निरवशेषम् अत्रापि त्रयो गमाः वक्तव्याः, जघन्यस्थितिकासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यस्य असुरकुमारोत्पत्तिप्रकरणेऽसुरकुमारप्रकरणस्थ तिर्यग्योनिकस्य जघन्यकालस्थितिकस्यातिदेशः कृतोऽस्ति, तदनुसारेण इमे त्रयो गमाः इत्थम् तथाहि-असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! यो नागकुमारेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स खलु कियत्कालस्थितिकनागकुमारेषूत्पद्येत गौतम! जघन्येन

तीन गमकों में 'जहा तस्स चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव निरवसेसं' असुरकुमारों में उत्पन्न होने योग्य असंख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों की जैसी वक्तव्यता कहनी चाहिये अर्थात् जघन्य काल की स्थितिवाले संज्ञी मनुष्य के जो कि असंख्यात काल की स्थितिवाला है और असुरकुमारों में उत्पत्ति के योग्य है जैसे तीन गम कहे गये हैं उसी प्रकार वे तीन गम यहां पर भी पूर्ण रूप से कहने चाहिये, जघन्यकाल की स्थितिवाले असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य के साथ असुरकुमारोत्पत्ति प्रकरण में असुरकुमार प्रकरणस्थ तिर्यग्योनिक का जो कि जघन्य काल की स्थितिवाला है अतिदेश किया गया है-सो उसके अनुसार ये तीन गम इस प्रकार से हैं-हे भदन्त! जो असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य नागकुमारों में उत्पत्ति के योग्य है

યોગ્ય છે, તો તેના પણ ત્રણ ગમોમાં 'जहा तस्स चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव निरवसेस' અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોના પ્રમાણે કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોને કે જે અસંખ્યાત કાળની સ્થિતિવાળા છે, અને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે સબંધમાં જે પ્રમાણે ત્રણ ગમો કહ્યા છે. એજ રીતે ત્રણ ગમો અહિયાં પણ કહી લેવા જોઈએ. જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યની સાથે અસુરકુમારોના ઉત્પન્ન થવા વિષેના પ્રકરણમાં અસુરકુમાર પ્રકરણમાં કહેલ તિર્યંચ યોનિવાળાનો કે જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો છે. એવો અતિદેશ કર્યો છે. તે અનુસાર એ ત્રણ ગમો આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ જે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય નાગ કુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને

दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कृष्टतः सातिरेकपूर्वकोटिस्थितिकेषु नागकुमारे-ष्वुत्पद्यते ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्तो नागकुमारावासे समुत्पद्यन्ते गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्याता एते जीवाः नागकुमारावासे समुत्पद्यन्ते वज्रऋषभनाराचसंहननवन्तः, नवरं शरीरावगाहना त्रिष्वपि गमकेषु जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेकाणि पञ्च धनुःशतानि समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितानि तेषां शरीराणि, कृष्णनीलकापोतिकतेजोरूपा

वह कितने काल की स्थिति वाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम! वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से सातिरेक पूर्वकोटि की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होता हैं, हे भदन्त! वे जीव एक समय में कितने वहां नागकुमारावास में उत्पन्न होते हैं? उत्तर में गौतम से प्रभु कहते हैं—हे गौतम! वे जीव वहाँ पर एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार से उत्पाद परिमाण द्वार को प्रकट करके संहननद्वार में यह कहा गया है कि उनके वज्रऋषभनाराच संहनन होता है, शरीरावगाहना यहां तीनों गमों में जघन्य और उत्कृष्ट से सातिरेक पांचसौ धनुष प्रमाण होती है इनके शरीर समचतुस्र संस्थान वाले होते हैं। कृष्ण, नील, कापोत

યોગ્ય છે તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ! તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ-વાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવન્ તે જીવો એક સમ-યમાં નાગકુમારાવાસમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ! એવા જીવો નાગકુમારાવાસમાં એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃ-ષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે ઉત્પાત, પરિમાણ દ્વાર પ્રગટ કરીને સંહનન દ્વારમાં એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે—તેઓને વજ્ર ઋષભના-રાચ સંહનન હોય છે. શરીરની અવગાહના અહિંયાં ત્રણે ગમોમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પાંચસો ધનુષ પ્રમાણવાળી હોય છે. તેઓનું શરીર 'સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળું' હોય છે. કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, અને તેજોલેશ્યા એ

आद्याश्चतस्रो लेश्याः भवन्ति। ते जीवा नो सम्यग्दृष्टयो न वा मिश्रदृष्टयोऽपितु मिथ्यादृष्टयः, नो ज्ञानिन स्ते जीवाः किन्तु अज्ञानिनो नियमतो द्व्यज्ञानिनो मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च। मनोवाक्काययोगिनस्ते जीवा भवन्ति। साकारानाकारोपयोगिनश्च, आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्यसंज्ञावन्तो भवन्ति। क्रोधमानमाया लोभाख्यकषायवन्तश्च आद्या वेदनाकषायमारणान्तिकसमुद्घाता अपि भवन्ति समवहता अपि म्रियन्ते असमवहता अपि म्रियन्ते। वेदना द्विविधाऽपि भवन्ति सातावेदकाश्चासातावेदकाश्च, स्त्रीवेदकाः पुरुषवेदकाः भवन्ति न तु नपुंसकवेदकाः, स्थितिर्जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः, उत्कृष्टतोऽपि सातिरेका पूर्वकोटिः,

और तेज ये आदि की चार लेश्याएँ यहां होती हैं। वे जीव सम्यग्दृष्टि या मिश्रदृष्टि नहीं होते हैं किन्तु मिथ्यादृष्टि होते हैं। ये ज्ञानी न होकर प्रत्युत मत्यज्ञान और श्रुताज्ञानवाले नियमतः होते हैं। मनोयोग, वचनयोग और काययोग इन तीन योग वाले होते हैं। उपयोगद्वार में ये साकार और अनाकार दोनों प्रकार के उपयोगवाले होते हैं। संज्ञाद्वार में ये आहार, भय, मैथुन और परिग्रह इन चार संज्ञाओं वाले होते हैं। कषायद्वार में इनके क्रोधादि चारों कषायें होते हैं। समुद्घात द्वार में आदि के वेदना, कषाय और मारणान्तिक ये तीन समुद्घात इनके होते हैं। ये समवहत होकर भी मरते हैं और असमवहत होकर भी मरते हैं। सातारूप और असातारूप दोनों प्रकार की इनको वेदना होती है। ये स्त्रीवेद वाले और पुरुषवेद वाले होते हैं नपुंसक वेद इनमें नहीं होता है। स्थिति यहां जघन्य से सातिरेक

પહેલી ચાર લેશ્યાઓ અહીં હોય છે. તે જીવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિશ્રદૃષ્ટિવાળા હોતા નથી. પરંતુ મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા જ હોય છે. તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી પરંતુ મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. તેઓ મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણ પ્રકારના યોગવાળા હોય છે. ઉપયોગ દ્વારમાં તેઓ સાકાર અને અનાકાર એ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગ વાળા હોય છે. સંજ્ઞા દ્વારમાં તેઓ આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર પ્રકારની સંજ્ઞાવાળા હોય છે. કષાય દ્વારમાં તેઓના ક્રોધ વિગેરે ચારે પ્રકારના કષાયો હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેઓનો વેદના, કષાય અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે. તેઓ સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે. અને સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે. તેઓને સાતા અને અશાતા એમ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય છે તેઓ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષ વેદવાળા હોય છે. નપુંસક વેદવાળા હોતા નથી. અહિં સ્થિતિ જઘન્યથી સાતિરેક પૂર્વકો-

अध्यवसायाः प्रशस्ता अपि अप्रशस्ता अपि ।अनुबन्धो जघन्येन उत्कर्षेण च सातिरेकपूर्वकोटि प्रमितः। कायसंवेधो भवापेक्षया भवद्वयग्रहणरूपः, कालापेक्षया जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिर्दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कृष्टतः सातिरेके द्वे पूर्वकोटयौ, एतावत्कालपर्यन्तम् असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यगतिं नागकुमार-गतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव मनुष्यगतौ नागकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो आदितश्चतुर्थो गमः १।

स एव जघन्यस्थितिकोऽसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यो जघन्यकालस्थितिक नागकुमारावासे समुत्पद्येत यदा तदा तस्यापि एवैव सर्वा वक्तव्यता वाच्या शरी·

पूर्वकोटिरूप और उत्कृष्ट से भी सातिरेक पूर्वकोटि रूप होती है। अध्यवसायस्थान यहां प्रशस्त और अप्रशस्तरूप से दोनों प्रकार के भी होते हैं। अनुबन्ध जघन्य से और उत्कृष्ट सातिरेक पूर्वकोटि रूप है, कायसंवेध भव की अपेक्षा दो भवग्रहणरूप है और काल की अपेक्षा वह जघन्य से दश हजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटिरूप है और उत्कृष्ट से वह सातिरेक दो पूर्वकोटिरूप है इस प्रकार वह असं· ख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य जीव इस असंख्यात वर्षायुष्कसंज्ञी मनुष्य जीव रूप गति का और नागकुमार गति का सेवन करता है तथा इतने ही काल तक वह उस मनुष्य गति में और नागकुमारगति में गमनागमन करता है। ऐसा यह प्रथम मध्यमत्रिकका एवं आदि से चौथा गम है।

वही जघन्य स्थितिवाला असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य यदि

टिनी અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ સાતિરેક પૂર્વકોટિ પ્રમાણુ હોય છે. તેઓનું અધ્ય-વસાય સ્થાન-આત્મ પરિમાણુ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બન્ને પ્રકારનું હોય છે. અનુબંધ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિ પ્રમાણુ છે. કાયસંવેધ -ભવની અપેક્ષાથી બે ભવગ્રહણુ રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે જઘ-ન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વકોટિ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ તેથી સાતિરેક બે પૂર્વકોટિ રૂપ છે. આ રીતે તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય જીવ આ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય જીવરૂપ ગતિનું અને નાગકુમારગતિનું સેવન કરે છે. તથા એટલા જ કાળ સુધી તે મનુષ્યગતિમાં અને નાગકુમારગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણેનો આ પહેલો મધ્યમત્રિકનો આદિથી ચોથો ગમ કહ્યો છે.

એ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય જો જઘન્ય-કાળની

रावगाहना जघन्योत्कर्षाभ्यां सातिरेकाणि पञ्च धनुःशतानि, कायसंवेधो यावत् कालादेशेन जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेका पूर्वकोटिर्दशवर्षसहस्राभ्यधिकेति विशेषः, इति द्वितीय आदितः पञ्चमो गमः २ । स एव जघन्यस्थितिकाऽसंख्यातवर्षायुष्क-संज्ञिमनुष्यो यदि उत्कृष्टकालस्थितिकनागकुमारावासे समुत्पद्येत तदा जघन्येन सातिरेकपूर्वकोटयायुष्केषु नागकुमारावासेषु उत्कृष्टतोऽपि सातिरेकपूर्वकोटयायुष्कनागकुमरावासेषु समुत्पद्येत, अत्रापि-अवगाहना-जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेकपञ्चधनुःशतप्रमाणैव। शेषा सर्वा-एषैव पूर्वोक्ता सर्वापि वक्तव्यता वक्तव्या भवादेशपर्यन्तमिति । नवरं कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्योत्कृष्टाभ्यां सातिरेके द्वे पूर्वकोटी, एतावत्कालपर्यन्तं मनुष्यगतिं नागकुमारगतिं च सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तं तद्‌गमनुष्यगतौ नागकुमारगतौ च गमनागमने कुर्यादित्येवं मध्यमत्रिकस्य तृतीयो गमः ३। इत्येवमादितः षड्गमाः

जघन्य काल की स्थितिवाले नागकुमारवास में उत्पन्न होता है तो उसको भी यही समस्त वक्तव्यता कहनी चाहिये, यहां शरीरावगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से सातिरेक पांचसौ धनुष की होती है। तथा कायसंवेध यावत् कालादेशसे जघन्य और उत्कृष्ट दसहजारवर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटि होता है। इस प्रकार से यह द्वितीय गम है।

वह जघन्यस्थितिवाला असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञीमनुष्य उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है यहां पर भी अवगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से सातिरेक पांचसौ धनुष प्रमाण ही है। बाकी का और सब कथन भवादेश तक पूर्वोक्त जैसा ही है। विशेषता केवल इतनी सी है कि काल की अपेक्षा वह जघन्य और उत्कृष्ट से सातिरेक दो पूर्वकोटितक मनुष्यगति का और नागकुमार गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है।

સ્થિતિવાળા નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેના સંબંધમાં પણ આ સઘળું કથન કહેવું અહિં શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પાંચસો ધનુષની હોય છે. એ રીતે આ બીજો ગમ કહ્યો છે.

એ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોના આવાસમાં જો ઉત્પન્ન થાય તો તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં પણ અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પાંચસો ધનુષ પ્રમાણની જ છે. વિશેષપણુ કેવળ એટલું જ છે કે-કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક પૂર્વકોટિ સુધી મનુષ્ય ગતિનું અને નાગકુમારગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે,

भवन्ति ६। एवं स्वयं संजातजघन्यकालस्थितिकस्य मनुष्यस्य नागकुमारगतौ उत्पादादिकं कथितम् अतः परं स्वयं संजातोत्कृष्टकालस्थितिकस्यापि तस्य नागकुमारगतौ त्रयो गमा भवन्तीत्येतत्प्रदर्शयितुमाह-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यएव आत्मना-स्वयम् उत्कृष्टकालस्थितिको जातस्तदा-'तस्स वि तिसु वि गमएसु जहा तस्स चेव उक्कोसकालट्ठिइयस्स असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स' तस्यासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यस्य स्वयं संजातोत्कृष्टकालस्थितिकस्य नागकुमारावासेषु उत्पित्सोः

इस प्रकार से यह मध्यमत्रिकका तीसरागम है।

इस प्रकार से आदि से लेकर ६ गम होते हैं।

यहां स्वयं संजातजघन्यकालकी स्थितिवाले नागकुमारगति में उत्पत्तिके उत्पादादि कहा, अब सूत्रकार मनुष्यके स्वयंसंजात उत्कृष्ट स्थितिवाले मनुष्य के नागकुमारगति में तीन गम इस प्रकार कहा हैं 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ०' इसमें यह समझाया गया है कि वही असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पंचेन्द्रिय मनुष्य जो कि उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और वह नागकुमारों में उत्पन्न होने योग्य है तो 'तस्स वि' उसके भी 'तिसु वि गमएसु जहा तस्स चेव उक्कोसकालट्ठिइयस्स असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स' तीनों गमकों में असुरकुमारों में उत्पन्न होने योग्य उत्कृष्ट काल की

આ રીતે આ મધ્યમત્રિકનો ત્રીજો ગમ છે.

આ રીતે પહેલેથી લઈને અહીં સુધીના છ ગમો થાય છે.

અહિયાં સ્વયં સંજાત જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમાર ગતિમાં ઉત્પત્તિના ઉત્પાદ વિગેરે કહ્યા. ૬

હવે સૂત્રકાર સ્વયં સંજાત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યના નાગકુમાર-ગતિમાં નીચે પ્રમાણેના ત્રણ ગમો થાય છે. તે બતાવે છે. 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ સૂત્રકારે કહ્યો છે આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને તે નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે સંબંધમાં પણ 'तिसु वि गमएसु जहा तस्स चेव उक्कोसकालट्ठिइयस्स' ત્રણે ગમોમાં અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અસંખ્યાત વર્ષની

त्रिष्वपि गमकेषु तस्यैवासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यस्य उत्कृष्टकालस्थितिकस्य असुरकुमारेषु समुत्पद्यमानस्य यथा त्रयो गमा भवन्ति तथाऽत्रापि त्रयो गमा वेदितव्याः, असुरकुमारे समुत्पद्यमानस्य स्वयं संजातोत्कृष्टस्थितिकमनुष्यस्य चरमास्त्रयो गमाः यथा कथिता स्तथैव इहापि। 'णवरं णागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं नागकुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् स्थितिसंवेधौ नागकुमारस्य वक्तव्यौ, 'सेसं तं चेव' शेषं-स्थितिकायसंवेधातिरिक्तं सर्वमपि तदेवपूर्वोक्तमेवात्र स्वयं संजातोत्कृष्टकालस्थितिकस्य नागकुमारे उत्पादादिकं ज्ञातव्यम् नवरम्, शरीरावगाहना-त्रिष्वपि गमकेषु जघन्योत्कृष्टाभ्यां त्रीणि गव्यूतानि-गव्यूतत्रय प्रमाणेति तथा नागकुमाराणां स्थितिं संवेधं च वदेदिति चरमत्रिकस्य प्रथमः आदितः सप्तमो गमः ७। स्वयं संजातोत्कृष्टकालस्थितिकस्य जघन्यकालस्थिति-

स्थितिवाले संज्ञी असंख्यातवर्षायुष्क मनुष्य की जैसी वक्तव्यता कहनी चाहिये, तात्पर्य यही है कि असुरकुमारों में उत्पन्न होने योग्य उत्कृष्टकाल की स्थितिवाले असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य के जैसे अन्तिम तीन गम प्रकट किये गये हैं वैसे ही वे तीन गम यहां पर भी प्रकट करनाचाहिये, 'णवरं णागकुमाराट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु नागकुमार की स्थिति और संवेध यहां पर कहना चाहिये 'सेसं तं चेव' स्थिति और काय संवेध के अतिरिक्त और सब पूर्वोक्तही वह यहां स्वयंसंजात उत्कृष्ट स्थितिवाले मनुष्यका नागकुमार में उत्पादादि को जानना चाहिये, यहां तीनों गमों में शरीरावगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से तीन गव्यूतिप्रमाण है।

ऐसा यह अन्तिमत्रिक का प्रथम आदिसे सप्तम गम है ७।

આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય સંબંધમાં જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, તે પ્રમાણેનું કથન અહિયાં કહેવા જોઈએ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય-વાળા સંજ્ઞી મનુષ્યના સંબંધના છેલ્લા ત્રણ ગમો જે પ્રમાણે પ્રગટ કર્યા છે તે પ્રમાણે તે ત્રણે ગમો અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. 'णवरं णागकुमारट्ठिइं संवेधं च जाणेज्जा' પરંતુ નાગકુમારની સ્થિતિ અને સંવેધ અહિયાં કહેવા જોઈએ. 'सेसं तं चेव' સ્થિતિ અને કાયસંવેધ શિવાય બીજુ તમામ કથન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યના નાગકુમારોમાં ઉત્પાદ વિગેરેના કથન પ્રમાણેજ સમજવું. અહિયાં ત્રણે ગમોમાં શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂતિ (ગાઉ) પ્રમાણ છે. એ રીતનો આ છેલ્લા ત્રિકનો પહેલો અને આદિથી સાતમો ગમ છે. ૭

कनागकुमारावासे समुत्पादादिरसुरकुमारवदेव विज्ञेयः । अवगाहना जघन्योत्कृष्टाभ्यां त्रिगव्यूतिप्रमाणा, नागकुमारस्थितिं संवेधं च वदेदिति चरमत्रिकस्य द्वितीयः आदितोऽष्टमो गमः ८ । स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यस्य उत्कृष्टकालस्थितिकनागकुमारावासे समुत्पादादिरसुरकुमारवदेव, अवगाहना सेव-त्रिगव्यूति प्रमाणा जघन्यत उत्कृष्टतश्च नागकुमाराणां स्थितिं संवेधं च वदेदिति चरमत्रिकस्य तृतीय आदितो नवमो गमः ९ ।

तथा जो मनुष्य उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला है और वह जघन्यकाल की स्थितिवाले नागकुमारावास में उत्पन्न होने के योग्य है तो उसका उत्पाद आदि का कथन असुरकुमार के प्रकरण में कथित उत्पाद आदि के जैसा ही जानना चाहिये, यहां पर भी शरीरावगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से तीन गव्यूति प्रमाण हैं, यहां स्थिति और संवेध नागकुमार के कथन के अनुसार कहना चाहिये ।

ऐसा यह अन्तिम द्वितीय त्रिकका आदि से अष्टम गम है ।८

तथा-जिसकी स्थिति उत्कृष्ट है ऐसे असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य के उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले नागकुमार में उत्पाद आदि भी असुरकुमार के प्रकरण में कथित उत्पाद आदि के जैसे कहना चाहिये, यहां पर भी अवगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से तीन गव्यूति प्रमाण जानना । किन्तु स्थिति और संवेध नागकुमारका यहां कहना चाहिये,

इस प्रकार से यह अन्तिम त्रिक का तीसरा आदिसे नौवां गम है ९ ।

જે મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો છે. અને તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે સંબંધનુ ઉત્પાદ વિગેરે કથન અસુરકુમાર પ્રકરણમાં કહેલ ઉત્પાદ વિગેરેની જેમજ સમજવું અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂતિ (ત્રણ ગાઉ) પ્રમાણ છે. અહિં સ્થિતિ અને સંવેધ નાગકુમારમાં કહ્યા પ્રમાણે કહેવા જોઈએ. એ પ્રમાણે આ છેલ્લા ત્રિકનો બીજો આદિથી આ આઠમો ગમ છે. ૮

જેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યના ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારમાં ઉત્પાદ વિગેરે પણ અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહેલ ઉત્પાદ વિગેરેની જેમ કહી લેવા. અહિયાં પણ અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂતિ (ત્રણ ગાઉ) પ્રમાણ સમજવી. પરંતુ સ્થિતિ અને સંવેધ નાગકુમારના જે પ્રમાણે કહ્યા છે તે રીતે અહિયાં કહેવા જોઈએ, એ રીતે આ છેલ્લા ત્રિકનો ત્રીજો પહેલેથી નવમો ગમ કહ્યો છે. ૩-૯

असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य नागकुमारावासे जीवानां यथा –उत्पादादिकं भवतीत्येतत् प्रदर्श्य संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्यापि यथा–नागकुमारावासे समुत्पादादिकं भवेदिति तत्प्रदर्शयितुमाह–'जइ संखेज्जवासाउय' इत्यादि, 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा किं 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, अथवा अपर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि,

इस प्रकार से ये तीन गम उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले मनुष्य को लेकर जो कि नागकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य है उनके होते हैं ९।

इस पूर्वोक्त कथन से असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय मनुष्यों से आकरके नागकुमारावास में जीवों का जिस प्रकार से उत्पाद आदि होता है यह सब प्रकट करके अब संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकर के जीवों का नागकुमारावास में उत्पाद आदि प्रकट करने के लिये कहते हैं–'जइ संखेज्जवासा उय सन्नि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति'–इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछते–हैं कि यदि संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों से आकरके वे नागकुमार उत्पन्न होते हैं–तो क्या वे पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं या अपर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों आकर के उत्पन्न होते

આ રીતે આ ત્રણ ગમો ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યના સંબંધમાં કે જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તેના સંબંધમાં કહ્યા છે. ૯

આ રીતે આ પૂર્વોક્ત કથનથી અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્યોથી આવીને જે રીતે નાગકુમારાવાસમાં જીવોનો ઉત્પાદ વિગેરે થાય છે તે તમામ કથન પ્રગટ કરીને હવે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવોના નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પાત વિગેરે બતાવવા માટે સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે.–'जइ सखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जति' આ સૂત્રપાઠથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞીમનુષ્યોમાથી આવીને તે નાગકુમારમા ઉત્પન્ન થાય છે તો શું તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનું સમાધાન

'गोयमा' हे गौतम ! 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नो-नैव अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते नागकुमारावासे इति । 'पज्जत्त संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते !' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! 'जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए' यो भव्यो नागकुमारेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते ! स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकनागकुमारेषूत्पद्येत हे भदन्त ! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यो यो नागकुमारावासेषु समुत्पत्ति योग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकनागकुमारावासे समुत्पद्यते इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं दसवास-

---

हैं ? इस गौतम के प्रश्न का समाधान करने के लिये प्रभु उनसे ऐसा कहते हैं-'गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे गौतम ! वे पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों से आकर के ही उत्पन्न होते हैं। 'नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्नि मणु०' किन्तु अपर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों से आकरके वे उत्पन्न नहीं होते हैं। अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्नि०' हे भदन्त ! यदि पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य 'जे भविए नागकुमारेसु उववज्जित्तए' जो नागकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य हैं 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा' तो वह कितने काल की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं 'गोयमा !' हे गौतम !

કરવા માટે પ્રભુ તેઓને એવું કહે છે કે-'ગોયમા ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्नि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ગૌતમ ! તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે. 'नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणु०' અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થતા નથી. ફરીથી આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्नि०' હે ભગવન્ જો પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય 'जे भविए नागकुमारेसु उव०' નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'से णं भंते ! केवइय कालट्ठिइएसु. उवव०' તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'जहन्ने णं

सहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नागकुमारेषु 'उक्कोसेणं देसूण दो पलिओमट्ठिइएसु' उत्कर्षेण देशोनद्विपल्योपमस्थितिकेषु नागकुमारेषु 'उववज्जंति' उत्पद्यन्ते हे गौतम! जघन्यतो दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु नागकुमारेषु तथोत्कृष्टतो देशोन द्विपल्योपमस्थितिकेषु नागकुमारेषु पर्याप्त संख्येयवर्षायुष्क संज्ञिमनुष्याः नागकुमारेषूत्पत्तियोग्याः समुत्पद्यन्ते इति भावः। 'एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सच्चेव लद्धी निरवसेसा नवसु गमएसु' एवं यथैव असुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य संख्यतवर्षायुष्कमनुष्यस्य सैव लब्धिर्निरवशेषा नवसु गमकेषु भणितव्या, तत्र चासुरकुमारप्रकरणे रत्नप्रभाप्रकरणस्यातिदेशः कृत इति रत्नप्रभाप्रकरणं विलोकनीयम्। अवगाहना जघन्येनाऽङ्गुलपृथक्त्वप्रमाणा, उत्कृष्टेन पञ्च धनुःशतप्रमाणा। 'नवरं णागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा०' नवरं नागकुमार

'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु०' वह जघन्य से दश हजार वर्ष की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'देसूण दो पलिओवम०' वह कुछ कम दो पल्योपम की स्थितिवाले नागकुमारों में उत्पन्न होता है, 'एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सच्चेव लद्धी निरवसेसा नवसु गमएसु' इस प्रकार से जैसी वक्तव्यता असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य संख्यात वर्षायुष्क मनुष्य के सम्बन्ध में कही गई है वैसी ही वक्तव्यता यहां पर नौ गमकों में कहनी चाहिये, असुरकुमार प्रकरण में रत्नप्रभा प्रकरण का अतिदेश किया गया है, इसलिये रत्नप्रभा प्रकरण इसके लिये देखना चाहिये, यहां अवगाहना जघन्य से अंगुलपृथक्त्व और उत्कृष्ट से पांचसौ धनुष प्रमाण है, 'नवरं णागकुमारट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा०' इस प्रकरण में नागकुमार की स्थिति और उनका काय

दसवाससहस्सट्ठिइएसु०' તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'देसूण दो पलिओवम०' તે કંઈક ઓછા બે પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાગકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सच्चेव लद्धी निरवसेसा नवसु गमएसु' આ રીતે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય મનુષ્યના સંબંધમાં જે રીતે કથન કર્યું છે, એજ રીતનું કથન અહિયાં નવે ગમોમાં કહેવું જોઈએ. અસુરકુમાર પ્રકરણમાં રત્નપ્રભા પ્રકરણને અતિદેશ (ભલામણ) કહ્યો છે. જેથી આ કથન માટે રત્નપ્રભા પ્રકરણ જોઈ લેવું જોઈએ. અર્થાત્ રત્નપ્રભાના તે પ્રકરણ અનુસારનું કથન અહિં સમજવું. અહિં અવગાહના જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂતિ (ત્રણ ગાઉ) પ્રમાણ છે. 'नवरं णागकुमारट्ठिइं'

स्थितिं संवेधं च जानीयात्-वदेदिति । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति, हे भदन्त नागकुरावासे पर्याप्तादिसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पित्सूनां जीवानां विषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वमेवमेव-सर्वथा सत्यमेव आप्तवाक्यस्य सत्यत्वादिति एवं क्रमेण कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां चतुर्विंशतिशतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥२४-३॥

संवेध कहना चाहिये । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो यह नागकुमारावास में पर्याप्त आदि संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होने के योग्य जीवों के विषय में कहा है वह सब सर्वथा सत्य ही है क्योंकि आप्त वाक्य जो होते हैं वे सर्व प्रकार से सत्यता से ओतप्रोत ही होते हैं । इस क्रम से कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की और नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।१।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चोवीसवें शतक का तृतीय उद्देश समाप्त ॥२४-३॥

संवेहं च जाणेज्जा०' આ પ્રકરણમાં નાગકુમારની સ્થિતિ અને તેનો કાયસંવેધ કહેવો જોઈએ. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ નાગકુમારાવાસમાં પર્યાપ્ત વિગેરે સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોના સંબંધમાં કહ્યું છે, તે તમામ કથન સર્વથા સત્યજ છે. કેમકે જે આપ્ત વચનો હોય છે તે દરેક પ્રકારે સત્યતાથી ઓતપ્રોત જ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. ાસૂ. ૧ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ા૨૪-૩ા

चतुर्थाद्येकादशान्ता उद्देशाः

तृतीयोद्देशके नागकुमारावासे उत्पित्सूनां जीवानाम् उत्पादादिकं विचिन्त्य चतुर्थाद्येकादशान्तोद्देशकेषु सुवर्णकुमारादीनामुत्पादादि विचिन्तयितुम्, चतुर्थाद्युद्देशकाः प्रारभ्यन्ते, तदनेन संबन्धेन आयातचतुर्थाद्युद्देशकानामिदं सूत्रम् 'अवसेसा' इत्यादि,

मूलम्–अवसेसा सुवन्नकुमाराई जाव थणियकुमारा एए अट्ठ वि उद्देसगा जहेव नागकुमारा तहेव निरवसेसा भाणियव्वा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू०॥

चउवीसइमे सए चउत्थाई एगारस उद्देसा समत्ता॥२४-४-११॥

छाया—अवशेषाः सुवर्णकुमारादिकाः यावत्स्तनितकुमाराः एते अष्टापि उद्देशकाः यथैव नागकुमारा स्तथैव निरवशेषा भणितव्याः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १।

शतक चौबीस उद्देश ४-११

तृतीय उद्देश में नागकुमारावास में उत्पन्न होने योग्य जीवों के उत्पाद आदि का विचार करके अब सूत्रकार चतुर्थ उद्देश से लेकर ११ वें उद्देश तक सुवर्णकुमार आदिकों के उत्पाद आदि का विचार करने के लिये चतुर्थ आदि उद्देशकों को प्रारम्भ करते हैं, इसी सम्बन्ध से आए हुये चतुर्थ आदि उद्देशकों का यह 'अवसेसा' आदि प्रारम्भक सूत्र है–

अवसेसा सुवन्नकुमाराई जाव थणियकुमारा–इत्यादि १–

ચોથા ઉદ્દેશાથી ૧૧ અગીયારમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોના ઉત્પાદ વિગેરેનો વિચાર કરીને હવે સૂત્રકાર આ ચોથા ઉદ્દેશાથી લઈને ૧૧ અગીયારમા ઉદ્દેશા સુધી સુવર્ણકુમાર વિગેરેના ઉત્પાદ વિગેરેનો વિચાર કરવા માટે ચોથા વિગેરે ઉદ્દેશાઓનો પ્રારંભ કરે છે.–આ સંબંધથી આવેલ ચોથા વિગેરે ઉદ્દેશાઓને આરંભ કરવા માટે તેઓ નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે– 'अवसेसा सुवन्नकुमाराई जाव थणियकुमारा' ઈત્યાદિ

टीका--निगदव्याख्यातमिदं प्रकरण ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
चतुर्थाद्येकादशान्ता उद्देशाः
समाप्ताः ॥२४-११॥

सुवर्णकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक के बाकी के आठ उद्देशक नागकुमार के जैसे ही कहना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! अपने जैसा कहा है वह आप्त वाक्य होने से सर्वथा सत्य ही है २ इस क्रम से कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की और नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये सू१।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेय चन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका
चतुर्थ उद्देशक से लेकर ग्यारहवां उद्देशक समाप्त २४-११

સુવર્ણકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના બાકીના આઠ ઉદ્દેશાઓ નાગકુમારના કથન પ્રમાણે કથન કહી લેવું 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ આપદેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે આપ્ત વાકય હોવાથી સર્વથા સત્ય જ છે. હે ભગવન્ આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાના પર બિરાજમાન થયા ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશાથી ૧૧ અગીયારમાં
સુધીના આઠે ઉદ્દેશાઓ સમાપ્ત ॥૨૪-થી૧૧॥

श्री

भगवतीसूत्र भा. १४ का शुद्धिपत्र

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
त्रचप्पुट्टिका	त्रिचप्पुटिका	८९	१२

श० २० उ० ९ में जहां जहां अवधिज्ञान है वहां श्रुतज्ञान समझे

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
अवधिज्ञान	श्रुतज्ञान	१०३	४
षक्	षट्क	१६२	८
पठ	पाठ	२०१	३
गमनमां	गमकमां	४०२	१
नागकुमाराणां वदेत	नागकुमाराणां वदेव	६३८	१

